UNIVERSITATEA REGELE FERDINAND I, CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ

PUBLICAT

DE

ALEX. LAPEDATU și IOAN LUPAȘ

Profesori de Istoria Românilor la Universitate
Membri ai Academiei Române

VI

1931—1935

CLUJ

TIPOGRAFIA „CARTEA ROMÂNEASCĂ"

1936

UNIVERSITATEA REGELE FERDINAND I, CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ

PUBLICAT

DE

ALEX. LAPEDATU ȘI IOAN LUPAȘ

Profesori de Istoria Românilor la Universitate
Membri ai Academiei Române

VI

1931—1935

CLUJ

TIPOGRAFIA „CARTEA ROMÂNEASCĂ"

1936

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ
1931—1935

Intârzierea apariţiei acestui volum (al VI-lea, pe anii 1931—1935) e motivată prin dificultăţile de ordin financiar, cari au contribuit din an în an la micşorarea rapidă a alocaţiilor bugetare acordate, prin Ministerul de Instrucţie, Institutului de Istorie Naţională pentru desfăşurarea activităţii sale ştiinţifice. Veniturile anuale, rezultate din averea proprie a Institutului, nu au putut fi întrebuinţate pentru publicaţiuni câtă vreme în anul 1929, când a fost cumpărat dela societatea de asigurări generale „Agricola" imobilul, de care s'a făcut amintire la începutul volumului V al „Anuarului", nu s'a plătit decât jumătate din preţul de Lei 5.000.000, urmând ca restul împreună cu dobânzile anuale să se achite succesiv din sumele chiriilor încasate dela locatarii imobilului. Până la 1 Aprilie 1936 s'a amortizat astfel din datorie suma de Lei 1.700.000.

Situaţia strâmtorată a Institutului de Istorie Naţională în cele două încăperi, ce-i fuseseră destinate în edificiul Universităţii, a continuat încă timp de cinci ani, aşternând o piedecă serioasă în calea muncii sistematice şi ordonate a personalului ştiinţific din serviciul acestui Institut, personal care a fost şi el redus prin bugetele anilor din urmă, suprimându-se alocaţia pentru trei posturi (1 preparator, 1 practicant şi 1 secretar-bibliotecar). Stăruinţele şi intervenţiunile repetate pentru reaşezarea personalului ştiinţific în situaţia bugetară din anul 1933 au rămas până în timpul de faţă zadarnice.

In schimb, cu ajutorul unei subvenţiuni din fondurile Universităţii, au putut fi transformate două locuinţe spaţioase din etajul I într'o sală de bibliotecă încăpătoare, cu un număr de 17 dulapuri şi cu 40 de locuri pentru studenţi, precum şi 5 birouri corăspunzătoare pentru lucrările personalului ştiinţific şi ale secretariatului. A fost dată astfel Institutului de Istorie Naţională putinţa să se mute în propria sa casă la 1 Ianuarie 1936.

Dela apariţia volumului V până în timpul de faţă, fiind micşorate şi, în ultimii ani, desfiinţate cu totul din bugetul statului fondurile destinate pentru publicaţiuni şi procurare de cărţi, au lipsit mijloacele băneşti necesare pentru a continua publicarea Bibliografiei istorice române pe anii 1927—1928 şi 1929—1930. Sperăm însă că, odată cu îmbunătăţirea situaţiei financiare a Institutului, va putea fi reluată tipărirea acestei Bibliografii în volumele

viitoare ale „Anuarului". Nici biblioteca Institutului nu a putut fi sporită în proporție cu necesitățile curente. Din datele inventarului rezultă, că în acest răstimp s'au cumpărat pe seama bibliotecii 1353 de cărți românești și străine; în afară de acestea biblioteca a mai sporit și prin exemplarele unui număr de 36 reviste și publicațiuni periodice, primite din țară și din străinătate, prin relațiunile de schimb, ce a reușit Institutul să-și creeze în cursul timpului.

Din veniturile fondului, dăruit de Preafericitul Patriarh Miron Cristea, cu prilejul festivităților jubilare de 10 ani dela inaugurarea Universității românești din Cluj, pentru promovarea „cercetărilor și studiilor de istorie națională-bisericească", publicându-se la sfârșitul anului școlar 1933—34 un premiu de Lei 10.000 pentru „analiza critică a isvoarelor și a literaturii istorice privitoare la Mitropolitul Sava Brancovici", s'au prezentat două manuscrise, unul cu motto: „Biserica este lăcașul istoriei", iar al doilea cu motto: „Fiecare faptă istorică își poartă în sine judecata sa".

In raportul său din 20 Iunie 1935 d. profesor Silviu Dragomir — subliniind că în cea dintâi lucrare subiectul apare tratat „prin lumina unei critici, pe cât de minuțioasă, pe atât de sobră, pricepută și metodică", la care se adaugă „ușurința de exprimare, stilul clar, concepția originală și gândirea deplin matură, care contribue la reușita lucrării", — propunea acordarea premiului întreg acesteia arătând, că a doua lucrare „păcătuește prin lipsa de informație suficientă și de concluzii sigure" și că „ar avea nevoie să-și refacă stilul".

Consiliul facultății de filosofie și litere a decis însă a lua în considerare și lucrarea a doua, împărtășind-o de o parte mai mică a premiului (3000 Lei), iar restul (7000 Lei) decernându-l celei recomandate din partea raportorului. După deschiderea plicurilor s'a constatat că lucrarea cea dintâi fusese scrisă de M a r i n a M i n e r v a L u p a ș, studentă în anul IV, iar a doua de I o a n S a b ă u, student în anul III al facultății de filosofie și litere.

Situația fondurilor inalienabile ale Institutului de Istorie Națională a fost la sfârșitul anului 1935: 1) fondul Regele Ferdinand 400.000 Lei în rentă de stat 1916 (împrumutul național). 2) fondul Patriarhul Miron 210.000 Lei în rentă de stat 1922.

CUPRINSUL

STUDII

MISCELLANEA

DARI DE SEAMA

NECROLOAGE

STUDII

DOCUMENTE ISTORICE

PRIVITOARE LA MOŞIILE BRÂNCOVENEŞTI DIN TRANSILVANIA ŞI OLTENIA

1654—1823

de

I. LUPAŞ

I.

In arhiva Muzeului Bruckenthal din Sibiu se păstrează un mănunchiu de documente istorice, purtând inscripţia: „Akten zum Process Dobosi (Erben) Bassaraba von Brankovan, 1760—1803"[1]) *(= Acte privitoare la procesul succesorilor lui Dobosi cu Basarabă Brâncoveanu 1760—1803). Afară de actele procesului amintit, cari ajung până la anul 1772, se mai găsesc, la sfârşit, două acte privitoare la alte chestiuni şi anume un raport din 1803 despre felul, cum a fost reîntrodus Principele Brâncoveanu în posesiunea moşiei Sâmbăta de sus în urma unui proces cu creditorii săi din familia Marcu, şi traducerea germană a actului grecesc de donaţiune, făcut de Grigorie Brâncoveanu la 1823, când a dăruit moşiile dela Sâmbăta de sus şi Poiana Mărului pe seama bisericii Sf. Treimi şi a şcoalei greceşti din Braşov.*

Infăţişând cuprinsul acestor acte de netăgăduit interes istoric, am crezut că e bine să fie precedat de diplomele date, la 1654, de văduva Susana Lorántfi şi de fiul său, Principele Gheorghe Rákoczy al II-lea, diplome al căror text se păstrează în arhiva centrală din Budapesta în Liber Regius *al Transilvaniei*[2]), *de*

---

1) Bruckenthal'sches Hausarchiv F. G. 7. I. a.

2) Volum XXVI, pag. 361—3.

unde am procurat o copie, precum şi de actele din 1713—14, de cele din 1722—24 cu consemnarea moşiilor brâncoveneşti din Oltenia, consemnare făcută la Craiova (14 Aprilie 1722) de inspectorul cameral Procop[1]*), şi de cele din 1744—61 cu o cerere adresată de Principele Constantin Brâncoveanu din Bucureşti la 29 Maiu 1761 către Episcopul Bajtay, guvernatorul Ardealului, pentru a restitui Românilor ortodocşi biserica clădită la Făgăraş*[2]*) de bunicul său, fostul Domn al Ţării Româneşti, cu învoirea Principelui Mihai Apafi.*

Astfel actele, ce urmează, se împart în următoarele 5 grupuri: I. cele din 1654; II. cele din 1713—14; III. cele din 1722—24; IV. cele din 1744—61 şi V. cele din 1760—1823.

II.

Cele din 1654 dau lămuriri privitoare la felul, cum a pus Preda Vornicul *din Brâncoveni, bunicul lui Constantin Brâncoveanul, stăpânire asupra moşiei Sâmbăta de sus, care nu i-a fost cedată de Mihai Apafi la 1678, cum s'a afirmat, nici zălogită de Gheorghe Rákoczi la 1653 pentru suma de 1800 fiorini, cum s'a crezut până acum*[3]*).*

Adevărul este, că văduva lui Gheorghe Rákoczi I, Susana Lorántfi i-a zălogit lui Preda-Vornicul pentru suma de 2500 fiorini ungureşti moşia aceasta, care fusese mai înainte în posesiunea lui Ştefan Sulyok de Sopor, fost consilier intim şi vistier al Principelui Gheorghe Rákoczi II. In diploma semnată de Susana Lorántfi la Făgăraş, în ziua de 12 Martie 1654, e motivată această zălogire, pe lângă suma menţionată, de o parte prin serviciile credincioase prestate de Preda-Vornicul atât bărbatului cât şi fiului ei, de alta prin intervenţia făcută în scopul acesta de însuş Principele Matei Basarab — „accedente etiam Illustrissimi Domini Principis Matthaei Bazarabii, regni Valachiae Transalpinae Vaivodae ac haeredis perpetui propterea facta intercessione".

Intervenţia lui Matei Basarab pentru Preda-Vornicul e explicabilă, dacă ţinem seamă de faptul că mama acestuia din urmă

---

[1]) Copie păstrată în arhiva fostului regiment austriac din Sibiu.

[2]) Originalul se păstrează în arhiva fostului guvern ardelean, XX. B. fasc. I. Lit. B. Nr. 2.

[3]) Augustin Bunea, *Episcopii Petru P. Aron şi Dionisie Novacovici,* Blaj, 1902, pag. 335.

era fiica unei surori a lui Matei[1]). *Domnul Ţării Româneşti se putea deci simţi îndemnat să pună, chiar la sfârşitul vieţii şi al domniei, un cuvânt pe lângă văduva fostului său aliat Gheorghe Rákoczi I în favoarea unui* strănepot de soră. *Fiul lui Preda-Vornicul a fost Papa Postelnicul, însurat cu Stanca, fiica postelnicului Constantin Cantacuzino. Papa Postelnicul, tatăl lui Constantin Brâncoveanul, a fost ucis în răscoala seimenilor (1655) lângă Dealul Mitropoliei, unde tatăl său Preda îi ridicase o cruce de lemn, care la 1712 a fost înlocuită cu alta de piatră, aşezată de nepotul său Constantin şi care se poate vedea şi în zilele noastre având următoarea inscripţie*[2]): *„Această cruce iaste ridicată în slava Domnului Hristos de Costandin Brâncoveanul Basarab, feciorul luminatului Domn Costandin Basarab Voevod, în locul altei cruci ce era de lemn, care era ridicată de Preda biv vel vornic Brâncoveanul în pomenire pentru fiiu-său Papa Postelnicul, părintele mai sus pomenitului Domn, că într'acesta loc au pierit, în zilele lui Costandin Vodă Şerban, ce au fost Domn în urma lui Matei Vodă, când s'au ridicat dărăbanţii asupra Domnului şi a boierilor ţării la leat 7153 (1655) şi stricându-se crucea de lemn, s'au ridicat aceasta de piatră la Iulie 20, leat 7221 (1712).*

La 1658 a fost ucis şi Preda-Vornicul de către Mihnea-Radu rămânând creşterea nepoţilor săi Barbu şi Constantin în grija văduvei lor mame Stanca şi a bunicei lor, jupâneasa Păuna a Predei velvornic Brâncoveanu. Moşia Sâmbăta de sus, zălogită de Susana Lorántfi pe seama lui Preda Vornicul la 12 Martie 1654 şi confirmată de Gheorghe Rákoczi II, la 28 Maiu acelaş an, a rămas în stăpânirea Brâncovenilor, dela cari nu s'a mai gândit s'o răscumpere nici unul dintre principii ardeleni din secolul al XVII-lea. Ea putea fi deci considerată de Constantin Brâncoveanul ca o moştenire strămoşească, la care s'au alăturat succesiv şi alte sate româneşti ca: Sâmbăta de jos, Berivoiul şi Poiana Mărului[3]). *In testamentul său dela 13 August 1708, făcea Constantin Brâncoveanul următoarele dispoziţiuni*

---

1) N. Iorga, *Viaţa şi domnia lui Constantin Voda-Brâncoveanu*. Bucureşti, 1914, pag. 8.

2) Idem, ibidem, pag. 12—14—22.

3) Ştefan Meteş, *Moşiile Domnilor şi boierilor din Ţările Române în Ardeal şi Ungaria*. Arad, 1925, pag. 82—83.

cu privire la împărţirea acestor sate între fiii săi: „Satul Sâmbăta de sus, *care este de* moşie, *cu iobagii, cu casele, cu morile, cu munţii să-l imparţă în patru părţi frăţeşte. Satul* Sâmbăta de jos, *care l-am cumpărat dela* Banfi Ghiorghie Gubernatorul, *în galbeni de aur ungureşti 1000, să-l ţiie iar câte 4 fraţii; însă tocmeala ne ieste ca, când ar da banii ce scriu mai sus, să şi-l ia iar înapoi. Deci când s'ar întâmpla vre-odată, ca să dea banii, să-şi ia satul, banii să-i impartă în patru părţi, să-şi ia fieşte care partea po zloţi 250. Satul* Poiana Mărului, *care l-am cumpărat dela* Nalaţi *şi dela* Secheli, *în lei 3500 care fac cara groşi 3000, să-l imparţă iar în patru frăţeşte. Insă acest sat s'au cumpărat stătător, dela* Nalaţi *i dela* Secheli, *iar numai Impărăţia cu Crăiia, când va vrea să întoarcă banii, îl va lua şi atuncea banii iar să îi imparţă frăţeşte. Io Costandin Voevod"*[1]).

III.

Grupul al doilea cuprinde 7 acte din anii 1713—14, dintre cari unul privitor la agentul diplomatic al lui Constantin Brâncozcanu, Teodor Ladislau Dindar, altul relativ la planul de fortificaţie, elaborat de locotenent-colonelul Morandi Visconti pentru Alba-Iulia, şi cinci în care se arată intervenţiile făcute la Curtea din Viena şi măsurile luate de aceasta, spre a i se încuviinţa lui Brâncoveanu dreptul să cumpere imobile în cuprinsul Transilvaniei. Această încuviinţare i-o acordă împăratul Carol al VI-lea la 24 Maiu 1713 cu oarecare sfială, impunând consilierilor săi ardeleni, să execute ordinul împărătesc cu toată discreţiunea cuvenită, raportând la Viena, din caz în caz, înainte de încheierea contractului, spre a obţine aprobarea prealabilă.

Pe lângă dorinţa de a pătrunde pe cale pacinică în teritoriul Transilvaniei, Brâncoveanu mai fusese îndemnat să exopereze dela Curtea împărătească din Viena o astfel de încuviinţare principiară şi de resistenţa, ce întâmpinase din partea magistratului braşovean cu prilejul cumpărării unor case în acest oraş. Anume la 1700 cumpărase o casă în Şcheii Braşovului şi alta în Braşovul vechiu dela „jupân Nica Vameşul". Pentru aceasta avu neplăceri cu Saşii, cărora le scria la 6 Decemvrie 1708: „de vreme ce am

[1]) Ştefan D. Grecianu, *Viaţa lui Costandin Vodă Brâncoveanu de Radu vel logofăt Grecianu, cu note şi anexe.* Bucureşti, 1906, pag. 277—278.

cunoscut, că aţi fi tânjind şi aţi fi bănuind, căci le-am cumpărat şi aţi pus în socoteală, ca să nu ne îngăduiţi? Care lucru n'am fi gândit nici decum, ci încă socotiam, de vor avea unii opreală a cumpăra, iară pentru noi necum să ziceţi ceva, ci încă să vă fie D-Voastră cu părere bună. Mai vârtos că de am cumpărat acele case, nu ştiu să vă fi făcând D-Voastră nici o păgubire, că noi în casele acelea nu doară că vom să punem să se vânză au niscai vinuri au să se lucreze alte meşteşuguri, că din mila lui Dumnezeu cu acea hrană nu ne hrănim, fără cât având prin multe locuri case, ne-au poftit inima ca să avem şi acolea nişte căscioare, să se afle şi câte odată să fie şi pentru odihna oamenilor noştri, ce trimitem cu trebi şi s'ar fi căzut nici decât despre partea D-Voastră bănueli să nu auzim pentru aceasta; că ce mare lucru este? Mai vârtos, că noi pe D-Voastră în multă dragoste vă avem ... şi oamenii D-Voastră orice le-ar trebui şi ar pofti din ţara noastră a cumpăra, au vii, au case, au niscai bucate, neopriţi sânt, dar D-Voastră pe noi a ne opri şi a nu ne îngădui să ţinem acele case, din ce pogoară şi ce este pricina, poftim pe D-Voastră un răspuns să avem"[1]).

IV.

Cele 6 acte din anii 1722—24 cuprind informaţiuni preţioase cu privire la situaţia moşiilor brâncoveneşti din Oltenia, care se afla atunci sub administraţie austriacă. Dar importanţa lor sporeşte şi prin faptul că înfăţişează o parte din sbuciumările sufleteşti, prin care au trecut Românii făgărăşeni în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, mai ales în urma raptului bisericii clădite de Constantin Brâncoveanu pentru creştinii ortodocşi din acel oraş. Văduva acestuia după uciderea soţului şi a fiilor săi (15. VIII. 1714) numai la 1716 a fost îngăduită a se întoarce la Bucureşti, unde a dăruit pentru altarul bisericii Sf. Gheorghe cel Nou (21 Iulie 1720) o candelă, care să lumineze locul de odihnă al osemintelor „fericitului Domn Constantin Brâncoveanu Basarab Voevod" exprimând în slovele inscripţiei (descoperite de d. V. Drăghiceanu) speranţa că şi oasele ei vor odihni în acelaş loc.

Până a se învrednici să aibă şi ea parte de această odihnă,

---

1) N. Iorga, *Braşovul şi Românii.* Bucureşti, 1905, pag. 256—7.

trebui să lupte cu numeroase greutăţi şi amărăciuni. Pe medicul Gheorghe Trapezuntius îl trimise la Veneţia în 1717 să ridice banii depuşi acolo în păstrare de către răposatul ei soţ. In vara aceluiaş an scria Doamna Marica judelui braşovean pentru plata datoriilor arătând că trece „prin amară viaţă" şi la primejdia, în care a ajuns, i s'ar părea că primeşte în dar *banii dela datornicii ei*[1]).

Prin acelaş Trapezuntius a făcut intervenţiuni stăruitoare la Curtea din Viena atât pentru recuperarea moşiilor brâncoveneşti din Oltenia, ajunsă sub administraţie austriacă, precum şi pentru biserica şi credincioşii ortodocşi din Făgăraş.

Din consemnarea făcută la 14 Aprilie 1722 de către inspectorul cameral austriac Procop din Craiova se pot culege informaţiuni cu privire la situaţia satelor şi moşiilor brâncoveneşti din Oltenia. Iată anume cum le înfăţişează pe cele din judeţele Romanaţi, Jiul de jos, Jiul de sus şi Mehedinţi.

ROMANAŢI:

Brâncovenii (Brankovan) este un târg considerabil, bine populat, are câteva vii; tot aici aparţine şi teritoriu Jăgălia (Su Gallia).

Criva de sus e un sat mare şi bine populat, îl stăpâneşte încă până acum d. locotenent-colonel Bivoda[2]) *cu învoirea răposatului d. general Steinville.*

Criva de jos aparţine, după informaţiunile primite, prin drept de moştenire (atavitico) boerului Golescu[3]).

Cocorăşti, un sat binişor populat, pe care însă până acum l-a stăpânit boerul Vintilă, totuş s'a primit informaţiu-

---

1) *Idem, ibidem,* pag. 263.

2) Numele adevărat al acestui locotenent-colonel era *Ştefan Dettine,* el fusese încredinţat cu conducerea chestiunilor militare din Oltenia; cf. Alexandru A. Vasilescu, *Oltenia sub Austriaci 1716—1739.* Bucureşti, 1929, p. 103, n. 3.

3) Relativ la aceste posesiuni luase Constantin Brâncoveanul prin testamentul dela 1708 disposiţia să fie „partea fiului său Costandin" — „Den *Brâncoveni* şi cu alte moşii, hotare ce ţin de *Brâncoveni, Jăgălia, Criva de jos* jumătate, *Criva de sus* toată, şi alte hotare până în Olt; să ţie a patra parte şi cu via den deal jumătate şi cu rumânii ce i se vor veni iar a patra parte, afară din case, iar case să-şi facă în Brâncoveni, unde va vrea în sat". Cf. Ştefan Grecianu, *o. c.,* pag. 271.

nea dela un prietin al acestui Vintilă — vechiul proprietar — că satul a fost cumpărat de Principele Constantin Brâncoveanul cu 1200 taleri; acest Vintilă e mort şi acum îl stăpânesc urmaşii lui.

Cepari[1]) *e aproape de Cocorăşti, dar aparţine numai jumătate familiei Brâncoveanu.*

Brăneţi, un sat bine populat, pe care-l stăpâneşte încă şi acum un oarecare căpitan Oros Gabor cu învoirea pomenitului d. general Steinville.

Prăşcovul (Briscovul) nu e încă populat, totuş sunt lucrate de străini câteva ogoare, după care fiscul primeşte zeciuiala.

Blaj (Plas) un sat populat, are şi două vii[2]).

Câmpeni (Kimpeni) odinioară sat frumos, acum însă abia locuit de 6 familii, până acum l-a stăpânit un oarecare căpitan Raniti, care l-a cedat însă fiscului.

Drăghiceni (Degriczen) cu totul pustiu.

Frăsinet, un sat populat, are şi o vie şi două aşa numite heleştee (Paluden).

Debuleni, un sat populat, pe care cu învoirea adeseori pomenitului general Steinville îl luase în stăpânire un oarecare plutonier, dar l-a cedat de mai înainte fiscului.

Vlăduleni şi Osica sunt două teritorii aşezate lângă olaltă, dintre cari cel din urmă are câţiva locuitori.

JIUL DE JOS:

Stoieneşti e un sat binişor populat, aproape de râul Olt.

Betejani (Beteczan) e un sat bine îngrijit, aşezat lângă Dunăre; l-a stăpânit până acum boierul Grigoraşcu, fost membru al deputaţiunii[3]) *cu toate că — după cum s'a constatat — e dintre cele mai vechi moşii ale familiei Brâncoveanu.*

---

1) „den *Cocorăşti* şi cu moşia *Ceparului,* ce am cumpărat, să ţie a patra parte şi din rumâni iar a patra parte şi cu viile ce se zic din *dealul lui Coman*". Ibidem.

2) „Satul *Blajul* cu viile, cu morile peste tot" e trecut în testamentul dela 1708 ca „partea fiiu-mieu Ştefan Brâncoveanul". Şt. Grecianu, pag. 273.

3) E vorba de *Grigorie Vlasto,* ales la *28 Sept. 1719* de boerii olteni, împreună cu Staicu Bengescu, călugărul Dosoftei Brăiloiu şi Const. Strâmbeanu în delegaţia provizorie, chemată să cârmuească Oltenia sub *preşi-*

B ă i l e ş t i, odinioară un sat mare, acum însă cu totul pustiu; dela foştii lui locuitori s'a primit informaţia, că în cea mai mare parte s'au aşezat în satul L i p o v, aparţinător călugărului D o s o f t e i u B r ă i l o i u l, fost membru al deputaţiei.

H r a s t u l, un sat populat, lângă Dunăre.

MEHEDINŢI:

C o r l a t e l e, un t e r i t o r i u pustiu.

JIUL DE JOS:

G h i d i c i, populat bine, situat lângă Dunăre.

U r z i c a, nelocuit.

Ş t u b e l e, tot aşa.

MEHEDINŢI:

B ă r b o i u l, foarte aproape de satul G o g o ş; amândouă stăpânite până în timpul de faţă de b o i e r u l G o l e s c u l, cu toate că — după informaţiile primite — această parte e proprietatea familiei Brâncoveanu.

JIUL DE SUS:

S t ă n c e ş t i, un sat mare, bine populat, aproape de munţi, are o vie[1]*).*

Z v o r s c a (Suorzica), despre aceasta nu ştie da nimenea vre-o informaţiune, că se găseşte oare de partea împricinatului.

ROMANAŢI:

I s l a z, un sat binişor populat, lângă Dunăre.

JIUL DE JOS:

C o m o ş t e n i, un sat mare, frumos populat, pe care-l stăpâneşte până acum d. locotenent-colonel B i v o d a[2]*).*

---

denţia lui *Gheorghe Cantacuzino.* Cf. C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt Austriaci.* I. p. 361.

1) In testamentul dela 1708 la ,partea fiiu-mieu Costandin Brâncoveanu" se precizează „den satul *Stănceştii* şi cu alte moşii, sate împrejurul lui, a treia parte; şi rumânii şi munţii tot a treia parte", cf. Ştefan Grecianu *o. c.*, pag. 272.

2) In testamentul citat satul acesta e amintit la „partea fiiu-mieu Ştefan Brâncoveanul" astfel: „Satul Comoşteni jumătate i cu rumânii jumătate şi viile iar jumătate şi morile". Ibidem, pag. 273.

Radeştiţa, un sat populat, pe care îl stăpâneşte şi acum un oarecare căpitan moscovit, cu învoirea des pomenitului general Steinville.

Nedeia (Nedage), e un teritor pustiu, aproape de satul Marmurile, care aparţine însă boierului Golescu.

Măceşelul (Marescellul), un teritor pustiu.

Marmurile, aparţine boierului Golescu, cum s'a arătat mai sus.

MEHEDINŢI:

Hălmăgelul şi Aninii este încă cu totul pustiu.

Gogoş, aparţine lui Golescu.

JIUL DE SUS:

Aninişul, e lângă Stănceşti, un sat populat.

MEHEDINŢI:

Şuşiţa, e un teritor pustiu.

Ruptura, la fel.

Porumbeni (Porumpreni), despre aceasta nu ştie spune nimic[1]*.*

Drincea, e deasemenea fără locuitori, dar are o vie frumoasă, care deocamdată nu poate fi cultivată.

Sopotul, e cu totul pustiu.

ROMANAŢI:

Cităţenii (Czitien), un sat locuit, aşezat lângă Olt, are o vie[2]*.*

Scărişoara numit şi Preajba dela Scărişoara (sonst Breasba della Skerisora genannt), e locuită întrucâtva, dar via de aci este necultivată.

In afară de specificaţiunea aceasta, s'au mai găsit, după cercetări, încă următoarele locuri aparţinând acestei familii:

---

1) In testamentul dela 1708 se spune la „partea fiiu-mieu Radului Brâncoveanul" relativ la acest sat că „moşia *Porumbenii* toată cu casele i pivniţa de piatră i viile" formează moştenirea acestui fiu al Brâncoveanului. Ibidem, pag. 275.

2) In testamentul citat la „partea fiiu-mieu lui Mateiu Brâncoveanul" se spune „Satul *Cităţenii* cu rumânii *în judeţul Muscelului* şi cu munţii, cum s'au cumpărat". Ibidem, pag. 277.

ROMANAŢI:

Părdeşti (Perdest), un teritor pustiu[1]).
Svorsca, deasemenea.

JIUL DE JOS:

Drăgeştii (Dreczen), la fel.

MEHEDINŢI:

Băltenii (Balten), aparţine o parte mănăstirii Motru[2]), *care pretinde acum titulo donationis şi ceealaltă parte, cu toate că era proprietatea acestei familii.*

ROMANAŢI:

Bârza (Brza), un sat locuit, în care este o moară cu 3 roţi[3]), *jumătate din sat şi o roată de moară aparţine unui boier cu acelaş nume Brzuze; restul e proprietatea familiei Brâncoveanu, dar se află încă în deplina stăpânire a numitului boier.*

MEHEDINŢI:

Valea Aninilor, un teritor pustiu.
Craiova, 14 Aprilie 1722.

AUGUST ERNST PROKOP,
Inspector Cameral.

Rezultă din această specificaţiune, că numărul moşiilor brâncoveneşti la 1722 se micşorase în câtva faţă de cele indicate în testamentul lui Constantin dela 1708, iar după sguduitoarea tragedie dela 1714 unele au fost luate în stăpânire de alţi proprietari, pe drept sau pe nedrept, precum şi de câţiva ofiţeri, cărora generalul Steinville, după trecerea Olteniei sub administraţie austriacă, le-a permis pur şi simplu să se instaleze în satele cu venituri mai bune ale familiei Brâncoveanu.

---

1) Tot la partea lui Mateiu e trecută în testament „moşia dela *Slăvileşti* i *Părdeşti,* amândouă hotarele peste tot, precum arată zapisele de cumpărătoare şi cu jumătate de moşie den *Coteana*". Ibidem, pag. 276.

2) In testament e amintit la partea lui Radu „satul *Băltenii* cu rumânii toată partea noastră", iar o notiţă adaosă mai târziu cu alt condeiu şi altă cerneală spune: „I-am dat *mănăstirii Motrul*". Ibidem, pag. 275.

3) In testament la partea lui Constantin amintită „jumătate de moşie din *Bărza* şi cu morile den *Olteţ*". Ibidem, pag. 272.

Intervenţia Doamnei văduve Maria determină Curtea din Viena a dispune pregătirea acestei specificaţiuni a moşiilor brâncoveneşti şi a comunica, prin consiliul de răsboiu, la 2 Febr. 1723, *generalului comandant din Transilvania Königsegg, care era totodată şi director superior* (Oberdirector) *al Olteniei, că moşiile ocupate pe nedrept de particulari să fie restituite şi date în administraţia inspectoratului cameral austriac din Craiova, iar cei ce pretind a fi înzestraţi cu drepturi de proprietate asupra vre-uneia din ele, să fie îndrumaţi a produce dovezi.*

Nu au rămas fără rezultat nici intervenţiunile făcute la Viena în interesul Românilor ortodocşi din Făgăraş, unde episcopul Pataki şi-a permis a pune cu forţa stăpânire asupra bisericii brâncoveneşti. In adresa din 29 Aprilie 1724 *Consiliul de răsboiu exprimă faţă de generalul comandant Königsegg desaprobarea sa atât pentru răpirea acestei biserici, cât şi pentru atitudinea intolerantă şi violentă a episcopului Pataki, pe care-l îndrumă a se abţine în viitor dela astfel de* acte violente *şi a respecta liberul exerciţiu religionar al „şismaticilor".*

Se pare că avertismentul acesta n'a avut rezultatul dorit. Consiliul de răsboiu se vede îndemnat în curând a scrie din nou (24 Maiu 1724) *despre purtarea plină de animositate şi violenţă a episcopului Pataki (Herrn Bischofen* Pataki *hievon bezaigte animose et violente Aufführung wider die zu Fogaras stehenden* Schismaticos), *îndrumându-l pe Königsegg să nu mai permită lui Pataki nici o necuviinţă şi violenţă asupra Românilor ortodocşi, ci să-l sfătuiască a căuta să îndemne poporul în mod cuviincios, prin predici, exemple şi alte bune oficii — la unirea cu biserica Romei („das von den Herrn Feldmarschallen dem erwähnten Herrn Bischofen keine* Ohngebühr *weder* Gewaltsamkeit *verstattet, sondern er vielmehr angeleitet werde* das Volk praedicatione, exemplo et aliis bonis officiis ad unionem manierlich anzufrischen und zu bewegen"). *Comparând cuprinsul acestor acte oficiale cu informaţiunile din cronica lui Radu Tempea*[1]), *rezultă că tot*

---

[1]) Cf. Cronica lui Radu Tempea despre intervenţia Braşovenilor la Viena prin negustorul Cristof Voicu, care „jurând pre Sf. evanghelie în sfântul oltariu, precum va căuta cu toată osârdiia de lucrurile legii şi nu va sminti ceva, şi precum că şi cheltuiala, ce i se da va cheltui cu direptate, şi vicleşug nu va face", a purces la „Beci" (Viena) în 21 Februarie 1724. Braşovenii s'au văzut nevoiţi a face cheltuiala aceasta cu trimiterea lui Voicu la Viena, după

ce relatează acesta despre lupta Braşovenilor şi a Făgărăşenilor contra episcopului Pataki se poate verifica şi prin alte dovezi contemporane. Astfel valoarea acestei cronici, ca isvor istoric pentru întâia jumătate a secolului al XVIII-lea, sporeşte considerabil.

V.

Dintre actele anilor 1744—61 primele patru dau informaţiuni privitoare la moştenirea orfanului Janson, fiul unei nepoate a lui Brâncoveanu, Elisabeta Rosetti, măritată cu un locotenent austriac Janson. Rămas orfan de amândoi părinţii[1]*), de soarta şi educaţia lui se interesează — precum rezultă din cuprinsul acestor acte — atât bunicul său, contele Nicolae Rosetti, cât şi cumnatul acestuia, Principele Constantin Brâncoveanu. Iar al cincilea act din grupul acesta este adresa aceluiaş Constantin Brâncoveanul, nepot de fiu al Domnului asasinat la 1714 şi care la 20 August 1752 era „vel logofăt"*[2]*). Cu toate că se ştia despre existenţa acestei adrese din cuprinsul notiţelor culese din corespondenţa episcopului Dionisie Novacovici, textul ei nu era până acum cunoscut în întregime. E o dovadă că acest „vel logofăt" n'a dat uitării ctitoria bunicului său şi, îndată ce a aflat de disposiţia împărătească din Viena relativă la misiunea generalului Buccow în Transilvania, nu a întârziat a face intervenţiuni stăruitoare pentru a se retroceda biserica brâncovenească populaţiei ortodoxe, pe seama căreia fusese „ridicată din temelie şi zidită — cum arată inscripţia — la anul dela spăsania lumii 1697", în al 10-lea an de domnie a lui „Io Costandin B. Basarab voevod, domnul şi oblăduitor a toatei Ţării Româneşti".*

---

ce delegaţii lor, cari au intervenit pe lângă episcopul Pataki la Făgăraş „ca să vază, ce va mai zice, da-ne-va pace în lege, cum ne-au dat vlădica Atanasie. Atunci au răspuns, că de i-am umplea o casă cu galbeni, *pace nu ne va da până la moarte, că aşa iaste jurat papei"*. Cf. Sterie Stinghe, *Istoria beserecei Şcheilor Braşovului. (Manuscript dela Radu Tempea).* Braşov, 1899, pag. 67—70.

[1]) Const. Giurescu şi N. Dobrescu, *Documente şi regeşte privitoare la Constantin Brâncoveanu,* Bucureşti, 1907, pag. 388.

[2]) Ştefan D. Grecianu, *o. c.,* pag. 349.

VI.

In sfârşit, dosarul actelor privitoare la procesul îndelungat al succesorilor lui Samuil Doboşi cu Nicolae şi Emanuil Brâncoveanul aduce o sumă de informaţiuni nouă cu privire nu numai la soarta acestor moşii brâncoveneşti, ci şi la practicile şi procedeele juridice, obicinuite în Transilvania secolului al XVIII-lea. Din acest punct de vedere ele constitue o preţioasă contribuţiune la istoria dreptului transilvan. Iar de altă parte ne oferă prilej să cunoaştem şi activitatea unui bancher ardelean din secolul al XVIII-lea.

Înainte de a reda pe scurt momentele principale din cuprinsul acestor acte, este însă necesar să cunoaştem, cine a fost Samuil Doboşi, ce rol a avut în viaţa Transilvaniei şi a Ţării Româneşti din secolul al XVIII-lea şi în ce împrejurări au ajuns succesorii lui în conflict cu urmaşii lui Constantin Brâncoveanu. În scopul acesta ne poate servi câteva desluşiri întroducerea studiului apărut la 1914 în limba germană, relativ la organizarea institutelor de credit ale Saşilor ardeleni[1]).

Iată ce se poate găsi în această întroducere cu privire la cel mai vechiu bancher cunoscut până acum în viaţa financiară ardeleană:

„Samuil Doboşi s'a născut în Germania şi în etate de 26 ani a venit la Sibiu, unde în anul 1721 a fost primit ca membru în Asociaţia Comercială (Handelssozietät). La început şi-a deschis o magazie de mărfuri, care în scurt timp s'a desvoltat înfloritor. Pe lângă aceasta începu încă de pe la 1730 a se îndeletnici şi cu întinse afaceri de bancă. Acestea din urmă erau o consecinţă firească a afacerilor sale comerciale, conduse în stil mare. Fiind Transilvania izolată de centrul lumii comerciale, de cele mai multe ori Doboşi nu putea să se îngrijească personal de aprovizionarea cu marfă la locul de producţiune, ci trebuia să încredinţeze adeseori această grije comercianţilor, cu cari se afla în raporturi de afaceri comerciale. Drept contraserviciu trebuia să primească însărcinarea din partea lor de a se îngriji de încasarea poliţelor şi în general să reprezinte interesele amicilor

---

1) Robert Rösler, *Die Kreditorganisation der Sachsen in Siebenbürgen*, lucrare scrisă cu prilejul „Expoziţiei internaţionale pentru industria cărţii şi pentru grafică", organizată la Lipsca (Internationale Ausstellung für Buchgewerbe und Graphik, Leipzig, 1914), pag. 7—9.

săi de afaceri comerciale. Cu timpul această ramură a afacerilor sale luă astfel de proporţii, încât de dragul ei sacrifică cu totul afacerile comerciale în anul 1746, funcţionând dela această dată înainte ca un bancher, concentrându-şi atenţiunea întreagă asupra afacerilor cambiale, de unde şi derivă numele german în uz atunci pentru bănci: „Wechselgeschäft".

Contra garanţii ipotecare şi amanete împrumuta Doboşi bani pe cambii pe lângă o dobândă de 6%, etalonul ce era pe atunci normat în mod legal. Clientela sa se recruta dintre cetăţenii oraşului, dintre ofiţeri, dintre nobilii maghiari şi Principii Munteniei şi dintre persoane juridice, precum era oraşul Sibiu, Braşov, comuna Sălişte, Administraţia financiară, ş. a.

Afacerile sale bancare nu s'au mărginit însă numai la împrumuturi de bani. Cu mult mai importante erau relaţiile bancare, pe cari le întreţinea cu o mulţime de firme din străinătate, mai ales din Germania. Ramura de incasso a băncii sale nu era restrânsă numai la piaţa Sibiului, ci trecea peste graniţele Ardealului, până la Bucureşti. In anul 1750 de ex. a preluat spre încasare o poliţă trasată asupra Prinţului Ghica la Bucureşti în valoare de 3.000 ducaţi adecă 12.300 fl. şi emisă de firma Fr. Hübsch din Constantinopol.

In legătură strânsă cu acest incasso era remiterea sumelor mai mari, în care scop primea însărcinări atât dela particulari cât şi dela case comerciale şi dela instituţiuni de stat. Pentru sumele preluate spre acest scop garanta Doboşi cu întreaga sa avere. Drept despăgubire pentru munca sa şi ca premiu pentru risc, Doboşi socotea o provizie de 2%, uneori chiar şi de 5%. Remiterea se făcea prin scrisori cambiale sau prin cambii asupra firmelor mari din Viena, Breslau sau Leipzig. Ordinele de plată pentru ţările, unde nu avea corespondenţi direcţi, le executa prin intermediul firmelor din Viena sau Leipzig. De exemplu încasarea unei sume de 84 L. sterl., pretensiunea Colegiului din Aiud asupra firmei de Neusville et Schuhmann din Londra, o executase astfel, că a vândut în Leipzig poliţa emisă asupra firmei, avizând firma să o plătească la prezentare.

Din cauza insuficienţei mijloacelor de comunicaţie din Ardeal şi fiind avizat mai ales la comercianţi călători, nu era posibil ca orice remitere să fie acoperită imediat cu suma necesară Din cauza aceasta, menţinea un deposit la casele principale, cu cari era în legătură. De exemplu la 31 Decemvrie 1751 avea la

firma Küner et Co. Viena, un deposit de fl. 24.782. Aceasta ne poate da o idee despre virimentul important, pe care îl făcea şi despre proporţiile considerabile, ce luase întreprinderea sa.

Decontarea acestor depuneri în cont curent se făcea de obiceiu la câte o jumătate de an, cu care ocasiune firmele îşi bonificau reciproc dobânzile de 5%.

In anul 1759 simţind Doboşi că i se apropie sfârşitul, s'a decis să-şi facă testamentul. Averea sa, conform bilanţului, era de 192.982 fiorini, în care sumă nu se cuprindeau imobilele sale şi preţioasele juvaeruri familiare.

Bani gata avea 33.798 fl. Debitorii se compuneau astfel: în cărţile secrete 13.997 fl., în registrele comerciale 38.000 fl. şi debitorii diverşi 17.187 fl.

In luna Mai a anului 1759 a murit fără moştenitor de viţă bărbătească. Văduva sa a condus afacerea mai departe încă timp de 32 de ani".

Prin testamentul său a dăruit Doboşi suma de 6000 fl. pe seama gimnaziului săsesc din Sibiu[1]) *pentru o fundaţiune, din veniturile căreia să poată primi masă gratuită 12 studenţi (= togati).*

VII.

După încheierea socotelilor cu urmaşii lui Doboşi, Constantin Brâncoveanu recunoaşte la 22 Febr. 1760 că i-a rămas dator cu suma de 7725 fiorini şi 50 cr. (cruceri), pentru care se obligă a-i plăti o dobândă de 6%, dându-i şi ipotecă asupra moşiilor sale dela Sâmbăta de sus, Berivoi şi Poiana Mărului (praedicta mea bona nobilitaria in praelibato principatu districtuque existentia).

Obligaţia o dă ginerilor decedatului Doboşi: lui Ioan Schunn şi Carol de Sachsenfels, învoindu-se ca în caz de neplată ei să-şi poată satisface pretensiunile din moşiile acestea, în baza unei preţuiri comune şi cu excluderea oricărui remediu juridic (juxta communem aestimationem et exclusis omnibus juridicis remediis satisfaciendi ... plenariam habeant facultatem).

Au trecut însă mai bine de 6 ani, fără ca ei să fi primit ceva din suma menţionată sau din interesele anuale. Solicitările orale şi în scris, de sigur, nu vor fi lipsit, cu toate că textul lor

---

1) Emil Sigerus, *Vom alten Hermannstadt*, III. 1928, pag. 95.

nu-l cunoaştem; în dosar nu s'au păstrat. Cunoaştem însă răspunsul, pe care l-a trimis Principele Nicolae Brâncoveanu din Bucureşti la 30 Martie 1766. El recunoaşte fără înconjur, că numiţii creditori erau în drept să facă „acest fel de lamentationes", îi asigură că toate vinurile ce a trimis în Transilvania şi „alţi bani ce se vor mai aduna" ar fi dispus a se da „în socoteala" lor şi a soacrei lor pentru achitarea datoriei. Deşi „s'a cam făcut zăbavă", să fie liniştiţi, că nu vor păgubi nimic, ci „cu ajutorul lui Dumnezeu atât capitalul, cât şi interesul tot pe încetul se va plăti" astfel încât vor fi „cu toţii mulţumiţi şi prieteşugul între noi va fi totdeauna nestrămutat".

De acelaş lucru îi asigură şi prin scrisoarea latinească dela 21 Decemvrie 1766, pentru ca în 27 Februarie anul următor să le ceară din nou amânarea până după Paşti, când vor fi deplin satisfăcuţi (statim post imminentia Festa Paschalia ... integre erunt contenti).

Cu toate că la 8 Iunie acelaş an îi avizează prin o scrisoare, în limba italiană, trimisă din Bucureşti, că a însărcinat pe provizorul Gheorghe Fusta, să achite datoria cât mai în grabă, plata întârzie mereu. Deaceea în numele creditorilor, la 4 Febr. 1768, Ştefan Kászoni şi Ştefan Fogaraşi confirmă înaintea tablei continue din Făgăraş, că în numele familiei Doboşi au avizat pe provizorul Fusta, să comunice Principilor Brâncoveanu hotărîrea de a-i da în judecată, dacă nu-şi achită datoria. Această ameninţare pare a fi impresionat neplăcut pe Principele Brâcoveanu, în numele căruia intervine plenipotenţiarul său Ernest Sigismund Schmidt la guvernul ardelean rugându-l să împiedece pe succesorii lui Doboşi a grăbi cu execuţia asupra moşiilor brâncoveneşti. Intervenţia nu e lipsită de rezultat, întrucât guvernul ardelean scrie la 29 Febr. 1768 acestora, să dea o amânare de 3 luni de zile, deoarece Principele amintit merită oarecare consideraţie (ex certa consideratione memoratum Principem aliquali saltem reflexione dignum esse censeat Gubernium).

La 19 Mai 1768 răspunde Principele Emanuel Brâncoveanu, afirmând că nu ar fi ştiut nimic de această datorie a răposatului său părinte, deoarece frate-său purtând trebile casei, el până acum nu s'a amestecat, dar acum „fiindcă ne-am căsătorit şi noi din vrerea lui Dumnezeu, vom să ne luăm partea noastră pe jumătate din toate, după cum ne-au orânduit taica". Să nu fie deci mâhniţi, căci vor achita ca să păstreze „dragostea, care au avut

casa noastră cu Dumnialui răposatul socrul Dumniavoastre, Sinior Doboşi, *fiindcă noi totdeauna avem trebuinţă de prieteni". Mai cere însă „îngăduială până la Septemvrie".*

Termenul de 3 luni trecând fără nici un rezultat, creditorii se văd nevoiţi să arate, la începutul anului 1769, guvernului ardelean, că Principii Nicolae şi Emanuel Brâncoveanu procedează cu nişte ingraţi, nu numai că nu vor să achite datoria rămasă după tatăl lor Constantin, dar caută chiar s'o tragă la îndoială. Ei cer deci voie, să-şi poată asigura pretensiunile prin execuţie asupra moşiei Berivoii-Mari.

Nici anul 1769, nici următorul nu contribue la vre-o accelerare a procesului. De aceea vedem guvernul ardelean trimiţând la 13 Iulie 1770, de sigur în urma vre-unei intervenţiuni repetate, două adrese: una către succesorii lui Constantin Brâncoveanu, sfătuindu-i să aplaneze fără sgomot şi fără risipă de cheltueli diferendul; alta către urmaşii lui Doboşi, pe cari îi îndrumă să purceadă amical în cauza Brâncovenilor, iar tabla regească să judece extraserial, dar potrivit cu prevederile legii (extraserialiter asummat decisionemque ad dictamen legum ab aequo fiendam admaturet).

La 29 Septemvrie 1770 intervine şi secretarul consiliului de răsboiu din Viena, Lichtensteiner, întrebând guvernul ardelean, dacă e adevărat că familia Brâncovenilor posedă în Transilvania oarecari bunuri imobiliare şi cu ce drept? ce valoare au? Ce capital mai are această familie aci sau aiurea?

Din acelaş an datează un memoriu al succesorilor lui Doboşi, arătând originea datoriei brâncoveneşti şi peripeţiile procesului. Până la 1762 interesele au fost plătite de plenipotenţiarul Schmidt la ordinul lui Constantin Brâncoveanu, despre care spune memoriul că era un caracter eminent, distins mai ales prin onestitate şi echitate, om îndeobşte lăudat şi iubit (der wegen seinem vortrefflichen Charakter, welchen besonders Redlichkeit und Billigkeit erhoben, durchgängig belobt und beliebte Fürst Constantin). Dar după moartea acestuia, întâmplată în vara anului 1762, fiii săi Nicolae şi Emanuel, cu toate că au promis de repetate ori achitarea datoriei, nu s'a ales nimic din promisiunile lor (so blieb es doch nur bey denen leeren Worten). Creditorii au fost impresionaţi foarte neplăcut, când s'a prezentat la Sibiu provizorul, în preajma Crăciunului, şi le-a citit câteva rânduri dintr'o scrisoare a Principelui Nicolae Brâncoveanu, care

spune despre frate-său Emanuel, că e om foarte ciudat, nu vrea să recunoască provenienţa datoriei dela decedatul său părinte, ci pretinde să i se producă dovezi (obligaţia şi socoteala) căci altfel nu va mai plăti nici un ban. Creditorii în speranţa că nu vor fi lăsaţi pradă capriciilor acestor debitori, cer să fie sprijiniţi ca nişte cetăţeni şi membri ai erarului-viu regesc (als Kays.-Königl. Unterthanen und Teile des Vivi Aerarii Regii).

In sfârşit la 19 Noemvrie 1770 însuş guvernul ardelean autorizează pe văduva Agneta Doboşi n. Seeberg (generosa Agnetha nata a Seeberg, generosi ac circumspecti quondam Samuelis Dobosi, Majestatis Nostrae commercialis consiliarii et civis Cibiniensis relicta vidua) şi pe ginerii săi Ioan Schunn, vicenotar în Sibiu, şi Carol de Sachsenfels, jude ordinar în Tălmaciu şi castelan la Turnu Roşu, să-şi ia apărători în procesul contra Principilor Nicolae şi Emanuel Brâncoveanu.

La 1 Iunie 1771 se dă ordin să participe cei interesaţi la execuţia cerută asupra moşiilor brâncoveneşti dela Sâmbăta de sus, Berivoii-Mari şi Poiana Mărului (convocatorium vicinorum ad executionem). Cu 4 zile mai târziu Nicolae Brâncoveanu scrie din Braşov văduvei Agneta Doboşi, rugând-o să amâne execuţia, căci el va merge în curând la Sibiu şi va achita datoria. In aceeaş zi familia Doboşi e avizată de către Samuil Pongrácz, unul dintre executori, că cercetând în Braşov pe Principii Brâncoveanu, Emanuel arunca vina neachitării datoriei asupra lui Nicolae, iar acesta când i-a comunicat că va face fără întârziere execuţia la Sâmbăta, înspăimântat grozav a rostit cuvintele: „dară apoi că jupâneasa mea-i acolo" — şi a promis să plece a doua zi la Sibiu să achite. Dacă-şi împlineşte promisiunea aceasta, Pongrácz cere să fie încunoştiinţat la timp, spre a putea opri execuţia.

In ziua de 11 Iunie, când s'a început execuţia, potrivit cu sentinţa tablei judecătoreşti, datoria era indicată în suma de 10.833 fl. 24 cr. partea creditorilor Schunn şi Sachsenfels, iar partea soacrei lor văd. Agneta Doboşi cu 11.966 fl. 40 cr.

Dar Brâncovenii au atacat în apel sentinţa de execuţie; pentru împiedecarea ei au fost trimişi cancelişti la faţa locului. Creditorii roagă guvernul ardelean, să ordoneze revocarea lor. Guvernul însă nu le încuviinţează cererea motivând că remediul juridic numit „inhibitio" (apel) este admis atât prin textul legii,

cât şi prin obiceiu (lex et consuetudo non impedit usum inhibitionis).

Atunci creditorii comunică guvernului, că nu vor respecta „inhibiţia" făcută de Brâncovenii debitori contra execuţiei în mod ilegal şi nu vor părăsi moşiile cuprinse pe calea legii decât după ce ei îşi vor fi plătit datoria.

Printr'un raport scris în Sâmbăta de sus la 25 Iunie 1771 Samuil Pongrácz şi Iosif Ruttkai arată, că execuţia asupra moşiilor brâncoveneşti s'a făcut în zilele dela 11—25 Iunie 1771 în prezenţa unui număr de 51 de martori săteni megieşi precum şi cu asistenţa câtorva boeri (6) chemaţi să apere pe executori de eventuale insulte şi atacuri din partea iobagilor. Din acelaş sat raportează la 26 Iunie Pongrácz, că după ce a terminat cu execuţia la Sâmbăta de sus, de unde Principesa Brâncoveanu a plecat la Braşov, el va continua a doua zi la Berivoi şi la Poiana Mărului. Iar delegaţii cancelariei regeşti provinciale din Transilvania, Gavril Mesko şi Iosif Bodházi raportează tot atunci, că la 26 Iunie 1771 au comunicat în Sibiu, în casa baronului Lambert Beniamin de Möringer, Principelui Emanuel Brâncoveanu întreg cuprinsul instrucţiei regeşti în cauza procesului cu succesorii lui Samuil Doboşi.

Samuil Pongrácz raportează lui Schunn, că la Berivoi a fost atacat de oamenii lui Brâncoveanu şi de iobagii, cari dând năvală asupra lui cu chiotul: „haide pe el feciori!" — *au stricat poarta şi au rupt scândurile, ameninţându-l cu moartea pe el şi pe servitorul lui.*

Principii Nicolae şi Emanuel Brâncoveanu apelează fără întârziere la intervenţia guvernului ardelean, spre a li se elibera moşiile de sub execuţie. Guvernul scrie creditorilor îndrumându-i a se conforma dispoziţiilor legale. Dar aceştia se împotrivesc declarând că nu vor părăsi moşiile brâncoveneşti decât după ce debitorii îşi vor fi achitat datoria. Iar după ce dela Berivoi oamenii lor au fost alungaţi, cer să fie reîntroduşi cu ajutorul forţei militare.

La 3 Iulie 1771 intervine un ordin al guvernului ardelean către delegaţii judiciari Samuil Pongrácz şi Iosif Ruttkai, îndrumându-i să facă din nou actele relative la execuţia săvârşită, fără deplina respectare a formalităţilor juridice, pe moşiile Principilor Nicolae şi Emanuel Brâncoveanu, în urma pretensiunilor văduvei Agneta Doboşi n. Seeberg.

In sfârşit la 8 Iulie neguţătorul Dumitru Marcu scrie din Braşov lui Schunn şi lui Sachsenfels, că nădăjdueşte să poată îndupleca pe Principii Brâncoveanu să achite datoria de 20.000 fl. Cu 3 zile mai târziu le scrie din acelaş loc, sfătuindu-i să-şi dea învoiala a se împăca cu debitorii şi a reduce datoria la 20.000 fl., lângă care spera să mai poată obţine dela Brâncoveni şi vre-o 3—400 vedre de vin (Drey oder 400 Eimer Wein hoffe mit guter Sicherheit von ihnen Fürsten noch zu erhalten).

VIII.

Aplanarea diferendului a mai întârziat însă, după cum apare dintr'un nou memoriu (nedatat) al creditorilor, cari arată guvernului ardelean, ce motive i-au determinat să nu respecte ordinul de evacuare a moşiilor brâncoveneşti cuprinse cu execuţie. Cu toate că Principii au apelat la guvern, cerându-i intervenţia, ei (creditorii) ştiu că acesta nu e în drept să împiedece procedura legală a justiţiei. La începutul anului 1772 însă împăcarea a reuşit. Creditorii trebue să-şi fi primit banii după îndelungate stăruinţi şi repetate solicitări. Aceasta rezultă din faptul că la 22 Martie 1772 ei au plătit lui Dumitru Marcu un onorar de 60 ducaţi *pentru serviciile prestate în chestia aplanării diferendului lor cu Principii Nicolae şi Emanuel Brâncoveanu. In locul acestora a plătit însuş D. Marcu datoria şi moşiile au rămas zălogite lui. Din sentinţa adusă de Domnul Ţării Româneşti, Alexandru Constantin Moruzi*[1]) *la 20 Februarie 1794 se vede că Dumitru Marcu a trimis pe frate-său Ioan şi pe ginere-său Gheorghe Duncheru cu jalbă asupra boierilor vel vist. Nicolae şi velvornic Manolache Brâncoveanu „pentru socoteala şi izbrănirea datoriei, ce are la dumnealor cu amanet moşiile dumnealor ce le au acolo în Ardeal". Cauza a fost cercetată şi judecată de vel-spătar Văcărescu şi vel-vornic Moruzi, împreună cu Senior Marchelius, agentul Austriei, dar făcând Brâncovenii „apelaţie, ca să iasă înaintea Domniei, spre a-şi arăta dreptăţile", s'au înfăţişat înaintea Domnului „unde viind faţă şi dumnealui Sinior Marchelius", Nicolae a dovedit că era aplicat să plătească dela începutul anului 1776 ca „să-şi dezlogească moşiile", iar Manolache răspunse cam la*

1) V. A. Urechia, *Documente inedite din Domnia lui Alexandru Constantin Moruzi, 1793—1796,* în An. Soc. Rom. M. S. T. Seria II. T. XV. pag. 562 sq.

fel ca în scrisoarea adresată succesorilor lui Doboşi „că aşezământul, ce a făcut fratele dumnealui nu-i este ştiut, nici că i s'a arătat, ca să-l vadă, iar cu toate acestea judecata din partea sa după rânduiala cea dreaptă nu-l poate sili, când pentru partea dumnealui de moşie va voi a şi le dezlogi cu plata banilor datornicului său, fiind stăpân pe al său, rămâne la a dumnealui voinţă“. Se arată că mai înainte chemase Dumitru Marcu pe Brâncoveni în judecată „acolo la tabla Făgăraşului *prezentând socoteala datoriei, după a căruia cerere* tabla Făgăraşului *au înştiinţat la* gubernia Sibiului“, *iar aceasta a scris prin agenţie la Domnia Ţării Româneşti, boierii Brâncoveni însă „n'au răspuns banii“ şi nu s'au înfăţişat la judecată, fiindcă nu e obiceiul într'aceste două ţări vecine „a merge pârâţii după pârîş“. De altă parte „nici Domnul şi stăpânitorul locului după împărăteştile pravili româneşti (!) (în loc de:* romane!*) cari şi aici şi acolo se păzesc urmând, n'au găsit cu cale a le da voie să meargă dumnialor de aici acolo după pârîş“. Concluzia, la care s'a ajuns în 1794, era „să stea amândouă părţile acum în socoteală, prin ştirea agenţiei“ spre a stabili suma datoriei, pentru care se va da „la agenţie chezaş vrednic pe bani, şi îndată să trimiţă dumnealui Vornicul (Manolache) omul dumnealui cu vechilii dimpreună ca să-i facă* teslim[1]) *partea moşiilor dumnealui, să şi le aibe slobode şi numai decât după* telismatul *moşiilor să numere* peşin[2]) *chezaşul banii aici la agenţie*[3]).

Diferendul între creditorul Marcu şi Brâncoveni se mai continuă până la sfârşitul anului 1802 şi începutul anului următor, când datoria achitându-se Principele Emanuel Brâncoveanu a fost întrodus din nou în posesiunea moşiei dela Sâmbăta de sus, cum arată conceptul unui raport oficial redactat în această chestiune probabil la 1803. După intrarea din nou în posesiunea moşiei dela Sâmbăta de sus, Emanuel Brâncoveanu ajunge în proces cu locuitorii comunei învecinate Drăguş pentru o pădure. La 6 August 1808 roagă pe secretarul guvernului ardelean din Cluj, Ladislau Csedő, să-i trimită o copie a decisiunii, ce se va lua în acest proces arătând totodată că Saşii îl pismuesc necontenit şi cerându-i intervenţia pe lângă „Excelenţa Sa“ guvernatorul Tran-

---

1) Cuvânt turcesc: *să-i dea în stăpânire.*

2) Cuvânt turcesc: *bani gata.*

3) Ibidem, pag. 567.

silvaniei, contele Gheorghe Bánffy, ca acesta să nu mai dea ascultare calomniilor săseşti. De încheiere exprimă speranţa, că va avea plăcerea să-l vadă în persoană, dacă îi va permite vremea, să meargă în Transilvania pentru terminarea proceselor sale[1]).

IX.

Cu 15 ani mai târziu, în Aprilie 1823, Principele Grigorie Brâncoveanu dărui moşiile dela Sâmbăta de sus şi dela Poiana Mărului pe seama bisericii şi a şcoalei greceşti din Braşov motivându-şi donaţiunea cu împrejurarea, că în această biserică se află mormântul decedatului său părinte Emanuel *şi al surorii sale* Elena, *precum şi al iubitei sale mame* Zoiţa, *care se refugiase la Braşov, ne mai putând suporta „tristele evenimente aduse asupra patriei de nişte rebeli străini" (über das Vaterland durch die fremden Rebellen gekommenen traurigen Ereignisse nicht ertragen könnend — spune copia germană a originalului grecesc). Donatorul însuş a vieţuit 6 ani în cetatea Braşovului „în linişte şi consideraţiune" („in Ruhe und Nachsicht").*

Moşiile vor trece, după moartea lui şi a soţiei sale, în stăpânirea bisericii, slujitorii căreia se obligă a îndeplini următoarele condiţiuni:

1. Jumătate din veniturile anuale vor fi destinate pentru rugăciuni de pomenire şi fapte de milostenie creştinească; în fiecare an se va prăsnui, cu fastul obicinuit, un parastas împărţindu-se lumânări de ceară şi plătindu-se Arhimandritului dela biserica grecească 100 fl. valută vieneză, celor dela biserica cea mare din Şchei (biserica Sf. Nicolae) 100 fl. renani, celor dela biserica cea mică din Şchei 50 fl. şi din Braşovul-vechiu deasemenea 50 fl., pentru ca în toate Sâmbetele de peste an să pomenească în rugăciunile lor numele răposaţilor, rugându-se pentru mântuirea lor. Iar milostenia să fie împărţită între săracii oraşului, în proporţie cu lipsurile şi necazurile fiecăruia.

---

1) *Ţara Bârsei,* Braşov, 1929, pag. 322: „Weil die Sachsen allzuviel Neid gegen mich zu zeigen nicht aufhören, bitte auch Sie Seiner Excellence vorzubringen um nicht weiters den Verläumdungen der Sachsen Gehör geben zu wollen. Zur Endigung meiner Processe, wenn es die Witterung erlauben wird, so werde ich das Vergnügen haben Sie persönlich zu sehen".

2. Cealaltă jumătate a veniturilor o destinează donatorul pentru mărirea şcoalei, la care conducătorii bisericii să fie obligaţi a angaja dascăli greci pentru obicinuitele învăţături gramaticale şi filosofice, precum şi un dascăl special pentru limba germană, ca să poată primi instrucţie gratuită atât copiii Braşovenilor, cât şi ai străinilor de aceeaş sau de altă religiune. Aceleiaş şcoli dăruieşte Grigorie Brâncoveanu şi biblioteca sa, constând din cărţi greceşti, latine, franceze, italiene şi germane. Dispune însă, ca ele să fie păstrate la şcoală şi să nu fie îngăduit a le da în afară de şcoală împrumut nici dascălilor, nici elevilor, ci să fie folosite şi cetite numai *în şcoală.*

3. Bisericile ortodoxe aflătoare în cele 2 sate să fie ţinute totdeauna în bună ordine, făcându-li-se reparaţiile necesare, ca să nu se ruineze; numele donatorilor să fie pomenit la toate liturghiile.

4. Preoţii acestor biserici să nu fie obligaţi niciodată a plăti dijmă, ci scutiţi de această sarcină să se roage neîncetat pentru rege, pentru donatori, pentru locuitorii satelor şi pentru toţi creştinii evlavioşi.

5. Deoarece locuitorii din Poiana Mărului, din cauza aşezării muntoase a acestui sat, duc totdeauna lipsă de hrană, donatorul dispune ca ei să fie scutiţi pentru totdeauna de dijma din porumb (cucuruz), dar preoţilor să le dea ce li se cuvine după obiceiurile şi legile ţării.

6. Conducătorii companiei greceşti şi epitropii bisericii Sf. Treimi din Braşov vor griji de o cât mai dreaptă şi mai bună chivernisire a celor două moşii, îndeplinind toate disposiţiile donatorului şi păstrându-le nevătămate, ca să nu fie traşi la răspundere în faţa scaunului de judecată a Atotputernicului.

7. Pentru întărirea acestei donaţiuni vor îngriji epitropii să obţină atât dela magistratul Braşovului, cât şi dela M. Sa cesaro-crăiască aprobarea obicinuită.

Actul de donaţiune împreună cu documentele, obligaţiile şi alte scrisori privitoare la cele două moşii se vor păstra în grija pomenitei biserici şi trebue să fie introduse în condica ei.

Conducătorii bisericii greceşti din Braşov nu chivernisiră însă donaţiunea aceasta spre mulţumirea familiei Brâncoveanu. Deaceea între anii 1858—1868 unul dintre succesorii donatorului dela 1823: Bibescu-Brâncoveanu o reclamă pentru Români, dar fără succes. Iar când ceru consistorul ortodox din Sibiu epitro-

pilor greci să prezinte socotelile spre revizuire, aceştia se împotriviră sub cuvânt că consistorul nu ar avea drept de amestec în chestiunile lor autonome[1]*). Din cauza acestei împotriviri mitropolitul Şaguna a pus biserica grecească din Braşov sub interdict canonic la 21 Martie 1868. Conflictul dintre Greci şi Români a dăinuit până la 1886, când justiţia ungară a dat câştig de cauză celor dintâi, eximându-i bisericeşte de sub jurisdicţia ierarhiei române şi supunându-i arbitrar episcopului sârbesc din Buda.*

Aşa s'a sfârşit îndelungatul proces al urmaşilor lui Constantin Brâncoveanu pentru satele din sudul Transilvaniei, ajunse în stăpânirea familiei lor în secolul al XVII-lea, într'un timp când legăturile acestui Principat cu Ţările Române erau aşa de strânse, fiind şi soarta lor politică aproape identică, îndrumată în ultima instanţă de către aceeaşi factori ai Porţii otomane din Constantinopol.

X.

Tendinţa Brâncovenilor de a stăpâni sate şi moşii în Transilvania, de a clădi castele, biserici şi mănăstiri în cuprinsul acestei provincii, de a cumpăra şi stăpâni case în cetatea Braşovului, arată că politica lor, îndeosebi a Domnului cu sfârşit aşa de năprasnic, Constantin Brâncoveanu era în stare să înţeleagă importanţa Principatului Transilvan pentru viitoarea desvoltare a „toată Ţara Românească". Dacă împrejurările nu i-au permis să repete încercarea gloriosului său înaintaş dela 1600, a lui Mihai Viteazul, care izbuti cu ascuţişul sabiei să-şi mute scaunul Domniei din Bucureşti la Alba-Iulia, în schimb iscusinţa şi prevederea l-a ajutat să încerce o penetraţiune pacifică lentă în regiunile ardelene, a căror populaţie românească a putut găsi în cunoscuta dărnicie a Brâncoveanului isvor de înviorare, de ocro-

[1]) Ioan Puşcariu, *Notiţe despre întâmplările contemporane*, Sibiu, 1913, pag. 144—145. O copie germană a actului de donaţiune redactat greceşte de Grigorie Brâncoveanu e publicată şi în cartea răposatului protopop *Bartolomeiu Baiulescu.* Monografia comunei bisericeşti gr. or. rom. a Sf. Adormiri la cetatea Braşovului. Braşov, 1898, pag. 107 110. Cf. şi *Telegraful Român* din Sibiu nr. 33—34 din 23 Aprilie 1932: *„Sf. biserică din Braşov Cetate cu hramul Sfintei Treimi"*, unde se arata, cum au evoluat relaţiunile de jurisdicţie canonică a Mitropoliei ortodoxe române din Transilvania asupra acestei biserici până la *Protocolul din 11 August 1931* încheiat de N. Iorga cu Venizelos, ministrul preşedinte al Greciei.

tire a aşezămintelor sale religioase şi de întărire a legăturilor sufleteşti cu fraţii din Sudul Carpaţilor.

E explicabilă împotrivirea Saşilor braşoveni faţă de tendinţele lui Constantin de a cumpăra şi stăpâni imobile în oraşul de sub Tâmpa. Exclusivismul lor tradiţional s'a afirmat cu tenacitate şi aci şi la Sibiu, unde episcopul Inocenţiu Micu Klein primind dela baronesa Ana Maria de Hochberg în dar un imobil (1734—7), Saşii s'au alarmat de groază, că prin această modestă posesiune valahă li s'ar putea ştirbi puritatea naţională *şi n'au lipsit a opune vlădicului resistenţă continuă, până când acesta s'a văzut constrâns în cele din urmă să-şi vândă imobilul cu suma de 200 fl.*[1]).

Cazuri de intoleranţă orăşenească faţă de elementul rural românesc au fost multe şi în alte regiuni ardelene. La Turda d. e. „congregaţia întregii universităţi a nobililor" a decis, la 19 Iulie 1711, ca în timp de 8 zile să fie alungaţi Românii, din casele şi de pe moşiile nobililor, iar cei ce nu-i vor alunga, să fie pedepsiţi „iremissibiliter" cu câte 15 fl. Această decisiune a fost reînnoită la sfârşitul anului 1712 în formă şi mai drastică „pentru alungarea şi extirparea *Valahilor din oraşul Turda"*[2]).

Iar la Cluj, după ce obţinură Românii ortodocşi dela cancelaria curţii din Viena permisiunea de a-şi clădi, în afară de zidurile oraşului, o modestă casă de rugăciuni, în şedinţa dela 5 August 1790 consiliul oraşului protestă solemn contra zidirii declarând că nu va îngădui niciodată, sub nici o condiţie, clădirea unei biserici româneşti pe teritoriul Clujului. Împotriva acestui protest, bisericuţa ortodoxă a putut fi zidită totuş la 1795 în marginea oraşului, unde se află şi în timpul de faţă. Iar cu 5 ani mai târziu era terminată şi biserica lui Bob, zidită în interiorul oraşului[3]).

---

[1]) I. Lupaş, *Sibiul ca centru al vieţii româneşti din Ardeal,* cf. *Anuarul Inst. de Ist. Naţ. Cluj,* vol. V, p. 52.

[2]) Orbán Balázs, *Torda város és környéke,* Budapest, 1889, pag. 271: „az oláhoknak városunkból való kihajtása és kiirtása iránt közakaratból megegyezénk, hogy kiüzettessenek és lakások városunkban ne patiáltassék" (pentru alungarea şi extirparea Valahilor din oraşul nostru ne-am învoit cu unanimitate, ca să fie alungaţi şi aşezarea lor în oraşul nostru să nu mai fie tolerată).

[3]) I. Lupaş, *Cum a pornit Clujul pe calea naţionalizării?* în revista *Societatea de mâine,* Cluj, 1924, pag. 105 şi urm.

Unde s'a putut înălţa în oraşele ardelene, cârmuite de elemente germane sau maghiare, o biserică şi o cruce românească, era dovadă că ofensiva populaţiei rurale din satele învecinate a început a deveni victorioasă, isbutind să înlăture măcar în parte obstacolele seculare, ce întâmpinase în drumul ei spre oraş.

Dar ceeace apare mai anevoe de justificat în cuprinsul documentelor, pe cari am avut onoare să Vi le prezint, Domnilor colegi, în cadrele acestei comunicări, este actul grecesc al banului Grigorie Brâncoveanul, care la 1823 dăruind bisericii şi şcoalei din Braşov cele 2 moşii dela Sâmbăta de sus şi dela Poiana Mărului, insistă numai pentru dascăli de limba grecească şi dascăl de limba germană, dând cu totul uitării silinţele Românilor braşoveni de a-şi desvolta vechia lor şcoală complectând-o până la liceul, care urma să-şi deschidă largi porţile, cu un sfert de secol mai târziu, pregătind triumful limbei şi al culturii noastre în vechia cetate de progres românesc a diaconului Coresi, a luminatului protopop Mihai, care a clădit la 1597 şcoala de piatră lângă biserica Sf. Nicolae, a cronicarului protopop Vasile şi-a luptătorilor fără preget Radu Tempea şi Ioan Popasu.

Dela actul de donaţiune al lui Grigorie Brâncoveanul a trebuit să mai treacă un secol, până când dreptatea imanentă a istoriei, aşezând Transilvania în cadrele României întregite, a dat şi sătenilor din Sâmbăta de sus şi celor din Poiana Mărului putinţa de a intra, prin aplicarea reformei agrare, în stăpânirea deplină a moşiilor chivernisite mai înainte de epitropii bisericii greceşti din Braşov.

ANEXE

I.

Documente din anul 1654.

1–2.

Văduva lui Gheorghe Rákoczy I Susana Lorántfi la stăruința Principelui Matei Basarab zălogește vornicului Preda posesiunea Sâmbăta de sus, spre a-i răsplăti serviciile (11 Martie 1654). *Fiul ei, Principele Gheorghe Rakoczy II confirmă această zălogire* (28 Mai 1654).

1754
11 Martie și 28 Mai

Consensus super Possessione Szombatfalva Generosi Praedae Vornik factus.

Nos Georgius etc. Memoriae commendamus etc. quod pro parte et in persona Generosi Domini *Praedae Vornik* Illustrissimi Domini Principis et Vaivodae Transalpinae Consiliarii exhibitae sunt Nobis et praesentatae quaedam literae donationales seu inscriptionales Celsissimae Dominae Principissae Susannae Lorantfi, Celsissimi quondam Principis Georgii Rakoci Dei Gratia Principis et piae memoriae Patris nostri desideratissimi, Relictae Viduae, matris nostrae charissimae in regali papyro patenter confectae et chirographo suo ac sigillo impressive communitae, quibus mediantibus totalem et integram portionem suam possessionis in possessione Szombatfalva, comitatuque Albensi Transilvaniae et districtu Arcis Fogaras existentis habitam, quae antea a Generoso Stephano Sulyok de Szopor, consiliario ac thesaurario nostro comitatus de Kükellő Comite supremo, fideli nostro nobis sincere dilecto in certa inscriptionis summa possessa ab eodemque postmodum re-

dempta fuerit, memorato *Domino Praedae Vornik* haeredibusque et posteritatibus ipsius utriusque sexus universis in bis mille et quingentis florenis hungaricalibus dedisse et inscripsisse dinoscebatur tenoris infrascripti; petens nos humillime ut nos easdem literas, omniaque et singula in eisdem contenta, ratas, gratas et accepta habentes, praesentibus literis nostris inseri et inscribi facientes confirmare, insimul nostrum illis consensum pariter et assensum benevolum praebere dignaremur. Quarum quidem literarum tenor sequitur in hunc modum: Nos Susanna Lorantfi Celsissimi Domini Principis condam Georgii Rakoci Relicta Vidua etc. Memoriae commendamus etc. quod Nos benignum habentes respectum fidelitatis, fideliumque obsequiorum Generosi *Domini Praedae Vornik* etc., quae ipse tam Regno Transilvaniae, quam vero Illustrissimis ac Celsissimis quondam Georgius Rakoci Domino et marito nostro desideratissimo et filio nostro charissimo, moderno, Principibus Transilvaniae in omnibus rebus et negotiis fidei et industriae suae commissis fideliter et constanter exhibuit ac impendit exhibiturumque et impensurum imposterum etiam nulli dubitamus. Accedente etiam *Illustrissimi Domini Principis Matthaei Bazarabii, Regni Valachiae Transalpinae Vaivodae ac haeredis perpetui* propterea facta intercessione totalem itaque et integram Portionem nostram Possessionis in possessione *Felseo Szombatfalva* districtuque Arcis nostrae Fogaras et Comitatu Albensi Transilvaniae existensis habitam, quae hactenus a Generoso Domino Stephano Sulyok de Szopor, Illustrissimi Domini Principis Transilvaniae, filii nostri charissimi thesaurario et consiliario intimo, in et pro certa inscriptîonis summa ex benigno complacito nostro tenta et possessa fuerat, quam nos e manibus ejus clementer eximentes et redimentes, eandem simul cum cunctis suis utilitatibus, pro veris et pertinentibus ad eandem de jure et perpetuo ab antiquo spectare et pertinere debent, memorato *Domino Predae Vornik* haeredibusque et posteritatibus ipsius utriusque sexus universis in et pro his mille quingentis florenis hungari(cis) dedimus, contulimus, inscripsimus et impignoravimus. Assecurantes nihilominus affidentes et certificantes eosdem, quod si temporis in successu nos vel successores, haeredesque et posteri nostri universi eandem portionem possessionum ab iis redimere et reusurpari rehabereque voluerimus vel voluerint, extunc non aliter neque secus, nisi deposita ipsis prius

et integre persoluta praescripta bis mille quingentorum florenorum hungari(cor)um summa iisdem redimere et rehibere possimus aut possint. Ad quod firmiter et inviolabiliter observandum tam nos ipsos quam etiam successores, quam etiam posteros nostros universos obligatos et modis omnibus adstrictos esse volumus. Prout damus, conferimus, inscribimus et impignoramus assecuramus nihilominus affidamus et certificamus, obligamusque et adstringimus salvo jure alieno harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante.

In cuius rei memoriam firmitatemque litteras nostras praesentes sigillo usuali et manus nostrae subscriptione munitas in quantum videlicet authoritati nostrae leges et constitutiones regni huius Transilvaniae permitunt, praefato *Domino Praedae Vornik* haeredibusque et posteritatibus ipsius utriusque sexus universis clementer dandas duximus et concedendas.

Datum in civitate nostra Fogaras die 12 mensis Martii Anno Domini 1654. et subscriptum erat a dextra Susanna Lorantfi, m. p.

Nos itaque praemissa instantia dicti *Domini Praedae Vornik* coram nobis humillime facta benigne exaudita et admissa praescriptas literas celsissimae Dominae Principissae et Matris nostrae charissimae, donationales seu inscriptionales, non abrasas non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspicione carentes praesentibus litteris nostris ad verbum sine augmento, diminutione et variatione prorsus omni inscriptas eatenus quatenus easdem rite et legitime existunt emanatae, viribusque earum veritas suffragatur, ratas gratasque habentes praemissa omnia et singula in eisdem contenta acceptavimus, nostrumque consensum benevolum pariter et assensum praebuimus. Prout acceptamus, approbamus, ratificamus, et pro eodem Domino *Praeda Vornik* haeredibusque et posteris ipsius utriusque sexus universis valituras confirmamus et praebemus harum nostrarum chirographo et sigillo authentico communitarum vigore et testimonio litterarum mediante.

Datum in arce nostra Radnoth die 28 mensis Maii Anno Domini 1654.

Georgius Rakoci m. p.

Ioannes Horváth
de Palocz Secretarius m. p.

(Liber Regius Transilvaniae vol. XXXVI
pg. 361—3 în Arhiva Centrală din Bpesta.)

II.

Documente din anii 1713—1714.

3.

Teodor Ladislau Dindar, ca imputernicit al Principelui Constantin Brâncoveanu din Țara Românească, cere pe seama acestuia învoirea împăratului să poată cumpăra bunuri ce ar fi de vândut în Transilvania.

1713
Martie sau Aprilie.

Sacratissima Caesarea Regiaque Majestas Domine Domine naturaliter Clementissime.

Cum Majestas Vestra Sacritissima, Valachiae Trans-Alpinae Principi, tanquam avitico Transylvaniae Patriae Possessionato Nobili, ac Benemerito legitimo Patriae Filio Assensum, super Facultate in Transylvania pro se et Posteris suis Bona emendi, ex sua innata Benignitate, conferentialiter pronunciaverit.

Eapropter, de genu flexo, coram Majestate Vestra Sacratissima, insto, ut hocce benigno Majestatis Vestrae Assensu Princeps Decretaliter, tanquam Majestatis Vestrae devotissimus, proficuusque vasallus, legitimusque Patriae Benemeritus Filius consolari mereatur; ut ubi pro opportunitate temporis, ac conjuncturarum, sive a Majestatis Vestrae Fisco, sive a quopiam alio venundanda sibi obvia habuerit Bona, secundante Majestatis Vestrae Sacratissimae Resolutionem identidem genu flexo-efflagitans, maneo,

Majestatis Vestrae Sacratissimae Devotissimus perpetuus Vasallus Principis Valachiae Transalpinae Deputatus

Theodorus Ladislaus Dindar.

Ad
Augustissimam Caesaream, Regiamque Majestatem etc. etc.
Dominum Dominum naturaliter Clementissimum.
Humillima Instantia Pro Decreto Principi Valachiae Trans-Alpinae impertiendo, super Facultate emendi Bona in Transilvania. Introscripti Supplicantis praememorati Principis Deputati T. L. Dindar.

4.

Teodor Ladislau Dindar, distins de împăratul Leopold cu titlul de consilier, ca răsplată a serviciilor prestate timp de 25 de ani, cere voie să poată avea locuință stabilă în Sibiu, pentru sine și familia sa.

1713.

Augustissime Imperator,
Domine Domine naturaliter Clementissime.

Quandoquidem ea est Majestatis Vestrae innata pietas et clementia ut cunctos de se et Augustissima Domo Austriaca bene meritos specialibus Gratiarum favoribus benignissime consolari soleat, e quorum fidelium servorum numero et ego existens jam a 25 annis a latere Generalium Majestatis Vestrae in Transylvania commendantum ex parte Celsissimi Valachiae Transalpinae Principis tanquam Principalis mei Residens, in cunctis tum Bello Turcico, tum etiam Hungaricae rebellionis tempore occurrentibus arduisque negotiis fidelia semper et proficua praestiterim servitia ut Generalatus Majestatis Vestrae Sacratissimae sui satisfactionem in me expertus fuerit et etiam nunc plenarie experiatur uti et eorundem Generalium literalia testantur documenta.

. Quia vero Transylvania per saepe est temporum injuriis ac revolutionibus obnoxia ita ut nullibi locorum me et Familiam meam magis quam Cibinii secure habere possim, et cum quartiriorum collatio penes plenum Majestatis Vestrae arbitrium stet, absolutamque disponendi in similibus pro bene meritis, imo et pro uno mendico, Majestas Vestra habeat facultatem. Eatenus Majestati Vestrae Sacratissimae de genu flexo humillime supplico, quatenus ex innata sua clementia, respectu eti-

am a 25 circiter annis praestitorum Servitiorum meorum (quorum intuitu etiam Augustissimus gloriosissimae reminiscentiae Imperator Leopoldus titulo Suae Majestatis Consiliarii me condecoravit) quartirium Cibinii in Transylvania Decretaliter mihi conferre dignetur, quo ipsemet cum mea Familia usque ad dies vitae frui merear, post vero mortem meam orphani mei saltem per octodecim annorum cursum itidem imperturbate frui et gaudere valeant. Super quam meam humillimam instantiam dum clementissime mihi impertiendam Gratiam firmiter spero, altissimis Majestatis Vestrae Caesareo-Regiis Gratiis et favoribus me demississime consecrans maneo Majestatis Vestrae Sacratissimae Devotissimus ac perpetuus fidelis vasallus

Theodorus Ladislaus Dindar.

Ad
Augustissimam Caesaream Regiamque Majestatem etc., etc.
Dominum Dominum naturaliter Clementissimum

Supplex Libellus
Pro Gratia quartirii Transylvania Cibinii impertiendi.

Introscripti Instantis
T. L. Dindar.

5.

Instrucţiile consiliului de răsboiu din Viena către generalul comandant din Transilvania în chestiunea numirii guvernatorului Kornis, a moşiilor ce ar dori să cumpere Constantin Brâncoveanu şi a locuinţii cerute de T. L. Dindar pentru sine şi familia sa.

1713.
25 Aprilie

Hoch und Wohlgebohrener
Sonders freundlich geliebt, und geehrter
Herr General der Cavallerie etc.

Über das ienige, was derselbe hiebevor noch unter den 26-ten *Decembris* des lezthin abgewichenen Jahrs wegen des aldort Vorgangenen Landtags, und der darbey beschehenen

Candidation zu Bestellung des *Gubernij,* dann neben andern Nachrichten besonders auch die Verpflegung der *Miliz* betreffend Unss eingeschickhet, hat man eine, und andere mehrmahlige *conferenzial* zusambtrett, und überlegung der sach fürzunehmen nicht ermanglet, worüber hin dan auch Ihre Kays: Mayt: das ienige aller gnädigst beschlossen, was hiebey sowohl *in originali,* als *Copia* zu des Herrn *Generales* der Cavallerie ausführlicher nachricht angelegter folget, Welches also demselben als Verordneten Kays: Haubt-*Commisario* zu dem Ende hiemit *communiciret* wird, Umb das der Herr G[ene]ral der *Cavallerie* hiernach alles an seine behörde zu übergeben, und *publiziren* zu lassen, auch darauf das weithere nach erheischendner Vmbständen Vorzukehren bedacht seyn möge.

Warumben aber Ihre Kays[erliche]: May[estä]t: den Herrn Grafen *Kornis pro gubernatore extra Candidationem* allergnädigst bestellen wollen, ist dem Herrn *Generaln* der *Cavallerie* hiebevor bereits mit mehrern angezeiget worden, zumahln, da derselben alss Erbfürsten in Siebenbürgen die ohngebundene Hand Verbleibt, gleich andere Vorhin geweste Fürsten gehabt haben, die *benemeritos* nach belieben anzusehen, und zubelohnen, so ist die *resolution* erwehnten neuen Herrn *Gubernatoris* halber nicht minder, als des Herrn *Szentkeresti* wegen *pro officio Consiliariatus* hienach erfolget; Was hingegen ein oder anderer darwider einsträhen will, dasselbige st desto weniger zuachten, weder zugestatten, als allerhöchstermelte Ihre Kays: Mayt: hierunter Keinen schritt von denen alten Landes-Gesäzen, und herkomben, oder, der Ihr zustehenden gerechtigkheit, und Befügnis abweichen; Was im übrigen Herren für *Officia* zu *candidiren,* und wie Ihre Kays: Mayt: auch allergnädigst Verlangen, das *respectu* deren Sachsen, und *Unitariorum* die gewöhnliche anzahl von denen tauglichen *Subjectis* oder nach der *Alvinciana* anstatt deren *pro Supplemento,* des abgangs von denen beiden andern nemblich *Catholisch,* und *reformirten Religionen* genohmen werde, erhellet eben aus obersagten *Expeditionen* wornach dahero auch seithen deren Herren Ständen man sich zurichten haben wirdet.

Hienechst wäre weithers zu Ihrer Kays: Mayt: dienst dem *Gubernio* und Ständen von dem Herrn *Generaln* der *Cavallerie* beyzubringen, wasgestalten

Primo all·ieniges, was von alldortigen Furstenthumb, oder

Gubernio an hiesigen Kays: Hoff expediret wird, nach dem alten brauch, und herkhomben *authentisch* entweders unter denen dreyen *insiglen* deren drey *Nationen*, oder aber unter dem *insigl* des Guberny geferttiget, und alles, was etwan in gegenstand aus *Consens*, und einstimmung von Vier oder fünff Persohnen, so weder die *religiones*, noch minder die *Status representiren*, gehandlet wird, Kheines weeges darfür gehalten werden solle, als wan es nach der Stände mainung, und des *Gubernij* gutachten geschehen wäre.

Secundo Wären auch die Bericht und gutachten, oder andere geschäften Von dortaus niemand andern aufzugeben, als unter denen gebührenden *Credentionalien*, gleichwie auch allhier *nomine publico* nicht anders, alss solchergestalten wurde angenohmen werden, disemnach

Tertio sollen die Klagsachen mit ordnung fürgenohmen, mithin sowohl der Beklagte, als Kläger mit all-ihrer nothdurst ausführlich angehört, und hienach recht, und Urtheil gesprochen, so dann

Quarto der nothige Gehorsamb, auch schuldige *respect*, und er nicht minder dem höchern alss allen nachgesezten *Officialibus* von iedermänniglich umb darunter auch die Kays: allerhöchste *Authoritet* zu beobachten, erwisen, und geleistet werden; Gestalten dann hierunter, und dissfallss haubtsächlich darob zuhalten, das in allen fällen sogedachte Kays: *Authoritet*, alss des Erb-Fürstens in Sibenbürgen bey denen Unterthannen was Standes, und Würdens Sye seynd, mit gebührenden Aufsehen, gehorsamb, auch unterthänigkheit festgestellet, ein folglichen der Unterthan in dem schrankhen deren Gesätzen ohne widersessigkheit verbleiben möge; zu welchem ende dann auch

Quinto die *particular conventiculn*, und zusambentrettung absonderlich deren *Pontentiorum* in allweeg zuhindern, und einzustellen wären, umb ihnen allen anlass, und gelegenheit zu ein oder andern gefährlichen rathschlag zubenehmen.

Betreffend die Land *Contributiones* so hat auch desshalben das *Commisariat* auf nachricht des Herrn Ober Kriegs *Commissarij* Rosenzweig die erinnerung, gleichwie solche von dem Herrn *Generaln* der *Cavallerie* beschehet, an Uns heraufgegeben, und werden Wir Unermanglen mit der Löbli[cher] Kays: Hoffkammer zu *communiciren*, ob nicht etwa das *quan-*

tum auf Sechsmahlhundert tausent Guldn in allen gebracht werden Könte; Und ist hiebey gahr wohl beschehen, das die *naturalien* nicht höcher, dann nach den landleüffigen Preyss weder in die *Magasins* eingeschaft, noch denen *Officiren* angeschlagen werden. Ferners haben Wir dem Herrn *Generaln* der *Cavallerie* ohn Verhalten wollen, was massen der *Fürst aus der Wallachey* Vermög der anlag durch seinen *Deputirten Ladislaum Dindar* umb die erlaubnis angehalten Gütter in Siebenbürgen zuerkhauffen; Nun wäre hierinfalls Khein anstand noch bedenkhen diss-orths zumachen, wan solche Gütter nicht etwa in einem solchen *District* wären, wodurch einige *Jalousie* Könte geschöepfet werden, damit aber ersagter Fürst gleichwohl abnehmen möge, das man dessen Verlangen nicht so lediger dingen entfallen wolle, so haben Wir Von dem Herrn *Generaln* der *Cavallerie* hierüber bericht, und gutachten abfordern wollen, umb das derselbe nach sein des Fürstens nächereingezogenen gemüthsmainung, wo, und wie selbiger gedenkhete, derley Gütter an sich zubringen? Unss auch an die Hand geben wolle, was dissfalls zu Ihrer Kays: Mayt: und des Fürstenthumbs nüzen zuthuen wäre; Was nun Er *Dindar* mit gelegenheit diser *negotiation* für sich, damit Ihme das in Hörmanstatt inhabende quartier nicht allein *ad dies vitae* gelassen, sondern auch für seine *familia* nach seinem Todt auf achtzehen Jahr bestättiget werden möchte gebetten, erweiset der anschluss mit mehrern, Zumahln nun dieser *Supplicant* dem glorwürdigsten Ertz-Hauss in unterschidlichen Vorfallenheiten schon Vill gut und nuzliche dienst geleistet hat, und annoch des getreüen fürnemben ist, auch hierzue Von dem Herrn Generalen der Cavallerie schon Vormahls recommandiert worden; Also tragen Wir auch Khein bedenckhen, das Ihme sothanne gnad alss einem Kays; alda stehenden, auch *in militaribus* gebrauchenden diener, und Rath Verliehen, und von dem Herrn *Generaln* der *Cavallerie* in nahmen Ihrer Kays: Mayt: bestättiget werde.

Dessen Wir den Herrn *Generaln* der *Cavallerie* so in einem alss andern zu seinem undter, und nachricht hiemit in Ihrer Kays: Mayt: allerhöchsten nahmen nicht Unerindert lassen sollen, wir dann dieselbe auch zu dessen bekhanter *Prudenz,* eyfer und embsigkheit wegen Befolg, und fürkehrung des behörigen das allergnädigste Verthrauen allerdings seyen;

3*

Und Wir thuen demselben ambey der Göttlichen obhuet empfehlen. Wienn den 25-ten Aprilis 1713.

Des Herrn *Generalns* der *Cavallerie* Freundl.
und Dienstbefliessene
K. der Röm: Kays: Mayt: Hoff-Kriegs Raths
Praesident, vice *Praesident* und Räthe.

(Copie.)

6.

Împăratul Carol VI avizează pe consilierii săi ardeleni, ca a încuviinţat lui Constantin Brâncoveanu să cumpere imobile în Transilvania, îi îndrumă însă, ca înainte de încheierea contractului să raporteze din caz în caz la Viena cerând aprobarea împăratului. Totodată le impune să acopere cu tăcerea cuvenită *acest ordin.*

1713.
24 Mai

CAROLUS VI-tus.

Ilustres, Ex accluso hic Exemplo benignissimae Nostrae Resolutionis data Deputatio Illustris Sacri Romani Imperij Principis, Constantini Bassaraba de Brankovan, Vallachiae Transalpinae Vajvodae Theodoro Ladislao Dindar uberius intelligetis. Qualiter dicto Principi et Vajvodae facultatem Bonorum in Principatu Nostro Transylvaniae Nobis Haereditario emendorum concesserimus, Eidemque Principi semper ad Vos, primo Superemendis recurrendum esse declaraverimus. Quia vero in huius modi emptione consideranda occurrere possent varia, Vobis benignissime injungendum esse duximus, ut accepta huiusmodi Significatione de emendis talibus Bonis, Vos ante Contractus perfectionem non modo ibi rem tam cum generali nostro ibidem Armorum Praefecto, quam Thesaurario, et Fisco Nostro Regio communicetis, verum et considerationes, quae vobis, aut ipsis, eatenus occurrerent, Vobis cum demissa opinione Vestra Significetis, desuperque consensum Nostrum obtineatis. Interim verum Mandatum hoc Vobis datum debito Silentio tegatis, quo Simul tranquillitati Patriae prudenter invigilari, et Bona Vicinia conservari queat. Quibus Sic facturis, gratia Nostra Caesareo

Regia Semper propensi erimus. Datum in Castro Nostro Laxemburg. Die 24-ma Mensis May Anno Domini 1713.

CAROLUS.

Joann Frid[erik] Ca. Seillern.

(Copie.)

Ad Mandatum
Andreas Szentkeresti.

7.

Impăratul Carol VI încuviinţează lui Constantin Brâncoveanu dreptul de a cumpăra imobile în Transilvania pe lângă prealabilă încunoştiinţare a guvernului transilvan.

1713.
24 Maiu

Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Domini Domini Nostri Clementissimi nomine, Domini Constantini Basaraba de Brankovan Sac[ri] Romani Imperij Principis et Valachiae Transalpinae Vajvodae, ad Eandem Majestatem Deputato, Theodoro Ladislao Dindar, hisce perbenigne Significandum. Clementer considerata et perpensa, praefati Domini Principi[s] in Serenissimam Suam Domum Austriacam constanti devotione aliisque in Rem Suam et christianam egregiis meritis indulsisse Suam Majestatem benignissime ut Eidem Domino Principi tanquam Nobili et Vasallo Principatus Sui Haereditarii, Transylvaniae Bona immobilia pro Se, Suisque Posteris emere liceat, ut autem cum bono ordine majorique Securitate Domini Principis emptio, et acquisitio succedat, ante huiusmodi emptionem et acquisitionem ipsa Bona emenda Regio Majestatis in Transylvania Gubernio Supremo indicabit, quo illo probante consensus Regius de Iure Patriae necessarius, et sine quo emptio Subsistere nequit, facilius sequi possit, id quod Suam Majestatem Sacratissimam dicto Suo in Transylvania Gubernio Regio Significasse, desuperque mandata necessaria etiam dedisse. Quae de reliquo Eide[m] Domino Principi ac ipsi quoque Theodoro Ladislao Dindar gratia Sua Caesareo Regia Semper propensa permanet. Signatum Sacrae Caesareae Regiaeque Majestati Sigillo Secretiori Viennae Austriae, die vigesima quarta Mensis May Anno Domini Millesimo Septingentesimo Decimo tertio.

Per Sacram Caesaream Regiamque Majestatem.

(Copie)

8.

Consiliul de rasboiu din Viena comunică generalului comandant din Transilvania măsurile luate de cancelaria curţii împărăteşti cu privire la învoirea acordată lui Constantin Brâncoveanu de a cumpăra imobile în Transilvania.

1713.
5 Iulie

Hoch und Wohlgebohrner
Sonders geehrter Herr *General* der
Cavallerie.

Unss ist dessen schreiben auss Weissenburg wohl von den 19-ten alss 22-ten des nägsthin abgewichenen Monaths Junii rechts eingelanget und aus dem ersten die von selbten zu completirung deren völligen Sechss mahl hundert taussent gulden zwar nicht in baares geldt, doch dem werth nach soviel ausstragender getraid körnern gegebene guette Hoffnung sehr Lieb zuentnehm[en] gewest, worob wür unss dann auch sofort des erraichenden erfolgs getrösten.

Im übrigen aber seynd wür sambt dem Herrn *G[ener]al* der *Cavall[erie]* in der mainung dahin einstimbig wass massen die uns in solch seine letztere beigeschlossene ihme auss der Wallachey zuegekhommene Kundschafft[en] von dem ausschlag der hinkünftigen zeith einer mehrere verificirung bedörffen obschon dessen ohngeachtet wür hingege[n]alles fernere, wass der Herr *G[ene]ral* der *Cavallerie* durch genauere weithere *information* schreibwürdiges einhohlen kan, von zeit zur andern von demselben fortan gewärttig seyn wollen.

Deme wür ybrigens hienebens auch d[as] jenige zu seiner nachricht und direction sowiel in des Herr[n] *G[ene]ral* der *Cavallerie* beobachtung einzulauffen hat, copialiter zu communiciren erachtet habe[n], wass in nahme[n] Ihrer Kay[serlichen] May[estät] durch die löb[liche] Siebenbürg[ische] Hofkanzley dahier sowohl dem Wallachischen Fürste[n] auf sein ansuechen güetter in Siebenburge[n] an sich zubringen für ein Beschayd ertheillet, alss auch in diser *Materia* an d[as] darrinnige Landt Gubernium umb d[as] Gehörige dabey zu observire[n], inzwischen aber die sach gleichwohlen in geheimb zuhalte[n], annoch zu ende May rescribirt worden, unss aber erst diser ta-

gen zugekhomme[n] ist. Denselben anbey Gött[liche] Bewahrung Empfehlend. Wienn den 5 July 1713

Des Herrn *G[ene]ral* der Cavallerie

Dienstbeflissene
H[err] der Rom[ischen] Kay[serlichen] May[estät]
Hof kriegs Raths vice Praesident
und räthe.

[Pe verso]:

Dem Hoch- und Wohlgebornen Herrn, Herrn
Stephano Comte de Steinville etc. der Röm[ischen]
Kay[serlichen] May[estät] hofkriegs Rath Generaln
der Cavallerie und bestelten obristen unseren
sonders geehrter Herrn.

Weissenburg und ferners.

9.

Consiliul de răsboiu din Viena scrie generalului comandant din Transilvania, conte Steinville in chestia planului de fortificaţie la Alba Iulia, elaborat de inginerul lct-colonel Morando Visconti, în chestia schimbării întâmplate cu hospodarul Constantin Basaraba Brâncoveanu şi a unui concediu solicitat de secretarul Brokhausen.

1714.
28 Aprilie

Hoch und Wohlgebohrner
Sonders freund[lich] geliebt und geehrter
Herr *General* der *Cavallerie*

Gleichwie Wir demselben iüngsthin bedeuttet, dass, und auf wass arth S[eine] Kay[serliche] May[estät] etc. etc. den von dem herrn *Ingenieur* Obrist-Leuthenanten *Morando Visconti* entworffenen Riss über Weissemburg allergnädigst *resolvirret,* also haben Wir auch solchen copieren lassen, und schikhen ihne dem herrn *Generalen* der *Cavallerie* hiemit unterschribener zu disem ende ein, damit selber darnach den Vermuethlich schon angefangenen daselbstigen *Vöstungs-Bau* mit so mehrern eyffer, und Verlösslichkheith nunmehrs fortsetzen können; und weillen wegen absändtung deren anbegehrten Standt-

werkhs-Leuth allhier ebenfahls zwischen ein- und anderen Tag das ganze Werkh zur gäntzlichen richtigkheith gelangen wirdet; So khan auch der herr *General* der *Cavallerie* seinen antrag darauf machen, dass solche künftige Wochen von hinnen abgehen werden.

Übrigens haben wir eben aus gelegenheit der mit dem Wallachischen *Hospodar Constantino Bassaraba* anerinderten abänderung dessen guettachten schon abgeforderet, auf wass weiss etwan die von solchen umb gewisse Siebenbürg[ische] dörffer anerbottene hundert tausendt gulden anderwerttig sicher zustellen seyn möchten, indeme ausser disen *fundo* der Weissenburg[ischen] Vöstungs-Bau sehr langsamb von statten gehen dörffe, mithin Wir dises angelegentliche geschäft führers dessen *prudentz*, und erfahrenheith bestens *ancomittieren* wollen.

Sonsten hat bey unss der Feldt-, Kriegs- *Secretarius*, Brokhausen, die gezimbende ansuchung gethan, dass ihme umb seine Ehe-*Consortin*, und Kinder sambt anderen seinen angehörigen sachen nacher Siebenbürgen abführe[n] zu khönnen auf einige Wochen hiehero zuraisen erlaubet werde[n] möchte, welches für sich selbst nicht unbillich scheinende gesuech Wir an den herrn *Generalen* der *Cavallerie* mit disen anhang hiemit *remittieren* wollen, damit dem besagten feldt-Kriegs-*secretario*, im fahl anderst Herrn dienst khein widriges erforderete, sothanne erlaubnis von selbem ertheillet werden möge; denselben anbey Gött[licher] bewahrung Empfeh[lend] Wienn den 28-ten Aprilis 1714.

Des herrn *Generalens* der *Cavallerie*
E. Freundlich- und dienstbeflissene
H. der Römischen Kayserlichen May[estät] Hoff-
Kriegs Raths Praesident, Vice-Praesident, und Räthe.

Adresa:

Dem Hoch- und Wohlgebohrnen herrn,
herrn Stephan Conte de Steinville, der Röm[ischen]
Kay[serlichen] May[estät] etc. etc.
Hoff Kriegs Raths Generalen der Cavallerie,
und bestelten obristen: Unserm Sonders freundlich
geliebt und geehrten herrn

Weissenburg.

III.

Documente din anii 1722—1724.

10.

Specificațiunea moșiilor brâncovenești din Oltenia, prezentată de inspectorul cameral Procop din Craiova.

1722.
14 Aprilie

S p e c i f i c a t i o n
deren in der Kayserlichen Wallachey befindenden vormahligen *Brankowanischen* güettern.

ROMANAZ.

Brankovan ist ein zimblicher Marckth-fleckh wohl bewohnt, wobey einige Weingärtten, und gehört auch hierzue das *territorium Su Gallia.*

Kriva de Sus ein grosses und wohlbewohntes dorf, dieses besizt noch hero H. Obristleüthnant *Bivoda ex indultu* des seeligen H. Generals Grafen von *Steinville.*

Kriva de Jos ist nach eingeholten nachrichten *atavitico* dem *Boer Golescul* zuständig.

Kokorest ein zimblich bewohntes dorf, allwo schöne Weingärtten, die doch nit alle *cultivirt.*

Arczest ein zimblich bewohntes dorf, welches aber bisshero der *Boer Vintilla* besesst, doch hat man nun die nachricht, dass solches von einen befreünden dises *Vintilla,* dem es vorhero aigenzüegehört, der Fürst *Constantin Brancovan* umb 1200 Löwenthaler erkaufet habe, diser *Vintilla* ist nun todt, und besitzen es jetzo seine Erben. *Czepari* ist nahe an *Kokorest,* gehöret aber nur die helfte zur *Brancovan*ischen Familie.

Branecz ein wohl bewohntes dorff, welches besizt noch *dato* ein gewisser *Capitain Oros Gabor ex indultu*-gedachten Herrn *General Steinville.*

Briscovul ist noch nit bewohnt, jedoch werden einige äcker von frembden gebauet, von welchen der *fiscus* den Zehend empfangt.

Plas ein bewohntes dorff, wobey auch 2 weingärtten, ligt an den fluss *Altecz.*

Kimpeni ehemalen ein schönes dorff, jezt aber kaum mit 6 familien bewohnt, bisshero hatte solches ein sicherer *Capitain Raniti*, nun aber hat er es dem *Fisco cedirt.*

Degriczen ganz unbewohnt.

Fresinet ein bewohntes dorff, welches *ex indultu* mehr gedachten *H. Generalen Steinville* ein sicherer Wachtmeister in besitz gehabt, so er aber auch früer dem *Fisco cedirt.*

Vladulen et Osica seynd zwei nacheinander gelegene *territoria,* davon das leztere mit einig wenigen leüthen bewohnt.

SILDEZOS.

Stojanest ein zimblich bewohntes dorff, lieget nahe an Alt fluss.

Beteczan ein wohl bewontes dorff an der donau gelegen, dises hat bisshero der *Boer Gregorascul* gewesener *Deputations-Rath* besessen, wiewohl man in erfahrung gebracht, dass es eines von den ältesten güttern wäre so die *Brancovan*ische Familie innen gehabt.

Bailest olim ein grosses dorff, dermahlen aber ganz öed, von dessen Innwohnern hat man nachricht, dass sie jetzo meistens in dem, dem *Calugero Dosophteus Brailoiul* gewesenen *Deputations-Rath* zugehöhrigen dorff *Lipov* sich nider gelassen.

Chrastul ein bewohnt an der donau gelegenes dorff.

MEHEDINZ.

Korlatelle ein öedes *Territorium.*

SILDEZOS.

Gidiz wohlbewohnt, an der donau *situirt.*

Ursica unbewohnt.

MEHEDINZ.

Stubele ingleichen.

Berbojoul nächst an dem dorff *gogos,* mit welchem es auch der *Boer Golescul* biss dato besizet, obschon die nachrichten

geben, dass dises Theill der *Brancovan*ischen *familie* aigen seye.

SILDESUS.

Stanczest ein grosses wohlbewohntes in Gebürg gelegenes dorff, mit einem weingartten.

Suorsica. Von disem weiss niemand keine nachricht zu geben, *an detur à parte rei.*

ROMANAZ.

Islazs ein zimblich bewohntes dorff an der donau gelegen.

SILDEZOS.

Komosten ein grosses schön bewohntes dorff, solches hat noch bishero H. Obristleüthnant *Bivoda* in besitz.

Radesticza bewohnt, welches ein sicherer *Moscovit*ischer *Capitain* ex *indultu* offterwehnten H. General *Steinville* noch jetzo *possedirt.*

Nedage ist ein wüstes territorium, nahe an dem dorff *Marmarile*, welches dorff aber dem *Boer Golescul* zuständig.

Marescellul ein öedes territorium (Măceşelul).

Marmurille gehört dem *Boer Golescul,* wie schon oben angezeigt.

MEHEDINZ.

Halmazelul et Aninii, ist noch völlig desert.

Gogos gehört dem *Golescul* aigen.

SILDESUS.

Aninişiul ist nächst *Stanczest* ein bewohntes orth.

MEHEDINZ.

Sussicza ein öedes territorium.

Ruptura ingleichen.

Porumpreni davon weiss niemand wass zu sagen.

Drincza ist eben auch ganz ohne leüth, ist aber ein schöner weingartten alda, so man jedoch dato nicht cultiviren können.

Sopotul völlig öed.

ROMANAZ.

Czitien ein bewohntes dorff, mit einem weingartten an der Alt gelegen.

Skerisora sonst *Breasbadella Skerisora* genannt, ist zwahr einiger massen bewohnt, der weingartten aber alda *uncultivirt.*

Ausser diser *Specification* haben sich in der nachfrag noch folgende orth, so zu diser familie gehören gefunden.
ROMANAZ.

Perdest ein wüstes *territorium.*

Svorska eben auch wüst.

SILDEZOS

Dreczen gleichfalls.

MEHEDINZ.

Balten dises gehört ein Theill dem Closter Motru, und *praetendiert* nun auch *titulo Donationis,* den andern Theil, so sonst dieser Familie zuständig war.

ROMANAZ.

Brza ein bewohntes Dorf, worin eine Mühl mit 3 gängen die Helfte des Dorfes und ein gang von der Mühl gehört einem eben so genannten Boer Brzuze, der andere aber solle dieser Familie eigen seyn, jedoch hat es genannter Boer noch in völligem Besitz.

MEHEDINZ.

Valle aninilor ein wüsstes territorium.

Crajova den 14 Aprill 1722.

Aug. Ernst Prokop
Cameral Inspector.

11.

Consiliul de rasboiu din Viena trimite generalului comandant conte Königsegg in Transilvania o specificaţiune a moşiilor brâncoveneşti din Oltenia, în urma intervenţiei făcute de văduva Doamnă Maria Brâncoveanu în numele nepotului său; moşiile ocupate pe nedrept de particulari vor fi restituite şi date în administraţia inspectoratului austriac din Craiova, iar ceice pretind a avea vre-un drept asupra lor, vor produce dovezi.

1723.
6 Februarie

Hoch und Wohlgebohrner Graf,
Sonders Hochgeehrter Herr;

Es ist zwar das jenige, wass wegen den von der Verwit-

tibten Frauen Hospodarin in der Wallachey von Brancovan Namens Ihres hinterlassenen Brankovanischen Enkhels in der disseithigen Wallachey zurückh praetendirenden Guettern zwischen dem Herrn General Feldzeügmeister Grafen von Virmont als gewesten Commandirenden Generalen in dem Fürstenthumb Siebenbürgen und dem Herrn Hofcammer Rath Haan beeden sehen darinen verabredet, und anhero berichtet worden, bey der in *Neoacquisticis* alhier angestelten *Commission* vor geraumber Zeiten bereiths in Vortrag gekhommen, und von beeden Hofmittlen darüber die *resolution* erfolget, nachdeme aber solche wegen darzwischen gekommener langwührigen Krankheit, und darauf erfolgten Todtfahl unseres Mittels Rathen, und geheimben referendary herrn Antoni Joseph von Ötte seyen nicht expediret worden khönnen, also beshiehet es hiemit, und ist in den oberwehnten gemainschäfftlichen zusammen trettung veranlasset, daryber auch von Ihro Kays. May. *specialiter* allergnädigst anbefohlen worden, das die dem vormahligem zu *Constantinopl* von denen Türckhen hingerichteten Wallachishen Hospodarn *Constantino Bassaraba de Brancovan* in denen durch die Kayserlichen Waaffen lezthin eroberten fünff Wallachischen *Districten* zuegehörig geweste un in den anligenden *Specification* angemerkhte Guetter, welche hiervon *pro manibus Privatorum* ohne allergnädigsten Kayserlichen *Consens* und bewilligung sich befinden, und besessen werden, alsogleich *reoccupiert*, und zu handen des aldortigen *Inspectorats* zurückhgenohmen, die *Bojaren*, und andere damahlige besizer aber, welche einiges *Jus* darauf zu haben vorgeben, solchen erweisten folgsamb *ad productionem titulorum et Jurium Suorum,* angehalten, die jenige, deren Anspruch nicht *fundirt* zu seyn befunden wurden, gleichfahls aus der *possess* gesezet, und solche sambentliche *Brancovanische* Güetter durch aldortiges *Inspectorat administriret,* und die *Proventus* der Ordnung nach verzeichnet werden sollen.

Welchemnach der Herr General Feldzeugmeister als *Ober Director* deren gedachten fünff Wallachischen *Districten* mit zurziehung den die *Cameralia* daselbst besorgenden Cameralbeamten das weithere dahin fürzukheren bedacht seyn wolle, damit die *pro manibus Privatorum* nach ausweissung obiger *specification* ohne allergnädigster Kayserlichen *Concession* befindliche Güetter alsogleich zu handen des aldortigen Kayser-

liches *Inspectorates* zuruckh abgetretten, die jenige aber, welche einiges Recht darauf zuhaben vermainen, solchem in *ordine* zu docieren angehalten, folglichen auch von denen jenigen, welche ihre vorschüzende *Iura* der Erfordniss nach zuerweissen nicht vermöchten, solche derzeith in besiz habende *Brancovanische* Güetter gleichfalls zurückgenohmen, und in die *Inspection* des Kays. Wallachischen *Inspectorates* gegeben werden, im fahl sich aber darinnen *in re vel modo* einige erhebliche anstände eraigneten, solche zu fernere Entschaidung anhero berichten; Womit wir verharren. Des Herrn General Feldzeugmeisters.

Wienn den 6 feber 1723.

Ehr und Dienstbeflissene
W. der Kön. Kays. Hofkriegs Rathes Praesid[ent, vice]
Praesident, und Räthe.

Adresa:

Dem Hoch und Wohlgeborenen Herrn Herrn Joseph *Lothario* Grafen von *Königsegg*, der Röm. Kaysl. Mayt. gehaimben und Hof-Kriegs-Rath. General Feldzeugmeister, Commandirendem Generalen in Siebenbürgen und Wallachey, wie auch *Ober-Directorn* in dieser letzten *Provinz* und bestelten Obristen; unserm sonders hochgeehrten Herrn.

Hermannstadt.

Ex officio.

12.

Gheorghe Trapesunzio plenipotenţiarul Doamnei Maria Brâncoveanu intervine din nou la consiliul de răsboiu din Viena cerând a se lua măsuri contra episcopului Pataki să înceteze cu prigonirea Românilor ortodocşi din Braşov şi Făgăraş, cari nu mai pot suferi molestările lui şi în baza privilegiilor împărăteşti sunt în drept a-şi păstra vechia credinţă.

1723.

Eccelso Conseglio Aulico di Guerra.

È un anno in circa, che faccio instanza appresso S. M-tà

e questo Eccelso Conseglio Aulico di Guerra, per ordine della Sig-a Principessa vedoua Maria Brancovana, mia Principale, e richieste delli sudditi Cesarei di Cronstat e Fogarás del Rito Greco, per la chiesa occupata dal moderno Vescovo di Transilvania Pattachi, senza alcun ordine di S. M-tá, ò di questo Eccelso Conseglio Aulico di Guerra, e per altri incommodi, che porta alli sacerdotti, e christiani dell'istessa Religione e Rito. Ma perchè, ò che forsi non si credono queste instanze, ò che non si considerano, sinhora, non solamente non sono reintegrate le cose nel pristino stato per godere li sudditti la quiete e pace, concessagli con Privileggy Cesarei, mà anche di giorno in giorno cresce l'inquietudine e l'incommodi dal mede(si)mo Vescovo, e non potendo piu li sudditti sofrire queste molestie, m'hanno richiesto di fare instanza appresso questo Eccelso Conseglio Aulico di Guerra d'un ordine à S. Eccelenza il Sig-r General Commendante di Transilvania per dare libero passo à qualsisia di questi di poter ritirarsi dove ogn' uno trovarà la sua quiete già promessagli. Di ciò rimettendomi al savio parere e politica considerazione di questo Eccelso Conseglio Aulico di Guerra, humilm-te m'inchino.

Dell' Eccelso Conseglio Aulico di Guerra

devotissimo e osservantiss-o servitore
Georgio Trapesunzio
Plenipotenziario della S-a
Principessa Vedova
Maria Brancovana.

Adresa:

All

Eccelso Conseglio Aulico di Guerra
S. C. di Real Catt-a M-tà.

humiliss-o memoriale di Georgio Trapesunzio à richiesta delli sudditi Cesarei di Transilvania del Rito Greco, per l'entrosupplicato ordine d'un libero passo.

et pro ut intris.

13.

Consiliul de răsboiu din Viena scrie generalului comandant din Transilvania şi oberdirector din Oltenia, contele de

Königsegg desaprobând procedeul episcopului unit Pataki, care a răpit biserica Românilor ortodocşi din Făgăraş, în loc de a fi încercat să-i atragă la biserica unită prin persuasiune, şi îndrumându-l a se abţine dela acte violente contra „şismaticilor", cari au trimis jalbă la curtea împărătească.

1724.
29 Aprilie

Hoch und Wohlgebohrener Graf,
Sonders Hochgeehrter Herr,

Es seynd uns daselber aus Hermannstadt den **12.** und **15.** elabentis erlassenen beede Schreiben wohl zu Henden kommen und haben daraus die jenige anstössigkeiten unangenehm ersehen, welche zwischen dem Wallachischen Herrn Bischofen *Patacki* zu Fogaras ritus graeci uniti und denen daselbstigen *Schismatischen* Inwohnern aus Gelegenheit des von diesem letztern in aedibus privatis gehaltenen *exercitii religionis* sich ereignet haben, und hätten viel mehrers gewunschen, dass der erwähnte Herr Bischof, wie es auch der Herr Feldmarschall Ihm zu erkennen geben kan, *praedicatione et exemplo* als durch abnehmung der Kirche und verbottener Haltung des gottesdienstes seine untergebenen *diaecesanos ed religionem graeci ritus unitam* zubringen trachten solle, und dieweilen das freye ungekränkte *Exercitium Religionis* Ihnen *Valachis Schismaticis* nach der in obigen Schreiben abschriftlich uns angelegten *resolutione Leopoldina diplomatice* eingestanden, und ihre Kirchen von dem Herrn Bischof *Pataki* ohne von hier aus habenden befehl unbefugter Dingen hinweggenohmen worden, sondern hätten wir lieber gesehen, wann der Herr Graf mit abfolgung deren dazu gehörigen *paramente* ohne unsern Vorwissen nicht hätte fürgehen lassen in deme solche zwar ein ungezweifletes *accessorium Ecclesiae* seynd, hingegen da die Kirche wider Ordnung *occupiert* worden, die regul: *quod accessorium naturam sui principalis sequatur,* aufzuhören gehabt hat; zumahl aber die Aushändigung deren bemerkhten Kirchenornaten albereiths beschehen, so wolle derselbe es sowohl darbey, als allen andern *religions*-geschäften zu *Fogaras in statu quo* verbleiben, das *exercitium religionis* ihnen *Schismaticis*

in denen Häusern *conniviren* lassen, und darunter forderist idem demselbstigen Herrn bischofen keine weitere *actus violentos* gestatten, weillen ohne deme von dem dasigen *Corprore ritus graeci Schismatici* an Ihrer Kais. Mayestät bereits nachtrucksambe beschwörden alhier angelanget und bey dem Ministerio *in circulatione* begriffen, auch sodan *Conferentialiter* beratschläget worden, und die allerhöchste Mayt. *resolution* darinnen abzuwarten seyn wirdet; womit wir verharren.

Des Herrn Feldmarschallens
Frdl. und dienstbefliessenen
W. der Röm. Keyl. Mayestät
Hofkriegs Raths *Praesident*
vice *Praesident* und Räthe.

Wien den 29 April 1724.

Adresa:

Dem Hoch und Wohlgebohrenen Herrn Herrn Joseph *Lothario* Grafen von *Königsegg*, der Röm. Kaysl. Mayt. geheimb und Hof Kriegsrath, Feldmarschalln Commandierenden Generale in Siebenbürgen und Wallachey, wie auch *Ober Directorn* in dieser letzten *Provinz* und bestelten Obristen; unserm sonders hochgeehrten Herrn.

Hermannstadt. *Ex officio.*

14.

Consiliul de răsboiu din Viena revine asupra purtării pline de animositate și violență a episcopului Pataki față de Românii ortodocși din Făgaraș, îndemnându-l din nou a respecta liberul exercițiu religionar al acestor tolerați; comandantul general sa atragă în mod discret atențiunea regimentelor, să nu se expună la pierderi primind așa numiții zloți amenințați de o apropiata devalvare.

1724.
29 Mai

Hoch und Wohlgebohrener Graf,

Sonders Hochgeehrter Herr, uns ist aus dessen von Her-

mannstadt den 10-ten hujus datierten Schreiben seine yber die von dem walachischen Herrn Bischofen *Pataki* hievon bezeigte animose *et violente* aufführung wider die zu Fogarosch stehenden *Schismaticos* gethane Vorstellung mit mehrers zuersehen gewest, stehet auch dahin, ob eine von Ihrer Keyserl. Majestät *diplomatice* verliehene Kirche widerumb entnommen werden möge? nachdeme jedoch von allerhöchst derselben die *Schismatici* alda toleriert seynd, so kann ihnen das *exercitium religionis* nicht verbothen, weder verwährt werden, und bleibet also darbey, das von dem Herrn Feldmarschalln dem erwehnten Herrn Bischofen keine ohngebühr weder gewaltsambkeit verstattet, sondern er viellmehr angeleithet werde das Volk *praedicatione, exemplo, et aliis bonis officiis ad uninem* manirrlich anzufrischen und zubewegen, worüber zu seiner Zeith und nachgehaltener *Conferenz in Transilvanicis* das mehrers folgen wird.

Übrigens haben wir in erfahrung gebracht, was massen der Herr Hof Cammer Rath Baron von Viechtern an die in Siebenbürgen ligende Regimenter laut nebengehender abschrift den versuch und das anerbiethen gethan, ihnen Alldarinnen ihre in denen teutschen Erblenden angewiesene Verpflegsgebühren *a proportione*, das solche heraussen fallet, unentgeltlich zur Hand zu schaffen, nun scheint zwar äusserlich dieses *Offertum* denen Leuthen einige *Facilitet* und Vorteil zu versprechen, indeme aber die löbl. Kayserl. Hofkammer oder *universal Bancalitet* ohne deme zu folge des *instituti* anderst nicht berechtiget ist, denen Regimentern die *arrha,* ausser wann diesen ohne eigenen ihre Kosten die Gelder ad *locum* verschaffet worden, von dem letztern Jahres monath abzuziehen, auch nicht unbekannt ist, das bey denen Siebenbürgischen gefäll-Ämbtern da und dorth eine namhafte Anzahl deren vielleicht in Kurzem in eine Abwürdigung verfallen dörffende sogenannten Zloten vorräthig liege. Als haben wir für guet ermessen, den Herrn Grafen darvon hiemit zu *avertieren,* umb die Regimenter mit guther arth unter der Hand zu wahren, dass sie sich (umb keinen Verlusst durch die acceptierende *Zloten* auf den Hals zu ziehen) in derley *accord* wohl vorsehen, und zu annembung keiner anderen, als der einer *devalvation* nicht unterwürftigen münz einlassen, gestalten *respectu* des Zahlungs *termini* ihnen eben kein *Profit* zuwachset, wo das *Bancal institutum* ver-

mag, *pro rata* deren fristen die Gelder, wie solche in denen teutschen Erblanden eingehen, und nicht spätter in die händer ihrer Stationen jedoch, wie obbesagt, gegen *statuirten arrha* abzug zu *remittieren,* womit wir verharren.

Des Herrn Feldmarschalles
Frdl. und dienstbeflissene
W: der Röm. f. Kays. Maytts
Hof Kriegsraths *Praesident*
vice *Praesident* und Räthe.

Wien den 24 May 1724.

Adresa:

Dem Hoch und Wohlgebornen Herrn *Joseph Lothario Grafen von Königsegg,* der Röm. Kaysl. Mayt. gehaimben und Hof-Kriegs-Rath, Feld Marschalln, *Commandirenden* Generalen in Siebenbürgen und Wallachey, wie auch Ober Director in dieser letzten *Provinz* und bestelten Obristen, Unserm sonders hochgeehrten Herrn.

Hermannstadt. *Ex officio.*

15.

Consiliul de răsboiu din Viena scrie generalului comandant contelui Königsegg din Transilvania, că împuternicitul Brâncoveanului, Trapezuntius a facut la curtea împarateasca interventiuni în interesul Românilor ortodocşi din Braşov şi Fagaraş solicitând o resoluţiune pentru a fixa limitele activitaţii episcopului Pataki; disposiţiile luate de Königsegg cu privire la graniţa Moldovei şi Ţarii Româneşti faţa de Turci vor fi examinate de comisia aulică sanitară.

1724.
16 Octomvrie

Hoch- und Wohlgebohrner Graf.

Sonders Hochgeehrter Herr; Wür haben dessen shreiben aus Hermanstatt von den 25 praeteriti zu recht empfangen, und werden die Sache der an das St. Amourische Dragoner Regiment von einigen darunter gestandenen Leuthe und unter

offen gestelten forderung ihres aufstandes durch das Kayserliche General Kriegs Comissariat ambt vermittles combinirung beeder in sich differenten extracten mit den Agenten Muglo in seine weithere, auch gänzliche Richtigkeith sezen lassen; Neben dem stehet zwahr dahin wie weith der Brankovanishe bevollmächtigte *Trapezuntius* befuegt seye seine *passus sollicitationis* dahier zu machen, nachdem Ér aber solche nicht nur wegen der *Fogarasher* Kirchen, sondern auch auf *Cronstatt*, und dorttige *Schismaticos* erstrecket, so lasset sich wohl vermuthen das solcher auch das *ultimum membrum in Commissis haben* dörffte, und ist nebst seiner so gar noch ein auser expresser dahier, welcher *toto Nomine in Materia Religionis Schismaticae* offentlich *sollicitiert*, wür werden hingegen das werckhe mit seiner behörde gemainsamb vernehmen umb eine positive Resolution zu fassen, wie weith dan der Herr Bischoff Pataky in seiner activitet aigentlich zu gehen habe.

Uebrigens wierdet gar guet besch(lossen), die von denen Siebenbürg(er) Herren Ständen angesinnte abshickhung einiger Deputirter hieher an der Kayserlicher hof *dilatorie* abzuhalten, und nach tunlichkeit zu decliniren. Und was schliesslichen der Herr graf *respectu* der zwischen *Wallachey* und *Moldau* gegen das *Turcicum* mit einer erforderlich Untershidt zu fassen kommenden Contumaz *patentaliter* verfiegt hat, das einige wollen wür bey nächsten consessu der in *Sanitetz* — weesen angeordneten Hof — *Commission* in den Vortrag, und nährer berat shlagung bringen, und wiir verharren.

Des Herrn feldmarshallens
Ehr- und dienst beflissene
W. der Kön. Kays. May.
Hof Kriegs Raths *Praesident*,
vice Praesident, und Räthe.

Wienn die 16 X-bris 724.

Adresa:

Dem Hoch, und Wohlgebornen Herrn *Joseph Lothario* Grafin von *Königsegg*, der Röm. Kaysl. Mayt. gehaimhen und Hof-Kriegs-Rath, Feld Marschallen, *Commandirenden* General in Siebenbürgen und Wallachey, wie auch *Ober Directorn* in dieser letzteren *Provinz* und bestelten Dbristen; Unserm son ders Hochgeehrten Herrn.

Hermannstadt. *Ex. officio.*

16.

Consiliul de răsboiu din Viena scrie generalului comandant din Transilvania să împiedece trimiterea unei deputaţiuni la curtea din Viena, sfătuind pe cei nemulţumiţi să-şi înainteze în scris doleanţele, apoi să interzică episcopului Pataki orice violenţă împotriva preoţilor şi ţăranilor ortodocşi din Ardeal, întru apărarea cărora a intervenit în repetate rânduri împuternicitul Doamnei văduve Principese Brâncovanu şi în sfârşit să cerceteze, dacă are vre-un temeiu jalba unui agent dela regimentul S. Amour.

1724.
8 Noemvrie

Hoch- und Wohlgebohrner Graf.

Sonders Hochgeehrter herr etc. Wir haben aus dessen zu Hermanstatt den 21-ten *passato* datirten Schreiben seine mit gar gutten *raisonen* unterstützte vorstellung über das gesinnen der *Provinz* Siebenbürgen, umb einige *Deputatos* anhero schiken, und Ihrer Kay[serliche]n May[estäte]n durch solche die beschaffenheit dero zimblich entkräfften Standes mündlich in unterthännigkeit vortragen zu dörffen, mit mehreren entnohmen; Gleichwie aber leicht-erachtlich derley *missiones* bey dem Kay[serlichen] hoff gar unangenehm angesehen seind, auch die hoff Stellen dardurch gar verdrieslich behölliget werden, indeme wegen deren sich dabey hauffenden vielen *praetensionen* man, ohne aus denen Sachen heraus zu komben, viel mehrers noch tieffer hinein zu verfahlen beguhnet, deren sich in casu ohnedeme leicht einwikhlen könnenden selbst angezogenen *praecedenz* anständen zu geschweigen, also wolle der Herr Feldmarschall durch anwendende dienstsame *repraesentationes*, und gutte vertröstungen auf alle weis, jedoch ohnvermerkht, trachten, sothanne *deputation* abzuhindern, woentgegen die Provinz ja ihre *Petita,* und beschwärden eben so wohl schrifftlich verfassen, und *via Competenti* anhero senden kan; solte aber über alles vermuthen dennoch das Land von ihrem desiderio einer eigenen abschikhung entwelcher dero deputirten *ad Aulam* gar nicht desistiren, weder hierzue beweget werden möge, so erwahrtheten wir des Herrn Grafens weitheren *positiven* bericht darüber, umb dises Werkh *altioris indaginis* in das Ministerial-

Conferenz behörig berathschlagen, und demselben so dann d[as] weithere *pro directione* bekhant machen zu können; Sonsten erscheinet aus nebenligenden *Memoriali* die mehrmalige Klage des bevollmächtigten *der verwittibten Frauen Fürstin Brancovanin*, ob thätten die geistliche, und and[er]e Leute d[er] Griechischen Kirchen der Siebenbürgische Herr Bischoff Pataki dergestalt zubekränkhen forthfahren, das sie so gar mit anderweiter ihrer *retirada* sich Rath, und ruhe zu schaffen fast bezwungen wären, zumahlen aber bereiths vorhin verordnet worden, *diesem Bisshoff keine thältigkeit, od[er] neyerung, ohne von hier aus habenden befehl, zu verstatten; also ist auch ob deme zu billicher schützung deren Supplicanten für allen gewalt absolute, und ernstlich zu halten, immassen auch im nächster Siebenbürgischer Conferenz von diser Sache geredet, und dem Herrn Feldmarschallen sodann d[as] weithere darüber bekhant gemacht werden wird.*

Indem andorten *originaliter*-zurukh erwarthenden anschlus thuen die inspecificirte geweste Leuthenant, und unter-officiers des S: — *Amourischen Reg[i]m[en]ts*, od[er] vielmehr den hiesigen *Agent* umb beförd[er]ung des erlags ihres an gefahlenen geldern noch hafftenden anstands, woran sie von dem Siebenbürgischen ober *Commisariat* aufgehalten wurden, bitten, gestalten nun das St. Amurische rechnungs-weesen jezo ohnedeme unter henden, und in d[er] ausarbeithung begriff[en] ist; als wolle der Herr Graf den anstand aigentlich untersuchen lassen, und uns die gründliche beschaffenheit darüber erinderen, umb allenfahls des etwan ohne Ursach klagenden Agenten zur werantworthung ziehen zu könn[en], Wormit Wir verharren.

Des Herrn Feldmarschallens
Freundt- und dienstbeflissene
W. der Röm[ischen] Kay[serlichen] Maj[estät]
hoff Kriegs Raths Praesident,
Vice-Praesident und Räthe.

Wienn d[en] 8 – t[en] Novembris 1724.

IV.
Documente din anii 1747—1761.

17.

Nicolae comite de Rosetti scrie auditorului general din Sibiiu Iosif Thorwesten în chestia nepotului său orfan Ienson arătând că nu-şi poate da învoirea ca micul capital, din ale cărui venituri trăeşte acest orfan, să fie dus la Viena, unde ar produce mai puţin decât la Brâncovanu, din ale cărui interese trage folos însemnat.

1744
14 Ianuarie

Illustrissime Domine Domine mihi colendissime.

Ad priores Illustritatis Vestrae ad me datas jamdudum respondi, num ad secundas preciosas quas 27-a Novembris ad me dare dignabatur, respondeo eandem certiorem reddens, quod in causa pupilli Jenson Nepotis mei*) charissimi ex rescripto Excelsi Aulae Bellici Consilii apud Incl[itum] Transylvaniae Auditoriatus officium tractanda et decidenda Admodum Reverendum Patrem superiorem Cibiniensem Gallob S. J. — (meis humillimis precibus benigne annuentem) meum Procuratorem plenipotentiarium constituerim, prouti ex subscripta a me qua et tutore et avo pupilli competenti plenypotentia inspicere dignabitur. Additi simul etiam necessariam in hoc negotio instruc-

*) Fata lui Constantin Brâncoveanu, Ancuţa fusese măritată după contele Nicolae Rosetti vel-logofăt; fiica acestora era deci verişoara lui Const. Brâncoveanu, nepotul Domnului ucis de Turci (cf. Stefan Greceanu o. c. note şi anexe pag. 316).

tionem: Insuper Illustritati Vestrae quoque immediate repraesentare et simul protestari non intermitto, quod parvum hoc Capitale pupilli nullo modo ex tam securo loco nempe *interusurio Brancovaniano*, ubi simul notabile pupilli emolumentum conccurit, debeat aut possit Viennam transferri pro censu minori. Quemadmodum nec etiam diminui manifesta pupilli utilitas me qua avum ac tutorem ullo modo consentiri patitur, imo contra ea serio protestari ac reclamare conscientia ducor. Hoc ipsum in suis ad Illustritatem Vestram responsoriis *Dominum quoque Principem Brancovanum amica et consanguinea compassione* erga pupillum adductum velle et serio inculcare animadvertere dignabitur. Quoad vero competens Interesse annuum quod currit, nulla est difficultas, imo hac ipsa occasione altefatus Dominus P. mandat punctualem ejus evolutionem.

Qua facta dignabitur Illustritas Vestra pie disponere, ut mercator ille Viennensis apud quem pupillus intertenetur, quamprimum in suo credito sex mensium prouti mihi modo Vienna scribitur, excontentetur, ut possit necessariam pupilli curam usque ad primum ver habere. Plura hoc super negotio intelligenda ab Admodum Reverendo Patre Superiore Gal!ob eidem relinquo, quae omnia perspectae Illustritatis Vestrae Iustitiae, et erga pupillum pietati ac in me expertae bonitati fiducia plenus commendo, mansurus semper sincera devinctione, et nunquam interitura gratitudine (qua in et pro posse, contentari non intermittam) qualis distincta veneratione ad cineres subscribor.

Illustritatis Vestrae humillimus et obligatissimus servus
Bukurestini die 14-ta Ian. 744.

N. C. de Rosetti.

Inscriptio haec fuit:

A Monsieur Monsieur de Thorwesten Auditeur General Lieutenant en Transylvanie pour S[a] M[ajeste] la Reine d'Ongrie present à. Hermanstatt.

Praesentem Copiam suo originali conformem esse attestor. Cibinii 18-va Februarii 1744.

Josephus Wilh[elmus] Thorwesten
L. S. Sua in Hungaria et Bohemia
Regiae Majestatis Generalis Auditor
Locumtenens.

(Copie.)

18.

Constantin Brâncoveanu scrie auditorului general din Sibiu Iosif Wilhelm Thorwesten în chestia capitalului de 7000 fl. rămas la el după moartea verişoarei sale, mama orfanului Ienson, căruia i se dau interese mai mari decât le-ar primi la Viena. Exprimă deci aceeaş părere, ca şi Nicolae Rosetti, să fie lăsat capitalul în grija lui, fiind în loc sigur.

1744.
18 Februarie

Illustrissime Domine Domine observandissime

Ex literis Illustritatis Vestrae sub 27-ma Novembris praeteriti datis, quas debito respectu recepi intelligo, per Rescriptum Excelsi Aulae Bellici Consilii instari pro diminutione, ac simul pro totali translocatione capitalis 7000 fl[orenorum] R[henensium] a pie defuncta Domina mea consobrina ad meum interusurium collocati, nunc vero per decessum ejus ad ejusdem pupillum devoluti, quorum tamen in utroque spero altefatum Aulae Bellicum Consilium ad justas meas repraesentationes, imo et protestationes benignam habiturum reflexionem. Non enim video, quam ob satis justam causam capitale hoc ex meo interusurio esset evellendum, ubi praeter totalem (uti ego firmiter credo) securitatem census etiam major quam Viennae procedit, vel si pro motivo translocandi non omnimodo interusurii mei securitas adduceretur, tunc hoc ipso motivo induci ego quoque deberem ad meum capitale, tanquam haud secure collocatum, ab Excelsa Regia Camera repetendum. Quod autem cum vix mihi persvadere possim, contra omnem translocationem diminutionemque dicti capitalis protestari cogor, et de facto protestor. Intellexi quidem dolenter, me inconsulto exolutum fuisse dominum mecatorem Treutler. Cur tamen hoc cum tanto pupilli detrimento fieri debuisset, non video; praestasset enim capitali intacto ex venditis Viennae rebus ad eundem spectantibus partim, et partim ex annuo capitalis censu, et si non semel debitum hoc totaliter restringvere, quemadmodum Illustrissimus Dominus Comes de Rossetti avunculus meus projectum hoc pro pupilli emolumento pridem repraesentaverat, quoad

annuum autem interesse ejusdem capitalis, nulla est difficultas, defalcatis tamen defalcandis, et eum de facto non habeam necessarias ad computum dilucidandum scripturas prae manibus, scribo Perillustri Domino Generali Perceptori a Pencklern, ut Illustritati Vestrae in defalcationem dati census 300 dico trecentos fl[oren]os Rh[enenses] enumeret, primum et ante omnia ad intertentionem et alia necessaria pupilli applicandos, ne pupillus ullo modo deffectum patiatur. Quas supradictas meas repraesentationes protestationesque sicuti ab innata Excelsi Aulae Bellici Consilii pietate aequitateque exaudiendas confido, quae omni justitiae et pupilli utilitati conformes, quemadmodum ad *Admodum* Reverendo Patre Superiore Gallob fusius intelligere placebit, ita etiam amicabili Illustritatis Vestrae in me propensioni, et in pupillum charitati fiducialiter commendo ultro efficaciter promovendas, et omni meliori modo fulciendas. Quam gratiam omnibus ego quoque modis mereri, et debitam gratitudinem comprobare nullatenus intermittam, maneboque sincera devinctione qualis debito observantiae cultu persevero Illustritatis Vestrae devotissimus et obligatissimus servus

Bukurestini

C. B. de Brancovanis.

Et Inscriptio haec fuit:

Á Monsieur Joseph Wilhel[m] de Thorwesten, Auditeur Generallieutenant en Transylvanie pour S[a] M[ajesté] la Reine d'Hongrie et de Boheme present. à Hermanstatt.

Praesentem Copiam suo originali conformem esse attestor. Cibinii 18-ma febr[uarii] 1744.

L. S. Josephus Wilhelmus Thorwesten
Suae in Hungaria et Bohemia Regiae
Majestatis Generalis Auditor locumtenens.

(Copia.)

19.

Instrucţiunile trimise de contele Nicolae Rosetti superiorului Iezuiţilor din Sibiu, Antoniu Gallob în cauza educaţiunii nepotului său d'Ienson, cerând să fie trimis din Viena la Braşov, spre a-l da în grija surorii sale şi neadmiţând transpunerea capitalului de 7000 fl. la Viena, unde ar primi numai 5%, iar nu 6% cum primeşte dela Brâncovanu.

1744.

Instructio.

1-mo ut capitale 7000 fl[orenorum] *R[henensium]* pupilli nepotis mei apud Interusurium Brancovanianum adhuc a vivente ejus matre collocatum maneat integrum, et illibatum, uti absolute pupilli emolumentum requirit, ex his praecipue causis, quod et in dicto interusurio tutissimum existat, et S. E. Princeps Brancovanus amica consanguineitate ductus eidem sex procento non quinque prouti Viennae est solitum, annuatim exolvat, quibus sic stantibus nullum rationabile videtur motivum, quo illud capitale alio transferri debeat atque hinc sequitur

2-do, ut debitum 1500 fl[orenorum] *R[henensium]* apud Mercatorem Treutler a pie defuncto domino meo genere contractum, non ex dicto capitali opporteat exolvi sed potius ex venditis vel, ut verius dicam, projectis Viennae rebus pie defuncti generi et filiae meae exolvatur in majori parte, residuum vero dicti debiti ex annuo censu saepefati capitalis ac tali modo et domino Treutler fiat satis, et pupilli capitale manebit integrum, etsub meliori censu collocatum.

3-tio, quoad superius memoratas res praesertim gemmas Viennae divenditas utilitas pupilli, quam ut qua avus et qua tutor omnimodum quaerere in conscientia teneor, me protestari cogit contra venditionem illam cum summo pupilli detrimento factam, nam praecipue gemmae illae, quas proprio meo aere emptas pie defunctae filiae meae in dotem dederam, ne medietatem quidem pretij a me olim exoluti, assequuntur in dicta viennensi venditione, ut ex specificatione vidi, quo super nihil quicquam mihi vel significatum vel communicatum illo tempore fuit; unde quam notabile praejudicium illinc pupillo fuerit illatum, meridiana luce clarius apparet. De quo statim ac intellexi, illico quamvis irrito huiusque conatu protestari desuper per correspondentem meum dominum Nicolaum Mainatti non intermisi.

4-to, Posteaquam Excelsum Aulae Bellicum Consilium ad meas justas factas repraesentationes benigne annuere, meque qua tutorem legitimum ac naturalem pupilli agnoscere et declarare dignatum sit, adductus cum insito erga eum et simul educatione ejusdem de meliori consulere volens, praesertim

mecum ipse considerans in alienis manibus ac domo nunquam ea futurum sub charitate, quam ejus tenella aetas requirit, et cum peccatis sic exigentibus meis praesens adhuc non sim, ut immediate et domo et reliquis omnibus requisitis expensis gratis, et sine ullo foenore, ei opitulari pro omnimodo debito possim, praefatum Aulae Bellicum Consilium humillime requisieram, ut dictus pupillus curae et educationi Illustrissimae Dominae meae Sororis, qua spectatae pietatis ac integritatis Matronae concrederetur. Quod et benignissime jam pridem resolvit, et nunc negotium hoc vertitur circa summam pro necessario victu et amictu annuali assignandam. Pro quo si praesens esse possem, ut superius dixi, nihil omnino praetenderem, sed tanquam filium in paternam Domum acciperem, et omnibus necessariis providerem, nam juxta vulgare dictum, in qua mensa vescuntur duo potest et tertius sine notabili dispendio vesci, quod tamen, ab altefata Domina mea Sororis in tali quali statu viduitatis existente, et vix copioase suae proli sufficiente praetendere, et tanto oneri esse haud possum, atque hisce ductus motivis 180 fl[orenorum] R[henensium] vel ad minimum 160 pro annua Pupilli intertentione nempe pro victu et amictu, ac pro exolvenda serva ipsum Vienna in Transylvaniam comitatura expetieram, ac desuper post varia scripta et rescripta nihil in hunc usque diem cathegoriae resolutum optinui, nisi quod ultimatim praefatus dominus Mainatti correspondens meus mihi significarit, nempe dominum Agentem König eundemque item membrum Inc[litae] Comissionis Pupillaris dixisse se velle praefatum pupillum ad annuam intertentionem recipere pro solis 120 fl[orenorum] R[henensium] quod tamen quomodocumque sit, paternae meae menti supra specificatae et intentioni nullo modo est consentaneum, nec suficiens eo, hoc minori etiam pretio fieri posse, sed quaestio est de qualiter, non quod ego eum vellem, supra conditionem, et tenuem suum statum educari, sed ut cum omni parva sua commoditate et requisita in eum charitate fiat, insitus paternus amor velle et instare me cogit. Cum hoc momento per literas ab Reverendo Patre Superiore Coronensi certior fiam Illustrissimam Dominam meam Sororem ab innata compassione erga pupillum ductam, se contentari 120 fl[oren]is annuis pro victu pupilli, et servae ejus, extra vestitum et alias parvas expensas, quae per annum occurrent, quibus ipsissimis conditionibus et non aliis etiam D. Dominum Agen-

tem König dictum pupillum apud se recipere voluisse Dominus Mainatti me certiorem facit, cessante ergo difficultate hoc ex-parte supradictae Dominae meae Sororis, ego quoque jam sum contentus, et nihil ulterius praetendo, atque ardentissime exopto, ut tandem liberatus ex hoc Provincia et sub umbra alarum Suae Majestatis Sacratissimae constitutus pupillum tanquam proprium filium apud me accipiam, et sine ullo quaestu interteneam. Quod superest dignabitur A(dm) R(ev) P(aternitas) Vestra cum Domino Auditore circa adventum pupilli bene concertare, ut statim primo vere sine ullo dilatione possit Coronam venire, et apud dictam Dominam meam Sororem tandem aliquando collocari. Et cum Dominus Mainatti mihi scribat mercatorem apud quem degit et intertenetur pupillus, praetendere sex menses nondum ipsi solutos pro intertentione cumque ob hoc quasi minari, quod nolit amplius domi suae ipsum habere, sic A(dm) R(ev) P(aternitatem) Vestram humillime rogo, ut cum Domino Auditore ita disponere dignetur, ut ex censu Brancovaniano, quod modo solvetur, prius et ante omnes dominus mercator contentetur, ut nullum habere possit motivum, quo minus charitative et diligenter debitam pupilli curam usque ad primum ver habere possit. Iterato nunc A. R. P(aternitatem) Vestram et obnixe exorandum habeo, ut si quo casu videret apud Incl[it]um Auditoriatum minus e voto procedere firmissimum nostrum iustumque intentum ne scilicet ullo modo capitale Viennam transferatur, et sine ulla imaginabili causa vel ratione e manibus Domini Principis Brancovani qua sanguine juncti ad alienas, Deus scit, qua securitate, transponatur, tunc dignabitur me tempestive informare, imo et benigno, consilio juvare, ut veterius ad Augustam Aulam meam justam instantiam possim promovere, haec pro instructione sufficiant, reliquae quae occurrere possent, comitto altae prudentiae, et expertae Charitati A(dm) Rev. P(aternitati) Vestrae mansurus idem qui supra.

(Copie.)

20.

Auditorul general Josif Wilhelm Thorwesten raportează consiliului de răsboiu din Viena în chestiunea sumei de 7000 fl. capital rămas orfanului Ienson, fiul locotenentului austriac omonim şi al Elisabetei Rosetti, nepoata lui Constantin Brâncoveanu.

1744.

26 Februarie

Ihre Excellenz,
Hochgebohrner Reichsgraf,
Hochgebiettender Herr General
Feldmarschalllieut[enannt].

Euer Excellenz werden aus gehorsamst anverwahrten zweyen *vidimus* in gnad[e] zu vernehmen geruhen, was seine fürst[liche] gnad[e], *Fürst v[on] Brancovanis* und H[err] Graf v[on] *Rosetti*, wegen der vorigen jahr beschehenen aufkündung des bey dem Ersteren von des löb[lichen] waldegg[ener] Regements lieutenant Jensons gewesenen Ehe-Consortin *Elisabetha*, gebohrnen *grafin* v[on] *Rosetti* den 1 Iuny 1740 auf versicherung deren von hochge[dachten] fürsten bey allhiesiger *Cameral g[ene]ral Perceptorats Cassa* einzunehmen habenden jährlichen interesse, zu *6 procento* angelegten, und nach obiger beeden Ehegatten todt auf dero nachgebliebenes noch unmündiges Kind gediehen[en] Capitals per 7000 fl. dan wegen denen von selbiger zeit an darvon verfallenen interesse abstattung auf mein an Selbe wied[er]holt abgelassenes zueschreiben, um wenigstens dermahlen (wenn auch das capital nicht sogeschwind solte abgeführet werd[en] können) die interessen *a dato* des darlehens nach abzug deren von dem allhiesigen Kaufmann Treittler daran bereits empfangenen 1500 R. *Capitals*, und denen selben hiervon vom 21-ten Iunii 1741 bis den 18-ten October 1743 gebührten interesse zur nothwendiger verpflegung gedachten Pupillens zu überkommenen, in antworth ertheillet haben.

Da nun zu gleicher zeit wied[er]holter herr Graf de Rosetti, der allhiesigen löb[lichen] Jesuiten Residens Superioren herr Pater *Anthoni Gallob* bevollmächtiget, und das jenige, so in der an selbe[n] von dem herrn grafen Rosetti gestellten ohngefertigten hier in abschrift gehor(sam)st nebengehend[en] *instruction* enthalt[en] ist zu nutzen des Pupillens zu beobachten *ancomittiret* hat, ged[achter] herr *Pater Superior* auch zu genugleistung seines mandati die darinnen enthaltene *protestations* beym ambt vorgetragen hat, also habe wied[er]holte geistlichen mandatarium dahin verabscheidet, umbwillen alles dieses auf

Eines hochlöb[lichen] hof-Kriegs Raths gnädigst[e] *resolution* beruhete, solche von dannen auch zuerwarten wären; indessen aber bey dem Kaufmann *Treittler* mich zuerkundigen ohnermanglet habe, auf welche arth und auf wessen Befehl ihme die des Pupillens Vatter herrn Lieutenant *d'Ienson* geliehenen 1500 R. sambt dem von obgedachter zeit darvon zu 6 *pro cento* verfallene *interesse* seyn bezalt word[en]. Von dem beschehenen abstattung wed[er] der fürst v[on] *Brancovanis* noch der herr graf v[on] *Rosetti* etwas wiss[en] wolten; Welcher mir nun zur verlöslichen nachricht gegeben hat, das der Fürst v[on] Brancovanis selbst bey der allhiesigen g[ene]ral Perceptorats cassa solche zu dem ende dem Cronstätter griechen nahmens *Kosta Vilera* die *Commision* gegeben habe, diese 1500 R. sambt dem interesse von denen bey mehr gehörter Cassa zuempfangen habenden interessen (welche bemelter grieche Kosta vorig[es] jahr, wie eben dem *Treittler* berührte 1500 R. und interessen seynd bezahlet worden, vor hochge[dachten] Fürsten bey der allhiesigen *g[ene]ral Perceptorats cassa* zu erheben *in commissis* gehabt hat) ihme *Treittlern* abzuführen, welche beschehene Abführung dan auch rückhwerths der *original obligation* angemerkhter zu sehen ist. Die von wied[er] holtem Fürste[n] von *Brancovanis* bey vorgedachter cassa angewiesenen 300 fl. habe auch bereiths erhoben, welche nun auch dem von hier gestern nacher Wienn abgegangenen des löblichen Platzischen Regiments quartiermeister Herr Haubtmann *Bucher* um solche 300 fl. dem herrn Hof-Kr[iegs] *concipisten d'Orenghi* zu behändigen mitgegeben habe; zu Euer Excellenz beharrlichen quod und Schutz mich gehorsamst empfehle und mit allem respect ersterbe.

Eurer Excellenz.

Hermanstatt d[en] 26-ten Feb[ruar] 744.

Unterthänigster diener
Joseph Willhelm Thorwesten
König[licher] g[ene]ral auditor lieut[enant].

(Copie.)

21.

Adresa vel-logofatului Constantin Brâncoveanu din Bucureşti către episcopul Anton Bajtay, consilier şi mai târziu

preşedinte interimal al guvernului transilvan cerând retrocedarea bisericii clădite de bunicul sau în Făgăraş[1].

1761.
29 Mai

Illustrissime atque Excellentissime
Domine Domine mihi in Christo Pater Domine
colendissime

Cum fama tam de altis E. V-rae meritis praecipuisque dignitatibus, cum etiam de felici Ejusdem illas in partes adventu mihi allata fuerit, sumo indicibilique animi mei gaudio sum perfusus, ideo, quamvis, nisi fors a meorum Progenitorum erga sacratissimam Aulam contestata fidelitate, ignotus, ut pote tamen genuinus verusque orientalis Ecclesiae filius, mearum partium, particularisque debiti esse duxi, praesentibus meis humillime E. V-ram tanquam Patrem Spiritualem venerari, sacras manus osculari, benedictionem suam inde etiam efflagitare, atque sanctis suis praecibus gratiaeque me ipsum recomendare, caeterum cum in praesentia ex suma S. C. R. A. M-tis benignave gratia omnibus illic existentibus orientalis Ecclesiae Ritus Incolis, liberum nativae suae religionis usum concessum, ad huncque finem etiam Excelentiam Vtram illas in partes transmissam eŝte intellexerim, fidutia plenus Eandem praeprimis rogandam habui, quatenus meos illic existentes Pagos Imperatorum diplomatibus munitos, atque in puritate suae fidei orientalis hactenus conservatos, in materia Religionis benigne protegere, patrocinarique minime dedignetur, ut mediante E. Vra libere, pureque suam anatholicam Religionem exercere possent, secundo vero notificandum, quod Fogarasiensis nostri Ritus orientalis Ecclesia a quondam piae memoriae meo avo Constantino Bassaraba Brancovano Vallahiae Principe ex funda-

[1]) Despre rolul episcopului Bajtay în Transilvania cf. Miskolczy István, *Bajtay Antal szerepe Erdély közéletében* in revista *Századok* din 1913, de unde rezultă că acest episcop era omul de încredere al Mariei Teresia, care de dragul lui intenţiona să ridice episcopia catolică din Transilvania la rangul de arhiepiscopie: *Daciae primatus,* cum ar fi dorit Bajtay să-i dea numirea şi el să fie cel dintâi arhiepiscop catolic al acestei provincii.

mento aedificata tempore Principis Appafi Michel, atque Privilegio tum piae memoriae I. Imperatoris Leopoldi, cum etiam nominati Principis Appafi, illarum partium nostrae Religionis Incolis destinata fuerit, pridem autem, nescio quomodo, malignitate cujusdam Protopopae ab unitis Valachis est usurpata; quam obrem iterato E. V-ram perquam umillime rogo, benigne pro altefata Ecclesia, nostrae Religionis illic existentibus Incolis tradenda, restituendaque totis viribus intercedere dignetur, ut libere nostrae juxta Ritum orientalis Ecclesiae Sacra ministrare, meique piae memoriae Avi memoria conservari posset, proquo pio Deoque grato opere, penes meritum quod apud omnipotentem Deum condigne E. V-ra habere potest, Ego etiam sumas imortalesque deponere gratias haud intermittam sumo venerationis cultu perseverans.

Excellentiae V-rae
Humillimus in Christo filius
C. B. de Brancovanis m. p.

Buk. 29 Maj. s. v. 1761.

P. S. Hac de re etiam E. DominumGeneralem comendantem rogavi per meas literas[1].

[1]) Originalul acestei adrese de păstrează în Arhiva fostului guvern transilvan (Erdélyi Főkormányszéki Levéltár) în arhiva centrală din Budapesta în *E. F. L. XX.* B. fasc. I. Lit. B. No. 2.

V.

Documente dela 1760—1823.

22.

Dovada semnată de Principele Constantin Brâncoveanu la 21 Februarie 1760 despre incheierea socotelilor și afacerilor cu Samuil Doboși și succesorii lui.

1760
21 Februarie

Absolutorium.

Vigore cujus Ego infrascriptus recognosco, simulque fidem facio, quibus expedit universis et singulis, quod postea quam cum Spectabili ac Generoso Domino Samuelle Dobosio Cibinii residente, a multis retroactis jam annis, propter diversas, pro ratione mea factas ab Eodem pecuniarum Sumarum anticipationes, Cambii negotiationes aeque ac alias, tam bona mea Transsilvanica concernentes, quam diversis aliis sub titulis Eidem per me concreditas commissiones, non solum varia et multa intercesserint negotia; verum etiam cum eodem ipso, dum viveret, quam etiam post Ejusdem decessum cum suis quoque respective Dominis Haeredibus, ab initio nimirum cepti nostri negotii, ad Diem usque 21-ma(m) Mensis Februarii Anno: 1760: verum, justum et adaequatum celebraverimus ex utraque parte computum, compertoque recto desuper exhibito Ratiocinio, a me in omnibus Positionibus ratihabito, exhibitisque fideliter omnibus et singulis sive negotium sive bona mea concernentibus, et prae manibus pie defuncti Domini Samuelis Dobosi, suorumque Haeredum cujuscunque tituli existentibus literalibus instrumentis, obligationibus, Assignationibus, Quietantiis, Reversalibus, et Plenepotentiis, derelictae Dominae viduae, Haeredumque Suorum ratione hujus

Absolutorii factae requisitionis tenore, praememoratum jam pie defunctum Dominum Samuelem Dobosi non minus, quam derelictam Dominam Viduam suosque Haeredes omnes et singulos, desuper finito et complanato nostro negotio, ab Ejusdem primordio, ad 21-mam usque Februarij Anno: 1760: inter me ab una et Dominum Samuelem Dobosi, suosque Haeredes ab altera parte intercesso, et fideliter gesto, singulis insuper quocunque demum sub titulo ex utraque parte forsformandis praetensionibus in totum renunciando, meo meorumque Haeredum et succesorum nomine in optima Juris forma, harum mearum Literarum tenore penitus absolvo. Signatum Bucurestini d. 21-mo Febr. A. 1760.

L. S. C. B. de Branovanis.

Anni 1760 die 21 Februarij Celsissimi Principis et Comitis B. de Brancovanis ab una et Haeredes modernos, Spectabilis quondam Samuelis Dobosi ratione omnium praeteritorum quorumcunque negotiorum finale absolutorium Bucurestini emanatum in simplici copia.

23.

Formularul latinesc de obligație cu privire la împrumutul de 7725 fl. cu 6% pentru asigurarea căruia se dau ca ipotecă moșiile Brâncovenilor dela Sâmbăta de sus, Berivoi și Poiana Mărului.

1760
22 Februarie

Obligatio:

Notum facio per praesentes, quibus expedit universis, qualiter anno dieque infra notatis, a Domino Ioanne Schunn et Domino Carolo de Sachsenfels septies mille totidemque centum viginti quinque Florenos Rhenenses et quinquaginta X-geros in una Summa paratoque aere mutuo levaverim, atque in defalcationem debiti, quo Inclitae Familiae Dobosianae teneor, solvendo, in proprium meum commodum usumque converterim. Quam videlicet Rh. Florenorum 7725 et 50 X gerorum Summam, prout a praedictis Dominis Creditoribus, quidem a Domino Ioan-

ne Schunn Rh. Fnos..... ac a Domino de Sachsenfels R. F. X....., in moneta currente caesarea probaque actualiter in una simul semelque Summa levavi percepique, ita praedictam Familiam desuper non modo quieto, sed insimul praedictis Dominis Duobus Creditoribus, memet obligo verbo meo Principali, promittoque tum mei ipsius proprio, quam haeredum, Successorum Posterorumque Florenorum Rhenensium et 50 X gerorum Summam capitalem, a Dato praesentium evoluta Triennali Spatio Terminoque in una pariter eaque indivisa caesareae probaeque monetae Summa, ex Interusuriis meis, Viennae apud Inclitam cassam Sacrae caesareae Regiaeque Suae Majestatis Montanisticam, proxime circa praedictum Solutionis Terminum incassandis, assignare persolvereque tenear velimque. Interusurium autem a praedicto modoque praevio levato Fl. 7725 X-gerorum capitali medio tempore praefatis Dominis Creditoribus cedens, atque a 6 pro c-to computandum annuatimque R F X importans, ex Bonorum Meorum in Principatu Transylvaniae Districtuque Terrae Fogaras habitorum Proventibus semestrialiter, per modernum meum Agentem Cibinij comorantem, vel Bonorum modernum, vel futuros Provisores rite numerari persolvique curabo. In cujus videlicet ac prae primis capitalis Summae majorem Securitatem, indubitatamque Dominorum creditorum assecurationem, praedicta mea Bona nobilitaria, in praelibato Principatu districtuque existentia, Signanter Possesiones Felső Szombathfalva, Berivoj & Pojana moruluj usque ad plenariam Sumae Capitalis Interusuriique Exsolutionem contentationemque, ita eaque expressa conditione oppignoro inhypotecoque, ut, casu quo supra fata apud Inclitam Cassam Montanisticam Viennae levanda Interusuria, in solutionem Dominorum Creditorum, ut praemissum est, destinata, ex quacunque demum ratione aut non persolverentur, aut Ego persoluta in Contentationem Dominorum Creditorum convertere, quocunque titulo et praetextu, recusarem, Iidem simul vel divisim semet ex praedictis meis Bonis, tanquam reali actualique Hypotheca, juxta communem aestimationem et exclusis omnibus Iuridicis Remediis, satis faciendi, satisque sibi fieri per alios quosvis curandi plenariam habeant facultatem, harum videlicet mearum me, Haeredesque Succesores, Posterosque meos ad praemissa specialiter obligantium, at Nominis mei proprii Subscriptione, usualisque Sigilli munime roborata vigore et

Testimonio Litterarum mediante. Datum Bucurestini, die 22-da Februarij 760.

N. B. In der Obligation gesinne mich nicht dass was zu ändern gewesen seye.

24.

Principele Nicolae Brâncoveanu scrie lui Ioan Schunn şi Carol de Sachsenfels în Sibiiu, că va plăti în curând datoria.

1766
30 Martie

Perillustres ac spectabiles Domini et amici benevoli*).

Primind scrisoarea ce mi-aţi trimis dela 12 ale aceştei luni, foarte m'am bucurat de sănătatea Dumnea-Voastră, însă la mai mare mirare mă aflu eu înţelegând că nu aţi luat nici o scrisoare dela mine, fiindcă eu atât cu provizorul am scris de obşte la toţi, cât şi cu espresul ce mi-aţi trimis am dat răspunsu la cartea Dumneavoastră, însă pentru ce nu au venit, nu pociu să ştiu; acum iarăş şi cele ce mi-aţi scris în cartea aceasta toate le am înţeles şi aveţi dreptate să faceţi acest fel de *lamentationes**). Insă ca neşte prietini părinteşti ce sânteţi socotind cu amăruntul toate *difficultates**), ce am avut şi am şi acum dupăcum ştiţi, veţi cunoaşte că de nevoe nu am putut să stau la parola ce am cu Dumnea-Voastră; şi de vreme ce acum cu ajutorul lui Dumnezeu am început oarece a mai răsufla din greutăţile ce am, cea dintâi purtare de grije îmi este ca să vă contentăluescu pe Dumneavoastră cât îmi va fi prin putinţă, şi pentru ca să pui treaba în *executionem**), toate vinurile ce am trimis acolo, şi alţi bani ce se vor mai aduna din restanţii şi din altă iconomie, toţi am dat poruncă atât provizorului, cât şi lui Şmit, ca să se dea în socoteala Dumnea-Voastră şi a soacrei Dumneavoastră, dupăcum mai pe larg vă veţi informălui dela dânşii. Şi măcar că sau cam făcut zăbavă a se plăti din pricinile care am arătat mai sus, însă fiindcă aceasta este fără paguba Dumnea-Voastră, vă poftescu ca pe neşte prietini, ca să nu vă grăbiţi, şi cu ajutoriul lui Dumnezeu atât capitalul, cât şi *interesul**) tot pe-n cetul se va

*) Scris cu litere latine, restul cu chirilice.

plăti, de veţi rămânea cu toţii mulţămiţi şi prieteşugul între noi va fi tot deuna nestrămutat, dupăcum şi sfărşind rămâiu

Al Dumneavoastră

Amicus benevolus et ad serviendum paratissimus

Buçu(reşti), 30 Martie 766.

N. B. P. a Brancovanis m. p.

Adresa:

Perillustribus ac Spectabilibus Dominis
Johanni Schunn et Carolo de Sachsenfels
Dominis et amicis plurime observandis

Cibinii.

(Pecete de ceară neagră şi pecete de ceară roşie, aceasta din urmă cu inscripţia: *„Sigillum Contumaciae“).*

25.

Principele Nicolae Brâncoveanu scrie lui Ioan Schunn şi Carol Sachsenfels din Sibiiu, că a dat ordin administratorului moşiilor sale, să le achite fără întârziere pretensiunile.

1766
21 Decemvrie

Spectabiles ac Generosi Domini,
Amici nobis Honoratissimi.

Cum admiratione intellexi ex suis proxime ad nos datis, quod conquerant de Responso ad priores suas a me nullatenus obtento: cum tamen binas jam in hoc negotio ad praetitl. Dominationes vestras Responsorias in manus praefecti nostri Bonorum Fustii transmiserimus, cum serio mandato, et adsignatione certae summae levandae pro excontentatione praetitl. Dominatiorum vestrarum. Immo nos iam in ea spe viximus, quod ille mandatis nostris hac tenus satisfecerit. Ceterum iteratos expressosque ipsi nunc dedimus ordines, ut cum praetitulatis Dominationibusque vestris quantocius conveniat et transigat hoc-

que facto huc ad nos sine mora intret, ad reddendas suae villicationis rationes. De quietantiis ad Cassam Montanisticam transmittendis non recordor me unquam promissionem fecisse, uti nec actu simile quid spondere possum; cum proventus illi Domus nostrae aliorsum sunt ordinatae. Interim adsecuratas velim praetitl. Dominationes vestras, quod cum ingressu praefecti nostri Fustii de plenaria excontentatione sua quantocius omnem dispositionem facere satagam, qua sincera intentione maneo

praetit. Dominationibus Vestris

Bukuresti die 21. Decembris 1766.

ad Serviendum paratus
N. B. P. a Brancovanis m. p.

(Original cu pecete
de ceară aurită).

Adresa: Spectabilibus ac generosis Dominis Johanni Schunn et Carolo de Sachsenfels amicis benevolis charissimis

Cibinii.

26.

Nicolae B. P. Brâncoveanu înştiinţează că a primit scrisorile lui Schunn şi Pongrácz, rugându-i să mai aştepte achitarea datoriei.

1767
27 Februarie

Perillustres ac Generosi Domini
nobis Colendissimi!

Litteras Perillustres ac Generosas Dominationibus Vestris die 11-ma currentis Februarii ritè accepimus, atque ea quae in illis continebantur optimè inteleximus. Quo ad debitum nostrum attinet, requirendas esse duximus Perillustres ac Spectabiles Dominationes Vestras, ut habeant adhuc patientiam per aliquot tempus, et statim post imminentia Festa Paschalia prout justum et honestum est integre erunt contenti, nam nunc temporis ob alia majoris momenti negotia impedior, quo minus possim de hac re solertiorem curam adhibere. De caetero Perillustribus Do-

minatonibus vestris prospera omnia feliciaque ex animo exoptantes permanemus.

Perillustribus ac Generosis Dominibus Vestris

Boucherestinii die 27 Februarii 1767.

benevolus Amicus
Nicólaus B. P. a Brancovanis m. p.

P. S.: Speramus Perillustres Dominationes Vestras, non tam sollicitos esse de solutione tam celeri nostri debiti, nam nos Dominationes Vestras pro amicis Nostri Domus recognoscimus et cum alii qui non sunt tales nullam molestiam nobis causent, incongruum erit ut Dominationes Vestrae tam solliciti sint et aliter nobiscum procedant.

27.

Principele Nicolae Brâncoveanu scrie aceloraşi că a însărcinat pe provisorul Gheorghe Fusta cu satisfacerea debitorilor.

1767
8 Iunie

Molto Illustri signori Stimatissimi

Abbiamo ricevuto la stimatissima Lettera delle vestra Sua Molto Illustri, scritta li 26 d'Aprille, e tosto abbiamo scritto al nostro Provisore Giorgio Fusta comandandogli d'aver la cura d'ora in avanti a soddisfarvi con il provento de' Nostri Vini il ritardo che succede proviene dalle altre nostre cure, et occupazioni onde Le Loro Signorie Molto Illustri non dubitino che non si mancherà di farsi per il pagamento del Nostro debito tutto quello che sarà giusto e ragionevole frattanto Noi vi raccomandiamo alla Benedizione di Dio e restiamo con tutta l'affezione e stima

Delle Loro Signori Molto Illustri

Boucheresti li 8 di Giugno, S(tilo) V(ecchio) 1767.

affezionatissimo

N. B. a Brancovanis m. p.

28.

Ştefan Kászoni şi Ştefan Fogarasi confirmă înaintea tablei judecătoreşti continue din Făgăraş că în numele familiei Doboşi au avizat pe provisorul Gheorghe Fusta să înştiinţeze pe principii Brâncoveanu, că vor fi daţi în judecată, dacă nu plătesc datoria.

1768
4 Februarie

Illustrissime Domine Domine Supreme Capitanee & Praeses Inclyta item Tabula Districti Terrae Fagaras Continua Judiciaria Domine, et Domini Nobis Gratiosi et Colendissimi!

Humillime notum facimus Illustritati Vestrae, ac inclytae Tabulae Districtul Terrae Fagaras Continuae Judiciariae: Quod Nos ad requisitionem legitimamque petitionem Spectabilium Dominorum Ioannis Schunn, Liberae Regiaeque Civitatis Cibiniensis V. Notarij. Caroli item de Sachsenfelsz Sedis Tolmatsiensis ordinary Judicis ut et Castellani Rubrae Turris e praefata Tabula Incl. Districtus Terrae Fagaras C. Judiciarie Specialtier exmissi. Instructionem qvandam Admonitorio Protestatoriam in Simplici Papiro descriptam recepimus in haec Verba:

Instructio.

Spectabiles Domini Ioannes Schunn, Liberae Regiaeque Civitatis Cibiniensis Vice-Notarius, et Carolus de Sachsenfels Sedis Talmatsiensis ordinarius Judex, ut et Castellanus Rubrae Turris Celsissimum S. R. I. Principem & Hungariae comitem Nicolaum Bassaraba de Brancovanis, Filium Nempe: Celsissimi quondam S. R. I. Principis, et Hungariae comitis Constantini Bassaraba de Brankovanis natu majorem modo legitimo admoneri curant Supereo: Anno Superiori 1760 Die vero 22-da Mensis Februarij, placuit praefato Celsitudinis Vestrae Genitori Constantino Bassaraba de Brancovanis levare, prout etiam in Solutionem Debiti quo Familiae Dobosianae in concreto tenebatur levarit ab Ipsis Dominis Exponentibus Septies Mille Septingentorum et viginti quinque Florenorum Rhenensium ac Quinquaginta Crucigerorum Summam, Cujus certa pars in R. Flor. 3663 & 20 Cruciferis a Ioanne Schunn, alia vero pars, in 4062 pariter R. Floerenis & 30 cruciferis a Carolo de Sachsenfelsz,

Ipsi sub Titulo mutui concessa fuit, subque assecuratione futurae Solutionis, cum legali Interusurio Sex per Centum computando, per Eundem, vel Succesores, aut Posteros Suos perceptandae, ea cum Obligationis Lege, qua praenotatum capitalem Summam, evoluto Triennali Spatio a Die Legationis computando, in una pariter, eaque indivisa caesareae, probaeque Monetae Summa. Ex Interusuris Suis Viennae Austriae apud cassam Sacratissimae Cesareae Regiae Apostolicae Majestatis Montanisticam, circa praedictum solutionis terminum, incassandis, Annuum vero Interusurium ad 463 Rh. Flor. et 33 crucigeros calculatum medio tempore Semestrialiter e Proventibus Bonorum Suorum in Inclyto Transilvaniae Magno Principatu, Districtuque Terrae Fogaras habitorum, per se, vel per successores suos plenarie exsolvendum non solum pollicitus est, verum in majorem Exponentium, qua creditorum Securitatem Bona Sua nobilitaria, in praeattacto Districtu Terrae Fagaras, et signanter in Possessionibus Berivoj & Pojana Meruluj existentia, usque ad plenariam Summae Capitalis & Interusurij exolutionem, in realem Hypothecam ea lege obligarit, ut in casu quo Suprafata, apud Cassam Montanisticam Viennae levanda Interusuria in Excontentationem Exponentium, ut praemissum est destinata, ex quacunque demum ratione, aut non persolverentur, aut ipse debitor persoluta, in contentationem Dominiorum Exponentium convertere, quacunque titulo, et praetextu recusaret, Iidem Domini creditores Exponentes simul vel divisim e praedictis Bonis, tanqvam reali, actualique Hypothecata, juxta communem aestimationem, exclusis omnibus iuridicis Remediis sibi satisfaciendi, satisquefactionem per quosvis impedendi plenariam habeant facultatem. Adque omnia et singula se, Haeredesque et Posteros, ac Succesores suos firmiter reddidit obligatos, et obstrictos, prout Litterae ejus obligatoriae Die 22-da Februarij Anno 1760. emanatae, propriaque manus suae subscriptione, ac sigillo suo consveto roboratae uberius repandunt, Idem tamen Debitor postposita praemissa Obligationis affidationisque suae observantia, et simul Beneficiorum a Dominis Exponentibus acceptorum immemorum, Summam Capitalem vita Sua Comite non exolvit, prout neque Successores Ejus exolverunt, quin ex Annuo quoque Interusurio legaliter currente, et a die levationis, usque ad 22-dam Februarij Anni praesentis 1768. computatò adhuc R. flor. 1581 X 18 crucigeri inexoluti restant.

Dignetur igitur Celsitudo Vestra, qua praefati Debitoris Haeres et Successores indubitatus inter Caetero siqui essent Natu majorem praedeclaratam Debiti Capitalis, et restantis ejus Interusurij Summam ad Diem 22-dam Mensis Februarij Anni praesentis 1768 aere parato, inque bona, et usuali Moneta Dominis Exponentibus effective persolvere vel persolvi curare, ac Dominis Exponentibus plenariam impendere satisfactionem; Quodsi fecerit bene quidem, alioquin Domini Exponentes de omnibus Expensis fatigiis ac Damnis, omnibusque consequentiis solemniter protestantur, et reservant sibi omnimodam impendendae satisfactionis facultatem, atque iterum protestantur.

Qua hujusmodi Instructione ut praemissum est recepta, in hoc Anno 1768 Die vero quarta Mensis Februarij in et ad oppidum Fagaras, Districtui ejusdem Nominis adjacens, comitatuique Albensis Transilvaniae ingremiatum, consequenterque Domum Spectabilis Domini Mathiae Axenti reducti regiminis Springeriani Primarij Pensionalistae Locumtenentis, circa Cavedium Arcis Praesidariae, dicti oppidi Fagaras Egregii Andrea Dridiffi de eadem ab una, ac Christophori Kömives Domorum Vicinitatibus partibus ab altera situatam et extractam cum praemissa Instructione accessimus, ibique Egregium Georgium Fustya Bonorum Celsissimorum Sacri Romani Imperij Principum, et Hungariae comitum Nicolai & Emmanuelis Bassaraba de Brancovanis, in hocce Magno Principatu Transilvaniae existentium Provisorem velut in solita suae condescensionis seu ordinarij Hospitij loco personaliter repertum, juxta tenorem et continentiam praedescriptae instructionis, medio ejusdem Provisoris praetitulatum Dominum S. R. I. Principem tanqvam Natu majorem Nicolaum videlicet Bassaraba a Brancovanis Admonuimus, diximusque Suae Celsitudini, quod si eandem contracti Debiti Summa cum restanti, eaque legali Interusurio exolvenda non erit, ad 22-dam Mensis Februarij Anni currentis 1768 Diem praefixam aere parato, et usuali Moneta Dominis Exponentibus, extunc Domini Exponentes de omnibus Expensis, Fatigiis et Damnis, omnibusque consequentiis solemniter protestantur & reservant sibi omnimodam impendendae satisfactionis facultatem.

Ad quamquidem Ammonitionem et Protestationem Nostram modo praemisso peractam, praelaudatus Georgius Fustya dictorum Celsissimorum Principum a Brancovanis Provisor Vala-

chico idiomate in haec respondit: *Intelligo, et Paria dari cupio, quibus mediantibus Celsissimos Dominos Principes, qua meos Principales super hoc negotio certiorare possim.*

Qua Ejusmodi Responsione audita et percepta, Nos quoque Seriem hujusmodi Ammonitionis et Protestationis Nostrae prout per Nos fuit expedita et peracta Illustritati Vestrae, et Incl. Tabulae Districtuali Judice fide Nostra mediante rescripsimus, Annotatisque Dominis Exponentibus Jurium suorum uberiorem futuram ad cautelam necessariam sub sigillis subscriptionibusque Nostris extradedimus. Eandem de reliquo Illustritatem Vestram & Incl. Tabulam Continuo Judiciam feliciter vivere valere desiderantes. Datum Anno, Die, Locoque Supra Notatis.

Ejusdem Illustritatis Vestrae
Incl. Tabulae Districtique Fogaras Judiciariae.

humillimi ac obligatissimi Servi

Steph. Kászoni de Kertsed m. p. — Steph. P. Fogarasi m. p.

Tabulae Districtique Terrae Fogaras Contin. Judiciariae ordinarii et V. Notarij

correcta per eosdem

Adresa:

Illustrissimo, Spectabilibus ac Generosis, Egregiis Aerae et Nobilibus Arcis, et Incl. Districtus Terrae Fagaras Supremo, et V. Capitaneis, Tabulaeque ejusdem Districtus Continuo Judiciariae Juratis Assessoribus, ac Notariis, Domino et Dominis Gratioso et Colendo.

ibidem:

Admonitoriae Relatoriae Dominorum Joannis Schunn, et Caroli de Sachsenfels ratione Liquidi.

A. 1768. Aperta per Mich. de Bruckenthal, m. p. I, Districtus et Arcis Terrae Fogaras Supr. Capitaneum.

Ammonitoria ratione exolventi Capitalis I. Foenoris restantis Anni 1768. die 4-ta Februarij sub Littera C C.

L. S. — L. S.

CC

29.

Copia contemporană a epistolei adresate de Principele Emanuil Brâncoveanu cătră Ioan Schunn şi Carol Sachsenfels.

1768
19 Mai

Ai nostri de bine vojtor, Dumnja Voastré, Sinior, Johan Schun, si Karolus Saxenfels, senetate si tot feritsitul binele vé poftim dela milostivul Dumnezeu kasevé derujaské; prjetinsjaska skrisoare a Dumnjavoastre am luat, si tsjele tsemj skrietzi, am éntzeles, két pentru datorije Tájkej tsemj skrietzi Dumnia Voastre, kum ké jaste datorije buné la Dumnjavoastre, am entzeles vezendu si sokotjala tse mjatz trimiso, si mare dreptate avetzi Dumniavoastre, kum nu sau pletit puné akum dupé severschirjé Tájkej puné akum, la kare mult mam mirat, pentru kare poftesk pe Dumniavoastre kase fie putzintiké éngédujale, si jeu ovoj rédika atsasté méchnire a Dumnilor Voastre, de vreme cé jeu nam avut stire, nitsi dela Dumniavoastre nitsi dela frate meu pentru atsaste datorie a Repoasatuluj, ké de asch fi avut stire, nasch fi lasat sese luntsjaské atsasté datorie puné akum fijnd ké frate meu au fost énkerkat ku toaté kasa Perintjaské puné akum, si nu stiu tse au luat, si tse au dat, si tse datorie au pletit puné akum, pentru kare jaresch poftesk pe Dumniavoastre kase fitzi kitiljeni én putzintiké vrjeme, puné voi isprevi, şi eu sokotjelele kasij ku Dumnjalui Frate meu, atet de datorie, ket si de altele, si ku ajutorul luj Dumnezeu nu vom lesa pe nimenje mechnitz mekar de un ban, dreptul au tse va avje seje dela kasa noastre, ké dupe kum skriu mai sus, ké jeu puné akum nu mam amestekat, ku nitsi o trjabé a kasij, si Dumnialui frate meu au fekut, tse jau fost voja puné akum, akum daré fijnd ké njam kesetorit si noi din vrejre luj Dumnezeu, vom se ne luom partje noastré pe jumetate din Toate, dupe kum njau orenduit Tajka al nostru; pentru atsasta poftesk pe Duminavoastre se nu ve mechnitzi, tsi se avem si ku Dumniavoastre dragostje, kare au avut kasa noastre, ku Dumnialuj reposatul sokrul Dumniavoastre, Sinior Dobozi fynke noi totdeuna avem tribuintze de prietini pentru atsasta se avem si ku Dumniavoastre.

Si ku toate atsjestje seversind remej

Maiu 19. 1768.

Al Dumnilorvoastre de bine voitor

Emanuel B. Pr. a Brankovanis.

Adaos pe marginea scrisorii:

Avendu gendu se luom toaté asupra noastré, si kum vom lua se stitzi ke bani de plin totzi gata din méné ku politze atsi vom trimite Dumnijlorvoastre, vro 3 luni ne rugem se maj avetzi éngedujalé pune la Septembre si ve dau parola si kartja atsasta putetz seo tzinetzi in lok de zapis jar pă Frate meu la atsaste datorije nul vom amesteka, si nits pe Dumnjaluj se nul mai superatzi cu skrisori.

Mekar ke noj la toate ket au fokut Dumnjalui frate meu noi la toate, si la luat si la dat, sentem multzemitzi fijnd ke ljau fekut pe Drept, si spre foloss kasij si noi dupe kum va gesi ku kale fratele nostru noi sentem odichnitzi, dar ket pentru datorije atsasta à Dumnijlor Voastre se fitz odichnitzi, si dela mine seo stitzi fynke si mai poftesk pe Dumniavoastre, kum vetzi lua atsasté skrisoare tse skrie la Stoika Provisorul seo trimitetz ket mai engrabé.

Adresa:

La ai nostri de bine voitori Dumnea lor Sinior
Joann Şun si Karolus Sachsenfels cu multă
sănătate să se dea.

(Emanuel Brankovanischer
Brief).

30.

Epistola lui Emanuil Basarab Brâncoveanul către Ioan Schunn şi Carol Sachsenfels, în traducere germană.

1768
19 Mai

U e b e r s e t z u n g.

Eines Briefs des H. Fürstens Emanuel Basaraba von Brankovan de dato Bukurest den 18-ten Maij stil: vet: 1768.

Herr Johann Schunn und Carl von Sachsenfels, unsere Guten Gönner! Wir wünschen Ihnen von dem gnädigen Gott alles Gute, womit er sie seegnen wolle! Dero Hochgeschätzte Zuschrift haben wir rechtens erhalten, und deren Inhalt wohl verstanden, dass Sie nehmlich wegen ihrer Schuld von unserem Vater schreiben, und dass dieses eine gute Schuld seje, — habe ich entnommen, da ich auch die mir überschickte Rechnung gesehen. Und sie haben vollkommen Recht; dass aber diese Forderung nach dem Tode unseres Vaters noch nicht bezahlet worden, wunderet mich sehr, und ersuche Sie einige Nachsicht zu haben, als der ich ihren diesfälligen Kummer heben will, denn biss hero habe ich, wegen dieser Schuld unseres seeligen Vaters, weder von Ihnen noch von meinem Bruder nicht die mindeste Nachricht gehabt. Den hätte ich biss hero einige Wissenschaft da von gehabt, so hätte ich gewiss nicht zugegeben, dass diese Schuld so lange angestanden wäre. Mein Bruder hat bisshero alle Beschwerden unseres väterlichen Hauses getragen, und mir ist unbewusst, was er eingenommen und ausgegeben, oder wass vor Schulden er biss jezo abgestossen. Ich bitte Sie dahero abermahlen um etwas nachsicht, biss ich mit meinem H. Bruder fertig werde, und diese Haus-Rechnungen nachsehen werde, was nehmlich sowohl die Schulden als andere Angelegenheiten betrifft, denn mit Gottes Hülfe, soll niemandt auch nur um einen gerechten Pfennig oder sonst was, so er an unser Haus zu fordern hat, verkürzt werden. Denn wie ich oben erwehnet so habe ich mich bisshero in keine Angelegenheiten unseres Hauses eingelassen, und mein Bruder hat gethan was er gewollt hat. Alleine da ich nun, nach Gottes willen, auch geheyrathet habe, so bin ich an dem, von dem ganzen Vermögen die Hälfte zu übernehmen, gleich wie solches unser Vater verordnet hat. Dahero bitte ich Sie, Sie wollen sich nicht kümmern, denn ich will, dass zwischen uns eben die Liebe walten möge, die zwischen unserem Hause und Ihrem Schwieger-Vater Herr Dobosi gewaltet hat, massen wir allemahl guter Freünde benöthigt sind, und auch Sie als solche zu haben Verlangen.

Dero

guter Gönner

Emnauel B. P. a Brancovanis.

Auf dem Rande des Briefs:

Ich bin des Willens die Schuld ganz auf mich zu übernehmen, und so bald diese geschieht so sollen sie wissen, dass ich Ihnen den volligen Geldes Betrag, gantz durch einen Wechsel daselbst zu Hände über machen werde, nur bitte mir noch 3 Monate oder biss in den September Nachsicht aus; ich gebe ihnen meine *Parola,* und sie können diesen Bericht statt einer obligation aufbehalten. Indessen will ich meinen Bruder in diese Schuld nicht einmischen, und Sie haben auch nicht Ursache, ihm mit weitern Zuschriften beschwerlich zu fallen. Ob wir schon unserm Bruder vor alles, was er mit Einnahme und Ausgabe verrichtet, danknehmig verbunden sind, weil er nehmlich recht und zu unsers Hauses bestem Nuzen gehandelt hatt, und ich damit zufrieden bin: so sollen sie das was ihre Schuld betrifft, nur beruhigt seyn, welches Sie von mir wissen sollen.

31.

Ernest Sigismund Schmidt, plenipotenţiarul Principelui Brâncoveanu, roagă guvernul ardelean să împiedece pe soţiile lui Ioan Schunn şi Carol Sachsenfels, fiicele lui Doboşi, a grăbi cu execuţia asupra moşiilor brâncoveneşti din cauză că întârzie cu plata datoriei.

? 1768
fără lună şi zi.

Excellentissime Domine Liber Baro, Excelsi Regij Gubernij Praeses! Excelsum item Regium Gubernium! Domini Domini ac Patroni Gratiosissimi!

Genitor, adhuc moderni Celsissimi S. R. I. Principis a Brankován, ita poscentibus illius temporis Circumstantiis, non paucorum: Millium florenorum Debitum ante plures annos contraxerat a Domino Samuele quondam Dobosi, persoluta autem potiore Debiti Summa manserunt inexoluti Capitali simul ac interusurio computatis, novem plus minus florenorum millia, quae pecunia a morte Domini Samuelis quondam Dobosi per divisionem inter ejus Heredes institutam, obvenit in sortem consortum Dominorum de Sachsenfels & Schunn, dicti Domini Dobosi filiarum, induxerunt jam autem in animum dictae creditrices, hoc Debitum, a moderno celsissimo Principe Brankován

desumendi eoque fine admonitionem quoque de persolutione hujus pecuniae praemiserunt facta simul declaratione, si ultro non persolvatur, exequutione etiam mediante easdem ad desumptionem Debiti, ex Bonis in Districtu Fagarasiensi habitis fiendam processuras. Quamquam autem existimem ipsummet quoque praelaudatum Principem ab expungendo Nomine, animo haud alieno futurum quia tamen de postulato Dominarum creditricum nihil sciat, apud Provisorem autem Bonorum Fagarasiensium tanta Summa parati aeris non existat ac si existet quoque absque praescitu praelaudati Domini Principis erogari non posset, eundem celsissimum Principem simul ac mihi hujus rei notitia facta est, de circumstantiis inchoata postulationis hac occasione, certiorem reddidi. Cum autem facile contingere posset, ut vel propter absentiam vel alia impedimenta ab eodem celsissimo Principe responsionem ac necessariam dispositionem debito tardius obtinerem, interea vero Dominae Creditrices ad tentamen exequutionis procedere possunt. Ne hoc detrimentum Bonis, juribusque praelaudati Principis adferri contingat, Excellentiam Vestram, Excelsumque R. Gubernium Supplex oro, dignentur paterna providaque Sua dispositione antevertere, ne eo usque donec ab Celsissimo Principe responsum obtinere potuero, Dominae Creditrices, seu exequutione mediante, seu alia modalitate ad desumptionem hujus Debiti, procedere et festinare velint. Qui cum Spem foveam longe certissimam obsequia antecessorum praelaudati Principis, Augustae Domui luculenter praestita hanc reflexionem ab Excellentiis Vestris haud difficulter obtentura, profunda veneratione emorior

Excellentiae Vestrae
et
Excelsi R. Gubernij

humillimus Servus
Ernestus Sigismundus Schmidt
celsissimi D. S. R. I. Principis
a Brancován Plenipotentiarius
m. p.

32.

Guvernul ardelean intervine pe lângă erezii lui Samuil Dobcşi, să amâne execuţia pe moşiile brâncoveneşti cu trei luni, din oarecare consideraţie faţă de debitori.

1768
29 Februarie

Sacrae Cesarea-Regiae et Apostolicae Majestatis, Archiducis Austriae, Magnae Principis Transylvaniae, et Siculorum Comitis Dominae, Dominae Nostrae Clementissimae Nomine.

Generose, Egregii, Prudentes item ac Circumspecti, Nobis Hororande et Benevoli, Salutem et Gratiae Cesareo-Regiae Incrementum! Momenta mecum Ernesti Sigismundi Schmidt, S. R. I. Principis a Brankován Plenipotentiarii, ex advoluto supplici libello perspecturae sunt Dominationes Vestrae uberius. Cum itaque ex certa consideratione memoratum Principem aliqvali saltem reflexione dignum esse censerat Gubernium, nec praetensio declarata existentibus in Magno hoc Principatu illam adaeqvantibus Bonis periculo subjecta habeatur, hisce Dominationibus Vestris committendum esse duxit, ut declarati Debiti exactionem ad spatium trium mensium differe haud intermittant; ut interea memoratus Plenipotentiarius, cum suo Principali agere, debitumque illud expedire possit. Sic facturis Altefata Sua Majestas Sacratissima benigne propensa manet. E Regio Magni Principatus Transylvaniae.

Gubernio Cibinii. Die 29-a Februarii 1768.

B. Jos. Ant. Bajtay m. p.

Stephanus Halmágy m. p.

Adresa: Generoso, Egregiis, Prudentibus item ac Circumspectis N. N. Haeredibus Samuele quondam Dobosianis, nobis Honorando et Benevolis.

(Coll. Halm.).

33.

Ioan Schunn şi Carol de Sachsenfels arată guvernului ardelean, că Principii Nicolae şi Emanuel Brâncoveanu procedează ca nişte ingraţi, nevoind să achite datoria rămasă după tatăl lor Constantin, trăgând-o chiar la îndoială; cer deci voie să-şi poată asigura pretensiunile prin execuţie asupra moşiei brâncoveneşti din Berivoii-Mari.

1769
? Ianuarie

Excellentissime Domine Comes, Praeses Gubernialis, Excelsum item Regium Gubernium, Domini, Domini nobis Gratiosissimi!

Excelsum Regium Gubernium, Ernesti Sigismundi Schmidt, S. R. I. Principum de Brankovanis Plenipotentiarii precibus id, ut donec post praeviam adornare per nos Admonitionis notificationem, a suis Dominis Principalibus responsum obtinere posset, ab activi nostri Debiti, quo Iidem nobis tenentur, Desumtione, executione, vel alia quacunque modalitate instituenda, prohiberemur, efflagitantibus, motum, nobis sub 29-na Februarij, Anni recenter evoluti, gratiose committere dignatum fuerat, ut declarati Debiti exactionem, ad Spatium Trium Mensium differe haud intermitteremur.

Huic itaque gratiosae commissioni, ea qua tenemur promtitudine, humillime obtemporantes, expeditis ad utrosque praememoratos S. R. I. Principes, *Nicolaum* videlicet & *Emanuelem* novis, cum termini nobis praefixi insinuatione, sollicitatoriis: a Domino Emanuele sub Anni novissime evoluti obtinuimus Responsorias, quibus, penes petitam ad finem Septembri ejusdem Anni usque termini prolongationem, nos de plenaria nostra, per Litteras cambiales adornanda contentatione, ea cum expressione assecurarit, ut eadem Suae Litterae medio tempore novarum iteratarumque ad instar obligatorialium nobis esse deberent.

His proinde tam favorabilibus promissio, in qua ex promittentis dignitate et charactere indubiae veritatis certitudinisque robur redundaturum credebamus, eo magis fidem habentes, quod senior etiam Frater Dominus *Nicolaus,* in brevibus suis Litteris, eadem occasione acclusis, nos ad Litterarum Fratris junioris tenorem relegaret, consequenter eundem confirmaret,

6*

ab omni ulteriori Dominorum Debitorum prosecutione destitimus, firmiter videlicet sperantes, magnanimitatem vel aequitatem eorundem Praetoris officium implorandi necessitatem, promissorum complemento, praeversuram fore; At eventus longe-docuit diversum. Circa medium quippe proxime evoluti Decembris Provisor Dominorum Debitorum Szombatfalvensis, ex Litteris sibi per Titul. Dominum Principem *Nicolaum* consignatis, ad stuporem nostrum sequentia (nescimus fere qualia) recitavit: *Frater meus Emanuel est homo mirus, et cum obligatoriales prae manibus Generorum Dobossianorum existentes a Genitore nostro emanasse dubitet, ex adverso autem debitum me contraxisse suspicetur dicas Praetendentibus clare et uno quasi verbo, ut Calculum et obligatoriales vel ipsimet; in personis huc veniendo, producant, vel per Plenipotentiarium produci faciant, secus enim nec nummulum illis amplius sumus soluturi.* Quae videlicet si cum supra recensitis Domini Emanuelis Litteris, in originali apud nos existentibus, cum saepe iteratis item longioris patientiae sollicitationibus solutionisque plenariae promissionibus, nobis per eundem Dominum Nicolaum scriptotenus, uti docere possumus, factis, cum Interusurij porro, de aliquot annis, tam vivente modernorum Dominorum Debitorum Genitore, quam post mortem Ejus, sine difficultate praestitis solutionibus, & denique cum ipsiusmet Plenipotentiarij Ipsorum Ernesti Schmidt spontanea Debiti a patre in Filios devoluti recognitione, in humillime reaccluso suo supplici Libello, coram Excelso Regio Gubernio facta, conferantur; evidentissimum est, Dominorum Debitorum (quibus Paterna Catastra in manibus sunt, adeoque vel ex his liquidissimae nostrae praetensionis origo incognita esse nullatenus potest) illiberalem prorsus hunc nobiscum agendi modum eo saltem collimare, ut non attento manifestissimo, quod passi hactenus ex mora sumus, & etiam nunc patimur damno, Debiti nostri solutionem aut in longius protrahant, aut ingratorum more, penitus declinent. Pro quo utpote utroque praevertendo, jam in eo sumus, ut implorato Judicum auxilio, nobis eo Jure, quo nos pie defunctus Constantinus quondam Princeps de Brancovanis casu, quo ex qualincunque ratione, tam quoad sortem quam usuram plenarie non contentaremur, obligatorialium suarum authenticae emanatarum vigore uti et voluit, et suo haeredumque ac poseritatum suarum nominibus et in personis uti posse debereque affidarit, ex Bonis Familiae Brankovanianae in

Districtu Terrae Fagaras Possessioneque Nagy Berivoj existentibus, nobisque optima Juris forma inhypothecatis, legali executione mediante satis fieri darique faciamus. Quod tamen Excelso Regio Gubernio praevie humillime insinuare, atque pro Debiti nostri legitimatione, accuratum, praetensionis calculum, una cum obligatorialium vidimata copia humillime insinuare sustinemus, filiali fiducia demississime supplicantes sperantesque Excellentias Illustritatesque Vestras, Jure nostro Gratiosissime perspecto, pro paterna sua a Sacratissimae Suae Majestatis subditis & contribuentibus damna avertendi pietate, nos Regia quasi Juris via incessuros, praevalido suo patrocinio, suffulturas, antelatosque Dominos morosos Debitores, vel Eorundem Plenipotentiarium, forsdenuo sub quaesitorum colorum fuco novum moratorij quoddam genus sollicitaturum, ad ea quae Patriae leges in discriminatim sanciunt, benigne relegaturas fore, ne aliunde etiam per illiberales Debitores satis vellicatos, in tanta etiam summa simul et semel damnificari contingat, sed in Regium Summae Principis patriaeque servitium fauti tectique conservemur. Qua humillima spe freti devotissimo cultu emorimur.

Excelsi Regii Gubernii
Cibinij d: Januarij 1769.

humillimi Servi
Johannes Schunn m. p.

Adresa: Ad Excellentissimum D-num Comitem Gubernialem Praesidem, Excelsum item Regium Magni Transilvaniae Principatus Gubernium, Dominos, Dominos nobis Gratiosissimos humillima Informatio et Libellus Supplex introscriptorum Johannis Schunn & Caroli de Sachsenfels.

34.

Guvernul ardelean sfătueşte pe succesorii lui Constantin Brâncoveanu să aplaneze fără sgomot şi fără risipă de cheltueli

diferendul dintre ei şi succesorii lui Doboşi, căci altfel nu va putea împiedeca pertractarea extraserială a procesului.

1770
13 Iulie

Cibinii, 13-tia Iulij A. 1770.

Successoribus Principis Constantini Brankovany.

Vidua, Haeredesque Samuelis quondam Dobozi exposuere Gubernio Regio, Summam Rhflor. 15725 X-ger. 50 Anno adhuc 1760 per Principem quondam Constantinum Brankovany Praedecessorem Illustritatum Vestrarum sub spe futurae refusionis erga Legale Interusurium ab ipsis mutuo levatam Illustritates Vestras ad tenorem Obligatoriarum solvere nolle; hinc ubi totales et integras Illustritatum Vestrarum Possesiones Felsö Szombatfalva, Nagy Berivoĭ et Pojana Meruluj in Hypothecam ea lege inscriptas modo legitimo occupare voluissent, Illustrates Vestras repulsionis velamine executionem impediisse. Causae itaque hujus assumptionem ac ocyorem decisionem orant. Quod iisdem de jure neque denegari potest: sorte tamen Illustritatum Vestrarum in his rerum vicissitudinibus considerata, intimandum, svadendumque Illustratibus vestris duxit Gubernium Regium velint sine strepitu Juris, expensarumque profusione, rem cum querulantibus componere. Quod si facere Illustritates vestrae recusaverint, non erit integrum Gubernio causae hujus sua natura extraserialis proxima Periodo Tabulari fiendam extraserialem assumtionem impedire.

(Copie.)

35.

Guvernul ardelean îndrumă pe urmaşii lui Samuil Doboşi să purceadă în procesul lor contra Principilor Brâncoveni în mod amical, fără sgomot, iar tabla regească să judece extraserial, însă după sunetul legilor.

1770
13 Iulie

Cibinii datum 13-a Iulii A. 1770.
Inclitae Tabulae Regiae.

Ad praeces Viduae ac Haeredum Samuelis quondam Dobozi, causae suae contra successores Principis quondam Bran-

kovány in liquido debito fundatae natura Sua extraserialis, proxime affutura Periodo Tabularis fiendam extraserialem assumptionem orantium, intimatum est memoratis Successoribus, ut rem sine strepitu Juris modo amicabili cum parte querulante componerent. Simul iisdem declaratum, quodsi id facere recusaverint, necessitari Gubrenium Regium, ut de causae proxima Periodo fienda extraseriali assumptione ac decisione solitos ordines Tabulae Regiae daret. Intimari itaque Inclitae Tabulae Regiae harum serie; quod si, partibus non consentientibus, causa memorata ad Tabulam Regiam dijudicando fuerit deducta, eandem in Periodo proxime affutura extraserialiter assumat, decisionemque ad dictamen Legum ab aequo fiendam admaturet.

(Copie.)

36.

Secretarul aulic de răsboiu Lichtensteiner întreabă guvernul ardelean, dacă e adevărat că familia Brâncovenilor posedă în Transilvania avere imobilă şi cu ce drept? ce avere mai posedă în bani aci sau aiurea?

1770
29 Septemvrie

Quandoquidem altioribus ex Locis, genuine referendum efflagitetur, utrum Familia Brankovaniana in hoc Magno Transylvaniae Principatu quaedam Immobilia & quo Iure possideat, nec ne? Quantumque illa communi & legali aestimatione efficiant; Inclitum Regium Gubernium officiosissime requiritur, quatenus Supremam Armorum Praefecturam desuper certam reddere, ac insimul an praeattacta Familia Capitale quoddam et quale, hic vel alibi scienter elocatum habeat? Informare dignetur. E Caesareo Regia Excelsi Consilij Aulae Bellici ordinata Expeditione.

Cibinii, 29-na Septembris 1770.

F. A. Lichtensteiner m. p.
Secretarius Aul(icus) Bell.

(Copie.)

37.

Ioan Schunn şi Carol Sachsenfels despre intenţiile Principilor Brâncoveni de a nu le plăti datoria; ei se declară gata a

supune socoteala lor oricărei comisiuni delegate de generalul comandant din Transilvania.

1770
fără lună şi zi.

Ob wir gleich denen Beeden Herrn Fürsten in Bukurest, Nicolao und Emanueli Bassaraba v. Brankován unsere Rechnungen zu Verschiedenen mahlen eingeschicket, und daran von Hochdenenselben weder jemahls was ausgestellet worden können, weilen Ihnen auss der in Händen habenden Obligations-Copie und ihren Wirtschafts Protocollen, das Capital; und auss unsern, über jeden Interessen-Empfang ausgestellten Quittungen Ihr, an uns gemachter Geldes-Abtrag Bekandt seyn, und somit die Vollkommenste Richtigkeit unserer eingeschickten Rechnungen notwendig auf das klähreste einleuchten müssen, zumahlen sowohl der vormahlige Provisor Fusta, als der jezige, den Calculum, auf expressen Befehl ihrer Herrn Principalen, selbst gezogen, solchen dem unsrigen gleichförmig bestünden, und in Bukurest, denen H. H. Fürsten vorgelegt haben; Ja über dieses auch der allhier bestündliche Fürst Brankovanische Plenipotentiarius H. Ernst Sigmund Schmidt, in seinen, zu verhütung gerichtlicher Execution, in denen uns verhypothecirten Güttern Nagy Berivoj und Pojana Meruluj, dem Hochlöblichen Landes Gubernio eingereichten Memorial, selbst folgende Worthe schreibt: *Manserunt inexoluti Capitali simul ac Interusurio computatis novem plus minus florenorum millia,* folglich hieraus klahr erhellet, dass es denen Beyden Herren Fürsten nicht um die, Ihnen nach allem Betracht bestens bekandt seyn müssende, richtige Rechnung zu thun seye, sondern Ihr gantzes Absehen dahin gehe, uns, als K. Königliche Unterthanen, nach der von jeher in der Wallachey üblichen Gewohnheit, durch unverantwortliches verzögern und herum ziehen, um das unsrige, wo möglich, zu bringen, oder aber wenigstens, mit unserem grössten Nachtheil und Schaden, so ciel Zeit zu gewinnen, dass Sie (wie Ihr unterm 23-ten Martii a. c. an Ihre Excellenz den Comandierenden H. Gralen in eben dieser Praetensions-Angelegenheit erlassenes Antwort schreiben, deütlich zeüget) mit Seitenansetzung unserer, ihre mit sordinen Interessen bebürdete capitalien zu erst abstossen, mögen: so sind wir dennoch willig und bereit unsere *Calculn* jedermänniglich,

weme solches Ihro Excellenz der Comandierende H. General aufzutragen geruhen werden, zur strengsten Censur und Untersuchung vorzulegen, in folgender

Rechnung.

Endes unterfertigte haben nehmlich Lauth des Hochsseligen H. Fürstens Constantin Bassaraba eigenhändig gefertigter Obligation, ddto Bukurest den 22-ten Febr. 1760 und nicht minder Lauth Original Missil Bericht Hochdesselben ddto 30 April st. v. ejusdem Anni, in welchem uns kurz erwehnte Obligation eingeschicket worden, von denen Brankovanischen Printzen Nicolaus und Emanuel liquidissime zu fordern, an Capital Rh. 7725.50.

Hie von betragen die Interessen a 6. pro C-to vom 22-ten Febr. 1760 biss zum 22-ten May 1769 zu 9¼ Jahr . . Rh.		4287,50¼	
Daran seind, Lauth von uns ausgestelleten Quittungen, folgende Posten bezahlt worden:			
Pro Anno 1761 . . . Rh.	463,33		
1762 . . .	463,33		
Anno 1767 auf einmahl	1200,—		
		2127,6	
Nach deren Abzug restiren also bis zum 22-ten May 1769 an Verfallenen Interessen noch			2160,44¼
Des restirenden Capitals und Interessen Summa .			9886,34¼

Joh. Schunn m. p.
Carl v. Sachsenfels m. p.

38.

Chitanță despre 40 fl. ungurești plătiți de Agneta Dobosi canceliștilor Ludovic Beregszászi și Alexe Szarka.

1770
30 Iunie

Infrascripti praesentibus recognoscimus, quod ab Illustrissima Domina Agnetta à Seeberg, Illustrissimi quondam Samuelis de Dobozi Relicta vidua, pro Certificatorio, ac Executionali Relatorijs, ut & Expensis intra Octavam, & Dieș Executionis factis, contra Serenissimos Principes Nicolaum & Emanuelem Bas-

saraba à Brancovanis ratione Liquidi Debiti, H. florenos Quadraginta rite' & effective' levaverimus. Cibinii 30-a Junij A. 1770.

Ludovicus Beregszászi m. p. & Alexius Szarka m. p.
Cancellistae Protonotariales.

idest 40 Hfl.

pe verso:

hir ist wass ich den Canzelisten bis nacher Sombot ut bona Morol et Berova in der first Brankowaniescher Prozes sache gezahlet habe Nemlich acht Dugatten hievon dass Eine Drittel mir zur Last berit, 2 Drittel Herren Schunn et Herren v. Sachsenfeldt zu refundiren stellet.

39.

Succesorii lui Doboşi arată originea datoriei brâncoveneşti şi peripeţiile procesului, cerând să fie apăraţi ca nişte membrii ai erarului viu regesc („vivi aerarii regii").

1770
fără lună şi zi.

Unterthänigstes Pro memoria & respective Species facti.

Nach Ao 1759 erfolgtem Ableben unsers Schwiegervaters Samuelis von Dobossi, Kayserlich Königlicher Comercien Raths, wurde in den demselben, dem in Bukurest befindtlichen (Tit. plen.) Fürsten Constantin Bassaraba von Brancovanis in baarem Gelde vorgeschossenes Schuldt-Capital wegen seinem starcken Betrag, auf mehrere Erbnehmende vertheillet: und fiehlen davon besonders auf unsrerer Beyden Ehe-Frauen Antheill Rh. 7725.50 kr. worüber gedachter Herr Fürst, nach vorläufig der gesamten Dobossischen Familie ertheilten General-absolutorio, wegen aller zwischen deren Erblassenen und Ihme, biss dahin vorgewalteten Handlungen und verkehre und unterm 22-ten Febr. 1760 einen förmlichen mit eigenhändiger Nahmens-Unterschrift und usualem Pottschaft Solennisirten Schuld-Brief austellete, dessen *(ut Sub Litt. A)* Haubt-Inhalt darinne bestehet, dass nehmlich 1o. Der Herr Fürst verbunden seyn solle, uns unser Capital, nach verlauf dreyer Jahre, aus seinem jährlich bey der K. K. Cassa Montanistica in Wienn erhebenden Interessen Geldern, in einer ungetheilten Summe heim zuzahlen. Mitler weile

aber 2o. Die a. 6. pro Cento stipulirte Interessen halb-jahr weise mit Rh. 231,46½ xr. durch seinen jedweiligen Provisor oder Agenten, aus denen Einkünften derer hiesiger im Fogarascher District liegenden Land-Güter richtig abführen zulassen. Und falss so wohl dieses nicht beobachtet, als auch nach verlofenen drey Jahren, die zu nächst verfallende Wiener Interessen nicht zu Tilgung unseres Capitals verwendet, so mit unsere totale Befriedigung weiter verzöget werden solte und wolte; wir alsdann 3tio. Berechtiget seyen, uns von denen im Schuldt-Brief, in bester Form Rechtens verpfändeten Güttern, nahmentlich Nagy:Berivoj und Pojana Meruluj, juxta communem aestimationem zahlhaft zumachen, oder machen zu lassen.

Diesem Schuldt-Briefe zufolge wurden uns also annoch bey lebzeiten des H. Fürstens, durch dessen jezo noch allhier, in der nehmlichen Qualität lebenden Agenten, oder Plenipotentiaren Ernest Sigmund Schmidt Ao 1761. den Monathen Martzii und Ao 1762 den 20-ten Maii die Interessen zwar nicht halb Jahr weise, jedoch aber vor zwey Jahre völlig bezahlt.

Nachdeme aber eben *Ao 1762 gegen Ende Julij*, oder zu Anfange Augusti, der wegen seinem vortreflichen Character, welchen besonders Redlichkeit und Billigkeit erhoben, durchgangig belobt- und beliebte Fürst Constantin, mit Hinterlassung zweier Printzen, Nicolaus und Emanuel, Todes verführe, und ersterer von diesen, nach Constantinopel abgefordert wurde, so blieben, weilen derselbe damahls die angelegenheiten des Fürstlichen Hauses alleine besorgte, alle unsere nach Bugarest abgehende Sollicitationen so lange gantzlich unbrantworthet, biss wir endlich erst den 30-ten Martz. 1766., den *Sub Litt: B,* angebogenen Wallachischen, genuin ins Teutsche übersetzten Brief erhielten. Ohngeachtet uns nun in demselben die Bezahlung unserer Forderung so wohl zum Theil als ganz zusambt denen Interessen ausdrücklich, und zwar so gar mit Anweisung des Fundi, versprochen wurde, so blieb es doch nur bey denen leeren Worten.

Wir fuhren dahero mit unserer Sollicitationen um desto eyfriger fort, und verlangten besonders, dass uns laut Inhalt der obligation die nöttige Quittungen oder Anweisungen an die Cassam Montanisticam zugefertiget werden mögten; alles aber was wir hierauf erst unterm 21-ten xbr. 766 *(ut Sub Lit. C)* erhielten bestunde in der abermahligen zahlungsversprechungen, denen noch die befremdende Äusserung angefüget ware, dass

sich der Fürst nicht errinnere uns jemahls einige Anweisung auf die Wiener Interessen (als welche bereits andersthin disponirt wären) versprochen zu haben, gleich wie er auch dermahlen nichts dergleichen versprochen könnte.

Wir überführten hierauf den H. Fürsten von unserm Rechte auf den Wiener Fundum, durch die Ihme Contozeylich beygeschlossene obligation, mit der Anzeige, dass wir uns auf diese Arth gemüssiget finden würden, die Gütter anzugreifen.

Hierauf waren wir nun endlich so glücklich, dass uns a Conto restirend 5 jähriger Interessen, so Rh. 2317,35 xr. Betrāgen, unterm 19-ten Febr. 1767 durch den Provisor Rh. 1200. bey einem Griechischen hiesigen Handels-Mann angewiesen, und von diesem auch bezahlet wurden.

Seith der zeit nun haben alle unsere Briefe Bitten, und Drohungen die verfändete Gütter angreifen zu wollen, nichts anders als die *Sub D. et E.* anliegende zwar recht gute, aber dato noch unerfüllte versprechungen zur folge gehabt. Bey so bewanten Umständen also blieb uns nichts mehr übrig, als von dem, uns in dem Schuld-Briefe, durch den H. Debitorem in seinem und seiner Erben Nahmen zugestandenen und gegebenen Rechte, uns bey entstehender Bezahlung aus denen verpfändeten Gütern Genug zu thun, einem würklichen Gebrauch zu machen. Wir lissen also zuförderst hiesigen Land-Rechten gemäss, den Fürstlichen *Provisorem* in Person seines Herrens durch zweien geschworne, zur zahlung *admoniren.*

Kaum aber war diese den 4-ten Febr. 1768 geschen, als der Plenipotentiarius Schmit bereits bey dem Hoch Löblichen Gubernio bittend einkahm, *ut sub L. F.* dass uns, biss zu Erstattung nöthigen Berichts an seinen Herrn *Principalen,* und daher erfolgender Antworth, allweiter rechtliches verfahren und Execution untersaget werden wolle.

Hierauf nun wurde uns von ersagt(em) Hoch Löbl. Gubernio, unterm 29-ten Febr. 1768. *ut sub Litt. G.* würklich comissionaliter bedeutet; drey Monath Lange inne zu halten. Als welches wir mit schuldigsten gehorsam auch beobachteten, gleichwohlen aber auch vor nöthig erachteten, noch einmahl an den Printzen Nicolaus so wohl, als haubtsächlich an Printzen Emanuel, welcher mitler zeit geheyrathet, und sich der Familienangelegenheiten auch anzunehmen angefangen hatte, zu schreiben.

Wir erhielten auch von Beyden unterm 18- und 19-ten May

Stilo veteri auf einmahl Antworten, und der ältere Printz verweise uns mit kürtzen worten auf den Brief des jüngern Printzens, dieser also *contestirte mit viellem Bedauren, dass ihme sein Herr Bruder, als welcher sich bisshero die Haus-angelegenheiten alleine eigen gemacht, und nach Belieben geschaltet hätte, von unserer gantzen Sache nichts eröfnet; wir hätten volkommen Recht, und solten wie niemandt anders, also auch wir um keinen xr. zu Schaden kommen. Ferner hätten wir nicht mehr an seinen H. Bruder zu schreiben, sondern er nehme die Sache auf sich, wir sollten aber an noch biss Ende 1768 nachsicht haben, weiln er uns so denn, durch einen Wechsel völlige Befriedigung verschaffen wolle, gleich wie wir denn seinen dermahligen Brief zu versicherung dessen, als eine neue obligation anzusehen, und in solcher Gültigkeit aufzubehalten hätten.*

Unsere gütte Hoffnung wuchs bey so gütigen Versprechungen, zu mahlen da gegen den September der Provisor kahm, und die obligation sowohl selbst sahe, als auch die Rechnung machte, um solche denen Printzen zu überschicken.

Alleine der September und mehrere Monathe verflossen eben wie die vorrige zeit, ohne den gehofften Erfolg; Ja dagegen kahm kurtz vor Weynachten der Gütter-Provisor und lase uns aus des Printzen Nicolaus an ihn erlassenen Briefe, zu unserer grösten Befremdung folgendes heraus:

Mein Bruder Emanuel ist ein wunderlicher Mann, er zweifelt ob die in Händen derer Dobossischen Eydame befindliche Obligation von unserm Vatter her seye, und hat mich im verdacht, dass nur ich das Capital gehoben hätte, du hast also denen praetendenten glatt und kurtz zu sagen, dass entweder Sie in Person, oder ihr bevollmächtigter alhier zu erscheinen und nebst der obligation die Rechnung zu produciren hat, denn anders soll ihnen gar nichts mehr gezahlt werden.

So sind wir, und unsere Frau Schwieger Mutter, welche noch ein Weit grösseres Capital an die Fürsten von Brancovan mit gleich evidentem Recht zu fordern hat, bisshero zu unserm grössten Schaden behandelt, und mit leeren Worten herum gezogen worden, und wissen nun nicht, wie wir uns, bey dem aus *Lit. H.* erscheinenden starcken Betrag unserer liquidesten Forderung, am besten rathen und helfen sollen: Immittelst belebet uns doch die Hoffnung, dass wir als Kays. Königl. Unterthanen, und Teile des Vivi Aerarij Regii, der willkühr unserer HH. De-

bitoren nicht werden überlassen, sondern zu Erhaltung in fernerem Steuer- und Dienstfähigen Stande, bey unserm handtgreifflich klaren und gegründeten Recht gehand habet und möglichst unterstürzt werden.

Promemoria et respective species facti wegen der Fürst Brankovanischen Schuld.

40.

Autorizaţie dată pentru văduva Agneta Doboşi, împreună cu ginerii ei Ioan Schunn şi Carol Sachsenfels, spre a-şi lua apărători în procesul contra Principilor Nicolae şi Emanuel Brâncovan.

1770
19 Noemvrie

Nos Maria Theresia Dei Gratia Romanorum Imperatix, ac Germaniae, Apostolica Hungariae, Bohemiaeque Regina, Archi-Dux Austriae, Magna Princeps Transylvaniae et Siculorum Comes etc. Memoriae Commendamus tenore praesentium Significantes quibus expedit universis et singulis; Quod Generosa Agnetha nata a Seeberg, Generosi ac Circumspecti quondam Samuelis Dobosi Majestatis Nostrae Commercialis Consiliarij et Civis Cibiniensis relicta vidua, ut et Generosi ac Circumspecti Johannes Schunn ejusdem Civitatis Vice-Notarius et Carolus a Sachsenfels Sedis Talmatsiensis Ordinarius Judex et Rubrae Turris Castellanus coram Majestate Nostra personaliter constituti in omnibus suis Causis et earum Articulis, tam per ipsos contra alios, quam per alios quosvis contra ipsos in quibuslibet terminis et Seriis coram quovis Judice et Justitiario Haereditarii Magni Principatus Nostri Transylvaniae et Partium eidem annexarum Ecclesiastico videlicet et Seculari a dato praesente per unius integri Anni Circulum et evolutionem ratione quorumcunque negotiorum suorum motis vel imposterum movendis, signanter vero in causa liquidi contra Principes S. R. Imperii Nicolaum et Emanuelem a Brankovanis, Egregios et Nobiles Joannem Simenfalvi de eadem, Jancum Maté de Havad, Mojsen Várro de Bágjon, Joannem Ruttkai de eadem, Jeremiam Dévai de Tatrang ac alios quos vis legali Justo ad id adstrictos elegerunt, nominarunt et constituerunt in suos veros et legitimos Procuratores, ratum atque firmum sese promittentes habituros, quicquid

per praeattactos Procuratores suos simul vel divisim constitutos Exhibitores videlicet sen Exhibitorem praesentium actum, dictum et procuratum fuerit in Causis suis ursis Harum Nostrarum Judiciali et authentici Sigilli Nostri munimine roboratarum vigore et testimonio Literarum mediante. Datum in Libera Regiaque Civitate Nostra Saxonicali Cibiniensi. Die Decima Nona Novembris. Anno Domini Millesimo Septingentesimo Septuagesimo.

L. S.

(Copie.) Lecta correcta.

41.

Proces verbal despre dovezile prezentate de Ioan Ruttkay, advocatul familiei Doboşi, în procesul contra Brâncovenilor.

1770
Decemvrie

Anno 1770 die ... Decembris.

Causa liquidi Debiti in contractualibus duplicibus fundata, paenes interventam Repulsionem, et propterea factam ad dandam rationem Repulsionis provocationem extraserialiter laevata.

Generosorum ac Circumspectorum Dominorum Johanis Schunn Liberae Regiaeque Civitatis Cibiniensis Vice-Notarij, item

Carol de Sachsenfels, Sedis Talmatsiensis Ordinarii Judicis et Rubrae Turris Castellani, aeque praefatae Civitatis Civis, ac Generosae Dominae Agnethae natae a Seeberg quondam Generosi ac Circumspecti Domini Samuelis Dobosi Sacratissimae Cesarae Regiaeque Majestatis Commercialis Consiliarij civitatis praedictae civis relictae viduae ut Actorem.

Contra et Adversus

Celsissimos Dominos S. R. Imperij Principes et Incliti Regni Hungariae Comites, Nicolaum et Emanuelem Bassaraba a Brankovanis in Litteris admonitoriis et subsequenter Certificatoriis clarius declaratis, veluti manifestos debitores repellentes vel ut Inctos

Pro AAA Procurator Johannes Ruttkay de eadem.

Pro II vero Celsissimis Dominis Principibus

Et AAAtores medio legitimati sui Procuratoris, paenes Reservationem, reservandorum provocant, se ad duplices Litteras Obligatoriales Contractuales Anno 1760. die 22 Septembris Bukurestini ratione Summae Octo Millium Rhenensium in Capitali erga legale Annum Foenus emanatas.

1mo. Exhibet sub Littera A signatas contractuales ex quibus constat, Celsissimorum Dominorum *Inctorum* Dominum Genitorem ab una Actricae Domina nimirum Dobosiana laevasse Octo Millia.

2do. Exhibent alii supra nominati *D. Actores* de eodem dato Bukurestini expeditae contractuales, et simul Hypotecarias Litteras ex quibus constat, Celsissimorum Dominorum Principum *Inctorum* Dominum Genitorem erga Legale ibidem Foenus, mutuo laevasse, Summam aliam Capitalem Rhenensium florenorum 1725 xger. 58. quod assertum probatur contra Littera B.

3tio. Exhibent de Anno 1760 die 30-ma Aprilis Bukurestini emanatas, Celsissimi quondam Principis Debitoris Litteras Dominis Creditoribus missas, in quibus tam Capitalem Summam, quam Legale Foenus recognoscit, sub duplici Littera B. B.

4to. Exhibent de Anno 1768 die 4-ta Februarij emanatas Ammonitorias Litteras, tam ratione Capitalis Summae, quam restantis Interusurii, contra Celsissimos Dominos Debitores, medio Regiorum, Stephani Kászóni de Kertsed, et alterius Stephani P. Fogarasi, Inclytae Tabulae Continuae Terrae Fogaras Ordinarii ea vice Notarium peracta sub duplici Littera C. C.

5to. Exhibent Anni. 1768. die 29-na Februarii ad Instantiam Celsissimorum Dominorum Principum, et Debitorum Plenipotentiarii, Domini Ernesthi Schmidt, Excelsi Regii Gubernii Comissionales Intimatorias, cum copia Instantiae acclusa, per Plenipotentiarium exhibita, in qua debitum agnoscit, sed solum breve spatium interpellat, ut Suos Dominos Principales, Celsissimos Principes informare possit sub Littera D.

6to. Exhibent Anno 1770 die 2-da Mensis May legitime emanatas medio duorum Cancellistarum peractas Ammonitorias Litteras sub Littera E. signatas, ex quibus constat, Celsissimum Dominum Principem Actionatum Debitum recognovisse, et se brevi Cibinium iturum Debitumque soluturum appromississe sub Littera E. in fine Relatoriae

7mo. Exhibent de Anno 1770. die 13-tia Mensis Junij medio Juratorum Notariorum ac Scribarum Inclytae Tabulae Regiae

Dominorum Ladislai Szentpali et Martini Agoston, paenes legitimam Exmissionem, ad peragendam Executionem praemissas Certificatorias Litteras Littera F. signatas.

8vo. Exhibent de Anno 1770, die 20-ma Junij in Possessione Felső Szombatfalva, Districtu Terrae Fogaras existente, per Dominos Creditores, primum quidem Dominam Actricem, medio Regiorum Executorum, legitime exmissorum, Ludovici nimirum Berekszászi, et Alexi Szarka, Inclytae Tabulae Regiae Juratorum Notariorum, processum Executionis factae, qualiter in eadem Possessione Felső Szombatfalva, nomine Celsissimorum Principum et Plenipotentiarii Ernesti Schmidt, Providus Avram Csute Jobbagio Debitorum Szombathfalvensis eundem Processum Executionis Repulsionis velamine impedivit, et ob quod factum Iidem Domini Debitores per eundem Repellentem, certificati existant, a parte Dominae Actricis, ad dandam rationem factae Repulsionis Inclytam Tabulam Regiam docent eadem Relatoria pariter probatur et hucdum eodem Anno 1770. die 20-ma Junij iidem Domini Executores procedentes ad alia bona Dominis Creditoribus inhypothecata, pro impendenda plena satisfactione, paenes Testimonia Commetaneorum Processum Executionis continuassent, et ad Possessionem Nagy Berivoi pervenissent quod nomine et in Personis Celsissimorum Dominorum Principum et debitorum Provisor Iuon Sztojka eundem Executionis Processum Repulsionis velamine impedivit ob quod pariter factum per eundem Repellentem Celsissimi Domini Principis, Nicolaus et Samuel a Brankovanis ad dandam rationem Repulsionis certificati existunt, quod constat e Serie Relatoriarum super tentata Executione, tandem obviata Repulsione et facta Evocatione, sub Littera G. signata, peractarum, quas pariter exhibent.

9no. Excelsi Regii Gubernij de Anno 1770. die 13-tia Iulii emanatarum Comissionalium Copias Haeredum Dobosianorum qua Actorum Inclytae Tabulae Regiae transmissas ratione assumtionis Causae extraserialiter sub Littera A. sonantes.

Sub eodem dato alias copias Celsissimus Dominis Debitoribus sonantes ratione placidae Exsolutionis, ab Excelso Regio Gubernio emanatas sub Littera I. signatas.

Cum itaque ex praemissis liquide constat, Celsissimos Dominos Principes, qua manifestos Debitores, contra distinctos duos Creditores in uno Contractu Expressatos, in bonis Nagj Berivoj

et Pojana Merului, una Repulsione usos fuisse in bonis autem Felső Szombathfalva, aeque contra unam Dominam Actricem pariter Repulsione usos fuisse adeoque primum et ante omnia cupit per Celsissimos Dominos Inctos et Debitores ob distincta debita factaeque distinctae in duabus Possessionibus, Repulsionis duplex. Onus deponi et tandem si condignas factae Repulsionis rationes dare et adsignare non valerent illud amitti Sententiam convictivam finalem ad tenorem Obligatorialium Legumque Patriae Aprobatae Const. Part. Titl. 4 Articl. 1. nec non Comp. Constit. Part. 4. Titl. 15 Articl. 1. ad bona Hypothecata tam ratione Capitalium Summarum in duplicibus Contractualibus expressarum quam vero restantis Interusurii juxta computum S. calculum sub Littera H. signata Quietantialesque per Partem Inctorum quas de soluto a Creditoribus receperunt exhibendas ut et Causatarum indebite expensarum simulque fatigiorum, debita calculatione definienda Executioni demandari cum Exclusione omnium Iuris Remediorum. Caeterum Servant.

(Copie.)

42.

Ordin spre a se prezenta cei interesați la execuția cerută de succesorii lui Doboși asupra moșiilor brâncovenești din Sâmbăta de sus, Berivoii Mari și Poiana Mărului.

1771
1 Iunie

Maria Theresia, Dei Gratia Romanorum Imperatrix, ac Germaniae, Apostolica Hungariae, Bohemiaeque Regina, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Magna Princeps Transilvaniae, comes Tyrolis ac Siculorum! Fidelibus Nostris Egregiis, Nobilibus, Prudentibus, ac Circumspectis, Agilibus et Ignobilibus, ac alterius cujusvis Status et Ordinis, bonae tamen honestaeque famae et conditionis hominibus, ubivis in Haereditario Principatu Nostro Transilvaniae, et Partibus eidem reincorporatis, constitutis residentibus et commorantibus, Praesentium notitiam habituris, Gratiam Nostram Caesareo-Regio(que) Principalem! Exponitur Majestati Nostrae, in Personis, Prudentum ac Circumspectorum Johannis Schunn, Liberae Regiaeque civitatis Nostrae Saxonicalis Cibiniensis v. Notarij, et Caroli de Sachsenfels Sedis Tholmatsiensis, Ordinarii Judicis, Castellani Rubrae Turris:

Generosae item Faeminae, Agnethae natae de Seeberg, Generosi quondam Samuelis Dobosi dum viveret, Commercialis in Transilvania Consiliarij relictae Viduae; Qualiter Iidem virtute quarundam Litterarum Nostrarum adjudicatorio Sententionalium contra et adversus Illustrissimos S. R. I. Principes, Nicolaum et Emanuelem à Bassaraba à Brancovanis, in Possessionibus Eorundem Felső Szombatfalva, Pojana Merului, et Nagj Berivoi, in praefato Nostro Transilvaniae Principatu, existentibus habitis, Medio Hominum Nostrorum Regiorum, proximis diebus, Legitimam Executionem peragere facere vellent. Jure admittente. Cum autem ejusmodi Executionis, vicinorum et Cometaneorum praesentiam necessario requirant. Proinde vobis harum serie committimus et mandamus firmiter; quatenus vos, Litteris Praesentibus legitime requisiti et admoniti, sub oneribus alias in talbus observari solitis, ad diem locumque, per ipsos Exponentes, vel Homines eorum ad id transmittendos, Nobis praefigendum, eo quo desideratum fuerit Numero comparere, Executionique ibidem peragendae uberiori pro Testimonio, ad et interesse, modis omnibus debeatis ac teneamini. Secus non facturi. Praesentes Perlectas Exhibentes Restitunt. Datum in Libera Regiaque Civitate Nostra Saxonicali Cibiniensi. Die prima Mensis Junij. Anno Domini Millesimo Septingentesimo Septuagesimo Primo.

L. S.

Lecta. Correcta.

Convocatorium vicinorum ad exequutionem de anno 1771 1-ma Junii.

43.

Principele Nicolae Brâncoveanu scrie văduvei Agneta Doboşi, să amâne execuţia asupra moşiilor, căci va merge în curând la Sibiiu şi va achita datoria.

1771
5 Iunie

Madame

Gestern sind allhier zu mir zwey Cantzelisten von dem Gouvernement gekommen, und mir angekündiget dass wann heute

über Acht täge die geldern nicht bezahlet wären, sie werden zu Sembătha und andern Dörfern Execution anfangen; Ich verhoffe aber dass Sie solange warten werden bis Ich und mein Bruder bey ihnen gewesen seyn. Dieselben Cantzelisten haben mir Reise fertig angetroffen, und werde gewiss morgen nachmittag von hier abreisen, ich verhoffe also gewiss künftig Sonnabend dorten zu seyn und gleich mit ihnen, Madame, nach unterredung die geldern erlegen.

Ich bitte also, so gleich dieselben Cantzelisten Nachricht geben zu lassen, um die weitern, grossen Kosten zu vermeiden, dass die Execution zurückgehalten wird, bis sie andern Befehlen von Ihnen, Madame empfangen haben, denn bis Montag kann die Sache nicht in der güte ausgemacht werden also dass zu spät seyn wird diese Execution weil die Cantzelisten Dienstag einen Anfang machen wollen zu vermeiden, und dadurch grosse unkosten gemacht werden. Ich verlasse mich also, auf unsere alte Freundschaft dass Sie, Madame, ohne Zeit zu versäumen die Cantzelisten benachrichtigten werden. Ich verharre mit vielen Estime

Madame

gehorsamer und
dienstwilliger Diener
Nicolas B. P. a Brancovanis m. p.

Cronstadt, Mittwoch den 5-ten Junij
Mittag.
1771.

P. S.

Ich bitte inständig diesen Brief auch zu gleich beyden Herren Söhne zu communiciren damit alle meine verlangen von Staaten gehen und auch ihre Bewilligungen darzugeben.

An Madame

Madame de Dobozin Veude de feu Ms Samuel Doboze

à Hermenstadt.

44.

Samuil Pongrácz avizează familia Doboşi, că a cercetat pe Principii Brâncoveanu, cări au promis achitarea datoriei în câteva

zile; dacă o vor face, sa fie încunoştiinţat la timp, spre a putea opri execuţia.

1771
5 Iunie

Spectabilis ac Generose Domine!
Domine Colendissime.

Mi tegnap 8 orakor ide meg érkezvén, azonnal a Nyikoláje Printznek jelentök magunkat cum sufficienti Declaratione officij Nostrij: ki minden hallaná, keményen izzad vala is orát téve, hogy mennénk hozzája; ezzel ki jövénk és a Szombatfalvi Porkolábjok ottan lévén, Certificalok általa ad Executionem mind a két Bránkovánt; Melly után Emmanuell Groffhoz is el menvénk, ki a Báttyára igazita, mondván: *Én eddig is meg fizettem vólna, de a Bátyám nem engedte, s részemről kész vagyok meg fizetni.*

A praefixált orára pedig mi és Emmanuel Groff is comparálánk a Printzhez; kiis (el hiszem szokott mestersége lévén) sokképpen probált és disponálni is kivánt; de még is annyira vittük, hogy már nem a prolátióról, hanem a complanatióról gondolkozik; a minthogy holnap indul is Szeben felé mind a két Printz, a mai Postán pedig leveleket expediálják Doboziné Asszonynak, Szombaton estve fognak Szebenbe be érkezni. Minket is kért a Printz hogy Doboziné Asszonynak irnánk, és excusalnok hogy készülőben tanáltuk volna és készek s azonnis lésznek hogy complanáljanak, Mi igértük hogy irunk mellettek, a minthogy az Urnak irtunk is; de a mellett egyenessen ki mondottuk azt, hogy ha nem complanálnak s mi Revocátiot nem vészünk, az Executiot meg tészszük, s a Printznek hajtyuk Szombathfalvából, mellyre mond a Printz: *Dare apoj ke Supujnászá me ákolo.* Verbo szörnyen meg ijedtek, és bizonyosan complanálnák, hanem a Revocatoriat ugy kellenék küldeni, hogy minket Vasárnap estve érne Fogarasban, mert Hétfőn Reggel a Convocatoriával indulunk, s szükségtelen ne lármáznok fel a vicinusokat, és a két Fogarasi Continua Tábláról designállt Assessorokat is ne fárasztanók ki, az Executiora.

Hogyha pedig a Complanatio inter Partes meg nem eshetnék; Tehát az Ur tamquam Plenipotentiarius kérjük legyen jelen az Executioban; a certificatio Tegnap idest 4-a praesentis

Junij esett meg, és az Octavája lészen 11-a aeque Junij quae Dies ipsa Executionis.

Mi is holnap ki indulunk innen, és lészünk Fogarasban Hétfő Reggelig, hová is addig parantsolatyokat az Uraknak el várjuk.

Szintén Tegnap hallám Ujságban hogy Oláh országban ez előtt hat Nappal, 400 Muszka 6000 Törököt vágott volna le.

Irhatom, hogy az Asszony jól vagyon egésséges. In reliquo me expertis gratijs, et favoribus commendans persisto.

Spectabilis ac Generosae D(ominationis) Vestrae.

Corronae Die 5-ta Junij
A. 1771.

humillimus Servus
Samuel Pongrácz
de Sz. Miklós

45.

Ioan Schunn dă un conspect al datoriilor brâncoveneşti şi anunţă că nu poate participa la proces nici el, fiind bolnav, nici cumnatul său, fiind absent, nici soacră-sa, din cauza fragilităţii.

1771

Juxta tenorem Contractualium Celsissimi quondam Principis Constantini Bassarabae de Brancovanis 22. febr. 1760. emanatarum, nec non juxta Missilium Litterarum, quibus contractus praementionatus, continentiam, debet atque tenetur nobis Familia Brancovaniana Summa Capitali . . . . . . 7725,50 x

Summa hujus Interusurium a 6. per Centum computando importat annuatim Rh. 463,33 x-ros itque a 22-da febr. 1760 usque ad 22-dam febr. anni currentis 1770. per Decem annos calculatum, facit in Summa . . . 4635,30

Ex quibus erga Quietantias percepimus
No. 1761. diebus Martij . . . Rh. 463.33
No. 1762. Mense Majo . . . 463.33
No. 1767. d. 19. Febr. in una Summa 1200.—
Perceptorum Interusurium Summa 2127,06

Quibus a competentium Interusuriorum Sum-

ma de tractis, restant adhuc Interusuria ad 22-dam Febrarij A. 1770. usque	2508.24	
His accedunt adhuc Interusuria a 22-da Febr. 1770. usque ad 22-dam Novembris ejusdem Anni pro 9. Mensibus competentia, in Rh.	347,39	
Iinterusuriorum itaque ad 22-dam Nov. 1770 usque restantium Summa		2856,03
Capitalis et restantium Interusurior. Summa		Rh. 10581,53

Salva fors enore calculi

J. Schunn m. p.
verte.

Cum Dominus Procurator Devai Constitutionem Procuratoriam, cui Spectabilis etiam Dominatio Vestra, una cum aliis procuratoribus celebrioribus, nominetenus inserta erat, apud se retinuerit, ne dedignetur. Praestit. Dominatio Vestra aliam pro parte Generosae foeminae, Agnethae Dobossi, Grófi quondam Samuelis Dobossi, relictae viduae, nec non Johannis Schunn, v. Notarii Cibiniensis, et Caroli de Sachsenfels Castellani Rubrae Turris et Judicis Sedis Talmats, ab Illustrissimo Domino Protonotario Thüri impetrare, ne ejus deffectus nobis cras impedimento sit. Salarium una transmitto.

Joh: Schunn m. p.

Ego ob infirmitatem, affinis meus ob absentiam et socrus ob sexus fragilitatem personaliter comparere non possumus.

46.

Confirmarea lui Ioan Ruttkai ca advocat al familiei Doboşi.

1771
9 Iunie

Nos Maria Theresia Dei Gratia Romanorum Imperatrix ac Germaniae, Apostolica Hungariae, Bohemiaeque Regina, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, M. Princeps Transivaniae, et Siculorum comes, Memoriae commendamus tenore praesentium Significantes quibus expedit Universis, Quod Generosa Agnetha Nata à Seeberg, Generosi quondam Samuelis Dobossi Consiliarii

Nostri Commercialis, et Civis Cibiniensis relicta vidua, ut et Generosi, et Circumspecti Johannes Schunn ejusdem civitatis vice Notarius, nec non Carolus à Sachsenfels ordinarius Judex, et Castellanus Rubrae Turris coram Nobis personaliter Constituti sponte ac libere vivaeque vocis suae orando fassi sunt, pariterque retulerunt nobis in hunc modum. Qualiter Ipsi confisi praeclarae Fidei constantiae industriae, integritatique ac Solertiae, ut et ingenii, rerumque gerendarum Dexteritati Egregii Ioannis Rutkai de eadem Fori utriusque Jurati Advocati, ob hoc eundem in causa Debiti cum Principibus S. R. Imperii Nicolao, et Emanuele Bassaraba de Brancovány vertente ubivis in hoc M. Transilvaniae Principatu Transilvaniae et Partibus Eidem reapplicatis mota, vel imposterum movenda in suum verum legitimum ac indubitatum Plenipotentiarium elegerunt, et constituerunt, dantes et concedentes ac tribuentes eidem plenariam atque omnimodam potestatis facultatem ea Omnia agendi, tractandi, et concludendi, quae ad utilitatem, et emolumentum ipsorum Constituentium proficua, et non nociva fore cognoverit, Procuratores constituendi, eosdem revocandi etsi res ita postulaverit etiam cum Adversariis concordandi, et conveniendi prout videlicet rei Necessitas, et ipsius constituentis utilitas reqvisiverit, ratum, atque firmum se promittentes habitum quicquid per praefatum Plenipotentiarium Suum Actum, factum, procuratum, tractatum conclusumque fuerit in dictis Negotiis Suis et Causa, Non Secus ac si Iidem Fatentes, et Constituentes ibidem personaliter adessent rebusque coram prospicerent suis prout dederunt, commiserunt, concrediderunt, harum Nostrarum vigore, et Testimonio Literarum mediante. Datum in Libera Regiaque Civitate Nostra Saxonicali Cibiniensi Die Nona Mensis Junij Anno Domini Millesimo, Septingentesimo Septuagesimo Primo.

L. S.

Lecta correcta et extradata

per

Mich de Sonnenberg, m. p.
Registrator Gub.

47.

Aratarea datoriilor brâncoveneşti până la 11 Iunie 1771, ziua când s'a început execuţia potrivit cu sentinţa tablei judecatoreşti.

1771

11 Iunie

Calculus

pro parte Creditorum Ioannis Schunn et Caroli de Sachsenfels.

Levata est Ao 1760. d: 22. Febr. per Dominum Constantinum Principem Brancován Summa capitalis		7725 „ 50
Cujus Summae Interusurium a 6. per centrum calculatum importat annuatim Rh. 463.33 × itaque a Die levati Debiti usque ad 22 dam Febr. anni curr. 1771. per Undecim Annos facit in Summa .	5099 „ 03	
E quibus erga Quietantias soluti sunt		
Ao 1761 dieb. Marty . . . Rh. 433.33		
Ao 1762 Mense Majo . . 463.33		
Ao 1767 19 Febr. Simul . . 1200.—		
Solutorum Interusuriorum Summa . . .	2127 „ 06	
Quibus a competente Interusuriorum summa detractis restant adhuc non soluta Interusuria usque ad 22-dam Febr. 1771	2971 „ 57	
Hic accedunt ad huc Interusuria a Die 22 da Febr. 1771 usque ad 11. Iuny 6jusdem Anni per 3 Menses et 20 Dies Sive Tres Menses tertialitates	141 „ 37	
Interusury usque ad 11-maus Iuny 1771. restantis Summa		3113 „ 34
Restantis Interusury et capitalis Summa		10889 „ 24

Calculus

Pro Domina Creditrice Agnetha Dobossiana.

		Rh. x	Rh. x
Levabatur per Il. Dn: Principem Constantinum de Brancován Ao 1760 d: 22 *da* febr.			
Summa Capitalis			8000 „ —
Cujus Summae Interusurium a 6. per Centrum calculata, importat annuatim Rh. 480, itaque a 22-da febr. 1760 usque idem datum 1771 per 11 annos facit in Summa		5280 „ —	
Ex quibus erga quietantias soluti sunt			
Ao 1761	Rh. 480 „ —		
Ao 1762	480 „ —		
Ao 1763	208 „ 20		
Ao 1764	250 „ —		
Ao 1765	41 „ 40		
in paratis Rh. 55			
in avena et siligine	21.45		
Perceptarum Usurarum Summa .		1460 „ —	
Quibus a Competentibus usque ad 22 *daus* febr. 1771 Interusury, deductis restant adhuc		3829 „ —	
His accedunt adhuc usurae a 22-da Febr. 1771. usque ad 11 Iuny ejusdem Anni currentis pro 3. Mensibus et 20 diebus		146 „ 40	
Restantium usurarum Summa			3966 „ 40
Capitalis et restantis Interusury Summa			11966 „ 40

Calculus

usque ad 11-maus Iuny 1771.

diem videlicet coeptae Executionis penes Sententiam Tabularem.

48.

Socoteala datoriilor brâncoveneşti până la 22 Iunie 1771.

1771
22 Iunie

COMPUTUS

Pro Partibus Creditorum Joh. Schunn et Caroli de Sachsenfels.

	Rh.	Xr.	Rh.	Xr.
Iuxta contractuales 22-da Febr. 1760 emanatas levavit Celsissimus quondam Princeps, Constantinus de Brancován, Summam Capitalem	—	—	7725	50
Cujus Summae Interusurium legale, à 6 videlicet per Centum computando, a praemisso dato, usque 22-dam Febr. 1771 per Undecim annos importat .	5099	3	—	—
E quibus erga Quietantias soluti sunt: Ao 1761 diebus Marty . . Rh. 463,33× Ao 1762 Mense Majo . . „ 463,33× Ao 1767 die 19 ra Febr. simul „ 1200,—				
Perceptorum Interusuriorum Summa	2127	6	—	—
Quibus a competente pro. 11 annis Interusuriorum Summa, deductis, restant adhoc usque ad 22-dem Febr. 1771 .	2971	57	—	—
His accedunt adhuc Interusuria a 22-da Febr. anni curr. 1771. usque ad 22-dam Iunij ejnsdem anni pro 4 videlicet Mensibus in	154	31	—	—
Interusuriorum itaque usque ad 22-dam Iuny 1771 restantium Summa	—	—	3126	28
Restantium Interusuriorum, et Capitatio Usualis Summa			10852	18

Ioh. Schunn m. p. Car. de Sachsenfels m. p.

L. S. L. S.

CALCULUS

Pro Parte Creditricis Agnethis relictae Samuelis quondam Dobosi Viduae.

	Rh.	Xr.	Rh.	Xr.
Tenore Contractualium, ibidem 22-da February 1760 emanatarum, debent praefatae creditrici Moderni Principes de Brancovàn, per Titulum Dominum Parentem Eorundem levatos	—	—	8000	—
Cuius Summae Capitalis Înterusurium a 6 p. centum calculatum, importat pro 11 annis, id est usque ad 22-dam Febr. 1771	5280	—	—	—
E quibus erga Quietantias soluti sunt:				
Ao 1761 . . . . Rh. 480.—				
„ 1712 . . . . „ 480.—				
„ 1763 . . . . „ 208.20				
„ 1764 . . . . „ 250.—				
„ 1765 itidem in paratis Rh. 19.55 } in avena et siligine „ 21.45 } 41.00				
Perceptorum Interusuriorum Summa	1460	—	—	—
Quibus a Summa Interusuriorum usque ad 22-da Febr. 1771 competentium restant adhuc	3820		—	—
His accedunt adhuc Interusuria a 22-da Febr. usque ad 22-dam Iuny 1771 per 4 Menses currentia	160	—	—	—
Itaque restantium Interusuriorum usque ad 22-dam Iuny 1771	—	—	3980	—
Restantium Usurarum et Capitalis Summa			11980	—

L. S.

Samuel v. Dobosi m. p.
rr. C. Wittib

NB. 1 Iuny post meridiem movent Dni Cancellistae Coronam, pro peragenda certificatione ad executionem.

49.

Alta aratare a datoriilor brâncovenești, capital și interese până la 22. Iunie 1771.

1771
22 Iunie

Iuxta Contractuales Celsissimi quondam Principis Constantini Bassaraba de Brancovanis Bucurestini die 22-da Febr. A. 1760. emanatas, tenentur nobis fily ejusdem, celsissimi videlicet Principes, Domini Nicolaus et Emanuel de Brancovanis Summa capitali . . . . Rh. 7725 „ 50

Cujus Summae Interusurium a 6. per Centum computatum importat annuatim Rh. 463,33 xr itaque a Die emanati Contractus, usque ad 22-dam Febr. anni curr. 770. per Decem Annos calculatum facit		4635 „ 30	
E quibus nobis erga Quietantias soluti sunt:			
Ao 1761 diebus Marty .	Rh. 463 „ 33		
Ao 1762 Mense Majo . .	463 „ 33		
Ao 1767 d: 19 February in una Summa	1200 „ —		
Perceptorum Interusuriorum Summa . .		2127 „ —	
Quibus a Summa competente subductis, restant adhuc ad 22-dam Febr. 1770 usque Interusuria		2508 „ 24	
His adnumerantur adhuc Interusuria a 22 da Febr. usque ad 22-dam Novembr. Anni curr. competentia in Rh.		347 „ 39	
Interusuriorum itaque ad 22-dam Nov. Anni curr. usque restantium . . .			Summa Rh. 2856 „ 03
Capitalis proinde et restantium usurarum			Summa 10581 „ 53

Tenore contractualium celsissimi quondam Principis Constantini de Brancovanîs. Bucurestini 22-da Febr. 1760 emanatarum. debent ejusdem duo Filij, Domini videlicet Nicolaus et Emanuel aequae Principes de Brancovanis, Agnethae de See-

berg, relictae quondam Samuelis Dobossi, viduae Summam capitalem Rh. . . . . 8000 „ —

Cujus Summae Interusurium a 6. per Centrum computatum importat annuatim Rh. 480.— itaque a 22-da Febr. 1760 usque ad idem datum 1770 per Decem annos calculatum facit . . . . 4800 „ —

E quibus erga Quietantias percepti sunt:

Ao 1761 . . . . Rh.	480 „ —	
Ao 1762	480 „ —	
Ao 1763	208 „ 20	
Ao 1764	250 „ —	
Ao 1765 itidem in paratis rh. 19,55 / In avena et siligine 21,45	41 „ 00	
Perceptarum usurarum Summa . . . Rh.		1460 „ —
Quibus a competentibus Interusuriis usque ad 22-dam Febr. anni currentis defalcatis, restant adhuc . . .		3340 „ —
His accedunt adhuc Usurae a 22-da Febr. usque ad 22-dam Novembr. anni curs. 1770 pro 9. Mensibusque competentes in		360 „ —

Restant itaque ad praedictum datum usque Interusuria in Summa . . . . Rh. 11700 „ —

Quibus si addantur ex adverso latere . . . . . . 10581 „ 53

Emergit integralis Debiti et Praetensionis Summa 22281 „ 53

Salvo errore calculi

N. B. Nostra Interusuria pro 11 annis et 4. Mensibus usque ad 22-dam Iuny 772 calculata . . . . 3126 „ 28

Capitale . . . . 7725 „ 50

10852 „ 18

Socrus pro eodem tempore calc.

Interus.	3980	11980 „ —
Capital	8000	10852 „ 18
	11980	22832 „ 18

50.

Ioan Veress și Sigismund Hertzeg Szölösi, delegați speciali, raportează despre demersurile făcute pe lângă succesorii lui Doboși în urma apelului înaintat de Principii Brâncoveanu contra sentinței de execuție asupra moșiilor.

1771
22 și 25 Iunie

Sacratissima Caesareo Regia & Apostolica Majestas, Domina Domina Nobis Clementissima Benignissima!

Vestra Clementer nosse dignetur Majestas Sacratissima; Quorum Nos Litteras Ejusdem Majestatis Vestrae Sacratissimae Novum cum Inhibitione Certificatorias pro parte et in Personis Serenissimorum S. R. I. Principum: Nicolai et Emanuelis, Filiorum Serenissimi quondam Principis constantini Bassaraba a Brancovanis, legitime confectas et emanatas Nobisque inter alios Majestatis Vestrae Sacratissimae humiles perpetuoque Fideles Subditos et Servitores, Litteris in iisdem nominanter conscriptis praeceptiorie sonantes & directas summo quo decuit honore & obedientia receperimus in haec verba: Maria Theresia divina favente Clementia Romanorum Imperatrix ac Germaniae, Apostolica Hungariae, Bohemiaeque Regina, Archi Dux Austriae, Dux Burgundiae, Magna Princeps Transsilvaniae, comes Tyrolis et Siculorum Fidelibus Nostris Egregiis & Nobilibus Ioanni Veress et Sigismundo Herczeg Szöllösi Tabulae Nostrae Regiae, in Magno Nostro Transsilvaniae Principatu, partibusque eidem reaplicatis Judiciariae Scribis ac Juratis Notariis per nos ad id specialiter exmissis Gratiam Nostram Cesareo Regioque-principalem. Exponitur Majestati Nostrae in Personis Illustrium S. R. I. Principum Nicolai et Emmanuelis, Filiorum Illustris S. R. I. quondam Principis Constantini Bassaraba a Brancovanis, qualiter Anno proxime praeterito Millesimo Septingentesimo Septuagesimo Die quarta Mensis Decembris stante videlicet Termino Celebrationis et Cursus Judiciorum Tabulae Nostrae Regiae in Magno Nostro Transsilvaniae Principatu Partibusque eidem reaplicatis Judiciariae tunc a Festo S. Martini Episcopi, usque Quartam Dominicam Adventus, in Regia Liberaque Civitate Nostra Saxonicali Cibiniensi durante; inter ipsos Exponentes ut

inctos ab una ac Prudentes et Circumspectos Ioannem Schun praefatae Liberae Regiaeque Civitatis Nostrae Saxonicalis Cibiniensis Vice-Notarium, et Carolum de Saxenfels Sedio Tolmatsiensis Ordinarium Judicem, Turrisque Rubrae Castellanum, nec non Generosam Foeminam Agnethem de Zeeberg Generosi quondam Samuelis Dobosi dum viveret Commercialis in Transsilvania Consiliarii Relictam Viduam ut Actores et Actricem partibus ab altera ratione et praetextu Certorum quorundam Debitorum per praelaudatum Illustrem dum viveret S. R. I. Principem Exponentium videlicet Genitorem Constantinum Bassaraba a Brancovanis (uti quidem, praesentitur) penes Litteras suas Obligatorias de Anno Millesimo Septingentesimo Sexagesimo, Die vigesima Secunda Mensis Februarij emanatas ab Actoribus Prioribus Rh. flnos Septem Mille Septingentos viginti quinque et Quinquaginta Cruciferos. Penes alias autem Litteras aeque Obligatorias Anno Dieque modo fatis exaratas in Rh. flnos Octo Mille Juxta Legale Interusurium annuatim pendendum mutui levatorum ac hodiedum & iam cum certa restantis Interusurii Summa inexolutorum, ac aliorum & iam negotiorum ex inde subsequutorum in praefata Tabula Nostra Regia in Magno Nostro Transsilvaniae Principatu Judiciaria, Certa quaedam causa Litisque Processus orta mota institutusque extitissent, in qua quidem causa dicta Tabula Nostra Judiciaria judicialiter ad ulteriora procedente, ex eo, quod praefati Exponentes Certis quibusdam et rationabilibus de Causis praepeditis, tempore assumtionis et discussionis causae promissae per sese, vel per Procuratores suos Legitimos comparere eandemque causam debito, prout debebant modo, defendere nequivissent grave nimis et onerosum contra eosdem pronunciasset Judicium, in totali nimirum actione, et aequisitione nominatorum Actorum Convictos declarando, in damnum et praejudicium praefatorum Exponentium valde grave et manifestum, unde Iidem Actores et Actrix eosdem Exponentes vigore praeattactae Sententiae per non venientiam et non comparitionem dictorum Exponentium pronunciata in bonis et Juribus Suis possessionariis legitima Executione mediante damnificare inferentur, cum tamen siquidem, Exponentes tempore discussionis et adjudicationis causae praenotatae comparere seseque legitime defendere potuissent sperassent se longe aliud Jurisbusque suis magis proficuum causa in praemissa habere potuisse judicium, prout posse sperarent etiam de

praesenti. Quocirca si Juri consonaret, et aequitati videretur praefatos Actores et Actricem ab Executione praefatarum Literarum Nostrarum Adjudicatorio Sententionalium inhibere, ipsosque pro habendo causa in praemissa novo judicio contra sese ad octavam diem in dictam tabulam Nostram Regiam Judiciariam, Nostram silicet in praesentiam legitime evocare et cum eo gravamine quo de Regni consuetudine est eísdem denuo respondere vellent, promtique essent ac parati: Hinc quia universi Casus Nocivi et errores Litigantium in Processibus Causarum qualitercumque emergentes semel juxta Contenta Decreti virtute Novi Judicii in melius reformari possint ac soleant-proinde vobis harum serie comittimus et mandamus firmiter quatenus acceptis praesentibus, statim duo vestrum, sub oneribus alias in talibus observari solitis erga praefatos Joannem Schun, jam fatae Regiae Liberaeque Civitatis Cibiniensis Vice Notarium, et Carolum de Saxenfels Sedis Tolmatsiensis Ordinarium Judicem, Turrisque Rubrae Castellanum, nec non Generosam Foeminam Agnetem de Zeeberg, Generosi quondam Samuelis Dobosi & Relictam Viduam cum praesentibus accedentes, et quidem si personaliter, aliquin de Domibus habitationum, vel de Bonis et Juribus, Portionibusque sitis possessionariis, unde videlicet praesens haec Inhibitio vestra ad scitum eorundem commode devenire possit inhibeatis dicatisque et committatis eisdem verbo nostro Cesareo Regio Principali, ut ipsi ab exequi factione proactarum Literarum Nostrarum Adjudicatorio Sententionalium non obstante Judiciaria Deliberatione, et Sententia Nostra, desistere et si quae Bona virtute earundem via legitimae Executionis per Executores eorundem Legitimos ipsis adempta jam fuissent, eisdem reddere et restituere, Executoresque revocare, ac in Periodo Judiciorum primitus post harum exhibitionem recurrente coram nobis in praefata Tabula Nostra Regia Judicaria Novum Judicium Novamque Deliberationem recepturi, personaliter, aut per Legitimos suos Procuratores comparere modis omnibus debeant ac teneneantur; certificante simul eosdem ibidem quod sive ipsi Termino in praescripto, modoque praedeclarato coram nobis in toties fata Tabula Nostra Regia Judiciaria compareant sive non, Nos tamen Partis comparentis ad Instantiam id faciemus in promissis, quod Judicis et Justitiae dictaverit Ordo. Et post hoc vos seriem hujusmodi Inhibitionis, Evocationis et Certificationis Vestrae, prout per vos fuerit expedita et peracta Ma-

jestati Nostrae suo modo terminum ad praescriptum Fide vestra mediante referre vel rescribere modis omnibus debeatis ac teneamini. Secus non facturi praesentibus perlectis exhibentibus restitutis. Datum in Regia Liberaque Civitate Nostra Saxonicali Cibinii Die Vigesima Prima Mensis Junij Anno Domini Millesimo Septingentesimo Septuagesimo Primo. Et subscriptum erat eisdem ad marginem a dextra: Lecta Correcta. Erantque Sigillo Ejusdem Majestati Vestrae Sacratissimae Judiciali et Authentico, eoque Transylvanico, in inferiori earundem Margine, in medio, loco videlicet solito, super cera rubra ductili impressive communitae et roboratae patenterque confectae et emanatae. Quarum quidem Literarum Parte exteriori sequens exhibitum legebatur: Exhibitum Cibinii, Die Vigesima Secunda Junii 1771 coram Magistro Ladislao Szombatfalvi Protonotario. Quibus humillime receptis Nos Mandatis Majestatis Vestrae Sacratissimae semper et in omnibus uti tenemur et par est obedire, satisfacereque volentes, in hoc Anno Domini Millesimo Septingentesimo Septuagesimo Primo, Die vero vigesima secunda Mensis Junij in et ad Regiam Liberamque Civitatem Saxonicalem Cibiniensem, Sedi ejusdem Nominis ingremiatam, consequenterque Domum Civicam Generosae Foeminae Agnetis de Zeeberg, Generosi quondam Samuelis Dobosi, Commercialis in Transylvania dum viveret Consiliarij Relictae viduae, in Platea vulgo Mészáros Uttza dicta, vicinitatibusque ab una Generosi Rosenfeld, pro nunc vero Egregii Balthasaris Forsner Medicinae Doctoris Hospitii, Parte vero ab altera Generosae Foeminae Rebecae Hutter, Prudentis ac Circumspecti quondam Stephani Velter relictae viduae Domus aeque civicae. Hinc tandem Domum pariter Civicam Generosi Domini Caroli de Sachsenfelds Sedis Talmatsiensis Ordinarii Judicis, Rubraeque Turris Castellani, in Platea Nagy Piacz Uttza, Vicinitatibusque Domorum aeque Civicarum Magni(fici) Domini Samuelis de Bauznern S. C. R. et Apostolicae Majestatis Consiliarii Actualis Intimi, et Inclytae Nationis Saxonicae comitis ab una, ac Joanni Schmit Civis et Inhabitatoris praefatae Regiae Liberaeque Civitatis Cibiniensis partibus ab altera: Postremo autem Domum Prudentis ac Circumspecti Domini Joannis Schun Civicam, in Platea Riskása Uttza dicta, vicinitatibusque Domorum Civicarum, Circumspecti Samuelis Roth ab una, ac Honorabilis Joannis Filcs, Ecclesiae Possessionis Frek I. Sedi Saxonicali Cibi-

niensi adjacentis Evanghelicae Parochi, partibus ab altera existentes habitas extructas ac situatas cum praesentibus accedentes, Eosdem Generosum, Prudentem item ac Circumspectum Carolum Sachsenfels, et Joannem Schunn; ut et Generosam Foeminam Agnethem de Zëeberg Generosi quondam Samuelis Dobosi relictam viduam, singillatim in Domibus suis praedescriptis, personaliter repertos et repertam, pertectis prius Coram Iisdem praeinsertis Majestatis Vestrae Sacratissimae Literis, eosdem et eandem ibidem personaliter ab Executione et Exequi factione, Nomine Serenissimorum Nicolai et Emmanuelis Bassaraba a Brancovanis S. R. I. Principum inhibuimus, diximusque et commisimus eisdem ab Exequifactione Literarum Majestati Vestrae Sacratissimae Adjudicatorio-Sententionalium desistere, vel signo Bona praetitulatorum Serenissimorum Principum virtute earundem Adjudicatorio-Sententionalium via legitimae Executionis ipsis jam ademta essent, reddere, et restituere Executoresque suos revocare, ac in Periodo Judiciorum primitus post harum exhibitionem recurrente ad 8-m Diem a Die hujusmodi Inhibitionis Nostrae computando, coram Majestate Vestra Sacrissima, in Tabula Ejusdem Majestatis Vestrae Regia in Transylvania Judiciaria Novum Judicium, Novamque Deliberationem recepturi personaliter, aut per Legitimos suos Procuratores comparere modis omnibus debeant ac teneatur. Ad quam quidem Inhibitionem Nostram praetit. Generosa Foemina Agneta de Zëeberg: *Én azon Brankován Urak ellen valo dolgomat, mivel magam a Törvényhez nem tudok, Sachsenfelds és Schun Uraiméknak egésszen által adtam, lássák ö Kegyelmek.* Generosus autem Carolus Saxenfels: *Értem s mindjárt által mégyek Schun Uramhoz s beszéllek ő Kegyelmével.* Praetitulatus vero Joannes Schun: *Jol van, sajnállom Brankován Urakat, hogy mégis szaporitják és nevelik a költséget;* responderunt! Quibus ita auditis statim in continenti juxta Tenorem Mandati Majestatis Vestrae Sacratissimae praetitulatique Samuele Dobosianam, Agnetem de Zëberg, medio Ancillae Suae Eva Járai muncupatae in porta provicinatae Domus ejusdem; praetitulatumque autem Carolum Saxenfelds medio Famuli sui Joannis Volff pariter in praedescriptae Suae Domus Porta: Joannem vero Schunn, medio Ancillae Suae, juxta tenorem praeinsertarum Literarum Majestatis Vestrae Summae Certificavimus, diximusque ut ipsi in praefata Tabula Majestatis Vestrae

Sacratissimae Regia Judiciaria termino in praescripto seu compareant seu non. Majestas tamen Vestra Sacratissima id facit in praemissis, quod Juris & Justitiae dictaverit ordo. Ad quam quidem modo praevio factam Certificationem Nostrant, uno eodemque tenore Singillatim responderunt. *Értjük, s meg mondjuk Asszonyunknak s az Uraknak.* Porro tandem Anno praefato Die Vigesima Quinta Mensis Junii in et ad Possessionem Felső Szombatfalva, I(nclito) Districtui Terrae Fogaras adjacentem consequenter curiam Nobilitarem a praefatis Principibus Exponentibus, ratione praevia per infra scriptos Legitimos Executores via legitimae Executionis, occupatam et obsessam cum praeinsertis Majestatis Vestrae Sacratissimae Literis accessimus, ubi tandem Egregios ac Nobiles Samuelem Pongracz et Josephum Rutkai, Tabulae Majestatis Vestrae Sacrissimae in Transilvania Regiae Judiciaria Scribas ac Juratos Notarios ad praemissam Executionem specialiter exmissos, personaliter repertos, Exhibitis eisdem praescriptis Litteris Novo-Inhibitisque Certificatoriis, super restitutione Bonorum per eosdem legitime occupatorum juxta tenorem et continentiam earundem Litterarum Majestatis Vestrae ammonuimus & inhibuimus, diximusque et commisimus eisdem verbo Majestatis Vestrae Cesareo-Regioque Principali, ut ipsi a manutentione Bonorum jam executorum supersedere, modis omnibus debeant ac teneant ad quam quidem Inhibitionem Admonitionemque Nostram praetitulati Executores inscriptis sequentem dederunt responsum: *Die 25-a Mensis Junij Anno 1771 in Possessione Felső Szombatfalva Mandatum Suae Majestatis Novo cum Inhibitione, per Dominos Exmissos Cancellistas repraesentatum, quod debite quidem veneramur sed quia Nostrum non sit, Bona legaliter semel occupata, absque Revocationalibus et Cessionalibus Principalium Nostrorum restituere, illi viderint.*

Cujus quidem praemissae hujusmodi Inhibitionis pariter et Certificationis Nostrae Seriem, prout per Nos fuerit expedita et peracta Majestati Vestrae Sacratissimae Fide Nostra mediante humillime rescriptam, praetitulatis Exponentibus Nicolao et Emmanueli Bassaraba a Brâncovanis S. R. I. Principibus, sub sigillis Nostris usualibus, manuumque propriarum Subscriptionibus Jurium Suorum uberiorem futuram adcautelam necessariam extradedimus. Eandem de reliquo Majestatem Vestram Sacratissimam quam diutissime feliciter vivere, ac valere, glorioseque

regnare, uno pectorę desiderantes. Datum Anno Die Locoque ut in praemissis. Ejusdem Majestatis Vestrae Sacratissimae

humiles perpetuoque fideles
Subditi ac Servitores

Joannes Veress, & Sigismundus Szölösi.

I. Tabulae Majestatis Vestrae Sacratissimae Regiae, in Magno Transylvaniae Principatu Judiciariae Scribae ac Jurati Notarij, ad praemissaque fideliter peragenda specialiter exmissi.

Correcta per eosdem.

Adresa:

Sacratissimae Cesareo Regiae, & Apostolicae Majestati, Dominae Dominae MARIAE THERESIAE, Divina favente Clementia Romanorum Imperatrici ac Germaniae, Apostolicae Hungariae, Bohemiaeque Reginae, Archi Duci Austriae, Duci Burgundiae, Magnae Principi Transilvaniae, Comiti Tyrolis & Siculorum, C. Dominae Dominae Nobis Naturaliter Clementissimae Benignissimae.

A. 1771 Aperta per Mich. de Sonnenberg, Registr. Gub.
m. p.

51.

Succesorii lui Doboşi roagă guvernul să ordoneze revocarea canceliştilor trimişi să împiedece execuţia pe moşiile Brâncovenilor, cari au făcut uz de remediul juridic numit „inhibitio" (apel). Guvernul nu încuviinţează cererea lor, fiind inhibiţiunea un remediu juridic admis prin lege şi prin obiceiu.

1771
22 Iunie

Excellentissime Domine S. R. I. Comes et Gubernator Regie,

Excelsum Regium Gubernium,
Domini Domini Gratiossimi!

In causa manifesti et liquidissimi Debiti, penes Obligatorias Omnia Remedia Juridica Excludentes, Contra Creditores Cel-

sissimos videlicet Principes Bassaraba a Brancovanis post admonitionem legalem et neglectam obligationi satisfactionem, coacti fueramus Processum Legalem Executionis intentare, cujus Executionis effectum violenti Repulsionis Remedio praelaudati Principes obviarunt; Provocat ad reddendam Repulsionis rationem Repellentes in Inclitam Tabulam Regiam, Causam penes Gratiosas Excelsi Reg. Gubernii Commissionales in dicto foro assumptam continuantes, postquam repellentes non comparentes semet defendere neglexissent, finalem obtinuimus Anno proximius evoluto 1770. Sententiam, Contradictione, Inhibitione & Repulsione exclusis exeqvendam.

Cujus Sententiae Vigore, praemissa Legali Certificatione, dum Executionem in Bonis Creditorum Nobis inhypothecatis Anno praesenti 1771. die 11-a Junii consueta legum Solemnitate intentassemus, nemo nos ab occupatione Bonorum Obligatorum impedivit; sed placide Executio admissa exstitit, in quibus Bonis hodiedum persistimus & persistunt etiam Regii Nostri Executores continuo.

Accidit vero sub hodierno die videlicet 22-a Mensis Jnuij, quod praelaudati Celsissimi Principes Mandatum aliquod Inhibitionale ab Illustrissimo Domino Magistro Protonotario Ladislao Szombatfalvi extraxerint, et illius medio Nos et Executores Nostros ab Executione sententiae inhibere voluerint, et respective jam inhibuerint. Sed qua tum Leges Patriae in liquidorum Debitorum Causis, tum specialis Creditorum obligatio, tum denique ad illarum tenorem latae Sententionales, Omnia Juris Remedia penitus excluderent, Imo Suae Majestatis Serenissimae et Subsequutae Excelsi R. Gubernii Ordinationes, talium Mandatorum contra Legum tenorem Expeditionem interdixissent; Nos tali Mandato cedere justum nullatenus censentes, Bonis executis exire, & Creditoribus Nos procul dubio deludere intendentibus resignare, neutiquam volumus. In quorum Conformitate

Excellentiae Vestrae & Excelso Reg. Gubernio humillime instamus, dignentur gratiose superinde Cancellistis Nos Inhibentibus in mandatis dare, ut ab illa Inhibitione desistere debeant; aut ille Illustrissimorum Dominorum Protonotariorum, qui eosdem exmisit, eosdem revocare ne negligat. Durum esset nobis, tantae Summae nunc obtentam Securitatem, iterum periculo exponere. Gratiosam Excellentiae Vestrae et Excelsi R. Gubernii

dispositionem legitimaeque executionis manutentionem humillime praestolantes, perennamus.

Excellentiae Vestrae et Excelsi Regii Gubernii
humilimi Servitores:

Vidua & Haeredes Doboziani m. p.

Ad

Excellentissimum Dominum Dominum S. R. I. Comitem Gubernatorem Regium, Excelsum item Regium Magni Principatus Transilvaniae Gubernium, Dominos Dominos Gratiosissimos

Humilimum Memoriale

Introscriptorum: Viduae & Haeredum Dobozianorum.

De revocatione Cancellistarum Legitimam Executionem Mandato Inhibitionali impedire volentium.

5085.

Resolutio.

Lex et consuetudo non impedit usum Inhibitionis, proinde Precibus Supplicantium deferri non potest. E Regio M. Principatus Transilvaniae Gubernio. Cibinii Die 22 Junii A. 1771.

Extradatur:

Steph(anus) Halmágyi m. p.

NB. allata per Janitorem Gubern. d. 27:
Junij hora 11-ma merid.

52.

Succesorii lui Doboşi comunică guvernului ardelean, că nu vor respecta „inhibiţia" făcută de Brâncoveni contra execuţiei în mod ilegal şi nu vor părăsi moşiile ocupate pe cale legală decât după ce debitorii le vor plăti datoria.

1771
Iunie

Excellentissime Domine S. R. I. Comes Gubernator Regie.
Domine Domine Patrone Gratiosissime!

Sub die 22-a Mensis currentis Junij instabamus apud Excelsum R. Gubernium de revocandis Cancellistis in expeditione

Celsissimorum Principum Bassaraba de Brancovanis constitutis, ac Inhibitionem executionis Nostrae contra praelaudatos Principes in materia liquidi Debiti peractae tentantibus; sed quia placuit Excelso Regio Gubernio ita gratiose resolvere, quod cursum Juris ordinarium turbare nolit, Gratiosae hinc Resolutioni insistentes, dum persvademus Excelsum R. Gubernium viam Juris Nobis aeque impeditam reddere nullatenus velle; hinc quoniam Excelsum Regium Gubernium pro nunc in Ordinarium Processus Nostri cursum nec influat, nec se immittere velit, pro praevia ac privata Excellentiae Vestrae Informatione, et justa facti Nostri Excusatione, humilime Excellentiae Vestrae insinuamus sequentia:

Quoniam in Legibus Patriae Remedia Juris ordinaria, non in omnibus causis & casibus aequaliter adhiberi a succumbentibus possint, praesertim vero in Causis Liquidissimi Debiti (prout est nostra cum praelaudatis Principibus agitata ex Lege Obligatoriarum enata) praeter Exmissionem in casibus obscuris, nulla Remedia admittantur, prout Lex App. Constit. P. 4. Tit. 4. Art. 2-do expresse statuit; hinc declaramus coram Excellentia Vestra, Nos Inhitionis Remedio per Debitores Nostros illegitime contra sensum Legis extracto, cedere, et Bonis executione obtentis exire nullatenus velle. Cujus conseqventia erit, quod Inhibentes Nos ad rationes non obtemperationis Mandati evocare debebunt, et tunc quare hoc fecimus, rationes assignabimus; si succumbemus, paenam Non observationis Mandati exolvemus, prout Juris ordo in similibus dictat.

Qua vero Processus Noster, et subsequuta Executio fundantur in expresso Obligatoriarum contextu, ubi Debitur Bona sua nunc exeqvuta in actualem hypothecam Nobis exclusis *quibusvis Juris Remediis* obligaverat, adeoque Legem sibi et Nobis ex obligatione statuerat; hinc juxta Legem Compilat. Constit. P. 4. Tit. 15 Art. 1-mo, quoniam *Stat in arbitrio Creditoris in exequutione Debitorum Suorum, uti Legibus a Debitore in Obligatoriis declaratis,* item Tit. 16. Art. 2. nulla ratione possumus a facta legali executione desistere, ac ad tenorem Obligatoriarum legitime obtenta Bona usque ad plenariam Satisfactionem, Debitoribus resignare. Quam primum vero Summa pecuniae Nostrae Bonis exequutis etiam ex obligatione hypothecae inhaerens & judicialiter definita Nobis per Debitores exolvetur, tum sta-

tim absque ulteriori processu et litigio resignatis obligatoriis Bona etiam exequuta restituemus.

Haec ideo humilime Excellentiae Vestrae insinuamus, ut si quae fors accusationes de praemissis apud Excellentiam vestram contra Nos instituerentur, aut si Debitores Nostri praeter viam Juris querelas aliquas proponerent, dignetur Excellentia Vestra talium intuitu ex praemissis se gratiose informatam de Nobis & facto Nostro reddere, ac ulterius quoque si necessum foret, Nos audire; In ordine Juris quibuslibet accusantibus parati sumus respondere, & factum non admissae Inhibitionis apud Judicem competentem legitimare. Quae dum Gratiose Excellentiae Vestrae Cognitioni humilime substernimus, perenni devotione emorimur

Excellentiae Vestrae

humilimi Servitores:

Vidua & Haeredes Doboziani m. p.

Scris de altă mână:

Die Mutter eine gebohrene Türckin, hatt einen Interpretem zum Mann gehabt.

53.

Raportul lui Samuil Pongrácz şi Iosif Ruttkay despre felul cum a fost îndeplinită execuţia asupra moşiilor brâncoveneşti în sensul ordinului din 11 Decemvrie 1770 ocupând moşiile în presenţa unui număr de 51 de martori săteni megieşi, în zilele 11—25 Iunie 1771, cu asistenţa alor 6 boieri chemaţi să apere pe executori de eventuale insulte şi atacuri din partea iobagilor.

1771
25 Iunie

Sacratissima Caesareo Regia & Apostolica Majestas! Domina Domina ac Princeps Nostra Haereditaria Clementissima Benignissima.

Vestra Clementer Nosse dignetur Majestas Sacrissima; Quod Nos Litteras Ejusdem Majestatis Vestrae Sacratissimae Adjudicatorio Sententionales, pro Parte & in Personis Generosorum ac Circumspectorum Johannis Schunn, Liberae Regiaeque

Civitatis Cibiniensis Vice Notarij; et Caroli de Sachsenfelds, Sedis Tolmatsiensis Ordinarij Judicis, Rubraeque Turris Castellani, legitime confectas & emanatas, Nobisque inter alios Majestatis Vestrae Sacratissimae humiles, perpetuoque fideles Subditos & Servitores Litteris in iisdem nominanter conscriptis praeceptorie sonantes, & directas, Summo quo decuit honore & obedienta receperimus in haec Verba:

Maria Theresia, Divina favente Clementia Romanorum Imperatrix, ac Germaniae, Apostolica Hungariae, Bohemiaeque Regina, Archi Dux Austriae, Dux Burgundiae, Magna Princeps Transilvaniae, Comes Tyrolis & Siculorum etc. Fidelibus Nostris Egregiis & Nobilibus: Antonio Donáth, Francisco Bodor, Josepho Ruttkay et Samueli Pongrácz, Tabulae Nostrae Regiae in Transilvania Judiciariae, Scribis ac Juratis Notarijs, per Nos ad id specialiter Exmissis, Gratiam Nostram Caesareo Regioque Principalem! Noveritis quod Nobis die quarta mensis Decembris Anni labentis Millesimi Septingentesimi Septuagesimi, stante videlicet termino celebrationis & Cursus Judiciorum Tabulae Nostrae Regiae, in antelato Magno Nostro Transilvaniae Principatu, Partibusque eidem reincorporatis Judicae, nunc in Festo Sancti Martini Episcopi usque ad Ferias Nativitatis Domini, in Libera Regiaeque Civitate Nostra Saxonicali Cibiniensi durante; Ad quam utputa Tabulam Nostram Judiciariam, juxta publicam & approbatam Regnicolarum, Universorumque Statuum & ordinum Trium Nationum ejusdem Principatus Nostri Transilvaniae, Partiumque eidem reincorporatarum Legem et Consvetudinem recentioremque Regiam Nostram Ordinationem Universae Causae Fidelium Nostrorum Universorum Statuum & Ordinum Trium Nationum ejusdem Principatus Nostri Transilvaniae, Partiumque Eidem reincorporatarum tam per formam brevium Judiciorum, quam etiam longo Litis processu determinari & adjudicari solitae (demptis Dietalibus) generaliter fuerant prorogatae, Una cum Fidelibus Nostris, Nobis sincere at respective dilectis: Spectabilibus Magnificis Generosis & Egregiis Paulo Comite de Bethlen camerario & consiliario nostro in Transilvania Guberniali Intimo, ac in Judicijs Tabularibus, in persona Nostra Praeside, Ordinario, Supremoque Janitorum Nostrorum Regalium Magnorum; Magistris item Nostris Protonotarijs ac Juratis praelibatae Tabulae Nostrae Regiae Judicae Assessoribus, faciendo Causantibus Judicio moderativo, ac in

eadem Tabula Nostra Regia Judiciaria pro Tribunali Eedentibus & Constitutis, Egregius Johannes Ruttkay de Eadem, pro Prudentibus ac Circumspectis Johanne Schunn Liberae Regiaeque Civitatis Nostrae Saxonicalis Cibiniensis V. Notario; & Carolo de Sachsenfelds Sedis Tolmatsiensis Ordinario Judice, Rubraeque Turris Castellano; Generosa item Agnetha de Seeberg, Generosi quondam Samuelis Dobosi dum viveret Commercialis in Transilvania Consiliarij Relicta Vidua, ut Actoribus Procurator legitimus, cum sufficiente legitimatione Procuratoria, e medio reliquorum Litigantium, Nostrum ejusdemque Tabulae Nostrae Regiae Judiciariae, Judicum exurgens in Conspectum, obtentaque Serie & facta primum prae foribus litigantium (uti moris & Consvetudinis receptae) legitima proclamatione Illustrium S. R. I. Principum Nicolaj et Emmanuelis Bassaraba à Brancovánis, velut Inctorum ac repellentium, ratione et praetextu Quindecim Millium Septingentorum Viginti Quinque Rh. & Quinquaginta xgr., ab Exponentibus per Illustrem aeque S. R. I. Principem Constantinum Bassaraba à Brancovanis modernorum Inctorum Genitorem, virtute binarum Litterarum obligatoriarum Anno 1760. Die 22-da Februarij superinde legitime emanatarum Bona Sua in hoc Magno Nostro Principatu Transylvaniae Districtuque Terrae Fogaras existentia habita, utpote: totales & integras Possessiones F. Szombathfalva, Pojána Meruluj, & Nagy Berivoj, in securitatem tam Debiti attacti, quam etiam Interusurij impignorantem & inscribentem levatorum, verum nec per eundem Principem Constantinum Bassaraba à Brancovánis, nec ejus Filios Nominatos Inctos, ad praesens usque exolutorum, exhibuit & praesentavit Nobis 1-mo Litteras oblgiatoriales de Anno praenotato 1760 22-da Februarij Bukurestini sub sigillo & subscriptione memorati Principis Constantini Bassaraba a Bráncovanis super octo Rh. ab Actrice Agnetha a Seeberg levatis emanatas, sub A. 2-da alias Obligatorias ejusdem Principis Constantini Bassaraba a Brancovanis, de eodem Anno & Die super septem millibus septingenis viginti quinque Rh. & quinquaginta xgr. ab Actoribus erga Legale Interusurium Levatis, omni Solemnitate Bukurestini emanatas. Sub Litt. B. 3-tio Ejusdem Principis Debitoris Missiles. Sub B. B. 4-ro Ammonitorio Relatorias de Anno 1768 Die 4-ta Februarij Legitime emanatas super eodem ut Incti tenoribus Obligationalium aut satisfaciant, aut Actionatum Debitum cum Legali Interusurio exolvant sub L.

C. C. 5-to Commissionales Regii Nostri in Transylvania Gubernii ad Actores dirrectas, in quibus realitas Debiti agnoscitur, sub L. D. 6-to alias Ammonitorias, sub E. 7-mo Litteras super Legitima Inctorum ad intendendam Executionem peracta Certificatione Relactorias, de Anno 1770 13-tia Junij legitime emanatas, Sub F. 8-ro Relatorias tentatae vigore duplicium Obligatoriarum duplicis ordinis debitorum, in Bonis pro Hypotheca Obligatis, executione & distinctim utrobique per Inctos interposita Repulsione, ac eo modo subsecuta Evocatione de Anno 1770 Die 20-a Junij legitime emanatas, sub G.

Quibus exhibitis & praesentatis inhaerendo Regii Nostri in dicto Transilvaniae Principatu Gubernii super assumptione causae praenotate Commissionalium tenori, petebat primum & ante omnia onus Repulsionis distinctim contra Executionem distinctorum Actorum, distinctisque in Bonis interpositae in duplo deponi, & nisi condignas assignarent rationes abjudicari, impeditamque contra expressum Obligatoriarum tenorem legitimam Actorum Executionem, ab illegali hoc de Contractu remedio liberari, ac taliter debita actionata in capitalibus restantibusque Interusurijs in Conformitate Aprob. Const. P. 4-to Titl. 4: Articlum 1. Item Comp. Const. Partis 4-ta Titl. 15 Articlum 1. exclusis quibusvis uberioribus remdijs, cum expensarum & fatigiorum omnium usque Executionem emergentium refusione, finali Executioni demandari: Quia vero memorati Incti S. R. I. Principes, nec per se, nec per Procuratores suos ad defensionem causae praemissae comparuissent. Sed se a facie Judicij penitus absentassent. Hinc ad legitimam partis actoreae petitionem, assumpto praefatorum Praesidis, Magistrorumque nostrorum protonotariorum ac Juratorum tabulae nostrae Regiae Judicae Assessorum una Nobiscum in discussione et examine praesentis causae pro Tribunali Sedentium & Constitutorum, maturo Judicio & sana Deliberatione, siquidem contra tacentes omnia Jura clamarent, Eosdem Inctos, in totali actione & aquisitione annotatorum actorum convincandos judicando decrevimus & commissimus, prout decernimus & committimus praesentium per vigorem.

Proinde vobis harum serie committimus et mandamus firmiter quatenus acceptis praesentibus, statum duo vestrum sub oneribus alias in talibus observari solitis, ad facies Bonorum praenotatorum Inctorum S. R. I. Principum Nicolai & Emma-

nuelis Bassaraba a Brancovanis, totalium videlicet et integrarum Possessiorum Felső Szombathfalva, Pojána Meruluj, & N(. Berivoj, in Districtu Terrae Fogaras existentium habitorum, cum praesentibus accedentes, ibique vicinis & commetaneis earundem legitime convocatis & praesentibus, primum quidem poenam duplicis Repulsionis in concreto centum qudraginta quatuor Rh. florenorum facientem, in duobus nostris Judiciarij(s) in tertia vero partibus manibus actorum obvenientem; dein vero attactum Debitum quindecim Millibus septingentis viginti quinque Rh. fl. & quadraginta xgr. constans, cum legali restanti interusurio, Expensis item et fatigiis coram vobis omnio legitimandis, his omnibus Actoribus cedentibus & provenire debentibus, primum quidem e rebus Inctorum mobilibus, facile in paratam pecuniam convertibilibus desummere; casu vero quo Inctorum Bona Mobilia Actionali Debiti Summam, ejusque Legale Interusurium & concomitantes Expensas, ac etiam poenam duplicis Repulsionis non adaequarent, e bonis ipsorum Inctorum Immobilibus, tantum quantum pro attacto debito, ejusque Legali Interusurio, ac etiam poenam duplicis Repulsionis competeret adimere, & aufferre, ademptaque et occupata in quantum poenam oneris Repulsionis concernit Nostris Judiciarijs, quoad reliqua vero ipsorum Actorum manibus, eo usque donec redimerentur tenenda, possidenda pariter habenda dare & assignare contradictione inhibitione & repulsione ipsorum Inctorum convictorum ac inctorum quorumvis ratione praevia non obstantibus. Et post haec Vos Seriem hujusmodi Executionis Vestrae prout per Vos fuerit expedita & peracta Majestati Nostrae suo modo terminum ad competentem fide vestra mediante referre vel rescribere, modis omnibus debeatis ac teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibentibus restituris. Datum in Libera Regiaque Civitate Nostra Saxonicali Cibiniensi, die undecima mensis Decembris anno Domini millesimo septingentesimo septuagesimo. Et subscriptum erat ijsdem ad marginem a Sinistris Paulus C. de Bethlen Praeses a Dextris autem Lecta correcta et extradata per Mag(ist)rum Ladislaum Szombathfalvi Protonotarium. Erantque Sigillo ejusdem Majestatis vestrae Sacr(at)issimae Judiciali et Authentico eoque Transylvanico, super cera rubra ductili impressive communitae & roboratae patentesque confectae & emanatae.

Quibus humilime receptis, nos Mandatis Majestatis Vestrae

Sacr(at)issimae semper et in omnibus uti tenemur, et parest obedire, satisfacereque volentes anno isthoc currenti millesimo septingentesimo septuagesimo primo, die vero undecima Mensis Junij, a praemissa vero certificatione octavo, pervenimus ad Possessionem Nagy Berivoj Inclyto Districtui Terrae Fogaras ingremiatam, Vicinis & Commetaneis Legitime Convocatis et adstantibus Egregio utpote ac Nobilis Paulo Motoltsi de Fogaras, fati Districtus Tabulae Continuae Supernumerario Assessore: strenuis item militibus et quidem 1-mo *E Pago Kopetsel,* 1. Juon Popa Grecu, Judice; 2. Jacobo Klotza Jurato; 3. Gyorgya Popa, Graecu; 4. Szamuile Laszku; 5. Gyorgye Retyier; 6. Szavu Onye; 7. Rad Gramen; 8. Rad Jaksi; 9. David Popa Graecu; 10. Dumitru Moldován; 11. Stefan Moldován; 12. Tamás Jaksi. Strenuis pariter 2-do *E Kis Berivoj.* 13. Szimion Bellyán; 14. Juon Bellyán; 15. Tanaszie Bellyán; 16. Pavel Bellyán; 17. Radu Bellyán; 18. Juonas Bellyán. Strenuis similiter 3-tio *E Szeresztrány.* 19. Mattyej Dobra; 20. Tamás Gyurka; 21. Juon Dobra; 22. Sandru Pavel; 23. Juonas Miku; 24. Juonásk Zaharie. Strenuis aequi 4-to. *E Jáz.* 25. Mattyej Bukur; 26. Bolog Miklos; 27. Juon Gavrille; 28. et Juon Bukur. Strenuis non absimiliter 5-to *E Szastyor.* 29. Juon Czecz; 30. Juon Motok; 31. Iszak Motok. Providis tandem 6-to. *Ex Illicu.* 32. Sandru Kosztya, Judice; 33. Dumitras Gyizdás; 34. Pavel Blebe; 35. Alexandru Czimboj; 36. Komán Lyánku; 37. Juon Czimboj; 38. Mattyej Bobes; 39. Bukur Kosztya; 40. Komsa Gyurka; 41. Todoszie Gyiszlavu; 42. Mán Bika; 43. Zachi Surelly. Providis denique 7-mo. *E Kis Berivoj,* 44. Juon Kuku; 45. Radu Sajame; 46. Komsa Lufratyi; 47. Samuile Kosztyel; 48. Tenaszie Petria; 49. Aldgya Kirstyán; 50. Juon Kisdja, et 51. Mattyej Vlad. His duobus posterioribus Pagensibus Jobbagionibus Fisco Nationalibus, illis autem Singulis Militibus Nationalibus, in praescriptis Possessionibus portionibusque suis militaribus degentibus ac residentibus. Ubi prout moris esset et consvetudinis receptae, venientes ad facies Bonorum Celsissimorum S. R. I. Pricipum Nicolaj et Emmanuelis Bassaraba à Brancovanis, portam videlicet Domus, seu Curiae nobilitaris eorundem, tamquam ad caput Bonorum, per Genitorem praelaudatorum Principum, Generosis Exponentibus D. D. Joanni Schunn, et Carolo de Sachsenfels in Rh. flor. 7725 & 50 xgr. obligatorum ac inhypothecatorum stitimus; et quae Nostrae Obligationis fuerant praemissis, ac

ad notitiam praescriptorum vicinorum et commetaneorum demonstratis, ad exigentiam praeinsertarum Litterarum Majestatis Vestrae Sacr(at)issimae Adjudicatorio Sententionalium, nubis bonis mobilibusque repertis, Curiam eandem ingressi sumus, continuoque Judicem & Clavigerum Dominales solito primum deposito Juramento super fidelitate Dominorum Exponentium et Occupantium in futurum sincere exhibenda elegimus et constitutimus, sicque in Bonis Executis substitimus.

Occupavimus vero prout saepe dictae Sententionales nobis mandabant pro Capitali Debito Rh. flor. 7725, & xgr. 50 faciente; item restante ejus Interusurio ad 11-mum usque Junij anni praesentis computando Rh. flor. 3113 xgr. 34 constituente; Poena denique alterius Repulsionis Rh. flor. 60 faciente. Nec bis e propria scientia, Lege item et consvetudine cognitis, partim vero fidedigne, coram Nobis comprobatis, quarum quidem expensarum conjunctim cum Generosa Agnetha Zeeberg, Generosi quondam Samuelis Dobosi relicta vidua factarum series sequitur in hunc modum:

Anno		Rh.	xgr.
1766	Expresso Kinensi qui Litteras D. D. Exponentium ad Titl. D. D. Principes Bukurestinum transtulit .	3	58
1767 12-a Ianuary	Eidem Expresso Simili Opera et fatigio .	4	37
Marty 16	In simili Negotio itidem Expresso Numerati .	7	56
1768	Duobus Inclytae Tabulae continuae Fogarasiensis Assessoribus Admonitionem peragentibus	8	20
1769	Expresso seu Nuncio computum sive calculum Subscriptione Excellenti(ssi)mi Domini Generalis commendantis comitis quondam O. Donel legitimatum una cum suae Excellentiae Litteris adhortatorys Bukurestinum deferenti et Corona per D. Barberrium expedito	29	10
	Lat. Summa	54	01
	Translatum	54	01

Anno		Rh.	xgr.
1770 Aprilis 30	Aurigae duos Dominos cancellistas pro secundaria et personali Dominorum Principum Admonitione peragenda Coronam . . . . . . Rh. 20 — 50		
	Dominis cancellistis pro honorarium . . 10 —		
	Pro duobus Relatorys et Diurnis . · . . 22 —	52	50
	Pro certificatorio, Executionali & convocatorio Mandatis	2	33
	Executoribus cancellistis penes Contractuales, et Admonitionem praemissam Executionem tentantibus .	33	20
1770	Pro Sententia Tabulari penes Repulsionem pronunciata	10	12
1771	Pro Executionali certificatorio, et convocatorio Mandatis penes Sententiam Tabulariam item pro 1 compulsorio	3	44
	Pro 1 Plenipotentia et Procuratoria const. Coronam missis D. Dévaj .	1	42
9 Iuny	Pro D. Procuratore Ruttkay una Plenipotentia Nobis cancellistis Coronam ad certificandos penes praedictam Sententiam ad Executionem Titl. Dominos Principes missis, et Executionem Titl. Dominos Principess missis, et Executionem peragentibus	50	—
	Diurnum Nostrum pro 22 diebus a Rh. 1 Singillatim	44	—
	Item pro 6 diebus ubi intertentionem habuimus	6	—
	Summa Lat.	259	13

Anno		Rh.	xgr.
	Translatum	259	13
	Tribus Dominis Procuratoribus, quorum unus et Plenipotentiarius, ac occasione Executionis praesens fuit	93	52
	Duobus Inclytae Tabulae Fogarasiensis Assessoribus tamquam commisarys pro Testimonio ibidem relictis Diurnum 15 diebus singulis a Rh.	30	—
	Iisdem honorarium pro Oeconomiae administratione	16	40
	Pro ulteriore intertentione commisariorum et cancellistarum Szombathfalvam missi	5	57
	Aurigae D. Plenipotentiarium Ruttkay ad Bona Exequienda . . . et per 6 dies morato	14	15
	Obequitatori civitatis Domino Ruttkay et reliquis pro congruo adjuncto dietim á 50 xgr. facit per 15 dies in Summa . . .	8	32
1771 10-a Iuny	Obequitatori civitatis Ioanni Conrad Fagarasinum expedito pro 3 diebus Taxam ordinariam	3	—
20 Iuny	Obequitatori Folbert Szombatfalvam expedito pro 3 diebus . .	3	—
26 Iuny	Obequitatori Hancz Gyoroy ad Szombatfalvam expedito per 4 dies . .	4	—
30 Iuny	Suprafato Obequitatori Folbert pro 2 diebus	2	—
1-a Iuly	Expresso ex Berivoj per me cancellistam, Pongrácz huc Cibinium expedito juxta conventionem . .	3	—
4-ta Iuly	Expresso Postali iterum per me ratione violentae ejectionis meae ex Berivoj, huc expedito .	3	—
	Summa	446	29

Anno		Rh.	xgr.
	Translatum	446	29
1771	Pro ultima Admonitorio-Relatoria Cibinii	2	30
	Facta Pro Paribus Inhibitorio Evocatorys	2	30
	Mihi alteri Cancellistae Pongracz cum per Postam Berivojinum et Szombatfalvam pro manutenendis Bonis executis et Administratione Oeconomiae mitterer	5	6
	Dominus Spectabilis Plenipotentiarius Ruttkay tempore Executionis in Szombathfalva et Berivoj Commetaneis solvit ubi praetendissent .	10	—
	Praeterea ad Necessitates quotidianas sub quindena	19	17
	Pro duabus certificatorio Relatorys	10	—
	Duabus itidem Executionalibus . .	10	—
	Post reportationem Executionis, post ipsam quindenam ego Pongracz sum missus a Dominis Exponentibus ad Bona occupata pro Inspectione Oeconomiae ubi per dies 8. sum moratus	8	—
	Hac Occasione in N. Berivoj, Satis experiens insultum et furiosam tumultuationem Iobbagionum, ut si quid insperati mihi contingeret, testimonii fine Boërones Nro 6 adhibui, quibus solvi	3	18
	Summa Rh.	517	10

E quibus quidem expensis parte annotatae Agnethae à Seeberg, in medietate integra deducta, manserunt pro Generosis Exponentibus distinctim Executi Rh. 258, 35 xgr.

Ab occupatis dein modo praevio Bonis saepe nominatis die decimoquinto, vigesima quinta videlicet citati mensis Junij, adtullerunt quidem et exhibuerunt Nobis Homines Regii Egregii Sigismundus Szöllösi et Joannes Veress, Litteras Altefatae Majestatis Vestrae Novi Judicio Inhibitionale. Quia tamen iidem declarabant Principales Nostros Exponentes in antecessum ammonitos Bona Occupata remittere Noluisse ideoque Evocatos extitisse, Nos etiam contra Voluntatem Actorum Triumphantium remittere aequum non censuimus.

Cujus quidem praemissae hujusmodi Executionis Nostrae seriem, prout per nos fuerit expedita et peracta, cum vicinorum et commetaneorum nominibus et cognaminibus conditionibusque ac residentiarum Locis, genuine convocatis Majestati Vestrae Sacr(at)issimae Fide Nostra mediante rescripsimus, annotatisque Exponentibus Jurium suorum uberiorum futuram ad castelam necessariam sub Sigillis Subscriptionibusque Nostris corroborantes, extradedimus.

Eandem in reliquo Majestatem Vestram Sacr(at)issimam quam diutissime feliciter vivere, valere glorioseque regnare desiderantes. Datum in Possessione Felső Szombathfalva à die nostrae occupationis decimo quinto, die videlicet vigesima quinta mensis Junij, Anno Praescriptio Millesimo Septingentessimo Septuagesimo Primo.

Ejusdem Majestatis Vestrae Sacr(at)issimae Cesareo-Regiae

humiles perpetuoque Fideles
Subditi & Servitores

Samuel Pongrácz m. p. et Josephus Ruttkay m. p.

Inclytae Tabulae Regiae in Transylvania Judiciariae Scribae ac Jurati Notarij ad praemissa fideliter peragenda specialiter exmissi. Correcta per eosdem.

Adresa: Sacratissimae Caesareo Regiae & Apostolicae Majestati, Dominae Dominae Mariae Theresia, Dei Gratia Romanorum Imperatrici, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiaeque Reginae, Archi Duci Austriae, Duci Burgundiae, Magnae Principi

Transylvaniae, Comiti Tyrolis & Siculorum, Dominae Dominae Nobis Clementissimae Benignissimae.

A. 1771 Aperta per Mich. de Sonnenberg
Registrator Gubern. m. p.

54.

Gavril Mesko şi Iosif Bodházi, delegaţi ai cancelariei regeşti provinciale din Transilvania, raportează Mariei Teresia, că au comunicat în Sibiu la 26 Iunie 1771 în casa baronului Lambert Beniamin de Möringer Principelui Emanuil Brâncoveanu întreg cuprinsul instrucţiei regeşti în cauza procesului cu succesorii lui Doboşi.

1771.

26 Iunie.

Sacratissima Caesareo Regia & Apostolica Majestas
Domina Domina Nostra Clementissima, Benignissima.

Clementer nosse dignetur, Sacr(at)issima Caesareo Regia & Apostolica Majestas Vestra; Quod nos ad instantiam legitimamque petitionem, Generosarum Dominarum Agnethae natae à Séé-berg, Generosi quondam Samuelis Dobozi relictae viduae Annae Catharinae Dobozi, Johannis Schunn, item Christinae Sophiae Dobozi, Caroli de Sachsenfels Generosorum Dominorum Consortum, e Cancellaria Majestatis Vestrae Sacr(at)issimae Regia Provinciali Transilvanica, ab Officio legitime & specialiter exmissi, instructionem qvandam, simplici papyro descriptam, praesentibusque inferius insertam, receprimus in hac verba:

Instructio.

Generosae Dominae Agnethae nata à Séé-berg, Generosi quondam Samuelis Dobozi relicta vidua, Anna Catharina Dobozi, Johannis Schunn, item Christina Sophia Dobozi Caroli de Sachsenfels Generosorum Dominorum consortes: Celsissimos Dominos S. R. I. Principes Nicolaum & Emmanuelem Bassaraba à Brancovanis, modo legitimo admoneri curant, super eo: Probe notum est, coram Celsitudinibus vestris, qvaliter praefatae Dominae Admonentes, penes Obligatorias Solemnes, subseqvutamque Legalem Inclitae Tabulae Regiae in Transilvania Judiciariae

Adjudicatoriam Sententiam, via legitimae Executionis, Anno praesenti 1771, die 11-ma mensis currentis Junij Bona Celsitudinum Vestrarum in Principatu Transilvaniae, Districtuque Terrae Fogaras situata, totales videlicet Possessiones Felső Szombatfalva, Pojana Meruluj, & Berivoj vocatas, velut in specialem Hypothecam Obligatas, in forma Juris legaliter obtinuerint, & admissa Executione pro Summa H. flor. 22,806, xr. 6. ad sese effective receperint, illasque (qvamvis nomine Celsitudinum Vestrarum proximis diebus via facti reocupari tentatum fuerat, cujus intuitu reservant Admonentes, de Jure reservabilia) actu teneant & possideant. Sed qvia apud Admonentes necdum constare potuit, nec tempore Executionis legitimatum exstitit, qvanta in Summa praefata Bona Celsitudines Vestrae à Fisco Regio Transilvanico inscripta possederint, et ac Summa illa, in qva Admonentibus Titulo & Jure Debiti & accesorum, per Executores tradita sunt, adaeqvet vel superet Summam Inscriptionalem. Hinc admonentque Celsitudines Vestrae, ut Summam Inscriptionalem legitiment, qva legitimatione facta, si constiterit majorem esse Inscriptionis Regiae vel Fiscalis Summam, qvam praenotata Exponentium Debiti & accesorium Summa esset, parate sunt Admonentes, per condignam aestimationem tantum e Bonis exeqvutis Celsitudinibus Vestris statim resignare, & exscindere, qvanto Summa Inscriptionalis major futura esset; alias Admonentes, in casum neglectae legitimationis protestantes, se Bonis Exeqvutis in nulla parte renunciare velle. Porro vero, pro superabundanti Juris cautela, nunc pro tunc, offerunt Celsitudinibus Vestris erga paratam et effectivam Summae praenotatae H. flor. 22806 xr. 6. depositionem, de Expensarum in continuatione Executionis Processus, usque reportationem legitime factarum, Dominae Admonentes solemniter protestantque, quod in Summam praesentis calculi, Instructioni inserere haud potuerunt, eo qvidem modo, ut si Celsitudines vestrae Summam eandem nunc statim, vel adminus intra diem 8-vum Admonentibus effective exsolverint, in Bona usuali, & currenti Moneta. Admonentes eandem paratae sunt de facto levare, & Bona remittere, alioqvin si sub spatio temporis jam declarati, Summa eandem paratae sunt de facto levare, & Admonentes manus suas, ad oeconomiae instantis culturam admovere necessitabuntque, prout id absque dubio & facturae sunt. Notum sit Celsitudinibus vestris in futurum, anniversariis fructibus, in compensationem inhaerentis

Summae Interusurij, & industriae impendendae, remissuras. Superqvibus Admonentes cathegoricam Celsitudinum vestrarum Resolutionem de facto praestolantes, et intuitu praemissorum solemniter iterum protestantes. Qva jam inserta instructione recepta, humillime, obligationi Nostrae satisfacere volentes, Anno currenti millesimo septingentesimo septuagesimo primo die vestrae Sacr(at)issimae Civitate Saxonicali Cibiniensi, in et ad Domum, Illustrissimi Domini L. Baronis Dominis Lamberti Beniaminis de Möringer, Majestatis Vestrae Sacr(at)issimae, Excelsi Regij, Incliti Magni Principatus Transilvaniae Gubernij, consiliarij Actualis Intimi, in Majori Foro, vicinitatibus Domorum ab una Generosorum Zacharia Offner, Sacr(at)issimae Majestatis Vestrae Exactoratus Cameralis Transilvanici, Revisoris, partibus vero ab altera Caroli de Frankenstein, annotatae Civitatis Cibiniensis Judicialis Secretarij, situatam & existentem, accessimus, ubi Celsissimum S. R. I. Principem Emanuelem Bassaraba a Brancovanis, in declarata Domo, velut Qvartirio Suae Celsitudinis personaliter repertum, ab officio nostro vigore praedescriptae instructionis, modo legitimo admonuimus, ad qvam, post perlectionem praeinsertae instructionis, ejusdemque explicationem, atque interpretationem, reposuit nobis, *intzeleg si poftyeszk Parie.*

Cujus qvidem praemissae hujusmodi Admonitionis Nostrae, conseqventerque ad eandem factae Responsionis seriem, prout per nos exstitit expedita & peracta, Sacratissimae Apostolicaeque Majestati Vestrae sub sigillis nostris usualibus, manuumque propriarum subscriptionibus, fide nostra mediante rescripsimus, praefatisque Exponentibus, Jurium suorum uberiorem futuram ad cautelas necessarias extradedimus. Eandem de reliqvo Apostalic(am) Majestatem vestram qvam diutissime feliciter vivere, glorioseque regnare desiderantes. Datum Anno, die, locove, praespecificatis.

Sacratissimae Majestatis Vestrae
humillimi perpetuoque Fideles

Subditi & Servi
Gabriel Mesko m. p. & Josephus Bodházi m. p.

J. Cancellariae Regiae Provincialis Transilvanicae, Scribae ac Jurati Notarij, ad praemissa fideliter peragenda specialiter exmissi *correcta per eosdem.*

Sacratissimae Caesareo Regiae, & Apostolicae Majestati Dominae Dominae Mariae Theresiae, Dei Gratia Romanorum Imperatrici ac Germaniae, Apostalicae Hungariae, Bohemiaeque Reginae, Archiduci Austriae, Duci Burgundiae, Magnae Principi Transilvaniae, Comiti Tyrolis & Siculorum Dominae Dominae Nostrae Clementissimae Benignissimae.

A. 1771 Aperta per Mich. de Sonnenberg.

Registrator Gub(ernalis).

L. S. L. S.

55.

Samuil Pongrácz avizează pe Ioan Ruttkai din Sibiiu, că după ce a terminat cu execuţia la Sâmbăta de sus, de unde Principesa a plecat la Braşov, a doua zi va continua la Berivoi şi la Poiana Mărului.

1771.
26 Iunie.

Spectabilis ac Perillustris Domine!
Domine mihi Colendissime.

Tegnapi napon a Printzné minden Bágásiájával elköltözék Brassóba indulván,

Itten az Investigatiót Super Proventibus Bonorum, az hagyott Instructiot meg tettük; és most reggel indulunk Berivoj és Pojána Meruluj felé; hogy az Urnak ujjanon tett, és az Estve vett Parantsolatját tellyesithetnők.

Az Executionis Relatoriát, való ugyan hogy in „uno corpore" meg készitettük; de már distinctis Creditoribus készitettük.

Reménylem, hogy ide nem elébb, hanem keddre jöhetünk visszá á midőn már á Quindenánk is ki telik; hanem akkorrá méltóztassék, az azutánra tejendőkről disponálni mivel el várjuk.

A collega is Tisztelné kötelessége szerént az Urat; de minthogy mig jó Reggel van, a fejét nem birja, melly miatt most el mulik, külömben jól vagyon.

In reliquo me Gratijs et favoribus Commendans persevero.

Spectabilis ac Perillustris D-Vestrae

F. Szombathfalva, d. 26-a Junij 1771.

Servus obligatissimus

Samuel Pongrácz m. p.

N. B. Küldöttem az Urnak három darabotska fenyő Turót, most többet nem szolgálhatok.

pe verso: Spectabili ac Perillustri Domini Johanni Ruttkay de Eadem per Inclytum Magnum Transsilvaniae Principatum Fori Illustri usque Advocato Dexterrimo Domino mihi Colendissimo.

Cibinium.

56.

Principii Nicolae şi Emanuil Brâncoveanu apelează la intervenţia guvernului ardelean spre a li se elibera moşiile de sub execuţie.

1771.

26 Iunie.

Excellentissime Domine S. R. I. Comes Gubernator!
Excelsum Magni Principatus Transilvaniae
Gubernium, Domini Domini Gratiosissimi!

Ratione debiti cujusdam passivi superioribus annis per Genitorem quondam nostrum, a Domino quondam Samuele Dobosi erga 12 procentum interesse contracti Anno curr. 1770 proxime superiori fueramus nomine viduae Dominae Dobozianae & Generum ad Incl. Tabulam Regiam Iudiciariam evocati, et in hac causa Pars Actorea circa finem statim ejusdem anni sententiam per non venit extraxit, penes qvam hisce diebus ad executionem procedens tres Pagos Nostros in Districtu Terrae Fogaras situatos via executionis occupari curavit, unde nos defectui nostro subvenire volentes ad continentiam Legum Transilvanarum Decret. Tripart. P. 2. T. 77 §§ 6. Apr. item Constit. P. 4. T. 1. Art. 13. 14. 17. & 21. Mandatum novi cum Inhibitione intra qvindenam die 26-a hujus extrahentes; juxta consvetudinem, & Jura Magni hujus Principatus, et exhiberi curavimus, et Partem Actoream, et per non venientiam triumphantem ad recipiendum novum Judicium provocari fecimus, ac statim, ut jura dictant, vigore Mandati ejusdem, Executores qvoqve ad restituenda Bona penes Sententiam per non venit occupata admoneri fecimus; nihilominus qvia Pars Actorea commisisset Executoribus sub evictione in se assumenda ne Bona (quod inauditum est) restituerent, contra praecitatas Leges et Naturam

remedii *istius* restituere Bona nostra noluerunt. Proinde Excellentiam vestram et Excel. R. Gubernium fiducialiter et obsequiose rogamus superattendentiali sua Authoritae, dignentur Jura M. Hujus Principatus nobis qvoqve qvoad Bona hujatia communia gratiose manutenere, & in eo, qvod nobis etiam permissu Legum praecitatarum comune est, & concedere et in commissis dare, ut Bona Nostra absque remora in ea, qva tempore executionis fierant integritate nobis restituantur, e tandem causa in suo Judiciario cursu juxta naturam interpositi Juris remedii optantum sortiantur finem. Lex enim Art. 21 praescripti usum hujus remedii per non venientiam convictis, non solum admittit, verum etiam praecipit in verbis: *Olyan a Novummal a per non venit Sententia ellen, s mind Sententia, mind evocatio ellen contendálhat, excipiálhat* etc. inauditum etiam esset, ut remedio, qvo cives hujus Principatus inter se ex Jure utuntur, Nos Subditi Turcici, qvi ob metum et periculum hostium copiosissima Bona Nostra in Valachia situata relinqvere debuimus, et sub protectionem Augustae Imperatricis nosmet recepimus, uti frui et gaudere non possemus, gratiosam praestolantes Resolutionem in continuo observantiae cultu perseveramus,

Excellentiae Vestrae
&
Excelsi Regij Gubernij

obligatissimi Servi
Nicolaus
&
Emanuel S. R. I. Principes
a Brancovanis.

57.

Guvernul ardelean comunică succesorilor lui Doboşi apelul Principilor Brâncoveanu îndrumându-i a se conforma dispoziţiilor legale.

1771.

26 Iunie.

Sacrae Cesareo-Regiae et Apostolicae Majestatis, Archi-Ducis Austriae, Magnae Principis Transilvaniae et Siculorum Comitis, Dominae nostrae Clementissimae nomine.

Prudentes, ac circumspecti nobis benevoli, Salutem et Gratiae Caesareo-Regiae Incrementum! Ex accluso exemplo memorialis Dominorum S. R. I. Principum de Bránková́ny uberius innotescet D. vestris, quibus argumentis supplicent, in Bonis pro praetenso per D. vestras debita penes sententiam per non venientiam latam legitimae exequtionis via occupatis manuteneri.

Cum itaque Approb. Constit. P. 4. T. 1. *articulo* 17-mo cautum habeatur, ut per non venientiam convicti, post tentatam exequutionem intra 15-tam diem Novum Inhibitionale exhibere, taliterque Juribus suis subvenire valeant, D. vestris per praesentes committitur, quatenus se se Legi praecitatae conformare haud intermittant. Sic facturis altefata Sua Majestas Serenissima benigne propensa manet. E. R. M. Principtus Transilvaniae Gubernio. Cibinii, 26-ta Junii 1771.

Steph. Halmágyi m. p.
secretarius.

Adresa: Prudentibus ac Circumspectis N. N. Haeredibus Dobozianis Nobis Benevolentis

Halm.
Coll. p. A. J. Haeredibus Dobozianis.

58.

Succesorii lui Doboşi răspund guvernului ardelean că nu vor părăsi moşiile brâncoveneşti, decât după ce debitorii vor achita datoria, deci să fie îndrumaţi aceştia să plătească, dacă vor să li se restitue moşiile.

1771.
1 Iulie.

Ad Excelsum Regium Gubernium d. d. 1 Julij 1771.

Gratiosissimas Ex. R. Gubernii sub dato 26-ta finientis mensis Junij ad nos directas Commissionales, una cum advoluta iisdem Celsissimorum S. R. I. Principum Nicolai, et Emanuelis Bassaraba de Brancovanis Expositione, ac super ea fundata Petitione profundissimo Venerationis Cultu 28-va fati mensis circa vesperas percepimus, iisque pedlectis non potuimus

non Excellentiae Vestrae E. R. Gubernio in demissa humillitate, et obsequio sequentia detegere; Primo quidem ipsummet Litterarum contractualium per modernorum Tit. Dominorum supplicantium, et quaerulantium, Dominorum Genitorem emanatarum tenorem repandere, eosdem ratione Debiti Passivi erga legale Foenus contracti Lite pulsatos esse, dein Leges ab ipsis Dominis Prinicpibus allegatas, haud id summere ac praecipere, ut peracta legali in forma penes Litteras Sententionales, cum clausula, Inhibitione, Contradictione, et Repulsione non obstantibus expeditas, Executione Bona apprehensa triumphantes, ad insinuationem novi cum Inhibitione simpliciter remittere teneantur, imo si modo fatum mandatum ante Executionem exhibitum fuisset, Executores ad Dictamen Legum Approb. Constit. Part. 4. Titl. 10. Art. 1. subsistere non tenebantur, quippe si illae Leges penitius perpendantur, ex illis relucebit, eas sonare de Litterarum sententionalium non extradendarum, vel extrahendarum, et triumphantium Executorumque ipsam Executionem peragere volentium, extra Dominium Inhibitione. An autem Remedio ipso novi cum Inhibitione (quandoquidem querulantium Principum Genitor sponte omnibus Juridicis Remediis in suis obligatoriis renunciasset, sibique ac suis Haeredibus per hoc specialem Legem condidisset, consequenter eam juxta Approb. Const. Part. 4. Tit. 4. Art. 1. et Compil. Constit. Part. 4. Tit. 15, Art: 1 observare essent obligati) uti possint et valeant Domini Principes, cum jam aliunde ad Incl. Tabulam Regiam Indiciariam simus evocati, ibidem quaestio ista tanquam in Foro competente prius ventilanda, decidendaque venit, cum proinde persuasum nobis habeamus nos in rehabendo a Praetit. Dominis Debitoribus liquido nostro Debito nihil extra viam Juris ordinarii agisse, quin ad Interpellationem E. R. Gubernii Anno adhuc 1768 commissionaliter factam, ipsorumque Principum ultroneas Affidationes et impensas Requisitiones, ultra definitum ad tunc Terminum Lite eosdem prosequi distulisse, hinc nec consultum, nec utile multoque minus tutum fore reputantes, in hac praesertim Rerum Temporumque Crisi (E. R. Gub. procul dubio perspectius quam nobis cognita) tam notabilem Pecuniae Summam, apud praelibatos Dominos Principes, tanquam Transalpinenses Debitores, aliunde etiam legales usuras justo tempore persolvere negligentes, diutius subjacturae metu relinquere, id circo iteratis Requisitionibus nostris, et legitimis quoque Admonitonibus, ni-

hil apud eosdem efficientibus Summa necessitate corecte viam Juris et Processus summus ingressi, humillimisque hinc Excel. Vestrae E. R. Gubernio instamus, supplicamusque Precibus, sicquidem Tit. Domini Principes, penes praedeclaratam Evocationem cujus Paria prae manibus nostris sunt, facti jam sint Actores, dignentul Excl. Illustritasque Vestrae Eosdem ad ordinarium Juris Cursum, et Incl. Tabulam Regiam Judiciariam gratiosissime relegare, vel quod si Iidem Domini Principes Bona, quae nobis per Genitorem suumsunt inhypothecata, et via Juris consignata rehabere volunt, juxta Tenorem Deliberati Tabularis, ut solvenda, persolvant, gratiosissime Iisdem intimare, quibus nos Gratiis Excel. Illustritatumque vestrarum Paternoque Patrocinio, demississima et filiali fiducia commendantes, jugi venerationis Cultu emorimur.

[Memoriale ad E(xcelsum) R(egnum) Gubernium dto 1 Julii 1771].

59.

Samuil Pongrácz avizează pe Schunn despre păţania sa în Berivoi, unde a fost atacat de oamenii lui Brâncoveanu.

1771.
3 Iulie.

Spectabilis ac Perillustris Domine!
Domine mihi . . .

Mind tegnap, mind pedig mai Napon Postán vettem Levelét az Uraktól melly után való várakozásom tselekedve hogy szaporábban nem informálhattam circumstantiájukról az Urakat, Mellyek im ezek:

1-a Mensis praesentis Dél tájban rám jövének Berivojban a Brankován Ur Cancellistái és emberei kiknek nem cedálván egy darabig a Curiát, Sokat competáltunk és minden módot el követtek a béjöyetelbe, de nem succedálván praktikájok, utoljára parantsolák á Jobbágyoknak *Hájdé rajta Fitsori* kikis a kapura rohanván azt bé ronták, deszkáit a kapunak le szaggaták, és é szerént bé jövének és szintén halál is következék vala a szolgámra, ezután pedig engemet a Jobbágyokkal ki vettetének. Én részemről minden Segély cautelát meg tettem, mellynek sok szem bizonysága.

Kéntelenittettem pedig ezen Levelemet (extra?) ordinari Postán küldeni, 2 Rf. a taxája. Ez expressus vállaszt is fogja meg várni; azután méltoztassanak tudosittani ide Arpásra fogunk várni; többet is irnék, de az alkalmatosság nem várhat.

His me favoribusque commendans, sum

Spectabilis D. Vrae

Alsó Arpás, 3-tia Julij 1771.

Servus humilimus

Samuel Pongrácz m. p.

Spectabili ac Generoso Domino Joanni Schunn Liberae Regiaeque Civitatis Cibiniensis V. Notario Dignissimo Domino mihi Colendissimi.

Cibinii.

60.

Succesorii lui Doboşi cer să fie puşi cu forţă militară în posesiunea moşiei Berivoi, reocupată în mod violent.

1771.
Iulie.

P. P.

Priusquam ad gratiosas Excelsi R. Gubernii die 24-a proxime effluxi mensis Junij nobis consignatas humillimam representationem, simul ac exculpationem nostram Excelsis Illustritatibus Vestris insinuare quivissemus quas videlicet ob legales rationes Bona a Debitoribus nostris Principibus utpote de Brancovanis judicialiter convictis via legitima Executionis apprehensa novum cum penes Impetratum ab Iis Inhibitione remittere ambigamus, qua insperatus et inopinatus a duobus cancellistis Gubernialibus, Executoribus Nostris Cancellistis jam post quindenam officio functis Excelsi R. Gubernii Commissionales iisdem sonantes exhibere volentibus, die 29-ma m. Junij fuerit commissus excessus actusque violentus ex unius illorum in executis Bonis pro tempore constituti a nobis Inspectoris sublita Relatione isthic in Apographo acclusa Excel. vestra Excelsumque R. Gubernium gratiosissime perspicere dignabuntur quoniam vero Nos ob non obtemperationem novi cum Inhibitione jam sumus ad Inclitam Tabulam R. Judiciariam evocati

consequenterque Litis desuper intervenit pendentia an legaliter vel illegaliter factum sit, quod executa penes Litteras Sententionales praefatae Tabulae Regiae Bona penes attactum Mandatum Novi cum Inhibitione non remiserimus et an virtute Approb. Constit. P. 4. Titl. 1. Art. 8 item Titl. 10. Art. fin. nec non Compil. Constit. Part. 4. Titl. 4. Art. 4. et Titl. 16. Art, 2-di non remittere potuerimus. Cujus itaque Litis differentiae disenssio et decisio cum praelaudatae Tabulae Regae, tanquam foro competenti incumbat, et competat, quaeve differentia antequam decidatur ne Juribus Nostris excidamus, neve Juris Processus ordo ac cursus turbetur supplicamus demisse coram Excel. Vestrae Excelsoque R. Gubernio, dignetur Excellentiae Illustritatesque Vestrae, Nos auctoritate guberniali in Bona violentiae ausu per excedentes Cancellistas reoccupata in conformitate Articuli Novellaris Ao 1705 in Comitiis Generalibus Schässburgi celebratis conditi, bracchio si aliter fieri non potest militarı (regali) reponi Nobisque eadem restitui paterne ordinare. In reliquo exorantes Excellentiae Vestrae Excellsique Regii Gubernij gratiosissimam Resolutionem et patrocinium profundissimo venerationis cultu emorimur.

Excellentiae Vestrae

Excelsique Reg. Gubernii humillimi Servi

Haeredes Samuele Dobosiani.

61.

Ordin cătră delegații judiciari Samuil Pongrácz și Iosif Ruttkai, îndrumându-i să pregătească din nou actele relative la o execuție, făcută fără deplina respectare a formalităților juridice pe moșiile Principilor Nicolae și Emanuil Brâncoveanu, în urma pretențiunilor văduvei Agneta Doboși născută Seeberg.

1771.
3 Iulie.

Maria Theresia, Divina favente Clementia Romanorum Imperatrix, ac Germaniae, Apostolica Hungariae, Bohemiaeque, Regina, Archi Dux Austriae, Dux Burgundiae, Magna Princeps Transylvaniae, Comes Tyrolis & Siculorum etc. Fidelibus nos-

tris Egregiis ac Nobilibus: Samueli Pongrátz, et Josepho Ruttkai, Tabulae nostrae Regiae antelato Magno Nostro Transylvaniae Principatu et Partibus eidem reincorporatis Judiciariae Scribis ac Juratis Notarijs, per Nos ad id specialiter exmissis, Gratiam Nostram Caesareo Regioque Principalem! Exponitur Majestati Nostrae in personis Generosae Feminae Agnethae nata de Seiberg, Generosi quondam Samuelis Dobosi consiliarij dum vixisset Commercialis relictae viduae. Prudentum item ac Circumspectorum Joannis Schun Liberae Regiaeque Civitatis Saxonialis Cibiniensis V.(ice) Notarij, et Caroli de Sachsenfelds, Sedis Talmatsiensis Judicis ordinarij et rubrae Turris Castellani. Qualiter vos penes alias Litteras Nostras adjudicatorio Sententionales pro parte praefatarum Exponentium contra et adversus Illustres S. R. I. Principes Nicolaum et Emmanuelem Bassaraba a Brancovanis, ratione et praetextu certorum quorundam liquidorum Debitorum legitime confectas et emanatas, legitimam pariter Executionem, Anno praesenti Millesimo Septingentesimo Septuagesimo Primo Die vero Unadecima Mensis praeteriti Junij, in Bonis praeattactorum Principum tentassetis, et successive peregissetis Litterasque Superinde Relatorias, tam ex eo, quod nullam Expensarum et fatigiorum praeattacto Executionis processu causatorum ac coram vobis Legitimatorum mentionem feceritis, quamvero ex eo, quod Inhibitionis pro parte praeattactorum Principum Nicolai et Emmanuelis Bassaraba a Brancovanis contra Exponentes in ipsa Executionis Vestrae quindena facta, terminum, modumque et seriem inserere omnino per errorem et ex inanimadvertentia praetermissetis, summis defectibus laborantes, sub Sigillis Subscriptionibusque vestris extradedissetis, Quae res siquidem cederet in damnum et praejudicium dictorum Exponentium valde grave et manifestum, Supplicatum extitit Majestati Nostrae pro parte et in persona eorundem debita cum instantia humillime, Quatenus nos iisdem de opportuno et condigno Juris remedio, via videlicet Reformationis Clementer providere dignaremur. Proinde vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus acceptis praesentibus statim vos sub oneribus alias in talibus observari solitis, praescriptas Litteras Super Executione Relatorias, proprias esse recognoscentes, in tantum, in quantum Legitimationem expensarum et seriem Inhibitionis (uti praeattactum est) inserere eisdem praetermissetis, emendare, reformare, et defectus supple-

re; taliterque emendatas et reformatas sub sigiliis vestris usualibus, manuumque propriarum subscriptionibus annotatis Exponentibus Jurium Suorum Uberiorem futuram ad cautelam necessarias extradare modis omnibus debeatis ac teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibentibus restitatis. Datum in Libêra Regiaque Civitate Nostra Saxonicali Cibiniensi Die Tertia Mensis Julij, Anno Domini Millesimo Spetingentesimo Septuagesimo Primo.

Lecta correctaque.

(L. S.)

62.

Adeverinţa delegaţilor judecătoreşti Samuil Pongrácz şi Iosif Ruttkay în cauza procesului dintre Agneta Seeberg, văduva consilierului comercial din Transilvania Samuel Doboşi, şi dintre Principii Nicolae şi Emanuil Brâncoveanu.

1771.

12 Iulie.

Nos Infrascripti Memoriae commendamus praesentium, Significantes quibus expedit Universis: Quod Nos Litteras Suae Majestatis Reformatorio Praeceptorias, pro parte et in Personis Generosorum ac Circumspectorum Dominorum Johannis Schunn, Liberae Regiaeque Civitatis Cibiniensis Vice Notarij, et Caroli de Sachsenfelds, Sedis Talmatsiensis Ordinarij Judicis, Rubracque Turris Castellani; Generosae item Feminae Agnethae de Seeberg Generosi quondam Samuelis Dobosi, dum vivisset Consiliarij in Transsilvania Commercialis Relictae Viduae Legitimi confectas et emanatas, Nobisque praeceptorie sonantes & Dirrectas summo quo decuit honore & obedienta receperimus in haec verba: (urmează reproducerea textuală a ordinului de sub numărul anterior).

Et subscriptum erat iisdem ad marg. a dextro in inferiori Lecta correctaque. Erantque Sigillo Suae Majestatis Sacratissimae Judiciali et Authentico, eoque Transsylvanico in medio Loco. Super cera rubra ductili, impressive communita et roborata patenterque confecta et emanata.

Quibus humillime receptis, Nos Mandatis Majestatis Suae

Sacratissimae, semper et in omnibus uti tenemur, et par est obedire satisfacereque volentes, Anno hoc praesenti Millesimo Septingentesimo Septuagesimo Primo, die vero duodecima mensis Julij, ad exigentiam Litterarum earundem Reformatoriarum praescriptis Litteris Super Executione Relatorijs, seriem inhibitionis Nomine Illustrium S. R. I. Principum Nicolai et Emmanuelis Brankován de Bassaraba, in ipsa Exequutionis Quindena factae; expensas item in Executionis processum erogatas, Suo Loco inseruimus, taliterque emendatas, et reformatas. Jurium Suorum Uberiorum futuram ad cautelam necessarias, extradedimus. In cujus Rei firmitatem praesentes Nostras Testimoniales Sigillis Usualibus, manuumque propriarum Subscriptionibus roboratas concedimus. Datum in Libera Regiaque Civitate Saxonicali Cibiniensi, Anno et Die praenotatis.

Samuel Pongrácz m. p. & Josephus Ruttkay m. p.
(L. S.)

Inclytae Tabulae Regiae in Transylvania Judiciariae Scribae ac Jurati Notarij, ad praemissa fideliter peragenda Specialiter Exmissi.

Testimonium Super Reformatione
Litterarum Executionalium.

63.

Succesorii lui Doboşi declară din nou, că nu pot părăsi moşiile brâncoveneşti cuprinse prin execuţie, deoarece toate încercările lor de a-şi primi banii dela debitori au rămas zadarnice.

1771.

Excellentissime Domine S. R. I. Comes, & Gubernator Regie, Excelsum Regium Gubernium, Domini Domini Patroni Gratiosissimi.

Ad querelas Celsissimorum Dominorum Principum Bassaraba a Brancovanis, datas, sub die 28-a mensis Junij, circa vesperam, Excellentiae vestrae & Excelsi R. Gubernij Commissionales, ad nos directas, humillimo cum obseqventiae zelo accepimus.

Sed qvia expositio petitionis praelaudatorum Dominorum Principum adversa est, ipsorument Principum et Debitorum,

super Liquido Debito emanatis contractibus, ut & post factam Repulsionem Finalis Sententiae, omnia Juris Remedia, perexpressum excludenti, adeoque etiam aeqvitate et Patriae Legibus, non correspondet. Sustinemus humili cum reverentia, pro sola informatione, genuinam et claram veritatis expressionem substernere, qva de causa ad desiderium Celsissimorum Dominorum Principum, cum evidentissima nostri jactura accedere, & legitime Executis Bonis exasse excedere non possumus. Indubie confidimus, Excelsum R. Gubernium, nos qvoqve qva Patriae Cives, & Suae Majestatis Sacr(at)issimae fideles Subditos, in legali exculpatione gratiose exauditūros, & si qvid à parte nostri, vel Celsissimorum Principum Juris Qvaestionis erit, ad viam Juris relegaturos.

Celsissimi Principes, qva qverulantes, ipsi norunt & confessi sunt, qvanta Summa capitali, & sex per centum Foenore tenentes, & sub qva Conditione, pro Securitate Summae in Specialem Hypothecam, Bona in Districtu Terrae Fogaras existentia, cum speciali exclusione omnium Juris Beneficiorum obligaiunt.

Notum Eisdem etiam est primo, qvod legaliter fuerunt ad solutionem praemoniti, tandem legitime etiam ad Executionem certificati; postmodum Repulsione interveniente, ad Inclitam Tabulam Regiam, ad dandam Rationem Repulsionis evocati, qvin etiam per Excelsum R. Gubernium gratiose ad placide solvendum praemoniti, haud tamen obligationi suae satis fecerunt. Unde videntes manifestam morositatem, coacti fuimus, juxta tenorem Contractus & Finalis Sententiae, penes Legalem Executionis Processum, Bona obligata, pro Securitate, usque exsolutio seqvatur appropriare.

Non negamus qvidem, Eosdem Celsissimos Principes Debitores nos intra qvindenam, penes novum Inhibitionale à possessione inhibuisse. Sed qvia convictam Summam non obtulerunt, obtento Juri cedere non potuimus, et ex hac ratione, propter non obtemperationem mandati sumus ad Inclitam Tabulam Regiam evocati, hiceque sub Processu existentes, speramus legales nos facti Rationes assignaturos, et hoc simul comprobaturos, qvod Celsissimi Principes, indebiti coram Exc. R. Gubernium qverelas exposuerunt, ratione illegalis 12 per centum ptiti Foenoris.

Cum ipsorummet Contractuales Dominorum Debitorum,

non plus qvam sex per centum continent, Sententia qvoque I. Tabulae Regiae, hoc ipsum per expressum innuit, qvam in copiis hicce humillime substernimus, ut & sub dato 5-a Febr. Bukurestino A-o 1766. Missilium Celsissimi Principis Litterarum copias, in qvibus tam capitalem Summam, qvam Foenus recognoscit, et solvendum promittit, non decuisset Dominis Princibus accusando, hoc asservare, qvod nunqvam probari potest.

Si itaque juxta Apb. Const. Pat. 4-a Titl. 4-ti Art. 1-m & Comp. Const. P. 4-ae Titl. 15-ti Art. 1-um Contractus imponit Legem, & procedendi modum, in istis circumstantiis, nobis per legalem viam, de Securitate prospeximus.

Et prount intra qvindenam Celsissimos Dominos Principes legitime praemonuimus, ut Summam Capitalem cum Foenore, & causatis Expensis deponant, nos Bonis cedere esse paratos, haud tamen fecerunt, nec promiserunt, sed qvod plus, super eo etiam admoneri curavimus, si qvid praejudicij habent, ut Summam Inscriptitiam, in qvanta Bona sunt collata, legitime, tam pro utili Celsissimorum Principum, qvam vero securitate nostri, ut ad valorem Summae Convictae Executio proportionari possit, sed nec hoc fecerunt, adeoque non penes nos, sed Celsissimos Dominos Principes, culpa manet.

Supplicamus itaque humillime, dignabitur Excelsum R. Gubernium interveniente jam Evocatione, causam in suo competenti Foro decurrendam gratiose sinere. Ac ita nos gratiosae Manutentioni commendantes manemus.

Excellentiae Vestrae
Excelsique R. Gubernij.

64.

Demetriu Marcu scrie lui Schunn şi Sachsenfels că speră să poată îndupleca pe Principii Brâncoveanu să achite suma de 20,000 fiorini.

1771.
8 August.

Wohl Edle
Sonders meine Hochgeherteste Herren Herren.

Da die zeit mir nicht zu gelassen dass ich etwas weiteres und umständlicheres mit heitiger Post E. E. als meine mit gros-

10*

ser Gefahr der Wässern hier glücklicher ankunft zu melden. Danebst berichte, dass ich das weitere, durch Herrn Thoma Villara und meinen Schwagern schreibe, welche es mündlich E. E. raportieren werden. So viell ich mit Titl. Herren Fürsten von Brancovan habe sprechen können, mache mir Hoffnung und schmeichele dass ich es werde vielleicht, mit Gottes Hilfe, zustande bringen werde, damit die sache ein mahl zum ende kommet. Es sind einige *difficultaeten,* und die grösste zwar, wegen mangelung des Geldes noch, ich sehe dass der last auf mich, um das Geld zu bezahlen, kommen oder fallen wird, mithin ich auch auf meine sicherheit nachsehen muss. Ich habe die Herren Fürsten kaum mit grosser mühe und mit erstaunlichen *Bombardirungen* biss 19000 f. gebracht, und wie schon gesagt schmeichele mich, dass ich es, wie schon noch in Hermanstatt *projectieret* auf die 20000 f. zu treiben, also verhoffe dass EE mir keine *difficultaet* machen noch widersprechen werden, ich sehe noch finde mittel benante Herren Fürsten durch mögliche zuredungen es höher zu bringen, und befürchte, dass durch mehrere *Molestierungen* etwann in Verbitterungen, oder anderen ihrer gewöhnlichen Hartneckigkeiten die sache gerathen möchte, also getröste mich gnädiger antworth, annebst auch das, von seiten des Löblichen Gubernij ausgewirkten, an sie Herren Fürsten Schreiben herüber zu schicken, durch dieses *Instrument* verhoffe die obige summa deren 20000 fl. zu bekommen. Ubrigens mich in dero gnade und gewogenheit recommendierend verbleibe

Euer Hoch und wohl gebohrner

gantz gehorsamster diener

Kronstatt, den 8-ten August 1771.

Demetrius Marco m. p.

P. S. mein höflichstes Compliment und Handkuss an der gnädige Frau von Dobosi Bitte.

P. T.

à Monsieur Monsieur de Schunn, et de Sachsenfels

à Hermannstatt.

65.

Cheltuelile succesorilor lui Doboşi în procesul contra Brâncovenilor dela 1768—1771.

1771.

Specificatio

Expensarum in Causa liquidi Debiti Haeredum Samuele Dobossianorum contra Cels: S. R. I. Principes Nicolaum et Emmanuelem Brankovanis de Bassaraba ab Anno 1768 successive habitarum: ut pote

	Rf.	xr.
1-mo Anno 1768.2 Inclitae Tabulae continuae Fogarasiensis Assessoribus Admonitionem peragentibus tit.	8 „	20
2. Ao 1769 Expresso seu Nuncio praescriptam Admonitionem Bukurestinum Incl. Dominis Principibus per D. Barbenium expedito	29 „	10
3. Anno 1770 die 30-ma Aprilis pro secundaria personali Admonitione Incl. Dd. Principum Coronae 2 Cancellistis cum Auriga conducto eorsum missis una cum vectura	52 „	50
4. Anno 1770 pro Certificato Executionis et convocatorio Mandatis	2 „	33
5. Anno eodem Executoribus cancellistis penes contractuales Admonitionem paemissam Executionem tentantibus	33 „	20
6. Pro Sententia Tabulari penes Repulsionem pronunciata	10 „	—
Lat:	136 „	13

verso:

	Rh.	
Lat. translat: Rh.	136 „	13
7-mo Pro Executionali, certificatorio et convocatorio Mandatis penes sententiam Tabularem, item pro 1 compulsorio	3 „	44
8. Duobus cancellistis Coronam ad certificandos penes sententiam Tabularem ad Executionem Incl. DD. Principes missis, et Executionem et executionem peragentibus	50 „	—
9. Item His Diurnum ad 10. Dies	20 „	—

	Rf.	xr.
10. DDnis Procuratoribus Causam Tractantibus .	83 „	20
11. Capitalis Summa et restans Interusurium ab Anno 1760 die 22-da Febr. usque diem 22-am mensis Iuny 1771 j. calculum	22832 „	18
12. Pro una Plenipotentiaria et una Procuratoria constitutione	1 „	42
13. Duplex onus Repulsionis	120 „	—

66.

D. Marcu scrie din nou familiei Doboşi, să se învoească a se împăca cu Principii Brâncoveanu reducând datoria la suma 20,000 şi 3—400 vedre de vin.

1771.
11 August.

Wohl gebohren
Hoch geehrteste Herren Herren.

Mit meiner grössten Verwunderung ersehe, aus EE wertestes Schreiben von 9-ten dieses, dass EE mit den 20000 Rh. nicht begnügen, viell mehr auf die 21000 Rh. Sie sich beruften. Ich habe noch datto, die Versicherung deren 20000 von denen Herren Fürsten nicht erhalten, habe aber nur die Hoffnung mit grosser mühe biss dahin es zu bringen wollen und seind EE aber nicht zu frieden, so werde gäntzlich davon abstehen. Ich erkenne, dass EE wenig Vertrauen in mir haben, ansonsten hätt ich eine gantz andere antworth gehoffet.

Es ist war und erinnere mich, dass unser worth, als wir zusammen redeten, von 21000 war, dennoch sagten EE zu mir, dass mann den Baum mit einem hüb einst abschneiden könnte, dieses war mir genug zu verstehen gegeben, zweytens, als ich mich bey der gnädigen Frau v. Dobosi begab, versicherte mich dieselbe, dass Sie sich bestens, in dieser Sache, und möglichstens, um entweder auf die 21000, wo möglich, wenn aber nicht, nach meinem Guttachten verliesse.

Ich habe auch auf nichts anders, als auf EE Freindliches anvertrauen erwartet, um, wie abgeredet, auch die Differenz deren 1000 Rf. mit etwas — Wein zu *partagieren*, und mit Ihnen

Herren Fürsten zu verhandeln, damit nur ein mahl die andere grösste Summa deren 20000 in sicherheit gebracht worden wäre.

Mithin, es dienet mein gehorsamstes und Freundlichstes anfragen, ob, fals ich die sicherheit dieser mehrmahlen gesagten 20000 fl. finden und erhalten können werde, und der andern 1000 aber auf das mögligste das Vertrauen in mir EE setzen wollen, oder nicht?

Es soll mich sehr schmertzen, wann ich unverrichteter weise nacher Hause kehren sollte, und zwar wegen einen *bagatel*, dieses hätte niemahls in meinem leben gehoffet.

EE können mir nicht glauben, wie viell es mir noch an mühe kosten wird, udn auf was art mann mit diesen Herren Fürsten umgehen muss biss ich noch die Sicherheit deren 20000 finden werde, da Sie Fürsten noch nicht so hoch schreitten, und eingegangen sind.

Der Älteste Brancovan haltet sich reissvertig, und höchstens in Zeit von 10 Tagen in die Wallachey abgehen will. Ich kann mich ebenfals nicht länger aufhalten, als biss ich noch mahl dieses Schreibens eine verlässige antwort von EE erhalten werde, mithin gelieben es EE auf das beste zu überlegen, und nicht glauben Sie es, dass durch verzögerung der Sache etwas zu *profitieren* seye, sondern viell mehr nur verbitterung, und etwan *disperation* des vergleichs verursachen könnte. Drey oder 400 Eimer Wein hoffe mit gutter sicherheit von ihnen Fürsten noch zu erhalten. Übrigens mich, eines baldigst und gnädigst ja antworts getröstend erhaare mit aller hochachtung

Euer Hochwohl Gebohrener

gehorsamster Diener

Demetrius Marco m. p.

67.

Cât au cheltuit sucsesorii lui Doboşi cu procesul şi execuţia contra Principilor Brâncoveanu?

1771.

Die auf den Brancovanischen Process gehabte Unkosten betragen . . Rh.		537 „ 10
Hierzu hatt die Gnädige Mama hergegeben R.	53,20	
Herr von Sachsenfels laut Specification .	184,02	
Schunn laut Specification	176,30	
Also bereits ausgegeben in Summa Rh.	413,52	

Zu bezahlen ist noch übrig

1-mo denen Cantzellisten vor ihre Reise nach Kronstadt, und Verrichtete execution pro honorario . . .	50,—		
2-do vor 22 Täge ohne Rest Diurnum a Rh. 1	44,—		
3-tio vor 6 Täge ohne Diurno jedem a 30 x	6,—		
4-to vor die Certifications Relatorien	10,—		
5-to vor die Executions Relatorien	10,—		
6-to der Granitzer Wacht, so Pongratz bezahlet und ihme zu refundiren	3,18		
Nochzu bezahlen in Summa . . .		123,18	
Gesamter Unkosten Betrag wie oben Rh.			537 „ 10

68.

Pretensiunile Agnetei Doboşi şi ale ginerilor ci dela familia lui Constantin Brâncoveanu.

1771.

Unsere Pretension war folgende

Tit: Frau Mutter hatten zu fordern . . . . . . Rh.		11966,40
Sachsenfels		5699,43
Schunn		5139,41
Der gantzen Forderung Summa Rh.		22806,40
Statt dieser Summe werden bezahlt Rh.	20000,—	
hievon die Unkosten abgezogen mit . .	537,10	
Verbleiben also zu repartieren Rh. .		19462,54
hievon gebühren Tit: Fr. Mama	10212,20	
H. v. Sachsenfels	4864,11	
Schunn	4386,13	
Bilance . . . . Rh.		19462,54

69.

Altă arătare despre cheltuelile familiei Doboşi în procesul contra Principilor Brâncoveanu.

1771.

N o t a

In causa Brankovaniana habe folgenden Posten aufgelegt.

Anno		Rh.		xg.
1768	Denen 2 Fogaraser Notariis vor die erste Admonition	8	„	20
1770	vor die Certificatoribus Executionis und convocatoriis Mandata	2	„	33
1770	dem Dersi vor seine Opinion so wir dem H. Dévai nach Kronstadt geschicket	1	„	—
	vor zwey Constitutionis Procuratorum . . .	1	„	42
	Pro Sententia Tabulari	10	„	12
1771	d. 31 Mar. Pro Executionali certificatoriis et convocatoriis Mandatis item pro 1 compulsorio	3	„	44
	die 9^{n} vor die Plenipotentioriis vor H. Rutkai	—	„	51
	die 10 dem H. Rutkai mit gegeben Rh. 50 „ 20			
	für Mehl			
	Reiss			
	Gerste Grabe			
	detto feine			
	Lab. 5. Brodt a 6 x.			
	10 Mass Wein a 8 x.			
	Petersel 6 x.			
	Zwiebel 3.			
	Bertram 6.			

d. 2-da Iunii a. Cto des Fuhrlohn . . . . Rh. 4 „ 20
4-ta Iunii dehm Stadt Reuther vor 3 Täge . . . . 3 „ .

N. B.

die in denen Brief gehabte Unkosten, biss zur Abreise des H. Rutkai, erstrecken sich, ohne derer Cantzellisten Bezahlung, bereits auf . . . . Rh. 56 „ 25

pro ulteriori intertentione habe d. 18-ten Iuny mitgeschicket . . . . 7 „ 14

derer beyder Assessores Fogarasi und Matskási Diurnum auf 15 Täge per Rh. 1 gerechnet beträgt . . . Rh. 30 rh.	36 „ —	
davon habe	10 „ 20	
	25 „ 80	25 „ 80

Rest also

welche Herr Hirling ihnen zahlen wir aber ihm refundiren werden.	
d: 20 dem Stadt-Reüther Folbert	3 „ —
d: 26 dem Stadt-Reüter Hans Georg nebst 4 Jäger	4 „ 80
d: 27 dem Ianitor	

(incomplet).

70.

Succesorii lui Doboşi arată din nou guvernului ardelean motivele, cari i-au determinat să nu se supună ordinului de a ieşi din moşiile brâncoveneşti cuprinse cu execuţie, împotriva căreia Principii debitori au apelat cerând în acelaş timp şi intervenţia guvernului, care nu e însă în drept a împiedeca procedura legală a justiţiei.

Antequam gratiosam Excellentiarum Vestrarum ad humillimam nostram in puncto Mandati Inhibitionalis, in Causa Debiti liquidissimi per Principes Brancovanianos illegitime extracti, porrectam Instantiam sub currentis editam, nobis vero sub admanuatam Resolutionem percepissemus; cum periculum in mora subversabatur, necessitatem nobis impositam vidimus, indebitis memoratorum Principum vexis ac prolationibus mediis per Legem, uti nobis quidem videtur, admissis obicem ponere ac de securitate tanti debiti quovis meliori modo prospicere; adeoque tam nosmet ipsi cancellistis ad inhibendam consumatam jam Executionem expeditis personaliter declaravimus, quam per expressos etiam nostros Executores declararì fecimus; nosmet remedio Inhibitionis per Debitores nostros illegitime extracto cedere, ac Bonis Executione obtentis exire nolle; quapropter etiam ad reddendam mandati Inhibitionalis non obtemperationis Ra-

tionem ad Inclitam Tabulam Regiam evocati sumus. Plane inexspectatum itaque fuit, quod praelaudati nostri Creditores, omnem prolationibus salutem quaerent, licet juxta praxim judiciariam ad Incl. Tabulam Regiam nos evocari fecerint, duplici tamen via incedentes privata etiam sua instantia ad Excelsum Gubernium Regium confugerint, idque consequi studuerint, ut mandato Excellentiarum Vestrarum e Bonis, optimo Jure legitima executione mediante occupatis iterum excedamus, causaeque nostrae finalis Determinatio cum maxima nostra injuria in longum protrahatur; cui quidem Debitorum nostrorum voto prouti nullatenus accedere possumus; ita etiam nobis summopere curae cordique·est; ne Excellentiae fors Vestrae sinistris quibuscunque delationibus persvadeantur, ac si nos nosmet Legibus Patriis opponere aut Jussis Excellentiarum Vestrarum refractari intendamus. Humillime itaque declarandum duximus quod Processus noster et subsecuta Executio fundentur in expresso obligatoriarum contextu, ubi Debitores Bona sua nunc executa in actualem Hypothecam *nobis exclusis quibusvis Juris Remediis* obligaverant, adeoque Legem sibi statuerant; proindeque cum juxta Legem Compil. Constit. P. 4. Litt. 15. Art. 1-m et Titl. 16. Art. 2-m *in arbitrio creditoris situm sit in executione Debitorum suorum Legibus in obligatoriis declaratis uti,* sed praeterea etiam in Legibus Patriae Remedia Juris ordinaria non in omnibus causis et casibus aequaliter adhiberi a succumbentibus opssint, praesertini vero in Causis liquidissimi Debiti (prout et nostra) praeter exmissionem in casibus obscuris nulla Remedia admittantur prout Lex Approb. Constit. P. 4. Titl. 4. Art. 2 expresse statuit; Hinc spe firma tenemur Excellentias quoque Vestras gratiose agnituras fore, nos ex eo, quod illegitime extracto mandato Inhibitionali morem haud gesserimus ac in Bonis executis permanserimus nihil contra tenorem Legum, neque contra gratiosas Excellentiarum Vestrarum Determinationes, ad textum Legis nos inviantes egisse; Quod dum nobis ab eminenti Excellentiarum Vestrarum Justitia, aequitatisque amore demisse pollicemur, hanc unicam humillimam petitionem annectere sustinemus; ut cum nos ob non obtemperationem Mandati Inhibitionalis ad Forum competens Incl. videlicet Tabulam Regiam per repetitos Principes Debitores nostros jam evocati, proutique simus ibidem facti rationem assignare; dignentur Excellentiae Vestrae Recurrentes fors iterum Debitores nostros qui contra

datam in obligatorialibus fidem, factasque iteratur multifarias vanas Policitationes in eo tantum, ut causa pro possibili protrahatur omnem collocant operam, ad viam Juris, quam jam ingressi sunt, relegare ac ad Forum Tabulae Regiae inviare; cum alioquin etiam non tantum indignum esset, ut causa hoc in Incl. Tabula Reg. inchoata et quoad extractum quoque Mandatum Inhibitionale eo omnimode pertinens, extra cursum Juris ordinarium et contra praxim Judiciariam in conspectum Excellentiarum Vestrarum deducatur, verum etiam nosmet, si casu quo extrajudicialiter e Possessione occupatorum Bonorum excideremus, in modernis Creditorum nostrorum Patriae periculossimis Circumstantiis quoad totam Capitalem Summam evidentissimo expositi firmi periculo.

71.

Chitanţa lui Samuil Pongrácz şi Iosif Ruttkai despre 98 fl. primiţi ca diurne şi cheltueli de execuţie dela succesorii lui Doboşi.

1772
9 Martie.

Specificatio.

Cum Coronam ad certificandos penes Sententiam Executionalem Celsissimos Principes Brankovanos mitteremur, Nobis Executionem peragentibus legitimati sunt Rh. 50 „ —

Diurnum Nostrum pro 22 diebus a Rhenensi Uno singullatim computando facit . .	44	„ —
Item pro sex diebus intertentionem habuimus .	6	„ —
Pro duabus Certificatorio Relatorys	10	„ —
Duabus itidem Relatorys Executionis .	10	„ —
Summa Rh.	120	„ —
E qua Summa Anticipati sunt . .	30	„ —
Et sic subtrahendo hanc Summam manevit insoluti	90	„ —

Huic Summae accedunt Rh. 7 pro Diurno mei S. P. exitus ad Manutentionem Bonorum, cum maximis periculis fuissem expositus.

Praespecificatam Summam id est Florenos Rh. 98 a spectabilibus Generosis Dominis Carolo Sachsenfels et Iohanne

Schunn Exponentibus Nos rite percepisse, praesentium per vigorem recognoscimus, d. 9-na Mensis Marty, A. 1772.

Samuel Pongracz m. p. et Iosephus Ruttkay m. p.
Cancellistae Tabulares.

72.

Chitanța lui Demetriu Marcu despre 60 ducați, primiți dela succesorii lui Doboși pentru serviciile lui în chestia aplanării afacerii de datorie a Principilor Nicolae și Emanuil Brâncoveanu.

1772.
10 Martie.

Quittung

Über Sechtzig Kays. Dukaten, welche ich, als ein Douseur, vor meiner Bemühung, in der zwischen Titl. Frauen Agnetha von Dobosi, und deren beyden Hn Eydame, v. Schunn und Sachsenfels, einer Seits, und anderer seits denen Fürsten Nicolaus und Emanuel Brancovanis, verglichenen Schuld Sache, von gedachten Hrn v. Schunn und v. Sachsenfels, ohne einigen Beytrag der Frauen v. Dobosi, richtig zuhanden empfangen habe, welches hiemit nicht nur recognosciere, sondern auch erklähre, dass ich mit gedachten 60 vor alle meine Vorwendungen völlig contentieret und zu frieden gestellet seye. Sig. Hermannstatt, den 10. Martij 1772.

(L. S.) Demetrius Marco m. p.

In dos:

„Quittung Hrrn Marco Demeter über *60 Ducaten,* vor den Brancovanischer Vergleich ddto 10 Martij 1772“.

73.

Un raport despre felul cum a fost reintrodus Principele Brâncoveanu în posesiunea moșiei dela Sâmbăta de sus în urma unui proces purtat contra creditorilor săi din familia Marcu.

1803.

Tekintetes Törvényes Szék!

Az iránt szolittattam meg tegnap officiose, hogy a F. Szombatfalvi Márkoiánus Creditoroknak Hertzeg Brâncován Urral

valo Ügyökben mái Napon tenném meg Declaratiomat azon két pontokra nézve mellyeket á Felséges K. Gubernium ezen folyo 1803-ban Januarius 14-én 133 Szám alatt költ, kegyelmes Rendelésében ezekben méltoztatott ki-tenni.

1-ször. A tisztelt Hertzeg, és Hitelezők között á közelebb mult X-ben (December) 4-én Itéletnek ellenére miért nem insinuáltam Recursust á Felséges K. Guberniumhoz?

2-szor. Annak Executiojakor miért nem interponáltatott repulsio?

Ezen kérdésekre kivántató Feleletnek tökélletesebb voltára nézve szükségesnek itéltem é rövid deductiót, á mennyibe é tárgyban béfolyásom lehetett, előre bocsáttani.

1.) 1802-be November 13-kán Bráncován Hertzeg által Törvényben idéztetvén á Márkoiánus Hitelezők az arról való Relatoriát kapták Szebenbe azon 9-ber 18-kán és pedig onnét vehettem 9-ber 23-kán Fogarasba, oly instructio mellett, hogy minél hamarább lehet, fogok á tárgyról informáltatni, s addig a dolog derekához ne ereszkedjem, á mint hogy nem is lehetett. De

2.) A Felperes Hertzeg részéről á per lévátáztatott azon 9-ber 20-kán éppen á Citationak 8-vájá következésképpen akkor hozzá nem Szólhattam, hanem requiráltatásom után következett Session in Figura Judicii prohibitáztattam az 1-ső per non venit Sententiát 's improtocoláltattam, 8 Napi Szabadságot adván erre Vidéki Municipalis Törvényünk. Azonban a Creditor Urak ki-nyilatkoztatták magokat á Fogarasi Nemes Székhez az I. Cridalis Commissio által küldött irásoknál fogva, hogy á Plenipotentiariusságot tsak á Cridára nézve válalták, nem pedig á perlekedésre is, azért á Bnáncoviánumba nem kivánnak Inctorátusságot viselni. Hozzá adta mindazonáltal az Incl. Cridalis Commissio, hogy ennek tractálására Procuratort kiván rendeltetni. Emellett irtam a Creditor Urak Szebeni Szószóllójoknak, hogy Procuratoria constitutióról provideáljanak, vévén észre, hogy az eddig volt szokás ellen meg nem fognak elégedni á privata requisitionálissal á Hertzeg részéről. De mindenekelőtte

3.) A Procuratoria Constitutio eljött volna, elérkezett a 2-szori proclamationak 8-ája is. u. m.: 9-ber 27-ke és akkor á Creditor Plenipotentiarius Urak Nevekben formalis protestatiót adtam bé á Törvényes Székbe, 's kivántam mind annál, mind á processusra tett Feleletnél fogva a Felperes Hertzeget Perének az interponált prohibita mellett való continuáltatására utasittatni,

's á processust felelet végett közöltetni. De nem lévén arra tekintett 2-szor is per non venit convincáltattak á Plenipotentiáriusok.

4.) December 4-kén el-érkezvén á Per 3-szori proklamáltatásának 8-ája is. Ugy a Szebeni J. Judicatustól ki vett Procuratoria constitutiom is, ennek bé-adása mellett kivántam á Procuratoria constitutionalia Bránkován Hertzeg részéről helytelennek praetendáltatván, erről tett disceptatio az Ülésben fel vétetett, 's á constituio cassáltatott, és az Alperes Plenipotentiáriusok az egész derekas kereseten per non venit el marasztaltattak. Következendőleg azon December 14-kén az Executio, 28-án pedig az Introductio meg esett.

Már amint bizonyittyák mind ezeket á per folyásos Levelet 's improtocollatiót, ugy tettszik nem homályosabban láttzanak ki á Perben bé-csuszott ezen fogyatkozások.

1.) Szinte példa nélkül való Szerénységgel folyt le ezen per; mert 9-ber 20-kán vétetett fel, és X-ber 4-kén tökélletesen el-határoztatott, és igy 14 Napok alatt, ugy hogy á kivántatott correspondentiára idő sem suppetált.

2.) Tudva lévén hogy ezen tárgy cridalis processus mellett áll á Felséges K. Gubernium előtt, talán ab officio is kell vala arra tekintetni, hogy azon egy tárgy két Forum előtt nem tractáltathatik 's, a Creditorok sem perelhetnek két felé. Vagy

3.) Ha nihil Index ex officio; kell vala legalább a kivánt Procuratort meg adni, nem pedig azt á formalis Constitutionak hijjánossága miatt el mozdittani, nem lévén köztünk Szokásban az affélék meg kivánása, Annál-is inkább nem lehet vala pedig á Szebeni I. Judicatus előtt tett Procuratoria Constitutiot elégtelennek itélni contra D. P. 2-ae T. 13. et 79. 'S.-é nélkül-is.

4.) Éppen Szükséges lesz vala bár magoknak á Creditor Plenipotentiarius Uraknak Inctoratussagok ellen irásban tett kifogásokat fel venni 's diluálni. Sőt

5.) Az 1-ső per non venit Sententia ellen prohibitae Remedium jövén közben, mig é mellett el nem láttatott á per, addig leg kisebb további lépés sem tétetttethetett vólna ebben. Itélje-is meg akárki, mitsoda Perfollyás az illyen. A Prohibitae remedium ma nints itten superálva 's fenn áll; még is á kereső Fél, kereset tárgyat birja. Továbbá

5.) Ez-is meg jegyzést érdemel, hogy á per non venit Sententia mindjárt annak meg tétele után kiadatott holott á R. Tab. Instructio 93-ik §-phusa szerént á Semmi Remediumot nem es-

merő Perben költ per non venit Sententia sem adattathatik ki 15 Napig, vagy Municipalis Törvényünk 4-ik Titulussa szerént 8 Napokig, az allatt lehetvén mindenkor á Nonvenientias Itéletett prohibitázni. Végre

7.) Az Introductio tétetett az Executio után 15-ik Napon, holott á R. Tabularis Intsructio 124. §-phussa szerént, á 16-ik napon lehet vala annak meg esni. Külömben-is á tsak pro forma esett meg, mert az Executio után tsak hamar bé-ült a triumpháns Hertzeg á Jószágba.

Ezekhez képest már ez az alázatos feleletem az előmbe tett

1-ső kérdésre: December 4-kén Itélet ellen azért nem jelentettem Recursot a) hogy ab agendo Judicialiter lévén egyszer el-mozdittatva nem gondolhattam hogy többet á dologhoz szólhassak, annál inkább hogy el-fogadtassék. Azonban b) A per non venit Sententia ellen illendőbb remediumnak itéltem az Inhibitionale Novumot. És igy á

27ik kérdésre: a) A Inhibitionale, á repulsionis remediumnál hellyesebbnek tartatván ebben ez azért sem kivánt interponáltatni, hogy a R. Tab. Instructio 153-ik §-phussa szerént repulsio mellett derekas feleletet tartoztak volna tenni. A Plenipotentiarius Urak igyekezetek vólt pedig, az Alperességet lerázni magokról; melyhez á repulsio mellett nem férhettek volna, hanem Inhibitionale mellett azon kivül-is. b) A Deliberatum pronunciatioja után 10 Napra menvén ki az Executio idő sem volt á Plenipotentiariusokkal az iránt tractálni, hogy mi uton lesz jobb magokon Segitteni, Postán lehetvén Fagarasból Szebenbe correspondéalni.

Hogy pedig az előre fel-tett Inhibitionis Remediummal való élés is el-mult, oka volt hogy Inhibitionale Novum után ugyan á Plenipotentiarius Urak M-Vásárhelyre el-küldöttenek, de miért nem hoztanak okát nem tudhatom, mellyet-is és egész bizodalommal el-vártam éppen az Executio után következett 15-ik Napjának azon órájáig, melyben á Posta Fagarasba meg-érkezett. A honnét látván á kivánt remediumot nem jötnek lenni, igyekeztem Vidékünk Incl. Notáriájáról Inhibitionálét szerezni de éppen akkor lévén V. Kapitány és Notárius Urak á Bráncovánia Introductioban F. Szombatfalván foglalatosok, itt sem volt kitől extráhálni á Novumot, 's azonban annak fatalis terminussa eltölt.

Ezen alázatos reflexioim 's feleletem meg tevén á Felsőbbség parantsolattja szerént állandóképpen maradtam, A

Tekintetes Felső Széknek

köteles szolgája.

74.

Actul de donaţiune al Principelui Grigorie Brâncoveanu, care dărueşte moşiile din Sâmbăta de sus şi din Poiana Mărului pe seama bisericii Sf. Treimi şi a şcoalei din Braşov în Aprilie 1823.

1823.

Aprilie.

Übersetzung.

Nachdem bey Ausbrechung des vorigen Krieges, zwischen der ottomanischen hohen Pforte, und dem kaiserlichen russischen Hofe, der Unterfertigte samt Familie in die benachbarte K. K. Freue Stadt Kronstadt sich geflüchtet, und dort durch 6 Jahre in Ruhe und Nachsicht gelebet hatte, ereignete sich der Todes Fall meines verehrten und geliebten Vaters *Emanuel Brancovan,* und meiner geliebten Schwester *Helena,* welche beide in der städtischen nicht *unirten* heiligen Dreyfaltigkeits Kirche der dortigen privilegirten griechischen *Compagnie* begraben wurden. So haben wir uns auch itzt *bei den jetzigen über das Vaterland, durch die fremden Rebellen gekommen traurigen Ereignisse, nicht mehr ertragen könnend, mit Familie in diese Stadt Kronstadt gerettet, wo sich wieder der Tod meiner geliebten Mutter Zoitza ereignete, die auch in das nehmliche Grab meines seeligen Vaters beigesetzt wurde*[1]).

---

[1]) O copie în traducere germană a actului grecesc de donaţiune se găseşte şi între anexele cărţii răposatului Bartolomeiu Baiulescu, *Monografia comunei bisericeşti gr. or. române a Sfintei Adormiri din cetatea Braşovului*, Braşov, 1898, pag. 107 110. Textul acestei traduceri diferă, ca formă, de cel păstrat în dosarul din arhiva Muzeului Bruckenthal din Sibiu, acesta din urmă fiind ceva mai concis şi mai simplificat decât copia publicată la Baiulescu. Aşa de ex. pasajul în care Grigorie Brâncoveanu face amintire de revoluţia din 1821 şi de moartea mamei sale Zoiţa în refugiul dela Braşov, are în copia lui Baiulescu forma următoare: *„Sowie auch bei den jetzigen über*

Da ich bei diesem meinen langen Aufenthalte die herrschende Ordnung in dieser Kirche, die durch die Kirchenvorsteher in der Furcht Gottes gehandhabet wird, bemerket habe, und dass die Seelenmessen für meine Aeltern zu ihrer Seeligkeit pünktlich gehalten, und auch die von Andern von Zeit zu Zeit im Glauben Gottes gemachten Vermächtnisse und Anordnungen vollzogen werden; so bin auch ich zu der folgenden heilbringenden That bewogen worden, und vermache eigenwillig mit diesem Vermächtnisse, zu meiner und meiner ganzen Familie, der lebenden sowohl als der verstorbenen ewigen Andenken und Erinnerung, der *in der Stadt Kronstadt befindlichen Kirche und Schule,* unter der Aufsicht der dortigen griechischen Handlungs *Compagnie,* die zwei in Siebenbürgen sich befindenden väterlichen Güter; das Eine Namens *Ober Szombath,* welches von dem durchlautigsten Fürsten *Michael Apaffi,* unserer Familie, als ein erbliches Geschenk gegeben worden, wie das königliche *Donations Instrument* zeiget, das Andere *Pojana Marului,* welches wie die bey uns aufbewahrten *Contracte* zeigen, von meiner Familie gekauft worden ist.

Daher soll *die benannte Kirche, und dabey sich befindende Schule* nach meinem Ableben, die ganze Kraft und Macht haben, diese, als ein itzt von mir gemachtes ewiges unabänderliches und ungetrennbares Vermächtniss mit vollkommener Herrschaft, durch die bestimmten Vorsteher beeideten griechischen Handelsleute beherrschen, ohne solche je, unter keinem Vorwande weggeben, oder veräussern zu können, sondern sie sollen deren Einkünfte mit Erfüllung der von mir gemachten folgenden Anordnungen pünktlich, so wie solche vorgeschrieben werden, meinem und menier Gattin Ableben geniessen.

A.) Bestimme ich, dass von den jährlichen Einkünften dieser zwei benannten Güter, die Hälfte alle Jahre von den Vorstehern[1]), der Kirche und Schule auf Seelenmessen und Almosen

---

das Vaterland gekommenen traurigen Umständen, nachdem wir die betrübenden und schlecht eingerichteten, auf uns zugehäuften und durch fremde Insurgenten böswillig hervorgebrachten Ereignisse nicht mehr haben ertragen können, sind wir mit der ganzen Familie in dieselbe Stadt Kronstadt geflohen, unser Heil findend, woselbst auch meine inniggeliebte Mutter Zoitza vom Tode überfallen und in dasselbe Grabmahl meines seeligen Vaters beigesetzt worden ist".

1) La Baiulescu: „*von den Curatoren*".

verwendet werden; welche Seelenmessen zu der kirchlich bestimmten Zeit abgehalten werden sollen; ausser diesem aber soll alle Jahre eine Seelenmesse[1]) mit Austheilung von Wachskerzen, und mit der gewöhnlicher Pracht gehalten, und dem Archimandriten der Kirche 100 f. W. W. denen der grossen Kirche in *Skei* (obere Vorstadt) 100 Rh. denen der kleinen Kirche in Skei[2]) 50 fl. und denen der nichtunirten Kirche in der Altstadt 50 fl. gegeben werden, damit sie alle Samstäge des Jahres die Nahmen der Verstorbenen in ihren Gebethen erwähnen, und für unsere Erlösung bethen. Das Allmosen aber soll von den Vorstehern gewissenschaft unter die wahrhaft Armen in Kronstadt nach dem Verhältnisse ihrer Noth zur Erleichterung des sie drückenden Elendes[3]), vertheilt werden.

B.) Die andere Hälfte der Einkünfte bestimme ich zur Vergrösserung der vorhandenen Schule dieser Kirche, und es sollen von dem Vorstehern mit Bezahlung griechische[4]) Lehrer für die gemeinen, gramatikalischen und filosophischen Lehren, und ein Anderer besonders für das Deutsche angestellt werden, damit sowohl Eingebohrene, als Fremde Schüler, von der nehmlichen, oder auch von einer andern Religion[5]) unentgeltlich sowohl in den griechischen Lehren, als auch in der deutschen Sprache Unterricht erhalten. Dieser Schule der griechischen Kirche vermache ich auch meine ganze Bibliothek bestehend aus griechischen, lateinischen[6]), italienischen, und deutschen Büchern, welche von den Zeitumständen werden geretet werden, um solche zum Gebrauch und Nutzen lehrbegieriger Schüler zu verwenden, darum soll es auch nicht gestattet seyn, solche aus der Schule in die Wohnungen hinaus zu geben, weder denen Lehrern, noch denen Schülern, sondern sollen nur in der Schule gebraucht und gelesen werden.

C.) Die auf diesen 2 Gütern befindlichen nicht unirten Kirchen sollen immer in der gehörigen Ordnung erhalten werden, und die Vorsteher sollen die alljährlichen nöthigen Ausbesserun-

---

1) La Baiulescu: *Gedächtnissfeier*.
2) La Baiulescu: *Skejn*.
3) La Baiulescu: *Unglücks*.
4) La Baiulescu: *hellenische*.
5) La Baiulescu: *von gleicher und fremder Religion*.
6) La Baiulescu: amintite și cărți *franceze* ca făcând parte din biblioteca lui Brâncoveanu.

gen besorgen[1]), damit solche nicht zu Grunde gehen, und unaufhörlich unsere Namen in den heiligen Liturgien[2]) erwähnt werden.

D.) Die auf benannten zwey Gütern wohnenden Priester sollen niemals von ihren Früchten einen Zehend geben, sondern als auf immer von dem Zehend der demselben rechtmässig zugehörigen Aussaat befreit, sollen sie unaufhörlich für den König, für die Stifter, für die Einwohner, und für alle frommen Christen bethen.

E.) Da die Einwohner des obern Gutes *Pojana Maruluj* wegen ihrer hohen[3]) Lage immer Mangel an Nahrung leiden, so verordne ich, dass solche auf immer nur von den Zehenten des Kukurutz befreit bleiben, und sollen diese Freiheit so wie sie solche vorhero von meinen Vorältern hatten, als auch von mir bestättiget, geniessen, die übrige Rechte aber sollen die Inwohner der erwähnten zwei Güter denen Vorstehern der obbenannten Kirche nach den Gewohnheiten und Landes Gesetzen[4]) leisten.

F.) Die griechischen Compagnie Vorsteher und Vormünder[5]) der städtlichen heiligen Dreifaltigkeitskirche in Kronstadt sollen die Aufsicht auf obigen zwey Güter und deren Einkünfte auf das rechtlichste, genaueste, und gerechteste haben, solche nach meiner obigen Angabe besorgen, was ich in obigen Punkten verordnet habe, erfüllen und solche in ihrer Unverletztheit erhalten, damit sie nicht vor dem Richterstuhle des allmächtigen Gottes zur Rechenschaft gezogen werden[6]).

G.) Zur Bestättigung dieser von mir vermachten zwei Güter und zur unumstosslichen Besorgung obiger Anordnungen, sollen die Vorsteher sorgen, damit dieses christliche Vermächt-

---

[1]) La Baiulescu: *die Curatoren sollen für ihre jährliche nötige Pflege sorgen.*

[2]) La Baiulescu: *bei den heiligen geistlichen Funktionen.*

[3]) La Baiulescu: *gebirgigen.*

[4]) La Baiulescu: *Ortsgesetzen.*

[5]) La Baiulescu: *Vorsteher und Curatoren.*

[6]) La Baiulescu: *„sollen über diese zwei obigen Grundstücke und die Einkünfte derselben nach der wahrhaftesten, genauesten und gerechtesten Art die Verwaltung und Leitung führen, nach meiner obigen Anordnung die Austheilungen machen und Alles, was ich in obigen Punkten festgesetzt habe, in Ausführung bringen und in seiner Unversehrtheit verwahren, damit dieselben vor dem höchsten Richterstuhle des allmächtigen Gottes sich nicht schuldig machen sollen“.*

niss von dem hiesigen löblichen Magistraten bestättiget und von Sr. K. K. Majestät wie gewöhnlich bekräftiget werde.

Welches samt denen vorhandenen *Documenten, Obligationen* und anderen Schriften dieser zwei Güter unter der Aufsicht der berührten Kirche aufbewahret, und auch in den Codex dieser Kirche eingetragen werden sollen[1]).

Gegenwärtiges ist in der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen im 1823-ten Jahre des Heils, im Monath April herausgegeben, und zur Glaubwürdigkeit von mir dem Vermächtnissmacher eigenwillig bestättiget und zur vollkommenen Sicherheit durch meine eigenhändige Unterschrift, und Beidrückung meines Siegels bekräftiget worden.

(L. S.)

bestättige obiges
Gregor Brancovan
Archimandrit Theodosio
Priester der griechischen Kirche zu
Kronstadt, bezeuge.

Praesentem suprascriptam versionem e Graeca in Germanicam in omnibus punctis et Clausulis conformiter translatam esse, fidem facimus, et Sigillo publico Privil. Graecor. Coron. Compagniae corroboramus. Coronae Die 25-a Maji '833.

Anastasis H. Sudo m. p.
Iudex.

(L. S.)

et
Sigismundus Jaksi m. p.
Privil. Graecor. Coronensium Compg.
Ordinarius Notar(ius).

In dos:

Gregor Brancovan im J. *1823* Ober Szombath n. Pojana Meruluj der gr. Kirche in Cronstadt.

---

[1]) La Baiulescu: „*und dieselbe soll bei der Curatur der genannten griechischen Kirche sammt den vorfindigen Documenten, Verträgen und übrigen Schriften dieser beiden Grundstücken aufbewahrt und in das Buch der Kirche eingetragen werden*".

CUPRINSUL.

RIVALITATEA POLONO-AUSTRIACĂ
ŞI
ORIENTAREA POLITICĂ A ŢĂRILOR ROMÂNE
LA SFÂRŞITUL SECOLULUI XVII

DE

I. MOGA

Lucrarea de faţă este rezultatul cercetărilor, pe care am avut prilejul a le face în arhivele Vaticanului, în cursul anilor 1927—8, când am cules aproape întreg materialul privitor la Ţările Române, aflător în corespondenţa nunţiilor apostolici din Varşovia dela 1672 până la 1699.

Personalitatea proeminentă a lui Ioan Sobieski predomină această perioadă de timp, în care regele polon, conştient de importanţa ce o avea regatul său, atât în conflictul dela Rin între Ludovic XIV şi împăratul Leopold, cât mai cu seamă în resolvirea problemei stăpânirii Principatelor Române, — problemă de un interes vital pentru Turcia, Austria, Polonia şi mai târziu Rusia —, a căutat, întâiu izolat, apoi în cadrul Ligei Sfinte, să arunce puterea otomană dincolo de Dunăre, să-şi păstreze stăpânirea asupra Ucrainei, să cucerească Moldova, formulând dela un timp pretenţii de suzeranitate şi asupra Ţării Româneşti şi a Transilvaniei. Marile planuri de expansiune polonă întâmpinară, în ce priveşte stăpânirea Principatelor Române, o statornică împotrivire la Curtea din Viena şi victorioasa înaintare a oştirilor împăratului Leopold în Ungaria şi în Transilvania, dar mai cu seamă politica iscusită a domnilor români, strânşi în cleştele rivalităţii polono-austriace, zădărniciră încercările lui Ioan Sobieski de a-şi întinde stăpânirea până la Dunăre.

In aceşti ani de neîntrerupte conflicte militare şi diplomatice, reprezentanţii Vaticanului la Varşovia aveau însărcinarea să ali-

menteze pe toate căile spiritul războinic împotriva Semilunei şi să unească acţiunea puterilor creştine într'o ofensivă comună împotriva păgânilor, punând la contribuţie în acest scop prestigiul moral şi resursele materiale ale Sf. Scaun. Nunţii apostolici din Polonia, în corespondenţa lor trimisă cardinalului secretar de stat la Roma, vor stărui deci asupra tuturor eforturilor făcute de ei în acest sens.

Informaţiunile cuprinse în această corespondenţă ne-au ajutat să urmărim în lucrarea de faţă orientarea politică a Ţărilor Române prin prisma polititcei externe a Polonilor.

Pornind dela acest criteriu, am împărţit lucrarea în două părţi: prima pentru anii 1672—1676, cuprinzând războaiele Polonilor cu Turcii dela căderea Cameniţei până la pacea dela Zurawna, timp în care conflictul turco-polon rămâne izolat în Răsăritul european, şi a doua parte, pentru anii 1679—1696, perioadă dominată de realizarea treptată a Ligei Sfinte şi a ofensivei generale creştine împotriva Turcilor, timp în care Ţările Române ajung obiectul rivalităţii polono-austriace, până la moartea lui Ioan Sobieski. Ca încheiere am adăugat un capitol despre pacea dela Carlowicz, care consfinţeşte zădărnicia atât a eforturilor polone, cât şi a celor austriace, pentru subjugarea Principatelor Române.

Dificultăţi de ordin material mă împiedecă să public materialul documentar inedit, de care dispun. Documentele, a căror copie se află în posesiunea mea, le semnez cu o stea, indicând locul unde se află originalul în Arhivele Vaticanului. Cele indicate fără stea le păstrez numai în còpii resumative.

De încheiere, fie-mi îngăduit a însemna aici că apariţia acestei lucrări se datoreşte bunăvoinţei profesorilor mei, directori ai Institutului de Istorie Naţională, dd. I. Lupaş *şi* Al. Lapedatu, *cari mi-au dat prilej a face timp de doi ani cercetări în Arhivele Vaticanului în calitate de membru al Şcoalei Române din Roma şi n'au pregetat a-mi sta în ajutor cu sfaturi şi îndrumări binevoitoare la redactarea acestei lucrări.*

Pentru toate acestea le exprim respectuoasele mele mulţumiri.

Cluj, 8 Aprilie 1933.

I. M.

Partea I.

RIVALITATEA TURCO-POLONO-MOSCOVITĂ ŞI CAMPANIILE PENTRU STĂPÂNIREA UCRAINEI ŞI MOLDOVEI

CAP. I.

CĂDEREA CAMENIŢEI SUB TURCI

1. Originea războaielor turco-polone de la sfârşitul secolului XVII.

Armistiţiul dela Andruszow, încheiat în 20 Ianuarie 1677, puse capăt ostilităţilor de peste un deceniu dintre Polonia şi Rusia pentru stăpânirea Ucrainei, trecând pe Cazacii de dincolo de Nipru sub suzeranitatea Rusiei, iar pe cei de dincoace de fluviu sub a Poloniei. Actul semnat de cele două puteri rivale era însă departe de a putea linişti pe Cazaci, cari prin noul lor hatman Petru Doroşenco căutau acum ajutorul Turcilor, pentru a-şi câştiga neatârnarea faţă de Poloni şi Ruşi realizând sub scutul semilunei o Ucraină politică unitară, un mare stat ortodox căzăcesc, eliberat de persecuţiile catolice leşeşti şi de tirania latifundiarilor poloni şi ruşi de pe pământurile lor.

In vara anului 1668 o solie a hatmanului sosi la Poartă aducând actul iscălit la 10 August 1668, prin care Doroşenco supunea Ucraina suzeranităţii sultanului Mohamed al IV-lea. Hatmanul se angaja în numele său şi al Cazacilor de sub comanda lui să facă război oricărui duşman al Imperiului Otoman, în schimb Cazacii să aibă dreptul de a-şi alege singuri căpetenia, ei nefiind supuşi, ci aliaţi ai Porţii. Turcii, Tătarii, Moldovenii sau Muntenii, când le vor veni în ajutor, sau vor trece prin ţara lor, să nu se atingă de bisericile ortodoxe ucrainene, nici să facă moscheie, nici să prădeze pământul Cazacilor. Tătarii să

respecte acest tratat, să nu încheie nici un pact cu Polonii, nici cu Moscoviţii, fără ştirea hatmanului căzăcesc. In schimb acesta va primi dela Poartă semnele domniei: sceptrul şi tuiul[1]). Solii hatmanului se învredniciră de o primire plină de bunăvoinţă. La 1 Iunie 1669 li-se încredinţă pe seama stăpânului lor recunoaşterea de hatman pentru trei părţi din Ucraina cu titlul de sangiac-beg cu tui şi fură date ordine hanului din Crimeea să sprijinească pe noul protejat al Porţii în luptele lui cu Polonii şi cu Moscoviţii[2]).

Închinarea lui Doroşenco deschidea drumul competiţiunilor — până acum limitate între Polonia şi Rusia — pentru stăpânirea Ucrainei, atrăgând în acest conflict pe al treilea şi cel mai periculos rival, pe Turci, deslăţuind seria războaielor, cari în ultimele trei decenii ale secolului XVII au determinat însemnate schimbări politice în cele două Principate Române.

Puterea Otomanilor în acest timp era în plină creştere. De curând (1660) cuceriseră Oradea, pecetluind prin aceasta soarta Transilvaniei şi a Principatelor Române şi deschizând drumul expediţiunilor de jaf prin Ungaria, până în Moravia şi Silesia[3]), iar în urma campaniilor din 1663 şi 1664, încheiate prin pacea dela Vasvár, Turcii rămaseră stăpânii celor patru paşalâcuri în Ungaria. In 1670 terminaseră apoi victorios războiul din Creta şi teama de a ţine pe veteranii luptelor de decenii în neactivitate şi în apropierea palatului, impunea angajarea lor în noui războaie[4]). De altă parte, în afară de aceste nevoi de ordin militar intern, vizirului Ahmed Köprili nu i-a scăpat importanţa ce o prezenta o expediţie în Ucraina, care îi da posibilitatea de a creia un îndepărtat şi ameninţător punct de sprijin al puterii otomane prin cucerirea unei cetăţi cum era Cameniţa, de unde putea supraveghea credinţa celor trei principate dunărene, a Cazacilor şi a Tatarilor şi putea ţine în frâu Polonia, când Turcii îşi vor reîncepe campaniile în Ungaria.

In astfel de împrejurări necontenitele solii, pe cari le tri-

---

1) *Hurmuzaki*, Documente privitoare la Istoria Românilor, V, p. 74—76.

2) *Hammer*, Histoire de l'Empire Ottoman, Paris, 1838, Tome XI, p. 370.

3) *N. Iorga*, Geschichte des Osmanischen Reiches, Gotta, 1911, Bd. IV, 109.

4) *Ibidem*, p. 135 squ.

metea Doroşenco la Poartă, pentru a cere ajutor împotriva Ponilor — cari sub conducerea mareşalului Sobieski reuşiră să sdrobească (Sept. 1671) oastea Cazacilor rebeli, constrângând pe hatmanul căzăcesc să se apere în capitala sa Cehrin[1]) — oferea vizirului prilej să înceapă întinse pregătiri militare, a căror ţintă deocamdată era ţinută în mare taină[2]). In acelaş timp un ceauş fu trimis în Polonia, cu protestări din partea vizirului împotriva atacului săvârşit de Sobieski pe teritorul supus suzeranităţii turceşti în contra hatmanului Doroşenco, protejatul Porţii. Solul turcesc sosind la Varşovia în 9 Decemvrie 1671 ceru imediată satisfacţie, punând pe regele polon în alternativa de a alege între pace şi război[3]). Ultimatul Porţii produse mare spaimă în capitala Poloniei. Ceauşul aştepta răspunsul dietei la demersul său, iar Polonii la rândul lor aşteptau rezultatul negocierilor, ce erau în curs la Poartă pentru reînoirea păcii dela Hotin. In ziua de 3 Ianuarie 1672 solul turcesc fu primit în audienţă, unde arătă scrisorile sultanului, pe cari Polonii le considerară ca o declaraţie de război plină de insolenţă[4].

Concomitent la acelaş rezultat au dus şi negocierile Polonilor la Poartă. Tratativele începute încă prin defunctul rezident Radzieiowski fură continuate de secretarul acestuia Wysoski, care sosind la Constantinopol în Mai 1671, ceru reînoirea păcii dela Hotin, cuprinzând în punctele tratatului Ucraina lui Doroşenco şi pretinzând extradarea hatmanului rebel. Vizirul răspunse că nu e împotriva cuceririi Ucrainei de către armatele polone, dar Poarta nu-şi poate retrage ajutorul pe care totdeauna l-a dat Cazacilor. Wysoski ripostă atunci că în astfel de condiţiuni, chiar dacă regele şi senatul va primi ratificarea şi prelungirea păcii, el ca nobil polon se va opune acestei ratificări[5]). Unui vizir ca Ahmed Köprili nu i-se putea vorbi în acest ton. La începutul lui Martie 1672 Wysoski fu dus la Adrianopol, unde se pregătea războiul şi solul polon, drept răspuns la negocierile de până acum, primi dela vizir un buzdugan să-l ducă regelui

---

1) *N. A. de Salvandy*, Histoire de Pologne avant e sous le roi Jean Sobieski, Paris, 1829, Tome II, p. 38.

2) *I. Hudiţa*, Recueil des documents concernant l'histoire des pays roumains, Iassi, 1929, p. 157—8.

3) *N. A. de Salvandy*, o. c. II, p. 38, 41.

4) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 5—6.

5) *N. Iorga*, o. c. IV, p. 141—2.

polon, cu ameninţarea că vizirul va veni să i-l smulgă din mâini[1]).

2. Starea Poloniei în preajma războiului cu Turcii

Pericolul apropiatului războiu cu Turcii găsea Polonia anarhizată de înverşunate lupte politice între nobilimea împărţită în partide, cari finanţate de diferite curţi europene, îşi disputau cu cele mai violente mijloace preponderenţa în regat şi succesiunea tronului pe seama candidatului lor.

Regele Mihail Koributh Wisznowiecki, ridicat la 6 Iulie 1669 pe tron, ca o protestare a Poloniei împotriva intrigilor ce făceau în jurul tronului vacant numeroşii candidaţi ai curţilor europene[2]), prin căsătoria cu arhiducesa Eleonora, sora împăratului Leopold, ridică la putere partida austrofilă şi înverşună peste măsură duşmănia partidei franceze, printre fruntaşii căreia se afla şi hatmanul Sobieski. Conflictul între cele două partide degeneră în lupte de stradă şi regele se temea atât de mult de francofili, încât refuză să dea ajutoarele necesare hatmanului Sobieski în lupta contra Cazacilor, de teamă să nu-l vadă în fruntea unei oşti prea puternice. La rândul lor dietele refuzau să voteze înarmarea a 10.000 de oameni, dacă aceştia vor fi puşi sub comanda regelui şi nu a hatmanului[3]).

Veştile alarmante ce soseau despre înarmările Turcilor întărâtau şi mai mult pe duşmanii lui Mihail Wisznowiecki, cari instigaţi de agenţii lui Ludovic XIV, puneau la cale detronarea regelui, îmbiind pe regina Eleonora să se căsătorească cu Carol de St. Paul, duce de Lonqueville, destinat să fie ridicat pe tron[4]). Planul întâmpină însă opoziţia categorică a împăratului Leopold, hotărât să apere cu armata sa pe regele Mihail împotriva oricui ar îndrăsni să-i clatine tronul. Duşmăniile se înveninară acum şi mai mult, aducând regatul în pragul revoluţiei.

Războiul ce-l pregăteau Turcii găsea astfel o Polonie desarmată şi anarhizată de tulburările interne. Regele Mihai în faţa pericolului iminent căută ajutorul vecinilor. Cu ţarul Alexe Mihailovici urma încă din anul trecut negocieri pentru resti-

---

1) *N. Iorga*, o. c. IV, p. 143.
2) *N. A. de Salvandy*, o. c. II, p. 17—18.
3) *Ibidem*, p. 34—35.
4) *Arhiva Vaticanului*, Nuntiatura Poloniae, 87, f. 130—131.

tuirea Chievului, iar acum şi pentru încheierea unei alianţe contra Turcilor. Ţarul însă nu voia să audă de retrocedarea cetăţii ucrainene şi de alianţă, decât dacă Polonii se vor învoi ca Ucraina lui Doroşenco să treacă sub suzeranitatea Moscovei. Cu greu s'a ajuns totuşi la o înţelegere[1]) şi la 3 Aprilie 1672 ţarul scrie sultanului că e legat de regele Poloniei prin „frăţească prietenie", punându-i în vedere să nu mai ajute pe Doroşenco şi să-şi întoarcă armatele din drum renunţând la intenţiile-i duşmănoase, căci în caz contrar va porni războ contra Porţii cu toţi Cazacii şi Tătarii lui[2]). La aceste ameninţări verbale s'a redus, de altfel, întreg sprijinul Moscoviţilor împotriva Porţii.

Anevoie se putea nădăjdui ajutor şi din partea lui Leopold, Impăratul, interesat direct în tulburările interne ale republicei, deoparte se temea ca prin trimiterea de soldaţi germani în Polonia să nu înrăutăţească şi mai mult situaţia cumnatului său regele Mihai, de altă parte căuta să evite un conflict cu Turcii, atât din cauză că Ludovic XIV năvălise în Olanda, cât şi de teama ca pribegii unguri, scăpaţi din sângeroasa represiune a revoluţiei deslănţuită de conjuraţia Zrinyi—Wesselényi şi refugiaţi în Transilvania, să nu primească ajutorul pe care-l solicitau prin emisari de ai lor şi prin domnul Munteniei Grigorie Ghica la Poartă[3]). Ştirile ce soseau însă despre înarmările Turcilor, a căror ţintă era necunoscută, precum şi ameninţările Franţei de a crea dificultăţi împăratului atât în Polonia cât şi în Ungaria, determinară pe Leopold să semneze la 1 Noemvrie 1671 un tratat secret, prin care se obliga să respecte acordul dela Münster şi cel dela Aix-la-Chapelle, lăsând lui Ludovic XIV mână liberă în Olanda[4]) şi acum, la cererile de ajutor ce-i veneau din partea lui Mihail Wisznowiecki, împăratul răspunde că e gata să dea sprijinul militar cerut, dar numai cu condiţia ca Polonia să semneze un tratat de alianţă ofensivă şi defensivă împotriva Tur-

---

1) *Arh. Vat.*, Nun. Pol. v. 87, f. 21, 44, 74, 97; *Uebersberger H.*, Russlands Orientpolitik in den letzten zwei Jahrhunderten. Stuttgart, 1913, Bd. I, p. 30.

2) *Hurmuzaki*, Docum. V, p. 84.

3) *Gergely S.*, Teleki Mihály levelezése. Budapest, 1913, VI. k., 176.

4) *I. Hudiţa*, Histoire des relations diplomatique entre la France et la Transylvanie au XVII-e siècle (1635—1683), Paris, 1927, p. 239.

cilor[1]). La aceasta nu s'a ajuns însă şi Polonia avu să întâmpine singură atacul sultanului Mohamed IV-lea.

Anarhia din regatul polon, tensiunea care, cu toată semnarea tratatului dela sfârşitul anului 1671, stăruia în formă latentă între Ludovic XIV şi Leopold, precum şi agitaţiile pribegilor unguri, lăsau astfel Porţii libertatea de a deslănţui seria războaielor pentru stăpânirea Ucrainei, izolând conflictul aici în Orientul european, în timp ce puterile apusene îşi urmăreau planurile lor politice fără a interveni în acest conflict, decât în măsura în care puteau primi sprijin din Polonia pentru interesele proprii, sau prilej de întindere a dominaţiei lor în principatele dunărene.

3 Starea politică din Moldova

Ţările Române, mai cu seamă Moldova, aveau să sufere consecinţe grave de ordin economic şi numeroase schimbări de domnie de pe urma războaielor turco-polone. Situaţia de vasale ale Porţii le impunea datoria de a susţine cu proviziuni, cu braţe de lucru pentru drumuri şi poduri, cu cărăuşie, bani şi prinderi de ştiri, toată greutatea campaniilor turceşti. Domnii Ţărilor Române, pornind dela convingerea generală că „suntem o ţară mică şi fără de oameni, neputincioasă şi făr' de ajutor de nici o parte, iar Turcii sunt puternici, mari şi biruesc lumea dela Răsărit până la Apus"[2]), îşi vor da toată silinţa să-şi păstreze în mijlocul războiului tronul, executând ordinele Porţii şi căutând apropieri temporale de puterea creştină, după cum înclina într'o parte sau alta cumpăna războiului. Poarta era convinsă, că în momentul izbucnirii războiului turco-polon, pe tronul Ţărilor Române avea oameni demni de toată încrederea.

In Muntenia Grigorie Ghica, ridicat de curând (Febr. 1672[3]) pentru a doua oră în tron, bucurându-se de mare trecere la Poartă — se svoni că în vederea campaniei iminente ar fi fost numit serdar şi peste oastea moldoveană, având trei tuiuri[4]) — avea tot interesul de a dovedi că e vrednic de încrederea sultanului, pierdută odată prin hainia din prima domnie.

---

1) *Arh. Vat.*, Nunt. Pol., 87, f. 130—131, 137.

2) *Magazinul Istoric*, IV, p. 347—348.

3) *Hurmuzaki*, Fragmente zur Geschichte der Rumänen, Bucureşti, 1884, III, p. 281.

4) *Gergely S.*, o. c. VI, p. 152.

In Moldova Gheorghe Duca, fiind sprijinit la Poartă de Cupăreşti şi de vizirul însuşi, se dădu la o neomenoasă stoarcere a ţării prin dări strânse cu cele mai violente mijloace de Grecii aduşi din Constantinopol, lovind deopotrivă clerul, boerii şi ţărănimea, depopulând prin această teroare fiscală ţara, numai să-şi poată îngrămădi averi personale[1]). Semnele prevestitoare ale războiului ce se apropia îl nelinişteau însă şi pe el, de o parte din cauza că se vedea scurtat în venituri prin contribuţiile de bani şi proviziuni ce urma să le dea Turcilor, de altă parte fiindcă venirea sultanului în ţară dădea boerilor năpăstuiţi putinţa să-l pârască, punându-i în pericol domnia. Duca-Vodă se şi arătă foarte pornit contra lui Doroşenco, instigatorul acestui războiu, care determina pe vizir să trimită stăruitoare ordine domnilor români să se grăbească cu oastea în ajutorul hatmanului căzăcesc[2]). Executarea ordinelor fu însă intenţionat trăgănată, încât Doroşenco, strâmtorat de Poloni şi ameninţat de Hanenco şi Sirco, căpeteniile Cazacilor credincioşi Coroanei polone, se văzu silit să trimită în grabă pe fratele său Grigorie după ajutor la paşa din Silistra. Acesta îl asigură de apropiatul sprijin ce-i va sosi dela Ardeleni, Munteni, Moldoveni şi Tătari[3]), dar nici de data aceasta hatmanul nu primi nici un ajutor.

In schimb Hanenco şi Sirco prădau nestingheriţi raiaua turcească dela Tighina până la Cetatea-Albă. Paşa, indignat, trimite un sol în tabăra lui Sobieski cu proteste împotriva acestor excese ale Cazacilor poloni şi îndeamnă pe Gheorghe Duca să scrie hatmanului leşesc o scrisoare, întrebându-l cu ce intenţii se apropie de Nistru şi sfătuindu-l în acelaş timp să trimită un sol pentru împăcare la paşa din vecini. Sobieski, refuzând să trimită solul, asigură pe domnul Moldovei că vrea numai să liniştească tulburările dintre supuşii republicei, fără a strica întru nimic tratatele de alianţă dintre regat şi vecinii săi[4]).

Neliniştit apoi de poruncile ce continuau să sosească solicitând ajutor pe seama lui Doroşenco, pentru a motiva la Poartă neexecutarea ordinelor, Gheorghe Duca ceru peste câteva săptămâni Polonilor să-i scrie o scrisoare, ameninţându-l că nu va mai

---

1) *M. Kogălniceanu*, Letopiseţe, Bucureşti, 1872, II, p. 7.
2) *I. Hudita*, Recueil, etc., p. 160.
3) *N. Iorga*, Studii şi documente, IX, p. 141—142.
4) *I. Hudita*, Recueil etc., p. 163.

fi stăpân în Iaşi, dacă va ajuta pe Doroşenco; chiar să fie trecută în scrisoare fraza: „Vei fi alungat din ţara ta, dacă te vei amesteca în treburile noastre, fiindcă oastea ta ne-ar împiedeca să înfrângem pe rebeli"[1]). Văzând că domnii români nu se mişcă, paşa din Silistra în cele din urmă pleacă în persoană in ajutorul lui Doroşenco, participând la asediul cetăţii Trostianetz lângă Bug[2]).

Calea de înţelegere a domnului Moldovei cu Polonii fu curând oprită de răscoala lui Hâncul şi Durac, care alungă pe domn din scaun, iar mai târziu continuă să-i primejduiască domnia dela graniţa polonă. In primele zile ale anului 1672[3]) familiile Orheenilor şi Lăpuşnenilor, pe cari Duca-Vodă „nelipindu-i de curte ca să-i boierească, cu dările şi cu asupririle nu-i uita toată vremea"[4]), s'au răsculat în frunte cu Mihalcea Hâncu şi fostul serdar Durac împotriva domnului, alungându-l din scaun şi pornind în urma lui o delegaţie de curteni mazili şi călugări cu pâră la Poartă[5]).

Răscoala dură toată luna Ianuarie şi începutul lui Februarie, stricând casele Grecilor şi ale boerilor partizani ai lui Duca. Pentru a preveni reîntoarcerea cu ajutor turcesc a domnului alungat, Hâncul şi Hăbăşescu cerură ajutorul Polonilor, oferindu-se ei cu întreţinerea oastei leşeşti, închinând în schimb Moldova suzeranităţii polone. Oferta fu primită deocamdată cu neîncredere[6]).

La rândul său Gheorghe Duca se întoarse cu ajutor primit dela Poartă să-şi reocupe scaunul. Vestea revenirii domnului alungat umplu de spaimă populaţia ţinuturilor răsculate, care se grăbi să caute adăpost peste Nistru în Polonia[7]). 2000 Turci de ai lui Caglan paşa şi 4000 Tătari sub comanda hatmanului Buhuş veniră în ajutorul lui Duca-Vodă. Oastea răsculaţilor fu zdrobită la Iepureni, multă lume fu masacrată sau luată în robie de Tătari, iar Durac şi Hâncul se refugiară peste graniţă aşe-

1) *I. Hudita*, Recueil etc., p. 163.
2) *Hurmuzaki*, Documente, XVI, p. 67.
3) *I. Hudiţa*, Recueil etc., p. 166.
4) *Kogălniceanu*, Letopiste, II, p. 7.
5) *N. Iorga*, Documentele Bistriţei. Bucureşti, 1899, II, p. 23.
6) *N. Iorga*, St. şi doc. IX, p. 146—147.
7) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 11.

zându-se la Raşcov[1]). Aici răsculaţii fură bine primiţi de Hanenco şi Sircu, cu ajutorul cărora, încă în primele zile ale lui Martie, pribegii moldoveni fac o incursiune în Moldova până în Iaşi, prădând şi răspândind panică printre Turcii din jurul domnului[2]).

Hanenco acordă deocamdată din propriu îndemn ajutor pribegilor moldoveni, dar nevoind să-şi asume prea mare răspundere îi îndrumă la Varşovia pentru a obţine sprijinul regelui. La 1 Aprilie o solie a Moldovenilor veni în capitala regatului, însoţită fiind de un ofiţer al lui Hanenco. Delegaţia se prezentă întâiu la procancelarul Andrea Olszawski, care găsi periculoase cererile Moldovenilor, apoi peste câteva zile fu primită în audienţă de regele Mihail. Pribegii cereau în numele Moldovenilor refugiaţi la Hanenco protecţiunea regelui şi locuri de aşezare în Pocuţia, pentru ei şi familiile lor, oferindu-şi în schimb armele în serviciul Coroanei polone. Regele, nehotărât şi timid în toate, răspunse că va pune chestiunea în discuţia senatului, când se va întruni. Omul lui Hanenco stăruia însă pe lângă cererile Moldovenilor arătând, pentru mai mare dovadă a valorii lor militare, că cu sprijinul acestora Cazacii au fugărit o ceată de Tătari, au tăiat 800 Turci surprinşi lângă Nistru şi au cucerit Soroca, aşezând în cetate o straje suficient de tare. Aceşti Moldoveni — insista solul lui Hanenco — dacă nu primesc un răspuns hotărât, să fie ţinuţi măcar în nădejdi bune, deoarece republica, dacă va fi atacată de Turci, ar putea să aibă dela ei un însemnat ajutor[3]).

Intervenţii asemănătoare se făcură şi pe lângă Sobieski, care ceru regelui răspuns urgent: să dea sau nu ajutor lui Durac şi Hâncul şi dacă trebue să părăsească cetăţile cucerite dela Doroşenco pentru a-şi concentra infanteria şi cavaleria în tabără[4]).

După trei săptămâni de stăruinţe şi aşteptări zadarnice, delegaţia Moldovenilor părăsi Varşovia fără a fi putut obţine un

---

1) *Kogălniceanu*, Letopiste, I, p. 7; *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 10 (Nr. 23).

2) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 146—147.

3) **Arh. Vat.* Nun. Pol. 87, f. 111; cf. *Zaluski*, Epistolarum historico-familiarum, Tom. I, p. 376.

4) *I. Hudita*, Recueil etc., p. 172.

răspuns hotărât. Cei dela Curte se temeau, ca prin ajutorul acordat acestor rebeli, să nu învenineze negocierile în curs cu Turcii. In schimb fură trimise ordine secrete lui Hanenco, să dea ca din proprie iniţiativă sprijinul necesar Moldovenilor, pentru a-i menţine favorabili Polonilor, cari vor putea avea însemnate foloase de pe urma lor, în cazul că Turcii vor ataca regatul, lucru de care la Varşovia şi acum se îndoiau încă[1]). Sprijiniţi de Hanenco pribegii continuau deci să răşluiască Nordul Moldovei şi după Soroca veni rândul să fie cuprins Hotinul, în care fu aşezată garnizoană polonă[2]). Cuceririle acestea fură însă de scurtă durată. Curând se îndreptară Ali paşa şi Iusop paşa cu 12.000 de Turci spre Nistru în ajutorul lui Doroşenco. In drum, pentru a asigura graniţa dinspre Poloni, aşezară oaste la Chişinău şi Orheiu[3]), împresurară Soroca constrângând straja de Cazaci să capituleze[4]), apoi Turcii trecură Nistru mergând în ajutorul hatmanului căzăcesc[5]). Un detaşament de Turci, Tătari şi Moldoveni încercă să surprindă Raşcovul, cuibul pribegilor, dar oamenii lui Hanenco şi Hâncul împrăştiară atacul duşmanilor, tăind o mare parte din ei[6]). Atacul îndreptat împotriva Raşcovului îl răzbunară Moldovenii pribegi cu mare cruzime. In timp ce Hanenco plecă să împiedece pe Tătarii din Bugeac de a veni în ajutorul lui Doroşenco, Durac şi Hâncul trecură Nistrul şi jefuiră îngrozitor ţinuturile Hotinului şi Cernăuţilor, masacrând o mulţime de locuitori, cari pentru a scăpa de această năpastă, cerură disperaţi protecţia Polonilor, numai regele să se angajeze a opri pe Turci la Dunăre. Când apărură apoi companiile moldoveneşti ale lui Duca-Vodă, pribegii se refugiară peste Nistru încărcaţi cu pradă bogată[7]). Drept răzbunare, oamenii lui Duca-Vodă surprind târgul Iampol peste Nistru, îl ard şi jefuesc împrejurimile, reîntorcându-se în Mol-

---

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. 87, f. 129.

2) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 14; *I. Hudita*, Recueil etc., p. 173.

3) *Ibidem*, p. 15.

4) **Arh. Vat*, Nun. Pol. 87, f. 141.

5) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 17.

6) *Ibidem*, I₁, p. 259 (nr. 384).

7) *Ibidem*, XVI, p. 19 (nr. 50), p. 18—20 (nr. 47—53, p. 22 (nr. 57); *Ibidem*, I₁, p. 257—259.

dova cu pradă bogată şi cu robi. Altă incursiune pregăti îndată Gradzinski, fiul palatinului de Rawa, spre Moldova[1]).

4. Campania turcească din 1672 şi cucerirea Cameniţei

In timp ce Moldova era bântuită de luptele cu Cazacii şi Moldovenii pribegi, iar în Ucraina continua războiul cu Doroşenco, vizirul, fără a slăbi preparativele de războiu, începu negocieri de pace cu Polonii. Ahmed Köprili, cunoscând anarhia din regatul leşesc, căuta să stoarcă dela regele Mihai fără războiu, prin ameninţări însoţite de propuneri de pace, recunoaşterea suzeranităţii turceşti asupra Ucrainei, netulburarea lui Doroşenco şi plata unui tribut anual.

Grigorie Ghica, încă înainte de a pleca spre scaunul său de domnie, în audienţa particulară avută la vizir, primi însărcinarea, ca reîntors în Muntenia să înceapă ca din propriu îndemn negocieri cu Polonii, oferindu-se a fi mijlocitor al diferendului dintre ei şi Turci. Aceeaş însărcinare fu dată în Martie şi domnului din Moldova Gheorghe Duca şi principelui ardelean Mihai Apafi, ca unora cari au mai multe legături cu Polonii decât Poarta[2]).

Gheorghe Duca, nădăjduind că prin mijlocirea păcii turco-polone va putea avea linişte la graniţa dela Nistru, se şi grăbi a scrie pe la mijlocul lui Mai o scrisoare lui Sobieski, rugându-l să intervină la rege pentru trimiterea unui ambasador la Constantinopol cu însărcinarea de a ratifica vechile tratate, asigurându-l în acelaş timp că Poarta intenţionează să renunţe la pretenţiile ei asupra Ucrainei[3]). Fie pentru a cunoaşte posibilitatea unor astfel de negocieri, fie pentru a prinde ştiri mai sigure despre progresul înarmărilor turceşti, pe la începutul lunei Iunie Myslissewski, un trimis al hatmanului Sobieski, era la Iaşi, cerând domnului sfaturi asupra mijloacelor, cu cari ar putea opri şi înlătura înarmările Turcilor. Duca Vodă mărturisi solului polon, că expediţia ce o pregăteşte sultanul e extrem de păgubitoare pentru el, fiindcă îi preface ţara în teatru de războiu. E însă foarte greu să fie oprită această calamitate, pe care Doroşenco, cu neconte-

1) *Hurmuzaki*, Docum. I₁, p. 259 (nr. 384).
2) *Ibidem*, V₂, p. 129—130.
3) *Ibidem*, XVI, p. 17 (nr. 44).

nitele lui cereri de ajutor la Poartă, a abătut-o asupra Moldovei şi Poloniei. Totuş voevodul moldovean crede că ar fi bine ca regele să trimită un sol la Poartă, să întrebe de cauza acestei expediţiuni, în acelaşi timp însă generalii regatului să pătrundă în Ucraina, iar regele cu grosul armatei să coboare la Cameniţa. Să se dea apoi sultanului haraciul pe care republica obicinueşte a-l da Tătarilor, obligându-l să-i împiedece pe aceştia dela incursiunile lor obicinuite de jaf şi astfel domnul Moldovei crede că sultanul va părăsi intenţiunile lui duşmănoase[1]. In 22 Iunie Myslissewski se reîntorcea grăbit la Varşovia, aducând ştiri alarmante despre sosirea Turcilor cari, după informaţiunile lui grăbite, înainte cu o săptămână trecuseră Dunărea în număr de 50.000 sub comanda marelui vizir[2]).

In acelaş timp şi Mihail Apafi se oferi ca mijlocitor al păcii trimiţând, către mijlocul lunei Iunie, doi soli la Varşovia. Indată, la 14 Iunie, regele retrimite pe unul din ei, Matei Inczedi, la principele ardelean cu propunerile polone, exprimându-şi dorinţa ca negocierile să fie rodnice[3]). In ultimele zile ale aceleiaşi luni, un sol turcesc venì la Varşovia aducând scrisori dela dragomanul Panaioti şi dela vizir, ca răspuns la condiţiile de pace propuse de Poloni. Köprili precizează încă odată situaţia lui Doroşenco şi cauza diferendului turco-polon: Cazacii s'au răsculat împotriva tiraniei polone şi s'au supus de bună voe sub oblăduirea Porţii, prin urmare Polonii nu mai pot invoca nici un drept asupra lor şi a teritorului locuit de ei. Turcii vor respecta pacea, dacă Polonii îşi vor retrage armatele din Ucraina, vor lăsa în pace pe Doroşenco şi vor plăti un bun haraciu anual. Sultanul a plecat în fruntea armatei spre graniţa Ucrainei; Polonii să se grăbească deci cu răspunsul, căci în caz contrar, cu cât se va apropia padişahul, condiţiunile păcii vor fi mai grele[4]).

La Varşovia însă, în loc să se discute serios propunerile vizirului, sau să se facă pregătirile necesare pentru apărarea regatului, se da crezare svonurilor că Turcii ar arăta o totală indisposiţie pentru războbiu şi mulţi nădăjduiau că un eventual

---

[1]) *Hurmuzaki*, Docum, XVI, p. 18—19 (nr. 49).

[2]) *I. Hudiţa*, Recueil etc., p. 176—177.

[3]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. 87, f. 180; *Monumenta comitialia regni Transylvaniae*, XV, p. 273.

[4]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. 87, f. 199—200; *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 21 (nr. 56).

atac turcesc, ar putea fi oprit la graniţă prin o pace care ar fi lesne de încheiat, dacă s'ar activa mai stăruitor în jurul negocierilor principelui ardelean[1]).

In acest timp oastea otomană, numeroasă şi puternică, porni spre Dunăre. Insuşi sultanul Mohamed IV venia să asiste la cuceririle ce se vor face şi ambasadorilor străini nu le venea să creadă că ţinta uriaşei expediţii e Cameniţa şi nu Ardealul, Ungaria, sau Polonia[2]). Tabăra fu mişcată la 5 Iunie şi după o lună de marş în etape mici, întrerupte de vânătoarea zilnică a sultanului, s'a ajuns la Dunăre. La Isacea, Ibrahim paşa şi Ali paşa plecară înainte să strângă proviziunile şi să îngrijească de transportul lor. In 6 Iulie sultanul trecu Dunărea oprindu-se la Reni, unde fu aşezată tabăra, mare „ca o provincie întinsă". Pretutindeni domnea o ordine exemplară garantată de mulţimea capetelor tăiate, înfipte în pari în văzul tuturor[3]).

După patru zile de drum (—10 Iulie), armata otomană trecu podul de luntri făcut de Duca Vodă peste Prut şi aşeză tabăra la Ţuţora, lângă Iaşi[4]). Duca Vodă ieşi să întâmpine pe sultan, iar a doua zi, prea puternicul împărat vizită capitala Moldovei. Având de o parte pe vizir, de alta pe domnul ţării, care-l însoţia pe jos, sultanul înaintă pe străzile capitalei împodobite ocazional cu bucăţi de atlaz şi taftă, primind omagiul plin de spaimă al Ieşenilor îngrămădiţi să vadă faţa stăpânului temut. Alaiul, după ce trecu pe la biserica Nicoriţă în Căcaina, urcă Târgul Boilor şi coborî apoi în câmp, unde sultanul descălecă trecând sub un baldachin frumos. Aici Duca Vodă „i-au închinat multe daruri: câţiva cai turceşti cu podoabe scumpe şi lighean cu ibric de argint şi alte lucruri scumpe". Preumblarea se termină cu vânătoare, apoi sultanul se reîntoarse în tabăra dela Ţuţora[5]).

Odată cu sosirea sultanului în capitala Moldovei, domnia lui Duca Vodă ajunse în primejdie. Boerii, peste măsură de amărâţi de tirănia domnului şi a Grecilor, „aflând vreme au

---

1) *Arh. Vat.* Nun. Pol. 87, f. 211—212.

2) *N. Iorga*, St. şi Doc. IX, p. 194.

3) *Hammer*, o. c. XI, p. 377 squ.; *N. Iorga*, St. şi doc. IX, p. 144; *N. Iorga*, Un călător italian în Turcia şi Moldova în timpul războiului cu Polonia. An. Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist. Ser. II-a, Tom. XXXIII, p. 48.

4) *N. Iorga*, An. Ac. Rom. Mem. Seţ. Ist. Ser. II, XXIII, p. 50—51.

5) *Ibidem*, p. 58—59; *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 199.

jăluit pre Duca Vodă la împărăţie foarte tare, mai cu dinadinsul Ursachi cel bătrân; şi era atunce să-l mazilească la Ţuţora, numai vizirul a grăit împăratului să nu-l mazilească pre cale, ca să nu facă sminteală pentru cele ce trebuesc să grijească conace, poduri şi alte ce trebuesc pentru treaba împărăţiei până la Nistru. Şi aşa l-au îngăduit împăratul precum a zis vizirul până la Nistru"[1]).

După opt zile de popas tabăra plecă dela Ţuţora spre Hotin, unde vizirul ajunse în ziua de 8 August 1672[2]). Aici, între Hotin şi Zuanietz, construise Duca Vodă din ordinul Porţii un pod, care din cauza ploilor şi al apelor umflate fu rupt de două ori. Vizirul, supărat, fu nevoit să supravegheze personal, noaptea la lumina faclelor, reconstruirea solidă a podului[3]). A doua zi trecând apa[4]), Turcii intrară în Zuanietz, pe care garnizoana polonă il părăsi fără nici o resistenţă şi începură să sape şanţuri de apărare. Sultanul trecu Nistrul la 13 August[5]) şi domnul Moldovei, în timp ce aştepta la celalalt cap al podului, să fie căftănit pentru serviciile aduse împărăţiei până acum, „împăratul, având pe dânsul măraz şi gând să-l mazilească, cum au trecut au şi făcut semn de luară pre Duca Vodă de l-au dus de l-au închis la başceauş. Atunce s'au văzut Duca Vodă că este mazil"[6]).

Abia cu daruri grele putu Domnul mazil să-şi scape viaţa[7]), fiind dus la Constantinopol, iar în locul său, la stăruinţa boierilor, a fost numit voevod clucerul Petriceicu, om de ţară, blajin, „neavând el nici un cuget al său să iasă la domnie"[8]).

In acest timp Doroşenco cu ajutorul Tătarilor recuceri Ucraina din mâna Polonilor. In ziua de 18 Iulie zdrobi în şesul dintre Rathow şi Czetwertinowka o armată de 9000 Poloni şi Cazaci alungându-i spre Bar[9]), iar acum, în tovărăşia hanului Tătarilor, se putu prezenta în tabăra dela Nistru înaintea sultanului, care îl căftăni.

---

1) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 199.
2) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. I1, p. 261.
3) *Ibidem*, XVI, p. 29—30.
4) *Ibidem*, Supl. I1, p. 261.
5) *Hammer*, o. c. XI, p. 384, nota 1.
6) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 199.
7) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. I1, p. 262—263; Docum V2, p. 136—137.
8) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 200.
9) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 24—26 (nr. 62, 64, 74).

De aici oastea turcească porni spre Cameniţa. In ziua de 15 August cetatea fu recunoscută de paşa Bosniei şi de comandantul artileriei[1]), iar a doua zi straja polonă văzu răsărind sub ziduri grosul armatei otomane. „Am sosit fără lupte ca să zic aşa — scrie la 16/26 August dragomanul Panaioti Nicusios — până aici la Cameniţa, trecând Nistrul fără a întâmpina pe potrivnic şi am găsit cetatea din fire aşa de tare, încât întrece şi Candia şi atât de pustie şi de oameni şi de arme, încât cu uşurinţă se va lua"[2]).

Asediul cetăţii începu îndată. După trei zile de bombardament două bastioane fură aruncate în aer şi prin breşul larg deschis Turcii se înstăpâniră asupra fortului care domina cetatea. De aici rupseră podul de comunicaţie dintre cetatea veche şi oraş şi după un nou foc de artilerie de 3 zile, la 27 August 1672, cetatea căzu în mâna Turcilor. O delegaţie de şase nobili fruntaşi, condusă de episcopul Cameniţei, părăsi cetăţuia veche, venind să trateze cu vizirul condiţiunile de capitulare[3]) şi în ziua de 30 August comandantul Cameniţei predă vizirului cheile celei mai puternice cetăţi polone dela graniţa de Sud[4]).

Pătrunderea Turcilor în Podolia găsi pe Poloni în cea mai mare confuzie. Lituanienii jurară să stârpească pe toţi duşmanii regelui şi, unind mica nobilime într'o confederaţie, porniră o sălbatecă persecuţie împotriva nobilimei mari, cu lungi liste de proscrişi, între cari figura şi maresalul Coroanei, Sobieski. In jurul acestuia se grupă îndată marea nobilime, jurând răzbunare regelui şi credinţă apărătorului patriei[5]).

Apropierea pericolului turcesc unii o priveau cu perfidă simpatie, chiar dacă ar fi văzut armata otomană pătrunzând în inima regatului[6]), în felul acesta fiind siguri de detronarea unui rege care nu şi-a ştiut apăra ţara. De altă parte regele, temându-se ca prin mobilizarea generală să nu dea prea mare putere în mâna adversarilor săi, desminţea oficial ştirile ce sosiau despre pătrunderea Turcilor în Podolia şi despre asedierea Cameniţei, calificându-le drept scornituri tendenţioase ale nemul-

---

1) *Hammer*, o. c. XI, p. 384.
2) *Hurmuzaki*, Docum. XIV, p. 208—209.
3) *Ibidem*, p. 32—34.
4) *Hammer*, o. c. XI, p. 386—387.
5) *N. A. de Salvandy*, o. c. p. 50—51.
6) **Arh. Vat.* Nun. Pol. 87, f. 247.

ţumiţilor[1]). Concomitent însă, Mihail Wisznowiecki trimise pe Opazki după ajutor urgent la Viena[2]), iar pe Wieniawski în tabăra sultanului, pentru a negocia oprirea ostilităţilor.

Curând începură a sosi veşti tot mai precise, cari desminţeau comunicatele Curţii regale şi confirmau amănunţit cucerirea Podoliei şi ocuparea Cameniţei de Turci. Nu peste mult timp veniră apoi spre Lemberg Wieniawski şi Zlotninski, aducând răspunsul vizirului şi al hanului la propunerile regale. Ahmed Köprili soma pe rege să trimită în termen de 10 zile comisari speciali, cari la data de 15 Septemvrie să fie la Cameniţa, pentru încheierea păcii. Polonii nici să nu se gândească la restituirea Cameniţei sau a Ucrainei, în schimb se vor angaja la plata unui haraciu anual. Comisarii să se grăbească a sosi înainte de a fi cucerit armata otomană Leopolul, căci odată căzută cetatea în mâna Turcilor, nu vor mai putea cere restituirea ei[3]). Regele Mihail Wisznowiecki, în consiliul restrâns ţinut în 10 Septemvrie la Iaslowietz, primi condiţiunile puse de vizir ratificându-le cu senatorii prezenţi şi peste câteva zile ordonă lui Wieniawski să caute zi şi noapte pe sultan, pentru a-i anunţa sosirea iminentă a comisarilor poloni, cari în persoana lui Lubomirski, castelanul Volhiniei, Zlotnitzki, tezauriarul Curţii şi a lui Sielnicki, castelanul Czernikoviei, vor veni să semneze pacea[4]).

In acest timp tabăra otomană plecă de sub zidurile Cameniţei spre Buczacz. La 9 Septemvrie o puternică coloană volantă, compusă din hanul Crimeii, Ştefan Petriceicu, Grigorie Ghica şi Doroşenco, sub comanda lui Caplan paşa, fu trimisă să asedieze Leopolul şi să jefuiască toate împrejurimile[5]). Avantgarda o formau Moldovenii şi Muntenii, ca mai cunoscători ai pământului, curăţind drumurile şi tăind arborii cari împiedecau înaintarea armatei, mai cu seamă a artileriei[6]).

La 24 Septemvrie Leopolul fu împresurat de Caplan paşa şi, după ce se încercă înzadar cuprinderea lui prin asalt, fu adusă

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 29—30.
2) *Arh. Vat.:* Nun. Pol. 87, f. 251.
3) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 36—37.
4) *Ibidem*, p. 38—39.
5) *Hammer*, o. c. XI, p. 387—388.
6) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. I₁, p. 261.

artileria pentru bombardarea oraşului[1]). Inspăimântaţi, Liovenii începură îndată negocieri cu hanul Crimeii, ajungând la încheierea unui armistiţiu pe 15 zile, în schimbul sumei de 80.000 scuzi[2]). Imprejurimile Leopolei fură devastate, apoi Tătarii se îndreptară spre munţi, trecând totul prin sabie şi foc şi târând cu ei mii de robi. Sobieski, cu o trupă de câteva mii de oameni, le surprinde tabăra la Comarno, prin un atac violent o împrăştie, zdrobeşte în aceeaş zi o altă coloană de Tătari în drum spre Grodeck şi eliberează din robie ca la 20.000 suflete, nobili şi săraci, preoţi şi femei[3]). In apropierea de Calusa apoi, descoperind la lumina focurilor de noapte tabăra Tătarilor lui Adgi Ghirai şi a sultanului Nuredin, căzu asupra lor, şi învălmăşindu-i umplu câmpia cu cadavrele păgânilor. Mare parte din căpeteniile tătare, toate steagurile şi prada strânsă din regiunea devastată de ei, căzu în mâinile hatmanului leşesc[4]).

In ziua de 19 Octomvrie Caplan paşa şi hanul Crimeii intrară în tabăra otomană, unde cu o zi înainte se strigase pacea şi iertarea acordată regelui polon[5]).

In ziua de 13 Octomvrie sosi delegaţia polonă în tabăra dela Buczacz. A doua zi începură tratativele în cortul caimacamului şi pacea fu încheiată în 17 Octomvrie 1672. Podolia rămânea Turcilor cu toate frontierele sale vechi, iar Ucraina rămânea în seama Cazacilor sub suzeranitatea Porţii. Polonii se obligau a nu mai nelinişti pe Cazaci, în schimb Poarta se angaja să reţină pe Doroşenco şi pe Tătari dela orice incursiune în Polonia. Lembergul urma să plătească o singură dată sultanului 80.000 de scuzi, iar Polonia rămânea tributară Porţii dând anual 22.000 galbeni[6]).

Căderea Cameniţei şi încheierea păcii dela Buczacz „a urcat înafară din cale îngâmfarea vizirului"[7]). Noua cetate turcească, în care fu aşezată o puternică garnizoană sub comanda lui Halil

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 39—40.
2) *Ibidem*, p. 42 (nr. 104).
3) *Ibidem*, p. 41 (nr. 103).
4) *Ibidem*, XVI, p. 44.
5) *Hammer*, o. c. XI, p. 389.
6) *Török—magyarkori államokmánytár*, V, p. 149—150; *Hurmuzaki*, Docum Supl. II$_2$, p. 94.
7) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 293.

paşa, urma să aibă pentru ţările învecinate rolul pe care îl avea Oradea pentru Transilvania şi Ungaria. Din acest avantpost al puterii otomane dela Nordul Nistrului, Poarta putea stăpâni, exercitând control sever asupra principatelor dunărene, a Cazacilor şi Tătarilor, având un sprijin sigur împotriva Polonilor şi Moscoviţilor, în cazul că aceştia ar încerca să scoată Ucraina de sub suzeranitatea sultanului.

Cucerirea Cameniţei îi păru vizirului atât de importantă încât, pentru un moment, îl preocupă gândul să unească stăpânirea din Ungaria cu cea din Podolia şi Ucraina, prefăcând principatele dunărene în paşalâcuri turceşti. Dragomanul Panaioti nici nu făcea secret din aceste intenţiuni ale vizirului[1]), care totuşi, temându-se ca printr'o măsură pripită să nu compromită nouile cuceriri, căută întâi să afle părerea domnilor români. Köprili, chemându-i în cortul său, le puse în vedere că de acum vor avea de întreţinut garnizoanele turceşti, cari vor ierna în Moldova sau în teritoriile cucerite, fiind scutiţi de a mai ţine garnizoane moldoveneşti în cetăţile de graniţă. Voevozii au răspuns că nici odată n'au ţinut asemenea garnizoane, deoarece au trăit în bune raporturi cu Polonii[2]). Voind apoi vizirul să cunoască cum se împacă Moldovenii cu aşezarea Turcilor în Cameniţa şi ce spun despre lăsarea unei oşti la Hotin, află dela Miron Costin că o întindere a puterii otomane peste ţara lor nu e bine primită de Moldoveni, iar oaste turcească să nu rămână în Hotin, fiindcă acum, în timp de iarnă, ţara nu o va putea birui cu fân, iar de se va resfira prin satele, altcum destul de rare, ar fi expuse podghiazurilor leşeşti, cari până în primăvară ar nimici-o. Armata otomană — stăruia Costin — să se tragă în jos, iar vizirul să dea voie Moldovenilor să scrie Polonilor, cari fiind de aceeaş lege, îi vor crede şi nu vor strica ţara, iar ei vor putea astfel hrăni garnizoana Cameniţei[3]).

Teama, că răscoala Moldovenilor ar putea periclita stăpânirea otomană în nouile ţinuturi cucerite, făcu pe vizir să renunţe la gândul paşalâcurilor[4]). Lăsă deci pe Petriceicu Vodă în Hotin pentru a păzi podul de peste Nistru şi a asigura trans-

---

[1]) *Gergely S.:* o. c. VI, p. 281

[2]) *Hurmuzaki,* Docum. Supl. I₁, p. 263.

[3]) *Kogălniceanu,* Letop. II, p. 200—201.

[4]) *Hurmuzaki,* Fragmente, III, p. 284.

portul de alimente pentru garnizoana Cameniţei[1]) şi în 20 Octomvrie 1672[2]) mişcă tabăra dela Buczacz, pornind spre Adrianopol. In urma sa sultanul lăsă o Camenită turcească, din care timp de 27 ani puterea otomană n'a putut fi izgonită, cu toate eforturile făcute de Polonii conduşi de mintea ageră şi eroismul lui Ioan Sobieski. Cuceririle turceşti din acest an dau naştere la seria de războaie turco-polone, cari, întâiu izolate, apoi încadrate în ofensivele Ligei Sfinte, se vor desfăşura peste pământul Moldovei, punând-o, împreună cu Ardealul şi cu Ţara Românească, timp de două decenii în mijlocul rivalităţilor dintre Turcia, Polonia şi Austria.

---

1) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 200—201.
2) *Török—magy. államokm.* V, p. 150.

CAP. II.
EXPEDIŢIA DELA HOTIN

1. Incercări pentru realizarea Ligei Creştine

Semnarea păcii dela Buczacz a produs mare emoţie la curţile europene, dar mai cu seamă la Roma, unde Vaticanul se văzu greu lovit în străduinţele ce le făcea pentru organizarea rezistenţei creştine împotriva Otomanilor. Pericolul se arăta cu atât mai mare, cu cât papa, care urmărea cu atenţie frământările politice din Polonia, vedea că această pace a deslănţuit ca nici odată ura împotriva reglui Mihai, acuzat că n'a ştiut apăra republica, şi avea serioase temeri că tulburările acestea vor abate Polonia în orbita politicei lui Ludovic XIV împotriva Austriei, care era cea mai interesată în războiul contra Turcilor.

In adevăr în Polonia, cu toate că regele se ferea să publice condiţiunile păcii, ele fură aflate şi palatinatele tremurau de indignare strigând că ar fi preferat să se bată cu Turcii, decât să încheie o pace atât de ruşinoasă[1]). Cele două tabere înverşunate îşi aruncau reciproc acuzarea de trădare, duşmăniile clocoteau şi se aştepta izbucnirea războiului civil[2]).

In aceste tulburări interveni papa Inocenţiu XI, care trimise în Varşovia pe unul din cei mai abili diplomaţi ai Vaticanului, pe Francisc Buonvisi, cu misiunea de a împăca certurile interne şi a realiza o apropiere între Poloni şi împăratul Leopold, în vederea unei acţiuni comune împotriva Turcilor.

Sosind în Februarie 1673 la Varşovia, trimisul Vaticanului găsi Polonia într'o dezastruoasă stare politică, financiară şi militară. Republica abia dispunea de 20.000 soldaţi neplătiţi cari trăiau din jafuri, pentru comanda oştirei se certa regele cu So-

---

1) *Arh. Vat.* Nun. Pol. 87, f. 269.

2) *N. A. de Salvandy*, o. c. II, p. 64 squ.

bieski, iar dările nu se puteau strânge „într'un regat distrus, unde cel mai mic nobil se crede cât întreagă republica". Buonvisi stărui necontenit pe lângă această lume învrăjbită pentru continuarea războiului cu Turcii, punându-le în vedere ajutorul material al Vaticanului şi al Vienei. Interveni la Leopold să dea cei 100.000 fl. ung. promişi, deasemenea stărui la Roma pentru majorarea subsidiului, arătând că dacă Polonii fără ajutorul infanteriei germane nu vor putea cuceri Cameniţa, în schimb vor putea face mult cu sprijinul Ardelenilor, Moldovenilor, Muntenilor şi Cazacilor, cari văd sclavia în care au căzut prin cucerirea Podoliei şi vor fi dispuşi să lupte pentru a scutura jugul turcesc[1]).

Prezenţa lui Buonvisi se resimţi îndată asupra vieţei politice polone, reuşind să împace cele două fracţiuni învrăjbite şi realizând, către mijlocul lui Martie, un acord între rege şi confederaţi[2]).

Spiritele se calmară. Războiul împotriva Turcilor ajunse printre cele dintâi preocupări şi mareşalul Sobieski era de părere că în vederea campaniei viitoare ar trebui atraşi spre republică Moldovenii şi ceilalţi creştini, „cari aşteaptă dela noi isbăvirea, înştiinţându-i de acest plan în taină, prin episcopul catolic, să fie pregătiţi[3]). La 5 Martie 1673 se întrunise, după atâţia ani de frământări, întâia dietă convocată legal, în timpul căreia sosi la Varşovia un ceauş turcesc, cerând cei 80.000 taleri pentru eliberarea Leopolului şi reproşând în acelaş timp Polonilor neevacuarea cetăţilor din Podolia şi Ucraina, prevăzută în tratatul de pace[4]). Drept răspuns la aceste pretenţiuni ale Porţii dieta hotărî ridicarea unei armate de 60.000 oameni, votând impozite de războiu şi căutarea de alianţe streine. Se dădură totodată mareşalului Sobieski depline puteri pentru războiu sau pace[5]), iar ceauşul fu retrimis la Poartă cu promisiunea că Polonia va plăti tributul cerut[6]).

După închiderea dietei nobilimea arătă din nou destulă apatie pentru înarmare. „Toţi sunt convinşi că războiul cu Turcii

---

[1]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. 89, f. 63.
[2]) *Ibidem*, 89, f. 89.
[3]) *Kluczycki Fr.*, Acta Joannis Sobieski. Krakovie, 1881, I₂, p. 1238.
[4]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. 89, f. 114.
[5]) *N. A. de Salvandy*, o. c. II, p. 66—68.
[6]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 89, f. 171.

e inevitabil — scrie Buonvisi — dar ar dori să-l amâne pe când Europa va fi mai liniştită". Nunţiul apostolic însă era neobosit în stăruinţele lui. Promite Polonilor bani pentru înarmări şi cere Imperialilor să sprijinească campania împotriva Turcilor, căci altfel Polonii vor încheia pace, iar înarmările otomane se vor îndrepta spre Ungaria. Acum e momentul — susţinea nunţiul — ca împăratul să încheie liga cu Polonii şi Monscoviţii, asigurându-se astfel pentru totdeauna împotriva Turcilor. Argumentele nunţiului apostolic găseau însă atât pe Poloni, cât şi pe reprezentantul împăratului, cu atenţia îndreptată spre Rin[1]), unde armatele imperiale ale lui Montecuccoli şi ale Electorului de Brandemburg, încă din Septemvrie 1672, căutau să pună capăt cuceririlor teritoriale ale Regelui Soare. Felul cum se va soluţiona conflictul între cei doi rivali la hegemonia europeană avea să influinţeze, într'un sens sau altul, balanţa politică dela Varşovia.

2. Orientarea lui Ştefan Petriceicu şi Grigore Ghica spre creştini.

In timp ce diplomaţia papală se străduia să îndrepte atenţia creştinilor asupra pericolului turcesc din Răsărit, făcând necontenite eforturi pentru realizarea unei alianţe împotriva Otomanilor, domnul Moldovei, Ştefan Petriceicu, prins şi el în curentul ideilor de cruciadă contra păgânilor, încercă, la rândul său, să trezească în ţările Apusului interesul pentru soarta creştinilor din cele două Principate Române şi din Balcani, oferindu-şi colaborarea pentru o acţiune comună, menită să pună capăt stăpânirii otomane în Europa.

Fiind om credul şi fire cinstită[2]), se poate ca la această hotărâre a lui să fi contribuit şi oarecari îndemnuri ale arhiepiscopului de Marcianopol Petru Parchevich, vicar apostolic în Moldova, care era în măsură să ştie de propaganda ce o făcea diplomatia papală pentru cruciata împotriva Turcilor. O mare ofensivă a creştinilor împotriva puterii otomane era, altcum, singurul lucru, care putea trezi în domnul român nădejdea că suferinţele, cari s'au abătut asupra Moldovei de pe urma aşezării Turcilor în Cameniţa, se vor sfârşi.

Incă în Ianuarie 1673 Turcii intrară în Hotin, aflând aici pe Ştefan Petriceicu. Pentru a putea pleca la scaun, Domnul

---

1) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 89, f. 164.

2) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 8.

Moldovei trebui să plătească 3000 lei paşei din Cameniţa, lăsând în cetate un pârcălab, pe care păgânii nu-l ţineau în seamă, batjocorindu-l şi ameninţându-l cu lovirea[1]). De altă parte Halil paşa, comandantul Cameniţei, nu numai că nu se mulţumea cu tributul Moldovei întrebuinţat pentru nevoile garnizoanei, dar lipsi ţara de cel mai de seamă venit, vama Hotinului de pe Nistru şi aduse la disperare pe locuitori, cari din cauza neîncetatelor beilâcuri şi a tot felul de cărăuşii şi-au părăsit casele fugând în ţările vecine. Nenorocirea Moldovei era de nedescris. Toate proviziunile de grâu din anul trecut fură strânse în magaziile din Cameniţa, iar recolta din acest an era foarte slabă. „Această ţară, — scrie Ştefan Petriceicu prin Iunie Porţii — părăsită de toate puterile sorţii şi privind cu desnădăjduire în viitor, îşi aşteaptă mântuirea de pieire numai în credinţa în minunile atotputerniciei dumnezeeşti"[2]).

In loc de o uşurare a situaţiei, Petriceicu-Vodă primi ordine dela Poartă să plece împreună cu domnul Munteniei şi hanul Crimeii în ajutorul lui Doroşenco, lăsând ţara pe mâna păgânilor[3]). In această situaţie mântuire nu mai putea fi decât la creştini şi domnul Moldovei, cu precauţiunea impusă de starea disperată, în care se afla, îşi îndreptă gândul spre Poloni, spre împăratul Leopold, spre republicele Genovei şi Veneţiei, punând la cale o mare acţiune diplomatică, ce urma să fie dusă la bun sfârşit de Petru Parchevich, pentru a determina o expediţie comună, pe mare şi pe uscat, împotriva Turcilor.

Pregătirea acestei acţiuni începu în Ianuarie, când fu redactată scrisoarea către Genovezi, iar în Martie, când fură pregătite scrisorile către Veneţieni, la această acţiune se asociase şi domnul Munteniei Grigorie Ghica şi Petru Deodat arhiepiscopul Sofiei, în numele creştinilor din Serbia, Bulgaria, Tracia şi Macedonia[4]). Stăruinţe mari urmau să se facă la Varşovia şi la Viena, de unde cei doi voevozi români căutau să obţină o apropiată intervenţie a oştirilor imperiale şi polone în Ţările Române.

---

1) *N. Iorga*, St. şi doc. XI, p. 148—149.

2) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 290.

3) *Ibidem*, III, p. 287.

4) *Pejachevich*, Peter Frh. von Parchevich, *Archiv für oesterreichische Geschichte*, LIX, p. 625—627; *Columna lui Traian*. III (1882), p. 477—479.

Deocamdată Petriceicu-Vodă, pentru a nu trezi bănuiala Turcilor, trimitea ştiri la Constantinopol despre certurile din Polonia[1]) şi despre dorinţa regelui de a plăti tributul şi suma de răscumpărare a Lembergului. In aclaş timp domnul Moldovėi îndrumă o delegaţie de boieri la Poartă cu plângeri împotriva lui Halil paşa, care a adus ţara la ultimul grad al mizeriei[2]).

De altă parte Petriceicu-Vodă dădea informaţii regelui polon despre intenţiile războinice ale sultanului, care — pretinde domnul moldovean — vrea să atace Polonia la primăvară, cu gândul de a nu se opri până la Danzig. Pentru a împiedeca o asemenea nenorocire, Petriceicu stărui pe lângă Sobieski să încheie alianţă cu ţarul Alexie Mihailovici, care apoi să trimită pe Cazacii dela Don până în strâmtorile Constantinopolului şi în acelaş timp să intervină pe lângă împăratul Persiei, să înceapă şi el războiu cu Turcii. Leopold, la rândul său, să intre în înţelegere cu principele Ardealului, care se arată favorabil creştinilor, iar regele Poloniei să intervină la papa, să îndemne pe Veneţieni a ataca pe Turci cu corăbiile pe mare. Hanenco să atragă pe Cazacii din Ucraina de partea Polonilor, iar Tătarii Calmuschi să atace pe cei din Crimeea, pentru a nu le fi de folos Turcilor. Domnul Moldovei adăogă apoi că urmează negocieri cu Grigorie Ghica al Munteniei şi cu creştinii din ţările vecine, să fie pregătiţi pentru a face războiu duşmanului comun. In cele din urmă Ştefan Petriceicu roagă pe regele polon, să dea locuri de adăpost pentru familiile Moldovenilor prin imprejurimile Strijului şi Haliciului, pentru ca ştiindu-le aşezate, voevodul şi supuşii săi să se poată uşor arăta potrivnici Turcilor[3]).

Acest vast plan de alianţă, care înflăcăra mintea şi nădejdile naivului Petriceicu-Vodă, îl găsim şi între preocupările nunţiului Buonvisi, care făcu propuneri la Roma pentru o colaborare militară a Austriei, Poloniei, Rusiei şi Persiei împotriva Otomanilor[3]). Tot în vederea realizărei acestei ofensive creştine negocia, la sfârşitul lunei Aprilie, în Viena un sol al ţarului

---

1) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 287 squ.

2) *Ibidem*, III, p. 289.

3) *A. Theiner*, Monuments historiques de Russie. Rome, 1859, p. 71—72.

4) *Ibidem*, p. 72.

Alexie Mihailovici[1]), fără rezultat însă. Impăratul Leopold, fiind sigur că înarmările Poloniei şi Rusiei vor ţine angajaţi pe Turci în Ucraina, era mulţumit că se poate ocupa de conflictul dela Rin şi răspunse solului moscovit că în actualele împrejurări nu poate lua nici o hotărâre[2]). Solul însă îşi continuă misiunea îndreptându-se spre Veneţia şi Roma[3]).

Incă în cursul lunei Aprilie 1673 se făcu înţelegerea între Ştefan Petriceicu şi Grigorie Ghica pentru o acţiune diplomatică comună. In ultimele zile ale aceleaşi luni[4]) Petru Parchevich se îndrepta spre Varşovia în calitate de sol al celor doi voevozi români, pentru a lucra, în numele lor şi al creştinilor din Imperiul Otoman, la organizarea ofensivei contra Turcilor. In itinerarul solului, înafară de Varşovia, mai era prevăzută şi călătoria la Curtea din Viena, la senaturile republicelor Veneţiei şi Genovei, misiunea luând sfârşit la Roma.

In ziua de 3 Maiu Parchevich era în capitala polonă, unde înmâna nunţiului Ranucci o scrisoare a lui Petriceicu Vodă, care cerea reprezentantului apostolic să intervie pe lângă papă şi la principii creştini, să dea ajutor grabnic pentru biserica creştină din ţara lui, „iar noi, — scria domnul Moldovei, — împreună cu mulţi alţii ne vom strădui, cât vom putea, cu toată hotărârea să aşezăm temeliile atât de adânc, încât ele să nu mai poată fi uşor clătinate în viitor"[5]).

Ranucci trimite scrisoarea la Roma, cu observaţia că domnul Moldovei înţelege prin biserici în mod figurat religia creştină, care, dacă Turcii îşi vor aşeza puterea în Polonia, se va ruina cu totul în acele provincii, iar prin milostenie înţelege ajutoarele, de cari principele are nevoie.

Parchevich lămuri dorinţele imediat ale domnilor români. Ştefan Petriceicu şi Grigorie Ghica cereau anume ca Polonii să trimită deocamdată 8000 soldaţi, pe cari i-ar împărţi ei în diferite regiuni, râspândind ştirea că ar fi mult mai mulţi, nădăjduind cei doi voevozi, să-şi sporească în felul acesta la dublu armata, care în acest moment trebue să fie de 30.000 oameni şi astfel să poată împiedeca trecerea Turcilor peste Dunăre. Chiar

1) *A. Theiner*, o. c. p. 70—71.
2) *Ibidem*.
3) *Ibidem*, p. 73—76.
4) *Monumenta comitialia regni Transylvaniae*, XV, p. 327.
5) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 88, f. 192.

păgânii se poate să nu mai încerce în acest caz trecerea fluviului pentru a înainta spre Polonia, cu atât mai mult că nici nu au o armată atât de puternică, cum se crede aici. Parchevich adăogă apoi că are ordin dela cei doi voevozi să declare, că dacă Polonii nu vor lua o hotărâre viguroasă, care să le dea posibilitatea de a-şi îndeplini dorinţele spuse, ei vor fi constrânşi de împrejurări să se lege cu Turcii în dauna Poloniei.

In vederea audienţei ce urma să o aibă solul moldovean la rege, Ranucci, după ce informase despre aceste lucruri şi pe Buonvisi, căută să pregătească terenul la Curte, pentru ca oferta celor doi voevozi să nu fie dispreţuită. Combinaţia de a transporta teatrul războiului în provincia duşmanului, având asentimentul şi sprijinul locuitorilor, îi părea deosebit de favorabilă pentru viitoarea campanie. Totuşi, fiind încă proaspete în memorie desele cazuri de necredinţă ale Moldovenilor şi Muntenilor faţă de Poloni, nu credea că cererile voevozilor români vor fi luate în seamă până la sosirea mareşalului Sobieski[1]).

In adevăr, felul cum fu primită misiunea lui Parchevich din partea miniştrilor poloni, fu mai prejos chiar de prevederile lui Ranucci. Faptul că arhiepiscopul de Marcianopol n'avea cunoştinţă de prezenţa unui sol trimis de Ştefan Petriceicu pentru tratative comerciale la Varşovia, determină pe unii să creadă că Parchevich a venit să strângă milostenie, iar alţii îl bănuiau a fi un spion al Turcilor. Astfel, cu privire la misiunea expusă de el nu s'a luat nici o hotărâre, aşteptându-se reîntoarcerea lui Sobieski şi a solului trimis în Aprilie cu ciauşul la Poartă[2]).

In 30 Maiu sosi la Curtea din Varşovia o solie munteană de 12 persoane, trimisă de Grigorie Ghica cu scrisori pentru rege, pentru mareşalul Coroanei şi cancelarul regatului, cerând intrarea oştirei polone în Moldova şi Muntenia, pentru ca unindu-se cu armata celor doi voevozi, să oprească pe Turcii la Dunăre. Parchevich duse pe solul muntean la nunţiul Ranucci, în faţa căruia cei doi trimişi ai domnilor români reînoiră asigurările, că voevozii dispun de o armată gata de 30.000 oameni, care s'ar mări considerabil în momentul sosirei armatelor polone pe pământul Moldovei. Ranucci vorbi îndată cu vice cancelarul,

---

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 88, f. 194.
2) **Ibidem*, v. 88, f .204.

cu vistiernicul şi cu palatinul Cracoviei, stăruind să nu se dispreţuiască propunerile Moldovenilor şi Muntenilor, cari au motive serioase să lupte contra Turcilor, dar insistenţele nunţiului au rămas zadarnice[1]).

Nici negocierile Polonilor cu Moscoviţii nu arătau sorţi de izbândă[2]), iar pentru încheierea unei alianţe cu Leopold nu s'a dat încă plenipotenţă nimănui[3]). In cele din urmă Buonvisi îşi formase convingerea, că Polonii vor să stoarcă numai erariul pontifical, dar la pregătiri războinice şi la alianţe cu creştinii nu se gândesc[4]).

De fapt, cei dela Varşovia, pentru a lua o hotărâre, aşteptau rezultatul ultimelor demersuri făcute la Poartă, nădăjduind că sub presiunea înarmărilor moscovite vor obţine o uşurare în condiţiunile păcii. Se evita deci orice măsură, care ar fi putut enerva pe Turci[5]).

3. Pregătiri creştine şi otomane pentru expediţia dela Hotin.

Pe la mijlocul lui Aprilie fu expediat ciauşul din Varşovia la Poartă, cu promisiunea că se vor plăti banii pentru despresurarea Lembergului, iar cu câteva zile în urmă plecă spre Constantinopol solul Ioan Dibriz cu o scrisoare către Vizir, în care se arăta că regele şi republica doresc pacea cu Turcii, dar sunt în imposibilitate de a plăti tributul anual de 22.000 de ducaţi, fiindu-le luată cea mai bogată provincie, Podolia. Scrisoarea adusă de solul polon înfurie pe vizir şi produse mare consternare la Poartă. Ioan Dibriz fu pus sub pază şi îndată se strigă războiul împotriva Poloniei. Fură repezite porunci lui Hussein paşa să ocupe poziţie cu corpul său de armată dincolo de Nistru, la Zuanietz, deasemenea se ordonă voevodului muntean, Grigorie Ghica, să ducă în Cameniţa 10.000 măsuri de grâne, plecând şi el cu armata într'acolo, iar lui Ştefan Petriceicu să facă pază severă la podul de peste Nistru, lângă Hotin. Toţi paşii din Asia Mică să fie gata ca la cel dintâiu ordin să plece spre Dunăre. La 1 Iunie fură scoase tuiurile din Seraiu şi porunci fură răs-

---

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 88, f. 235.
2) *Ibidem*, v. 88, f. 220.
3) *Ibidem*, v. 88, f. 219.
4) *Ibidem*, v. 89, f. 208.
5) **Ibidem*, v. 88, f. 235.

pândite ca totul, cămile, câini, bagaje, să fie gata pentru luna viitoare, când sultanul va pleca la Silistra[1]), unde se va concentra întreagă armata.

Intre timp, cei doi voevozi români, în urma ordinelor Porţii, plecară cu oastea spre Hotin. Grigorie Ghica se mişcă la 11 Maiu, însoţind pe Cara-Mehmed paşa[2]), iar Ştefan Petriceicu cu oastea sa, căuta să întâlnească pe vecinul său muntean în drum[3]). Nu peste mult sosi şi Hussein paşa, aşezându-se cu armata la Hotin, cu misiunea de a preveni orice atac polon sau moscovit, de a sprijini pe Doroşenco şi de a pregăti proviziunile pentru armata cea mare[4]).

Odată cu sosirea lui Hussein paşa, tabăra dela Hotin se prefăcu, pentru cei doi voevozi români, într'o adevărată temniţă. In urma şoaptelor prinse de paşe dela negustorii armeni cari treceau pe acolo, domnii români căzură sub grea bănuială de tainică înţelegere cu Polonii. Pentru a nu se haini, ei fură constrânşi să-şi trimită ostateci la Constantinopol, Grigorie Ghica pe soţia cu fratele acesteia Teodor Sturza, iar Petriceicu Vodă patru boieri, pe Nicolae Racoviţă, Ionaşcu Balş, medelnicerul Aldea şi pe căpitanul Caraiman[5]). Cel mai bănuit era Petriceicu, care avea rudenii printre refugiaţii din Polonia şi cu care Turcul se purta ca un stăpân, insultându-l şi bătându-i boierii la tălpi, sub ochii neputincioşi ai domnului[6]).

Incă înainte de sosirea lui Hussein paşa, Ştefan Petriceicu trimise noui şi desnădăjduite îndemnuri lui Parchevich la Varşovia să ceară o imediată pătrundere a armatelor polone în Moldova, dar abia la mijlocul lui Iunie primi răspunsul vag, că regele va face tot posibilul să vie în ajutorul voevodului şi al poporului său[7]). Concomitent, cei doi voevozi fură constrânşi să execute ordinele vizirului şi la porunca acestuia scriu în Iunie Polonilor, îndemnându-i la pace cu Turcii, cari sunt aplicaţi să facă totul pentru a păstra ceeace au cucerit[8]). Ştefan

---

1) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 89, f. 311.

2) *Magazinul Istoric*, V, p. 19.

3) *Hurmuzaki*, Docum. IX1, p. 270.

4) *N. Iorga*, St. şi doc. IX, p. 154.

5) *Ibidem*, IX, p. 154—155.

6) *Ibidem*, IX, p. 152; *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 9; *I. Hudita*, Recueil, etc. p. 184—185.

7) *I. Hudita*, Recueil etc., p. 185—186.

8) *Hurmuzaki*, Docum. IX1, p. 272.

Petriceicu trimite apoi la Poartă schiţa şanţului făcut de el dincolo de Nistru, pentru apărarea podului de lângă Hotin[1]).

Turcii în acest timp îngrămădiră proviziuni, construind magazii lângă Dunăre şi la Ţuţora, golind gropile locuitorilor de pâine şi grâu, strângând cară şi tot fânul pentru nevoile armatei; în timp ce de peste Dunăre sosiau noui convoiuri turceşti[2]).

In primele zile ale lui Iulie sosi la Varşovia mareşalul Sobieski, aşteptat cu nerăbdare de toţi, dar mai cu seamă de solii domnilor români[3]) şi odată cu sosirea lui, se învioară şi pregătirile campaniei împotriva Turcilor. Se dădură plenipotenţe unui sol să plece la Viena pentru negocierea alianţei cu Leopold, deasemenea s'a dat şi mareşalului încredinţare să trateze cu Cazacii Ucrainei. Termenul fixat în acest scop de Doroşenco trecuse însă şi hatmanul Cazacilor ucrainieni acum era legat de Poartă printr'un fiu trimis ca ostatec[4]). Peste câteva zile veni şi răspunsul vizirului la scrisoarea vice cancelarului polon, trimisă prin Ioan Dibriz. Köprili somă energic pe rege să plătească tributul. Refuzul Polonilor de a se achita de această obligaţie îi denunţa ca stricători de pace şi sultanul, ne mai având încredere în ei, va pleca cu oaste împotriva regatului. Panaioti Nikusios încă sfătuia pe Poloni să nu mai caute a schimba condiţiunile păcii, căci despre scutirea tributului nici nu poate fi vorbă, cel mult s'ar putea negocia o micşorare a lui. „Acum — scria Buonvisi — toţi văd ce bune erau sfaturile mele, atunci odioase, de a se înarma, deoarece Turcii îi găsesc nepregătiţi. Veteranii nu vreau să iese în tabără, n'au ofiţeri, n'au artilerie, nici muniţiuni decât cele cumpărate cu banii pontificali, n'au proviziuni strânse şi-mi cer din nou bani"[5]).

In acest timp Ştefan Petriceicu pusese noui stăruinţe pe lângă mareşalul Sobieski, cerându-i să trimită numai 6000 oameni, cari vor putea uşor înfrânge pe Hussein paşa şi vor cuceri podul de peste Nistru dat în paza lui[6]). Mareşalul însă, încă

---

1) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 290.
2) *N. Iorga*, St. şi doc. IX, p. 154.
3) *Zaluski*, o. c. I, p. 468.
4) *Arh. Vat.:* Nun. Pol. v. 89, f. 293.
5) *Ibidem*, v. 89, f. 293, 296.
6) *I. Hudita*, Recueil etc., p. 189.

nu era pregătit pentru o intervenţie militară în Moldova, care ar fi schimbat ameninţările Turcilor într'o campanie prea timpurie pentru planurile lui. De altfel înarmările mergeau greu. Nobilimea nu plătea impozitul de războiu, visteria era goală şi pentru primele nevoi ale recrutării trebuiră să fie sacrificate bijuteriile din tezaurul public. In astfel de împrejurări, recunoştea şi nunţiul papal, că „cel mai mic rău ce ar putea ajunge Polonia e ratificarea păcii dictate de Turci"[1]).

Stăruinţe în acest sens făcea de altfel şi Poarta prin cei doi voevozi români, dar mai cu seamă Hussein paşa dela Hotin, care căuta astfel să evite pericolul unui atac din partea Polonilor. Din încredinţarea lui, Ştefan Petriceicu trimise sol la Varşovia oferind mijlocirea păcii prin paşa dela Hotin, care crede că la insistenţele lui Poarta va renunţa la tribut, păstrându-şi însă Cameniţa şi Ucraina. Solul domnului moldovean insista deci, la începutul lui August, ca Polonii să trimită un om cu vază la Poartă, care să ceară ca negocierile în acest sens să fie încredinţate lui Hussein[2]). Vizirul, la rândul său, făcuse şi el intervenţii la Varşovia prin Grigorie Ghica şi Curtea leşească se grăbi a răspunde că va trimite pe palatinul Rusiei Iablonowski la Poartă pentru ratificarea păcii. Cancelarul republicei încunoştiinţă despre aceasta pe domnul muntean, rugându-l ca în baza prieteniei lui cu vizirul să stăruie pe lângă Poartă pentru încetarea înarmărilor contra Poloniei, căci republica e dispusă să lase Podolia Turcilor, dar să fie scutită în schimb de tributul anual, a cărui plată îi este peste putinţă[3]).

Negocierile Curţii cu Poarta dădeau mareşalului Sobieski timpul necesar pentru a-şi organiza armata în vederea campaniei în Moldova. Spre el se îndreptau nădejdile tuturor celor cari vedeau în războiul cu Turcii singura salvare din starea nenorocită, în care ajunsese Polonia şi cu ea şi creştinii celor două Principate Române. Nunţiul Buonvisi era neobosit în stăruinţele lui pe lângă mareşal, oferind pentru înarmări suma de 60.000 florini[4]).

---

[1]) *Arh. Vat.:* Nun. Pol. v. 89, f. 305

[2]) *I. Hudita:* Recueil, etc. p. 189—190; *Zaluski:* o. c. I_1, p. 469.

[3]) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 291.

[4]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 89, f. 305; cf. *Kluczycki*, o. c. I_2, p. 1279—1280 şi 1286—1287.

La rândul lor cei doi voevozi români trimiseră din nou un om la Sobieski, rugându-l să intre cu armata cât mai curând în Moldova şi Muntenia. Dacă Polonii nu vor putea să-i apere de Turci — spunea emisarul — toţi vor părăsi ţara, rugându-se să fie adăpostiţi pe teritor polon[1]). Domnii români mai doreau apoi ca armata polonă să se îndrepte împotriva lui Doroşenco, „cel mai mare trădător al patriei", care trădează Turcilor toate secretele de stat[2]) şi repetând, în prima jumătate a lunei August, aceleaşi cereri, voevozii români trimit mareşalului polon câţiva cai foarte frumoşi, asigurându-l, că în momentul când va apărea pe malul de dincoace al Nistrului, vor trece cu armatele lor de partea lui, scuturând jugul turcesc. Tot acum se prezentă în ultima audienţă la mareşal şi Parchevich[3]), reamintind fără îndoială cererile domnilor români şi nădejdea ce o pun şi creştinii din Balcani în puterea desrobitoare a armelor polone. Arhiepiscopul luă apoi de aici drumul Vienei, al Veneţiei şi al Romei, pentru a duce la îndeplinirea misiunea cu care fu încredinţat.

Concomitent, negocierile între Poloni şi Poartă, continuară, prin intermediul celor doi voevozi români, şi lunile următoare (Sept.—Oct.). In acelaş timp însă Doroşenco, văzându-se ameninţat de o reconciliere turco-polonă care i-ar putea aduce din nou armatele lui Sobieski în Ucraina şi gelos de încrederea pe care vizirul o punea în Ştefan Petriceicu şi Grigorie Ghica încredinţându-le sarcina acestor negocieri, căuta prin toate mijloacele să compromită pe cei doi voevozi la Poartă, denunţând demersurile acestora la Curtea din Varşovia[4]).

Vizirul ordonă totuşi celor doi voevozi, ca exagerând puterea armatei otomane, să convingă pe regele Mihai şi pe mareşal să ratifice pacea, chiar cu oarecari atenuări a condiţiunilor fixate la Buczacz. Voevozii, cu ajutorul cărora în tabăra dela Hotin „umblau iscoadele printre Turci în toate zilele"[5]), au şi scris la Varşovia în sensul ordinelor primite, în acelaş timp însă prin scrisori secrete arătau Polonilor, că tocmai aceste stă-

---

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 89, f. 345.
2) *I. Hudita*, Recueil etc., p. 191 (nr. 284).
3) *Ibidem*, p. 191—192.
4) *Hurmuzaki*, Docum. V₂, p. 141.
5) *Kogălniceanu*, Letop. I, p. 9.

ruinţi ale Porţii dovedesc slăbiciunea Turcilor, că numărul soldaţilor lui Hussein abia se urcă la câteva mii, ba chiar sultanul, care se apropie de Dunăre, n'are mai mult de 10.000 ostaşi cu el[1]). Polonii să se grăbească deci cu armata în Moldova, unde vor avea de aliaţi pe cei doi voevozi cu oastea lor.

In sfârşit, pe la începutul lui Octomvrie, s'au convins şi Polonii, că stăruinţele neîntrerupte ale Vizirului pentru ratificarea păcii nu provin decât din slăbiciunea armelor turceşti şi când se răspândi vestea la Varşovia, că însuşi Caplan paşa e pe cale să se revolte cu armata sa dela Silistra, toţi se înfierbântară pentru războiu. Dacă vestea despre Caplan paşa se va dovedi adevărată, — spuneau cei din Varşovia — Constantinopolul însuşi va fi în pericol şi Polonii ar putea repara pagubele suferite de creştinătate. Nunţiul Buonvisi ştiu să strecoare în această dispoziţie războinică promisiunea a 50.000 de scuzi pentru proviziunile armatei, în cazul că Polonii vor intra în Moldova şi Muntenia, convins fiind că ar fi o „ignominie pierderea unor conjecturi atât de favorabile pentru înfrângerea şi alungarea păgânilor din ţările creştine“[2]).

Armata mareşalului acum spori repede. Pe la mijlocul lui Octomvrie în consiliul de războiu se luă hotărârea de a mişca oastea dela Leopole spre inamic şi se discută amănunţit planul campaniei. La asedierea Cameniţei s'a renunţat din lipsă de artilerie. Lipsa de proviziuni din Polonia, apoi faptul că în Ucraina din cauza Turcilor nu s'au făcut semănături, impunea ca teatrul războiului să fie transpus în Moldova. Planul mareşalului era de a ocoli Cameniţa şi Hotinul, de a pătrunde în Moldova ieşind înaintea lui Caplan paşa şi după ce armata acestuia va fi împrăştiată, iar Moldova şi Muntenia trecută sub suzeranitatea Coroanei polone, printr'o campanie de iarnă să extermine garnizoanele turceşti din Hotin, Cameniţa şi Barclaw[3]). In proiectele acestei campanii intrau şi Ştefan Petriceicu şi Grigorie Ghica, cu ajutorul ce-l puteau da cu oaste şi mai cu seamă cu proviziuni, armatei leşeşti. Cei doi voevozi ţineau deci strânsă corespondenţă cu Polonii, avizându-i despre mişcările şi efectivul de luptă al Turcilor şi la începutul lui Octomvrie trimit un sol la

---

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 89, f. 449; *I. Hudiţa*, Recueil etc., p. 194.
2) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 89, f. 449.
3) *N. A. de Salvandy*, o. c. p. 78.

regele Mihail Wisznowiecki pentru încheierea unei convenţii de colaborare militară, fixând următoarele condiţiuni:

1. Dacă expediţia, care se pregăteşte, nu va fi încununată cu succes, regele să primească sub aripile lui şi ale regatului său pe cei doi voevozi, dându-le un loc, unde toţi câţi se vor refugia cu ei, să aibă odihnă.

2. In cazul când armele polone vor fi biruitoare să nu se schimbe obiceiurile domneşti şi boereşti pământene, precum sunt: vămile, ocnele, dijmele de oi, de albine, de porci, de vin şi toate veniturile domneşti să rămână ale domnilor, după obiceiul pământului.

3. Bisericile să nu fie asuprite.

4. Boerii să urmeze a fi boeri, cu voia şi alegerea domnilor, după vechiul obicei pământesc: să se teamă sluga de stăpân.

5. Când cei doi domni vor ave nevoe de ajutoare, să nu li se refuze.

6. Boerimea din judeţe, aflătoare în deregătorii domneşti, să nu fie apăsată de oaste, soldaţii să nu fie cartiruiţi în casele lor şi să nu sufere nici o călcare a libertăţilor lor.

7. Toată ţara şi toţi supuşii domneşti să slujască după poruncile domneşti, pedepsindu-se cei neascultători după vechea lege obicelnică a ţărei.

„Pentru toate aceste dorinţe ale noastre — scriau cei doi voevozi — cerem dela M. V. R. un privilegiu cu iscălitura autografă şi sigilul M. V. R., pentru ca să ne putem bucura de libertate"[1]).

Scrisoarea ce lor doi voevozi fu prezentată regelui Mihail Wisznowiecki în ziua de 8 Oct., în tabăra dela Mogiel. Nu ne este cunoscută până acum existenţa vreunui act, prin care condiţiunile impuse de domnii români să fi fost întărite, după dorinţa lor, prin semnătura şi pecetea regală. In timpul expediţiunei din Moldova însă, conducătorii armatei polone au căutat să le facă respectate.

In acest timp starea lui Ştefan Petriceicu şi a lui Grigorie Ghica era extrem de critică. Patru Turci fugiţi din Cameniţa în Polonia, reîntorcându-se la Hotin, acuzară pe cei doi voevozi

---

[1]) *Arhiva Istorică a României.* I, p. 25—26; cf. *I. Hudita*, Recueil etc., p. 195—196.

înaintea lui Hussein paşa că îndeamnă pe Poloni să treacă în Moldova. In acelaş timp Doroşenco nu mai contenea cu acuzele la sultan, la vizir şi caimacam, că domnii români ar fi uniţi cu Polonii, scriind în acelaş sens şi lui Hussein paşa, care arătă voevozilor scrisorile lor proprii. Domnii români, încremeniţi de spaimă şi miraţi peste măsură de faptul că Doroşenco a ajuns în posesiunea acestor ştiri, rugară pe regele Mihail să nu mai divulge secretele lor nimănui şi să ardă scrisorile să nu cadă în mâinile cuiva, dând crezare întru toate celor ce va spune prin viu grai trimisul lor. Cei doi domni cu drept cuvânt puteau scrie că în mijlocul Turcilor lui Hussein simt de vii caznele iadului[1]), cu atât mai mult, cu cât sultanul era acum la Dunăre şi în urma pârilor lui Doroşenco, dela această apropiere a padişahului nu puteau aştepta nimic bun.

4. Biruinţa Polonilor în 11 Nov. 1673 la Hotin.

Armata otomană părăsi tabăra din Adrianopol în ziua de 7 August, mergând încet spre lagărul de iarnă dela Dunăre. O expediţie mai mult de ameninţare decât de luptă, cu un număr restrâns de combatanţi, cari se prevedea că nici la Dunăre, când se vor uni cu oastea voevozilor români, nu vor întrece numărul de 40.000[2]).

Toate acestea fură înştiinţate la timp regelui polon de către voevozii români, cari repeziseră soli înaintea sultanului când acesta se afla încă la Babadag[3]). Părerea lor era, că cea mai nimărită măsură ar fi ca regele să trimită armata întâi în Ucraina, pentru a se asigura din partea Cazacilor, — oameni perfizi „în stare de a înşela pe însuşi dracul" — şi pentru a tăia drumul Tătarilor, un principal ajutor al puterii turceşti. „Doroşenco stă la Cehrin pândind în toate părţile ca Iuda ... pentru a trece pe partea celor mai tari", în timp ce armata lui se îndreaptă spre Bialocerkiew, la Motylowka. Sultanul ajunse din 29 Septemvrie la Obluciţa, unde făcuse pod. Are o armată de 30.000 oameni, din cari 10.000 aleşi şi strânge continuu oşti, risipind mulţi bani. Malurile Prutului sunt încărcate cu proviziuni strânse pentru viitoarea campanie. Ca la 30 de şeici urcă

---

1) *Arh. Ist. a României*, I, p. 25—26.

2) *Hurmuzaki*, Docum. V₂, p. 139.

3) *N. Iorga*, St. şi doc. IX, p. 155.

pe apa Prutului, iar pe uscat convoiuri de cămile duc grânele şi alimentele în magaziile dela Ţuţora. Toate acestea pentru nevoile unei armate puternice, pe care împăratul are intenţia să o adune în cursul iernei în Dobrogea, în vederea expediţiei ce vrea să o facă la primăvara viitoare împotriva Poloniei.

Domnii români sfătuesc pe rege să prevină acest pericol, trecând acum, iarna, cu oştile în Moldova până la Dunăre, aşezându-le la Reni şi mai în sus, dealungul Prutului înconjurat tot de oraşe şi sate bogate, unde armata va putea petrece în toată mulţumirea, având pâine multă şi hrană pentru cai. Indată s'ar putea apoi cuprinde Cetatea Albă, Tighina şi Ismailul şi trecând Dunărea, s'ar putea înainta cu sabia în mână până la Constantinopol. Fireşte, îndată ce se va trece Dunărea, toţi creştinii din imperiu se vor răscula împotriva Turcilor. Deocamdată, revenind la nevoile momentului, cei doi voevozi sfătuiau pe rege ca dacă trimite armată la Hotin, aceasta să fie 6000 de oameni infanterie bună, 12.000 cavalerie şi tunuri uşoare, căci şi Hussein are 20.000 oameni aleşi. In momentul ciocnirei Polonii să recunoască bine poziţia Turcilor, căci cei doi voevozi se vor ţine de o parte şi vor ajuta apoi şi ei la gonirea duşmanului. In cele din urmă voevozii roagă pe Sobieski, ca venind cu armată pe pământul lor să nu îngădue ca soldaţii să jefuiască ţara, iar de cumva se va ajunge la încheierea tratatului de pace, M. Sa să exopereze ca voevozii să nu mai fie schimbaţi atât de des, iar Turcii să nu mai facă mari încărcări asupra ţărilor, mulţumindu-se numai cu ce se cuvine sultanului, fără alte apăsări[1]).

Sultanul credea că prezenţa lui la Dunăre va înspăimânta pe Poloni şi îi va decide să reia negocierile pentru pace. Ştirile ce le primi însă, despre concentrarea unei armate de peste 20.000 oameni la Lemberg, îl făcură mai prudent, şi renunţând să treacă Dunărea, porunci din nou domnului moldovean să se folosească de toate mijloacele pentru a obţine dela regele polon trimiterea ambasadorului anunţat. Un agă turc fu expediat la Varşovia pentru a urgita ratificarea păcii, ameninţând în caz contrar cu războiul[2]).

In acest timp oastea polonă înaintă spre graniţa Mol-

[1]) *Arhiva Istorică*, I, p. 25—26.
[2]) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 292—293.

dovei. In ziua de 21 Octomvrie Sobieski era cu armata la Luka lângă Nistru, dar trecerea apei se făcu abia peste o săptămână[1]), după ce mareşalul avuse mai înainte intense negocieri cu oamenii domnilor români[2]). A doua zi, 29 Octomvrie[3]), sosi în tabăra leşească secretarul lui Ştefan Petriceicu, Andreas Wolf[4]), aducând în grabă vestea că domnul Moldovei, în seara zilei de Joi spre Vineri (26—27 Oct.), a lăsat totul în tabăra turcească, fugind cu mulţime de boieri şi acum aşteaptă sosirea oştilor polone, implorând pe Sobieski „per viscera misericordiae" să-i trimită vre-o 500 călăreţi şi pe Durac[5]) spre Suceava, unde se afla doamna ţării.

Ce se întâmplase?

Sosirea armatelor polone la Nistru produse panică între Turci. Negustori armeni şi tătari se grăbiră a aduce lui Hussein noui dovezi despre trădarea voevozilor români, cari acum erau în pericol de moarte[6]). Hussein arestă îndată pe câţiva boieri, pe cari îi supuse la cazne să mărturisească totul, apoi întruni divanul hotărând să pedepsească pe trădători. Turcul bătu pe Moldovenii din consiliu, a căror ţipete se auziră în afară, lăsând neatins doar pe hatmanul Buhuş, care se ţinu departe de domn. Ştefan Petriceicu, prinzând de veste, se aruncă pe cal şi numai în cămaşe, cu câţiva zeci de boieri, fugi din tabără[7]). Auzind de cele întâmplate Sobieski trimise câteva mii de călăreţi cu Koricki şi Apostol Durac în ajutorul domnului fugar, care îi mulţumi în scrisoarea sa din 31 Octomvrie din Berebeşti, asigurând pe mareşal că îşi pune sângele şi viaţa la dispoziţia lui şi

---

1) Mişcările oştirei leşeşti le vom urmări după *Relatione della vittoria insigne che l'armi Polache e Lituane hanno ottenuto contro i Turchi alle ripe del fiume Dniestro in Valacchia, il giorno di San Martino, l'anno 1673*, publicată în *Kluczycki*, o. c. I₂, p. 1328—1342 şi după *Diarium ex variis relationibus „novorum", tum ex literis diversorum compositum, quae itinera et gesta exercitus Poloni per singulos fere dies, inde 2° Septembris usque ad 15 Novembris narrantur*, publicat *ibidem*, p. 1311 squ.

2) Diarium ap. *Kluczycki*, I₂, p. 1314.

3) *Ibidem*, p. 1315 squ.

4) *Zaluski*, o. c. I₁, p. 494—495.

5) Diarium ap. *Kluczycki*, I₂, p. 1315—1316.

6) *I. Hudita*, Recueil etc., p. 198—199.

7) Diarium ap. *Kluczycki*, I₂, p. 1318; Relatione, *ibidem*, p. 1332.

a întregei reciprospolite, anunţându-l totodată că pleacă cu Koricki la Suceava să-şi elibereze soţia[1]). Podghiazul polon în frunte cu Petriceicu-Vodă ajunse în ziua de 8 Noemvrie în fosta capitală a Moldovei, de unde domnul repezi pe căpitanul Boian la Sobieski, să-i ducă ştiri. Voevodul fugar găsi în Suceava numai pe doamna, părăsită de toţi boierii, cari fugiră speriaţi la munte, aşteptând alt domn dela Poartă. Petriceicu-Vodă repezi după ei scrisori, chemându-i să se întoarcă de bună voie şi să se pună în slujba lui. Roagă deci pe mareşalul Coroanei, să îngădue ca oamenii lui Koricki să rămână aici până ii va sosi în ajutor infanteria şi îi cere sfat dacă n'ar fi mai bine să ducă pe doamna la graniţa polonă[2]). In aceeaşi zi Petriceicu scrie şi vecinului său din Transilvania, Mihail Apafi, dându-i ştire despre coborârea armatei leşeşti, exagerând la 200.000 numărul Polonilor, oaste pornită să desrobească pe toţi creştinii dela Dunăre şi din Balcani, cari la sosirea Leşilor se vor ridica şi ei împotriva puterii otomane[3]).

Acum, după ce îşi găsi soţia, Petriceicu porni spre tabăra leşească dela Turkova, unde mareşalul îl primi cu multă căldură, asigurându-l că-l va apăra de orice pericol şi cerându-i în schimb ca după alungarea Turcilor din Moldova, oastea polonă să poată ierna în ţară[4]).

In acest timp armatele leşeşti înaintară spre Hotin. La 1 Noemvrie Polonii pun piciorul în Moldova, oastea mareşalului coborând dinspre Sniatyn, iar a Lituanilor dinspre Horodenka. După trei zile de marş greu pe drumuri desfundate, prin văi, torenţi şi mlaştini, Polonii ajung la 4 Noemvrie la Zuczka[5]). In acest timp banii pentru întreţinerea oştilor s'au împuţinat simţitor şi pe Sobieski îl preocupa gândul să ceară un împrumut de 100.000 monete bune dela Ştefan Petriceicu, care se arăta îngrijorat ca nu cumva întreprinderea militară să nu reuşească[6]). Aceeaşi zi de 6 Noemvrie aduse mareşalului bucuria de a ve-

---

1) Diarium, l. c., p. 1318

2) *Ibidem.*

3) *Török-magy. államokm.* V, p. 183. Data scrisorii lui Petriceicu de 24 Oct. trebue înţeleasă după st. v., corăspunzând la data de 3 Nov. st. n.

4) *Relatione, ap. Kluczycki*, I₂, p. 1332.

5) *Diarium*, l. c., p. 1320; *Relatione*, l. c., p. 1334.

6) *Diarium*, l. c., p. 1319.

dea sosind în tabără pe Badea Bălăceanu cu un grup de boieri munteni fugiţi din tabăra lui Hussein, aducând închinarea Ţării Româneşti[1]).

Grigorie Ghica însă rămase în tabăra dela Hotin, de unde trimitea în ascuns solii la Sobieski, asigurându-l că la timpul potrivit, în decursul luptei, va trece şi el de partea creştinilor[2]). Concomitent însă domnul muntean aviză şi pe sultan despre apropierea armatelor polone. Impăratul, cuprins de frică, îşi mută tabăra mai departe la Babadag, ordonă vizirului să stea la Isacea, pe aga ienicerilor îl puse la Ismail, iar lui Caplan paşa îi ordonă să plece cu câteva mii de oameni în ajutorul lui Hussein paşa. Totodată sultanul însărcină pe Grigorie Ghica, să uzeze de toate mijloacele pentru a-l câştiga pe Sobieski de partea Turcilor, căutând a-l atrage cu promisiunea unor mari sume de bani şi a ajutorului Porţii pentru urcarea sa pe tronul Poloniei[3]).

Mareşalul în acest timp se apropie cu oastea de Hotin. In drum soldaţii începură a fura vitele oamenilor, dar porunca aspră a lui Sobieski puse capăt exceselor[4]). In ziua de 9 Nov. hatmanul opri armata la distanţă de o bătae de tun de tabăra lui Hussein şi aşteptă sosirea infanteriei şi a cavaleriei, care din cauza ploilor şi a drumurilor grele rămase în urmă. Mareşalul între timp observa tabăra inamică. Hussein se întărise în locul ocupat în 1621 de armata polonă, înconjurat de două rânduri de şanţuri cu palisade înalte, cari acopereau de ochii Polonilor mulţimea corturilor din tabăra păgână. Această zi de Joi trecu cu mici hărţueli, Turcii nevoind să iasă la luptă. Sosi într'aceea infanteria şi cavaleria şi în cursul nopţii armata fu aşezată în vechile şanţuri de acum 52 ani ale Otomanilor.

In dimineaţa zilei următoare (Vineri 10 Nov.) mareşalul aşeză trupele în ordine de bătaie. Atacul începu prin un bombardament deschis asupra taberei lui Hussein cu 50 tunuri şi numeroase mortiere. Focul artileriei, concentrat asupra porţiunei

---

1) *Diarium*, l. c., p. 1320—1321; cf. *Cronica lui Constantin Căpitanul*, ed. Iorga, p. 178—179.

2) *Zaluski*, o. c. I₁, p. 551.

3) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 293—294.

4) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v, 89 f. 525.

ocupate de Români, distruse îndată apărarea acestora şi Hussein se grăbi a trimite câteva steaguri de spahii în ajutorul lor. Un atac al husarilor poloni asupra acestora însă îi aruncă înapoi în şanţ şi Românii, trecând îndată pe partea Polonilor, se retraseră odată cu ei la grosul armatei leşeşti. In acelaş timp Turcii concentrară atacul lor asupra trupelor lui Stanislav Bidzinski, aşezat pe malul de jos al râului, spre Ţuţora, tăindu-i o parte din oameni şi astfel asaltul Polonilor în ziua aceea fu zădărnicit.

Toată noaptea armata polonă rămase în picioare, ridicând noui şanţuri mai apropiate de inimic. In dimineaţa zilei de Sâmbătă (11 Nov.) Sobieski recunoscu tabăra duşmană de aproape, apoi ordonă asaltul general. După un intens foc de artilerie mareşalul în persoană porni în fruntea pedestrimei la atac, până lângă şanţurile inimice. Regimentele de infanterie se revărsară asupra întăriturilor turceşti şi în mai puţin de un sfert de oră palisadele fură tăiate şi trunchiurile de arbori îndepărtate. Atunci Polonii se văzură loviţi fără de veste, din spate, de corpul spahiilor. Cavaleria leşească interveni şi după două atacuri aruncă pe Turci înlăuntrul şanţurilor pătrunzând odată cu ei în tabără şi începu măcelul. Hussein, disperat, dădu pinteni calului şi cu restul cavaleriei încercă drumul spre Ţuţora. Se lovi însă de trupele generalului de câmp şi ale palatinului de Chiev Andrei Potocki, şi în învălmăşală Hussein era pe punctul de a ajunge în spatele Polonilor, când se văzu atacat de ducele Lituaniei, Radziwil. Turcii căutară scăpare spre podul de peste Nistru, dar ajunşi din urmă, fură tăiaţi de cavaleria lituană, unii scăpară peste pod, fugind spre Cameniţa, alţii fură aruncaţi în apă. Cei cari au trecut podul cu Hussein îndată fură luaţi la goană şi tăiaţi de Români şi de cavaleria uşoară polonă anume aşezată dincolo de apă. Infanteria cuceri tabăra şi curând căzu în mâna Polonilor şi cetatea, în care se închisese o parte din Turci.

Rămaseră morţi în această luptă de două ore, după izvoarele polone, ca la 11.000 Turci, cu trei paşi, înafară de cei înecaţi în Nistru, lăsând în mâna Polonilor banii necesari pentru solda la 30.000 oameni pe şase luni, artileria întreagă cu 24 tunuri grele, corturile cu aurăria şi argintăria paşilor, mulţime de cai preţioşi şi catâri, arme, haine şi harnaşamente împodobite scump, proviziuni bogate şi în urma despoierii celor căzuţi şi a prăzii

din tabără n'a rămas soldat să nu se fi încărcat cu bani şi cu lucruri scumpe.

Rugăciuni de mulţumită lui Dumnezeu fură înălţate în cortul lui Hussein pentru minunea săvârşită şi după această strălucită victorie, al cărei merit cu bună dreptate fu atribuit în mare măsură Moldovenilor şi Muntenilor, generalul Lituaniei scria la 11 Noemvrie 1673 — ziua victoriei — că „Moldova, Muntenia, Serbia şi o parte a Transilvaniei au jurat credinţă regelui şi republicei polone"[1]).

Strălucita biruinţă dela Hotin deschidea armelor polone drumul larg al Moldovei şi Munteniei, până la Dunăre. Caplan paşa cu cei 4000 de Turci dela Ţuţora nu putea fi o piedecă înaintea armatei victorioase. Păgânii erau cuprinşi de panică şi sultanul, care avea în jurul său abia 3000 oameni, se retrase la Provadia, iar vizirul se mută cu cele câteva mii de soldaţi la Babadag, lăsând singura linie de retragere liberă pentru oastea lui Caplan paşa, pe la Isacea[2]).

Oastea polonă se pregătia acum să ia drumul Prutului spre Dunăre şi Moldovenii şi Muntenii fură trimişi înainte să strângă proviziuni. La 15 Noemvrie Ştefan Petriceicu anunţa pe Sobieski, că împreună cu Koricki a pornit după Caplan paşa, care nu trebue să scape nepedepsit, fiindcă la vestea dezastrului suferit de Otomani la Hotin a năvălit în Iaşi, a ucis pe mulţi Moldoveni, pe alţii i-a robit şi a ruinat mănăstirile[3]). Totul lăsa să se creadă că Moldova în scurt timp va fi curăţată de păgâni, când sosi vestea morţii regelui, întâmplată în ziua de 10 Noemvrie la Leopol.

Dintr'odată planul campaniei contra Turcilor se prăbuşi.

Furtuna de patimi, cari au dus regatul în pragul războiului civil şi cari atât de greu au putut fi stăpânite în ultimele luni de domnie ale regelui Mihail Wisznowiecki, acum se deslănţui din nou, fiecare partid căutând să facă un ultim efort pentru victoria candidatului său la tron. Lupta aceasta însă nu se putea câştiga aici, în Moldova, ci la Varşovia şi nobilimea se grăbi

---

1) Relatione, ap. *Kluczycki*, I₂, p. 1335 squ.; **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 89, f. 538; *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 295—298; *Zaluski*, o. c. I₁, p. 494—495.

2) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 296—297.

3) Diarium, ap. *Kluczycki*, I₂, p. 1326.

să dezerteze în massă de sub comanda mareşalului, pentru a ajunge cât mai de grabă în Polonia. Lituanii fură cei dintâiu cari părăsiră tabăra, pretextând lipsa de furaj pentru cai şi de alimente pentru oameni. Sobieski, hotărât a nu părăsi victoria, porni dealungul Prutului spre Iaşi, dar exemplul Lituanilor contamină şi restul armatei. Palatinatele dezertau şi ele pe rând şi curând Sobieski îşi văzu redusă la jumătate armata, cu care câştigase victoria asupra lui Hussein paşa.

Planul alungării Turcilor peste Dunăre acum era compromis. Insuşi mareşalul se văzu nevoit să renunţe deocamdată la el, căutând numai să asigure ce s'a cucerit până acum. Chestiunea succesiunei la tron îl preocupa şi pe el[1]).

5. Destrămarea victoriei şi încercările lui Ştefan Petriceiu de a-şi păstra tronul.

Curmarea neaşteptată a campaniei pornită cu atâţia sorţi de izbândă şi risipirea armatei polone, căzu ca o lovitură din senin asupra Moldovenilor şi Muntenilor. Grigorie Ghica, sesizând cel dintâiu prăpastia în care s'a aruncat, schimbă brusc atitudinea şi porni spre tabăra vizirului. Domnul muntean, care până în pragul bătăliei dela Hotin ţinuse corespondenţă cu vizirul, spre marea mirare a acestuia se prezentă în ziua de 27 Noemvrie înaintea lui, sumeţ şi gata de răspuns. Şiretul domn ştiu să întoarcă, împotriva evidenţelor, toate acuzele ce i se aduceau în tot atâtea dovezi de loialitate faţă de Poartă. Hussein paşa — susţinea el — a fost zdrobit la Hotin, fiindcă nu i-a ascultat sfatul de a nu lupta îngropat în şanţuri, ci în câmp deschis; dimpotrivă, paşa pentru aceasta l-a ameninţat cu moartea. Nici legăturile cu Polonii domnul nu le-a întreţinut pentru a se haini, ci pentru a câştiga pe Sobieski de partea Turcilor. De altfel, cea mai bună dovadă de măsura în care a reuşit să-l câştige pe Sobieski pentru Poartă, e faptul că mareşalul l-a lăsat cu bună ştiinţă să vie acum în faţa vizirului. Fără aceste legături, nici n'ar fi putut informa cu atâta preciziune Poarta despre evenimentele din Polonia şi mişcările armatei leşeşti[2]).

In sfârşit vizirul, convins că Grigorie Ghica mai poate aduce reale foloase Porţii, îl iertă, ba voia să-l reaşeze în scau-

---

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 89, f. 586.
2) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 203—204.

nul Munteniei, în care fusese numit deja Gh. Duca, dar sosiră câţiva călăreţi scăpaţi din măcelul dela Hotin, acuzând cu atâta îndârjire pe domnul Munteniei, ca pe principalul vinovat al dezastrului[3]), încât făcură imposibilă revenirea acestuia în scaun. Vizirul se mulţumi deci cu iertarea acordată şi ordonă ca soţia şi copiii lui Ghica să fie scoşi din prinsoarea lui Duca Vodă.

Plecarea lui Grigorie Ghica la Turci arătă Moldovenilor singura cale de a scăpa ţara de mânia păgânilor dela Dunăre. Imprăştierea oastei leşeşti sdruncină încrederea Moldovenilor în Poloni şi le întări convingerea, că trecerea de partea vecinilor dela Nord a fost o aventură, de pe urma căreia casele lor şi ţara întreagă va fi risipită de Tătari şi Turci. O imediată înţelegere se făcu între boieri şi oaste să părăsească pe Petriceicu-Vodă şi la Iubăneşti cerură domnului să-i lase să plece acasă, să-şi ocrotească familiile de Tătarii. Petriceicu-Vodă, încrezător încă în ajutorul Polonilor, căută să-i reţină, susţinând că va veni oaste multă leşească să apere ţara de păgâni, dar boierii, în frunte cu Miron Costin, au declarat că nu vor lăsa casele lor pe mâna Tătarilor şi părăsind pe Ştefan Petriceicu, luară drumul spre Galaţi, unde noul domn, Dumitraşcu Cantacuzino, sta gata să plece cu 20.000 de Tătari să-şi ocupe scaunul din Iaşi[1]).

In acest timp, Petriceicu-Vodă se uni cu oastea ce mai rămăsese lângă Sobieski, care cobora spre Prut să asigure, înainte de retragere, stăpânirea Moldovei pe seama domnului polonofil şi a Coroanei leşeşti. Intre 21 şi 24 Noemvrie Sobieski era la Davideni pe Prut[2]), de unde hotărî să plece împotriva lui Caplan paşa, la Ţuţora. Soldaţii însă, din cauza frigului şi a lipsurilor de cari sufereau, refuzară să mai înainteze şi la 27 Noemvrie mareşalul se reîntorcea pe Jijia, între Suceava şi Botoşani. In drum, Sobieski primi, la 25 Noemvrie, scrisori dela boierii munteni, cari cereau ca în locul hainitului Grigorie Ghica să le dea domn pe pribeagul Constantin Şerban, care era cu oastea polonă în Moldova. Mareşalul însă, departe de a mai putea influenţa evenimentele din Muntenia, făcea pregătiri de plecare. In aceeaşi zi trimise o coloană de 2000 soldaţi pentru a împre-

---

3) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 297—298.

1) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 204—206.

2) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 89, f. 586; *N. Iorga*, St. şi doc. IX, p. 159, nota. 2.

sura Cameniţa şi Barul şi a împiedeca jafurile Tătarilor. In ziua de 26 mulţumi soldaţilor pentru vitejia cu care au luptat la Hotin şi a doua zi repartiză trupele, cari aveau să rămână în Moldova[3]). Peste trei zile (1 Decemvrie 1673), Sobieski era cu lagărul lângă Cernăuţi, în drum spre Polonia[1]).

In urma lui lăsa o garnizoană în Cetatea Neamţului, în Suceava, pe lângă straja nemţească, rămase şi Constantin Şerban, cu ajutor leşesc şi cu nădejdea de a se reîntoarce în scaun[2]), iar în Hotin se aşeză subcameralul Lituaniei, cu Tătari, dragoni şi artilerie uşoară[3]). Ştefan Petriceicu primi tovărăşia lui Sieniawski cu 8000 de soldaţi buni, cu cari, la sfârşitul lui Noemvrie, coborî spre Iaşi, unde nu de mult Turcii aşezară pe Dumitraşcu Cantacuzino. Noul domn, cum auzi de apropierea Polonilor cu Petriceicu în frunte, încă înainte de a împlini două săptămâni de domnie fugi din capitală, lăsând pe hatmanul Buhuş să-i vestească sosirea Leşilor. Avangarda polonă goni pe hatman din oraş şi în ziua de 3 Decemvrie 1673 Ştefan Petriceicu era în scaunul său din Iaşi. Caplan paşa şi Dumitraşcu Cantacuzino ridicară în grabă tabăra delaŢuţora şi aruncând în Prut cele 300 cară de grâu, cari le îngreuna fuga, se repeziră peste Dunăre, intrând în ziua de 15 Decemvrie în Isacea[4]).

Acum Ştefan Petriceicu era din nou stăpânul Moldovei. Cu tot sprijinul însă, ce-l ofereau soldaţii lui Sieniawski, cari altcum trăiau numai din jafuri, domnul, părăsit de ţară şi ameninţat de Turcii dela Dunăre şi de Tătarii de peste Nistru, îşi dădu seama că nu-şi va putea mult timp păstra scaunul. Mareşalul Sobieski, în care îşi pusese nădejdea, acum era la Leopol, pentru a se îngriji de încartiruirile de iarnă şi de planurile lui de domnie. De peste Nistru soseau veştii îngrijorătoare, iar dela Dunăre se apropia Dumitraşcu Cantacuzino cu nouă oaste turcească.

In astfel de împrejurări domnul Moldovei îşi îndreptă nădejdea spre Moscoviţi, cari încă din anul trecut se ridicau ca o ameninţare asupra stăpânirei turceşti din Ucraina. Fură pre-

---

3) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 89, f. 597.

1) *N. Iorga*, St. şi doc. IX, p. 159, nota 2.

2) *Török-magy. államokm.* V, p. 189.

3) *N. Iorga*, St. şi doc. IX, p. 159, nota 2.

4) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 10—11; *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 299; *N. Iorga*, St. şi doc. IX, p. 159 urm.

gătite deci scrisori din partea lui Ştefan Petriceicu, a lui Constantin Şerban, a hatmanului Grigorie Hăbăşeşcu şi a mitropolitului Dosoftei, cu cari fu trimis egumenul Teodor în Rusia, la spătarul Nicolae Milescu, rugându-l, ca pe un bun prieten, compatriot şi creştin, să sprijinească cererea lor la ţar. Egumenul Teodor sosi în Februarie 1674 la Moscova, unde avu să dea lămuriri pentru ce nu cer domnii români ajutor dela aliaţii lor, dela Poloni. Egumenul răspunse, că au sprijinit în trecut pe Poloni din datorinţă creştină, că Sobieski ştie despre intervenţia lor la Ruşi şi Polonii nu se supără dacă stăpânirea moscovită se va extinde asupra Moldovei, cu atât mai mult, cu cât aceasta ar pune un zid despărţitor între ei şi Turci. Egumenul cere deci o intervenţie a armatelor ruşeşti în Moldova, Ştefan Petriceicu oferindu-se , în acest caz, a le da ajutor cu 15.000 oameni, iar Constantin Şerban cu şi mai mulţi.

Scrisorile depuse de egumenul Teodor la Biroul Externelor în ziua de 26 Februarie 1674, primiră răspuns la 10 Martie. Ţarul Alexie Mihailovici făcea cunoscut domnilor şi suveranilor Ştefan Petriceicu şi Constantin Şerban, că îi primeşte sub înalta sa orcotire şi că a ordonat prinţului Ioan Chovanski să atace pe Turci şi Tătari în Crimeea, iar prinţului Romodanowski, care înaintase împotriva lui Doroşenco până la Nistru, să treacă apa pentru a veni în ajutorul celor doi voevozi. Ţarul ceru apoi domnilor români, să trimită la Moscova o delegaţie de boieri de frunte şi de feţe bisericeşti cu articolele tratatului, provăzute cu semnăturile domnilor, mitropoliţilor şi boierilor, urmând ca acolo să fie întărite prin jurământ[1]). Egumenul Teodor plecă deci spre Moldova, dar când trecu Nistrul, găsi ţara cuprinsă de Tătari, iar pe Ştefan Petriceicu şi Constantin Şerban fugiţi în Polonia.

Temerile, cari îi făcură pe cei doi voevozi să se îndrepte spre Moscova, s'au împlinit. Dumitraşcu Vodă abia sosi la Isacea şi vizirul, dându-i ajutor pe Chior-Hussein paşa şi pe Tătari, îl şi mână înapoi spre scaunul din Iaşi. Oastea lui Dumitraşcu Vodă urcă dealungul Prutului şi la gura Bohotinlui se lovi cu Polonii lui Ştefan Petriceicu. Lupta fu de scurtă durată.

---

[1]) *P. P. Panaitescu*, Nicolas Spathar Milescu, *Mèlanges de l'École Roumaine en France*, 1925, I, p. 136—138; *M. Mitilineu*, Colecţiune de tractatele şi convenţiunile României, Bucureşti, 1874, p. 68—71.

Leşii peste noapte scăpară spre Prut, iar Petriceicu lovi pe la Suceava, apoi pe la târgul Siretului[1]) şi trecu graniţa. Primele zile ale anului 1674 îi găsi pe amândoi voevozii refugiaţi în Polonia[2]).

Aici însă, vrăjmăşia luptelor politice nu mai lăsa loc pentru nenorocirea pribegilor moldoveni.

Moartea regelui Wisznowiecki provocă, în privinţa campaniei din Moldova, o mare desorientare la Varşovia. Unii erau de părere — şi printre aceştia şi nunţiul Buonvisi — să se amâne alegerea regelui, pentru a menţine strânsă la un loc armata din Moldova până la alungarea Turcilor peste Dunăre, in timp ce alţii erau pentru încheierea păcii cu Turcii, lăsându-le Cameniţa şi Podolia. „Eu — raporta Buonvisi la Roma — păstrez indiferenţă în toate chestiunile, numai cât am stăruit cu eficacitate, să nu fie părăsiţi sărmanii principi ai Moldovei şi Munteniei, cari, prin trecerea lor de partea noastră, au fost cauza principală a victoriei". Incheind pace cu Turcii, ar însemna ca Polonii să-şi calce pe conştiinţă şi reputaţiune, sacrificând astfel pe cei doi principi, „cari vor fi antemurul regatului lor". Respingând în schimb pe Turci dincolo de Dunăre, Polonilor le-ar cădea în mâni tot ceeace păgânii au cucerit dela ei şi regatul ar avea timp îndelungat linişte[3]).

Argumente nunţiului însă nu putură împiedeca risipirea oştirei din Moldova. Luptele pentru succesiunea la tron strânseră întreagă nobilimea în capitala regatului, absorbind orice altă preocupare. Pericolul extern, războiul cu Turcii, căzuse în umbră in faţa valului de pătimaşe rivalităţi interne[4]).

---

[1]) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 11; *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 300 squ.;*Hurmuzaki*, Docum. IX1, p. 280—281.

[2]) *Török-magy. államokm.* V, p. 190—191; *Mon. Com. R. Tr-niae*, XV, p. 355—356.

[3]) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 89, f. 574.

[4]) *A. Theiner*, o. c. p. 80—81; **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 90, f. 89.

Cap. III.

PACEA DELA ZURAWNA ŞI URMĂRILE EI

1. Situaţia garnizoanelor polone din Moldova.

Nici două luni nu se împliniră dela lupta de la Hotin şi de pe urma strălucitei victorii, comemorate prin medalii ocazionale[1]), nu mai rămaseră în Moldova decât garnizoanele germane din Cetatea Neamţului, Suceava şi Hotin. Ele turburau nopţile fricosului şi lacomului Dumitraşcu Cantacuzino, care de teama de a nu se vedea surprins de vre-o incursiune a acestora, reţinu pe lângă sine pe Tătari, aşezându-i în ţinuturile Orhei, Lăpuşna, Iaşi, Hârlău şi Fălciu. Sălbatecii cavaleri ai stepelor se năpustiră asupra acestor locuri şi după două luni de jaf cumplit trecură Nistrul, ducând cu ei robi şi lăsând în urmă sărăcie, ruşine şi cadavre[2]).

Moldovenii de dincoace de Prut avură de suferit teroarea încursiunilor făcute de garnizoanele din Neamţu şi Suceava, împotriva cărora Dumitraşcu Cantacuzino trimise pe hatmanul Sandu Buhuş şi pe spătarul Velicico Costin, cu Moldoveni şi Turci, pentru a le flămânzi. Garnizoanele astfel impresurate tânjau în grele lipsuri de alimente şi muniţiuni şi cu toate că fiecare ieşire le aducea grele înfrângeri, mai cu seamă din partea Moldovenilor îndrâjiţi peste măsură, se vedeau totuşi constrânse să facă încursiuni de jaf pentru aprovizionare în ţinuturile apropiate, încursiuni, de pe urma cărora boierii şi ţăranii din imprejurimi începură a se risipi.

La începutul lui Martie 1674 comandantul cetăţii Neamţu-

---

1) *I. Minea*, Medalii comemorative polone în legătură cu noi, *Bul. Soc. Numism. Rom.* XX, nr. 57—58, p. 14—15.

2) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 11—12.

lui, văzând imposibilitatea de a se mai aproviziona şi lipsurile ce sufereau soldaţii, lăsă 200 oameni în cetate, iar cu destul de 500 căută scăpare spre Hotin. Indată fu luat la goană de hatmanul Buhuş, care îl lovi în şesul Băiei. Nemţii resistară, în cele din urmă însă fură nevoiţi să caute scăpare în cetatea Sucevei, lăsând ca la 50 de morţi şi 20 de prisonieri în mâna urmăritorilor. Buhuş, la rândul său, căută să cuprindă cetatea, dar fiind respins, trimise la Iaşi după artilerie[1]).

In Suceava foametea şi lipsurile erau tot atât de mari ca şi în Neamţul. Cetatea era împresurată acum de 7 companii de Turci sub comanda lui Chior-Hussein paşa şi de 12 companii moldoveneşti, la cari se mai adăugau alţi 2000 Moldoveni strânşi de prin judeţe sub comanda lui Buhuş. Mai cu seamă hatmanul Moldovenilor îngrozi garnizoana cu prilejul fiecărei ieşiri a Nemţilor. Infundă puţurile din împrejurimi, drumurile le bătea continuu cu focuri de puşcă, încât Nemţii, lipsiţi de putinţa aprovizionării, începură să-şi mănânce caii şi să ardă acoperişurile caselor. In situaţie disperată, comandantul garnizoanei Teodor Frank scrie în 25 Februarie mareşalului Sobieski, cerându-i ajutor grabnic de oameni, alimente şi muniţiuni, cari să sosească în termen de 14 zile, altcum va fi nevoit să deschidă duşmanilor porţile cetăţii[2]). Scrisoarea fu prinsă de Dumitraşcu Vodă. Pe alte căi însă sosi vestea la Varşovia despre starea în care se aflau garnizoanele din Moldova, dar tot nu se luară măsurile necesare. Abia prin Maiu fură trimise celor din Hotin oarecari sume de bani şi alimente, pentru a aproviziona şi celelalte garnizoane din puţinul cât îl aveau[3]).

2. Alegerea de rege a lui Ioan Sobieski.

In Polonia, în acest timp, se dădeau mari lupte politice între partidul francez şi cel austriac pentru succesiunea tronului. Faţă de candidatura foarte serioasă a principelui Carol de Lorena, sprijinită de împăratul Leopold, regele Franţei opunea candidatura ducelui de Neuburg, sau a principelui de Condè, trimiţând în acest scop la Varşovia, ca ambasador extraordinar, pe arhiepiscopul de Marsilia Forbin-Janson, ca, în înţelegere cu Sobieski,

---

1) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 12; *I. Hudiţa*, Recueil etc., p. 206.
2) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 302.
3) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 90, f. 268.

să asigure tronul unuia din cei doi candidaţi. Mareşalul, care împreună cu soţia sa, Marie d'Arquien, primise mulţi ani dearândul dela Ludovic XIV suma de 20.000 livre subvenţie anuală[1]), căută să profite de împrejurările politice externe, pentru ca utilizându-le în favorul planurilor lui Ludovic XIV, cu sprijinul intern şi extern al acestuia să ajungă el pe tron.

Incă din Noemvrie, când se afla cu tabăra pe apa Jijiei, Sobieski, luând în considerare sugestiile făcute din ordinul Porţii de Grigorie Ghica, de a încheia pace cu Turcii, primind în schimb un împrumut bănesc pentru a-şi finanţa candidatura la tronul Poloniei, scrise cu data de 27 ale lunii fugarului voevod muntean, rugându-l să-l sprijinească în această acţiune pe lângă vizir. Intre Sobieski şi Grigorie Ghica se schimbă astfel o corespondenţă secretă şi cifrată[2]), prin care mareşalul află că vizirul e dispus să acorde împrumutul, cu condiţia ca credinţa mareşalului faţă de Poartă să fie garantată prin trimiterea câtorva rudenii ca ostateci. Sobieski refuză trimiterea ostatecilor, oferind în schimb garanţia lui Ludovic XIV. Poarta însă nu voia amestec francez în această chestie, pe lângă alte chezăşii mai sigure însă Turcii se arătau dispuşi a acorda împrumutul şi a încheia pacea, păstrând în schimb întreagă Podolia pentru ei[3]).

După plecarea lui Grigorie Ghica din tabăra dela Dunăre la Constantinopol, vizirul însărcină cu mijlocirea acestor negocieri pe noul domn, Dumitraşcu Cantacuzino, care la rândul său încredinţă cu ducerea lor la bun sfârşit pe Miron Costin.

Incă din primele zile ale anului 1674 Costin plecă din tabăra vizirului[4]) şi ocolind Nordul Moldovei ocupat de Petriceicu Vodă, trecu prin Ardeal, unde, în urma intervenţiei lui Sobieski[5]), boierul moldovean primi ajutorul lui Apafi, ajungând cu bine în Polonia. In Februarie Costin se reîntoarse cu răspunsul în tabăra otomană, mărturisind vizirului că fără ajutorul principelui ardelean n'ar fi putut face drumul până în

---

1) *Waliszewski K. Dr.*, Acta quae in archivo ministerii rerum exterarum gallici ad Joannis III regnum illustrandum spectant, Cracoviae, 1879, Tom. I, p. 13—14.

2) *N. Iorga*, Acte şi fragmente privitoare la istoria Românilor. I, p. 294—295.

3) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 304.

4) *Bul. Com. Ist. a României*, II, p. 225—226.

5) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XV, p. 358—359.

Polonia şi înapoi, iar în ziua de 9 Martie[1]) era la Iaşi, unde Dumitraşcu Vodă pregătea o solie mai mare, pe care Costin avea să o ducă la Sobieski. Solia porni din Iaşi în luna următoare.

Evitând Nordul Moldovei încă plin de lupte, Costin trecu prin Maramureş şi în ziua de 30 Martie ajunse la Leopol, unde se svoni că solul moldovean e trimis de actualul domn al Moldovei din ordinul sultanului să negocieze pacea cu Turcii, oferind aceştia alianţă împotriva Moscoviţilor. Costin însă arătă cu acest prilej că Turcii încă sunt slabi şi nu-şi pot strânge oaste nici în ţările lor, nici în Persia.

La 10 Aprilie solul moldovean fu primit în audienţă de Sobieski la moşia sa Pilaszkowce. Costin înmână hatmanului scrisorile aduse şi îl rugă în numele domnului său ca acesta să fie lăsat în scaun, Polonii să retragă garnizoanele din cetăţile moldoveneşti şi să restitue arhiva şi privilegiile ridicate de stegarul Coroanei Sieniawski, iar domnul în schimb se va angaja să mijlocească pacea cu Turcii. Hatmanul dădu solului răspuns în scris, făgăduind că dacă mijlocirea lui Dumitraşcu Vodă pentru pace va reuşi, el va retrage garnizoanele din Moldova. La rândul său Costin, părăsind Pilaszkowce, promise că peste două săptămâni va aduce răspuns[2]).

In urma acestei solii Sobieski trimise la vizir pe un intim al său, colonelul Siekerzinski, pe care Costin îl aşteptă până în Maiu[3]) în Polonia.

In 10 Maiu 1674 solul mareşalului sosi la Babadag cu instrucţiuni secrete. Sobieski răspundea vizirului că, de vreme ce Poarta refuză garanţia rezidentului francez, el nu e împotriva trimiterii ostatecilor, dar acest lucru l-ar face să fie suspicionat de Poloni ca fiind rău intenţionat împotriva republicei. Propune deci să se încheie o pace onestă, fără ostateci şi Poarta va avea în persoana lui un veşnic prieten. In ce priveşte mărimea împrumutului mareşalul nu poate fixa o sumă, lasă în schimb la

1) Diacul Matei în scrisoarea datată în Iaşi la 2 Martie 1674 (st. v. = 12 III st. n.) anunţă pe principele ardelean Apafi, că vorniul Mironaş a sosit Miercuri (= 9 III st. n.) dela Poartă, etc. *Monum. Com. R. Transilvaniae*, XV, p. 366.

2) *P. P. Panaitescu*, Influenţa polonă în cronicarii Grigore Ureche şi Miron Costin. Bucureşti, 1925, p. 112—113; cf. *Kluczycki*, o. c. I2, p. 1425.

3) *Török—magy. államokm.* V, p. 221—222.

discreţia Porţii să judece câte cheltuieli trebuesc pentru câştigarea unui asemenea tron. Pacea, — stăruia mareşalul, — trebue încheiată cât mai degrabă, fiind-că până la alegerea noului rege abia mai sunt 5 săptămâni, iar Moscoviţii nu mai contenesc cu scrisorile şi ambasadele lor pentru a atrage republica într'o alianţă perpetuă. Cu greu crede mareşalul că ar putea convinge republica la semnarea păcii fără restituirea Cameniţei, dar Turcii o pot ceda, căci dacă numai faima lor îi împiedică, vor putea spune că au părăsit cetatea nu prin forţă, ci din cauza foametei şi a ciumei, împotriva căreia nici Alexandru cel Mare n'a putut lupta[1]).

Negocierile duse în forma aceasta evident că nu erau de natură de a dispune pe vizir să încheie pace. Mareşalul cerea totul, fără a oferi în schimb decât o problematică prietenie. Solul fu reţinut deci în tabăra dela Babadag până în ziua de 2 Iulie, când vizirul îl primi în audienţă de plecare, iar peste trei zile îl trimise în Polonia. Vizirul răspundea că întârzierea lui Sobieski de a trimite ostateci a determinat pe sultan să nu-i mai acorde împrumutul, dar mareşalul va putea fi ajutat de Poartă prin alte mijloace, dacă va amâna alegerea şi va ratifica pacea renunţând la Cameniţa[2]).

Răspunsul vizirului însă găsi pe Ioan Sobieski urcat pe tronul Poloniei[3]). Imprejurările au fost favorabile planurilor fostului mareşal. Anume Forbin Janson, convingându-se că nici unul din candidaţii săi n'are sorţi de izbândă în faţa celui austriac, comunică acest lucru lui Ludovic XIV, transmiţând totodată şi propunerea făcută de Marie d'Arquien ca Franţa să susţină candidatura soţului ei Sobieski, care e sprijinit şi de Turci, având negocieri cu vizirul[4]). Tratativele lui Sobieski cu Poarta îndreptăţeau pe Ludovic al XIV să nădăjduiască o apropiată pace turco-polonă, care i-ar fi fost de mare ajutor, acum, când în Apus se pregătea un mare front comun împotriva Franţei. In Februarie anume Anglia încheie pace cu Provinciile

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. V1, p. 88—90.

2) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 308—310.

3) Pentru luptele politice interne până la alegerea lui Ioan Sobieski, v. şi *Comte de Forbin*, Première mission de Toussaint de Forbin en Pologne. *Revue d'histoire diplomatique*, Paris, XXV-e année (1911).

4) *Waliszewski*, o. c. I, p. 23.

Unite, prăbuşind sistemul de alianţă a lui Ludovic XIV în Germania, iar în Maiu se aştepta declaraţia de războiu a Imperiului contra Franţei, declaraţie care s'a produs în ziua de 28, în dieta dela Ratisbona[1]).

Forbin Janson anunţă deci în 19 Maiu că Franţa sprijineşte candidatura lui Sobieski şi în ziua de 21 fu proclamat rege cel mai popular om din Polonia, eroul în jurul căruia plana faima numeroaselor victorii militare[2]).

3. Campania polonă din 1674 şi 1675.

Ludovic XIV considera această alegere, pentru care cheltui 500.000 livre, ca un important succes politic al său, pe care căuta să-l exploateze împotriva lui Leopold, cerând lui Sobieski să încheie cu orice preţ pacea cu Turcii, să sprijinească pe rebelii din Ungaria împotriva împăratului, în schimb regele polon va primi însemnat ajutor bănesc şi se va putea despăgubi de teritoriile ce le pierde la Turci prin cucerirea Sileziei dela Leopold. Sobiesbi, îndată după alegerea sa, declară lui Forbin-Janson că îşi însuşeşte punctele de mai sus[3]) şi Ludovic XIV dădu ordin atât rezidentului său din Varşovia, cât şi celui din Constantinopol, să pună toate silinţele pentru încheierea păcii turco-polone[4]).

Acţiunea lui Forbin-Janson însă se lovi de opoziţia dârză a nunţiului Buonvisi, care sprijinit de partida austrofilă, stăruia cu toată energia pentru continuarea războiului cu Turcii, arătându-şi temerea că aceştia, lăsaţi liberi, vor reîncepe ofensiva în Ungaria, cu mare pericol pentru creştinătate. Regele — insista Buonvisi — să se gândească la marile nădejdi pe cari întreagă creştinătatea le-a legat de alegerea lui şi la siguranţa regatului veşnic ameninţat de Otomani, cât timp Cameniţa va fi în mâna lor. Sobieski linişti pe nunţiu că nu va încheia pace cu Turcii, până nu i se vor restitui toate teritoriile pierdute de republică, dimpotrivă, curând se va duce în tabără şi are mari nădejdi de a aduce de partea sa pe Cazacii lui Doroşenco, aştep-

---

1) *I. Hudita*, Histoire des relations etc., p. 251.

2) *Waliszewski*, o. c. I, p. 49.

3) *Ibidem*, I, p. 69.

4) *I. Hudita*, Repertoire des documents concernant les negociacions diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII-e siècle (1636—1683), Paris, 1926, p. 30—31; *Waliszewski*, I, p. 96.

tând în acelaş timp bune rezultate şi de pe urma intensei corespondenţe ce o întreţine cu Tătarii, cu Moldovenii şi cu Muntenii. „Cu toate acestea — scrie Buonvisi — nu-mi place hotărârea, care am înţeles că s'ar fi luat, de a restitui Moldovenilor Suceava şi o altă cetate, (Neamţu), păstrând numai Hotinul", ceeace i-ar pune pe Poloni în neputinţa de a se apăra de un prim atac al Turcilor. De aici nunţiul trage concluzia că regele nu vrea să continue războiul cu Turcii[1]).

De fapt Sobieski dorea pacea cu Poarta — evacuarea cetăţilor moldovene era una din condiţiile acestei păci — dar chestiunea Cameniţei împiedeca orice înţelegere turco-polonă, regele cerând restituirea cetăţii, fără de care stăpânirea Podoliei era iluzorie, iar Poarta nevoind să renunţe la un punct strategic atât de important.

In acest timp, izbucnind conflictul turco-moscovit pentru stăpânirea Ucrainei, Sobieski se hotărî să aştepte sfârşitul războiului, pentru a vedea ce foloase poate trage în vederea negocierilor de pace cu Poarta. Ţarul Alexe Mihailovici anume, în timp ce purta negocieri cu Polonii pentru o înţelegere asupra teritoriilor ucrainene, prin Iunie porni cu războiu asupra lui Doroşenco pentru a-l scoate de sub suzeranitatea otomană, ceeace la Varşovia trezi mai multă ură şi gelozie împotriva Moscoviţilor, decât împotriva Turcilor[2]).

Oastea rusească împresură Cehrinul, capitala lui Doroşenco, ale cărui disperate cereri de ajutor mişcase oastea turcească spre Ucraina. Pe la mijlocul lui Iunie[3]) Caplan paşa veni să se aşeze la Ţuţora, iar cei doi voevozi români primiră poruncă, sub pedeapsa pierderii capului, să construiască în grabă podul de peste Nistru[4]).

La începutul lui Iulie 1674 armata otomană trecu Dunărea şi înaintă dealungul Prutului spre Ucraina. Din drum vizirul, temându-se de vre-o surpriză neplăcută din partea Polonilor, scrise din nou lui Sobieski, mustrându-l că prin campania din

---

1) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 90, f. 329.

2) *Ibidem*, f. 329.

3) *Relacye nuncyuszow* apostolskich i innuch osob o Polsce roku 1548 do 1690. Berlin—Poznau, 1864, II, 422.

4) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 90, f. 420.

anul trecut a stricat pacea cu Turcii, în acelaş timp invitându-l să trimită imediat delegaţii pentru semnarea nouilor condiţiuni de pace[1]), cu mijlocirea cărora se oferea acum hanul Tătarilor. Sobieski se şi grăbi a trimite pentru negocieri pe solul Karwowski, fără a renunţa nici de data aceasta la Cameniţa. In acelaş timp însă regele dădu ordin pentru mobilizarea armatei[2]).

Turcii, la rândul lor, se îngrijiră să cureţe cetăţile moldoveneşti de garnizoanele polone.

In 25 Iulie, la Ţuţora se întindeau corturile sultanului[3]), în timp ce Caplan paşa împresură Hotinul. Straja polonă înfometată ridică steagul alb, dar Turcii nu voiau să ştie de negocieri. Atunci începură dezertările din cetate şi în cele din urmă garnizoana fu nevoită să se predea în ziua de 26 Iulie 1674[4]). La Varşovia se ştia că în momentul părăsirii cetăţii hanul Tătarilor a reuşit să salveze pe Leşi să nu fie măcelăriţi de Turci şi că cetatea Hotinului fu distrusă[5]).

Concomitent se sfârşi şi petrecerea garnizoanelor leşeşti în Cetatea Neamţului şi în Suceava. La Varşovia cetăţile erau considerate ca pierdute şi Buonvisi încă din 25 Iulie scria că ordinele erau trimise deja către comandanţii garnizoanelor pentru a preda cetăţile în mâinile hatmanului moldovenesc Buhuş[6]). De fapt la 9 August 1674 un tratat fu încheiat între Teodor Frank, comandantul garnizoanei din Suceava şi Iusuf-Aga cu hatmanul Buhuş, delegaţi ai Turcilor şi Moldovenilor, prin care se da voie garnizoanei a se retrage în Polonia cu tot armamentul şi averea ei, garantându-i-se siguranţa prin ostateci şi dându-i-se spre pază până la graniţă o escortă de 50 călăreţi. Pentru boierii prinşi în Vechia Mitropolie Turcul se obligă a stărui pe lângă Dumitraşcu Vodă, ca aceia dintre ei, cari vor să se reîntoarcă în Polonia, să fie lăsaţi liberi, iar el îi va conduce până la frontieră, deasemenea se garantă viaţa şi averea Moldovenilor refugiaţi în timpul asediului în cetate. Termenul de evacuare era de 8 zile, după care, Marţi dimineaţa, garnizoana va fi obligată

1) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 90, f. 419.
2) *A. Theiner*, o. c. p. 90—91.
3) *N. Iorga*, St. şi doc. IX, p. 164; *I. Hudita*, Recueil etc. p. 218—219.
4) **Arh. Vat.* Nun. Pol. 90, f. 461.
5) *Ibidem*, f. 480.
6) *Ibidem*, f. 427—428; *I. Hudita*, Recueil etc., p. 219—220.

a părăsi cetatea, luând drumul cel mai drept ce-l va alege. Inainte de plecare garnizoana va primi proviziuni şi 50 care de transport. Tratatul fu întărit prin semnătură şi jurământ[1]).

Cu putin timp mai înainte se predase şi cetatea Neamţului şi soldaţii germani îşi găsiră rosturi noui pe pământul Moldovei, parte din ei intrând în solda lui Dumitraşcu Vodă[2]), iar pentru cei ce voiau să părăsească ţara, domnul interveni pe lângă vecinul său, principele Mihail Apafi, să le lase liberă trecerea prin Ardeal[3]).

Acum, când ultimele rămăşiţe ale puterii polone în Moldova fură îndepărtate, sultanul ridică tabăra dela Ţuţora şi traversând Basarabia, se aşeză în primele zile ale lui August la Soroca.

In acest timp negocierile cu Polonii continuau. Hanul Tătarilor îndată după căderea Hotinului trimise pe comandantul garnizoanei polono-germane, însoţit de un om al său, la Varşovia, oferind regelui noui condiţiuni de pace. Poarta renunţa la tribut şi elibera ostatecii luaţi sub zidurile Leopolei, în schimbul celor 80.000 taleri promişi. Ucraina rămânea în starea ei dinainte de războiu, iar Podolia va fi restituită Polonilor, cu excepţia Cameniţei şi a unui teritor înconjurător de 2 leghe distanţă, cari vor rămâne în mâna Turcilor timp de 3 ani, ca zălog al loialităţii republicei faţă de Poartă. In schimb Turcii pretindeau ca Polonii să-şi unească armele cu oastea otomană împotriva Moscoviţilor, sau să le dea un ajutor de 1000 călăreţi[4]). Concomitent, sosi în tabăra dela Soroca Ioan Karwowski[5]), aducând din partea lui Sobieski răspunsul că nu renunţă la Cameniţa[6]). Solul fu primit şi reţinut în tabăra vizirului pe tot timpul expediţiei contra Moscoviţilor.

In acest timp oastea otomană pătrunse în Ucraina. Intâiu trecu Nistrul vizirul cu hanul Tătarilor, apoi la 10 August însuşi sultanul şi curând toate cetăţile până la Bug căzură în

1) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. II3, p. 103—108.
2) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 311.
3) *Török—magy. államokm.* V, p. 264—265.
4) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 90, f. 480.
5) *N. Iorga*, St. şi doc. IX, p. 165, nota 2; *Török—magy. államokm.* V, p. 239, 249, 258—259.
6) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 90, f. 586—587.

mâna Otomanilor. Hanul se repezi apoi sub Cehrin, despresură pe Doroşenco şi aruncă pe Moscoviţi dincolo de Nipru, apoi, împreună cu hatmanul Cazacilor, veni sub zidurile Umanului, pe care Kara Mustafa cu mari pierderi de 9 zile îl asedia şi cucerindu-l în ziua de 4 Septemvrie 1674, încheie campania ucrainiană din acest an.

Către sfârşitul lui Septemvrie tabăra otomană era din nou la Soroca[1]). Sultanul apucase drumul spre Dunăre, iar vizirul, rămânând în urmă, primeni cu forţe noui garnizoana Cameniţei[2]). Pe la sfârşitul lui Octomvrie trecu apoi şi el Dunărea, lăsând câteva mii de Turci pentru convoiurile necesare garnizoanei din cetatea Podoliei[3]).

In acest timp negocierile vizirului cu Polonii continuară şi stăruinţele Turcilor pentru pace găseau la Varşovia sprijin în acţiunea lui Ludovic XIV, care la 7 Septemvrie 1674 acordă lui Sobieski o subvenţie anuală de 200.000 scuzi, cu condiţia ca regele polon să încheie pace cu Turcii şi să intervină cu armele împotriva lui Leopold în Prusia. Chestiunea sprijinirii nemulţumiţilor unguri rămase în sarcina lui Forbin Janson, căruia regele francez îi puse la dispoziţie în acest scop 100.000 franci[4]).

Potrivit planurilor lui Ludovic XIV Sobieski dădu deci paşaport şi scrisori de recomandare lui Beaumont, pentru a merge în Transilvania să îndemne pe refugiaţii din Ungaria la un nou războiu împotriva lui Leopold, în ce priveşte pacea cu Turcii însă regele continua negocierile cu vizirul, aşteptând conjecturi favorabile pentru a aduce cetăţile ucrainene şi pe Cazaci sub stăpânirea armelor polone, urmând apoi să trateze cu Poarta ca stăpân al teritorului în litigiu.

Ocazia se oferea acum, când armatele otomane, retrase peste Dunăre, lăsară Ucraina în paza slabelor puteri ale lui Doroşenco şi ale Tătarilor. In primele zile ale lunei Octomvrie regele ţinu consiliu cu voevozii români pribegi, Ştefan Petriceicu şi Constantin Şerban[5]), discutând viitoarea campanie, care în cele din urmă se credea că va duce armatele polone să ierneze în Mol

---

1) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 90, f. 586—587.

2) *Török—magy. államokm.*, V, p. 565—566.

3) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 90, f. 652.

4) *I. Hudita*, Hist. des relations etc., p. 256; *Waliszewski*, o. c. I, p. 134—138.

5) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 90, f. 569.

dova. Operaţiunile militare fură începute abia la mijlocul lunei următoare, când palatinul Iablonowski coborî să împresoare Camenița[1]). In acelaş timp însă regele pătrunse cu grosul armatei în Podolia şi până la 20 Noemvrie cuprinse Barul, curând apoi căzură în mâinile lui Mohilăul, Sciarra şi la începutul lui Decemvrie Sobieski era în drum spre Barklaw[2]). In decurs de trei săptămâni armatele polone pun stăpânire pe Ucraina până la capitala lui Doroşenco, Cehrinul, fără a fi întâmpinat altă rezistenţă decât hoarda tătară a lui Adzi Ghirai, care fu repede risipită[3]). Strâmtorat de Poloni, hatmanul Cazacilor se arăta acum dispus a trece din nou sub suzerantitaea republicei şi în acest scop trimise doi soli la Sobieski, care la rândul său încredinţă cu negocierile pe arhimandritul ortodox din Leopol[4]).

Lipsurile, cari începură să bântuie în armată, constrânseră pe rege să grăbească sfârşitul campaniei[5]). Totuşi, de vreme ce Ucraina era cucerită, Sobieski ar fi voit să coboare acum dealungul Nistrului, pentru a pune stăpânire pe cetăţile moldoveneşti, Tighina Ismailul şi Cetatea-Albă, dar mai cu seamă pe Chilia, grânarul Turcilor, şi să distrugă podul de peste Dunăre, punctul de scurgere al armatelor otomane în ultimele campanii. In cazul că nu va reuşi cucerirea cetăţilor şi a Moldovei, regele ţinea să le distrugă măcar, pentru a le face nefolositoare Turcilor, zădărnicind în acest fel putinţa aprovizionării Cameniţei[6]). Pentru a pregăti înaintarea armatei polone, fură trimişi în 28 Decemvrie 1674 voevozii Ştefan Petriceicu şi Constantin Şerban la Mohilău, ca luând înţelegere cu partizanii lor din Moldova, să pregătească ţara de partea Polonilor[7]). In aceste zile căzu şi Raşcovul în mâna Leşilor şi aceştia îndată făcură o incursiune de jaf până la Bălţi, reîntorcându-se peste Nistru cu multă pradă de vite şi nutreţ[8]). Ştefan Petriceicu şi Constantin Şerban se aşezară acum în Raşcov şi curând se răspândi ştirea, că în cele

---

1) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 90, f. 625.
2) *Ibidem*, f. 679.
3) *Hurmuzaki*, Docum. V_1, p. 93.
4) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 92, f. 29.
5) *Ibidem*, f. 12.
6) **Ibidem*, f. 29; *I. Hudiţa*, Recueil etc., p. 227—228.
7) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 92, f. 32.
8) *Ibidem*. f. 12.

două principate s'a trezit un curent favorabil pentru cei doi domni pribegi, sub paza cărora s'au şi refugiat la Raşcov şi Mohilău mai mulţi boieri, pentru familiile cărora s'au trimis salv-conducte eliberate în numele regelui polon[1]).

Nădejdea, ce o puneau aceşti pribegi în succesul armatelor polone, avea să se risipească însă curând. Sobieski intenţiona să facă campania din Moldova cu ajutorul Cazacilor, după ce Doroşenco se va fi supus coroanei polone. Acesta însă acum, îndemnat de Moscoviţi, refuza trecerea la Poloni[2]). Ucraina fu invadată de Tătari, iar dela Dunăre se urca spre graniţa polonă o oaste otomană în frunte cu paşa din Silistra. In 28 Ianuarie 1675 Turcii încearcă să cuprindă Raşcovul, dar fură respinşi cu neînsemnate pierderi[3]). Când în ajutorul paşei veniră însă şi Tătarii sultanului Nuredin, Sobieski îşi arătă îngrijorarea că Tătarii din Bugeac, împreună cu oastea domnilor români, vor invada regatul[4]).

Concomitent cu aceste temeri, se accentua înclinarea regelui de a înlătura pericolul prin negocieri de pace. Diplomaţia franceză dela Varşovia şi Constantinopol se grăbi să-şi ofere Porţii serviciile în acest scop, dar ele fură refuzate, pe motivul că negocierile le mijloceşte hanul Tătarilor[5]). Vizirul, lăsând tratativele în seama hanului, caută totodată să impună condiţiile păcii cu sabia în mână şi în acest scop numi pe Şişman Ibrahim paşa comandant al oştilor, cari aveau să se îndrepte spre Polonia cu nou războiu.

In timpul ce Turcii făceau pregătiri pentru campania din 1675, Dumitraşcu Cantacuzino, „deosebit amic" al lui Sobieski, pe la mijlocul lunei Maiu scrise regelui că Poarta e dispusă a încheia pace, preferând a-şi îndrepta în altă parte înarmările, ceeace spori considerabil nădejdile lui Forbin-Janson[6]) de a vedea odată încheiată pacea turco-polonă. Regele ţinu în

---

1) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 92, f. 57; *I. Hudita*, Recueil etc., p. 228 (nr. 346).

2) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 92, f. 65—66.

3) *Ibidem*, f. 91.

4) *Ibidem*, f. 117.

5) *Comte de Forbin*, o. c., *Revue d'histoire diplomatique*. Paris, XXVI année (1919), p. 111; *I. Hudita*, Rèpertoire etc., p. 136—137 (nr. 100—101).

6) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 92, f. 188; *I. Hudita*, Recueil etc., p. 231.

mare secret aceste negocieri, încât Buonvisi nu putu informa amănunţit Vaticanul despre mersul lor[1]). Ele erau destul de avansate la sfârşitul lunei Maiu, când hanul Tătarilor era aşteptat la Cameniţa, pentru a fixa, împreună cu paşii, locul unde aveau să se întrunească delegaţii[2]). In Iunie regele încheie cu hanul Selim Ghirai un armistiţiu de 20 zile şi trimise pe generalul Koricki şi un alt ofiţer ca delegaţi pentru pace, căutând să obţină restituirea Cameniţei prin răspândirea de veşti, că ţarul a dat ordin lui Romodanowski să se grăbească a trece Nistrul venind în ajutorul Polonilor, iar un alt corp de armată moscovit va ataca Crimeea[3]).

Concomitent însă, serascherul Ibrahim paşa trecu Dunărea şi spre sfârşitul lui Maiu se îndreptă dealungul Nistrului spre podul de lângă Tighina apărat de Dumitraşcu Cantacuzino, în timp ce la Iaşi se pregăteau convoiuri pentru aprovizionarea Cameniţei[4]). La campanie lua parte şi Duca-Vodă cu oastea lui munteană[5]). In aceeaş lună, prinzând Leşii vestea că Turcii duc spre Cameniţa tributul Munteniei de 50.000 taleri pentru solda garnizoanei, o puternică coloană de Poloni sub conducerea lui Kiaszko năvăli în Moldova, lovi convoiul turcesc şi-i ridică banii. Turcii, bănuind că incursiunea Polonilor a fost pusă la cale cu complicitatea Moldovenilor, ordonară Tătarilor să ardă totul dealungul Prutului. La rândul său, Dumitraşcu Cantacuzino, temându-se ca prin astfel de încursiuni, cari se vede că găseau ajutor şi printre Moldovenii de lângă Prut, să nu se trezească din nou cu Polonii încuibaţi în cetăţile moldoveneşti, în Iunie se înţelese cu Turcii şi puse de aruncară în aer zidurile cetăţii Neamţului, iar cetatea Sucevei, rezistând la minele cu iarbă de puşcă, fu umplută cu lemne şi arsă[6]).

In acest timp serascherul ajunse în Podolia, unde primi solia lui Koricki. La propunerile acestuia Ibrahim paşa răspunse scurt: „E prea puţin" şi se îndreptă cu oastea de Turci, Tătari şi Munteni spre Volhinia[7]).

---

1) *Arh. Vat.* Nun. Pol. 92, f. 283.

2) *Ibidem*, f. 285.

3) *Ibidem*, f. 334; *N. A. de Salvandy*, o. c. II, p. 179.

4) *Arh. Vat.* Nun. Pol. 92, f. 285.

5) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 13.

6) *N. A. de Salvandy*, o. c. II, p. 179—180.

7) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 92, f. 334; *Hurmuzaki*, Docum. XI$_1$, p. 287 (nr. 412).

In Iulie fu asediat Barul, dar paşa, după ce pierdu fără rost 2000 oameni, ridică asediul şi porni cu oastea împotriva Leopolei[1]). La Zloczow Tătarii fură înfrânţi de palatinul Iablonowski[2]). Regele acum se arăta dispus a încheia pacea, cedând Cameniţa cu un teritor înconjurător de 5 leghe distanţă, dar Ibrahim paşa cerea întreagă Podolia şi Ucraina[3]). Pe la mijlocul lui August Tătarii erau sub zidurile Lembergului, incendiind mahalalele, iar către sfârşitul lunei sosi şi serascherul cu grosul armatei. Aici însă fu surprins de puternicul atac a lui Sobieski, care-i învălmăşi şi tăie oastea, obţinând o strălucită victorie asupra Otomanilor, covârşitor de numeroşi în raport cu forţele Polonilor[4]).

Serascherul bătut se îndreptă spre Zawalow şi Podhaice, apoi se opri la Trembowla. Un violent bombardament lipsise pe asediaţii de aici de apă şi rupse prin zidurile cetăţii largi breşuri, prin cari Turcii căutau să cucerească orăşelul cu asalt. Garnizoana rezistă însă până la 6 Octomvrie, când apărură pe dealurile din faţă armatele lui Sobieski. Serascherul încercă atunci un ultim asalt, dar fiind respins, o rupse la fugă spre Cameniţa[5]). Regele repezi pe urma lui mai multe companii de dragoni şi lăncieri, cari prinzând ariergarda otomană în momentul trecerii Nistrului (22—23 Oct.), o tăiară şi aprinseră podul. Şişman Ibrahim paşa, îngrozit, coborî în grabă dealungul Prutului spre Iaşi, arzând tot ce găsia în cale, pentru a împiedeca înaintarea Polonilor[6]).

Odată cu lamentabilul sfârşit al acestei campanii se termină şi domnia lui Dumitraşcu Cantacuzino. In timp ce domnul Moldovei trimetea la Poartă tributul şi bogate daruri pentru a-i asigura înnoirea domniei, la Poartă Antonie Russet reuşi să-l mazilească, obţinând pentru sine domnia Moldovei. Pretextul pentru alungarea lui Dumitraşcu-Vodă îl oferi serascherul Ibrahim paşa, care găsi momentul potrivit să-şi scuze înfrângerea de sub zidurile cetăţii Bar, aruncând vina asupra domnului moldovean

---

1) *N. Iorga*, Acte şi fragm. I, p. 85.

2) *N. A. de Salvandy*, o. c. II, p. 181.

3) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 92, f. 379.

4) *N. A. de Salvandy*, o. c. II, p. 185—187; *Comte de Forbin*, o. c. i. c. p. 114—115.

5) *N. A. de Salvandy*, o. c. II, p. 189—192.

6) *N. Iorga*, Acte şi fragm. I, p. 85—86; *Comte de Forbin*, l. c., p. 116.

că n'a venit la timp cu oastea lui în ajutorul Otomanilor. Dumitraşcu Cantcuzino fu aruncat în. închisoarea lui Deli paşa şi dela Ţuţora fu pornit spre Adrianopol[1]), în timp ce Antonie Russet veni la Galaţi, unde îl aşteptau boierii ţărei, iar de aici, urcând dealungul Siretului, intră în luna Decemvrie 1675 în capitala Moldovei[2]).

4. Pacea dela Zurawna.

Anul 1675 se sfârşi, fără ca negocierile de pace turco-polone să fi ajuns la vre-un rezultat. Sobieski nu voia să ştie de o împăcare cu Turcii fără restituirea Cameniţei, iar Poarta nu înţelegea să renunţe de bunăvoie la o cetate atât de puternică şi de o principală importanţă pentru expediţiunile ei din Ucraina.

Oricât de mare greutate era pentru Poloni acceptarea condiţiunilor dictate de Poartă, totuşi Sobieski, sub presiunea Curţii din Versailles, iscăli la 11 Iunie 1675 tratatul dela Iaworow, prin care se angaja în schimbul unei subvenţii anuale de 200.000 scuzi, să încheie pace cu Turcii şi să atace fie pe Leopold în Ungaria, fie pe Electorul de Brandenburg în Prusia[3]).

Paralel cu străduinţele pentru pacea turco-polonă, diplomaţia franceză făcea necontenite eforturi să ridice şi pe Ardeleni împotriva lui Leopold. După Beaumont, în Februarie 1675 plecă din Varşovia un nou misionar diplomatic al Franţei în Transilvania, Akakia, care reuşi să determine pe nemulţumiţii maghiari şi pe Apafi să se alieze împotriva Austriei, şi aceştia, printr'un proiect de tratat iscălit la 28 Martie 1675 la Făgăraş, se şi angajară a porni lupta contra împăratului, dacă regele Franţei le va da ajutor bănesc şi se va obliga a obţine încuviinţarea Porţii[4]). Cu toate acestea Ludovic XIV refuza să-şi ia angajamente oficiale faţă de nemulţumiţi şi întârzia să le dea ajutor financiar mai însemnat atâta timp cât pacea turco-polonă nu era încheiată, pentru ca odată cu acţiunea nemulţumiţilor unguri şi a Ardelenilor să pornească şi Sobieski, fie spre Ungaria, a cărei coroană ar putea-o cuceri pe seama fiului său, fie în Prusia[5]).

---

1) *Hurmuzaki, Docum.* IX₁, p. 288—289; *Kogălniceanu,* Letop. II, p. 13, 209.

2) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 93, f. 5; *Kogălniceanu,* Letop. II, p. 14.

3) *Waliszewski,* o. c. I, p. 210—212.

4) *Mon. Com. R. Tr-nae,* XVI, p. 123—124.

5) *I. Hudita, Hist. des relations etc.,* p. 270—271.

Atât agenţilor Franţei, cât şi lui Apafi, nu le rămânea acum decât să stăruiască pentru încheierea păcii turco-polone. Mijlocitorul de până acum al negocierilor între Sobieski şi Poartă, hanul Tătarilor, ne mai având încredere în eficacitatea plenipotenţei primite dela vizir, îşi declină această sarcină, sfătuind pe regele polon să recurgă la mediaţiunea principilor creştini[1]). Sobieski trimise deci, la sfârşitul anului 1675, un sol în persoana lui Cazimir Giza la principele Transilvaniei, rugându-l să continue mijlocirea tratativelor cu Turcii[2]). Stăruinţe similare făcea pe lângă Apafi şi Poarta, care prin Martie aştepta cu nerăbdare să vadă în ce măsură a reuşit principele să stabilească un acord cu solul polon[3]). In acelaş timp Poarta încredinţă mijlocirea acestor negocieri şi celor doi voevozi români şi domnul Munteniei, Gh. Duca, se şi grăbi a trimite un om al său, care sosi la Cracovia Joi, în 6 Februarie 1676 şi fu primit îndată de rege în audienţă, păstrându-se secret în jurul celor discutate[4]). Peste 2 săptămâni un alt sol din Muntenia era aşteptat la Cracovia[5]), el sosi însă abia pe la mijlocul lui Martie, când rugă pe Sobieski să trimită un om al său la Bucureşti, pentru a putea urmări mai deaproape negocierile cu Turcii.

Regele polon la 14 Martie 1676 anunţă pe Apafi, că trimite pe rotmistrul Ioan Karwowski la voevodul Munteniei în chestia unor negocieri urmate până acum atât prin scrisori, cât şi prin soli, rugând pe principele ardelean să treacă pe rotmistru în Muntenia, iar dacă aceasta va fi nevoit să stea mai mult timp la curtea voevodului, principele să transmită corespondenţa lui Karwowski pârcălabului de Stryi[6]). Solul polon aducea cu sine o scrisoare din 8 Martie 1676 a regelui către Gheorghe Duca şi instrucţiunile necesare, prin cari era însărcinat să mulţumească voevodului muntean pentru solia trimisă la Cracovia şi să-l determine a-şi pune toată silinţa pentru a înlătura în viitor orice motiv de războiu cu Turcii. Regele roagă deci pe Gh. Duca

---

1) *Comte de Forbin*, o. c. *Revue d'histoire diplomatique*. Paris, XXVI année, p. 117.

2) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVI, p. 246—247.

3) *Török—magy. államokm.* V, p. 370.

4) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 93, f. 65.

5) *I. Hudita*, Recueil etc., p. 235.

6) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVI, p. 267; *I. Hudita*, Recueil etc., p. 235—236.

să transmită scrisorile adresate lui Ibrahim paşa şi să îngăduie lui Karwowski a aştepta răspunsul seraschcrului sau, dacă acesta va trebui să le trimită la Constantinopol, al Porţii, la curtea sa din Bucureşti. In acest timp solul avea să ştiricească toate înclinările, fie pentru pace, fie pentru războiu şi să le comunice regelui pe cea mai scurtă cale, ziua şi noaptea, iar dacă Turcii se vor arăta dispuşi a încheia tratat, să se fixeze cât mai repede timpul, locul şi numărul persoanelor, stăruind ca toate acestea să fie făcute în cursul lunei Aprilie, sau cel mai târziu până la începutul lui Maiu[1]).

Concomitent şi Ghiza continua negocierile cu vizirul prin mijlocirea principelui ardelean, care trimise propunerile Polonilor, cuprinse în cinci puncte, la Poartă. Solul ardelean, Brancovici, vedea oarecare interes din partea vizirului pentru aceste tratative, totuşi credinţa lui era că Turcii caută să câştige numai timp pentru înarmări, observând la ei mai multă înclinare spre războiu, decât spre pace. De altfel era vădită intenţia lor de a nu reştitui Polonilor nimic din ce au cucerit odată, dimpotrivă, căutau să-şi mai întindă stăpânirea[2]). Misiunea lui Ghiza în Transilvania şi a lui Karwowski în Muntenia erau considerate de Poartă ca o dovadă a slăbiciunii Polonilor[3]).

După îndelungată aşteptare, Sobieski primi în sfârşit scrisori dela Karwowski (15 Maiu) şi Gh. Duca (25 Maiu) privitoare la negocierile cu Ibrahim paşa. Regele trimise în acest timp comisari la Dunăre. Spre marea lui mirare însă primi veşti că în loc să se fixeze condiţiunile tratatului, Ibrahim paşa şi domnul Munteniei se pregătiau să plece cu oastea spre graniţele Poloniei. La rândul său regele începu înarmările şi ordonă comisarilor să aştepte până ce Duca va trimite ştiri mai precise. Sobieski ceru domnului muntean să declare, de are intenţia să negocieze leal cu Polonii, dacă e dispus să primească condiţiuni acceptabile, dacă Ibrahim paşa are plenipotenţe pentru primirea acestor condiţiuni şi cari sunt garanţiile Turcilor pentru libera şi onorabila reîntoarcere a comisarilor poloni. Regele e de părere să se facă un schimb de ostateci, Turcii trimiţându-i oameni de valoarea comisarilor poloni şi să se fixeze locul şi

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 93, f. 188.

2) *Török—magy. államokm.*, VII, p. 570—571.

3) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. I₁, p. 265.

ziua tratativelor. Pentru toate acestea Sobieski cere un grabnic şi amănunţit răspuns domnului muntean[1]).

Concomitent, la sfârşitul lunei Iunie, regele recheamă pe Ghiza din Transilvania, ca ne mai având nici un rost prezenţa lui la curtea principelui Apafi[2]).

Faţă de stăruinţele Polonilor pentru pace, Turcii arătau foarte puţină înclinare de a renunţa la vechile lor pretenţii pentru a pune capăt războaielor cu Polonia. Ambasadorul francez Nointel, la intervenţiile făcute, primi răspuns că sultanul nu e dispus a acorda pace Polonilor fără Ucraina şi întreagă Podolia, renunţând în schimb la tributul anual şi la suma de răscumpărare ce o datora Lembergul[3]) şi acelaş lucru îl comunicară regelui pe la mijlocul lui Iunie atât Ghiza, cât şi Karwowski[4]).

In jurul acestor puncte se purta însă războiu de aproape patru ani, fără ca Polonii să fi acceptat vreodată ratificarea lor şi vizirul, convins că de bunăvoie ele nu vor fi primite nici acum, porni o nouă campanie împotriva Poloniei, cu scopul de a constrânge pe Sobieski la semnarea tratatului dictat de Turci.

Dacă prin Martie şi Aprilie, din cauza tulburărilor din Egipt, Poarta arăta oarecare dispoziţie de a negocia pacea cu Polonii, în Maiu expediţia împotriva republicei era hotărâtă şi domnii români primiră ordin de a fi gata de războiu[5]). Campania o conducea Ibrahim paşa, care avea să sosească prin 6—7 Iulie la Ţuţora[6]). Muri însă în drum şi până ce în locul de comandă fu ridicat Şaitan Ibrahim paşa, sosirea armatei turceşti la Ţuţora întârzie până la 1 August. Aici era şi Gh. Duca cu Muntenii, aşteptând încă din 9 Iulie sosirea seracherului. Oastea otomană abia avea 10.000 luptători buni, restul până la 40.000 îl completa mulţimea negustorilor şi a slugilor zdrenţoase şi murdare din cale afară. Toată puterea expediţiei urma să o formeze Tătarii, după cari trimise serascherul să-i vină în

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. II₃, p. 109—113.

2) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVI, p. 254—255.

3) *Hurmuzaki*, Docum, IX₁, p. 291—292.

4) *A. Theiner*, o. c., p. 104.

5) *Török—magy. államokm.*, V, p. 375.

6) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 95, f. 398.

ajutor, pentru a putea transporta poviziunile aduse pentru garnizoana Camenițel[1]).

Incă din Iulie Antonie Vodă se îngriji de ridicarea podului peste Nistru lângă Hotin, așezând acolo 1000 oameni[2]), iar, în August armata de pază se ridică la 5000 cu Turcii, Tătarii și cu Muntenii lui Duca Vodă, care veni alături de domnul Moldovei. In ultimele zile ale lui August, Polonii năvăliră asupra taberei de lângă Nistru și incendiară podul. Indată însă Tătarii alungară pe Leși, iar voevozii români reconstruiră în grabă podul[3]).

Șaitan pașa cu Tătarii și Muntenii trecu, în primele zile ale lui Septemvrie, Nistrul[4]), Iaszlovieczul lipsit de apărare se predă și cetatea fu distrusă[5]). Armata otomană, pe care Tătarii veniți cu hanul o ridicară la aproape 150.000 oameni, se revărsă asupra Pocuției și se îndreptă pe la Nord de Nistru, atingând curând cetățile Buczacz, Halicz și Iesupol, îngrozind populația disperată de războiul, care încă tot nu se mai termina[6]).

In acest timp Sobieski era la Lemberg, unde strângea armată. Primind vești despre atacul Turcilor, se grăbi pe la mijlocul lui Septemvrie să trimită o delegație compusă din Constantin Wiszniowecki, Wielokurski și Karwowski la serascherul Șaitan Ibrahim, propunând un armistițiu și continuarea negocierilor pentru încheierea cât mai grabnică a păcii. Comisarii părăsiră Lembergul în ziua de 16 Septemvrie, având instrucțiuni ca printre punctele păcii să se insereze și un aranjament cu domnul Moldovei, pentru ca negustorii poloni să nu mai fie arestați, sau molestați și să se garanteze libertatea comerțului între cele două țări vecine[7]). Regele părăsi apoi Lembergul și spre sfârșitul lunei sosi la Zurawna. Comisarii poloni ajunseră în acest timp în tabăra otomană și în locul lor sosiră în tabăra polonă ostateci turci, cari fură conduși în cetatea Brzezany[8]).

---

1) *Török—magy. államokm.*, V, p. 398—399.

2) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 93, f. 410.

3) **Ibidem*, v. 93, f. 439.

4) *Ibidem*, v. 93, f. 441.

5) *Ibidem*, v. 93, f. 461.

6) *N. A. de Salvandy*, o. c. II, p. 207.

7) **Arh. Vat.* Nun. Pol. 93, f. 500; *A. Theiner*, Monumenta historica Poloniae et Lituniae, III, p. 640—647.

8) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 93, f. 458; *A. Theiner*, o. c. III, p. 640—647.

In urma ostatecilor, curând îşi făcură apariţia Tătarii. Regele repezi împotriva lor pe Lubomirski, care tăie ca la 1300 din ei, dar generalul polon îndată se văzu pus pe fugă de păgâni, cari îl hărţuiră până în apropierea taberei polone. Aici ii veniră în ajutor 20 companii polone cu palatinul Rusiei Iablonowski şi Tătarii fură nevoiţi să se retragă cu însemnate pierderi. Trei zile Polonii fură hărţuiţi de Tătari, iar a patra zi apăru oastea turcească. Polonii erau aşezaţi cu tabăra având la stânga ca punct de sprijin cetatea Zurawna, la spate Nistrul, iar la dreapta o pădure şi mlaştini. Constantin Căpitanul, care era în armata lui Duca-Vodă, arată că „până a aduce tunurile turceşti şi altă gătire de bătae au înserat şi peste noapte s'au îngropat Leşii în şanţuri, dimineaţa îţi părea că sânt băgaţi în cetate"[1]). Un asediu în toată regula începură acum Turcii împotriva taberei polone, în timp ce Tătarii se lansau în atacuri până în apropierea întăriturilor. In ziua de 29 Septemvrie Otomanii se prezentară în ordine de bătaie. Sobieski scrise întâiu comisarilor trimişi la serascher, învinuindu-i că nu decid odată pacea sau războiul, apoi luă lupta cu păgânii. Forţele erau inegale. Sub presiunea mulţimei duşmanilor aripa dreaptă a oastei polone fu ruptă, centrul fu angajat şi el în luptă, o luptă disperată in care regele, sub focul încrucişat al artileriei turceşti şi polone, căuta să fie pretutindeni unde pericolul era mai mare, refăcând rândurile şi atacând impetuos, încât înainte de a se înopta, Turcii cu greu au putut fi respinşi. Peste 600 de nobili fruntaşi rămaseră pe câmpul de luptă. In 2 Octomvrie începu un nou bombardament al artileriei grele turceşti, ţinând patru zile. Lipsurile începură să se simtă în tabăra polonă. In ziua de 7 Octomvrie doi Tătari veniră cu propuneri de pace, la cari regele răspunse imediat. Peste noapte sosi răspunsul Turcilor rupând tratativele. A doua zi începu din nou bombardamentul. Tătarii eşiră în câmp şi îndată se încinse o luptă îndârjită, care angaje toate forţele celor doi adversari. Până în noapte dură masacrul şi Polonii numai cu mare greutate reuşiră să alunge pe Turci din jurul taberei, acoperind împejurimile cu mii de cadavre păgâne. Ziua următoare (9 Octomvrie) bateriile turceşti reîncepură focul, pisând tabăra polonă timp de alte patru zile. O nouă ofertă de pace sosi din tabăra otomană, cerând

---

[1]) *Magazinul Istoric*, II, p. 12.

ratificarea păcii dela Buczacz. Regele o respinse, iar Turcii înăspriră bombardamentul.

Curând se răspândi vestea în tabăra otomană, că Mihail Radziwil va sosi îndată cu oaste lituană şi polonă în ajutorul lui Sobieski. Serascherul se grăbi acum se încheie negocierile de pace, renunţând la ratificarea tratatului dela Buczacz. In ziua de 16 Octomvrie fură fixate punctele tratatului, potrivit cărora pacea dela Buczacz se considera nimicită şi nimeni nu mai amintea de tribut. Turcii păstrau Cameniţa cu un teritor înconjurător din Podolia, precum şi o parte din Ucraina, urmând ca graniţa să fie fixată în cursul negocierilor speciale, ce se vor duce la Poartă. In 17 Octomvrie punctele fură iscălite de comisarii regali şi de serascher cu alţi 12 paşi. A doua zi Sobieski primi 18.500 robi şi 350 cară cu bagaje, ridicate de Turci şi Tătari în timpul campaniei, ca un prim punct executat al tratatului acum încheiat. Pentru ratificarea păcii urma să fie trimis la Poartă solul Medrzeiowski[1]).

Asfel, la sfârşitul anului 1676, se potoli zgomotul războiului, care de 4 ani ruina Moldova şi Polonia deopotrivă. Semnarea păcii dela Zurawna, în condiţiile arătate, fixa totodată zădărnicia eforturilor făcute de Poloni şi de cei ce crezură în puterea lor de a înlătura dela graniţă pericolul turcesc, adus aici de viclenia neastâmpărată a lui Doroşenco.

5. Soarta pribegilor moldoveni.

Cei cari îşi legaseră soarta de armele polone, în frunte cu Ştefan Petriceicu, nu mai aveau acum nimic de nădăjduit. Fostul domn al Moldovei, cu rudele din jurul lui, rămase la mila regelui polon, care căută să răsplătească după putinţă ajutorul ce il dăduse în momentele critice ale bătăliei dela Hotin. Deci în timpul când toată Polonia răsuna de serbările încoronării, în primele zile ale lui Februarie 1677, Sobieski dădu titlul de nobil şi dreptul de indigenat lui Ştefan Petriceicu şi urmaşilor lui, nepoţilor de soră, anume Nicolae, Iancu Hâjdeu, fraţilor lui şi descedenţilor de ambele sexe, cu condiţia să-şi cumpere moşii în cuprinsul regatului, să nu întreţină relaţii cu principii

---

1) *A. Theiner*, Mon. hist. Pol. Lit., III, p. 640—647; *N. A. de Salvandy*, o. c. p. 209—219.

streini fără ştirea regelui şi orice veste rea ar afla să o comunice sincer M. Sale[1]). Regele de sigur i-a arătat la timp domnului pribeag intenţiunile sale de a încheia pace cu Turcii şi Ştefan Petriceicu trebuia să fie mulţumit că poate sta în Polonia.

Prin Martie sosi timpul ca regele să împartă nobilimei cele 120 de demnităţi acum vacante[2]). In ziua de 11 ale acestei luni Ştefan Petriceicu se prezintă în audienţă la mareşalul Coroanei şi arătându-şi meritele câştigate pentru republică în războiul cu Turcii, ceru să i se dea şi lui una din demnităţile mai de seamă. Mareşalul, găsind justă cererea domnului, îl propune senatului şi regelui pentru rangul de cavaler, ceeace Sobieski încuviinţă[3]).

După ce astfel fu asigurată domnului posibilitatea de traiu ca pribeag, credinciosul său hatman Grigore Hăbăşescul părăsi Polonia şi căutând drumul Moldovei, coborî pe la sfârşitul lui August în Transilvania. Aici se duse la curtea principelui Apafi, care îi dădu ajutorul necesar şi în ziua de 3 Septemvrie hatmanul cu soţia, 50 oameni şi 80 cai, se afla la Breţcu, aşteptând răspunsul lui Antonie Vodă la cererea ce i-o făcuse să-i îngădue intrarea în Moldova. Până atunci, hatmanul ruga pe principele Ardealului să-i fixeze un loc, unde ar putea aştepta, cu toată casa şi vitele lui, răspunsul domnului moldovean, amintind principelui că e lipsit de mijloace, fiindcă în timpul pribegiei şi-a mâncat totul[4]).

6. Ratificarea tratatului polono-turc.

Semnarea păcii dela Zurawna deslănţui furia opoziţiei împotriva regelui, care era acuzat că a tradat republica de dragul Franţei, lăsând Ucraina pe mâna Cazacilor rebeli, iar Podolia şi Cameniţa în mâinile Turcilor şi în loc să continue războiul cu păgânii, se pregăteşte să verse sânge creştin atacând pe împăratul Austriei[5]).

Cu toată această campanie desfăşurată de duşmanii regelui, dieta, prin Februarie 1677, încuviinţă tratatul dela Zurawna şi însărcină pe palatinul Gninski să obţină ratificarea lui la

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. II₃, p. 108—109.
2) *N. A. de Salvandy*, o. c. II, p. 200.
3) **Arh. Vat.* Nun. Pol. 93, f. 148—149.
4) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVI, p. 287—290.
5) *N. A. de Salvandy*, o. c. II, p. 230.

Poartă. In vară porni deci spre Constantinopol o mare solie, care în ziua de 21 Iunie fu întâmpinată de trimişii lui Antonie Russet-Vodă la Pererita, lângă Prut. De aici, coborând spre Iaşi, oamenii lui Antonie-Vodă avizară pe Gninski că îi va eşi înainte domnul ţării şi logofătul Miron Costin, dar solul să se îngrijească, ca la întâlnirea, care va avea loc în afara zidurilor capitalei, Turcii însoţitori să nu fie de faţă.

Intâlnirea avu loc în 26 Iunie, când solul, însoţit de domn, de Costin, de boeri şi de oaste moldoveană, îşi făcu intrarea în capitala ţării. Ajungând la Curte, palatinul fu primit în audienţă patriculară, cu prilejul căreia dădu lui Antonie-Vodă scrisoarea regelui Sobieski. Domnul, la rândul său, asigură pe sol de dragostea ce o are pentru republică, dădu apoi informaţiuni despre evenimentele politice din Moldova şi Ucraina, promise că se va îngriji de bunul mers al corespondenţei solului cu regele, trimiţând scrisorile la Sniatyn, deasemenea făgădui ajutor material pentru restaurarea bisericilor catolice şi protecţie pentru iezuiţi, dar refuză să dea Polonilor cele două tunuri lituane, pe cari solul le văzu aci, sub pretext că şi-ar face rău nume la Turci. Un banchet solemn încheie primirea oficială a solului în capitala Moldovei, iar în 28 Iunie, după ce mai înainte se schimbară obicinuitele cadouri între domn, boieri şi palatin, acesta părăsi Iaşii însoţit de Costin şi de vornicul Sturza. Călăuzit de pristavii moldoveni, Gninski în 5 Iulie ajunse la graniţa Moldovei, a doua zi fu în tabăra seraschierului Şaitan Ibrahim la Isaccea, iar la 10 August intră în Constantinopol[1]). Peste câteva zile solul polon fu primit în audienţă de vizir[2]), dar negocierile pentru ratificare se prelungiră, din cauza războiului izbucnit între Turci şi Ruşi.

In cursul lunei Iulie 1677 anume, seraschierul porni cu oaste pentru a aşeza în locul lui Doroşenco, care se închinase Moscoviţilor, pe Gheorghe Hmielnicki, noul protejat al Porţii. La expediţie luau parte şi Gh. Duca şi Antonie Russet, care înzadar încercase, prin stăruinţele lui Gninski la Şaitan Ibrahim paşa, să scape de corvoadă. La 12 August seraschierul ajunse sub zidurile Cehrinului. După un asediu de două săptămâni încercă cuprinderea cetăţii, dar Cazacii reuşiră să reziste atacului tur-

---

1) *P. P. Panaitescu*, Călători poloni în Ţările Române. Bucureşti, 1930, p. 70—79.

2) *N. Iorga*, St. şi doc. IX, p. 174.

cesc, până ce le veni în ajutor Romodanowski cu Moscoviţii. Aceştia sdrobiră lângă râul Tesmin oatea de Tatari, Munteni şi Moldoveni, care căuta să le oprească trecerea, şi constrânseră în 7 Septemvrie pe serascher să ridice asediul. Oastea turcească acum o rupse la fugă, lăsând pe câmpul de luptă 20.000 morţi şi 18 tunuri mari[1]).

Veştile neliniştitoare, ce soseau din Ucraina la Poartă, grăbi audienţa lui Gninski la sultan, care îl primi la palat în 14 Septemvrie. Când se ştiu apoi de înfrângerea suferită la Cehrin, spaima la Constantinopol fu atât de mare, încât se credea în primejdie Azovul, Crimeea şi Podolia cu Cameniţa. Toate ştirile fură deci oprite la hotar, Gninski fu pus sub pază strânsă şi solul, ţinut astfel în complectă izolare, nu putu să folosească înfrângerea Otomanilor în favoul ţării sale. La începutul lui Martie 1678 apoi, când fu răpândit svonul că Poarta a început tratative de pace cu Moscoviţii, Gninski crezu că nu mai are ce aştepta şi în ziua de 7 iscăli ratificarea păcii[2]), lăsând în mâna Turcilor cetăţile Bar, Medziboz, Nimirow şi Kalinic, obţinând în schimb pentru Poloni cetăţile Bialocerkiew şi Pawlowszk. Tratatul preciza că în Podolia va rămâne un singur paşe, iar Tătarii vor fi obligaţi, ca în schimbul obişnuitului plocon ce-l primesc de la republică, să nu o mai tulbure cu incursiunile lor de jaf, iar când vor fi chemaţi în ajutorul Porţii să nu mai treacă prin regiuni leşeşti, ci numai pe vechile lor drumuri. Republica nu va putea ridica armată împotriva Turcilor, nici nu va permite strângerea de lefegii pe teritorul ei pentru a-i trimite împotriva lor, sau în Transilvania, aceasta fiind patrimoniul Porţii. Deasemenea Polonia e obligată a extrada pe principele Ardealului, sau pe voevozii Moldovei şi ai Munteniei, când s'ar refugia pe teritor polon, arătându-se astfel prietenă prietenilor şi duşmană duşmanilor Porţii[3]).

7. Urmările păcii.

Pacea dela Zurawna a produs mare emoţie la Paris, la Viena şi la Roma, iar în Polonia fu considerată atât de partizanii rege-

---

[1]) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 95, f. 553; *N. Iorga*, St. şi doc. IX, p, 173—175.

[2]) *N. Iorga*, St. şi Doc. IX, p. 176.

[3]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 96, f. 240.

lui, cât şi de duşmanii lui, ca o executare a tratatului de la Iaworow, aşteptându-se urmări foarte importante în favoarea politicei franceze şi împotriva intereselor lui Leopold în Ungaria, în Prusia şi la Rin. Ea zădărnicea totodată străduinţele Vaticanului de a determina o apropiere intre Ludovic XIV şi Leopold, sau cel puţin de a menţine echilibrul de forţe între cei doi rivali.

Incă din 1675, când Sobieski, prin semnarea tratatului de la Iaworow, aplecă balanţa politică în favorul Franţei, Vaticanul căută să zădărnicească influenţa lui Ludovic XIV la Varşovia trimiţând în Polonia pe arhiepiscopul de Corint Martelli, iar pe Buonvisi mutându-l la Viena, cu misiunea de a determina o apropiere între Leopold şi regele polon şi de a stărui ca Sobieski să continue războiul cu Turcii. Regele se arăta dispus a da ascultare sfaturilor pontificale, dar realizarea lor o condiţiona de un important ajutor militar, pe care-l cerea dela Leopold. Impăratul răspunse însă că atâta timp cât se vede ameninţat de Suedezi şi Francezi el nu-şi poate împărţi armata, Sobieski va putea primi deci ajutorul lui numai după-ce se va încheia pacea între împărat şi Ludovic XIV[1]). Toate străuinţele lui Buonvisi pe lângă Leopold rămaseră zadarnice şi drept urmare Sobieski, la 21 Octomvrie 1676, scrise papei Inocenţiu XI că „fiind lipsit de orice ajutor din partea creştinilor, a fost nevoit să încheie pacea cu Turcii"[2]).

La Varşovia acum interesele Franţei triumfară. Ludovic XIV se grăbi să tragă toate foloasele de pe urma păcii turco-polone şi ieşind din rezerva ce a avut-o faţă de cererile rebelilor unguri din Ardeal, aproabă proiectul tratatului dela Făgăraş şi încredinţă pe marchizul Bèthune să dea ajutorul bănesc cerut de rebeli şi să strângă în Polonia o oaste de 20.000 de oameni cu artileria necesară, pentru a o trimite în Ungaria[3]).

La sfârşitul lui Mai 1677 fu semnat la Varşovia tratatul între regele Franţei şi pribegii unguri uniţi cu Apafi, prin care Ludovic se angajă să subvenţioneze lupta acestora împotriva lui

---

1) *Fraknói V.*, XI. Incze pápa és Magyarország felszabaditása a török uralom alól. Budapest, 1886, p. 16.

2) *A. Theiner*, Mon. hist. de Russie, p. 106.

3) *I. Hudiţa*, Repertoire etc., p. 148—149.

Leopold cu 100.000 taleri anual[1]). Planurile lui Ludovic XIV şi ale pribegilor din Ardeal primiră însă o neaşteptată lovitură.

Noul vizir Kara Mustafa se văzu nevoit să renunţe la intenţia de a ataca Austria[2]) şi să-şi îndrepte armata în Ucraina, împotriva lui Doroşenco, care făcu jurământ de credinţă Moscoviţilor. Rezidentul imperial la Poartă Kindsperg, profitând de această conjunctură, ridică energice proteste împotriva alianţei dintre pribegi, Apafi şi Ludovic XIV, arătând că tovărăşia acestora se îndreaptă spre Ungaria, unde vor să pună rege fie pe principele Iacob, fiul lui Sobieski, fie pe marchizul Bèthune. Vizirul scrise îndată lui Apafi interzicând pribegilor să primească vreun ajutor strein, cerând totodată desminţirea insinuărilor lui Kindsperg[3]). Lipsiţi astfel de învoira şi ajutorul Porţii, care voia să aibă linişte în timpul campaniei contra Cazacilor, rebelii unguri se văzură nevoiţi să se mulţumească deocamdată cu ajutorul ce îl va trimite Bèthune din Polonia.

De altă parte însă nici Sobieski nu putu împlini nădejdile lui Ludovic XIV şi ale rebelilor unguri. Opinia publică din Varşovia era hotărât potrivnică unui războiu cu Leopold, iar nunţiul Martelli mişca totul pentru a împiedeca o asemenea acţiune anticreştină[4]).

In acelaş timp împăratul, pentru a zădărnici uneltirile franceze din Polonia, trimise la Varşovia un emisar al său, propunând încheierea unui tratat de alianţă. Fiind energic sprijinit în această acţiune de Vatican, Leopold reuşi să câştige de partea sa dietă polonă, care ceru regelui reluarea negocierilor cu Viena şi părăsirea politicei franceze şi la 24 Aprilie 1677 se încheie între Sobieski şi împărat un tratat de neutralitate[5]).

Prin aceasta, consecinţele dezastruoase, pe cari le aştepta Leopold de pe urma păcii turco-polone, fură micşorate, dar nu înlăturate. Kara Mustafa anume dădu, în Octomvrie 1677, de

---

1) *Történelmi Tár*, 1890, p. 519; *Török-magy. államokm.* V, p. 419—421; *I. Hudita*, Hist. des relations etc., p. 481 squ.

2) *Hammer*, o. c. XII, p. 5—6.

3) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVI, p. 55—56.

4) *N. A. de Salvandy*, o. c. p. 226—230.

5) *I. Hudiţa*, Hist. des rel. dipl., p. 289—290; *Waliszewski*, o. c. II, p. 50 squ.

ştire rebelilor unguri că Poarta încuviinţează lupta împotriva lui Leopold şi ordonă lui Apafi să stea cu oastea gata de a ieşi la primăvară în ajutorul lor[1]).

Cu câteva săptămâni mai înainte venise în ajutorul rebelilor oastea recrutată de Bèthune în Polonia, care sub comanda lui Boham trecu în Ardeal şi atacând pe generalul imperial Schmidt, în 10 Octomvrie îl birui la Nyalábvára[2]). Apafi şi Teleki sprijinesc acum şi ei pe rebeli şi în Noemvrie plecă şi Thököly să cuprindă târgul Hajdúböszörmény. In zadar căută acum Leopold să oprească acţiunea Ardelenilor şi a rebelilor unguri, ridicând împotriva lui Apafi pe Săcui în frunte cu Paul Béldi şi Ladislau Csáki; mişcarea acestora fu înfrântă şi cele două căpetenii în Ianuarie 1678 fugiră în Muntenia, apoi la Constantinopol[3]), unde Apafi reuşi să-i întemniţeze[4]). Leopold îşi descarcă acum mânia plină de ameninţări la Varşovia, unde cu tot tratatul încheiat, Sobieski cu o vinovată îngăduinţă a lăsat pe Bèthune să strângă cei 3000 soldaţi trimişi în Ungaria. Impăratul reuşi să câştige de partea sa pe regină[5]), în acelaş timp prin Electorul de Brandenburg ameninţa cu ocuparea Danzigului[6]), dar oastea lui Boham totuşi nu fu revocată.

Curând însă Sobieski se convinse că Ludovic XIV se folosea de mişcare rebelilor din Ungaria numai pentru a stoarce lui Leopold condiţii de pace cât mai favorabile în negocierile dela Nimwegen. In adevăr, regele francez, când fu sigur de aceste negocieri, căută să iasă din angajamentele luate faţă de rebeli, trecându-le în sarcina lui Sobieski[7]). Regele polon atunci se gândi să utilizeze mişcarea Ungurilor pentru interesele casei lui, propunând rebelilor unirea Ungariei cu Polonia în condiţiunile în cari a făcut-o pe vremuri Lituania[8]), propunere care nu avu urmări.

---

1) *Angyal D.*, Késmárki Thököly Imre, I. rész, *Magyar Történeti Életrajzok*, IV, Budapest, 1888, p. 152.

2) *Ibidem; I. Hudita*, Hist. des rel. etc., p. 304.

3) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVI, p. 67 squ; *Török-magy. államokm.* V, p. 489—490.

4) *Gergely S.*, o. c. VIII, p. 175—178.

5) *I. Hudita*, Hist. des relations, p. 326—327.

6) *Gergely S.*, o. c. VIII, p. 180—181.

7) *I. Hudiţa*, Hist. des rel. etc., p. 332.

8) *Waliszewski*, o. c. II, p. 104 squ.

In acest timp Ungurii, sub conducerea lui Thököly reluară ofensiva împotriva Imperialilor, cucerind în toamna anului 1678 oraşele miniere din Nordul Ungariei. Leopold deveni tot mai amenințător la Varşovia. Opoziţia ataca violent pe rege şi fu descoperit firul unui complot, urzit de agenţii Vienei, pentru detronarea lui Sobieski şi înlocuirea lui cu Carol de Lorena[1]). Sub asemenea presiuni, la cari se adaugară energicele stăruinţe ale Sf. Scaun, regele polon, la începutul anului 1679, ordonă revocarea soldaţilor trecuţi cu Boham în Ungaria.

Paralel cu această acţiune de a scoate cu desăvârşire Polonia din orbita intereselor politicei franceze, diplomaţia pontificală se străduia atât la Varşovia, cât şi la Viena, să atenueze asperitatea relaţiilor cu celelalte puteri creştine, căutând realizarea unei ofensive generale împotriva Turcilor.

Nunţiul Martelli ridică proteste energice la Varşovia împotriva negocierilor lui Gninski pentru ratificarea păcii dela Zurawna, cerând în schimb regelui o imediată înţelegere cu Moscoviţii împotriva Turcilor[2]), iar papa, când auzi de încheierea tratativelor dela Constantinopol, scrise îndemnând clerul, cavalerii şi nobilimea regatului polon să refuze ratificarea şi să decidă continuarea războiului cu Otomanii[3]). In cele din urmă Sobieski, sub presiunea Vienei şi a Romei, în August 1678 prelungi pe încă 13 ani valabilitatea tratatului încheiat cu Moscoviţii la Andruszow, renunţând, în schimbul unei importante sume de bani, la pretenţiile sale asupra Chievului, numai să poată fi sigur de ajutorul Ruşilor împotriva Porţii[4]).

Concomitent, Buonvisi stăruia pe lângă Leopold să se împace cu Ludovic XIV şi alături de Poloni şi Moscoviţii să prevină înarmările turceşti, pornind ofensiva în Ungaria[5]). Insistenţele nunţiului apostolic la Viena avură rezultat abia la începutul anului următor, când nu-i fu greu să dovedească lui

---

[1]) *Waliszewski*, o. c. II, p. 109, 126.

[2]) *A. Theiner*, Monum. hist. de Russie, p. 124—127.

[3]) *Fraknói*, o. c. p. 33.

[4]) *Uebersberger*, o. c. p. 34.

[5]) *Fraknói*, o. c. p. 33.

Leopold că nu maĭ poate conta pe ajutorul aliaţilor săi împotriva regelui francez şi că interesul împăratului este de a încheia pacea cu Ludovic XIV, pornind apoi ofensiva împotriva Turcilor. După multe ezitări Leopold se lăsă convins şi la 5 Februarie 1679 încheie pacea dela Nimwegen[1]).

---

[1]) *Immich M. Dr.* Geschichte des europäischen Staatensystems von 1660 bis 1789. München—Berlin, 1905, p. 93—94; *Fraknói*, o. c. p. 37.

Partea II.

RĂZBOAIELE LIGEI SFINTE IN MOLDOVA

CAP. IV.

OFENSIVA TURCILOR IN UNGARIA ŞI AUSTRIA. REACŢIUNEA CREŞTINILOR IN MOLDOVA

1. Negocieri pentru realizarea Ligei Sfinte.

Semnarea păcii dela Nimwegen pentru Vatican era un important pas făcut spre realizarea ligei creştine împotriva Otomanilor.

La Viena Buonvisi, văzând că Leopold, în urma încheierii tratatului cu Ludovic XIV, se simte jignit în mândria lui dinastică, încercă să convingă pe împărat că setea lui de glorie şi dorul de cuceriri îşi pot găsi un larg teren de activitatea în Ungaria, unde cei 16.000 de soldaţi germani prezenţi acolo, la carii s'ar mai putea trimite alţi 40.000, ar începe ofensiva contra Turcilor într'un moment prielnic, acum, când Poarta e angajată în războiu cu Perşii şi cu Moscoviţii.

Leopold, ascultând de şoaptele consilierilor săi, răspunse însă că ofensiva împotriva Turcilor nu o va porni decât dacă va participa la ea şi Ludovic XIV. In nestatornicia Polonilor şi a Moscoviţilor n'are încredere, iar el singur nu începe campania[1]).

Altfel fu primită acţiunea Vaticanului pentru realizarea ligei creştine la Varşovia.

Polonii se arătau foarte nemulţumiţi de condiţiile în cari Poarta a ratificat pacea dela Zurawna. Gninski, înainte de a părăsi Constantinopolul, protestă în faţa vizirului împotriva lui Gh. Hmielnicki, care se întitula Duce al Rusiei Mici şi al Ucrainei şi ceru ca în schimbul evacuării Barului Polonii să poată păstra

---

[1]) *Fraknói V.*, o. c. p. 39—40.

Miedziboz şi Nimirow, insistând ambasadorul polon în acelaş timp şi pentru modificarea articolului privitor la patronajul Porţii asupra republicei şi a articolului 5 referitor la protecţiunea locurilor sfinte dela Ierusalim. Caimacamul refuză toate cererile, adăugând, cu referire la cea din urmă, că padişahul a dictat condiţiunile păcii cu sabia în mână pe câmpul de luptă dela Zurawna, Polonii deci să nu-şi închipuie că vor găsi în Palestina şi Egipt compensaţia celor pierdute în Ucraina şi Podolia[1]). După terminarea celei de a doua campanii împotriva Cehrinului Poarta nu se arăta mai puţin refractară cererilor polone, pretinzând fixarea imediată a graniţei, conform prevederilor păcii încheiate. Tocmai acum, când dieta dela Grodno urma să hotărască în chestiunea războiului cu Turcii, sosi un trimis al hanului cu propuneri din partea stăpânului său, să obţină reconcilierea Porţii cu Polonii în condiţiuni umilitoare pentru republică. Dieta izbucni în proteste cerând războiu împotriva păgânilor şi în cursul nopţii din 4 Aprilie dădu depline puteri ambasadorilor pentru încheierea unei puternice ligi cu puterile creştine, după cum evenimentele o vor cere.

Pacea dela Nimwegen făcu pe rege să creadă în posibilitatea unei asemenea ligi, în care nădăjduia să intre şi Ludovic XIV. Fu designat deci în acest scop marele vistiernic Morstyn să plece la Paris, un nepot al său în Anglia şi Olanda, principele Mihail Radziwil la Viena, Roma şi Veneţia şi nu fură omise nici Spania, nici Suedia[2]). Şi cum în timpul dietei veni şi o solie moscovită, aducând oferta ţarului pentru o alianţă defensivă şi ofensivă, fu hotărât să se ceară Moscoviţilor să participe la expediţia comună contra Turcilor cu 50.000 oameni[3]).

Plin de încredere, Sobieski declară către sfârşitul lui Aprilie nunţiului Martelli că, dacă planurile lui vor reuşi, va ridica o armată de 46.000 de oameni, cu care va ataca pe Turci înainte de a aştepta rezultatul demersurilor făcute pe lângă papă şi monarhii creştini[4]).

Marile nădejdi ale regelui polon erau însă departe de a putea fi acordate cu pătimaşa rivalitate dintre Leopold şi Lu-

---

[1]) *Hammer*, o. c. XII, p. 24—25.
[2]) *N. A. de Salvandy*, o. c. p. 253; *Waliszewski*, o. c. II, p. 203.
[3]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 97, f. 276.
[4]) *Ibidem*, v. 97, f. 279.

dovic XIV, cari, cu tot tratatul dela Nimwegen, rămâneau aceeaşi duşmani neîmpăcaţi, luând în seamă Polonia numai în măsura în care putea influenţa raportul de forţe dintre ei.

Impăratul evita orice conflict cu Turcii, fiind cu atenţia încordată la regele francez, despre ale cărui intenţii în viitor nu-şi făcea nici o iluzie. In adevăr Ludovic XIV, după semnarea păcii cu ultimul membru al coaliţiei, cu Danemarca, încă în aceeaşi lună (Septemvrie 1679) începu cuceririle paşnice prin politica camerelor de reuniune[1]) şi toţi vecinii loviţi de aceste usurpări teritoriale îşi îndreptară cererile de ajutor spre Leopold, cereri de cari dieta germană trebui să se ocupe[2]) încă în cursul lunei Octomvrie. In astfel de împrejurări, principele Radziwil, când sosi în Iulie la Viena, cu toată iscusinţa ce o puse de a însufleţi pe Leopold pentru marele plan de alungarea Turcilor din Europa, nu reuşi să modifice hotărârea împăratului[3]). Acesta credea că regele Poloniei e încă tot sub influenţa lui Ludovic al XIV, iar războiul contra Turcilor n'ar avea alt rost, decât să-i angajeze toată armata în Răsărit, lăsându-l descoperit în Apus. Găsi însă prilejul bine potrivit de a căuta să determine o rupere completă între Sobieski şi regele francez, reînoind în acest scop ofertele ca principelui Iacob să i se dea o arhiducesă austriacă de soţie, promiţând totodată marchizului d'Arquien titlul de Principe al Imperiului. Dacă Sobieski se va rupe de Franţa, împăratul, pe lângă cele amintite, va încheia cu republica alianţă militară, dar numai defensivă. Nici solia Moscoviţilor, venită în vara anului 1679 la Viena cu propuneri similare celor aduse de principele Radziwil, nu putu schimba hotărârea împăratului de a se mărgini la defensivă şi de a nu ataca pe Turci[4]).

Atitudinea lui Ludovic XIV faţă de ofertele lui Sobieski fu mai clară. Regele francez răspunse că, în cazul când întreagă creştinătatea se va alia împotriva Turcilor, va fi gata a se alătura acestei alianţe sacrificând interesele comerţului francez în Orient. Cum însă toate stăruinţele papei, de a realiza această ligă, au rămas până acum infructuoase, iar Moscoviţii sunt pe punctul de a semna pacea cu Turcii, ar fi cel puţin lipsit de pru-

---

1) *Immich M.*, o. c. p. 96, 99, 104.
2) *I. Hudiţa*, Hist. des relations, p. 352.
3) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 97, f. 436 squ.
4) *Fraknói V.*, o. c. p. 44—45.

denţă nu numai a da, dar chiar şi a promite ajutor pentru o asemenea întreprindere[1]).

Refuz şi mai categoric dădu invitaţiei lui Sobieski republica Veneţiei, care interzise principelui Radziwil să-i treacă graniţele. Ragusa în schimb se arătă gata de a lua lupta cu Turcii[2]).

Apelul regelui polon găsi ecou puternic la Roma, de unde papa Inocenţiu XI dela începutul păstoriei sale făcea toate sforţările posibile pentru realizarea acestei ligi creştine. Papa nu mai contenea cu laudele pentru zelul creştinesc al lui Sobieski, neînvinsul soldat al lui Dumnezeu, eroul dela Hotin, despre victoriile căruia stau mărturie steagurile cari flutură în Vatican, şi odată cu binecuvântările sale pontificale trimitea regelui vorbe de încurajare, oferindu-i pentru realizarea marelui plan resursele tezaurului pontifical[3]).

Trimisul polon la Poartă, Spendowski, raportă în acest timp la Varşovia despre refuzul ce-l primi în chestia modificării tratatului existent şi despre pregătirile militare ale Turcilor pentru a porni cu războiu fie spre Polonia, fie spre Ungaria[4]). Martelli prinde prilejul de a stărui din nou pe lângă Sobieski să încheie cât mai repede alianţă cu Moscoviţii, profitând de împrejurarea că ambasadorul acestora a făcut hanului care mijloceşte pacea propuneri atât de grele, încât ele nu vor fi primite. Regele însă aştepta să cunoască întâiu soarta negocierilor ruso-turceşti, pentru a se decide.

In planul ofensivei creştine împotriva Otomanilor intrau şi cele două Principate Române. Cardinalul Cybo, primind relaţia ambasadorului raguzan la Poartă privitor la barbarul tratament al Turcilor faţă de Antonie Russet, care fusese mazilit din scaunul din Iaşi şi înlocuit cu Gheorghe Duca, trimise raportul prin Martelli lui Sobieski. Regele răspunse nunţiului că e informat despre suferinţele domnului moldovean la Poartă şi ştie cum cruzimile şi lăcomia de bani a vizirului Kara Mustafa a făcut regimul său insuportabil, mai eu seamă printre Moldoveni şi Munteni. Chiar şi acum (9 August) se află la curtea lui un

1) *Waliszewski*, o. c. II, p. 247.
2) *N. A. de Salvandy*, o. c. II, p. 255.
3) *Ibidem*, p. 254.
4) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 97, f. 458.

trimis al voevodului din Moldova şi dacă regele ar fi putut pleca cu armata împotriva Turcilor, ambele principate române încă în acest an şi-ar fi scuturat jugul otoman şi s'ar fi confederat cu Polonia. Din acest motiv regele se plânge că misiunile sale trimise la Moscoviţi, la Viena şi Roma n'au putut sosi la timp la destinaţie, pentru a avea răspunsul încă în cursul acestei luni August[1]).

In acelaş timp regele, îngrijorat fiind de ştirile primite despre tratativele ce le duceau Imperialii cu Poarta pentru reînoirea tratatului dela Vasvàr şi ştiind de misiunea ce o trimisese ţarul la Viena pentru alianţa contra Turcilor, rugă pe Martelli, să ceară colegului său din Viena a stărui pe lângă Leopold pentru încheierea cât mai grabnică a ligei cu Moscoviţii, pentru ca astfel să fie zădărnicit scopul negocierilor, pe cari le duceau Imperialii la Constantinopol. In momentul când împăratul va porni războiul în Ungaria, regele va pleca îndată şi el împotriva Turcilor, contând şi pe ajutorul Moldovenilor, cari nu mai pot suporta jugul actualului vizir[2]).

Din cele de mai sus rezultă că Duca-Vodă făcuse demersuri pe lângă Sobieski. Trimiterea soliei amintite la Varşovia însă nu poate fi luată ca o sinceră schimbare de orientare politică a domnului Moldovei spre Poloni, ci ca măsură de prevedere dictată de împrejurarea că în jurul său se negocia intens unirea armelor moscovite, polone şi imperiale, a căror acţiune comună, dacă îl va găsi potrivnic, îi va aduce pierderea domniei. Motive de nemulţumire faţă de Turci domnul Moldovei avea, din cauza că aceştia, determinaţi de Cantacuzini, cari se bucurau de mare trecere la Poartă, i-au luat domnia Munteniei şi numai datorită faptului că reuşi concomitent să provoace mazilirea lui Antonie Russet, Duca-Vodă putu să-şi menţină cuca, trecând în tronul vacant al Moldovei, mai săracă decât sora ei de peste Milcov. Apoi lăcomia lui Duca-Vodă, care privia domnia cu ochii cruzi şi nesătioşi ai unui samsar, fu grav lovită de istovitoarea sete de bani a marelui vizir, constituind aceasta unul din principalele motive, pe cari domnul le aducea pentru justificarea apropierii lui de Leşi înaintea privirei bă-

---

1) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 97, f. 453—454.
2) *Ibidem*, f. 499.

nuitore a regelui Sobieski. Spiritul de prevedere îndemna însă pe Duca-Vodă să nu înceapă ceva cu Polonii, înainte de a se fi informat în ce măsură se poate crede în negocierile dintre monarhii creştini şi ce atitudine ia în această privinţă vecinul său din Ardeal, care se temea şi el de surprizele ce i-ar putea veni dela Constantinopol. Rostul acesta trebue să-l fi avut trimiterea lui Velicico Costin, la sfârşitul lui Aprilie, la curtea lui Mihail Apafi[1]).

In acelaş timp Duca-Vodă primi ordin dela Poartă de a se oferi în secret[2]) mijlocitor al păcii dintre Turci şi Moscoviţi, nădăjduind vizirul că, pe această cale, negocierile duse de hanul Tătarilor vor căpăta o soluţie mai grabnică. Către sfârşitul lui Martie domnul Moldovei trimise deci la Moscova pe căpitanul Ionaşcu Bilevici, care sosi în capitala rusească la 7 Aprilie 1679[3]). In 10 Maiu solul moldovean fu primit în audienţă de ţar, care acceptă mediaţiunea domnului moldovean. Cu acest prilej Bilevici comunică în secret ţarului că Duca Vodă doreşte de fapt eliberarea bisericii şi a creştinilor de sub jugul otoman. După acestea solul fu concediat, dându-i-se o scrisoare către domnul Moldovei şi un paşaport. Un sol al ţarului fu trimişi apoi în Moldova, de unde fu mânat la Constantinopol[4]). Pe la mijlocul lui August Ioan Bilevici plecă din Iaşi iarăşi la Moscova, unde ajunse la 6 Septemvrie 1679[5]), raportând despre toate demersurile făcute de Duca-Vodă pentru pace. Solul, care ducea cu sine şi o scrisoare a domnului său către patriarhul Ioachim, pentru a stărui şi el pe lângă ţar să se împace cu Turcii[6]), fu bine primit, i se dădură cadouri pentru stăpânul său, iar în ultimele zile ale anului 1679 se reîntoarse în Moldova cu instrucţiuni noui[7]). In sfârşit, în Februarie 1680, un alt sol

1) *Török-magy. államokm.* VI, p. 53—54.

2) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 404.

3) *I. Bogdan*, O scrisoare din 1679 a Mitropolitului Dosofteiu; *An. Ac. Rom. Mem. S. Ist.*, Ser. II, Tom. XXXIV, p. 490.

4) *P. P. Panaitescu*, Nicolas Spathar-Milescu, Melanges de l'Ecole Roumaine en France, 1925, I, p. 139—141.

5) *I. Bogdan*, l. c. p. 490.

6) *S. Dragomir*, Relaţiile bisericii române cu Rusia în sec. XVII-lea; *An. Ac. Rom. Mem. Sec. Ist.*, Ser. II, Tom. XXXIV, p. 1107.

7) *P. P. Panaitescu*, o. c. p. 141.

moscovit veni cu o numeroasă suită la Duca-Vodă[1]), iar domnul moldovean îl trimise mai departe la Constantinopol[2]).

Vestea trecerii acestei solii pe la Iaşi umplu de îngrijorare şi bănuieli pe cei dela Varşovia[3]) şi ambasadorul moscovit Nikiti Alexievici Podriaczy, sosind în 4 Martie în capitala polonă pentru a negocia liga împotriva Turcilor, fu nevoit să desmintă svonul, pentru a linişti pe Leşi[4]).

In acest timp Duca Vodă — se pare că şi Şerban Cantacuzino — punea mari insistenţe pe lângă Sobieski să facă cu orice preţ alianţă cu Moscoviţii şi să dea ajutor celor doi domni români, de vor fi năpăstuiţi de Turci. Incă din Ianuarie începură a se răspândi veşti că Turcii intenţionează să mazilească pe Duca şi să pună în locul lui un paşe, prefăcând Moldova în paşalâc[5]). Svonul persistă în tot cursul anului 1680[6]) şi deveni tot mai neliniştitor, pe măsura ce la Dunăre se strângea oaste otomană cu intenţia de a se îndrepta spre Cameniţa[7]). La sfârşitul lui August oameni trimişi de Miron Costin şi de Alexandru Buhuş veniră să dovedească în chip neîndoelnic regelui Sobieski, că armata otomană va ierna în Ţările Române, iar cei doi voevozi sunt ameninţaţi să fie mazaliţi şi înlocuiţi cu doi paşi, tăindu-i-se astfel regelui orice posibilitate de a mai ţine legături cu residentul său din Constantinopol. Solii puneau deci cele mai mari stăruinţe pe lângă Sobieski să încheie alianţa cu Moscoviţii, chiar de ar fi să renunţe la Smolensk, oferindu-i în schimb, drept despăgubire, Moldova. Insistară apoi ca regele să dea celor doi domni români loc de adăpost în Polonia, pentru a se putea retrage acolo de sub stăpânirea barbară a Turcilor. Regele acceptă această rugăminte, oferind pe seama celor doi voevozi loc de refugiu pe teritorul moşiilor lui proprii, pentru a nu îngreuna republica cu întreţinerea lor[8]).

Armata turcească, temută de Gheorghe Duca şi de Şerban Cantacuzino, venia de fapt la Dohan Ghecet. unde fură nevoiţi

---

1) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 98, f. 142.
2) **Ibidem*, v. 98, f. 260—262.
3) *Ibidem*, v. 98, f. 141.
4) *Ibidem*, v. 98, f. 156—157.
5) **Ibidem*, v. 98, f. 92.
6) **Ibidem*, v. 98, f. 661.
7) *Hurmuzaki*, Docum. Sulp. II3, p. 128.
8) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 98, f. 439—440.

să meargă şi cei doi domni, pentru a da mână de ajutor la ridicarea de cetăţi la gurile Niprului. In timpul lucrărilor domnii cu seraschierul „au fost mai sus cu temeiul oştilor, de păzeau în preajmă până s'au zidit cetăţile şi s'au întors la luna lui Octomvrie"[1]).

La 11 Ianuarie 1680 Sobieski întruni la Varşovia pe toţi senatorii, pentru a le comunica rezultatul demersurilor făcute pentru ligă. Singura veste încurajatoare fu cea adusă de nunţiul Martelli, că papa oferă pentru cheltuelile de războiu suma de 500.000 de livre, care la caz de nevoe va putea fi dublată. Propunerea împăratului Leopold de a încheia alianţă numai cu caracter defensiv nemulţumi în schimb pe senatori, cari cerură ca împăratul să se oblbige prin tratat a participa efectiv la campania împotriva Turcilor[2]). In acest sens fură expediate la sfârşitul lui Februarie instrucţiuni principelui Radziwil[3]).

Profitând de atitudinea împăratului, francofilii reuşiră să zădărnicească luarea unei măsuri definitive în favorul Ligei şi Sobieski închise dieta, luând hotărâea de a continua negocierile cu Imperialii şi Moscoviţii, fără a încheia ceva, până nu se vor cunoaşte decisiunile celorlalţi principi creştini[4]).

Cu Moscoviţii însă nu se ajunse la nici un rezultat. Solii acestora cereau participarea lui Leopold şi a lui Ludovic XIV la ligă şi parte din banii pontificali destinaţi înarmărilor, pe când Sobieski propunea, ca atât Moscoviţii, cât şi Polonii să se înarmeze pe cont propriu, să atace împreună pe Gheorghe Hmielnicki, apoi fie întorcându-se asupra Cameniţei, fie plecând spre Ţările Române, unde Moldovenii şi Muntenii le vor ceda provinciile lor, să înainteze până la Dunăre, iar aici vor trata pace, sau vor continua războiul cu Turcii[5]).

In acest timp raporturile franco-germane se încordară tot mai mult. Ludovic XIV, pe lângă neîntreruptele anexări de teritorii ce le făcea prin Camerele de Reuniune, voia acum îndepărtarea lui Leopold din tronul împăraţilor romani-germani şi

---

1) *Istoria Tzerei Romanesti*, ed. Ioanid, Buc. 1859, II, p. 154—155.
2) *Fraknói V.*, o. c., p. 45—46.
3) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 98. f. 141.
4) *Waliszewski*, o. c. II, p. 348—356.
5) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 98, f. 335—338.

înlocuirea lui cu Delfinul[1]). In acest scop căută să ridice noui greutăţi împăratului în Ungaria şi încă din Noemvrie 1679 ordonă lui Bèthune să trimită de urgenţă pe Akakia cu bani in Transilvania, pentru a ridica pe Ardeleni şi pe rebelii unguri de sub conducerea lui Thököly contra lui Leopold[2]), în timp ce marchizul, împreună cu de Vitry, trecut în acest scop dela Viena la Varşovia, se vor strădui cu toate mijloacele să zădărnicească încheierea ligei polono-austriace[3]).

Toate eforturile lui Forbin-Janson, Bèthune şi de Vitry, de a ţine pe Sobieski legat de Franţa, se loviră însă de pretenţiile mari bănueşti ale regelui şi ale soţiei sale, precum şi de încăpăţinarea acestora de a pretinde un ducat pe seama marchizului d'Arquien[4]). Curtea din Viena în schimb pentru realizarea alianţei austro-polone îşi lua angajamente concrete de a da ajutor bănesc, de a face pe marchiz principe al Imperiului şi de a căsători o arhiducesă austriacă cu unul din fii regelui[5]).

Lupta înverşunată dintre agenţii Franţei şi ai Austriei trebuia să se decidă în cursul dietei convocate de Sobieski pe ziua de 14 Ianuarie 1681, pentru a hotărî în chestiunea ligei[6]). După ce dieta se prelungi timp de cinci luni în certuri violente, cari degenerară în adevărate masacre, în 26 Maiu un cavaler cumpărat cu bani francezi aruncă veto, cu care nimici toate hotărârile luate[7]).

La lovitura ce o primia în acest fel dela Ludovic XIV atât Sobieski, cât şi Vaticanul, se adăugase, în timpul cât ţinuse dieta, alta, tot atât de dureroasă, venită dela Moscoviţi, cari în timp ce duceau negocierile pentru ligă cu Polonii, la 11 Februarie 1681 încheiară cu Turcii[8]) pacea dela Radzim.

---

1) *Immich M.*, o. c. p. 107.

2) *I. Hudita*, Hist. des relations. p. 354 squ.

3) *Waliszewski*, o. c. II, p. 371.

4) *Waliszewski*, o. c. III, p. 24—26..

5) *Ibidem*, p. 128.

6) *N. A. de Salvandy*, o. c. II, p. 269.

7) *Ibidem*, p. 268—269; *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 99, ff. 59, 73, 127; *Waliszewski*, o. c. III, p. 143.

8) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 99, f. 151; *Hammer*, o. c. XII, p. 53—54; *Uebersberger*, o. c. p. 34—35.

2. Lichidarea chestiunei ucrainiene. Hătmănia lui Duca-Vodă.

Tratatul ruso-turc, pe lângă surpriza neplăcută şi desamăgirea ce o produse în rândurile Polonilor, cari nu mai puteau nădăjdui să atragă pe Moscoviţi în liga creştină şi să soluţioneze chestiunea cetăţilor în litigiu, mai aduse, ca urmare neprevăzută, şi rezolvirea chestiunii ucrainiene de către Turci, într'un sens cu totul nedorit de Poloni, încredinţând hătmănia provinciei de peste Nistru lui Duca-Vodă.

Domnul Moldovei era socotit la Constantinopol ca om de încredere, care de câteori îşi pierduse tronul se retrase la Turci, aşteptând ca banii şi împrejurările să-i aducă favoarea vizirului, încredinţându-i din nou domnia. El îşi câştigase merite prin mijlocirea negocierilor turco-polone din 1676, premergătoare păcii dela Zurawna, iar acum, prin încheierea păcii dela Radzim. Recompensa Porţii nu întârzie să se arate cu prilejul călătoriei, pe care domnul Moldovei o făcu la Constantinopol.

Intre 22 şi 24 Iunie 1681[1]) Duca-Vodă sosi la Poartă, după unii pentru a-şi reînoi domnia, după alţii pentru a decide în chestia căsătoriei ficei sale Catrina cu Ştefan-Vodă, pretendentul la scaunul Munteniei. Soarta provinciei de peste Nistru pare a se fi decis în 25 Iunie[2]), când fu hotărât să nu mai aibă hatmani dintre Cazaci. Gheorghe Hmielnicki nu fusese în stare să oprească incursiunile Cazacilor moscoviţi, cari zădărniciră încercările Turcilor de a ridica cetăţi la gurile Niprului. După terminarea celei de a doua expediţii împotriva Cehrinului apoi, o mare parte a Cazacilor lui Hmielnicki trecu la Poloni, iar acum, când vestea păcii dela Radzim se răspândi printre ei, începură să treacă din nou la Moscoviţi[3]), dovedind încă odată Porţii imposibilitatea de a stăpâni aceste regiuni cu o populaţie neastâmpărată şi perfidă. Duca-Vodă profită deci de împrejurări. In ziua de 1 August se prezentă în audienţă la Sultan, care îi încuviinţă hătmănia Ucrainei, dându-i sceptrul de aur cu pietre scumpe al nouei stăpâniri[4]) şi obţinând — după informaţiile Polonilor — şi aprobarea ţarului, prin buzduganul şi cal-

---

1) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVII, p. 134.

2) *N. Iorga*, Ucraina moldovenească, *An. Ac. Rom. Mem. S. Ist.*, Ser. II, v. XXXV, p. 354; *I. Hudita*, Recueil etc., p. 260.

3) *I. Hudita*, Recueil etc., p. 260.

4) *N. Iorga*, o. c. p. 354—355.

pacul ce i-l dăduse cu acest prilej domnului rezidentul moscovit la Poartă[1]).

Misiunea lui Duca-Vodă era de a repopula Ucraina, introducând un regim energic, garantând liniştea în acele părţi şi readucând de peste Nipru pe Cazacii răsfiraţi din cauza deselor războaie, cari le devastaseră târgurile şi palăncile. In acest scop Poarta scutea de dări pe Cazaci, dându-le libertăţile de cari se bucurau şi spahiii, în schimb noul hatman avea să se îngrijească de asigurarea stăpânirii turceşti în aceste regiuni, apărându-le de poftele Polonilor şi Moscoviţilor prin organizarea unei armate locale, mai războinică şi mai rezistentă la oboseală şi frig decât cea otomană. Iar în timp de războiu, fireşte, şi hătmănia Ucrainei avea să contribue cu bani şi contingent de oaste la sporirea forţelor otomane[2]).

In ziua de 27 August Duca-Vodă părăsi cu fastul cuvenit Constantinopolul[3]) şi pe la mijlocul lui Septemvrie sosi în Iaşi[4]), unde în ziua de 9 Octomvrie (st. v.[5]) serbă cununia ficei sale cu Ştefan-Vodă.

După ce sgomotul nunţii se linişti, Duca-Vodă decise plecarea spre Ucraina pe ziua de 3 Noemvrie 1681. In acest timp însă sosi o delegaţie a Cazacilor din Nimirow, care îl preveni să-şi ia cu sine pâine, vin şi toate cele necesare, fiindcă la ei nu va găsi nimic, totodată să ştie dinainte că mai mult de două luni nu va putea sta în capitala lor[6]). Duca-Vodă linişti pe cei îngrijoraţi şi după ce făcu pregătirile necesare, se repezi la Nimirow (20 Nov. 1681[7]), unde, împreună cu Iani Drăghinici, luă primele măsuri administrative, numind oameni credincioşi în fruntea polcurilor, cu misiunea de a coloniza cu norod Ucraina pustiită. Nouii slujbaşi îşi dădură toată osteneala şi încă înainte de sfârşitul anului două căpetenii de Cazaci, cu toată împotrivirea generalului moscovit, au trecut înapoi Niprul, aşezându-se iarăşi în părţile zaporojene[8]). La 10 Decemvrie Duca-Vodă era rein-

---

1) **Bibl. Vat.*, Barb. lat. 6655 (Talenti, 23 Sept. 1681).

2) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 99, f. 656.

3) *N. Iorga,* o. c. p. 355.

4) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVII, p. 230—231.

5) *Ibidem.*

6) **Bibl. Vat.* Barb. lat. 6655 (Talenti, 19 Nov. 1681).

7) *N. P. Smochină*, Din trecutul românesc al Transnistrianinei, *Cercetări Istorice*, V—VII, p. 207—208.

8) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 99, f. 656.

tors în ţară[1]), petrecând sărbătorile Crăciunului în cercul familiei şi la începutul anului următor porni din nou spre noua lui hătmănie.

In Februarie 1682 Duca-Vodă era la Nimirova, unde se strânseseră în număr mare fruntaşii Cazacilor, pentru a auzi din gura noului lor stăpân poruncile. Cu acest prilej Duca-Vodă făcu cunoscut celor de faţă că padişahul l-a pus hatman al Ucrainei, pentru a readuce liniştea şi siguranţa atât pentru cei ce se găsesc acum pe teritorul provinciei, cât şi pentru cei ce se vor reîntoarce de peste Nipru la locurile lor. Domnul îmbărbătă deci pe cei de faţă să-şi reclădească târgurile, asigurându-i că prin el padişahul se va îngriji să-i apere împotriva oricărui duşman[2]). Domnul apoi, fără a se atinge de vechile instituţii ale Cazacilor, se mulţumi a alege dintre cpăteniile lor oameni de încredere, pe cari îi puse judecători, polcovnici şi sotnici, iar ca locţiitor al său în scaunul hătmăniei lăsă namesnic pe Iani Drăghinici, „om slujit, ştiind şi limbă căzăcească, de neamul lui Grec"[3]). Supremul loc de judecată rămânea însă scaunul din Iaşi, unde urmau să fie judecate toate apelurile[4]).

Domnul Moldovei şi în această nouă stăpânire văzu mai puţin importanţa ei politică şi mai mult cea negustorească, având acum putinţa să strângă de pretutindeni bani pentru cămara sa. Işi ridicase deci curţi peste Nistru la Ţigănăuca, în faţa Sorocii şi altele lângă Nimirow, la peştere lângă Bug, cu gospodării întinse. Văzând pe domn cuprins cu totul de afacerile lui gospodăreşti de peste Nistru, Moldovenii făcură svon că Duca-Vodă intenţionează să se aşeze cu totul în Ucraina[5]) şi svonul putu creşte, de vreme ce voevodul petrecea de 8 luni pe pământul Cazacilor, pe care nu-l părăsi decât toamna, la sfârşitul lui Octomvrie. când se reîntoarse în scaun[6]).

Trecerea Ucrainei sub stăpânirea lui Duca-Vodă fu, pentru Poloni, un eveniment pe cât de neaşteptat, pe atât de neplăcut.

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. II₃, p. 214.
2) *Hurmuzaki*, Docum. V₂, p. 163.
3) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 215.
4) *Hurmuzaki*, Docum. Sulp. II₃, p. 141
5) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 22.
6) *Hurmuzaki*, *Docum*. Supl. II₃, p. 212

Domnul Moldovei dovedea astfel că, cu toate asigurările date în cursul anilor 1679—1680 şi la începutul lui 1681 despre dorinţa lui de a scutura jugul otoman, acum îşi sprijinea puterea pe ajutorul nelimitat al Porţii, ale cărei interese le reprezintă şi sub egida căreia cele două ţări, pe cari le stăpânea, furnizând un considerabil contingent de luptători, puteau nu numai să se sustragă de sub influenţa politică a Poloniei, dar chiar să devie agresive faţă de regatul vecin.

Duca-Vodă reuşi încă în cursul anului 1681 să umple satele şi târgurile Ucrainei cu Cazacii reîntorşi la vetrele lor[1]) şi Polonii se temeau că „aceşti oameni curioşi şi războinici sub comanda domnului Moldovei vor putea uşor pătrunde în republică, spre paguba acesteia"[2]). Sobieski fu constrâns deci să se împace cu situaţia creiată în Ucraina, primind asigurările de bune intenţii şi amiciţie ale lui Duca-Vodă, precum şi oferta acestuia de a supraveghea raporturile de bună vecinătate turco-polone. In 13 Iunie 1682 regele aviză dar pe domnul Moldovei că a dat ordin comandantului din Bialocerkiew de a evita să tulbure aceste raporturi, iar cu marele hatman şi cu vistiernicul regatului va lua măsurile cuvenite pentru aranjarea legăturilor comerciale cu Poarta în aşa fel, ca atât Duca-Vodă, cât şi Polonii să fie satisfăcuţi[3]).

3. Inceputul campaniilor turceşti în Ungaria şi alianţa polono-austriacă.

Numirea lui Duca-Vodă ca hatman al Ucrainei era ultima măsură, pe care Poarta o lua, ca o consecinţă a păcilor dela Zurawna şi Radzim, pentru lichidarea conflictelor cu Polonii şi Moscoviţii. Vizirul voia să aibă linişte în aceste părţi, pentru a-şi putea îndrepta acum pregătirile războinice spre Ungaria, unde rebelii de 15 ani aşteptau ajutorul Turcilor, în lupta ce o duceau împotriva lui Leopold.

Kara Mustafa, ştiind că împăratul convocase pe ziua de 23 Aprilie o dietă de împăcare la Sopron, se grăbi să prevină orice

---

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 100, f. 125; *N. Iorga*, o. c. p. 357.

2) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 100, f. 125.

3) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. II3, p. 144—145.

înţelegere a cabinetului din Viena cu nemulţumiţii unguri şi încă din Maiu Ibrahim paşa de Buda aviză pe Thököly, a cărui autoritate asupra Curuţilor devenise covârşitoare, că Poarta a acceptat cererile rebelilor şi le va da ajutor militar.

Ofensiva contra imperialilor începu curând şi în ajutorul lui Thököly, pe lângă un contingent turcesc cu Hassan paşa, se grăbiră din ordinul vizirului şi Ardelenii lui Apafi şi Teleki, precum şi 3000 Moldoveni şi 4000 Munteni. Expediţia fu începută în Septemvrie, dar după cucerirea cetăţii Kalló (13/VIII) fu repede terminată din cauza certurilor dintre Teleki şi Thököly. Turcii, Moldovenii şi Muntenii plecară acasă, iar în urma oştirei ardelene, care se retrăgea, înaintă generalul imperial Caprara până la graniţa Transilvaniei.

Ludovic XIV, profitând de dispoziţia Porţii de a ajuta efectiv pe rebeli, ordonă marchizului de Vitry la Varşovia să înceapă negocieri cu şeful Curuţilor, promiţându-i ajutorul Franţei, dacă va reîncepe lupta cu Imperialii[1]).

Sobieski se opuse însă energic acestor tratative. Mai cu seamă când regele află de hotărârea luată de Turci, în 30 Decemvrie 1681 la Constantinopol, de a continua războiul cu Leopold sprijinind pe rebelii din Ungaria[2]), Sobieski opri pe Vitry să mai corespondeze cu Thököly, motivând că atât rezidentul imperial, cât mai cu seamă papa şi-a exprimat indignarea că sprijineşte pe rebelii unguri, cari prin uneltirile lor atrag invaziunea păgânilor în Ungaria, aducând ruina creştinătăţii. Astfel — susţinea Regele — nu va putea conta pe sprijinul Sfântului Scaun, sprijin de care Polonia are atâta nevoie[3]). Ca urmare regele încă din Maiu 1682 îndepărtă pe Du Vernay Boucault de graniţa ardeleană, izolându-l la Nimirow, de unde agentul lui Ludovic XIV reuşi totuşi să continue corespondenţa cu Ardelenii şi cu rebelii din Ungaria[4]).

Concomitent Leopold, îngrijorat de sprijinul ce-l dădeau Turcii rebelilor şi de uneltirile lui Ludovic XIV, căuta să abată pericolul din Ungaria negociind de o parte cu Thököly, de alta

---

[1]) *I. Hudita*, Hist. des rel., p. 387.
[2]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 100, f. 64—66.
[3]) *Waliszewski*, o. c. III, p. 205—207, 212, 231—232.
[4]) *Du Hamel de Breuil*, Sobieski et sa politique de 1674 à 1683, *Revue d'histoire diplomatique*, Paris, VIII-e année (1894), p. 62 squ; *I. Hudita*, Hist. des rel etc., p. 390—391.

trimiţând la Poartă o ambasadă în frunte cu contele Caprara, pentru a obţine prelungirea păcii dela Vasvàr. Ajuns la Constantinopol, ambasadorul se convinse îndată că nici nu poate fi vorba de o înoire a păcii cu Turcii, cari dimpotrivă pregătesc cu mare aparat războiul spre Ungaria[1]). Aici însă avu prilejul să ia contact cu Gh. Brancovici, care nădăjduia să ajungă, prin o răscoală a creştinilor din Balcani, pe tronul despoţilor sârbi, apoi cu refugiaţii ardeleni Csàki şi Pàskó, cari se legau cu Şerban Cantacuzino să detroneze pe Apafi, plan sprijinit şi de Kunitz şi de Caprara, care pe această cale nădăjduia să câştige pe domnul Munteniei pentru Imperiali[2]).

In acest timp Poarta numi în Aprilie pe paşa din Buda serascher al oştilor cari urmau să plece în ajutorul lui Thököly[3]), porunci domnilor români să se grăbească şi ei cu oastea în sprijinul căpeteniei de rebeli din Ungaria[4]) şi în Maiu contingente turceşti plecară din Silistra cu aceeaş destinaţie. La 14 August, când Otomanii sosiră în tabăra lui Thököly, Caşovia fu cucerită din mâna Imperialilor, rând pe rând cetăţile Szádvár, Eperjes, Tokay şi Putnok ajung sub stăpânirea rebelilor unguri, iar la 8 Septemvrie Imperialii pierd şi puternica cetate Filek. Ca o încoronare a acestor cuceriri Thököly, în 16 Septemvrie 1682, primi din mâna seraschérului rescriptul împărătesc şi coroana, prin care padişahul îl numia rege al Ungariei, în limita hotarelor tratatului dela Vasvàr[5]). Ca urmare a preparativelor făcute prin acţiunea rebelilor în Ungaria, Poarta la 2 Ianuarie 1683 dădu de veste tuturor începutul campaniei împotriva Imperialilor[6]).

Incoronarea lui Thököly ca rege al Ungariei vasale Turcilor şi veştile, ce soseau despre înarmările otomane, determinară o grăbire a negocierilor pentru încheierea alianţei polone-germane. In dieta, care se întruni la 27 Ianuarie 1683 la Varşovia[7]), Sobieski arătă preparativele militare ale Turcilor, cari, în cazul

1) *I. Radonici,* Situaţiunea internaţională a principatului Ţării Româneşti în vremea lui Şerban Cantacuzino, *An. Ac. Rom. Mem. S. Ist.* Ser. II, v. XXXVI, p. 952.

2) *Ibidem.*

3) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 100, f. 183—186.

4) *Magazinul Istoric,* II, p. 27.

5) *Angyal D.,* o. c. I, p. 278.

6) *Hammer,* o. c. XII, p. 79.

7) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 101, f. 26—29.

că împăratul Leopold va încheia pacea cu Poarta, se vor revărsa asupra Poloniei şi regele îndemnă stăruitor staturile să se îngrijească a lua măsurile necesare pentru apărarea republicei. Atunci interveni nunţiul apostolic Pallavicini, oferind, în cazul că se va hotărî războiul împotriva semilunei, sprijinul financiar al papei, iar comitele Ferdinand Waldenstein anunţă propunerea lui Leopold de a încheia de data aceasta alianţă atât ofensivă, cât şi defensivă[1]). Atmosfera politică din capitala polonă era încărcată. De o parte marchizul de Vitry, la ordinul lui Ludovic XIV, încerca totul pentru a zădărnici alianţa polono-germană, de altă parte nunţiul apostolic, residentul imperial Christofor Zierowsky şi Waldenstein lucrau cu aceleaşi mijloace, pentru a zădărnici uneltirile residentului francez. In mijlocul acestor frământări fură descoperite firele unui complot urzit de de Vitry şi marele vistiernic Morsztyn pentru detronarea lui Sobieski. Scrisori compromiţătoare fură date la iveală şi partidul francez fu înfrânt. In noaptea de 16 Aprilie Sobieski apăru neaşteptat în dietă şi ceru ratificarea tratatului încheiat cu Leopold în ziua de 31 Martie 1683. Nimeni nu îndrăzni să se opună şi actul fu declarat primit[2]).

Prin acest tratat[3]) cei doi monarhi specificau că alianţa lor se îndrepta numai împotriva Turcilor, ea nefiind valabilă contra altora. Leopold va porni ofensiva în Ungaria cu 60.000 oameni, iar Sobieski din regatul său cu 40.000 soldaţi. In cazul că Viena, sau Cracovia, va ajunge în pericol, fiecare din aliaţi va fi obligat a veni cu oastea în ajutorul celuilalt. Altcum armatele vor opera pe două fronturi diferite: împăratul pentru a cuceri Ungaria şi cetăţile ei, iar regele Poloniei pentru a pune stăpânire pe Cameniţa, Podolia şi Ucraina. In ce priveşte teritoriile, cari în cursul războiului vor fi cucerite, sau obţinute, fiecare le va ceda celui ce mai înainte le-a stăpânit de drept[4]). Impăratul dă Polonilor 1.200.000 fiorini[5]), ajutor pentru pregătirea războiu-

1) *Fraknói V.*, o. c. p. 63.

2) *Du Hamel du Breuil*, o. c. Revue d'hist. dipl. VIII (1894), p. 67—68.

3) *Kluczycki*, Acta Regis Joannis III ad res anno 1683. Krakowia, 1883, p. 63 squ.

4) „Bello aquisita sive rehabita ex ablatis pro Jure ad quas autea pertinebant partibus cedent".

5) „dodecim centenis milibus"...

lui. Fiecare contractant va căuta să atragă în această alianţă pe ceilalţi principi creştini şi ambii vor stărui mai cu seamă pe lângă ţarii Moscovei să intre în ligă. In ziua de 2 Maiu tratatul fu ratificat şi de Leopold[1]).

4. Expediţia Turcilor împotriva Vienei şi atitudinea domnilor români.

Concomitent cu încheierea tratatului polono-austriac, tabăra otomană fu ridicată dela Adrianopol şi la 1 Aprilie 1683 sultanul părăsi reşedinţa, îndreptându-se spre Dunăre[2]).

Vestea marilor înarmări otomane, cari întreceau pe toate cele cunoscute în ultimii ani, începu încă din Noemvrie 1682 să circule prin Muntenia şi Moldova, de unde fu trimisă şi lui Sobieski[3]). Zvonul fu întărit de ordinul Porţii, datat din 31 Decemvrie 1682 şi sosit în Ianuarie 1683 la principele Ardealului — ordin similar trebue să fi primit tot atunci şi cei doi voevozi români — de a-şi pregăti armata, pentru ca la chemarea vizirului să plece în ajutorul numeroaselor oşti otomane, pe cari sultanul le va îndrepta spre Ungaria[4]). Nu peste mult apoi, în Februarie, Sobieski fu informat din Moldova că Duca-Vodă a primit ordin să trimită spre Constantinopol un număr însemnat de cară, aşa cum e obiceiul să se ceară numai când Turcii pregătesc expediţiuni mari, la cari participă sultanul însuşi[5]).

Importanţa expediţiunii — „această vrajbă mare în lume“[6]) — nu putu scăpa domnilor români şi în special lui Şerban Cantacuzino, care era ţinut la curent de către agentul său Ianachi Porfirita cu tot ce se făcea la Poartă. In marea încordare de forţe, care urma să decidă soartea creştinilor din Europa Centrală, domnul Munteniei căuta să realizeze o politică personală, urmărind slăbirea forţelor otomane şi sprijinirea creştinilor, fără a se compromite însă înaintea Turcilor. Negocierile, începute de Constantin Brâncoveanul în 1681 la Constantinopol cu Paskó şi Csáky, aduseră pe acesta, către sfârşitul

[1]) *Fraknói V.*, o. c. p. 64—67.
[2]) *Hammer*, o. c. XII, p. 81.
[3]) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 49.
[4]) *Török-magy. államokm.* VI, p. 304—305.
[5]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 101, f. 80.
[6]) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 25.

acelui an, la București[1]), în acelaș timp însă ele fură continuate și cu diplomații imperiali aflători la Poartă. In Ianuarie 1683 domnul Munteniei se grăbi să mijlocească trecerea unui agent al lui Caprara peste Țările Române în Polonia și de aici la Viena[2]) și nu peste mult, când simți că oștile otomane se îndreaptă spre Dunăre, trimise și pe Csáky, tot prin Polonia, spre capitala împăratului Leopold[3]). Dela aceștia va fi aflat și Sobieski de înclinarea domnului muntean spre creștini și de hotărârea acestuia de a slăbi, cât îi va sta în putință, acțiunea Turcilor îndreptată împotriva Vienei.

Gheorghe Duca avea situația cea mai critică. Scaunul Moldovei și mai cu seamă stăpânirea Ucrainei, atât de mănoasă în venituri, oricum numai cu ajutorul Turcilor putea să le păstreze. Hătmănia lui era însă rău văzută și pizmuită de Poloni, cari nu vor pierde prilejul să-și recucerească un vechiu teritor, care le-a aparținut. Cu Șerban Cantacuzino, pe care vizirul nu lăsase să-l pârască la Poartă[4]), domnul Moldovei era în aspră dușmănie, pentru presupusul sprijin ce-l dădea mulțimei de boieri moldoveni, cari de groaza lui Duca emigrau în masă spre Polonia[5]). Față de orientarea politică a domnului muntean, stăpânul Moldovei și al Ucrainei, temându-se de neprevăzutul ce-l putea aduce războiul iminent, evită să ia o atitudine precisă și înfrânându-și ura contra vecinului de peste Milcov, își pregăti oastea pentru a merge în tabăra vizirului, așteptând ca desfășurarea evenimentelor să-i indice calea politică de urmat. In 24 Aprilie Duca-Vodă părăsi Iașii cu 2000 ostași și trecând prin Ardeal, se îndreptă spre tabăra otomană dela Dunăre, în apropierea Budei[6]).

Șerban Cantacuzino, la rândul său, porni cu 4000 de oameni și evitând Ardealul, peste al cărui pământ trecerea îi fu inter-

---

1) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVI, p. 241.

2) *V. Zaborovschi*, Politica externă a celor trei principate, Țara Românească, Transilvania și Moldova, dela asediul Vienei (1683) până la moartea lui Șerban Cantacuzino și suirea pe tron a lui Constantin Brâncoveanu (1688). București, 1925, p. 25.

3) *Radonici*, o. c. p. 953.

4) *Magazinul Istoric*, II, p. 25—26.

5) *N. Iorga*, Despre Cantacuzini, București, 1902, p. CXXXII.

6) *Kogălniceanu*, Letop. II, p, 25, 216—217.

zisă[1]), sosi pe la mijlocul lui Iunie în tabăra otomană dela Alba Regală[2]). De aici grosul oştirei turceşti se urni spre capitala imperială şi în 13 Iulie 1683 Kara Mustafa ajunse în faţa Vienei[3]). Asediul începu a doua zi şi ţinu până la 13 Septemvrie 1683. Atât dealungul drumului până la capitala austriacă, cât şi în timpul asediului, domnii români n'avură altă însărcinare decât ridicarea de poduri pentru oastea otomană. Astfel construiră unul la Raab[4]) şi altul, în August, la Nussdorf lângă Viena, în timp ce deasupra capetelor lor se încrucişau obuzele artileriei germane şi turceşti[5]). Generalul Schulz rupsese podul, care lega insula cea mare de malul apropiat al cetăţii imperiale şi vizirul însărcină pe Munteni şi Moldoveni cu repararea lui. Din ordinul lui Carol de Lorena însă, generalul Heissler, colonelul Ricciardi şi graful Archinto deschiseră foc asupra Românilor, cari fugiră lăsând podul neisprăvit[6]). Cu acest prilej atitudinea Moldovenilor şi Muntenilor inspiră Turcilor oarecare neîncredere şi paşa din Bosnia şi cel de Magnesia primiră ordin să-i supravegheze[7]).

De fapt Şerban Cantacuzno căuta să ajute pe ascuns pe creştini, mijlocind corespondenţa rezidentului imperial din tabăra otomană Kunitz, cu cei din cetate şi cu Carol de Lorena. Incă din 22 Iulie Kunitz scria că Şerban i-a trimis vorbă de repetiţe ori, că Românii (cari lucrează la construirea podului) vor părăsi lucrul, retrăgându-se în momentul când va apărea armata imperială, ceeace în adevăr o şi făcură. Apoi când servitorul lui Kunitz, care ducea scrisorile, fu prins de Turci, Şerban Cantacuzino se oferi să-l treacă îmbrăcându-l în haine de soldat muntean, asigurând totodată pe Kunitz că oamenii lui în orice conflict vor lăsa biruinţa Imperialilor, arătând în astfel de prilejuri steagurile lor, cari uşor pot fi recunoscute, având pe o parte pe Maica Domnului, pe cealaltă crucea. In acest sens — spunea Şerban — sunt înţeleşi şi Moldovenii şi Ardelenii[8]).

---

1) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVIII, p. 111—112.
2) *Hammer*, o. c. XII, p. 86—88.
3) *N. Iorga*, Geschichte d. Osm. Reiches, IV, p. 191.
4) *Hammer*, o. c. XII, p. 88.
5) *Ibidem*, XII, p. 100—101; *N. Iorga*, St. şi doc. IX, p. 136—137.
6) *Feigius Joannes Constantius*, Wunderbahrer Adlers-Schwung, Viennae, 1694, t. II, p. 42.
7) *Hammer*, o. c. XII, p. 103.
8) *V. Zaborovschi*, o. c. p. 35—36.

Aceasta desigur nu însemna încheierea unei înţelegeri între cei trei principi vecini, dar pericolul, care îi ameninţa în cazul că Viena ar fi căzut în mâinile Turcilor, şi iarăşi urmările ce le-ar avea pentru ei eventualitatea unei biruinţe a creştinilor, — Apafi nădăjduind sprijin la Imperiali, iar Duca Vodă o eventuală bunăvoinţă a Polonilor, — îi făceau să aibă o atitudine, dacă nu atât de activă ca a lui Şerban, cel puţin favorabilă creştinilor.

Fapt e, că Şerban Cantacuzino ţinea legături cu Carol de Lorena şi îndemna pe principii creştini să se grăbească în ajutorul Vienei, lucru de care fu acuzat mai târziu de Apafi înaintea vizirului[1]). In pădurea dela Gaterhölzl apoi, înainte de retragere, lăsase mărturia sentimentelor lui creştine prin cunoscuta „Cruce a Moldovenilor", asupra căreia atrăsese din timp atenţia celor din Viena[2]).

La rândul său Duca-Vodă, mai timid decât vecinul său muntean, căută totuş şi el să fie spre folosul creştinilor. Incă în Iulie (21) doi „Moldoveni" pătrunseră în cetatea imperială, aducând veşti despre cele ce se întâmpla în tabăra otomană[3]), iar în Septemvrie (11) un creştin cu numele Ivan, bun cunoscător al limbilor germane şi maghiare, curier al principelui Carol de Lorena, trecând pentru a treia oră în tabăra turcească cu scrisori către rezidentul imperial, Duca-Vodă îi înlesni reîntoarcerea aducându-l cu o echipă de pioneri în tabăra sa, aici îi dădu scrisori către principele comandant al oştilor creştine şi după ce îi dărui 10 ducaţi, îl trecu cu barca de pioneri înapoi la Imperiali[4]).

Principala grije a Domnului moldovean rămânea însă tot îndeplinirea ordinelor vizirului. Acesta, ne voind să creadă veştile aduse de hanul Tătarilor, că Sobieski în persoană se apropie să dea ajutor creştinilor trecând Dunărea pe la Tulln, ceru lui Duca-Vodă un om care să fi slujit în Polonia, pe care-l trimise în tabăra polonă să se convingă de cele auzite. Iscoada moldoveană, venind în lagărul polon, pătrunse chiar în cortul lui So-

---

1) *Mon. Com. Tr-niae*, XVIII, p. 575.

2) *S. Reli*, „Crucea Moldovenilor", *Codrul Cosminului*, VI, Cernăuţi, 1930, p. 465; *Zaborovschi V.*, o. c. p. 38.

3) *Feigius*, o. c. II, p. 32.

4) *Ibidem*, II, p. 74—76.

bieski, unde fu prins şi supus unui interogator, apoi regele îl retrimise la vizir, care tăie capul nefericitului moldovean sub învinuirea că cele povestite de el sunt minciuni[1]).

Ziua de 12 Septemvrie aduse în sfârşit marea biruinţă a creştinilor. Regele Ioan Sobieski, care venise în ajutorul aliatului său cu 18.000 Polonezi, luând comanda întregei armate creştine acum de 70.000 de oameni, zdrobi oastea de 170.000 de Turci, împrăştiindu-i şi punând stăpânire pe întreaga lor tabără. Viena fu eliberată în ultimul moment al rezistenţei şi Kara Mustafa, înfrânt, o rupsese la fugă, neoprindu-se decât la Raab.

5. Campania polonă din 1684 în Moldova şi Buceac.

Biruinţa armatelor creştine sub zidurile Vienei umplu cu răsunetul ei toate curţile europene şi în capitala Austriei, ca şi la Varşovia şi mai cu seamă la Roma, dădu un puternic impuls pornirilor pentru a începe o mare cruciadă împotriva Otomanilor. In calculele celor dela Viena intrau toţi aceia, cari s'au arătat înclinaţi pentru creştini în timpul asediului capitalei austriace, în primul rând Şerban Cantacuzino, care dăduse dovezi indiscutabile de ataşament la politica creştină. Incă dela începutul lui August guvernul austriac, preocupat de planul viitoarei ofensive creştine împotriva Turcilor, ordonă residentului imperial din Varşovia Zierowski să îndemne pe Sobieski să înceapă negocieri cu Muntenii[2]). După zdrobirea puterii păgâne sub zidurile cetăţii imperiale apoi, guvernul trimite în 17 Septemvrie pe contele Csàki la Varşovia şi mai departe în Ţările Române, pentru a determina o colaborare militară a acestora cu acţiunea ce urmau să o întreprindă Polonii împotriva Otomanilor[3]).

Ceace venea să stimuleze Csáki pentru Sobieski nu era decât reluarea vechilor planuri de campanie, pe cari dela 1672 până la 1676 le încercase fără succes, dar la cari nu renunţa, dim-

---

[1]) *I. Nistor*, Un român iscoadă la 1683 în tabăra regelui Sobieski la Viena. *An. Ac. Rom. Mem. Sect. Ist.* Seria III, Tom. XII, Mem. 6, p. 13—17.

[2]) *Otto Brunner*, Oesterreich und die Walachei während des Türkenkrieges von 1683—1699, *Mitteilungen des Oesterreichischen Instituts für Geschichtsforschung*, Bd. XLIV, 1930, Heft 2. u. 3., p. 278, nota 5.

[3]) *Zaborovschi V.*, o. c. p. 43—4.

potrivă formau stimulentul tuturor tratativelor duse cu Imperialii şi în parte a celor duse cu Moscoviţii. Regele aştepta să pornească războiul în aceste părţi îndată ce se va decide soarta campaniei dela Viena. Acum însă, când victoria din 12 Septemvrie şi cea din 9 Octomvrie înfrânse puterea oştilor păgâne punându-le pe fugă, regele se grăbi să scrie la 20 Octomvrie nunţiului apostolic Pallavicini, că e momentul să se dea ajutorul necesar lui Ştefan Petriceicu pentru a-şi recuceri scaunul din Iaşi, împiedecând astfel pe Turci să înzestreze Cameniţa cu proviziuni, cu soldaţi şi muniţie[1]).

Pribeagul Vodă-Petriceicu, care cu prilejul păcii dela Zurawna îşi văzu pentru un timp spulberate nădăjdile de a se reîntoarce în tron, era acum ridicat de împrejurări din nou pe planul intereselor războinice ale republicei polone. In timpul când se urmau negocierile pentru încheierea alianţei cu Leopold, regele nu uitase de el şi în circulara din Decemvrie 1682 pentru convocarea dietei se afla şi recomandarea lui Sobieski, ca pribeagul domn al Moldovei să fie despăgubit de feluritele pierderi ce le-a suferit pentru slujbele făcute regatului[2]). Peste câteva luni apoi, era să fie direct interesat în manevrele, pe cari regele le începu pentru recâştigarea Ucrainei şi schimbarea regimului în Moldova.

Incă din Iunie, când Sobieski făcea pregătiri pentru a pleca în ajutorul aliatului său din Viena, Pallavicini anunţă pe rege că Sf. Scaun a decis să-i dea ajutor de 100.000 fiorini pentru înarmări. Din această sumă Sobieski destină o parte Cazacilor zaporejeni, pentru a ataca Crimeea şi a constrânge pe Tătari să se reîntoarcă acasă, slăbind astfel puterea otomană în Ungaria[3]). Cu aceleaşi metode se lucra şi printre cei din Ucraina, despre cari, prin August, se credea la Varşovia, că dacă n'au plecat pe urmele zaporojenilor, mult nu vor întârzia să o facă şi la fel se urmărea şi atragerea Moldovenilor şi Muntenilor de partea Polonilor. Cu organizarea acestei mişcări se ocupau doi senatori, fruntaşi ai regatului, finanţaţi fiind de Pallavicini, care ar fi dat acest scop 60.000 fiorini, sumă mult inferioară celei cheltuite

---

[1]) *Kluczycki Fr.*, Acta regis Joannis III ad res anno 1683 ill., p. 501—502.

[2]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 100, f. 380.

[3]) *Ibidem*, v. 101, f. 257—258.

de regele însuşi din vistiera lui personală[1]). La începutul lui Septemvrie mişcarea Cazacilor, luptele din Crimeea şi acţiunea Polonilor, erau urmărite de aproape în Transilvania[2]), iar veştile sosite din aceste părţi treziră la Viena convingerea că este iminentă şi sigură intenţiunea Moldovenilor, Muntenilor şi Ardelenilor de a cere protecţia austriacă sau polonă, pentru a scutura jugul otoman[3]). Lucrurile însă nu ajunseră până acolo. Deocamdată în Polonia, pe lângă readucerea Cazacilor şi a Ucrainei sub autoritatea Coroanei leşeşti, se pregătea — după cum am văzut — schimbarea regimului în Moldova, cu scopul de a o aduce sub suzeranitate polonă, prin instalarea lui Ştefan Petriceicu în scaunul din Iaşi. In sensul acesta îndemnase Sobieski pe Pallavicini să dea un cât mai larg ajutor bănesc pribeagului domn moldovean. Nunţiul apostolic considera chestiunea ca fiind de cea mai mare importanţă[4]); ea îl preocupase înainte de a fi primit scrisoarea regelui şi încă dela începutul lui Octomvrie dădu o sumă de bani lui Vasile Bainski, „neptoul" lui Petriceicu Vodă, trimiţându-l cu oamenii săi spre Moldova să o răscoale împotriva lui Duca-Vodă[5]).

Acţiunea lui Bainski urma să pregătească terenul pentru înaintarea oastei polone în frunte cu castelanul Cracoviei, care plecase şi el spre Moldova. In drum sosi şi Ştefan Petriceicu la Leopol, aşteptând ajutorul bănesc promis de nunţiu. Pallavicini scrisese la Varşovia să se trimită pentru această expediţie 100.000 florini, din cari, la dorinţa regelui, se hotărî a da o parte lui Ştefan Petriceicu şi nunţiul ar fi dorit să meargă personal la Leopol, pentru a urgita pregătirile castelanului şi ale domnului român, dacă nar fi fost reţinut la Cracovia. Din aceeaşi bani însă, la caz de nevoie, trebuia să se ajungă şi pentru plata Cazacilor, cari zilnic veneau să se ofere în serviciul regatului şi a căror nesatisfacere ar fi putut compromite acţiunea începută pentru aducerea lor sub ascultare polonă[6]). La sfârşitul lui Oc-

---

1) **Bibl. Vat.* Barb. lat. 6655 (24 Aug. 1683); *Kluczycki*, Acta Joannis III, anno 1683, p. 234—235.

2) *N. Iorga*, Docum. Bistriţei, II, p. 38—39.

3) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 51.

4) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 101, f. 486—488; *Kluczycki*, o. c. p. 501.

5) *Ibidem*, v. 101, f. 468; *Sever Zotta*, Serdarul Vasile Bainski „nepotul" lui Ştefan Vodă Petriceicu, *Arhiva Genealogică*, Ar. II, p. 91.

6) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 101, f. 486—488.

tomvrie Bainski era trimis deja in Moldova cu câteva steaguri şi se aştepta ocuparea Iaşilor de acest nerăbdător războinic.

Veştile ce soseau despre reîntoarcerea Muntenilor şi Moldovenilor din expediţia dela Viena îngrijorară pentru un moment pe Poloni[1]). Sobieski mai cu seamă, aflându-se cu oastea încă în Ungaria, era cu gândul tot la Ucraina şi la Moldova şi în scrisoarea trimisă soţiei sale, la sfârşitul lunei Noemvrie, întrebă stăruitor ce face castelanul Cracoviei, cel de Lubaczow şi domnul pribeag al Moldovei, au început sau nu acţiunea?[2]). Expediţia trebuia pornită cât mai în grabă, înainte de reîntoarcerea lui Duca-Vodă, a cărui prezenţă mai putea schimba ceva în rândurile boierimei moldovene. La data când Sobieski scria din Ungaria soţiei sale, campania era însă începută, întâi în Ucraina, apoi în Moldova[3]). Peste Nistru anume, banii pontificali şi ai regelui câştigară de partea regatului pe Kunicki, „inductarul" din Buhoslav, pus în această slujbă de Iani Drăghinici, locţiitorul lui Duca-Vodă în hătmănia Ucrainei. Când sosi vestea înfrângerii Turcilor la Viena, Kunicki porni o răscoală, prin care alungă pe reprezentantul domnului moldovean din hătmănie şi îndreptă mulţimea Cazacilor spre Bugeacul lipsit de Tătari[4]). In acest timp castelanul Cracoviei Potocki şi Ştefan Petriceicu cu pribegii din jurul lui coborâră spre Moldova, pe la mijlocul lui Noemvrie asediară Iaslowieczul şi „câte cetăţi au fost pre jur Cameniţei şi tot olatul l-au fărâmat"[5]). „Deci Turcii, cât au putut prinde de veste, au fugit şi s'au închis în cetate în Cameniţă; iară prostimea, satele, s'au răsipit care încotro au putut şi au început a se slobozi tălhărit în Moldova"[6]). Toate acestea se făceau sub ameninţarea veştilor că vin Tătarii, pentru recunoaşterea cărora Potocki trimise câteva iscoade[7]).

De aici, de lângă Nistru, Petriceicu Vodă trimise cărţile sale prin toate târgurile moldovene[8]), vestindu-şi apropierea şi chemând ţara la el. Porni totodată pe Savin Smucilă, fost mare

---

1) *Kluczycki*, Acta, anno 1683, p. 520.
2) *Ibidem*, p. 558.
3) *N. Iorga*, Docum. Bistriţei, II, p. 40—41.
4) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 27.
5) *N .Iorga*, o. c. II, p. 40—41; *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 101, f. 524—525.
6) *Ibidem*.
7) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 101, f. 518—519.
8) *N. Iorga*, o. c. II, p. 40—41.

medelnicer, pe Ilie Moţoc, medelnicerul şi pe Gheorghiţă postelnicul spre Iaşi să ridice ţara[1]), iar aceştia sosind la Chipereşti, pe Jijia lângă Ţuţora, trimseră scrisoare în 28 Noemvrie lui Constantin Cantemir clucerul şi celorlalţi boieri înstrăinaţi de ocini, chemându-i să vie în oastea moldovenească şi polonă, numeroasă de 10.000 călări şi 1000 pedeştri „să fărămăm păgânul, să ne răscumpărăm pământul nostru, care dentrâns ne înstrăinaseră păgânii“[2]). Cantemir însă, neavând încredere în trăinicia întreprinderii polono-moldovene, se scuză că trebue să aştepte sosirea lui Şerban, dar trimise totuşi pe câţiva Moldoveni cu ginerele său Lupu în oastea lui Petriceicu[3]). De aici boierii coborâră pe Prut la Iepureni, lângă Huşi, unde strânseră oaste de ţară, în care oamenii intrară „întâiu cu sila, iară apoi alergau de bunăvoie“[4]).

In acest timp Kunicki trecu Nistrul pe la Soroca cu 6000 de oameni, la cari curând se adăogară vre-o 20.000 de Cazaci cu polovnicul Tiraşcu, apoi strigând cărţile crăieşti, prin cari chema pe Moldoveni la oaste, strânse în jurul său pe Sorocenii, Orheenii şi Lăpuşnenii hotărâţi a sprijini regimul nou şi începu a jefui moşiile şi hambarele de peste Nistru ale lui Duca-Vodă[5]). De aici cobori apoi spre Bugeac.

Iali-Agaşi, comandantul ţărmului pontic, strânse în grabă câteva zeci de mii de Tătari şi porni cu ei să oprească înaintarea Cazacilor şi Moldovenilor. Cele două oşti se ciocniră la „Tilgrotin“ şi păgânii fură zdrobiţi, lăsând morţi în luptă pe Iali-Agaşi însuşi, pe Aza-bei de Tighina, pe aga spahiilor şi mai mulţi mârzaci. In primele zile ale lui Decemvrie apoi biruitorii atacară Tighina, arseră împrejurimile şi oraşul şi de furia lor nu scăpă decât cetatea, pe care nu o putură cuceri şi în care în grabă apucară să se refugieze 1000 de ieniceri. De aici scrise Kunicki la 7 Decemvrie 1683 (st. n.) castelanului Potocki despre victoria avută asupra Tătarilor, exagerând numărul celor căzuţi la peste o sută de mii. Inainte de ciocnirea cu păgânii — scrie

1) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 27—28.
2) *Arhiva din Iaşi*, an. VIII, p. 716.
3) *D. Cantemir*, Viaţa lui Constantin Vodă Cantemr. (Trad. N. Iorga). Bucureşti, 1925, p. 27.
4) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 28.
5) *Ibidem*, p. 27; *Arhiva din Iaşi*, an. VIII, p. 716.

Kunicki — Moldovenii au jurat credinţă regelui, republicei polone şi Cazacilor, iar aceştia, la rândul lor, au făcut şi ei jurământ Moldovenilor. In cursul luptei Românii s'au şi dovedit oameni cari merită toată încrederea, bătându-se vitejeşte şi luând parte însemnată atât la biruinţă, cât şi la pradă[1]).

Acum Moldovenii şi Cazacii plecară spre gurile Nistrului, prădând şi robind Bugeacul, — de o fertilitate, care rivaliza cu Egiptul[2]), — tăind bătrânii, infirmii, copiii şi femeile Tătarilor şi aşa „au tras asupra codrului să se împreune cu boierii ce erau trimişi de Petriceicu Vodă. Unde trecând şi boierii Prutul pe la Fălciu şi adăogându-se şi Codrenii, s'au împreunat în Ialpuh amândouă oştile“[3]) şi tot prădând şi ucigând au ajuns sub zidurile Cetăţii Albe. Aici nădăjduiau să găsească mulţime de negustori refugiaţi, bogăţii şi lucruri scumpe strânse în pripă în cetate şi să treacă prin ascuţişul sabiei tot ce nu vor putea lua cu ei[4]. Cetatea însă nu putu fi cuprinsă; se arse în jurul ei şi se jefui ce se putu, apoi Kunicki hotărî să plece asupra Chiliei şi Ismailului şi în acest scop ceru lui Sobieski să-i trimită artilerie pentru asediu. Regele însă nu aprobă planul hatmanului căzăcesc, fiind de părere ca oastea Cazacilor şi Moldovenilor să se întoarcă spre Bugeac, să distrugă cuiburile Tătarilor şi să ocupe castelele dela gurile Niprului, deschizând astfel vechiul vad al Cazacilor spre Marea Neagră[5]).

Succesele obţinute până acum de Moldoveni şi Cazaci însă fură de scurtă durată. Odată cu îngheţul Dunării, pe la mijlocul lui Decemvrie, sosiră şi Tătarii din expediţiunea din Ungaria, cu caii slăbiţi, unii călare pe boi, dar încărcaţi de pradă. Kunicki era cu oastea la Tobac, lângă Reni, când primi vestea apropierii hanului şi îndată trimise înaintea Tătarilor pe Ştefan Cerchez cu o seamă de Moldoveni, cari întâmpinară o parte a păgânilor la Vălcăneşti.

Concomitent, hanul atacă în 20 30 Decemvrie 1683 tabăra lui Kunicki la Tobac şi Moldovenii şi Cazacii, surprinşi în timpul când jăcuiau, au dat puţin înapoi şi fără a angaja lupta de-

---

1) *N. Iorga*, Studii istorice asupra Chliei şi Cetăţii Albe. Bucureşti, 1900, p. 238; *Arhiva Istorică*, I₂, p. 28.

2 *N. Iorga*, St. şi doc. XX, p. 68.

3 *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 28.

4 *N. Iorga*, St. şi doc. XI, p. 145.

5 *Ibidem; Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 103, f. 9 10.

cisivă, opunând rezistenţă continuă, legară tabăra, iar a doua zi începură a se retrage spre Petrin. Pentru a înspăimânta pe creştini, hanul aduse pe dealuri toţi ostaşii şi hergheliile, ca numărul oştilor păgâne să pară cât mai mare şi Moldovenii şi Cazacii, cuprinşi de frică, nu îndrăsniră să angajeze lupta nici când s'a reîntors Cerchez cu oamenii săi dela Vălcăneşti. Cu necontenite şi sângeroase hărţuieli, Moldovenii şi Cazacii ajunseră la o milă distanţă de Prut, la Troian, unde, venind în ajutorul Tătarilor o oaste turcească dela Ismail, păgânii, acum întăriţi, începură să atace şi să bombardeze aprig tabăra creştinilor, fără a o putea însă rupe. Aici „văzând Cazacii pre Moldoveni îndoiţi, socotind să nu-i viclenească cu fuga, cum s'a şi întâmplat, i-au pedestrit pe Moldoveni şi caii li băgase în tabără, iară ei pre jos pre lângă tabără". Aşa au ajuns la gura Frumoasei, unde Tătarii mai încercară asupra creştinilor un atac atât de impetuos „că soarele un ceas bun nu s'au văzut de mulţimea săgeţilor", fără ca păgânii să fi putut împrăştia tabăra creştină.

După patru zile de necontenite lupte, în ziua întâia de Crăciun (4 Ianuarie 1684 st. n.) tabăra ajunse la gura Lărgii. Aici boierii moldoveni, înfricoşaţi de puterea păgânilor, după ce ţinură o consfătuire tainică, trecură în cursul nopţii Prutul fugind şi după ei, peste zi, fugi şi Kunicki, luând-o spre Iaşi la Ştefan Petriceicu. Acum se resfiră toată oastea Cazacilor. Moldovenii căutară să scape, unii spre codru, alţii trecând Prutul pe luntri. Au fost şi de aceia cari fură prinşi de sloiurile de ghiaţă şi mulţi din ei sfârşiră în robia Tătarilor. La fel prinseră a se împrăştia şi Cazacii; puţini fugiră cu Kunicki şi în faptul zilei, din toată oastea mai rămaseră abia vre-o 6000 zaporojeni, cari „văzând că i-au viclenit şi Cuniţkie hatmanul, de i-au lăsat şi au fugit, ...şi-au rădicat dintre dânşii alt hatman, pe Movilă Polcovnicul". Aşa au mai ţinut tabăra până seara, apoi „s'au tras, unii pe pântece, care cum au putut, peste ghiaţa Prutului şi au trecut, iar câţi au fugit prin stuh, i-au robit Tătarii fără samă de mulţi şi Moldoveni şi Căzaci ... şi aşa s'au isprăvit acea oaste"[1]).

Din Iaşi, Kunicki scrise în ziua de 9 Ianuarie 1684 (st. n.) regelui polon despre cele întâmplate şi aruncând vina dezastrului asupra Moldovenilor, îi ceru urgent bani, cu cari era sigur că

---

[1]) *Kogălniceanu*, Letop. II. p. 29—30

va putea ridica o armată nouă de Cazaci, de două ori mai mare decât cea risipită, fiind apoi în stare să opună puternică rezistenţă păgânilor. Deocamdată pe Cazacii cari erau cu el intenţiona să-i aşeze pentru odihnă între Nistru şi Cameniţa[1]).

Acţiunea desfăşurată de Kunicki în Bugeac determină şi schimbarea regimului în Moldova. Veştile, ce sosiră la sfârşitul lui Noemvrie 1683 despre alungarea lui Iani Drăghinici din hătmănia Ucrainei, apropierea lui Kunicki de Nistru şi sosirea oştilor polone cu Petriceicu-Vodă la graniţa Moldovei, înspăimântară pe doamna lui Gheorghe Duca, silind-o să fugă din Iaşi la Focşani. Populaţia însă se bucura că se pune capăt stăpânirei tiranice a Ducăi-Vodă şi cei ce zăceau aruncaţi de mai bine de un an în închisoare se văzură acum sloboziţi.

In acest timp Nordul Moldovei ajunsese în mâna lui Petriceicu-Vodă. Acesta, după ce îşi răspândi dela graniţă cărţile in toată ţara şi după ce trimise la sfârşitul lui Noemvrie pe Smucilă şi Moţoc să ridice boierimea şi oastea în favorul său, cobori la începutul lui Decemvrie la Suceava, unde se opri 10 zile, de aici trecu la Botoşani, iar la 19 Decemvrie era în scaunul său la Iaşi[2]). Noua domnie a lui Petriceicu-Vodă, sprijinită pe cavaleria lui Dimidecki, pe Cazaci şi pe schimbăcioşii boieri moldoveni, avea să fie însă de scurtă durată şi plină de griji şi decepţii. Dacă dela Kunicki sosiau deocamdată veşti bune, se află în schimb că Duca-Vodă, reîntors din expediţia dela Viena, intrase pe la Oituz în ţară, aşezându-se la Domneşti. Pentru a preveni un atac din aceste părţi, Petriceicu trimise un podghiaz de Moldoveni, Poloni şi Cazaci, sub comanda lui Dimidecki, a lui Varlan şi a lu Vasile Bainski, cari întâlnind în ajunul Crăciunului la Răcăciuni o straje de Tătari de ai lui Duca, o risipiră îndată[3]).

Cu acest prilej să ştiu că Duca-Vodă n'are oaste cu el decât câţiva seimeni şi un număr restrâns de boieri cu hatmanul Buhuş. Ziua următoare, zi întâiu de Crăciun, Bainski cu întreg podghiazul de 500 oameni năvăli în Domneşti şi seimenii abia avură timp să închidă porţile curţii în care se adăpostea domnul. Aceiaşi seimeni fură constrânşi însă a doua zi să deschidă por-

1) *Zaluski*, o. c. I₂, p. 859—860.

2) *Török-magy. államokm.* VI, p. 370 371.

3) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 30—31.

ţile şi podghiazul, năvălind în curte, ridică nevătămat pe Duca-Vodă şi pe logofătul Miron Costin[1]).

La trei zile după prinderea lui Duca-Vodă, în 7 Ianuarie 1684, Petriceicu-Vodă scria din Iaşi lui Potocki veşti pline de îngrijorare. Nu ştia încă de isprava podghiazului trimis sub comanda lui Dimidecki şi Bainski, primise în schimb ştiri despre risipirea oastei lui Kunicki care se apropia de Iaşi. Povestindu-i cele întâmplate, domnul Moldovei arătă lui Potocki că situaţia lui devine disperată din pricina Tătarilor cari se vor revărsa acum asupra ţării, ceeace-l determină să ordone lui Dimidecki să plece îndată cu oastea spre Roman. „Văd — scria Petriceicu-Vodă — că puţină nădejde mai rămâne la puterea Cazacilor, în interesul cărora m'ai trimis aici şi eu n'am pregetat a veni; ne vom retrage în plină confuziune, dacă nu te vei grăbi a ne trimite ajutor şi va urma, fără îndoială, prăpădul, atât al sărmanilor locuitori ai acestei ţări, cât şi al altora, cari s'au ridicat, parte la îndemnul tău, împotriva duşmanului, dacă vom aştepta ajutorul în zadar"[2]). Abia după câteva zile însă văzu Petriceicu-Vodă cât îi era situaţia de precară, când Kunicki, înverşunat împotriva Moldovenilor, ajungând în Iaşi, respinse rugăminţile domnului de a rămâne să-i apere scaunul şi făcu pregătiri pentru a pleca cu toată oastea în Ucraina, lăsându-l fără oameni în faţa duşmanului care va veni. „Ce să fac, unde să mă întorc, nu ştiu — scria Petriceicu la 10 Ian. 1684 lui Potocki — ... pe Dumnezeu te rog întâmpină răul cât mai repede cu putinţă, să nu se mai verse în viitor atâta sânge creştinesc printre localnici, căci prin întârziere, însăşi Polonia şi Creştinătatea va suferi pierderi"[3]).

Domnul Moldovei cunoştea însă din trista experienţă a anului 1673 încrederea câtă o putea pune în ajutorul Leşilor. Chiar şi expediţia aceasta, menită să aducă Ucraina şi Moldova din nou sub efectiva suzeranitate a Coroanei polone, se făcu mai mult la stăruinţa neobosită a nunţiului apostolic şi a câtorva nobili interesaţi din cauza moşiilor ce le aveau pe teritoriile supuse Turcilor[4]) şi pentru executarea ei fu utilizată puţină oaste

---

1) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 221—222.
2) *Zaluski*, o. c. I2, p. 858—859.
3) *Ibidem*, p. 221—222.
4) *Zaborovschi*, o. c. p. 50, nota 6.

polonă, lăsând ca domnia lui Petriceicu-Vodă să se sprijinească mai mult pe mişcarea Cazacilor conduşi de Kunicki şi pe boierii moldoveni. Oastea acestora fiind acum risipită, domnul îşi îndreptă privirea, ca şi în 1673, spre Ruşi, cu cari ştia că se urmau negocieri de intrare în Liga Sfântă.

La începutul anului 1684 Ştefan Petriceicu trimise deci la Moscova pe mitropolitul Dosofteiu, să închine Moldova ţarilor şi să aducă în ajutor armată rusească împotriva Turcilor. Dosofteiu fu oprit la Chiev şi, cu prilejul interogatorului ce i se luă acolo, recunoscu că şi Polonii au promis ajutor, „aceştia însă — spunea mitropolitul Moldovei — sunt mincinoşi şi nestatornici, deaceea pe ajutorul lor, promis din dragoste creştinească, Moldovenii nu se pot sprijini". Misiunea lui Dosofteiu însă nu avu consecinţe politice. Mitropolitul nu obţinu dela ţar decât un ajutor de 300 ruble[1]).

In acest timp Kunicki plecă cu oastea în ziua de 10 Ianuarie 1684 din Iaşi[2]) şi Petriceicu-Vodă, lăsat fără apărare în faţa Tătarilor, se retrase şi el la Suceava[3]). Aici sosi Vasile Bainski aducând prins pe Duca-Vodă şi impreunându-se cu domnul ţării la mânăstirea Dragomirna, trimiseră pe voevodul captiv în Polonia[4]).

Despre risipirea armatei căzăceşti şi moldoveneşti şi retragerea lui Petriceicu la Suceava, cei din Cracovia aflară abia la sfârşitul lunei Ianuarie. Punându-şi toată nădejdea campaniei în succesul operaţiunilor lui Kunicki, regele numai din necontenitele cereri de bani ale hatmanului căzăcesc cunoştea nevoile şi starea oştirilor din Bugeac şi abia la mijlocul lui Ianuarie reuşi Pallavicini să discute cu el mai precis suma de bani şi darurile ce trebuiau trimise Cazacilor, pentru a-i însufleţi şi încuraja în operaţiunile lor. S'a hotărît cu acest prilej să se trimită 100.000 fiorini, 500 bucăţi de postav de Silezia şi 8 de Olanda pentru ofiţeri şi Cazaci, să se dea apoi 12.000 fiorini cavaleriei polone care urma să plece în Basarabia, iar 100.000 să se cheltuiască pentru înzestrarea şi repararea artileriei polone, din care 8 tu-

---

1) *S. Dragomir*, o. c. *Ac. Rom. Mem. S. Ist.* Ser. II, v. XXXIX, p. 1109.

2) *Zaluski*, o. c. I₂, p. 863.

3) *Kogalniceanu*, Letop. II, p. 31.

4) *Ibidem.*

nuri să se trimită lui Kunicki. Alţi 200.000 fiorini fură destinaţi pentru recrutarea de infanterie nouă[1]). Nunţiul apostolic a şi încredinţat pe părintele Bonesana, prefectul Colegiului Apostolic şi al Misiunii Armene din Leopol, să meargă cu 100.000 fiorini la Cazaci, dar plecarea acestui cinstit mânuitor ai banilor pontificali fu amânată până în Aprilie. Intârzierea aceasta fu fatală pentru Kunicki, care, fiind bănuit că a reţinut el banii şi fiind în acelaşi timp urât de Cazaci, pentru că la Prut a părăsit infanteria în seama Tătarilor, în Martie, când veni la Mohilău să strângă oaste nouă, fu atacat de foştii lui supuşi şi ucis, iar în locul lui fu întărit hatman Movilă[2]).

Petriceicu-Vodă stătea în acest timp la Suceava, apărat, fără ştirea lui, de ordinul seraschierului, care opri pe Tătari să jefuiască Moldova, pentru a nu îndârji populaţia, dimpotrivă, căutând să o atragă, pregătind astfel terenul pentru înscăunarea noului domn, Dumitraşcu Cantacuzino[3]). Astfel seraschierul încă dela începutul lui Februarie răspândi veşti prin târgurile Moldovei, că Poarta va da scutire de tribut pe timp de 7 ani celor ce vor părăsi pe Petriceicu-Vodă şi se vor supune stăpânirii turceşti. Totodată anunţa că Turcii vor renunţa să mai facă jafuri prin ţară, dacă vor fi extradaţi toţi cei ce au dat sprijin Cazacilor la jefuirea Basarabiei şi a Bugeacului. Impotriva acestor manevre ale Porţii fu decis la Cracovia să se trimită lui Petriceicu-Vodă o importantă sumă de bani, de altă parte fură trimise ordine Cazacilor în Ucraina, să opereze viguros din acele părţi, pentru a uşura situaţia domnului moldovean[4]). Imprăştierea unei cete de Turci şi Tătari, de către un podghiaz condus de serdarul moldovenesc, mai risipi îngrijorarea şi tema de Tătari. „Avem nădejde — scriau la mijlocul lui Februarie vornicii din Câmpulung — după Dumnezeu, să-i dovedim, că oşti în toate zilele vin şi să strâng şi Moscul încă avem nădejde că va hi cu noi, cu cerştinii"[5]).

In timp ce Petriceicu-Vodă stătea în cumpăra pericolelor, cu firave nădejdi de un viitor mai bun, Csáki trecuse din Po-

---

1) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 103, f. 52.

2) **Ibidem*, (Pallavicini, 22 Marzo 1684); *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 32.

3) *Török-magy. államokm.* VI, p. 380.

4) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 103, f. 73.

5) *N. Iorga*, Docum. Bistriţei, II, p. 43 (CCXXVIII).

lonia spre Muntenia, ducând cu sine propunerile ce le făcea împăratul Leopold lui Şerban Cantacuzino „în folosul creştinătăţii şi al creştinilor"[1]). Trimisul imperial îşi împlini misiunea la domnul Munteniei în cursul primelor luni ale anului 1684 şi către sfârşitul lui Februarie se reîntoarse dela Şerban, prin Moldova, oprindu-se un scurt timp la Ştefan Petriceicu, în Suceava. Şerban Cantacuzino primise să colaboreze cu armatele polone, când acestea vor înainta până la Dunăre, Românii şi Polonii urmând să susţină marea ofensivă creştină pornind din părţile acestea peste Dunăre, în timp ce Imperialii urmau să continue luptele împotriva păgânilor în Ungaria. Se pare să se fi ajuns la înţelegerea că Muntenii, în operaţiunile lor contra Turcilor, aveau să primească, în tocmai ca şi Moldovenii, ajutor militar dela Poloni[2]).

Csáki putu astfel aduce la Suceava o nouă încurajare Moldovenilor. Petriceicu-Vodă se şi grăbi a trimite, atât prin solul imperial, cât şi prin o scrisoare din 28 Februarie, ştiri hatmanului polon despre starea armatei şi măsurile ce sunt a se lua pentru a zădărnici intenţiunile Turcilor. De curând 300 Tătari au atacat straja de 60 de ostaşi din Iaşi, păgânii fură însă bătuţi, parte ucişi, parte înecaţi în Prut, iar 12 fură prinşi, din cari 2 îi trimite spre mărturie hatmanului. Prima parte a oastei pornite din Polonia a sosit azi împreună cu tunurile, celelalte steaguri s'au ataşat la Dl. Brucki, care acum va putea rezista lângă Prut, unde se vor strânge toţi; acestora însă hatmanul să le dea ordin să răspândească spaimă cât mai multă spre Cameniţa, pentru motivele arătate. Castelanul de Cracovia are intenţia de a întări cetăţile Zuaniecz şi Hotin, lucru extrem de necesar, fiindcă neliniştește pe Turcii din Cameniţa şi calmează populaţia băştinaşe. Tătarii din Bugeac hărţuiesc tabăra alor noştri, dar fură totdeauna respinşi, Polonii şi Moldovenii dovedindu-se destul de tari să reziste până în vară, dacă li se vor trimite ajutoarele necesare.

Petriceicu dă de ştire apoi hatmanului cele aflate despre numirea de către Turci a noului domn în locul lui Gh. Duca. Boierii aleseseră din rândurile lor pe Cantemir Clucerul, rugându-se

---

[1]) *V. Zaborovschi*, o. c. p. 44, nota 4.

[2]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 103, f. 203; *Tört. Tár*, 1887, p. 545.

de serascherul Soliman paşa să-l confirme în scaun. Vizirul dimpotrivă poruncise să fie domn Dumitraşcu Vodă. Producându-se astfel disensiune, au hotărât să plece câţiva din boieri la Poartă, să roage pe sultan să întărească în domnie pe Cantemir şi să revoace pe Dumitraşcu Cantacuzino[1]). Acesta rămase însă confirmat şi încă în Februarie fu căftănit la Babadag. Zi de zi se strângea oaste turcească, menită ca, împreună cu Şerban Cantacuzino, să introducă pe noul domn în scaun[2]). Aflând de acestea Petriceicu Vodă ceru stăruitor pe la mijlocul lui Martie ajutor polon împotriva rivalului său, care strângea oaste şi ademenea prin cărţile sale pe Moldoveni, promiţându-le iertare. Se vorbea de 10.000 Tătari cari se apropiau dinspre Cetatea Albă spre Moldova şi în faţa acestora Petriceicu n'avea decât 1000 de Moldoveni nemulţumiţi de neplătirea soldelor şi puţină oaste polonă. Pentru a nu ajunge soarta lui Ducă-Vodă, Petriceicu ceru de urgenţă bani, altcum va fi expus, ca în momentul apropierii Tătarilor, să fie părăsit de oaste[3]).

Ştirile acestea fură confirmate şi de un sol trimis de Apafi la Iaworow[4]).

Pentru a preveni pericolul, nunţiul apostolic Pallavicini scrise lui Petriceicu că îi trimite 30.000 fiorini pentru a plăti soldele[5]), banii însă sosiră prea târziu şi fură rău întrebuinţaţi. Seimenii şi Cazacii, enervaţi, când domnul le dădu în locul monedei bune imperiale, monedă veche, polonă, se revoltară şi la sosirea Tătarilor în Iaşi trecură de partea lui Dumitraşcu Vodă, dând legat în mâinile oamenilor acestuia pe colonelul Stanecki, comandantul Cazacilor.

Petriceicu-Vodă fugi cu restul oastei la Dorohoi. In urma lui veneau Tătarii, iar după ei Dumitraşcu Vodă. Boierii trecură acum făţiş şi ei de partea noului domn[6]) şi Petriceicu-Vodă se văzu astfel constrâns să se retragă spre Cernăuţi[7]), iar de aici spre graniţa polonă.

---

1) *Zaluski*, o. c. I2, p. 870 871.

2) *Török-magy. államokm.* VI, p. 393—394.

3) *Zaluski*, o. c. I2, p. 874.

4) *I. Filitti*, Din Arhivele Vaticanului. Bucureşti, 1914, II, p. 142—143.

5) *Ibidem*, p. 143 144.

6) *Zaluski*, o. c. I2, p. 877 878.

7 *Iorga*, Docum. Bistriţei, II, p. 45 (CCXLIII).

CAP. V.

LIGA SFÂNTĂ ŞI RIVALITATEA POLONO-AUSTRIACĂ PENTRU SUZERANITATEA ŢĂRILOR ROMÂNE

1. Liga Sfântă şi atitudinea domnilor români.

In timp ce se destrămau astfel toate rezultatele campaniei din Bugeac şi din Moldova, factorii diplomatici poloni, imperiali şi mai cu seamă cei pontificali — cari urmăreau cu interes acţiunea lui Kunicki şi a lui Ştefan Petriceicu, considerând-o un însemnat început al ofensivei creştine la gurile Dunării — continuau a lucra pentru organizarea marei cruciate împotriva Turcilor, prin atragerea Veneţienilor şi a Moscoviţilor în liga creştină. In urma insistenţelor lui Buonvisi, un sol imperial plecă în Decemvrie 1683 la Veneţia, propunând alianţa contra Otomanilor. Ea fu primită de Signorie şi la sfârşitul lui Ianuarie 1684 Contarini veni la Linz pentru începerea negocierilor. In decursul lunei Martie delegaţii poloni, imperiali şi veneţieni, luând ca bază tratatul polono-austriac, hotărâră punctele Ligei Sfinte, prin cari alianţa se va îndrepta numai împotriva Turcilor, în nici un caz împotriva vre-unei puteri creştine, iar puterile contractante vor începe operaţiunile războinice independent, păstrându-şi fiecare ce a cucerit, cedând însă în favorul celorlalte părţi teritoriile, asupra cărora puterea respectivă va putea invoca dreptul istoric.

In ce privea stăpânirea Munteniei şi Moldovei nu s'au luat hotărâri definitive, pe deoparte să nu înstrăineze pe domnii români, de alta, fiindcă ele constituiau un teren de rivalitate între Poloni şi Imperiali. Se specifica apoi dorinţa părţilor ca în ligă să fie atraşi cu orice mijloace şi ţarii moscoviţi. Nici una din puteri nu va trata pace separată cu Turcii. Alianţa era pusă sub protecţiunea papei. Veneţia ratifică tratatul şi în 31 Martie 1684 Liga Sfântă primi binecuvântarea pontificală[1]).

---

[1]) *Hurmuzaki*, V₁, p. 102—107; *Fraknói V.*, o. ç. p. 83—84; *V. Zaborovschi*, o. c. p. 53, nota 2.

De pe urma tratatului încheiat, lui Sobieski îi revenea sarcina de a conduce acţiunea împotriva Turcilor peste Ţările Române, la Dunăre. In acest scop avea să atragă în ligă atât pe Şerban Cantacuzino, cât şi pe principele ardelean, urmând să ia măsuri urgente ca operaţiunile din Moldova şi Ucraina să fie reluate. Regele se grăbi deci să expedieze cei 30.000 fiorini lui Petriceicu-Vodă, confirmă îndată alegerea noului hatman căzăcesc Movilă, trimiţând pe solii acestuia încărcaţi cu daruri în Ucraina şi dădu împuternicire părintelui Bonesana să atragă cu bani de partea Polonilor şi pe Cazacii de peste Nipru, încheiând cu ei pact în regulă în numele regatului. Acelaş lucru voia să-l încerce şi cu Tătarii Calmucki[1]).

Sobieski în acest timp negocia colaborarea cu Şerban Cantacuzino, pe care Csáki, reîntors din Muntenia, îl arătă favorabil planurilor creştine. Pentru a porni o eventuală mişcare la el în ţară şi pentru a se ataşa armatelor creştine, domnul Munteniei ceru bani şi trupe de cavalerie şi regele se grăbi a trimite în 4 Aprilie pe Csáki la Linz, să stărue la împăratul să dea ajutoarele necesare lui Şerban. Se nădăjduia şi atragerea în alianţă a lui Apafi şi astfel toate linia Dunării ar fi ajuns în mâna creştinilor, împiedecând trecerea Turcilor. „Dar toate aceste lucruri — scria Pallavicini — depind în mare măsură de primele rezultate bune, (ce urmează să se obţină în lupta cu Turcii), crezându-se că aceşti ultimi doi principi vor să vadă întâiu ce întorsătură iau lucrurile şi după acestea se vor acomoda"[2]).

Tocmai pentru a determina evenimentele în favorul Polonilor şi pentru a lega strâns pe aceşti principi de soarta armelor leşeşti, Sobieski, în cursul lunilor Aprilie şi Maiu, se ocupă cu pregătirea unei puternice expediţiuni până la Dunăre. Planul îl mărturisi lui Pallavicini. Campania va începe la 20 Maiu şi scopul ei va fi de a alunga pe Turci dela Dunăre, de a rupe de ei pe toţi principii creştini de dincoace de fluviu, de a închide pe Tătari în Crimeea şi a constrânge pe Cazacii răsfiraţi să se reîntoarcă la casele lor. Pentru realizarea acestui plan el va înainta spre Dunăre, pe Cazaci, cărora le va da ajutor de oaste polonă, îi va trimite în Basarabia şi va căuta să obţină neutralitatea Tătarilor. Moldova va fi redată lui Petriceicu-Vodă — lucru uşor

---

[1]) *I. C. Filitti*, o. c. II, p. 145 (CLXIV).
[2]) *Ibidem*, II, p. 143 144.

de realizat, fiind informat că Dumitraşcu Cantacuzino n'are oaste suficientă pentru a se menţine în scaun. Regele mai are intenţia de a încheia şi un tratat cu Şerban Cantacuzino, cu care întreţine negocieri, dându-i ajutorul necesar pentru asedierea şi cucerirea câtorva cetăţi de pe malul Dunării. Oastea polonă apoi se va apropia de Transilvania şi Apafi, strâns ca în cleşte între armata imperială şi cea polonă, va trebui să se rupă de Turci. Această ultimă mişcare va fi de mare folos împăratului, cu a cărui armată, după realizarea acestui plan, se va uni şi Sobieski[1]).

Ca început al acestei campanii, în 3 Maiu plecă vistiernicul curţii cu 30 steaguri spre Moldova să alunge din scaun pe Dumitraşcu-Vodă şi să-l aşeze pe Petriceicu. Dacă va fi nevoie, vistiernicul putea chema în ajutor pe Movilă cu toţi Cazacii săi[2]), cărora le fu trimis un convoi cu bani[3]). Către sfârşitul lunei însă, această oaste, care se urca la 45 steaguri şi două legiuni de Cazaci, se reîntorcea spre Leopol, înspăimântată de marea putere a Tătarilor. Nădejde în ajutorul Cazacilor lui Movilă nu se putu pune, fiindcă spre aceştia se îndrepta Dumitraşcu-Vodă cu câteva mii de Tătari şi cu bani, să-i cumpere, sau să-i învingă[4]).

Ştefan Petriceicu, pe cât se pare părăsind această expediţie — poate chiar înspăimântând oastea vistirenicului cu veşti despre marele număr al Tătarilor din Moldova — văzând că Moldovenii susţin pe Dumitraşcu-Vodă, se grăbi, pe la mijlocul lunei Maiu, să vină la Iaworow, pentru a se consulta cu regele asupra celor ce urmau să întreprindă[5]) pentru pregătirea campaniei, care abia în toamnă se va face.

In acest timp Csáki ajunse la Linz, aducând condiţiunile formulate de Şerban Cantacuzino. Cererile acestuia însă găsiră pe Leopold în grea sittuaţie. Aflând că la sfârşitul lunei Aprilie Ludovic XIV începu să asedieze Luxemburgul, împăratul, la stăruinţa ambasadorului spaniol, opri marşul regimentelor cari erau în drum spre Ungaria, iar Electorul de Bavaria fu rugat să nu-şi pornească armatele spre teritorul ungar şi cu toate stăruinţele lui Buonvisi, care căuta să împiedece divizarea armatei

---

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 103, f. 164—165.
2) *I. C. Filitti*, o. c. II, p. 145.
3) *Bibl. Vat.* Barb. lat. 6560.
4) *Zaluski*, o. c. I₂, p. 880—881.
5) *I. C. Filitti*, o. c. II, p. 146.

imperiale îndreptând-o intreagă împotriva Turcilor, Leopold trimise o parte a oştilor sale la Rin[1]).

Concomitent, Thököly, nemulţumit de negocierile duse cu Curtea imperială, porni cu Curuţii din nou la cucerirea cetăţilor în Ungaria[2]).

In astfel de împrejurări cererile lui Şerban Cantacuzino nu puteau fi satisfăcute şi Buonvisi fu însărcinat să scrie lui Sobieski, arătându-i imposibilitatea de a se trimite ajutor urgent peste teritorul turcesc, sau peste cel stăpânit de rebelul Thököly. Regele în schimb — susţinea nunţiul vienez — uşor şi la timp ar putea da acest ajutor domnului muntean[3]). Totuşi, dată fiind importanţa întreprinderii, Leopold trimite în Polonia pe contele Waldstein[4]), iar la **11** Maiu dă creditivă lui Csáki pentru a negocia „ajutoarele dorite"[5]). Peste o săptămână ambasadorul imperial stăruia la Curtea polonă pentru unirea operaţiunilor ce urmau să le înceapă atât împăratul, cât şi Sobieski, contra Turcilor, cu scopul ca — Imperialii atacând Buda, iar Polonii pătrunzând în Moldova şi Muntenia — cele două armate creştine să se apropie prin Ardeal şi Muntenia pentru a continua ofensiva în comun. Sobieski rămânea însă şi acum pe lângă planul său de a utiliza în primul rând pe Cazaci şi era de părere ca armele polone să se îndrepte întâiu în Basarabia şi Bugeac, împiedecând trecerea Tătarilor peste Dunăre şi deschizând vadul Cazacilor la Nipru şi Marea-Neagră, şi abia în urmă să se apropie prin Muntenia de Imperiali[6]).

In cursul acestor negocieri sosi la Iaworowa şi Ştefan Petriceicu pentru a participa la pregătirile campaniei noui.

Sobieski căuta să utilizeze pentru scopurile lui şi pe Miron Costin, pe care îl aprecia ca pe un om politic capabil de a determina în Moldova un curent în favorul creştinilor. Regele se arătă deci prevenitor şi plin de atenţie faţă de logofătul prinsonier, dându-i ca loc de şedere pavilionul său de vânătoare din Daszawa, în starostia Stryjului, locul de încrucişare al tuturor firelor politice cari legau regatul polon de Moldova, Transilvania şi Muntenia,

---

1) *Fraknói V.*, o. c. p. 93—95.
2) *Angyal D.*, o. c. II, p. 98.
3) *Hurmuzaki*, Docum. IX, p. 313, (nr. 439).
4) *Ibidem*, Docum. Supl. II₃, p. 150—151.
5) *Zaborovschi*, o. c. p. 57, nota. 3.
6) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 103, f. 203.

dar lăsă ca atât Petriceicu, cât şi Miron Costin, să lucreze cu totul independent pentru realizarea planurilor regale[1]).

Petriceicu-Vodă se ţinea în apropierea curţii din Iavorova, unde prezenţa lui e semnalată din nou la 14 Iunie, stăruind, împreună cu un sol al lui Şerban Cantacuzino, la rege şi la nunţiul apostolic, ca armatele polone să se mişte cât mai de grabă spre Ţările Române şi să le dea ajutorul necesar, de care are nevoie nu numai pribeagul domn al Moldovei, dar şi voevodul Munteniei, care, fiind suspectat de Turci, şi-ar putea pierde curând domnia[2]).

După plecarea lui Csáki din Bucureşti spre Polonia, Şerban Cantacuzino reluă legăturile cu Apafi şi la începutul lui Martie trimise pe rudenia sa Matei Cantacuzino la curtea principelui ardelean[3]), probabil, printre altele, pentru a afla dacă vecinul său din Ardeal a primit şi el chemare de a trece de partea creştinilor, ce atitudine ia în această chestiune, şi poate-i fi de folos, sau nu primejdueşte cumva legăturile lui cu Polonii.

De altfel atitudinea lui Apafi îl interesa în mare măsură şi pe Sobieski. In Aprilie 1680, regele trimisese pe Ujszquiski la principele ardelean să negocieze lucruri, cari nu se pot lămuri prin scrisori[4]). Anii următori Sobieski iarăşi arătă multă bunăvoinţă cererilor lui Apafi[5]), iar acum, după încheierea Ligei Sfinte, regele, prin solul ardelean Inczédy, îndemnă pe principele Transilvaniei — cum o făcuse stăruitor prin scrisoarea din 11 Aprilie 1684 şi împăratul Leopold[6]) — să se rupă de Turci şi să treacă de partea creştinilor.

Apafi nici nu voia să ştie de o părăsire a suzeranităţii otomane. dimpotrivă, sub oblăduirea ei căuta să asigure succesiunea tronului pe seama fiului său, trimiţând în acest scop soli la Poartă[7]).

La chemarea lui Sobieski principele răspunse în Maiu, rugând pe rege să nu-i pretindă ruperea de Turci, fiindcă aceştia

---

[1]) *Czeslaw Chowaniecz*, Miron Costin en Pologne. *Inchinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 116—117.

[2]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 103, f. 263; *Filitti*, o. c. II, p. 146.

[3]) *Török-magy. államokm.* VI, p. 395, 402—403.

[4]) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVII, p. 89

[5]) *Ibidem*, XVII. p. 212—216.

[6]) *Török-magy. államokm.* VI, p. 417—419.

[7]) *Ibidem*, VI, p. 405, 409.

vor fi un mare şi permanent pericol pentru ţara sa, atâta timp cât vor stăpâni Belgradul sârbesc, care e cheia Ardealului, a Munteniei şi a Moldovei. Păstrând, în schimb, faţă bună Turcului, principele va putea fi mai de folos creştinătăţii şi regelui personal, avizându-l despre tot ce se face şi se plănueşte la Poartă.

Mai mare pericol vine asupra Ardealului din partea împăratului Leopold care, în cazul că armele creştine vor fi biruitoare, ca rege al Ungariei, va căuta, fie pe cale paşnică, dar mai cu seamă cu puterea armelor, să încorporeze principatul la Coroana ungară. Sobieski ştie cât urăsc Ungurii stăpânirea austriacă, care le-a făcut atâta rău. Martore sunt timpurile lui Castaldo şi Basta. Cu Polonii, în schimb, Ungurii au trăit bine, dându-şi reciproc domnitori. Pentru aceea, cum n'ar fi dispuşi ei, Ardelenii, să fie patronaţi de rege şi de republica polonă, recunoscând-o ca protectoare a principatului, numai Sobieski să-i înştiinţeze atât despre planurile creştinilor, cât şi despre intenţiile sale personale şi să-i asigure că va apăra Ardealul împotriva Austriacilor, sau a oricărui alt duşman[1]).

Pericolul turco-austriac a trebuit, fără îndoială, să fi fost discutat prin solii şi scrisori de Apafi şi Şerban Cantacuzino şi, pentru a-l preveni la timp, cei doi voevozi îşi făceau acum servicii reciproce, Ardeleanul primind dela Muntean veşti dela Poartă, iar acesta trimiţându-şi prin Transilvania corespondenţa spre Polonia. Suspectând înţelegerea lui Şerban cu Polonii, la sfârşitul lui Mai Apafi desfăcu corespondenţa sosită pentru domnul muntean, motivând că între prieteni nu sunt secrete şi Şerban se văzu nevoit a-i da informaţii despre negocierile Sf. Scaun, a Imperialilor, Moscoviţilor şi Polonilor pentru campania viitoare. S'a întâmplat însă că de curând serascherul Soliman paşa, pentru a întârzia, sau zădărnici începerea campaniei polone, acum, când Imperialii începuseră ofensiva în Ungaria, propuse regelui Sobieski, prin rezidentul polon Pacz, noui condiţiuni de pace şi cu mijlocirea corespondenţei fu însărcinat Şerban Cantacuzino. Acesta acum putu cere fără nici o rezervă lui Apafi să se îngrijească de trecerea emisarilor spre Polonia[2]). Astfel, în cursul lunilor Iunie, Iulie şi August, o intensă corespondenţă se

---

1) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVIII, p. 227—230.

2) *Török-magy. államokm.* VI, p. 446—447.

desfăşură între regele polon, Teleki şi Şerban Cantacuzino, urmărindu-se mersul soliilor in chestia negocierilor de pace[1]).

2. Campania polonă din toamna anului 1684 la Nistru.

In acest timp, principele Carol de Lorena începuse campania în Ungaria. La începutul lui Iunie armatele imperiale înaintară până la Gran[2]), în ziua de 17 cuceriră Vişegradul[3]), apoi trecând Dunărea porniră spre Pesta. In drum, în ziua de 28 Iunie, principele zdrobi o numeroasă armată turcească la Vácz[4]) şi păgânii înspăimântaţi aprinseră Pesta, rupseră podul de peste Dunăre şi se retraseră în cetatea Budei. In urma lor intrară în oraş armatele imperiale[5]). Cu data de 4 Iulie Carol de Lorena aviză pe Sobieski despre succesele sale contra Turcilor, comunicându-i hotărârea de a asedia Buda. Reuşita campaniei însă — susţinea principele — nu va fi asigurată, decât dacă Sobieski va pleca îndată cu armatele sale peste Moldova şi Muntenia la Dunăre, conform planului comunicat de rege comandantului armatelor imperiale, angajând astfel în luptă grosul armatei turceşti[6]).

Asediul capitalei ungureşti se prelungi însă lunile Iulie, August şi Septemvrie, fără ca imperialii să fi obţinut rezultate mai insemnate, dimpotrivă, la începutul lui Septemvrie se ştia că infanteria germană era cu forţele sleite de luptele zadarnice şi de lipsuri[7]).

Serascherul Soliman paşa, fără a se grăbi cu concesiunile pentru pacea cu Polonii, trimise acum oaste turco-tatară să aprovizioneze Cameniţa. Incercarea însă nu reuşi. Tezauriarul regatului, Szerwuszki, surprinse lângă Iaslowiecz oatea de 5—6000 oameni a lui Hussein paşa, o zdrobi ucigând ca la 1200 din ei, făcu 300 de prinsonieri şi toate proviziunile ajunseră în mâna Polonilor. Turcii şi Tatarii abia putură scăpa între zidurile Cameniţei[8]). Ştirea biruinţei făcu ocolul curţilor europene, semn

1) *Szádeczki L.*, Sobieski és Teleki levelezése. *Történelmi Tár*, 1887, p. 544 squ.

2) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 69. (nr. 157).

3) *Ibidem*, XVI, p. 61.

4) *Ibidem*, p. 61—62.

5) *Ibidem*, p. 63.

6) *Történelmi Tár*, 1887, p. 545.

7) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 59.

8) *Tört. Tár*. 1887, p. 546—5547.

că a început campania polonă. Se ştia însă că oastea leşească nu va porni peste graniţă înainte de 15 August[1]).

In acest timp Petriceicu, Moldovenii şi Şerban Cantacuzino, continuau să urgiteze la Iaworow începerea ofensivei contra Turcilor spre Dunăre. La 12 Iulie regele ospăta soli munteni şi moldoveni[2]), iar la 25 Iulie boerii moldoveni, îndemnaţi probabil de Miron Costin şi de înfrângerea lui Hussein paşa, printr'o solie supuneau lui Sobieski Moldova, cerând în schimb autonomie religioasă, garantarea privilegiilor şi averilor lor, iar în cazul că regele nu va putea scoate Moldova de sub mâna turcească, adăpost şi ajutor bănesc în Polonia[3]).

Pentru realizarea planurilor creştine acum, când campania imperialilor în Ungaria se opri sub zidurile Budei, atacul armatelor polone asupra Turcilor la Dunăre nu mai trebuia întâziat. In sensul acesta stăruiau pe lângă rege nu numai Românii, dar şi nunţiul apostolic, ambasadorul imperial şi veneţianul Morosini, în faţa căruia Sobieski îşi desveli grandioasele sale planuri. Regele va porni cu oaste în Bugeac, va cuceri Moldova, apoi Muntenia cu cetăţile dunărene. In acest timp armatele imperiale, după căderea Budei, vor cuceri Timişoara şi, unindu-se apoi cu cele polone, vor merge la Salonic, unde s'ar putea alcătui o flotă, cu care să se înainteze mână în mână în jos spre Dardanele, ameninţând Constantinopolul[4]). Fireşte, când minţile înfierbântate de perspectiva unei atât de mari glorii militare pot să socotească cuceririle ca şi făcute, s'a putut discuta cu anticipaţie şi stăpânirea ţărilor dunărene. Ambasadorul imperial, conform punctelor din tratatul Ligei Sfinte, revendica de pe acum, pe baza dreptului istoric, dominaţia Moldovei, Munteniei şi a Transilvaniei. Asupra celei din urmă Polonii nu putură arăta drepturi evidente, în schimb asupra celor două Principate Române, nunţiul apostolic reedită în faţa ambasadorului imperial argumentele strânse cu grije de Lipomano, dovedind, tot pe baza dreptului istoric, justele revendicări, cari le ridica Polonia[5]).

Deocamdată însă trebuia începută campania şi Sobieski la

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 63 (nota 157).
2) *N. Iorga*, St. şi doc. XI, p. 148.
3) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. II$_3$, p. 152—153.
4) *N. Iorga*, St. şi doc. XI, p. 150.
5) *Ibidem*, XI, p. 150 (nota 3).

15 August poprpni din Zloczow[1]) cu 18.000 Poloni şi Lituani şi coborî încet la Iaslowiecz, care după un scurt atac se predă în mânile Polonilor. Concomitent sosiră şi Cazacii şi acum, urcându-se oastea la 40.000 oameni, a ars totul împrejurul Cameniţei, apoi începu lucrările pentru construirea podului peste Nistru, între Zuaniecz şi Hotin. Serascherul, în acest timp, nu se mişca dela Dunăre[2]).

Ca premergător al oastei regale, marele tezauriar trecu Nistrul cu oamenii lui Petriceicu, cu scopul de a-l aşeza pe acest credincios domn polonofil în scaunul din Iaşi şi la Ştefăneşti bătu pe Tatarii lui Dumitraşcu-Vodă[3]).

Regele credea că, apropiindu-se cu oastea de Muntenia, i se va ataşa şi Şerban Cantacuzino cu trupele sale. Aceasta cu atât mai mult, cu cât, în urma pârilor lui Apafi şi Thököly, domnul muntean ajunse în mare suspiciune la Turci, fiind bănuit de înţelegere cu Polonii şi acum i se pretindea să-şi trimită ca ostateci la Poartă soţia şi copiii. Printre Poloni se svoni că Şerban, voind a rămâne de partea creştinilor, a refuzat trimiterea ostatecilor, Poarta l-ar fi mazilit şi în locul lui ar fi fost numit un grec Stama. La rândul său, domnul muntean s'ar pregăti să se opună cu forţa acestei schimbări[4]).

Sobieski, care aştepta dela Şerban ajutor real în campania contra Turcilor, se arătă îngrijorat de veştile primite şi rugă pe Teleki să trimită îndată emisari în Muntenia, să afle ce e adevărat despre mazilirea domnului, unde se află nenorocitul şi cu cine a fost înlocuit[5]). Nu cunoaştem răspunsul lui Teleki. Fie dela el, fie dela solul lui Şerban, care la 23 August se afla la Varşovia[6]), la 13 Septemvrie se ştiu în tabăra regală dela Zuaniecz că Şerban a refuzat să dea ostateci, afirmându-şi credinţa către Poartă şi ameninţând că, în cazul că se persistă în cererea ostatecilor, va lua alte măsuri. Dela Poartă însă i s'a răspuns

1) *Bibl. Vat.* Barb. lat. 6560 (3 Agosto 1684).

2) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 70 (nr. 173).

3) *I. C. Filitti*, o. c. II, p. 147.

4) *N. Iorga*, St. şi doc. XI, p. 151, nota 1; *I. C. Filitti*, o. c. II, p. 147; *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 71 (nr. 175).

5) *Tört. Tár*, 1887, p. 551—552.

6) *N. Iorga*, St. şi doc. XI, p. 151, nota 1.

cu învinuirea că ar fi înarmat 10.000 soldaţi, cu intenţia de a se uni cu oştile creştine[1]).

In acest timp, marşul armatei polone fu oprit de apele umflate ale Nistrului, cari îngreunau lucrările pentru construirea podului[2]). Regele nădăjduia totuşi că în curând va ierna cu oştile în Moldova — chiar dădu întâlnire reginei la Iaşi —, urmând ca la primăvară să pătrundă în Imperiul Otoman, realizând nădejdile Ligei Sfinte[3]).

Deocamdată se lucra la pod, la capul căruia era Zuanieczul fortificat, în timp ce Cazacii stricau şi jefuiau în jurul Cameniţei[4]). Toate sforţările Polonilor însă fură zădărnicite de inundaţiile Nistrului. O armată întreagă sta acolo înpotmolită, nerăbdătoare, nedisciplinată, fără furaje, cu Turcii pândind din păduri, gata să facă noui robi din Leşii cari plecau după furaj. Generalii toţi cereau să se renunţe la trecerea Nistrului şi să meargă la asediul Cameniţei. Oastea însă, fiind în mare parte cavalerie, nu era bună de asediu şi regele rămase pe lângă planul său. Trimise câteva tunuri, aşezându-le la Hotin şi era hotărât a trece cu orice preţ Nistru să ierneze în Moldova şi să se unească cu oastea lui Şerban, care a rămas neclintit în înţelegerea sa cu Polonii[5]). Ploile, ce cădeau necontenit, zădărniceau însă orice iniţiativă. Regele, enervat, inspecta zilnic lucrările pentru pod, iar generalii stăruiau ca Sobieski să-şi modifice planul, să se asedieze Barul şi Miedzibozul, să se blocheze Cameniţa pentru a o asedia la primăvară şi să se trimită un număr de călăreţi lui Şerban Cantacuzino, pentru a se apăra, în cazul că nu va mai putea amăgi pe Turci[6]).

In 22 Septemvrie sosi vestea că 30.000 Tatari se apropiară de Nistru cu intenţia de a-l trece în not. Regele fortifică în grabă tabăra, trecu apoi cu armata şi artileria până în faţa Hotinului pe care-l întări şi aşteptă cu 60 tunuri să primească atacul. Tatarii însă evitară lupta, acoperiră colinele dimprejur şi

---

1) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 103, f. 375—3776.

2) *Ibidem*, v. 103, f. 370.

3) *N. Iorga*, St. şi doc. XI, p. 152.

4) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 103, f. 375.

5) *N. Iorga*, St. şi doc. XI, p. 153.

6) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 103, f. 386—387.

începură a robi pe apucate la soldaţi poloni[1]). In ultimele zile ale lui Septemvrie podul era pe cale de a fi terminat, când o nouă ridicare a apelor îl duse cu totul. „Stăm în noroiu — scria secretarul regal Talenti — până la genunchi, cu lipsă de nutreţ şi mâncare", în timp ce Tatarii, cari trecură apa, prădează prin împrejurimi. In 29 Septemvrie, apropiindu-se păgânii în număr mai mare de tabără, fură respinşi de 20 companii polone. Regele se hotărî, în sfârşit, să părăsească Zuanieczul şi Hotinul şi apropiindu-se de Cameniţa să treacă în Moldova pe un pod de bărci, probabil după indicaţiunile date de Moldovenii din oastea sa[2]). Podul fu ridicat la Grodek, dar îndată fu distrus de Tatari.

Toată luna Octomvrie călăreţii hanului tăiară şi robiră la creştini. încetul cu încetul, evitând întâlniri mari, atacând pe cei răsleţiţi de tabără, flămânzându-i şi îngrozindu-i, încât regele, văzându-şi oastea prăpădită de hărţuelile păgânilor, de foame, boli şi suferinţe, fără cai şi fără nădejdea de a putea curma răul prin o luptă decisivă cu duşmanul, dădu voie fiecăruia să scape cum va putea.

In ultimele zile ale lunei Octomvrie sosi, adus de Dumitraşcu-Vodă, de cealaltă parte a Nistrului seraschierul Soliman, care strică podul, dărâmă întăriturile Hotinului şi provocă pe creştini la luptă[3]). In faţa duşmanului de curând sosit însă regele nu avea decât o oaste extenuată, pe cale de a se împrăştia. La 28 Octomvrie Sobieski hotărî să termine în 2—3 zile expediţia, trecând oastea în cartierele de iarnă[4]). La 31 Octomvrie regele, fiind încă în tabăra de lângă Nistru[5]), lansă pe Cazaci spre Bugeac, să ţină calea Tatarilor cari se reîntorceau încărcaţi de pradă din Volhinia[6]), apoi porni spre capitala sa, căutând să-şi acopere înfrângerea cu promisiuni pentru campania viitoare.

Seraschierul îşi retrase şi el oştile la Dunăre[7]), lăsând o pu-

---

1) *Ciampi Seb.*, Lettere militari del re Sobieski. Firenze. 1830, p. 43—46.

2) *Ibidem*, p. 46—47.

3) *N. Iorga*, St. şi doc. XI, p. 154—155.

4) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 103, f. 419.

5) *Tört. Tár*, 1887, p. 554.

6) *Ciampi Seb.*, o. c. p. 47—49.

7) *N. Iorga*, St. şi doc. XI, p. 155, nota 6.

ternică trupă de Tatari prin Moldova[1]), să ierneze şi să supravegheze o eventuală revenire a Polonilor[2]).

3. Inceputul rivalităţii polono-austriace pentru provinciile dunărene.

Eşecul suferit în această campanie pusese pe Sobieski într'o penibilă situaţie atât faţă de ceilalţi membrii ai Ligei, cari realzară totuşi mici progrese împotriva duşmanului comun, cât şi faţă de papa, care nădăjduia mult dela liberatorul Vienei. Răsunătoarele sale planuri, cari dădură loc la incidente pentru viitoarea stăpânire a principatelor dunărene, găsiră un mare ecou in rândurile diplomaţiei papale şi acum, când fu cunoscut sfârşitul lamentabil al campaniei dela Nistru, se ridicau serioase temeri, ca cei ce şi-au pus nădejdea în ajutorul polon, în special Şerban Cantacuzino, să nu părăsească intenţiile bune faţă de creştini şi să-şi asigure liniştea domniei sub scutul otoman. Din aceste motive Pallavicini, în momentul când a aflat de retragerea regelui dela Nistru, se arătă gata să ajute pe Şerban cu bani pontificali[3]) şi ceru să se trimită în Muntenia de urgenţă 2000 călăreţi poloni prin Haliciu, sau un număr considerabil de Cazaci, să menţină pe domn în credinţa faţă de creştini, acesta putând ajuta mult lucrurilor din Ungaria, dacă Turcii şi Tătarii ar intenţiona să se îndrepte într'acolo[4]). Sobieski, la rândul său, ţinu să liniştească pe papa, că e hotărît a nu se îndepărta de Nistru, pentru a putea continua cu înlesnire corespondenţa cu Şerban Cantacuzino, supus cu desăvârşire lui şi planurilor creştine[5]).

Urmările înfrângerilor suferite de Poloni îndată se maninifestară în orientarea politică a domnului muntean. Acesta anume, văzând că Polonii nu-i pot da ajutor împotriva Turcilor, se arătă mai rezervat faţă de Leşi, îndreptându-se, în schimb, mai stăruitor spre împăratul Leopold.

Către sfârşitul lui Noemvrie un emisar al domnului muntean sosi cu scrisori la Leopol, la contele Csáki, dar Polonii nu putură afla conţinutul lor, iar trimisul lui Şerban plecă mai departe spre Viena. Numai din vorbele solului se ştiu că domnul

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 83.
2) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 103, f. 427.
3) *N. Iorga*, St. şi doc. XI, p. 155, nota 5.
4) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 103, f. 419.
5) *Zaborovschi V.*, o. c. p. 64, nota 2.

muntean e într'o mare agitaţie, fiind acuzat la Poartă de înţelegere cu creştinii, în timp ce armatele acestora sunt departe de el şi nu-l pot ajuta[1]).

Orientarea lui Şerban mai mult spre Austria se produse în momentul, când între Leopold şi Sobieski relaţiile se înăspiră. Gelozia între cei doi aliaţi se manifestase încă din timpul despresurării Vienei. Intervenţiile lui Sobieski pentru împăcarea lui Thököly cu împăratul fură privite ca o ingerinţă în chestiunile interne ale Habsburgilor şi curând Leopold îşi arătă tot resentimentul faţă de regele polon, cu prilejul cererii în căsătorie a sorei Electorului de Bavaria pe seama principelui Iacob Sobieski. Impăratul rămase indiferent la solicitările Curţii polone şi astfel principele fu refuzat. Regina Poloniei rămase adânc jignită şi la Curtea din Varşovia se făcură tatonări pentru o apropiere de Franţa, pentru mijlocirea căreia fu rugat însuşi papa. Ştirea aceasta nelinişti Curtea imperială, cu atât mai mult, cu cât prin Iunie 1684 sosiră veşti din Polonia că Sobieski se arată dispus a ajuta pe Thököly, cu sprijinul căruia vrea, în cazul morţii lui Leopold, să aleagă de rege al Ungariei pe principele Iacob[2]). In astfel de împrejurări, în preajma deschiderii campaniei din 1685, cei doi aliaţi căutară să-şi precizeze revendicările asupra provinciilor dunărene[3]).

Incă din Decemvrie 1684 Sobieski mărturisi lui Buonvisi hotărârea sa de a cuceri Muntenia şi Transilvania. Nunţiul se grăbi a atrage atenţia regelui, că cele două provincii au aparţinut totdeauna Coroanei ungare, care niciodată nu va renunţa la ele. Nunţiul căută, totuşi, o soluţie acestei spinoase chestiuni, propunând ca cele două provincii să fie puse sub protectorat comun unguresc şi polon, nădăjduind, în acelaş timp, că Leopold nu va avea nimic împotrivă, dacă Polonii vor ocupa Moldova. Buonvisi, cunoscând răul ce l-ar putea aduce înăsprirea rivalităţii dintre Leopold şi Sobieski, căuta, atât prin desele scrisori trimise la Varşovia, cât şi prin mijlocirea Sf. Scaun, să determine pe regele polon să renunţe la pretenţiile sale asupra celor două provincii, întinzându-şi în schimb cuceririle asupra Moldovei şi a Bulgariei, până la Adrianopol, sau Constantinopol[4]).

---

1) *I. C. Filitti*, o. c. II, p. 148.
2) *Fraknói*, o. c. p. 97—98.
3) *Ibidem*, p. 106 squ.
4) *Ibidem*, p. 107—108.

In acelaş timp, Leopold voia să lămurească această chestiune prin două articole întregitoare ale tratatului din 31 Martie 1684, în cari, prin primul se punea de acord cu Veneţienii, cedându-le viitoarele cuceriri în Dalmaţia, iar în al doilea căuta să insereze o tacită recunoaştere a drepturilor Coroanei ungare asupra Transilvaniei şi a Munteniei, urmând ca cele două articole să fie întărite prin jurământ. In favorul acestor precizări ale tratatului de alianţă interveni şi papa, care ceru nunţiului Pallavicini să obţină dela rege plenipotenţa necesară pentru depunerea jurământului de către cardinalul Barberini şi, în înţelegere cu Buonvisi, să caute a aplana motivele de gelozie între Sobieski şi Leopold[1]). Acţiunea împăratului determină pe regele polon să-şi dea pe faţă pretenţiile lui nu numai asupra Ţărilor Române, dar şi asupra Transilvaniei. Sobieski argumenta stăruitor pentru necesitatea de a-şi extinde protecţiunea mai cu seamă asupra principatului vecin, susţinând că teama de a vedea Ardealul subjugat de Austriaci a determinat pe Apafi să se arunce sub jugul turcesc, preferându-l pe acesta celui german, în timp ce Poarta, drept mulţumită, a confirmat pe fiul principelui ardelean ca urmaş în scaunul de domnie al tatălui său[2]). Găseşte că e straniu cum Viena preferă să vadă Transilvania sub jugul Porţii, decât sub apărarea creştinătăţii. Pretenţiile Austriei sunt cu atât mai nefondate, cu cât Ardealul, chiar cu consensul ei, de peste un secol e liber, alegându-şi totdeauna singur principii. Oricât ar fi fost Transilvania în vechime dependentă de Ungaria, ceeace Ardelenii neagă, afirmând că a fost numai unită cu regatul — „compars regi sed libera" — având-şi câştigat dreptul de alegere a principilor, ea nu mai poate fi considerată printre dependenţele regatului ungar. Dacă Ardelenii vreau să se unească cu Polonia, preferind — după cum afirmă ei — să moară, decât să trăiască sub Nemţi, e inuman din partea împăratului, că mai de grabă vrea să-i arunce în pieire, decât să-i lase să se unească cu o putere creştină.

---

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 104, f. 4.

2) In zilele de 22 şi 27 Iulie 1684 capichehaia ardeleană obţinuse dela vizir şi dela sultan athname-ul prin care fiul lui Mihail Apafi fu confirmat ca principe al Ardealului *(Török-magy. államokm.* VI, p. 471, 473), iar în 17 Septemvrie, la Alba-Iulia, tinărul principe primi din mâna trimisului Porţii steagul şi sceptrul domniei *(Mon. Com. R. Tr-niae.* XVIII, p. 25).

Articolul al doilea conţinând o tacită declaraţie în jurul acestei chestiuni, e înjust să se ceară jurarea lui, iar dacă el e prevăzut în tratatul general, e inutil un nou jurământ.

Impăratul poate să cucerească Ungaria turcească, Slavonia, Croaţia, Bosnia şi Serbia, dar e cel puţin curios că, în timp ce nu se poate cuceri Buda şi Érsek-Ujvár, nici păstra Váczul şi Pesta şi nici nu se poate rezista lui Thököly, se pun în discuţie chestiuni inutile şi jignitoare, pentru a cere unui rege amic declaraţiuni asupra unei provincii depărtate, elective şi prin nimic supusă casei de Austria. La toate aceste argumente nunţiul răspunse că e greşit întreg fundamentul argumentării, deoarece în pacea dela 1664, încheiată între împăratul şi Poarta otomană, fu recunoscut că principii Transilvaniei trebue să fie confirmaţi de ambele puteri[1]).

Chestiunea fiind foarte iritantă, Pallavicini nici nu îndrăzni să stăruiască, de teama să nu strice şi mai mult. Intr'un timp nunţiul credea că regele voia concesiuni asemănătoare celor obţinute de Veneţieni pentru Muntenia; revendicările regelui se refereau însă la Transilvania[2]).

Conflictul între Sobieski şi Leopold fu înăsprit apoi de faptul că în tabăra lui Thököly, ajunsă după înfrângerea dela Igló (14 Dec. 1684[3]) în mâna imperialilor, fu descoperită corespondenţa şefului rebelilor cu regele polon şi Buonvisi, comunicând acest lucru în secret lui Pallavicini, arătă că ar fi o nebunie din partea împăratului să lase pe Sobieski să-şi extindă stăpânirea asupra Ardealului, fiindcă regele ar lua sub protecţia sa pe Thököly, recunoscându-i părţile din Ungaria de el cucerite, ceeace ar fi un stimulent pentru rebeli. Avertizează, deci, pe Sobieski să nu pericliteze prin pretenţiile lui existenţa Ligei Sfinte, având destul teren pentru cuceriri în Podolia, Ucraina şi Moldova. Regele, la rândul său, învinuia însă pe Leopold, că se opune planurilor polone în Transilvania şi Muntenia, fiindcă vrea să ocupe el aceste provincii. Buonvisi însă, pentru a linişti pe Sobieski asupra inteţiunilor lui Leopold, declară categoric, că domnii actuali din Transilvania şi Muntenia vor fi lăsaţi în scaunul lor[4]).

---

1) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 104, f. 7.

2) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 104, f. 4.

3) *Angyal D.*, o. c. II, p. 119.

4) *Fraknói V.*, o. c. p. 108—109; *Hurmuzaki*, Docum. IX₁, p. 324.

Regele atunci, pentru ca operaţiunile lui militare să nu fie totuşi streine de regiunile asupra cărora ridica pretenţii, se arătă gata a-şi conduce oastea în Ungaria, ca împreună cu imperialii să decidă soarta războiului cu Turcii într'o luptă mare. Impăratul refuză însă categoric propunerea şi Buonvisi se angajă să-l convingă pe rege de imposibilitatea de a colabora a celor două armate, motivându-şi refuzul cu lipsa de prpoviziuni din Ungaria şi cu faptul că, operând pe două fronturi separate, Imperialii şi Polonii vor putea realiza succese mai mari pentru creştini[1]).

In timp ce Buonvisi căută să aplaneze conflictul dintre Leopold şi Sobieski, împăratul, pentru a exclude în viitor posibilitatea competiţiunilor polone asupra Transilvaniei şi Munteniei, se grăbi să ia măsurile necesare, pentru a-şi creia o situaţie diplomatică dominatoare în cele două ţări, punând astfel pe Sobieski în faţa faptului împlinit.

La 5 Februarie 1685 dădu instrucţiuni călugărului iezuit Antide Dunod să plece în Transilvania şi în Aprilie solul era la Făgăraş, la Apafi, cu care începu negocierile. Impăratul propunea principelui să renunţe pe faţă la protectoratul otoman, să primească pe cel austriac, să admită oaste germană în Ardeal, să intre în Liga Sfântă şi să încheie alianţă cu Şerban Cantacuzino sub autoritatea lui, ca rege al Ungariei, suzeranul legitim al celor doi principi. Aceştia apoi, dându-şi reciproc ajutor, să caute o apropiere cât mai mare între familiile lor prin căsătorii, iar între ţările lor prin libertatea comerţului şi egalitatea vămilor, luând în acelaş timp fiecare angajamentul ca nici unul să nu încheie vre-un tratat fără ştirea celuilalt[2]).

Apafi puse propunerile lui Dunod în discuţia comisiei emise de cele trei staturi ardeleneşti, care, la începutul lui Aprilie, răspunse cu o contrapropunere, cu totul deosebită de dorinţele imperiale. Totuşi fu decis să se înceapă în această chestiune negocieri cu Viena, trimiţând pe Ladislau Vajda la Curte, în acelaş timp însă, pentru a nu fi suprins de o ocupaţie militară germană, Apafi ordonă ridicarea armatei provinciale[3]).

---

1) *Fraknói V.*, o. c. p. 109—110.

2) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVIII, p. 33; *Mon. Hungariae, Diplomataria*, XIV, p. 5 squ; *V. Zaborovschi*, o. c. p. 69.

3) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVIII, p. 33.

La 14 Aprilie Dunod părăsi Făgăraşul şi la Cârţişoara reuşi să obţină dela Teleki ceeace nu putu stoarce principelui: un tratat de alianţă, prin care Dunod garanta în numele împăratului amnestie şi uitare pe seama tuturor celor compromişi în răscoala ungurească, sau în relaţiile cu Francezii, sau cu Polonii contra Imperialilor, asigura importante beneficii materiale pe seama lui Teleki, iar acesta se angaja să promoveze în tot chipul războiul turcesc în favorul creştinităţii şi în slujba lui Leopold, unind oastea ardeleană cu cea împărătească şi lăsând acesteia, la caz de nevoe, trecerea liberă în Muntenia, pentru cauza comună şi binele public şi particular al domnului muntean[1]).

Paralel cu această acţiune a lui Dunod, Csáki fu trimis şi el de Curtea imperială spre Ţările Române şi în Martie, pretendentul la scaunul Transilvaniei trecea prin Polonia, ocolind atât pe pârcălabul de Stryj, cât şi pe Sobieski, lăsând să se ştie că se îndreaptă peste Moldova în Muntenia. Regele află că misiunea solului e pentru apropierea strânsă, ce trebue realizată între Transilvania şi Muntenia, lucru pe care îl consilia şi el şi roagă pe Teleki să transmită scrisorile regale anexate lui Şerban Cantacuzino[2]). De fapt, Csáki în Aprilie era în Nordul Ungariei, în armata lui Schultz, care, concomitent cu misiunea dată lui Dunod, primi ordin dela împăratul, ca la momentul oportun să înainteze cu o armată de 10.000 oameni spre Debreţin şi Timişoara. Dunod, satisfăcut de rezultatul obţinut până acum, scrie lui Schultz că a promis în numele împăratului domnului muntean şi celui din Transilvania, că generalul va porni îndată spre Timişoara — a cărei cucerire, de altfel, fu totdeauna cerută de Şerban ca o condiţie a aderării sale[3]) — cu scopul de a apăra pe cei doi principi şi de a invada apoi teritorul turcesc. Roagă deci pe general să pornească spre regiunile indicate şi să trimită doi ofiţeri, oameni de încredere, la Teleki la Somlyo, dintre cari unul va fi trimis la Şerban Cantacuzino să-i anunţe sosirea oastei imperiale. Generalul să nu părăsească Timişoara, numai în cazul că va fi chemat de principele Ardealului sau al Munteniei să-i apere de Tătari, ceeace numiţii principi nu cred că

---

1) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVIII p. 329—331.

2) *Tört. Tár*, 1888, p. 160—161.

3) *V. Zaborovschi*, o. c. p. 70.

se va întâmpla. Toate acestea trebuesc executate repede, fiindcă cei doi principi pun în funcţie de cucerirea Timişoarei declararea lor făţişe contra Turcilor. De aici Schultz va trece îndată în Muntenia, unde oastea lui Şerban, în timp de 8 zile dela sosirea generalului, se va ridica cu Bulgarii silistrieni şi Sârbii până la 50.000 şi cu ajutorul lor se va putea înainta până la Constantinopol. Trecerea Dunării o va înlesni domnul muntean prin aruncarea unui pod[1]).

Petru Şerban şi Apafi a fost evident că proiectul tratatului de alianţă, adus de Dunod la Făgăraş, în ultimele lui consecinţe ducea la supunerea celor două provincii de către Austriaci şi la izolarea lor de alte puteri creştine, ca Polonia sau Rusia.

Din aceste motive cei doi principi, ameninţaţi de pofta de cucerire a Imperialilor şi de pericolul ce le-ar putea veni dela Poartă, la 1 Iunie 1685 semnară tratatul dela Făgăraş, prin care, aducându-şi aminte că în astfel de împrejurări „concordia res parvae crescunt...", încheiau veşnică şi trainică alianţă, angajându-se să menţină bună vecinătate între cele două provincii şi promiţând ca atât principii, cât şi supuşii lor, să se apere şi să se ajute reciproc, fiind prietenii prietenilor şi duşmanii duşmanilor comuni. Şerban Cantacuzino şi boierii săi se obliga să renunţe cu toată sinceritatea la Csáki, trădătorul cunoscut al Transilvaniei şi cei doi principi şi boierii lor se angajau să-şi comunice sincer unul altuia orice lucru rău ar afla despre ei, fie dela creştini, fie dela Turci. Dacă soarta ar aduce cu sine, ca oricare din ei să fie nevoit a-şi părăsi ţara, acela să nu fie numai primit în ţara celuilalt, dar să fie ţinut, ajutat şi sprijinit cu toată cinstea cuvenită acolo, să nu uneltească, nici să meargă în ţări streine şi să aibă reîntoarcere liberă în ţara lui[2]).

Apafi se temea de oştile imperiale şi de Csáki, Şerban de Turci, la cari vecinul ardelean se bucura de încredere şi consecinţa acestor temeri a fost tratatul încheiat.

Pactul însă nu atingea prin nimic propunerile lui Dunod.

Faţă de politica Imperialilor cei doi vecini acţionau în mod deosebit. Apafi, pentru a înlătura o invazie germană în Ardeal, începu negocieri la Viena[3]), iar Şerban continuă să se arate dis-

---

1) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVIII, p. 331—334

2) *Ibidem*, p. 341—344.

3) *Ibidem*, p. 344—346.

pus a colabora cu creştinii, ţinând corespondenţă şi cu Imperialii şi cu Polonii.

Sobieski urmărea plin de îngrijorare acţiunea lui Dunod în Transilvania. Vedea unde ţintea Lopold, deaceea trimise pe Demicki în Ardeal să ia informaţiile necesare şi promise lui Teleki că va coborî la Stryj[1]), să supravegheze mai deaproape lucrurile din această provincie. Prin Maiu apoi — când solul ardelean Inczédy, reîntorcându-se dela Viena, trecu pe la Varşovia, — regele îşi arătă, prin omul său Mątzynski, dorinţa de a aduce pe Ardeleni în situaţia de a se bucura de aceeaş libertate ca şi Polonii, stăruind mai cu seamă ca Transilvănenii să nu încline spre Imperiali, fiindcă aceştia niciodată n'au fost bine intenţionaţi faţă de ei, dimpotrivă, se străduesc spre răul Ardealului[2]).

In ce priveşte atitudinea lui Şerban, Sobieski nu avea nici o îndoială. Incă din Februarie domnul Munteniei asigurase din nou pe rege, că persistă în dorinţa de a se elibera de jugul otoman şi de a-şi uni armele cu cele creştine, iar în Maiu şi Iunie trimise în Polonia ştiri despre mişcările şi intenţiile Tătarilor, informaţiuni mult preţuite de Pallavicini, ca venind dela un principe „care, ne degenerând dela originea sa, e cu mult zel pentru creştinătate, înţelept şi prudent, dând cele mai bune lămuriri din acele părţi"[3]).

Pallavicini deci, ca şi cercurile din Varşovia, era sigur de ajutorul domnului muntean şi în Iulie, când se svoni că Tătarii se vor angaja în luptă cu Moscoviţii, nunţiul apostolic stărui la rege să nu scape ocazia de a alunga pe cei câţiva Turci din Moldova cu Dumitraşcu-Vodă cu tot şi pe un pod, pe care urma să-l ridice peste Dunăre Şerban, să treacă cu oastea în Imperiul Otoman[4]).

4. Expediţia polonă din 1685. Infrângerea dela Boian.

Indemnurile nunţiului apostolic veneau în momentul când pornirea, din aceste părţi, a acţiunii Ligei Creştine împotriva Turcilor nu mai putea fi amânată.

Dinspre Ungaria Imperialii începuseră operaţiunile şi Carol

1) *Tört. Tár*, 1888, p. 161—162.
2) *Ibidem*, p. 170—171
3) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 104, f. 170—171; *Ibidem*, f. 63, 159, 162.
4) *Ibidem*, v. 104, f. 222—223.

de Lorena asedià Érsekujvárul[1]), iar Schultz înconjură Eperjesul[2]). La rândul său, Sobieski făcu pregătiri pentru noua campanie, animat de vechea dorinţă de a trece biruitor peste Dunăre în Imperiul Otoman. Impotriva regelui se ridică însă opoziţia marelui hatman Iablonowski şi a fraţilor Sapieha, cari, instigaţi de partida franceză, cerură renunţarea la aceste planuri menite să servească interesul regelui şi al Casei de Austria şi limitarea acţiunei la asediul Cameniţei. Opoziţia nu alegea armele pentru a combate pe Sobeski. In dietă se proferară la adresa lui acuze atât de violente, încât acesta, desgustat, pretextând că e bolnav, renunţă să conducă personal campania din acest an[3]). Inarmările continuară totuşi şi în 3 August oastea plecă din Gliniany spre Ustie, lângă Nistru, unde sosi peste trei săptămâni şi la sfârşitul lunei se lucra la podul ce trebuia aruncat pe malul moldovenesc al apei[4]). Totul se făcea cu bani pontificali, pe cari îi administra Bonesana, însărcinat de Pallavicini să-l ţină la curent cu mersul operaţiunilor. El raportă nunţiului că oastea polonă în 8 Septemvrie a trecut Nistrul[5]).

Campania polonă găsi situaţia politică din Moldova schimbată. Şerban Cantacuzino, după ce se asigurase din partea Ardelenilor prin tratatul dela Făgăraş şi îşi consolidase situaţia la Turci, trimiţând cai şi bogate proviziuni[6]), căută să înlăture o altă pedică a politicei creştine, pe vecinul său din Moldova, Dumitraşcu Cantacuzino. In acest scop provocă emigrarea câtorva boieri moldoveni, pe cari îi trimise cu pâri la serascher şi susţinând plângerile acestora cu bani, reuşi să alunge din scaun pe Dumitraşcu-Vodă, punând în locul lui pe Constantin Cantemir.

Noul domn al Moldovei îşi luă faţă de protectorul său din Muntenia angajamentul „că din cuvântul lui nu va eşi, ce-i va porunci pe voie i-a face toate" şi că va fi favorabil creştinilor, dela cari Şerban, în urma înţelegerilor cu Polonii şi cu Imperialii, avea mari nădejdi de eliberare[7]).

Constantin Cantemir însă, cunoscând până unde şi în ce sens

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 88.
2) *Angyal D.*, o. c. II, p. 133 squ.
3) *N. A. de Salvandy*, o. c. IV, p. 170—174.
4) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 104, ff. 250, 255, 265, 269.
5) *Ibidem*, v. 104, f. 274—275.
6) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 84.
7) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 227

se poate avea sprijinul Polonilor, când primi domnia din mâna serascherului îndeplini fără întârziere condiţiunea pusă de acesta şi trimise pe fiul său Antioh ostatec la Poartă, asigurându-şi astfel sprijinul Turcilor, mai puternic decât cel al Leşilor, pe cari nici cu prilejul expediţiei din 1684 nu voi să-i sprijinească.

Angajamentele luate faţă de Şerban le reduse la servicii personale ce le făcu vecinului din Muntenia, iar faţă de evenimentele externe luă atitudine cât mai preacută, încercând să înlăture pericolul cuceririlor polone, fără a recurge prea mult la ajutorul militar a Turcilor, cu scopul de a scuti ţara de greutăţile războiului şi de a-şi păstra cu orice preţ autonomia internă.

La 5 Iulie 1685 Constantin-Vodă era instalat în scaunul din Iaşi şi curând avu să se plângă de vecinii din Nord. Podghiazurile leşeşti, organizate la graniţă, loveau fără încetare târgurile Moldovei până la Cotnari şi Iaşi, jefuind mânăstirile[1]) şi tot ce le eşia în cale.

Mai mare bine Cantemir nu aştepta nici dela oastea polonă, care ajunsese la Nistru. Constantin Vodă căută deci calea paşnică a înţelegerei şi la 11 August o solie moldoveaă sosi în republica vecină, peste o săptămână alt sol trecea pe la Iablonowski[2]), iar în Septemvrie, domnul Moldovei încredinţă pe episcopul catolicilor din Moldova, polonul Dluski, — pe care, de altfel, nu-l agrea în postul său[3]), — ca, de vreme ce şi aşa se reîntoarce în Polonia, să-i ducă la îndeplinire o misiune la Sobieski[4]). Ea trebue să fi fost asemănătoare celei trimise, concomitent, în tabăra lui Iablonowski.

Polonii anume, după trecerea Nistrului, pe la 10 Septemvrie repeziră pe colonelul „cazac" Apostol cu 1500 oameni, care năvăli până la Iaşi şi întâmpinând la Copou pe hatmanul Velicico Costin, trimis de Cantemir să ţină calea Leşilor, înfrânse şi împrăştie oastea moldoveană şi turcească a hatmanului, ameninţând să prindă pe domnul însuşi în scaunul său[5]). O altă simţitoare înfrângere suferi Velicico Costin, când încearcă să oprească un

---

[1]) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 231.

[2]) *C. Chovaniecz*, o. c. p. 123, nota 1.

[3]) *Gh. Călinescu*, Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia, nei secoli XVII e XVIII. *Diplomatarium Italicum*, I (1925), p. 9, 33—34.

[4]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 104, f. 274—275.

[5]) **Ibidem*, v. 104, f. 283; *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 231—232.

puternic podgheaz la Baia[1]). Speriat de incursiunile Polonilor, Cantemir-Vodă se grăbi a trimite la Iablonowski pe călugărul minorit Giovanni Batista del Monte, pentru a asigura pe general că atât el, domnul Moldovei, cât şi al Munteniei, sunt de partea Ligei Sfinte şi nu aşteaptă altceva decât ca lucrurile creştinilor să se îndrepte astfel, încât numiţii domni să nu trebue să se teamă că prin alăturarea la creştini şi-ar atrage pieirea proprie. Altcum ar face-o, fiind cu sufletul foarte înclinaţi a se arăta făţiş contra păgânilor. Misionarul stărui la generalul polon să nu înainteze prin Moldova, fiind aceasta prădată până la epuizare, ci să asedieze Cameniţa, fiindcă fără cucerirea acesteia, de ar pustii zeci de ani Moldova, Polonii nu vor avea nici un folos şi nu vor putea păstra în ea nici o palmă de loc. Dacă nu se învoeşte la aceasta cel puţin să cruţe ţara de jafuri şi prădăciuni şi să-şi îndrepte oştile spre Bugeac.

Arătând cauzele pentru cari domnul nu poate sprijini pe faţă pe creştini, del Monte asigură pe hatman că, ori vor fi învinşi Turcii, ori nu, Moldovenii tot aşa vor fi năpăstuiţi de Tătari, cari pot să primejduiască şi armata polonă, tăindu-i retragerea şi zahareaua. Dădu apoi amănunţite informaţiuni asupra Turcilor şi confirmă ştirea că hanul Tătarilor s'a unit cu serascherul aşezându-se la Ţuţora, în timp ce mari cantităţi de proviziuni erau duse pe Prut spre Cameniţa.

Iablonowski rămase impresionat de argumentele părintelui minorit, se îndoia însă nu de sinceritatea acestuia, ci de a domnului moldovean, de care se temea să nu se arate favorabil creştinilor numai de frică, iar după ce va trece pericolul să nu mai vrea să-şi scuture jugul otoman. Retrimise deci, după 22 Septemvrie pe del Monte la Cantemir cu răspunsul că cei doi voevozi români, pentru a dovedi înclinarea lor spre creştini, să lase liberă trecere prin ţară podgheazurilor trimise să prindă veşti despre mişcările duşmanului, să ţină strânsă şi sinceră corespondenţă cu generalii poloni şi să trimită plenipotenţiari pentru a negocia cu republica[2]). Din partea lui Constantin Cante-

[1]) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 231.

[2]) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 104, f. 299; *D. Cantemir*, Istoria Imperiului Otoman, trad. I. Hodoş, II, p. 517; Viaţa lui Constantin Vodă Cantemir, trad. N. Iorga, Bucureşti, 1925, p. 47.

mir se şi prezentă, în 27 Septemvrie, o solie de 25 persoane la Iablonowski[1]). Fie prin aceasta, fie printr'un om special trimis peste câteva zile, se pare că domnul Moldovei a anunţat pe general în preajma luptei dela Boian despre situaţia trupelor păgâne, indicând locul unde se află Moldovenii săi, cu cari, ca şi Şerban înaintea Vienei, urma să lase victoria creştinilor[2]).

In acest timp Polonii trecură prin pădurile mlăştinoase ale Bucovinei, coborând până la Boian. Turcii, la rândul lor, pătrunseră cu o oaste puternică condusă de serascherul Soliman Ainegi paşa în Moldova, să introducă în Cameniţa o mare cantitate de provisiuni, strânsă de Cantemir şi de Şerban Cantacuzino[3]). Pătrunderea Polonilor în ţară însă îi făcu să lase proviziile în Iaşi şi luând cu ei pe Constantin Cantemir cu 5000 de Moldoveni, se repeziră să surprindă pe Leşi. In ultimele zile ale lui Septemvrie cele două oşti se apropiară. Colonelul Isgra, trimis de creştini în recunoaştere, aduse vestea că Turcii sunt aproape şi a doua zi vor fi în faţa taberei polone. Indată începură pregătirile în lagărul leşesc. Se publică îndulgenţă plenară pentru toţi cei ce vor cădea în luptă, soldaţii fură cuminecaţi, dar în timpul acestor pregătiri, păgânii, protejaţi de o ceaţă deasă, atacară tabăra creştinilor, înainte ca aceştia să fi putut suna alarma[4]).

Era la 1 Octomvrie 1685 când Polonii fură surprinşi de atacul Tătarilor. Tabăra leşească, aşezată în apropiere de Boian, avea în spate Prutul şi mlaştini de netrecut, în faţă un deal cu o pădurice şi un şanţ strâmt, adânc şi băhnos, înconjurând aproape întreagă tabăra, la stânga un şes de o jumătate leghe până în pădurea Bucovinei, iar la dreapta o mlaştină traversată de părăul Huceul, cu un pod solid şi o moară stricată[5]).

Tătarii încercară trecerea la aripa dreaptă a oastei leşeşti, fură însă respinşi şi câteva steaguri de Poloni năvăliră peste părău în urma păgânilor, tăind vre-o 30 din ei. Polonii însă ajunseră în mare pericol, fiind înconjuraţi de mulţimea Tătari-

---

1) *C. Chovaniecz*, o. c. p. 123, nota 1.
2) *D. Cantemir*, Ist. Imp. Ot. II, p. 519.
3) *N. Iorga*, St. şi doc. XI, p. 158, nota 1.
4) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 104, f. 303—305.
5) *I. Nistor*, Lagărele dela Lenţeşti şi Şerăuţi, *Inchinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 302.

lor şi numai după o luptă îndârjită reuşiră a se reîntoarce în tabără. Vre-o 2000 Tătari forţară apoi trecerea la aripa stângă, dar şi aici Leşii, după o luptă violentă, alungară pe Tătari dincolo de şanţ. Văzând centrul şi aripa stângă mai puternică, seraschierul aruncă în luptă şi pe ieniceri şi atacă din nou aripa dreaptă, unde se aflau Cazacii apăraţi de natura terenului şi de carăle nelegate. Năvălind peste apă, păgânii erau punctul de a cuceri carăle Cazacilor[1]), dar Iablonowski repezi în ajutorul acestora pe Lituani şi când şi aceştia fură puşi pe fugă de păgâni, interveni regimentul de reiteri cari cu focuri de puşcă şi cu două tunuri opriră năvala Tătarilor, îi scoaseră din şanţ şi restabiliră ordinea în aripa Cazacilor[2]). In această luptă Constantin Cantemir şi Moldovenii săi dădură dovezi de străşnicie războinică mult apreciată de Turci[3]).

Urmă o zi de linişte.

In seara de 4 Octomvrie Polonii, văzându-şi tabăra prea expusă atacurilor tătare, încercară să se apropie de Prut, dar cum simţiră păgânii mişcare la Leşi, năvăliră asupra ariergardei cu atâta putere, încât lupta ajunsese până în apropierea lui Iablonowski. Totuşi Polonii au mutat tabăra, pe care, ţinând necontenită luptă cu păgânii, reuşiră să o lege.

In poziţiunea aceasta Polonii stătură mai multe zile, loviţi continuu de repetatele atacuri ale Tătarilor, pe cari numai focu-

---

1) *Zaluski*, o. c. I_2, p. 941.

2) *Hurmuzaki*, Docum. V_1, p. 111—114.

3) D. Cantemir (Ist. Imp. Ot. II, p. 519—520) povesteşte pe larg participarea tatălui său în lupta dela Boian. Naraţiunea, deşi are aparenţa că justifică atitudinea lui Const. Cantemir faţă de creştini (*I. Minea*, D. Cantemir, Iaşi, 1926, p. 185) e confirmată în parte de documente şi pare a fi în întregime demnă de încredere. Cert e că Moldovenii au luptat vitejeşte împotriva Polonilor (*Coyer*, III, p. 51). Momentul când au intrat în luptă, credem că trebue fixat în această primă fază a bătăliei dela Boian. Cea mai largă expunere asupra luptei se află în *Zaluski*, (o. c. I_2, p. 938—947): *„Relatio gestorum exercitus S. R. M-tis et Reipublicae sub magna clava Stanislai Joannis Iablonowo Iablonowski... facta in comitiis 1685“*, care e destul de parţială, relevând cu deosebire rolul Lituanilor, duşmani ai regelui. Am coroborat-o deci cu raportul imparţial al lui Bonesana (*Hurmuzaki*, Docum. V_1, p. 111—114) şi mai târziu cu Coyer. Iablonowski nu aminteşte pe Moldoveni, decât ca ajutând pe Turci să pătrundă pe poteci ascunse prin păduri, pentru a surprinde tabăra polonă în timpul

rile de artilerie ale generalului Konski îi putură împrăştia, alungându-i dela întăriturile taberei şi dela corturi. In acest timp ienicerii devastară păşunile, iar Tătarii ocupară singura linie de retragere, trecătoarea îngustă din pădure. In tabăra polonă începu să se simtă lipsa de proviziuni şi de furaj, încât Iablonowski, pentru a nu fi înfometat şi înecat în mlaştinile ce le avea la spate, făcu planul de retragere pe care-l execută Konski, generalul artileriei.

Dela câţiva prizonieri făcuţi cu prilejul luptelor ce au urmat, s'a cunoscut mai târziu intenţia Turcilor de a ataca cu acest prilej ariergarda, în timp ce Tătarii, conduşi de Moldovenii cunoscători ai potecilor, urmau să atace carăle în pădure. Planul reuşi însă numai în parte.

Polonii tăiară copacii şi făcută două poduri peste mlaştinile din spate şi în noaptea de 8 spre 9 Octomvrie, după ce lăsară aprinse focurile din tabără, începură traversarea pădurii. In besna ce acoperia înfriguratele sforţări ale trupelor cari mânau carăle Cazacii jefuiră ce a mai rămas din bagaje şi Bonesana numai cu greu putu să-şi mântuiască carul cu banii. După furgoane, se adânci în pădure cavaleria. In zorii zilei Turcii, observând retragerea Polonilor, năvăliră asupra ariergardei compuse din infanterie, dragoni şi o parte din artilerie, care sub comanda generalului Konski acoperia retragerea. Atacurile cavaleriei turceşti şi ale Tătarilor cădeau repetate cu violenţă tot mai mare, intrară în luptă şi Moldovenii şi ienicerii şi cum, dela un timp, focurile de armă şi de artilerie ajunseră să nu mai

---

retragerii. Din naraţiunea lui D. Cantemir reiese însă, că Moldovenii au fost cei dintâiu atacaţi, fiind aşezaţi pre Apus de Nistru (recte Prut) şi credem că e a se înţelege, că domnul Moldovei era aşezat dincolo de părăul Huceul cu ordinul de a împiedeca o mişcare de încercuire a oastei otomane, pornită din aripa dreaptă a Leşilor, unde erau Cazacii. Năvălind Polonii în această direcţie, Cantemir îi opri şi, la sgomotul luptei, Tătarii atacând înconjurară pe Leşi, cari abia putură scăpa în tabără. După aceasta fu îndreptat atacul la care participară şi Turcii, punând în pericol întreagă tabăra polonă. Şi N. Costin credem că se referă la această parte a luptei, când povesteşte că domnul Moldovei „au eşit singur cu capul lui şi cu curtea lui, cu boerinaşii şi slujitorii, ce avea mai de treabă, la harţă şi mare vitejie au arătat la acea aripă dincotro au dat el năvală asupra Leşilor, cât spun că îndată au legat Leşii tabăra şi au clătit înapoi dintr'acela ceas". (Letop. II, p. 38).

aibă efect, se încinse măcelul în care, alături de încercaţii războinici poloni şi turci, se remarcară Moldovenii, tăind în rândurile Leşilor cu săcurea lor ascuţită, lungă de cinci picioare, armă cum nu se poate mai ucigătoare în astfel de învălmăşeli. Lupta ţinu zece ore şi numai Konski care, utilizând bine natura terenului, ştiu să împiedece desfăşurarea întregei forţe a trupelor păgâne, rărind în acelaş timp rândurile acestora cu focuri de artilerie, reuşi să salveze oastea leşească dela dezastru. Polonii trecură prin repetate primejdii şi doar împrejurarea, că trecătoarea era ocupată de Tătari, a împiedecat pe mulţi Poloni să caute scăpare prin fugă.

In acest timp carăle şi cavaleria traversară pădurea şi când erau pe punctul de a ieşi la luminiş, înainte de a se putea aşeza în ordine de bătae, Polonii fură atacaţi cu toată puterea de Tătarii cari le ieşiră înainte şi numai după sângeroase încăerări Leşii reuşiră să forţeze trecerea. Indată ieşi din pădure şi restul oastei polone şi păgânii încercară atunci un nou atac general, sprijinindu-se de valul de pământ care tăia câmpia. Trupele colonelului Iskra întâmpinară atacul cu bravură, intrară apoi în luptă şi steagurile cuirasierilor (panţerilor), în timp ce Cazacii, sub colonelul Hrizea, fură înfrânţi, fugăriţi şi parte din ei prinşi cu colonel cu tot. Artileria lui Konski ţinu totuşi pe Turci şi Tătari dincolo de val şi în 11 Octomvrie Polonii reuşiră să-şi aşeze carăle în lagărul dela Lenţeşti.

Cercetaşii, trimişi în recunoaştere, aduseră vestea că păgânii s'au retras la Pererita, unde au aşezat corturile.

La 18 Octomvrie Polonii trecură cu tabăra la Czerlenica, lângă Nistru şi cum cercetaşii aduseră ştirea că Tătarii cu sultanul Galga au năvălit în Volhinia, spre care se vor îndrepta şi hanul şi serascherul, fură trimise ajutoare lui Lasko, care dela Tremblova făcea paza graniţei. Sniatynul şi podul dela Ustie fu întărit, iar în Pocuţia fu lăsat Dimidecki cu 40 steaguri.

La 29 Octomvrie 1685 Iablonowski împărţii armata în cartierele de iarnă[1]) dealungul graniţei şi cu aceasta campania fu mântuită, fără a se fi obţinut nici un rezultat.

Eşecul suferit produse îndârjire şi mai mare în rândurile

---

[1]) *Zaluski*, o. c. I₂, p. 938—947; *Hurmuzaki*, Docum. V₁, p. 111—114; *Coyer*, Histoire de Jean Sobieski. Varşovie, 1761, III, p. 48—57.

Polonilor învrăjbiţi. Se căutau vinovaţi şi Iablonowski acuză pe rege că a periclitat existenţa oştirei şi rostul campaniei, întârziind intenţionat să trimită la timp ajutorul cerut[1]). Veni rândul şi lui Constantin Cantemir, a cărui purtare în luptă fu semnul evident al trădării creştinilor. Domnul Moldovei fu acuzat că prin perfidie şi înşelătorie a trimis pe călugărul Del Monte în tabăra leşească şi profitând de faptul că iezuitul era bine cunoscut la Poloni şi nu i se tăinuia nimic, — dimpotrivă generalii avură bune înţelegeri cu el, negociind unirea armelor moldovene cu cele leşeşti, — la reîntoarcerea misionarului, Cantemir îl prinse şi îl cetlui, trimiţându-l serascherului să-i stoarcă prin tot felul de cazne informaţii despre tăria şi intenţiunile Polonilor[2]). Svonul fu desminţit curând de însuşi Del Monte[3]), dar răspândirea lui e mărturia impresiei făcute în cercurile leşeşti de atitudinea lui Cantemir.

Şerban Cantacuzino nici nu participă personal la campania din acest an. Chemat de serascher să ajute cu contingentul său de Munteni oastea otomană, Şerban trimise proviziunile cerute şi 1000 de ostaşi în tabăra turcească, el însă, cu restul oastei, întârzie plecarea până la 1 Octomvrie, apoi mişcă încet spre serascher, cu gândul că până va ajunge la graniţă, sau poate şi mai de vreme, Turcii şi Tătarii vor mântui lucrul, scopul expediţiei nefiind războiul, ci aprovizionarea Cameniţei[4]). Astfel, mergând încet, „făcând pe zi abia drumul de un ceas"[5]), ajunse la Iaşi când lupta dela Boian se dăduse, fiind primit în absenţa domnului de beizadeua Dimitrie Cantemir. A treia zi însă Şerban a şi pornit cu oastea înapoi, evitând să mai dea ochi cu serascherul[6]), grăbindu-se a urmări evenimentele din Transilvania, unde apărură deodată la Nord armatele împăratului, iar în dieta din Alba-Iulia trimisul imperial Dunod[7]).

---

1) *N. A. de Salvandy*. o. c. III, p. 177.

2) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 104, f. 344—345

3) *Ibidem*, v. 105, f. 3.

4) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVIII, p. 356.

5) *D. Cantemir*, Viaţa etc., ed. cit., p. 45.

6) *Ibidem*, p. 46.

7) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVIII, p. 37—38.

5. Creşterea rivalităţii polono-austriace şi pătrunderea Imperialilor în Ardeal.

Odată cu sfârşitul campaniei din 1685 atât Leopold, cât şi Sobieski, îşi inteţiră eforturile pentru a-şi pregăti expansiunea stăpânirii lor asupra provinciilor dunărene. Faţă de înfrângerea suferită de armele polone la Boian, împăratul putea arăta o serie de biruinţi ale oştilor sale în Ungaria. La mijlocul lui August Imperialii zdrobiră o puternică oaste turcească la Essek, Carol de Lorena repurtase o mare victorie asupra lui Ibrahim paşa la Gran, Caprara cucerise Érsekujvárul, iar în Nordul Ungariei Eperjes, Tokaj, Kassa, Ungvár, Sàrospatak, Szolnok şi Sàrvàr căzură în mâinile generalilor imperiali[1]).

Greşala paşei de Buda, care în Octomvrie arestă pe Thököly, trimiţându-l legat la marele vizir, limpezi situaţia din Ungaria în favorul Imperialilor, spre cari se îndreptau mare parte a curuţilor şi acum Leopold păşi mai energic în chestiunea transilsilvană, căutând să pună pe Sobieski în faţa unei stăpâniri austriace indiscutabile. Generalii imperiali anunţară deci pe Apafi că o parte a oastei o vor aşeza în cartiere de iarnă în regiunea Chiuariului şi în Maramurăş, iar Dunod, trimis din nou de Leopold la principele Ardealului, declară staturilor ardelene în dieta deschisă la 26 Octomvrie că „ori trebue, ori nu, Maiestatea Sa vă ia sub protecţia Sa — aliativă numai cu cele două Ţări Româneşti", cerând totodată, părintele iezuit, Ardelenilor, ruperea imediată şi făţişe a ţării de Turci. Curând apoi Veterani îşi anunţă sosirea trupelor în Ardeal şi sub presiunea armelor nemţeşti, Apafi semnă pactul din 27 Noemvrie la Ibaşfalău, oferind 180.000 taleri pentru ca soldaţii să nu treacă hotarul locurilor desemnate de el pentru iernat[2]). Motivele, pentru cari oastea imperială intra în Transilvania, le mărturisi generalul Caprara, care era convins că Ardelenii ar prefera să dea ţara pe mâna Polonilor decât pe a Imperialilor şi că, dacă el n'ar fi ocupat Nordul Transilvaniei, Polonii ar fi coborât fără îndoială în Ardeal, ba chiar şi sol împuternicit ar fi venit să încheie tratat cu Ardelenii, dacă ar fi putut străbate din acele părţi[3]).

---

1) *N. Iorga*, Gesch. d. Osm. Reiches, IV, p. 213—214.

2) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVIII, p. 38—40; *Roderich Goos*, Österreichisches Staatsverträge, Fürstentum Siebenbürgen, (1526—1690). Wien, 1911, p. 866 squ.

3) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVIII, p. 42.

Bănuiala generalului se întemeia pe svonul, care se răspândise, că Turcii ar fi cedat Ardealul Polonilor pe lângă anumite condițiuni[1]) și pe faptul că la Viena se știa că Sobieski și-a așezat oștile in cartiere de iarnă în așa fel, ca să împiedece cucerirea cetății Munkàcs fie din partea Imperialilor, fie a Turcilor, intrând în legătură și cu soția lui Thököly, care era în cetate[2]).

Intr'adevăr, regele polon era cu totul pornit împotriva lui Leopold și a politicei imperiale în Transilvania. Căsătoria Electorului de Brandenburg cu arhiducesa austriacă Maria-Antoineta, promisă de doi ani principelui Iacob Sobieski, înfurie pe regină și atinse greu mândria regelui polon. Apoi acțiunea lui Dunod, îndreptată asupra Transilvaniei și a Țării Românești, înverșună și mai mult pe Sobieski împotriva lui Leopold și regele căută acum sprijinul lui Ludovic XIV, pentru a-și întinde înaintea împăratului stăpânirea asupra celor trei principate vecine. Incă din toamnă regele trimise pe cancelarul său Wielopolski la Curtea din Versailles, cu misiunea de a relua vechile legături între cele două țări și de a cere ajutorul regelui francez contra lui Leopold. Sobieski condiționa reînoirea războiului contra Turcilor de încuviințarea și ajutorul lui Ludovic al XIV. In acest scop propuse două planuri de campanie: unul prevedea limitarea operațiunilor la cucerirea Cameniței, celalalt ocuparea Moldovei și a Munteniei, cerând ca regele Franței să precizeze pe care îl crede mai util pentru creștinătate. Ludovic al XIV însă nu dădu nici o atenție propunerilor polone[3]).

In acest timp, cu toate că se primiseră știri despre eșecul expediției din Moldova și retragerea oștilor polone din Bucovina, regele continuă să stăruie în planurile lui vechi. Consultă pe Pallavicini în chestiunea refacerii armatei și viitoarea campanie o proiecta întâiu în Basarabia și Bugeac, pentru a le devasta și a împiedeca astfel apropierea Tătarilor de Polonia, urmând apoi să pătrundă în Moldova și Muntenia[4]). Planul nu convenea lui Pallavicini, care, susținând politica imperială, oferi

---

1) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVIII, p. 42.

2) *Fraknói V.*, o. c. p. 159.

3) *Ibidem*, p. 159—160.

4) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 104, f. 361.

un important ajutor bănesc dacă operaţiunile se vor îndrepta asupra Cameniţei, declarând în acelaş timp, în consiliul dela începutul lui Decemvrie, că Sf. Scaun recunoaşte drepturile Coroanei ungare asupra Transilvaniei, Moldovei şi Munteniei. Sobieski ripostă că cele trei provincii au fost pierdute de atâta vreme de Coroana ungară, încât oricine le poate ocupa. Se arătă totuşi dispus să înceapă campania cu asediul Cameniţei, dacă papa îi va da artileria necesară[1]).

Nunţiul apostolic şi rezidentul imperial stăruiau pentru limitarea operaţiunilor la asediul Cameniţei, fiindcă se temeau că Polonii, pornind campania în Moldova şi Muntenia, după cucerirea acestora vor pătrunde în Ardeal. Şi de fapt Sobieski îşi mărturisi gândurile lui Bethune, declarând că acum e momentul potrivit ca regele Franţei să-şi măsoare puterile cu Leopold, altcum acesta încă în cursul iernei va fi stăpânul Ungariei, va cuceri Transilvania, Muntenia şi Moldova şi va încheia pace cu Turcii, având apoi libertatea de a-şi îndrepta armele unde va voi. Polonia atunci, fiind înconjurată de provinciile imperiale, nu va mai fi în stare să dea sprijin Franţei. Ludovic să se grăbească deci a ajuta Polonilor să devie ei stăpâni asupra celor trei provincii, zădărnicind astfel planurile Imperialilor[2]).

Deşi din Franţa nu veni nici de data aceasta vre-un ajutor, regele rămânea pe lângă planurile lui şi Pallavicini raportă la Roma că Sobieski a decis strângerea oastei pentru a putea pleca spre Dunăre, unde trebue să ajungă până la sfârşitul lui Mai. Campania se prevedea uşoară, având regele credinţa că i se vor ataşa şi domnul Moldovei şi cel al Munteniei cu oştile lor. Acestora le va lăsa un bun număr de auxiliari poloni, pentru a opri, la nevoe, trecerea Turcilor peste Dunăre, iar regele cu grosul oştirei va pleca în Bugeac să nimicească cuiburile Tătarilor.

Nunţiul, nemulţumit, se îndoia de izbânda planului regal, spunând că nu înţelege pe ce temeiu are regele atâta încredere în Moldoveni şi Munteni, încât să lase în seama lor la Dunăre o parte din armata obosită şi epuizată de lupte[3]).

---

1) *Fraknói V.*, o. c. p. 160.

2) *Ibidem*, p. 160—161.

3) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 104, f. 389, 401.

Speranţele lui Sobieski în sprijinul lui Şerban, în urma repetatelor asigurări primite dela acesta, erau motivate. In ce priveşte pe Constantin Cantemir însă, la Varşovia, la sfârşitul lui Ianuarie 1686, stăpânea o vie duşmănie şi mânia Polonilor nu întârzie a se manifesta prin desele podgheazuri cari, năvălind dela graniţă, jefuiră Moldova până la Târgul-Frumos[1]).

Regele însă căută să cucerească pe cale diplomatică ceeace nu putu obţine prin arme şi, cum se convinse în campaniile trecute că Petriceicu-Vodă nu poate să-i aducă nici un sprijin printre boerii moldoveni, încercă acum să atragă în sfera politicei sale pe actualul domn moldovean. Prilejul se oferi în Noemvrie 1685, când Miron Costin îi ceru încuviinţarea de a se reîntoarce in Moldova. Fostul logofăt arătă, cu acest prilej, regelui, scrisoarea fratelui său Velicico, prin care hatmanul, din îndemnul lui Cantemir, îl chema să se reîntoarcă în ţară, fiind aceasta şi dorinţa serascherului[2]).

Sobieski crezu că e momentul să se folosească de acest om cu trecere înaintea Turcului, a domnului şi a boerilor moldoveni, spre a câştiga prin el pe Constantin Vodă pentru planurile sale. La 19 Noemvrie Miron Costin primi dela Iablonowski o însemnată sumă de bani pentru călătoria sa în Moldova. La sfârşitul lunei Miron era în ţară şi îndeplinindu-şi misiunea, trimise cu răspunsul un curier, care ajunse la Iablonowski în 10 Decemvrie[3]). Nu cunoaştem rezultatul intervenţiilor lui Costin pe lângă Constantin Vodă, dar probabil tot el a indicat regelui calea prin care ar putea duce negocieri, fără a trezi bănuiala Porţii, cu domnul Moldovei, fiindcă în ultimele zile ale anului 1685, Pallavicini trimise la călugărul del Monte, care se afla în mare favoare la Curtea domnului moldovean, să vie în Polonia, pentru a relua negocierile începute mai înainte în vederea intrării lui Constantin Cantemir în Liga Sfântă[4]).

Concomitent cu această acţiune a Polonilor pentru atragerea domnului moldovean de parte lor, se desfăşura cea a Imperialilor, cari trimiseră din nou pe Csáki în Ţările Române să se înţeleagă cu Şerban pentru ofensiva cea mare, pe care

---

1) *Török-magy. államokm.* VII, p. 141—142.
2) *C. Chovaniecz*, o. c. p. 120—121.
3) *Ibidem*, p. 124.
4) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 105, f. 3—4.

Leopold o pregătea în acest an în Ungaria şi peste Dunăre. Sobieski, în faptul că solul împărătesc trecu fără ştirea lui prin Polonia spre cei doi voevozi români, văzu iarăşi uneltirile lui Leopold şi mânia lui împotriva împăratului acum era atât de înverşunată, încât Pallavicini, de teamă să nu se disolve Liga Sfântă, raportă cazul la Roma. De aici îndată fură expediate instrucţiuni lui Buonvisi să reţină pe Leopold dela orice ar putea să-l aducă în conflict cu Sobieski. Buonvisi linişti Curtea din Varşovia că intenţia împăratului nu e să supună Muntenia, deşi aceasta fusese mai înainte supusă Coroanei ungare, dimpotrivă, priveşte pe domnul muntean nu ca pe un vasal, ci ca pe un aliat. Pe Csáki l-a trimis la el numai să-l menţină în credinţa faţă de Ligă şi să-l asigure de ajutorul ce-l ceruse pentru a-şi recâştiga libertatea[1]).

Curând reintră însuşi Csáki în Polonia şi pe la mijlocul lui Februarie 1686[2]) lămuri pe rege, că scopul misiunei sale a fost alianţa cu Şerban care, de altfel, fiind supravegheat de noul vizir Soliman Ainegi paşa şi având tocmai atunci la Curtea lui soli turceşti, tătăreşti şi ardeleni, nu-l putu primi, ci numai prin o a treia persoană l'a asigurat de constanta lui înclinare către creştini şi de dorinţa lui de a scutura jugul turcesc, dacă Imperialii îi vor trimite ajutor[3]).

Misiunea lui Csáki alarmă mai cu seamă pe principele Ardealului care, cu tot tratatul dela Făgăraş, se vedea ameninţat de înţelegerea dintre solul imperial şi Şerban. Aflând în primele zile ale lui Februarie de trecerea lui Csáki prin Moldova şi Muntenia[4]), Apafi ceru îndată lămuriri lui Constantin Cantemir, care răspunse că n'are cunoştinţă despre sosirea solului. De cumva însă acesta va intra în Moldova, îl va trimite îndată legat la Poartă, iar dacă, totuşi, solul imperial va fi trecut pe pământ moldovenesc, aceasta s'a putut face numai cu ajutorul podghiazurilor leşeşti, de jafurile cărora sufere zilnic, — în orice caz lucrul s'a întâmplat fără ştirea lui[5]).

---

[1]) *Relationes cardinalis Buonvisi*, Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia, Ser. II, Tom. II, p. 43.

[2]) *I. Hudiţa*, Recueil etc., p. 296.

[3]) *V. Zaborovschi*, o. c. p. 81.

[4]) *Török-magy. államokm.* VII, p. 137—138.

[5]) *Ibidem*, p. 141—142.

Apafi însă se grăbi cu denunţul la Poartă atât împotriva lui Constantin Cantemir, cât mai cu seamă împotriva lui Şerban. In 21 Februarie solul Macskási trecu prin Bucureşti, ducând cu el tributul la Poartă şi deşi Şerban se jură, cu acest prilej, că rămâne credincios tratatului încheiat[1]), totuşi solul ardelean făcu pâră înaintea vizirului că Csáki a fost pe la domnul Moldovei şi Munteniei, stând la acesta din urmă 5 zile pentru negocieri secrete. Vizirul răspunse că credinţa domnilor români faţă de Poartă e mai presus de orice îndoială; ei sunt creaţiunile lui, nu sunt papistaşi şi nu se rup de Impărăţia Turcească. Totuşi vizirul se arătă mulţumit că principele ardelean vrea să-l informeze de toate şi îşi înseamnă numele lui Csáki şi al spătarului Doban[2]). La 4 zile după această audienţă Apafi trimise instrucţiuni întregitoare solului său, stăruind să pârască pe Şerban că şi acum are la Csáki un servitor, care duce misiunile la Viena, că Csáki a strâns oaste cu bani de-ai lui Şerban, care, de altfel, se arată *că ar umbla pe urmele lui Mihai Viteazul*[3]).

Teama de înţelegerea între Csáki şi Şerban făcu pe principele ardelean să ceară stăruitor ajutor la Poartă şi să reia negocierile cu Sobieski, care îl asigură că va ţine totul în cel mai mare secret[4]). La începutul lui Aprilie Apafi primi informaţiuni privitoare la planurile regelui polon. Leşii aşezară strajă în Câmpulungul moldovenesc, ai cărui locuitori s'au dat de bunăvoe sub stăpânirea polonă. Regele are intenţia să întărească târgul şi la fel vrea, după dorinţa stăruitoare a Moldovenilor, să întărească şi să aşeze straje şi în celelalte orăşele dela poalele munţilor, pe întreagă distanţa dela graniţa ardeleană până în Muntenia. Până atunci Apafi va avea ca punct de comunicaţie cu Polonia Câmpulungul, fiind în acelaş timp rugat de rege să-i procure pentru bani proviziuni[5]). La sfârşitul lunei Apafi răspunse că Ardelenii vreau să primească protectoratul regelui, numai acesta să-i libereze de sub apăsarea Nemţilor şi a Turcilor. Proviziuni însă nu poate da, Ardealul fiind într'o lipsă cum numai pe timpul lui Basta a mai fost. Reamintind apoi o scrisoare din toamnă a regelui, prin care acesta cerea informaţii privitoare la

---

1) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVIII, p. 450.
2) *Török-magy. államokm.* VII, p. 155—156.
3) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVIII, p. 451.
4) *Ibidem*, p. 50.
5) *Ibidem*, p. 473—475.

atitudinea lui Şerban, principele însinua că şi el are să se plângă contra domnului muntean, care prin Csáki i-a tulburat lucrurile. Şerban a fost însă perfid şi faţă de rege, fiindcă ceeace a făcut domnul Moldovei în campania trecută contra Polonilor, a făcut-o în urma sfatului vecinului său din Muntenia[1]).

Lamentările şi intrigele lui Apafi însă nici nu putură înlătura pericolul german deasupra Ardealului, nici nu reuşiră să îndrepte duşmănia Porţii, sau a Polonilor, împotriva lui Şerban.

Csáki, reîntors la Viena, raportă că Şerban s'a angajat că, îndată ce 10.000 de soldaţi imperiali vor înainta prin Transilvania, prin Ţara Românească, el se va ataşa cu o oaste de 20.000 oameni şi va lua atitudine făţişe contra Turcilor[2]). Fu hotărâtă deci retrimiterea lui Csáki în Muntenia, pentru a promite lui Şerban un important ajutor bănesc, iar generalul Scherffenberg fu îndrumat să treacă prin Ardeal spre Muntenia, ca Şerban, primind astfel ajutorul cerut, să încheie tratatul cu Imperialii, tratat care până acum a întârziat, dar pe care conjunctura favorabilă a împrejurărilor îl impunea[3]).

Sobieski, la rândul său, îşi îndreptă din nou atenţia asupra Moldovei. Incă din ultimele zile ale lui Martie Buonvisi arătă regelui, că domnii români vor putea fi atraşi de partea Polonilor numai dacă vor fi convinşi că craiul leşesc, prin campaniile lui, urmăreşte eliberarea, nu oprimarea Ţărilor Române. Pentru aceea crede necesar ca Sobieski, înainte de a pătrunde cu oştile peste Prut, să dea o proclamaţie, prin care să asigure pe locuitori că vrea să încorporeze Moldova ca al treilea stat al republicei leşeşti, provincia păstrându-şi domnul şi având aceleaşi libertăţi şi drepturi ca şi celelalte două state componente ale republicei: Polonia şi Lituania[4]). Planul acesta fu comunicat şi la Roma, unde obţinu unanime aprobări, dar regele polon, din anumite motive[5]), în ne-

---

1) *Mon. Com. R. Tr-niae*, p. 476—477.

2) *Monum. Hung. Dipl.* XIV, p. 85.

5) *Hurmuzaki*, Docum. IX, p. 327—328.

4) *Relationes Buonvisi*, l. c. p. 71.

4) Sobieski a mai propus, după cum am văzut (Cap. III, p. 7) asemenea planuri şi Ungurilor, în anul 1678. Proiectul, sugerat acum de nunţiul vienez pentru Ţările Române, pare a fi fost adoptat în sensul de a încorpora şi Moldova şi Muntenia ca al treilea stat al republicei polone *(Marie Kasterska—Sergescu*, L'expédition de Sobieski en Mol-

gocierile duse cu Constantin Cantemir rămase la punctele cari au format baza tartativelor din anul trecut, mulţumindu-se să ofere domnului moldovean tronul pe viaţă, lui şi descendenţilor săi, cu condiţia ca Moldovenii să primească protectoratul polon. In acest sens a scris Sobieski vecinului său din Moldova, prevenindu-l să-şi ţină oştirea gata pentru a se uni cu armatele polone[1]).

Cantemir trebuia să ţină seamă de eventualitatea unui succes al Polonilor în campania pe care o pregăteau în aceste părţi. Propunerile polone trebuiau deci cumpănite serios şi cu toate că atât convingerile lui, cât şi prezenţa ca ostatec a fiului său la Poartă, îl legau de Turci, domnul Moldovei trebui să urmeze negocierile în forma propusă de Sobieski. Cum însă tratativele acestea nu puteau rămâne veşnic secrete, Cantemir se îngriji ca legăturile lui cu Polonii să nu poată fi interpretate din partea Turcilor ca o trădare. Acest rost trebue să-l fi avut trimiterea lui Miron Costin la Constantinopol, care, aflându-se acolo la sfârşitul lui Aprilie[2]), dovedea prin prezenţa sa că domnul Mol-

davie en 1686, *Revue historique sud-est Européen*, XV, janvier—mars 1933). Nu cunoaştem amănuntele planului, dar dacă regele în adevăr ar fi avut intenţia de a-l realiza, domnii români nu vedeau mare deosebire între acest proiect şi tendinţa Polonilor şi a Austriacilor de a-şi impune drepturile de suzeranitate în Ţările Române, tendinţă de a cărei realizare atât Constantin Cantemir, cât şi Şerban Cantacuzino — după cum o dovedeşte linea consecventă a politicei lor externe — se fereau, preferând autoritatea, reconciliabilă prin bani, a Porţii, decât pe cea creştină, cu tendinţele ei de catolicizare, cu obligaţiile de întreţinere de oşti şi cu pericolul pe care prezenţa acestor oşti în ţară îl aducea din partea Tătarilor. De altfel Sobieski, fie că îşi dădu seama de aceste dificultăţi, — în cursul campaniei arată o permanentă neîncredere în vorbele şi atitudinea domnilor români, — fie că rezerva realizarea proiectului în favorul fiului său Iacob, căruia îi căuta rosturi temeinice (v. mai târziu Coyer), se pare — după informaţia documentului citat în nota următoare — că acum, deocamdată, se limita în negocierile duse cu Cantemir la punctele cunoscute ale tratativelor duse în trecut. Dimitrie Cantemir abia mai târziu, în August, — când Sobieski, ajuns în Moldova, văzând atitudinea potrivnică a lui Constantin-Vodă l-ar fi ameninţat pe acesta că, dacă nu va veni în tabăra regală, îi va pustii ţara (**Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 105, f. 281—282), — aminteşte de oferta regelui de a asigura lui Constantin-Vodă loc de cinste în senat şi dietele polone, fără a pomeni de o încorporare a Moldovei în aceleaşi condiţiuni cu Lituania (Vita ... [trad. Iorga], p. 56—57).

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 105, f. 140.

2) *Török-magy. államokm.* VII, p. 168.

dovei a satisfăcut dorinţa vizirului de a fi readus pe fostul logofăt din Polonia, căutând, fără îndoială, Costin, fie să ascundă caracterul tratativelor domnului moldovean cu Leşii, fie să le prezinte ca fiind făcute sub presiunea înarmărilor polone.

In acest timp negocierile domnilor români cu Polonii continuau în vederea expediţiei ce se apropia şi care nu trebuia să-i găsească nepregătiţi. Astfel la Varşovia soseau asigurări din Muntenia şi Moldova că, în momentul când regele va coborî in persoană în fruntea oştilor, cele două ţări se vor declara de partea lui[1]).

Cei doi vecini urmau deci aceeaş politică de prevăzătoare acomodare la împrejurări, fără a se lăsa surprinşi de evenimente. Intr'adevăr, în timp ce stolnicul Constantin Cantacuzino[2]) ţinea, în numele fratelui său, la curent pe Poloni cu pregătirile războinice ale Turcilor, Cantemir, la rândul său, purta corespondenţă cu hatmanul Iablonowski care, aşezat la graniţă, ducea negocierile pentru supunerea Moldovei. In acest scop în Iulie sosiră la rege soli de a-i lui Cantemir Vodă şi tratativele erau atât de înaintate, încât nu mai rămânea decât împlinirea dorinţei regelui, ca domnul moldovean să-şi tirimtă la Curtea polonă un fiu şi doi boeri mari, cu plenipotenţa necesară, pentru a primi în numele domnului, al clerului şi al ţării întregi, protecţiunea regală[3]).

Actul de închinare nu ştim să se fi făcut. Un acord în scris între Cantemir şi Iablonowski pare, totuşi, a se fi încheiat la Sniatyn[4]). La jurarea lui însă nu s'a ajuns.

Toate acestea nu erau decât netezirea pe cale diplomatică a terenului pentru cuceririle pe cari regele intenţiona să le facă în acest an spre Dunăre. Biograful regelui polon, abatele Coyer, pretinde că în dosul pregătirilor de războiu Sobieski ascundea intenţia, tăinuită aproape tuturor, de a aşeza tronul celor două ţări româneşti pe fiul său, principele Iacob, care era neobosit în

---

1) *I. Hudiţa*, Recueil etc., p. 296—297.

2) *Arh. Vat.* Nun. Pol. 105, f. 212—213.

3) *N. Iorga*, St. şi doc. XI, p. 163.

4) *P. P. Panaitescu*, Influenţa polonă în cronicarii Grigorie Ureche şi Miron Costin. Bucureşti, 1925, p. 118.

a lua toate măsurile pentru reuşita campaniei[1]).

A fost reală sau nu această intenţie, fapt e că regele, în vederea realizării nestingherite a planurilor sale la Dunăre, căută să-şi asigure mână liberă din partea Imperialilor asupra Ţărilor Române, declarând că nu-l mai interesează Transilvania şi că se pregăteşte în schimb să cucerească Moldova şi Muntenia. Căută, în acelaş timp, să reia negocierile cu Curtea din Viena, pentru ca, odată aceste cuceriri făcute, să-i fie recunoscute şi de Leopold.

Imperialii, pentru a nu supăra pe Sobieski, nu se arătară ostili pretenţiilor polone. Fiind însă convinşi că Moldovenii şi Muntenii sunt potrivnici unei asemenea subjugări, lăsară ca timpul şi eveimentele viitoare să arate cui îi compete stăpânirea celor două provincii române[2]). Evenimentele le creia însă Leopold după un plan bine stabilit, menit să opună dorinţelor polone fapte împlinite. Generalul Scherffenberg coborî, în Maiu, cu Csáki din Sătmar până lângă Cluj, de unde dădu drumul cătanelor să cutreere Ardealul, ca prin teroare să stoarcă dela Apafi bani, alimente şi semnarea tratatului prin care se va rupe de Turci şi va primi garnizoane germane în două cetăţi ardelene.

Principele Ardealului, disperat, căută să opună rezistenţă cu oastea ce o avea. Trimise în grabă pe Naláczy la Şerban Cantacuzino să-i dea ajutor, iar pe Ştefan Nagy îl repezi la Poartă să ceară bani şi contingente turceşti[3]). Urgită în acelaş timp ajutor şi dela Sobieski, dar Constantin Visnycki, sosit în 2 Iulie cu o mare solie la Sibiu, nu aduse decât promisiunea regelui de a stărui pe lângă aliaţii săi în favorul lui Apafi, îndemnând în acelaş timp pe principe să intre în liga creştină[4]).

In acest timp, trupele imperiale cutreerau jefuind Ardealul. Csáki bătu la 8 Iulie oastea lui Gyulaffy, iar Scherffenberg, în 12 Iulie 1686, câştigă o uşoară victorie asupra Ardelenilor la Turnişor, lângă Sibiu[5]).

---

1) *Cøyer*, o. c. III, p. 66. In sensul acesta înţelegea, probabil, Sobieski să unească Moldova şi Muntenia, ca al treilea stat component al republicei polone.

2) *Hurmuzaki*, Docum. IX₁, p. 328.

3) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVIII, p. 56.

4) *Ibidem*, p. 58.

5) *Ibidem*, p. 59.

La această dată însă, Ardealul era supus împăratului prin tratatul semnat la 28 Iunie de delegaţii lui Apafi la Viena. Un alineat al tratatului prevedea că, de se va încheia pace cu Turcii, in ea va fi cuprinsă şi Transilvania, Moldova şi Muntenia, iar împăratul se va strădui să obţie scutirea Ardealului de a mai plăti tribut Turcilor[1]). Plenipotenţiarii lui Apafi aveau deci însărcinarea de a reprezenta la Viena şi interesele celor doi domni români, cari, paralel cu negocierile duse cu Polonii, au ajuns la această înţelegere cu vecinul din Ardeal prin solia lui Brâncoveanu, în Martie, şi prin una moldovenească, venită la Curtea Ardeleană în Maiu 1686[2]).

Abia către sfârşitul lui August Scherffenberg părăsi Ardealul, după ce dieta, convocată pe ziua de 12 August, îi primi punctele modificate.

Concomitent cu acţiunea din Transilvania, Imperialii desfăşurară o puternică ofensivă şi în Ungaria, unde armatele austriace asediau cu mulţi sorţi de izbândă Buda.

6. Expediţia polonă din 1686 în Moldova.

Progresiva consolidare a stăpânirii austriace în Transilvania, precum şi campania din Ungaria, determinară pe Sobieski să grăbească începutul campaniei spre Ţările Române, pentru ca o eventuală pace cu Turcii să-l găsească stăpân până la Dunăre.

Perspectiva de reuşită a acestei campanii era mult mai mare decât în anii trecuţi.

La stăruinţa lui Leopold şi a Electorului de Brandenburg, regele semnă cu Moscoviţii (26 Aprilie 1686) un tratat, care lăsa Smolenskul şi Chievul Ruşilor, în schimbul sumei de 1.50.000 fiorini polonezi. Dacă renunţarea la aceste pupternice cetăţi, rămase în stăpânirea Moscoviţilor din timpul tratatului dela Andrussow, fu grea pentru Poloni, suma de bani ce o primiau dela Moscoviţi le permitea organizarea campaniei în Ţările Române, menită să aducă avantajii mai mari.

Prevăzând pericolul din aceste părţi, vizirul făcu noui pro-

---

1) *R. Goos*, o. c. p. 373—376.

2) *V. Zaborovschi*, o. c. p. 83.

puneri de pace. Sobieski însă răspunse că nu vrea să audă de aşa ceva fără restituirea Cameniţei[1]).

Regele avea în schimb toată nădejdea că operaţiunile lui vor fi înlesnite de atitudinea favorabilă a celor doi domni români. Din Muntenia fratele lui Şerban Cantacuzino îl asigurase la 15 Maiu că domnul are pregătită o oaste bună, gata de a trece de partea creştinilor[2]).

In Moldova curentul polonofil era atât de puternic, încât trecea şi peste rezervele pe cari Cantemir începu să le arate faţă de apropierea oastei polone. Către mijlocul lui Iulie 200 Moldoveni buni de luptă veniră să se înroleze în armata regelui, declarând că în momentul când oastea polonă în frunte cu Sobieski se va apropia de Moldova, vor mai veni alţi Moldoveni în mare număr[3]). La câteva zile după aceasta, Cantemir, forţat de evenimente, asigură şi el pe rege, că îndată ce va trece de Sniatyn, i se va ataşa cu 4000 oameni[4]).

Sub asemenea auspicii încurajatoare marea expediţie polonă se apropie de Nistru.

In cursul lunei Iulie armata leşească se strânse la Iaslowiecz, în număr de cca. 30.000 de oameni bine înarmaţi, provăzuţi cu o artilerie puternică şi muniţiune abundentă. Campania o conducea Sobieski în persoană, aducând cu sine şi pe principele Iacob, aspirantul la tronurile române.

In 23 Iulie[5]) Polonii coborâră la Sniatyn, unde a treia zi se ţinu consiliu de războiu. Propunerea palatinului Rusiei, care stăruia să se angajeze întreaga oaste pentru asedierea şi cucerirea Cameniţei, întâmpină opoziţia categorică a regelui, care voia să înainteze imediat în Moldova[6]), nădăjduind că o acţiune rapidă în ţara vecină ar putea determina şi pe Apafi, cel strâmtorat de cătanele lui Scherffenberg, să treacă făţiş sub suzeranitatea Poloniei[7]).

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 107 (nr. 243).

2) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 105, f. 212—213.

3) *Ibidem*, v 105 f. 261.

4) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 107 (nr. 260).

5) *Al. Lapedatu*, Jurnalul principelui Iacob Sobieski, fiul regelui Ioan asupra campaniei polone în Moldova la 1686, (cu traducerea franceză a Jurnalului făcută de *Cz. Chowaniecz)*, *Ac. Rom. Mem. Sec. Ist.* Ser. III, Tom. XIII, Mem. 13. Bucureşti, 1933, p. 20.

6) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 114 (nr. 268).

7) *Ibidem*, p. 116 (nr. 271).

Din Sniatyn oastea polonă trecu în 26 Iulie dincolo de Luzany şi a doua zi regele se duse să vadă lagărul dela Lenţeşti, considerat de unii drept fortificaţiune din timpul regelui Albert, de alţii drept întăritură genoveză[1]).

De data aceasta se luară măsuri de siguranţă pentru a se garanta atât aprovizionarea, cât şi retragerea ameninţată de garnizoana Cameniţei. La Ustie se făcură, cu bani pontificali, magazii cu proviziuni[2]), iar aici, la Lenţeşti, colonelul Domaradzki ridică un puternic fort numit Sf. Iacob. In ziua următoare (28 Iulie) începură febril lucrările pentru ridicarea celui de al doilea fort, numit Sf. Ana, în inima Bucovinei, în apropiere de Osttrzyca.

In 29 Iulie oastea polonă, ieşind din păduri, se opri la întăriturile din anul trecut dela Boian. Polonii revăzură cu acest prilej locurile de atâtea ori fatale armelor leşeşti, mlaştinile pline de resturi de cară pierdute în eroicele frământări ale anului 1685. La 1 August oastea trecu pe la „valul lui Traian", iar a doua zi era la Prut, la Pererita[3]), regiune fără locuitori, dar frumoasă, smălţuită de flori de busuioc, salvie şi sparanghel. De cealaltă parte a râului se întindeau sate şi podgorii, „dar noi — mărturisia cu regret secretarul regal Talenti — suntem lipsiţi de această fericire"[4]).

Sosirea oştilor leşeşti în ţară constrângea pe Constantin Cantemir să-şi precizeze atitudinea. Domnul Moldovei se grăbi să trimită în tabăra de Pererita un sol cu scrisori, rugând pe vechea lui cunoştinţă, Turcul, să asigure pe rege despre bunele lui intenţiuni şi să-l scuze că nu poate veni să i se ataşeze cu oastea, fiindu-i frică de Turci. Cantemir roagă însă pe rege ca, dacă nu vrea să meargă cu oastea în Bugeac, la Tătari, — cum l-a sfătuit anul trecut, — trecând prin Moldova, să nu-i devasteze ţara. Sobieski retrimite în 4 August la domnul moldovean pe iezuitul Wierzchowski, un bun cunoscător al limbii moldovene şi, pe timpul când era misionar în Iaşi, un prieten al domnului, cu însărcinarea de a stărui pe lângă Cantemir să vie îm-

---

1) *Al. Lapedatu*, o. c. p. 21.
2) *Zaluski*, o. c. I₂, p. 961 şi 977.
3) *Al. Lapedatu*, o. c. p. 21.
4) *S. Ciampi*, o. c. p. 60.

preună cu boierii țării în oastea regală. Iezuitul ducea cu sine și scrisorile universale, pe cari Sobieski le lansă pentru întreagă provincia, iar dela Cantemir avea să aducă răspuns precis, dacă vrea sau nu să treacă de partea creștinilor. In caz favorabil, domnul să garanteze angajamentele ce și le ia atât prin trimitere de ostateci, cât și prin fapte, ridicând poduri pentru a înlesni înaintarea armatei polone. Peste 3 zile regele va fi cu oastea la Ștefănești, unde așteaptă pe Wierzchowski cu răspunsul[1]).

Despre această solie Dimitrie Cantemir ne dă amănunte bogate. Craiul reamintea lui Constantin Cantemir bunăvoința și cinstea de care l-a învrednicit, pe când sluja sub ordinele lui în oastea leșească, și-l asigură că și acum intră în Moldova nu ca dușman, ci ca prieten. Dacă domnul se va hotărî să lupte alături de el împortiva Turcilor, pentru a-i alunga și a le cuceri chiar și Constantinopolul, Sobieski îi va recunoaște domnia în Moldova, cu drept de moștenire din neam în neam, fără a se atinge de legile țării și dând lui Cantemir cel dintâi loc după rege în Sfatul și în dietele polone[2]).

Domnul Moldovei, la vederea iezuitului, se arătă foarte mulțumit de sosirea oastei polone, dar, neputându-și ascunde setea de a cunoaște mărimea pericolului, întrebă neîncrezător, dacă oștirea regală e în adevăr atât de aproape, părându-i-se curios că încă n'a văzut avangardele leșești prădând[3]). Făcându-i-se apoi cunoscute ofertele regelui polon, domnul Moldovei nu se lăsă ademenit de promisiuni și după ce arătă solului sentimentele lui creștine, cari nu l-ar lăsa o clipă a șovăi să-și verse ultima picătură de sânge pentru creștinătate, îi mărturisi că e împiedecat dela aceasta de faptul că are un fiu ostatec la Constantinopol, a cărui viață, dacă domnul va îndeplini dorințele regelui, ar fi în pericol. S'a rânduit apoi oaste puternică turcească sub comanda noului serascher, care împreună cu sultanul Nuredin al Tătarilor ar prăda toată Moldova și cine ar putea răspunde înaintea lui Dumnezeu de atâtea suflete creștine?[4]).

De acest lucru s'a convins și Wierzchowski, aflând că în

---

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 105, f. 288—289; *Zaluski*, o. c. I₂, p. 961, 977—978; *Al. Lapedatu*, o. c. p. 22.

2) *D. Cantemir*, Viața etc. (trad. Iorga), p. 56—57.

3) *Al. Lapedatu*, o. c. p. 22.

4) *D. Cantemir*, o. c. p. 57.

6 August sosise la Iaşi Kazi Mârza, care îşi opri cei 4000 Tătari într'un sat la câteva mile de capitală, fiind trimis de sultanul Nuredin, aşezat cu oastea la Sărata, să ştiricească apropierea armatelor leşeşti. A doua zi Kazi Mârza plecă în grabă la sultanul Nuredin cu răspunsul lui Cantemir că Leşii sunt aproape[1]).

Cu toată vecinătatea ameninţătoare a Tătarilor, Cantemir răspunse totuşi iezuitului, că dacă regele va alunga pe Tatari din Bugeac şi va pătrunde până la Dunăre, domnul, chiar cu preţul sacrificării fiului său ostatec, va trece de partea Polonilor. Până atunci însă regele să se mulţumească dacă domnul va lăsa în Iaşi vre-un boier înţelept, care să dea pe ascuns, după putinţă, zaharea oastei leşeşti[2]).

Abia în 9 August se reîntoarse Wierzchowski dela Iaşi, aducând cu sine un boier moldovean cu o scrisoare a lui Cantemir Vodă, în care domnul repetă ceeace a spus cu vorba solului, adăugând că va căuta să-şi aducă copilul dela Constantinopol; până atunci însă trece în Muntenia, lângă Şerban Cantacuzino, vechiul său prieten, a cărui atitudine în această chestie o va urma şi el întocmai[3]).

De altă părere erau însă boierii. Scrisorile regelui le primiră cu mare însufleţire, arătându-se gata a-l urma şi Wierzchowski rămase la Iaşi până ce văzu pe Constantin Vodă cum părăsi capitala, ducând cu sine ceata de Tătari şi pe Mârzacul care era lângă el.

In scaunul părăsit se institui o locotenenţă din patru caimacami[4]).

In scrisorile, ce le trimise marilor boieri moldoveni, Sobieski îi îndemna să părăsească pe Constantin-Vodă şi luând cu ei oastea ţării, să vie în tabăra regală, unde vor pune domn pe cine vor voi ei. Regele a stăruit mai cu seamă pe lângă Miron Costin, pentru care sosi momentul să arate rezultatul misiunii primite în toamna anului trecut. Fostul logofăt însă se ţinu, deocamdată, departe de locul evenimentelor şi din starostia lui din

---

1) *Al. Lapedatu*, o. c. p. 22.

2) *D. Cantemir*, o. că p. 58.

3) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 65, f. 301—302.

4) *Ibidem.*

Putna trimise còpiile scrisorilor regale fratelui său, hatmanului Velicico, îndemnându-l să ispitească oastea a părăsi pe vodă trecând la Poloni. Tulburările stârnite de hatman în rândurile oştirei moldovene fură însă repede potolite de domn[1]).

Boierii stăruiau totuşi în ţinuta lor polonofilă şi creştinească. Aveau mari nădejdi în succesul campaniei, pe care creştinii o deslăţuiseră cu mare aparat împotriva Turcilor în Ungaria şi acum peste Ţările Române spre Dunăre. Polonii vorbiau de viitoarea cucerire a Constantinopolului; se cunoştea pacea încheiată între ei şi Ruşi şi circulau veşti că şi Moscoviţii vor porni războiul în Crimeea. Lui Cantemir Vodă îi veniră scrisori dela Şerban Cantacuzino, care îl îndemna să se închine Polonilor, „că s'a închina şi el, că se scoboară şi Nemţii despre Ţara Nemţească şi Moscalii încă merg la Crîm şi se vor face toţi una"[2]).

Impotriva acestui curent general, care stăpânea opinia publică a celor două ţări române, Constantin Cantemir căută să lupte cu argumente practice, de imediată importanţă şi în divanul ţinut la Iepureni, în ţinutul Fălciului, reaminti, ca un vechiu şi păţit oştean, boierilor veniţi cu el, că puterea Turcilor nu trebue socotită aşa uşor şi fără chibzuială; primejdia imediată vine din partea Tătarilor, cari cu sultanul Nuredin sunt la patru ceasuri depărtare, gata ca la cel mai mic semn de hainie să prăpădească Moldova cu foc şi jaf. Polonii — şi aici domnul va fi reamintit repetatele cazuri trăite de toţi cei de faţă într'un deceniu şi jumătate — încă nu vor putea cu un singur atac să curețe pentru totdeauna Crimeea şi Bugeacul de Tătari, aşa incât să poată mântui Moldova de groaznica vecinătate a păgânilor. Mai bine ar fi ca boierii să treacă cu el Prutul la serascher şi la Tătari, ca aceştia, încredinţându-se de supunerea Moldovenilor, să le cruţe familiile şi ţara. Pe cei cari vor să meargă la Poloni nu-i opreşte, dar el va trece chiar în aceea zi apa la serascher, trimiţând mai întâiu familiile boierilor la adăpost în Putna. Cu toate stăruinţele puse de domn însă, boierii s'au declarat pentru Poloni şi cei mai mulţi dintre ei s'au întors la Iaşi, iar Constantin Vodă trecu Prutul, însoţit fiind de credincioşii săi Gavriliţă şi Cioban postelnicul[3]).

---

1) *D. Cantemir*, Viaţa etc., p. 58—59.
2) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 233.
3) *D. Cantemir*, Viaţa etc., p. 59—60.

In acest timp regele, după ce aşteptă să vadă lagărul dela Lenţeşti şi forturile dela trecătoarea Bucovinei ridicate, capabile să reziste, spori oastea de pază ce rămânea aici la 3 regimente şi 1 steag de călăreţi[1]), luă măsurile necesare ca bună parte din proviziunile îngrămădite la Ustie şi Rosdol să fie duse în fortul Sf. Ana — de unde, fiind lângă Prut, uşor vor putea fi transportate pe apă în jos[2]) — apoi în 6 August părăsi Pererita[3]), coborând dealungul apei şi peste trei zile era la Ştefăneşti, ale cărui casei se vedeau pe celalalt mal al Prutului[4]).

Aici Sobieski găsi pe Wierzchowski reîntors dela Constantin Vodă. Ziua următoare regele primi ştiri şi dela Şerban Cantacuzino, care îl aviza că stă gata cu câteva mii de oşteni pentru a se uni cu armata leşească. Până la sosirea Polonilor însă, va sta cu tabăra la Porţile de Fier, pentru a împiedeca, la caz de nevoe, pe sultanul Galga să se reîntoarcă cu Tătarii din Ungaria[5]).

Aflând dela călugărul iezuit că domnul Moldovei a părăsit capitala, regele trimise înainte la Iaşi pe mânuitorul banilor pontificali, părintele Bonesana, pentru a lua măsurile necesare în vederea organizărei unei magazii mai apropiate de teatrul operaţiunilor[6]).

In drum cercetaşii poloni, înaintând spre Ţuţora, loviră o ceată de Tătari şi dela prizonierii luaţi se ştiu că păgânii fură trimişi de Kazi Mârza, la indemnul lui Constantin Cantemir, să prindă veşti despre apropierea Leşilor, în timp ce o altă coloană de Tătari se îndrepta spre dosul oştirei leşeşti. Noaptea de 10 August fu petrecută la Giuleşteni, unde Polonii găsiră bălţile otrăvite. A doua zi fu trimis în calitate de comisar regal Chalepinski, o rudenie a lui Petriceicu-Vodă, la Iaşi şi peste alte două zile fu repezit Kaminski cu 400 dragoni spre capitala ţării.

Concomitent, regele coborî cu oastea dealungul Prutului, pe la Coiuţani, Iepureni, Zagarancea şi în ziua de 14 August sosi la Ţuţora[7]), unde se opri mai multe zile spre a-şi odihni oa-

---

1) *Zaluski*, o. c. I2, p. 962.
2) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 105, f. 317—319.
3) *Zaluski*, o. c. I2, p. 962.
4) *Al. Lapedatu*, o. c. p. 22.
5) *N. Iorga*, St. şi doc. XI, p. 164; *Al. Lapedatu*, o. c. p. 22—23.
6) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 105, f. 319.
7) *Al. Lapedatu*, o. c. p. 23—24.

menii. Se mai aştepta apoi sosirea a câtorva mii de infanterişti, rămaşi în urmă cu cancelarul regatului. A treia zi, la 16 August, sosi însfârşit timpul ca regele să-şi facă intrarea biruitoare în capitala Moldovei. Pornind Sobieski din tabăra dela Ţuţora, în drum îi fură înmânate scrisorile, prin cari Constantin Cantemir chema pe boieri să-l urmeze, el fiind potrivnic Polonilor. Apropiindu-se regele de capitală, înaintea monarhului ieşi mitropolitul Dosofteiu cu întreg clerul ortodox, la care curând se asocie episcopul Sbaski cu clerul catolic a taberei leşeşti, apoi boierii ţării şi mulţime de popor, care cu mâinile ridicate spre cer ovaţiona pe cel ce aducea mântuirea de tirania Turcilor şi de jafurile Tătarilor. Intrând în oraş, regele se duse întâiu la capela călugărilor iezuiţi, unde fu slujit un Te-deum, iar de aici se duse la Mitropolie, unde fu primit de demnitarii ţării cu cele mai mari onoruri. Aici Dosofteiu, bătrân, îmbrăcat în odăjdiile arhiereşti, pe cap cu mitra împodobită cu pietre scumpe, iar pe piept cu crucea ce i-o trimise Sobieski, rosti înaintea regelui cuvinte de bineventare, apoi făcu slujba religioasă. Dela Mitropolie regele şi întreg cortegiul se duse la palatul domnesc, ale cărui încăperi, împodobite cu porţelanuri olandeze şi figuri decorative, de flori delicat zugrăvite pe fond de aur chinezesc, trezîră admiraţia principelui Iacob Sobieski. Aici se servi un banchet, la care regele se arătă plin de atenţie cu boierii ţării, pentru a-i deobliga cât mai mult şi vinul deslegând în grabă limbile şi buna dispoziţie, se petrecu cu cântece, jocuri şi voie bună. După banchet fură vizitate bisericile oraşului. Noaptea nu prinsese în capitala Moldovei pe biruitori; ei se retraseră la odihnă în corturile de pe malul Prutului[1]).

Reîntors în tabăra dela Ţuţora, regele aşteptă veşti că Scherffenberg părăseşte Transilvania şi că Şerban Cantacuzino se apropie să-şi unească armata cu cea leşească, pentru a putea apoi să pornească împreună în căutarea seraschierului la Dunăre[2]).

In acest timp, în ziua de 18 August, Sobieski primi un sol, prin care domnul moldovean[3]) se scuza încă odată, că a

---

[1]) *Al. Lapedatu*, o. c., p. 24; *Bibl. Vat.* Barb. lat. 6560 (Dal campo vicino a Iassi li 17 Agosto 1686); *Zaluski*, o. c. I_2, p. 962.

[2]) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 125 (nr. 282).

[3]) *Al. Lapedatu*, o. c. p. 25.

fost silit să se retragă lângă sultanul Nuredin, pentru a nu fi bănuit de înţelegere cu Leşii şi pentru a-şi putea scoate feciorul din mânile Turcilor. Indată, însă, ce va reuşi să-şi elibereze fiul, va trece de partea regelui, pe care, între timp, îl va ţine la curent cu toate planurile Turcilor şi Tatarilor, „mărturisiri cari, deşi par a nu merita, totuşi (la Poloni) întâmpinară oarecare încredere"[1]). Cu acest prilej, Cantemir anunţă pe Sobieski că sultanul Nuredin şi seraschierul se apropie în marş forţat, în timp ce o altă coloană de Tatari se află la 3 leghe depărtare de Poloni.

Sobieski se grăbi îndată să ia măsurile necesare pentru a apăra capitala, în care fură îngrămădite mari cantităţi de proviziuni pentru a asigura alimentarea oştilor leşeşti în Moldova. In aceiaşi zi trimise câteva regimente — 3000 oameni — la Iaşi, sub comanda comisului Koszkiel, a palatinului Luzecki şi a castelanului Chomentowski, cu însărcinarea de a lua jurământul boierilor ţării[2]) şi de a întări oraşul. Indată şi începură lucrările de fortificare a Cetăţuei, în care fură cupinse şi alte trei mănăstiri mari, mai apropiate[3]).

A doua zi (19 Aug.) Sobieski dădu semnalul de plecare dela Ţuţora[4]), îndreptându-se pe malul stâng al Prutului în spre Bugeac, pentru a asigura cuceririle de până acum prin distrugerea cuiburilor tătăreşti din acele părţi[5]). Abia porni pe Prut în jos şi la Brătuleni au şi apărut Tătarii, cari arseră păşunile de pe valea Nerovei şi acum începură să hărţuiască oastea leşească, răşluind vitele şi prinzând slujitorimea, care se răsleţea de corpul oştirei. Astfel, alarmaţi în continuu de apropierea păgânilor, Polonii înaintară până în valea Lăpuşnei[6]).

In acest timp se aşteptau cu nerăbdare veşti dela Ardeleni despre evacuarea provinciei de către Imperiali şi dela Şerban Cantacuzino, care promisese că se va uni cu oştile leşeşti la Fălciu[7]).

---

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 105, f. 320—321.
2) *Al. Lapedatu,* o. c. p. 25.
3) *Hurmuzaki,* Docum. XVI, p. 125 (nr. 282).
4) *Al. Lapedatu,* l. c.
5) *Hurmuzaki,* Docum. XVI, p. 125 (nr. 282).
6) *Al. Lapedatu,* o. c. p. 25—26.
7) *Hurmuzaki,* Docum. XVI, p. 127.

Sobieski urgită din nou dela domnul Munteniei un răspuns, care, de data aceasta, sosi, dar nu fu pe placul regelui[1]).

Planurile lui Sobieski se încurcară. De sub zidurile Budei nu mai venia nici o ştire, nici dela Moscoviţi, a căror intrare în acţiune contra Turcilor era aşteptată. Tăcerea lui Apafi apoi şi atitudinea dubioasă a lui Şerban determinau pe rege să învinuiască pe Imperiali, că prin acţiunea lui Scherffenberg în Transilvania reţin pe domnul Munteniei să-şi execute angajamentul luat de a se uni cu armata polonă[2]).

Desgustat de aceste lucruri, regele lăsă să se înţeleagă că

---

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 105, f. 320—321.

2) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 129—130 (nr. 288). Teama că Şerban Cantacuzino va refuza să ţină promisiunea făcută, de a se uni cu oştile leşeşti la Fălciu, se ivi îndată ce regele află dela Wierzchowski de atitudinea lui Cantemir, care, refuzând să treacă de partea Polonilor, declară că se retrage la vecinul său din Muntenia, a cărui atitudine o va urma şi el (**Arh. Vat.* Nun. Pol. 105, f. 301—302). Sobieski era îngrijorat că Şerban Cantacuzino, nefiind constrâns de împrejurări în măsura în care era Constantin Cantemir, va tărăgăna trecerea lui la Poloni până ce nu va vedea Buda căzută în mânile Imperialilor. Pentru a determina deci pe domnul Munteniei să acţioneze cât mai repede în sensul înţelegerii avute cu Leşii, regele se grăbi să intervină prin nunţiul apostolic din Varşovia la Buonvisi să determine pe Imperiali ca, după ce vor cuceri Buda, să înainteze în grabă dealungul Dunări, apoi să asedieze Timişoara (**Arh. Vat.* Nun. Pol. 105, f. 297—298), această din urmă mişcare fiind cerută probabil de Şerban, care în negocierile lui cu Imperialii condiţiona ruperea pe faţă de Turci şi colaborarea cu creştinii de cucerirea numitei cetăţi dela Turci. Buda însă rezista încă atacurilor imperiale, iar Şerban Cantacuzino, departe de a vedea clarificată situaţia în Ungaria, se simţea mai de grabă ameninţat, decât favorizat de pătrunderea Imperialilor în Ardeal. De fapt, dela intrarea generalului austriac în Transilvania, se svoni că intenţia acestuia este de a pătrunde în Muntenia, pentru ca unindu-se cu Şerban, cu Sârbii şi cu Grecii, să înainteze spre Constantinopol (*Mon. Hung. Dipl.* XIV, p. 145). Tot timpul cât cătanele împărăteşti cutreerară Ardealul se menţinu svonul că Scherffenberg se va îndrepta fie spre Muntenia, fie spre Porţile de Fier (*Ibidem*, p. 149, 151, 285, 308). Intre Şerban şi Scherffenberg se menţinu o strânsă corespondenţă (*Ibidem*, p. 368) şi prezenţa domnului muntean cu castea în 13 August la Porţile de Fier (*Török-magy. államokm.* VII, p. 189—190) precum şi răspunsul neplăcut dat la solicitările lui Sobieski întări credinţa că Şerban, constrâns de intenţiile generaului austriac, caută să acţioneze în strânsă legătură cu Imperialii nu cu Polonii.

numai angajamentul luat faţă de papa îl mai face să continue campania începută. Totuşi nu părăsi planul de a procura pe seama oştilor sale cartiere de iarnă în Muntenia, de unde putea ţine sub ochi evenimentele din Ardeal. Renunţând deci să mai atace Bugeacul, din cauza secetei şi a greutăţilor terenului, pe cari Moldovenii le descrieau ca fiind însurmontabile[1]), regele ajuns lângă Prut, în dreptul Fălciului, decise să treacă apa, pentru a înainta spre Galaţi la Dunăre. Fu aruncat în grabă un pod şi o trupă de avantgardă fu trimisă să cerceteze terenul spre Dunăre, dar cercetaşii s'au reîntors cu vestea că totul e ars pe acolo şi e mare lipsă de apă.

In timp ce oastea trecea Prutul, pe dealurile din faţă apărură deodată, în 23 August, în număr tot mai mare, Tatarii sultanului Nuredin şi Moldovenii, cari se repeziră să împiedece trecerea oastei polone. Evitând lupta, păgânii atacau pe Leşii răsleţiţi de grosul armatei şi incendiau ierburile pentru a înfometa cavaleria. A doua zi, în 24 August, fu trimis tesauriarul regatului cu 3000 de oameni contra Tătarilor, dar vistiernicul fu atacat şi atât de greu hărţuit de păgâni, încât numai situaţia locului şi intervenţia regelui, care plecă din tabăra dela Fălciu în ajutorul lui, îl putu salva. In această ciocnire Polonii nu putură prinde nici cel puţin vre-un păgân rănit, aceştia fiind duşi în iureşul retragerii de ceilalţi Tătari, în tabăra lor.

Infrângerea suferită, imposibilitatea de a atrage pe Tătari în o luptă decisivă, apoi seceta şi lipsurile ce începeau să se simtă, demoralizară pe cei mai mulţi dintre Poloni şi în consiliul de războiu se susţinu părerea ca oastea să se întoarcă spre interiorul Moldovei, pe Prut în sus, înainte ca duşmanul să sporească şi să o înfometeze cu incendierea păşunilor[2]).

Situaţia era în adevăr disperată. Expediţia eşua în văzul tuturor. In deprimarea generală, singura nădejde, care mai putea da vigoare campaniei, ar fi fost căderea Budei în mânile Imperialilor, ceeace — credeau Polonii — ar determina pe Şerban Cantacuzino să treacă de partea armelor creştine[3]). Din Ungaria

---

1) *Ciampi S.*, o. c. p. 61.

2) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 105, f. 320—321; *S. Ciampi*, o. c. p. 61—63; **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 105, f. 341.

3) **Arh. Vat.* Nun. Pol. f. 343—344.

însă nu sosea nici o veste, Şerban era cu oastea tot la Porţile de Fier[1]), iar Tătarii, tot mai îndrăsneţi, atacau prin surprindere, ţinând oastea polonă în veşnică alarmă, răşluindu-i vitele şi caii[2]).

Văzând că păgânii nu pot fi atraşi într'o luptă decisivă, Polonii începură retragerea spre Iaşi, de unde, în cazul că vor primi veşti bune din Ungaria, urmau să reînceapă expediţia. Un pod fu aruncat peste Prut şi în 29 şi 30 August, în timp ce oastea stătea gata de bătaie, se trecură carele peste Prut. Zilele următoare se făcură neîntrerupte hărţueli cu Tătarii[3]).

In ziua de 3 Septemvrie, dându-se semnalul de plecare, oastea se înşirui dealungul apei, pornind spre capitala Moldovei. De cealaltă parte a râului Tatarii şi Turcii urmăreau mişcările Polonilor, răpindu-le prin surprindere cai şi bagaje. La Movila Răbâii, împreunându-se corpul Tătarilor cu oastea seraschierului, fu încercat un atac contra ariergardei polone, dar fără rezultat. Marşul Leşilor continuă deci cu hărţueli zilnice din partea păgânilor, pe valea Moşnei în sus şi trecând Jijia pe la Bohotin, se îndreptă spre capitala Moldovei. In 8 Septemvrie păgânii înteţiră focul de artilerie, cu care urmăriau tot timpul oastea leşească, dar palatinul Chioviei deschise drumul şi carele şi armata trecură fără pierderi. In decursul marşului, în timp ce ariergarda se lupta cu Tătarii, se auziră puşcături de tun dinspre Iaşi. In ziua de 10 Septemvrie Leşii ajunseră în faţa Ţuţorei[4]) şi a doua zi regele trimise la Iaşi să i se aducă corespondenţa, din care află veşti dela Viena. In 13 Septemvrie Polonii înaintară până la podul Jijiei. Tătarii roiau prin împrejurimi şi atacând pe Drozdowski, care se reîntorcea din Iaşi cu proviziuni, îl prinseră împreună cu dragonii cari îl însoţeau şi îi ridicară alimentele. Regele părăsi atunci podul şi trecu apa prin alt loc, mai sus, în timp ce Tătarii hărţuiau oştirea din toate părţile. In ziua de 15 Septemvrie, regele în persoană se duse în Iaşi să vadă dacă ar putea fi apărat, dar văzând imposibilitatea de a întări un oraş deschis de toate părţile, se reîntoarse, aducând cu sine pe mitropolitul

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 133.

2) *S. Ciampi*, o. c. p. 63; *Zaluski*, o. c. I₂, p. 964; *M. Lapedatu*, o. c. p. 26.

3) *Al. Lapedatu*, o. c. p. 27—28.

4) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 105, f. 241; *Zaluski*, o. c. I₂, p. 064—965; *Al. Lapedatu*, o. c. p. 28—30; *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 132—133.

Dosoftei cu moaştele Sf. Ioan cel Nou. La rândul lor, Cazacii şi Polonii jefuiră oraşul, ridicară odoarele scumpe de prin biserici şi mănăstiri şi ceeace mai rămase neatins de mânile sacrilege, fu mistuit de focul care cuprinse clădirile sfinte, din cari şi a treia zi se mai vedeau ridicându-se coloane de flacări şi fum[1]). A doua zi după această funestă vizită regală, crezându-se că au şi apărut Tătarii în capitala incendiată, fu repezit maestrul de vânătoare Atanasie Maczinski până în oraş, ca împreună cu garnizoana de acolo să prindă pe Cantemir Vodă; dar podghiazul leşesc se reîntoarse fără ispravă, negăsind nimic. Abia ziua următoare (17 Septemvrie), când garnizoana părăsi oraşul, fură văzuţi Tătarii şi Turcii intrând în Cetăţue, puşcând de după ziduri în urma Leşilor.

---

1) Incendierea capitalei de către Poloni pare a fi sigură. Bănuiala că Moldovenii sau Tătarii ar fi aprins mănăstirile nu poate fi susţinută, fiindcă principele Iacob Sobieski (v. *Al. Lapedatu*, o. c. p. 31) nu aminteşte o asemenea faptă — care nu putea fi trecută cu vederea — ci constată că în ziua de 15 Sept. regele a intrat Iaşi, chiar în palat (château), adăugând, în acelaş timp, în orice caz în aceeaşi zi că „s'a ars oraşul, care e deja destul de pustiu". Corespondenţa, prin care fu informat Vaticanul de cele întâmplate, evită să mărturisească cine sunt autorii incendiului, mărginindu-se a spune că Polonii „Iassi teneri non poterant propter ineptitudinem defensionis in quo et D/ Residens Venetus covenit. In super *incendium casuale* monasteria circum corripuit" (**Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 105, f. 360). Că acest pârjol incidental a fost cauzat de Poloni — după cum susţine Dim. Cantemir (Viaţa etc. ed. cit. p. 65) — ne-o confirmă informaţia publicată de d. Iorga *(St. şi doc.* XI, p. 169) că „accampatosi l'essercito sotto Iassi, l'insolenza de' soldati accese il fuogo nelli tetti delle chiese greche, nelle quali erano ricovrati gl'habitanti et il meglio delli loro haveri e, perche si vedeva difficoltà di preservare quella città e castello, si retiro il presidio e monitioni, per esser quel popolo di fede incerta". Deşi regele luă sub protecţiunea sa pe fruntaşii moldoveni cari voiau să-l urmeze, fie că n'a putut, fie că nu mai avea rost să o facă, n'a împiedecat pe soldaţi să aprindă şi să jefuiască. De altfel acea „insolenza", mai bine zis excesele soldaţilor poloni în cursul campaniei, sunt bine cunoscute nunţiului apostolic din Varşovia din rapoartele primite din tabără, aceste violenţe fiind unul din motivele cari se credea că determinaseră pe Moldoveni să refuze venirea în tabăra regală *(Arh. Vat.* Nun. Pol. 105, f. 326—327). In seama acestor soldaţi nedisciplinaţi fu lăsat Iaşii, un oraş care, neputând fi apărat, nu mai prezenta nici o importanţă strategică pentru Sobieski.

După un consiliu ţinut în aceaşi zi, regele dădu semnalul de plecare şi oastea încolonându-se urcă în sus pe Bahlui, spre Siret[1]). In urma Leşilor se auzeau tunurile păgânilor, cari anunţau că au trecut Prutul şi au aşezat pe Constantin Vodă în scaunul din capitala cu ruinele încă fumegânde. O ceată de Tatari, cu Mârza beg în frunte, fu repezită înaintea oastei leşeşti, să o infometeze arzând ierburile şi în 18 Septemvrie, la Căcărăzeni, o coloană de 2000 de păgâni încercă să taie retragerea oştirei regale, dar cavaleria leşească îi împrăştie, curăţind drumul de duşmani. Bahluiul era secat şi lipsa de apă pentru oameni şi cai era mai ameninţătoare decât cetele de Tătari, cari răşluiau neîntrerupt vitele Polonilor. Fu hotărât, deci, să se continue marşul ziua şi noaptea, până vor găsi adpătoare. La 19 Septemvrie Polonii făcură o haltă la Codreşti, a doua zi găsiră păşune pe la Prigoreni şi în ziua de 21 văzură în apropiere de Târgul-Frumos corturile sultanului Nuredin şi ale serascherului[2]).

Armata nu mai avea proviziuni decât pentru 6 zile. Ultima nădejde era la alimentele lăsate în paza unei garnizoane în Cetatea Neamţului, Comandantul însă desertă cu soldaţi cu tot şi vându proviziunile[3]).

Acum Leşii se îndreptară spre Nord spre Siret. Tătarii se arătau tot mai rar. Oastea urcă pe la Hălăşteni, Năvrăpeşti şi în 24 Septemvrie ajunse la Siret. A doua zi trecu apa pe la Hărmăneşti, urcă pe la Paşcani şi Baia, iar la 2 Octomvrie era sub zidurile Sucevei. Fiind avizat că Tătarii au luat-o înainte spre a împiedeca trecerea Leşilor spre Bucovina, regele trimise pe tezauriarul Curţii cu 4000 de călăreţi împotriva lor şi acesta surprinzând pe păgâni în noaptea de 3 Octomvrie în tabără, îi împrăştie, tăind şi robind mulţi din ei. In aceeaşi zi colonelul Iskra zdrobi o altă ceată de Tătari lângă mânăstirea Dragomirna[4]).

Oastea putu acum trece liniştită prin Bucovina. In 4 Octomvrie era la Iacobeşti, a doua zi la Văscăuţi, iar în ziua de 9 se

---

1) *Al. Lapedatu*, o. c. p. 31; *D. Cantemir*, Viaţa etc., ed. cit. p. 65; *N. Iorga*, St. şi doc. XI, p. 169.

2) *Al. Lapedatu*, o. c. p. 32.

3) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 105, f. 360.

4) *Al. Lapedatu*, o. c. p. 33—34; *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 136; *N. Iorga*, St. şi doc. XI, p. 168—169.

împărţi în trei coloane cu direcţii diferite. La Călineşti fu aşteptată infanteria, apoi fu continuat drumul pe la Horozani şi în ziua de 15 Octomvrie 1686 Polonii erau cu taberele pe câmpiile de lângă Sniatyn, Ustie şi Balaluj[1]).

Campania se termina cu un eşec complect.

Infrângerea nemărturisită, dar de fapt suferită, lovea adânc în ambiţia şi în planurile familiare şi politice ale lui Sobieski. Grija de a găsi un rost temeinic fiului său principele Iacob, apoi ambiţia de a contrabalansa cuceririle imperiale din Ungaria, prin întinderea stăpânirii polone asupra Ţărilor Române şi, la momentul oportun, şi asupra Ardealului, plan menit nu numai să zăgăzuiască expansiunea Imperialilor spre Marea Neagră, dar să impună şi ratificarea păcii cu Moscoviţii în alt sens decât cum a fost semnată la 4 Maiu 1686, toate aceste proiecte fură fărămiţate şi spulberate de hărţuielile amestecate cu atacuri fulgerătoare ale Tătarilor, Turcilor şi Moldovenilor cari, în zăduful secetei istovitoare ce bântuia pământul Moldovei, pândiră din toate părţile agonia frumoasei armate leşeşti, înfometate în mijlocul păşunilor prefăcute în cenuşe de călăreţii Bugeacului.

Imperialii, în schimb, avură în acest an succese, a căror răsunet făcu ocolul Curţilor europene. In ziua de 2 Septemvrie cuceriră Buda din mâinile Turcilor, deschizând larg teren politicei lor de expansiune dealungul Dunării, atât în Ungaria, cât şi spre Muntenia.

Intervenţia militară a lui Scherffenberg în Ardeal constrânse pe Apafi să semneze (28 Iunie) tratatul de închinare faţă de Imperiali şi ţinu pe Şerban Cantacuzino în loc, în tot decursul campaniei polone din Moldova, făcându-i orice mişcare dependentă de soluţia, pe care Imperialii şi Csáki o vor da chestiunei transilvane şi războiului cu Turcii la Dunăre. Acţiunea lui Scherffenberg lipsi, astfel, pe Sobieski de sprijinul lui Şerban şi de nădejdea de a putea interveni în Ardeal. Când regele polon află de evacuarea Transilvaniei de către trupele imperiale, campania moldoveană era eşuată şi retragerea trupelor leşeşti nu mai putea fi oprită.

De altfel, şi aşa, nu se mai putea îtreprinde nimic. Căderea Budei determină pe Apafi să ceară la Viena oarecari modificări,

---

1) *Al. Lapedatu*, o. c. p. 35—36.

pentru a putea ratifica mai repede tratatul încheiat[1], iar împăratul, la rândul său, invită pe principe să se înţeleagă cu generalul Caraffa, pentru încartiruirea trupelor imperiale pe timpul iernei[2]). Disperat, Apafi caută scăpare la Poloni[3]) şi la Turci, încercând să îndepărteze din cale pe Şerban, care prin politica lui, dusă mână în mână cu Imperialii şi cu Csáki, periclita tronul principelui ardelean şi supraveghea orice mişcare, care i-ar putea aduce aceluia salvarea prin Turci[4]). Şerban, în schimb, stăruia la Imperiali să reintre în Transilvania, pentru a putea trece de partea creştinilor[5]), lucrând în acelaş timp, în ascuns, pentru provocarea revoltei creştinilor din Sudul Dunării[6]).

Succesele lui Ludovic de Baden, care după căderea Budei înfrânse din nou pe Turci la Pécs şi ocupă Simontornya, Siklos şi Darda, precum şi zdrobirea oastei vizirului la Zenta de către Veterani şi căderea Seghedinului în mâinile creştinilor, indicau o apropiată realizarea atât a planurilor austriace, cât şi a celor urzite de domnul muntean.

Astfel acţiunea Imperialilor în această direcţie neputând fi zădărnicită de Sobieski, ea scotea treptat din raza posibilităţilor de cucerire polone atât Transilvania, cât şi Ţara Românească.

6. Insuccesele militare şi politice din 1687 şi 1688 ale Polonilor. Inăsprirea rivalităţii cu Austria.

Urmările insuccesului suferit de Poloni, în campania moldoveană din acest an, se manifestară îndată şi în chestiunea tratatului cu Moscoviţii. Ambasadorii ţarilor, sosind pe la mijlocul lui Octomvrie 1686 la Lemberg, arătară că Rusii n'au intrat în acest an în acţiune contra Turcilor şi Tătarilor din cauza că tratatul nu era ratificat, iar acordurile semnate numai, Polonii nici altă dată nu le-au respectat[7]).

Ceeace nemulţumea pe Sobieski în acest tratat, era mai cu

---

1) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVIII, p. 66.

2) *Alvinczi Péter Okmánytár*, v. II (Monum. Hung. Hist. Dipl. v. XV), Budapest, 1870, p. 4.

3) *Mon. Com. R. Tr-niae*, XVIII, p. 564—565.

4) *Ibidem*, p. 574—577.

5) *Hurmuzaki*, Docum. IX₁, p. 332.

6) *Radonici*, o. c. p. 960—961.

7) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 105, f. 361.

seamă articolul XII, care prevedea că, dacă Turcii vor restitui Polonilor Cameniţa şi teritoriile ocupate din republică, Leşii vor trebui să se mulţumească cu atâta. Sobieski îşi vedea tăiată astfel orice posibilitate de noui cuceriri, iar Imperialii se temeau că, după ce Cameniţa şi părţile polone din Podolia şi Ucraina vor ajunge în mâna Leşilor, aceştia, ne mai având motiv de luptă contra Turcilor, vor încheia pacea cu Poarta şi vor ieşi din Liga Sfântă. De altă parte, tratatul prevedea ca ortodocşii din Polonia să stea sub directa autoritate a mitropolitului din Chiev, dând astfel ţarilor prilejul de a se amesteca în chestiunile interne ale Poloniei.

Papa şi Imperialii stăruiau prin Buonvisi ca Polonii să lămurească art. XII înainte de ratificare, — în orice caz să nu se desfacă de Liga Sfântă —, iar dacă Moscoviţii vor ameninţa cu ruperea tratatului, Polonii să dea cel puţin o declaraţie membrilor Ligii, asigurându-i că nu vor părăsi confederaţia[1]). In urma presiunilor făcute de Curtea din Viena şi de diplomaţia papală şi având unica nădejde că acum, după eşuarea campaniei din Moldova, intrarea în acţiune a Moscoviţilor le-ar da posibilitatea unei noui expediţii, cu mai mari sorţi de izbândă, Polonii cedară şi în primele luni ale anului 1687 ajunseră la acordul ca Ruşii să pornească îndată expediţia în Crimeea şi, în cazul că Turcii ar pătrunde spre Lemberg, să dea Polonilor trupe auxiliare, ambii aliaţi obligându-se să nu încheie pace separată cu Poarta[2]).

Se făcură deci noui pregătiri pentru a ieşi în campanie contra Turcilor. La războiu îl îndemna pe rege papa, care vóia să vadă continuându-se cruciada contra semilunei, Imperialii, cari profitau de pe urma acestei diversiuni pentru planurile lor, şi însaşi nădejdea şi ambiţia lui Sobieski de a realiza în acest an, când şi Moscoviţii vor intra în acţiune, ceeace n'a putut face în anii trecuţi. Deşi argumentele, prin cari Pallavicini motiva retragerea din toamna trecută oastei polone în Moldova, făcură la Roma impresia că n'au convins nici pe cel ce le scrisese, totuşi

---

1) *Relationes Buonvisi*, p. 155, 245, 269, 273, 290, 292.
2) *H. Uebersberger*, o. c. p. 38.

papa trimise regelui 100.000 fiorini pentru noui înarmări şi pentru procurare de proviziuni[1]).

Marile planuri de cuceriri reînviară.

Sobieski declară, la începutul anului 1687, că va conduce în persoană campania şi se vorbia despre intenţia lui de a pătrunde în Moldova, Bugeac şi Muntenia, urmând ca Imperialii să facă poduri peste Dunăre, pentru a se uni cu Leşii în vederea continuării expediţiei în Balcani, în timp ce Veneţienii vor pătrunde prin Dardanele şi vor bombarda Constantinopolul[2]).

Imperialii făceau şi ei pregătiri pentru campania din acest an, menită să ducă armele împărăteşti în inima Imperiului Otoman şi în cadrul acestor preparative socoteau că e momentul ca Şerban Cantacuzino să intre făţiş în acţiune contra Turcilor şi să provoace, concomitent, şi răscoala creştinilor din Balcani. In acest scop trimiseră la sfârşitul anului 1686 pe Csáki şi pe Dunod în Muntenia, iar pentru ridicarea creştinilor din Sudul Dunării, Leopold trimise o scrisoare patriarhului din Constantinopol[3]). Şerban Cantacuzino voia însă să stăpânească el mersul evenimentelor din Balcani. Ceru să i se trimită oaste imperială, dar nu în număr nelimitat, ci atât cât vrea el, pentru ca unind-o cu Muntenii şi cu creştinii răsculaţi sub comanda lui, să ocupe punctele principale la Sudul Dunării, împiedecând să se trimită ajutor Turcilor în Ungaria, cereri, cari treziră rezervă şi suspiciuni la Curtea din Viena[4]). Şerban nu voia să rişte nimic, până ce nu va vedea stăpânirea imperială consolidată în Ardeal şi Timişoara. La rezervele Imperialilor răspundea cu rezerve, susţinând că la răscoala creştinilor din Balcani nu poate lucra pe faţă, fiind ameninţat de Turci şi Tătari[5]). Dacă nu i se lasă mână liberă, împăratul să-şi facă cuceririle cum va şti, iar când se va apropia de Ţara Românească, Şerban îi va da ajutor în măsura în care Imperialii nu vor căuta să-i supună ţara, cum o fac cu Transilvania.

Misiunea lui Csáki şi Dunod în Muntenia trezi nouă gelozie la Varşovia. Sobieski nu voia să îngădue Imperialilor să se apro-

---

1) *Fraknói V.*, o. c. p. 236.
2) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 106, f. 4—5.
3) *V. Zaborovschi*, o. c. p. 103.
4) *Hurmuzaki*, Docum. IX, p. 332—333.
5) *V. Zaborovschi*, o. c. p. 102—103.

pie cu oştile de Şerban fără concursul şi supravegherea lui şi cerea ca acţiunea armelor împărăteşti să fie astfel îndrumată, încât la asediul Belgradului să poată participa şi el[1]). In acest scop, Sobieski trimise pe episcopul Stanislau Sbaski la Viena să fixeze modalităţile de colaborare în campania ce se va face în acest an[2]). Solul polon învinui pe Austriaci, că prin acţiunea lui Csáki şi Scherffenberg în Transilvania au împiedecat pe Poloni să cucerească Ţările Române. Leşii însă — să se ştie — revendică aceste două provincii, drept recompensă pentru teritoriile cedate Moscoviţilor în interesul Ligei Sfinte şi pretind în acelaş timp ajutor pentru asediul Cameniţei. Sbaski însă primi răspunsul că Csáki n'a lucrat din ordinul Imperialilor, iar ajutor pentru Cameniţa aceştia nu pot da. In ce priveşte Ţările Române, guvernul din Viena, evitând să dea un răspuns categoric, lăsa să decidă războiul contra Otomanilor[3]).

In acest timp, o incursiune până la Zolkiew[4]) a unei oşti de 7000 Tătari arătă regelui polon că înarmările, cel puţin pentru apărarea graniţei, nu mai pot fi amânate şi în luna Maiu, oastea polonă, mai mult strânsură decât soldaţi buni, era în marş spre cele trei locuri de întâlnire: Iaslowiecz, Tarnopol şi Sniatyn, cari indicau că expediţia se va face contra Cameniţei[5]), după cum diplomaţia papală stăruise tot timpul[6]).

Vestea înarmărilor polone şi moscovite, precum şi tratativele dintre Imperiali şi Şerban agitară spiritele şi în Moldova. Campania care se anunţa promitea să aducă pentru armele polone rezultate mai durabile cu atât mai mult, cu cât Tătarii, cari au zădărnicit expediţia din anul trecut, vor fi atacaţi din spate de Moscoviţi, iar despre Şerban Cantacuzino circula svonul că „făcuse legătură tare de a-şi uni armele cu ale Muscalilor împotriva duşmanului obştesc"[7]), încercuind astfel pe Constantin Cantemir de toate părţile, izolându-l de Turci.

Vestea ajunsese şi în Polonia în înţelesul că nu numai Şerban Cantacuzino, ci şi Constantin Cantemir duce tratative cu

---

1) *Fraknói* V., o. c. p. 235.
2) *Ibidem*, p. 236.
3) *Zaborovschi*, o. c. p. 105.
4) *Zaluski*, o. c. I2, p. 994.
5) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 106, f. 85—87.
6) *Fraknói V.*, o. c. p. 238.
7) *D. Cantemir*, Viaţa etc. p. 67.

Moscoviţii, urmând ca eliberarea creştinilor din Balcani să se facă prin ortodocşii din Răsărit, nu prin Imperialii catolici[1]).

De sigur că şi acest svon a determinat pe Sobieski să grăbească trimiterea episcopului Sbaski la Viena, pentru a fixa planul operaţiunilor comune contra Turcilor şi a revendica pentru Poloni Ţările Române, asupra cărora lăsa să se înţeleagă că se îndrepta acum şi pofta Ruşilor.

Concomitent, regele începu febrile negocieri cu Moldovenii, pentru a-şi pregăti înaintarea în interiorul provinciei româneşti.

Pe la mijlocul lui Martie plecă din Iaşi spre Polonia clucerul Diamant, după ce „a aranjat afacerea potrivit intenţiunilor M. S. Regelui" şi ale marelui tesauriar al regatului, ducând cu sine pe logofătul trimis de Constantin Cantemir direct la Sobieski[2]). Inainte de sosirea acestora în Polonia, regele primi scrisori cifrate dela Miron Costin, prin cari Moldovenii ofereau, în vederea expediţiei, întărirea cetăţilor Suceava, Neamţu, Bacău şi Iaşi, pretinzând în schimb ca Polonii, până la începerea campaniei, să-şi retragă din Câmpulung trupele comandate de Davidencu, pentru a nu provoca prin prezenţa lor pe Tătari.

Regele, deşi nu prea avea încredere în Moldoveni crezu că e bine „să bată fierul până-i cald" şi scrise palatinului Rusiei că e de părere să fie retrase provizoriu trupele lui Davidencu şi să se strângă muniţiuni, proviziuni şi carele necesare, pentru transportarea acestora în cetăţile Suceava şi Neamţul[3]). Palatinul se opuse însă categoric la evacuarea Câmpulungului şi regele, cedând, îi scrise să răspundă lui Costin, că va ţine seamă de lucrările de fortificare ale cetăţilor moldoveneşti, dar campania fiind începută şi Moscoviţii încă fiind în marş, nu poate retrage acum trupele din Câmpulung „ex rationibus belli"[4]). In schimb Sobieski lansă cu data de 5 Aprilie 1687 o proclamaţie către locuitorii Moldovei, arătând că rostul trupelor leşeşti dela Câmpulung este de a-i libera de sub jugul turcesc şi a-i apăra cu toată averea lor, prin urmare Moldovenii să nu caute a se

---

1) *V. Zaborovschi*, o. c. p. 105.

2) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. II₃, p. 159—160.

3) *Ibidem*, p. 156—158.

4) *Ibidem*, p. 158—159.

refugia prin păduri, ci să rămână fiecare cu avutul său acasă, în siguranţă[1]).

Negocierile dintre regele polon şi Constantin Cantemir ajunseră, în cursul lunei Aprilie, la un sfârşit favorabil. In primele zile ale lui Maiu sosiră la Curtea polonă delegaţi de-ai domnului Moldovei care, temându-se să nu fie atacat, cerea iertare pentru trecut şi protecţiunea Poloniei pentru viitor, obligându-se a garanta prin ostateci credinţa sa faţă de rege. Despre rezultatul acestei misiuni Pallavicini fu informat de la Curte că „totul s'a încheiat", fără să fi putut cunoaşte încă amănuntele acordului[2]).

Buna vecinătate şi alianţa abia închegată fură tulburate însă de trupele polone, cari, adunându-se la graniţă, în loc să se concentreze în jurul Cameniţei, cum aveau ordin, făceau adânci incursiuni de jaf în Moldova. Incă în cursul lunei Maiu un podghiaz polonez de 4 companii ajunse până în apropierea Iaşilor, unde lovi pe Moldovenii şi Tătarii scoşi înaintea lor, făcând prinsonier chiar pe turcul care se afla trimis la domnul moldovean[3]).

Regele reprobă aceste excese şi ordonă ca vinovaţii să fie pedepsiţi, pentru a da exemplu celorlalţi să se abţină dela asemenea desordini[4]). Pentru liniştirea populaţiei apoi, la cererea acesteia, Sobieski numi ca guvernator al districtului Cernăuţi pe căpitanul român Turcul din serviciul său, om care în repeţite rânduri a dat dovezi de credinţă desăvârşită faţă de Poloni[5]). Podghiazurile leşeşti însă continuară să lovească în interiorul Moldovei, ceeace provocă noui proteste din partea lui Constantin Vodă la rege. Sobieski ceru din nou palatinului Rusiei să înfrâneze excesele, fiindcă soldaţii poloni au devastat Moldova în aşa măsură, încât, când va intra cu oastea, nu va mai găsi acolo decât pustiu şi ruine. Tot ei i-au înstrăinat şi pe domnul Moldovei, pe care, din prieten cum era, i l-au făcut duşman[6]). Cu toate acestea trupele polone continuau să-şi facă incursiunile peste Prut şi Constantin Cantemir încă şi în Iulie şi la sfâr-

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. II3, p. 160—161.
2) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 106, f. 86.
3) **Ibidem*, f. 107; *Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6560 (4 Giuguo 1687).
4) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. II3 p. 165.
5) *Ibidem*, p. 166—167.
6) *Ibidem*, p. 167.

şitul lui August 1687 se văzu nevoit să ceară oprirea acestor jafuri[1]).

Podghiazurile polone reuşiră astfel să strice relaţiile abia închegate dintre Constantin Vodă şi Sobieski.

De altfel, aceste incursiuni au fost singura ispravă militară a Polonilor în anul 1687.

Părintele Bonesana strânsese la Ustie proviziuni pentru campania plănuită, iar mareşalul regatului se grăbise, spre sfârşitul lui Maiu, să treacă Nistrul în Bucovina, pentru a opri aprovizionarea cetăţii podoliene[2]). Turcii însă reuşiră să introducă convoiul cu alimente în Cameniţa, înainte de a putea fi împiedecaţi de Poloni[3]). Lunile următoare, Iunie, Iulie şi August, Polonii se limitară la hărţuieli fără importanţă cu garnizoana Cameniţei. Abia târziu, în August, veni şi regele la Iaslowiecz. De aici făcea planuri ca, în timp ce o parte din oaste asediază Cameniţa, restul, îndată ce vor fi cunoscute intenţiile Moscoviţilor, să treacă Nistrul şi să pătrundă în Bugeac, sau cel puţin să ocupe cetăţile Soroca, Neamţu şi Suceava[4]). Concomitent, principele Iacob, care conducea operaţiunile la Cameniţa, începu un violent bombardament de trei zile asupra cetăţii. Rezultatul a fost câţiva morţi şi câteva case aprinse, pe cari Turcii le stânseră îndată[5]). Descurajat, principele şi generalii, către mijlocul lui Septemvrie[6]), părăsiră asediul, conducând oastea în tabăra dela Iaslowiecz şi campania se sfârşi.

Tătarii îşi putură îndrepta acum jafurile în Volhinia, unde bătură companiile principelui Lubomirski[7]), iar Turcii conduseră în linişte, la sfârşitul anului 1687, cele 360 care cu noui proviziuni în Cameniţa[8]).

Lipsa de energie, cu care fu condusă această campanie şi

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. II₃, p. 168—170.

2) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 106, f. 138.

3) *Ibidem*, f. 141; *N. Iorga*, St. şi doc. IX, p. 172—173.

4) **Art. Vat.* Nun. Pol. v. 106, f. 187—189.

5) *Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6560 (28 Agosto 1687).

6) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 106, f. 217.

8) *Ibidem*, v. 6560 (20 Dec. 1687).

7) **Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6560 (23 Oct. 1687).

suspendarea ei bruscă trezi în Buonvisi teama că Sobieski vrea să părăsească Liga Sfântă[1]).

De fapt regele polon, deprimat de insuccesele suferite în campaniile contra Turcilor dela 1684 încoace, era şi mai amărât de politica lui Leopold, care îi spulbera treptat nădejdea de a-şi putea extinde puterea până la Dunăre şi îi ridica mari dificultăţi interne împotriva planurilor de a asigura succesinuea tronului pe seama principelui Iacob.

In adevăr, Imperialii, în acest an, după ce zdrobiră pe Turci la Mohács (11 August 1687), în Octomvrie pătrunseră din nou în Ardeal şi în timp ce Carol de Lorena se aşează la Şimleu, Cluj şi Gherla, Scherffenberg coborî la Sibiu şi constrânse pe Mihail Apafi să supună împăratului provincia (tratatul dela Blaj, 27 Oct. 1687)[2]).

Ardealul fu scos deci din raza posibilităţilor de cucerire polone. Ceeace îngrijora însă cercurile politice din Varşovia, era teama că Imperialii vor supune la contribuţiuni Muntenia şi Moldova, sau poate le vor cuceri chiar, înainte ca Polonii să fi putut preveni acest pericol printr'o campanie energică în Ţările României[3]).

De teama aceasta erau însă cuprinşi şi cei doi voevozi români, mai cu seamă acum, când nu puteau recurge nici la apărarea Porţii, din cauza revoltei isbucnită în tabăra dela Petruvaradin, care se întinse şi la Constantinopol, nepotolindu-se decât după ce mulţi demnitari ai Imperiului Otoman fură decapitaţi, iar sultanul detronat şi înlocuit cu fratele său Soliman III[4]). Slăbiciunea Otomanilor mărea vigoarea acţiunei Imperialilor spre Ţările Române şi Constantin Cantemir, de teama să nu aibă soarta vecinului său din Ardeal[5]), după ce mai nainte avizase pe Poloni de tulburările din imperiul turcesc[6]), în Ianuarie 1688 trimise pe pârcălabul Sava la Sobieski, cu rugămintea să reia negocierile întrerupte în primăvara trecută, el,

---

1) *Fraknói V.*, o. c. p. 238.

2) *R. Goos*, o. c. p. 389 squ; *Mon. Com. R. Tr-niae*, XIX p. 29—33.

3) *Hurmuzaki* Docum. XVI, p. 188.

4) *N. Iorga*, Gesch. d. Osm. Reiches, IV, p. 226.

5) *N. Iorga*, St. şi doc. XI, p. 174 (nota 1).

6) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 106. f. 284—285.

Cantemir şi ţara întreagă fiind gata a primi condiţiunile atunci fixate, numai regele să-şi ţină promisiunile[1]).

Pregătirea unei campanii în Moldova întâmpină însă în dieta polonă categorica opoziţie a partidului francofil, care cerea pacea imediată cu Poarta, precum şi a celui austrofil, care, împreună cu nunţiul apostolic, voia limitarea operaţiunilor la asediul Cameniţei, încât Polonii, în lupta cu Turcii, să nu stingherească realizarea planurilor imperiale privitoare la Ţările Române[2]). Astfel înarmările lâncezirä şi abia în Martie 1688, când Tătarii jefuiră îngrozitor Volhinia şi Prusia[3]), ele fură reluate cu mai multă vigoare. Pe la mjlocul lui Maiu, regele decise totuşi să pornească o campanie viguroasă peste Nistru, pentru a preveni acţiunea pe care o pregătia Leopold spre Muntenia. La aceasta îl îndemna pe de o parte promisiunea Moscoviţilor că şi ei vor porni războiu împotriva Turcilor[4]), de altă parte stăruinţele domnului moldovean. Constantin Cantemir, anume, promitea prin scrisori şi prin pârcălabul Sava că va recunoaşte suzeranitatea polonă, oferind pentru campania din acest an 8000 de soldaţi moldoveni, în schimb regele să-i sigure protecţiunea şi stabilitatea în tron pe viaţă, cu titlul de palatin, să lase boierilor şi celorlalţi pământeni toate privilegiile şi averile, garantând în acelaş timp şi libertatea desăvârşită religioasă pentru toţi pământenii[5]). Propunerile domnului moldovean fură primite şi Sobieski, deşi găsea exagerat numărul ostaşilor promişi, nădăjduind totuşi că-şi va putea spori oastea cu cel puţin 3000 moldoveni, interveni la Pallavicini să lichideze pe seama acestora cei 30.000 de taleri destinaţi recrutărilor din Lituania, urmând ca banii să fie daţi Moldovenilor dupăce Constantin Vodă va fi semnat tratatul de supunere faţă de Polonia, garantându-l prin trimitearea unui fiu, sau a unor boieri, ca ostateci la Curtea leşească[6]).

Regele se şi grăbi să arate pe hartă nunţiului Cantelmi cele trei drumuri dealungul principatelor râuri moldovene, Nistrul, Prutul şi Siretul, pe unde se putea face expediţia, mărturisind

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. II3, p. 172—174.
2) *N. A. de Salvandy*, o. c. p. 203—206; *Coyer*, o. c. III, p. 137.
3) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 107, f. 104
4) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 192.
5) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 107, f. 187—189.
6) *Ibidem*, f. 193—194.

că intenţia lui e de a urma cursul Prutului, îndreptându-se spre Muntenia, ţinta campaniei din acest an. Cantelmi însă, voind să evite o nouă înveninară a raporturilor polono-austriace, din cauza Munteniei, căută cu toate argumentele posibile să convingă pe rege, că o expediţie dealungul Nistrului în Bugeac ar fi mult mai utilă pentru Poloni, mai cu seamă dacă vor putea determina şi pe Moscoviţi să intre în acţiune, având posibilitatea ca, după distrugerea cuiburilor tătăreşti, prin ocuparea Chiliei şi a Cetăţii Albe să-şi întindă stăpânirea asupra Ţărilor Române, de a căror credinţă, atâta timp cât Tatarii nu vor fi risipiţi, regele nu va putea fi sigur. Sobieski, cel puţin în faţa rezidentului veneţian, în urma atâtor stăruinţe, lăsă să se înţeleagă că va duce campania în Bugeac[1]). Preocupat însă continuu de gândul de a preveni o stăpânire austriacă în Muntenia, regele expuse la începutul lui Iulie, în consiliu, noul său plan de a înainta repede în Moldova, cu scopul de a ocupa şi întări cetatea Romanului, care fiind între Muntenia şi Moldova, va fi un punct comod de întâlnire al oştilor voevozilor români cu armata polonă, — după cum aceştia au şi promis să o facă, — iar în caz contrar, de aici, numiţii voevozi vor putea fi uşor constrânşi la unire, fiind ameninţaţi că altcum regele le va ocupa ţările. In sprijinul aşezării Polonilor la Roman se aducea şi motivarea, că acolo oastea leşească era mai puţin expusă incursiunilor tătăreşti şi putea, în acelaş timp, împiedeca trimiterea de ajutoare turceşti la Cameniţa. In acest scop regele urma să lase la Roman 5—6000 Tătari lipcani şi raiteri poloni, cu întreţinerea cărora fu însărcinat episcopul din Bacău, părintele Dluski, destinat să plece în Moldova să cumpere cu bani pontificali proviziuni din Transilvania. Pallavicini s'a opus şi de data aceasta categoric planurilor regale cari ţinteau Muntenia, susţinând înaintarea dealungul Nistrului şi ocuparea cetăţilor întărite de pe malul apei, de unde, apoi, anul viitor să se înainteze în Bugeac şi să se blocheze Cameniţa[2]).

Regele însă prefera să dea ascultare grăbitelor chemări ale domnilor români, cari, ameninţaţi de apropierea Imperialilor, în Iulie stăruiră energic prin Miron Costin şi prin stolnicul Constantin Cantacuzino la hatmanul Iablonowski să pătrundă în

---

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 107, f. 187 188.
2) *Ibidem*, v. 107, f. 242, 246—249.

ţară cu oştile, „dar repede, căci afacerea e pierdută"[1]). Cei doi fruntaşi ai vieţii politice din Ţările Române reînoiră cu acest prilej asigurarea, că cele două provincii se vor supune regelui, îndată ce acesta va trece pe teritorul lor un corp de ostaşi, care să fie în stare să le apere, ceeace determină pe rege să ia hotărârea de a pleca în persoană în campanie[2]).

In mijlocul acestor pregătiri războinice, Şerban Cantacuzino avea situaţia cea mai grea.

Leopold, îndată după biruinţa dela Mohács, încă dela 1 Septemvrie 1687 scrise domnului muntean să-şi ţină promisiunile făcute până acum şi să fixeze cu Carol de Lorena condiţiunile şi modalitatea colaborării imediate cu oştile imperiale împotriva Turcilor, iar peste o săptămână, împăratul semnă proclamaţia pentru creştinii din Balcani, chemându-i să se ridice împotriva Otomanilor sub comanda lui Şerban[3]). Domnul Munteniei, voind să mai amâne luarea unei hotărîri extreme, trimise la sfârşitul anului 1687 pe Antonio Stefani la Viena[4]) şi ca urmare a negocierilor acestuia la Curtea imperială, în Februarie 1688 veni în Ţara Românească Antide Dunod şi Csáki cu răspunsul lui Leopold. Impăratul promitea lui Şerban dinastie ereditară şi titlul de baron al imperiului pentru întreagă familia lui, iar pentru operaţiunile împotriva Turcilor un ajutor de 6000 oameni, cu condiţia ca domnul să-i închine ţara şi să plătească un tribut anual de 7500 taleri[5]). După lungi şi pătimaşe negocieri, Şerban răspunse abia prin Maiu, cerând ca împăratul să fie numai protector al ţării şi să-şi ia obligaţia de a ţine toate promisiunile făcute, de a garanta integritatea teritorială a principatului muntean şi libertatea relgioasă a populaţiei, toate acestea urmând a fi întărite prin diplomă împărătească. Impăratul însă, în răspunsul său din 31 Iulie, refuză să dea diploma, dar asigură pe Şerban că nu vrea să-i cucerească ţara, ci să o desrobească[6]).

---

1) *Hurmuzaki*, Supl. II₃, p. 176—178.

2) *Hurmuzaki*, Docum XVI, p. 195.

3) *N. Iorga*, Genealogia Cantacuzinilor, Bucureşti, 1902, p. 214—218.

4) *Zaborovschi*, o. c. p. 115.

5) *N. Iorga*, Genealogia, p. 218 squ.

6) *Ibidem*, 222—242.

Cucerirea Ardealului de Imperiali lăsă însă pe Şerban să vadă în ce măsură se poate încrede în asigurările lui Leopold. Pentru a opune pornirilor cuceritoare ale împăratului o altă putere creştină, prin care să-l poată determina a-i primi toate rezervele şi garanţiile cerute, Şerban încă la începutul anului 1688 trimise pe arhimandritul Isaia la Moscova, stăruind la partiarhul Ioachim, în numele său şi al creştinilor din Balcani, să determine pe ţarii moscoviţi la o acţiune imediată pentru eliberarea noroadelor ortodoxe de sub stăpânirea păgână. Misiunea lui Isaia se repetă în vara aceluiaş an, când arhimandritul fu trimis să negocieze cu hatmanul căzăcesc Mazeppa şi cu ţarii moscoviţi, stăruind să ia de urgenţă ei iniţiativa desrobirii creştinilor din Balcani, împiedecând ca aceştia, sub pretextul eliberării, să fie subjugaţi de Imperialii catolici[1]).

Concomitent cu chemarea Moscoviţilor, Şerban stăruia — după cum am văzut — în Iulie 1688, prin stolnicul Constantin Cantacuzino şi la Poloni, să pătrundă îndată cu oştirile spre Ţara Românească, pentru a preveni o pătrundere militară a Imperialilor în aceste părţi. Dar cu toată însufleţirea cu care Sobieski cu o lună înainte desenase înaintea lui Pallavicini drumul ales pentru a-şi duce oştile la Roman, de unde să stăpânească mişcările Imperialilor şi chiar ale lui Şerban, intervenţia rapidă, pe care o cereau împrejurările politice, nu s'a produs.

In schimb Polonii primiră veşti despre tratativele domnului muntean cu împăratul, în înţelesul că Şerban a şi încheiat tratatul cu Leopold, angajându-se la plata unui tribut anual de 100.000 taleri[2]). Cercurile politice din Varşovia fură adânc impresionate de aceste svonuri, împăratul fiind acuzat cu înverşunare că a trădat pe Poloni, deoarece cabinetul din Viena a declarat în repeţite rânduri că Imperialii nu se vor atinge de Moldova şi Muntenia. Pallavicini, îngrijorat de atmosfera alarmantă în care se discuta chestiunea Munteniei, căută să convingă pe intimii regelui că Polonii fac confuzie când îşi revendică drepturi asupra Munteniei. El anume a cercetat în Cromer şi s'a convins că istoricii — după obiceiul local — spuneau Moldovei Valahia, iar

---

[1]) *S. Dragomir*, Relaţiile bisericei române cu Rusia în veacul XVII. *Ac. Rom. Mem. Sect. Ist.* Ser. II, v. XXXIV, p. 1119—1123.
[2]) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 198.

Munteniei Transalpina. Polonii comit deci o eroare când îşi atribue drepturi asupra Ţării Româneşti; ei pot revendica drepturi, ce se pot dovedi istoriceşte, asupra Moldovei, nu însă asupra Munteniei, care a fost dependentă de Coroana Ungariei[1]).

Sobieski plecase de câteva zile spre tabăra dela Nistru. In drum aflase ştirea încheierii tratatului austro—muntean, care-l indignă peste măsură[2]). Regele, mai presus de dreptul istoric, considera că Muntenia îi revine ca o justă recompensă pentru pierderile avute la Turci şi Moscoviţi şi pentru a răspunde cum se cuvine împăratului, care-l asigurase în repeţite rânduri prin reprezentanţii săi că nu va întreprinde nimic împotriva Ţărilor Române, ordonă generalilor, ca fără să-l mai aştepte, să împingă în Moldova o trupă de 6000 din cei mai buni soldaţi, în timp ce el va coborî la Zloczow[3]).

Grosul oştirei tătăreşti însă acum era la Nistru. Pe la mijlocul lui Iunie păgânii zdrobiseră un detaşament de raiteri poloni, întroducând apoi 50 care de muniţiuni în Cameniţa[4]), iar după ce în cursul lui Iulie strânseră proviziunile necesare, în luna următoare veniră sub comanda sultanului Nuredin la Nistru să le întroducă în cetatea Podoliei. Incercând să oprească trecerea păgânilor, Leşii avură de susţinut cu ei, în ziua de 19 August, o violentă luptă în care Tătarii ocupară punctele de comunicare cu Polonia şi către sfârşitul aceleiaşi luni, regele fu avizat că oastea a ajuns în grea lipsă de praf de puşcă, fiind în mare pericol. Regele chemă atunci la Nistru şi pe Cazacii şi artileria care sta la Lemberg[5]), dar Tătarii opriră orice încercare a Polonilor de a trece în Moldova, introducând în acelaş timp zahareaua în Cameniţa[6]).

In timp ce slabele eforturi polone fură oprite de Tatari la Nistru, împăratul Leopold ordonă oştilor imperiale să pătrundă

---

1) °*Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 107, f. 295
2) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 199 (nr. 454).
3) *Ibidem*.
4) *Ibidem*, p. 193 (nr. 439).
5) *Ibidem*, p. 205 (nr. 464).
6) *Ibidem*, p. 208 (nr. 470).

în Muntenia, pentru a constrânge pe Şerban Cantacuzino să dea atât ajutorul militar, cât şi proviziunile promise pentru campania pornită de Austriaci spre Dunărea de Jos. Veterani plecă deci din Ardeal, cuceri Lipa, coborî la Dunăre şi ocupă Orşova. La 24 August era la Cerneţ şi de aici, după ce ajunse la o înţelegere cu Şerban Cantacuzino, înaintă în inima Olteniei, la Craiova[1]). Din drum, comandantul oştilor imperiale scrise cu data de 30 August lui Iablonowski, invitându-l să ocupe Moldova, că el, la rândul său, va ataca din Muntenia pe duşmanii comuni, pe Tătari, cari, strânşi între două focuri, vor fi învinşi[2]).

Dar ce vigoare mai putea da expediţiei leşeşti chemarea generalului imperial, când pătrunderea Austriacilor în Muntenia demoralizase cu desăvvârşire pe Poloni? Sobieski nu putea privi prezenţa oştilor germane în Ţara Românească, decât ca un început de ocupaţie, consecinţă a pretinsului tratat, încheiat de Leopold şi Şerban cu nesocotinţa dreptelor lui revendicări asupra provinciei dela Dunăre. Aversiunea regelui pentru Imperiali izbucni în duşmănie, când primi ştirea, jignitoare pentru casa lui, că la Berlin principesa văduvă Radziwil, care promisese să se mărite cu principele Iacob, prin surprindere s'a cununat cu Carol de Neuburg. Sobieski văzu aci mâna uneltitoare a lui Leopold şi aruncă în faţa celor din jurul lui acuza că e trădat de aliaţi[3]). In astfel de împrejurări, de o colaborare cu armatele imperiale nici nu mai putea fi vorba.

De altfel nici Tatarii nu îngăduiau Polonilor să întreprindă ceva peste Nistru. Totuşi Iablonowski, pe la mijlocul lui Septemvrie, văzând că nu mai poate reţine dela retragere oastea istovită, fu de părerere ca, înainte de a se sfârşi campania, să satisfacă în parte invitaţia lui Veterani, trimiţând în Suceava 4—5000 oameni[4]). Dar nu se făcu nimic. Septemvrie încheie astfel această campanie polonă, după părerea nunţiului apostolic Cantelmi, „ruşinoasă şi nenorocită". Tatarii în ziua de 23 se retraseră spre Ţuţora, iar Polonii se împărţiră în cartierele de iarnă, în Volhinia şi Pocuţia[5]).

---

1) *V. Zaborovschi*, o. c. p. 135—136.
2) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 107, f. 361.
3) *Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6560 (31 Agosto 1688).
4) **Arh. Vat.* Nun. Pol. 107, f. 362.
5) *Ibidem*, v. 107, f. 361, 395.

Curând după aceasta, Şerban Cantacuzino reuşi să scoată din ţară pe Veterani, dându-i daruri bogate, promiţând să trimită o solie compusă din rudenii apropiate la Viena pentru a supune Muntenia împăratului şi angajându-se să dea iernatic pentru 12 regimente, în valoare de 4200 taleri lunar[1]).

Oastea imperială la 23 Septemvrie trecu deci în Ardeal[2]) şi în primele zile ale lui Octomvrie se aşeză la pasul Buzăului, de unde Veterani continuă corespondenţa cu Iablonowski şi cu nunţiul Cantelmi, pentru a pregăti o acţiune comună germano-polonă contra Tătarilor din Bugeac, sub rezerva însă, ca proiectul campaniei să fie aprobat şi de Curtea din Viena.

1) *Zaborovschi V.*, o. c. p. 137.
2) *Ibidem*.

CAP. VI.

NEGOCIERI DE PACE CU TURCII. ULTIMELE EFORTURI ALE LUI IOAN SOBIESKI PENTRU CUCERIREA MOLDOVEI

1. Inceputul tratativelor între Turci şi Austriaci. Atitudinea Poloniei.

Toamna anului 1688 aduse o nouă încordare între Leopold şi Ludovic XIV, prevestind consecinţe grave pentru străduinţele de peste un deceniu şi jumătate ale regelui polon în spre Dunăre.

Ludovic XIV, îngrijorat de succesele realizate de Imperiali în Ungaria, precum şi de ofertele de pace pe cari Turcii înainte de căderea Belgradului le făcură lui Carol de Lorena, crezu că a sosit momentul ca printr'un atac neaşteptat în Colonia să-şi rectifice graniţa spre Răsărit şi în timp ce Turcii se vor reculege pentru continuarea războiului în Ungaria, să constrângă pe împărat la o nouă pace cu Franţa, asigurându-şi vechea egemonie în Europa[1]).

Oştirile regelui francez, în Septemvrie 1688, pătrunseră deci în principatul Coloniei şi se îndreptară peste Rin să cucerească Philipsburgul[2]). Atacul dela Rin determină pe Leopold să declare, că pentru a se putea opune lui Ludovic XIV, va fi nevoit acum să încheie pace cu Poarta[3]), care încă din 8 Septemvrie trimisese pe Sufilkar Efendi şi pe dragomanul Alexandru Mavrocordat să negocieze cu Ludovic de Baden în lagărul la Belgrad[4]).

Această schimbare neaşteptată în politica Imperialilor ame-

---

1) *Dr. M. Immich*, o. c. p. 135.

2) *Dr. M. Philippson*, Das Zeitalter Ludwigs des Vierzehnten. (*Oncken*, Allg. Gesch. III5). Berlin, 1879, p. 282—283.

3) *Fraknói V.*, o. c. p. 259.

4) *O. Brunner*, o. c. p. 208.

ninţa să nimicească întreagă acţiunea Ligei Sfinte împotriva Turcilor, lăsând Polonia cu teritoriile şi cetăţile ucrainiene cedate Moscoviţilor, cu Cameniţa pierdută şi cu nici o perspectivă de a se mai putea recompensa prin cuceriri spre Dunăre.

Sobieski, văzând pe cale de a se spulbera toate străduinţele lui de până acum, se agăţă de ultima nădejde ce i-o dădeau chemările generalului imperial din Ardeal, de a-şi întinde stăpânirea asupra Moldovei printr'o expediţie comună împotriva Tatarilor din Bugeac şi propunerile lui Veterani, acum, fără luate în discuţie la Varşovia.

In acelaş timp regele stărui la Viena să nu se încheie pace cu Poarta şi „cu toată ruptura cu Franţa", împăratul să continue războiul cu păgânii, mai cu seamă că şi Moscoviţii fac mari pregătiri contra Turcilor. Sobieski ceru apoi lui Leopold să-i trimită un puternic corp de armată german, cu care unindu-şi oastea, să zdrobească pe Tatarii din Bugeac[1]).

Impăratul răspunse însă prin Buonvisi că neînţelegerile cu Franţa îi angajează toate forţele milittare şi că Polonii nu vor putea fi ajutaţi decât cu o parte din armata şi aşa slabă a lui Veterani, restul fiind nevoită să rămână în Transilvania[2]).

Sobieski, cu toate că se vedea avizat la ajutorul Imperialilor, nu se putu înfrâna să nu-şi mărturisească papei toată amărăciunea împotriva lui Leopold. Impăratul fu acuzat că a provocat tulburări în regat contra regelui şi a casei domnitoare polone şi că agită spiritele şi caută să înstrăineze pe Munteni şi Moldoveni de Poloni, de cari Românii sunt legaţi prin jurământ de credinţă. Impăratul vrea să ia totul, ca şi când provinciile cucerite dela Turci n'ar fi nimic, în timp ce Poloniei, cu toate sacrificiile făcute, cedând înfloritoare provincii Moscoviţilor numai să-i atragă în Liga Sfântă, nu-i va rămâne altă recompensă decât zidurile goale şi stâncile Cameniţei[3]).

Acum, când se deschidea seria violentelor lupte diplomatice pentru lichidarea acţiunei Ligei Sfinte, în Octomvrie 1688, Şerban Cantacuzino muri, lăsând în urma lui o solie pornită spre Viena. Urmaşul său în scaunul Munteniei, Constantin Brânco-

---

1) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 107, f. 429—430.
2) *Ibidem*, f. 439—440.
3) *Arh. Vat.* Principi, v. 118, f. 334—335.

veanu, înconjurat de primejdii, nu mai putea revoca angajementele luate de Şerban şi dădu noui plenipotenţe emisarilor să închine ţara lui Leopold[1]).

In timp ce solia munteană se îndrepta spre capitala Austriei, doi trimişi imperiali sosiră în Polonia, aducând proclamaţia lui Leopold contra Franţei şi scrisori prin cari împăratul, anunţând pe Sobieski că au sosit la Viena doi plenipotenţiari turci, învita pe rege să-şi trimită delegaţi pentru a participa la tratativele de pace. Sobieski răspunsese că înainte de a începe astfel de negocieri trebue să se aştepte şi părerea Moscoviţilor, membri şi ei ai Ligei Sfinte, cari, dacă vor fi neglijaţi, vor încheia pace separată cu Turcii[2]).

In acest timp solia munteană sosi la Viena şi în ziua de 10 Ianuarie 1689 fu primită de Leopold în audienţă[3]), iar la 30 ale aceleaşi luni i se înmână diploma împărătească[4]).

Când Sobieski primi ştirea că Muntenia s'a închinat lui Leopold, fu foarte tulburat şi numai teama de a nu învenina şi mai mult disensiunile cari agitau dieta, l-a reţinut dela ieşiri violente contra împăratului[5]).

Cu o săptămână înainte de primirea acestei veşti, mareşalul Poloniei scrisese lui Leopold, ca în negocierile de pace să cuprindă şi regatul polon, cerând Turcilor restituirea Cameniţei cu dependinţele sale, Moldova până la Iaşi, aşa cum au mai stăpânit-o Polonii şi asigurarea liniştei din partea Tatarilor, cu pedeapsa destituirii hanului şi a sultanilor tătăreşti, ori de câte ori vor năvăli în regat[6]). La 19 Februarie însă, când era încheiat tratatul austro-muntean, ambasadorul polon ceru pentru Polonia întreg teritorul dintre Nistru şi Dunăre, cuprinzând Moldova şi Muntenia cu cetăţile ce le-au aparţinut, iar Tatarii să fie mutaţi fie peste Dunăre, fie în Asia Mică[7]).

Turcii făcură, concomitent, propuneri de împăcare şi Polo-

---

1) *V. Zaborovschi*, o. c. p. 144—145.

2) *Bibl. Vat.* Barb. lat. 6560 (23 Nov. 1688).

3) *V. Zaborovschi*, o. c. p. 145.

4) *N. Iorga*, Documente privitoare la Constantin Brâncoveanu. Bucureşti, 1901, p. 43.

5) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 108. f. 65

6) *Hurmuzaki*, Docum. V1, p. 219.

7) *Ibidem*, p. 231.

nilor[1]), căutând să-i atragă într'o pace separată şi Constantin Cantemir se grăbi să asigure pe Sobieski, că hanul Tătarilor are depline puteri din partea Porţii pentru a negocia şi a încheia un asemenea tratat[2]). Sobieski însă ştia din experienţa anilor trecuţi că cetatea Cameniţei şi Moldova nu le va putea obţine dela Poartă, decât cucerindu-le cu arma. Se impunea deci începerea neîntârziată a unei viguroase campanii în Moldova, pentru a aşeza acolo garnizoane leşeşti în punctele strategice mai importante. Pe la sfârşitul lui Martie 1689, hotărârea de a continua războiul cu Turcii fu trecută prin dietă[3]) şi cu acest prilej senatul luă în discuţie şi soarta lui Petriceicu Vodă, care reînoia acum asigurările de fidelitate faţă de Coroana polonă, în numele lui şi al „poporului şi regiunii întregi"[4]). Pentru pregătirea campaniei, Sobieski, văzând lipsa de bani a regatului, împrumută din banii proprii 200.000 taleri[5]) şi trimise pe episcopul catolic din Bacău în Moldova şi în Muntenia pentru negocieri. Rezultatul misiunii lui Dluski fu însă anemic. Din Muntenia solul aducea scrisoarea câtorva boieri, cari chemau oştile polone în ţară, chemare primită la Varşovia cu neîncredere, văzând în ea, ceeace şi era de fapt, o încercare de a face o intrigă între Poloni şi Austriaci, pentru ca Ţara Românească să se poată sustrage şi de sub suzeranitatea imperială şi de sub cea pe care voia să i-o impună Sobieski. Iar din Moldova, Dluski aducea ştirea că de acolo s'ar putea doar cumpăra proviziuni pentru oştirei[6]).

Concomitent, ambasadorul polon continua cu stăruinţele lui la Viena să se cedeze Muntenia şi Moldova Polonilor, împăratul să dea ajutor de oaste pentru cucerirea Cameniţei şi să permită cumpărarea de proviziuni în Transilvania. In acest timp însă Imperialii, neajungând la nici un rezultat în negocierile cu delegaţii Porţii, întrerupseră tratativele şi deciseră continuarea războiului pe două fronturi: contra lui Ludovic XIV şi împotriva Turcilor[7]). Cererile ambasadorului polon erau, deci, inoportune

---

1) *Ibidem*, p. 172—173.
2) *Bibl. Vat.* Barb. lat. 6561, f. 7.
3) **Ibidem*, f. 17.
4) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 108, f. 133.
5) *Ibidem*, v. 108, f. 167.
6) *Ibidem*, v. 108, f. 173.
7) *O. Brunner*, o. c. p. 304.

şi Leopold răspunse că n'are rost discuţia în jurul unor provincii cari trebuesc încă scoase de sub stăpânirea turcească. Asupra lor se vor înţelege după ce se va încheia pacea cu Turcii. Iar în ce priveşte ajutorul cerut, nu-l poate da, oastea fiind angajată în conflictul cu Ludovic XIV[1]).

Răspunsul împăratului produse multă amărăciune la Varşovia[2]). Totuşi, animaţi de ştirile că luptele Moscoviţilor cu Tătarii au reînceput[3]), Polonii continuară pregătirile pentru campanie. Moscoviţii însă fură învinşi şi Tătarii, acum liberi, se puteau revărsa spre Nistru, pentru a zădărnici şi campania Polonilor.

Deocamdată oastea regelui se îndreptă spre Cameniţa, în care seimenii lui Constantin Cantemir introduseră cu ajutorul Tătarilor, în Maiu[4]) şi Iulie 1689[5]), mari convoiuri cu proviziuni şi când Polonii se apropiară de Nistru, aflară că pădurile Bucovinei sunt pline de Tătari şi că domnul Moldovei s'a îngrijit a pune straje bună în Soroca, înainte ca regele polon să fi trimis pe Cazaci — după cum intenţiona — să ocupe cetatea[6]).

Planul regelui, care sosi la 14 August la Zloczow, în apropierea taberii, era de a cuceri punctele mai importante din Moldova, dela Hotin în jos, dealungul Carpaţilor, urmând apoi să aştepte noui propuneri din partea vizirului pentru încheierea unei păci separate. Generalii însă, şi mai cu seamă palatinul Rusiei, se grăbiră, împotriva planurilor regale, să angajeze oastea la asediul Cameniţei[7]).

După câteva zile de pregătiri, ridicând întărituri şi făcând şanţuri, Polonii se apropiară în noaptea de 5 Septemvrie de zidurile cetăţii. Garnizoana turcească însă, prevenită de planurile Polonilor, îi întâmpină cu focuri de artilerie şi generalii, văzându-se descoperiţi, amânară atacul pentru altă dată. A doua zi însă Turcii făcură prin trei părţi o puternică ieşiră din cetate

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. V₁, p. 268—270.
2) **Bibl. Vat.* Barb. lat. 6561, f. 60.
3) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 108, f. 232—234; *Hurmuzaki*, Doc. XVI, p. 218—219.
4) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 108, f. 185.
5) *Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6561, f. 80.
6) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 108, f. 280.
7) *Hurmuzaki*, Doc. XVI, p. 227, 233, 235, 236.

şi surprinzând pe Lituani ameţiţi de beutură, măcelăriră mulţi din ei, le luară 6 tunuri şi mai mulţi prinsonieri, retrăgându-se apoi între zidurile cetăţii.

Zadarnice fură, acum, promisiunile lui Bonesana şi stăruinţele hatmanului pe lângă ofiţeri să rămână să continue asediul cetăţii. Comandanţii aproape toţi cerură retragerea oastei[1]) şi peste două săptămâni Polonii erau dincolo de Nistru, în timp ce straja Cameniţei jefuia în bună voie regiunile din apropiere[2]). Paşa din Cameniţa putu acum trimite veste lui Batyr Aga, care era lângă Iaşi cu 10.000 Tătari, să-şi oprească marşul, fiindcă a despresurat cetatea de asediul Leşilor[3]) şi Tătarii se reîntoarseră spre Bugeac.

2. Inăsprirea rivalităţii polono-austriace pentru stăpânirea Moldovei Tratatul lui Constantin Cantemir cu Imperialii. Aşezarea Polonilor în Nordul Moldovei.

Ca urmare a acestui nou eşec al armelor polone, în Septemvrie 1689 un sol leşesc trecu pe la Cetatea Albă, luă de acolo excortă şi se îndreptă spre Constantinopol[4]), unde rezidentul francez din primele luni ale anului 1689 lucra pentru pregătirea păcii separate între Poloni şi Turci.

Ludovic XIV, pentru a împiedeca pe Leopold să intervină in evenimentele din Apus, căuta prin agenii săi diplomatici să zădărnicească tratativele de pace dela Viena, să îndrume, prin încheierea păcii turco-polone, acţiunea militară a Otomanilor spre Ungaria şi să ridice noui dificultăţi lui Leopold prin aşezarea lui Thököly în tronul Transilvaniei, sau a unuia din Principatele Române. Residentul francez de la Poartă lucra mână în mână cu agentul politicei franceze la Varşovia, marchizul Bèthune, care, neputând obţine dela rege armistiţiul propus de vizir, se străduia ca acţiunile militare ale Polonilor să nu depăşească graniţa regatului[5]), ceeace, datorită slăbiciunii oastei leşeşti, îi şi reuşi.

---

1) *Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6561, f. 110—111; *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 108, f. 307—308.

2) *Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6561, f. 113.

3) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 108, f. 316.

4) *Ibidem,* v. 108, f. 311.

5) *Hurmuzaki,* Docum. Supl. I₁, p. 277—278.

La începutul negocierilor, ambasadorul francez dela Poartă ceru pentru Poloni Cameniţa, Moldova şi Muntenia, precum şi revocarea Tătarilor din Moldova[1]). Faţă de opoziţia categorică a vizirului însă, în cele din urmă se limită discuţia la Cameniţa şi, pe cât fu posibil, la Moldova.

In Aprilie 1690, Castagnères ceru din nou lui Bèthune să obţină trimiterea unui sol polon la Poartă, fiind convins că va putea ajunge la înţelegere cu vizirul[2]). Dar până să plece solul leşesc, pe la mijlocul lui Maiu sosi în Polonia o solie de la hanul Tătarilor, întovărăşită de secretarul ambasadorului francez din Constantinopol[3]). Ea fu primită în audienţă în ziua de 30 ale lunei[4]), când reprezentantul hanului arată scrisoarea prin care Selim Ghirai, ca mijlocitor, oferea pacea cu Poarta, pe lângă restituirea Cameniţei Polonilor[5]). Era foarte puţin din ceeace cerea Sobieski. Prezenţa soliei la Varşovia îngăduia însă regelui să răspândească tendenţios vestea că Poarta îi oferă Cameniţa, Podolia, Muntenia şi Moldova, svonuri menite a impresiona cercurile din Viena[6]).

In timp ce diplomaţia franceză se străduia să realizeze pacea separată turco-polonă, Leopold, la rândul său, porni o viguroasă ofensivă pentru a zdrobi cu desăvârşire pe Turci şi a-şi afirma — în vederea păcii viitoare — pe calea armelor, dreptul de stăpânire asupra Ţării Româneşti şi a Moldovei.

Incă din Iunie 1689 Csáki primi ordin să meargă în oastea principelui Ludovic de Baden, spre a-i fi călăuză şi sfătuitor în cursul acţiunii din Muntenia[7]). Pentru pătrunderea Imperialilor în Ţara Românească din două părţi stăruia şi generalul austriac din Ardeal, Heissler[8]), care era de părere că numai aşa va putea fi constrâns Constantin Brâncoveanu să întărească tratatul încheiat cu împăratul, tratat de pe urma căruia Leopold voia să aibă asigurată întreţinerea oştilor sale cu proviziuni. După victoria ob-

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. I₁, p. 276—277.
2) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 108, f. 119.
3) **Ibidem*, v. 108 f. 161; *Hurmuzaki*, Docum. Sulp. I₁, p. 287.
4) **Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6561, f. 199.
5) *Hurmuzaki*, Docum. V₁, p. 332.
6) *A. Theiner*, Mon. hist. Poloniae, III, p. 722.
7) *O. Brunner*, o. c. p. 309.
8) *Ibidem*, l. c.

ţinută asupra Turcilor la Niş (24 Sept. 1689), împăratul scrise (8 Oct.) lui Ludovic de Baden, că doreşte să înşire Muntenia şi Moldova printre „cuceririle“ sale, principele deci să arunce un pod la Vidin, să facă legătura cu Heissler şi să ocupe Moldova şi Muntenia, asigurându-le din partea Tătarilor şi constrângând pe domnii români să dea iernatecul necesar şi tributul până acuma neplătit[1]).

La 9 Noemvrie Ludovic de Baden trecu Dunărea cu 7 regimente de cavalerie şi 4½ de infanterie, după zece zile ajunse la Craiova, iar în ziua de 28 încheie pactul cu Brâncoveanu[2]), aşezându-şi trupele la iernat între Olt şi Câmpulung[3]).

Ludovic de Baden plecă apoi la Viena şi comandant al trupelor rămase Heissler, care, după ce coborâse din Ardeal pe la Bran, înaintă spre Târgovişte, iar de aici porni asupra Bucureştilor. Domnul Munteniei chemă atunci pe Tătari să curăţe ţara de Nemţi, dar înainte de venirea hanului, Heissler încă în Februarie părăsi în grabă Ţara Românească[4]).

Atenţiunea lui Heissler se îndreptase concomitent şi asupra Moldovei, unde căuta să-şi asigure aprovizionarea, servind în acelaş timp şi scopul politic urmărit de Leopold, de a-şi întinde stăpânirea până la Nistru, înainte ca Polonii să-şi fi putut crea aici o situaţie stabilă. In Iunie 1689 negocierile între generalul împărătesc şi Constantin Cantemir erau înaintate şi domnul, — informat de sigur de stăruinţele Polonilor atât la Viena, cât şi la Poartă pentru obţinerea stăpânirii Moldovei, — sub presiunea armelor imperiale din Ardeal, de comun acord cu majoritatea boierilor, — cu excepţia lui Miron Costin, care rămânea tot partizan al Polonilor, — formulă condiţiunile tratatului cu Imperialii. Ele fură trimise Consiliului de războiu din Viena, acolo fură discutate, în parte modificate, iar la 15 Februarie 1690 Ioan Buhuş şi Petru Iuraşcu, delegaţii lui Cantemir, iscăliră la Sibiu actul prin care domnul şi boierii se angajau că, îndată ce oastea imperială va ajunge la Brăila, sau la Siret, vor rupe orice legă-

---

1) *O. Brunner*, o. c. p. 310.

2) *Giurescu—Dobrescu*, Documente şi regeste privitoare la Constantin Brâncoveanul. Bucureşti, 1907. Nr. 21.

3) *O. Brunner*, o. c. p. 312.

4) *Ibidem*, p. 313 şi *Giurescu—Dobrescu*, o. c. p. VI—XI.

tură cu Poarta jurând credinţă şi supunere Impăratului, care, la rândul său, se va obliga să-i apere de orice duşman. Domnul va avea domnia pe viaţă, iar fiul său va primi titlul de conte, împăratul obligându-se a căuta în tot chipul să scoată pe fiul ostatec de la Poartă. Când oastea imperială va ajunge la Brăila şi Siret, domnul şi boierii vor da proviziunile necesare şi vor ajuta şi cu oaste campania împotriva duşmanului comun; pentru iarna aceasta însă vor da numai 25.000 taleri, 100 cai şi 500 boi[1]).

Ca şi Brâncoveanu, Cantemir, cum simţi că nu putea fi constrâns la executarea tratatului, îl nesocoti ca pe un lucru făcut de silă. Văzând retragerea lui Heissler din Muntenia, domnul Moldovei refuză să-şi ţină făgăduelile iscălite şi Heissler, cu ameninţări numai, nu putu ajunge la nimic[2]).

Plin de rezervă ostilă era însă domnul Moldovei şi faţă de acţiunea diplomaţiei franceze la Poartă, atâta timp cât se cerea, ca preţ al păcii cu Leşii, încorporarea Moldovei la Polonia.

In Aprilie, când secretarul lui Castagnères veni la Iaşi pentru a aştepta solia tătărească pe care avea să o însoţească în Polonia, Cantemir aviză îndată pe Brâncoveanu despre sosirea secretarului, refuză să dea soliei tătăreşti şi francezului excorta cerută, ci numai călăuze, şi luă măsuri ca secretarul să n'ajungă în contact cu călugării catolici, cunoscători ai negocierilor domnului cu Heissler.

Francezul fu informat totuşi de existenţa tratatului dela Sibiu de aceşti călugări, dintre cari unul era în corespondenţă cu marele hatman al Poloniei[3]).

Pe această cale Sobieski putu, fără îndoială, să afle de existenţa tratatului dela Sibiu, care — după încercarea Imperialilor de a cuceri cu armele Muntenia — învedera soarta identică, pe care împăratul o rezerva Moldovei şi preciza atitudinea ce o va avea Leopold în cursul negocierilor cu Poarta, privitor la suzeranitatea celor două provincii româneşti.

In aceste împrejurări, prezenţa soliei tătăreşti la Varşovia

---

1) *C. Giurescu*, Tratatul lui Cantemir cu Austriacii, *Convorbiri Literare*, 1910, p. 277—280.

2) *Ibidem*, p. 281.

3) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. I₁, p. 287.

deveni în mâna lui Sobieski o armă, cu care — mai cu seamă după evacuarea forţată a Munteniei de către Imperiali — căută să intimideze Curtea din Viena. Scrisoarea hanului fu trimisă ambasadorului Proski, care o arătă în conferinţa ţinută în chestiunea păcii, în 30 Iunie, la comitele Starhemberg.

Polonii — susţinea Proski — pot dovedi cu documente că de două secole Moldova şi Muntenia le sunt vasale; chiar împăratul însuşi a recunoscut că Moldova trebue să aparţină de drept Leşilor. Regele deci, lăsând în suspensie chestiunea Munteniei, pretinde să i se dea declaraţie în scris că Leopold recunoaşte Moldova ca aparţinând de drept Poloniei. Cu toate stăruinţele ce le face solul tatar la Varşovia — spunea ambasadorul polon — păgânul angajându-se să aducă în scurt timp plenipotenţă pentru încheierea păcii separate cu Poarta, lăsând Cameniţa, Moldova şi alte avantagii Polonilor, regele e hotărât să continue războiul cu Turcii în interesul creştinătăţii. Pentru aceasta cere însă, pe lângă recunoaşterea Moldovei, să i se încuviinţeze cumpărarea de proviziuni în Ardeal şi să i se dea ajutor un corp auxiliar de infanterie germană pentru cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe, ca astfel să poată tăia legătura Turcilor cu Tătarii „braţul prea puternic al Otomanilor"[1]).

Leopold, fără să-i scape şiretenia cererilor polone, răspunse că războiul cu Franţa şi nevoia de a asigura ceeace s'a cucerit dela Turci în Ungaria îl pune în imposibilitatea de a trimite Polonilor corpul de infanterie cerut, admite în schimb cumpărarea de proviziuni din Transilvania pentru campania proiectată în Moldova şi Bugeac. In ce priveşte Moldova, împăratul, ca rege al Ungariei, căreia provincia în discuţie totdeauna i-a aparţinut, n'are dreptul de a decide „fără consultarea staturilor ungare". Cum însă Polonii declară în scris că se mulţumesc cu Moldova, renunţând la orice alte pretenţiuni, Leopold promite că va pune în joc autoritatea lui regală, pentru ca chestiunea acestei provincii să fie rezolvată în dieta ungurească în favorul Polonilor[2]).

Răspunsul împăratului produse o adâncă nemulţumire între Poloni. Secţiunea senatului însărcinată cu examinarea răspun-

---

[1]) *Hurmuzaki*, Docum. V_1, p. 330—334; *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 336 squ.

[2]) *Hurmuzaki*, Docum. V_1, p. 336—337.

sului ceru lămuriri repetate ambasadorului imperial Siemunski, care se mărginia însă la explicaţii neprecise[1]).

Diferendul acesta cu Curtea din Viena dovedea încă odată Polonilor nevoia de a cuceri pe calea armelor ceeace pe cale diplomatică li se refuza. Aceasta cu atât mai mult, cu cât negocierile cu Poarta nu împiedecară pe Tătari, ca încă din Martie să se strângă în jurul Cameniţei, pentru ca, după ce în Maiu aprovizionară din nou garnizoana din cetate, să pornească a jefui Pocuţia şi Volhinia[2]). La începutul lui Iunie Tătarii prădară moşiile regale din Zloczow[3]) şi dădură mai multe asalturi cetăţii Ustie, unde erau strânse magazinele pontitficale şi, deşi păgânii fură de data aceasta respinşi, Polonii se temeau totuşi să nu cadă cetatea în mâinile hanului, ajutaţi fiind păgânii de populaţia în majoritate românească din împrejurimi[4]). In zilele de 15 şi 16 Iunie apoi, Tătarii reuşiră să zdrobească oastea de 2000 de oameni a colonelului Vilga în Volhinia şi un detaşament de cavalerie leşească lângă Nipru[5]), umplând Polonia de groază.

Prădăciunile Tătarilor grăbiră astfel stângerea oştirei polone care, urcându-se în cursul lunei August la 8000 cavalerie şi 4000 infanterie, la începutul lui Septemvrie trecu Nistrul în Bucovina, cu scopul de a realiza în acest an ceeace nu s'a putut face în trecuta campanie: ocuparea cetăţii Neamţului şi a Sucevei[6]).

Despre o expediţie în Bugeac nu putea fi vorba din cauza anotimpului prea înaintat, dar mai cu seamă din cauza lăcustelor, cari, bântuind provincia dintre Prut şi Nistru în strat gros, n'au lăsat iarbă şi frunză verde nemâncată, făcând astfel imposibilă hrănirea cailor. La mijlocul lui Septemvrie tabăra polonă era lângă Prut, în pădurea Bucovinei. De aici fu trimis în ziua de 14 în fruntea unor trupe Zatokliki, însărcinat să ocupe Suceava şi să-i pună strajă, în timp ce generalii stăteau gata pen-

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. V₁, p. 346—352.

2) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 109, f. 143; *Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6561, f. 192—193.

3) *Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6561, f. 211.

4) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 109, f. 214.

5) *Ibidem*, f. 237; *Hurmuzaki*, Docum. V₁, p. 334.

6) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 109, f. 410.

tru a-i veni în ajutor, dacă va fi atacat de Tătari[1]). Peste o săptămână tabăra polonă era în vechiul lagăr întărit dela Lenţeşti, iar Zatokliki ocupase fără nici o greutate vechea reşedinţă a Moldovei şi lăsând straje de 900 soldaţi în cetate, se reîntorcea spre lagărul polon de pe malul Prutului. La întărirea cetăţii Neamţului s'a renunţat[2]). Garnizoana din Suceava urma să fie aprovizionată din magaziile pontificale din apropiere şi Bonesana încredinţă această sarcină părintelui Accorsi, care şi plecă într'acolo[3]).

Astfel campania fu terminată. Oastea polonă, înfometată din vina comandanţilor, se retrase peste graniţă, împărţindu-se în cartierele de iarnă[4]).

3. Expediţia polonă din 1691 în Moldova.

Anul 1690 adusese astfel un început de stăpânire polonă în Nordul Moldovei prin garnizoanele din Câmpulungul moldovenesc şi din Suceava.

Sobieski, hotărât acum a da o extindere cât mai mare stăpânirii sale în aceste părţi printr'o campanie puternică condusă de el în persoană, încă din Noemvrie puse în discuţia consiliului pregătirile militare pentru anul viitor, hotărând să se ia înţelegere cu Leopold asupra acţiunei ce urmează a se întreprinde fie pentru asediul Cameniţei, fie pentru înaintarea în Bugeac şi unirea cu armele imperiale[5]).

Impăratul era acum strâmtorat şi dorea cu orice preţ încheierea păcii[6]). După înfrângerea suferită în 21 August 1690 de

---

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 109, f. 420.

2) **Ibidem*, f. 440.

3) *Ibidem*, f. 454, 476.

4) *Ibidem*, f. 454.

5) *Ibidem*, f. 436.

6) După evacuarea forţată a Munteniei, Imperialii suferiră o serie de grele înfrângeri. Turcii, sub energica conducere a vizirului Mustafa — cel de al treilea Köprili, — pornesc contra-ofensiva spre Dunăre, la 2 Ianuarie 1690 zdrobesc pe Imperiali la Kotschanik silindu-i să se retragă din Serbia de Sud şi în timp ce vizirul se arunca asupra Nişului apărat de Veterani, pornesc, concomitent, o altă acţiune peste Dunăre, ordonând lui Brâncoveanu să ajute pe Thököly să-şi cucerească tronul Ardealului, în care şeful Curuţilor fu numit de Poartă în locul

Heissler în Ardeal[1]), ajungând această provincie temporal în mâna lui Thököly, Curtea din Viena stărui viguros la Varşovia să trimită plenipotenţiar în capitala imperială, fiindcă altcum va încheia fără Poloni pacea cu Poarta Otomană[2]).

Curând apoi, când Turcii cuprinseră Vidinul, Orşova, Golubaci, Semendria şi la 8 Octomvrie Belgradul[3]), Leopold, înspăimântat, temându-se să nu se agraveze răul printr'o pace turco-polonă, căută o apropiere de Curtea din Varşovia şi în Octomvrie un curier imperial sosi în capitala leşească cu vestea că s'a hotărât căsătoria principelui Iacob cu principesa de Neuburg[4]), prin ceeace familia Sobieski intra în legtăuri de rudenie cu Leopold, regele Petru de Portugalia şi Carol II de Spania[5]).

Nădăjduind acum mai multă înţelegere la Sobieski, împăratul stărui la Varşovia ca regele să-şi trimită ambasador la negocierile reîncepute cu Turcii şi, ţinând seamă de împrejurările schimbate, să-şi restrângă deocamdată pretenţiile la restituirea Cameniţei şi a teritoriului aparţinător acestei cetăţi, înlesnind astfel tratativele dela Viena. Iar în ce priveşte Moldova, regele să se grăbească a o cuceri cu armele, pentru ca principiul „uti possidetis", de care se leagă Turcii, să fie în favoarea Polonilor[6]).

Sobieski aderă la negocierile dela Viena, cu rezervă însă. Plenipotenţa dată ambasadorului Proski era numai pentru a asculta propunerile Turcilor, iar în ce priveşte Muntenia şi Moldova regele continua să le revendice în întregime, adăugând şi incorporarea Bugeacului, încât graniţa viitoare să se întindă pe întreg cursul românesc al Dunării[7]). Promite, adevărat, şi un ajutor de 6000 soldaţi poloni pentru operaţiile Imperialilor în

---

defunctului Apafi. Oastea, care avea să ducă în Transilvania pe noul principe, se strânse în Iulie lângă Bucureşti, pe la mijlocul lui August Brâncoveanu şi Thököly trecură Carpaţii şi în ziua de 21, între Tohan şi Zărneşti, zdrobiră armata lui Heissler, făcând prinsonier pe generalul imperial însuşi (*O. Brunner*, o. c. p. 314—315; *N. Iorga*, Viaţa şi domnia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu. Bucureşti, 1914, p. 83.

1) *Szádeczky L.*, Thököly erdélyi fejedelemsége, *Századok*, 1898, p. p, 239.

2) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 109, f. 436.

3) *N. Iorga*, Geschi. d. Osm. R. IV, p. 251—252.

4) *Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6561, f. 242.

5) *N. A. de Salvandy*, o. c. III, p. 2344

6) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 438—440.

7) *Ibidem*, p. 440—443.

Ardeal, dar îl condiţionează de numirea principelui Iacob de comandant suprem al oştirilor austriace şi polone, condiţie pe care împăratul o refuză categoric[1]).

Intrtansigenţa lui Sobieski adânci din nou neîncrederea lui Leopold faţă de regele polon şi când, după viguroase stăruinţe ale împăratului, fu, în sfârşit, trimis Proski în tabăra nemţească din Ungaria, să participe la negocierile de pace cu Turcii, Imperialii sustrag corsepondenţa dintre rege şi ambasadorul polon, tratându-l pe acesta ca pe un spion[2]).

Formula „uti possidetis", la care se opriră delegaţii Porţii, arătă încă odată lui Sobieski nevoia de a face supremele sforţări pentru cucerirea Moldovei, care, odată stăpânită de Polonii, în cazul încheierii tratatului de pace cu Turcii, ar atrage după sine şi restiutirea Cameniţei şi a Podoliei.

Pornirea campaniei nu mai putea fi întârziată şi din cauza Tătarilor, cari se grăbiră spre oraşele pline de pradă dela graniţă şi toată iarna roiră în jurul Cameniţei şi a cetăţilor vecine[3]), jefuind, în primăvară, moşiile regale până la Giulhui, unde mari comori de artă fură distruse, zidurile ruinate, încât numai bisericile scăpară din incendiu[4]). Jafurile Tătarilor continuară şi lunile următoare. Zeci de mii de oameni fură robiţi, dar cu toată groaza ce o răspândiră păgânii în regatul polon, oastea leşească se strângea foarte încet[5]).

Tătarii, de altfel, fură chemaţi de Constantin Cantemir, care avea ordin dela Poartă ca, dacă va fi posibil, să surprindă garnizoana Sucevei şi să o scoată din cetate[6]). Nu se făcu însă nimic, ţinta atacurilor tătăreşti fiind moşiile regale, pentru a constrânge pe rege la pacea separată[7]). Se şi răspândi svonul că Turcii sunt dispuşi a ceda Cameniţa cu Podolia, oferind Polonilor şi un

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. V$_1$, p. 375—376.

2) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 449—450.

3) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 110 f. 28, 32.

4) *Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6562, f. 29—30

5) *Ibidem*, f. 36—37; *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 110, f. 104, 134.

6) *Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6562, f. 14—15.

7) *Coyer*, o. c. III, p. 207.

ajutor de 50.000 oameni contra Moscoviţilor[1]), despre cari se ştia că în acest an nu vor face diversiune.

Ceeace îngrijora acum în mai mare măsură pe Sobieski erau stăruinţele ce le făcea Leopold pentru încheierea păcii cu Poarta, cerând ca regele să trimită ambasadori pentru negocieri, sau să se dea plenipotenţa necesară în acest scop principelui de Baden. La Varşovia erau convinşi că împăratul vrea să încheie pacea fără Poloni[2]) şi Sobieski, pentru a preveni semnarea unei păci defavorabile lui, se grăbi să avizeze pe Leopold, pe papa şi pe Moscoviţi, că va pleca în persoană în fruntea oştirei, să cuprindă ţinutul dintre Prut şi Carpaţi şi să pătrundă în Bugeac[3]). In acest scop, Proski reuşi să obţină dela Leopold promisiunea că din oastea principelui de Baden se vor trimite 2000 de soldaţi bine aprovizionaţi în ajutorul regelui[4]). Sobieski, în drum spre oştire, ordonă Cazacilor, ca împreună cu un regiment de Poloni să stea la Nistru, în timp ce el, cu grosul armatei, va pătrunde în Moldova spre Transilvania, pentru a se uni cu oastea imperială[5]), apoi aviză despre aceste planuri şi pe Veterani, cerând să-i dea ajutor la nevoie şi să coordoneze operaţiile celor două armate[6]).

La 25 August, rotmistrul Constantin Turculeţ anunţă din Sniatyn pe Bistriţeni că „iată Măriia Sa luminatul Craiu cu agiutorul lui Dumnedzău merge în jos asupra neprietinilor pogani"[7]).

Sobieski, însoţit de doi fii, principele Alexandru şi principele Iacob, acum căsătorit cu principesa de Neuburg, la sfârşitul lui August (27 Aug. 1691) trecu Nistrul[8]), înaintând în inima Bucovinei în fruntea unei oştiri slabe şi rău îmbrăcate[9]).

---

[1]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 110. f. 142.

[2]) *Hurmuzaki*, Doc. XVI, p. 268—270.

[3]) *Zaluski*, o. c. I_2, p. 1226—1227.

[4]) *Hurmuzaki*, Doc. V_1, p. 388—389.

[5]) *Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6562, f. 72—73.

[6]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 110. f. 187.

[7]) *N. Iorga*, Docum. Bistriţei, II, p. 82.

[8]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 110, f. 208; **Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6562, f. 80; *D. Cantemir*, Viaţa etc., p. 79.

[9]) *N. A. de Salvandy*, o. c. III, p. 236—237.

Potrivit planului stabilit, palatinul de Chelm fuse trimis de mai înainte cu câteva trupe polone pe Nistru la Cazaci, să-i atragă de partea regelui şi să cuprindă Soroca, deschizând drumul expediţiei spre Bugeac[1]). Grosul armatei, după-ce va fi blocat Cameniţa, urma să coboare în Moldova. La 2 Septemvrie, când oastea trecuse de Sniatyn, fu trimis Wasilowski la Veterani pentru a exopera ajutorul promis şi cumpărarea de alimente[2]). Cei doi Turculeţ, bătrânul şi tânărul, cunoscuţi pentru curajul şi repeziciunea cu care ştiau să lovească între Tatari şi să prindă oameni şi ştiri despre mişcările duşmanului, făceau cu ceata lor de Moldoveni slujba de cercetaşi. Se ştiu prin ei că o puternică coloană de Tatari se îndrepta spre Cameniţa cu un paşe şi mai multe cară cu proviziuni[3]) şi a doua zi (4 Sept.) se putu preciza că e vorba de 8000 păgâni cu vre-o 20 de cară, cari aşteptau la Ştefăneşti pe sultanul din Bugeac, ce urma să vie cu Ienicer Aga şi cu o puternică oaste de Turci[4]). Sobieski ordonă lăsarea în urmă a bagajului, apoi grosul oştirei porni prin defileul greu a Prutului, peste aşa numitul val al lui Traian, pe la Boian în jos până la Davideni, de unde Polonii cotiră la dreapta în Moldova (5 Sept.). Aici căpitanul Berdnarzowski, care înaintase pentru a prinde ştiri, se întoarse în fugă rănit de Tătari, aducând ştirea că sultanul şi fiul său sunt în apropiere, fără a se şti numărul păgânilor[5]). Se dădu alarma, dar Tătarii nu apărură şi Polonii câteva zile mişcară cu precauţiune tabăra pe câte ½ milă distanţă, pentru păşune.

In ziua de 10 Septemvrie sosiră în sfârşit Tatarii hămesiţi de pradă. După ce arseră ierburile din împrejurimi, începură a hărţui oastea leşească, ucigând mulţi soldaţi. A doua zi (13 Sept.), Polonii înaintară până la Pererita cu intenţia de a trece Prutul, dar Tatarii, încurajaţi de micile succese din ziua trecută, atacară avantgarda comandată de principele Lubomirski, încingând o hărţuilă care ţinu toată ziua, cu multe pierderi din partea

---

1) *Bibl. Vat.* v. 6562, f. 72—73; *Hurmuzaki*, Doc. Supl. II₃, p. 231.

2) *Zaluski*, o. c. I₂, p. 1228.

3) **Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6562, f. 82—83.

4) *Zaluski*, o. c. I₂, p. 1228.

5) *Ibidem.*

Polonilor. Trebui intervenţia personală a regelui pentru a scăpa trupele împresurate de păgâni.

Timp de 5 zile stătu aici oastea polonă sub ochii Tatarilor, cari de pe dealurile învecinate pândeau oastea creştină, aşteptând ajutoare din Bugeac. Fiind apoi Polonii informaţi că domnul Moldovei chema în grabă grosul oştirei tătăreşti[1]), Sobieski îi trimise o scrisoare, stăruind să folosească acum prilejul de a trece de partea creştinilor, altcum va fi socotit mai rău chiar decât Turcii[2]). Cantemir răspunde însă că nu poate asculta sfatul regelui, arătând „că are înaintea ochilor ca pildă anul care ia sfârşit, căci dacă şi-ar fi unit armele sale cu ale Craiului, Măria Sa poate judeca singur că toată Moldova ar fi ajuns la pieirea cea de pe urmă"[3]).

Oastea polonă trecu deci la 19 Septemvrie Prutul[4]) şi cobori înlăuntrul Moldovei, în timp ce Tătarii se mulţumeau să ardă ierburile şi să prindă câte un polon răsleţit de grosul oştirei. In drum, Sobieski fu avizat de palatinul de Chelm că împreună cu Cazacii dela Nimirowa a cuprins Soroca, — cetate pe care Tatarii o apreciau mult pentru siguranţa ce o dădea transporturilor de proviziuni pentru Cameniţa — şi a întărit-o cu o puternică garnizoană de Cazaci[5]).

La 26 Septemvrie Sobieski ajunse cu oastea la Hârlău, unde aşteptă să-i sosească proviziunile pornite din Sniatyn[6]).

De aici regele trimise scrisori la Iaşi şi în celelalte târguri moldovene, chemând populaţia să se supună stăpânirei polone. In acelaş timp scrise din nou lui Constantin Cantemir, arătându-i că are intenţia de a pune garnizoane în Iaşi şi în Roman, urmând apoi să se îndrepte spre munţi pentru a-şi uni oastea cu cea a generalului Veterani şi Sobieski stăruia pe lângă domnul Moldovei să se lege şi el cu armatele creştine. Cantemir răspunse regelui la 20 Octomvrie din Ţuţora, că craiul nu va putea ocupa Iaşii şi Romanul „căci acum Măriile lor sultanii cu mare hoardă au trecut

---

1) *Zaluski*, o. c. I2, p. 1235 squ.
2) **Bibl. Vat.* Barb. lat. 6562, f. 103—104.
3) *D. Cantemir*, Viaţa etc., p. 79.
4) *Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6562, f. 103—104.
5) *Ibidem*, f. 113—114.
6) *Ibidem*.

încoace şi despre aceasta se va convinge Măria Ta"; sfătuieşte deci creştineşte pe Sobieski să se întoarcă înapoi, pentru a nu face „ca toţi sărmanii oameni din această ţară să cadă în robie"[1]). Ca urmare a acestui răspuns, în tabăra polonă se formă convingerea că domnul Moldovei, decât să pună în pericol viaţa fiului său ostatec la Poartă, preferă să-şi părăsească ţara, retrăgându-se la Turci.

In primele zile ale lui Octomvrie, Sobieski, cunoscând răspunsul lui Cantemir, porni din Hârlău, în ziua de 5 era în drum spre Roman[2]), pe la Cotnari coti apoi spre Iaşi şi coborî până la Târgul Frumos[3]).

In drum spre reşedinţa domnească, la 5 leghe distanţă de capitală, Sobieski se trezi însă în faţa grosului oştirei tătăreşti, care, unindu-se cu Cantemir Vodă la Ţuţora, ieşi înaintea Polonilor. Inaintarea Leşilor spre Bugeac fu astfel tăiată şi oastea polonă, flămânzită, lipsită de proviziuni, cu caii istoviţi din cauza păşunilor arse, numai printr'o luptă decizivă ar mai fi putut forţa trecerea. Se pare însă că această luptă nu s'a produs, fie din cauza mulţimei Tătarilor, cari prin sistemul lor de a hărţui duşmanul rămâneau, totuşi, o piedecă de neînlăturat chiar pentru o oaste mai bine întreţinută, fie din cauza istovirei armatei polone.

Sobieski deci, cu tabăra lovită necontenit de cetele de păgâni, se reîntoarse spre Siret, cu gândul de a pune stăpânire pe partea apuseană a Moldovei, prin aşezarea de garnizoane puternice în cetăţile Roman, Neamţu şi Baia, de unde Tatarii nu-l vor putea isgoni.

La 8 Octomvrie regele era la 4 leghe de Neamţu. Din drum un detaşament de poloni fu repezit să lovească Romanul, dar abia apucară Leşii să strângă pradă de vite şi alimente din împrejurimile cetăţii, când se văzură loviţi de Tatari. Două zile au fost nevoiţi Leşii să lupte, până ce loviturile de tun din tabăra regală, cari vesteau sosirea ajutorului ce se apropia, înspăimântară pe păgâni şi scăpară podghiazul din împresurarea lor[4]).

---

1) *I. Minea*, In legătură cu grafitele dela Biserica Sf. Gheorghe din Hârlău, *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, 1926, p. 80—81.

2) **Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6562, f. 126.

3) *M. Kogălniceanu*, Letop. II, p. 38, 239.

4) **Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6562, f. 126—127; *Hurmuzaki*, Docum. XI, p. 271; *Zaluski*, o. c. I_2, p. 1238—1239.

Inaintarea deveni acum tot mai grea din cauza ploilor şi a ninsorilor cari începură să cadă. In apropierea cetăţii Neamţului, Sobieski trimise înainte pe generali, cu artileria şi cu o puternică parte a oştirei, să cuprindă cetatea, dar până să ajungă sub ziduri, Polonii se văzură în faţa unei păduri foarte întinse, cu arborii tăiaţi şi prăvăliţi de Moldoveni, pentru a împiedeca înaintarea duşmanului. Numai după o lungă şi grea muncă Leşii, îndepărtând arborii, putură străbate până în faţa cetăţii, în care se refugiaseră pământenii, căutând adăpost în dosul zidurilor puternice, apărate de o garnizoană de 400 ostaşi. Asediul ţinu două zile, iar straja moldoveană, a cărei vitejie fură nevoiţi să o recunoască şi Polonii, se împotrivi duşmanului puternic şi numeros cu o îndârjire, care stoarse admiraţia ostaşilor craiului. Abia când ghiulele aruncate în cetate cauzară în rândurile apărătorilor simţitoare pierderi şi când se ştiu că zidurile cetăţii fură minate, iar Leşii ajunseră la contraescarpe, straja începu negocieri şi în ziua de 14 Octomvrie predă, pe lângă anumite condiţiuni, cetatea[1]).

Cucerirea Neamţului a fost singurul succes militar realizat în această campanie de oastea condusă de Sobieski. Regele se şi grăbi să releveze că cuprinderea Neamţului e importantă nu atât prin dificultatea poziţiei cetăţii, cât prin faptul „că fiind la graniţa Moldovei, deschide drumul cuceririlor mai mari". Cetatea Neamţului ţinea deci locul Romanului, de care Leşii nu se putură apropia.

Regele lăsă în cetate o bună garnizoană, cu bani şi proviziuni. Mănăstirile apropiate, Agapia, Secul şi Hangu fură întărite şi ele cu oaste leşească[2]), apoi Sobieski îşi grăbi retragerea, temându-se că ploile şi zăpezile, cari au început să cadă, să nu împiedece marşul oştirei. A doua zi (15 Oct.) regele era la

---

[1]) *Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6562, f. 131—132. *Dim. Cantemir* în *Viaţa* etc. (trad. Iorga, p. 82) aminteşte că apărarea cetăţii Neamţului în acest asediu ar fi susţinut-o abia 9 vânători, iar în *Ist. Imp. Otoman* (trad. Hodoşiu, v. II, p. 554) numărul apărătorilor îl ridică la 19. Mai apropiate de adevăr ne par cele câteva sute de plăeşi amintiţi de Sobieski, între cari fără îndoială că vor fi fost mulţi târgoveţi şi ţărani refugiaţi în cetate, cu ajutorul cărora s'a putut tăia pădurea din faţă şi s'a putut desfăşura timp de 2 zile rezistenţa care a uimit pe oamenii craiului.

[2]) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 239.

o jumătate de leghe de Neamţul, în drum spre Polonia[1]).

Dificultăţile întoarcerii începură să se arate. Oastea polonă, — mai puţin hărţuită acum de Tătari, cari împreună cu Constantin Cantemir o urmăriră numai până la Criveşti[2]) — avu să îndure, pe lângă foame şi frig, greutăţile marşului pe drumuri desfundate de ploi şi zăpezi, precum şi primejdia trecerii râurilor umflate. Abia la 20 Octomvrie reuşiră Leşi să ajungă la apa Moldovei[3]) şi alte zece zile de suferinţă trebuiră să suporte, până să revadă codrii Bucovinei[4]). La sleire totală ajunse armata regelui la Ropce, când să treacă Siretul. O ploaie cu ninsoare i-a ţinut patru zile în loc. „Orice adâncătură de teren, — spune un martor al expediţiei, — orice părău deveni o Dunăre; nu găseai nicăirea un loc uscat... nicăiri scut şi adăpost contra viforniţei năprasnice. De sus turna ca din cofă, iar jos, la picioarele noastre, apele săltau în valuri,... caii mureau de foame şi frig, aşa că rar care dintre a-i noştrii se mai putea întoarce acasă călare... Din pricina lipsei de animale de tracţiune tunurile şi furgoanele cu muniţii n'au putut fi mişcate din loc, ci au trebuit să rămână îngropate în Bucovina" la Ropce[5]). Aici rămase şi întreg bagajul. Abia reuşi să treacă râul cavaleria şi infanteria, dar şi din aceştia, ca şi din cei resfiraţi prin pădurile apropiate, muriră mulţi îngheţaţi, alţii s'au îmbolnăvit umflându-li-se de ger corpul, sfârşind în ghiarele morţii[6]).

La 10 Noemvrie 1691 regele era la Iavorova[7]) terminând această dezastruoasă campanie, în care pierdu o mare parte a oamenilor şi 40.000 de cai[8]).

Pentru a mai salva ce se putea, Sobieski luă în grabă măsuri să fie readusă dela Ropce artileria şi muniţia, despre care se svoni că paşa Cameniţei vrea să o desgroape şi să o ducă în cetate[9]). Fu trimis deci cu trupele necesare Galeski, care, spre bucuria regelui, reuşi încă în Ianuarie 1692 să se reîntoarcă în

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 110, f. 318.
2) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 239.
3) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. II3, p. 230—232.
4) *Bibl. Vat.* Barb. lat, v. 6562 (7 Nov. 1691).
5) *I. Nistor*, o. c. p. 304; *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 239.
6) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 110, f. 388.
7) *Ibidem*, v. 110, f. 353.
8) **Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6562, f. 135.
9) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 110, f. 427.

Polonia cu tunurile şi caretele cu muniţiuni îngropate lângă Siret[1]).

După sacrificii istovitoare pentru puterile regatului, Polonii reuşiră să se facă astfel stăpâni pe Nordul Moldovei, prin garnizoanele lăsate în Soroca, Suceava, Câmpulung şi Neamţul. Ţinutul Lăpuşnei şi Orheiului îl stăpâneau Tatarii, iar Constantin Cantemir „domnia numai Iaşii cu ţara de jos"[2]).

4. Incetarea negocierilor de pace cu Turcii.

Stăpânirea polonă, atât de scump plătită, asupra Moldovei de Sus, Sobieski căuta să o utilizeze pentru a stoarce cât mai mare profit în negocierile cu Turcii. Era nevoie însă, ca garnizoanele leşeşti, dacă nu vor putea să întindă dominaţia polonă şi asupra restului ţării, să se menţină cel puţin în situaţia aceasta până la încheierea păcii.

Dar pierderile suferite în campania trecută ridicau înaintea regelui mari greutăţi nu numai pentru noui înarmări, ci şi pentru aprovizionarea şi întărirea garnizoanelor din cetăţile moldoveneşti. Sobieski apelă deci din nou la resursele financiare ale Sfântului Scaun. In scrisorile trimise la Roma regele arătă marile sacrificii făcute de Poloni pentru continuarea războiului cu păgânii în interesul creştinăţii şi stărui asupra succeselor obţinute campania trecută, mai cu seamă prin cucerirea Sorocei, cetate inespugnabilă, la care Turcii ţineau foarte mult, pentru siguranţa transporturilor de proviziuni pe seama Cameniţei[3]). Solicitările de bani rămaseră însă fără efect şi în Martie 1692 sosi la Varşovia vestea că papa a cedat dijmele regatului de Neapole lui Leopold, pentru a continua războiul cu Turcii, iar Poloniei nu-i dă nimic. Regele se arătă profund indignat de această nedreptate şi cercurile politice polone vorbeau insistent despre nevoia de a încheia pacea separată cu Turcii[4]).

Plin de revoltă şi indignare era regele şi împotriva lui Leopold, care în campania trecută nu i-a dat ajutorul promis, iar

1) *Bibl. Vat.* BaBrb. lat. v. 6562, f. 180.
2) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 38.
3) *Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6562, f. 169—171.
4) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 110, f. 171—172; *Bibl. Vat.* Barb. lat. v 6562, f. 204.

delegaţilor poloni, trimişi pentru negocierile cu Turcii la Viena şi în lagărul din Ungaria, le împiedeca orice corespondenţă, interceptând scrisorile ce se schimbau între rege şi ambasadorul Malachowski[1]).

De altfel, negocierile de pace ale Imperialilor cu Turcii n'au dus la rezultat. Delegaţii Porţii în Aprilie fură concediaţi[2]) şi Leopold încercă să realizeze pacea prin mijlocirea ambasadorilor englezi şi olandezi la Poartă. Şi aici însă împăratul întâmpină opoziţia dimplomaţiei franceze care, în timp ce stăruia la Poartă pentru a se păstra o atitudine intransigentă faţă de Imperiali, mişca totul pentru încheierea păcii separate cu Polonia, nădăjduind că dupăce va rupe astfel pe Sobieski de aliaţi, să poată procura din oastea polonă demobilizată ajutor pentru o acţiune al lui Thököly în Ardeal. Ambasadorul francez dela Poartă, Desneval, scrise deci colegului său din Polonia să-şi pună toată silinţa pentru realizarea acestei păci[3]) şi la rândul său Thököly, în interesul ce-l lega de aceste negocieri, ţinea o strânsă corespondenţă cu trimisul său la Poloni, Inczédi, şi cu Iablonowski, corespondenţă pe care, — împreună cu cea franceză, dela un timp ferită de Brâncoveanu, — o mijlocea numai Constantin Cantemir, cu care Thököly era în bune relaţiuni, ţinând la Curtea domnului moldovean pe agentul Sigismund Székely[4]).

Propunerile de pace se făcură şi acum tot prin hanul tătăresc, al cărui sol, sosit la Varşovia în Iunie[5]) cu o suită de 30 oameni, oferea Polonilor Ucraina şi Podolia cu Cameniţa şi 10.000 Tătari la dispoziţia republicei, cu obligaţiunea din partea hanului de a nu mai ataca Polonia, nici când aceasta s'ar afla în războiu cu Turcii[6]).

Cu toate că propunerile hanului fură sprijinite de un puternic atac al Tatarilor la Soroca şi în Volhinia, Sobieski, nedeslipindu-se de gândul că negociind pacea alături de Imperiali ar

---

1) *Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6562, f. 181—184; *Hurmuzaki*, Docum. V_1, p. 401.

2) *Hurmuzaki*, Docum. V_1, p. 406.

3) *Hurmuzaki*. Fragmente, III, p. 376.

4) *Alvinczi P. Okmánytár*, v. I, *Monum. Hungariae Hist. Scriptores*, v. XIV, p. 161, 171, 184, 201, 249, 320, 347, 392.

5) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 110 f. 292

6) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 377.

putea obţine mai mult decât îi oferea Poarta, încunoştiinţă pe Leopold de propunerile ce i se făcură, asigurându-l că Polonia nu va încheia decât pace colectivă, aşteptând să fie recompensată pentru respingerea ofertelor hanului, prin cedarea Moldovei şi Munteniei, pe lângă Cameniţa, Podolia şi Ucraina, promise de Turci[1]).

Leopold însă, departe de a pune în discuţie chestiunea Moldovei şi Munteniei, în instrucţiunile trimise ambasadorului englez Harbord nu numai că limită pretenţiile Polonilor la cele oferite de han, dar contestă chiar legitimitatea altor recompense decât retrocedarea Cameniţei, bazându-se pe tratatul polono-moscovit[2]).

In acest timp opinia publică poloneză cerea stăruitor pacea cu Turcii. Solul tătăresc era tratat cu multă atenţie la Curte şi faţă de opoziţia ce o manifesta regele contra păcii, păgânul recurse la ameninţări. Sobieski rămânea însă hotărât potrivnic păcii separate[3]) şi în cele din urmă, la sfârşitul anului 1692, când fu cunoscut insuccesul acţiunei întreprinse contra Cameniniţei, senatul adoptă punctul de vedere al regelui, cu pacea colectivă, reducând pretenţiile faţă de Poartă la retrocedarea Cameniţei şi păstrarea cetăţilor cucerite în Moldova[4]).

5. Incercările lui Constantin Cantemir de a curăţi Moldova de Sus de garnizoanele leşeşti.

Anul acesta, petrecut de Poloni în sterile agitaţiuni în jurul negocierilor de pace, nu fu lipsit de eforturi din partea Moldovenilor, Turcilor şi a Tătarilor, de a schimba situaţia lăsată în Moldova de campania leşească din 1691.

Garnizoanele leşeşti din Moldova, dacă pentru Sobieski erau un punct de sprijin în negocierile duse fie alături de Imperiali, fie separat, cu Poarta, în vederea stăpânirii Moldovei şi, eventual, a Munteniei, — pentru Turci şi pentru Constantin Cantemir constituiau o stare de fapt neliniştitoare, care, pe lângă că încurca negocierile de pace, punând în discuţie stăpânirea, dacă nu întreagă, cel puţin parţială, a acestui principat, mai ameninţa

---

1) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 378—379, cf. *Hurmuzaki*, Docum. V₁, p. 410, 414—415.

2) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 379—382.

3) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 111, f. 347.

4) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 382.

şi siguranţa în scaun a domnului, ai cărui duşmani uşor puteau găsi sprijin la Leşii din cetăţile moldovene.

In adevăr, Cantemir Vodă, având Nordul ţării plin de oaste polonă, „mai mult şedea la cetăţuie decât în târg în Iaşi, că n'avea odihnă de podghiazuri leşeşti şi de Moldovenii ce erau pribegi în ţara leşească"[1]). Garnizoanele polone ţineau ţara într'o continuă nelinişte şi cea din Soroca, mai cu seamă, se dovedi foarte periculoasă pentru Tatari şi Turci, tăind aprovizionarea Cameniţei. In ultima lună a anului 1691 Cazacii din cetatea de pe malul Nistrului, întăriţi cu cei sosiţi în ajutor din Nimirow, atacară convoiul de Tatari şi Turci cari se îndreptau cu zaharea spre Cameniţa, tăiară o parte din ei şi duseră în Soroca cele câteva sute de cară cu proviziuni şi bani, împărţind prada între ei. In acelaş timp Dobrowski, cu o parte a garnizoanei din Câmpulung, unindu-se cu alţi Poloni din Neamţul, porni să jăcuiască târgurile Moldovei. Intâmpinaţi de Săndel căpitanul, cu Moldovenii lui, Leşii fură împrăştiaţi. Intărindu-se apoi Polonii până la 3 companii, alungară pe Săndel până în Piatra, îl prinseră şi-l decapitară, ucigându-i mulţi din oameni şi jefuind târgul. Sobieski, auzind de aceste isprăvi, dădu slavă în cer Dumineca, în 6 Ianuarie 1692, în capela Dominicanilor din Iavorova[2]), pentru succesele obţinute.

La rândul său, Constantin Cantemir trimise pe Tătarii lui Bek Mârza şi pe Ioruc Dima cu seimeni şi lefegii, de au surprins, în absenţa lui Dobrowski, Câmpulungul şi pătrunzând fără veste pe le vamă, au robit multă lume şi au jefuit, întorcându-se cu bogată pradă pe valea Moldovei în jos[3]).

La aceasta Polonii răspunseră cu noui prădăciuni. Garnizoana din Piatra atacă Romanul şi surprinse acolo parte din prada strânsă, tăie puţinii ostaşi ce-i găsi, arse târgul, reîntorcându-se apoi cu pradă la Neamţul şi Câmpulung. Văzând atâta jaf, Cantemir Vodă, îngrijorat de pâra boierilor, cari după uciderea Costineştilor au fugit la Poartă, căută o împăcare cu comandanţii garnizoanelor polone, aruncând vina atacului dela Câmpulung asupra boierilor duşmani a-i lui, cari l-au îndemnat la acesta.

---

[1]) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 38.

[2]) **Bibl. Vat.* Barb. lat. f. 169—171, 172.

[3]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 111, f. 229; *N. Iorga*, Docum. Bistriţei, II, p. 84; *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 38.

Când însă boierii cu pâra fură aduşi dela Poartă legaţi în lanţuri, reîncepu ostilităţile cu Polonii şi trimise oaste să atace şi să neliniştească garnizoana din Neamţul şi pe Leşii întăriţi la Hangu. Totuşi Moldovenii şi Tatarii nu putură împiedeca unirea unei părţi a garnizoanelor din Suceava, Câmpulung şi Neamţu, care făcu o puternică incursiune peste Prut, lovind în 6 Aprilie Orheiul. La reîntoarcere Leşii bătură cetele de Moldoveni şi Tătari trimişi să neliniştească restul garnizoanei din Neamţul, apoi se retraseră în cetăţile lor[1]).

Dincolo de Prut Constantin Vodă îşi trimise seimenii cu Tătarii din Bugeac ai sultanului Nuredin să surprindă Soroca, dar fură respinşi cu focuri de artilerie şi constrânşi la fugă precipitată[2]). Ingrijorat de soarta cetăţii dela Nistru, Sobieski trimise pe Galeski cu o oaste de 2500 oameni. Din cauza apelor crescute oastea polonă trecu cu greu, timp de două zile, Nistrul, pe la Soroca, apoi în 8 Aprilie se aruncă asupra Orheiului „şi pe câţi îi găsi în cetate îi tăie în bucăţi, toate proviziunile pregătite pentru a fi trimise în Cameniţa fură luate şi parte din ele arse, fură incendiate şi dărâmate morile şi un mare număr de cară încărcate cu făină fură prefăcută în cenuşe". Galeski îşi împărţi apoi oastea în trei coloane şi făcu incursiuni robind pe localnici şi arzând şi jefuind satele din jur până la Tighina. Toată recolta fu incendiată şi distrusă pe distanţă mare, într'o cantitate de necrezut. După această ispravă Galeski îşi reîntoarse trupele în ziua de 13 Aprilie la Soroca şi lăsându-le în cetate, se grăbi la Braslavia, să pună nou hatman la Cazacii polonofili, în scaunul rămas vacant după moartea lui Crişca. In urma celor întâmplate, în Polonia se ştia că „restul Moldovenilor, atât cei din Iaşi, cât şi cei din munţi şi dela frontitera Bugeacului, se retrag prin păduri spre Dunăre"[3]).

Sătul de atâta jaf, Constantin Cantemir — după cum relatează Rogoski din Câmpulung — în Iunie „au făcut pace cu domnii noştrii, să-şi umble drumurile şi noi unul la altul, să nu mai fie scârbă între noi"[4]).

---

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 111, f. 229.
2) *Bibl. Vat.* Barb. lat. 6562, f. 190—191.
3) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 111, f. 229.
4) *N. Iorga*, Docum. Bistriţei, II, p. 86.

De altfel, de această linişte era nevoie, fiindcă acum reîncepură negocierile de pace cu Poarta şi Cantemir era destinat ca mijlocitor al corespendenţei ambasadorului francez şi al lui Thököly cu Polonia, pe la vama din Câmpulung. Cu toate că hanul căuta să constrângă pe Poloni la încheierea păcii prin înspăimântătoare incursiuni de pradă în Vodhinia, negocierile n'au dus la nici un rezultat. Dimpotrivă, în Iunie încă, în consiliul de războiu Polonii deciseră blocarea Cameniţei[1]), regele promiţând că va conduce personal campania. Visteria însă era secătuită[2]), iar nunţiul apostolic Santacroce, văzând opinia publică îndreptată spre pace, dădu bani puţini, având convingerea că în această campanie nu se va face nimic[3]). Şi într'adevăr tot ceeace putu realiza hatmanul Iablonowski, conducătorul cmpaniei din acest an, fu ridicarea la o leghe distanţă de Cameniţa a fortului Brant, numit după colonelul care fu însărcinat să blocheze cu 4000 oameni cetatea turcească în cursul iernei acesteia[4]). In acelaş timp însă şi Constantin Cantemir, unindu-se cu Daltaban paşa, serascherul dela Oblucița, cu hatmanul Steţu şi cu câteva mii de Tatari, tăbărî în ultimele zile ale lunei Septemvrie sub zidurile Sorocei, pentru a constrânge garnizoana prin viguros asediu să iasă din cetate.

La începutul operaţiunilor serascherul trimise un om la Rap, comandantul celor 600 Cazaci şi Poloni cari formau straja, cerându-i să predea prin bună înţelegere cetatea. Comandantul arătă solului bogatele proviziuni şi muniţia de care dispunea el „nu pentru a preda, ci pentru a apăra cetatea", apoi îl retrimise în tabără cu răspunsul că Soroca va fi cucerită numai dacă se va trece peste cadavrul lui. Serascherul începu deci asediul, bombardând timp de 13 zile cetatea şi, ridicând meterezuri, încercă să o cuprindă prin trei puternice asalturi. Asediatorii însă fură respinşi cu mari pierderi şi curând se văzură convoaie întregi de cară ducând răniţii spre Iaşi. In ziua de 9 Octomvrie, în cele din urmă se recurse la „lagumuri". Cu ajutorul unei mine asediatorii reuşiră să facă o largă spărtură în zid, prin care încercară un ultim

---

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 111, f. 272

2) *Ibidem*, f. 320.

3) **Ibidem*, f. 388—389.

4) **Ibidem*, f. 429; *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 286.

şi puternic asalt. Fură respinşi şi de data aceasta şi noaptea, când se credea că asediaţii sunt ocupaţi cu repararea zidului, garnizoana făcu prin acelaş loc o ieşire puternică şi surprinzând pe oameni serascherului şi ai domnului moldovean, tăiară un mare număr din ei. Ziua următoare trecu fără nici o ciocnire, iar când se coborî întunericul nopţii, serascherul şi Cantemir Vodă în tainică linişte părăsiră asediul „şi s'au întors la Iaşi fără nici o izbândă şi cu multă pagubă de oaste[1]).

Polonii reuşiră astfel să-şi păstreze toate poziţiile din Moldova, nădăjduind că cel puţin acestea vor fi recunoscute de Poartă la încheierea păcii separate.

6. Acţiunea diplomatică a lui Ioan Sobieski pentru încheierea păcii cu Turcii

In acest timp Imperialii, văzând eşecul suferit în negocierile cu Poarta[2]), făcură, în Februarie 1693, prin lordul Paget, o nouă şi stăruitoare încercare de a relua tratativele cu Turcii, reducând, fără consimţământul Poloniei, pretenţiile acesteia la cedarea simplă a Cameniţei, fie chiar şi dărâmată[3]). Diplomaţia franceză însă zădărnici orice încercare de înţelegere austro-turcă; în schimb îşi angajă toate puterile pentru realizarea păcii separate cu Polonia. Fu solicitat în acest scop şi Thököly să se folosească de legăturile lui cu Leşii[4]) şi corespondenţa acestuia, ca şi cea a rezidentului francez dela Poartă, cu Iablonowski, Zamoski şi agenţii Franţei din regatul polon, se purta tot prin mijlocirea, acum nesigură, a lui Constantin Cantemir care, deşi „mare amic al ambasadorului francez" şi al lui Thököly, fu descoperit de mareşalului regatului că întreţine strânse legături cu Veterani[5]). In Martie 1693 însă Constantin Cantemir muri[6]) provocând o întrerupere a negocierilor prin Moldova[7]).

---

1) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 111, f. 475; **Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6562, f. 282; *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 288; *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 240.

2) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 383.

3) *Ibidem*, v. 386.

4) *Ibidem*, v. 387.

5) *Ibidem*, p. 388—389; *Hurmuzaki*, Docum. Supl. I1, p. 306.

6) *I. Minea*, Despre Dimitrie Cantemir, Iaşi, 1926, p. 233—234.

7) *Hurmuzaki*, Docum Supl. I1, p. 309.

Thököly, cu gândul râvnitor la tronul vacant, sau cel puţin îngrijorat pentru siguranţa legăturilor lui cu Polonia, stăruia pe lângă ambasadorul Franţei să intervină ca în locul defunctului voevod să nu fie numită o creatură a lui Brâncoveanu. Ambasadorul însă, cunoscând inutilitatea stăruinţelor în acest sens, i-a răspuns că Poarta nu-şi cunoaşte interesele[1]) şi prin urmare temerea lui Thököly se va realiza. Brâncoveanu de fapt reuşi să obţină numirea în scaunul Moldovei a viitorului său ginere, Constantin Duca, şi Thököly[2]), ca şi Castagnéres, împăcându-se de o camdată cu situaţia, obţinură ca Poarta să ordone noului domn să mijlocească mai departe corespondenţa şi negocierile cu Polonii, dându-şi toată silinţa să determine pe Sobieski a încheia pacea separată, iar ambasadorul francez scrise agentului său D'Esneval să informeze pe noul voevod în ce stare se află lucrurile[3]).

In acest timp, la Poloni curentul pentru încheierea păcii separate creştea mereu, devenind atât de puternic, încât partida austriacă numai prin ruperea dietei în ziua de 11 Februarie 1693 mai putu împiedeca hotărârea păcii cu Poarta[4]). Curând însă pacifiştii reuşiră să câştige de partea lor pe arhiepiscopul de Gnesna, pe regină şi într'o măsură oarecare şi pe rege[5]).

In 9 Martie Sobieski declară în sânul Consiliului Senatorilor că s'a opus până acum cu mari sacrificii încheierii păcii particulare, dar războiul aduce atâtea pagube, încât regele nu ştie ce argumente ar mai putea ridica în favoarea lui. O înţelegere cu Turcii apoi ar fi nimerită şi din cauza că regatul e ameninţat de eventualitatea unui conflict cu Moscoviţii[6]), cari fac preparative războinice, dar nu se ştie împotriva cui. Fapt e că sunt porniţi contra Polonilor, împotriva cărora ridică grave acuzări, de o parte fiindcă Leşii au constrâns pe câţiva episcopi greci să se unească cu biserica catolică, de altă parte pentru că au transformat în fortăreţe unele biserici de rit răsăritean din Moldova,

1) *Angyal D.* o. c. II, p. 251.

2) *Mon. Hung. Hist.* Scriptores, XV, p. 86.

3) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. I₁, p. 309; *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 389.

4) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 113, f. 76.

5) *Mon. Hung. Hist.*, Scriptores, v. XV, p. 44.

6) *Arh. Vat.* Nun. Pol. 113, f. 110.

luând din ele mari bogăţii, policandre şi vase de argint aparţinătoare ţarilor[1]).

Pericolul din partea Moscoviţilor de fapt nu era atât de grav, dar exagerarea lui trebuia să justifice în faţa nunţiului apostolic înclinarea regelui spre pace. Şi într'adevăr, la Varşovia s'a decis ca Polonia să nu se mai ţină de Liga Sfântă şi să deschidă negocierile pentru pacea separată. Un ultimat fu prezentat prin Proski, în 8 Maiu, la conferinţa din Viena, prin care Polonii, pentru rămânerea lor în ligă, cereau: *a)* revizuirea tratatului de alianţă, *b)* zeciuielile din regatul Neapolului, *c)* sprijin militar efectiv pentru alungarea Tătarilor din Bugeac şi cucerirea integrală a Moldovei şi *d)* cedarea Scepusiei pentru regatul leşesc[2]).

In răspunsul său, împăratul refuză condiţiunile Polonilor, îndrumându-i să-şi caute compensaţiuni cu arma în mână, luptând împotriva duşmanului comun[3]).

Cu atât mai stăruitori se arătau Francezii pentru încheierea păcii separate turco-polone. Ludovic XIV reuşi să obţină în acest scop angajamente formale dela Sobieski şi soţia acestuia printr'un tratat particular, în timp ce Castagnéres determină Poarta să trimită prin hanul Tătarilor o nouă solie cu propuneri de pace[4]). Trimisul tătar a şi sosit la Varşovia în 28 Iunie 1693[5]). Hanul sprijini nouile propuneri cu mari incursiuni de jaf, pe cari oardele tatare le făcură din Februarie până în Iulie în Polonia, până lângă Leopol, îngrijindu-se în drum să aprovizioneze Cameniţa, fără ca garnizoana fortului Brant să le fi putut opri trecerea în regatul leşesc[6]).

Castagnéres în acest timp se străduia să obţină pe seama Polonilor cedarea Moldovei, sau cel puţin a unei părţi din ea cu cetăţile cucerite. Turcii însă nu voiau să admită altă concesiune decât situaţia pe care au avut-o Polonii înainte de căderea Ca-

---

1) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 113, f. 130.

2) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 390; *Hurmuzaki*, Docum. V1, p. 423—424.

3) *Hurmuzaki*, Docum. V1, p. 425—429.

4) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. I1, p. 308.

5) *Bibl. Vat.* Barb. lat. (30 Giugne 1693).

6) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 113, f. 120, 318, 386, 416.

meniţei[1]). Pentru a înlesni o înţelegere, Ludovic XIV trimise un ambasador la Varşovia să domolească pretenţiile Polonilor[2]), ba în Septemvrie făcu şi propuneri de pace universală[3]).

Polonii, văzând de o parte încăpăţânarea Austriei atât în ce priveşte Scepusia, cât şi a Principatelor Române, de altă parte stăruinţele diplomaţiei franceze, îşi reduseră pretenţiile faţă de Poartă la cedarea Nordului Moldovei cu cetăţile Neamţu, Suceava şi Soroca şi trimiseră la Turci în solie pe Rzewowsky pentru a trata pacea separată. Pe la mijlocul lui Noemvrie solul polon era la Iaşi, unde primi însoţitori dela domnul ţării, Constantin Duca[4]), iar în Februarie 1694 era la Adrianopol negociind punctele păcii cu hanul tătăresc[5]). Turcii arătau mare înclinare pentru pace, — având în vedere sosirea solului polon, în Ianuarie opriră pe Tatari să facă incursiuni în Polonia, — dar vizirul, încunoştiinţat de Castagnéres că Leşii ţin cu orice preţ la posesiunea Nordului Moldovei, răspunse ambasadorului francez să înceteze orice stăruinţe de acest fel. Scindarea Moldovei, susţineau Turcii, ar înlesni Polonilor incursiuni până la Dunăre, ceeace ar răspândi groaza între locuitorii Imperiului Otoman, până la Adrianopol. Poarta a trecut de limita îngăduită de religia musulmană cedând Cameniţa cu dependinţele ei; Polonii deci să se mulţumească cu atât[6]). Vizirul fu avizat de domnul Moldovei că solul polon venia nu numai pentru a cere cele trei cetăţi moldovene, dar şi pentru încheierea păcii generale.

Castagnères linişti pe Köprili că aceasta e o simplă manoperă a Poloniei, pentru a nu alarma pe aliaţii săi, dar vizirul susţinea că chiar şi stăruinţa solului leşesc de a cere cele trei cetăţi moldovene dovedeşte că regele nu vrea să se rupă de aliaţi şi în acest caz e inutil să se mai piardă timpul cu negocieri[7]). Aceeaş intransigenţă o arată şi hanul. In sfârşit, pentru a se ajunge la o înţelgere, Rzewowski se arătă dispus a renunţa la Soroca[8]),

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. I₁, p. 308.
2) *Ibidem*, p. 311.
3) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 113, f. 475.
4) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. I₁, p. 319.
5) *Ibidem*, p. 320.
6) *Ibidem*, p. 317.
7) *Ibidem*, p. 319.
8) *Ibidem*, p. 320—321.

apoi lăsă şi Neamţul şi Suceava, cerând în schimb Hotinul şi alte două cetăţi dela graniţă. Faptul însă, că n'avea plenipotenţă pentru a semna tratatul separat şi că stăruia necontenit ca vizirul să accepte întrunirea unui congres pentru încheierea păcii generale, stârni la Poartă bănuiala că regele polon nu lucrează de bună credinţă. La sfârşitul lui Februarie Rzewowski părăsi deci Adrianopolul, urmând ca negocierile să fie continuate prin abatele Polignac, în Polonia[1]).

Despre tot ce Rzewowski n'a putut duce la îndeplinire la Poartă, Imperialii aflară prin agentul Nicolo dela Poarta, care, sub oblăduirea lui Constantin Duca, sustrase corespondenţa trimisă de Castagnéres în Polonia. Principalul vinovat în această chestie Rzewowski susţinea că e domnul Moldovei, pe care-l denunţă la Poartă că s'a închinat împăratului Leopold. Turcii însă considerară pâra ca o manoperă contra domnului moldovean, de a cărui credinţă nu se îndoiau[2]).

In primele zile ale lui Maiu sosi, în sfârşit, Rzewowski la Varşovia, unde căută să ascundă eşecul negocierilor dela Adrianopol, susţinând că hanul Tatarilor e dispus să trateze pace cu toţi membrii Sfintei Ligi, urmând ca congresul să se întrunească la Iaşi[3]). Regele, fiind încunoştiinţat de mai înainte de aceasta, se grăbi să invite pe Leopold a-şi trimite delegaţi pentru acest congres, dar nu în capitala Moldovei, ci la Stryj şi împăratul, deşi arătă toată rezerva faţă de temeinicia propunerilor, ele provenind nu dela Poartă, ci dela han, promise că, după ce va obţine şi consimţământul Veneţiei, îşi va trimite delegaţii la locul indicat[4]).

Acum începu şi papa să stăruiască pe lângă rege să ducă la bun sfârşit negocierile pentru pacea generală[5]) şi Sobieski se grăbi să trimită un dragoman în căutarea hanului, care era plecat din Adrianopol[6]). Primindu-se apoi declaraţiunile de aderare ale Austriei şi Veneţiei, fu trimis la han Rzewowski, pentru a-l chema la congres.

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. I_1, p. 322.
2) *Ibidem*, p. 323—324.
3) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 114, f. 135, 148.
4) *Hurmuzaki*, Docum. V_1, p. 436—438.
5) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 1144, f. 304—305.
6) *Ibidem*, f. 212.

Cu acest prlej însă, se dovedi că negocierile pentru pacea generală au fost lipsite de orice temeiu. Poarta rămânea la punctul ei de vedere fixat în divanul ţinut în Februarie 1694, că nu va ceda Poloniei decât Cameniţa cu dependinţele aparţinătoare cetăţii şi aceasta numai în cazul că Polonii se vor rupe de aliaţi[1]); pace generală în schimb Poarta nu voia să încheie. Astfel, Rzewowski, reîntotrs în Ianuarie 1695 dela han, aduse răspunsul acestuia, că toate cele promise privitor la congresul de pace le-a făcut în numele său, iar Poarta nu e dispusă să încheie pacea colectivă cu membrii Sfintei Ligi[2]).

Aceasta a fost ultima acţiune mare prin care Sobieski, aşezându-se în fruntea negocierilor Ligei Sfinte cu Turcii, căută să obţină pe cale diplomatică, pe lângă teritoriile polone aflătoare în mâna păgânilor şi stăpânirea asupra Moldovei.

Intâmpinând rezerve pline de rea voinţă din partea împăratului şi neputându-şi răzima pretenţiile pe o viguroasă acţiune militară, regele polon, cu tot sprijinul ce l-a avut din partea diplomaţiei rfanceze, a suferit, acum, la sfârşitul carierii lui politice, o ultimă şi decisivă înfrângere.

7. Ultimele ciocniri cu Tătarii şi Moldovenii. Moartea lui Ioan Sobieski.

Concomitent cu sfârşitul acestor tratative diplomatice, se evidenţie în măsură tot mai mare şi starea de istovire militară a regatului.

Pentru a sprijini pretenţiile ce le ridica cu prilejul negocierilor de pace asupra Cameniţei şi a Nordului Moldovei, regele pregăti şi în anul 1694 o campanie la Nistru. Marele hatman Iablonowski convocă armata pe ziua de 1 Mai[3]), dar nici la sfârşitul lunei, când sosi vestea că Tatarii aprovizionară Cameniţa, oastea tot nu se strânse.

In număr de câteva zeci de mii Tătari se revărsară asupra Poloniei într'un iureş pustiitor, până la moşiile regale dela Zloczow. Singurii cari căutară să le oprească atacul au fost soldaţii garnizoanei Brandt, din frontul Sfintei Treimi cari, întăriţi în

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 304.
2) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 404.
3) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 114, f. 135 v. o.

târgul Oduff, la o jumătate de leghe de Pomerzany, au rezistat o zi întreagă asediului tătăresc, tăind o mulţime de păgâni[1]).

Nici această incursiune de jaf însă nu acceleră încetineala cu care se strângeau Leşii în tabără. Abia la începutul lunei Octomvrie, oastea polonă, în frunte cu Iablonowski, se apropie de Cameniţa, cu intenţiunea de a surprinde garnizoana turcească. Planul era de a arunca prin surprindere în cetate 3000 de oameni, prin spărtura din zid pe unde Turcii îşi scoteau vitele la păşune, în timp ce restul armatei va simula că se îndreaptă spre Soroca. Când ajunseră Leşii la o jumătate de leghe de Cameniţa, doi soldaţi dezertară şi trădară planul polon Turcilor. Prin aceasta scopul expediţiei fu zădărnicit[2]). Concomitent, un puternic convoi de Tătari aştepta retragerea Polonilor pentru a introduce o mare cantitate de zaharea în cetatea Podoliei. Aflând de aceasta, hatmanul lăsă să ajungă în mânile păgânilor scrisori prin cari destăinuia că se retrage, în acelaş timp însă se aşeză pe nesimţite într'un loc bine întărit, pe malul Nistrului. In ziua de 6 Octomvrie 1694 se dădu lupta între Tătarii, cari descoperiră tabăra leşească şi între oamenii lui Iablonowski, cari reuşiră să stoarcă, după un măcel de o jumătate de zi, o sângeroasă biruinţă[3]). Ca urmare a acestei lupte, colonelul cazac Pali, strângându-şi oamenii de peste Nistru şi trecând în grabă apa din jos de Tighina, năvăli în 9 Octomvrie în Bugeac, atacă o palancă bine întărită, de unde smulse bogate prăzi de ale hanului[4]), iar peste trei zile colonelul cazac Samoilovici năvăli şi el asupra Cazacilor de sub protecţia Tătarilor şi aprinzându-le satele, răşlui mai multe mii de vite, ducându-le în Soroca[5]).

Fericit că mai aude şi veşti de biruinţă, Sobieski se grăbi să anunţe printr'o scrisoane pe papa despre isprava din 6 Octomvrie 1694 a oştenilor săi[6]).

Acestea însă erau succese efemere, în raport cu pericolul permanent al incursiunilor tătăreşti.

---

1) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 114, f. 214—215.
2) *Ibidem*, f. 363—364.
3) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p, 317.
4) **Bibl. Vat.* Barb. lat. v. 6563.
5) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 114, f. 418.
6) **Arh. Vat.* Principi, v. 124, f. 242.

Păgânii n'aşteptară să se desprimăvăreze şi încă în Februarie 1695 năvăliră în număr de peste 60.000 în Polonia, jefuind şi arzând totul până la Lemberg. Mareşalul, ieşindu-le înainte, avu cu ei o violentă ciocnire, de pe urma căreia fu constrâns să se retragă după zidurile colegiului călugărilor Teatini, lăsând zeci de morţi într'o biserică grecească, pe care Tatarii o arseră cu cadavre cu tot.

Frigul cel mare şi chemarea vizirului goliră însă Polonia de păgâni, cari, după ce arseră în drum târgul Oduff, se grăbiră spre Bugeac, de unde urmau să mâne noi convoiuri cu alimente spre Cameniţa[1]).

Polonia era istovită, incapabilă să-şi apere hotarele. In consiliul ţinut la 16 Aprilie 1695 la Varşovia, generalii se mulţumiră să ia măsuri ca forturile din Moldova să fie reparate, iar cel al Sfintei Treimi să fie provăzut cu muniţiuni. Cu toate că în aceeaş şedinţă s'a avizat asupra marilor pregătiri militare, pe cari ţarul Petru le făcea împotriva Turcilor, invitând în acelaş timp şi pe Poloni să colaboreze la ofensiva din Crimea, aceştia, preocupaţi de tulburările interne ale regatului, se mulţumiră să urmărească dela distanţă acţiunea militară a Moscoviţilor[2]).

Evenimentele din cursul anului 1695 ameninţară în curând poziţiunea Polonilor şi în Moldova.

Constantin Duca, dorind să aibă linişte în ţară, ţinea legături de bună vecinătate şi prietenie cu Iablonowski, căruia îi trimitea ştiri primite din Constantinopol, avizându-l în acelaş timp atât despre incursiunile ce le pregăteau Tatarii, cât şi despre convoiurile de alimente cari se îndreptau spre Cameniţa[3]). Ca semn al prieteniei, în primele zile ale lui Octomvrie 1694, un sol al domnului moldovean veni la Varşovia, să felicite pe rege pentru căsătoria ficei lui cu Electorul de Bavaria[4]). Graniţa dintre

---

[1]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 115, f. 110, 176; *Hammer*, o. c. XII, p. 381.

[2]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 115, f. 229—230; *Schmurlo E.*, Recueil de documents relatifs au règne de l'Empereur Pierre le Grand, Jouriev (Dorpat) 1903, Tom. I (1693—1700), p. 22.

[3]) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 114, f. 117, 148, 247; *Bibl. Vat.*. Barb. lat. v. 6563; *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 115, f. 176; *Schmurlo*, o. c. p. 36; *Kogălniceanu*, Letopiseţe, II, p. 252.

[4]) *Arh. Vat.* Barb. lat. v. 6563.

cele două ţări vecine se trecea uşor şi zilnic mergeau Moldovenii cu treburi în Polonia[1]). Aceste paşnice legături de bună vecinătate fură stricate de serascherul dela Oblucita, Daltaban paşa, care spre toamna anului 1695 veni cu oastea la Ţuţora, de unde trimise pe Constantin Duca să ducă zahareaua în Cameniţa. Iablonowski, avizat despre aceasta de Cupăreşti, repezi dela graniţă un podghiaz leşesc, care surprinse convoiul la Nistru, îl împrăştie şi jefui alimentele şi banii Porţii. Serascherul, căzând cu bănuială asupra lui Constantin Vodă, îl pârî la Poartă, dar Constantin Brâncoveanu reuşi să înlăture pericolul ce ameninţa pe ginerele său[2]). Alte pâri plecară însă la Poartă împotriva domnului moldovean dela Caraiman paşa din Cameniţa, care era în strânse legături cu fostul hatman al Moldovei, Lupu Bogdan, şi cu vistiernicul Iordache Ruset, duşmanii lui Constantin Duca, de frica căruia cei doi boeri stăteau refugiaţi la garnizoana leşească din Neamţul. Pe un turc, trimis al lui Caraiman paşa, Duca îl ucise şi la fel făcu şi cu rezidentul lui Thököly la Iaşi, care ştia că domnul desface corespondenţa stăpânului său cu ambasadorul francez din Varşovia.

Despre toate acestea Poarta fu înştiinţată şi un capigi-paşe fu trimis la Iaşi, pentru a cerceta cazul. Jenat de prezenţa turcului, care curând reuşi să-i afle toate secretele, Constantin Duca chemă în taină pe Moise serdarul, refugiat şi el de frica Tătarilor la Leşii din Neamţul şi acesta, luând cu sine vre-o 3—400 de joimiri, atacă pe capigi-paşa în Iaşi, îi tăie capul, ucise şi robi mai mulţi Turci şi prădă cărvăsăria trimisului Porţii.

Lupu Bogdan şi Iordache Ruset, bucuroşi de un atât de neaşteptat prilej, se grăbiră cu pâra la Poartă împotriva domnului moldovean, care voind să scape de pacostea capugiului, abătu şi mai mare pericol asupra capului său. Pentru a se salva, Constantin Vodă căută să facă un act de curaj plăcut vizirului. Puse nou hatman pe Antioh Jora şi-l trimise cu oaste să atace garnizoana leşească din Neamţul şi să prindă pe Bogdan şi Ruset. Hatmanul lovi, la începutul lui Decemvrie 1695, părcanele de lângă Neamţul, le incendie, fără a putea însă prinde pe cei doi boieri

---

1) *Schmurlo*, o. c. p. 34—35.

2) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 249; *Schmurlo*, o. c. p. 40.

moldoveni, apoi se îndreptă spre mănăstirile în cari stăteau încuibaţi Polonii. Agapia, Secu şi Hangu fură cuprinse, dragonii poloni fură risipiţi şi oastea hatmanului moldovenesc se spori îngrijorător, până la 5000 de oameni, porniţi a lupta împotriva Leşilor.

Surprins de acest atac, Iablonowski trimise de pe malul Ceremuşului pe rotmistrul Turculeţ cu 12 steaguri de călări, să afle pentru ce s'a rupt prietenia cu Moldovenii. Acesta, venind sub Neamţul, începu tratative cu hatmanul Jora, dar în acest timp cele două oşti să încăerară într'o luptă dârză. Polonii fură împrăştiaţi, tăiaţi şi puşi pe fugă, iar Turculeţ fu prins lângă părcan. Cum se îndârjiră Moldovenii, uşor ar fi putut curăţi ţara de Leşi, împrăştiind şi ultima iluzie de stăpânire în aceste părţi a regelui polon, dacă mazilirea domnului moldovean n'ar fi pus capăt acestei răsmeriţi.

Constantin Duca acum credea că şi-a îndreptat greşala uciderii capigi-paşei, prin lovirea garnizoanelor polone şi prinderea lui Turculeţ. In bucuria mare dădu în ziua de 8 Decemvrie 1695 un banchet pentru boierii, căpeteniile oştirei şi mârzacii ce-i avea cu el, dar în timp ce aştepta să se înceapă veselia, întră pe poartă un capigi-paşe, nou sosit dela Poartă, care, ordonând să se lege uşile, anunţă pe Constantin Duca că e mazilit şi că în locul lui fu pus domn al Moldovei Antioh Cantemir[1]).

Lupu Bogdan şi Iordache Ruset, auzind de cele întâmplate, se grăbiră la Iaşi, unde erau puşi caimacami, până la sosirea noului domn, logofătul Dubău şi Manolache Ruset. Cei doi duşmani ai lui Constantin Duca, după ce îl pârâră bine înaintea capigi-paşei[2]), căutară să netezească conflictul provocat de domnul mazil cu Leşii, repezind un om la Iablonowski. Cei doi boeri rugau în numele lui Antioh Vodă pe mareşal să oprească orice înarmări împotriva Moldovei, făgăduindu-i despăgubire pentru tot ce au suferit garnizoanele leşeşti dela oamenii lui Constantin Duca, precum şi o bună vecinătate. Iablonowski acceptă cererile

---

1) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 251—253; **Arh. Vat*: Nun. Pol. v. 115, f. 644.

2) *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 254.

solului moldovean, exprimându-şi nădejdea că Antioh Vodă va dovedi sentimente bune faţă de Poloni[1]).

Totuşi la Varşovia, pela mijlocul lui Martie 1696, erau oarecari temeri în privinţa atitudinei domnului moldovean, Polonii fiind informaţi chiar de către domn că Poarta i-a lăsat tributul, cu obligaţia de a înarma 8000 de oameni pentru a continua războiul cu Leşii[2]). Peste o săptămână însă îngrijorarea dispăru. Relaţiile cu Moldova se arătau a fi foarte bune, iar Antioh Vodă nu numai că se abţinea dela orice act ostil împotriva Polonilor, dar îngăduia locuitorilor din cetăţile leşeşti dela graniţă să se aprovizioneze pe pământ moldovenesc[3]).

Primăvara anului 1696 aducea noi pregătiri de războiu atât la creştini, cât şi la Turci. Sultanul Mustafa II, mândru că a reuşit să toarne din primul an de domnie o nouă vigoare în rândurile oştirii otomane, înfrângând în două lupte flota Veneţiei, zdrobind oastea Imperialilor, cărora le cucerise Lipa, Lugojul, Caransebeşul şi Orşova, iar în Nord oprind ofensiva Ruşilor la Azov, în Aprilie 1696 scoase din nou cozile de cal înaintea cortului şi plecă spre lagărul din Adrianopol, cu intenţia de a porni spre noi cuceriri împotriva creştinilor[4]). Imperialii, la rândul lor, masau neîntrerupt trupe la Buda, proiectând o puternică acţiune pentru cucerirea Timişoarei din mânile Turcilor. La Nord, Petru cel Mare, după insuccesul avut anul trecut la Azov, în cursul iernei ridică cea dintâi flotă marititmă a Rusiei, menită să-i aducă pe apă victoria desăvârşită asupra păgânilor.

La aceste mari pregătiri creştine împotriva Turcilor au fost chemaţi să colaboreze şi Polonii. Incă nu se desprimăvărase bine şi un sol moscovit veni la Varşovia, să stăruiască pe lângă Sobieski să participe la campania ce o pregăteau Ruşii în Crimeea, făcând o puternică diversiune în Bugeac. Ţarul ceru regelui polon să fixeze data precisă a ieşirii în campanie, să trimită doi rezidenţi, unul însărcinat să urmărească mersul operaţiunilor mi-

---

1) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 116, f. 146.

2) *Hurmuzaki*, Docum. XVI, p. 333.

3) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 116, f. 146.

4) *Hammer*, o. c. XII, p. 400; *N. Iorga*, Gesch. d. Osm. Reiches, IV, p. 258—260.

litare, iar celalalt să ducă negocierile pentru ratificaea ligei polono-moscovite încheiată acum 10 ani, pe lângă condiţia ca Sobieski să renunţe a mai ademeni credincioşi de rit grecesc la catolicism. Chemarea ţarului găsi însă o Polonie slăbită de tulburările deslănţuite de Lituani, incapabilă de a-şi apăra chiar propriile granițe. Sobieski răspunse deci că residenţi nu trimite, fiindcă n'are cu ce-i plăti, iar ieşirea în campanie urmează să o decidă dieta. Dietă generală însă nu s'a ţinut.

Generalii regatului, în schimb, au decis să se răspundă ţarului că vor face pregătirile necesare pentru campanie şi drept ţintă a expediţiei fixară cucerirea şi întărirea Iaşilor, pentru ca, împreună cu garnizoanele din celelalte cetăţi moldoveneşti, să asigure o efectivă stăpânire polonă asupra ţării întregi, stăpânire care să nu mai poată fi contestată de Nemţi cu prilejul negocierilor de pace[1]).

Acestea au fost ultimele iluzii de cucerire, cari mai puteau răsări din mijlocul unei lumi învrăjbite până la anarhie, în timpul domniei lui Ioan Sobieski.

Nici cei cari reînviară această veche dorinţă a regelui nu credeau în apropiata ei realizare. Ochii tuturor se îndreptară, curând, spre patul din castelul regal din Villanow, unde Sobieski, consumat de boală, îşi trăia ultimele săptămâni de viaţă. Umbra morţii apropiate potoli, la aparenţă, zarva duşmăniilor neiertătoare, pentru ca, sub spuza tăcerii, să se plămădească pătimaşa încleştare a viitoarelor lupte în jurul tronului în curând vacant.

In noaptea de Duminecă, 17 Iunie 1696, regele Sobieski muri, nemângăiat de a fi lăsat în urma lui o familie desbinată de duşmănii, o Polonie micşorată ca teritor şi istovită de certuri şi războaie, fără a fi putut realiza, în ciuda strălucitelor sale victorii, nici unul din măreţele lui planuri de cucerire.

---

1) *Schmurlo*, o. c. p. 65—68.

INCHEIERE

CAP. VII.

PACEA DELA CARLOWICZ

Anul 1699 a adus liniştea în Orientul European, tulburat timp de aproape 3 decenii de conflicte armate şi de lupte diplomatice.

Negocierile de pace ale Ligei Sfinte cu Poarta fură reluate în iarna anului 1697—8, prin mijlocirea ambasadorului englez, lordul Paget şi a celui olandez Collier.

Pornirea spre soluţionarea pacifică a diferendului de decenii dintre Austria şi Turcia se accentuă în măsură tot mai mare, atât la Viena, cât şi la Constantinopol. Leopold, cu toate că în cursul anului 1697 reuşi, prin campania condusă de Eugen de Savoya, să zdrobească puterea otomană în lupta dela Zenta, renunţă la continuarea ofensivei împotriva păgânilor atât din cauza crizei financiare şi a tulburărilor ivite în rândurile oştirei pentru neplata soldelor, cât mai cu seamă din dorinţa de a avea linişte în Răsărit, pentru ca în momentul când mult aşteptata moarte a lui Carol II va deschide succesiunea la tronul Spaniei, împăratul să aibă mână liberă la Rin[1]). Turcii, la rândul lor, după înfrângerile suferite în cursul anului trecut, ajunseră în imposibilitatea de a opri o nouă ofensivă a creştinilor, care, în urma alianţei încheiate la 8 Februarie 1697 între Leopold şi Petru cel Mare, cu sporul de forţe ce-l putea aduce şi noul rege polon Frideric August de Saxa, ar fi putut cauza pierderi ireparabile Imperiului Otoman. In astfel de împrejurări, Divanul primi în Ianuarie 1698 propunerile lui Paget şi Collier, fixând ca bază a negocierilor

---

[1]) *Popovic R. Michailo*, Der Friede von Karlovitz. Leipzig, 1893, p. 36—37.

cu membrii Ligei Sfinte principiul posesiunii actuale, cu excepţia Transilvaniei, pe care o voiau evacuată de oştiri imperiale şi reaşezată ca principat independent sub suzeranitatea Porţii. In 4 Aprilie guvernul din Viena dădu plenipotenţă lordului Paget pentru negocieri, pe lângă condiţia ca principiul „uti possidetis" să se aplice fără nici o restricţiune şi în negocieri să fie cuprinsă şi Rusia. In aceeaşi lună Leopold invită şi pe regele August al Poloniei să-şi trimită delegat la negocierile de pace, considerând că ar fi o mare vină, dacă nu s'ar folosi aceasta ocazie pentru a opri atâta vărsare de sânge omenesc[1]).

Dacă pentru Leopold principiul „uti possidetis" era favorabil, consfinţindu-i cuceririle făcute, această formulă era energic respinsă atât de Ruşi, — cari prin ambasadorul Procopiu Bogdanovicz Wosniczin se declarară categoric pentru continuarea războiului cu Turcii, cel puţin un an, sau doi, până ce-şi vor putea termina cuceririle proiectate[2]) — cât mai cu seamă de Poloni, pentru cari amintitul principiu excludea nu numai stăpânirea Moldovei până la gurile Dunării, dar chiar şi a Cameniţei, cheia regatului, încă tot în mânile Turcilor.

Pentru a nu lipsi dela negocieri, regele August răspunse lui Leopold că va trimite ambasador extraordinar la Viena să apere interesele regatului şi că va participa şi la lucrările congresului de pace, după ce va ajunge mai întâi la un acord cu Petru cel Mare[3]). Intâlnirea regelui polon cu ţarul Ruşilor avu loc la Rawa[4]) şi ca urmare a înţelegerii intervenite între cei doi vecini, se răspândi ştirea că regele face mari pregătiri militare pentru a porni campania spre Moldova. Ca un bun augur al acestor preparative războinice, fură avizate cercurile din Varşovia că regele a primit o solie dela domnul Moldovei, Antioh Cantemir, care ar fi gata să i se supună, precum şi o altă solie a Cazacilor, cari ofereau 3000 luptători în slujba regatului. Mai multă atenţie se dădea soliei domnului moldovean, care înlesnea astfel Leşilor putinţa de a sta în cartierele de iarnă pe pământul provinciei de peste Prut[5]).

---

1) *Popovic R. M.*, o. c., p. 38—41.
2) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 408—409.
3) *Hurmuzaki*, Docum. V1, p. 487.
4) *Schmurlo*, o. c. p. 527.
5) **Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 120, f. 243.

Cu toată înţelegerea cu Petru cel Mare, regele polon nu avu însă curajul de a începe campania din Moldova, temându-se să nu determine astfel încheierea păcii între Austria şi Turcia fără Polonia, care ar fi rămas apoi izolată şi expusă atacului puternic al forţelor otomane. In schimb regele se adresă papei cu plângeri împotriva negocierilor duse de împărat şi de Veneţia cu Turcii, rugându-l ca, în calitate de girant al Sfintei Ligi, să apere Polonia împotriva unei păci profund nedrepte[1]). In acelaş timp regele protestă şi la Leopold împotriva acestor tratative, cari nu fixează ca neapărată condiţie, în ce priveşte Polonia, nici cel puţin restituirea Cameniţei nedistruse şi cedarea fortăreţelor moldovene, dimpotrivă, în forma în care au fost începute, exclud posibilitatea de a revendica teritoriile perdute de regat în cursul războaielor din ultimele trei decenii. In consecinţă ambasadorul polon Gomolinski ceru la Viena ca, până la găsirea unei soluţii echitabile, împăratul să nu-şi trimită deocamdată ambasadorul la congres înainte de sosirea delegatului leşesc la Viena, iar tratativele să nu fie începute fără reprezentantul regelui polon[2]). La Viena însă, faţă de svonurile cari circulau despre intenţia regelui de a pătrunde în Moldova şi Muntenia, în consiliul imperial din 3 Septemvrie se luă hotărârea de a împiedeca la nevoie şi cu armele pe Leşi de a-şi întinde stăpânirea asupra Principatelor Române, ţinând Imperialii în acest scop armata pregătită în Ardeal şi Silesia, urmând să avizeze despre pericolul ameninţător şi pe Brâncoveanu[3]). Cum ştirile ce sosiră mai târziu arătau că expediţia polonă se amână, Leopold răspunse la protestul lui Gomolinski că nu vede motivul pentru care ar trebui să amâne din nou începerea negocierilor directe cu Turcii, pentru aceea sfătueşte pe rege să-şi trimită cât mai curând plenipotenţiarii săi cu propuneri potrivite seriozităţii împrejurărilor[4]).

In acest timp preparativele pentru întrunirea congresului progresară mult. La dorinţa Porţii, guvernul imperial semnă împreună cu ambasadorul veneţian, încă în 23 Iunie, o declara-

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. V₁, p. 502.

2) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 430—431.

3) *Ibidem*, p. 451—452.

4) *Ibidem*, p. 432—434, cf. Docum. V₁, p. 508—509.

ţie formală că acceptă baza negocierilor de pace la care s'a convenit prin mijlocirea lordului Paget şi în aceeaşi zi fu semnată şi plenipotenţa necesară pentru contele Kinsky. La 16 August obţinu apoi împuternicirea cuvenită ambasadorul veneţian Carlo Ruzzini, iar la 19 Iunie şi reprezentantul moscovit Procopiu Bogdanowicz Wosniczin, pentru a participa la congresul de pace[1]). Singură Polonia se încăpăţână a nu-şi desena delegatul la congres. In cele din urmă însă, regele August, văzând ameninţarea împăratului de a-l lăsa la discreţia puterii otomane şi temându-se să nu se încheie pacea fără Polonia, capitulă şi la 5 Septemvrie semnă plenipotenţa palatinului de Posnania Stanislau Malachowski, pentru negocierile cu Turcii. Nici în aceste împrejurări însă Polonii nu voiau să cedeze din pretenţiile lor de stăpânire până la gurile Dunării. Prevăzând greutăţile de cari se vor izbi cererile lui în congres, regele însărcină pe Malachowski să prezinte revendicările regatului în trei serii. Intâiu ambasadorul leşesc va pretinde ca *Moldova, Bugeacul, Muntenia* şi *Cameniţa nedărâmată* să fie cedate familiei regale polone. Dacă aceste condiţiuni nu vor fi primite, ambasadorul va avea să prezinte a doua serie de propuneri, cerând pe baza principiului actualei posesiuni *Moldova întreagă cu Bugeacul golit de Tătari*, urmând ca delegatul polon să pună în evidenţă nu numai stăpânirea efectivă a Nordului Moldovei, prin garnizoanele aflătoare acuma în cetăţi, dar şi faptul că încă din anul 1686 capitala ţării, Iaşii, a făcut jurământ de închinare şi credinţă regelui Sobieski, dându-i acestuia ca ostatec pe mitropolitul Dosoftei. In sfârşit a treia serie de propuneri ambasadorul o va face numai în cazul extrem, cerând, pe lângă Cameniţa nedărâmată, toate regiunile şi districtele cucerite şi ocupate de oştile polone în Moldova, anume ţinuturile *Cernăuţi, Suceava, Hotin* şi *Soroca* cu teritoriile ce le aparţin, încât graniţa viitoare între Polonia şi Turcia să treacă dealungul Nistrului până la Marea Neagră. Dela aceste ultime condiţiuni, ambasadorul nu se va putea abate cu nici un preţ, fără încuviinţarea specială a regelui[2]).

Cu aceste instrucţiuni sosi Malachowski, pe la mijlocul lunei Octomvrie, la Petruvaradin, unde venise şi ambasadorul mosco-

---

1) *Popovic R. M.*, o. c. p. 42.

2) *Zaluski*, o. c. III, p. 628—631; *Hurmuzaki*, Docum. V1, p. 518—520.

vit, în timp ce delegaţii imperiali, contele von Oetingen, Leopold von Schlick, contele Marsigli şi reprezentantul Veneţiei Carlo Ruzzini erau cu cartierul într'un sat din apropiere[1]).

Către sfârşitul lunei Octomvrie toţi delegaţii erau strânşi în congres la Carlowicz. In zilele de 27 şi 28 delegaţii îşi făcură reciproc vizitele oficiale, prezentându-şi credenţialele, apoi în 4 Noemvrie se deschise congresul, luându-se hotărârea că fiecare din împuterniciţii ţărilor negociante să fie liber a trata punctele sale direct cu Turcii, cu condiţia ca tratatul special încheiat să fie dat în păstrare miniştrilor mijlocitori, până la semnarea tratatului general[2]).

Inainte de începerea negocierilor între diferitele puteri şi Poartă, Malachowski căută să obţină printr'o atitudine dârză recunoaşterea Cameniţei în stare nevătămată ca fiind în posesiunea Poloniei, lăsând să se înţeleagă, că de acceptarea din partea Turcilor a acestei formule atârnă participarea, sau abţinerea Leşilor dela negocieri[3]). Cererea lui Malachowski însă nu obţinu sprijinul Imperialilor, cari până la mijlocul lunei Noemvrie fixară în general viitoarea graniţă dintre imperiu şi provinciile turceşti[4]), dimpotrivă, ambasadorii austriaci aveau instrucţiuni, ca din cauza atitudinei Poloniei să nu lase a se întârzia semnarea tratatului[5]).

In astfel de împrejurări, ambasadorul polon, cunoscând situaţia precară din regatul său şi văzând de altă parte pericolul unei păci separate între Imperiali şi Turci, fu constrâns să intre şi el în negocieri cu delegaţii Porţii. In ziua de 21 Noemvrie avu loc prima întâlnire oficială a delegatului polon cu delegaţii otomani. Rezultatul n'a fost încurajator pentru Leşi. Turcii pretindeau evacuarea forturilor ridicate în Bucovina şi în jurul Cameniţei, iar Polonii, potrivit instrucţiunilor avute, înaintau prima serie de propuneri, cerând nu numai restituirea statu quo ante a Cameniţei, dar şi cedarea Ucrainei, Moldovei şi a Munteniei.

---

1) *M. R. Popovic*, o. c. p. 48.

2) *Ibidem*, p. 50; *Wagner Fr.*, Historia Leopoldi Magni Caesaris Augusti, Pars II, ad a. 1704, Augustae Vindelicorum, anno 1731, p. 452—453.

3) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 445—446.

4) *M. R. Popovic*, o. c. p. 53 şi urm.

5) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 448—449.

In conferinţa următoare din 23 Noemvrie, la care Polonii n'au participat, contele Schlick şi lordul Paget stăruiră pentru o înţelegere cu Polonii. Paget mai cu seamă, referindu-se la declaraţiunile Turcilor că sunt dispuşi a recunoaşte vechea graniţă cu Polonia, insistă să se lase Leşilor Podolia cu Cameniţa şi Ucraina, chiar cu eventuala înlăturare a pretenţiunilor leşeşti asupra locurilor cucerite din Moldova, dar cu retrocedaea Cameniţei dărâmate, cu învoirea de a putea fi reclădită.

Această intervenţie a lordului Paget, care erà principalul factor în negocierile congresului, mai potoli exageratele pretenţii ale Polonilor şi în a doua convenire polono-turcă, ce avu loc la 25 Noemvrie, Malachowski mai adăugă doar la condiţiunile fixate de Paget propunerea, ca din cele 5 mănăstitri din Moldova, cari sunt în stăpânidea Polonilor, aceştia să cedeze două Otomanilor, păstrându-şi pe celelalte trei, propunere, care prin naivitatea ei a provocat răsul trimişilor Porţii.

La 1 Decemvrie lordul Paget în conferinţa dintre Turci şi Austriaci a pus din nou în desbatere chestiunea Poloniei, susţinând stăruitor ca Poarta să se mulţumească cu vechea graniţă dintre regatul leşesc şi Imperiul Otoman, rămânând, fireşte, Moldova sub suzeranitatea turcească. In acelaş timp Paget convinse şi pe Malachowski să accepte această formulă şi în 4 Decemvrie, când se întruni a treia conferinţă polono-turcească, s'a ajuns la o înţelegere în principiu, în conferinţa a patra (6 Dec.) şi a cincea (9 Dec.) se precizară în amănunt condiţiile păcii, iar în conferinţa a şasea, ţinută în 18 Decemvrie 1698, s'a acordat textul latin cu redacţia turcească a tratatului încheiat[1]).

Nemulţumirea Moscoviţilor, dar mai cu seamă atitudinea dârză a Veneţienilor, cari cereau insistent Morea, mai prelungì negocierile acestora cu Poarta timp de aproape o lună, dar în cele din urmă ajungându-se la o soluţie acceptabilă, în ziua de 26 Ianuarie 1699 fură semnate de toţi plenipotenţiarii ţărilor negociante tratatele de pace, în sala festivă a clădirii de lemn, ridicată în acest scop pe platoul de lângă satul Carlowicz.

Tratatul polono-turcesc avea 11 articole, al căror conţinut esenţial este următorul:

Orice duşmănie între Polonia şi Imperiul Otoman încetează,

---

[1]) *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 454—455.

păstrându-se graniţele dinainte de ultimele două războaie, separându-se vechile hotare ale provinciilor polone de ţara Moldovei şi alte ţinuturi ale Imperiului Turcesc, fără ca nici o parte să mai ridice pretenţii, sau să facă cuceriri în teritoriile legitim stăpânite de cele două puteri, evitând orice atingere sau tulburare a hotarelor şi păstrând cu sfinţenie integritatea lor.

Toate locurile şi întăriturile, mari sau mici, cari se află, între vechile hotare ale Moldovei, în stăpânirea Polonilor, vor fi evacuate de Leşi, rămânând ca numita provincie întreagă să se bucure de starea de pace şi libertate, care a avut-o înainte de ultimul războiu.

Cetatea Cameniţei, aflătoare între vechile hotare ale Poloniei, va fi evacuată de oastea turcească şi lăsată întreagă, iar Poarta nu va mai ridica nici o pretenţie asupra Podoliei şi Ucrainei; totodată substitutul hatmanului Cazacilor ucrainieni, stătător în Moldova, va fi îndepărtat.

Oştile polone vor începe cât mai curând evacuarea fortăreţelor dintre vechile hotare ale Moldovei, iar în primele zile ale lui Martie se va proceda fără întârziere la evacuarea Cameniţei, terminându-se această operaţiune până cel mult în ziua de 15 Mai.

Nimeni dintre popoarele supuse Porţii, şi mai cu seamă Tătarii, nu vor fi îngăduiţi ca sub pretextul diferitelor controverse asupra graniţei să năvălească peste hotare, să răşluiască, sau să robească; în sensul acesta se dau ordine exprese vizirilor, beglerbegilor, hanului Crimeii, Nuredinului şi altor sultani, precum şi domnului Moldovei, să păstreze cu cea mai severă sfinţenie pacea, liniştea, siguranţa şi neatingerea hotarelor, pedepsind pe vinovaţi şi despăgubind relele cauzate peste graniţă. La rândul lor şi Polonii se obligă a observa aceleaşi măsuri privitor la graniţa Imperiului.

Ori de câte ori regele Poloniei va păstra pacea, după cum se prevede în capitulaţiunile anterioare, domnul Moldovei, la rândul său, dat fiind că din vechime a întreţinut sinceră şi bună înţelegere cu regii Poloniei, să fie şi de acum în colo cu toată sinceritatea faţă de ei. Deasemenea, dacă din Moldova, sau din celelalte provincii ale Imperiului, cineva ar fugi peste graniţă, să nu fie primit în Polonia şi iarăşi dacă cineva, în vre-un fel oarecare, ar fugi pe teritor polon şi de acolo va începe să neliniştească provincia sa, asemenea oameni, când vor fi observaţi,

să fie restituiți; această dispozițiune, după cum prevăd și capitulațiunile anterioare, urmând a fi ținută cu sinceritate. La fel și dintre supușii poloni, fie leși, fie cazaci, cari vor încerca să ducă de aici neliniște asupra regatului, să nu fie primiți pe teritorul Imperiului, nici să fie ajutați, ci restituiți și oricine ar tulbura pacea să fie pedepsit.

In aceste condițiuni se încheie între regele polon și padișah pacea perpetuă și stabilă[1]).

Evacuarea cetăților moldovenești și a Cameniței, condiție esențială a executării păcii încheiate, avea să întârzie mult peste termenul prevăzut de semnatarii tratatului.

Curând după încheierea lucrărilor conferinței dela Carlowicz, fu întrunit la Varșovia, în ziua de 7 Februarie 1699, consiliul senatorilor, care delegă pe starostele de Chelm Rzewuski să meargă la Poartă pentru ratificarea tratatului și numi totodată comisari pentru evacuarea cetăților moldovenești și preluarea Cameniței, în persoana generalului artileriei Martin Katski, a voevodului Podoliei Dzieduszki, a voevodului de Belz Sieniawski, a castelanului de Szrem A. Naramowski, la cari se mai adăugară apoi Alex. Potocki, A. Tarlo, St. Humiecki, St. Fredro, Ios. Sluszka, prințul I. Czartorijski și M. Kozielski. In fruntea acestei comisiuni fu numit hatmanul Coroanei Stanislau Iablonowski[2]).

In cursul lunei Maiu, Rzewuski plecă la Constantinopol pentru ratificarea tratatului. Trecând prin Moldova, Antioh-Vodă Cantemir îl primi cu toată bunăvoința cuvenită, dându-i însoțitori până la Dunăre[3]). La 10 Iunie Rzewuski putu scrie din Adrianopol prima scrisoarea comisarilor, avizându-i că evacuarea Cameniței va mai întârzia cel puțin încă două luni, timp necesar pentru schimbul ratificărilor și pentru transportul artileriei și a materialului din cetate.

In acest timp, comisarii, însoțiți de armata necesară, coborâră pe ziua de 15 Maiu la Nistru, de unde somară atât pe Kahriman pașa, comandantul Cameniței, cât și pe domnul Moldovei, ca împuternicit al Porții, să procedeze la evacuarea cetății.

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. V_1, p. 524—528.

2) Raportul comisarilor pentru evacuarea Cameniței în *Hurmuzaki*, Docum. Supl. II_3, p. 263 și urm.

3) *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 121, f. 300.

Atât Antioh-Vodă, cât şi hatmanul Lupu Bogdan, se grăbiră să asigure pe Poloni, că ei vor da tot sprijinul ca Turcii să libereze cât mai de grabă Cameniţa, aceasta recere însă timp şi mijloace: care, funii groase pentru tunurile cele mari şi alte multe instrumente, cari nu pot fi pregătite aici şi pe cari le-au preparat Otomanii, trimiţându-le de peste Dunăre, dela Galaţi, la Iaşi. Acum, în sfârşit, după ce a sosit şi Rzewuski la Poartă, domnul aşteaptă un nou firman de evacuare, asigurând până atunci pe Poloni că nimic din condiţiile păcii încheiate nu se va schimba. Peste o săptămână, la 19 Iunie, Antioh-Vodă anunţă pe comisari că mult aşteptatul firman a sosit, că e împuternict cu executarea lui şi că în consecinţă va merge fără zăbavă cu oastea la Cameniţa. Sosirea domnului moldovean însă, nerăbdătorii comisari trebuiră să o aştepte aproape o lună de zile. Abia la 14 Iulie Antioh Cantemir, ajungând la Nistru, trimise pe boierul său Andrei Libini să salute pe comisarii leşi, cari se grăbiră să răspundă cât mai politicos, exprimându-şi nădejdea că, în sfârşit, evacuarea Cameniţei se va face cât mai curând. O nouă întârziere interveni însă prin faptul că Iablonowski plecă la dieta care era întrunită, tocmai când dela Poartă sosi un trimis al lui Rzewuski, împreună cu secretarul lordului Paget[1]), care aducea cu sine tratatul de pace, a cărei ratificare sultanul refuza să o aprobe, ea nefiind iscălită de regele August şi de dietă. Pentru a înlătura acest ultim obstacol, lordul Paget luă asupra sa obligaţia de a obţine iscăliturile dorite şi trimise în acest scop cu actele pe secretarul său în Polonia. Acesta abia la 15 August putu părăsi Varşovia cu actul întărit[2]). Odată cu sosirea secretarului englez Kahriman paşa primi ordin ca la vederea tratatului întărit cu iscăliturile şi pecetea regatului, să înceapă evacuarea Cameniţei, fără să mai aştepte alte porunci.

Văzând că se apropie timpul ca Polonii să reîntre în posesiunea Cameniţei, Antioh-Vodă Cantemir, înainte de reîntoarcerea secretarului englez din Varşovia, prezentă comisarilor, prin o solie de 6 boieri, o listă a tuturor pagubelor suferite de Moldeveni de pe urma soldaţilor leşi, atât în timpul războaielor tre-

[1]) Raportul în *Hurmuzaki*, Docum. Supl. II₃, p. 270.
[2]) *Ibidem*, p. 246—247; *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 121, f. 489; *Kogălniceanu*, Letop. II, p. 264.

cute, cât şi în timpul negocierilor dela Carlowicz, cerând despăgubirea cuvenită. Comisarii transmiseră revendicările domnului moldovean marelui hatman Iablonowski, cel indicat de a cerceta şi a da satisfacţie acestor pretensiuni, stăruind ca hatmanul să se ocupe în grabă de cererile lui Antioh-Vodă, fiindcă neîmplinirea lor poate constitui o piedecă la evacuarea Cameniţei[1]. In primele zile ale lui Septemvrie sosi secretarul englez dela Varşovia, trecând pretenţiile lui Antioh-Vodă pe al doilea plan al negocierilor. Incă în ziua de 2 Septemvrie secretarul fu primit în audienţă de Kahriman paşa, căruia îi înmână scrisorile cardinalului primat al Poloniei şi ale marelui cancelar al regatului, dimpreună cu ordinul vizirului, toate aceste fiind citite „in presentia populi". A doua zi fu întrunit Divanul paşei, în care fu decisă evacuarea cetăţii, numai Leşii să le pună la dispoziţie vasele necesare pe apă şi carele pentru transportarea artileriei şi a calabâlacului. Polonii s'au şi grăbit a trimite vasele la podul moldovenesc de peste Nistru, lângă Cameniţa şi câteva zeci de care în cetate. In acelaş timp trimiseră pentru evacuarea Sucevei şi a Neamţului pe castelanul Lembergului Iosif Fedro, cu câteva detaşamente de cavalerie leşească, iar cu golirea Sorocei încredinţară pe căpitanul regal Martin Kalinowski, cu alte câteva detaşamente de călăreţi. La 5 Septemvrie fură scoase primele tunuri grele din Cameniţa şi de acum evacuarea continuă zilnic.

In acest timp Antioh-Vodă, temându-se ca Polonii să nu amâne scoaterea garnizoanelor din cetăţile moldoveneşti, ceru comisarilor leşeşti evacuarea cât mai grabnică a fortăreţelor. Polonii căutau să tărăgăneze eşirea din cetăţi, pretextând că o vor face numai după preluarea Cameniţei. Domnul moldovean recurse însă la ajutorul lui Kahriman paşa şi acesta opri evacuarea Cameniţei, până ce Leşii nu vor prezenta chitanţă iscălită de Antioh-Vodă că a preluat cetăţile moldoveneşti. Comisarii se văzută constrânşi să dea ordine ca pe ziua de 18 Septemvrie toate fortăreţele să fie restituite Moldovenilor. Preluarea acestor cetăţi însă Antioh-Vodă o condiţionă de restituirea pagubelor suferite de către Moldoveni dela Poloni şi nu renunţă la aceste revendicări, până ce nu i s'a dat asigurări, că

---

[1] *Hurmuzaki*, Docum. Supl. II₃, p. 271—272.

în decurs de trei săptămâni dela evacuarea Cameniţei, castelanul Cracoviei va delega doi judecători, cari împreună cu alţii doi numiţi de domnul moldovean, vor urma să judece toate pretenţiunile Moldovenilor. Aplanându-se astfel neînţelegerea dintre comisari şi Antioh-Vodă, Kahriman paşa declară că în curs de două zile se va termina evacuarea cetăţii, ceeace şi îndeplini.

In ziua de 22 Septemvrie 1699 se săvârşi predarea solemnă a Cameniţei. In cortul anume ridicat, la mică distanţă de fortăreaţa nouă, se întâlniră comisarii poloni cu Kahriman paşa vizirul Cameniţei, Ibrahim paşa din Nicopole şi Antioh-Vodă Cantemir, unde după tradiţionala ospătare cu cafea, dulceţuri, şerbet şi băuturi parfumate, se citi chitanţa lui Antioh-Vodă despre preluarea cetăţilor moldoveneşti, apoi cea a comisarilor despre primirea Cameniţei, după ce, între timp, la ordinul vizirului, Ienicer aga dădu cheile cetăţii podoliene voevodului de Chiev. După schimbul obişnuit de daruri, Turcii şi comisarii se despărţiră.

După ce populaţia turcească părăsi Cameniţa, Polonii temându-se să nu fie zidurile minate, trimiseră întâi infanteria şi artileria în cetate, precum şi pe abatele Dluzewski, însărcinat să cureţe bisericile de mormintele păgâne.

Un incident confesional veni să tulbure bucuria Polonilor pentru recâştigarea cetăţii podoliene. Szumlanski, episcopul ortodox de Lemberg, aflând că, potrivit noilor hotărâri ale dietei din Varşovia, ortodocşii nu vor mai putea avea biserici în Cameniţa, năvăli în fruntea populaţiei rutene în cetate, punând stăpânire pe catedrala ortodoxă Sft. Ioan. Comisarii interveniră îndată, alungară pe episcop din catedrală, notarul public sigilă toate bisericile ortodoxe şi puse străji, iar catedrala o dădu Rutenilor greco-catolici, singurii răsăriteni admişi în cetate. Alungat din Cameniţa, Szumlanski se repezi la Nistru la Antioh-Vodă Cantemir, cerându-i ajutor. Impotriva volniciei comisarilor însă nu se putu face nimic[1]).

Pentru săvârşirea ultimelor măsuri, cari decurgeau din semnarea tratatului dela Carlovicz, în primăvara anului următor (1700) o mare solie leşească în frunte cu Rafael Leszczynski,

---

1) *Hurmuzaki*, Docum. Supl. II₃, p. 274—280; *Arh. Vat.* Nun. Pol. v. 121, f. 611.

generalul Poloniei Mari, trecu prin Moldova spre Constantinopol[1]). Scopul acestei răsunătoare vizite era, numirea de către Poartă a unei comisii, care, în colaborare cu delegaţia leşească prezidată de Leszczynski, să fixeze graniţa definitivă dintre Imperiu şi regatul Poloniei. Cererea generalului leşesc fu acceptată. In ziua de 27 Iulie 1700 Leszczynski fu primit în audienţă de concediu[2]) şi curând după aceia, întreaga solie porni înapoi spre regatul polon, unde ajunse abia cătră sfârşitul lunei Septemvrie[3]).

Prin aceasta se încheie actul final al păcii, care a pus capăt frământărilor polone de peste 27 ani pentru stăpânirea Ucrainei şi a Moldovei. Toate eforturile supraomeneşti, pe cari mintea ageră, iscusinţa diplomatică şi eroismul militar al lui Sobieski, le-a făcut în acest timp, pentru a ridica regatul polon la rangul de factor determinant în soluţionarea rivalităţii dintre Austriaci, Turci şi Moscoviţi pentru stăpânirea provinciilor dunărene, se dovediră zădarnice şi neputincioase. Desnădăjduitele încercări, fie din perioada campaniilor pentru alungarea puterii turceşti din Podolia, Ucraina şi Moldova, fie din a doua perioadă, cea a războaielor purtate în cadrul Ligei Sfinte, încercări prin cari marele rege căuta să-şi icuiască stăpânirea în ţările noastre, îndepărtând poftele hrăpăreţe ale celor trei mari puteri rivale, au întâmpinat împotrivirea diplomatică a împăratului dela Viena, gelozia ţarului dela Moscova şi s'au împotmolit în faţa rezistenţei tăcute a domnilor Moldoveni şi a cetelor nedisciplinate ale Tătarilor.

Polonia, înfrântă în tendinţele ei de expansiune spre Sud, prin această pace fu scoasă din rândul puterilor concurente pentru stăpânirea provinciilor dunărene. Locul ei îl va lua peste un deceniu cu mai multă vigoare şi rezultate mai durabile puterea moscovită, care va reuşi să-şi impună în cursul secolelor XVIII şi XIX un covârşitor rol în rezolvarea chestiunei orientale.

---

1) *P. P. Panaitescu,* Călători poloni etc., p. 94 şi urm.

2) *Hammer,* o. c. XIII, p. 33—35.

3) *P. P. Panaitescu,* o. c. p. 110.

ABOLIREA PROTECTORATULUI RUSESC IN ŢĂRILE ROMÂNE[1]

(1834–1858)

de

ALEX. LAPEDATU

Conferenţa ce voiu avea onoarea să desvolt astăseară înaintea domniilor voastre are ca subiect abolirea protectoratului rusesc în Ţările Române. Ea încheie ciclul de conferenţe organizat de Universitatea liberă cu privire la epoca regulamentului organic în fostele principate — Moldova şi Muntenia.

Faptele ce voiu relata şi ideile ce voiu expune s'ar putea să fi fost relatate şi expuse şi în conferenţele precedente. Căci abolirea protectoratului rusesc în Ţările Române s'a făcut pe urma unei acţiuni, a unei lupte de aproape trei decenii, începută din chiar momentul instituirii acestui protectorat şi purtată dealungul intregei epoci regulamentare, până la 1858.

Nu este exclus deci, ba este chiar firesc, ca domnii conferenţiari precedenţi să fi atins în desvoltarea subiectelor ce au tratat şi anumite momente ale acestei lupte. Dar o expunere de total, din care să reeasă causele cari au determinat această luptă, fasele prin care ea a trecut şi urmările pe care le-a avut nu s'a putut da în felul în care trebuie să o dau eu în această conferenţă.

Lupta contra protectoratul rusesc s'a născut din conflictul de interese şi aspiraţiuni politice dintre Ruşi şi Români. Căci, pe când aceşti din urmă năzuiau să prefacă Principatele — prin unire, dinastie streină ereditară şi regim constituţional — într'un

[1]) Conferenţă ţinută la Universitatea liberă din Bucureşti, în 11 Decemvrie 1932.

puternic Stat la Dunărea de jos, cei dintâi, Ruşii, considerând acest Stat ca un serios obstacol în calea tendenţelor de expansiune spre Constantinopol şi de dominaţiune în Sud-estul european, căutară să împiedice cu orice preţ constituirea lui şi să aducă Ţările Române cât mai curând şi mai complet sub influenţa, dependenţa şi stăpânirea lor.

Pentru ajungerea acestui scop, Rusia ceru şi obţinu dela Turci, prin convenţia dela Akkerman, din 7 Octomvrie 1826, protectoratul asupra Ţărilor Române şi autorizaţia de a le da o nouă organizare, mai corespunzătoare — zicea ea — cu cerinţele timpului şi — adăugăm noi — cu tendinţele sale: sunt faimoasele regulamente organice, întocmite de comandanţii armatelor ruseşti de ocupaţiune din Principate (1828—34) cu reprezentanţii clasei conducătoare, ai boerimei, — regulamente, cari, revăzute mai întâiu la Petersburg şi supuse, apoi, de formă, votului Adunărilor obşteşti ale Ţărilor Române, fură, în urmă, aprobate şi de Curtea suzerană, de Poarta otomană.

Negreşit, aceste regulamente organice — puse în aplicare în Muntenia la 1 Iulie 1831, iar în Moldova la 1 Ianuarie 1832 — au avut părţile lor bune, foarte bune chiar, iar aplicarea lor a avut în multe privinţe efecte salutare pentru desvoltarea ulterioară a ţărilor noastre. Căci ele au dat acestor ţări cea dintâiu organizare modernă de Stat şi le-a înzestrat cu instituţiuni cari s'au dovedit a fi fost potrivite şi folositoare vieţii publice în mai toate domeniile. Predecesorii mei la această tribună v'au arătat, de sigur, toate acestea cu prisosinţă, pentru ca să mai fie trebuinţă să stăruesc şi eu asupra lor.

Ceea ce-mi incumbă mie este să vă arăt că regulamentele organice au creat, în acelaş timp, sub raport politic şi social, stări şi perspective foarte păgubitoare şi îngrijitoare din punct de vedere al intereselor şi năzuinţelor naţionale.

Mai întâiu ele au consacrat privilegiile, pronomiile, clasei conducătoare, ale boerimei, făcând dintr'însa o adevărată oligarhie, singura îndreptăţită a participa la conducerea Statului şi a beneficia de toate avantagiile unei asemenea situaţiuni. In schimb, au pecetluit nenorocita stare de şerbie a ţărănimei, legiferând, pe seama ei, faţă de proprietari, raporturi şi mai grele şi mai neomenoase decât cele de până atunci.

In al doilea loc, regulamentele organice au jertfit vechea autonomie a Ţărilor Române, agravând dispoziţiile din tratate cu privire la dreptul de imixtiune în afacerile lor lăuntrice a celor două puteri — suzerană şi protectoare — şi au introdus surse de conflicte între Domni şi Adunările obşteşti, cari să prilejească cât mai des astfel de imixtiuni.

In fine, prin spiritul în care au fost alcătuite, regulamentele organice au devenit, în mânile Ruşilor, instrumentul de căpetenie pentru exercitarea înnăbuşitorului lor protectorat în Principate.

Toate aceste n'au putut scăpa, fireşte, conducătorilor luminaţi şi patrioţi ai neamului din acea vreme, cari aveau la inimă soarta viitoare a patriei lor şi cari au văzut, dela început, că noile legiuiri ruseşti erau să fie piedeca cea mai serioasă pentru constituirea unui Stat român modern, aşa cum îl voiau şi râvneau ei, adecă naţional, liberal şi democrat. Iar aceasta prin realizarea postulatelor cari trebuiau să stee la baza acestui Stat şi pe care ei, aceşti conducători, au marele merit de a le fi întrevăzut în chip clar şi precis — autonomia, unirea, dinastia streină ereditară şi regimul constituţional.

Pentru realizarea acestor postulate, fără de cari nu se putea concepe viitorul Stat român de către contimporani, trebuiau deci îndepărtate cu orice preţ piedicele ce stăteau în cale — protectoratul rusesc şi regulamentele lui organice. Lupta pentru ajungerea acestui scop s'a dat în Ţara-Românească, în Valachia, cum se numia obişnuit pe atunci, de două generaţiuni de mari şi străluciţi patrioţi — de generaţiunea zisă a regulamentului organic şi de generaţiunea dela 1848. Prin temeritatea acestor oameni de a se ridica împotriva tendenţelor de cutropire rusească şi prin puţinătatea mijloacelor de care ei dispuneau, lupta aceasta a fost mare şi grea şi cuprinde, în desvoltarea ei, patru etape.

1.

Lupta dusă de partida naţională, în frunte cu Ion Câmpineanu, între 1834 şi 1842, mai întâiu prin mijloacele legale, apoi pe căi conspirative, revoluţionare.

Prin cea dintâiu — lupta prin mijloace legale — se urmărea: a) sincera şi onesta aplicare a regulamentului organic în părţile lui bune şi folositoare, în scopul regenerării vieţii publice şi b)

apărarea, hotărîtă şi energică, a autonomiei prin respectarea dispoziţiilor din vechile tratate cu Poarta privitoare la drepturile ţării.

Ea a fost începută de Ion Câmpineanu cu câţiva amici de idei şi sentimente numai. Dar a fost dusă cu atâta desinteres şi râvnă patriotică, cu atâta bărbăţie şi virtute civică, că în doi ani de zile, se ralie la acţiunea lor de control serios şi necruţător al actelor Domnului, miniştrilor şi tuturor dirigătorilor Statului şi de privighere strictă şi continuă a neamestecului strein în afacerile lăuntrice ale ţării, se ralie, zic, majoritatea membrilor obşteştei Adunări, în cap cu cei doi episcopi cunoscuţi ai vremii — Chesarie al Buzăului şi Ilarion al Argeşului.

Partida naţională ajunse aşa dar a conduce ea lucrările Adunării pe temeiul programului său politic şi în scopurile ce urmărea. Rolul acesta nu putea conveni însă Curţii protectoare, care, în spiritul de independenţă politică şi de demnitate naţională ce călăuzeau acţiunile şi manifestaţiunile acestui partid, vedea o serioasă primejduire a intereselor sale. De aceea agenţii săi din Principate, faimoşii consuli, cari ajunseseră a porunci şi bate din picior Domnilor ţării, interveniră să se pună capăt acestei viguroase opoziţii naţionale. Prin ofis (decret) domnesc, Alexandru-Vodă Ghica ceru mitropolitului, ca preşedinte al Adunării, să distrugă spiritul „răzvrătitor şi primejdios" de care ea e condusă de nişte „ambiţioşi şi intriganţi" ca Ion Câmpineanu şi soţii săi. Dar Adunarea nu se lăsă intimidată, ci răspunse cu curaj şi demnitate Domnului, arătând incapacitatea şi negligenţa miniştrilor şi dirigătorilor săi.

In urmă, Adunarea, disolvându-se, o altă nouă trebui aleasă. Consulul rusesc cu agenţii şi partizanii săi interveniră direct şi pe faţă în alegeri, împotriva candidaţilor partidei naţionale. Fără rezultat însă. Căci curentul pentru această partidă era aşa de puternic în toată ţara, că membrii săi fură cu toţii realeşi. Intervenţia Rusiei era determinată de faptul că noua Adunare avea să desbată o chestiune de mare interes pentru dânsa şi foarte gravă pentru ţară. Şi anume: introducerea în regulamentul organic, după cererea Cabinetului din Petersburg, a unui articol adiţional, prin care Adunarea obştească nu putea aduce pe viitor nici o modificare acestui regulament fără de avisul Curţii suzerane şi aprobarea Curţii protectoare. Ori aceasta însemna nici mai mult nici mai puţin decât completa înmormântare a autonomiei lor.

Impotriva acestei cereri se ridică cu toată hotărîrea şi energia partidul naţional al lui Câmpineanu. Cuvântul acestuia, prin care motiva şi cerea respingerea articolului adiţional, ca potrivnic drepturilor de autonomie şi intereselor vitale ale ţării, impresionă puternic. „Adunarea, pătrunsă de puterea argumentelor aduse la tribună — scrie Ion Ghica în cuvântarea sa despre Ion Câmpineanu — respinse cu o mare majoritate propunerea.“ Aceasta spre consternarea Domnului şi a consulului rusesc. O adresă cominatorie a acestuia ceru lui Alexandru-Vodă Ghica să închidă Adunarea şi să anuleze desbaterile ei pe această chestiune, iar o intervenţie alarmantă a trimisului ţarului Nicolae pe lângă Poarta otomană avu de urmare un ordin, prin care se poruncea Adunării obşteşti a Ţării-Româneşti să introducă în regulamentul organic articolul cerut de Ruşi. Logofătul Aristarchi, capuchehaia al ţării la Constantinopol, fu trimis cu acest firman împărătesc. El îl citi în faţa Adunării şi depuse apoi pe biroul ei un act de căinţă pe care membrii săi trebuiau să-l iscălească (Mai 1837).

Câmpineanu avu curajul să protesteze cu hotărîre împotriva acestei flagrante încălcări a drepturilor ţării şi să facă pe prietenii săi, membrii ai partidei naţionale, să respingă şi această îndrăzneaţă ingerinţă a Rusiei făcută prin mijlocirea Porţii. „Cuvintele lui elocinte şi atitudinea sa demnă şi inspirată — scrie tot Ion Ghica — umple de lacrămi ochii tuturor deputaţilor şi toţi refuză de a iscăli actul adus de logofătul Aristarchi“. Totuşi, în cele din urmă, Adunarea fu nevoită să se supună ordinului Curţii suzerane, să anuleze desbaterile din sesiunea precedentă şi să introducă articolul adiţional în regulament, după care ea fu disolvată, pentru a nu mai fi întrunită decât în 1841, ca să răstoarne, prin aceleaşi intrigi ale Rusiei, pe Domn.

Impărăţia moscovită îşi ajunse scopul. Mişcarea patriotică naţională a lui Câmpineanu fu înfrânată. Pe căile legale nu se mai putea continua aceasta luptă. Conducătorul ei, cu adâncă încredere în viitorul patriei şi al neamului, nu hezită să apuce calea revoluţiunii, să răstoarne, în chip violent, starea de lucruri din ţară. Iar aceasta credea el că o va putea face cu sprijinul puterilor străine şi al emigraţiunei polone de sub conducerea principelui Adam Czartorischi, care-şi întinsese reţelele mişcării sale revoluţionare în tot Sud-estul Europei şi cu care Câmpineanu era deja în legături conspirative.

In acest scop şeful partidului naţional cu amicii săi devotaţi făcură un legământ secret, al cărui act păstrat ne descopere nu numai ţelurile imediate şi directe — înlăturarea protectoratului rusesc şi regulamentelor organice — dar şi scopurile mai depărtate şi ideale ale lor: unirea tuturor ţărilor române şi constituirea lor într'un Stat naţional, independent, sub un suveran liber ales. Afară de acest act secret, în care s'au înregistrat, sub legătură de jurământ, scopurile şi angajamentele complotiştilor, — Câmpineanu cu ai săi redactară şi un proiect de constituţie, care să stea la baza organizării proiectatului Stat. Mai mult. El încheie chiar şi tratat de alianţă cu principele Adam Czartorischi pentru a susţine mişcarea revoluţionară a acestuia împotriva Rusiei.

Toate acestea ne arată importanţa şi seriozitatea acţiunii lui Câmpineanu. Ea nu se putea face însă decât sprijinită pe concursul marilor puteri. Pentru a le câştiga în favorul causei române, el întreprinde o călătorie în streinătate. Merge mai întâiu la Constantinopol, unde ia contact cu reprezentaţii Franţei şi Angliei, care-l sfătuesc să se ducă să ia înţelegere directă cu guvernele lor. Se duce deci la Paris şi Londra, unde intră în legături cu şefii Cabinetelor respective (Thiers şi Palmerston) şi cu alţi oameni de Stat ai vremii. La Paris mai luă contact cu tinerimea română ce se găsea la studii în capitala Franţiei şi cu cercurile revoluţionare polone ale principelui Adam Czartorischi.

Totuşi nu obţinu rezultatele aşteptate. Chestiunea română nu era încă cunoscută, iar acţiunea lui Câmpineanu nu prezenta suficientă încredere, pentru ca cele două guverne să se poată angaja în lupta pornită de dânsul împotriva Rusiei. Nu e însă mai puţin adevărat că prin intervenţia lui Câmpineanu în Franţa şi Anglia pentru salvarea Principatelor române de sub protectoratul rusesc se puse pentru prima oară chestiunea română în faţa puterilor apusene ca o chestiune de interes mai larg, european, nu numai ca o chestiune de interes restrâns între Ruşi şi Turci. O va spune, după zece ani, Palmerston lui Eliade Rădulescu şi compatrioţilor săi, cari intrară, atunci, în acţiune, pentru acelaşi scop — lupta împotriva Rusiei cu concursul Statelor din Apus.

Evident Rusia nu putu rămâne streină de „uneltirile“ lui Câmpineanu împotriva ei. Reprezentanţii şi spionii săi la Con-

stantinopol, la Paris şi la Londra ţinură în curent Cabinetul din Petersburg cu demersurile patriotului român. Ea-l denunţă Porţii ca trădător şi răzvrătitor, cerând prinderea şi pedepsirea lui, ceeace Turcia se grăbi să îndeplinească, trimiţând Domnului Ţării Româneşti un firman pentru arestarea lui Câmpineanu îndată ce se va întoarce în ţară şi pentru trimiterea lui în surghiun la Filipopoli. Prevenit că la întoarcere va fi arestat şi închis, Câmpineanu fu sfătuit de însoţitorul său (Colson) să rămână în Apus. El nu acceptă însă. „Am eşuat în negocierile mele, zicea el. Inima-mi e sfâşiată. Nu mai bate. Ce-mi pasă de viaţă. Dacă guvernele apusene vor să fim Ruşi, prefer persecuţia. Căci aceasta va da, poate, roadele ei".

In drum se opri la Viena, să vadă pe Metternich. Nu isbuti însă. Continuându-şi calea, la Lugoş fu arestat şi depus în închisoarea dela Caransebeş. Extrădat apoi de Austrieci lui Alexandru-Vodă Ghica, acesta — după ce obţinu revenirea Turciei asupra surghiunului la Filipopoli — îl închise la Mărgineni şi apoi la Plumbuita, unde stătu până la 1841, când ai săi, făcând act de căinţă faţă de Puterea protectoare, fu liberat.

Cu sănătatea ruinată şi cu averea compromisă, Câmpineanu, care sacrificase tot ce avea şi putea da ţării şi neamului, fu silit să se retragă din mişcare, lăsând-o pe seama celor mai tineri şi pentru vremuri mai propice. Dar şi aceştia — tinerii săi amici — angajaţi într'un complot împotriva Domnului — fură arestaţi şi închişi. Intre ei şi Bălcescu. Când fură liberaţi, erau şi ei descurajaţi.

Regimul protectoratului şi regulamentului organic apăsa nespus de greu asupra conştiinţei şi sufletelor acestor oameni, cari nu găseau, acasă la dânşii, în ţară, posibilitatea să-şi expună şi manifesteze liber şi deschis, ideile şi sentimentele. Căci o cenzură inchizitorială — la dispoziţia şi discreţia consulilor ruşi, — urmărea şi suprima ori şi ce cuvânt scris în sens mai liberal şi democratic, considerându-l ca subversiv şi primejdios, îndreptat împotriva regimului politic din Principate, deci împotriva Rusiei.

In această situaţie, grea de suportat, tinerii, cei mai mulţi, căutară să plece la studii în Franţa, unde se agitau şi se propagau marile principii democratice de libertate şi naţionalitate şi unde, în cercurile intelectuale şi politice cele mai înaintate, puteau ei să-şi desăvârşească cultura şi să se pregătească pentru

rolul ce erau chemaţi să îndeplinească: să continuie şi să ducă la capăt, la biruinţă, lupta lui Câmpineanu împotriva Rusiei.

Ocazia li se dete la 1848, când această admirabilă generaţiune de tineri, crescuţi la şcoala politică a lui Câmpineanu, la şcoala naţionalistă a lui Gh. Lazăr şi discipolilor săi şi la marea şcoală a culturii şi civilizaţiei franceze, se arunca cu toată vigoarea şi ardoarea în luptă împotriva protectoratului rusesc şi regulamentelor organice. E a două fază a luptei.

2.

In adevăr, în chip concret, mişcarea dela 1848 din Ţara-Românească a fost îndreptată în special, exclusiv am putea zice chiar, împotriva Rusiei. Proclamaţia dela Izlaz defineşte astfel în primul său punct obiectivul revoluţiei române: Independenţa administrativă şi legislativă pe temeiul tratatelor şi neamestecul nici unei puteri din afară în cele din lăuntru ale sale. Iar în alt loc, aceeaşi proclamaţie spune că poporul român leapădă un regulament care este împotriva drepturilor sale legislative şi împotriva tratatelor ce-i recunosc autonomia. La fel cuvântările de pe Câmpia libertăţii dela Filaret, manifestaţiunile ulterioare din Bucureşti şi toate actele şi proclamaţiile revoluţionarilor afirmă acelaşi obiectiv, acelaşi scop.

Intreaga acţiune era aşa dar angajată, precis şi hotărît, împotriva Rusiei. Revoluţionarii evitară cu prudenţă o acţiune similară împotriva Turcilor din două motive: Poarta nu prezenta, pentru revendicările noastre politice naţionale, aceiaşi primejdie ca şi Rusia şi, cu forţele de care dispuneau conducătorii revoluţiei, nu se putea lupta deodată pe două fronturi. Erau deci motive de oportunitate şi de tactică care-i făcură să menajeze şi, dacă se putea, să câştige chiar de partea lor pe Turci.

Proclamând independenţa ţării, respective autonomia ei, prin desfiinţarea protectoratului şi a regulamentului organic, dar păstrând legăturile de suzeranitate cu Poarta otomană, revoluţionarii, dupăce siliră pe Domnul pus şi susţinut de Ruşi (Gheorghe Bibescu), să plece, instituiră o locotenenţă domnească şi un guvern revoluţionar şi începură a cârmui, după principiile înscrise în proclamaţia dela Izlaz, pe care toată lumea o considera ca noua constituţiune a ţării.

Ca să afirme şi mai demonstrativ scopurile pe cari le urmă-

reau, revoluţionarii, atunci, când Fuad-Paşa veni, după cererea Ruşilor, să înăbuşe mişcarea şi să restatornicească ordinea legală, arseră în piaţa Teatrului din Bucureşti, cu mare ceremonie, regulamentul organic şi distruseră monumentul ridicat în dealul Mitropoliei în onoarea şi amintirea generalului Chiselev, ca părinte al acestui regulament.

Mai mult. După ce revoluţia fu oprimată, generalul Magheru, care încerca să organizeze în Oltenia o rezistenţă armată împotriva Turcilor eventual şi a Ruşilor, în patrioticele sale proclamaţiuni către pandurii săi şi către populaţia oltenească, nu întrelăsa a arăta că obiectivul mişcării fusese răsturnarea şi înmormântarea regulamentului organic: Gândiţi-vă, zicea el, că dacă voi (fraţi români) nu veţi lupta pentru sfânta noastră constituţie, nelegiuitul regulament va veni iarăşi, urmărit de clacă, de iobăgie, de biciu şi de robie, să-şi verse mai amar veninul său asupra scumpei noastre patrii şi să ne sugă mai cumplit sângele.

Cu toată forma ei declamatorie, prevestirea aceasta deveni, din nefericire, o crudă realitate. Căci, după restaurarea aşa zisei ordine legale şi a regulamentului organic abrogat, armatele de ocupaţiune — turcească şi rusească — inaugurară în Principate un regim de ne mai închipuită teroare. Capii revoluţiei, câţi nu se putură refugia, fură exilaţi, funcţionarii ce-o recunoscuseră destituiţi, cetăţenii ce-o susţinuseră cercetaţi şi condamnaţi la închisoare şi robote, membrii clerului — preoţi şi călugări — supuşi la grele canoane de superiorii lor, ţăranii chiar, care nu-şi îndepliniseră obligaţiile faţă de proprietari, erau urmăriţi şi aspru pedepsiţi. Un regim de grozav spionaj şi persecuţie se instituí. Dominaţiunea rusească, prin consulii şi agenţii săi, era la culme.

Revoluţia căzuse. Ţara era prea slabă ca să o fi putut susţine, iar Curtea protectoare prea puternică şi alarmată ca să o fi putut tolera mai mult de trei luni. Conducătorii revoluţiei o prevăzuseră. Ei ştiură bine că nu vor reuşi pe deplin în tentativa lor. Totuşi o încercară. Şi o încercară pentrucă au socotit de o mare necesitate ca ţara să facă dovadă de voinţa şi putinţa ei de a se libera de sub cătuşele protectoratului rusesc şi să atragă în acelaşi timp atenţiuna Europei asupra datoriei sale de a interveni într'o chestiune politică de interes mai mare şi mai larg de cum se credea.

In adevăr, cele trei luni de libertate şi independenţă naţională lăsară urme adânci, neuitate, în toate spiritele luminate şi patriotice. Toţi erau convinşi că, luptând mai departe, prin noi căi şi mijloace, peste câţiva ani vor reuşi să aibă o patrie slobodă şi neatârnată. Pe de altă parte, Europa luă cunoştinţă de situaţia din Principate. Căci revoluţia avu un puternic şi larg ecou în toate părţile. Presa străină se ocupă de aproape şi cu simpatie despre ea. Lumea politică şi diplomatică deasemenea. In parlamentul englez, cel francez, cel austriac şi cel german, central, dela Frankfurt, se produseră interpelări cu privire la evenimentele din Principate. Iar pe urma acestor interpelări, chestiunea protectoratului rusesc în Ţările Române fu desbătută de reprezentanţii cei mai autorizaţi ai politicei europene.

Procesul politic dintre Ruşi şi Români nu mai era aşa dar o problemă care să intereseze numai Poarta turcească şi Imperiul moscovit, ci una de care nu se mai desinteresau puterile apusene. Un mare câştig moral şi naţional, care ducea mai departe acţiunea lui Câmpineanu. Căci guvernele, cari, atunci, la 1839, hezitau a se angaja în vre-un fel faţă de chestiunea română, o priveau acum ca pe o chestiune de caracter internaţional. Iar ajutorul ce li se cerea atunci era vădit că nu-l vor mai putea refuza, dacă causa noastră va fi susţinută cu tăria şi hotărîrea ce se cerea dela acei chemaţi să o reprezinte pe lângă puterile apusene.

Ori, aceştia, nu erau alţii decât tinerii revoluţionari ce avuseseră curajul să braveze Imperiul rusesc, prin răsturnarea protectoratului său şi a regulamentul organic, — tineri, cari, proscrişi, erau nevoiţi să ia drumul pribegiei în Apus, să caute noui căi şi mijloace pentru a duce la îndeplinire scopul lor, luptând cu mai multă tărie şi hotărîre. Căci, deşi înfrânţi, ei se găseau într'o admirabilă dispoziţie sufletească, într'o minunată stare de spirit. Erau convinşi că vor înfrânge şi încă curând puterea rusească. Totul era la dânşii chestiune de „credinţă, inimă şi răbdare".

La cuvintele de îmbărbătare pe care Câmpineanu le scria lui Ion Ghica după restaurarea regulamentului organic, ei răspundeau, ca nişte adevăraţi profeţi, în graiu biblic, întărind sufletele şi nădejdele celor rămaşi acasă. „Cele trei luni de libertate au lăsat urme adânci în inimile Românilor, scria Câmpineanu.

Gurile se pot astupa, dar ideile nu pot fi omorîte. Se pregăteşte pentru voi — cei tineri — o listă de proscripţiune şi de confişcare a averilor. Acei cari vor brava exilul şi privaţiunile şi vor rezista la cursele cari se vor întinde şi la tentaţiunile la care veţi fi expuşi, se vor întoarce peste câţiva ani într'o patrie liberă".

La aceste admirabile cuvinte ale bărbatului ce purta deja, în mijlocul alor săi, cununa martiriului patriotic, proscrişii răspundeau şi mai minunat: „Credinţă, inimă şi răbdare, iată tot ce vă cerem în numele suferinţelor noastre, în numele libertăţii, în numele României întregi. Staţi liniştiţi, căci tiranii, cari văd bine pierea lor, vă întind curse. Suferiţi durerile, suferiţi crucificarea, suferiţi să vă împungă coastele, să vă adape cu fiere, căci trece şi paharul acesta". Şi încheiau, făgăduindu-se că nu vor lepăda din mâni toiagul pelerinului, până nu-şi vor da cu toţi Românii sărutarea Invierii!...

Şi se ţinură de cuvânt. Căci între 1849 şi 1856 ei purtară, în Apus, cea mai frumoasă şi mai bogată în rezultate acţiune politică din epoca renaşterii noastre naţionale şi care constituie a treia fază a luptei pentru abolirea protectoratului rusesc şi regulamentului organic.

3.

In adevăr, proscrişi, tinerii revoluţionari trebuiră să ia calea exilului. Unii se duseră în Turcia, la Brussa, alţii, cei mai mulţi, în Apus, în Franţa, unde-şi făcuseră studiile şi educaţia, unde-şi însuşiseră principiile politice pe cari le profesau, unde-şi aveau legăturile lor cu marii apostoli ai ideilor de libertate şi de independenţă a popoarelor, unde văzură izbucnind revoluţia care răsturnase despotismul şi tirania asupritorilor şi de unde luaseră îndemnul să ducă mai departe, acasă la dânşii, în patrie, tot pe aceiaşi cale revoluţionară, lupta pentru regenerarea naţională a neamului lor.

Aci, în Franţa, de altfel, se concentraseră revoluţionarii de toate naţiile — Poloni, Italieni, Unguri, Români. Căci Franţa avea să fie arbitrul politic al Europei şi, prin împăratul ei Napoleon, protectoarea micilor naţiuni supuse şi robite marilor stăpâniri absolutiste — Turcia, Rusia şi Austria. Aci dar, în această Franţă generoasă şi nobilă, avea să se pună bazele noii

Europe întemeiată pe dreptatea, pe libertatea şi pe independenţa tuturor naţiunilor.

Misiunea tinerimei acesteia era: *a)* să facă cunoscut opiniei publice problema românească, *b)* să intereseze şi să câştige pentru ea cercurile politice şi diplomatice şi *c)* să asigure concursul efectitv al marilor puteri pentru resolvarea ei. Aceasta prin propaganda în scris, în ziare, reviste şi broşuri, prin legături personale cu factorii hotărîtori ai politicei marilor puteri şi prin memorii lămuritoare şi explicative către cancelariile diplomatice şi şefii de Stat ai acestor puteri.

In această acţiune nu s'a putut stabili, e drept, o conducere autoritară de toţi recunoscută şi nici o conlucrare solidară de toţi urmată. Au fost divergenţe, neînţelegeri, pe cari chiar ei, emigraţii, le recunoşteau şi le deplorau. Dar aceste divergenţe şi neînţelegeri aveau la bază inevitabilele chestiuni personale şi materiale şi numai în al doilea loc chestiuni principiale ori de tactică. Căci în această privinţă, mai toţi nutriau aceleaşi gânduri, aceleaşi planuri, aveau aceleaşi ţeluri, aceleaşi scopuri. Afară de aceasta, emigraţii au avut norocul ca deasupra tuturor să se găsească câteva eminente personalităţi, cari, prin inteligenţa, pregătirea şi patriotismul lor, prin talentul, caracterul şi energia lor, să se impună ca conducători morali ai luptei lor — cum au fost fraţii Brătieni, Ion şi Dumitru, Nicolae Bălcescu, Costache Negri, etc.

Programul lor politic era acel al lui Câmpineanu, care nu se mai înfăţişa, acum, ca un program conspirativ, revoluţionar, ci unul deschis şi făţiş: constituirea elementului românesc, întreg, într'un singur Stat naţional, pe baze liberale şi democratice, cu o dinastie străină, ereditară şi cu o organizaţiune constituţională reprezentativă. Evident, un program mare şi cutezător, şi care nu se putea îndeplini deodată, ci treptat, treptat. Ori de acest lucru îşi dădeau bine seamă emigraţii noştri. Căci, oameni reali, cu simţ politic şi practic, ei înţeleseră că realizarea unui astfel de program trebue seriată, potrivit împrejurărilor, necesităţilor şi posibilităţilor.

Aşa fiind, ceeace urmăreau ei mai întâiu, era: completa autonomie a Ţărilor Române prin liberarea lor de sub nefastul protectorat rusesc şi prin restabilirea vechilor raporturi cu Poarta otomană, ca putere suzerană. Odată aceste câştigate, se putea obţine, sub garanţia colectivă a puterilor europene, unirea

celor două Principate, aşezarea în fruntea lor a unui principe străin ereditar, instituirea, ca sistem de organizaţie, a unui regim constituţional reprezentativ şi, la capăt, alipirea la acest Stat a celorlalte teritorii naţionale române.

Programul acesta, cu postulatele ce stăteau la baza lui, devenise o adevărată dogmă pentru toţi patrioţii luminaţi ai epocii. Nimeni nu înţelegea să renunţe la vre-o parte a lui. Singura concesiune ce se făcea era numai ce priveşte ordinea şi modalităţile de îndeplinire. Ori el a fost aşa de bine conceput şi întrevăzut încât s'a realizat aidoma. Dar Statul ce urma să se alcătuiască pe urma înfăptuirii acestui program nu era prezentat de emigraţii noştri numai ca o aspiraţie legitimă, ca o dreptate istorică, în linia evoluţiei fireşti a neamului românesc, ci şi ca o necesitate de ordin politic european.

In aceasta rezidă de altfel înţelepciunea şi remarcabilul simţ politic al acestor oameni — de a fi ştiut coordona năzuinţele lor naţionale cu interesele politice europene, de a fi făcut din resolvarea chestiunii române o problemă a marilor puteri apusene. In adevăr, prezentând Statul român ca o necesitate de ordin general la Dunărea de jos, ei se siliră a dovedi că numai prin fundarea acestui Stat se va pune capăt expansiunei ruseşti spre Constantinopol, se vor anihila tendinţele reciproce de stăpânire ale Austriei şi Rusiei asupra Ţărilor Române şi se vor neutraliza interesele opuse ce aceste puteri aveau faţă de Turcia europeană, a cărei existenţă ar fi asigurată şi ea în acest fel. In consecinţă, pacea şi liniştea Europei, mereu ameninţate în aceste părţi, ar fi asigurate.

Toate articolele, toate studiile, toate broşurile, toate memoriile emigraţilor din acest timp tind să dovedească acestea. Argumentele geografice, istorice, politice şi economice sunt foarte temeinic şi logic înfăţişate şi reveneau, aceleaşi, mai totdeauna. Ele intraseră, ca să întrebuinţez o expresie mai vulgară, în carnea şi sângele, în sufletul şi spiritul emigranţilor noştri. Asupra lor erau toţi deplin şi definitiv edificaţi. De aceea literatura aceasta de propagandă politică a lor — şi ca fond şi ca formă — face onoare autorilor ei şi constituie azi minunate şi impresionante documente istorice — în care viază suflete pline de căldură şi patriotism, capabile să mişte şi emoţioneze pe cetitorul zilelor noastre, ca şi oameni perfect cunoscători ai împrejurărilor de atunci, cu simţul realităţilor şi al posibilităţilor.

Fireşte ele ar merita să fie examinate de aproape. Cum însă nu avem timpul necesar pentru aceasta, recomand să fie citite. Se va învăţa mai multă istorie şi mai multă politică ca din cel mai bun şi mai sistematic tratat. Se va admira nu numai priceperea, talentul şi patriotismul, dar şi voinţa nestrămutată şi energia neînfrântă a acelor oameni pentru realizarea scopurilor ce urmăreau. Nu cunoşteau piedici, căci pe toate le ştiură înlătura cu înţelepciune, cu tact şi cu hotărîre.

Aşa au izbutit ca în câţiva ani de zile prin acţiunea lor şi prin legăturile cu conducătorii destinelor Europei — ca împăratul Napoleon şi regele Victor Emanuel al II-lea, Cavour şi Mazzini, Walewski şi Palmerston — reuşiră nu numai să facă cunoscută chestiunea română, dar să o şi prezinte ca o chestiune de interes european, care trebuia resolvată nu numai pentru dreptatea în sine pe seama neamului românesc, ci şi pentru necesităţi politice şi economice de prim ordin ale marilor puteri apusene.

Totuşi, deşi o chestiune europeană, ea nu putea fi, cum am spus, resolvată integral, ci numai în serii. Ceeace trebuia cerut şi obţinut în primul loc era autonomia desăvârşită a Ţărilor Române prin emanciparea lor de sub protectoratul rusesc şi prin restabilirea vechilor raporturi cu Curtea suzerană, cu Turcia. Chiar şi aceasta de altfel nu era posibil pe cale directă, ci numai indirectă, prin acţiune colectivă europeană, pe urma unui conflict internaţional în care să fie angajate direct cele două puteri: Rusia şi Turcia.

Ori conflictul acesta nu întârzie să se ivească. Un strigăt de bucurie isbucni din toate piepturile româneşti, când războiul contra Turciei fu declarat de Ruşi pentru cheile Sfântului Mormânt şi când, de partea aceleia, a puterii otomane, se raliară puterile apusene, Franţa, Anglia şi Sardinia. Căci se ştia în acel moment că soarta Imperiului moscovit va fi pecetluită în acest războiu şi că deci chestiunea românească va fi şi ea resolvată prin desfiinţarea protectoratului rusesc asupra Principatelor şi punerea lor sub garanţia colectivă a celor şapte puteri europene.

In afară de beligeranţi, două erau naţiunile ce ar fi putut coopera la înfrângerea Rusiei: Polonii şi Românii. Dar Austria, care, în Transilvania şi Bucovina, domina pe Români, iar în Ga-

liţia apusană pe Poloni, dându-şi seama de primejdia pentru dânsa a unei asemenea cooperări, ocupă imediat Principatele ca astfel să imobilizeze pe cei dintâi şi să ţină în şah pe cei din urmă. Ce priveşte pe Turci, ei n'au priceput şi nici n'au voit să accepte o cooperare română la războiu, prin un corp de oaste ce s'ar fi putut negreşit alcătui în Ţările Române şi pe care emigraţii au făcut toate sforţările să-l realizeze, fără succes însă, căci Turcii au zădărnicit intenţionat acţiunea.

Prin această cooperare, ai noştri urmăreau nu atât un ajutor efectiv armat dat aliaţilor, cât o afirmare politică şi naţională, ca şi Cavour cu corpul său de Piemontezi. Căci o autonomie şi o liberare de sub protectoratul rusesc, câştigată pe câmpul de luptă şi cu sânge românesc, ar fi fost, sub raport moral şi naţional, un fapt de mare importanţă. Dar nu s'a putut. A trebuit să aşteptăm, cu răbdare şi cu încredere, sfârşitul războiului, care, de altfel, era de prevăzut. In schimb s'a intensificat acţiunea de propagandă politică şi diplomatică în vederea conferinţei de pace ce avea să urmeze.

Se ştia bine că la această conferinţă chestiunea românească va fi pusă, desbătută şi soluţionată: Rusia va fi depărtată dela gurile Dunării şi scoasă din Principatele române. Protectoratul său aici va fi abolit şi o parte din Basarabia, dacă nu toată, va fi retrocedată Moldovei. Căci toate acestea erau în interesul şi al Angliei şi al Franţei.

Ai noştri stăruiră însă ca problema românească să fie adusă şi resolvată integral, prin unirea celor două Principate, prin aşezarea în fruntea lor a unui prinţ strein hereditar, prin instituirea, ca bază de organizaţie, a unui regim constituţional reprezentativ şi prin complecta lor autonomie faţă de Poarta otomană în afacerile lăuntrice, căci evident independenţa nu se putea cere încă dela aliaţii unei Turcii învingătoare.

In acelaşi scop emigraţii câştigară sprijinul întreg al Franţei şi al Italiei. Totuşi chestiunea nu fu rezolvată integral. Se aboli protectoratul rusesc, se restituiră cele trei ţinuturi din Sudul Basarabiei, se restabiliră raporturile de suzeranitate cu Poarta otomană potrivit dispoziţiilor din vechile tratate şi se aşezară Principatele, astfel liberate de puterea protectoare şi de cea suzerană, sub garanţia colectivă a celor şapte puteri europene.

Celelalte postulate — unirea, principele strein şi regimul constituţional — nu se aprobară. Se opuseră Austria şi Turcia,

la cari se ralie şi Anglia, sub cuvânt că aceste postulate nu ar fi desideratele adevărate şi generale ale Ţărilor Române, ci numai cereri ale emigraţilor. Moldova şi Valachia, afirmau ele, nu vor nici unirea, nici principe strein şi nici regim constituţional. Ele doresc să rămână mai departe separate, cu Domni indigeni şi cu vechile lor rânduieli.

In faţa acestei situaţiuni, Conferenţa de pace adoptă propunerea ca mai înainte de a se lua vre-o hotărîre cu privire la aceste chestiuni, Principatele să fie consultate asupra dorinţelor ce priveşte viitoarea lor organizare. Iar această consultare se decise a se face prin mijlocirea a două Adunări (Divanuri) anume chemate în acest scop (ad hoc) şi constituite prin alegeri libere din toate clasele sociale ale poporului român. Intocmirea listelor de alegători, operaţia alegerii, întrunirea Adunărilor, lucrările lor şi hotărîrile ce vor aduce, se vor face sub supravegherea comisarilor puterilor garante, cari vor fi anume şi din timp trimişi în Principate (la Bucureşti şi la Iaşi) spre acest sfârşit. In fine aceştia vor transmite, prin mijlocirea guvernelor lor, desideratele celor două Adunări Conferinţei ce se va întruni la Paris spre a delibera şi hotărî asupra lor.

4.

Liberarea Ţărilor Române de sub protectoratul rusesc şi punerea lor sub garanţia colectivă a celor şapte puteri europene, era, de sigur, primul pas serios pentru resolvarea problemei româneşti, în sensul dorinţei şi cererilor emigraţilor. Totuşi nu înseamna încă liberarea complectă de sub dominaţiunea sub care ele stătutară aproape trei decenii. Căci regulamentele organice — adecă vechea organizaţie dată ţărilor noastre la 1830 — rămase încă în vigoare — şi de drept şi de fapt. Ea trebuia înlocuită prin noua organizare pe care Conferinţa de pace o aprobase numai principiar pentru Principatele române şi pe care acestea erau chemate să o formuleze în o serie de desiderate, de principii, de postulate, care să exprime libera şi generala lor voinţă, după modalitatea mai sus arătată.

Era deci de cel mai mare interes pentru emigraţii noştri din Apus să se întoarcă în patrie, să privegheze ca listele electorale să se întocmească potrivit dispoziţiunilor, corect şi onest, fără preveniri şi părtiniri, — ca alegerile să se facă în

mod liber şi nesiluit, — ca Adunările ce vor ieşi din aceste alegeri să discute chestiunile ce sunt chemate a resolva fără să se exercite asupra lor influenţe streine, fie din lăuntru, fie din afară, intereselor naţionale, — ca hotărîrile lor, în fine, pe cari le vor încredinţa comisarilor puterilor garante, să reprezinte cu adevărat voinţa obştească a celor două ţări.

Pentru acesta se impunea emigraţilor noştri, ca, continuând propaganda lor în favoarea unirii, a prinţului strein şi a regimului constituţional, — *a)* să ceară încetarea imediată a ocupaţiunii austriace în Principate şi deci retragerea oştilor imperiale din Muntenia şi Moldova, *b)* să împiedice o ocupaţiune turcească, aşa cum se zicea că intenţionează să facă Poarta şi *c)* să se reîntoarcă cât mai curând posibil în patrie, pentru a participa la constituirea şi lucrările Divanurilor ad hoc.

In jurul acestor chestiuni se învârteşte toată acţiunea emigraţilor. Memoriile, adresele şi scrisorile lor sunt animate de aceste patriotice griji şi preocupări. Dar, dacă cele dintâi se puteau resolva şi din afară, cea din urmă nu se putea îndeplini decât numai din lăuntru, din ţară. Şi, din nenorocire, ea nu era atât de simplă şi de uşoară precum s'ar crede. Căci foştii Domnitori ai Principatelor (Barbu Ştirbei în deosebi) şi caimacamii numiţi în locul lor puneau multă rea voinţă în această chestiune. Ei refuzară consecvent intrarea în ţară a emigraţilor noştri sosiţi în porturile Dunării — la Giurgiu, Brăila şi Galaţi — sub fel de fel pretexte. Aceştia protestară şi cerură intervenţia Porţii otomane şi apoi a puterilor, a Franţei şi Angliei.

Era vorbă să se dee, pe urma acestei intervenţii, un firman general pentru reîntoarcerea tuturor emigraţilor. Dar, ca să se pună noi piedici, se pretextă că proscrierea nu se făcuse cu firman, ci numai ca simplă măsură poliţienească şi că deci ea trebuie revocată pe aceiaşi cale. Dar caimacamii refuzară şi aceasta. Se interveni la legaţiunea turcească din Paris şi la guvernele apusene. Totuşi, deşi cu paşapoarte în regulă, dela reprezentantul Turciei în Franţa, emigraţii nu fură lăsaţi să treacă frontiera. Nic. şi Şt. Golescu cu alţi tovarăşi ai lor — Dumitru Bratianu şi C. A. Rosetti — fură ţinuţi la Rusciuc aproape două luni de zile. Dar voinţa şi stăruinţa lor învinse toate piedicile. Ei sosiră în cele din urmă acasă, primiţi fiind pretutindeni de compatrioţi cu cea mai mare însufleţire.

Impreună cu fraţii lor de aci se puseră pe lucru, pentru ca viitoarele Adunări, Divanuri ad hoc, să reprezinte adevăratele sentimente şi voinţe ale celor două ţări, adunând în sânul lor pe aderenţii postulatelor naţionale. Primejdia era mare mai cu seamă în Moldova, sub caimacamia lui Balş şi Vogoride. Căci Turcii rămaseră aceiaşi — corupţi şi coruptibili. Ei vândură lui Balş nu numai caimacamia, ci şi viitoarea domnie, iar după ce acesta, murind repentin, fu înlocuit cu Vogoride, ei urziră un infernal complot împotriva partidului unionist şi năzuinţelor sale. La acest complot se raliară din nenorocire şi reprezentanţii din Constantinopol ai Austriei şi Angliei. O corespondenţă foarte animată între caimacam şi oamenii săi de pe lângă Poartă — Greci, Turci, Austrieci şi Englezi — se urmă în această privinţă, corespondenţă care desvăluia toate planurile şi intenţiunile anti-unioniştilor.

Alegerile se făcură. Ele fură foarte violente. Rezultatul: nu se alese în Adunarea Moldovei nici un unionist. Dar aceştia — Comitetul electoral al unioniştilor — nu stătură în neclucrare. Unul din membrii săi descoperi corespondenţa trădătoare şi puse mâna pe toate scrisorile doveditoare ale complotului. Ele fură înaintate comisarilor puterilor garante cu un energic protest şi cu cererea de anulare a alegerilor efectuate în atari condiţiuni. Comisarii trimiseră aceste documente ambasadorilor dela Constantinopol, iar aceştia la rândul lor, guvernelor ce reprezentau.

Puterile apusene protestară şi cerură anularea alegerilor. Turcia răspunse însă că numai o intervenţie a tuturor celor şase puteri ar putea determina această anulare. Ori din rândul acestor puteri lipseau Austria şi Anglia. Celelalte, în faţa acestei situaţii, rupseră relaţiile cu Poarta otomană. Ambasadorul Franţei se prezintă în audienţă de plecare Sultanului, spunându-i că de un ceas nu mai este acreditarul împăratului Napoleon pe lângă marele Padişah. Sultanul fu consternat. Dar nu putu face nimic, căci Guvernul său nu cedă. Atunci Napoleon plecă în Anglia. La Osborne avu o întrevedere cu regina Victoria şi şeful Guvernului englez. Făcu dovada tradării şi ceru aderarea Angliei la acţiunea celorlalte puteri. In faţa dovezilor, Regina se plecă şi dădu ordin reprezentantului său la Constantinopol să susţină cererea puterilor.

Alegerile fură anulate şi altele noi poruncite în 15 zile. La

acest al doilea scrutin reuşiră numai candidaţi unionişti ca şi în Ţara-Românească. Acum desideratele române, în sensul aspiraţiunilor naţionale, erau asigurate. In adevăr, ambele Adunări, întrunite în Iaşi şi Bucureşti, în toamna anului 1857 (Octomvrie) votară aceleaşi desiderate — unirea, principele strein, regimul constituţional şi complecta autonomie — formulate în Moldova în şase puncte, iar în Ţara-Românească în patru puncte.

Adunarea din Moldova discută în plus şi chestiunea organizării interne a Statului şi prezintă un întreg proiect foarte bine şi amănunţit întocmit, potrivit principiilor şi dispoziţiilor ce agitau şi animau pe toţi patrioţii luminaţi ai vremii. Adunarea din Ţara-Românească refuză să desbată un asemenea proiect, întrucât membrii săi susţineau că el este de atribuţia unei constituante ce trebuia să fie convocată după ce puterile vor aproba cele patru puncte cardinale pe temeiul cărora urma să se constituie viitorul Stat român.

Comisarii, luând hotărîrile celor două Adunări, redactară protocoalele necesare şi le înaintară reprezentanţilor puterilor garante la Paris, care aveau să statueze asupra lor, potrivit mandatului ce li se dăduse de Congresul de pace din 1856. Şi în adevăr, în August 1858, Conferinţa acestor reprezentanţi publică hotărîrile sale cu privire la viitoarea organizaţie a Principatelor. Cea mai importantă din lucrările acestei Conferinţe fu constituţia pe care ea o dădu Ţărilor Române, constituţie cunoscută sub numele de Convenţia dela Paris, care avea să înlocuiască regulamentele organice. Cu punerea în vigoare a acestei noi constituţii, se înlătură aşa dar, cu totul şi definitiv, amestecul Rusiei în afacerile interne ale Principatelor.

Lupta era terminată şi victoria câştigată. După o acţiune bine condusă şi temeinic susţinută aproape trei decenii, Românii erau liberi şi stăpâni pe soarta lor. Căci legătura de suzeranitate cu Poarta otomană era numai nominală şi nu putea influenţa întru nimic organizarea şi desvoltarea noului Stat român, în alt sens decât cel voit şi dorit de dânşii.

O nouă epocă începe acum, — epoca din istoria noastră naţională în care conducătorii neamului trebuiră ca prin fapte împlinite, cu îndrăzneală, dar bine chibzuite, să realizeze, prin propriile lor forţe, ceeace puterile, din cauza opoziţiei de inte-

rese, nu le dăduseră: unirea, prinţul strein şi regimul constituţional propriu.

In adevăr, îndoita alegere a lui Alexandru Ioan Cuza dela 1859, unirea deplină şi definitivă dela 1862, eliberarea de sub tutela puterilor garante pe urma loviturei de Stat dela 1864, alegerea principelui Carol şi noua constituţie dela 1866 sunt tot atâtea acte conştiente şi hotărîte prin care Românii puseră Europa in faţa unor fapte împlinite şi prin care ei complectară, cum am zis, ceeace puterile hezitară să le dee la 1856 şi 1858.

Cu „îndrăzneală în cele bine chibzuite“ şi „prin noi înşine“ s'a întemeiat aşa dar România modernă!

O LEGIUNE ITALIANĂ
IN TRANSILVANIA
(1849)

DE

ALEXANDRU MARCU

INTRODUCERE

Căutând a scoate în evidenţă strânsa legătură care există între istoria Renaşterii noastre politice din veacul trecut şi istoria italiană din acelaş răstimp, am găsit prilejul să arătăm, în două studii anterioare[1]), cât de statornice au fost încercările oamenilor de Stat din Italia de a se folosi de tendinţa de emancipare politică a popoarelor din Orient, în care ar fi găsit, într'un fel sau altul, tot atâţia aliaţi în marea luptă de desrobire de sub stăpânirea habsburgică. Din acest punct de vedere, istoria Risorgimentului italian este cu atât mai legată de aceea a Românilor ardeleni, cu cât ambele popoare aveau parte de aceeaş soartă şi luptau pentru înfăptuirea aceluiaş ideal, chiar dacă împrejurările istorice şi, mai ales, îndrumarea politicii italiene, nu le-au înfrăţit totdeauna.

Episodul pe care ne propunem să-l ilustrăm în cele ce urmează se înscrie în această din urmă categorie şi este strâns legat de revoluţia transilvăneană din 1848—9, informaţiile noi pe care le vom înfăţişă fiind menite să precizeze rolul pe care l-a avut Legiunea italiană a colonelului Alessandro Monti în îndârjita luptă a Românilor, Austriacilor şi Ruşilor pe de o

---

1) *Romanticii italieni şi Românii*, Academia Română, Mem. Secţ. lit., 1924; dar, mai ales, *Conspiratori şi conspiraţii în epoca Renaşterii politice a României*, Aşezământul I. C. Brătianu, Bucureşti, 1930.

parte, a Ungurilor, în ajutorul cărora luptă Legiunea italiană, pe de altă parte.

* * *

Revoluţia din 1848 şi generalizarea ei, oricât de efemeră, în Orientul Europei, fusese bun prilej pentru patrioţii italieni să încerce desrobirea Nordului Peninsulei de sub dominaţia austriacă, dar şi să lege cauza lor de aceea a Naţionalităţilor deopotrivă de dornice de emancipare, din cuprinsul marei Impărăţii a Austriei. In acest sens se îndrumau nu numai aspiraţiile unor ideologi italieni, în deosebi ale lui Mazzini, dar chiar veleităţile acelora care deţineau răspunderea soartei viitoare a întregului popor italian.

Printre aceştia este locul să-l pomenim dela început pe ministrul Terenzio Mamiani (1789—1885), datorită căruia, încă din vara anului 1848, începuseră tratative între baronul ungur Splény, venit cu rosturi diplomatice în Italia, şi marchizul Pareto, ministrul de Externe al Piemontului, de tratativele ce aveau să urmeze nefiind străin însuş regele Carol Albert. Scopul acestor tratative nu putea fi decât slăbirea Austriei prin depărtarea Ungurilor de Curtea din Viena[1]). Iar după înfrângerea suferită de armatele piemonteze, la 23 Octomvrie 1848, Republica Veneţiană, din îndemnul eroicului Daniele Manin şi în dârza hotărîre de resistenţă împotriva Austriacilor triumfători, decretase înjghebarea unei „Legiuni maghiare" în Italia, înjghebată cu dezertori din armata austriacă şi voluntari unguri fugari.

In felul acesta se risipise fără multă greutate reaua impresie pe care o făcuse la un moment dat în Italia (Iulie 1848), hotărîrea Dietei maghiare de a ajută Impărăţia în războiul pe care aceasta îl ducea contra Piemontezilor[2]). Iar odată victoria Imperialilor asigurată în Italia, ei ne mai înţelegând să acorde Ungurilor nici un fel de solicitudine, cu atât mai mult cu cât Dietei maghiare îi luase locul Guvernul dictatorial-revoluţionar al lui Kossuth, încercările lui Mamiani de apropiere între cele două popoare găseau prilej mult mai nimerit să fie reluate şi întregite de noul Guvern democratic piemontez, prezidat de Vincenzo Gioberti (15 Decemvrie 1848), unul din cei

---

1) Vezi *Conspiratori,* etc., pp. 9 urm. (unde se citează A. Vigevano, *La legione ungherese in Italia,* Roma, Libr. dello Stato, 1924, p. 3.

2) Vigevano, l. c.

mai de seamă exponenţi ai Risorgimentului italian, istoric şi filosof, care preconizase încă de prin 1840 desmembrarea Turciei şi Austriei, prin crearea de State naţionale. Ajuns preşedintele Consiliului de Miniştri al Piemontului, Gioberti — după mărturia lui N. Bianchi, autor al unei bine cunoscute *Istorii documentate a diplomaţiei europene în Italia (1814—1861*[1]), „se gândea să facă din Piemont pacificatorul Slavilor, Ungurilor şi al Românilor". Ca un început, se grăbise a-şi da consimţimântul pentru încheierea unui tratat de alianţă defensivă şi ofensivă cu Ungurii, în care scop îl recunoscuse pe Splény drept trimis oficial al Guvernului kossuthist, fixând şi punctele de bază ale acordului, în vederea unei acţiuni militare comune: crearea unei Legiuni maghiare în Piemont, odată cu trimeterea unui agent diplomatic la Budapesta, acreditat, cu instrucţiuni precise în vederea încheierii alianţei, pe lângă preşedintele Comitetului de Apărare al Ungariei. Iar în vederea întregirii planului privitor la extinderea înţelegerii cu celelalte Naţionalităţi din părţile dunărene, un alt agent al lui Gioberti (Marcello Cerutti[2]), avea să-şi fixeze reşedinţa la Belgrad.

Misiunea de a duce tratativele la Budapesta îi revenea fostului ofiţer austriac Alessandro Monti, despre care ne vom ocupă pe larg în cele ce urmează. Pentru moment, vom menţionă faptul că în instrucţiunile ce i se dăduseră în vederea misiunii sale, pe lângă recunoaşterea independenţei Ungariei şi colaborarea într'o apropiată acţiune militară în Croaţia, se cuprindea şi un punct în care se preconiză împăcarea dintre Slavi, Unguri şi Românii din Impărăţia habsburgică, bazată pe egalitatea de drepturi şi garantată de opera mediatoare a Piemontului[3]). Kossuth, bine înţeles, apreciind foloasele unei alianţe cu Piemontul în acele clipe definitiv hotărîtoare pentru soarta revoluţiei şi independenţei maghiare, nu întârziase de a stărui din răsputeri pentru aducerea la îndeplinire a plănuitei alianţe, care însă avea să rămână în stare de proect, din cauza victoriei dela Novara, repurtată de Austriaci împotriva armatelor piemonteze. Şi atunci, Kossuth se mulţumise să încheie

---

1) Citatul în F. Bettoni-Gazzago, *Gli Italiani nella guerra d'Ungheria (1848—1849)*, Milano, Treves, 1887.

2) Pentru activitatea acestuia în Orient şi în Principate, până târziu, vezi *Conspiratori*, etc., indice.

3) Vezi bibl. din *Conspiratori, etc.*, p. 11.

amintita alianţă cu Republica Veneţiană, prin care se obligă să nu semneze pacea cu Austria, atâta vreme cât noii săi aliaţi încercau încă o disperată resistenţă.

Scopul limitat pe care ni-l propunem însă în prezentul studiu, ne sileşte a părăsi firul evenimentelor diplomatice privite în întregul lor, spre a ne ocupà în chip deosebit de acela care plecà spre Ungaria în calitate de agent diplomatic al Guvernului piemontez şi care avea să ajungă în curând comandantul Legiunii italiene din Transilvania, al cărui istoric îl vom înfăţişà. Ne vom opri deci asupra lui Alessandro Monti, precizând aci pe scurt acele date biografice, care vor înlesnì priceperea activităţii sale de mai târziu [1]).

* * *

Născut la Brescia (oraş din Italia de Nord, nu departe de Milano şi de Verona, deci sub stăpânire austriacă pe acea vreme) la 20 Martie 1818 [2]), dintr'o familie nobilă (Monti avea titlul nobilitar de Baron), după ce terminase primele studii în Italia, tânărul brescian îmbrăţişase cariera armelor, în care scop fusese trimis la Viena, unde termină cu bine Academia Geniului Militar, spre a fi avansat ofiţer al armatei austriace în 1842 şi a ajunge, după cinci ani, căpitan în regimentul de cavalerie Hohenzollern.

In primăvara anului 1848, tânărul ofiţer „austriac" se aflà în concediu la Brescia, tocmai în timp ce isbucnise revoluţia din Lombardìa şi întreaga Italie de Nord se insufleţea de credinţa că sunase ceasul în care Austriacii aveau să fie izgoniţi din Patrie. Sub impresia acestor evenimente, Alessandro Monti se grăbise să demisioneze din armată, spre a lua parte, cu remarcabil avânt, la revoluţia şi la izgonirea trupelor de ocupaţie din oraşul său natal. Odată acestea retrase din Brescia, tânărul Monti primise însărcinarea să organizeze „Garda civică

---

[1]) Lucrările folosìte pentru prezentul studiu: F. Bettoni-Gazzago, *op. cit.;* revista *Corvina,* Budapesta, 1927, p. 220 (unde se citează studiul lui Berkò, *Legiunea it. în Ungaria în războiul pentru independenţă,* în ung.); Berkò, *La Legione it. in Ungheria (1849),* Budapesta, 1929. Pentru aniversarea centenarului lui Al. Monti şi serbările dela Budapesta şi Brescia (1929), vezi dările de seamă din *Corvina,* Budapesta, 1930, pp. 287 urm.

[2]) Datele biografice se găsesc în Bettoni-Gazzago, *op. cit.,* pp. 25 urm.; A. Marpicati, *Al. Monti,* în *Corriere d. Sera,* Milano, 22 Mai 1929 (după o relaţie inedită); Vigevano, *op. cit.,* pp. 7 urm., după care *le ia* Berkò, *op. cit.,* pp. 16 urm.

şi, fiind numit de Guvernul provizoriu din acel oraş comandant al Miliţiei din întreaga Provincie, i se acordase, fără prea multă şovăire, pretenţiosul titlu de „general".

In timp ce la Milano resistenţa Italienilor lua înfăţişarea unor sângeroase episoade (bine cunoscute sub denumirea de „Cele cinci zile"), Monti izbutise să înjghebeze un corp de 10.000 voluntari (la care se adăogau 1000 de prizonieri austriaci, printre cari nu lipseau Românii ardeleni), fapt pentru care fusese socotit vrednic să fie numit şef de Stat Major (dar numai cu gradul de maior) al generalului Allemandi, căpetenia voluntarilor italieni, cărora Guvernul provizoriu din Milano le încredinţase misiunea să atace armatele imperiale prin Tirol. Menţinut în postul pe care-l ocupà şi de generalul Ciacomo Durando (viitorul ministru plenipotenţiar piemontez la Constantinopol, despre care am avut prilejul să ne ocupăm în alta parte[1]), inimosul Monti se distinsese prin bravura lui în mai multe lupte, la 22 Mai 1848 fiind înaintat la gradul de locotenent-colonel pe câmpul de bătălie. Piemontezii fiind înfrânţi de Austriaci la Custoza (Iulie 1848) şi nevoiţi să încheie cu orice preţ un dureros armistiţiu, Monti nu pierduse totuşi nădejdea de a-şi valorificà odată mai mult cutezanţa, acoperind retragerea dincolo de Ticin a trupelor italiene şi, punând stăpânire pe oraşul Bergamo, după ce luptase cu acelaş succes alături de legionarii polonezului Kamienski.

Odată retras în Piemont şi fiind primit în armata acelui Regat, Monti nu zăbovise a pune la dispoziţia ministrului Gioberti şi avântul patriotic de care făcuse deplină dovadă pe câmpul de luptă, şi cunoaşterea împrejurărilor, locurilor şi oamenilor din Imperiul habsburgic, atunci când Gioberti, după cum am amintit, îndemnat de propriile-i convingeri, dar şi de stăruinţele agenţilor lui Kossuth, hotărîse — oarecum împotriva regelui Carol Albert – să ia iniţiativa strângerii raporturilor cu popoarele din Orient, în deosebi cu Ungurii. Şi atunci, odată cu trimeterea lui Cerruti la Belgrad, îşi dăduse încuviinţarea ca Alessandro Monti să ia grabnic calea Budapestei, spre a începe tratativele în vederea încheierii unei alianţe ofensive şi defensive cu Dictatorul, împotriva duşmanului comun, Austria.

---

[1]) *Conspiratori, etc.*, indice.

MISIUNEA LUI MONTI IN ORIENT

De îndată ce Gioberti isbutise să înlăture opoziţia Regelui său, tânărul patriot brescian îi fusese prezentat acestuia, în noua calitate de trimis extraordinar al Guvernului Sardiniei pe lângă Guvernul maghiar, scopul misiunii sale identificându-se cu acela pe care trebuia să-l urmărească Cerruti la Belgrad: „Amândoi — relatează N. Bianchi [1]) — erau ţinuţi să desfăşoare o stăruitoare activitate de conciliaţiune, propunând acelor rase ostile [Unguri, Români şi Slavi] amicala mediaţiune a Piemontului, bazată pe păstrarea întregului litoral iliric, dalmatin în favoarea Regatului maghiar, în schimbul parităţii depline de drepturi pentru rasele acolo aflătoare. Pe lângă aceasta, Monti trebuia să negocieze cu Guvernul maghiar o alianţă ofensivă şi defensivă".

Având bune legături de prietenie cu mulţi dintre exponenţii revoluţiei din Ungaria; mândru de noua sa calitate diplomatică şi întărit nu numai cu o scrisoare a lui Gioberti către Kossuth, dar şi cu instrucţiuni precise asupra misiunii ce i se încredinţă în acele părţi [2]), Monti părăsea Torino în ziua de 30 Decemvrie 1848, în posesia unui paşaport fictiv, în care erà declarat „comerciant englez". Ajuns la Ancona, o corabie de războiu a Marinei Sarde îl trecuse Adriatica, pe coasta albaneză, nu departe de Scutari, pentru ca de acolo să întreprindă anevoioasa călătorie până la Belgrad, prin munţii troeniţi de zăpadă, luptând cu cele mai neînchipuite greutăţi şi primejdii.

Ajuns totuşi cu bine la Belgrad, abia în primăvara anului 1849, îl întâmpinau acolo noi instrucţiuni din partea Ministerului Afacerilor Străine din Torino (3 Martie 1849), în care, printre altele, i se spunea [3]): „...Va fi necesar să vă puneţi în legătură cu consulul general francez în Provinciile danubiene, domnul Poujade [4]), care a dat dovadă de prietenie Guvernului nostru şi care îşi are reşedinţa în regiuni în care interesele Franţei şi intenţiile sale ne sunt prielnice".

Intr'acestea însă Guvernul Gioberti erà silit de împrejurări să se demită, ceea ce nu-l va împiedecà totuşi pe Monti să

[1]) Cit. în Bettoni-Gazzago, *op. cit.*, pp. 30 urm.
[2]) Textul lor, din 27 Dec. 1848, *ibidem*, pp. 59 urm.
[3]) Doc. cit. în Bettoni-Gazzago, *op. cit.*, p. 63.
[4]) Cu care va avea raporturi şi N. Bălcescu.

urmărească cu orice risc atingerea ţelului pentru care venise în Orient; şi anume: să pătrundă în Ungaria, spre a lua contact cu Kossuth.

Intr'adevăr, în Februarie 1849 îl vom surprinde încercând prima oară să treacă pe furiş din Serbia în Ungaria de Sud. Căile ce i se deschideau, amândouă pline de grave primejdii, erau ori prin părţile noastre, ori peste Dunăre. In primul caz, Monti „ar fi trebuit să străbată mare parte din Valahia *(sic)*, împânzită de miliţii ţărăneşti, răsculate împotriva Ungariei, pentru a nu mai vorbi de cordoanele militare ale Ruşilor, care fraternizau pe faţă cu Austria, şi de Corpurile Nemţilor refugiaţi în acea ţară neutră, după victoriile generalului Bem; ori să încerce trecerea Dunării, prin partea locului" [1].

Hotărît pentru această din urmă soluţie, în noaptea de 28 Februarie erà pe punctul să treacă Dunărea într'o barcă; dar, ajungând în dreptul ostrovului Adakaleh, surprins de sentinelele sârbeşti şi ameninţat cu împuşcarea, Monti se văzuse părăsit de barcagii pe malul sârbesc, unde avea să fie arestat şi dus la Belgrad.

Pus în libertate prin intervenţia consulilor Franţei şi Angliei, întreprinzătorul italian nu înţelegea totuşi să renunţe atât de repede la ducerea la îndeplinire a misiunii ce-i fusese încredinţată, ci se îndreptase spre Vidinul pe acea vreme turcesc, cu gândul să încerce trecerea Dunării pela Schela Cladovei. Din păcate însă, acel punct strategic fusese ocupat cu o zi mai înainte de Ruşi, astfel că de data aceasta Monti căzù prizonier în mâna noilor ocupanţi. Luat drept un emisar ungur şi percheziţionat, fusese pus în libertate numai datorită prezenţei sale de spirit, de a arde documentele oficiale — şi prin aceasta compromiţătoare — pe care le avea cu sine.

Reîntors la Vidin, lipsit cu totul de mijloace materiale şi în dorinţa de a căpătà noi scrisori de acreditare, cu care să-şi poată îndeplinì misiunea, Monti se hotărà să înfrunte din nou primejdiile unei călătorii prin Balcani, ducându-se la Constantinopol, unde se aflà singurul agent diplomatic piemontez din întregul Orient.

Nici lipsa de mijloace, nici rigorile anotimpului (în munţii Balcani fusese surprins de o vijelie şi aruncat într'o prăpastie,

---

[1]) Bettoni-Gazzago, *op cit.*, p. 75.

din care cu mare greu îl scoseseră nişte neguţători bulgari), nimic nu l'ar fi putut întoarce dela hotărîrea sa, nimic nu-l putea înspăimântà în cutezanţa-i de tânăr conspirator italian.

Ajuns însfârşit la Constantinopol, îl aşteptà acolo o nouă deziluzie: aflase că Gioberti — protectorul lui Monti şi susţinătorul alianţei cu Ungurii — căzuse dela putere.

In schimb însă, în capitala Impărăţiei Otomane, pe acea vreme centrul multor refugiaţi politici, printre care nu lipseau cei din Principate, avea să găsească sprijinul ministrului piemontez Romualdo Tecco, care-şi însuşise deopotrivă programul politic giobertian şi luptà din răsputeri la înfăptuirea preconizatei înfrăţiri a Naţionalităţilor de sub stăpânirea Turciei şi a Austriei. După cum am arătat în altă parte [1]), baronul Tecco ştiuse să-şi asigure încrederea tuturor refugiaţilor români, unguri, italieni şi polonezi, pe care-i sprijinea întru alcătuirea de Legiuni şi îi îndemnà să-şi concentreze acţiunea, sub auspiciile unui program federalist. In orice caz, nu există nici o îndoială că Ioan Ghica nu fusese străin de scopurile pe care le urmărea ministrul Piemontului la Constantinopol [2]). Acelaş lucru se poate afirmà despre N. Bălcescu şi despre I. Bălăceanu, ori Magheru. Primii doi — după cum mărturiseşte I. Ghica [3]) — veniseră în capitala Turciei şi cu gândul de a pune la cale alcătuirea unei Legiuni, care să lupte alături de Unguri, întru înfrângerea despotismului imperialist şi pentru emanciparea Naţionalităţilor, prin înfrăţirea lor. Işi propuneau deci să meargă de acolo în Transilvania, spre a mijlocì împăcarea dintre Kossuth şi Avram Iancu.

Cum în acţiunea lor revoluţionarii români erau secondaţi de ministrul piemontez Tecco, nu ne va mirà desigur faptul că acesta va profità de sosirea lui Alessandro Monti la Constantinopol, spre a face să coincidă mergerea lui Bălcescu şi Bălăceanu în Transilvania şi eventuala înjghebare a Legiunii româneşti, cu misiunea emisarului italian pe lângă Kossuth.

Intr'adevăr, după ce ì se dăduseră lui Monti noi scrisori de acreditare, îl vom vedea pornind iarăşi spre Belgrad, pe aceeaş cale plină de peripeţii, de data aceasta însă nu singur;

---

1) *Conspiratori, etc.*, indice.

2) *Ibidem*, p. 7.

3) *Opere compl.*, IV, pp. 27 urm.

ci în tovărăşia lui N. Bălcescu, I. Bălăceanu, a polonezului Skender-Ilinski şi a lui Alecu Manu [1]).

Plecaţi călări din Constantinopol în ziua de 14 Aprilie 1849, după o călătorie pe care I. Ghica o povesteşte lungă şi grea, tinerii emisari, însufleţiţi de cele mai înflăcărate intenţii federaliste mazziniene, ajungeau la Belgrad în primele zile ale lunii Mai, pentru ca Alessandro Monti să fie întâmpinat de o nouă şi gravă decepţie: vestea oficială a înfrângerii piemonteze dela Novara, căderea lui Gioberti şi ordinul noului ministru de Externe al Sardiniei de a se considerà desărcinat de misiunea sa în Ungaria, urmând a se întoarce în Piemont [2]).

Dar dacă misiunea diplomatică încetà prin acel ordin categoric, determinat de nesiguranţa succesului lui Kossuth şi de grija Piemontului de a nu-şi agravà situaţia faţă de Austria învingătoare, Monti nu putea să uite că era ostaş, dornic, mai înainte de orice, să-şi poată pune în valoare avântul de care se simţea însufleţit. De aceea nu părăsi ideea de a trece în Ungaria, spre a se pune în serviciul unei cauze pe care o socotea deopotrivă de folositoare Patriei în nenorocire.

Sub pretexul de a urmà o cură la băile din Mehadia, Monti cerù şi căpătă un concediu dela Ministerul de Război al Sardiniei, evitând astfel îndatorirea întoarcerii în Italia. In felul acesta îşi putea urmărì mai departe ţinta, păstrând în acelaş scop legăturile cu ceilalţi refugiaţi politici din Belgrad şi din Banat, în deosebi cu N. Bălcescu. Dovada ne poate stà la îndemână recitind scrisorile pe care acesta i le adresà lui I. Ghica din Serbia, de unde căutà, împreună cu emisarul italian, să pătrundă în Ungaria. Aşa, într'o scrisoare dela 26 Aprilie (8 Mai) 1849 [3]), în care îl vestea pe prietenul său din Constantinopol că hotărîse să facă o „recunoaştere" în Banat, spre a se asigurà „pe unde am putea trece la Unguri" însoţit de Skender, Bălcescu nu omite să amintească, în treacăt, că Monti „a trimis şi el un om la Panciova, ca să meargă la Unguri să poftească să vie curând să-l ia; e fricos", după ce încercase zădarnic să

---

[1]) P. P. Panaitescu, *Contribuţii la o biografie a lui N. Bălcescu*, Bucureşti, 1924, pp. 106—107. Vezi şi S. Dragomir, *N. Bălcescu în Ardeal*, în *Anuarul Instit. Ist. Naţ.*, Cluj, V, 1930, p. 16.

[2]) Vigevano, *op. cit.*, p. 8; Bettoni-Gazzago, *op. cit.*, p. 114.

[3]) N. Bălcescu, *Scrisori catre Ion Ghica*, Bucureşti, Alcalay, 1911, pp. 19 urm.

treacă prin Oltenia, pela Calafat [1]. Ceva mai mult, putem preciză — tot după o mărturie a lui Bălcescu [2]) — că, neisbutindu-i nici un plan, Monti recursese la temeritatea prietenului său român, spre a trece Dunărea pe furiş. Plecaţi amândoi către Panciova, „...un minut ne-am socotit pierduţi. Lui Monti a vrut să-i vie leşin. La cel dintâiu post, când abordarăm (căci am venit cu luntrea pe Dunăre), ne pomenirăm cu mai multe puşti ochite spre noi. Acei ce ne ochiau ne adresau vorbe sârbeşti, aceea ce ne făcu să credem un minut că avem kaiserlichii înaintea noastră". In aceeaş epistolă însă, Bălcescu anunţă că „Monti împreună cu altul au plecat la Debreţin şi Pesta, unde va găsi guvernul unguresc. *Il va jeter dans la balance des destins de la Hongrie le poids de son épée italienne*".

Intr'adevăr, de data aceasta Alessandro Monti izbutise să treacă Dunărea în Ungaria, îndreptându-se spre Debreţin, unde trebuea să se întâlnească cu Kossuth, căruia îi punea serviciile sale la dispoziţie, în scopul de a organiză o Legiune italiană din compatrioţii săi, surprinşi de evenimente în Ungaria şi Transilvania, unde se găsiseră încorporaţi în armata austriacă, în momentul isbucnirei revoluţiei din acele părţi.

MONTI IN UNGARIA. ORGANIZAREA LEGIUNII ITALIENE.

Cele trei faze, prin care a trecut răscoala maghiară contra Austriei din 1848—49, sunt bine cunoscute.

După ce Dieta ungară îşi dăduse seama că zădarnic ar fi aşteptat dela Impărăţie acele instituţii constituţionale pe care le reclamă în dorinţa ei de independenţă efectivă, şi-o asumase din proprie iniţiativă, trecând asupra lui Kossuth răspunderea gravei situaţii. Cu atât mai gravă, cu cât în lupta ei pentru emancipare, Ungaria avea să lupte nu numai cu Austriacii, dar şi cu Românii din Transilvania, cu Croaţii şi Sârbii din Banat.

Fără a pierde totuşi nădejdea victoriei, Ungurii înjghebaseră o Armată Naţională, care — în toamna anului 1848 —, după ce îi respinsese pe Croaţi şi Sârbi, cutezase să se îndrepte asupra Vienei, spre a cunoaşte însă o primă şi dureroasă

---

[1]) Scris. 17|29 Aprilie 1849, *ibidem*, p. 28.

[2]) Scris. 13 Mai 1849, *ibidem*, pp. 32 urm.

înfrângere (Octomvrie 1848). Nevoiţi să se retragă spre Debreţin şi Tisa, toată dibăcia strategică a polonezului Bem, care comandà trupele maghiare, se văzuse în bună parte compromisă în iarna acelui an, din pricina îndârjirei cu care Românii lui Avram Iancu înţelegeau să-şi apere, deopotrivă, drepturile şi aspiraţiile lor naţionale, împotriva lui Kossuth.

Cele câteva victorii episodice contra lui Puchner şi Urban din primăvara anului 1849, nu erau menite să reabiliteze situaţia armatelor maghiare, grav ameninţate cu încercuirea, prin intervenţia Rusiei în favoarea Austriei şi prin venirea generalului Haynau în fruntea armatelor imperiale. Atacaţi de pretutindeni, Ungurii trăiau în acele luni începutul tristei odisei, care avea să se încheie cu definitiva înfrângere a lui Kossuth.

In atari împrejurări, orice ajutor nu putea fi decât bine venit, erà o înviorătoare nădejde mai mult.

In felul acesta, ne vom explicà graba cu care Dictatorul Ungariei primea propunerea italianului Alessandro Monti, sosit de curând la Debreţin, de a înjghebà o Legiune, care să lupte în rândurile armatei maghiare contra duşmanilor ce se arătau tot mai hotărîţi să reducă la neputinţă încercarea insurecţională a lui Kossuth.

Intr'adevăr, după ce trecuse în Ungaria, ofiţerul piemontez „dăduse fuga la Debreţin, să-şi ofere spada cauzei maghiare“ [1]), bine primit de Dictatorul care se învoì, fără şovăire, cu gândul „ de a strânge într'o Legiune soldaţii italieni care luptau în rândurile armatei maghiare“. Cu atât mai mult, cu cât semnarea convenţiei militare cu Republica Veneţiană, despre care am pomenit, erà pe punctul de a se înfăptui [2]).

Ideia formării unei Legiuni italiene nu numai că nu erà însă nouă, dar — după cum ne informează istoricul ungur Berkò [3]) — o astfel de Legiune fusese înjghebată la Debreţin încă din Martie 1849 (când număra cam 300 de oameni), sub comanda maiorului Vincenzo Győzei-Nicoledon, care primea însărcinarea să identifice pe toţi soldaţii de naţionalitate italiană, destinaţi să sporească rândurile Legiunii. In acest chip,

---

1) Bettoni-Gazzago, *op. cit.*, p. 115.

2) Vigevano, *op. cit.*, pp. 5 urm. (textul unei scrisori a lui Kossuth către Daniele Manin; scris. e din 20 Apr. 1849).

3) *Op. cit.*, pp. 12 urm. Vezi şi Vigevano, *op. cit.*, p. 9, n. 2.

la 30 Aprilie i se putuseră adăogà alţi 100 de luptători, printre care şi câţiva ofiţeri italieni. Majoritatea erau prizonieri, dezertori, sau foşti militari cu garnizoana pe teritoriul Ungariei şi al Transilvaniei. Reşedinţa Legiunii erà la Debreţin, iar la 22 Mai 1849 se aflà în fruntea ei căpitanul Camillo Fedrigoni, fost „cetăţean de onoare" al Aradului.

Făcându-şi apariţia la Debreţin Alessandro Monti, ofiţer în armata piemonteză, cu un trecut militar din cele mai strălucite şi pe care ministrul Gioberti îl socotise vrednic să reprezinte interesele Patriei sale în Ungaria în împrejurări ca acelea, se înţelege dela sine că Dictatorul Kossuth, de acord cu ministrul său de războiu Görgey, aprobase numai decât numirea lui Monti în fruntea Legiunii italiene, căreia urmà să i se dea o nouă orânduire [1]); totodată Monti erà avansat la gradul de colonel.

In ziua de 1 Iunie 1849 Legiunea Italiană se putea considerà definitiv constituită sub această nouă comandă, numărând cam 1200 de oameni, împărţiţi în şase companii, la care se adăogà un escadron de cavalerie. Mai toţi cei ce o alcătuiau erau Italieni din Milano, Cremona, Bergamo, Brescia, Treviso, Vicenza, Padova, Pavia, Como, Venezia şi Rovigo.

Incă dela 25 Mai noul comandant Monti dăduse un ordin de zi către subalternii săi, în care nu omitea să amintească ura contra Austriei, care-i unea pe Italieni de Unguri, fiind încredinţat că ostaşii din Legiune vor şti să cinstească numele Italiei „pe pământul fraţilor maghiari". Şi apoi: „... Răzbunare este strigătul care vă vine de pe câmpurile voastre, de pela casele voastre potopite, nimicite de hoardele austro-croate; şi răzbunare fie strigătul vostru de luptă. Strângeţi-vă cu toţii în jurul steagului tricolor, în jurul acestui sfânt palladiu al libertăţii, cu un singur gând, cu un singur jurământ: moarte asasinului austriac, trăiască Ungaria, trăiască Italia" [2]).

Cât despre cavaleriştii italieni din Legiune, aceştia dăduseră dovada bravurei lor încă din iarna anului precedent, când, luptând în armata generalului Bem, se distinseseră în luptele dela Almaş şi dela Aiud, „unde singuri treispre-

---

[1]) Vigevano, *op. cit.*, p. 8.

[2]) Vigevano, *op. cit.*, p. 10.

zece cavalerişti italieni atacaseră şi puseseră pe fugă o ceată de câteva sute de Români, înarmaţi cu puşti şi coase" [1]).

Mai multe greutăţi se întâmpinaseră cu infanteriştii, care, la început refuzaseră să presteze jurământ de credinţă pe noua Constituţie maghiară, ba se opuseseră cu armele la înrolarea lor [2]). O bună parte dintre ei însă, isprăviseră prin a se împăcà cu gândul sa lupte în rândurile armatei generalului Bem, constituind astfel nucleul Legiunii italiene a colonelului Monti.

In legătură cu aceste fapte şi în dorinţa de a da o nouă explicaţie iniţiativei lui N. Bălcescu de a organizà o Legiune românească în Transilvania, este aci locul să amintim că se înjghebaseră în acelaş timp diferite alte Legiuni străine, pe lângă cea italiană. „Intr'adevăr, sunt cunoscute Legiunile: poloneză, germanică, a Vânàtorilor Tirolezi şi aceea a Capetelor de Mort din Viena, care au luptat alături de armata honvezilor. Cea mai importantă din toate erà însă Legiunea poloneză, comandată de colonelul Wysocki, care erà alcătuită din trei batalioane, dintr'un regiment de lăncieri, dintr'o baterie şi dintr'o companie de geniu. Menţionatele Legiuni străine fuseseră constituite încă din 1848, astfel cà luară parte la operaţiunile din iarna acelui an.

„Italienii, precum am văzut, serviră cauza libertăţii maghiare mai întâi în vechile unităţi ex-imperiale, ori în formaţiuni ungureşti. Abia în primăvara anului 1849 s'a luat hotărîrea de a-i strânge şi pe Italieni într'o Legiune specială, din care aveau să facă parte cei risipiţi prin diferitele formaţiuni militare ale honvezilor" [3]).

Injghebată în pripă, Legiunea de care ne ocupăm primea ordinul să plece la Szolnok şi de acolo la Seghedin, de unde, la 4 Iulie, Monti îi adresà lui Kossuth un raport, în legătură cu greutăţile ce întâmpinà încă cu organizarea definitivă a Legiunii şi cu felul în care se comportau unele detaşamente de Italieni, izolate în Transilvania, din care pricină se cerea încorporarea lor sub acelaş drapel.

De altfel şi Bălcescu, într'o scrisoare pe care i-o adresà

---

[1]) A. Marpicati, *l. c.;* Bettoni-Gazzago, *op. cit.,* p. 106 (decretul pentru decorarea cavaleristului L. Sonabelli, dat în Vidin, la 15 Sept. 1849).

[2]) Berkò, *op. cit.,* pp. 8 urm.

[3]) Berkò, *op. cit.,* p. 11.

lui I. Ghica la 6 Iulie 1849 şi în care nu uità să declare că „. .de va ţine, cum sper acuma, războiul, apoi voiu face legiunea, căci la aceasta zi şi noapte gândesc"[1]), aminteşte de greutăţile cu care avea de luptat în Ungaria prietenul său italian, ceea ce dovedeşte că, într'un fel sau altul, păstrau încă un neîntrerupt contact, iar veştile pe care le avusese dela Monti, lipsit încă de arme pentru legionarii săi[2]), îi vor fi dat desigur de gândit revoluţionarului român, care nu renunţase încă la planul fixat la Constantinopol, de acord cu Ghica şi cu ministrul Tecco.

In vreme ce Kossuth căutà să ajute, pe cât îi îngăduiau împrejurările, energicele cereri ale colonelului Monti, acesta se grăbea să adreseze subalternilor săi o înflăcărată proclamaţie (la 9 Iulie[3]), din care, bine înţeles, nu puteau lipsì fraze ca acestea: „Cauza pentru care luptaţi, este cauza libertăţii popoarelor împotriva jugului tiraniei... Soldaţi! vreau ca la fel cu fraţii noştri Unguri şi cu acei glorioşi compatrioţi ai noştri care se bat în Italia împotriva unui duşman comun — să cunoaşteţi şi să fiţi pătrunşi de comuna şi glorioasa cauză a Ungariei şi Italiei... Maghiarii şi Italienii, deopotrivă pângăriţi de Austria, au făcut o strânsă alianţă între ei şi vor luptà unii pentru alţii şi toţi, pentru o cauză comună: să doboare tirania austriacă... Soldaţi! dacă adevărat sânge italic curge în vinele voastre, trebue să fiţi mândri şi să vă înfioraţi, să strigaţi cu mine: La arme! Răzbunare!... Intr'acestea, prieteni! ce vă pot spune drept mângăiere e că: în clipa în care hoardele ruseşti au pornit să sprijine tiranii Habsburgi — în aceeaş clipă alianţa dintre Maghiari şi poporul din Roma, din Sardinià şi din Lombardo Veneto s'a cimentat însfârşit... Numele lui Kossuth, acest al doilea Crist al libertăţii, e binecuvântat de orice Italian, precum e venerat în Ungaria numele lui Mazzini al nostru, al lui Manin şi Azeglio...".

In vreme ce Austriacii, Ruşii şi Croaţii erau astfel stigmatizaţi la „stâlpul infamiei" de patriotica indignare a comandantului italian, Românii, care luptau totuşi împotriva Ungurilor,

---

1) *Scrisori*, ed. cit., p. 101.

2) După cum i se plângea lui Kossuth, la 6 Iulie 1849. Vezi textul scrisorii în Berkò, *op. cit.*, pp. 22 urm.

3) Textul în Berkò, *op cit.*, pp. 27 urm.

erau cruţaţi; căci Monti, caşi prietenul său Bălcescu, nădăjduia încă să se ajungă la o înţelegere între Kossuth şi Avram Iancu.

Acest apel al lui Monti fusese distribuit în vederea apropiatelor lupte din Transilvania, la care Legiunea eră chemată să ia parte. Dar Monti nu mai puţin se arătă preocupat atât de disciplinarea acelor formaţiuni alcătuite din prizonieri adunaţi de pretutindeni — din pricina actelor de insubordonanţă de care dăduseră dovada unii legionari, câţiva fuseseră împuşcaţi [1]) — cât şi de asigurarea unui număr cât mai mare de soldaţi, gata să intre în luptă (la 16 Iulie 1849 Legiunea număra totuşi abia treizeci de ofiţeri şi nouăsute cincizeci şi şase de soldaţi [2]).

Intre timp, deşi bătut la Sibiiu, la Bistriţa, la Făgăraş, la Turnu-Roşu şi la Braşov, generalul Bem nu se dădea învins, ţinând piept încercuirii şi presiunii austriacului Haynau dinspre Timişoara, a Ruşilor dinspre Nord, unde înfrângerile Ungurilor deveniseră din ce în ce mai preocupante, cautând zădarnic refugiu dincoace de Tisa, în părţile Oradiei.

Iată de ce intrarea în acţiune a Legiunii italiene nu mai putea zăbovì, în momente de grea cumpănă pentru cauza pe care piemontezul Monti o îmbrăţişase cu atâta ardoare.

LEGIUNEA ITALIANĂ IN TRANSILVANIA.

Evenimentele precipitându-se, în ziua de 29 Iulie colonelul Monti primise ordin să facă tot posibilul ca Legiunea să fie cât mai curând gata să înceapă lupta" [3]), urmând a face parte din trupele de rezervă de pe Tisa. Totodată lui Monti i se încredinţă comanda unei Divizii din Corpul de Armată al generalului Guyon. Comanda Legiunii îi eră deci încredinţată maiorului Decarlini [4]).

Comandamentul ungar pregătea într'acestea suprema şi inutila resistenţă dela Seghedin, sub urmărirea tot mai victorioasă a trupelor lui Haynau, când Divizia comandată de Monti tre-

---

1) A. Marpicati, *l. c.*
2) Berkò, *op. cit.*, p. 26.
3) Textul în Berkò, *op. cit.*, p. 31.
4) *Ibidem*, p. 33.

cea Tisa (în noaptea de 2—3 August 1849[1]), spre a produce o diversiune. Căci Imperialii căutau să treacă râul în apropiere de Magyarkanizsa, localitate lângă care se angajă o îndârjită bătălie, la care luară parte şi Legionarii italieni, siliţi însă curând să bată în retragere, cu destul de grave pierderi (treisute de soldaţi răniţi şi morţi[2]).

Fără a avea măcar răgazul necesar să se refacă, Legiunea italiană se vedea nevoită să susţină în ziua de 5 August furioasele atacuri ale lui Haynau, acoperind retragerea lui Dembinsky, pe care îl scăpă dela moarte sigură[3]). Iar în vreme ce demoralizarea şi panica puseseră stăpânire pe trupele maghiare, care se retrageau în dezordine spre Sud-Est, singură Legiunea italiană se pare că mai disputà avansarea Imperialilor, asigurând retragerea împreună cu puţinele formaţiuni maghiare care mai resistau.

După relatările istoricilor ei, ziua de 7 August 1849 avea să fie însă cea mai glorioasă, din scurta carieră a Legiunii italiene.

Cavaleria imperială isbutise să şarjeze husarii unguri până în satul Beşeneu (Besenyő), înţesat de trupe în dezordonată retragere şi de material de războiu. In mijlocul celei mai mari debandade, colonelul Monti, în fruntea Legiunii sale, isbutise să-i gonească pe asediatori, punând stăpânire definitivă pe acel sat.

Intre timp, Divizia pe care o comandase, se risipise cu totul. Luând iarăşi comanda Legiunii, prin resistenţa ce opuse şi în alte episoade similare, uşurase cu mult retragerea Ungurilor spre Timişoara, pentru ca în ziua de 8 August, nu departe de localitatea Ciacova (Csak) să merite elogiile unui ordin de zi, pentru bravura cu care respinsese — cinci zile de-a rândul — înteţitele atacuri, în mijlocul demoralizării şi confuziei generale. Apoi, în ziua de 9 August — hotărîtoare pentru întreaga campanie — „în timp ce Legiunea, conform ordinelor ce primise, se îndreptà spre Arad, tunurile începuseră de-odată să bată în părţile Timişoarei. Monti, fără să ezite o singură clipă, se îndreptă spre locul bătăliei şi ajungea acolo în momentul în care

---

1) *Ibidem*, pp. 35 urm.

2) A. Marpicati, *l. c.;* Vigevano, *op. cit.*, p. 15.

3) Vigevano, *op. cit.*, p. 16; Berkò, *op. cit.*, p. 37.

4) Berkò, *op. cit.*, p 40.

Ungurii erau zdrobiţi. Cu ai săi, colonelul italian opuse cea din urmă resistenţă şi Legiunea, rămasă atât de unită în jurul comandantului şi atât de disciplinată, disputà la Lugoj înaintarea Imperialilor, încât dădu timp conducătorilor revoluţiei maghiare şi resturilor armatei lor, să se refugieze pe teritoriul sârbesc şi otoman"[1]). Vom profità de altfel de prilejul ce ni se oferă, spre a vedea în ce fel înfăţişează această luptă din împrejurimile Timişoarei, istoricul militar italian Carlo Corsi, în cunoscuta sa *Istorie militară*[2]): „... Dembinsky luase poziţie pe drumul pe care venea Haynau, la Nord-Est de Timişoara, în spatele pârâului Nyarad, cu aripile sprijinite pe cele două sate. Grosul forţelor sale stăteau parte la adăpost în două păduri, parte desfăşurate între acestea. Haynau detaşase către Arad Corpul Schlick, ca să ţină piept trupelor maghiare care ar fi putut ameninţà pe acolo stânga. Nu ştia încă dacă Görgey ajunsese ori nu la Dembinsky; dar se gândea că, dacă acest lucru s'ar fi întâmplat, nici Ruşii lui Paskiewicz nu ar fi zăbovit să sosească şi că, în orice ipoteză, ar fi fost în avantajul său să grăbească loviturile, spre a nu da vreme duşmanului să-şi vină în fire şi să-şi adune forţele risipite. Ajuns în dimineaţa zilei de 9 în vederea armatei ungureşti şi recunoscând cele dispuse pe râul Nyarad, îşi desfăşură trupele şi stabili acolo lagărul, nevoind să dea lupta până ce nu şi-ar fi strâns forţele şi până ce n'ar fi avut veşti despre trupele detaşate pe drumul Arad—Timişoara. Dar către amiază, Ungurii îi atacară sentinelele avansate pe Nyarad. Nu era o simplă încăerare: inamicul înaintà în massă. Să oprească în faţă adversarul; să asigure aripa dreaptă lipsită de sprijin, cu o rezervă de Cavalerie; să prepare un mare bombardament împotriva centrului inamic şi să aştepte efectul manevrei învăluitoare a unui Corp de Armată (Liechtenstein), din dreapta sa spre stânga Ungurilor: acesta i-a fost planul. Lupta erà angajată, când veni Bem şi luă comanda. Băgă bine de seamă că partea slabă a Austriacilor erà dreapta ... Apar trupele lui Liechtenstein, care iau cu asalt satul pe care se sprijinea dreapta Ungurilor şi pun pe fugă întreaga aripă. Spaima şi vălmăşagul se propagă spre centru; stânga resistă încă, dar e şi ea dată peste cap. Bem că-

---

1) A. Marpicati, *l. c.;* vezi şi Bettoni—Gazzago, *op. cit.*, pp. 148 urm.

2) *Storia militare*, vol. II, ed. II, p. 119; cit. de Vigevano, *op. cit.*, p. 17.

zut uşor rănit, dar foarte contuzionat. Il credeau mort. Armata maghiară fuge dezordonată în jurul Timişoarei ...".

Pierderea acestei bătălii insemnà nu numai infrângerea complectă a lui Bem, dar şi inlăturarea oricărei resistenţe cu putinţă din partea Guvernului revoluţionar al lui Kossuth[1]).

Sosirea Legiunii italiene pe câmpul de luptă, în momentul în care trupele maghiare se retrăgeau în dezordine, nu mai putuse inlăturà acel desnodământ fatal. Cu toate acestea, resistenţa ce opuse Legiunea lui Monti înaintării victorioase a Imperialilor, ingăduì cel puţin salvarea capilor revoluţiei, cari, urmaţi de puţinele trupe rămase credincioase, fugiră în spre graniţa de atunci a Impărăţiei Otomane, în Serbia, de altfel împreună cu ce mai rămânea din Legiunea italiană.

Mai înainte de a se preda la Şiria (Vilagos), în ziua de 11 August 1849, Kossuth găsea răgazul necesar să-i adreseze colonelului Monti o scrisoare, în care-şi exprimà toată recunoştinţa sa şi a tuturor revoluţionarilor, pentru colaborarea de arme dintre cele două popoare[2]). Renunţând la dictatură în ziua de 11 August şi urmat de puţinii demnitari ce mai rămăseseră alături de el până la sfârşit, împreună cu resturile Legiunii italiene şi poloneze, Kossuth pornea pe calea unui îndelungat exil, retrăgându-se la Vidin, de unde adresà plenipotenţiarilor săi din Paris şi Londra, o lungă şi jalnică scrisoare explicativă, din care ni se pare nimerit a reproduce aci pasagiile care se referă la ultimele zile ale revoluţiei din Transilvania[3]): „... Am dat fuga la Lugoj, spre a vedea ce ar mai fi putut sperà Patria, dacă Görgey ar fi trădat. Drumurile erau pline de fugari: eu însumi am adunat mai multe mii. Am găsit la Lugoj o armată încă destul de numeroasă, dar care, după cum mi-au spus unii din cei mai bravi generali, ar fi luat-o la fugă numai cât ar fi auzit bubuitul tunului. Toţi au fugit: ofiţerii înaintea tuturor. Armata erà înfometată, lipsită de bani; şi am văzut limpede că, dacă Görgey s'ar fi predat, nici Dumnezeu n'ar fi putut ţine la un loc, nici o zi şi o noapte, trupele ce se găseau în Lugoj; precum nici acele din

---

1) Berkò, *op. cit*, p. 42.

2) Textul în Bettoni—Gazzago, *op. cit.*, pp. 148 urm. şi Vigevano *op. cit.*, p. 19.

3) M. Menghini, *L. Kossuth nel suo carteggio con G. Mazzini*, Aquila, 1921, p. 13.

Transilvania, care, în ultimele zile, pierduseră o bătălie după alta şi unde partidul reacţionar erà mai numeros.

„Nevoind să se uzeze de prezenţa mea, spre a se lua o hotărîre disperată, m'am îndreptat către Orşova, ca să asigur trecerea acelora care ar fi preferat exilul sclăviei.

„Imi rămânea de ales între două lucruri: linişte a mormântului, sau sfâşietorul martirolog al exilului. Mă îndemnà spre cea dintâi scârba de o viaţă grea de atâtea întâmplări şi în care abia dacă mă bucurasem de vreo plăcere: însă îndatorirea de cetăţean, de patriot, de tată de familie, mă îndemnà să plec fruntea în faţa celei de-a doua soluţii ... De aceea am ales exilul şi am venit în Turcia, pentru ca mai apoi să mă duc la Londra ...".

Cât despre colonelul Monti şi Legionarii săi, în număr de abia 450, la 20 August 1849 se retrăseseră la Orşova[1]), de unde se şi grăbise a se pune în legătură cu Cerruti, agentul piemontez dela Belgrad, în tovărăşia căruia fusese trimis în Orient.

Legionarii italieni erau într'o stare de plâns, istoviţi, nemâncaţi, aproape goi. Autorităţile sârbeşti se grăbiseră să-i dezarmeze, iar Monti, simţind întreaga răspundere, nu se mulţumise să adreseze un memoriu principelui Alexandru al Serbiei, prin care cerea ajutoare şi ocrotire (după ce adresase o înflăcărată proclamaţie de rămas bun Naţiei maghiare[2]), ci lua grabnice măsuri pentru retragerea Legionarilor în Turcia, de teama răzbunării Austriei, ai cărei supuşi erau.

Kossuth, cu Statul său Major se aflà la Vidin, după ce fusese trecut de autorităţile turceşti pe teritoriul nostru. Spre Vidin se îndreptà deci şi Monti cu ai săi, în aşteptarea unei posibilităţi de repatriere în Piemont.

MONTI CU LEGIONARII SĂI LA VIDIN, LA GALLIPOLI, IN SARDINIA.

Ajuns în lagărul dela Vidin; bine primit de autorităţile otomane (care refuzaseră a-i predà Ruşilor pe refugiaţii politici din Ungaria); bucurându-se mai ales de sprijinul lui Fuad-

---

[1]) Bettoni—Gazzago, *op. cit*, pp. 160 urm.

[2]) Textul în Vigevano, *op. cit.*, pp. 20 urm.

Effendi, trimisul Sultanului în Principate (diplomat cu care Monti avu în acest răstimp un schimb de scrisori[1]), grija comandantului a fost să asigure nenorociţilor subalterni o soartă cât mai clementă şi o grabnică repatriere. In acest scop adresà cereri desnădăjduite nu numai ministrului piemontez dela Constantinopol, Romualdo Tecco[2]), — acelaş care pusese de fapt la cale înjghebarea Legiunii italiene din Ungaria —, dar chiar şi ministrului D'Azeglio, ori generalului Lamarmora din Torino. Iar din pricina refuzului Sublimei Porţi de a predà Austro-Ruşilor refugiaţii dela Vidin, fuseseră suspendate raporturile diplomatice dintre acele trei Puteri.

Intre timp îşi făcuse apariţia în lagăr un emisar austriac; acesta isbutì să convingă o bună parte dintre ofiţerii şi soldaţii unguri să se întoarcă în Patrie, urmând a fi reprimiţi, fără pedeapsă, în rândurile armatei imperiale. Alături de Unguri, se împăcaseră cu această soluţie şi câţi-va dintre Legionarii lui Monti. Iar alţii, urmând exemplul generalului Bem, trecuseră la Mahomedanism, spre a putea fi primiţi în armata Sultanului.

Din fericire, în ziua de 1 Noemvrie 1849 Monti primea ordinul mult aşteptat de a se îmbarcà cu toţi legionarii săi, urmând a se strămuta la Gallipoli, în timp ce se studiau mijloacele pentru repatrierea lor definitivă.

Plecând din Vidin, despărţirea de Kossuth — care, împreună cu resturile trupelor maghiare şi ale Legiunii poloneze, urmà să fie internat la Şumla şi mai apoi la Kutahia — fusese din cele mai dramatice[3]).

Sosiţi la noua lor destinaţie, legionarii lui Monti aveau să mai rămână la Gallipoli patru luni, bucurându-se de o deosebită solicitudine din partea autorităţilor turceşti[4]). In acest timp baronul Tecco desăvârşea tratativele pentru repatrierea lor în Sardinia, prin mijlocirea Guvernului piemontez, prezidat în acel răstimp de Massimo D'Azeglio.

Deocamdată, colonelul Monti nu se îngrijea numai de menţinerea disciplinei între compatrioţii săi, dar — pe lângă prile-

---

1) Bettoni—Gazzago, *op. cit.*, pp. 171 urm.

2) In legătură cu aceste fapte, cfr. şi I. Ghica, *Amintiri din pribegie dela 1848*, Bucureşti, Socec, 1890, pp. 739 urm.

3) Bettoni—Gazzago, *op. cit.*, p. 214.

4) Vigevano, *op. cit.*, p. 25.

jul ce i se oferise la Gallipoli de a lua in căsătorie pe fiica unui agent diplomatic englez — nu încetà să mijlocească tratativele, din ce în ce mai stăruitoare, care se duceau între exilatul Kossuth dela Kutahia şi alt ilustru exilat: Giuseppe Mazzini[1]).

La finele lui Ianuarie 1850 Guvernul piemontez dăduse însfârşit ordinele necesare Legaţiei din Constantinopol, în vederea repatrierii Legiunii. Pentru moment însă lipseau mijloacele materiale întru aducerea la îndeplinire a acestei măsuri, mijloace materiale care îi fuseseră puse la îndemâna lui Monti abia după o lună. Căci Poarta se oferise să transporte legionarii cu o corabie, până la Cagliari, capitala Sardiniei, insula din Marea Tireniană, care făcea pe atunci parte integrantă din Regatul Piemontului. Acea corabie părăsise apele turceşti în ziua de 14 Martie 1850, pentru ca — prin Malta — să ajungă la destinaţie la 5 Mai din acelaş an[2]).

La 14 Iunie colonelul Monti îşi lua rămas bun dela tovarăşii sai de arme şi nenorociri, Legiunea urmând a se desfiinţà[3]), iar cei care o alcătuiseră, să-şi ducă mai departe zilele cu greutăţile pe care le înfruntau în acei ani de răstriște atâţia patrioţi şi luptători italieni.

Cât despre baronul Alessandro Monti, el avea să-şi mai ducă zilele până la 24 Mai 1854, îndurerat că nu fusese reprimit în rândurile armatei piemonteze; chinuit de o nesuferită boală: retras pe Riviera Liguriei — unde primise însărcinarea să conducă un penitenciar —; gata să-şi mai încerce norocul într'o nouă aventură militară, organizând o Legiune italiană în Urugay[4]); păstrând încă raporturi epistolare cu revoluţionarii unguri, în deosebi cu mult admiratul Kossuth, pe care se străduia din răsputeri să-l apropie de Giuseppe Mazzini[5]).

---

1) *Conspiratori*, etc., p. 42.

2) Vezi *Marzocco*, 1929, no. 39, p. 4; Michel Ersilio, *Il colonnello Al. Monti e la „Legione Italiana" da Vidino a Cagliari (1849—1850)*, Cagliari, Ledda, f. a.; A. Marpicati, *l c.;* A. Vigevano, *op. cit.*, p. 26; Berkò, *op, cit.*, pp. 59 urm.

3) Berkó, *op. cit.*, p. 60.

4) Bettoni—Gazzago, *op. cit.*, pp. 254 urm.

5) Vezi schimbul acesta de scrisori, în E. Kastner, *Mazzini e Kossuth* Firenze, Le Monnier, 1929, pp. 30 urm., 83, 99, 141, 153 urm., 181 urm; M. Menghini, *op. cit.*, pp. 20 (no. 1), 30, 34.

In felul acesta lua sfârşit încercarea unora dintre factorii determinanţi ai Risorgimentului italian, de a consolidà colaborarea dintre Piemont şi unele popoare din Impărăţia Habsburgică, de sub stăpânirea căreia să străduiau să se emancipeze deopotrivă.

Incercarea aceasta nu avea să rămână izolată. Nu va trece mult şi se va pune la cale organizarea unei Legiuni maghiare în Italia, sub auspiciile lui Garibaldi. Despre soarta acestei Legiuni şi despre repercusiunile pe care le-a avut colaborarea dintre Italieni şi Ungurii lui Kossuth asupra evenimentelor în legătură cu Unirea Principatelor, am avut însă prilejul să ne ocupăm în de-aproape, în lucrarea noastră intitulată „Conspiratori şi conspiraţii în epoca Renaşterii politice a României".

* * *

După cum s'a văzut, precipitarea evenimentelor din Ungaria, în legătură cu campania din 1849, nu îngăduise Legiunii lui Monti să ia parte efectivă la luptele din Transilvania, decât în faza lor finală şi numai întâmplător. Iată însă că printre ofiţerii italieni, înrolaţi în armata austriacă — de oarece erau din acele părţi din Nordul Italiei, supuse încă Austriei — se aflà, cu garnizoana în Cluj, căpitanul Antonio Beltrami, care luptase în rândurile Secuilor răsculaţi împotriva Românilor lui Avram Iancu, deci a Austriacilor şi dela care a rămas o amănunţită relaţiune asupra acestor lupte, încă nesemnalată. O vom reproduce în cele ce urmează, reţinând în deosebi acele pasagii care interesează mai de-aproape istoria revoluţiei româneşti din 1848—49. De altfel, vom menţionà faptul că autorul acestei relaţiuni, tânărul căpitan Beltrami, făcuse parte din Legiunea colonelului Monti — în calitate de „căpitan în Statul Major" — în a doua parte a nefericitei campanii din Banat. De îndată ce Legiunea, după amintitele peripeţii, ajunsese la Cagliari, Beltrami se apucase numai decât să-şi redacteze memoriile, spre a le publicà — sub titlul: „Lotte della Libertà-Storia della Transilvania del 1848—1849 — în „La Concordia" din Torino (Anul III, 10 August 1850, nr. 189 urm.), datându-le din Cagliari, la 15 Iulie 1850. Dedicaţia erà pentru Monti.

CONTRIBUŢII LA ISTORIA MISIUNII LUI A. PANU IN APUS

(1864)

de

OLIMPIU BOITOŞ

Scrisorile ce publicăm sunt menite să sporească informaţiile de până acum despre acţiunea intreprinsă de „comitetul de răsturnare" pentru discreditarea lui Cuza Vodă în opinia publică a ţărilor din Apus. Ele sunt toate din vara anului 1864. Din cuprinsul lor înţelegem că zelul lui Anastasie Panu, delegatul comitetului de răsturnare, era mai mare decât îl bănuia Xenopol[1]), şi mai ales putem aprecia ajutorul ce i l-a dat în această imprejurare un publicist dela Paris, al cărui nume i-a scăpat lui Xenopol, şi anume *Armand Levy*, căruia îi sunt adresate aproape toate scrisorile[2]).

Călătoria lui Panu în Apus se decisese în cercul liberalilor radicali încă din vara anului precedent[3]).

După o sesiune parlamentară agitată, în decursul căreia înverşunarea opoziţiei împotriva domnitorului se manifestase prin acte publice, ca acel amendament la proiectul de răspuns la adresa tronului, prin care se criticau cu asprime cei patru ani de domnie ai lui Cuza, în primăvara anului 1863 poziţiile celor două forţe adverse se desenau cu preciziune. Pe de o parte domnitorul, nesocotind sistematic voinţa parlamentului şi lăsând să se acrediteze în opinia publică svonul despre tendinţa lui de a domni prin

---

1) *Istoria Românilor din Dacia Traiană.* Ediţia III. Vol. XIV, p. 18 şi urm.

2) Originalul lor se află la Muzeul A. Mickiewicz dela Paris, în dosarul nr. 1035, care conţine corespondenţa lui Armand Levy.

3) Xenopol, *o. c.* Vol. XIII, p. 164.

guvern personal, călcând constituţia, pe de altă parte opoziţia constituţională, formată, printr'o coaliţie „monstruoasă", din membrii de dreapta ai camerii şi cei din extrema stângă, urmărind deopotrivă detronarea domnitorului, cei dintâi pentru ideile lui democratice, potrivnice intereselor lor de castă, iar ceilalţi tocmai din cauza nerespectării regimului constituţional. Aceştia din urmă doriau să vadă respectate în patria lor toate formele constituţionale, aşa cum erau ele aplicate în patria de origină a acestui regim, în Anglia, şi erau în stare să refuze discuţia unui proiect de lege care, în fond, răspundea mai mult decât oricare altul tendinţelor lor sociale, cum era proiectul de lege al reformei agrare, din cauză că fuseseră nesocotite unele amănunte de parlamentarism practic. Iar acţiunea pentru detronarea lui Cuza li se părea îndeajuns de justificată prin împrejurarea că alegerea domnitorului pământean se făcuse numai cu scopul înfăptuirii unirii celor două Principate, domnia lui având astfel caracterul unei stări de tranziţie, în vederea pregătirii terenului pentru o dinastie străină stabilă. Domnul însuşi interpretase astfel alegerea sa şi întărise această părere printr'o declaraţie publică[4]).

De aceea, curând după închiderea sesiunii parlamentare din primăvara anului 1863, lui Anastasie Panu i se încredinţează misiunea de a merge în Austria, Franţa şi Anglia, „spre a cerca, dacă la caz de vacanţă a gospodaratului şi a instituirii unui guvern provizoriu, Principatele puteau fi expuse unei interveniri colective sau separate, şi dacă ele pot nădăjdui a dobândi un principe străin"[5]). Călătoria s'a amânat însă până în primăvara anului următor.

Panu pleacă în Apus în cursul lunii Martie a anului 1864[6]), deci înainte de a se fi produs lovitura de stat, suprema dovadă ce a dat Cuza în cursul domniei sale despre tendinţa de a nesocoti regimul constituţional.

Emisarul comitetului de răsturnare avea o însărcinare destul de grea. Din propria lui însemnare, citată mai sus, reiese numai una din ţintele acestei călătorii, şi anume sondarea terenului pe lângă guvernele ţărilor apusene asupra urmărilor ce

4) Id., *ibid.* Vol. XII, p. 307.

5) Id., *ibid.* Vol. XIII, p. 164—165, după o însemnare găsită în hârtiile lui A. Panu.

6) Id., *ibid.*

le-ar putea avea detronarea. Din scrisorile ce reproducem se vede însă că el trebuia să caute a influenţa şi opinia publică a acestor ţări, mai ales prin intermediul presei, împotriva domnitorului român. Acţiunea lui era identică cu aceea dusă de compatrioţii săi înainte cu zece ani şi mai bine, împotriva domnilor regulamentului organic şi, pe urmă, împotriva celor ieşiţi din regimul convenţiei dela Balta Liman.

La fel cu predecesorii săi, Panu îşi fixase Parisul drept centru de greutate al acţiunii. Ajutoarele lui din ţară erau: principele Dimitrie Ghica, preşedintele comitetului de răsturnare, şi mai ales C. A. Rosetti şi Eugeniu Carada, prieteni intimi şi tovarăşi politici. La Paris îşi asigură concursul publiciştilor Henri Martin, d'Alton Shee şi E. Forcade[7]), la numele cărora trebue să-l adăogăm şi pe acel al lui Armand Levy. Mai târziu a plecat şi Carada la Paris, ca să-i stea într'ajutor, iar un al doilea compatriot ce se afla în capitala Franţei, principele Grigore Sturza, îi dădea sfaturi prin scrisori[8]).

Ajutorul publiciştilor francezi era foarte preţios. In rândul întâi, prin articolele lor ei puteau influenţa atât opinia publică din Franţa cât şi oficialitatea, comentând evenimentele din România într'un mod nefavorabil domnitorului. H. Martin scria la ziarul *Le Siècle,* iar E. Forcade nu era numai colaboratorul revistei *La Semaine Financière*[9]), ci şi redactorul cronicei politice dela *Revue des Deux Mondes.* Ei îi mai puteau face însă şi alte servicii. Astfel, H. Martin, care avea legături în Anglia, i-a dat lui Panu, când acesta a plecat la Londra, scrisori de recomandaţie către câţiva bărbaţi politici englezi, cari scrisori i-au făcut bune servicii[10]).

A. Levy avea menirea să comunice ziarelor parisiene democratice veştile din România şi comentariul lor aşa cum ieşea din condeiul lui Panu, Rosetti şi Carada. Vom vedea mai târziu că el a şi avut succes în această întreprindere. Un alt ajutor, tot atât de important, îl dădea Levy la redactarea în franţuzeşte a broşurilor de propagandă, ce-i erau necesare lui Panu mai cu seamă la Londra. Nu avem date suficiente pentru a identifica broşurile redactate de Panu în colaborare cu Levy, în epoca

---

[7]) Id., *ibid.* Vol. XIV, p. 18—19.

[8]) Id., *ibid.*

[9]) Id., *ibid.*

[10]) Anexa nr. 4.

aceasta, dar din scrisorile ce reproducem reiese neîndoios că ele erau mai multe[11]). Unele se vor fi tipărit, iar altele nu[12]). In orice caz, A. Levy era un expert în această privinţă. El a publicat, atât înainte de această dată cât şi mai târziu, o mulţime de broşuri referitoare la stările dinlăuntru şi cele dinafară deopotrivă, ale Principatelor române.

* * *

După vreo trei luni de şedere în capitala Franţei, în care timp evenimentele din ţară i-au furnizat din belşug material de propaganda, Panu a plecat la Londra. Aici, el a căutat să-şi facă legături cu anumiţi oameni politici, spre a face presiuni asupra guvernului englez. In scrisoarea din 25 Iunie [13]) vorbeşte despre o intrevedere cu deputatul Gregory, un cunoscător al stărilor din Europa răsăriteană. Guvernul englez nu dădea nici un semn despre intenţia lui de a interveni în chestiunea regimului din România, dar Panu mai avea nădejde. Trei zile mai înainte[14]) se gândea cu parere de rău că dacă n'ar fi fost la ordinea zilei conflictul provocat de ocuparea Schleswig-Hollsteinului, ar fi făcut ispravă în capitala Angliei.

Dar guvernul englez, nu numai că n'a luat atitudine împotriva regimului lui Cuza, ci după aranjamentul intervenit la Constantinopol între domnitorul român şi guvernul otoman s'a grăbit să recunoască situaţia de fapt, ceeace, de altfel, n'au întârziat prea mult să facă nici celelalte puteri mult mai interesate în cauză[15]).

Panu a mai rămas totuşi la Londra până în Septemvrie. Avea nădejdea că măcar la redeschiderea parlamentului englez

---

[11]) Anexele nr. 1, 4, 11 şi 12.

[12]) Xenopol, *o. c.* Vol. XIV, p. 20 citează patru broşuri de propagandă franceze, tipărite toate în decursul anului 1864, şi anume:

a) *La France, le prince Couza et la liberté en Orient.* Paris 1864, p. 22;

b) *Suppression du régime constitutionnel en Roumanie.* 1864, p. 13;

c) *Dissolution de l'assemblée roumaine et expulsion des députés.* Paris, 1864, p. 25;

d) *Notes sur les Principautés-Unies de Moldavie et de Valachie.* Paris, 1864, p. 31.

[13]) Anexa nr. 5.

[14]) Anexa nr. 4.

[15]) Xenopol, *o. c.* Vol. XIV, p. 16.

se va porni o discuţie asupra problemei care-l interesa şi guvernul va fi dezavuat pentru consimţământul dat cu privire la aranjamentul din Constantinopol. In vederea acestui eveniment îi cerea lui Levy să pregătească o nouă broşură. Aceeaşi scrisoare[16]) exprima însă şi o oarecare oboseală şi chiar un început de descurajare. Se pare că în acel timp domnitorul român plănuia o călătorie în apusul Europei şi Panu îşi închipuia că, printr'o risipă de bani vrednică de un „potentat", Cuza va spulbera tot efectul propagandei sale, făcută cu o cheltuială de abia câteva mii de franci. Scrisoarea următoare[17]) — ultima — nu mai păstrează nici o urmă din nădejdea ce nu-l părăsise cu totul data trecută.

* * *

Dacă asupra guvernelor din Franţa şi Anglia acţiunea lui Panu n'au avut nici un efect, influenţa ei asupra presei parisiene se poate dovedi. In afară de persoanele amintite odată[18]), au fost puşi în mişcare, spre acest scop, şi alţi cunoscuţi dela Paris ai celor trei fruntaşi radicali, publicişti sau prieteni ai publiciştilor cu influenţă. Scrisoarea lui Rosetti din 22 Iunie[19]), după cum reiese din ultima frază, nu era adresată lui Levy, ci unui prieten comun al lor, informat deci şi acesta despre evenimentele din România, iar în scrisoarea din 31 August[20]), îi aminteşte pe Mickiewicz şi pe Bataillard, doi prieteni mai vechi, dinainte de revoluţia dela 1848.

Pe compatrioţii noştri angajaţi în această acţiune îi interesau mai puţin cotidianele oficiale decât cele de opinie publică, şi mai cu seamă acelea cari aveau o atitudine politică democratică. Aceasta pentru motivul uşor de înţeles că numai ele puteau fi impresionate de o campanie purtată în numele principiilor democraţiei nesocotite de domnitorul român, — căci aceasta era ideea de bază a acţiunii lui Panu şi a tovarăşilor săi.

In privinţa aceasta, periodicele mari dela Paris pot fi împărţite în două categorii: unele cari au avut permanent o atitudine critică faţă de persoana domnitorului român şi a felului

---

16) Anexa nr. 11.
17) Anexa nr. 12.
18) V. pag. 445.
19) Anexa nr. 7.
20) Anexa nr. 10.

cum înţelegea el să domnească, iar altele cari, la început cel puţin, au pastrat o atitudine de expectativă, dacă nu chiar de bunăvoinţă.

Le Siècle se mărginea la început să reproducă informaţiile telegrafice primite dela Bucureşti, cari erau în cea mai mare parte favorabile lui Cuza. Ziarul acesta avea un redactor competent pentru problemele din Europa orientală, pe A. Ubicini, care cunoştea de aproape oamenii şi stările dela noi[21]). In curând intervin însă în discuţie alţi redactori, cari îl judecă pe Cuza cu asprime, după normele democraţiei. In editorialul din 18 Mai, Emile de la Bédollière scria că încercarea domnitorului român de a modifica convenţia dela Paris precum şi legea electorală, fără consimţământul parlamentului, este un început de dictatură. In cursul lunilor Iunie şi August apoi, când editorialul era semnat de Taxile Delord, critica era şi mai aspră, iar în articolul din 17 Iunie[22]), în care se condamna călătoria lui Cuza la Constantinopol, pentru faptul că ea „confirma dreptul de suzeranitate al Porţii, împotriva căruia patrioţii români au protestat totdeauna", precum şi în acela din 28 August[23]), despre măsurile represive îndreptate împotriva opoziţiei liberale, se pot simţi urmele propagandei făcute de A. Panu şi tovarăşii săi. De altfel Taxile Delord era vizat în mod special într'o scrisoare a lui Rosetti[24]).

Le Temps, mai rezervat şi el la început, deşi cuvântul dictatură apare curând în editorialele semnate chiar de directorul ziarului, A. Nefftzer[25]), aducea elemente preţioase de judecată prin scrisorile desvoltate primite dela un colaborator din Bucureşti[26]). In general acest ziar dădea dovadă de mai multă cumpănire în părerile exprimate. Apăra principiile democratice nesocotite de domnitorul român, dar totdeauna se întreba dacă e posibil ca acest regim să fie introdus în România, şi în ce măsură. In scrisorile dela Bucureşti se vorbea de nevoia unei educaţii a poporului în vederea pregătirii lui pentru reformele democra-

---

[21]) Informaţiile referitoare la România şi la Serbia se publicau cu menţiunea: „Pour extrait: A. Ubicini".

[22]) Anexa nr. 21.

[23]) Anexa nr. 27.

[24]) Anexa nr 10.

[25]) V. de pildă nr. din 16—17 Mai.

[26]) Anexele nr. 18, 22 şi 24.

tice ce se impun şi de o schimbare a moravurilor, care trebue să premeargă noua ordine socială. Cu tot cumpatul judecaţii sale, corespondentul din Bucureşti strecura însă în scrisorile sale sentinţe severe împotriva lui Cuza. In întâia scrisoare chiar, din 5 Iunie, spunea printre altele:

„Să nu ne lăsăm seduşi de cuvinte: principele vorbeşte în numele libertăţii, dar începe cu suprimarea ei, în presa, întruniri, precum şi în ceeace priveşte drepturile individuale. El proclamă legea interesului obştesc, dar, spunând că are de gând să-i dea ţării mai multă libertate, începe prin a o încătuşa şi mai mult"[27]).

In cursul lunilor August şi Septemvrie, un alt redactor, Edouard Hervé, are o atitudine permanent critica cu privire la actele guvernului român, polemizând chiar cu ziarul *L'Opinion Nationale,* care era favorabil lui Cuza[28]).

Presa parisiană era unanimă în considerarea ziarului *Journal des Débats* drept cel mai neînduplecat potrivnic al regimului cu tendinţe dictatoriale adoptat de Cuza. Cu toate acestea, în cursul lunii Mai, în coloanele acestui ziar se publică articole de atitudini diferite. Câtă vreme redactorul J. J. Weiss — citat şi el în scrisoarea lui Rosetti din 31 August[29]) — ironiza guvernul român pentru încăpăţinarea lui de a păstra puterea, împotriva voinţei parlamentului[30]), iar cu două săptămâni mai târziu se mira că se mai găsesc ziare democratice în stare să felicite pe domnitorul român pentru lovitura de stat[31]), un alt redactor, Ernest Dottain, căuta să pună în lumină mai cu seama patriotismul lui Cuza şi spiritul său democratic[32]).

Adevărul este că nici unul dintre ziarele democratice dela Paris n'a urmărit cu atâta staruinţă, ca *Journal des Débats,* evenimentele din România din vara anului 1864, iar tonul binevoitor faţă de Cuza s'a pierdut în curând. In lunile următoare, acelaşi E. Dottain, ajutat şi de alţi redactori — L. Alloury şi F. Camus — a urmărit pas cu pas acţiunea guvernului român, găsind permanent cuvinte de condamnare categorică.

---

27) Anexa nr. 18.
28) Anexele nr. 26 şi 29.
29) Anexa nr. 10.
30) Editorialul din 6 Mai.
31) Editorialul din 19 Mai.
32) V. nrele din 23 şi 28 Mai.

Legea agrară a lui Kogălniceanu este pe larg analizată, articolele din *Journal des Débats* servind, în această privinţă, drept material informativ celorlalte ziare dela Paris[33]).

Informaţiile favorabile domnitorului român, din alte periodice, erau desminţite sistematic în coloanele acestui ziar. In editorialul din 15 Octomvrie[34]), în care se reproduce aproape cuvânt de cuvânt scrisoarea lui Rosetti din 31 August, cu povestirea pe larg a ingerinţelor săvârşite de administraţie în timpul alegerilor[35]), este o dovadă neîndoielnică despre efectul acţiunii lui Panu şi a tovarăşilor săi asupra ziarului *Journal des Débats*.

O atitudine categoric potrivnică lui Cuza şi guvernului său a avut şi E. Forcade, cronicarul politic al revistei *Revue des Deux Mondes*, care a discutat evenimentele din România în patru cronici, dovedind o judecată sigură, întemeiată pe o serioasă informaţie[36]).

Singurul dintre ziarele democratice parisiene care l-a apărat pe Cuza cu tărie, este *L'Opinion Nationale*.

Atitudinea acestui ziar, înfiinţat de deputatul Quéroult, era cunoscută de mai înainte. Pe el îl vizau în rândul întâi cei trei tovarăşi în acţiunea lor de propagandă întreprinsă în presa parisiană. E. Carada, în scrisoarea lui din 27 Mai[37]), după ce vorbeşte despre situaţia ziarului *Românul*, ameninţat cu suspendarea şi despre persecuţiile la cari era expusă mama Goleştilor, ca pe vremea ocupaţiei ruseşti, sfârşeşte aşa: „Iată guvernul d-lui Quéroult!", cu alte cuvinte, iată guvernul agreat de ziarul d-lui Quéroult. Mai târziu, vorbind despre regimul împovărător la care sunt expuşi Polonii din România, sfârşeşte din nou cu o astfel de exclamaţie:

„Iată protecţia trâmbiţată de *L'Opinion Nationale!* Deputatul parisian poate fi voios, România are un guvern pe placul său"[38]).

Panu însuşi se referea la acest ziar, vorbind în scrisoarea

33) F. Camus numea această lege „la spoliation organisée". (Editorialul din 12 Septemvrie.)

34) Anexa nr. 30.

35) Anexa nr. 10.

36) Anexele nr. 17, 20, 23 şi 25.

37) Anexa nr. 2.

38) Anexa nr. 8.

nedatată despre soarta Polonezilor din Principatele Unite[39]).

Este cât se poate de semnificativ, şi în acelaşi timp o alta dovadă indiscutabilă despre succesul acţiunii la care se angajaseră Rosetti, Panu şi Carada, faptul că, după ce *L'Opinion Nationale* l-a apărat pe Cuza luni dearândul de atacurile presei parisiene şi i-a elogiat toate reformele decretate în primavara anului 1864, la un moment dat şi acest ziar s'a simţit îndemnat să facă rezerve pentru anumite acte ale guvernului român. Intr'adevăr, în editorialul din 31 August, acelaşi redactor J. Labbé, care publicase o serie de articole dintre cele mai elogioase pentru domnitorul român[40]), cu toate că recunoştea încă odată caracterul democratic al reformei agrare decretate de Cuza, adăoga numai decât această constatare indicând o schimbare de atitudine:

„De ce trebue oare ca entuziasmul nostru pentru o revoluţie atât de îndreptăţită, atât de radicală să fie stins dintr'odată de politica de apăsare practicată de principele Cuza?!

Ziarul *Libertatea*[41]) suprimat, voturile candidaţilor guvernului distribuite acasă de poliţie, profesorii de fizică şi chimie destituiţi pentrucă n'au voit să se facă agenţi electorali, acestea sunt actele cari ne-au scăzut entuziasmul pentru reformele sociale ale principelui şi ale guvernului său"[42]).

In nrele următoare ale ziarului nici nu vom mai găsi articole cu comentarii asupra evenimentelor din România. Simple reportagii informative, sau telegrame ale agenţiei Bullier, e tot ce se mai poate găsi referitor la ţara noastră în coloanele acestui ziar, până la sfârşitul anului 1864.

* * *

Când a apărut nrul din 15 August al revistei *Revue des Deux Mondes*, cu cronica cea mai desvoltată a lui Forcade[43]), Levy i-a trimis un exemplar lui Panu la Londra. Cetind articolul lui Forcade, Panu a avut un moment de satisfacţie. El îi scria lui Levy:

„Am primit astăzi *La Revue des Deux Mondes*. Iţi mul-

---

39) Anexa nr. 1.
40) Anexele nr. 15 şi 16.
41) Ziarul tipărit de C. A. Rosetti după suspendarea *Românului.*
42) Anexa nr. 28.
43) Anexa nr. 25.

ţumesc. Cred că cele două pagini de Forcade răscumpără cu prisosinţa misiunea mea în strainătate. A spus tot ce era de dorit să fie spus"[44]).

Mai departe amintea apoi o scrisoare ce a primit dela Victor Hugo, cu promisiunea poetului de a se face apăratorul „autonomiei şi al libertaţii româneşti", două bunuri ce păreau a fi în primejdie din cauza conduitei politice a domnitorului român.

Al doilea obiectiv al misiunii lui Panu a fost deci atins. Presa parisiana democratica şi-a făcut datoria, după dorinţa compatrioţilor noştri îngrijoraţi. Agentul diplomatic al României, colonelul Ion Alecsandri, a fost nevoit să intervină spre a slăbi efectul acestei acţiuni daunătoare bunului nume al domnitorului şi politicei oficiale a ţării sale. In scrisoarea din 29 Iunie către şeful de cabinet al lui Cuza, agentul raporta despre stăruinţele sale în aceasta privinţă şi se referea în deosebi la intervenţia făcută pe lângă ziarul *Le Siècle*[45]).

Avem astfel şi o recunoaştere oficiala a succesului, parţial cel puţin, al misiunii lui Panu.

---

[44]) Anexa nr. 11.

[45]) R. V. Bossy, *Agenţia diplomatică a României în Paris şi legăturile franco-române sub Cuza Vodă.* Buc. 1931. p. 357.

Ion Alecsandri scria:

„Je ne sais si vous aurez eu le temps de voir les journaux de Paris, ces derniers temps. Moi j'ai du m'en occuper beaucoup et cela dès le moment ou les affaires du 2 mai sont venues, en quelque sorte, sommer chacun de prendre une attitude décisive pour ou contre le Prince. Ce que j'ai pu faire pour déterminer des adhésions ou du silence serait trop long à dire..."

ANEXE

1. A. Panu către A. Levy

Le samedi.

Monsieur Levy,

Je suis toujours malade, obligé de garder la chambre. Je viens de recevoir une lettre de Moldavie qui m'annonce l'expédition d'une troupe de gendarmes pour mettre, dit-on, à la raison des Polonais qui se trouvent dans les environs de Romano (ville de Moldavie). La généreuse conduite du Prince Couza pour les Polonais commence donc à changer! Que dira alors l'*Opinion Nationale?* Il faudra envoyer des brochures aux députés et aux sénateurs les plus distingués.

Tout à vous

Pano.

2. E. Carada către A. Levy

Le vendredi, 27 mai [1864].

Monsieur Levy,

Je vous donne les nouvelles du *Românul:*

„Le général Nicolas Golesco, le procureur de la Cour de Cassation Blaremberg, les membres des Cours d'appel civiles Adolphe Cantacuzène, Const. C. Cornesco, Georges Cantacuzène et Alexandre Lapati, M. Manesco membre du Tribunal civil, Mr. N. Racoviţa membre de la commission des avocats, M. G. Lahovari ingénieur de l'État, Mrs. Boiaresco et Costaforu, membres du Conseil supérieur d'instruction publique etc. ont donné leur démission motivées, à cause du coup d'État.

Les cinq juges qui ont acquitté Rosetti dans le procès des Polonais de Costangalia, ont été tous destitués, à savoir deux précédement et trois dans les derniers jours.

Les premiers effets du coup d'État se font sentir.

Un premier avertissement est donné au *Românul* pour sa

déclaration qu'il ne parlera plus à cause de l'ordonnance, déclaration que je vous ai donnée, et pour un article du même numéro et intitulé *Dernier article* politique, dans lequel il discute quelques articles du nouveau statut. Le gouvernement dans l'avertissement envoyé au journal par l'adresse de la police no 13,843—5 17 Mai, déclare que les deux articles du *Românul* comparent l'état actuel du pays à la terreur et appellent le mépris sur le statut et la loi électorale, et tendent à inquiéter et à égarer l'opinion. Sur ces considérants, un premier avertissement est donné au *Românul*, dans la personne de Mr. C. A. Rosetti. Or, son nom ne figure plus à la tête du journal depuis le 5 mai, et les articles dont il s'agit ne sont point signés. Le *Românul* relève tout cela, et déclare que, malgré tout, Mr. Rosetti est prêt à tout souffrir, persécutions, prisons, exil.

Les n-os du *Românul* ne sont point expediés par la poste dans les districts, ou restent dans les bureaux de ces districts.

Le Préfet de Pitesci interdit à la mère des Golesci d'acheter de la viande et du vin à Pitesci sous prétexte qu'elle demeure dans les districts de Muscel et que par conséquent elle doit acheter ce dont elle a besoin à Câmpulung, c'est-à-dire à 12 heures de distance, tandis que Pitesci sont à peine à 2 heures. — La même interdiction avait frappé la noble mère, qui a donné ses quatre fils à la patrie, et toute sa fortune, lors de l'invasion russe. Le gouvernement de Couza imite l'exemple des Russes. Le *Românul* constate le fait et proteste".

Voilà le gouvernement de Mr. Quéroult.

Salut. *Eugène Carada.*

3. A. Panu către A. Levy

Le 1 juin [1864], matin.

Monsieur Levy,

Permettez-moi de vous soumettre une observation par rapport à votre travail. Il ne faudrait pas parler du duc de Morny et du comte de Persigny. Ce serait les indisposer d'avance contre notre cause et les faire prendre parti pour le prince Couza. Demain ou après demain ils peuvent devenir ministres, actuellement encore ils sont tout puissants. Je vous prie donc d'effacer les lignes concernant ces deux personnages. J'ai pensé aussi après votre départ et j'ai vu qu'il ne faut rien prendre de mon discours. J'aurais l'air de me faire valoir et je froisserai tous les autres qui sont dans le pays en citant seulement des paroles à moi. Excusez-moi de ce que je viens vous faire toutes les observations, mais vous aimez la Roumanie et il faut prendre tous les ménagements qui peuvent nous venir en aide pour lui faire du bien.

Tout à vous *Pano.*

P. S. Irez-vous ce soir chez Carnot? Si vous y allez, venez me prendre. Indiquez-moi l'heure et je vous attendrai. Si vos occupations ne vous le permettent pas ce sera pour une autre fois.

4. A. Panu către A. Levy

Westminster Palace, le 23 juin [1864], Victoria Street. Londres.

Mon cher ami,

Grande confusion dans la politique. Lord Palmerston est pour la guerre. Le ministère est scindé en deux sur la question. Ce soir interpellations à la Chambre. Le ministère donnera une réponse catégorique. Les conférences n'auront qu'une séance encore. Lord Palmerston demandera à la Reine la dissolution de la Chambre. On refusera. Clarendon fera alors un ministère dit de la paix. — Une fatalité plane sur notre malheureux pays. Couza a profité de la confusion et a fait son coup d'État. Ici on n'a pas la tête à autre chose qu'à la question du Danemark. Lord Palmerston pense à une alliance avec l'Autriche. On oublie même qu'il y a des conférences à Constantinople[46]) tant la préoccupation de la question schleswigue est grande. — Si cette question n'était pas à l'ordre du jour, j'aurai fait de bonnes choses ici. On me dit d'attendre. Le puis-je? Ai-je les moyens? Mr. H. Martin est un nom révéré ici. Avec ses lettres toutes les portes me sont ouvertes; on court au devant de moi. Attendez, me disent tous. Vous nous révélez des choses sérieuses sur la question d'Orient. Vous avez raison, votre question est la clef de voûte de la question d'Orient; attendez, vous devez dire à nos hommes politiques toutes les choses que vous nous dites; c'est très intéressant, on ne nous a pas parlé de la sorte encore.

Envoyez-moi des brochures des trois espèces le plus tôt possible. — Carada n'est pas venu; j'ai grand besoin de lui; il m'aiderait à transcrire des mémoires; on ignore ici notre question. Amitié à vous. Mes respects à Mr. Martin.

Tout dévoué *Pano.*

5. A. Panu către A. Levy

Le 26 juin [1864], Londres.

Mon cher ami,

Je viens d'avoir une longue conversation sur les affaires de la Roumanie avec Mr. Gregory, député influent de la Chambre et qui s'occupe beaucoup de la question d'Orient. Les vues de ce député sont larges et dans la vraie politique. J'espère que

---

[46]) Conferința ambasadorilor, care discuta secularizarea averilor mănăstirești.

la Roumanie aura avec le temps en lui un défenseur ardent de ses libertés publiques et de son autonomie. Il m'a dit une chose très sérieuse. Le général Türr[47]) a été ici et a plaidé en faveur du Prince Couza; il est parti, il y a trois jours, pour Turin d'où il doit envoyer à M. Gregory des documents qui prouveraient en faveur du Prince Couza. Quels sont ces documents? et pourquoi va-t-il les chercher à Turin. Questions toutes graves que je livre à votre méditation. Je relève pourtant une chose.

A Turin on est donc en faveur du Prince Couza! Quelle étrange fatalité pèse sur la Roumanie! On lui enlève ses libertés, on fait violence à ses aspirations, on étouffe sa voix, on lèse son autonomie et ce sont les soldats de la liberté, les champions des nationalités qui appuient le Prince Couza dans son oppression et dans son arbitraire. Quoi? Parce qu'il n'y a pas des marées de sang qui crient liberté dans les rues de Bucarest on ne veut pas écouter le peuple qui souffre?

Je vous écris sur la table d'un restaurant que j'ai trouvé à proximité en sortant de chez Mr. Gregory. Je ne veux que vous signaler la conduite du général Türr et vous prier d'écrire encore à Turin.

Protestons au moins jusqu'à ce qu'il n'y aura plus de souffle dans la poitrine de la Roumanie. Alors les hommes d'Italie qui prêtent aujourd'hui l'oreille à tout ce qu'on leur dit pour le Prince Couza marcheront sur le cadavre de cette Roumanie pour monter au Capitole et sauver le César! Qu'ils prenent garde, du Capitole à la roche Trapéienne il n'y a qu'un pas. Un pas perdu menace la perte d'un autre.

Tout à vous

Pano.

6. A. Panu către A. Levy

Le 28 juin 1864. London.

Mon cher ami,

La lettre pour Mr. H. Martin porte les aveux de la douleur et du découragement dans lesquels je me trouve. Je vois mon pays reculé d'un siècle, je le vois livré à des éventualités étranges. Qui sait, qui peut lire dans le livre du Destin, peut-être sera-t-il perdu. Voyez je vous prie Mr. Martin, qu'il tente encore un dernier effort. Ah! la France doit protester contre cette violation des droits d'un peuple au moins pour sa justification devant l'arrêt de l'avenir.

Adieu, je suis triste, je pleure en me trouvant au milieu de ce grand peuple libre et en songeant à l'état dans lequel se trouve mon pays.

Tout à vous *Pano.*

[47]) Emigrant ungur, ajuns mai târziu aghiotant al regelui Victor Emanuel.

7. Scrisoarea lui C. A. Rosetti

Bucarest le 22 juillet [1864].

Cher ami,

Je suis frappé de nouveau et ruiné par le gouvernement, car non seulement il a supprimé le journal[48]), mais il a supprimé la société commerciale qui a été fondée en 1860, selon les lois. Ainsi il a confisqué la propriété de tant d'actionnaires et consacré ma ruine avec tout ce que j'avais été dans ce journal.

Au revoir, cher ami, aujourd'hui je ne puis vous écrire plus, annoncez cela à Mr. Levy, 17 rue de l'Est que nous embrassons tous.

A vous de coeur

Rosetti.

L'adresse de Mr. Pano: Piccadilly, 109. London.

8. E. Carada către A. Levy

Bucarest 14/26 juillet 1864 [49]).

Cher ami,

Je viens vous rendre compte de ce qui se passe chez nous, selon la promesse que je vous ai faite.

Vous savez sans doute ce qui vient de se passer avec le *Românul.* Non seulement le journal vient d'être supprimé, mais encore la société commerciale qui était propriétaire du journal a été dissoute arbitrairement par le gouvernement. Le droit de propriété, lui même, a été ainsi violé par les hommes du 2 mai.

Il y a quelque chose de plus. Vous savez l'arrestation du général Frigyezzi (sic)[50]). On a trouvé chez lui plusieurs papiers et correspondances concernant une action en Pologne et en Hongrie. Tous ces papiers saisis par le gouvernement roumain, ont été indignement livrés à l'Autriche. En outre les Polonais résidant dans les Principautés sont l'objet de la plus misérable persécution. Les uns sont chassés au-delà des frontières, les autres sont consignés dans les villes, où il leur est impossible de pouvoir subsister. On ne leur permet point d'aller dans les campagnes pour travailler et gagner leur vie. Voilà la protection chantée par l'*Opinion Nationale*. Que le député de Paris s'en réjouisse. Le gouvernement de son choix est établi en Roumanie.

Rosetti est resté sur le pavé, il est forcé de se retirer à la

48) *Românul.* V. scrisoarea următoare.

49) Hârtie cu antetul: *Administrațiunea ziarului Românul.*

50) Căpetenia conspiratorilor unguri în Principate.

campagne de Bratiano pour avoir de quoi vivre. Voilà où l'ont conduit trente années de travail, d'abnégation, de sacrifices.

Serrez la main à Mr. Ladis de ma part et de celle de Rosetti et des autres amis qui vous embrassent fraternellement. Au revoir, ami et frère.

Eugène Carada.

9. E. Carada către A. Levy

Bucarest, 27 juillet [1864].

Cher Monsieur Levy,

Je vous envoie quelques lignes d'un journal ministériel de Bucarest, pour vous faire voir comment la presse officielle d'ici traite la presse étrangère. Tâchez, nous vous prions, d'en faire parvenir quelques copies aux principaux journaux.

La *Dâmbovița,* journal dont le fondateur et le propriétaire est [le] ministre actuel des cultes et de l'instruction publique[51]), et qui est l'organe du gouvernement, publie les lignes suivantes, qui sont l'outrage le plus grand contre la presse européenne, qu'il traite de vénale et dévouée au service de celui qui la paie:

„La presse étrangère", dit le journal du gouvernement roumain, „ne pense pas tout-à-fait bien des Roumains; nous sommes en droit de croire que la pauvre presse étrangère n'est pas soignée; nous ne voyons pas pourquoi on ne lui jetterait pas, à elle aussi, une *fleică*[52]) à la bouche, puisque la civilisation a voulu que les affaires se fassent en jetant un morceau à la bouche des journalistes. Nous ne sommes pas pour le système de la *fleica,* pourtant nous avouons que la *fleica* a joué, joue et jouera un grand rôle dans le monde d'aujourd'hui. Car, les grandes idées viennent de l'estomac pour la plupart des hommes. Ainsi nous sommes d'avis qu'on mette dans le budget une somme pour ces dépenses avec la presse étrangère et nous ne comprenons pas le scrupule du ministre en cela".

Le journal la *Liberté* (organe qui a remplacé le *Românul,* journal de l'opposition supprimé par décret du gouvernement) proteste contre les paroles du journal ministériel:

„Comment? La *fleica* est-elle aujourd'hui l'objet qui fixe les regards du journal *Dâmbovița,* et l'est-elle à tel point qu'il la voie dans la bouche de tous les journalistes allemands, français et anglais? Comment? La *Dâmbovița* ne croit plus aux principes? et l'absence de cette foi est-elle si grande pour pousser ce journal

---

51) Dim. Bolintineanu.

52) La *fleică* est une partie de l'entrecôte. Employée dans le sens figuré, c'est un terme du plus profonde mépris pour ceux dont on parle. (Nota lui Carada).

jusqu'à l'indécence, jusqu'au crime de dire que même la presse des nations les plus civilisés, les plus libres, par conséquent les plus morales, n'a point d'autre stimulant, d'autre but, d'autres principes que la *fleica?* Et que signifient ces mots: „pourquoi ne lui jetterait-on *à elle aussi*... à la bouche des journalistes?" Que signifient ces mots *à elle* aussi? Par conséquent il y a d'autres à qui l'on jette un morceau? Et non seulement on le jette à d'autres, mais la *Dâmbovița* approuve le fait et demande qu'on augmente l'immoralité, la corruption. Qu'on lui donne un morceau à elle aussi, à la presse étrangère. — Comment? La civilisation est donc pour la *Dâmbovița* le règne de la corruption puisqu'elle dit que la *civilisation* a voulu que les affaires se fassent par la corruption? et quelle corruption? Celle d'un morceau jeté à la bouche? Ainsi donc la *Dâmbovița* veut nous reconduire aux temps barbares? elle veut nous ramener aux temps du despotisme, lorsque la volonté d'un homme était tout et la nation un troupeau qui devait s'y soumettre? S'il en est ainsi, nous comprenons maintenant seulement pourquoi la *Dâmbovița* disait dernièrement que la politique de la nation roumaine doit être la politique suivie il y a quatre siècles, celle de la Turquie. Comment? Les grandes idées viennent de l'estomac, selon la *Dâmbovița,* pour la pluspart des hommes? Comment?, selon la *Dâmbovița* l'estomac seul règne, même dans la presse française et anglaise? Lui seul conduit la plume des journalistes des *Débats, Times, Morning Post, Le Temps, Le Siècle, La Revue des Deux Mondes, Le Mémorial diplomatique, L'Europe,* etc. etc.? Mais alors ne donne-t-elle pas à ces journaux le droit de lui démander, à son tour, si elle a soutenu la loi rurale pour régner par l'estomac, si elle a jeté un morceau à l'estomac pour pouvoir avoir l'âme. Quant à nous, nous déclarons que nous repoussons pour la plupart des Roumains de telles accusations et nous affirmons que les journaux étrangers que nous venons de citer ont une grande force et sont respectés par tout le monde, seulement pour avoir sacrifié la fortune et même la vie pour la vérité, pour la justice, pour la liberté et la moralité.

Que la *Dâmbovița* demande donc tant qu'elle voudra l'augmentation des budgets, nous l'assurons que plus sa demande sera satisfaite, plus elle verra que la civilisation est la moralité, plus elle se convaincra que le règne de la corruption est la barbarie, et que ceux qui courent après les morceaux, voient bientôt augmenter leur faim, mordent, déchirent, mettent en pièces en fin celui-là même qui leur avait jeté le morceau!"

Nous vous prions de faire parvenir cela surtout aux [*Journal des*] *Débats* et au *Temps.*

Rosetti vous serre la main. Au revoir ami et frère.

Eugène Carada.

10. C. A. Rosetti şi E. Carada către A. Levy

Bucarest le 31 août 1864[53]).

Cher ami,

Permets moi d'abord de t'embrasser, toi et les tiens et de te remercier pour les services que tu ne cesses pas de rendre à notre cause, malgré notre ingratitude et notre indolence. Si nous ne t'avons pas écrit, tu connais la cause. Carada et Pano t'ont fait voir la situation intérieure de notre pays et les luttes de chaque jour que nous avons à soutenir tantôt contre les vieux partis tantôt contre le gouvernement et surtout contre ce dernier qui par une politique inepte et misérable menait le pays au désastre. Aujourd'hui nous sommes réduits au silence. Tous les journaux independants sont supprimés; l'autorisation pour en ouvrir de nouveaux refusée à plusieurs personnes. Point de liberté de réunion. Aucun moyen d'exposer ses opinions. Les persécutions les plus infâmes exercées contre tous les hommes honorables. Les élections municipales qui dans la capitale ont été pour nous un éclatant triomphe, ont été l'occasion de nouvelles infâmies. Des professeurs qui ont voté pour nous ont été destitués pour cette seule raison, déclarée nettement et sans pudeur dans le décret de destitution. Des prêtres chassés de leur chaire pour la même raison. Jamais, aucun gouvernement n'est allé si loin dans l'emploi des moyens les plus impudiques pour s'assurer la réussite. Malgré tout il a été forcé de reconnaître que la capitale avait voté pour Bratiano, Golesco et Rosetti, que Cogălniceano avait déclarés ennemis du gouvernement et contre l'élection desquels tous les moyens d'action du gouvernement avaient été concentrés. Mais il y a plus. Le résultat officiel de l'élection est faux. La liste entière du parti national a eu la majorité, tandis que les candidats du gouvernement n'avaient que cinq ou six cents voix. En effet au dépouillement du scrutin dans les sections, il a été constaté que $^2/_3$ des voix étaient pour notre liste, malgré toutes les chicanes et les mesquineries des buraux composés contrairement à la loi. Voyant ce résultat le gouvernement a fait suspendre les opérations du dépouillement et fermer les urnes. Les électeurs qui ont voulu rester dans la salle de l'élection pour garder les urnes ont été jetés à la porte par les gendarmes de la police. Les urnes ont été enlevées par les commissaires qui les ont gardées chez eux jusqu'au lendemain. On avait refusé aux électeurs le droit d'apposer leurs cachets sur les urnes. Le lendemain le reste des billets contenus dans les urnes étaient, comme par enchantement, presque tous pour les candidats du gouvernement. On a remarqué que tous ces billets étaient écrits de la même écriture. Pourtant la majorité appartenait encore au parti

[53]) Scrisoare dictată de Rosetti şi scrisă de Carada.

national, car une grande partie des voix avait été constatée la veille. Alors on a pris les procès verbaux des différentes sections, sans permettre aux électeurs de les signer pour constater leur authenticité. On les a portés au bureau central qui devait rester en permanence, mais qui a suspendu ses séances pendant plus d'une journée. Là encore les électeurs qui ont voulu rester dans la salle pour garder les procès verbaux ont été mis à la porte par la police, contrairement aux prescriptions de la loi qui leur donne le droit de rester. Le lendemain la séance la été ouverte. On a eu le résultat général. Mais par enchantement encore, le nombre des voix avait prodigieusement augmenté au profit des candidats du gouvernement et diminué de notre côté. Plusieurs électeurs des différents sections ont protesté, ils ont déclaré que les chiffres qu'on annonçait étaient faux. Ils n'ont pas même été écoutés ou ils ont été mis à la porte par les gendarmes. On n'a pas même permis aux électeurs de contrôler ce que le président lisait. Et la suite de toutes ces misères, une protestation signée de plus de cinquante électeurs, a été présentée au prince, mais il a refusé de l'accepter, en déclarant qu'il n'accepterait aucune protestation politique. Le prôtest remis au ministre a été jeté au dossier, aucune enquête n'a été faite. La police a été seulement mise en mouvement pour intimider une partie des électeurs qui avaient protesté et leur faire retirer leurs signatures. Tout ce que je vous dis là est positif. Malgré tout ils ont été forcés de reconnaître la manifestation de la capitale en faveur des idées du parti national, car ils n'ont pas pu escamoter toutes nos voix: les trois que le gouvernement combattait le plus ont eu la majorité et cela grâce à quatre ou cinq sections qui avaient les procès verbaux tellement en règle qu'il n'y avait pas moyen de les falsifier. Le lendemain de l'élection, le président du bureau central a été nommé directeur de la police, en récompense des services rendus au gouvernement.

Les élections pour la Chambre seront faites de la même manière. Déjà dans les villages, avant que les collèges soient convoqués on a dressé des procès verbaux, signés par les maires et leurs adjoints, et dont les dates et les noms sont en blanc, par lesquels on constate l'élection des électeurs directs pour la Chambre envoyés par chaque commune. Ces procès verbaux sont entre les mains de l'administration. Lorsque les collèges seront convoqués, elle n'aura qu'à mettre les noms qui lui conviendront et la date.

La loi rurale vient d'être décrétée. Le nouveau projet est presque le premier que le gouvernement ait présenté à la Chambre. L'indemnisation est illusoire et les propriétaires de la région des montagnes sont complètement dépouillés de leurs biens, car on ne se borne pas à reconnaître au paysan le droit de propriétaire sur ce qu'il possède, mais sur ce qu'il aurait dû posséder, c'est-à-dire que dans les contrées montagneuses toute

la terre du propriétaire ne suffit pas aux paysans. Le prix de l'indemnisation est reduit à cinq ducats à peu près, par paysan, c'est-à-dire pour les montagnes, au quart de la valeur et pour les contrées du milieu à la moitié de la valeur. Il n'y a que les terres de la plaine qui ne perdent pas trop. Vous verrez vous même le projet dans la Voix de la Roumanie. (?)

L'état de nos finances est déplorable. Je vous envoie ici un volume que nous avons publié là-dessus et qui a été saisi par la police, contrairement même à l'ordonance sur la presse qui ne défend point la publication de volumes. Elle interdit les brochures, les journaux et les feuilles volantes seulement.

Le Conseil d'État est institué, vous le savez sans doute. Le Moniteur d'hier vient de publier un décret très curieux qu'il est bon de vous faire connaître. La pluspart des conseillers sont avocats. Le gouvernement leur accorde le droit *de plaider devant les cours et les tribunaux tous les procès* qu'ils auront pris avant leur nomination au conseil d'État. Or, quels sont ces procès et qui peut constater qu'ils ont été pris avant ou après la nomination? Quelle est la garantie des parties en litige quand les conseillers d'État, qui ont le droit de mettre en jugement les fonctionnaires viendront plaider devant les tribunaux pour telle ou telle partie? Est-il possible que les juges, dans les conditions où nous sommes, se prononcent contre les conseillers d'État? Est-il possible surtout de le faire après l'exemple qu'il vient d'être fait de ceux qui avaient osé déclarer que le droit accordé aux conseillers d'État à plaider était illégal et immoral? Voilà, en effet, ce qui vient de ce passer. Plusieurs membres de la Cour de Cassation ont proposé et la Cour a accepté leur proposition, que les conseillers d'État ne seront pas reçus comme plaideurs devant la Cour. Le lendemain le Conseil d'État prononce la dissolution, la suppression d'une section, celle des requêtes de la Cour de Cassation, et on met en disponibilité parmi les membres de la Cour non pas ceux qui composaient la section supprimée. mais ceux que le Conseil d'État a voulu désigner parmi tous les membres de la Cour. Il s'est trouvé que ceux-là étaient justement ceux qui avaient proposé de ne pas accepter les conseillers d'État comme plaideurs. Il y a plus. Il y avait deux places vacantes à la Cour. On a mis en disponibilité huit membres et ces places restent toujours vacantes. Le lendemain une de ces places a été donnée à une personne étrangère à la Cour. Pourtant les membres de la Cour de Cassation sont inamovibles. Leur qualité de magistrat, malgré la suppression d'une section, leur reste et en cas de vacance, c'est à eux que revient. de droit, la place libre. Le gouvernement, et le conseil d'État ne sont point préoccupés du droit.

Dans toutes les branches de l'administration le même arbitraire.

Les Polonais sont de nouveau et chaque jour poursuivis et expulsés du pays. Des circulaires ministérielles invitent les pré-

fets à sévir contre ces révolutionnaires étrangers, agents des mazzinistes et de la démagogie européenne.

Communique, je t'en prie, un extrait de tous ces faits à Grenier[54]), à Forcade, à Weiss et à Taxile Delords (sic) ainsi qu'à Pano.

Je t'embrasse. Serre pour moi la main à Mickiewicz et à Bataillard.

C. A. Rosetti.

P. S. Je souffre de la fièvre, j'ai prié Carada de tenir la plume. — Le secrétaire vous serre aussi la main avec amitie *Eugène Carada.*

11. A. Panu către A. Levy

Le 1 septembre [1864], Cauterets.

Mon cher Monsieur Levy,

Je viens de recevoir aujourd'hui la Revue des Deux Mondes. Je vous en remercie. Je crois que les deux dernières pages de Forcade valent bien ma mission à l'étranger[55]). Il a dit tout ce qu'on pouvait désirer. Ce article aura de l'effet. Forcade cite toujours Edgar Quinet. Mon Dieu si j'avais pu le voir, mais il est loin et il m'est impossible d'y aller. J'ai recu aussi une lettre de Victor Hugo très flatteuse pour moi et dans laquelle il ajoute que c'est un devoir pour lui d'écrire pour l'autonomie et la liberté roumaine. La situation faite aux Principautés n'est que provisoire. Elle reviendra avec l'ouverture du Parlement. Alors nos droits et nos libertés courront grand risque. Le Prince Couza avait-il le droit d'aller à Constantinople passer des arrangements avec le sultan au détriment des institutions du pays? La question doit être posée de la sorte. Il faut rétablir le texte des capitulations et empêcher à l'avenir tout Prince parjure à son devoir de fournir encore au Sultan l'occasion d'empiéter sur la ligne où s'arrête la suzeraineté. Ce n'est qu'en rétablissant la question sur le terrain que le gouvernement anglais peut être attaqué; autrement il s'abrite devant le faux prétexte mis déjà en avant que le suzerain et le vassal s'étant mis d'accord, le gouvernement anglais n'avait qu'à sanctionner l'arrangement. Mais une fois qu'il sera prouvé, capitulation, traité de Paris et convention en mains que le Prince Couza ne pouvait aller à Constantinople, traiter avec le sultan pour amoïndrir les libertés du pays, alors on pourra se prendre au gouvernement anglais d'avoir sanctionné un acte illégal et de s'être rendu complice du Prince Couza dans

[54]) Poetul Edouard Grenier, fostul secretar al prinţului Grigore Ghica.
[55]) V. anexa nr. 25.

l'étouffement des libertés publiques en Roumanie. Voilà, mon cher Monsieur Levy un travail digne de votre talent et de votre activité. Vous souriez et vous hochez la tête. La faute est à vous. Vous vous êtes trop adonné de coeur et d'âme à notre cause qu'aujourd'hui dans mes moments d'angoisse et de crainte pour les droits de mon pays vous êtes un des premiers auquels je pense. Ah! ils ne comprennent pas dans le pays que par ma mission notre cause est revenue à flot et que pour la faire triompher il faut bien des luttes et des sacrifices. Quant à moi aussitôt mon heure finie je rentre dans le pays. Je suis las de tant d'efforts et de privations. J'ai la conscience d'avoir fait mon devoir. Je ne voudrais nullement être à l'étranger lorsque le Prince Couza s'y trouvera. Ce n'est pas avec quelques milliers de francs que les messieurs pourraient m'envoyer qu'on peut lutter contre l'or et la présence d'un potentat. Adieu, serrez je vous prie la main à votre ami.

Tout dévoué *Pano.*

P. S. Vous ai-je écrit par ma précedente lettre que j'ai recu des lettres de la part de députés anglais influents qui me promettent d'engager une discussion sérieuse, sur le coup d'État et ses conséquences? Voilà, purquoi je suis tellement préoccupé de cette question.

12. A. Panu către A. Levy

Le 12 septembre [1864], Cauterets.

Mon cher Monsieur Levy,

Je vous remercie de tout coeur et pour ce que vous m'écrivez et pour ce que vous m'envoyez. La critique sur la loi rurale est malheureuse. Les principes posés et décrétés sont bons, le seul procédé est mauvais. On démoralise un peuple en faussant sa conscience sur la justice d'une cause, si on la résout en dehors de la légalité. Voilà le mal, le grand mal fait par le procédé des décrets. Le sens publique et l'idée du juste devant toujours dominer au dessus du profitable sont pour bien longtemps bannis de notre société. Voilà, pourquoi je condamne le Prince Couza. C'est un misérable qui corrompt la conscience publique. Que vouloir attendre surtout d'un petit peuple qui s'habituera à chercher le profit sans tenir compte de la moralité? D'après votre demande je vous renvoie la lettre de Rosetti et le journal. J'ai lu le volume concernant le budget[56]). C'est bien, mais il aurait dû être en français. Quels que soient les motifs légitimes, ces messieurs du pays oublient une chose: c'est qu'ils doivent agir sur l'opinion

---

56) V. anexa nr. 10 (p. 462).

publique en Europe, et pour cela il faut écrire dans les langues de ce monde. Bientôt on regrettera amèrement de n'avoir pas compris qu'il fallaît un travail sur les droits et l'autonomie du pays, ainsi que sur le régime constitutionnel qu'on lui a repris. Le parlement anglais va discuter l'acte de la conférence de Constantinople. En l'absence d'un travail explicatif la décision du parlement sera en notre défaveur. Ce sera bien grave. Adieu alors le régime constitutionnel pour la pauvre Roumanie non seulement de fait mais aussi de par la légalité d'une décision d'une Assemblée constitutionnelle. Et puis on reconnaîtra au sultan le droit de faire des arrangements avec le Prince de la Roumanie. A quelle suites cela peut nous conduire! Adieu, pardonnez-moi ce griffonnage, je suis malade depuis deux jours.

Tout à vous

Pano.

13. E. Carada către A. Levy

Monsieur Levy,

Je vous envoie encore quelques notes, ainsi que la série des ministères moldaves. Mr. Panu vous attend à 11½ heures, je ne pourrai pas aller avec vous mais je vous y trouverai vers 1 heure. Au revoir, ami.

Eugène Carada.

14. L'Opinion Nationale, 3 Mai 1864

Le prince Couza vient d'apporter le couronnement à la révolution roumaine en répudiant, à son tour, les hommes de partis qui, ces jours derniers, émettaient encore un vote de blâme, au sujet de ses tendances libérales dans la question rurale et dans celle du cens électoral.

Le *Moniteur* enregistre le résultat de la dernière lutte engagée entre le gouvernement d'Alexandre-Jean et une Chambre qui, depuis cinq ans, s'est montrée aussi aveuglément passionnée que peu digne de sa haute et exceptionnelle mission.

Nous n'avons qu'une manière d'envisager une révolution que nous eussions voulu pouvoir précipiter, dans l'intérêt de la civilisation, et un événement dont nous proclamions l'imminence il y a huit jours.

L'appel au peuple était le seul moyen pratique de mettre un terme à une situation languissante, et le peuple y a répondu, dit le *Moniteur*, „avec une tranquillité parfaite".

Nous qui ne sommes pas tenus à la réserve de la feuille officielle, nous dirons que la nation, au comble de ses voeux, jouit

de son triomphe avec le calme qui convient à la justice et qu'il n'y a pas là seulement de la tranquillité, mais la confiance d'un peuple abaissé par dix siècles d'esclavage et qui sent à sa tête un homme capable de diriger ses destinées.

Léon Méhédin.

15. L'Opinion Nationale, 22 Mai 1864

Les journaux moscovites, autrichiens, catholiques ou conservateurs de Paris, s'accordent à attaquer le prince Couza.

Au risque de paraître faire l'apologie d'un *coup d'État,* nous aurons le courage de prendre sa défense.

Le 14 mai, le prince Couza a dissous l'Assemblée de Bucarest,

Cette Assemblée, depuis deux ans, s'opposait à l'émancipation des paysans.

Elle repoussait l'affranchissement des Israélites.

Elle pactisait avec le clergé orthodoxe, qui regrettait la sécularisation des biens des couvents.

Elle était à la dévotion du parti des boyards, couverts du menton jusqu'à la ceinture de décorations russes, gorgés d'or russe, tout prêts à livrer à la Russie les gués du Pruth et les passages des Balkans.

En présence des menaces de l'invasion moscovite, en présence des dangers de la Roumanie, de l'Orient, de l'Occident, de l'Europe entière, le prince Couza a fait ce que chacun de nous eût fait à sa place. Il a agi, comme agit en 1793 le comité de salut public. Il a bien agi.

Il a établi le suffrage universel à deux degrés.

Il a montré à la Russie et à l'Autriche qu'il n'avait pas peur.

Nous l'approuvons du fond du coeur, et nous lui crions: Courage!

J. Labbé.

16. L'Opinion Nationale, 29 Mai 1864

Le coup d'État du prince Couza est un coup d'État, en d'autres termes une violation de la loi. Il est donc condamnable, au point de vue du droit absolu constitutionnel. Nous ne dirons pas de mal de la métaphysique: elle aura son jour, quand l'Europe sera pacifiée. Mais il faut être bien aveugle ou bien doctrinaire pour ne pas reconnaître que l'état actuel de l'Europe est essentiellement anormal et, pour tout dire en un mot, révolutionnaire. La guerre est engagée entre la démocratie et la réaction. Or, jusqu'à ce que la démocratie ait triomphé définitivement, la stricte observation de la légalité est impossible, sous

peine de livrer la Révolution désarmée à ses ennemis: c'était la doctrine de la Convention; c'est la nôtre.

J. Labbé.

17. Revue des Deux Mondes, 1 Iunie 1864

Chronique de la Quinzaine.

Si la question danoise peut arriver à un dénoûment quelconque, il semble qu'elle soit destinée à être bientôt remplacée dans les préoccupations européennes par une affaire orientale, l'affaire des Principautés roumaines. Le Prince Couza, qu'un hasard à mis à la tête des Principautés-Unies, est, lui aussi, un personnage qui aime à faire parler de lui. Il vient d'étonner l'Europe par nous ne savons quelle singerie de coup d'État autour duquel les télégrammes font tapage. Le prince Couza, suivant la mode de tous les temps et de tous les lieux, donne à la dictature dont il s'empare la couleur d'une révolution démocratique. Le prétexte qu'il a choisi pour abroger la liberté de la presse et chasser le parlement roumain a été un projet de loi rurale qui doit conférer aux paysans le droit de propriété. Ce prétexte est hypocrite, et ne peut tromper les hommes politiques d'Europe qui ont observé la carrière du prince Couza depuis son avènement. Au fond, ce qu'a voulu le prince, c'est prendre le pouvoir arbitraire. Entre son parlement et lui, la querelle véritable ne portait point sur la loi rurale. Le prince n'a pas donné au parlement le temps de discuter et de voter cette loi; la majorité de l'assemblée était notoirement favorable à la rénovation sociale qui devait donner aux paysans la propriété. Ce qui est évident pour ceux qui ont étudié l'histoire des Principautés depuis l'union, c'est que le prince Couza n'a point montré les qualités d'esprit et de caractère par lesquelles un chef d'État organise une nationalité et fonde un gouvernement. Pour se convaincre qu'il a bien plus que l'assemblée aujourd'hui accusée par lui contribué à l'instabilité des choses en Roumanie, il n'y a qu'à rappeler un fait. Depuis l'avènement du prince, c'est-à-dire en six années, vingt cabinets se sont succédé en Roumanie. Cinq de ces ministères seulement sont tombés devant un vote de la chambre; les autres ont été élevés ou renversés par le bon plaisir du prince. C'est donc le prince et non la chambre qui est coupable de l'état de trouble et de confusion produit par une si étrange consommation de ministères. Ces changements insansés prouvent deux choses: d'abord que le prince Couza se distingue par une prodigieuse versatilité d'esprit et de caractère, ensuite qu'il a méconnu les lois du régime représentatif que la convention européenne de 1858 a données à la Roumanie, et qu'il a continuellement éludé ces lois par les caprices de l'arbitraire. Cette versatilité capri-

cieuse explique aussi et les griefs et la force de l'opposition qui s'était formée contre lui. Le prince s'était également joué du parti conservateur et du parti libéral, et il avait fini par réunir contre lui les deux grandes fractions de l'assemblée. Les résultats de cette politique désordonnée étaient dénoncés dans la chambre par les amis même du prince. Le parti ministériel lui-même, à une adresse proposée par la majorité, opposa un jour un projet plus modéré, mais où il était dit que „la justice et l'administration étaient scandaleuses, que l'administration empiétait sur le terrain de la justice, que les garanties manquaient à la liberté de la presse et à la liberté individuelle, que le pays était épouvanté du désordre qui régnait dans les finances, que les comptes de plusieurs années n'avaient pas été présentés, etc." C'est en réclamant contre une administration corrompue et arbitraire, contre une justice vénale, contre la dilapidation des finances, dont on ne voulait pas lui rendre compte, que l'assemblée s'est rendue odieuse au prince Couza. La loi rurale n'a été, nous le répétons, qu'un prétexte choisi pour donner le change aux paysans et à l'Europe sur l'objet et les causes du conflit. Ce qui est grave dans le coup d'État du prince Couza, c'est qu'il porte atteinte non-seulement aux droits des Roumains, mais à la convention européenne qui, en constituant la Roumanie, lui avait donné les institutions qu'on vient de briser. Les puissances signataires de la convention sont donc mises en demeure et ont le droit de veiller à ce qui se passe dans les Principautés: parmi ces puissances, il en est trois, l'Autriche, la Russie et la Turquie, qui touchent la Roumanie par leurs frontières. Si le prince Couza eût été animé d'un véritable patriotisme, s'il eût sincèrement souhaité d'asseoir la nationalité roumaine, il eût consacré tous ses efforts à unir ses concitoyens en les associant par la liberté au gouvernement du pays, et il eût évité scrupuleusement d'ouvrir par des révolutions intérieures l'accès de la Roumanie à l'intervention étrangère. Il se peut que, détournée par d'autres soins et retenue par la prudence, cette intervention ne s'exerce point immédiatement; mais on ne peut se dissimuler les graves dangers que recèle la situation des Principautés. Ceux qui voient dans les coups d'État des mesures de salut ne peuvent reconnaître dans un homme tel que Couza, auquel manquent aussi notoirement la droiture du caractère, la fixité des idées et la capacité administrative, la trempe d'un sauveur de la société.

Cette affaire des Principautés, venant se joindre à la question danoise, est comme un avertissement réitéré adressé à notre politique pour lui rappeler l'importance de l'alliance anglaise. Si un cas urgent se présente et si cette alliance nous fait défaut, nous aurons à souffrir dans la part que nous avons prise à l'union des Principautés et dans l'intérêt que nous devons porter aux destinées de la Roumanie . . .

E. Forcade.

18. Le Temps, 5 Iunie 1864

Principautés danubiennes.

Nous nous étions jusqu'à présent tenu dans une grande réserve au sujet des changements qui viennent de s'accomplir dans les Principautés. De toutes les contrées où il se fait de la politique, la Roumanie est incontestablement celle où les partis opposés s'attachent le plus a se discréditer réciproquement, de sorte que les jugements consciencieux deviennent difficiles à distance. Aujourd'hui, nous recevons d'un correspondant dont la compétence et l'impartialité ne sauraient être mises en doute, une communication que nous pouvous mettre avec confiance sous les yeux de nos lecteurs, et dont nous extrayons ce qui suit:

Les événements dont les Principautés danubiennes viennent d'être le théatre méritent, à bien des égards, de fixer l'attention de l'Occident. Non pas, sans doute, que ces événements soient destinés à exercer sur les destinées de l'Europe une influence fort considérable, mais bien plutôt au point de vue des principes qui s'y sont trouvés en jeu, et des doctrines politiques qui y sont engagées. Je n'ai pas l'intention de vous faire le récit des faits et gestes de notre prince et de notre assemblée durant ces dernières semaines; dépêches et correspondances en ont parlé à l'envi. Le prince Couza, après avoir marché tant bien que mal (et plutôt mal que bien) avec la représentation nationale, pendant une série d'années, vient de renvoyer les députés, de convoquer la nation roumaine dans ses comices, de décreter et de faire voter une nouvelle loi électorale, et d'inaugurer l'ère nouvelle du coup d'État, vers lequel tous ses désirs le portaient depuis si longtemps. Ce qu'il importe davantage que l'Europe connaisse, c'est la signification de tout cela, la situation morale, pour ainsi dire, et la philosophie de ce coup d'État. C'est ce que je vais essayer de faire comprendre à vos lecteurs.

Et d'abord, jetons un regard en arrière, de peur d'oublier le point de départ.

Le prince Couza, autrefois aide de camp du caïmacam Vogoridys, puis colonel, puis préfet de Galatz, etc., a été élu comme l'on sait, après la guerre de Crimée et le traité de Paris, à une époque où il s'agissait, avant tout, de constituer la Roumanie en un seul corps de nation, et de la rendre assez compacte pour résister à la pression de ses voisins du Nord et de l'Ouest.

Le choix des Roumains se porta sur Couza, comme il se fût porté sur n'importe quel autre candidat qui n'aurait représenté absolument rien que la nationalité roumaine, sans aucune espèce d'arrière pensée ni russe, ni autrichienne, ni phanariote. Ajoutez que le prince Couza avait promis de se démettre de sa dignité en faveur d'un prince étranger — ce qu'il ne juge pas convenable de faire depuis. Dès le lendemain de cette élection, les partis,

groupés un moment autour de la cocarde nationale, reprirent leur position naturelle: les anciens libéraux de 1848 et les boyards se séparèrent. Tous les deux espéraient en Couza: les premiers croyaient pouvoir le compter au nombre des leurs, estimant que l'homme qui venait d'être élu comme candidat *roumain*, ne pouvait être autre chose qu'un libéral; les seconds comptaient le dominer, profiter de sa faiblesse présumée pour régner, et se servir des lois existantes, de la loi électorale surtout, pour se maintenir au pouvoir, tout en laissant au prince un semblant d'autorité toute nominale. Il se trouva que les deux se trompaient. Le nouveau prince n'avait absolument aucune des qualités d'un souverain constitutionnel: ancien colonel, il se souvenait de ses épaulettes, et, dans l'histoire des temps passés, ce n'était pas Washington, ni même Louis-Philippe qu'il comptait imiter, mais bien le général Bonaparte, à la destinée duquel il se plaît à comparer souvent la sienne propre.

Faire de la Roumanie un État fort, une nation bien centralisée, bien administrée, dotée d'une armée de soldats et d'une autre armée de fonctionnaires, l'organiser à l'instar de la France de 1800, et, tout en inscrivant des principes de liberté sur le drapeau, retenir dans ses mains, pour les dispenser ou les retenir, toutes les réalités de ces principes, — tel fut le plan du prince Couza; et ce plan, il vient de le mettre à exécution.

Usant l'un après l'autre tous les partis: prenant et rendant impossibles une série de ministères, les uns libéraux, les autres conservateurs; froissant et ses anciens amis de la gauche et ses anciens ennemis de la droite, il arriva peu à peu à s'isoler, et à se trouver en face d'une coalition des partis, seul avec ses états-majors de colonels et de préfets. Sa tactique avait été habile: il avait commencé par créer une armée considérable, par la doter d'un budget en proportion des espérances qu'il fondait sur elle, par organiser une hiérarchie nombreuse, à la tête de laquelle il se plaça.

Cette armée se compose de 20.000 fantassins réguliers, de 8.000 chevaux, de près de 10.000 soldats irréguliers; au total, à peu près 40.000 hommes; son budget est de 30 millions de piastres, ou 12 millions de francs, sans compter les services du budget extraordinaire. Après avoir assis solidement son autorité sur cette base militaire, le prince continua son plan, en cherchant à se ménager l'appui du peuple des campagnes, et à s'asseoir plus solidement encore sur cette base plus large et plus sûre.

A cet effet, il proposa plusieurs lois, à l'aspect très libéral: formation de la garde nationale, appel aux armes de tous les citoyens, loi rurale, émancipation économique du paysan, loi sur les biens des églises et fondations pieuses, loi électorale, suffrage universel, etc. Il n'en fallait pas tant pour lui concilier les sympathies des campagnes.

Nous verrons tout à l'heure jusqu'à quel point ces projets de loi répondaient aux besoins et aux moeurs du peuple roumain.

Une fois qu'il sentit son autorité bien établie, grâce à l'armée, et sa popularité fortement encrée dans les populations campagnardes, il alla de l'avant. Le coup d'État fut décidé et executé, l'assemblée dissoute, le suffrage universel proclamé; le pays divisé en quatre commandements militaires; la presse soumise au régime de la censure, des avertissements et des répressions administratives: tout cela au nom et sous l'invocation de la liberté. N'oublions pas les deux complots qui furent découverts d'une manière si opportune.

Cette situation nouvelle étant nettement dessinée, il est nécessaire d'examiner jusqu'à quel point les réformes annoncées sont logiques, appropriées au pays roumain, et dignes du nom de libéral qu'on leur accorde si volontiers.

Et tout d'abord, nous nous empressons de dire que l'état ancien était insoutenable: la loi électorale qui régissait les Principautés et d'où sortirent les assemblées, était une loi prédestinée à disparaître. C'est une annexe de la convention de Paris de 1858 (19 août) qui l'avait réglée: les Roumains étaient distingués en électeurs primaires et directs; n'était électeur primaire que les citoyens justifiant d'un *revenu foncier* de 11.750 francs; pour être éligible, il fallait posseder 4.700 francs de rente. Il en résultait les plus singulières anomalies et la représentation nationale, assise sur une loi pareille, n'était, à vrai dire, qu'une représentation de boyards, hors les députés des grandes villes, comme Bucarest et Jassy, où l'élément du tiers-état parvenait à remporter quelques victoires. Il y avait un district, celui d'Ismaïl, qui n'avait qu'*un seul électeur*, homme peut ambitieux, qui n'usa jamais de son droit de s'envoyer siéger à la Chambre, mais qui eût pu le faire sans inconvénient.

Cette loi était donc destinée à tomber. Devait-elle être remplacée par le suffrage universel? Voilà une bien autre question. Le suffrage universel n'a de raison d'être que dans un pays où les moeurs sont assez avancées pour permettre la réalisation de cet idéal des lois électorales. Or qu'est-ce que le peuple roumain? Qu'est-ce que surtout que le peuple des campagnes? Ne nous berçons pas d'illusions: en fait de politique, il s'agit d'envisager les choses telles qu'elles sont, et non comme on les désirerait:

Quiconque a voyagé en Roumanie, reconnaîtra d'emblée, que le projet de donner le suffrage universel à ces hommes, est de tous les projets le plus impraticable, ou plutôt le plus illusoire. Il me rappelle ces institutions municipales, dont le traité de Paris a doté la Bulgarie: ces gens élisent des conseillers municipaux, des maires, des adjoints qu'ils appellent *cogiabassi, malmudiri,* etc.; ils ne se doutent pas du rôle que ces élus ont à remplir; les élus l'ignorent également; et cette comédie n'a

d'autre effet que de faire figurer dans les réunions des Bulgares quelques fonctionnaires de plus, et dans la hiérarchie musulmane quelques titres de plus. Nos Roumains des campagnes sont des Bulgares de la rive gauche du Danube (je ne parle pas bien entendu des villes, mais la population des villes est une bien infime minorité). Ces hommes voteront, pour peu que le préfet ou le seigneur le désire; ils mettront leur bulletin sans du tout s'enquérir de ce que cela signifie. Ne sont-ce pas les mêmes hommes qui prièrent naguère leurs seigneurs de ne pas les émanciper, de les garder dans l'ancien état patriarcal, qui leur paraissait de beaucoup préférable à l'état nouveau qu'on leur promettait après l'affranchissement? Je me trompe: ils ont changés depuis lors et voici en quel sens. On a fait miroiter à leurs yeux des théories de droits politiques, dont l'aspect brillant a fait sur leur esprit l'effet du mirage; sans comprendre, ils ont été éblouis: ils sont convaincus qu'ils ont le droit de voter, et ils voteront.

Quelle est la signification du vote? Pourquoi voter? Qu'en résultera-t-il? Ils ne se le demandent pas, et ils constatent qu'ils ont ce droit, à peu près comme les enfants constatent qu'ils ont le droit de jouer avec les jouets qu'on leur a montrés.

Voilà le peuple sur lequel le prince Couza s'appuie pour combattre à la fois les boyards (qui le méritent d'ailleurs) et les libéraux de vieille roche, qui se trouvent traités aujourd'hui de démagogues et de révolutionnaires.

Il suffirait d'examiner quels sont ces hommes, ces libérateurs de 1848, proscrits aujourd'hui, pour juger le prince et son coup d'État. Ces hommes n'ont demandé autre chose depuis 1848, que le règne constitutionnel d'un prince indigène ou étranger, avec des Chambres, et avec des institutions libérales; ennemis avant toutes choses du despotisme, quel qu'il soit, et de l'usurpation, leur drapeau a toujours été la légalité.

C'est ce drapeau que déchire le prince Couza. Ne nous payons pas de mots: le prince invoque la liberté, et il commence par la suspendre, dans la presse, dans les réunions, dans les droits de l'individu. Il proclame la loi du salut public, et, sous prétexte de rendre le pays plus libre, il commence par l'enchaîner davantage.

Qu'en sortira-t-il? Est-il possible d'abord qu'il en sorte un État constitutionnel et libéral? Cela est plus que douteux. Appuyé sur l'armée et sur les paysans, le gouvernement du prince Couza sera un gouvernement qui s'intitulera peut-être démocratique, qui persécutera le clergé, les boyards, les *demagogues*. Le peuple sera ébloui par de grandes phrases à effet patriotique: il regardera avec joie défiler des régiments bien équipés; il inculquera à ses enfants l'orgueil militaire et la conviction de la supériorité de ses fusils roumains sur tous les autres fusils du monde; — quant à tout le reste, il ne s'en souciera guère.

Bien d'autres questions restent à examiner, et ce sujet est loin d'être épuisé. Il me suffit d'avoir tracé à grands traits le caractère de notre révolution actuelle, et d'avoir prémuni vos lecteurs contre les appréciations erronées que plusieurs pourraient être tentés d'en faire. A une autre lettre, les autres questions

L. Legault.

19. L'Opinion Nationale, 10 Iunie 1864

Le prince Couza.

La presse libérale de France et d'Angleterre avait été unanime pour protester en faveur de la Pologne et de l'Italie contre la domination oppressive de la Russie et de l'Autriche.

Malheureusement ce concert moral, si désirable dans les débats publics des grands litiges européens, ne s'est pas maintenu dans l'appréciation des événements qui se sont accomplis depuis deux mois en Roumanie. Quelques feuilles, qui avaient applaudi sans réserve à la double dictature de Langiewicz et de Garibaldi, n'ont eu que des accents de blâme et de regret pour l'appel au peuple du prince Couza.

Les droits des Roumains ne seraient-ils pas inscrits, comme ceux des Polonais et des Italiens, dans l'histoire et dans les traités? Et l'homme résolu qui, pour faire triompher ces droits, c'est vu forcé d'appeler à son aide le suffrage universel contre le mauvais vouloir d'une Assemblée trop obstinément soumise à l'influence combinée de l'oligarchie indigène et de l'intrigue étrangère, cet homme ne peut-il pas justifier la hardiesse de ses actes, non seulement par la sanction populaire qu'il a provoquée, mais aussi par la tradition nationale, dont le dépôt, le maintien et le développement lui avaient été régulièrement confiés?

(Urmează un lung istoric al raporturilor româno-ruso-turceşti, dela 1393 începând, data presupusă a primei capitulaţii).

Nous comprenons que l'initiative hardie du prince Couza, son langage démocratique, et le résultat du suffrage universel, dont il a invoqué l'autorité souveraine, n'aient pas obtenu l'assentiment des publicistes élevés à l'école du libéralisme doctrinaire, dans le culte du cens électoral et la haine de toute réforme sociale. Mais le déplaisir et les regrets, qui se produisent en France, de ce côté du monde politique, prouvent seulement que l'oligarchie, qui a tant de répugnance pour la solidarité des peuples et pour la révolution cosmopolite, est cosmopolite elle-même et pratique aussi, au milieu de nous et à sa façon, la soli-

darité en faveur des privilégiés de la Moldo-Valachie. L'élu des Roumains n'en reste pas moins devant la démocratie européenne et devant l'histoire le fidèle interprète des traités et du voeux national, le ferme représentant de la tradition patriotique et du progrès social, l homme de son pays et de son époque...

Laurent.

20. Revue des Deux Mondes, 15 Iunie 1864

Chronique de la Quinzaine.

Nous ne dirons qu'un mot de la bouffonnerie dangereuse du dernier coup d'État roumain. Le premier acte du prince Couza, ce représentant d'une nationalité qui aspire à l'indépendance, a été d'aller de sa personne faire acte de vassal auprès de la Porte et de solliciter du sultan l'investiture de l'hospodorat héréditaire. Il paraît que, plus sage que ce dictateur patriote de la Roumanie, la Porte ne s'est point laissé prendre à cet acte d'hommage; elle a compris que la constitution que Couza vient de détruire, émanant du concert de six puissances, et ayant la validité de la convention internationale à laquelle elle est annexée, la Porte ne saurait s'ériger en juge du coup d'État accompli par son vassal empressé. La question de la constitution roumaine este une question européenne. Ce n'est pas à Constantinople, c'est à Paris ou à Londres qu'elle doit être traitée, et là elle sera discutée avec d'autres lumières que celles que les télégrammes suspects de Bucarest répandent dans la presse européenne.

E. Forcade.

21. Le Siècle, 17 Iunie 1864

Nous avons publié une dépêche de Constantinople annonçant que „le gouvernement ottoman se montrait très satisfait de l'exemple de déférence donné par le prince Couza avant de sanctionner le plébiscite". Pour nous, cet exemple de déférence a le tort de remettre la Roumanie en vasselage et de sanctionner d'une manière éclatante ce droit de suzeraineté de la Porte, contre lequel les patriotes roumains ont toujours protesté. La même dépêche nous apprend, en cutre, comme une grande nouvelle que le prince Couza allait créer un ordre de chevalerie dit de *l'Étoile roumaine;* il nous semblait que le nouvel État réclamait autre chose en ce moment que des ordres de chevalerie.

Taxile Delord.

22. Le Temps, 23 Iunie 1864

Principautés danubiennes.

Nous résumons comme suit notre correspondance de Bucarest, en date du 14 juin:

Je vous ai parlé, dans ma dernière lettre, du coup d'État du prince Couza, de l'établissement du suffrage universel et de la signification de cette mesure. Allant au plus pressé, j'ai dû passer à côté de la question, qui a été, en définitive, la cause première de toutes ces tempêtes, et qui, depuis longues années, doit être regardée comme la question par excellence dans les Principautés: je veux parler de la *loi rurale*. Si l'on veut bien aller au fond des choses, on reconnaîtra que la question rurale est le point culminant où aboutissent tous les différends, et d'où sortent tous les dissentiments qui ont agité le territoire roumain, depuis une longue série d'années.

Tous les gouvernements qui se sont succédé dans les Principautés ont plus ou moins touché à cette question; tous les règlements et les projets de Constitution ont fait mention de la réforme qui est à entreprendre: la difficulté n'a jamais été vaincue, ni même sérieusement entamée, et cela pour divers motifs, qu'il serait trop long d'énumérer ici, et qui appartiennent d'ailleurs à l'histoire et non plus à la politique. A son tour, le gouvernement du prince Couza a soulevé cette réforme; faut-il l'en féliciter? Sans doute, si l'on ne veut envisager la chose qu'au point de vue du progrès qui peut et doit être accompli; seulement, il sera permis d'ajouter une réserve à cet éloge, le prince ayant en vue, outre le progrès du pays, l'accroissement de son prestige personnel, de sa dictature démocratique, et en outre ne se rendant pas compte suffisamment du milieu sur lequel va s'exercer sa réforme, ni des besoins réels qu'il doit satisfaire, ni des difficultés véritables qui s'opposent à la réalisation de ses plans.

Pour bien saisir cette question, pour la connaître parfaitement, il est nécessaire qu'on ne l'examine pas d'un côté seulement; il faut aussi qu'on se défie du sentiment, et qu'on laisse parler la raison et l'expérience. Il faut enfin qu'on tienne grand compte du passé de ce peuple, de ses moeurs actuelles, de sa nature propre, et qu'on ne se laisse pas aller à des idées qui sont fort applicables en Europe, mais qui, appliquées dans ces pays presque orientaux, changent complètement de forme, perdent les vertus qu'elles ont chez nous, et portent des fruits tout autres que ceux qu'on en espérait.

Si vous le voulez, avant d'examiner les projets du prince Couza, nous remonterons plus avant dans le passé, faisant, comme les généraux en campagne, la levée du terrain sur lequel les armées vont opérer. Cet aperçu retrospectif me semble d'autant plus nécessaire que, parmi les journaux français, je ne

sache pas qu'un seul ait traité à fond cette question, hors le *Journal des Débats*, et encore ce dernier n'a-t-il fait qu'effleurer la question, dans un exposé trop rapide et trop peu exact de la situation des Principautés. Moi-même, d'ailleurs, dans l'espace relativement restreint dont un journal dispose pour ces affaires si lointaines, je ne puis vous donner que la quintessence, pour ainsi dire, et le résumé de cette question: pour l'étudier à fond, un volume suffirait à peine; car cette question n'est autre chose, en définitive, que l'*histoire du paysan roumain.*

(Urmează un istoric al reformelor agrare anterioare: Urbariul lui C. Mavrocordat (1740), Codurile lui Caragea şi Calimachi (1816) şi Regulamentul Organic (1830).

Le prince Couza, en arrivant au pouvoir, comprit, dès l'abord, que réformer ces lois c'était la grande nécessité du moment, et c'est une justice à lui rendre, qu'il n'hésita pas à le déclarer aux Chambres, et à faire entreprendre des études dans ce sens.

Le 28 avril 1864 enfin, un projet de loi fut présenté aux députés: il portait que les corvées et les redevances seraient abolies moyennant rachat, et que le colon *usufruitier* devenait *propriétaire* de la portion de terrain que le réglement de 1830 lui attribue.

Par cette loi, chaque paysan devenait en moyenne propriétaire de 6 hectares, pour lesquels il payait à l'État un impôt de 48 francs pendant quinze ans. L'indemnité accordée par l'État aux seigneurs était calculée sur la base de 15 ducats (130 fr.) l'hectare et demi. L'État s'imposait ainsi une dette d'environ 35 millions de ducats, en obligations à 5%.

On sait ce qui arriva. La Chambre, composée uniquement de grands propriétaires, refusa de délibérer sur ce projet de loi, et le prince la renvoya. L'un avait outrepassé son droit constitutionnel; l'autre usa du sien dans toute son étendue.

Quelle est maintenant la signification de la loi agraire du prince? Jusqu'où doit aller l'éloge? où doit commencer le blâme? Tout d'abord, empressons nous de reconnaître que le prince a parfaitement compris que dans cette loi gît le noeud de l'avenir. Résolûment il a pris en main une réforme très difficile; il a bien mérité de la Roumanie à ce point de vue; mais ne nous abusons pas en même temps: cette loi est devenue entre ses mains un de ces instruments de popularité dont abusent volontiers les ambitieux. En s'appuyant sur la masse des paysans, c'est sa propre puissance que le prince a fondée sur les ruines de la puissance des boyards, et en définitive, si on y regarde bien, celui qui gagnera le plus à ce changement, ce ne sera pas le paysan, ce sera l'État.

Au point de vue purement fiscal, il est a remarquer que le projet du prince n'accorde pas au paysan plus de terrain que

ne lui en accordait le réglement de 1830. Cette portion ne lui suffira pas plus à l'avenir qu'elle ne lui suffisait jusqu'à ce jour; le paysan prendra à bail des terrains vastes: or le fisc et le boyard seront là comme par le passé; de plus, le paysan aura à payer son impôt nouveau, et les anciens impôts ne disparaissent pas.

Au point de vue économique, le mal pourra devenir fort grand. Je ne sache pas qu'on ait appelé l'attention de l'Europe sur ce point, et pourtant c'est une des grandes faces de la question. Que deviendront les terres des seigneurs? Le paysan ira-t-il labourer en qualité d'ouvrier? On y compte peut-être, mais on se trompe. Le Roumain est, de par sa nature particulière, indolent, paresseux, et se contente de fort peu; jamais il ne consentira à travailler pour gagner au delà de ses besoins du moment; pourvu qu'il vive, le reste lui importe peu. Les siècles l'ont façonné ainsi; une loi ne le fera pas changer.

Il arrivera donc que les terres des seigneurs resteront en friche, ou bien qu'on sera obligé de faire venir des ouvriers de l'étranger; et je n'hésite pas à regarder cette dernière eventualité comme extrêmement pernicieuse pour l'ouvrier roumain. L'étranger empiète déjà de tous côtés sur l'initiative roumaine: s'il s'empare du travail des champs, la Roumanie sera allemande avant cent ans, et nous aurons une autre question du Schleswig-Holstein sur les bords du Danube.

En résumé, le paysan gagnera à cette loi de devenir propriétaire d'un terrain insuffisant, dont il n'était qu'usufruitier; mais il continuera à dépendre du boyard, pour peu qu'il veuille s'étendre. S'il n'a plus de corvées, ni dîmes, il a de nouveaux impôts par contre, et il ne conquerra pas d'un jour à l'autre l'amour du travail, qui seul pourrait le tirer de son état misérable.

N'oublions pas que le peuple, sur lequel le prince Couza fait l'essai de ces réformes européennes, est un peuple fatigué, extenué, sans moeurs ni économiques, ni politiques, ni sociales; qu'il faudrait avant tout modifier les institutions, et que, pour procéder d'autre façon, on risque de rendre impossibles à l'avenir les réformes les plus nécessaires. On se précipite d'un bond jusqu'à l'extrême limite, et quand on reconnaîtra qu'il eût fallu procéder pas à pas, lentement, avec mesure, on ne pourra plus rétrograder, de peur d'être accusé de réaction, et de tomber inévitablement sous les accusations interessées d'un parti hostile, puis sous la réprobation irréflechie, mais instinctive dont toute nation frappe ceux qui veulent la ramener en arrière: un recul serait un bien alors, mais fatalement il passerait pour un mal.

Dans cette question, comme dans la question électorale, le prince Couza marche trop vite: il oublie qu'il est en Roumanie et qu'il ne règne point à l'extrême Occident sur un peuple civilisé, capable de réformes radicales et apte à les supporter. Mais il sent fort bien qu'en agissant comme il fait, il consolide son

pouvoir sur les bases d'une popularité momentanée qui lui permettra à son gré de s'emparer de la dictature et de régner en maitre absolu, sous le masque d'un faux libéralisme, le plus dangereux de tous.

L. Legault.

23. Revue des Deux Mondes, 15 Iulie 1864

Chronique de la Quinzaine.

La question roumaine, soulevée par le coup d'État du prince Couza, avait peu de chances d'attirer l'attention de l'Europe, lorsque toutes les préoccupations étaient absorbées par le drame du Danemark. Maintenant que le Danemark donne congé aux diplomates trop affairés à qui il avait confié sa cause, peut-être aura-t-on le loisir de prendre garde à ce qui se passe en Roumanie. La Roumanie est bien loin de nous sans doute; cependant quel intérêt ne nous inspirait-elle point au moment du congrès de Paris! C'est pour elle que d'éloquents écrivains de la démocratie, tels qu' Edgar Quinet, avaient éveillé nos sympathies; c'était avec elle que nous inaugurions le droit nouveau et le principe des nationalités. Or que voulions-nous à cette époque? Appeler un peuple à l'existence, ou bien faire la fortune d'un homme, d'un inconnu, d'un colonel improvisé de milices, qui s'est depuis improvisé dictateur? La question vaut la peine qu'on y songe: elle intéresse l'honneur et l'influence en Orient de l'Europe occidentale. Personne en Europe ne prendra au sérieux le plébiscite par lequel le prince Couza s'est fait décerner la dictature. Tout le monde a compris, comme les plénipotentiaires du congrès de Paris, que, s'il s'agit de réveiller une nationalité en Roumanie, on n'y peut réussir que par des institutions libres qui évoquent toutes les forces vives du peuple roumain, et non au moyen de l'omnipetence d'un seul, nivelant et effaçant tout sous lui. Le prince Couza, ce représentant d'une nationalité renaissante, est allé faire acte de vasselage à Constantinople; il a créé un bataillon de zouaves roumains en l'honneur et à l'imitation des zouaves du sultan, et il a supprimé le journal de M. Rosetti, patriote bien connu chez nous. Abandonnerons-nous un pays qui était presque notre oeuvre à une telle direction, et laisserons-nous encore une fois la Russie prendre en Orient le patronage des nationalités souffrantes?

E. Forcade.

24. Le Temps, 27 Iulie 1864

Nous résumons comme suit notre correspondance de Bucarest, en date du 17 juillet:

Le prince Couza est de retour de son voyage à Constantinople, et le télégraphe, aussi bien que les correspondances particulières ont dû entretenir l'Europe de ses entrevues avec le sultan, les ministres et les ambassadeurs. Tout c'est passé comme ces sortes d'entrevues se passent d'habitude en Turquie, avec un grand déploiement de magnificences et beaucoup de politesse: hormis quelques incidents religieux et britaniques, rien n'a troublé la douceur de cé voyage. Il ne faudrait pas inférer pourtant que l'accord entre la Porte et le prince soit absollument excellent, ni que le gouvernement du sultan approuve de fort bon coeur les mesures du prince. La Turquie accepte le fait accompli parce que dans le moment actuel elle ne peut faire autrement, et parce que la situation générale lui semble telle, que ce serait pour elle une faute grave de marcher d'accord avec la Russie et l'Autriche. Le prince, qui est très habile, a eu la fortune de faire son coup d'État à un moment où la situation diplomatique est difficile pour la Porte, et où il pouvait être à peu près assuré d'avance, si ce n'est de l'approbation, du moins du silence de la puissance suzeraine. C'est de cette situation que je veux vous parler; elle est délicate, et qui sait si d'un moment à l'autre elle ne peut pas prendre une importance européenne?

(Urmează o examinare a situației externe a Principatelor Unite).

Si de toutes ces hauteurs diplomatiques, nous redescendons en Roumanie même, et si nous envisageons au point de vue purement roumain, et le coup d'État actuel et ceux que l'avenir nous réserve peut-être, nous pouvons résumer cette situation en peu de mots: le prince Couza (si le succès couronne ses efforts) pourra faire de la Roumanie un pays puissant à l'extérieur, grâce à des alliances, à des traités de succesion, à une forte armée nationale, à l'exaltation du patriotisme roumain, à une organisation centralisée à l'instar de celle de la France; mais il est fort à craindre que le prince Couza, en fondant cette grandeur, ne tienne peut de compte de nos libertés, qu'il ne fasse bon marché de tout ce qui, aux yeux d'un grand nombre, est précisement la grande chose; et qu'en définitive, sa dictature ne construise la grandeur internationale du pays que sur la servitude plus ou moins déguisée du peuple.

A. Le François.

25. Revue des Deux Mondes, 15 August 1864

Chronique de la Quinzaine.

Il ne faudrait pas se méprendre sur la portée de l'approbation qui a été donnée par les grandes puissances aux arrangements

intervenus à Constantinople entre le prince Couza et la Porte. Au moment où le prince roumain a fait son coup d'État, l'Europe était trop préoccupée de la question danoise pour avoir à prêter une attention sérieuse à ce qui se passait dans les Principautés danubiennes. On a trouvé plus commode d'accepter le fait accompli comme une situation provisoire à laquelle on avisera en temps opportun. Ce qui importe en attendant, c'est qu'en France la démocratie libérale ne prenne point le change sur ce qui se passe en Roumanie. La création de l'unité roumaine est une pensée de la démocratie libérale française, exposée, soutenue par des écrivains éminents, entre autres par M. Edgar Quinet. Il n'est pas permis de voir la réalisation d'une pensée démocratique française dans l'autocratie dont le prince Couza s'est artificieusement emparé. Le statut promulgué par l'hospodar supprime les deux principes du gouvernement constitutionnel: la responsabilité ministérielle et le vote régulier de l'impôt. L'hospodar n'enverra plus ses ministres à la chambre; il y fera défendre ses projets de loi par des conseillers d'État. Le prince Couza n'est pas seulement un imitateur; il profite de l'expérience des autres. Il a évidemment étudié la récente carrière de M. de Bismark. On sait toutes les tracasseries qu'a suscitées au ministre prussien l'opposition de la seconde chambre au budget de la guerre. Le budget n'étant pas voté, M. de Bismark ne s'est pas troublé pour si peu. Il a perçu les impôts conformément au budget de l'année antérieure; mais en agissant ainsi il avait le désagrément de violer la constitution, il a eu en outre l'ennui de dissoudre la chambre; enfin il a pris le parti de ne la point rassembler. Instruit par les difficultés que M. de Bismark avait rencontrées sur son chemin, le prince Couza a pris ses précautions dans son statut même: „Si le budget, dit l'article 6, n'est pas voté en temps opportun, le pouvoir exécutif pourvoira au service public conformément au dernier budget voté". Ce simple article rend complétement illusoire le contrôle des représentants du pays en matière de finances. Si une opposition s'élève contre le budget, l'hospodar n'a qu'à congédier l'assemblée et à dire que le budget n'a pas été voté. Il n'est pas sans intérêt, dans les circonstances actuelles, de remarquer le pouvoir que l'hospodar s'arroge ainsi sur les finances. Le prince Couza veut contracter un emprunt; il a la prétention de fonder son crédit sur les grands marchés de l'Europe occidentale. Les finances roumaines présentent un déficit que ne peuvent combler les rentrées naturelles de l'impôt: de là la nécessité d'émettre un emprunt roumain; mais c'est ici probablement que l'hospodar rencontrera un écueil dans le pouvoir qu'il s'est adjugé pour la perception de l'impôt. Les capitaux qui se placent en fonds publics sont amateurs des finances contrôlées par des chambres, et n'aiment point, en matière de budget, les procédés arbitraires du pouvoir absolu. Que le prince Couza ajourne la solution de la question des paysans, qu'il supprime des

journaux, qu'il enlève leurs organes à des hommes qui défendaient la nationalité roumaine et que connaissait la France libérale, tels que MM. Rosetti et Bratiano, avant qu'il n'eût lui-même un nom dans son pays; mais nous ne lui conseillons pas de venir frapper en autocrate aux portes des bourses européennes.

E. Forcade.

26. Le Temps, 27 August 1864

Tous nos lecteurs partageront, nous en sommes convaincu, le regret que nous éprouvons en annonçant que le journal la *Liberté* vient d'être supprimé à Bucarest, sur un rapport signé de M. Cogalniceano, ministre de l'intérieur dans ce pays. La *Liberté* comptait parmi ses collaborateurs la plupart des anciens rédacteurs du *Romanul,* supprimé il y a peu de temps. Il y a dans les Principautés danubiennes des publicistes dont les écrits semblent irriter particulièrement le gouvernement de ces provinces, et qu'il poursuit de journal en journal avec persévérance et avec succès. *E. Hervé.*

27. Le Siècle, 28 August 1864

Les dernières nouvelles de Roumanie ne nous semblent pas de nature à rassurer l'opinion publique, alarmée depuis quelque temps par certains actes du prince Couza, tels que suppressions de journaux et destitutions de fonctionnaires coupables d'avoir voté selon leur conscience aux dernières élections, qui ont donné la majorité aux chefs du parti libéral, MM. Golesco, Rosetti et Bratiano. Au *Romanul,* rédigé par M. Rosetti, et dernièrement supprimé, comme nous l'avons annoncé, avait succédé la *Liberté.* Un décret du prince Couza vient d'ordonner, sur la proposition du ministre de l'intérieur, la suppression de cette feuille ... La *Liberté* s'était permis de parler d'un déficit. Au moment où il est question d'un emprunt, on comprend qu'un tel langage ne puisse être toléré ... *Taxile Delord.*

28. L'Opinion Nationale, 31 August 1864

Le prince Couza vient de promulguer la loi rurale, qui doit être mise en vigueur dans les Principautés Unies, la 24 avril 1865. Cette loi déclare la corvée abolie et confère aux paysans le droit de devenir propriétaires, moyennant une indémnité. C'est là une mesure éminemment démocratique. Pourquoi faut-il que notre enthousiasme pour une révolution aussi légitime, aussi radicale se trouve subitement refroidi par la politique de compression pratiquée par le prince Couza.

Le journal la *Liberté* supprimé, les bulletins des candidats du gouvernement colportés à domicile par la police, des professeurs de physique et de chimie déstitués pour avoir refusé de se transformer en agents électoraux, tels sont les actes qui nous gâtent un peu les réformes sociales du prince et de son ministre...

En condamnant les excès de pouvoir de l'hospodar, il ne faut pas oublier qu'il a pour adversaire une oligarchie peu intelligente, prête à user contre lui de tous les moyens, même de la calomnie. La Roumanie se trouve dans une situation singulièrement trouble; le prince, qui a publié la loi rurale, mérite certainement le nom de démocrate, et cependant il viole les principes les plus élémentaires de la liberté électorale. Le parti des boyards défend (et nous l'en louons) les franchises constitutionnelles et parlementaires, mais il a fait une opposition aveugle et égoïste à la réforme agraire et à l'émancipation des travailleurs...

J. Labbé.

29. Le Temps, 2 Septemvrie 1864

L'Opinion Nationale, en apprenant, il y a peu de jours, la proclamation d'une nouvelle loi rurale par le prince Couza, annonçait d'un air fin que le *Temps* trouverait probablement cette loi „par trop arbitraire". La perspicacité ordinaire de notre confrère ne l'avait pas trompé. Seulement l'*Opinion* a tort de prononcer dans cette occasion le mot de loi. Lorsque le télégraphe nous a fait connaître la nouvelle qui a provoqué l'enthousiasme des collaborateurs de M. Quéroult, nous avons modestement suspendu notre jugement. Nous n'avions jamais entendu dire que depuis le coup d'État du 14 mai dernier, il y eût eu des élections générales dans les Principautés danubiennes, et nous nous demandions naïvement comment le souverain actuel de la Roumanie avait pu s'y prendre pour faire une loi sans le concours du pouvoir législatif. Aujourd'hui le mystère nous est expliqué. C'est de son autorité privée que le prince Couza vient de trancher la question la plus grave qui fût en suspens dans les Principautés, et il n'y a guère que l'*Opinion Nationale* et le télégraphe qui puissent donner le nom de loi à ce décret présenté au conseil d'État, examiné par lui et promulgué en moins de trois jours.

E. Hervé.

30. Journal des Débats, 15 Octomvrie 1864

La convention du 19 septembre, en s'imposant exclusivement à l'attention publique, nous a empêchés, depuis près d'un mois, de suivre le détail des affaires de l'Europe. C'est pourquoi nous n'avons pu répondre plus tôt aux attaques dirigées contre nous

par les journaux de Bucarest, à propos de nos premières observations sur le coup d'État du 15 mai, sur la loi rurale et sur le gouvernement du prince Couza. Quand nous disons au pluriel les journaux de Bucarest, c'est une manière de parler. Il n'existe en réalité dans la capitale des Principautés Unies, depuis la suppression de la feuille indépendante le *Roumanoul,* qu'un seul journal sous plusieurs titres et en plusieurs langues, n'ayant, en fin de compte, qu'un seul rédacteur qui est M. le ministre de l'intérieur de ce pays-là. L'unique et multiple journal qui se publie à Bucarest a ses raisons pour admirer le coup d'État du 15 mai et ses conséquences. Donnons une fois de plus les raisons pour lesquelles nous sommes moins enthousiastes que lui. Ce sera décrire exactement l'état des Principautés depuis quatre mois.

Nous sommes disposés à comprendre et à admettre beaucoup de choses de la part d'un gouvernement qui se trouve dans la situation où s'est placé le prince Couza en s'emparant du pouvoir. Il y a des nécessités inhérentes à chaque forme de gouvernement, et nous ne nous sentons pas la force de nous indigner trop vivement contre un homme d'État, prince ou ministre, qui subit ces nécessités et les avoue sans en faire parade. Le prince Couza a supprimé le *Roumanoul.* Passe! pourvu toutefois que le prince Couza n'aspire pas à prendre le titre de restaurateur de la presse! Le prince Couza a déstitué, à la suite du coup d'État nombre de professeurs (les professeurs sont en tout pays matière déstituable et révocable à merci), et il a chassé de leurs chaires nombre d'ecclésiastiques, par la raison qu'ils ont voté contre lui. Passe encore, pourvu que le prince Couza ne prétende pas que ce soit là l'usage légitime d'un pouvoir régulier! Le prince Couza, pendant trois mois, a légiféré de sa propre autorité. Passe encore, même quand ses lois ne seraient pas toutes des chefs-d'oeuvre de sagesse, pourvu qu'il avoue que, dictateur, il a fait oeuvre de dictature! Mais le prince Couza, qui a supprimé l'ancienne Constitution comme entachée d'aristocratie, en a décrété une nouvelle que nous avons fait connaître à nos lecteurs, et qu'ils apprécient ce qu'elle vaut. Pour si peu qu'elle vaille, cette Constitution, sans pareille en Europe, est censée avoir été adoptée par le peuple des Principautés-Unies, et il est certain que les puissances protectrices, aussi bien que la puissance suzeraine, ont pris la peine de la consacrer. C'est maintenant, selon le droit de cette Constitution que le prince Couza est prince; c'est par elle et pour elle qu'il règne; c'est d'elle qu'il reçoit ces belles apparences qui font de lui un des palladiums du droit populaire en Europe et l'un des ennemis particuliers de la grâce de Dieu en matière de prérogative royale; c'est elle enfin qu'il invoque quand il se dit souverain constitutionnel, libéral, démocratique, progressiste et tout ce qui s'ensuit. S'il viole même cette Constitution commode, comment qualifier le régime qui fleurit à Bucarest? Or, le gouvernement du prince Couza a violé au moins trois fois cette Constitution,

qui reste jusqu'à présent dans les limbes. Il l'a violée en confondant le pouvoir administratif et le pouvoir judiciaire. Il l'a violée enfin en promulgant une loi d'intérêt capital, telle qu'est la loi rurale, sans attendre la convocation du Parlement, pourtant bien inoffensif, dont le prince est tenu de demander préalablement l'avis en toute affaire de cette importance.

Le gouvernement du prince Couza a violé la Constitution en confondant les pouvoirs. A peine en effet le nouveau Conseil d'État était-il institué, que le ministère a saisi le pretexte d'un conflit qui s'est élevé entre ce nouveau corps et la Cour de cassation pour mettre indéfiniment en disponibilité huit magistrats de la Cour suprême. Cela peut-il s'appeler respecter le principe de l'inamovibilité de la magistrature?

Le gouvernement du prince Couza a violé en second lieu la Constitution, en falsifiant les élections municipales de Bucarest ou tout au moins en foulant aux pieds avec tant d'aisance toutes les règles destinées à assurer la sincérité du recensement, que cela seul suffit pour infirmer des résultats constatés par de tels procédés. A la vérité, malgré toutes les précautions prises par le ministère, trois noms de l'opposition ont passés; il a fallu reconnaître comme dûment élus MM. Bratiano, Golesco et Rosetti, qu'on avait signalés avant le vote pour être les plus irréconciliables ennemis du prince. Mais aussitôt que ces trois élections ont paru inévitables et qu'on a eu sujet de craindre que d'autres noms d'une signification aussi prononcée que ceux-là sortiraient des urnes loyalement consultées, on a tout à coup interrompu le dépouillement dans les sections; on a expulsé des salles de vote les électeurs qui prétendaient surveiller les urnes et contrôler les scrutateurs; on leur a arraché des mains les procès-verbaux; on a laissé les bureaux qui devaient rester en permanence suspendre leurs séances pendant plus d'une journée. Et quand le lendemain de la proclamation du vote, qui s'est trouvé être bien inopinément favorable à la liste du gouvernement, cinq cents électeurs appartenant aux plus honorables familles de Bucarest ont voulu protester, en vain ils ont rédigé et signé leur protestation, en bonne forme, entre autres détails, qu'à l'heure où le recensement des votes dans les sections avait été arbitrairement interrompu, les deux tiers des votes étaient acquis aux députés de l'Opposition; qu'ainsi la majorité, constatée le lendemain et le surlendemain en faveur des candidats officiels, devait être le résultat de quelque mystérieuse opération plus habile que régulière; qu'on pouvait d'ailleurs en déterminer le caractère en notant cette simple circonstance que les votes recensés le premier jour étaient d'écriture différente et que les votes recensés le lendemain, après une nuit écoulée, étaient tous écrits de la même main; en vain, confiants dans la justice du prince, les signataires de la protestation sont-ils allés la présenter au prince lui-même: on ne s'est pas contenté de leur répondre que le gouvernement ne recevait ni n'admettait

aucune protestation politique; on a intenté des poursuites à ceux des électeurs qu'on soupçonnait d'avoir provoqué cette pétition au prince, et parmi lesquels figurent un ancien conseiller de la Cour d'appel, un ancien député et un ancien ministre. Faut-il s'étonner, après cela, que la société éclairée de la capitale soit d'avance persuadée que les élections pour la Chambre seront tout juste aussi sincères que les élections municipales? Faut-il s'étonner que tout le monde dise et croie à Bucarest qu'avant même de convoquer les collèges électoraux, le ministre de l'intérieur s'est fait adresser de tous les bourgs et villages des Principautés des procès-verbaux d'élection, signés des maires et adjoints, avec la date et les noms en blanc; absurde rumeur qui suppose qu'en cet heureux pays le peuple aurait donné sans le savoir un blanc-seing au souverain pour la composition de la Chambre future?

Tout cela n'est rien encore auprès de la loi rurale, qui viole non seulement tel ou tel texte de telle ou telle Constitution, mais les principes élémentaires du droit civil en tout pays, même despotique. Nous avons, dans notre numéro du 12 septembre, signalé les dispositions caractéristiques de cette loi. Il était difficile alors, sur une première vue, de démêler toutes les injustices et toutes les confusions que va entraîner ce partage violemment et arbitrairement décrété de toutes les terres de Valachie et de Moldavie. Plus on lit la loi, plus on y découvre d'incohérence et d'incurie. On avait pu croire d'abord que l'indemnité stipulée pour les propriétaires, si insuffisante qu'elle fût, serait du moins payée en argent réel par les paysans. C'était une erreur. L'argent des paysans transformés en propriétaires ira d'abord dans les caisses de l'État. On paiera les anciens propriétaires en obligations remboursables par séries dans l'espace de quinze ans; de sorte que tel propriétaire peut tout se voir enlever aujourd'hui et ne recouvrer quelque chose qu'après quinze ans écoulés. On avait pu espérer que les contestations inévitables qu'entraînera la double opération, exécutée sur une aussi vaste echelle, du partage des terres et de la répartition des obligations seraient jugées ou par les tribunaux ordinaires ou par des commissions mixtes composées en partie de propriétaires; elles seront au contraire tranchées en dernier ressort soit par le Conseil d'État, sorte de tribunal tout entier dans les mains du prince, soit par un comité central de liquidation où n'entrera que des fonctionnaires publics au choix du ministre des finances. On avait pu se figurer que les anciens propriétaires étant dépouillés des deux tiers de leurs domaines au profit des paysans dont il aurait déjà loué le travail moyennant d'importantes concessions de terrains, seraient du moins affranchis des charges spéciales qui leur étaient imposées au profit de la commune et de la paroisse; la loi ne les affranchit expressement d'aucune de ces obligations et continue de leur en imposer expressement plusieurs, le propriétaire a beau être appauvri ou ruiné; il a beau descendre de la grande situation qu'il

occupait, l'église bâtie à ses frais, l'école ouverte et entretenu de ses deniers, lui est enlevée „sans aucune indemnité". On s'était imaginé enfin que les paysans, devenant aussi indûment propriétaires, le devenaient pleinement et pourraient transmettre et aliener selon leur gré les terres qui leur seront dévolues. Loin de là, ils ne sont en réalité que les détenteurs de leurs biens-fonds; ils possèdent seulement, sous réserve des droits reconnus à une tierce personne, exigeante et envahissante, la commune. Meurent-ils *ab intestat*, ou sans héritiers légitimes, la commune hérite! Ne peuvent-ils payer la redevance fixée pour indemniser l'ancien propriétaire, la commune leur est aussitôt substitué. Veulent-ils se défaire de leurs terres avant trente années écoulées, ils n'ont faculté de vendre qu'à la commune. Vendent-ils au bout de trente ans, la commune a le droit de préemption. Ainsi, dans le cours des temps, la propriété commune et indivise, chose toujours si funeste et si pernicieuse, absorbera la propriété individuelle. Voilà la loi rurale; voilà ce qu'elle prépare et ce qu'elle fonde! Qu'ajouter à cela? un simple trait qui met le comble à la confusion: c'est dans l'espace de quelques mois que l'opération du partage doit être achevée; c'est dans l'espace de quelques mois que toutes les terres changeront de maîtres, que toutes les fortunes seront ebranlées; et le gouvernement de Bucarest choisi ce moment même pour établir dans les Principautés-Unies la contrainte par corps qui y était jusqu'à présent inconnue. Comme il ne manquera pas de ruines soudaines, grâce à la loi rurale, la prison pour dettes ne chômera guère de clients; les deux mesures se complètent l'une l'autre.

Le secrétaire de la rédaction: *F. Camus*.

MISCELLANEA

DOUĂ DOCUMENTE SLAVO-ROMÂNE *
(1556 şi 1620)

I.

Bucureşti, 24 Octomvrie 1556

Pătraşcu cel Bun confirmă comisului Bocotan deplina stăpânire asupra locurilor cumpărate în satul Tudoreşti, dela fraţii Dragomir, Radul şi Stanciul, ca şi asupra locurilor cumpărate în acelaş sat, de Dobre, dela Vlad şi dela Oprea, fiul lui Pădure logofăt.

† Милостїю божїю Іѿ Пєтрашко воивода и господинъ въсою землє Оугрѡ-влахєнскоє сынъ великаго и прѣдобраго Радоула воивода дават господство ми сїє повєлѣнїє господства ми болѣринȣ господства ми жȣпан Бокотан съ сынови єлици мȣ припȣстит, ѩкож да им єст ѡчинȣ ȣ Тȣдорєщ дєл Станчюлѡв и дєл Драгомиров и дєл Радоулѡв въса варє єлика сє хтєт избрат нихнє дєл ѡт Тȣдорєщ; тож приидє Станчюл и Драгомир и Радоул сами прєд господства ми тєрє продадошє сїє вишєрєчєнє ѡчинȣ нихнє дєловє ѡт Тȣдорєщ, за ҂ан аспрїи готови и продадошє ѡт своѡм доброволю ѡт прєд господства ми. И по том имашє Бокотан комис съпрєнїє прєд господства ми, съ Станчюл и съ Драгомир и съ Радоул и тако прєшє како да мєтнит аспрїи Бокотанов комис, а господство ми ȣ тєм глєдах и сȣдих съ въси чиститими правитєлїєм господства ми и нє дадох господство ми Станчюлѡв съ братїєм си да мєтнит аспрїи Бокотанов комис; анȣ да сє дръжат Бокотан комис покȣпєнїє вишєрєчєна що єст покȣпил ѡт Станчюл съ братїєм си; таж ѡста Станчюл и Драгомир и Радоул ѡт закон съ зластрамот ѡтпрєд господства ми. И паки да мȣ єст жȣпан Бокотан комис ѡчинȣ ȣ Тȣдорєщ ѡт дєл Добрєв пол понєж га покȣпишє ѡт Добра за т҃о аспрїи; и паки да мȣ єст ѡчинȣ ȣ Тȣдо-

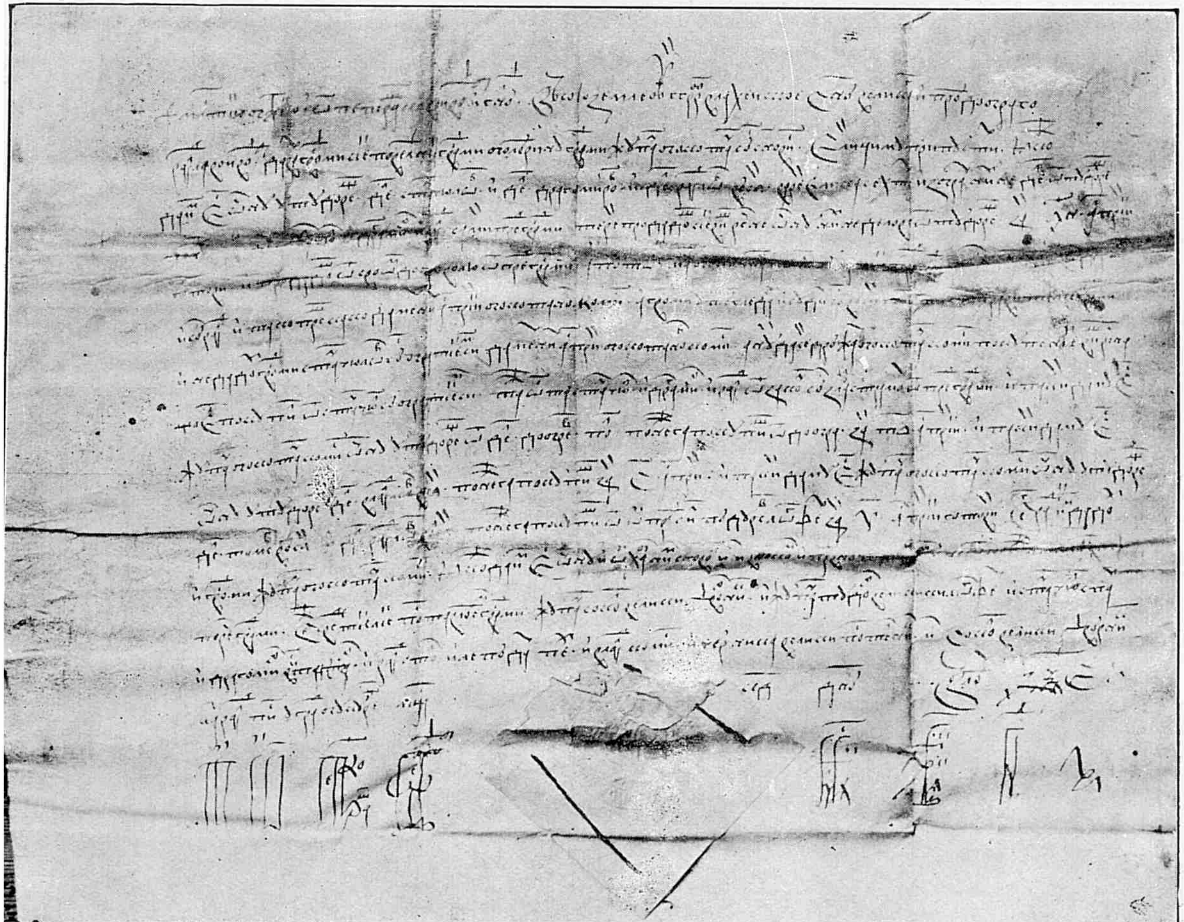
---

* Presentate ca lucrare la Seminarul de Medio-Bulgară al d-lui prof. S. Dragomir în anul şcolar 1933—1934.

рєщ дєл Владꙋлѡв въса понєж га покꙋпишє за с҃ аспри и паки да мꙋ єст жꙋпан Бокотан комис ѡчинꙋ ꙋ Тꙋдорєщ дєл Томєв въса и дєл Радꙋлѡв въса, понєж га покꙋпишє ѿ Ѡпрѣ син Пъдꙋрєв логофєт за ѵ҃ аспрїи готови; сєго ради и дадох и господство ми жꙋпан Бокотан комис ꙗкож да им єст ѡчинꙋ и ѡхаб ним синовом и внуком и прѣвнучєтом им и нє ѿ когож нєпот҂кно[вєно] по рєч господства ми; сєж свєдєтїєлїє поставлѣєм господства ми жꙋпан Сокол вєлики дворник и жꙋпан Тꙋдор логофєт и Станчюл спатар и Драгомир вистиар и Радꙋл столник и Лепъдат пєхарник и Владоуꙋл комис и Чєрника вєлики постєлник; исправи Сокол вєлики дворник и аз Радоуꙋл писар ꙋ град Бꙋкꙋрєщ мѣсєца ѡхтомврїа кд҃ дьнь въ лѣт ҂зн҃є.

† Cu mila lui Dumnezeu iѡ Pătraşcu voevod şi domn a toată ţara Ungro-Vlahiei, fiul marelui şi preabunului Radul voevod, dă domnia mea această poruncă a domniei mele boerului domniei mele jupân Bocotan comis şi fiilor câţi (Dumnezeu) îi va dărui, ca să-i fie lui moşie în Tudoreşti partea lui Stanciu şi partea lui Dragomir şi partea lui Radul toată, oricât va fi, să-şi aleagă din partea lor din Tudoreşti; pentrucă au venit Stanciul şi Dragomir şi Radul ei înşişi înaintea domniei mele şi au vândut aceste suszise moşii, părţile lor din Tudoreşti, cu 1050 aspri gata şi le-au vândut de a lor bună voie, înaintea domniei mele. După aceea, avu Bocotan comis pâră în faţa domniei mele, cu Stanciul şi cu Dragomir şi cu Radul şi astfel pârau ca să-i întoarcă banii lui Bocotan comis. Iar domnia mea am căutat şi am judecat cu toţi cinstiţii dregători ai domniei mele şi n'am lăsat pe Stanciul şi pe fraţii săi să întoarcă banii lui Bocotan comis, ci să-şi ţină Bocotan comis cumpărătura mai sus numită, care este cumpărată dela Stanciul şi fraţii săi; şi astfel au rămas Stanciul şi Dragomir şi Radul de lege cu mare ruşine, dinaintea domniei mele. Şi iarăşi să-i fie jupânului Bocotan comis din partea lui Dobre jumătate, pentrucă a cumpărat-o dela Dobre 370 aspri gata şi iarăşi să-i fie moşie în Tudoreşti partea lui Vlad toată, pentrucă a cumpărat-o cu 200 aspri gata şi iarăşi să-i fie jupânului Bocotan comis moşie în Tudoreşti partea Tomei toată şi partea Radului toată, pentrucă a cumpărat-o dela Oprea, fiul lui Pădure logofăt, cu 400 aspri gata. Deaceea îi dădui şi domnia mea jupânului Bocotan comis să-i fie lui ocină şi ohabă,

PLANȘA 1

Hrisovul lui Pătrașcu cel Bun dela 24 Octomvrie 1556.

fiilor lui, nepoților și strănepoților lui și de nimeni neclintită, după cuvântul domniei mele. Iată am pus și martori domnia mea: jupân Socol vornic și jupân Tudor mare logofat și Stanciul spătar și Dragomir vistier și Radul stolnic și Lepădat paharnic și Vlad comis și Cernica mare postelnic. L-a alcătuit (îl alcătui) Socol mare vornic și eu Radul pisar în orașul București, 24 Octomvrie 1605.

Un regest al documentului la *I. C. Filitti, Arhiva Gheorghe Gr. Cantacuzino* 1919, p. 184, doc. No. 584. Originalul aparține actualmente Institutului de Istorie Națională din Cluj.

Pergament. Monogram cu cerneală roșie: † **іѡ петрашко воевода милостїѫ божїѫ господинь.** Pecete roșie cu diametrul de 4 cm. pe hârtie cusută cu fir de mătasă roșie. Poartă legenda: **Сїи пегат іѡ петрашко воиводь и господинъ влашкі.**

Satul Tudorești, de care se vorbește în acest act, se găsește în județul Ilfov. Mai este amintit în legătură cu acelaș Bocotan, se pare, într'un document al lui Mircea Vodă din 1559 și într'altul dat de fiul acestuia Alexandru, în 1568.[1])

Divanul este la fel alcătuit cu cel pe care îl întâlnim într'un act al aceluiaș Pătrașcu Vodă, dat în 3 Noemvrie 1557. Dintre membrii lui am putut culege informațiuni asupra vistiernicului Dragomir, care este însuși ginerele lui Pătrașcu, prin căsătoria cu fiica acestuia Maria.[2])

Cernica postelnicul, care trebuie să-și fi ocupat dregătoria în ultimele luni de domnie ale lui Pătrașcu Vodă, deoarece în documentele anterioare numele său nu figurează, este unul din înaintașii familiei Știrbei.[3])

II.

Târgoviște, 18 Ianuarie 1620,

Gavriil Moghilă, domn al Țării Românești, confirmă lui Nicolae Cupțu și fratelui său Gheorghe din Căpreni, cumpărarea a trei țigani făcută de față cu martori și atestată domnului de cartea marelui ban al Craiovei Enache.

.... **Іѡ Гаврїил Могила воевода и господинь вьсоѡи земле Оугрѡвлахїиское, синь великаго и прѣ......... ниѡ іѡ Симеѡн воевод, даватъ господство ми сїе повелѣнїе господства ми Некѹлев Кѹп-**

---

[1]) Ioan C. Filitti o. c. p. 184.

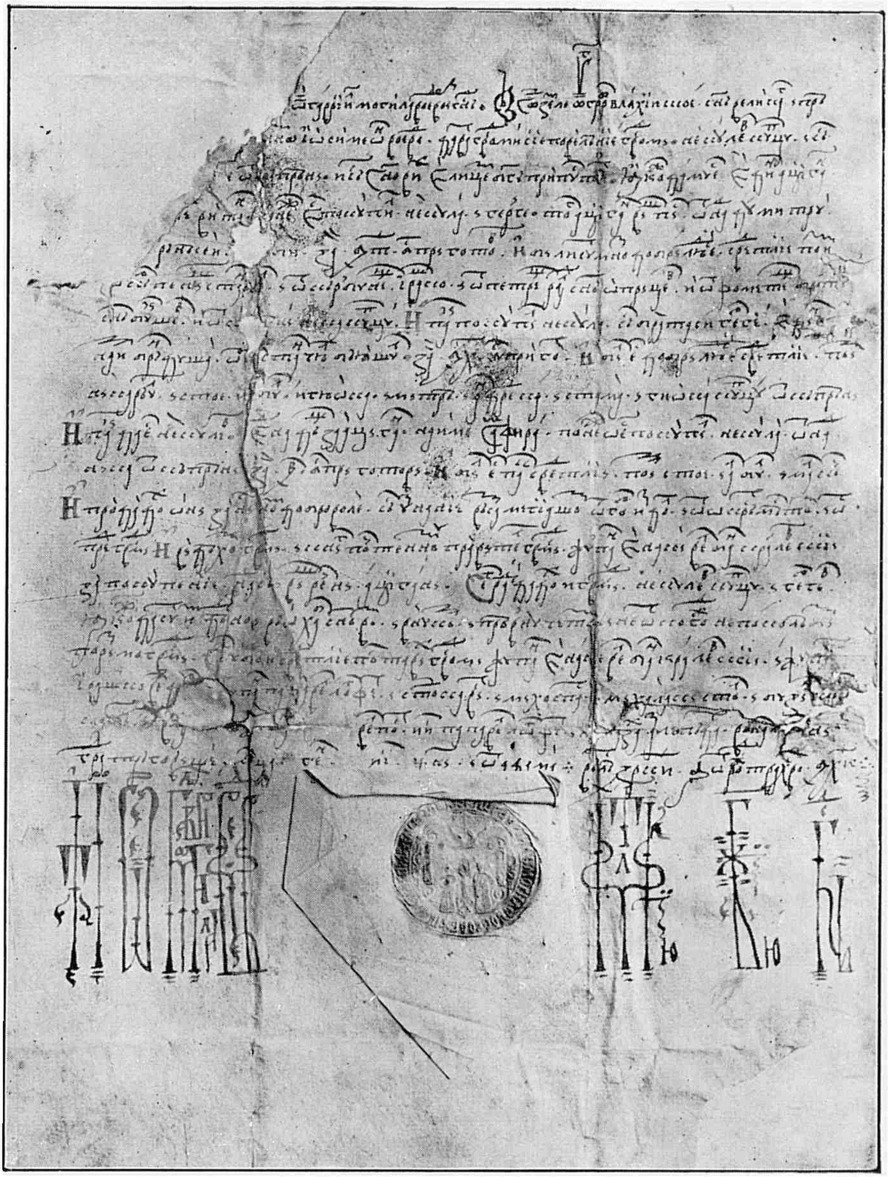
[2]) Idem. p. 21 N. 3.

[3]) cf. N. Iorga, *Studii și documente* V. pp. 678—9.

цȣ и със ....е ѿт Кѫпрѣни и със сѫновиχ елице м[ȣ] богъ припȣстит. ꙗкож да мȣ ест един аціган.........е Витан, понеже ест покȣпил Некȣла и Гериге того ациган вишеписанаго, ѿтнад Дȣмитрȣ ....Рънѣсеи, ..., би за ҂ат аспри готови и били сȣт многи добри людіе сведетеліе, поиме; ѿт Кърпениш Станчюл и ѿт Кърбȣнещи Івашко и ѿт Петрещи Радȣл синъ Ѡприцев и ѿт Фометещи Братȣл синъ Бȣкшек и ѿт К............ѣни Ника Кȣпцȣ, и пак покȣпил Некȣла със брата си Герге един..............на име Брънд8ша ѿт над Станчюл бъıашȣл за ҂аχ аспри готови и бил ест добри людіе сведетеліе поиме: Ника Ръȣл и Стое и Ꙗлбȣл и Гюѡка и Митрѣ и Ꙗндреика и Стама и Гиѡка Кȣпцȣ ѿт Кѫпрѣни; и пак да ест Некȣлев една дъщ за ациган на име Самфира понеж га ест покȣпил Некȣла ѿт над Ника ѿт Кѫпрѣни за ҂в аспри готови и бил ест пак сведетеліи поиме: Стое и Ꙗлбȣл и Малкъч. И продадоχ они за ниχном доброволе със ȣзнаніе всам мегіашом ѿт гор из дол и ѿт ѡкръст мѣстом и ѿт пред господства ми и видѣχом господство ми и книг почитенномȣ правител господства ми жȣпан Енаки вел бан Кралевскіи за покȣпеніе над сіи вишеречени ациганн. Сего ради дадоχ и господство ми Некȣлев Кȣпцȣ и Гергев ꙗкож да сȣт им дѣдено и въ ѡχабъ синовом и внȣком и прѣвнȣчетом и не ѿт когож непоколѣбим по оризмо господства ми. Сеж ȣбо свѣдѣтеліе поставиχ господство ми жȣпан Енаке вел бан Кралевскіи и жȣпан Івашко вел дворник и жȣпан Папа вел логофет и Стоіка вистиарник и Миχо спатар и Миχалаки столник и Бȣзинка вел комис и вл...............вел постелник и ис............ Папа вел логофет и казаχ аз Лъпъдат въ настолни град Тръговище мѣсеца генаріа иї дьни и ѿт адама въ лѣат зрки а ѿт рождества христово ҂аχк.

† (Cu mila lui Dumnezeu) Ïѡ Gavriil Moghilă voevod şi domn a toată ţara Ungro-Vlahiei, fiul marelui şi prea(bunului răposat) Ïѡ Simeon voevod, dă domnia mea această poruncă a domniei mele lui Nicolae Cupţu şi fratelui său Gheorghe din Căpreni şi fiilor lui, câţi Dumnezeu îi va lăsa, ca să-i fie lui un ţigan (cu numele) Vitan, pentrucă au cumpărat Nicolae şi Gheorghe acest mai sus scris ţigan dela Dumitru (fiul ?) Rănesei şi l-au cumpărat cu 1300 aspri gata şi le-au fost lor martori mulţi oameni buni anume: din Cărpeniş Stanciul şi din Cărbuneşti Ivaşcu şi din Petreşti Radul, fiul Opriţei, şi din Fometeşti Bratul, fiul Bucşei şi din Căpreni Nica Cupţu. Şi

PLANŞA II

Hrisovul lui Gaviil Moghila dela 18 Ianuarie 1620

iarăşi a cumpărat Nicolae cu fratele său Gheorghe o ţigancă pe nume Brânduşa, dela Stanciul Băiaşul, cu 1600 aspri gata şi au fost martori oameni buni, anume: Nica Răul şi Stoe şi Albul şi Ghioca şi Mitrea şi Andreica şi Stama şi Ghioca Cupţu, din Căpreni. Şi iarăşi să-i fie lui Nicolae o fată de ţigan cu numele Zamfira, pentrucă a cumpărat-o Nicolae dela Nica din Căpreni cu 2000 de aspri gata şi iarăşi au fost martori anume: Stoe şi Albul şi Malcăciu. Şi îi dădu-i pe ei cu a lor bună voe şi cu ştirea tuturor megieşilor de sus şi de jos şi din jurul locului şi din faţa domniei mele. Şi văzui domnia mea şi cartea cinstitului dregător al domniei mele jupân Enache, mare ban al Craiovei, pentru cumpărarea acestor mai sus zişi ţigani.

Deaceea dădui şi domnia mea lui Nicolae Cupţu şi lui Gheorghe ca să le fie lor moşie şi ohabă, fiilor, nepoţilor şi strănepoţilor lor, şi de nimeni să nu se clintească, după porunca domniei mele. Am pus şi martori domnia mea pe jupân Enache, mare ban al Craiovei şi jupân Ivaşcu mare vornic şi jupân Papa mare logofăt şi Stoica vistiernic şi Mihu spătar şi Mihalache stolnic şi Buzinca mare comis şi Vlad paharnic........... mare postelnic şi l-a alcătuit Papa mare logofăt şi am scris eu. Lăpădat în oraşul de scaun Târgovişte, luna Ianuarie 18 zile şi dela Adam în anul 7128, iar dela Naşterea lui Christos 1620."

Originalul se găseşte în arhiva Muzeului Ardelean din Cluj. Scris pe hârtie. Iniţialele şi monogramul sunt scrise cu cerneală roşie. Monogram: † їω Гаврил Могила воевода милостїю божїю господинъ. Pecete roşie aplicată, cu legenda: † їω Гаврилъ Могила воеводь божїю милостїю господар земле Влашкое.

Sate cu numele amintite în cuprinsul documentului se mai găsesc şi azi în judeţul Dolj, unde avem Căprenii de sus şi Căprenii de mijloc şi în judeţul Gorj, unde întâlnim două sate cu numele Petreşti, unul cu numele Cărbuneşti, altul cu numele Fometeşti, iar altul cu numele Cărpeniş. De Căpreni se mai face amintire şi în alte hrisoave domneşti, unele din ele chiar foarte apropiate ca dată de documentul nostru. Astfel, într'un document dat de Radu Mihnea în 13 Aprilie 1621 [1]) se vorbeşte de

---

[1]) Alexandru Ştefulescu, Documente slavo-române relative la Gorj (1406—1665), Tg. Jiu 1908 p. 414.

Căpreni în legătură cu nişte locuitori de aici, al căror nume este identic cu al unor martori înşiraţi în hrisovul de mai sus: Stama şi Andreica.

Celelalte sate sunt, deasemenea, deseori amintite în documentele privitoare la judeţul Gorj.

Enache banul Craiovei, care iscăleşte actul de mai sus, poate fi identificat cu Ianache Catargi, ban al Craiovei între 1614 şi 1615 şi între 1618 şi 1620.[1])

Divanul, aşa cum îl găsim alcătuit în acest document, se repetă şi în celelalte documente ale lui Gavriil Movilă, date din Ianuarie 1620 înainte.[2])

MARINA LUPAŞ

SCRISOAREA LUI PETRU PELLÉRDI

PRIVITOARE LA AJUTORUL DAT DE SIGISMUND BÁTHORY LUI MIHAIU VITEAZUL IN CAMPANIA DIN 1595.

Acest nou izvor unguresc din anul atât de frământat al domniei lui Mihaiu Viteazul, 1595, ne-a fost menţionat de către domnul Dr. Ioan Vaida-Voevod, în a cărui bibliotecă şi colecţie de documente l-am văzut, în copie, mai întâi. Transcris de către Domnia Sa cu ortografia ungurească modernă, citirea ne-a fost mult înlesnită. Cu ocazia verificării transcrierii am putut constata, cât era de greoaie şi pe alocuri aproape de neînţeleasă limba lui Pellérdi, încât transcrierea ei cerea, pe lângă cunoştinţe istorice şi cunoştinţe filologice.

Scrisoarea lui Petru Pellérdi, cu data de 1 Noemvrie 1595, cuprinde descrierea pe scurt a întâmplărilor privitoare la ajutorul dat de Sigismund Báthory lui Mihaiu Viteazul, pentru scoaterea lui Sinan Paşa din Ţara Românească, în răstimpul dela nunta principelui ardelean (6 August), până la cucerirea Giurgiului (30 Octomvrie). Scrisoarea n'a fost cunoscută în istoriografia românească până la apariţia studiului d-lui A. Veress: „Campania creştinilor în contra lui Sinan Paşa din 1595", publicat în Memoriile Secţiunii Istorice a Academiei Române[1]), şi unde scrisoarea e pomenită pentru prima oară. Dar citatele d-lui Veress sunt atât de fragmentare şi de puţine, uneori tendenţios alese, şi într'o limbă numai cu aproximaţie românească, încât cunoaşterea în întregime a scrisorii lui Pellérdi — ne gândim, fireşte, numai la părţile privitoare la Români — e şi mai nece-

1) I. Filitti, *Banii şi caimacamii Craiovei* în Arhivele Olteniei, 1924 p. 211.

2) cf. Alexandru Ştefulescu, o. c.

1) Seria III, Tom. IV, Mem. 3. Bucureşti, 1925, p. 65—148.

sară, tocmai în urma strecurării acestor ştiri în istoriografia noastră *aşa* cum a *voit* d-l Veress[2]).

Cine a fost Petru Pellérdi? Subcămăraşul principelui Sigismund Báthory, încă din anul 1589, ne precizează Pancraţie Sörös într'un studiu, tipărit în Anuarul Şcoalei Superioare a Abaţiei din Pannonhalma pe anul şcolar 1913—1914, unde e reprodusă în întregime, în limba ungurească a veacului al XVI-lea, şi scrisoarea lui Pellérdi[3]). I se mai zicea şi Petru Diacul, fiindcă era în acelaş timp şi unul din diecii cancelariei Principelul ardelean[4]). De altfel din conţinutul scrisorii reiese, că se bucura de multă favoare din partea lui Sigismund Báthory şi, poate, nestatornicul Principe a avut mai multă încredere în acest slujbaş mai mic al său, decât în cei mari, dintre cari a tăiat în anul 1594 mai mulţi inşi, între victime fiind însuşi cancelarul Kovácsoczy[5]).

Am spus că Pellérdi şi-a datat scrisoarea: 1 Noemvrie 1595. Fiind cam lungă, n'a putut-o scrie într'o singură zi, ci în etape[6]), iar la data de 1 Noemvrie a terminat-o. Curând după aceea a expediat-o lui Francisc Nádasdy, comitele judeţelor Vass şi Soprony şi mare comis al Regelui Ungariei, deodată cu o scrisoare trimisă de Principele Sigismund aceluiaş nobil[7]). Se pare că scrisoarea a fost foarte mult apreciată şi evenimentele descrise în ea au părut interesante, pentru că în anul următor, 1596, ea e tipărită în întregime în tipografia lui Ioan Manlius sub titlul: „Báthory Zsigmondnak, Erdély ország fejedelmének gyözhetetlen nyereségéről, Tergovistya, Bukeres [sic] és Gyirgyó alatt, s azoknak megvételéről Istennek akaratjából: miként az Vitézlő Pellérdi Péter által megirattatott az egész História egy magyarországi főurhoz levele által. Nyomtatott Németujvárott Manlius János által, Anno D. MDXCVI", sau în româneşte: „Despre biruinţa lui Sigismund Báthory, Principele Ţării Ardealului, la Târgovişte, Bucureşti şi Giurgiu şi despre luarea acestor cetăţi cu ajutorul lui Dumnezeu. Istoria întreagă aşa cum a fost scrisă de luptătorul Petru Pellérdi în scrisoarea adresată unui nobil din Ungaria. Tipărită la Németujvár de Ioan Manlius, în anul Domnului 1596"[8]).

Un exemplar din tipăritura lui Manlius a fost găsit întâm-

---

2) A se vedea, în privinţa aceasta, recenzia d-lui N. Iorga din *Revista Istorică*, Bucureşti, 1925, An. XI, p. 162—170.

3) *A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve az 1913—1914-iki tanévre*. Pannonhalma, 1914, p. 136—156. Pentru titlul de subcămăraş p. 139.

4) Idem, *ibid.* În scrisoare se spune acest lucru.

5) Cf. I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la Români*. Cluj, 1928, p. 10 şi 20, n. 3.

6) După cum spune spre sfârşitul scrisorii.

7) Numele lui Nádasdy e pomenit numai în manuscrisul original, care se păstrează la Pannonhalma.

8) Titlul la Sörös, *A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve* p. 136.

plător, în 1871, de către Ferdinand Knauz între scoarţele altei cărţi, exemplar pe care l-a dăruit Academiei Maghiare din Budapesta şi sortit să fie retipărit în „Történelmi Tár"[9]). Dar s'a întâmplat să fie găsit cu timpul şi originalul, la Abaţia din Pannonhalma, publicat apoi de către un profesor al Şcoalei Superioare dela această Abaţie, Pancraţie Sörös, după cum am spus şi ma sus, sub titlul: „Pellérdi Péter levele Báthory Zsigmondnak Szinán basán aratott győzelméről", în româneşte „Scrisoarea lui Petru Pellérdi privitoare la biruinţa lui Sigismund Báthory asupra lui Sinan Paşa"[10]). In introducerea ce precede scrisoarea, Sörös arată deosebirile dintre original şi tipăritura lui Manlius. Reproducerea o face ţinând seamă de aceste deosebiri, corectându-l pe Manlius după manuscrisul original. In traducerea ce urmează am avut în vedere aceste corectări.

Pentru istoriografia românească scrisoarea lui Petru Pellérdi aduce unele ştiri noui, pe alocuri cât se poate de interesante.

In ea se înseamnă, întâi de toate, contribuţia lui Sigismund Báthory pentru alungarea lui Sinan Paşa din Ţara Românească, în 1595, şi numai în al doilea rând contribuţia lui Mihaiu Viteazul şi deloc a Italienilor, cari au avut un rol destul de important la asediul cetăţii Giurgiului. Pentru Pellérdi persoana principală e Sigismund; în jurul lui se brodează toată acţiunea, numai pe el vrea să-l recomande prin scrisoare lui Nádasdy. Ceilalţi participanţi la acţiune nu intră în preocupările scrisorii şi deci sunt mai rar pomeniţi, sau ignoraţi cu totul. Din această atitudine subiectivă a autorului scrisorii nu trebue să ajungem numai decât la concluzia, că rolul lui Mihaiu Viteazul a fost redus, cum se spune în istoriografia ungurească, în general, şi cum a „reuşit" să ne demonstreze d-l Veress în studiul citat mai sus, în special. Apoi nu poate fi tăgăduit ajutorul foarte hotărâtor al Italienilor la ocuparea cetăţii Giurgiului. Alte izvoare contemporane, româneşti, ungureşti şi italiene, ne arată cu destule amănunte vitejia lui Mihaiu în această campanie şi rolul Italienilor lui Silvio Piccolomini la asediul cetăţii. Pellérdi se restrânge, deci, în scrisoare numai la *ce a făcut Sigismund Báthory*, fără să nege în vre-un loc rolul lui Mihaiu şi al Italienilor. In acest sens trebue înteleasă scrisoarea Diacului Petru: să arate numai ce a făcut stăpânul său, restul neintrând în subiectul scrisorii.

De altfel despre Români, atât cât spune, are cuvinte foarte frumoase. Pedestraşii lui Răzvan Vodă, Domnul Moldovei, cari vin în ajutorul lui Mihaiu Viteazul, sunt „minunat de frumoşi", iar despre Mihaiu însuşi: „Voevodul Ţării Româneşti, Mihaiu,

---

[9]) Cf. *Századok*, Budapest, 1871, An. V, p. 644,

[10]) Cf. p. precedentă n. 3.

încă ne-a aşteptat gata, cu oamenii săi, cu tunurile şi obuzele sale frumoase, cu ostaşi frumoşi, mulţi Români buni ..."

O parte interesantă pentru noi din izvorul lui Pellérdi e descrierea pitorească a regiunei Târgoviştei. Impresia ce i-a lăsat aşezarea oraşului, „într'un loc atât de frumos, încât mai frumos nici nu poate fi", l-a îndemnat să scrie cele mai lirice rânduri din scrisoarea sa, plină, altfel, numai cu amănunte asupra numărului oştilor, a tunurilor, a materialelor din cari sunt clădite zidurile cetăţilor şi aşa mai departe. In simplitatea stilului său iată cum şi-a însemnat admiraţia faţă de împrejurimile Târgoviştei: „Pe de-o parte se ridică un mare şi frumos deal cu vii, deasupra căruia se întind, pe o lungime de 3 mile, frumoase păduri de stejar, iar sub ele un râu frumos, apa Dâmboviţei, cu păstrăvi şi alţi peşti frumoşi în ea, pe de altă parte acel şes mare şi frumos, pe care omul nu-l poate cuprinde cu ochii; oraşul e mare, cu multe case frumoase de piatră şi mânăstiri ..."

Sunt foarte importante apoi amănuntele asupra clădirii cetăţii Târgoviştei şi asupra poziţiei cetăţii Giurgiului, în afară de detaliile asupra marşului dela Târgovişte la Giurgiu, rămânând la o parte Bucureştii, în grija lui Mihaiu Viteazul.

Dar lăsăm să urmeze scrisoarea însăşi, din care am tradus părţile privitoare la istoria românească şi privitoare la firul general al campaniei din 1595.

* * *

„... Curând după nunta milostivului nostru Domn, a ajuns la cunoştinţa Măriei Sale, că Sinan Paşa a isprăvit pe deplin, după dorinţa sa, cetăţile pe cari a voit să le zidească, anume Târgovişte şi Bucureştii, pe cari le-a încărcat cu praf de puşcă, gloanţe, securi, cu nenumărate cazmale de fier, sape, târnăcoape, voind ca la primăvară să atace Transilvania. Dar Domnul Dumnezeu mişcând, prin supuşii credincioşi ai ţării, inima milostivului nostru stăpân împotriva oastei acestui crud Sinan Paşa — care era cu cel puţin 40.000 de oameni —, fără întârziere, îndată după nuntă, Măria Sa a trimis ştire şi a poruncit cu tărie, ca îndată ce vor afla de plecarea Măriei Sale, orice om, cu preţul pierderii capului sau avutului, să purceadă la Măria Sa. Şi Secuilor le-a trimis vorbă Măria Sa, că le va încuviinţa vechile lor libertăţi, numai să se ridice cu toţii şi până ce va ajunge Măria Sa la Codlea să fie şi ei acolo. Această Codlea e lângă Braşov, chiar târguşor ce ţine de Braşov, numai la 4 mile de Târgovişte, unde era Sinan în tabără. Nunta Măriei Sale Domnului nostru a fost în 6 August. Pe bătrâna Doamnă, mama Doamnei Măriei Sale, soţia Arhiducelui Carol, o lăsă să plece în ziua de 17 August. Măria Sa o petrecu până la Aiud, iar Doamna noastră până aproape de Tăşnad, la graniţa Transilvaniei.

In ziua de 27 August porni Măria Sa Domnul nostru cu oastea din Alba Iulia. Şi ne-am strâns în tabără la Sebeş; acest

oraş al Măriei Sale e numai la o milă depărtare de Alba-Iulia. Aci am zăbovit 3 zile, de unde apoi cu ajutorul lui Dumnezeu, adunându-se şi ostaşi de frunte din depărtări, am mers încetul cu încetul, încât am ajuns la Codlea, la locul hotărât mai dinainte pentru Secui, în ziua de 3 Septemvrie. Secuii ne aşteptau acolo de vre-o câteva zile. Pe aceştia Măria Sa, împreună cu Gaşpar Kornis şi cu alte căpetenii mai mari, fiind aşişderea şi Ştefan Bocskay, i-a trecut în revistă: pe Secuii, cari erau acolo în tabără, la 14.700. Trecerea în revistă a fost în 4 Septemvrie".

In continuare Pellérdi spune că Sigismund Báthory le-a dat hrisovul cu asigurarea libertăţilor chiar la Codlea, ceeace a îndemnat şi pe Secuii rămaşi încă acasă, să vină în tabără.

„Secuii s'au adunat în curând la peste 22.000, dintre cari puşcaşi au fost 8.200, iar ceilalţi lăncieri şi cu coase..." servind pe cheltuiala lor.

„...Din Oradea Bocskay a adus 800 călăraşi, toţi lăncieri; pedestraşi 1.200, toţi cu puşti. Ştefan Vodă, alias Răzvan, care e acum Măria Sa Domnul Moldovei, sosi şi el cu pedestraşi minunat de frumoşi, la 2.300, călăraşi 700, împreună cu 22 tunuri mari".

Se specifică, apoi, compunerea oastei lui Sigismund Báthory:

„...Din Polonia... Ioan Wayer [Weiher]... cu 300 Cazaci... Ostaşi nemţi... 1.600... Oraşul Sibiu 1.000 dorobanţi negri . . . Braşovenii 1.000 dorobanţi vineţi . . . Mediaşul, Sighişoara, cari întreţin şi ele 1.000 dorobanţi verzi, toţi puşcaşi, au venit şi ei . . . Bistriţa 1.000 pedeştri roşii . . . 1.000 dorobanţi vineţi dela Curtea Măriei Sale . . . Sebeşul, Orăştia, Scaunul Mercurei şi Scaunul Cincul Mare au dat 500 puşcaşi... afară de aceştia nemeşii în persoană din toate judeţele. Curtenii Măriei sale 2.000 călăraşi... Bocskay 300 călăraşi... Cancelarul [Josika] 200 călăraşi... Ştefan Csáki 100 călăraşi... Gyulafi 200 călăraşi... apoi 2000 călăraşi şi 1.000 pedestraşi... plătiţi din visteria Măriei Sale, sub conducerea lui Ştefan Török, Nicolae Sennyey, Gheorghe Bess şi Petru Huszár..."

Toţi aceştia s'au adunat la Codlea.

Pellérdi spune mai departe:

„Voevodul Ţării Româneşti, Mihaiu, încă ne-a aşteptat gata, cu oamenii săi, cu tunurile şi obuzele sale frumoase, cu ostaşi frumoşi, mulţi Români buni, cari au fost cu Mihaiu Vodă cel puţin 8.000 de călăraşi şi pedeştri".

Oastea întreagă a fost:

„20.000 călăraşi lăncieri... 32.000 pedeştri... 10 tunuri mari, aduse de Măria Sa Domnul nostru din Alba-Iulia, obuze 53, multe falconete şi colubrine, la acestea se adăugau 148 că-

ruţe încărcate cu praf de puşcă, gloanţe, cazmale, sape, funii. După ce am pornit din Codlea a trebuit să trecem pe la Bran, care ţine de Braşov, unde e loc foarte îngust, încât poate trece numai câte un car, aci am numărat câte care cu merinde aveam cu noi... Au fost 3.718... care... iar pe lângă care cel puţin 14.000 oameni.

Astfel fiind oastea Măriei Sale adunată, cu ajutorul lui Dumnezeu am pornit din Codlea şi am mers cât se poate de încet până ce ne-am aşezat tabăra la 1 sau 2 mile mici dincoace de Târgovişte — unde era Sinan Paşa — în ziua de 15 Octomvrie. Inţelegând Sinan Paşa, că Măria Sa Domnul nostru împreună cu oastea e atât de aproape, s'a ridicat în aceeaş noapte cu oastea şi a plecat, lăsând în cetatea Târgoviştei 1.200 de oameni cu vorba, că pe el îl chiamă Sultanul şi trebue să se grăbească; la Bucureşti va întârzia câteva zile şi dacă va fi nevoie şi-i va ataca duşmanul din vre-o parte, îi va ajuta din Bucureşti cu 10.000 de oameni, însă acum n'au de cine să se teamă. Le-a lăsat acestora mulţi ieniceri de frunte, un Paşă şi un Beg. Numele Paşei e Tharapuluz Ali Paşa[11]), numele Begului Baly Beg[12]). Sculându-ne dimineaţa, împreună cu Domnul nostru, am plecat cu oastea. Dar ni s'a adus vestea că Sinan nu mai e nicăiri. Noi am mers mai departe şi am ajuns în ziua de 16 Octomvrie sub cetatea Târgoviştei, care e pe un loc atât de frumos, încât mai frumos nici nu poate fi; pe deoparte se ridică un mare şi frumos deal cu vii, deasupra căruia se întind, pe o lungime de 3 mile, frumoase păduri de stejar, iar sub ele un râu frumos, apa Dâmboviţei[13]), cu păstrăvi şi alţi peşti frumoşi în ea, pe de altă parte acel şes mare şi frumos, pe care omul nu-l poate cuprinde cu ochii; oraşul e mare, cu multe case frumoase de piatră şi mânăstiri, toate aprinse şi arse. In ziua în care am sosit acolo, în noaptea aceea, am stat cu toţii călări, până în zori. A doua zi am mers în tabără. Seara Domnul nostru a pus să se sape şanţuri sub cetate şi să umple coşuri [cu pământ]. A treia zi, adică în 18 Octomvrie, Domnul nostru începu să bată într'adevăr [cetatea]..."

Urmează aici o serie de laude la adresa lui Sigismund Báthory, laude cari, venite din partea unei slugi credincioase a Principelui, pot fi mai curând explicabile ca adulaţiuni, decât ca realităţi[14]). Dl Veress, în studiul publicat de Academia Română,

11) În orig. Tharapẅlẅz Ali bassa.
12) În orig. Alumnaý Balÿ bek.
13) Domboricza vize.
14) „Pretutindeni fiind însuşi prezent se învârtia în şanţuri fără frică, încât se minuna întreaga oştire. Măria Sa îi îmbărbăta, cu mare curaj, pe toţi, inspectându-i şi chiar şi focul şi apa li se păreau oamenilor aproape nimic, ascultându-i mângâierile frumoase şi cuvintele încurajatoare", iar în alt loc se adaugă „şi întradevăr e gata la orice, ca un soldat de

se străduește să utilizeze aceste laude socotindu-le ca izvor de reală valoare (?) pentru capacitatea militară a Principelui ardelean. In continuare Pellérdi spune:

„Impușcăturile n'au mai contenit nici afară, nici înlăuntru, dar cum lemnele îngrăditurii de scânduri erau lemne foarte verzi, și nuelele așișderea, precum și pământul de umplutură, moale, totul era încă neuscat. Pe dinlăuntru îngrăditura avea o umplutură de doi stânjeni, așișderea toată din pământ moale, iar înălțimea ei, jur-împrejur, de două sulițe, ferecată din loc în loc, în trei locuri. Cu împușcături nu putură să-i strice nimic, însă marea mulțime, ajutată de fumul groaznicelor împușcături, a rupt umplutura în mai multe locuri, a aprins cu praf de pușcă și cu lemne uscate îngrăditura, iar cu ajutorul scărilor s'au apucat de asalt, suind pe ele foc și lemne uscate în mii de mănunchiuri; din pricina fumului prea mare, de desele împușcături, Turcii nu putură să vadă nimic în afară, ba unde era vre-o săpătură cât de mică, ai noștri o luară îndată dela ei și o aprinseră. Astfel neputând suferi focul, [Turcii] au eșit din ea [din cetate] și fură cu toții tăiați. In aceeași zi seara, cam pe la ceasurile 9, ne-a dat Dumnezeu în stăpânire cetatea, pe care Sinan Pașa o zidi din toate puterile lui timp de 6 săptămâni; Dumnezeu ne-a dat-o în mânile noastre în decurs de 6 ceasuri. Pe Pașa, împreună cu Begul i-au adus vii înaintea stăpânului nostru, iar pe cei rămași [în cetate] pe toți i-au tăiat; Domnul nostru a dat slobozenie pentru jaf tuturor, și au găsit nenumărate comori și aur,... mulți cai și vite, mult praf de pușcă, gloanțe, 2 tunuri mari, cu ghiulele cântărind 56 funți, iar sus pe îngrădituri 44 falconete.

...Dintre creștini au pierit cel mult 40, așa și-a păzit Dumnezeu poporul său, și și aceia au fost niște săraci piedestrași.

De acolo a purces Măria Sa cu oastea după Sinan; dacă nu l-a așteptat la Târgoviște, va merge după el și la București, ba oriunde i-l va da Dumnezeu în mâna Măriei Sale. In ziua de 23 Octomvrie am pornit din Târgoviște și am mers în acea zi două mile spre București".

Intre timp au fost prinși trei pribegi unguri,

„pe cari Domnul nostru întrebându-i, unde e Sinan Pașa, au răspuns că e la București, dar înțelegând că Măria Ta ai luat atât de repede Târgoviștea, n'a îndrăznit să vă aștepte nici la București, ci a plecat fugind în grabă, încât toate tunurile și falconetele pe cari le-a avut cu sine, pe acelea pe toate le-a lăsat acolo în cetate și în tabără, împreună cu nenumărate proviziuni.

---

rând, căci n'a fost șanț în fața vreunei cetăți, în care să nu fi fost prezent. S'a întâmplat să se puște din cetate asupra șanțului, încât glonțul i-a trecut pe deasupra căciulii și observând că cineva s'a ascuns din fața împușcăturii, l-a și mustrat. Toată lumea îi admiră curajul si cum poate să birue atâta trudă Măria Sa, care pe un drum atât de lung, aproape zece săptămâni nu și-a lepădat armele, ci numai când și-a schimbat albiturile".

Se omoară şi se taie între ei, când ajung la un drum îngust sau la câte un pod, lăsând în urmă nenumăraţi catâri încărcaţi şi cămilele, ... şi fug; dacă nu vă va aştepta la Giurgiu, căci în altă parte nu credem; şi podul peste Dunăre, se zice, că s'ar fi rupt, poate de aceea se şi grăbeşte, să-l facă. Auzind acestea Domnul nostru, împreună cu oastea, a adus mulţumiri lui Dumnezeu, că vizirul unui Stăpân atât de puternic a fugit astfel dinaintea lui. Indată slobozi într'acolo pe o slugă mai mare a sa, pe Gheorghe Farkas, împreună cu Nicolae Sennyey, cu o sută de călăraşi, să vadă într'adevăr, dacă e aşa lucrul cum spun cei trei pribegi tineri. Reîntorcându-se au povestit Domnului nostru amănunţit lucrurile şi că le-au găsit aşa cum le-au spus tinerii. Au hotărât după aceea că nu mai e lipsă să meargă la Bucureşti, ci îl lasă Măria Sa în grija lui Mihaiu Vodă, să trimită boieri acolo, iar Măria Sa cu oastea va merge după Sinan spre Giurgiu. Acest sfat l-a şi urmat Măria Sa Domnul nostru şi cu ajutorul lui Dumnezeu a purces după el. Am mers prin astfel de locuri, încât nicăiri n'am mers pe drumuri de ţară, ca să putem umbla mai liniştiţi, să nu ne prindă de veste Sinan că suntem pe urmele lui, căci Dumnezeu a fost atât de milostiv cu noi, încât n'a fost prins nimeni din tabăra noastră şi nu au putut afla nimic sigur despre noi. Chiar în ziua de 28 Octomvrie, când dimineaţa am voit să pornim din tabără, — care a fost într'o câmpie — au adus un Turc înaintea Domnului nostru, care a spus, că Sinan Paşa a trecut încă ieri dincolo de Dunăre cu grosul oastei, căci l-au înştiinţat, desigur Românii, că Regele Ardealului[15]) va sosi acolo Luni sau Marţi — trecerea a fost Vinerea, — lăsând dincoace cam la 8.000 de Turci cu nenumăraţi robi Români şi cu multe care încărcate, neîndrăznind să treacă peste pod carele grele, până ce nu va trece mai întâi călărimea; nici în cetate nu a hotărât pe cine şi câţi să lase, gândind, că până Marţi le va putea orândui toate acestea, numai să-şi poată trece dincolo mai întâi oamenii. Inţelegând noi acestea, am purces îndată şi am mers într'una, încât chiar în aceeaşi zi după amiazi, la ceasurile 4, am ajuns la Giurgiu, Sâmbătă, nu Marţia. Nimeni dintre călăreţi n'a descălecat, ci toţi am rămas călări, numai pedestraşii au fost rânduiţi de Domnul nostru să meargă sub cetate. Marele număr de dorobanţi au năvălit asupra carelor încărcate şi asupra Turcilor, Dumnezeu slobozi în acel ceas pe toţi robii, peste 4 sau 5 mii. Am câştigat peste 6.000 care încărcate. Turcii au fugit val-vârtej pe podul Dunării. La cetate nu poţi ajunge pe uscat din nici o parte, căci e înconjurată de jur împrejur de Dunăre. Dintr'o parte jumătate din cetate e aşezată în Dunărea turcească, iar cealaltă parte e împrejmuită de un braţ al Dunării. Nici nu putură ridica lanţurile podului de peste acest braţ

15) În orig.: Erdélyi király.

al Dunării, şi ai noştri au şi năvălit şi au luat îndată cel dintâi pod, apoi [au năvălit] pe podul de luntri de peste Dunăre [-a turcească], stricându-l. Atâţia Turci au murit şi au pierit de pe întâiul pod în braţul Dunării, încât Dunărea şi-a oprit cursul, astfel că puteai merge până la cetate peste trupurile Turcilor şi cailor morţi în braţul Dunării. Au pierit în Dunăre şi de gloanţe peste 5.000 de Turci, nenumăraţi cai, peste 3.000. Numai aceia au scăpat, cari au putut fugi în cetate. In noaptea aceea n'au putut duce în cetate nici de-ale mâncării, atât de repede am împresurat-o. In aceea noapte, până a doua zi la ceasurile 10, am stat călări, iar apoi în aceasta doua zi seara, adecă în 29 Octomvrie, s'au început să se sape şanţuri în două locuri sub cetate, iar tunurile luate la Târgovişte, împreună cu multe alte tunuri, au fost îndreptate [spre cetate]; seara începură a o bate, iar până în zori au spart atât de mult zidurile, încât începeau a se surpa, iar spre seară, adică în ziua de 30 Octomvrie, s'a început asaltul — asalt destul de greu —, iar Dumnezeu ne-a dat în mânile noastre şi această [cetate]. Erau în ea 800 de Turci; dintre aceştia numai unul a putut fugi, şi şi acesta sărind în Dunăre a trecut înnot spre Sinan Paşa...

... Sinan Paşa se uita la noi de pe malul celălalt al Dunării, însă n'a putut fi de folos nici celor din cetate şi nu ne-a putut strica nici nouă, pentru că nu avea mai mult de 4 tunuri mici cu el, rămânându-i tot praful şi toate gloanţele pentru tunuri aici, dincoace. Şi aci la Giurgiu am câştigat 2 tunuri mari, 38 tunuri mici, mult praf de puşcă, gloanţe; adică la Giurgiu, Bucureşti şi Târgovişte am luat 110 tunuri mari şi mici, dintre creştini au pierit sub cetatea Giurgiului 62, oameni de frunte nici unul, ci numai pedestraşi. Atâta milostivire a avut Dumnezeu faţă de noi. Sinan s'a speriat, dacă a văzut că am luat cetatea, crezând că vom trece şi podul asupra lui. A năvălit repede peste pod, ca să poată trece în grabă pe ţărmul celălalt. Podul l-am stricat şi noi din partea noastră, pentru că, dacă nu l-am fi stricat, ar fi putut ajuta cetatea".

Urmează o nouă serie de laude pentru Sigismund, iar spre sfârşitul scrisorii se precizează:

„... despre starea noastră de aici nimeni nu va putea înştiinţa pe Măria Ta cu mai mult adevăr şi cu mai multă invederare; poţi să mă crezi într'adevăr Măria Ta, pentrucă am fost de faţă pretutindeni, ba Domnul nostru a şi citit [această scrisoare]".

După formula de încheiere urmează datarea:

„Am scris această scrioare sub cetatea Giurgiului, prima die 9-bris, Anno 1595", şi iscălitura manu propria a lui Petru Pellérdi.

I. CRĂCIUN

PARTICIPAREA EMISARILOR MIHAIL POPESCU ŞI SALIS LA REVOLUŢIA LUI HORIA

Motivele, desfăşurarea şi sfârşitul tragic al revoluţiei lui Horia sunt cunoscute istoriografiei româneşti. Neclarificate sunt însă până acum relaţiile lui Horia cu societăţile secrete vieneze, precum şi legăturile sale cu emisarii Popescu şi Salis, exponenţii cercurilor politice ruseşti.

S'a presupus că Horia a intrat în legătură su societatea secretă religioasă-politică „Frăţia de Cruce" din Viena, care avea scopul să protejeze pe Românii asupriţi din Transilvania şi Banat[1]). Istoriografia curentă admite că Horia ar fi primit sprijin moral şi material dela această societate, iar omul de încredere al acestei societăţi ar fi fost probabil, al patrulea conducător al Românilor răsculaţi, numit căpitan de Horia, înfăţişat de câţiva ţărani ca un om „încins cu o sabie, purtând pe cap un chipiu roşu de soldat"[2]). Căpitanul anonim vorbeşte în comuna Bucium în numele lui Horia[3]), iar în comuna Musca repetă şi înăspreşte ordinele acestuia[4]).

Acest căpitan enigmatic a dispărut din comuna Musca, negăsindu-se în actele oficiale publicate până acum vre-o indicaţie sigură privitoare la persoana lui.

Informaţiile ce se găsesc în publicaţiile contemporane asupra acestui căpitan sunt nesigure şi contradictorii. Astfel broşura „Kurze Geschichte der Rebellion in Siebenbürgen" istoriceşte: „Se pare că conducătorul răsculaţilor este un anume Salis din Elveţia, după alţii el ar fi un fost iezuit"[5]).

Mai amănunţite sunt informaţiile din broşura „Horja und Klotska, Oberhaupt und Rathgeber der Anführer in Siebenbürgen". Se spune că Salis (numit şi Salius) ar fi fost de origină nobilă, însă în urma purtării sale ar fi fost silit să renunţe la ca-

---

1) Legăturile lui Horia cu „Frăţia de Cruce" le voiu trata într'un studiu mai târziu. Cf. Provinzialblätter aus den K. K. Staaten, 1786, No. LXII; Die Karpathen, 1908, I, p. 667—668: Hazánk, 1888, VIII, p. 392—393; Silvestru Moldovan, Momente noui din revoluţia lui Horia, p. 12—13; I. Lupaş, Revoluţia lui Horia, Studii şi Conferinţe istorice. Bucureşti, 1928, p. 281; Şt. Meteş. Lămuriri nouă privitoare la revoluţia lui Horia, Sibiu, 1933, p. 59—62.

2) Interogatoriul făcut de Jankovits „. . . ein Mann mit einem rothen Soldaten Kalpag und Säbel" apud N. Densuşianu, Revoluţia lui Horia, Bucureşti, 1884, p. 142.

3) Ibidem, p. 143 „. . . dass dieser anstatt des Hora immer das Wort geführt".

4) Ibidem, p. 143 „. . . dass zwar Hora die Befehle im Orte [Muska] ausgegeben, der Mann aber . . . solche wiederholt und verschärft habe".

5) Kurze Geschichte . . . Strassburg, 1785, p. 21. „Der Anführer der Empörer soll ein gewisser Salis aus der Schweiz nach andern aber ein Exjezuit sein".

riera militară, ajungând în sfârşit conducătorul ţăranilor răsculaţi. Salis, înfăţişat ca un om cu deosebite calităţi fizice şi intelectuale, ar fi avut planul să înceapă revoluţia abia în anul 1785. Nefiind acceptat planul său, Salis ar fi părăsit Transilvania, iar Horia ar fi fost proclamat comandant suprem[1]). Nic. Densuşianu nu credea că Salis, care a fost urmărit în lunile lui Octomvrie şi Noemvrie de poliţia austriacă, ar fi identic cu acel Salis din Munţii Apuseni. „Prin singura coincidenţă a împrejurărilor, că tot în timpul acesta se ridicaseră şi ţăranii din Transilvania, se născu faima, că Salis ar fi fost amestecat în revoluţiunea română. Dar nimeni nu putu să constate presenţa acestui individ în toată Ungaria şi în toată Transilvania şi nici nu există un singur indiciu că Salis ar fi avut oare-cari legături cu ţăranii români, cu cari de altmintrelea nici că se putea înţelege. Aşa că necunoscutul din munţii Abrudului era o persoană cu totul distinctă de vagabondul Ignaz Herzog sau Salis de Salfeld"[2]). Svonul că Mihail Poperski (Popescu), fost locotenent rusesc, s'ar fi găsit între cei răsculaţi N. Densuşianu îl califică drept o simplă ficţiune[3]).

Vom căuta să dovedim existenţa lui Popescu şi a lui Salis şi prezenţa lor între Românii răsculaţi, încercând în sfârşit să identificăm pe acel necunoscut din Munţii Apuseni şi să relevăm legăturile lui Popescu cu Alexandru Constantin Mavrocordat şi cele ale lui Salis cu cercurile politice din St. Petersburg.

Mihail Popescu, născut la Bucureşti[5]), a servit în armata rusească, unde numele său a fost schimbat în Poperski, fiind cunoscut sub acest nume autorităţilor austriace[6]). Căpitanul Beddeus, care l-a cunoscut în Iaşi, îl caracterizează ca „un aventurier şi intrigant, gata la orice faptă[7]), iar Iosif II. îl numeşte un om foarte primejdios[8]). In Octomvrie 1784 Mihail Popescu se află

---

1) Horja und Klotska . . . Alba Iulia şi Sibiu 1785, p. 9—10, 14—15.

2) N. Densuşianu, o. c., p. 143—144.

3) Ibidem, p. 144.

4) Am întrebuinţat pentru acest studiu materialul arhival din: Hofkriegsrat şi Lacy Akten, Kriegsarchiv, Viena; Haus-Hof und Staatsarchiv şi Hofkammerarchiv, Viena. Vom face uz de următoarele prescurtări: HKR. = Hofkriegsrat; LA. = Lacy Akten; HH. St. A. = Haus-Hof und Staatsarchiv; HKA. = Hofkammerarchiv; Consiliul aulic de răsboiu = Cons. aul. răsb.

5) Comandamentul general ungar c. Consiliul aulic de răsboiu, 12 Ian. 1875, HKR. G. 228/1785 „Bukarest . . . seinen Geburtsort"; Comand. General din Transilvania c. Cons. au. răsb. 3 Dec. 1784, HKR. 3665/1784.

6) In pasaportul austriac găsim numele de „Poperskul", HKR. G. 3794/1784; Cf. Raportul lui Beddeus, HKR. G. 179/175 „. . . der berüchtigte Michael Popersky, alias Popeskul".

7) Raportul lui Beddeus, HKR. G. 179/1785. „. . . Aventurier . . . ein intrigant und zu allen Unternehmungen aufgelegter Mensch". LA. 143/29, 1785.

8) Iosif II. c. Pálffy, 14 Ian. 1785, LA. 143/29, 1785.

la Viena, unde încearcă să recruteze cetăţeni austriaci pentru serviciul militar al unui stat străin, probabil Rusia[1]). Conform înştiinţării primite din partea Impăratului, Consiliul aulic de răsboiu ordonă autorităţilor militare şi civile să supravegheze strict pe Popescu, iar în caz că el ar căuta să determine pe supuşii austriaci să între în serviciul militar al unui stat străin să-l aresteze[2]). Din actele pe care le-am studiat în Viena, relaţiile lui Popescu cu cercurile ruseşti nu apar destul de clar. Atâta însă e sigur că Popescu n'a fost în anul 1784 ofiţer activ rusesc[3]), cu toate că purta uniforma rusească cu anumite decoraţii militare[4]). Activitatea desfăşurată de Popescu în Viena n'o cunoaştem. Foarte semnificativ este însă faptul că fostul ofiţer rusesc era însoţit de contele Gyulay, membrul lojei francmasonice din Viena „La trei vulturi" (Zu den drei Adlern[5]). Se poate că nu e decât o simplă coincidenţă a împrejurărilor, că contele Gyulay a fost şi membru al acestei societăţi secrete, dar s'ar putea admite şi aceea că Mihail Popescu n'ar fi fost străin de loja „La trei vulturi" făcând aci cunoştinţa contelui maghiar.

Cu ajutorul diferitelor rapoarte din arhiva Consiliului aulic de răsboiu putem să reconstituim itinerariul parcurs de Popescu. La 23 Octomvrie, ora 4 după masă, părăseşte Viena cu un paşaport vizat de magistratul vienez pentru Bucureşti[6]) pornind pe apă spre Budapesta[7]), unde soseşte la 27 Octomvrie[8]).

Dela Budapesta Mihail Popescu pleacă la 2 Noemvrie, însoţit de contele Gyulay, la Cluj[9]). Data sosirii sale la Cluj nu o cunoaştem, dar un raport al Comandamentului general din Ungaria ne informează că Popescu ar fi stat până la 17 Noemvrie

---

1) Cons. aul. răsb. c. Comandamentele militare, 23 Oct. 1784, HKR. 47/386, 1784; Cons. au. răsb. c. Generalul Schakmin, 24 Oct. 1784, HKR 47/389, 1784.

2) HKR. 47/386, 1784; HKR. 47/1784.

3) Raportul lui Beddeus, HKR. G. 179/1785. „. . . Popersky . . . ein cassirter Russischer Lieutenannt gewesen"; LA. 143/29, 1785; Comandamentul General Ungar c. Cons. au. răsb. 12 Ian. 1785, HKR. G. 228/1785 „. . . verabschiedeten Russischen Offrs. Popersky".

4) Descrierea personală a lui Popescu, HKR. 47/386, 1784.

5) Vertrauliche Akten 120, Präsenzprotokolle, p. 1, HH. St. A. Prezenţa contelui Gyulay este atestată la $5785\frac{28}{12}$ ($5785\frac{28}{12}$—4000=28 Dec. 1785).

6) Cons. aul. răsb. c. Gen. Schakmin, 24 Oct. 1784, HKR. 47/389, 1784, Türkheim c. Cons. au. răsb. 24 Oct. 1784, HKR. 47/389, 1784; Pergen c. Iosif II, 24 Oct. 1784, HKR. 47/389, 1784.

7) Comand. General din Ungaria c. Cons. au. răsb. 2 Noemvrie 1784, HKR. G. 3084/1784; HKR. G. 3114/1784.

8) Comand. General din Ungaria c. Cons. au. răsb. 2 Noemvrie 1784, HKR. G. 3084/1784; HKR. 44/311, 1784; HKR. G. 3114/1784.

9) Cons. aul. răsb. c. Comand. gen. din Transilvania, 21 Noemvrie 1784, HKR. 44/311, 1784. LA. 141/14, 1784.

la Zălau[1]), unde contele Gyulay îşi avea posesiunile, îndreptându-se de aici spre Năsăud (26 Noemvrie), iar de aici, prin Bucovina, spre Bucureşti[2]). Drumul acesta, atât de neobişnuit, ales de Popescu pentru a ajunge din Transilvania prin Bucovina la Bucureşti, dă de bănuit că el nici nu avea de gând să ajungă la Bucureşti[3]), ci şi călătoria plănuită la Bucureşti n'a fost decât o călătorie fictivă, pentru a scăpa de sub supravegherea poliţiei austriace. Scopul acesta trebue să-l fi atins Popescu, căci după sosirea la Iaşi[4]) nu se mai găseşte nici o informaţie privitoare la persoana lui. Impăratul Iosif, probabil in urma rapoartelor secrete, îşi dădu seama că Popescu este „un om foarte primejdios" (ein sehr gefährlicher Mensch) şi deaceea dădu ordin autorităţilor militare şi civile nu numai să-l supravegheze, dacă ar sosi din nou în Transilvania, ci să-l şi aresteze[5]).

Mai puţin clar se relevă persoana lui Salis, originar din Transilvania[6]). Urmărit din ordinul Impăratului Iosif II., fiindcă voia să induplece pe locuitorii Transilvaniei şi Ungariei să emigreze[7]), pleacă în Septemvrie 1784 din Viena în Transilvania[8]). unde i se pierde urma. După informaţiile nobilului maghiar I. Gyöngyösi, Salis ar fi fost prins şi spânzurat în regiunile Bistriţei[9]). Afirmaţia aceasta a lui Gyöngyösi nu poate fi controlată. N'ar fi însă exclus ca Salis să fi fost spânzurat în regiunile nordice ale Transilvaniei, autorităţile austriace având ordin în acest sens[10]).

Informaţiile nesigure din broşurile contemporane, amintind pe Salis ca conducător al Românilor răsculaţi[11]), sunt confirmate

---

1) Comand. Gen. Ungar c. Cons. aul. răsb. 12 Ian. 1785, HKR. G. 228/1785.

2) Lacy c. Iosif II., 18 Dec. 1784, LA.; Comand. General din Transilvania c. Cons. aul. răsb. 3 Dec. 1784, HKR. G. 3665 1784.

3) Comand. Gen. din Transilvania c. Cons. aul. răsb. 12 Ian. 1785, HKR. G. 197/1785; Lacy c. Iosif II., 13 Ian. 1785, LA. 143,29, 1785, „dieser Popersky . . . soll . . . übrigens aber nichts weniger zu Bukarest wohnhaft seyen".

4) Comand. Gen. din Transilvania c. Cons. au. răsb. 12 Ian. 1785. HKR. G. 179/1785; Enzenberg c. Cons. au. răsb. 3 Martie 1785, HKR. G. 973/1785.

5) Iosif II. c. Pergen, 14 Ian. 1785, LA. 143/29, 1785. „. . . bey seiner Ankunft nicht allein ein obachtsames Auge getragen, sondern auch arretiert werde; Iosif c. Pálffy, 14 Ian. 1785, LA. 143/29. 1785.

6) Cobenzl c. Kaunitz, 3 Noemvrie 1784, HHStA. Staatskanzlei, Russland, No. 49. „Un nommé Salis natif de Transilvanie".

7) Cons. aul. răsb. c. Comandamentele militare, 26 Sept. 1784, HKR. 14/279, 1784; HKR. 14/332, 1784; HKR. 14/281, 1784; LA. 139/38, 1784; LA. 141/5, 1784; HKR. G. 2745/1784; HKR. C. 213/1785; Cf. şi V. Şotropa, Contribuţii la istoria revoluţiei lui Horia, Anuarul Inst. de Ist. Naţională, vol. V, p. 160.

8) Koppenzoller c. Comand. General Ungar, 16 Noemvrie 1784, HKR. 44/311, 1784.

9) Gyöngyösi I. c. Gulácsi Gábor, 3 Febr. 1785, Hazánk, VII, 1887.

10) Iosif II. c. Bánffy, 16 Sept. 1784, HKR. 14 281, 1784.

11) Horja und Klotska, Oberhaupt und Rathgeber der Anführer in Siebenbürgen, p. 9—10; Kurze Geschichte der Rebellion in Siebenbürgen, p. 21.

printr'un raport al Generalului Koppenzoller dela 16 Noemvrie către Comandamentul General Ungar, atestând alături de Horia pe Salis şi Popescu ca fiind conducători ai ţăranilor răsculaţi[1]). Deşi raportul Generalului Koppenzoller este singurul izvor care confirmă prezenţa lui Popescu şi a lui Salis între Românii răsculaţi, trebue să acceptăm această afirmaţie, deoarece nu este verosimil ca un ofiţer superior să numească pe Salis şi Popescu conducători ai răsculaţilor, bazându-se numai pe svonuri neîntemeiate, în deosebi dacă luăm în considerare că însuşi Consiliul aulic de răsboiu, în urma raportului primit, comunică la 21 Noemvrie Comandamentului General din Transilvania că Românii răsculaţi ar fi conduşi de Salis şi Popescu[2]). Din datele cronologice referitoare la itinerariul lui Popescu rezultă că prezenţa acestuia în Munţii Apuseni cam dela 6 până la 12 Noemvrie ar putea să corespundă situaţiei de fapt, plecând Mihail Popescu la 2 Noemvrie din Pesta[3]), fiind atestat în oraşul Zălau la 17 Noemvrie.

Intrebarea care se pune acuma este, dacă acel al patrulea căpitan, amintit de mai mulţi ţărani, a fost identic cu Salis, cu Popescu sau cu o a treia persoană neamintită în rapoartele oficiale?

O comparaţie a înfăţişării căpitanului enigmatic cu persoana lui Salis nu se poate face, lipsind datele personale ale lui Salis, în schimb avem o descriere personală amănunţită a lui Popescu expediată autorităţilor competente din Transilvania. „Popersky Mihail, cam de 38 de ani, este de statură mijlocie, bondoc, negricios la faţă, având părul şi barba brune, poartă părul într'o coadă scurtă, fiind rareori pieptenat; pe lângă câteva haine civile are o uniformă rusească cu guler şi răsfrânturi roşii, de obiceiu poartă o manta albă; când îmbracă uniforma obişnueşte să poarte decoraţiile militare pe sabie şi pe chipiu;... pretinde că este ofiţer rusesc"[5]).

---

[1]) Koppenzoller c. Comand. General Ungar, 16 Noemvrie 1784, HKR. 44 311, 1784. „Die Anführer dieser aufrührerischen Siebenbürgischen Bauern soll ein gewisser Zalathner Unterthan Hore, sicherer Salis und unbekannter Mensch, welcher verschiedene Art Uniform sich bedient, Namens Popersky sein".

[2]) Cons. au. răsb. c. Comandamntul General din Transilvania, 21 Noemvrie 1784, HKR. 44/311, 1784.

[3]) Comand. Gen. Ungar c. Cons. au. răsb. 2 Noemvrie 1784, HKR. G. 3084/1784; HKR. G. 3114/1784.

[4]) Comand. Gen. Ungar c. Cons. au. răsb. 12 Ian. 1785, HKR. G. 228/1785.

[5]) Anexa scrisorii lui Iosif II. c. Hadik, 23 Oct. 1784, HKR. 47/386 „Popersky Michael ist bei 38 Jahr alt, mittelmässiger untersetzter Statur, hat ein braunes gut gefärbtes Gesicht, braune Haare und Bart, die Haare trägt er in einem kurzen Zopf, ist selten frisirt, nebst mehreren civil Kleidern hat er auch eine russische Uniforme mit rothem Kragel und rothen

In declaraţiile ţăranilor făcute contelui Jankovics lipsesc amănuntele acestei descrieri, dar toţi ţăranii au declarat de acord că acel căpitan necunoscut a fost încins cu o sabie, purtând pe cap un chipiu roşu de soldat[1]). Cu ajutorul acestor date nu se poate face o identificare sigură, însă căpitanul enigmatic ar putea fi Popescu, fiindcă chipiul roşu al acestuia era poate un chipiu de ofiţer rusesc[2]). Pentru identificarea lui Popescu cu căpitanul anonim ar fi un argument mai concludent faptul, că acest căpitan a vorbit în Bucium şi în Musca poporului[3]), ceeace a putut să facă numai un cunoscător al limbei române (Popescu). Un alt indiciu despre prezenţa unui fost ofiţer printre ţăranii răsculaţi este pregătirea strategică a acţiunilor întreprinse de revoluţionari.

Asupra relaţiilor fostului ofiţer rusesc cu cercurile ruseşti n'avem informaţiuni documentare, putem bănui însă că aceste legături au existat în adevăr. Pentru care alt stat Popescu ar fi putut să recruteze soldaţi în Transilvania, decât pentru statul rusesc, care desfăşura atunci în Transilvania o intensă propagandă pentru a determina pe cetăţenii austriaci să emigreze în Rusia? Fostul ofiţer rusesc aflându-se la Iaşi, ar fi putut să între în contact cu consulul rusesc din Iaşi, care încercase să strângă desertori şi emigranţi pentru a-i coloniza în Crimeia[4]).

Din rapoartele căpitanului Beddeus se vede că Popescu avea de împlinit în Transilvania şi o misiune secretă primită dela Domnul Moldovei Alex. Constantin Mavrocordat[5]). Căpitanul Beddeus nu specifică ce scopuri urmărea Al. C. Mavrocordat în Transilvania, cunoscând însă din alte acte analizate până acum

---

Aufschlägen, ist gemeiniglich mit einem weissen Mantel versehen: wenn er die Uniforme trägt, so pflegt er auch die russischen Militar-Ehrenzeichen am Degen und Hut zu haben; ... giebt sich für einen russischen Offizier aus".

1) Depoziţiunea lui O. Costinaşu, N. Densuşianu, o. c. p. 142; Depoziţiunea lui N. Bugnaru şi Petru Giurca, ibidem, p. 143; Depoziţiunea lui T. Petruţa, ibidem, p. 143.

2) Ar putea să fie uniforma rusească a cavaleriei de gardă, care avea pe la anul 1785—1790 un chipiu roşu şi uniforma cu guler şi răsfrânturi roşii. Cf. Die russische Armee in Krieg und Frieden, Berlin. 1890, p. 84.

3) Depoziţiunile lui T. Bugnaru şi T. Petruţa în N. Densuşianu, o. c., p. 143.

4) Scrisoarea Generalului Enzenberg (fără adresant), 17 Iunie 1784, HHStA. Staatskanzlei, Moldau—Walachei, F. 3; Scrisoarea a fost publicată şi în colecţia Harmuzaki, Documente privitoare la istoria Rom. vol. XIX, I. p. 187, într'o traducere franceză, fără să fie specificat că este numai o traducere a textului original german.

5) HKR. G. 2058 1785. „. . . . Poperskul hatte geheime Aufträge des abgesetzten Fürsten. [Al. C. Mavrocordat] da er den Lohn von 3000 fl. nicht erhalten, sucht er russische Protektion"; HKR. G. 179/1785. „Michail Popersky . . . auch dermalen von dem Fürsten der Walachei [Moldau] in einer geheimen Expedition nach Wien abgeschickt worden seye". Ambele rapoarte au fost transmise Cons. aul. răsb. prin Comandamentul General din Transilvania.

activitatea desfăşurată de Popescu se poate presupune că Domnitorul Moldovei căuta să între în contact, prin mijlocirea lui Popescu, cu Românii răsculaţi.

Legăturile lui Horia cu Al. C. Mavrocordat sunt confirmate de Herbert-Rathkeal, ambasadorul Austriei la Constantinopol: „în timpul turburărilor şeful răsculaţilor Horia a trimis trei oameni la Iaşi pentru a solicita prin mijlocirea Principelui Mavrocordat ajutor dela Poartă"[1]). O altă informaţie privitoare la relaţiile lui Horia cu Moldova conţine scrisoarea din 3 Februarie 1785 a nobilului ungar Ioan Gyöngyösi adresată lui G. Gulácsi: „... hoţii de revoluţionari stăteau în corespondenţă cu ţările vecine, Moldova şi Ţara Românească, dela cari aşteptau ajutor. Pot să scriu sigur că pe la începutul acestui an 30.000 de Români din Moldova voiau prin pasul Ghimeşului să năvălească în Trei Scaune[2]). Chiar contele Hadik informează la 2 Decemvrie 1784 pe Impăratul Iosif, că există posibilitatea amestecului Moldovei şi al Munteniei în revoluţia lui Horia[3]).

Atitudinea duşmănoasă a lui Al. C. Mavrocordat, care datorise ocuparea scaunului domnesc protecţiei ambasadorului rusesc, faţă de Austria se explică în parte prin conflictul personal al Domnitorului Moldovei cu consulul austriac Raicevich. Al. C. Mavrocordat, iritat de provocările parvenitului Raicevich, îi adresează într'o audienţă cuvintele: „Eu sunt Stăpânitorul, sunt un Principe născut dintr'o familie care a domnit 200 de ani, sunt un Suveran domnitor, vreau să spun ce-mi place, nu mi-e teamă de Impăratul, nici de Kaunitz"[4]). Conflictul personal a fost dublat de conflictul lui Al. C. Mavrocordat cu Austria în chestiunea extradării desertorilor austriaci. Căpitanul Beddeus însărcinat cu extradarea desertorilor[5]), întâmpină mari greutăţi nu numai din partea Domnitorului, care susţine că în Moldova nu s'ar găsi nici un desertor[6]), ci şi din partea maiorului rusesc Solonski,

---

[1]) Herbert-Rathkeal c. Kaunitz, 10 Oct. 1795, HHStA. Staatskanzlei, Konstant. No. 32/1795. „Pendant les troubles dela Transilvanie le chef des rebelles Hora envoya trois hommes à Jassy pour solliciter par le canal du Pr. Mavrocordato l'aide de la Porte"; Cf. Iorga, Documente privitoare la familia Callimachi, Bucureşti, 1903, II, p. 513—514.

[2]) Revista Hazánk, Budapesta, VIII, (1888), p. 111—112.

[3]) Cf. Marczali, Magyarország története II. József korában, II, p. 34—35, apud Şt. Meteş, o. c. p. 55—56.

[4]) Raicevich c. Kaunitz, 30 Noemvrie 1784, HHStA., Staatskanzlei, Moldau-Walachei, 1784, F. 3. „Io sono il padrone, sono un principe nato d'una famiglia che regna da 200 ani, un Sovrano regnante voglio dire quello mi piace, no horo paura ne dell' Imperatore, ne del Principe Kaunitz"; Cf. Hurmuzaki, o. c. Bd. XIX, I, p. 224.

[5]) Oechsner c. Raicevich, 10 Iulie 1784, HHStA. Staatskanzlei, Moldau-Walachei, 1784, F. 3.

[6]) Oechsner c. Raicevich, 27 Iulie 1784, HHStA. F. 3. „Malgré ce que le prince y dit, il n'arrivé pas un seul homme ici.

care acordă tot concursul său refugiaţilor austriaci[1]). Nereuşind căpitanul Beddeus să pună mâna pe cei refugiaţi din Transilvania, intervine Herbert-Rathkeal, reprezentantul politic al Austriei la Poarta Otomană, determinând pe Marele Vizir să interzică categoric Domnitorilor Principatelor Române să acorde azil vreunui refugiat în timpul turburărilor din Transilvania[2]).

O mai mare importanţă au acordat autorităţile austriace activităţii lui Salis. Incă în August 1784 Ludovic Cobenzl, ambasadorul austriac din St. Petersburg, înştiinţează pe cancelarul austriac printr'un raport cifrat că în Transilvania se află un om care s'a obligat să emigreze cu mai multe familii din Transilvania în Crimeia; ambasadorul austriac îşi încheie raportul său cu asigurarea, că va căuta să afle numele acestui om[3]). Cobenzl s'a achitat de angajamentul luat, anexând raportului său dela 3 Noemvrie 1784 o dare de seamă amănunţită, făcută de un om al său de încredere, asupra activităţii lui Salis la Viena.

Salis a propus ambasadorului rusesc din Viena, contelui Galitzin, că este gata să determine 300.000 de cetăţeni din Transilvania şi Ungaria să emigreze în Rusia. Proiectul lui Salis a fost foarte bine primit de cercurile politice ruseşti (Son projet a été très bien acceuille ici), făcându-i contele Galitzin următoarele propuneri: se vor acorda coloniştilor despăgubiri de călătorie, o gospodărie ţărănească completă (casă, vite şi unelte necesare) şi 100 de ruble pentru o familie. In primii zece ani coloniştii vor fi scutiţi de toate dările, iar după zece ani coloniştii vor începe să plătească, după puterile lor, sumele împrumutate dela stat. Salis cerând favoruri mai mari pentru colonişti, Ţarevna a însărcinat pe contele Ostermann să continue tratativele cu el[4]). Aceste tratative n'au putut fi continuate, fiindcă Salis fu silit să fugă din Viena[5]).

Precum am arătat mai sus, Salis fu mai târziu atestat de Generalul Koppenzoller ca conducător al Românilor răsculaţi din Munţii Apuseni. Salis şi-a dat desigur seama că ţăranii răsvrătiţi vor accepta bucuros planul său de a emigra în Rusia.

---

1) Raicevich c. Kaunitz, 12 Noemvrie 1784, HHStA. F. 3. „Questo Maggiore Russo [Solonski] fa qui un piciolo Despota, accorda protezione ad ogni uno, tiene una guardia di desertori avanti la sua casa"; Hurmuzaki, o. c., vol. XIX, I, p. 218.

2) Scrisoarea marelui Vizir dela 25 Februarie 1785, anexată raportului ambasadorului Herbert-Rathkeal c. Kaunitz, 10 Martie 1785, HHStA. Staatskanzlei, Konstantinopol, No. 5. „. . . dans Les Circonstances présentes des troubles en Hongrie et Transilvanie, il ne soit accordé aucune retraite a ceux qui s'elevant contre la Cour Imperiale demanderoient refuge a La Sublime Porte".

3) Cobenzl c. Kaunitz, August 1784 HHStA. Staatskanzlei, Petersburg, 1784, No. 39.

4) HHStA. Staatskanzlei, Petersburg, 1784, No. 49.

5) Iosif II. c. Bánffy, 16 Sept. 1784, HKR. 14/281, 1784.

Se poate presupune că prezenţa lui Salis în Munţii Apuseni a făcut pe Popa din Lăpuşnic să vorbească de ajutorul Ruşilor pentru cei răsculaţi[1]).

Incercările ruseşti de a coloniza cu ajutorul lui Salis mii de Ardeleni în Rusia ne obligă să atingem politica de colonizare rusească şi să relevăm mijloacele întrebuinţate pentru a determina pe supuşii străini să se aşeze pe teritoriul Rusiei.

După pacea dela Hubertusburg statele europene sunt cuprinse de o adevărată febră de colonizare, caracteristică epocei mercantiliste, întrebuinţând fiecare stat mijloace permise şi nepermise ca să atragă pe cetăţenii statelor vecine. Pe când emisarii ruseşti cutreerau Austria şi statele germane, emisarii austriaci îşi desfăşurau activitatea lor în statele germane. Emisarii ruseşti se adresau, conform instrucţiilor primite, mai ales claselor sociale asuprite, oferindu-le favoruri asemănătoare celor oferite de Salis[2]). Deşi Electorul palatin al Bavariei se îndreaptă într'o circulară în mod foarte categoric împotriva emisarilor ruseşti, aceştia n'au încetat să determine în secret pe cetăţenii germani să emigreze[3]). Un teren mai prielnic pentru activitatea lor au găsit însă emisarii ruseşti în Austria, unde aveau posibilitatea să între în contact cu populaţiunea ortodoxă. In urma propagandei ruseşti au emigrat în anul 1749 în Ucraina câteva mii de Sârbi, conduşi de Colonelul Ioan Chorvat. Acesta întorcându-se din Ucraina cu planul să organizeze emigrarea foştilor Grăniceri Sârbi, curtea vieneză începe să-şi dea seama de primejdia acestor emigrări, cerând ca Chorvat să părăsească împreună cu tovarăşii săi Austria[4]).

Mihalja Petrovic Bestuzev-Rjumin, ambasadorul rusesc la Viena, luând apărarea lui Chorvat, relaţiile între Rusia şi Aus-

---

1) Alex. Mike, Oláhokról, manuscris în biblioteca Universităţii din Cluj, vol. I, p. 45, apud St. Meteş, o. c., p. 57; Cf. Scrisoarea lui Cobenzl c. Iosif II., 21 Febr. 1785, A. Beer u. I. Ritter von Fiedler, Joseph II. und Graf Ludwig Cobenzl, Ihr Briefwechsel, vol. II., p. 12. „L'Imperatrice ayant scu que javois reçu des silhouttes de deux malhereux chefs des revoltés, me les a fait demander et les a gardé [es] depuis".

2) In statele germane a fost afişată publicaţia „Aussicht derjenigen Vortheile so bei der im Russischen Reich neu zu errichtenden Colonie anzutreffen sind", Archiva ministerului de agricultură, St. Petersburg, No. 25.782, apud Grigori Pisarevskij, Iz Istorij inostrannoj kolonizacij v. Rossy v. XVIII vêkê, Moscova 1909. Cartea lui G. Pisarevskij înfăţişează întreaga colonizaţie rusească în secolul al XVIII-lea, bazându-se pe un bogat material arhival greu accesibil.

3) Circulara electorului palatin din Bavaria, 28 Aprilie 1766, Arhiva ministerului de Externe, St. Petersburg, G. Pisarevskij, o. c., Anexă, p. 20 „. . . . womit den Russischen Colonisten Anwerbungen, sie geschehen öffentlich, oder heimlich unter Verhängung schärfster Strafen gegen die betreffenden Emissarien und Theilnehmer vorgebogen werden möge".

4) Termenii întrebuinţaţi în actele austriace ale secolului al XVIII-lea pentru a denumi pe emisarii străini erau: Falsche Werber, Menschenverführer sau Menschenräuber.

tria se încordează, conflictul aplanându-se abia după demisionarea lui Bestuzev[1]).

Atitudinea Austriei faţă de emisarii ruseşti se poate explica, dacă ţinem seama că în acelaş timp suveranii austriaci au depus toate sforţările pentru a atrage colonişti străini. Insăşi Impărăteasa Maria Theresia încurajează pe emisarii ei, după ce statele germane au oprit emigrarea, să continue în secret activitatea lor[2], iar punctul de vedere al lui Iosif II. faţă de problema colonizării îl cunoaştem dintr'un memoriu înaintat împărătesei în anul 1765. „Les recrues dans l'étranger, il faut les pousser avec toute la vigueur imaginable et tout argent pour cet usage est bien employé. Non seullement je prendrais de grand hommes mais même de petits, femmes, enfants enfin tout ce qui est homme. J'eu choisirais ce qui est capable a servir dans les troupes. Les autres je les employerais utilement á peupler comme colons mes provinces"[3]).

Cu toate măsurile luate de autorităţile austriace, emisarii ruseşti n'au încetat să lucreze în Austria, adresându-se mai ales Românilor din Transilvania, sprijiniţi şi mai înainte de curtea rusească în lupta lor pentru păstrarea religiei ortodoxe.

Un ungurean, aducător de colonişti, este amintit într'o scrisoare a contelui Rumintev trimisă în 2 Mai 1783 Cneazului Potemkin. Scrisoarea vorbeşte de un călugăr ungurean, căruia i-a încredinţat episcopul Filaret din Râmnic diferite misiuni în Rusia, unde el propune cercurilor ruseşti să aducă în regiunile Chersonului colonişti din ţări limitrofe[4]).

Sursele de informaţii austriace pentru a urmări legăturile Românilor cu emiisarii ruseşti până în anul 1784 sunt actele din „Hofkammerarchiv", dar nici aici nu găsim decât abia câteva indicaţii răsleţe. Arhiva ministerului de interne şi a ministerului de poliţie, unde s'ar fi găsit desigur un bogat material, a fost distrusă de marele incendiu din anul 1927. Cele mai multe acte din „Hofkammerarchiv", care se ocupă cu emigrarea Românilor ardeleni şi cu măsurile luate pentru a pune capăt acestei emigrări nu relevă activitatea emisarilor ruşi, nici nu indică dacă Românii s'ar fi aşezat în Rusia. Totuşi putem să deducem această acti-

1) Cf. Hans Uebersberger, Russlands Orientpolitik in den letzten zwei Jahrhunderten, p. 248—253.

2) Resoluţia imperială, 16 Iulie 1767, HKA. No. 32, 1767, apud K. Schünemann, Die Einstellung der theresianischen Impopulation (1770/71), p. 8. „Es ist . . . jeder öffentliche Schritt zur Herbeiziehung der Reichsemigranten sorgfältigst zu vermeiden und lediglich dasjenige vorzukehren, was in der Stille und ohne allen besorglichen Aufsehen zur Beförderung dieses für meine Erbländer heilsamen Endzwecke geschehen kann".

3) Arneth, Maria Theresia und Joseph II, Bd, III. p. 356; Patenta imperială dela 10 Aprilie 1784 interzice cu totul emigrarea; Cf. Patenta imperială dela 13 Ianuarie 1787 în care se specifică pedepsele pentru emisarii străini. (Menschenräuber).

4) Analele istorice şi arheologice din Odessa, 1883, în Bis. Ort. rom. XI (1887—8) p. 137—144.

vitate, bazându-ne pe două indicaţii presărate în materialul arhivalic relativ la emigrarea Românilor. Intr'un asemenea act (1769) se interzice, fără motivare, Românilor corespondenţa cu Ruşii[1]), iar în anul 1768 ambasadorul austriac din St. Petersburg, Lobkovitz, este avizat din Viena, să dea despăgubiri de călătorie acelor emigranţi austriaci din Transilvania, cari ar dori să se întoarcă din Rusia[2]). Prima indicaţie ne arată că autorităţile austriace încercau să oprească legăturile între Români şi Ruşi; deoarece însă aceste restricţiuni sunt cuprinse într'un act, care se ocupă cu emigrarea Românilor, putem bănui că legăturile cu emisarii ruşi au sugerat autorităţilor austriace aceste măsuri, iar indicaţia a doua este o dovadă că, încă în anul 1768, emigranţii români se îndreptau spre Rusia. Presupunerea noastră că emigranţii au fost Români, cărora ambasadorul austriac avea să le dea posibilitatea de a se întoarce în Austria, îşi găseşte îndreptăţirea în faptul că în Transilvania, în a doua jumătate a secolului XVIII-lea, noţiunea de emigrant a fost aproape identică cu aceea de Român.

Cunoscând încercările zadarnice austriace de a împiedeca pe Români să treacă Carpaţii, putem înţelege măsurile draconice luate în anul 1784 împotriva lui Salis. Iosif II. ordonă, la 16 Septemvrie 1784, ca Salis să fie urmărit de toate autorităţile, deoarece pregăteşte „o considerabilă emigrare a supuşilor mei" („... eine beträchtliche Auswanderung Meiner Unterthanen... einzuleiten vorhaben") şi dacă va fi prins, să fie spânzurat pe loc, fără interogatoriu, conform legii marţiale... (welcher auf der Stelle und ohne Anfrage mittels Standrecht... mit dem Strang obgestraft werden soll[3]). Este interesant de observat că rapoartele oficiale nu menţionează numai pe Salis, ci şi pe emisarii săi, cari vor fi şi ei spânzuraţi fără cruţare[4]). Pomenirea acestor emisari relevă vastele legături ale lui Salis, deoarece e şi greu admisibil că un singur om ar fi putut să organizeze emigrarea proiectată de 300.000 de cetăţeni. Cât de primejdioasă a fost activitatea lui Salis, o evidenţiază şi o scrisoare a Generalului Schröder către Consiliul aulic de răsboiu, prin care cerea informaţiuni dacă se va putea proceda în Bucovina faţă de Salis şi faţă de emi-

---

1) HKA. 1769, F. 109, No. 72.

2) HKA. 1768, F. 122, No. 24.

3) Iosif II. c. Bánffy, 16 Sept. 1784, HKR. 14 281, 1784; Iosif II. c. Hadik, 16 Sept. 1784, LA. 139 38 1784; Cons. aul. răsb. c. Comandamentele militare, 26 Sept. 1784, HKR. 14 279, 1784; Comand. gen. militare din Transilvania c. Cons. aul. răsb., 7 Dec. 1784, HKR. C. 213 1785; Vereinigte österr. Hofkanzlei c. Cons. aul. răsb., 6 Febr. 1785, HKR. C. 218/1785.

4) Cons. aul. răsb. c. Comand. militare, 26 Sept. 1784, HKR. 14 279, 1784. „... auf diesen Menschen und auf seine Emissarien ein obachtsames Auge getragen ... auf der Stelle ... mit dem Strang abgestraft werden sollen"; Iosif c. Bánffy 16 Sept. 1784, HKR. 14 281. Vezi şi actele citate în nota precedentă.

sarii săi „per cursum ordinarium" neavând regimentele bucovinene „ius gladii"[1]).

Lacy a raportat şovăirile Generalului Schröder Impăratului, care acordă în mod excepţional „ius gladii" şi regimentelor bucovinene[2]), iar Consiliul aulic de răsboiu avizează, autorizat de Iosif II., Comandamentele militare să nu evite nici o cheltuială pentru a pune mâna pe Salis „auf allerhöchsten Befehl . . . zur Haltung der Spione und Entdeckung der Kunstgriff der fremden Werbungen keine Kosten gespahret und demjenigen der einen solchen Menschenverführer entdecket und handfest macht, eine Belohnung von 100 Dukaten abgereicht werden solle"[3]).

Autorităţile competente fiind avizate, iar graniţele sever păzite, Salis n'a putut să realizeze proiectul său de emigrare şi a dispărut.

Deşi activitatea lui Popescu, cât şi aceea a lui Salis n'a avut succesul aşteptat, totuşi aceste personagii merită locul lor în istoria revoluţiei. Participarea lui Popescu, care era omul de încredere al lui Al. C. Mavrocordat, la revoluţia lui Horia, precum şi prezenţa lui Salis, ca exponent al cercurilor politice ruseşti, între Românii răsculaţi, evidenţiază orientarea firească a acestei mişcări spre răsăritul Carpaţilor. Insărcinarea acestor doi emisari, participanţi la revoluţia ţărănească, de a determina pe cetăţenii austriaci să emigreze, dă mişcării revoluţionare a lui Horia un nou aspect, oferindu-ne posibilitatea să încadrăm această mişcare ţărănească în istoria impopulaţiunilor europene din secolul al XVIII-lea.

CAROL GÖLLNER

INSEMNĂRILE UNUI TRIBUN DIN 1848/49

Documentul de mai jos, inedit, mărturie peţioasă din revoluţia anilor 1848 49, este desprins din însemnările protopopului *Beniamin Popa Densuşianu* (frate mai mare al lui Aron şi Nicolae Densuşianu), fost tribun în acele memorabile vremi, în Ţara Haţegului, sub comanda prefectului *Nicolae Solomon.*

Manuscrisul lui Beniamin Densuşianu se află în *„Matricula Ecclesiae Parochialis Graeco-Catholicae Szekerembensis. Anno Domini 1804"* păstrată în arhiva parohiei unite din *Săcărâmb* (Jud. Hunedoara). Această matriculă a fost introdusă de protopopul Bobâlnei, *Vasile Coloşi,* paroh în Săcărâmb între anii 1802—

---

1) Schröder c. Cons. aul. rasb. 2 Oct. 1784, HKR. 14 332, 1784.

2) Lacy c. Iosif II., 2 Noemvrie 1784, LA. 141 5, 1784; Cons. aul. răsb. c. Schröder, 3 Noemvrie 1784, HKR. 14 332, 1784.

3) Lacy c. Iosif II., 23 Sept. 1784, LA. 139 38, 1784; Cons. aul. rasb. c. Comnadamentele militare, 26 Sept. 1784, HKR. 14 332, 1784; Cf. şi Virgil Şotropa, o. c., p. 160.

1814, cel care a colaborat şi la marele *Dicţionar de Buda* a lui Şincai, Clain şi Petru Maior.

Partea însemnărilor, care se referă la evenimentele din 1848 49, se află la paginile 209—213 din matriculă. Notele poartă data de 24 August 1867.

Amintirea vie a evenimentelor şi preciziunile de amănunt ne fac să credem fie într'o redacţie anterioară, fie în existenţa unor notiţe ale tribunu'ui, luate destul de aproape de timpurile întâmplărilor povestite.

Beniamin Densuşianu s'a născut la 24 Iulie 1829 st. v., în satul Densuşi lângă Haţeg, din părinţi nobili. Tatăl său, Vizantie Popa de Macieu a fost preot gr. cat. în numita comună. După ce ne spune, că a ceti româneşte, cu litere latine şi chirilice, a învăţat dela tatăl său, iar ungureşte la şcoală primară a franciscanilor din Haţeg, pe care a părăsit-o, după 6 ani, la 1836. Beniamin Densuşianu continuă cu povestirea evenimentelor revoluţionare, la cari a luat parte şi pe cari le reproduc întocmai, păstrând, bineînţeles, ortografia originală:

„După 3 ani — in 839, ma dusu Tatalu meu în scolile de la Blasiu, unde am frecuentatu neintreruptu pana ce am absolvatu si Lyceulu in 848, dupa absolvarea studieloru in acestu anu, am fostu şi eu presentu la adunarea romaniloru din 15 Maiu in campulu libertatea, si acolo am juratu credinti'a natiunei, Tronului si Dinastiei Imperatesci; — dupa erumperea revoltei Magiariloru în tómn'a nomitului anu, denominduse de Comitetulu romanu din Sibiu, de Pref'ectu din valea Hatiegului Nicolau Solomonu, am acceptatu si eu sub acesta, unu postu de Tribunu alu poporului in partile limitrofe cu banatulu. — In 849 dupa batai'a de la Simeria (Pischi) carea singuru am vediut-o si eu, armele rebeliloru, sub Generariulu loru Bem, invingandu preste cele Imperatesci, si in scurtu timpu, ocupandu mare parte a Transilvaniei, afara de munti, unde se sustiene'a eroicesce, bravulu Iancu cu ai sei —, am fost silitu si eu, cu Prefectulu, cu mai multi consoci ai mei, si cu unu numeru insemnatu de romani lanceri si venatori din tribunatulu meu, a parasi patria si a ne retrage în granitia banatica. — Armele rebeliloru urmarindune si aci, la satulu Voislóva, ne au constrinsu la unu atacu, in care am luatu si eu parte cu omenii meu, si acesta sau templatu, a doua die de pascile nóstre. — Prefectulu N. Solomon, cu ceilalti consocii ai mei, n'au partecipatu la acestu atacu, ci mai de tempurii sau fostu retrasu catra Mehadia, — in acestu atacu, prevalendu puterea rebeliloru, am fost siliti a ne retrage prela satulu Crisma catra muntii marginasi, — aici, cu siese consocii militari ardeleni, eram se fiu prédà unei céta de insurgenti, carii, din nebagarea nóstra de séma, au datu peste noi in retragerea nóstra, de dupa unu colnicu, — după schimbarea celoru cateva puscaturi resolute, ni a succesu a ne retrage catra unu bercutiu ce nu erá departe, scapandu asia de macelulu ce ni erá póte menitu; céta de insurgenti ni a urmăritu

si mai departe fara a mai pusica asupra nóstra, dela unu tempu ni a perasitu, retraganduse colónele sale. — Noi cesti siepte consocii, prin acesta templare, retacindune de ceialalti campioni ai nostrii, cari mai de tempuriu si pre alte cali apucase in munti, si o parte, — mai cu sema artileria pucina, si calarimea militare erasi pucina ce fusese cu noi, — retraganduse pre drumul de tiera catra Caran-Sebesiu, — am amblatu vre-o trei dile retacindu fara mancare prin padurile cestoru munti, in urma ni a succesu a scobori la satulu Turnisioru, si de aci la Teregova, unde apoi am aflatu atatu pre campionii nostrii de mai nainte, dar nu pre toti, catu si pre militarimea ce fusese cu noi in afer'a de la Voislova; afara de acestia apoi aici am mai aflatu si anteposturile armiei C. R. Transilvane, care din romania sosite in banatu sub comanda Generariului Malkovszki si Kaliani, si ave' cortelulu Generale in Mehadia. Totu aici am mai aflatu si pre consocii mei Tribuni, Ulpianu, Susmanu, Peucianu, Dariu, Saturnu, Bociatu, Cetatianu si altii, si intre ei si pre Vasiliu Moga resositu de prin romania; aci am remasu vreo cateva septamane, si capatamu cu totii, ca fiacare soldatu 20 cr. m. c. la die, si pane; — de aici incolo, atatu noi, catu si ceialalti romani lanceri si venatori de prin Transilvania carii se retrasere aici, ne am atachiatu la armia Imperiale, am luatu arme militare, si am facutu servitiu militariu, sub comanda Locutenentului supremu Morariu.

„Sub tempulu petrecerei nóstre in Teregova, Generariulu Malkovszki, demanda comandantelui nostru Morariu, că cu vreo 50 de feciori din Compania S'a — care afara de noi refugiatii deprin Transilvania, mai er'a compuse si din mai multi militari regulati, granitieri de prin Transilvania si banatu se intreprinda o patroila pre satele marginasie, de sub muntii de catra romani'a, care erau deja sub regimulu insurgentiloru. — In acesta patroila, jumetate militari graniceri si jumetate nemilitari, am luatu parte si eu cu ceialalti consoci Tribuni, — in 10 dile strabatandu pana la satulu Marulu, de aci, ni am rentorsu érasi indereptu la Teregova fara vreo nenorocire. — Comandantele Morariu a mersu insocitu de mine la Generariulu in Mehadia raportandu despre succesulu patroilarei nóstre, si despre alte jurstari ceva fi sciutu elu, caci eu n'am fostu concesu a asculta acestu raportu. — Dupa acesta: nomitulu Generariu ni demanda o adóua patroilare spre partea stanga a Temisiului, — totu acesti individi ni-au determinatu si la acesta, si érasi in vroi 10 dile am strebatutu pana pre la Ternova si Agerisiu; in aceste tienuturi, prin unu calaretiu banatianu, ni sau facutu scirea, ca armi'a C. Regesca, constrensa de insurgenti si dela cursulu Dunarei, f'ara vreo lovire, sa retrasu de nou tóta in romania. — Asia noi ne aflaremu remasi in midiloculu insurgentiloru; — de aici ne amu reculesu, si ni a succesu a ne retrage nóptea prin paduri surde pana la satulu Slatina, aci am trecutu preste timisiu, si pre la satulu Ilova am ajunsu in muntii Carpatici de margine, — din Ilova ni amu procuratu fie

care cate pucina elemosina dar nu de ajunsu, si ajungandu pre munti ni amu consultatu, ce se facem? incatreu se ne retragem? — Sistema muntiloru erá incarcata cu niaua (in luna lui Maiu fiindu) nu erá a strebate preste ei in romania, pasurile le sciamu a fi postate cu insurgenti, nici conducatori n'avému, caci nisce graniceri banatieni ce au fostu cu noi ne perasisera, retornandu pre la ale sale acasa, numai Ardelenii mai remasesem; — Comandantele nostru Morariu tiene' la aceia; ca cu ori ce periculu se ne tragemu in romania la Armia, — Tribunii tienému a ne trage preste Carpati in Ardélu, si cu ori ce pretiu se trecemu la Iancu, — desbinaduse asia in pareri ne am despartitu de o'alta; — Morariu cu militarii ce mai remasése ne perduţi şi cu Tribunii Ulpianu, Susmanu si Bociatu sau resolvatu pentru romania; noi cestialalti, Moga, Saturnu, Peucianu, Cetatianu, Darie si Eu, si inca trei romani cu noi, de toti 9 individi, ne resolvamu pentru Ardealu. — Dupa mai multe retaciri periculóse prin munti, preste vremeti de niaua, flamandi si desculti ca vai de noi, in tempu de vro 5 dile am strebatutu in muntii Hatiegului de asupra satului Paucinesti; aci mai reparandune de fóme si castigandune si de incaltaminte, consecuenti propusului nostru de a ne retrage catra Ianculu, deacă amu trecutu in dealurile si padurile de catra Densusiu, si ajungandu la satulu Sceiu (din susu de Densusiu) ne amu ascunsu in unu grasdiu de vite la unu omu cunoscutu alu meu, — Prin acestu omu, am incunosciintiatu pre Tatalu meu (care incă multu suferisa de la Unguri, lau batutu, intemnitiatu si lau jafuitu de tóta averea sa miscatóre) ca se vina pana la mine si sa mi aduca ceva bani de sutienére, caci gatasem totu ce avusemu. — Venindu Tatalu meu aci, ne desfatuesce dela propusulu nostru, ca' nu vom puté strabate pana la Ianculu, vom ajunge tradati, si mai reu ne vá fi, ba pre mine me invinge ca se mergu acasa cu densulu, caci mi va ambla în rendu cu Vicariulu si Deputatulu Papfalvi, care sosise in Comitatu ca Comisariu Dietale, si nu mi se va templa nici o reutate, — me amegescu a me duce acasa, parasescu pre consocii mei — carii inca se desbinase — Saturnu, Peucianu si Darie, se reintorcu erasi la Carpati, si sau sustenutu in trensii, in apropierea comuneloru sale, pana ce sa frantu rebeliunea. — Cetatianulu al Ioane Popesculu, a pribegitu singuru prin satele Rechitova, Ciula mica, si in Ciula mare a devenitu prinsu de unguri, dusu si intemnitiatu in Hatiegu. — V. Moga, cu ce'lalti consocii romani, vro trei la numeru, si au indreptatu calea preste paduri spre a trece la Ianculu, dar' in unu satu (nu mi aducu aminte in care) din padurile de asupra Huniadórei, sau prinsu insusi de romani si iau tradatu unguriloru, carii ducandui in Huniadóra, si de aci la Belgradu, inrolandui in armata rebela, deaci nu sciu ce sa mai templatu cu densii.

„Dar' eu venindu acasa, din ne istetimea si prevederea bunului meu Tata, indata am si fostu tradatu unora unguri — de-

regatori de curte — din locu, acestia ma dusu in Pestean'a la Judele procesuale Papp Janosiu, care apoi intre patru Gardisti armati calari, si eu pe josu, in ceialalta die Luni, ma escortatu la Hatiegu prin midiloculu tergului, si m'a predatu sangerosului comandante magiaru de pre atunci — Cleeberg — care apoi ma aruncatu in prinsóre sub vegherea Secuiloru. — Nota bene: candu am intratu escortatu in Hatiegu, in marginea orasiului de catra Totesti, am vediutu spenzuratu in furcile de langa drumu pre unu Centurione romanu din Pesteana, se mai spanzurase pana aci, o multime de romani, fara de nici o lege si fara de nici unu dreptu, de tribunalulu ferosu si sangerosu magiaru din Hatiegu. In prinsórea acesta, unde am aflatu si pre consociulu I. Cetatianulu, siediutu 24 de dile, si numai prin energiósa intrepunere a Vicariului si Deputatului Papfalvi, (acum Canonic in Blasiu) la Generariul insurgentiloru Bem, am scapatu ambii de spanzuratóre, la care de si tineri (ne avendu inca 20 ani) ne judecase tribunalulu celu sangerosu din Hatiegu fara nici unu motivu altulu, decatu: ca am fostu Tribuni si am militatu pre langa Tronu si Dinasti'a Imperatésca".

Poate nu e lipsit de interes să urmărim, pe scurt, tot în baza acestor însemnări, soartea tribunului in anii post revolutionari.

Scăpând de spânzurătoare, îl vedem pe Beniamin Densuşianu ca „economu de curte la Judele primariu Cottense de pre atunci, Lukáts József", din satul Densuşi, iar ceva mai târziu, „după frangerea rebeliunei prin armele Muscalesti si C. Regesci", ca notar comunal. In această calitate ia parte la „prima conscriptiune de poporu" din Ţara Haţegului, ţinută la 1850.

Dar adevărata lui chemare atrăgându-l spre preoţie, Beniamin Densuşianu întră în Seminarul teologic de la Blaj, redeschis în toamna anului 1850. In vacanţele mari, pentru a-şi agonisi sumele necesare în vederea continuării studiilor, primeşte funcţia de conducător cadastral, pentru măsurarea pământurilor. La 1853, ca student teolog în anul al patrulea, e numit profesor la „scóla preparandiale" din Haţeg. In această calitate, la început trăieşte din sumele primite în urma serviciului său de la cadastru, până ce i s'a „adunatu salariulu după repartitia facuta pre poporulu valei Hatiegului, care se obligase a sustiené acesta Scóla".

La 1857, tatăl său muri. „Remase mam'a mea cu 5 prunci fără mine — scrie el — fara nici o posesiune, fara vre unu asiedіementu ore carele; trei din prunci erau inca la scóle, Georgie ca clericu in Seminariulu din Blasiu, Aarone ca Gymnasistu totu acolo, pre Nicolau lu invetiamu eu la Hatiegu, doue sorori, Iulia si Elisabeta erau cu mama acasa".

Pentru a veni în ajutorul familiei, i se permite lui Gheorghe, fratelui său, teolog în ultimul an, hirotonirea înainte de terminarea cursului, pentru ca să poată ocupa parohia din Densuşi, rămasă liberă după moartea tatălui său. Beniamin Densuşianu, la

rândul său, se hirotoneşte, şi el, de preot celibe, în Lugoj, unde este însărcinat cu funcţia de capelan. La anul 1860 e numit paroh în Săcărâmb, şi protopop de Bobâlna. Mai târziu îl vedem vicar al Haţegului, apoi canonic în Lugoj, unde îl şi ajunge moartea, la adânci bătrâneţe.

Ca paroh, neprevăzutul din viaţă îl aduce faţă în faţă cu un fost membru al dietei revoluţionare maghiare din Dobriţin, cu Augustin Reinisch, prefect montan la minele de aur din Săcărâmb. Antagonismul politic dintre aceşti doi bărbaţi nu întârzie să izbucnească într'un adevărat conflict, pe tema cassei bisericeşti locale, proprietate comună a confesiunilor din Săcărâmb, administrate de oficiul minelor în dauna celor două confesiuni româneşti, şi în folosul romano-catolicilor. Atitudinea energică şi stăruitoare a lui Beniamin Densuşianu, secundat de colegul său român, protopopul ortodox Sabin Piso din Săcărâmb, a determinat acţiunea paralelă a vlădicilor români de atunci, Alexandru Dobra din Lugoj şi Andrei Şaguna, pe lângă însăşi persoana împăratului, în urma căreia, la anul 1865, după o luptă de 4 ani, invinge punctul de vedere al protopopului român, desfăcându-se cassa comună bisericească după confesiuni.

Dar Beniamin Densuşianu are la activul său şi o activitate politică apreciabilă.

Astfel e ales la 1861 în „Congregaţiunea marcală al Comitetului Comitatense" din Deva, iar la 1863 figurează ca membru al Congresului român din Sibiu. Tot în anul acela a fost ales în comitetul electoral pentru dieta din Sibiu, prezidând alegerea deputatului Petru Damian, din cercul Gioagiul inferior. Ca jurnalist colaborează mai târziu la ziarul „Concordia" din Pesta.

Un cuvânt încă asupra înclinărilor de istoriograf ale fostului tribun, însuşire familiară — se pare — a Densuşenilor. Ca paroh în Săcărâmb, cercetează amănunţit arhivele locale, pentru a găsi temeiul istoric cu privire la „patronatul" bisericii sale, problemă controversată de erariul regesc, principalul interesat în cauză, şi în legătură cu recâştigarea unui fond de subvenţie erarială, pe care parohia l-a pierdut, în mod puţin lămurit, în confuzia anilor 1848/49. Temperamentul său de istoric îl face să adnoteze şi o Evanghelie, tipărită în chirilice, la Blaj, pe vremea episcopului Bob, proprietatea bisericii unite din Săcărâmb. Particularitatea acestei Evanghelii o constitue petele de noroi de pe paginile ei, tristă amintire din învălmăşala zilelor revoluţionare, când cartea sfântă a fost călcată în picioare de trupele ungureşti, cari la 1848 au invadat Blajul.

Adnotaţiunea este istoricul petelor de noroi de pe Evanghelie.

„Acesta S. Evanghelia a besericei Secarambului — scrie Beniamin Densuşianu — sa procuratu in folie nelegata si gratis, la anulu 866 dela scaunulu Metropolitanu din Blasiu, si sa procuratu — mai dintru antaniu — pre sémá besericei nostra gr.

cath. din „Rêndetu"*) —, inse acest'a neavêndu putintia de a o legá dupa recerintia, la propunerea mea — celui ce notezu aici — a cedato in schimb cu Evangelia de pana aci a besericei Secarambului, care, de si mai invechita dara in buna stare. — Evangelia acest'a apoi sá legatu in Devá la an. 870 cu 9 flor. spese din cassa beséricei.

„DE INSEMNATU: — Acest'a Ev-lia, pentru acéà am' voitu mai tare se devina in proprietatea besericei „Secaramului", fiindca: eá pórta pre sine nescari semne istorice fórte caracteristice, si care atestéza cu tóta precisiune'a: vandalismulu furiosu, urá si resbunare'a selbateca a rebelantiloru „Magiari" din 848/9 asupra natiunei romana, asupr'a limbei, monuminteloru si instituteloru ei de cultura. —Maculele (mênseliturile) câte se vedu si aflá pre foile acestei S. Ev-lia, suntu semnele atestului — ba insusi atestulu — memoratu. — Acesta Ev-lia sa intinatu si maculatu la an. 848 prin rebelii „Magiari" candu acesti'a au erumpatu in nomitulu anu in Blasiu, si tóte bibliotecele si archivele instituteloru Blasiului le au spartu si depredatu de tóte cartile, actele, monumintale si alte objete de pretiu literariu si scientificu, éra cate nu le au pututu furá si depredá, le au risipitu si imprasciatu in tóte partile, aruncandule pre uliti prin tinà si alte locuri necuratite. Acest'a a fostu sórtea si a foiloru cestei Ev-lia; — atunci si in acestu modu vandalicu sa intinatu si maculatu si foile ei ce serveasc'a cetitoriului spre aducere aminte, erà posteritatei, fi'a acest'a Ev-lia de unu documentu alu anului 848 49. Densusianu par. gr. cath.".

† ERNEST ARMEANCA

SCRIITOR ŞI FĂPTUITOR DE ISTORIE

— Cuvânt rostit în Aula Ateneului Român din Bucureşti la 21 Mai 1935 —

Implinesc mandatul *Universităţii Regele Ferdinand* din Cluj, aducând cuvântul ei de adesiune la această serbare de pomenire a lui Mihail Kogălniceanu.

A fost poate o simplă coincidenţă fortuită organizarea serbărilor de pomenire a lui Mihail Kogălniceanu în acest an, când s'a împlinit un secol dela apariţia celei dintâiu încercări de sinteză a istoriei noastre naţionale. Era încercarea profesorului dela Colegiul Sf. Sava din Bucureşti: Aron Florian (originar din comuna Rod, jud. Sibiului) care ar fi dorit să înfăţişeze icoana trecutului românesc *în opt volume*. Nu au apărut însă decât trei volume (1835—1838), cuprinzând cel dintâi istoria Ţării Româneşti până la Radu dela Afumaţi, al doilea până la uciderea lui Mihai Vitea-

*) Renghet lângă Geoagiu.

-zul, iar al treilea tratând pe larg domniile lui Radu Şerban şi Radu Mihnea.

Era o încercare prematură, ale cărei dificultăţi de neînvins au împiedecat realizarea unui proect prea îndrăsneţ, întrucât lipseau cu desăvârşire lucrările pregătitoare, de neapărată trebuinţă, pentru orice sinteză istorică.

In timpul când se străduia profesorul Florian să tipărească la Bucureşti această carte de istorie cu scopul de a face din ea un bun instrument de educaţie morală-patriotică a tinerelor generaţiuni, studentul moldovean al Universităţii din Berlin, Mihail Kogălniceanu, se simţi îndemnat să publice în limba franceză întâiul volum din *Istoria Valahiei, a Moldovei şi a Valahilor transdanubieni* (I dela 1241—1792 Berlin 1837) închinându-l „Alteţei Sale Serenissime, Mihail Sturza, Principele Domnitor al Moldovei" ca „omagiu de recunoştinţă şi devotament respectuos".

Ceeace l-a îndemnat pe Kogălniceanu să grăbească a publica această carte, a fost mai ales trista experienţă culeasă din călătoriile sale prin Germania şi Franţa, unde a găsit o lipsă totală de cunoştinţe şi de interes pentru Ţările Române, chiar unele regiuni îndepărtate din Africa şi din America fiind mai cunoscute decât Principatele dela Dunăre.

Tânărul Mihail Kogălniceanu, atunci în vârstă de 20 de ani, simţi trebuinţa de a demonstra neamurilor civilizate că Românii sunt înzestraţi cu virtuţi ce anevoie s'ar găsi la alt popor şi că scăderile lor trebuesc socotite numai ca urmările triste ale cârmuirilor rele din trecut. Pentru a face această demonstraţie, credea că mijlocul cel mai potrivit i-l oferă Istoria Naţională pe care dorea s'o scoată din concepţia strâmtă a celor care nu se interesau decât de biografia domnitorilor şi să-i lărgească orizontul căutând a înfăţişa instituţiunile, administraţia, moravurile, cultura şi literatura, într'un cuvânt întreagă viaţa trecută a Românilor.

După întoarcerea sa în Moldova, n'a mai continuat să publice şi alte volume din proiectata lui sinteză de istorie naţională. Dându-şi seama că o asemenea lucrare trebue precedată de cercetarea aprofundată şi sistematică a izvoarelor, şi-a îndreptat atenţiunea spre publicarea de documente în revista *„Archiva Românească"* şi de *cronici moldoveneşti* în importanta sa colecţie, care a putut să aibă chiar două ediţii îngrijite de însuşi Kogălniceanu. A înţeles deci să intreprindă aşa numita „muncă din subsol", (Arbeit unter der Erde), fără a cărei migăloasă şi trudnică îndeplinire nu putea să aibă perspective de reuşită nici o încercare de sinteză.

Ideile generale, din care se poate descifra concepţia istorică a lui Mihail Kogălniceanu, au două izvoare: glorioasa tradiţie a istoriografiei moldovene de o parte, influenţa şcoalei germane, de alta. Istoriografia română din secolul al XVII-lea e continuată cu iscusinţă de acest Moldovean care, îmbinând în fiinţa sa o armonioasă conlucrare a tradiţiei cu tendinţele spre progres, a izbu-

tit a înălţa istoriografia naţională la nivelul cerinţelor ştiinţifice moderne.

Preocupările lui în această direcţie şi-au găsit expresiune adecuată în *Cuvântul introductiv la cursul de Istorie Naţională*, ce-i fusese încredinţat în toamna anului 1843 la *Academia Mihaileană*.

Pe auditorii săi ţinea să-i lămurească atunci, că nu are de gând a-i obosi cu prea multe date cronologice amănunţite, nu va descrie deci faptele deosebit, după ani şi zile, ci *într'un chip colectiv*.

Deci o metodă, pe care în timpul de faţă o numim *genetică*, îl preocupa pe tânărul Mihail Kogălniceanu la începutul cursului său de istorie naţională, pe care nu i-a fost dată putinţa să-l desvolte în împrejurări de libertate ştiinţifică.

Cuvântul introductiv a devenit celebru întocmai ca şi introducerea istoricului elveţian Ioan Müller din Schaffhausen, care daduse istoriei definiţia că ar fi „pomul cunoştinţei binelui şi a raului". Pe acest istoric îl cunoştea Mihail Kogălniceanu; citează chiar un cuvânt al lui, în care spunea că cine vrea să se înalţe „la vrednicia de istoriograf" va trebui să piardă din vedere „orice atingeri momentane şi particulare". Şi Kogălniceanu năzuea spre obiectivitate cât mai deplină, rugând auditorii să nu-i ia în nume de rău „o mică plecare pentru naţia sa", care nu-l va împinge însă până la denaturarea faptelor, ci va şti să se ferească de exageraţiunile romanomaniei şcoalei lui Petru Maior, exageraţiuni care „trag asupra noastră râsul străinilor".

Dela Ranke, care îşi deschisese cursurile cu o memorabilă lecţie în limba latină despre *înrudirea istoriei cu politica* (1836), învăţase Kogălniceanu a cunoaşte şi a preţui strânsa legătură între ştiinţa istorică şi între preocupările politice ale timpului său. Marele maestru al istoriografiei din secolul XIX spusese chiar în lecţia sa inaugurală că „ştiinţa lucrurilor trecute rămâne imperfectă fără observarea celor prezente, iar înţelegerea prezentului e cu neputinţă fără cunoaşterea timpurilor trecute". Deci legătura între fenomenele trecutului şi între frământările timpului, în care a trăit Kogălniceanu, era firesc să-şi găsească o expresiune în Cuvântul lui introductiv dela 1843. Fiind ideia centrală a activităţei sale întregi ideea unităţii naţionale, spunea lămurit auditorilor: „Dacă Grecii au căzut odată sub jugul lui Filip şi în urmă sub jugul Romanilor, este pentru că au voit să fie Plateani, Tebani, Atenieni, Spartiaţi, şi nu Elini, tot aşa şi strămoşii noştri au voit să fie Ardeleni, Munteni, Bănăţeni, Moldoveni şi nu Români, rareori ei au voit să se privească între dânşii ca o singură şi aceeaşi naţie: *în neunirea lor dar trebue să vedem izvorul tuturor nenorocirilor trecute*, ale căror urme încă până astăzi sunt vii pe pământul nostru. Departe de a fi părtinitorul unui simţă-

mânt de ură către celelalte părţi ale neamului meu, *eu privesc ca patria mea toată acea întindere de loc, unde se vorbeşte româneşte şi ca istorie naţională, istoria Moldovei întregi înainte de sfâşierea ei, a Valahiei şi fraţilor din Transilvania".*

Avea deci Kogălniceanu *o privire largă îmbrăţişând cu deopotrivă atragere trecutul istoric al Românilor din toate provinciile.*

Pe lângă ideea unităţii naţionale, aceea a *a continuităţii istorice* îl preocupa în egală măsură îndemnându-l a sublinia că istoria *ne leagă cu vecinicia* punându-ne în contact cu seminţiile trecute şi cu cele viitoare, cărora are să le transmită povestirea faptelor noastre. La Universitatea din Berlin era pe atunci stăpânitoare influenţa ideilor lui Hegel cu privire la filosofia istoriei. In sensul acestora ideea centrală a continuităţii, a devenirii istorice nu era decât *realizarea progresivă a raţiunii divine* în om şi prin mijlocirea lui în lume, ceeace alt Moldovean de geniu, Mihail Eminescu a reuşit să exprime lapidar prin cunoscuta-i definiţie: „Istoria lumii cugetă, deşi încet însă sigur; *istoria omenirii este desfăşurarea cugetării lui Dumnezeu".*

Şi în scrisul istoric al lui Mihail Kogălniceanu se resimte influenţa acestei idei filosofice-religioase. Dovada ne-o dă chiar menţionatul cuvânt introductiv, stăruind asupra adevărului că: Istoria după Biblie trebuie să fie, cum a fost totdeauna, *„cartea de capetenie a popoarelor".* Deci nu teoretic, prin definiţii, ci în mod practic înţelegea Kogălniceanu să preţuească valoarea educativă a istoriei naţionale ca fiind egală sau aproape egală, cu aceea a cărţii cărţilor, cu a Sfintei Scripturi, care prin razele ei de lumină eternă a călăuzit neamurile civilizate, în toate năzuinţele lor spre progres.

Oricât de mult era stăpânit Mihail Kogălniceanu de pasiunea cercetărilor istorice, cărora şi-a închinat cei mai frumoşi ani de activitate, împrejurările vieţii româneşti din a doua jumătate a secolului al XIX-lea nu i-au îngăduit să rămână exclusiv în brazda acestor cercetări, ci l-au chemat la luptă în câmp deschis şi la contribuţii foarte importante în domeniul constructivismului politic, rezervându-i rolul unuia dintre cei mai activi şi mai chibzuiţi ctitori ai României moderne.

Politica practică are numeroase relaţiuni vădite cu istoriografia. S'a întâmplat adeseori să răsară, dintre cercetătorii trecutului, pricepuţi arhitecţi ai prezentului şi îndrumători spre zările viitorului.

Acesta a fost cazul şi cu Mihail Kogălniceanu. Activitatea lui istorică apare ca o pregătire, ca o prefaţă a activităţii politice, fără ca în cursul acestei binecuvântate activităţi el să fi dat vreodată uitării ideile din prefaţă şi învăţămintele culese din studiul răbdător al trecutului. De aceea putem afirma că activitatea lui politică n'a fost decât o prelungire, în forme diferite, şi o fericită încununare a activităţii lui istorice. Kogălniceanu s'a do-

vedit intr'o măsură mai largă decât oricare dintre contemporanii sai munteni, moldoveni sau ardeleni, în stare *şi să scrie şi să facă istorie* la înălţimea nivelului ştiinţific şi politic al acestui secol. A dat astfel o justificare românească pentru întărirea adevărului că *istoria nu este decât politica trecutului*, câtă vreme *politica apare ca istoria prezentului*.

Intemeiat pe învăţămintele trecutului, a reuşit Kogălniceanu să vadă lămurit problemele timpului său şi să contribuie esenţial la fericita lor rezolvare. In duioasa lumină crepusculară a carierii sale politice de peste 4 decenii el putea rosti, cu adâncă mulţumire sufletească mărturisirea, ce reaminteşte cuvintele din rugaciunea dreptului Simeon: Acum slobozeşte stăpâne pe robul tău în pace! La 1883 aruncând o privire retrospectivă, asupra carierii sale politice şi oprindu-se la programul politic din 1848, elaborat de el şi publicat sub titlul „Dorinţele"... spunea: Am avut fericirea să ajung să văd că din cele 35 de articole sau câte sunt, 31 de articole le-am văzut realizate şi la realizarea lor am luat şi eu parte". (Mon. Of. 12. II. 1883).

Drept motto al cărţii sale tipărite la Berlin în 1837, aşezase Kogălniceanu cuvintele lui Salustius: *„et qui fecere et qui facta aliorum scripsere, multi laudantur"*. Mulţi sunt lăudaţi şi pentru faptele lor şi pentru felul cum au scris despre faptele altora. Aşa este şi cu Mihail Kogălniceanu: *el merită laudă şi ca scriitor şi ca făptuitor de istorie.*

Profesorii de istorie şi de literatură naţională ai Universităţii Regele Ferdinand I. din capitala Transilvaniei vor stărui mereu să-şi implinească datoria de a vesti lauda lui Mihail Kogălniceanu şi pentru scrierile istorice şi pentru faptele politice, prin cari a reuşit să devină întemeietorul istoriografiei române moderne şi unul dintre marii ctitori ai României întregite.

I. LUPAŞ

ALEXANDRU XENOPOL DESPRE PRINCIPIILE FUNDAMENTALE ALE ISTORIEI

— Cuvânt rostit cu prilejul comemorării lui A. D. Xenopol în Bucureşti la 18 Martie 1934 —

In numele Universităţii Regele Ferdinand I. din Cluj aduc cuvânt de inchinare memoriei lui Alexandru Xenopol, eminentul profesor de istorie dela Universitatea din Iaşi, trecut înainte cu 15 ani în împărăţia senină a veşniciei.

Numele lui a fost şi va mai fi pomenit adeseori în salele de curs ale Universităţilor din patrie şi chiar din străinătate, dacă nu pentru precisiunea amănuntelor oferite prin numeroasele sale publicaţiuni, de sigur pentru bogăţia şi varietatea ideilor, în lu-

mina cărora înţelegea să înfăţişeze, cu deosebită măestrie, oameni şi fapte din trecutul mai depărtat sau mai apropiat.

Cel dintâi istoric român, care a dat preocupărilor de ordin filosofic atenţiune deosebită izbutind să-şi închege ideile într'un *sistem* cu repercusiuni şi dincolo de graniţele ţării şi ale ştiinţei româneşti, a fost Alexandru D. Xenopol. Lucrarea lui privitoare la *Principiile fundamentale ale istoriei* publicată în limba franceză la Paris (1899) şi cu un an mai târziu, în limba română la Iaşi (1900) avu norocul să apară cu titlul modificat (La theorie de l'historie) şi într'o a doua ediţie la Paris (1908) şi să fie tradusă la 1911 în limba spaniolă.

Frământat timp îndelungat de dorinţa să-şi vadă studiul de predilecţie, căruia nu stătuse la îndoială a-i închina cea mai bună parte din munca vieţii, aşezat pe o temelie ştiinţifică solidă, profesorul Universităţii din Iaşi nu a dispreţuit, ca alţi istorici, problemele teoretice şi de metodologie ale specialităţii sale, ci căutând să afle cum se poate studia mai bine „ceeace nu mai este" adecă viaţa stânsă a trecutului, a izbutit a le da o soluţie proprie, originală.

Incercările ce s'au făcut în cursul secolului XIX de a întinde studiile istorice, ca într'un pat al lui Procrust, pe calapoadele metodice ale ştiinţelor naturale, au dat greş fiind cercetările istorice de natură cu totul diferită, întru cât nu examinează, ca cele naturale, obiecte prezente, ci lucruri trecute — în aparenţă adeseori cu totul dispărute. Câtă vreme un chimist poate avea oricând în faţa sa elementele de examinat sau de combinat, un zoolog — animalul, un botanist planta, iar un fizician e în stare să producă cu ajutorul aparatelor fenomenul de studiat, pentru istoric situaţia apare cu mult mai dificilă fiind el lipsit de avantagiile unui contact direct şi imediat cu obiectul cercetărilor sale. Din această deosebire esenţială rezultă, că şi metoda cercetărilor istorice trebue să fie cu totul deosebită de a ştiinţelor naturale. Istoricul nu are de studiat sau de reconstruit un simplu obiect, cum procedează naturalistul reconstruind scheletul unei fiinţe dispărute sau arhitectul restaurând în formele ei originale o veche clădire, ci problema lui e mult mai complicată şi mai anevoioasă tinzând la însăşi reconstruirea vieţii umane dintr'o infinită multiciplitate de manifestări ale trecutului, în cea mai mare parte cu totul diferite de cele actuale. Din aceste manifestări s'au păstrat adeseori şi s'au transmis posterităţii numai sfârmituri în forma unor izvoare istorice defectuoase. Pentru opera de reconstrucţie integrală a trecutului i se impune istoricului datoria nu numai de a pătrunde exact întreg rostul şi importanţa celor păstrate, ci şi de a se sili să completeze — în limitele verosimilităţii — şi pe a celor dispărute. Nu e vorba de o simplă *reconstruire,* ci, sub raport sufletesc, adeseori şi de un fel de *retrăire* a vieţii din trecut.

Răposatul Alexandru D. Xenopol, ţinând seamă de aceste-

imperative metodologice ale cercetării istorice şi de natura lor cu totul deosebită de a ştiinţelor naturale, a împărţit realitatea fenomenala în două grupuri: *fenomene de repetiţie şi fenomene de succesiune.*

Cu ajutorul acestei împărţiri a dat o nouă clasificare a ştinţelor: 1) *ştiinţele teoretice sau exacte* care, studiind fenomene de repetiţie, le desindividualizează, păstrând numai sinteza lor şi stabilind legi, întru cât repetiţia se produce totdeauna şi pretutindeni în condiţiuni identice aşa că se poate prevedea, ce se va întâmpla în certe condiţiuni şi

2)*ştiinţele istorice* cari, cercetând fenomene de succesiune, le redau viaţa individuală aşa, cum s'a desfăşurat ea în cursul timpului; nu pot stabili legi, fiindca faptele de succesiune nu se repetă niciodată întocmai, ci totdeauna cu o parte diferenţială, precumpănitoare, care face cu neputinţă de prevăzut viitoarele fenomene, cel mult dacă înlesneşte a se întrevedea uneori direcţiunea ce vor urma ele.

Ştiinţa nu admite decât adevăruri dovedite şi verificate. Istoria la fel. Dar f ptele istoriei sunt mai anevoie de stabilit decât ale ştiinţelor de repetiţie. Acestea din urmă pot fi cunoscute prin intuiţie imediată, cele istorice însă numai cu ajutorul inducţiunii. Această imprejurare nu e de natură a răpi istoriei caracterul ştiinţific, ci numai de a demonstra că ştiinţele teoretice îşi stabilesc faptele cu mai multă uşurinţă decât cele istorice. Ştiinţa nefiind decât o strădanie continuă de a înţelege şi explica, evident că şi istoria este, în acest sens, o ştiinţă, căci prin ea putem înţelege şi explica o situaţiune din trecut sau o înlănţuire de fapte văzând cum rezultă cu necesitate din alta anterioară.

Astfel stând lucrurile, Xenopol recomandă *seria* — sub care înţelege înlănţuirea faptelor individuale deosebite pe firul cauzalităţii — ca *element organizator al ştiinţei istorice,* atribuindu-i aceeaşi forţă generalizatoare, pe care o acordă ştiinţelor de repetiţie legea. O serie universală, a evoluţiunii întregi, domină desvoltarea istorică după cum în ştiinţele teoretice un mare principiu, acela al conservării energiei le uneşte pe toate într'un mănunchiu. Noţiunea de cauzalitate are un rol însemnat, servind ca bază la înlănţuirea evenimentelor în cuprinsul fiecărei serii şi imprimând prin aceasta disciplinelor istorice un caracter ştiinţific.

Xenopol admite că adevărurile istorice nu sunt încă de ajuns sistematizate în mod ştiinţific. Cauza o află în insuficienţa logicei actuale, care împiedecă sitematizarea dorită. Dar adauge el: dacă noile adevăruri, pe care desvoltarea spiritului le face să iasă din adâncul necunoscutului, nu intră în cadrele prea strâmte ale logicei tradiţionale, aceasta trebue lărgită pentru a nu respinge pe noii oaspeţi pe motivul că nu vom avea unde-i găzdui". Se cer deci cadre mai largi, în cari să încapă şi logica specială a istoriei.

Seriile istorice se înfăţişează în concepţia filosofică a lui Xenopol ca nişte rezultate ale forţelor istorice modelând şi orga-

nizând într'un sistem raţional noianul de fapte, cari — dacă ar rămânea izolate — n'ar fi decât o grămadă informă — lipsită de interes pentru ştiinţă. Aceasta poate să acorde atenţiune numai faptului încadrat sau încadrabil într'un grup mai mare ca element integrant al acestuia.

Istoria unui popor nu înfăţişează o singură serie continuă, ci mai multe serii paralele uneori, încrucişându-se altădată sau fiind chiar în discontinuitate.

Din toate cele arătate de Xenopol ca principii fundamentale ale istoriei rezultă că seriile sunt necesare şi îndeplinesc pentru ştiinţele istorice acelaş rol ca legile pentru ştiinţele teoretice.

Dar Xenopol a fost în rândul întâi istoric, numai în rândul al doilea şi filosof. Vom fi deci în drept să întrebăm: dacă a reuşit în mod practic să pună în aplicare în scrierile sale istorice această concepţie filosofică şi anume în care dintre ele?

Dânsul credea că în măsură deplină ar fi reuşit să facă aceasta în cele două volume despre *Domnia lui Cuza.*

Se găsesc însă şi în volumele anterioare dovezi despre silinţa lui de a grupa materialul după *idei călăuzitoare*, selecţionând cu îngrijire informaţiile felurite, culegând pe cele mai concludente şi coordonându-le sistematic în jurul câte unei idei centrale sau idei dominante. Aceasta face ca scrisul lui istoric să fie foarte limpede şi atrăgător, împrumutând vastei sale opere de sinteză o considerabilă trăinicie, încât nici după o jumătate de secol dela îndrăzneaţa ei zămislire — nu a putut fi înlăturată cu totul prin încercările de sinteză a istoriei naţionale, ce s'au mai făcut de atunci încoace.

Xenopol considera *ideea* ca una din forţele principale ale istoriei. De aceea mărturisea că evoluţiunea omenirii s'a savârşit „pe terenul ideilor". Făcea însă distincţia că nu toate ideile au aceeaşi însemnătate socială. Numai cele împărtăşite de grupuri mai întinse ale neamului omenesc pot deveni *forţe propulsive ale istoriei*. Astfel ajunge la concluzia că evoluţia omenirii se face pe terenul ideilor generale obiective, idei cari dau naştere faptelor sociale.

In *istoria Românilor din Dacia Traiană* căutând să fixeze timpul, de când a început ideea unităţii politice să acţioneze ca o forţă principală a istoriei noastre naţionale, face următoarea constatare: „numai când Românii începură a întrevedea, fie şi numai ca prin o zare, istoria lor de până atunci şi cunoscură prin câte puncte comune ea se aseamănă; când simţiră umplându-se cu toţii — şi fără deosebire de ţara pe care o locuiau — de aceleaşi gândiri la faptele trecute ale întregului lor neam: când simţiră chitul cel puternic, pe care-l turna în suflet amintirea unor suferinţe purtate împreună, se născu în ei dorinţa tot mai vie de a duce şi înainte un traiu nedespărţit. *Atunci se născu ideea unirii politice*, din zămislirea ei pusă pe timpul lui Matei Basarab şi Vasile Lupu: *unirea intelectuala*. Deocamdată ea strânse în un

singur corp numai cele două ramuri răşchirate din poalele Carpaţilor, fără a putea lega existenţa lor de triunghiul cel puternic rămas dincolo de piscuri. Dacă însă desvoltarea popoarelor este fatală şi dacă închegarea unităţii naţionale este tendinţa obştească a timpurilor viitoare, să trăim cu convingerea adâncă şi nestrămutată, *că va suna odată oara mult* aşteptată când marginile statului vor cădea împreună cu acelea ale poporului român. Aceasta să fie idealul către care să tindem ţinta noastră pe pământ". (Ed. I. Vol. IV p. 88).

Aşa scria Xénopol în prima ediţie, neadmiţând atunci o origine mai veche a conştiinţei de unitate naţională. Revizuindu-şi lucrarea la sfârşitul vieţii a lăsat neschimbat vechiul text, în care spunea că nu poate fi căutată conştiinţa unităţii neamului nici pe vremea lui Mircea, nici a lui Ştefan, nici a lui Mihai, — dar s'a simţit îndemnat a intercala în legătură cu caracterizarea generală a politicii lui Mihai Viteazul următorul aliniat nou de *întregire şi rectificare:* „Cu toate acestea *conştiinţa* că Muntenii şi Moldovenii erau acelaş neam răsărit din identitatea limbei şi a religiei, *nu era cu totul străină timpului de atunci,* ba ea era chiar pusă *ca temelie unor cereri politice.* Aşa când boierul Stan Visternicul şi Vintilă Culcerul, care se dau drept reprezentanţii boierimii muntene, cer dela regele Poloniei Sigismund al II-lea ca să-i mântue de voevodul Mihai şi să iee ţara lor sub protecţia Poloniei, punându-le domn pe fratele lui Ieremia Movilă, Simion, între motivele, pe cari boierii îşi sprijină rugămintea, este şi acela, că „toţi suntem de aceeaşi limbă şi de aceeaşi credinţă şi de aceea în vremile vechi gospodarul moldovean devenea gospodar muntean iar gospodarul muntean gospodar moldovean". (Ed. III. Vol. V, p. 316).

Cu toată predilecţia lui pentru filosofie A. D. Xenopol înţelegea că menirea învăţământului istoric este să înalţe sufletul tineretului, trezind în el iubire şi entusiasm pentru faptele şi personalităţile importante din trecutul românesc, evlavie şi abnegaţiune pentru valorile netrecătoare ale patrimoniului naţional.

De aceea în scrisul lui istoric-filosofic nu se găsesc urme de scepticism, sau negativism ca cel exprimat într'o recentă carte de *Priviri generale asupra istoriei Românilor,* apărută în Bucureşti la 1932 şi care începe cu această negaţiune: *„Noi Românii n'avem un trecut istoric prea de tot strălucitor",* negaţiune ce se poate găsi şi în instrucţiunile programei analitice oficiale pe anul şcolar 1932—33 formulată aşa: „Poporul nostru n'a jucat niciodată un rol de primul rang în istoria omenirii . . ."

Istoria nu obişnueşte să cerceteze ceeace nu a fost ori nu a putut să fie un popor în trecutul său, fiindcă se preocupă mai mult de partea positivă, silindu-se a lămuri cu obiectivitate împrejurările cari au ajutat unele neamuri, iar pe altele mai adeseori le-au împiedecat în luptele şi năzuinţele lor spre progres.

Indrumările metodologice ale lui Alexandru D. Xenopol şi mai ales entusiasta lui stăruinţă, până în cea din urmă clipă a vieţii de a-şi spori şi completa cunoştinţele necesare pentru o cât mai bună lămurire a trecutului românesc, vor fi acum şi în viitor îndemnuri preţioase pentru toţi profesorii noştri de istorie, conştienţi de misiunea lor educativă.

I. LUPAŞ.

CONTRIBUŢIUNI NOUĂ LA VIEAŢA ŞI OPERA DOCTORULUI VASILIE POPP (1789—1842)

În „Anuarul Institutului de Istorie Naţională", volumul V, pag. 86—157, am publicat un studiu intitulat „Viaţa şi opera Doctorului Vasilie Popp 1789—1842" [1]). Figura atât de interesantă a acestui mare cărturar din întâia jumătate a veacului trecut, care poate fi considerat ca întâiul nostru bibliograf şi folklorist, a continuat să mă preocupe. În urma cercetărilor ce am mai întreprins, am descoperit câteva documente — în parte semnalate de fratele meu C. C. Muşlea — pe care am crezut nimerit să le comunic şi să le comentez în cele ce urmează.

[1]) Observ că extrasul acestei lucrări a apărut în primăvara anului 1928, dată pe care o şi poartă pe copertă — pe când Anuarul din care făcea parte a apărut abia în 1930. Dintr'o regretabilă greşală a tipografiei „planşa din Anexe" — cuprinzând două facsimile ale lui Popp — la care trimiteam la pag. 109 a lucrării mele, a fost lăsată afară la broşarea Anuarului şi astfel ea nu poate fi văzută decât în restrânsul număr de extrase. Ţin să îndrept aici două din greşelile de tipar referitoare la ani, strecurate la pag. 107, rândul 9 de sus, unde în loc de 1927, trebue să se citească 1827; iar la pag. 89, nota 4, în loc de 1006, trebue să se citească 1806.

Tot aici ţin să rectific afirmaţiunile cuprinse în cele două articole apărute în acelaşi an cu studiul meu. În articolul „Vasilie Popp, 1789—1842" publicat în „Universul" din 21 Octomvrie 1928, dl Aurel A. Mureşianu susţine că „autorul... biografiei paharnicului Vasile Fabian sau Bob scrisă şi publicată de el [Popp] în „Foaia pentru minte" din 1840... era până în momentul de faţă necunoscut istoriografiei noastre". În lucrarea mea (pag. 103, nota 2 şi 120) am atribuit biografia în chestiune Doctorului Popp.

Dl Nicolae Sulică, în articolul „Doctorul Vasilie Popp, primul bibliograf român", apărut în revista „Şoimii" din Târgul-Mureş, anul V, No. 1—2, pag. 63, susţine că lucrarea în manuscris a lui Popp întitulată „Brevis Notitia Ecclesiae Bolgarszékiensis ad S. Nicolaum", este una din operile necunoscute ale Doctorului Vasilie Popp fiind întâia oară semnalată de mine în acest loc, în paginile acestei reviste... O copie transcrisă în curat — fără greşelile, ştersăturile şi corectările ciornei — [din Arhiva Muzeului Ardelean] — se găseşte în posesiunea mea, purtând semnătura Ladislaus Basilius Popp". Pe când semnala această „operă necunoscută" a Doctorului Popp, ea fusese deja indentificată de subsemnatul ca fiind scrisă de Doctorul Popp (pag. 108—109) şi chiar publicată ca atare în Anexele lucrării din 1928 (pag 146—157).

În lucrarea mea (pag. 100) spuneam că anul venirii şi aşezării lui Popp la Braşov trebue să fi fost, după toate probabilităţile, 1817. Această ipoteză e confirmată de două documente în care e vorba de el.

Cu mult înainte de a ajunge medic oficial al Făgăraşului (1828) sau al minelor din Zlatna (1830), Popp încercase în mai multe randuri să obţină un post la serviciul sanitar al oraşului Braşov. Dintr'un protocol al Magistratului (No. IV. C. 178, şedinţa dela 25 Septemvrie 1817), aflăm că la 28 August 1817 Popp solicita postul al doilea de „physicus" al districtului Braşov. Pentru acest post el poseda certificatul protomedicului că are calificaţii suficiente şi în plus era recomandat în chip deosebit de către „seine Excellenz der Staatsrath Baron Stifft". Cu toate acestea Magistratul numeşte un Sas, pe Doctorul Fabini, care „ceruse locul mai de mult şi avea mai multe recomandaţii despre cunoştinţele sale medicale".

Dintr'un alt protocol al şedinţei Magistratului în aceeaşi chestiune (actul No. 3109 din 29 Septemvrie 1817), aflăm un lucru de care în studiul meu (pag. 92) nu eram sigur, anume că Popp şi-ar fi terminat studiile de drept. Protocolul lămureşte acest lucru, arătând că Popp şi-a înaintat diploma de doctor şi certificatele „despre absolvirea colegiilor filosofic şi juridic".

În sfârşit un al treilea protocol magistratual (IV. C. 188, pag. 564, şedinţa din 16 Martie 1820), rezumă o cerere a doctorului Popp (No. 916/1820) prin care acesta candida la postul vacant de physic orăşenesc, „pentru care el ar fi venit la Braşov încă din anul 1817. Dacă atunci locul s'a dat unui medic mai bătrân, acum petiţionarul este singurul [candidat] competent. Popp mai adaogă că postul nu mai poate rămânea mai departe neocupat, deoarece bântuesc epidemiile; în sfârşit că şi-a prezentat deja certificatele. În acelaşi protocol găsim si rezoluţia Magistratului: „Postul s'a dat deocamdată medicului Szaboszlay, ca unuia care practică de mai mult timp şi cu mai bune rezultate în localitate".

Astfel în curs de trei ani, doctorul român al Românilor din Şchei este de două ori înlaturat de Magistratul Braşovului, dela o slujbă care i-ar fi asigurat un traiu mai uşor: întâia oară în favoarea unui Sas, a doua oară în aceea a unui Ungur.

După întâia păţanie şi probabil presimţindu-o pe a doua, Popp încearcă şi la o autoritate românească. De data aceasta nu mai este însă vorba de un loc de physic. În vara anului 1818, el înaintează guvernului provinciei o cerere, transmisă de acesta „spre informaţie" episcopului grecesc neunit pentru a i se acorda catedra (Lehrstelle) de filosofie la Seminarul grecesc „neunit". Acest lucru îl aflăm dintr'un act al Magistratului Braşovului (No. 2839 din 18 August 1818), referitor la încasarea taxei guberniale ce are de plătit petiţionarul. De

data aceasta nu se aminteşte titlul de doctor în medicină al lui Popp, el fiind numit doar „Translator Linguae Valachicae bey der Siebenbürgischen Hofkanzlei". Tot de aici reiese că pe atunci locuia în Şchei.

Cel care peste doi ani avea să predea filosofia la Seminarul dela Socola al Mitropolitului Veniamin, încercase deci să ajungă profesor la Seminarul din Sibiu al Episcopului Moga, încă din anul 1818. Din nenorocire, arhiva episcopiei nu păstrează acte din vremea aceea. Nu avem cunoştinţă, dar nici nu credem ca Popp să fi fost numit la Sibiu. Ne gândim însă că vieaţa lui ar fi fost de sigur alta, dacă ar fi putut ajunge profesor la Seminarul sibiian, pe care l-ar fi ridicat probabil la alt nivel. De asemenea opera i-ar fi fost alta, când s'ar fi văzut legat de o profesiune care i-ar fi făcut plăcere, într'un oraş cu veche tradiţie culturală şi cu bogată bibliotecă, — iar nu să lâncezească, în calitate de medic, la Făgăraş sau Zlatna.

In studiul meu (pag. 111), am aratat că Popp a fost numit la Fagăraş în 1828. Din actul No. 71 1827 al Arhivei Braşovului, aflăm că el ceruse acest post încă din 1826. Cererea lui fusese trimisă de guvern — nu înţelegem pentru ce — „Congregaţiei Mariale („Marial Congregation") care se va ţinea în curând tot acolo".

Se pare totuşi că el s'a mai întors, ba a mai şi practicat la Braşov. Acest lucru reiese din informaţia lui Ed. Gusbeth, Zur Geschichte der Sanitäts-Verhältnisse in Kronstadt (Kronstadt 1884, pag. 88): „Popp, Dr. Ladislaus, in Kronstadt in J. 1829 und 1831 practischer Arzt". Din nenorocire autorul nu dă niciun fel de informaţii complimentare.

În timpul petrecut la Braşov, şi în afară de „turburata praxis", Popp nu s'a ocupat numai cu lucrări de caracter istoric şi literar, ci a mai revenit odată la literatura medicală [1]), de data aceasta cu un scop ceva mai practic. El cunoştea, de sigur, numărul prea mic a moaşelor românce cu oarecare învăţătură. Probabil aceasta îl îndeamnă să traducă, din nemţeşte, o carte destinată „moaşei despre sate". Pentru a-şi putea scoate cheltuielile tiparului, el caută să o desfacă prin intermediul preoţilor. Informaţiile acestea le iau dintr'o circulară pe care o dau in extenso [2]), trimisă la 23 Iulie 1825 de

---

[1]) Întâia oară când scrie broşura *Despre apele minerale* (Braşov, 1821), de care am vorbit la pag. 101—103 a studiului meu. Lucrarea aceasta, cunoscută astăzi doar într'un singur exemplar — semnalat de mine, în Biblioteca Liceului Honterus din Braşov —, a fost reprodusă în întregime de d-l Sextil Rusu *Cea dintâi lucrare medicală în limba românească: „Despre Apele Minerale" de Vasilie Pop* (sic!). Cluj, 1935. Tip. „Cartea Românească". 8° 26 p., 1 f. (Teză de doctorat în medicină).

[2]) „Cinstite Părinte Protopoape! Domniasa Dohtorul din Braşov *Vasili Pop* au prefăcut o carte din nemţie pre limba rumânească. Care carte cuprinde în sine meşteşuguri care moaşei despre sate la naşterea

Episcopia ortodoxă din Sibiiu. Am găsit-o în „Protocolum pentru însemnarea comisiilor archiereşti şi gubernialiceşti din Marele Prinţipat al Ardealului" — sau, mai pe scurt „Cartea poruncilor" bisericii din Râşnov (judeţul Braşov). Nu am cunoştinţă dacă această carte a lui Popp a aparut, mai de grabă, cred însă că nu. De asemenea nu ştiu nimic despre un manuscris al său cu acest cuprins.

În studiul meu (pag. 120), înşirând diferitele ramuri de ştiinţe ın care s'a distins Doctorul Popp, spuneam că „Baritiu amintea şi de o colecţiune de documente istorice rămase dela Popp — astăzi de sigur pierdute, ca şi aproape toate manuscrisele sale". Mai târziu am aflat din scrierile lui Cipariu (*Acte şi Fragmente,* pag. 138 şi 272 nota; *Archivu pentru filologia şi istoria,* pag. 34 şi 37) că învăţatul blăjan îi cumpărase o parte din bogata-i bibliotecă şi colecţie de manuscrise, ıntre care şi „Diplomatariul" care cuprindea două tomuri in folio, cu peste 600 de pagini. La pag. 35—38 se dă şi o listă a celor „mai vechi şi întregi" documente ale acestui diplomatariu. Baritiu, într'un articol[1]), care la publicarea studiului meu îmi era necunoscut, spune doar că unele din lucrarile lui Popp s'au tipărit şi după moartea lui „în câtu le-a publicatu Dl Kanonicu T. Ţiparu, căruia remasa familiă le încredinţă". După cât ştiu Cipariu n'a publicat decât cunoscutele scrisori ce i-au adresat lui Popp: Petru Maior (*Archivu,* pag. 393—4) şi Ioan Corneli (*ibid.,* pag. 478—80, 502—503), precum şi câteva documente (*Archivu,* pag. 102—103, 182—2).

---

pruncilor foarte cu mare folos le poate ajuta, ales când ar veni înainte vro întâmplare grea, în vremea naşterii aceea. Cartea stă din 38 de coale şi din 28 chipuri în tabele de lemne cioplite şi fiind că acel lăudat domn atâta prindere nu are câtă singur să poată tipări. Dar sau aflat alţi iubitori de binele de obşte care ar da chieltueala tiparului, şi aşa deacă să voar vinde toată chieltueala să li să întoarcă îndărăt. Pentru aceasta acel lăudat de bine iubitoriul sau rugat de Înălţat Guberniu să se milostivească a porunci cuvioşilor Episcopi rumâneşti, ca prin Protopopii locurilor, cărora pentru a lor osteneală li să va da o carte în cinste aşa pre toţi subordinaţi preoţi să-i adune şi să li să spuie că preţul este în argint z [loţi] 2. iar în hârtie K... care în bani adunaţi să nu să dea afară până când nu să voar împărţi cărţile fiştecărui preot. Aşa Crăiescul Gubernium prin milostivul său Dicret Avgust Iulie A C. No. 6746 sau milostivit a porunci acestui Scaun Episcopesc ca pe toţi subordinaţi săi preoţi să-i îndemne fiind că a-i sili nu să pot ca această mai sus [zisă] carte să-ş câştige (să o cumpere). Pentru aceea Frăţia Ta să îndemni pe preoţi ca toţi care au prindere să-ş cumpere această mai sus pomenită carte din carele moaşele după sate în vremea naşterii pruncilor poate cu acelea învăţături din cartea aceea prin preoţi şi ale întrarepa (?) cu folos a naşte lesne şi cu uşurare de folosi.

Sibii. Dn. 23 Iulie 1825.

Al Frăţiei Tale de binevoitor
Vasilie Moga Ep. m. p."

[1]) *Ceva despre biografiile séu vieţile bărbaţiloru renumiţi din ţerile imperiului austriacu,* publicat în *Foaia pentru minte,* 1857, p. 5—6.

Ne gândim încă odată, câte din manuscrisele lui Popp, poate şi acea „disertaţie întreagă" despre jocurile dela priveghiu — de care vorbea în teza sa de doctorat — nu vor fi zăcând şi astăzi în dosarele cipariene dela Biblioteca Centrală a Blajului şi facem şi pe această cale un apel către direcţia acelei instituţii, pentru o cât mai grabnică scoatere a lor la lumină.

ION MUŞLEA

PROIECTUL UNUI BUST AL LUI CUZA

— Din corespondenţa lui A. Baligot de Beyne, fostul secretar particular al Principelui Cuza —

Cele câteva scrisori inedite ce se publică în aceste pagini, sunt culese din „Corespondenţa poetului G. Sion, membru a Academiei Române", vol. I. Această însemnată colecţie a corespondenţei lui G. Sion se păstrează la Biblioteca Universităţii din Cluj, datorită bunăvoinţii şi generosităţii D-lui G. Sion, cetăţean de onoare al Clujului, nepotul poetului.

Scrisorile lui Baligot de Beyne sunt în număr de şapte şi poartă date din anii 1873—74 şi 1876.

Majoritatea lor se referă la proiectul Academiei Române de a ridica un bust în memoria Principelui Alexandru Cuza. Poetul Sion, în acelaş timp şi membru al Academiei, a fost însărcinat să se ocupe de posibilităţile de realizare ale acestui proiect. Corespondenţa sa cu Baligot de Beyne, purtată pentru realizarea bustului, se întrerupe în 1874. Se întrerupe, pentru noi, bineînţeles, pentru cei cari nu o găsim în colecţie, căci ea trebue să fi continuat deoarece nu rezolvase nimic. Alte 2 scrisori ale lui Baligot de Beyne sunt din anul 1876, dar ele nu vorbesc nici de un bust care urma să se facă, nici nu amintesc, dacă el a fost sau nu realizat.

Corespondenţa dintre anii 1874—76 lipsindu-ne în această chestiune, nu putem şti ce concluzie au avut tratativele amănunţite şi cam tărăgănate, duse de cei doi credincioşi ai memoriei lui Cuza: Baligot de Beyne şi G. Sion.

In 15 August 1873, în a IV „plenarie" a Societăţii Academice Române, la articolul VIII, punctul b) *se decide ridicarea unui bust fostului domnitor „Alessandru Ioanne I". In acest scop în proiectul de buget (stat definitiv) pe anul 1873—74 (dela 1 Aug. 1873—31 Iulie 1874)* la *partea a 2-a „Spese" se găseşte trecută suma de 1500 lei pentru bustul de marmoră al lui A. I. Cuza.*

G. Sion în urma acestei decisiuni luate de Academie începe o corespondenţă informativă cu Baligot de Beyne, cerând rela-

țiuni despre tot ce i-ar fi putut fi folositor pentru satisfacerea proiectului votat.

Intenția lui G. Sion a fost probabil sa încredințeze realizarea acestui bust sculptorului Stork, care fusese, concomitent, însărcinat de Academia Română, cu sculptarea unui bust al generalului Năsturel Herascu. Așa că poetul Sion probabil ar fi găsit natural sa încredințeze și bustul lui Cuza acestui sculptor care, pe lângă alte calități, avea și pe aceea de a fi văzut de nenumărate ori pe Principe. Dar pentru o mai perfectă reușită a operei, G. Sion vroia să obțină tot ce evoca plastic figura fostului Domn. Baligot de Beyne, caruia i se adresează, nu prea poate să-l ajute în această privința. La Heidelberg, unde Baligot de Beyne s'a dus îndata ce a fost înștiințat de Doamna Elena că soțul său se afla în primejdie, mulajul feții Principelui n'a putut fi luat din pricina tumefierii exagerate a fisionomiei. La Ruginoasa acest lucru nu se făcu, deoarece lipsea un specialist pentru aceasta. Masca feții Principelui nu exista deci, și Baligot de Beyne nu putea să ajute nici măcar prin trimiterea acesteia, dacă ea ar fi existat, la reușita bustului. Dar Baligot de Beyne pare să dorească mult ca bustul fostului sau stăpân să nu fie numai o acceptabilă operă de artă. Iată ce oferea el lui G. Sion pentru a-i fi util în sarcina pe care acesta din urmă și-o luase.

Exista din 1864 un bust al Principelui Cuza făcut după o fotografie de Szathmary. Bustul avea asemănare cu Principele, dar numai din profil. Când Baligot de Beyne vroise să ducă pe A. I. Cuza la acel artist pentru a se putea da o retușare operii făcute, Principele care se simțea bolnav (era în 1872), evită acest lucru. Dar artistul reuși să vadă pe Principe în diferite rânduri și acum se oferă să dea bustului o fidelitate de asemănare foarte satisfăcătoare. Artistul despre care se vorbește în scrisoarea dela 8 Decemvrie 1873 este cu siguranță tot Carrier-Belleuse. I se spune „un de nos premiers sculpteurs" în această scrisoare, și Baligot de Beyne are această expresie pentru el și în alte părți.

Increderea în arta lui Carrier-Belleuse și prietenia pentru el, fac pe Baligot de Beyne să insiste foarte mult să i se încredințeze facerea bustului. In tot timpul corespondenței exaltează talentul acestui sculptor și arată că opera care o face e departe de a-i aduce vre-un profit lui Carrier-Belleuse. Numai simpatia pentru Români, pentru care lucrează și statuia lui Mihai Viteazul, îl face să accepte sculptarea bustului lui Cuza.

Tratativele în această chestiune au fost lungi și anevoioase. Causa: condițiile Academiei cari păreau lui Carrier-Belleuse prea pretențioase. Academia vroia pentru 1500 lei un bust de marmoră, și în afară de acest lucru cerea sculptorului să trimită o copie în gips a bustului ce urma să se facă (această copie fiind remunerată cu un preț oarecare) și numai în cazul când copia era acceptată, să se înceapă lucrarea în marmoră. Carrier-Belleuse prin Baligot de Beyne nu oferea decât un bust din „galvano" și

în cazul că prețul ar fi fost adăugat cu 300 lei, un soclu de marmoră neagră. Pretenția care i s'a părut lui Baligot de Beyne „plină de curaj", era cererea lui G. Sion de a se trimite copia în gips după opera ce avea să se facă. Propunerea este „absolument inadmissible" spune Baligot de Beyne. Tot ce poate accepta Carrier-Belleuse, este fotografierea bustului din pământ și modificarea în unele părți, care după trimiterea fotografiei s'ar fi găsit utilă.

Deciziunea lui G. Sion întârzie, Baligot de Beyne adresează în 29 Mai (10 Iunie) 1876 o scrisoare plina de reproșuri.

Hotărîrea lui G. Sion a întârziat probabil din cauza, pe care rândurile din scrisoarea cu data de 10 Ianuarie a lui Baligot de Beyne, ne fac s'o ghicim: „Nu vreau să contest talentul D-lui Stork și recunosc că are avantajul de a fi văzut adeseori pe Principele Cuza, ceeace este un punct important, însă socotesc că artistul de care v'am vorbit vă va satisface din plin atât din punct de vedere al artei cât și din cel al asemănarii".

Corespondența relativă la acest subiect se întrerupe cu această scrisoare. Nu știm dacă bustul s'a făcut mai târziu, dar este sigur din propunerea lui Treboniu Laurian în ședința dela 28 Aug.—3 Sept. 1874 a Academiei că la acea dată nu există. Propunerea era acordarea sumei de 600 lei sculptorului Stork pentru bustul lui Năsturel Herăscu (prezentat în acea ședință) din fondul pentru bustul lui A. I. Cuza „care nu s'a putut face anulu acesta". Acest viriment de fonduri se aprobă și în bugetul dela 7 Aug. 1874—1 Aug. 1875. La „Spese" se găsește trecută suma de 620 lei pentru bustul Herăscu.

Scrisorile din 1876 au date: una Le Visinet, 8 Mai, și alta Aix-les-Bains, 15 August. Textul lor se referă la chestiuni particulare. Tonul e plin de politeță și pare mai intim.

Scrisoarea din 8 Maĭ are mai mult aspectul unui bilet. Este trimis lui G. Sion care se afla la Paris, dela Visinet, o localitate lângă Paris. Din acest bilet, plin de întrebări și de reproșuri curtenitoare, știm că la capela română din Paris, dupa slujbă, se va oficia în ziua de 15 Mai un serviciu comemorativ pentru fostul Principe Cuza. Baligot de Beyne va participa împreună cu toți ai săi.

Fidelitatea lui Baligot de Beyne pentru memoria lui Cuza pare să fie plină de respect și de sinceritate. In August 1876 îl găsim la Aix-les-Bains însoțind pe Doamna Elena — „La princesse", cum îi spune el. Este și aici acelaș secretar gata să facă servicii și să împlinească dorințele stăpânei sale ca odinioară.

Cum Doamna Elena dorea un șoim de vânătoare pentru a-l oferi unui mare amator de „fauconerie", Baligot de Beyne, nu ezită și depune o mare insistență pe lângă G. Sion, ce urma să plece din țară la Paris, ca să transporte acest șoim dorit de Principesă.

Cum nu mai avem nici o scrisoare de a lui B. de Beyne către

Sion, dupa aceasta cu data de 15 Aug. 1876, nu ştim dacă acel dificil tovarăş înaripat a însoţit sau nu pe G. Sion în călătoria ce urma să o facă. Dacă totuşi lucrul s'a întâmplat, călătoria, în afară de alte neajunsuri, trebue să fi avut şi partea sa de haz.

Intre aceste 7 scrisori ale lui Baligot de Beyne, cea dintâi, ca dată cronologică, este un răspuns la condoleanţele adresate de poet Doamnei Elena cu ocazia morţii Principelui Cuza.

Textul este frumos redactat şi, cu toate că e îngrădit de termeni convenţionali, exprimă sentimentul de recunoştinţă al Doamnei şi al lui B. de B. personal pentru amintirea plină de simpatie ce i s'a păstrat memoriei Principelui A. I. Cuza.

Acesta este cuprinsul corespondenţei rămase dela Baligot de Beyne către G. Sion. Pentru amănuntele importante privitoare la preocuparea Academiei Române de a ridica un bust în amintirea lui Cuza Vodă, această corespondenţă se publică aci, ca să poată fi cunoscută şi comentată de oameni pe cari aceste lucruri i-ar interesa din punct de vedere istoric sau artistic.

H. GEORGESCU

I.

Chateâu de Rouginossa
Le 9 21 Juin 1873.

Monsieur,

Son Altesse Madame la Princesse Hélène Cuoza me charge de vous faire savoir qu'elle a été profondément touchée des termes du télégramme que vous lui avez adressé à Rouginossa. On ne pouvait résumer plus heureusement que vous ne l'avez fait les titres que s'est acquis le Prince Couza à l'éternelle gratitude des coeurs vraiment roumains.

Veuillez agréer, Monsieur, l'assurance de ma considération la plus distinguée.

Baligot de Beyne.

M. G. Sion, à Bukarest.

II.

Paris, 8 décembre 73
42, rue de la Victoire.

Monsieur,

Je n'était plus à Ruginossa quand votre lettre y est arrivée et je l'ai reçu ici ces jours derniers. Je m'empresse de vous répondre.

Malgré tout mon désir de vous aider dans l'oeuvre pieuse dont vous êtez chargé, je ne suis pas en mesure de le faire. Voici pourquoi.

Qoique j'ai mis toute la promptitude possible à me rendre à Heidelberg aussitôt que la Princesse Hélène m'a avisé de la

dangereuse position de notre pauvre cher Prince, je ne suis arrivé que quelques heures après sa mort. Avec les frères de la Princesse, j'ai dû m'occuper de l'autopsie, de l'embaumement, des mille formalités que nécessitait le transport des restes du défunt qui devait s'effectuer immédiatement est de répondre aux nombreux télégrammes qui arrivaient de toutes parts. Ai-je besoin d'ajouter que les instants de liberté qui me réstaient etaient consacrés à Son Altesse. Je ne songeai à faire mouler la tête du Prince que lorsque l'embaumement était déjà terminé: pendant deux jours la face était énormement tuméfiée et la physionomie alterée. Impossible de songer à la faire mouler ou photographier. Les traits reprirent peu à peu leur forme normale; mais la ressemblance n'était pas encore absolument revenue quand il fallut renfermer le corps dans le cercueil est le sceller puisque nous devions partir aussitôt. Vous savez comment la maladie inopinée du fils du Prince nous contraignit de retarder les funérailles.

A Ruginossa, j'ai voulu faire faire un moulage quoique les formes de la physionomie fussent modifiées déjà. Le préfet de Jassy n'a pu réussir à me trouver un mouleur.

Je ne désespère cependant pas d'obtenir un buste très satisfaisant du Prince.

Un de nos premiers sculpteurs avait tenté, en 1864, de faire un buste du Prince d'après plusieurs photographies, parmi lesquelles la photographie de profil de Szathmari que vous devez connaître et qui est fort ressamblante. Mais, en dehors de la ligne extérieure, cette photographie ne donne point les reliefs de la physionomie: il en est résulté que le buste est ressemblant à peu près de profil et ne l'est pas de face. J'avais fait venir une épreuve de ce buste à Bukarest et M. Stork l'a vu, je crois, chez moi, au Palais. Ce buste plus grand que nature, est d'une belle et noble attitude: il eut suffi de quelques séances pour le terminer et lui donner un parfaite ressemblance.

Dans l'été de 1872, je voulus profiter de la présence du Prince à Paris pour le conduire chez l'artiste. Le Prince différa de jour en jour et retourna à Florence, sans avoir posé. Son Altesse était déjà mal portant et mon insistance lui avait été désagréable. J'ai du chercher et j'ai trouvé un moyen de faire poser le Prince à son insu: l'artiste a vu et bien examiné son Altesse à diverses reprises et se fait fort de donner une parfaite ressemblance à son buste.

Rien de plus n'est fait. Il en est de même pour le tombeau dont on vous a parlé: il n'y a à Ruginossa autre chose que le caveau souterrain. Quant au tombeau, il n'existe que sous forme d'un désir exécuté d'après mes propre idées que j'ai soumises à la Princesse qui a bien voulu les agréer.

Quand serait-il élevé? Je ne saurais le dire. Avec le modeste revenu de 7500 ducats laissé par le Prince, il faudra plusieurs années de stricte économie pour que la Princesse puisse réaliser son voeu le plus cher, celui d'édifier à Ruginossa un monument

digne du grand nom dont il perpétuera le souvenir.

En résumé, je pourrais, si cela peut vous être agréable, demander à l'artiste de reprendre d'achever son buste. Je suis à votre entière disposition pour toute démarche que vous jugeriez utile à votre projet.

J'ai fait exécuter récemment un grand portrait du Prince dont la ressemblance est aussi vraie que possible. Ce sera un document precieux à consulter pour le sculpteur.

Agréez, Monsieur, l'assurance de ma haute considération et de mes sincères sympaties.

A. Baligot de Beyne.

III.

Paris, 3 Avril 1874

Monsieur,

J'ai enfin reçu les photographies dont vous m'aviez parlé: les quelques coups de pinceau qui couvrent l'une d'elles n'ajoutent vraiment rien aux documents que j'avais réunis.

J'ai vu et entretenu M. Carrier-Belleuse de vos propositions, Je dois vous dire tout d'abord que je n'aurais point osé lui parler du prix que vous m'indiquez si des relations antérieures et le caractère de cet artiste ne m'avaient encouragé à le faire: le rang élevé qu'il a conquis par ses oeuvres, le prix qu'elles attèignent, les travaux dont il est incessamment chargé, sa réputation enfin, ne me permettaient guère d'espérer que des offres aussi modestes puissent être favorablement accueillies par lui. Je suis heureux de vous dire que M. Carrier-Belleuse consentirait cependant à se charger d'exécuter le buste du Prince pour la Société Académique Roumaine sous certaines réserves qu'il m'a prié de vous transmettre. Etant bien entendu, que la Société Académique Roumaine a fixé la somme à 1500 francs, M. Carrier-Belleuse ne peut donner un bust en marbre: il faudrait compter plusieurs milliers de francs pour une telle oeuvre.

Voici ce qu'il vous propose.

Il exécuterait le buste du Prince Cousa en costum officiel, tète nue jusqu'à $^2/_3$ poitrine, d'une taille de 85 centimètres avec un socle de 25 centimètres, le tout en bronze artistique dit *galvano:* c'est le métal qui se substitue avec un succès chaque jour croysant au bronze noir parce qu'il permet de reproduire avec bien plus de fidélité et de finesse les plus minimes détails de la physionomie. On obtient avec ce bronze des ressemblances tout à fait vivantes. C'est le mode adopté pour la décoration intérieure du nouvel opéra et notamment dans les magnifiques groupes de femmes-candélabres que Ms. Carrier-Belleuse vient d'exécuté pour ce monument. L'artiste ajoute que si l'allocation de la Société Académique pouvait être élevée à 1800 francs, le bust gagnerait beaucoup à reposer sur un large socle de beau marbre noire spécialement préparé. Le tout serait l'oeuvre de trois à quatre mois.

Quant à la proposition dont me parle votre lettre du 10 22 décembre d'offrir à l'artiste de confectionner un moule, de lui payer ce travail séparément, puis, si le travail est agreé, de le charger de le sculpter en marbre elle est absolument inadmissible.

Veuillez réfléchir quel'oeuvre principale de l'artiste est accomplie quand il a terminé le buste en terre quand il moule ce buste est qu'il n'aura, peut-être, que quelques retouches à faire sur le marbre: ce travail du marbre est l'affaire des praticiens qui se bornent à reproduire par des procédés mathématiques le modèle placé sous leurs jeux. Acun artiste de valeur ne consentirait à se soumettre à de telles conditions ou bien vous ferait payer son épreuve comme oeuvre définitive. Ce que Ms. Carrier-Belleuse vous offre c'est de vous envoyer la photographie du buste en terre quand il le jugera terminé et de le modifier, suivant que vous le croiriez utile, avant de le livrer au fondeur.

Soyez assuré, Monsieur, que Ms. Carrier-Belleuse ne retirera pas grand profit de cette affaire: mais il s'est pris à aimer la Roumanie en travaillant à la statue équestre de Michel le Brave qui va s'élever sur une des places de Bukarest; il serait flatté d'attacher aussi son nom au buste du Prince Couza. C'est l'explication des offres vraiment désinteressées que je vous transmets de sa part.

Je vous serai obligé de me faire savoir votre réponse dans le plus bref délai. Ms. Carrier-Belleuse, s'il n'était promptèment fixé, serait obligé de disposer de son temps pour entreprendre d'autres oeuvres et vous ne pourriez plus compter sur lui avant la fin de l'année courante.

Veuillez agréer, Monsieur, l'assurance de mes sentiments sympathiques et de ma haute consideration.

Baligot de Beyne.

P. S.

Vous aurez probablement l'occasion d'admirer à Bukarest le buste en marbre de Made. Blaremberg que j'ai vu dans l'atelier de Ms. Carrier-Belleuse, le mois dernier: c'est d'une exécution merveilleuse.

IV.

Rouginossa, 29 Mai 10 Juin 74

Monsieur,

Il y a deux mois environ, avant de quitter Paris, j'ai eu l'honneur de vous faire savoir le résultat de l'entretien que j'ai eu avec M. Carrier-Belleuse au sujet du buste du Prince Couza et des conditions de prix que la Société Académique de Bukarest entendait appliquer à cette oeuvre. Je vous avais prié de me faire savoir le plus promptement possible ce que vous auriez décidé.

Je me vois forcé de vous réitérer ma prière et de vous demander de me mettre à même de renseigner l'artiste. Ayant le soin de lui écrire prochainement, je voudrais pouvoir lui dire s'il peut compter ou non sur un travail pour lequel il réservait son été et différait une oeuvre de longue haleine.

Dans l'espoir d'une prompte réponse, je vous prie Monsieur, d'agréer l'assurance de ma considération la plus distinguée.

A. Baligot de Beyne.

V.

Sault-les-Rethel (Ardennes)
la 10 Janvier 1874

Monsieur,

Je ne veux pas contester le talent de Mr. Stork et je reconnais qu'il a l'avantage d'avoir vu souvent le Prince Couza, ce qui est un point important; cependent j'estime que l'artiste dont je vous ai parlé vous satisfera pleinement tant au point de vu de l'art qu'à celui de la ressemblance. D'ailleurs, je me propose de lui soumettre dès mon retour à Paris, c'est-à-dire dans quelques jours, votre proposition: s'il l'accepte, il vous enverra l'épreuve en plâtre et vous pourrez, en toute liberté, apprécier s'il vous convient de lui confier la suite du travail.

Je n'ai en effet qu'un vieil exemplaire de chacune des photographie grandes ou petites de Szathmary et elles on beaucoup blanchi. Il serait vraiment utile d'en avoir d'autres et aussi de prier Mr. Szathmary qui connaissait parfaitement la physionomie de notre pauvre Prince, de retoucher avec soin les épreuves que vous m'enverrez, de façon à bien indiquer tous les reliefs si importants pour le sculpteur et qui ont complètement disparu sur les exemplaires que je posséde. Si Mr. Szathmary pourrait me confie, ne fût-ce que pour quinze jours, la belle aquarelle dont vous me parlez, l'artiste y trouverait probablement de précieuses indications.

En tout cas, je vous prie de me faire parvenir ces documents dans la plus bref délai possible.

Veuillez agréer, Monsieur, l'assurance de ma haute considération et de mes sympathies.

A. Baligot de Beyne.
rue de la Victoire, 42
Paris.

VI.

Le Visinet, 8 Mai 76

Merci, mon cher Monsieur Sion, pour la brochure que vous m'avez apportée. Mais pourquoi n'êtes vous point resté pour diner avec nous? J'ai fort grondé ma domestique de vous avoir laissé partir.

Si vous aviez la bonne pensée de venir Dimanche, je vous

avise que nous allons à Paris et que nous ne rentrerons que pour l'heure du diner, probablement par le train de 5 h ¼ ou celui de 5½. Nous devons ce jour-là, assister à la chapelle Roumaine, après la messe, à un service commémoratif pour le Prince Couza, décéde la 3/15 Mai.

Voyez-vous C. Stourza? Avez-vous pu le prier de chercher chez son frère si Georges y avait laissé la brochure dont nous avons parlé?

Si vous le voyez dites lui que je lui en veux de n'être pas resté à diner quand il est venu il y a dix jours est que j'èspere bien qu'il réparera ses torts comme vous.

Tous mes compliments
Baligot de Beyne.

VII.

Aix-les-Bains, 15 Aout 76
Villa Lubini

Mon cher Monsieur Sion,

Je ne sais à quelle époque vous vous proposez de revenir à Paris; je pense que ce sera dans le cours du mois prochain.

Voudriez-vous vous charger d'une commission qui ferait grand plaisir à la Princesse. Ce serait un véritable embarras pour vous; mais son Altesse vous en serait fort reconnaissante.

La Princesse écrit à son neveu, Reşcano, le préfet de Galatz, de lui procurer un faucon pour la chasse, qu'elle voudrait offrir ici à un grand amateur de fauconnerie. Comment faire venir cet animal dans sa cage? J'ai pensé, a vous. C'est donc contre moi que vous devrer vous facher si la commission vous est désagreable. Mais je vous sois fort obligeant et j'aime à penser que vous ferez de votre mieux pour être agréable à la Princesse.

Ayez donc l'obligeance d'écrire à M. Reşcano pour lui dire quelle sera l'époque probable de votre départ afin qu'il s'arrange de façon à vous envoyer le faucon en temps voulu.

Avant de partir, ayez l'obligeance de donner un peu de viand à l'oiseau et cela le conduira jusqu'à Vienne. Là, même précaution, et cela souffira jusqu'à Paris.

Je vous prie de m'aviser aussi de votre départ de Roumanie et de me dire ou je pourrai vous écrire à Paris pour vous indiquer ou vous déposerez votre compagnion de voyage dès votre arrivée. Est-ce toujours rue Cujas, 8?

Profiter-vous bien de vos vacances pour courir vos belles montagnes? J'éspère que vous y avez quelque fraicheur. Ici nous etouffons. Pas une goute d'eau depuis deux mois.

Au revoir, mon cher Monsieur. Je serais enchanté d'avoir de vos nouvelles.

Mes amitiés
Baligot de Beyne.

CONTRIBUŢII LA COLONIZĂRILE DIN BANAT.

In cele ce urmează public câteva documente din „Arhiva Asociaţiunii" din Sibiu, cari mi-au fost puse la dispoziţie de către dl prof. Ioan Lupaş, dupa ce le-a folosit la întocmirea recentului sau studiu asupra rascoalei ţaraneşti din 1784 [1]. *Ele nu par a fi fost cunoscute de catre Nicolae Densuşianu, care in cartea sa asupra Revoluţiunii lui Horia* [2] *deşi tratează desprecolonizarea Moţilor revoluţionari în Banat, nu le aminteşte.*

Documentele de mai jos se referă mai ales la preliminariile deportarii acestor familii.

*

Una din consecinţele cele mai grave ale rascoalei ţaraneşti din anul 1784, a fost faptul că în urma cererilor şi plângerilor nobililor şi pentru a mai potoli frica acestora [3], *împăratul Iosif al II-lea, a dispus printr'o ordonanţă a Consiliului Aulic de razboiu din 30 Octomvrie 1785* [4], *semnată de Hadik, preşedintele acestui Consiliu, ca toţi acei Români, despre cari se poate dovedi că în timpul revoluţiei şi-au maltratat stăpânii sa fie mutaţi, cu toata gospodăria şi vitele lor, pe teritoriile libere ale regimentului graniţeresc româno-iliric din Banat.*

Prin aceeaş ordonanţă este însărcinat comandantul general al trupelor din Transilvania, ca împreuna cu guvernul ţarii să execute ordinul, cu condiţia de a stabili mai întâi numărul celor care urmeaza sa fie expatriaţi, precum şi comunele de unde sunt aceştia; iar în vederea mutării lor să intre din timp în legătură cu comandantul general al graniţei slavobanaţene, pentru a putea stabili localităţile unde vor fi colonizaţi aceşti Români expatriaţi.

Conformându-se ordonanţei Consiliului Aulic de razboi din 30 Octomvrie 1785, generalul Fabris, comandantul general al trupelor din Transilvania transmite guvernului ţarii ordinul împaratului prin nota nr. 2746 din 11 Noemvrie 1785 [5] *rugând să-şi dea părerea asupra celor patru puncte de care depinde deportarea Românilor şi anume: 1. numărul celor cari urmeaza sa fie mutaţi în Banat; 2. inventarierea*

---

[1] I. Lupaş, *Răscoala ţăranilor din Transilvania la anul 1784.* Cluj, Tip. Astra S. A., 1934, in-8°, 230 p. 1 hartă. (Biblioteca istorică Astra Nr. 2, pag. 179).

[2] Nic. Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria 1784—1785.* Scrisă pe baza documentelor oficiale. Bucureşti, Tip. „Românul" Carol Göbl, 1884, in-8°, p. 499.

[3] I. Lupaş, o. c. p. 178.

[4] Vezi anexa 1.

[5] Vezi anexa nr. 2.

gospodăriilor şi vitelor acestora; 3. felul în care urmează să fie transportaţi şi 4. timpul când urmează sa aiba loc transportarea lor.

Printr'o nota similara [1]) *comunică şi comandantului general al graniţei slavo-bănăţene (generalului Papilla) ordinul împăratului, cerându-i totodată şi informaţiuni asupra teritoriilor pe care urmează sa fie colonizaţi Românii.*

La 14 Decemvrie 1785 comandantul brigazii de graniţa din Banat, răspunde printr'o notă semnată de Lt. v. Wartensleben, [2]) *în care arată, ca din cauza lipsei de locuri vacante, pe teritoriile regimentului grăniceresc româno-iliric nu pot fi plasate mai mult de 55 de familii. De aceea, pentru cazul ca sunt mai mult de 55 de familii de colonizat, a făcut şi un tablou al teritoriilor vacante ale regimentului graniţeresc germano-banaţean unde puteau fi plasate 291 de familii. Acestei note i-a fost anexat un tablou statistic datat la Biserica Albă în 7 Decemvrie 1785 şi semnat de generalul Papilla* [3]). *În acest tablou sunt înşirate toate comunele în care pot fi colonizaţi Români revoltaţi, fiind însemnat în dreptul fiecareia numărul familiilor care se pot aşeza acolo; jugarele de pamânt arabil şi fânaţ care sunt destinate în parte pentru fiecare familie şi totalul jugărelor disponibile în fiecare comună. Din acest tablou statistic vedem ca pe teritorul regimentului graniţeresc româno-liric, în 4 comune, puteau fi colonizate 55 de familii, având în total 310 jugăre de pamânt arabil şi* $121\frac{2}{8}$ *jugare de fânaţ, iar pe cel al regimentului graniţeresc germano-bănăţean în 19 comune puteau fi colonizate 291 de familii având 4779 jugare de pamânt arabil şi 1685 jugare de fânaţ. Deci, 346 de familii româneşti din Munţi aveau loc pe teritoriile regimentelor grăniţereşti din Banat.*

Raspunsul acesta al comandantului general al brigazii de graniţa din Banat a fost comunicat guvernului ţarii prin nota nr. 3270 din 30 Decemvrie 1785 [4]) *rugând sa le raspunda daca numarul familiilor celor care urmeaza ca sa fie deportaţi ar trece peste 346, pentru a putea soluţiona la timp şi chestia plasării surplusului.*

Atât ne spun documentele noastre.

Din cele publicate de N. Densuşianu [5]) *şi I. Lupaş* [6]) *constatam că:*

---

[1]) Ibid.
[2]) Vezi anexa nr. 3.
[3]) Vezi anexa nr. 4.
[4]) Vezi anexa nr. 5.
[5]) o. c. p. 500—506.
[6]) o. c. p. 179.

La 11 Ianuarie 1780 generalul Fabris scrie din nou guvérnului țarii interesându-se cum să se facă transferarea țaranilor cari au familii? Cu ce cheltueli să se facă transportul lor? Ce măsuri sa se ia relativ la nutrețul de care vor avea nevoie în timpul transportului și relativ la bucatele pentru însemânțare?

Guvernul raspunde la acestea, că țăranii mai înstăriți sa calatorească pe spesele proprii, iar celorlalți sa le dea comunele pe unde trec pâne, nutreț și care de transport până la frontiera Transilvaniei, iar prestațiunile acestea să fie rebonificate comunelor dupa prețul regulamentar. Iar după ce vor trece din Transilvania, să fie rugata Administrația Banatului a se îngriji de aceste lucruri.

Guvernul temându-se însă că s'ar putea întâmpla revolte cu ocazia transporturilor, a cerut comisarului guvernului Mihail Brukenthal să scrie comiților de Alba și Cluj ca aceștia la rândul lor sa trimita comisari să lumineze poporul că așa este voia împăratului și sa ia măsuri ca iobagii să stea liniștiți.

Iar în ceeace privește bucatele, ele fiind mai ieftine în Banat, guvernul propune sa fie vândute cele pe cari le au și să-și cumpere altele acolo, pentru ca astfel să ușureze transportul.

Tocmai fiindcă guvernul se temea de noui revolte, prinderea țăranilor se execută cu masuri secrete.

In 31 Ianuarie 1786 generalul Fabris scrie comandantului din Alba Iulia ca locuitorii din comitatul Alba, care urmeaza sa fie expatriați, să fie adunați la Alba Iulia, cei din ținutul Trăscaului la Sfântu-Gheorghe, iar cei din comitatul Hunedoarei la Deva și Brad; și anume: iobagii destinați expatrierii să fie convocați cu blândeța împreună cu preoții, primarii și jurații din comunele lor. Convocarea sa se facă sub cuvânt ca trebue să li se comunice niște porunci înalte. Funcționarii să se îngrijească ca ei să se înfațișeze pe ziua de 10 Februarie 1786. Atunci să li se comunice hotărârea nestrămutată a împaratului. Dela data aceasta timp de trei zile iobagii sunt liberi să-și adune tot ce doresc să duca cu ei în exil. Primarii și jurații sunt obligați să aduca toate aceste lucruri, iar până atunci oamenii vor fi ținuți sub paza armată. Pornirea fixată pe ziua de 13 Februarie suferi o amânare, având loc în zilele de 17, 18 și 19 Februarie, când au fost deportați în total 122 de oameni, între cari mulți bătrâni și bolnavi.

La 29 Aprilie Consiliul Aulic de razboi scrie Cancelariei că pana la data aceea, au sosit și au fost colonizate 137 de familii de români pe teritoriile regimentului grănițeresc germano-banațean.

Densuşianu publica şi o lista de expatriaţi, iar în nota înseamna şi comunele de unde erau aceştia [1]).

Guvernul abuzează însa de ordinul împaratului şi continuă sa deporteze chiar şi oameni nevinovaţi. De aceea, la 10 Iulie 1786, împaratul aflând la Seghedin de abuzurile savârşite de guvern, ordona cancelarului Pálffy să oprească deportarea Românilor. Din scrisoarea aceasta a împaratului vedem că la data de 10 Iulie se aflau în Banat 160 de familii deportate.

La 1 August 1786, guvernatorul S. Brukenhal raporteaza ca potrivit dispoziţiei imperiale, a dat ordin comitatelor Alba, Cluj şi Hunedoara sa oprească definitiv orice pornire contra Românilor [2]).

ANEXE [3])

1.

1785 Octomvrie 30.

Preşedintele Cosiliului Aulic de război, Hadik, comunica Comandantului trupelor din Ardeal, ordinul împaratului Iosif II, ca Românii, cari şi-au maltratat stapânii, să fie mutaţi în Banat.

1785. 67. 186.

Nach einer von der hungarisch-siebenbürgischen Hofkanzley dem Hof-Kriegs-Rath mitgetheilten allerhöchsten Entschlissung haben Seyne Mayestät anbefohlen, dass diejenige Wallachen, und respective siebenbürgische prowinzial Unterthanen, welche der von ihnen bey fürgewest dortigen Unruhen an einigen ihrer Besitzern und Edelleuten verübten Grausamkeiten und Misshandlungen persönlich und dergestalt schuldig anerkannt werden, dass darüber gar kein Zweifel, auch soliches jedermann bekannt ist, mit allen ihren Gerätschaften, und Vieh, ohne dass sie daran den geringsten Verlust erleiden, in das Bannat zu dem walachisch-illyrischen Gränz-Regiment übersetzet werden sollen.

---

[1]) Densuşianu, o. c. p. 503—504.

[2]) Lupaş, o. c. p. 179.

[3]) La transcrierea documentelor am respectat în general ortografia lor, îndreptând numai unele greşeli pentru uşurarea înţelegerii textului, de ex.: am scris toate substantivele cu iniţiale chiar, dacă în text erau scrise cu litere mici.

La fiecare document am copiat şi numerele de înregistrare.

Cuvintele şterse le-am trecut în notă.

Ihren General-Kommando beschihet demnach von dieser sogestaltig erflossenen allerhöchsten Entschliessung in der Absicht die Eröfnung, um wegen der Zahl dieser nebst ihrem Vieh, und sonstigen Gerätschaften in die wallachisch-illyrische Gränze zu übersetzen kommenden Wallachen mit dem von der hungarisch-siebenbürgischen Hofkanzley hiernach unter einem angewiesen werden dortigen Gubernio sich in das erforderliche Zahl und die Leute selbst so, wie die Ortschaften, aus welchen selbe zu übersätzen kommen bekannt seyn werden, in Ansehung ihrer Abschiek-und Instradierung in das Banat die nötige Vorkehrung zu treffen, mithin sich in dieser Absicht darüber auch mit dem slawonisch-banatischen Gränz General-Kommando in rechter Zeit einzuvernehmen, und zur vorlaufigen Aussuch und Bestimmung derjenigen Plätzen, welche dasselbe zur Ansiedlung für diese Leute am schicksamsten erachten dörfte, unter einem angewiesen wird.

Hadik [1]) m. p.

Ex Consilio Aulae bellico
Wien den 30-ten Oktober 1785
Sigd. Weber m. p.

An

das General-Komando in Siebenbürgen

Hermannstadt.

2.

1785 Noemvrie 11.

a) *Comandantul general al trupelor din Transilvania comunică Guvernului ţării ordinul împăratului şi cere relaţiuni asupra transportarii expatriaţilor;* b) *Comunică acelaş ordin comandatului general al graniţei slavo-bănăţene, cerând informaţiuni asupra locurilor vacante pe care urmează să fie colonizaţi Românii.*

1785. 67. 186.

An das Landes-Gubernium; Sclavonisch-Bannatische General Commando. Hermannstadt den 11-ten 9-bris $\overline{785}$. Expediat Fabris m. p.

Es wird einem bereits ebenfals der Allerhöchste Befehl zukommen seyn, vermög welchem diejenige Wallachen, und respective Siebenbürgische Provincial Unterthanen... *(reproduce textul din anexa I, până la sfârşitul aliniatului întâi).*

---

[1]) E contele Andreas Hadik von Futak, care la 1774 a fost făcut Feldmarschal şi preşedintele Hotkriegsrathului.

Da es nun zu Befolgung dieser Allerhöchsten Anordnung vorzüglich auf folgende Gegenstände ankomt.

1-mo. Auf die namentliche Anzahl dieser an das Wallachisch-Illyrische Regiment abgegeben werdenden Provincial Unterthanen.

2-do. Auf die Conscription aller ihrer Gerätschaften und Viehes.

3-tio. Auf die Art ihrer Transportierung, und

4-to. Auf die Zeit wenn selbe für sich gehen soll.

So giebet sich das General-Commando die Ehre, sich von Einem hierüber die Gutmeynung und Bestimmung dieser Gegenständen zur weiteren Veranlassung erbitten.

Pro General-Commando. Da nach einer mittelst Hof Kriegs Rath hohen Rescripts vom 30 praeteritti heıabgelangten Allerhöchsten Entschliessung diejenigen Wallachen... *(reproduce textul din anexa 1, până la sfârşitul aliniatului întâi).* So kann ich nicht umhin ein zu ersuchen die Bestimmung derjenigen Plätzen welche zur Ansiedlung dieser Leuthen am schicksamsten erachtet werden, bald möglichst ausere bekannt geben zu wollen, wogegen man sicht vorbehaltet die Anzahl dieser zu übersiedlenden, so bald man solche von dem unter einem hierumen angegangen werdenden Landes Gubernio erhält, alsogleich nachzutragen.

Fellner m. p.

Ad. Sess. 90-mam dd° 11-ten 9-bris 785. Nro. 2746.

Expedit B.

O iscălitură nedescifrabilă.

3.

1785 Decemvrie 14.

Comandamentul Brigăzii graniţei slavo-bănăţene răspunde comandatului general al trupelor din Transilvania, că pe teritoriile regimentului grăniceresc româno-iliric pot fi plasate 55 de familii, iar pe cele ale regimentului germano-bănăţean 291.

1785. 67. 224.

An das Siebenbürgische General-Commando.

Nota.

In Gleichförmigkeit der diesortigen Zusicherung de dato 19-ten praeteritti entstehet man nicht, Einem Löblichen Kaiser-

lichen Königlichen General-Militär-Comando den Ausweis über die Plätze und bey solchen Vorhandene Gründe auf welchen die aus Siebenbürgen abzusiedlen kommende wallachische Famillen untergebracht werden können, zur gefäligen Einsicht in Freundschaft mitzutheilen, und dabei zu bemerken das, ob zwar der allerhöchste Befehl nur dahin gehet wie nach diese Famillen in dem Bezirk des Wallachisch-Illyrischen Gränz-Regiments untergebracht werden sollen, man gleichwohl, wegen des dort obwaltenden Mangels an vacanten Gründen, wornach würklich nur 55. Famillen daselbst angesiedlet werden könnten, nicht minder auch die lehren Plätze in dem Bezirk des deutsch-banatischen Gräntz-Regiments habe ausweisen lassen, um auf dem Fall, wenn mehr als 55 Famillen in dem besagten deutschen Regiments Bezirk allwo für noch anderweitere 291. derlei Famillen Plätze vorhanden sind Veranlassen zu können.

Es erübriget demnach lediglich Ein Löbliches General Comando wiederholt zu ersuchen, die eingentliche Anzahl sothaner Famillen in zeiten anher gefällig zu eröfnen.

Petervardein den 14-ten December 785.

In Abwesenheit des Commandanten Generalen

Lt. v. Wartensleben m. p.

4.

1785 Decemvrie 7.

Tabloul locurilor disponibile pentru colonizarea Românilor, cari au participat la revoluţie, pe teritoriile regimentelor grănicereşti din Banat cu numele localităţilor, numărul familiilor cari pot fi colonizate şi jugărele de pământ arabil şi fânaţ destinate acestora.

1785. 67. 224.

Copia. Banatische Gränz Brigade.

AUSWFYS

Wieviele 7-bürgische Provincial Unterthanen, welche wegen der da selbstig fürgegangenen Unruhen schuldigerkennet worden, in nachbenannten Ortschaften deren Bannatischen Gränz-Regimentern untergebracht, und mit welchen Grund Portionen dieselbe dotiret werden könnten.

Regimenter	NAHMEN DEREN ORTSCHAFTEN	Anzahl deren nur hergebracht werden könnenden familien	Nach der vorgegangenen Grund Aufnahme bestehen die einzelen Portionen in		Im ganzen synd leere oder vacante Gründe vorhanden	
			Akker	Wiesen	Akker	Wiesen
			JOCH			
Wallach-Illyrisches	Iasenova	10	7½	2 1/8	75	21 2/8
	Rothkirchen	10	7½	2	75	28
	Rebenberg	15	6	2	90	30
	Leskovitz	20	3½	2½	70	30
	SUMMA . .	55	—	—	310	121 3/8
Deutsch Banatisches	Panczova	55	24	10	48	20
			15	5	795	265
	Szepaja	2	24	10	48	20
	Thomassevacz	3	24	10	72	30
	Bottosch	5	24	10	120	50
	Orlovat	2	24	10	48	20
	Iarkovacz	4	24	10	96	40
	Margiticza	5	24	10	120	50
	Dobricza	3	24	10	72	30
	Idvor	5	24	10	120	50
	Sakula	4	24	10	96	40
	Barranda	10	24	10	240	100
	Iabuka	42	15	5	630	210
	Glogon	64	15	5	960	320
	Sehkerin	7	24	10	24	10
			15	5	90	30
	Kubin	9	15	5	135	45
	Ploschisz	4	15	5	60	20
	Prestovacz	7	15	5	105	35
	Homolicza	21	15	5	315	105
	Szárczova	39	15	5	585	195
	SUMMA . .	291	—	—	4779	1685

Summarische Wiederholung

In dem Wallachisch-Illyrischen Bezirk	55	—	—	310	121 3/8
In dem Deutsch-Bannatischen Gränz Bezirk	291	—	—	4779	1685
ZUSAMMEN . .	346	—	—	5089	1806 3/8

Mit der Anmerckung, dass die Hutwaide um deswillen hier nicht entworfen worden seyn, weilen solche denen Ortschaften gemeinschäftlich überlassen worden ist.

Weiskirchen den 7º Decembris 785.

Freiherr von Papilla [1]
general major.

5.

1785 Decemvrie 30.

Comandantul trupelor din Ardeal face cunoscut guvernului țării raportul comandantului general al brigăzii de graniță slavo-banățeana, asupra numărului familiilor cari pot fi colonizate pe teritoriile regimentelor grănicerești de acolo.

1785. 67. 224.

An das Landes-Gubernium. Hermannstadt de 30 December 785. Expediatur Fabris m. p.

Nach einer von dem Slavonisch-Bannatischen General Commando letzhin anhero beschehenen Eröffnung können von dem zu folge allerhöchsten Befehl dahin abzusiedlen kommenden Wallachischen [2]) Famillien 55 [3]) denen bey dem Illyrischen und 291. bey dem Deutschen Regiment untergebracht werden.

Das General-Commando kan dahero nicht umhin ein wie es bereits letzhin beschähen um die Mitteilung der eigentlichen Anzahl deren selben angelegentlichts zu ersuchen und dieses um so mehr damit falls die Anzahl deren die zusammen-ausmachende 346 famillen übersteigen sollte, in zeiten zu Unterbringung der mehr ausfalenden Famillien die nötige Veranlassung nach Möglichkeit getroffen werden könnten.

Două iscălituri pe cari
nu le-am putut descifra.

Ad. Sess. 104. ddº 30 Decembris 785. Nro. 3240.

Expedit Dalhamer.

GHEORGHE VINULESCU

[1]) Freiherr Paul Dimich von Papilla, general major dela 1783.
[2]) șters în text: übelthaten.
[3]) „ „ „ : Famillien.

O SCRISOARE A LUI PAPIU-ILARIANU ŞI IOSIF HODOŞ DIN PADOVA (7 DECEMVRIE 1852)

— Cererea lui Alexandru Papiu (Ilarianu) şi Iosif Hodoş, adresată Episcopului Alexandru Sterca Şuluţiu şi Capitlului din Blaj, spre a li se acorda bursa votată din Fundaţiunea Romanţaiană, spre continuarea studiilor juridice la Universitatea italiană din Padova —

Ilustrisime e Reverendisime Domne
Episcope, e Veneravere Capitul!

De multu au doritu subscrisii cà se pota studià la verun'a d'in prevechiele e celeberimele Universitati ale Italiei: doriàmu acést-a, cà fii ai Gentei Romane, mai alesu din respeptu iterariu. Pen'acumu nu puturamu face destulu acestei ferbinti a nostre dorintie, din causa ca, precumu prebine Ve este cunoscutu, Universitatile italesci, in urm'a evenеminteloru din 1848, se inchisera, nu numai pentru straini ci chiaru si pentru italianii ce nu se tieneà de respectivele provinçie ale *Padovei si Paviei.* In tomn'a anului curg. facundu cunoscintia in Vien'a cu unii din doptisimii profesori ai acestei renumite Universitati, fúramu ferici a fi asecurati din partele de patrociniulu cu care ne voru stà intr'ajutoriu spre a fi recepti. Asià ne determinaseramu a cere permesu speciale, de a putè venì incoce, dela In. Ministeriu, precumu si dela Esc. Sa. D. F. M. L. *Radeczky;* intr'a cea-a esi si cunoscut'a ordinatiune a Guvernului Lombardo-Venetu, prin care Universitatile Italice se deschisera cà si inainte de a. 1848.; totdeodata, cu finitulu lui Optobre a. c., fiindu anca in Vien'a, intieleseramu cu multa bucuria ca si voi'a Ilustritatei Sale a Domnului nostru Episcopu este cà noi Romanii se invetiamu si in Italia: prin urmare acumu nimicu nu ne mai indoiramu a plecà la acestu clasicu pamentu. Ne lipseà anca pasportele cu tote ca de mai nainte fecéseramu pasi in caus'a acésta: dara in urmarea acumu memoratei ordinatiuni a Guvernului Lombardo-Venetu, indata ni-se dedera si pas'portele de a putè venire incace. Indata si valediseramu Vienei in 1-a Novembre, si in 5 Novembre salutaramu pamentulu Italiei, ajungundu la acésta anticisima urbe a Padovei. Noi veniramu aici cu cugetu cà se depunemu acìa Rigorosele de drepturi, vrendu Dumnedieu si neimpedecati fiindu pote de alte impregiurari independinti dela noi; si totdeodata se ne perfeptiunamu si in sor'a-limba Italiana; veniramu si in acea sperantia ca aici va fi fiindu modulu vietiei mai usioru, neputendu trai in Vien'a cu banii ce-i aveamu, neavendu *taps'a* rigoroseloru ce acolosi e 400. si mai bine de fl. m. c., si noi ne mai avendu de nicairi si neci-unu ajutoriu securu afara de stipendiulu romantiaianu, bà anca unulu

dintre subscrisi singuru are se sustiena si o mama veduva nefericita, si doue surori orfane, care in tote nenumeratele si desperatele loru lipse n'au pe altulu pe nimene la cine se recurga afara de Dumnedieu si afara de subscrisulu: asiadar' si in speranti'a eftinetatii veniramu la Padova; in acést-a inse ne insielaramu, pentruca, mergundu aici tote in moneta sunatoria, afara de acést-a triplicandu-se, ba anca mai multu, numerulu studentiloru acestei Universitati pe acestu anu in urm'a desu-memoratei ordinatiuni, tote s'au scumpitu, asià câtu computandu valorea intremtoria a monetei sunatorie preste charthiele de banca, acumu è mai mare scumpete in Padova ca Vien'a, ce in anii trecuti erà din contra.

Noi, Ilustrisime Domne Episcope si Veneravere Capitului nu v'am scrisu din Vien'a ba neci chiaru din Padova pen'in momentulu acestu, despre cugetulu nostru ce acumu-lu si puseramu in lucrare: caus'a è ca nu eramu securi, neci chiaru în urm'a desu-memoratei ordinatiuni, daca vomu capetà séu nu, permesu, din partea autoritatei administrative, spre a completà cumu se cade cursulu politico-legale la acésta Universitate, precumu gratiosa-mente veti binevoì a vedè din cele ce urmeza, si asia, aveamu intemeiata causa de a ne teme, nu cumvà, scriinduve noi nainte de a fi invinsu tote dificultatile ce se punu aici spre a fi receptu unu strainu la Universitate, Veneraverele Consistoriu se faca tote disputiunile pentru cà se capetamu aici stipendiulu, si in urma totusi se se fia intemplatu se nu fimu fostu receputi, si asià gratiosele dispusetiuni se fia devenitu netempurie si nefolositorie, éra cererea nostra importuna si molesta.

Dreptu-acea-a indata ce veniramu in Padov'a ne si imfaciosiaramu la Inclit'a Direptiune a Facultatei *Politico-legale:* Domnulu Direptore cu care discurseramu in limb'a latina, la inceputu, vedendune tote atestatele, ne dise cu gura ca n'are nimicu incontr'a receptiunei nostre; dar' pen'atunci nu pote se scia nimicu de noi, neci petitiunea nostra nu pote s'o iée in consideratiune, pen'ce nu vomu capetà permesu dela *Direptiunea Politiei* cà se putem petrece in Padova, o formalitate introdusa de la 1848, incoce. Deci ne si duseramu mai de multe ori la Direptiunea politiana, care in urma ne spuse: ca *carta di permanenza* (de a siedè in Padova) suptu urmatoriele doue conditiuni se da: adeca cà *ântâiu* se documentamu ca aveamu din ce traì; *o dou'a* se punemu garante pentru noi pe unu cetatianu *padovanu* ca ne vomu purtà bine preste totu anulu; la acestea noi respunseramu (ad primum) ca aveamu stipendiu: intr'acea-a decretele nostre ce aveamu a mana, sunà pentru Vien'a, si asià n'avea valore si pentru Padova, deci noi diseramu, ca preste puçinu vomu capetà dela Ilustritatea Sa D. nostru Episcopu si V. Capitulu decretulu stipendiului si pentru Padova; ce se tiene de *garante* pentru bun'a

nostra purtare, stetera buni pentru noi *provisoriamente* proprietarii casei in care siedemu, pen'ce va veni unu Reverendisimu D. Abate si profesore de universitate, care ne cunosce si n'avemu indoéla ca và stà bunu pentru noi; in urmarea acestor'a acumu numai cu finitulu lui Novembre capetaramu Carta di permanenza in speranti'a Decretului de stipendiu, ce vomu capetà, si intemeiati pe fiitori'a garanta a memoratului D. Abate — Cu acesta carta de permanentia si cu tote atestatele nostre, absolutoriulu din Clusiu si Viena, ne presentaramu de nou la Direptoratu care ne spuse ca in puçine dile ne và esì resolutiunea. Resolutiunea, datata din 30 Novembre, ni-o admanuara acumu Dumineca in 5. Decembre. Noi credeam fară neci-o indoela ca in urm'a atestateloru nostre, care bine ne sunt cunoscute, vomu fi receputi indata la rigorosele de doptoratu la care si erámu preparati (la celu d'antaiu); in tr'acea-a, atâtu pentruca la Vien'a è studiulu liberu (Lehrfreiheit) care in Padova nu è, prin urmare testimoniele de Viena cele de *frequentatiune* nu se considera chiaru asià cà testimoniele de aici, ce sunt cu clasificatiune dupa progresulu facutu; catu si pentruca la Viena nu ascultaseramu dreptulu *maritimu* ne fiindu acolosi oblegatu, éra aici in peninsul'a Italiei avendu interesu prapticu è oblegatu: asemene nu ascultaseramu nouele legi de *financie* si de *procedura notariale:* din aceste motive dicemu resolutiunea nu ne suscepù deadreptulu la rigorose, ci ne impuse, cà mai antaiu se ascultamu acì memoratele sciintie. Noi firesce, ne au cautatu, se ne multiamimu si cu acesta resolutiune cu atâtu mai vertosu ca aceste sciintie totu erà de lipsa se le ascultamu, si intr'acea-a ne putemu preparà si la doptoratu, cu acea diferentia numai ca in urmarea acestei resolutiuni vomu face rigorosele cu puçine luni mai tardiu de câtu candu ne aru fi receputu deadreptulu. Noi totusi neamu implutu de bucurìa preste mesura ca furamu ferici a studià la acésta renumita Universitate si pe langa acésta resolutiune, care intr'atatu ne folosesce de alta parte, ca pan ce vomu studià memoratele sciintie ne vomu perfeptiunà multu in limba italiana, cu atâtu mai multu ca aici domnesce totu sistem'a cea vechia, adeca: profesorii intreba in scola, se facu esameni, si la finitulu anului clasificatiuni, alu caroru rezultatu, precumu si alu rigoroseloru ce cu adjutoriulu lui Ddieu vomu face, la tempulu seu lu vomu asterne si Santieloru Vostre. Mai insemnamu ca aici studentii in tote duminec'a suntemu oblegati a merge la S. missa, unde ascultamu si predica; si moralitatea din acestu puntu de vedere se clasifica in atestate. In urma mai obserbamu ca la acésta Universitate care inflorесce din seclulu 13. si unde au studiatu Carolus Magnus, Sobieszky, Galilei, Tasso, Rakoczy, Laurentius, Toppeltinus si alti multi omeni mari; cu tote ca in urm'a evenimenteloru din 48 incepuse a scapetà, pentru ca nu erà ertatu, afara de

nascutii padovani, neci chiaru italianiloru se studieze aici: acumu inse, redicanduse in asta tomna acésta escludere a strainiloru, si deschidenduse ca si inainte de 1848. Universitatea de aici, érasi si-au ocupatu postulu primu ce-lu are intre Universitatile Europei din cursulu atâtoru secle incoce. Profesorii de aici sunt *toti pâna intr'unulu* dintre barbatii cei mai renumiti de eruditiunea loru nu numai in Italia ci in tota Europa toti sunt autori de mai multe opere; éra propunerile, chiaritatea si spiritulu acestora intr'adeveru ca incanta pe ascultatori: profesorii de Viena, cu tote ca-su barbati forte invetiati, dar' in respeptulu propunerii neci de de parte nu se potu asemeneà cu profesorii Universitatei de aici. Ce se tiene de studenti, in anulu trecutu au fostu numai vrocâteva cente: in estu anu sunt preste *patru* mii, si toti bine sunt italiani, afara de noi doi Romani, din acesta causa toti se intereseza premultu de noi.

Ilustrisime Dne si Veneravere Capitulu! Chiaru candu scrieamu eri acestea catra Santiele vostre, venì la noi sierbitoriulu Ilustrisimului si Reverendisimului Abate (acésta le este titlulu), despre care memoramu mai susu ca ne cunosce, si ne anunciâ ca a sositu la Padova sanatosu; acestu D. Abate este Drulu de Teologia, de filosofia si de drepturi, profesorulu de dreptulu canonicu si de Statistica la acésta Universitate *Francesco Nardi*, unu renumitu literatu italianu: acesta indata ne chiemâ la sine, ne presentâ tuturoru profesoriloru nostri cà pre *fii*, si totdeodata *frati* ai loru (vorbele densului); densulu ne promise ca pan ce vomu depune tote rigorosele, ne và fi intru tote cà unu tata; ce è mai multu acestu barbatu umanu, anca inainte de ce l'amu fi fostu noi rugatu, ne putendu noi avè indata atâta indrasnela: densulu ne preocupâ, si ne dise ca daca ne face *politi'a* ceva dificultate, se ne stee intrajutoriu; noi i spuseramu ca poftesce politi'a se punemu garante pe unu padoveanu despre fiitor'a nostra buna purtare preste totu anulu, si cumca noi n'avemu neci-unu cunoscutu; asià densulu indata se apucâ si fece o dechiaratiune in scrisu prin care se face garante pentru noi inainte autoritatei publice; si acì insemnamu ca garantele e respondietoriu despre purtarea nostra morale, politica etc, ba, candu am face noi detorii multe, si n'amu avè din ce se le resolvimu, atunci densulu ar fi oblegatu la acésta. Atâta greutate luâ sinesi acestu barbatu pentru noi.

Si acésta si alte mai multe, eare pote n'aru avè locu in acésta Instantia, si pentru aceea ce nu se tienu de obieptu vomu fi dora molesti — numai pentru aceea indresniramu a a vi le insemnà cà se bine voiti a vedè cu câta caldura si fratiesca amore sunt intimpinati aici si imbraçiosiati strainii din tieri departate, si in *specie* noi.

Asiadar noi prin garanti'a data din partea Revendisimului D. Abate Nardi pliniramu un'a si cea mai grea din dificultatile ce ni le puse direptiunea politiana; mai este un'a se mai plinimu, adeca se documentamu din ce vomu traì fiindu in Padova: n'avemu indoela ca Ilustritatea Ta si Ven. Capitulu veti binevoì câtu se pote mai curundu a ne tramite Decretulu de Stipendiu, cà se putemu face destulu si acestei conditiuni supt care se admitu strainii la acésta Universitate; totdeodata cu umilintia cuvenita ve rogamu se binevoiti *catu se pote mai curundu* a face gratiose dispusetiuni pentrucà se putemu scote banii aicià: n'avemu indoela ca banii i vomu scote in argintu, ca aici nu ambla harthiele, si la locurile publice se schimba cu procente forte mari. Noi ne renoimu dara acésta rugare cu atatu mai multu ca aici neavendu bani suntem espusi la mai mari pericle cà in Viena, unde fiindu impreuna cu mai multi compatrioti, ne puteamu ajutorà unii pe altii; afara de aceea rusinea ce o amu pati devenindu la lipsa aici, aru fi o rusine nu numai pentru noi, dara pote si pentru ceilalti compatrioti ai nostri, pe cari i-aru judecà dupa misielutatea nostra. Si din acésta motivu dara anca este de lipsa neaperata cà se se propereze *efeptuarea dispusetiuniloru* ce veti binevoì a face pentru cà se capetamu stipendiulu câtu se pote mai curundu; èra *Decretulu de Stipendiu*, ve rugamu cà indata se ni se tramita, pentrucà se ne putemu legitimà inaintea politiei ca avemu din ce traì.

Cugetamu ca nici nu este de lipsa inaintea Santieloru Vostre, care bine ne cunosceti si de aproape, se spunemu ca noi in tempulu câtu vomu fi aici pentru depunerea rigoroseloru, ne vomu adoperà cu o purtare morale, cu o diligintia respundetoria asceptarei Santieloru vostre, asià câtu la intorcerea in sinulu aloru nostrii, se putemu fi intru emolumentulu Patriei si Gentei nostre, si cà la tempulu candu vomu repune acestu stipendiu ce-lu tragemu, in manile si disposibilitatea Santieloru Voftre, se puteti dice, ca nu indesiertu ni l'ati aplacidatu. Asceptandu gratiosu respunsu si

Recomendandandune gratiei si binecuventarei Santieloru Vostre

Umiliti fii
Alesandu Papiu
Josefu Hodosiu
Juristi in Universitatea
Padovei in Italia.

Padova, 7 Dec. s. n. 1852.

Această scrisoare a fost pusă la dispoziția Institutului de Istorie Națională de către d. prof. Enea Hodoș din Sibiu.

VERSURI ITALIENEŞTI RELATIVE LA REVOLUŢIA LUI HORIA

În Biblioteca Muzeului Britanic (imprimate Nr. 1071. i. 21. (18) foaie volantă 8 pp. in-16) s'a păstrat o descriere în versuri a capilor răscoalei din 1784, ale căror figuri fuseseră reproduse în ceară şi prezentate publicului — desigur după potolirea mişcării — într'un „gabinetto" asemănător probabil Muzeului Grévin de astăzi.

Cei „cinci capi" înfăţişaţi erau Horia, Cloşca, Crişan, un Ioan Dumitru şi generalul Fabris. Singur Ioan Dumitru e necunoscut în lucrările de până acum relative la răscoală şi plăzmuirea lui nu e uşor de explicat. Versificatorul îl numeşte „Ioan Demetrio di Gloszka Genitore" şi-l înfăţişează ca pe un animator popular. Despre părintele lui Cloşca nu ştim nimic deosebit [1]. Probabil că nu mai trăia în timpul răscoalei; în tot cazul nu a jucat rolul însemnat alături de cele trei căpetenii principale, care i se atribue în versurile de mai jos. Pe de altă parte pedeapsa presupusului conducător corespunde cu cea dată lui Ilie Ştefu Fârţală, care voise să ridice din nou poporul şi fu osândit la închisoare pe viaţă pe lângă cincizeci de lovituri de bâtă în fiecare an [2]. Din ştirile nesigure relative la aceste evenimente va fi fost creată imaginara personalitate a lui Ioan Dumitru, vorbitorul revoluţionar, care „co'suoi discorsi le genti ha ribellate".

Gabinetto
di diecisette figure di cera
di Statura d'Uomo
rappresentanti i cinque capi ribelli
della Transilvania, e Vallachia.
Imperiale
unitamente
ai piu grandi malfattori della Francia
spiegato
in Versi Martegliani

In Alessandria, nella Stamperia d'Ignazio
Vimercati Stampatore della Illustrissima
Citta. Con Licenza de 'Superiori

---

1) N. Densuşianu, Revoluţiunea lui Horia. Buc. 1884, p. 456 u. unde se arată familia lui Cloşca.

2) Ibid. p. 489; I. Lupaş, Răscoala ţăranilor din Transilvania la anul 1784. Cluj, 1935, p. 177.

O voi che accoreste cortesi spettatori
Questi a mirar piú celebri crudeli malfattori.
A confirmavi in quella virtú, che ognor seguite
De lor destino infame l'atroce storia udite.
Quest'e il feroce aspetto d'Hora, ribelle altero
Che sollevá la Dacia contro il Romano Impero:
Ei porta una medaglia con quattro note audaci
Che ben intese esprimono Hora fu Re d'Daci.
Ei pretendea, che i nobili Valachi, e Transilvani
Fosser col basso popolo crudeli, e disumani.
Quindi recosi a Vienna dove impetrò un decreto
Ch'egli adattò al suo turbido ingegno irreguieto,
A Gloszka accompagnatosi, che li vedete apresso.
Voleva che ogni Nobile da lui cadesse oppreso.
Dell'imperial Diploma fe pompa in un Mercato
Ma capriciosamente da lui fu interpretato.
Quindi dí luogo in luogo gridando indipendenza
Tutti animava i popoli alla disubidienza.
Dieci otto mila furono i perfidi ribelli
Con altri cinquecento divisi in tre drapelli.
Ma multo piú sí acrebbe incendio cosí río,
Quando Giorgio Crisante ad essi due si unío.
Eccovi il simulacro del celebre Crisante
Che in quella rebellione fu d'Hora l'ajutante.
Ei sfogó in Transilvania sua rabbia furibonda.
E coprí pur di estinti ogni Valacha sponda.
Si aggiunse Ivan Demetrio di Gloszka Genitore,
Che raggionando acrebbe di rebellion l'ardore.
Costui parlava ai popoli, e con i detti suoi
Ad unirsi ai Ribelli li riduceva poi.
Pero stragi grandissime da quei felloni insani,
Si fecero dei nobili Vallachi, e Transilvani.
Essi non perdonavano né all'eta né al sesso
Cadeva onni infelice da quei crudeli opresso.
Quaranta e piú famiglie di nobiltá maggiore
Furon sgraziate vittime del crudo lor furore.
Alfin l'alto guerriero General Fabris tutti
Quei capi ha prigioneri in Carlosburg tradutti
Nel piú terribil carcere ciascun fu poi legato
Perché ciascun fosse a morte condannato.
Peró Giorgio Crisante con volontaria morte
Si sottrase, appicandosi, alla crudel sua sorte.
Hora per Suo castigo, e Gloszka unitamente
Su la rota murirono ignominiosamente.
Gloszka a morir fu il primo, e Hora al suo cospetto
L'aspro, di lui supplicio fu a rimirar constretto.
Poi sulla ruota anch'egli finiti ha i, giorni suoi
Ed ambidue quei barbari furon squartati poi.

Intanto Ivan Demetrio in Carlosburg é vivo
Ma per la vita intera di libertate é privo.
Anzi riceve ogni anno cinquanta bastonate
Perche co'suoi discorsi le genti ha ribellate.
A rimirar passiamo di Francia i malfattori, etc.

. . . .

. . . .

Gabineto
de 17 figuri de ceară, de statura omului, reprezentând pe cei 5 capi revoluţionari din Transilvania şi Valahia Imperială împreună cu cei mai mari criminali din Franţa
explicat
în versuri Martegliane
în Alexandria, la Tipografia lui Ignazio Vimercati, tipograful celebrului oraş. Cu aprobarea autorităţilor.

O voi care aţi alergat, spectatori politicoşi,
A-i privi pe aceşti foarte celebri criminali.
Ca să vă întăriţi în acea virtute, pe care oricând o urmaţi
Ascultaţi povestea grozavă a infamului lor destin.
Acesta este chipul sălbatec al lui Hora, trufaşul răsvrătit
Care a răsculat Dacia contra imperiului roman.
El poartă o medalie cu patru însemnări îndrăsneţe
Care exprimă — bine înţelese — Hora a fost Rege al Daciei
El pretindea că nobilii Valahi şi Transilvani
Ar fi fost cu poporul de jos cruzi şi neumani.
De aceea se duce la Viena, unde a ticluit un decret
Pe care îl potrivi după mintea lui turbure, neastâmpărată
Unindu-se cu Gloszka, pe care-l vedeţi alături,
Vroia ca orice nobil să cadă asuprit.
Cu diploma imperială (se laudă) într'un târg
Dar interpretată — de el — după cum i-a convenit.
Apoi din loc în loc strigând independenţa
Indemna toate popoarele la nesupunere.
Optsprezece mii au fost perfizii răsvrătiţi
Cu alţii cincisute, împărţiţi sub trei steaguri
Dar astfel mult mai mult s'antins focul cel rău
Când cu ei doi se uni Gheorghe Crişan
Iată şi chipul celebrului Crişan
Care a fost în acea revoluţie adjutantul lui Hora
El răspândi în Transilvania mânia lui turbată.
Si acoperi tot pământul Valah cu morţi
Se mai adăogă şi Ioan Demetrio, tatăl lui Gloszka
Care prin cuvântări, crescu vălvătaia răsvrătirii
Acesta vorbea poporului, şi cu spusele sale

Ii convingea apoi să se unească cu rebelii.
De aceea foarte mari măceluri — de către acei trădători
[nebuni —
Se făcură printre nobilii Valahi şi Transilvani
Eĭ nu iertau nici vârsta, nici sexul
Cădea orice nenorocit, strivit de acei barbari,
Mai mult de patruzeci de familii, dintre cele mai nobile
Au fost victime nenorocite a crudei lor furii.
Până când marele răsboinic Generalul Fabris pe toţi
Acei capi i-a transportat prizonieri la Carlsburg
In cea mai teribilă carceră fu apoi fiecare legat
Pentru ca să fie fiecare condamnat la moarte.
Insă Gheorghe Crişan prin moarte de bună voie
Se sustrase, spânzurându-se, dela soarta crudă.
Horia ca pedeapsă şi Gloszka împreună cu el,
Au murit în chip infam pe roată
Gloszka a murit întâi, şi Horia în faţa lui
Asprul supliciu a fost constrâns să-l privească
Apoi pe roată şi el şi-a isprăvit zilele
Şi amândoi acei barbari au fost ciopârtiţi.
In timpul acesta Ioan Demetrio e viu la Carlsburg
Dar pe întreaga viaţă e lipsit de libertate
Şi încă primeşte în fiecare an cincizeci de bătăi
Pentrucă a răsvrătit lumea cu cuvântările lui.
Să trecem a privi pe criminalii din Franţa, etc.

. . . .

O. PODEA

O INSEMNARE DE PE CHIRIACODROMIONUL TIPĂRIT ÎN 1699 — AFLĂTOR ÎN BISERICA DIN COMUNA CURECHIU

1703. Dăruit-au Dumnezău pă un creştin bun anume Delen Gavril din Curechiu şi au cumpărat această sfântă carte anume păucenie şi au dat 10 zloţi părintelui Vlădicăi Aftanasie şi o au dat la beserecă în Curechiu să fie pomană lui Dilen Gavrilă şi părinţilor lui şi feciorilor lui şi o au dat în mâna lui popa pătru din Curechiu până va fi aici în Curechiu, iară de aici dila besereca aciasta să nu să ducă, iară cine ore duce de aicia sau să ore vândă în preţ pă ban sau zălog săo pue sau cine ore cumpăra sau ĭtalt chip ore luoa sau să ore fura, să fie proclet şi afurisit ca arie bezumen de mine de oteţă şi o au dat pitru sufletul său Gavril şi suţu său rusanda şi feciorii lui giorze şi pavel şi părinţii lui fodor avram şi mama sa magda să fie pomană lui şi feciorilor lui şi părinţilor lui; când sau dat cu scrisore aciasta sftă carte şi au fost Ĭtă giudele nicoră mărchian şi barb ion şi marc pătru şi tuduran ispas î casa pope e şi a besereci. Scrisam noi protopop toader din

seliştiă cu sufletul meu aşa am scris ce în pomană mare şau făcut pomană părintele vlădica că au dat în 10 zloţ. iară pă aceste suflete să le pominască la toate slujbele ca să pominască şi pă voi dumnezău pă toţ înpărăţia lui.

Originalul scris cu litere chirilice a fost transcris de Ioan Fodor învăţător în Curechiu.

O RECTIFICARE

Domnule Director,

Citesc în ultimul număr al *Revistei Istorice* din 1932 pag. 288 o notiţă în care mi se aduce învinuirea nemeritată că, scriind despre *originea românească a scaunelor săseşti şi secuieşti din Transilvania,* am citat numai părerea răposatului I. Bogdan, dar aş fi crezut „că această datorie nu se impune faţă de un istoric în viaţă" (N. Iorga).

Nu am împărtăşit şi nu împărtăşesc această credinţă. Dovada o puteţi găsi în textul foiletonului din *Ţara Noastră* (23 Iulie 1932), unde citez nu numai opinia istoricului român în viaţă, ci şi pe a profesorului sas dela Sibiu Hans Connert care, publicând un studiu comparativ asupra organizaţiilor scăunale secueşti şi săseşti, ajunsese la *concluzia preţioasă* că *„nu se poate dovedi o legătură cauzală* între formarea scaunelor în cele două regiuni deosebite".

La această concluzie mi-am permis să adaug în textul aceluiaş foileton, următoarea observaţie: „Dacă cercetătorul sas nu a putut găsi legătura cauzală între organizaţiunile asemănătoare din cele două teritorii, trebuea să o caute între ele şi între organizaţiunea străveche a populaţiei de baştină, între cneziatele româneşti. *N. Iorga* arată (în *Istoria Românilor din Ardeal şi Ţara Ungurească*, Bucureşti 1915 vol. I, p. 39—40) influenţa acestei organizaţiuni româneşti asupra scaunelor săseşti spunând: „Departe ca Saşii să ne fi dat nouă organizaţia lor, propria lor organizaţie a fost *decalchiată, copiată după organizaţia primitivă a Românilor, pe cari i-au găsit în aceste părţi*" ....

Este deci clar că nu am lipsit de la datoria de a face cuvenita amintire atât a istoricilor răposaţi, cât şi a celor în viaţă, citând chiar textual opinia celui ce-mi aduce învinuirea fără temeiu de a-i fi trecut numele cu vederea în pomenitul studiu istoric.

De dragul adevărului, Vă rog Domnule Director, să binevoiţi a publica în cel mai apropiat număr al „Revistei Istorice" prezenta rectificare [1]).

Cluj, 10 Decemvrie 1932.

Cu distinsă stimă:
PROF. I. LUPAS.

---

[1]) Rugămintea rămânând neîmplinită, s'a ivit necesitatea de a publica în acest loc rectificarea ce ar fi trebuit să apară în „Revista Istorică" din Bucuresti. I. L.

DĂRI DE SEAMĂ

R. W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity.* Cambridge, at the University Press, 1934, in-8⁰, 596 p. (pl. + 1 hartă).

I.

Cartea D-lui profesor Seton-Watson e bazată — ne spune Dsa în prefață — pe o serie de cursuri ţinute la Universitatea din Londra între 1920 și 1931. Ea formează nu numai singura sinteză cu acest subiect făcută de un istoric englez — cum arată autorul — ci, fără îndoială, una din cele mai serioase încercări existente de a da o istorie integrală a tuturor Românilor. Aceste merite singure ar fi suficiente, să o impună unei atenţii deosebite.

Spiritul în care sunt examinate problemele esenţiale ale Istoriei Românilor l-am putea caracteriza prin cuvintele lui Macaulay: „His work is eminently judicial. Its whole spirit is that of the bench, not that of the bar''. (In traducere liberă: „Este o operă eminamente judicioasă. Intregul ei spirit este acela al judecătorului, nu al avocatului'').

Autorul își face o datorie să înlăture greșelile și omisiunile cari persistă în istoriografia streină privitoare la Români și — pe de altă parte — își propune să revizuească unele valori cari îi apar într'o lumină nouă. A supune materialul istoric exercițiului unei critici riguroase, iar problemele ce apar unei discuţii lipsite de prejudecăţi este, de sigur, datoria oricărei istoriografii și — în această privinţă — istoriografia românească e alături de cele streine. In cartea D-lui S.-Watson judecata lucidă predomină și, dacă uneori neajunsurile sintezei îl silesc pe autor să renunţe la sprijinul, pe care numai examinarea critică a amănuntelor și izvoarelor îl poate da[1]), în liniile sale largi e condus de o metodă sigură și de un simţ istoric remarcabil.

In judecarea oamenilor și a faptelor, ca și în legarea evenimentelor, autorul își exprimă pregnant concepţiile privitoare la istoria noastră. Ele dau unitate și scop lucrării și deschid uneori

[1]) In privința aceasta diferitele părți ale carții au o valoare inegală. Este evidentă d. ex. superioritatea unor capitole mult mai bine aprofundate (cap. IX, Mişcarea pentru Unire; cap. XIV, Românii şi problema balcanica) față de generalizările largi din altele.

probleme interesante. In orice sinteză, şi cu atât mai mult în aceea a unui distins istoric strein, care aplică materialului idei bine definite, formate printr'o cunoaştere personală a împrejurărilor politice din centrul şi sud-estul european, acestea au o importanţă deosebită pentru înţelegerea operii.

Ideile fundamentale sunt expuse în parte în prefaţă: „Multe veacuri desvoltarea poporului românesc a fost întârziată şi deviată prin intervenţia vecinilor puternici dela sud, nord şi vest: s'a insistat deci asupra relaţiilor celor două Principate cu Turcii, cu Imperiul, cu Ungaria şi cu Rusia, iar în timpurile moderne asupra rolului României în Chestiunea Orientală. Mai presus de toate, problema Transilvaniei, care formează cheia unei adevărate înţelegeri a problemei româneşti în întregimea ei, a primit o atenţie deosebită; iar în acest cadru se va găsi prima relaţiune completă a istoriei triste, dar extrem de interesante, a bisericilor româneşti ortodoxe şi unite'' (p. XI). Sunt formulate aici şi lărgimea şi limitările subiectului, cari însă pot fi precizate mai bine raportându-le la istoriografia românească.

Necesitatea de a expune istoria Românilor în legătură cu aceea a vecinilor e impusă de însăşi desvoltarea noastră istorică. Este însă şi alt motiv, pe care autorul îl scoate în evidenţă numai pentru epoca veche: „Se poate vedea, că metodele necesar adoptate de un istoric pentru cercetarea originilor româneşti se deosebesc mult de acelea aplicabile istoriei mai vechi ale oricărei alte ţări din Europa, chiar Rusiei sau Ţărilor Balcanice. Avem de a face probabil cu cel mai osbcur colţ al istoriei occidentale. Chiar în sec. XIII, când în sfârşit începem să păşim pe teren mai solid, nu e nicidecum posibil să dăm o descriere clară a întemeierii Principatelor. Cetitorul îşi poate da seama de obscuritatea unică a istoriei Românilor, dacă i se reaminteşte că suntem reduşi la simple speculaţii şi conjecturi cu privire la contimporanii lui Henric III al Angliei sau Ludovic cel Sfânt al Franţei'' (p. 16). De fapt, chiar atunci când informaţiile despre Români încep să fie tot mai numeroase în izvoarele streine, lipsa izvoarelor interne suficiente pentru o reconstituire amănunţită a trecutului după criterii cuprinse în însăşi desvoltarea neamului românesc, silesc pe istoric să se sprijine, mai mult decât în istoria naţională a altor popoare, pe puncte de vedere streine[1]).

D. S.-Watson se ocupă pe larg de politica de expansiune a Ungariei sub Arpadieni şi Anjoueşti, de cucerirea turcă, mai târziu de tendinţele de expansiune ale Austriei şi Rusiei. Se pune însă problema, cum se poate face loc, în acelaşi timp în care se ţine

[1]) Ca un exemplu al punctului de vedere strein, extern, este împărţirea în perioade: anii 1241, 1524, 1714 sunt recunoscuţi ca anii de deschidere a unor noui desvoltări în viaţa naţională. Dl. S.-Watson însă consideră 1812 ca punct de plecare al epocei de „Creştere a naţionalitaţii române" şi justifică aceasta la pag. 166.

seamă de toate relațiunile streine, și vieții istorice proprii românești, ce proporție trebue dată acestui factor în raport cu ceilalți, cari determină viața unui popor. Ori, insistând asupra legăturilor noastre politice, lucrarea va omite, vrând nevrând, unele din faptele esențiale: social-economice, culturale sau religioase cu o influență hotărîtoare asupra desvoltării poporului român.

Există în cartea D-lui S.-Watson o largă înțelegere pentru țăran. Când are prilej, autorul se ocupă de soarta lui atât în Principate cât și în Transilvania și dă o deosebită importanță mișcărilor țărănești și diferitelor acte și legiuiri care îi definesc situația. Intre Constantin Mavrocordat, Vladimirescu, Cuza și Kogălniceanu stabilește o filiațiune strânsă. Pe de altă parte arată atitudinea stăpânului ungur și a boierilor din Principate și critică politica Domnilor români față de țăran.

Decăderea situației țăranului explică, după D. S.-Watson, situația slăbită a Țărilor Dunărene în zilele cuceririi turcești. Dar în cazul Țărilor Române explică însăși vicisitudinile interne, căci în fața țărănimei lipsite de importanță politică și în lipsa unei clase mijlocii, care în Apus forma un sprijin important adus puterii regale, clasei conducătoare îi „lipseau unele din calitățile esențiale unei vieți politice constructive“[1]). Aceeași atitudine critică față de vechea clasă boierească în sec. XVIII și XIX, apoi față de burghezia ce se ridică pe vremea Regelui Carol (p. 377, 385 și descrierea răscoalei din 1907), a cărui lipsă de înțelegere pentru problema țărănească o accentuează în mai multe rânduri (p. 370, 388, 481).

Cartea D-lui S.-Watson dă astfel cetitorului strein un foarte bun cadru pentru situarea și înțelegerea a două probleme: una *națională,* — aceia a tuturor ținuturilor locuite de Români și soluționată abia în 1918 — și cealaltă *socială:* problema țărănească, ambele în evoluția lor istorică.

In ce privește încadrarea istoriei Transilvaniei în istoria generală a Românilor, a fost una din preocupările principale ale istoriografiei noastre de după războiu. In „Epocile principale în Istoria Românilor“ (Cluj, 1928) Dl. prof. I. Lupaș a indicat criteriul unitar

---

[1]) D. S.-Watson formulează teoria în modul următor: „Istoricii naționali nu au desvoltat până acum o teorie clară pentru a explica pentru ce, cele doua dinastii originare, cari au subsistat aproape trei secole în imprejurari cari faceau guvernarea despotică inevitabilă ... nu au reușit totuși să întemeieze puterea regala pe baze sigure și durabile. Lipsa unor urmași vrednici în cazul unor principi atât de însemnați, cum au fost Ștefan și Mihai, a fost, cum vom vedea, un factor constitutiv de prima însemnatate și desigur izolarea geografica a celor doua state și relațiile lor deosebite cu Constantinopolul după cucerirea turcească, au avut partea lor decisivă. Dar s'ar parea deasemenea că unele din calitățile esențiale unei vieți politice constructive lipseau clasei conducatoare românești din primele veacuri în opoziție cu uimitoarea vitalitate și persistență a tipului caruia țaranul român datorește supraviețuirea prin veacuri de opresiune. Absența unei clase mijlocii autohtone a lasat, în mod natural, națiunea prea dependentă de nobilime și în aceste împrejurări, ea nu s'a dovedit a fi la înalțimea sarcinei ce i se încredințase“ (p. 31—32).

după care se poate organiza istoria celor trei provincii, iar în cadrul restrâns al unui manual de liceu tot D-sa a arătat practic, cum trebue făcută această încadrare. Prin aplicarea lui în opera D-lui S.-Watson acest principiu intră definitiv în istoriografia europeană[1]).

Problema e pusă sub forma unei alternative care a persistat până în timpul războiului mondial. Vorbind despre consecințele luptei dela Mohaci, Dl. Watson spune: „De-acum înainte aceste trei unități: Țara Românească, Moldova și Transilvania, sunt mai interdependente ca oricând și, deși neîncrederea politică și rivalitatea de rasă a făcut graniță din munții străbătuți de trecători ușor accesibile, istoria celor patru veacuri următoare avea să demonstreze că cele două state românești vor trebui atrase în orbita marelui Imperiu danubian sau, pentru a-și asigura o independență durabilă și neîndoielnică, vor trebui să-și atașeze Transilvania" (p. 56). Și autorul arată cum, timp îndelungat, prima alternativă părea să aibă mai multe posibilități de a reuși decât a doua. Creșterea ideii de Unire e urmărită însă cu atenție și se dă o excelentă relatare a rolului, pe care problema Românilor din Transilvania l-a avut în istoria diplomatică a Triplei Alianțe.

II.

Primul capitol cuprinde o expunere a originilor românești și a invaziunilor barbare. Intenția autorului e să dea o schiță sumară a faptelor cunoscute „lipsită cât se poate de afirmații controversate" pentru a discuta în ultima parte — și cea mai întinsă — a capitolului, problema continuității.

Urmând pe V. Pârvan, se arată primele infiltrațiuni romane în teritoriul locuit la origine de Sciți „Cimerieni și Geți". Momentul culminant în viața acestor popoare e domnia lui Burebista, a cărui putere era bazată pe Transilvania. Romanii au trebuit să-și asigure aceeași bază. Fără să intre în descrierea organizației romane în Dacia, autorul afirmă numai: „Colonizarea și penetrațiunea a fost mult mai treptată, mai prelungită și mai efectivă decât s'a crezut de către autorii mai vechi. O națiune nouă și transformată era deja în formație, când Imperiul a început să decadă" (p. 4). Spre mijlocul secolului III, Dacia suferea, în urma penetrațiunei barbare, o transformare asemănătoare cu aceia a Galiei. După retragerea legiunilor, D. S.-Watson crede, acceptând clasica teorie, că Românii s'au retras în munți, unde au viețuit împreună cu Slavii (p. 7); afirmă că înainte de venirea Bulgarilor „Daco-Romanii acceptaseră creștinismul în aceiași formă imperfectă și superficială ca și Scoția în zilele Sf. Wimian" (p. 7, 8) și crede că adoptarea ritului slav a avut loc încă sub Boris sau Simeon.

---

[1]) Dl Seton-Watson se ocupă de istoria Transilvaniei în patru capitole separate: (III) 1526 1690; (VII) 1690—1792; (X) 1792—1867 și (XIII) 1867 1918.

Discutând teoria continuităţii se expun, cu o remarcabilă perspicacitate, argumentele aduse de Xenopol. Nu se întrebuinţează însă lucrările următoare şi corectările aduse de cercetări mai noi. Astfel trebuia revizuită problema legăturilor cu Ohrida (p. 15).

In Cap. 2 autorul arată cucerirea Transilvaniei de către Unguri îndemnaţi de condiţiunile nesigure dela Dunărea de jos şi de pericolul invaziunilor. Despre conducătorii ducatelor slab închegate se afirmă odată că erau de sânge bulgar (p. 9), iar mai târziu se arată numai părerile contrare în această privinţă (p. 19). In timpul sec. XI şi XII cucerirea a fost consolidată şi s'a întrodus o organizare similară cu aceia din Ungaria. D. S.-Watson insistă asupra tradiţiei de toleranţă supra-naţională lăsată de regele Ştefan. Diploma dela 1224 e un moment hotărîtor pentru desvoltarea constituţională a Transilvaniei, căci atunci se pun bazele sistemului — cristalizat în 1437 — al celor trei naţiuni privilegiate (p. 21). Ni se dă aici un tablou al acestora: 1) Ungurii, organizaţi în cele şapte comitate. Se insistă asupra deosebirei sociale profunde care constă între populus şi plebs. 2) Secuii — organizaţi în scaune — cu privilegiile şi sistemul cu proprietate comună şi 3) Saşii — organizaţi în scaune şi exclusivişti în păstrarea privilegiilor câştigate. Autorul arată apoi menţiunile despre Români în diplomele dela 1222, 1224 şi 1231. In ţinuturile slab populate dela frontieră erau organizaţi în cnezate. Se dă o justă interpretare a cuvintelor „deserta et inhabitta" din documentele contimporane (p. 22).

Pentru întemeierea Principatelor interesul este să se arate factorii determinanţi mai mult decât faptele: tendinţa generală de desvoltare dela munte în spre câmpie a Statului, provocată de accentuarea dominaţiei ungare în Transilvania, consolidarea regimului feudal, colonizarea germană şi propaganda catolică. De altă parte factorul economic: drumurile comerciale din Polonia şi Transilvania. Domnia lui Basarab e sumar descrisă în comparaţie cu expunerea largă, care urmează, a politicei lui Ludovic de Anjou. Intemeierea Moldovei, din acest punct de vedere, apare un simplu incident în politica Anjoueştilor (p. 28—29).

A doua parte a capitolului e grupată în jurul figurilor lui Mircea cel Bătrân, Ion Huniade, Vlad Ţepeş şi Ştefan cel Mare ca apărători ai Europei împotriva Turcilor. Domnia paşnică a lui Alexandru cel Bun capătă puţină atenţie în cadrul expunerei politicei orientale a împăratului Sigismund.

Se arată proectele lui Albert de Habsburg şi situaţia „dezastruoasă pentru Europa danubiană", creată de moartea lui prematură, în 1439. Ion Huniade şi serviciile lui, aduse cauzei creştine, sunt descrise cu mult interes. Se arată originea lui românească. El ar fi trebuit să formeze simbolul cooperării între Români şi Unguri în loc să devină obiect de controversă istorică. Domnia lui Matei Corvinul, cu toată importanţa ei pentru istoria Ungariei, conţine „sământa decadenţei" ; se critică indiferenţa lui faţă cu aservirea ţăranului. Despre Vlad Ţepeş o pagină şi jumătate, deşi autorul

crede, că fără groaza numelui său, n'ar avea nici un titlu de glorie (p. 41).

Capitolul III (1504—1714). Căderea Ungariei sub Turci în 1526 formează un moment hotărîtor și pentru Istoria Românilor. Autorul insistă asupra faptului că slăbirea puterii de resistență a Ungariei se datorește situației țăranilor în basinul Dunării. Revolta lui Doja arată gradul de nemulțumire. Nunțiul papal la 1523 raportează papei Clement că, — dacă sultanul le-ar da libertate, — revolta țăranilor ar fi mai cumplită ca în 1514. Independența Transilvaniei a adus cu sine apropierea celor trei Principate.

Petru Rareș e pentru Dl. S.-Watson una din cele mai curioase figuri ale istoriei românești. Caracterul său instabil e aproape unic în secolul al XVI-lea chiar. Domnii următori sunt amintiți sumar și se dă în schimb o descriere a decadenței politice a vremii. Autorul arată mijloacele prin care se câștigă tronul și sfârșitul unora dintre Domni, iar concluzia e următoarea: „Trebue recunoscut că vechile dinastii românești au fost, cu rare excepții individuale, cu totul nevrednice de sarcina lor națională și în crepusculul dintre vasalitate și desăvârșita aservire nu s'a ridicat nici un urmaș capabil" (p. 61). E adevărat, adaogă totuși autorul, că nu erau singuri de vină: odată cucerită Ungaria, Țările Române nu-și mai puteau menține situația.

III.

Mihai Viteazul reprezintă la sfârșitul secolului un „episod scurt, dar remarcabil". Dela început autorul ține însă să disocieze legendarul de istoric în figura eroului. El s'ar fi identificat mai mult cu clasa boierilor decât cu ce s'ar putea numi o mișcare națională. Crede și acum în teoria că Mihai a fost „direct responsabil pentru o deteriorare însemnată a situației țăranului în Țara Românească". In Transilvania s'a aruncat în brațele nobilimei maghiare pentru a oprima pe țăranul român. Forța sa era sprijinită pe o nouă clasă de boieri de țară, cari înlocuiră pe marii boieri și erau, mai presus de orice, interesați să-și întindă puterea pe socoteala țăranilor (p. 62). Diplomația lui Mihai este plină de trădări, dar nu este mai imorală decât aceea din Europa contemporană.

In Transilvania avea de ales între două politici: maghiară sau românească. „Date fiind împrejurările și condițiunile sociale în Estul Europei în acel timp, Mihai a făcut o alegere pe care noi, având înaintea ochilor culminarea dramei românești în timpurile moderne, o putem considera greșită, dar care era singura imaginabilă într'o asemenea situație... El n'ar fi putut câștiga încrederea masselor românești din Transilvania, fără să piardă încrederea boierilor de-acasă. Calea sa era deci lămurită" (p. 68). După ce arată principalele momente ale cuceririi lui Mihai și moartea lui, autorul caută să explice formarea „legendei" și influența ei asupra ideii de unitate națională.

După Mihai alte două fapte esențiale în evoluție istorică a principatelor sunt: decadența sub suzeranitatea turcească și aser-

virea completă a țăranului liber. Domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupul formează o epocă de refacere trecătoare. In cele două pagini consacrate domniilor lor, se arată luptele între cei doi voevozi și legăturile externe ale lui Vasile Lupul. Matei e comparat cu Ștefan cel Mare: a avut o politică de pace și n'a fost vina lui dacă a fost mereu întrerupt în sarcina ce-o avea de-a gospodări avuțiile Țării Românești" (p. 74—76).

Epoca dela 1634 1711 e aceea a influenței grecești și a penetrației fanariote. Se arată ridicarea principalelor familii și rezultatul introducerii culturii grecești în Principate. Din punct de vedere extern, autorul descrie pe larg rivalitatea triunghiulară turco-polono-rusă, ofensiva împotriva Vienei și contra-ofensiva creștină dela sfârșitul secolului XVII. In acest cadru se descrie politica lui Brâncoveanu și Cantemir față de marile puteri.

Cap. IV. Transilvania ca Principat independent:

Uniunea dela 1437 și răscoala lui Doja este cheia pentru înțelegerea problemei transilvane și a relațiilor dintre Români și Unguri. Autorul arată situația constituțională a Transilvaniei independente și schimbările sociale produse: întărirea feudalității maghiare, decăderea privilegiilor secuiești. Se arată apoi etapele întroducerii Reformei în Ardeal. Recunoaștерea celor 4 religiuni recepte a însemnat o politică de toleranță religioasă mai avansată chiar decât cea din vestul Europei. Excluderea bisericii ortodoxe era însă „o lipsă fatală, care vicia întreg sistemul" (p. 100). Distanța care despărțea pe Români, ca rasă și situație socială de privilegiații noului regim, a împiedecat — susține autorul cu dreptate — progresul protestantismului în mijlocul lor. Situația lor era comparabilă cu aceea a catolicilor irlandezi pe vremea reginei Elisabeta (p. 111). Autorul e însă nedrept, când arată că singura faptă practică a lui Mihai pentru Românii din Transilvania a fost să ridice o mănăstire la Alba-Iulia. Dacă aceasta a fost ce-a rămas de pe urma lui, — ceeace dovedește o vechime anterioară domniei lui Mihai, în timpul acestei domnii el a luat măsuri, cum a arătat D. prof. I. Lupaș pentru îmbunătățirea situației preoților și țăranilor români.

Intre 1606 și 1658 independența Transilvaniei este o realitate incontestabilă. In câteva pagini, autorul expune politica protestantă a lui Gavril Bethlen. Se arată concepțiile lui de toleranță religioasă și înțelegere a situației europene. Urmează apoi politica de alianțe a Racoțeștilor și încercările ultime ale lui Tököli de a resista înaintării Habsburgilor. Despre Români se vorbește mai ales în două rânduri. In legătură cu încercările de calvinizare din secolul XVI — se arată numirea lui George de Sângiorz (D. S.-Watson îi spune „George de Szent György" și mai departe „la moartea lui Szent György") (p. 112) și a lui Pavel din Turdaș, iar mai târziu cu încercările Racoțeștilor sub Ilie Jorest și Simeon Ștefan. Se arată destinul tragic al lui Sava Brancovici. Printre împrejurările cari au îndemnat la unirea cu Roma, autorul vede și dorința de a scăpa de jurisdicția calvină, — pe lângă avantagiile economice ce se câștigau.

Cap. V şi VI se ocupă de regimul fanariot. O relaţiune strict cronologică fiind lipsită de interes, se dă un tablou general al situaţiei Principatelor în secolul al XVIII-lea. Se arată poziţia preca ră a Domnului dela numire până la destituire, relaţiile lui cu boierii, sistemul de exploatare a ţăranului şi consecinţele economice. Izvoarele sunt mai ales descrierile călătorilor occidentali şi ale consulilor: Carra, Hauterive, Rajčevici, Wilkinson, etc. Soarta Ţărilor Române e „un exemplu clasic" al efectelor unei rele administraţii sub o dominaţie în plin declin. Organizează apoi istoria acestui secol în jurul războaielor austro-ruso-turceşti, tratând avantagiile şi defectele administraţiei austriace în Oltenia. S'au întrodus multe îmbunătăţiri, însă din cauza mijloacelor aspre întrebuinţate s'au trezit multe nemulţumiri (p. 138). D. S.-Watson înclină, se pare, a crede că „extensiunea stăpânirii austriace în cele două Principate ar fi înlăturat multe rele în sud-estul Europei şi ar fi promovat o evoluţie naţională sănătoasă în cadrul unui stat supra-naţional" (p. 135). In mod deosebit se ocupă autorul cu reformele lui Constantin Mavrocordat. In general se urmăreşte rolul celor două Principate în complexele relaţiuni internaţionale ale Chestiunei Orientale, pierderea Bucovinei şi Basarabiei, încheind cu tratatul dela Bucureşti 1812. La pagina 166 168 reproduce un fragment dintr'un raport englez inedit, însă fără să indice şi data.

Cap. VII. Transilvania sub dominaţia Habsburgilor. Ca şi în cap. II, se începe printr'o caracterizare a situaţiei constituţionale a Transilvaniei în acest timp. Cu toate aparenţele contrare, puterea reală era exercitată dela Viena. Se arată tendinţa Curţii, de a nesocoti privilegiile celor trei naţiuni şi a câştiga prin catolicizare massele româneşti. Autorul — având la dispoziţie Istoria lui Friedrich Teutsch — insistă în deosebi asupra situaţiei Saşilor şi întărirea poziţiei lor mulţumită lui Bruckenthal. După moartea lui Iosif II s'a restabilit situaţia constituţională anterioară. Războaiele napoleoniene au absorbit apoi energiile Imperiului, perpetuând până la 1848 regimul feudal, atins doar la suprafaţă de inovaţiile biurocratice.

Autorul cercetează apoi situaţia Românilor: Unirea cu Roma a avut la început consecinţe triste nu numai pentru ortodoxie, dar şi pentru noua biserică. Ioan Inocenţiu Micu a adus însă o desvoltare neaştpetată. Dl. Watson îi evocă figura în câteva pagini şi după Bunea vede în activitatea lui germenii mişcării politice, religioase, culturale şi sociale de mai târziu. Dintre apărătorii Ortodoxiei sunt amintiţi Visarion Sarai şi Sofronie, dar autorul pierde prilejul unic de a pătrunde în mişcarea populară a masselor ardeleneşti, pe care astăzi o cunoaştem atât de bine din lucrările D-lui Dragomir. In a 2-a jumătate a secolului problema socială câştigă preponderenţa şi izbucneşte violent în revoluţia dela 1784. Despre Iosif II, care a lucrat cu mijloace „arbitrare, deşi idealiste şi bine intenţionate", autorul crede că, având alt succesor, ar fi aşezat Austria în fruntea progresului european (p. 188). Mişcarea dela 1791 e pornită de sus. Ea a adus o nouă tactică în lupta naţională.

„Ar fi fost poate mai înţelept să se pună accentul pe tendinţele umanitare ale veacului, necesitatea reformelor şi dreptul tuturor de a se împărtăşi din ele. Insă în atmosfera apăsătoare de atunci, dreptul istoric era singurul care ar fi putut cântări înaintea Statelor" (p. 189).

IV.

Interesul principal al operii D-lui S.-Watson îl formează, sub toate aspectele, istoria sec. XIX şi XX. Perioada e împărţită în patru capitole: 1812—1848, Creşterea naţionalităţii române; 1848—1859, Mişcarea pentru Unitate; [1859—1881] dela Unitate la Independenţă; [1881—1914] Domnia Regelui Carol. Faptele fiind cunoscute, ne interesează îndeosebi interpretarea şi preferinţele autorului.

D. S.-Watson arată premisele greşite ale revoluţiei greceşti în Principate: „Sunt, mai ales în Balcani, multe cazuri de mişcări naţionale cari au trecut aproape neobservate — dispreţuite sau ignorate până în preajma exploziei definitive, dar nu există alt exemplu în care conducătorii unei mişcări naţionale să-şi fi înţeles atât de greşit propria lor problemă, încât să se adauge din primul moment unui popor strein nu numai prin sânge, dar indiferent şi chiar duşman scopurilor şi chiar planurilor lor". Mişcarea lui Tudor pornită împotriva boierilor — deci eminamente socială — s'a văzut silită la un compromis, pentru a nu ridica întreaga autoritate împotriva ei. Boierii cari l-au recunoscut pe Tudor, au transformat mişcarea într'un protest împotriva dominaţiei streine. Făcând un scurt bilanţ al executărilor pentru trădare şi al rezultatelor nefaste pentru Turci ale diplomaţiei fanariote, autorul se întreabă cum Turcii au avut atâta încredere în ei.

Se arată politica lui Nicolae I şi instituirea protectoratului rusesc. Administraţia lui Kisselef însemnează o nouă epocă în istoria Românilor. Este prima transiţie dela haos şi decadenţă la primele elemente de guvernare corectă şi ordonată (p. 207). Dar, cu tot progresul faţă de trecut, Adunarea era „o castă extrem de îngustă care considera numai interesele sale de clasă şi a umplut următorii treizeci de ani cu certurile sale meschine" (p.208). Regimul agrar consfinţea — spre marea nemulţumire a lui Kisselef însuşi, — numai interesele boiereşti. Totuşi regimul tratatului dela Adrianopol „a ridicat nivelul de civilizaţie şi a inaugurat o nouă epocă de securitate şi prosperitate" (p. 211).

Pentru începuturile mişcării naţionale sunt citate câteva rapoarte engleze inedite. La 1820 Mihai Sturza susţinea ideea unirei sub Domn strein, iar cinci ani mai târziu consulul englez Colquhonn spunea că aceasta este *dorinţa intregului popor*"... (p. 213, 215, nota). Domnia lui Sturza în Moldova, unde a întrodus idei de guvernare moderne, e foarte favorabil descrisă. Ultimile pagini ale capitolului se ocupă de influenţa franceză în Principate.

(VIII). Mişcarea dela 1848 a eşuat din cauza lipsei de conducători cu experienţă şi a indiferenţei masselor. In Muntenia nu s'a

găsit un al doilea Vladimirescu. Numai în Transilvania ideile de naţionalitate şi libertate au prins în mijlocul ţăranilor rădăcini puternice.

In mijlocul evenimentelor cari au dus la războiul Crimeii şi la diplomaţia complicată a acestui război, autorul îşi propune să urmărească problema românească. Ea a avut un rol *decisiv*, care nu a reţinut îndeajuns atenţia istoricilor occidentali (p. 234). Paginile (235 236) în cari autorul explică politica Austriei determinată de atitudinea ei faţă de Principate, justifică pe deplin afirmaţia. Trei pagini (238 240) sunt consacrate activităţii refugiaţilor români în Franţa. Mai logic decât liberalii englezi, Napoleon III vroia să aplice principiul naţionalităţilor nu numai Italiei, ci şi în Europa estică. De altfel critică aspru politica engleză faţă de Ţările Române. „Obstacolul principal, acum şi mai târziu, era punctul de vedere turcofil al bărbaţilor de stat şi al opiniei publice engleze, de o îngustime oarbă în faţa faptelor şi argumentelor şi bazat pe un amestec de iluzii sentimentale şi de procete comerciale"[1]). (p 241).

Tratatul dela Paris a dat numai jumătăţi de soluţii însă — recunoscând principiul auto-determinării, — însemnează un nou punct de plecare. Conflictul intereselor franceze şi engleze în tot timpul mişcării pentru unire e descris amănunţit, responsabilitatea lui Stratford, ambasadorul englez e afirmată fără rezerve. Singur Gladstone a avut o justă înţelegere pentru problema românească (p. 258). Izolarea Angliei prin întrevederea dela Stuttgart între Napoleon III şi Alexandru, apoi îndepărtarea lui Stratford la începutul anului 1858 au produs o conjunctură mai favorabilă Unirei. *Noul stat românesc n'a fost însă adus la viaţă de marile puteri.*

Cap. X. Transilvania dela 1792 până la 1867. Dela sfârşitul sec. XVIII până la mijlocul sec. XIX, Transilvania trăieşte o viaţă îngustă provincială. Pentru poporul românesc însă, însemnează epoca fecundă a şcolii latiniste. Se arată operile principale şi influenţa lor. După 1835 începe agitaţia naţionalistă în parlamentul

---

[1]) Dl. S.-Watson justifica importanţa pe care o da atitudinei engleze în felul urmator: „S'a accentuat în deosebi atitudinea oficiala britanică în întreaga această chestiune, din două motive. In primul rând problema românească a pus în pericol alianţa dintre Anglia şi Franţa încheiata numai de curând prin tovărăşia de arme şi ar fi putut împinge întreagă Europa la război. In al doilea rând se poate susţine ca o datorie morala din partea istoricului sa se aşeze în adevarata lor perspectivă evenimente, peste cari timp de doua generaţii s'a trecut — pe nedrept — la suprafaţă şi cari ilustreaza perspectiva nejustă şi inegala a opiniei britanice faţă de problema orientală şi mai ales faţă de Serbia şi România, la mijlocul secolului trecut. Liberalismul britanic, care a avut o parte atât de însemnată în eliberarea Italiei, era obsedat, îndată ce trecea Adriatica, de consideraţii meschine privitoare la integritatea teritorială turceasca şi la comerţul englez în Orient, lăsând toate popoarele creştine din Orientul apropiat sorţii lor" (p. 250). In legatură cu aceasta se critică în notă opera lui S. Lane—Poole, Life of Lord Stratford, carte fundamentala pentru cunoaşterea rolului ambasadorului englez la Constantinopol în criza orientală, dar care trece cu vederea rolul lui în chestiunea Principatelor.

unguresc. Autorul arată atitudinea lui Kossuth, a lui Wesselényi și cunoscutele afirmații ale lui Ștefan Ludwig Roth privitoare la limba comună din Transilvania (276—277). Revoluția dela 1848 a dat problemei o deosebită amploare.

Se insistă asupra încercărilor de conciliațiune ale lui Șaguna după audiența la Ferdinand și asupra apelului lui Wesselényi. Fanatismul lui Kossuth a împiedecat posibilitatea oricărei reconcilieri. Purtarea lui față de Croați, Sârbi, Slovaci și Români a avut consecințele prevăzute de Széchenyi.

Se arată încercările de împăcare ale lui Bălcescu (p. 290) și concesiile din ultimul moment susținute de Szemere (p. 291).

Orice înțelegere era dela început imposibilă din cauza lui Kossuth, a cărui figură autorul o pune în altă lumină, decât aceea creată de propaganda lui în Anglia și rămasă în istoriografia engleză până astăzi.

Noul regim al lui Bach n'a adus rezultatele așteptate de Români și scurta experiență a lui Schmerling a fost întreruptă înainte de a putea da roade. Autorul însemnează însă „două evenimente de mare importanță în istoria socială a Românilor'': întemeierea Asociațiunei și a Mitropoliei ortodoxe. Adevăratul sens al dualismului a fost înțelegerea făcută de două rase: Germani și Maghiari de a-și împărți, în interesul exclusiv, puterea în Monarhie (p.300).

In Cap. XI XII. se arată poziția internațională a lui Cuza și consolidarea ei, cu sprijinul lui Napoleon III. El se gândea chiar la un amestec în Ungaria, cum dovedește tratatul secret cu Klapka. Era vorba de o înțelegere între Sârbi, Români și Unguri cu scopul ultim într'o confederație dunăreană. In interior situația era mai grea. Consulului englez se plângea că „trebue să aleagă între trădători și proști'' (p. 305). Se analizează reformele lui Cuza.

Pentru domnia Regelui Carol se arată alternativ politica externă și internă în faze mai restrânse și reacțiunile între cele două.

Constituția dela 1866 dovedește realismul, puterea de inițiativă și priceperea cu care bărbații de stat români au compensat lipsa lor de tradiții și experiență parlamentară. Realismul lui I. Brătianu, concepțiile lui esențial burgheze au găsit în noul domnitor afinități puternice (p. 324). Autorul examinează diferențele guvernării liberale și conservatoare și caută să le dea o apreciere imparțială. Intre cele două partide, țărănimea era politicește amorfă și indiferentă (p. 330).

Participarea României în războiul dela 1877—78 e descrisă sub aspectul ei diplomatic. In ce privește pierderea sudului Basarabiei, situația noastră era asemănătoare cu aceea a Italiei în 1860. I. Brătianu și chiar Principele trăiau în iluzia că — în ultimul moment un conflict între Rusia și Anglia va schimba situația, cu toate că știau că prin înțelegerile diplomatice, marile puteri acceptaseră sacrificarea intereselor românești (p. 340).

I. Brătianu urmărea ridicarea rapidă a unei clase de mijloc, naționalistă ca sentiment, capabilă să resiste concurenței Evreilor

şi să asigure preponderenţa economică a ţării faţă de statele mai primitive din Balcani (p. 355 şi p. 359). El a fost creatorul, după Regele Carol, al României moderne, însă cu o concepţie prea materialistă. Incurajând politica celor două partide de guvernământ, Regele a susţinut în mod inevitabil tendinţele oligarhice şi a permis ridicarea unei burghezii dornice să împărţească cu vechea clasă boierească, supusă şi aplecată spre câştig material. Ascendenţa lui Brătianu asupra Regelui a fost întărită prin înţelegerea asupra problemelor de politică externă (p. 359).

Politica internă dela 1883 e urmărită mai ales după colecţiile de documente oficiale germane şi austriace. Incă din 1883 Bismarck căuta să tempereze zelul anti-rusesc al lui Brătianu. El era sigur de alianţa cu Românii numai cât timp va trăi Regele Carol (p. 362). In cercurile Alianţei situaţia Regelui era considerată foarte nesigură în 1888 (p. 376). Dificultăţile înoirii tratatului în 1892 sunt descrise pe larg.

Anii nouăzeci aduc problema Românilor din Transilvania în discuţia internaţională. Unul dintre primii preocupaţi de problemă a fost Caprivi (p. 373). Sturza s'a folosit de ea pentru politica de partid. Dar până în 1912 majoritatea Românilor nu se aştepta la realizarea Unirei în generaţia lor (p. 379). In 1901 Take Ionescu considera pe Români ca un „element de compensaţie la momentul oportun" (p. 384).

V.

Cap. XIII. Transilvania în timpul dualismului.

In faţa împrejurărilor politice nefavorabile, mitropolitul Şaguna se concentrează tot mai mult asupra organizării bisericeşti. Despre Statutul Organic: „Această nouă constituţie merită o mai mare atenţie ca până acum, nu numai pentrucă s'a dovedit adevărata cetate a naţionalităţii române în următoarea jumătate de veac, dar pentrucă e un experiment aproape unic de guvernare eclesiastică, unind într'o proporţie remarcabilă sistemul episcopal şi presbiterian şi asigurând o importanţă neobicinuită elementului laic şi principiului alegerii democratic" (p. 392). Autorul însă crede că, „fără îndoială" conducătorii ortodocşi au învăţat dela calvini metodele de guvernare democrată (p. 393). Caracterizarea lui Şaguna e remarcabilă: „... El face parte într'adevăr din acea categorie de clerici medievali, cari se ridicau de-asupra mediocrităţii şi ignoranţei epocei lor şi serviciile lui aduse cauzei româneşti nu sunt mai puţin însemnate decât acelea ale marelui său contimporan Episcopul Strossmeyer, pentru cultura şi unitatea iugoslavă".

Dintre legile aduse de regimul compromisului dualist se examinează legea naţionalităţilor — se arată articol cu articol cum s'a evadat aplicarea ei — legile electorale şi cele de învăţământ; apoi politica de maghiarizare a lui Coloman Tisza, a lui Bánffy şi Ştefan Tisza. Pasivitatea Românilor şi Slovacilor a avut un efect demoralizator asupra generaţiei de intelectuali cari se ridicau (p. 402). Sunt expuse apoi împrejurările şi ideile mişcării Memorandului.

După 1906 se stabileşte o legătură între conducătorii români şi slovaci şi Arhiducele Francisc Ferdinand. „Die Vereinigten Staaten von Gross-Oesterreich“ a lui Aurel Popovici apare simultan cu „Grundlagen und Entwicklungsziele der oesterreichisch-ungarischen Monarchie“ de Karl Renner (sub pseudoninul Rudolf Springer) viitorul cancelar socialist al Austriei. Ultima, — care în urma unei critici aprofundate a desvoltărei constituţionale în Austria şi Ungaria, a prevăzut că o cădere a monarhiei va aduce inevitabil o desmembrare a Ungariei, — era mai profundă, însă venind dela un socialist, a avut mai puţin efect asupra moştenitorului tronului decât cartea lui Popovici (p. 426). La p. 427 câteva afirmaţii încă nepublicate ale lui Franz Ferdinand. Contele Tisza dorea sincer să ajungă la o înţelegere cu Românii, însă posibilitatea a fost viciată de concepţiile lui feudale şi arogante (p. 430). Pentru opinia românească din Transilvania până în 1914 ideea unităţii daco-române nu era considerată ca o posibilitate politică apropiată (p. 431) Nici în Regat — cum am văzut (p. 379) —, nu era altfel, însă mentalitatea unei părţi dintre intelectualii de-acolo se reflectă în cuvintele spuse de Take Ionescu autorului în 1909: „Dacă aş crede că maghiarizarea ar reuşi, m'aş retrage cu totul din viaţa politică, căci în cazul acela n'am merita să continuăm a exista nici noi aici în Regat. Nu am avea nici un viitor“. (p. 380).

Ultimile patru capitole (XIV—XVII) se ocupă de România în timpul războaielor balcanice şi a războiului mondial şi formează, poate, cele mai bune pagini ale cărţii. Aici cunoaşterea împrejurărilor istorice recente ale Europei Centrale şi rolul pe care l-a avut în timpul conferinţei de pace, îi servesc autorului admirabil. Avem astfel o expunere clară şi de-o incontestabilă autoritate — pe baza materialului publicat până acum — a faptelor cari au dus la intrarea României în războiu şi la realizarea unităţii naţionale.

Capitolul „Bucovina şi Basarabia sub dominaţie streină“ adăugat într'un apendice, ar fi trebuit încorporat în textul cărţii. La sfârşit se dă o bibliografie de opere streine şi câteva româneşti privitoare la istoria Românilor.

Se poate vedea şi din aceste însemnări spiritul deschis, cu care D. S. Watson a înţeles să se apropie de istoria Românilor. Cartea are excelente calităţi de stil şi nu trebue să se uite că volumul, cu toate cele aproape şase sute de pagini, nu este destinat specialiştilor.

Rămâne însă în toată opera o lipsă de consecvenţă în ce priveşte citarea numirilor de localităţi din Transilvania; Braşovul este Kronstadt la pag. 107, 171, 172, etc., însă Braşov la pag. 136, 127, 382). Şerban Cantacuzino avea să se adăpostească la Hermanstadt (p. 88), Nicolae Mavrocordat... la Braşov (p .136), Mihai s'a luptat la Schellenberg lângă Hermanstadt, la Goroszlo, dar şi la Mirislau (!) (p. 69, 70). Uneori se caută a se arăta prin nume caracterul etnic al localităţii, alte ori — în cazul Clujului de pildă, se ţine seamă, dacă se referă la un fapt de istorie românească, ungurească sau

săsească dar adeseori alegerea e arbitrară: astfel (pag. 55) se scrie: „Ciceu (Csicsó) şi Cetatea de Baltă (Küküllővár)... minele dela Rodna, Bistritz; — însă pag. 56 numai Csicsó, Küküllő, Bálványos şi Bistritz. Descriind mişcarea dela 1848—9 se vorbeşte numai despre Zalatna, Kőrösbánya (Baia de Criş), Nagy Enyed, Abrudbánya (p. 291) (vezi totuşi Abrud p. 292) însă rar Blaj, Gherla, Lugoj. Problema numirilor de localităţi din Transilvania merită de sigur o atenţie mai mare. Se dă o falsă impresie cetitorului nefamiliarizat cu situaţia din Transilvania, iar pentru noi, Românii, obicinuiţi să ne vedem istoria eliberată în sfârşit de caracterul rebarbativ al numirilor oficiale ungureşti, aceste pagini apar învechite şi, în cazul D-lui S. Watson, inexplicabile. Spunem aceasta fiind convinşi, că într'o viitoare ediţie, se vor putea înlătura defecte cari, pe nedrept, scad valoarea unei opere cu atâtea alte calităţi reale.

O. PODEA.

Marcel Emmerit: *Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'Union.* Bucureşti, 1931. Inst. de Arte Grafice. E. Marvan.

Marcel Emmerit caută să desprindă din epoca frământată a unirii figura consulului ieşean Victor Place, să-i reliefeze personalitatea şi să-i fixeze rolul şi contribuţiunea la acest mare act al istoriei noastre naţionale. „Operă de istorie nu de panegirist" — mărturiseşte autorul chiar în prefaţa cărţii sale, — aceasta este preocuparea sa permanentă. Pentru perioada anterioară anului 1859 D-l Emmerit, a consultat între altele „Acte şi Documente relative la istoria Renaşterei României", iar în chestiunile agrare, Radu Rosetti: Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească. Pentru perioada posterioară anului 1859. a fost nevoit să facă apel la manuscrise inedite, deoarece documente imprimate lipseau. A profitat mult de amabilitatea D-lui Henri Place, fiul lui V. Place, care i-a pus la dispoziţie arhiva particulară a fostului consul ieşean. Alte surse au fost rapoartele lui V. Place găsite în Arhivele Ministerului de Externe din Paris şi documentele lui Cuza dăruite Academiei Române în anul 1928.

Ajutat de aceste isvoare, D-l Emmerit a vroit să arate ceeace România unită şi Franţa datoresc cestui om.

In Victor Place autorul vede un om menit să trăiască în epocă de mari frământări sociale. Nu şi-l imaginează însă trecând în primul plan al oratorilor populari, ci mai de grabă un organizator entusiast. Dar epoca trăită de Place în Franţa nu i-a reservat decât o viaţă politică calmă. Deaceea a căutat să se identifice cu pasiunile ţărilor, pe unde îl purta cariera sa consulară rapidă şi foarte strălucită. Caracterul lui pasionat, activitatea sa ordonată şi puterea lui de organizare îi impuneau acest lucru. Se simţea născut

pentru acţiuni mari. A dovedit acest lucru înainte de a veni consul la Iaşi, în San-Domingo, unde pasiuni politice sfâşiau cele 2 Republici cu o existenţă instabilă şi neclarificată definitiv. Efortul lui V. Place pentru anexarea San-Domingo-ului la Franţa, rămâne totuşi fără urmare.

Consul în Siria (Mossoul) se pasionează pentru archeologie. Continuă săpăturile întrerupte dela Khorsebad şi publică 2 volume în folio despre Ninive şi Asiria.

Acest om pasionat pentru tot ceeace putea prezenta interes în jurul său, identificat cu presiunile ţărilor pe cari le-a colindat, soseşte în ziua de 12/IX 1855 la Iaşi. Sebastopolul căzuse în ajun. Colonia franceză adunată la Te-Deum în biserica catolică din Iaşi serbătorea victoria. Românii mai ales erau plini de speranţe. Vedeau emanciparea lor sprijinită de Napoleon III. Nimic mai indicat decât un om cu sufletul şi personalitatea lui V. Place, în asemenea momente pentru consulatul francez dela Iaşi. Place era omul născut să acţioneze în momente de cumpănă şi determinante în viaţa unui popor. Se pune repede la curent cu situaţia din Moldova. Vede cu foarte mare plăcere, că rolul de consul al Franţei la Iaşi va lua proporţii mai mari decât cele obişnuit acordate unei asemenea funcţiuni.

Dar după o lună e reclamat brusc la Paris, ca să fie retrimis după opt luni din nou la Iaşi.

De data aceasta primeşte instrucţiuni precise dela Walewski, ministrul afacerilor străine, în ceeace priveşte atitudinea pe care va trebui s'o ia faţă de tendinţele de unire ale Moldovenilor.

Este autorizat să se pronunţe pe faţă în favoarea unirii cu condiţiunea ca populaţia să exprime categoric această dorinţă. I s'a recomandat prudenţă şi o pasivitate uneori necesară politicei franceze.

Acestea erau lucruri foarte greu de îndeplinit pentru un om cu caracterul lui V. Place. El pune toată priceperea, dar mai ales toată inima lui pasionată în această mişcare. A fost un consilier şi un ghid al Moldovenilor în momente grele pentru ei. A ştiut să tempereze exageraţiunile şi să le inspire o prudenţă susceptibilă de a le conserva simpatia şi încrederea Marilor Puteri, dându-şi seama de importanţa acestui lucru. E plin de entusiasm şi activitatea lui se simte peste tot. Inspiră manifeste, la cererea lui scrie Alexandri „Hora Unirii", inspiră articole pentru „Steaua Dunării". Are o deosebită pricepere a situaţiei. Organizează, ia contact cu organele bisericeşti şi administrative. Este neobosit, prea zelos poate, ceeace face pe Walewski să-l dojenească pentru prea marele interes arătat unioniştilor, interes care ar fi pus politica franceză de atunci în situaţie dificilă.

Victor Place a suferit profund tot timpul carierii sale de acest rol „numai de informator" ce i se cerea de către centru.

Firea lui însă, nu l-a lăsat să fie numai un fidel servitor al Franţei. Pe lângă interesele ei, s'a pasionat de preocupările locului

unde se afla, având dorința de a organiza și un mare orgoliu de a conduce.

Situația unioniștilor se schimbă prin instituirea lui Tudoriță Balș la caimacamie. Place manifestă indignare în special contra Austriacilor care-l susțineau pe Balș și propune chiar destituirea caimacamului și înlocuirea lui cu 3 membri. Consultat asupra celor 3 membri răspunsul lui este următorul: „Basilica Sturdza et Couza excellents, Costino Catargi détestable". Simpatia pentru viitorul Domn se poate ghici sinceră din aceste rânduri.

Tot V. Place este omul care vede cu plăcere șansele pe cari Vogoride le-ar fi putut avea pentru caimacamia rămasă liberă prin moartea lui Th. Balș. Lui Place, Vogoride i se părea cel mai indicat, fiindcă jurământul făcut de viitorul caimacam Franței era dătător de mari speranțe. El spunea: „In acest caz (dacă va fi ales caimacam) mă angajez în modul cel mai formal de a nu face nimic ce ar putea împiedeca fie în alegeri, fie la Divan, libera expresiune a dorințelor populației". In ciuda acestor promisiuni, Vogoride fu din primele momente omul sultanului. Consulul austriac Gödel devine consilierul lui.

In plus, V. Place este redus doar la rol de informator. „Rolul D-Voastră, repet, trebue pentru moment să se mărginească a observa cu grije ceeace se întâmplă împrejurul D-Voastră, și de a continua să transmiteți comisarului Impăratului (Talleyrand-Périgord) și departamentului meu, cu aceeași exactitudine, rezultatul observațiunilor D-Voastră". (Walewski à Place. Paris, 9 Iunie 1857. A. D. IV, 763—764).

Această prudență i se cerea și în interesul politicei Franței, dar mai ales pentru a nu limita astfel atribuțiunile lui Talleyrand-Périgord, reprezentantul Franței în comisiunea internațională din București.

Vogoride continuă campania rușinoasă contra unioniștilor, reușind să falșifice dorința poporului. Talleyrand-Périgord scrie lui Walewski: „Corespondența lui V. Place îmi desena sub culori așa de sumbre oamenii și lucrurile acestei țări și mă întrebam adeseori, dacă causticitatea spiritului său nu strică imparțialității judecății sale. După 15 zile de anchetă și de minuțios examen, de informațiuni luate în toate rangurile societății, după ce am văzut, auzit și pipăit, eu îi fac amendă onorabilă și-l laud de o indulgență, pe care eu n'ași putea-o imita".

Scandalul a continuat până ce Poarta sub presiunea Franței, Sardiniei, Rusiei, a cerut noi alegeri. Succesul unioniștilor este cunoscut. V. Place este în plină activitate. Marcel Emmerit scrie în volumul său (p. 66): „Dacă Divanul Moldovei și-a îndeplinit sarcina cu mai multă seriozitate, regularitate și tact, acest lucru se datorește vice-președintelui Negri și binefăcătoarei influențe a lui Place". Se ocupă de tot: rapoartele către Comisiunea Internațională, ordinea de zi a ședințelor Divanului, etc. Dorea unirea la care lua o așa de intensă parte.

Dar conferința dela Paris n'a dat celor 2 Principate decât o situație bizară: „2 scoici fixate în aceeași stâncă" zice M. Emmerit.

Nu se știe sigur, dacă V. Place a lucrat exclusiv pentru alegerea lui Cuza, fiindcă el recomandă guvernului său ca cei mai indicați pe Grigorie Sturdza și Mavrogheni. Marcel Emmerit crede că aceste recomandațiuni sunt făcute tocmai cu scopul de a ascunde bunele relațiuni ce-l legau de viitorul Domn.

Când Place raportează alegerea lui Cuza, o face cu simplitate, ca și cum n'ar fi fost informat de alegere decât prin ședința oficială, unde au fost chemați toți consulii. Afirmă că nimeni nu se gândea la Cuza, dar continuă spunând că „această alegere, pentru care nu s'a cheltuit nici un ducat, este triumful complet al ideilor unioniste și liberale contra vechiului sistem de corupție, care și-a terminat epoca sa". (Pl. à W. Iași. 18 Ian. 1859. A. D. IX, p. 231—232).

Place este fericit de alegerea lui Cuza ca de un triumf al politicei franceze, dar care prezentând aspectul spontaneității, nu va putea aduce acuzații de către celelalte puteri agenților francezi.

Damé în „Histoire de la Roumanie contemporaine" p. 112, afirmă că C. Negri s'ar fi dus la București și a lăsat să circule svonul că V. Place sfătuește alegerea lui Cuza și de către Munteni, angajându-se de a aranja el lucrurile. Deciziunea conferinței fiind în acest fel interpretată, uniunea personală ar fi realizată.

Acest lucru este foarte posibil din partea lui V. Place. Dorea mult unirea și sufletește era cel mai unionist dintre unioniști. Scrie lui Walewski în 10 Febr. cu un entusiasm uimitor: „Este un spectacol care mișcă pe cei mai insensibili, acela al unui popor salutând prin astfel de aclamațiuni actul regenerării sale".

Place devine consilierul și colaboratorul intim al lui Cuza. Domnitorul insistă să colaboreze prin sfaturile sale chiar la compoziția cabinetului său, lucru pe care V. Place și-l declină, lăsând să se înțeleagă că în ceeace privește amestecul direct în conducerea țării înțelege să se țină în rezervă, dar că ar vedea cu mare plăcere organizându-se această țară după modelul și în spiritul Franței. Place pune multă perseverență și forță în realizarea proectului său de organizare a Principatelor Unite. Doar că această problemă nu putea fi rezolvată înainte de a se fi pronunțat Puterile în chestiunea Unirii Principatelor. Intre timp Place e mai mult decât adevărat ministru în cabinetul lui Cuza prin rolul ce i se acorda și este veritabilul șef al diplomației române.

Totuși, consulul francez ar fi dorit ca Domnul Cuza să dea o impulsiune mai viguroasă guvernării sale. Cuza ca șef de stat desiluzionează pe V. Place. „Politica sa e mai mult personală decât națională. Conspiră contra ministerului său și este regretabil că un prinț domnitor se dedă la intrigi cari amintesc Fanarul". (Place către Waleksii. 12/V 1859, Iași).

Situația Principatelor rămânea mereu nelămurită și irațională în fond, chiar după dubla alegere a lui Cuza. Tot zelul lui Place

e pus în joc şi aici pentru clarificarea acestei falşe situaţiuni a Ţărilor Române. V. Place întâmpină obstacole acum tocmai din partea patrioţilor români, cari prin naţionalismul lor exagerat şi cu prea mari şi prea rapide tendinţe de independenţă faţă de Poartă creează Principatelor o situaţie dificilă în politica externă întârziind ratificarea dublei elecţiuni a lui Cuza.

V. Place este din ce în ce mai nemulţumit de Cuza. Aprecierile la adresa Domnitorului sunt fără măsură de crude şi violente. Chestiunea străinilor provoacă o mare neînţelegere între cei doi oameni. Cuza alunecă pe panta şovinismului, lucru pe care V. Place nu i-l poate ierta. „Nu era de aşteptat altceva, zice Place, dela un om asupra căruia ţara însăşi nu este decât o voce pentru a se plânge şi care vrea să răscumpere incapacitatea administrativă, abuzurile sale prin pretinse sentimente de naţionalitate împinse la absurd... Nu spun că aceasta este ingratitudine, deoarece este mai mult încă: ignoranţă şi stupiditate''. Place în furia şi ura lui ajunge să sfătuească insistent guvernul francez de a împiedeca investitura Sultanului pentru dubla alegere a lui Cuza „pentru a nu se lua orice frână acestui prinţ nebun''. (Place către Walewski. 7/VII 1859. A. D. IX, p. 350).

Cu toată această duşmănie pentru Cuza, Place devine 4 luni mai târziu omul de încredere al Domnitorului. Asemenea salturi de humor la V. Place se pot întâlni des, dat fiind caracterul lui pasionat, nervos, avid de influenţă şi orgolios.

A fost probabil suficient ca Domnul Cuza să arate din nou consideraţiune specială sfaturilor lui, pentru ca V. Place să-şi transforme părerile ca prin farmec. Nu era prea greu acest lucru pentru Cuza, deoarece M. Emmerit spune: „fiind un om seducător, Cuza ştie găsi la aceia, de a căror colaborare avea nevoe, coarda sensibilă pe care o face să vibreze cu o virtuozitate uimitoare''. La V. Place, Cuza avea interesul să găsească deocamdată această coardă: consulul ieşan era reprezentantul lui Napoleon III, de al cărui mare sprijin Cuza avea nevoe încă. Şi apoi, coarda aceasta sensibilă la un om ca V. Place era uşor de găsit şi mai cu seamă foarte uşor de făcut să vibreze. Misiunea importantă pe care Cuza i-a dat-o lui Place în străinătate, şi speranţa de reorganizare a Principatelor, fac pe consulul francez din Iaşi să-şi pună toată inima pentru interesele României şi să-şi modifice complet părerile mărturisite mai înainte despre Cuza.

Organizarea Principatelor Unite nu se putea face fără bani. Acest lucru V. Place îl repeta mereu şi foarte insistent. In afară de o chestiune de plată a unor armamente — sosite în Moldova în timpul curioasei conspiraţiuni româno-maghiare condusă de Klapka, amestecat fiind şi Cuza, determinat de Place, — care trebuia clarificată în urma unei neînţelegeri, marea misiune a lui Place în străinătate a fost obţinerea unui împrumut. Place a luptat mult pentru obţinerea lui şi la sfârşit tot n'a reuşit să facă pe Români să accepte condiţiunile puse de creditorii străini, cari aveau cu atât mai multe

rezerve față de fondurile plasate la noi, cu cât creditul nostru extern era virgin și deci inapreciabil. Dar Place reușește să aducă alt capital francez la noi: misiunile civile și militare franceze. Aceste misiuni au strâns legăturile cu Franța și au înrădăcinat spiritul francez la noi.

Influența franceză a fost persistentă. A reușit să alunge încercările de influență germană, născute odată cu epoca lui Carol I. Intr'o scrisoare din 5 Mai 1861, V. Place scria fratelui său: „...Franța va vedea stabilindu-se influența ei în această țară, pe baze largi, morale și solide. Tot ce se va face aici, se va organiza cu oamenii noștri, cu limba noastră, după principiile noastre. Mărturisește că nu am manevrat prea rău și că drept recompensă, mi s'ar datora cu totul altceva decât ignobile calomnii". (Extras din Documentele lui Henri Place).

Place lucrează și pentru România și pentru Franța. Persistența culturei franceze în țara noastră este prezentă astăzi pentru a ne arăta în ceeace activul și devotatul consul francez dela Iași, V. Place, a reușit în dorințele sale. A dorit să creeze la noi o mică Franță, lucru ce-l mărturisește tot în scrisoarea din 5 Mai 1861 către fratele său. N'a înțeles, însă, niciodată, să aplice sisteme de organizare străine și nepotrivite spiritului nostru, numai pentru plăcerea de a imita ceeace se găsește în Franța. In cele 2 rapoarte ale sale din Noemvrie 1859 și Iunie 1861, asupra situației și reformelor necesare în Principate se vede multă pătrundere din partea lui V. Place, multă înțelegere a situației țării și a posibilităților și spiritului oamenilor ei. Singurul cusur al acestor planuri de organizare era de a nu fi fost aplicate deajuns.

Place dorea împiedecarea prea multor elevi spre școlile secundare, la sfârșitul cărora n'ar fi avut într'o țară ca a noastră, alte posibilități decât sporirea numărului intelectualilor neutilizați. Lucru ce preocupă atât de intens astăzi. Mai dorea crearea unui funcționarism suficient remunerat, pentru a se împiedeca astfel tentațiile provenite din mizerie de a se accepta mită sau de a mânui în chip neonest banul public.

V. Place ar fi dorit să vadă pe Cuza guvernând, guvernând, guvernând (cum zicea el). Vede la Domnitorul Țărilor Române un amestec de voință, spirit și indolență, care îl nemulțumește. Pe de altă parte influența lui V. Place este în declin. De când situația celor 2 Principate era definitiv consolidată și Cuza nu mai vedea în spatele lui Place pe Napoleon III, omul, de care avusese atâta nevoe la realizarea definitivă a Unirii, importanța ce se acordă consulului francez din Iași este mai puțin apreciabilă. Victor Place simte acest lucru și noi simțim deasemeni raporturile dintre el și Cuza din adresele către Thouvenel. In una din scrisori 14/VI 1862, găsim: „după dubla sa alegere acest om (Cuza) putea să facă totul. Entusiasmul care l-a primit era imens, prestigiul său era fără margini, nu se visau decât reforme, organizare sub direcțiunea sa, și se aștepta, nu să spună, dar să lase să se ghicească ceeace vroia să

întreprindă, pentruca toate forţele ţării să fie la dispoziţia sa. Astăzi vedem toate acestea rezumându-se la desordini financiare, administrative şi judiciare cari răspândesc în toate clasele sociale îngrijorarea şi mizeria".

Cuza ştie de sentimentele ostile ale lui Place faţă de el. Deaceea nu face tot ce i-ar fi stat în putinţă, pentru a-l aduce pe consul dela Iaşi la Bucureşti, noua capitală şi pentru Place unicul loc, de unde dorinţele sale de influenţă şi organizare, s'ar mai fi putut manifesta. Iaşul, unde continuă să rămână V. Place, în ciuda altor locuri ce i se ofereau în alte ţări, era un oraş ce prin unire coborîse o treaptă din punct de vedere al importanţei politice şi diplomatice. Chiar şi de aci V. Place avea să plece curând. Cuza intervine pe lângă Ion Alexandri, agentul său la Paris, să fie debarasat de V. Place.

La 4 IV. 1863 „en récompense de ses services" V. Place este rechemat la Paris şi înlocuit cu Tissot.

Nu revine în Moldova decât către sfârşitul vieţii sale. Moare la 10. I. 1875 la Tângujei (jud. Vaslui) în mijlocul locurilor pe care le-a iubit atât de mult.

Pentru faptul că putem să ne dăm seama de justa colaborare şi influenţă a lui V. Place asupra evenimentelor din epoca unirii, trebue să fim recunoscători D-lui Marcel Emmerit. Prin posibilităţile D-sale intelectuale a dat un volum pentru care calificativul de „foarte bine scris" nu este deloc generos. In ceeace priveşte pe V. Place, după lectura cărţii D-lui Emmerit, nu putem decât să ne însuşim fraza cu care se termină volumul: „Telle est l'oeuvre de Victor Place. Elle *mérite bien* de la part des deux pays aux quelles elle a profité la France et la Roumanie, un peu d'admiration et de reconnaissance".

H. Georgescu

G. Popa-Lisseanu: *Sicules et Roumains, un procès de denationalisation.* Bucureşti, 1933. Edit. Socec. 80 pp. + 2 hărţi.

Problema Românilor din regiunea Secuilor apare cu atât mai importantă, cu cât ea este strâns legată de problema continuităţii daco-romane şi de cea a originii poporului secuesc. Originii poporului secuesc i s'au dat nenumărate soluţiuni, fără ca vreuna să fie astăzi acceptată de toţi. Ungurii ar accepta o explicare a acestei origini, care ar reuşi să împace cele 2 teze: 1) a descendenţei Secuilor din Huni şi 2) a omogenităţii rasei maghiare cu cea secuiască. Prima teză este necesar să fie adevărată, de oarece numai ea ar da Secuilor dreptul istoric asupra Transilvaniei. Teza a doua e la fel de importantă, căci ar face ca dreptul istoric maghiar asupra Transilvaniei să se confunde cu cel secuesc.

Deaceea o justă prezentare a continuităţii elementului *daco-roman* în aceste părţi a reuşit totdeauna să provoace protestări serioase din partea istoricilor maghiari.

In ultima vreme o carte publicată sub auspiciile Ministerului de

Culte dela Budapesta — autorul ei fiind un istoric secui: Sándor Imre, — prezintă următoarea explicaţie pentru origina Secuilor: popor descendent din Huni şi colonizat cu elemente aduse din Ungaria. Domnul Popa-Lisseanu nu crede în descendenţa din Huni a Secuilor. Colonizarea lor crede că s'a făcut din interese militare şi a început către sfârşitul sec. XI. Ea a fost făcută succesiv. Primele colonizări secueşti sunt în partea centrală şi meridională a Transilvaniei. In sec. XII către 1150 cu expansiunea dominaţiei maghiare sunt colonizaţi Secui până la poalele Carpaţilor. Dintr'o diplomă a lui Andrei II dela 1224 reese că Secuii din regiunea Sepsi (Trei Scaune) au fost colonizaţi aici ulterior diplomei. Urmează colonizarea în Ciuc şi Mureş. Este sigur că colonizarea în Ciuc s'a făcut sub dinastia arpadiană. Prin faptul că găsim nenumărate localităţi în regiunea Mureş cu numele de „Székely" date satelor şi oraşelor secueşti, este evident că această numire nu se poate explica decât acceptând o aşezare târzie a Secuilor în acele părţi.

Secuii n'au format nici odată un bloc compact, cum s'a spus mereu de către interesaţi. E drept că acest bloc au încercat să-l realizeze prin mijloace multiple, cari toate aveau de scop desnaţionalizarea elementului străin Secuilor. Acest proces de desnaţionalizare îl explică foarte documentat G. Popa-Lisseanu.

Domnia Sa prezintă fenomenele desnaţionalizării în ordine cronologică. Explică metodele cari au putut da rezultate întristătoare pentru Români, numai datorită privilegiilor de care se bucurau Secuii şi cari erau pline de tentaţiuni pentru Românii mereu urgisiţi. Desnaţionalizarea Românilor s'a produs sub influenţa unor evenimente ce n'au fost identice.

In prima perioadă (1000—1526), perioada regalităţii, desnaţionalizarea s'a făcut mai ales prin înobilare sub influenţa bisericii catolice. Statul maghiar s'a considerat totdeauna un stat religios, regele fiind un reprezentant al Papei. Orice nobil deci, devenea un adept al catolicismului prin simplul fapt al înobilării sale.

Nobilii la rândul lor erau forţaţi prin ameninţări grave să contribue şi ei la stârpirea schismaticilor (ortodoxi). In 1428 regele Sigismund ordonă să se despoaie de avuturile lor toţi nobilii sau cnezii cari tolerează pe moşiile lor preoţi ortodoxi, „ce induc poporul în eroare".

Persecuţiile religioase au dăinuit mereu. Ele s'au accentuat în epoca principilor calvini. Spre a face pe ortodoxi să adopte noua religie, expulzările preoţilor, episcopilor şi călugărilor români, făgăduеau să se transforme din ameninţări în realitate.

In această epocă, a Principatului Transilvaniei, intervine, pe lângă alt factor de desnaţionalizare, şi dorinţa de a-şi uşura soarta lor tristă de iobagi.

In perioada dominaţiei austriace presiunea politicei de catolicizare era de nesuportat. Era intensificată şi sistematizată. Deaceea a devenit şi mai plină de succes pentru duşmanii românismului.

In ultimele decenii de stăpânire ale dualismului austro-ungar,

pe lângă o maghiarizare sistematică şi forţată, s'a făcut şi o desnaţionalizare conştientă. Nu provocată de principii, ci tot de dragul vre-unui profit.

Şi e foarte explicabil. Situaţia era grea pentru Români: accesul într'o şcoală secundară (ca elev), achiziţionarea unei proprietăţi, angajarea într'o slujbă de stat erau prea dese ori condiţionate de schimbarea religiei.

In regiunea secuiască situaţia Românilor era şi mai penibilă. Prin superioritatea numerică a Secuilor aceştia au reuşit să impună câte odată, chiar fără intenţie, limba lor şi locuitorilor români. Conştienţi de origina lor ei spun şi astăzi: „Én oláh vagyok"=„Eu sunt român", dar continuă să vorbească o limbă prin care îi era mai uşor să se înţeleagă cu oamenii din regiunea lui, fiindcă era vorbită de cei mai mulţi.

O desnaţionalizare neforţată şi oarecum fatală s'a făcut prin desele căsătorii dintre Secui şi Români şi care toate erau în defavorul elementului românesc.

Statistica, o ştiinţă recentă, nu vine decât târziu în ajutor spre a se putea urmări pas cu pas acest proces desnaţionalizant. Totuşi recenzăminte eclesiastice dau informaţiuni importante supra evoluţiei acestui proces. S'au păstrat mai multe astfel de recenzăminte începând dela 1733. Primul este al episcopului Ioan Inocenţiu Klein care înregistrează la cererea Cancelariei dela Viena numărul preoţilor gr. catolici şi *al credincioşilor*. Urmează apoi cel dela 1750 al lui Petru Aron cuprinzând tot numărul greco-catolicilor. La 1760 sub supravegherea generalului von Bukkow, comandantul trupelor imperiale din Transilvania, se face un recenzământ cuprinzând pe Românii de ambele confesiuni. Un recenzământ numai al Românilor ortodocşi nu-l găsim decât la 1805 sub titlul „Regulatio Diocesis Transilvanicae Disunitae".

Tot din secolul trecut se pot folosi la verificarea acestei probleme de desnaţionalizare în registrele parohiale din 1835 şi 1871 ale bisericii greco-catolice. Registre de ale bisericii ortodoxe avem din 1903 şi 1912. Pentru stabilirea evoluţiei densaţionalizării D. Popa-Lisseanu pune în comparaţie datele pe care le procură în 1868 Orbán Balázs în „A székely föld leirása" cu cele date de ultima statistică oficială maghiară (1910) şi de Dicţionarul statistic al d-lor C. Martinovici şi N. Istrati din 1921.

In ceeace priveşte statistica eclesiastică, D. Popa-Lisseanu acordă încredere celei dela 1760 posedând ca un caracter oficial mai pronunţat şi cuprinzând în acelaş timp credincioşii celor 2 confesiuni.

Statistica oficială din 1910 făcută, e drept, după limba vorbită a locuitorilor, nu menţionează Români decât în 175 comune din 426.

Se constată că în numeroase comune, unde statistica arată pe Români ca inexistenţi, se găsesc locuitori în număr considerabil având religiunea greco-catolică sau ortodoxă, deşi este bine cunoscut că Ungurii nu sunt decât catolici, unitarieni şi calvinişti.

Incă o probă deci ca să răstoarne teoria existenței unui bloc secuesc compact.

Sunt nenumărate probe ale elementului românesc în regiunea secuiască: nume curat românești purtate de „actuali Secui", Bogdan, Tomșa, Muntean, Oltean; nume topografice: Coastă, Frumoasa, Pleș, Zăpadă; subiecte de baladă (ex. Meșterul Manole); colinde luate dela Români în care vocativul de Tudore, Bucure este neschimbat; serbători ținute după ritul ortodox, și atâtea alte și nenumărate exemple de desnaționalizare a noastră de către Secui.

Cartea d-lui P. Lisseanu în lămurirea acestui important proces de desnaționalizare a Românilor de către Secui este cât se poate de documentată și completă. Pentru o mai perfectă și mai precisă informațiune a chestiunei, Domnia Sa anexează volumului un tablou statistic, în care se găsesc menționate toate datele recensămintelor și statisticelor din 1733, 1750, 1760, 1805, 1835, 1868, 1871, 1903, 1910 și 1920 privitoare la numărul locuitorilor români din Secuime, luat după confesiune și limba vorbită.

Două hărți: una în care se indică toate satele, unde au fost odinioară Români singuri sau cu Secui, a doua toate satele, de unde (după statistica maghiară din 1910) românii au dispărut, completează util valorosul volum al D-lui P. Lisseanu.

H. G.

Constantin Kiritzesco: *La Roumanie dans la grande guerre mondiale 1916—1919.* Paris, 1934. Ed. Payot. 496 p. 29 croquiuri.

Acest volum face parte din „Collection de mémoires, études et documents pour servir a l'histoire de la Guerre mondiale". Și cu drept titlu, deoarece este primul și cel mai sigur isvor pentru oricine vrea să cunoască efortul, sacrificiile și chiar greșelile României față de ea și față de aliați în timpul Răsboiului Mondial.

Prezentarea franțuzească a cărții D-lui Kirițescu, este o condensare a celor 3 volume scrise acum câțiva ani în românește. Această restrângere de pagini nu pierde nimic din documentarea corectă a celor dintâiu volume. Și în acest volum francez regăsim vibrațiile și exaltarea de altă dată, cari au emoționat cititorul la apariția volumelor românești. Datorită acestor însușiri, desigur, Dl. Tardieu, care prefațează cartea, poate să spună cu sinceritate: „Dl. Kirițescu a scris o carte de savant și de patriot. Pe ici pe colo, peana sa se animă, — spune despre autor traducătorul volumului Dl. Barral — dar cine ar îndrăsni să-i facă vreun reproș?".

Intr'adevăr cine ar îndrăsni să-i facă D-lui Kirițescu reproș pentru acest lucru. Sarcina care și-a luat-o a fost extrem de grea: a scris istoria unei epoci în care inima Dsale a fost amestecată în permanență. Și este greu de a scrie o istorie, în care inima a fost mereu în joc, pentru oameni cari mai târziu o vor judeca numai cu capul. Dl. Kirițescu n'a refăcut istoria unor evenimente clasificate și rumegate de alte minți, asupra cărora creerul D-sale drept

noutate n'ar fi avut altceva de adus decât un nou unghiu de lumină. Dl. Kirițescu a *făcut* pentru întâia dată o istorie complectă a unor evenimente pe cari foarte multă lume le trăise alături de el și ar fi putut ușor acea lume să se transforme în cenzor.

La apariția ei opera D-lui Kirițescu a primit admirație și aprobare. „C'est un livre de rare et exceptionelle valeur'' : cuvintele D-lui Tardieu. In același timp cuvinte juste.

Inceputul volumului îl face o scurtă privire asupra problemei noastre naționale începând dela Daci.

Urmează pagini pline de starea noastrá de nesiguranță, datorită frământărilor interne și presiunilor externe din timpul neutralității.

După intrarea noastră în răsboiu cu aderarea la Aliați entusiasmul e în plin. După primele lupte și mai cu seamă după retragerea din Ardeal începe epoca de dezastru material și în deosebi moral. Rezultatul campaniei din 1916 a fost ocuparea a $^{2}/_{3}$ din teritoriul românesc de către Nemți. Deci o retragere forțată a populației spre teritoriul neocupat. In iarna aceea mizeria și boala era tot ce puteau să-și ofere bieții români înghesuiți în Moldova.

Anul 1917 aduce victorii. Aduce totodată un alt pericol. Rușii bolșevizați părăsesc frontul în debandadă lipsindu-ne de ajutorul lor în lupte și devenind în același timp un pericol intern pentru noi. Pacea separată dela 7 Mai 1917 ne-a dat o situație complicată și paradoxală pentru mai târziu. România remobilizase la 10 Noemvrie pentru Aliați, dar a 2-a zi armistițiul dela Rethondes înceta ostilitățile pe toate fronturile.

Răsboiul de arme terminat, a fost nevoe să reîncepem un altul pentru a fi recunoscuți în drept să beneficiem alături de victoria Aliaților. Sfârșitul a fost victorie pentru noi și victorie meritată. Nu fiindcă am obținut un succes cu arme, deoarece acest succes putea fi mult mai mare, dacă Aliații ar fi fost mai precis informați înainte de a ne arunca în luptă, la ce trebuia să ținem față, ci mai cu seamă fiindcă prin teritoriile anexate se constituiau granițele naturale ale Românismului.

Această unire, consacrată de tratate este, după spusele D-lui Kirițescu, efectul unei voinți unanime întreținută în inima poporului nostru prin secole.

Dsa și-a luat sarcina să facă istoria răsboinică a acestei uniri, pe care cu mult talent o completează cu istoria sufletească a epocelor imediat pre- și postbelică atât de frământate. Contribuția făcută de poporul nostru în răsboiul mondial este văzută complet, clar și foarte obiectiv de autorul acestui volum.

Toată această operă este plină de adevăr și pentru a repeta din nou spusele D-lui Tardieu: e operă făcută de mână de maestru

H. G.

Oprescu G.: *L'art roumain de 1800 à nos jours.* — A.-B. Malmő Lynstricksanstalt. Malmő (Suedie). 1935. Editor: John Kroon.

D-l prof. Oprescu satisface prin publicarea acestui studiu sintetic o necesitate a literaturii critice de artă.

Ceeace încearcă mai ales D-sa, e să lămurească rolul artiștilor precursori epocei lui T. Aman și să găsească explicația elanului artistic dela începutul secolului XIX așa de profund deosebit de secolele precedente.

Cu secolul XIX începe epoca nouă pentru arta românească. Deosebirea dintre sfârșitul sec. XVIII și începutul XIX este isbitor de evidentă. D-l prof. Oprescu explică această radicală schimbare ca fiind determinată de evenimente istorice. Și este foarte logic. Precum istoria secolului XIX se rupe de cea a sec. XVIII, spre a apuca pe un drum nou, tot așa și în arta noastră n'a fost vorba numai de un contrast oarecum inevitabil între 2 generații ci — spune D-l Oprescu — „este conflictul profund a două mentalități, a două maniere de a concepe viața în multiplele sale aspecte: politic, social, intelectual, moral și estetic''.

Față de moliciunea spirituală a secolului XVIII, iată oameni plini de elan patriotic, dorind libertate spirituală și dreptate socială.

In astfel de condițiuni arta avea mai puțin de pierdut.

— Operele artistice executate în secolele precedente erau în slujba bisericii.

In pictură peisagii și portrete au existat și atunci, dar prin concepție erau deosebite de cele din Apus. Peisajul apărea numai ca decor în diferite compoziții sfinte iar portretul în frescă, de multe ori, limitat de arhitectură și mai totdeauna solemn și rigid.

Importanța artei profane s'a desvoltat îndată după ce legăturile cu Occidentul au fost mai strânse. Tinerii reîntorși din străinătate aduc concepția înaltă despre artă și artist. Pentru mulți arta însemna un mijloc de a se pune în serviciul patriei.

Este adevărat că au compensat uneori talentul cu avântul.

Tot în acest început de secol XIX, mulți portretiști și miniaturiști cutreeră Țările Române stabilindu-se adeseori aici. Serviciile aduse de ei începutului picturii și sculpturii la noi au fost însemnate.

Wallenstein (1795—1859), venit dela Craiova în București, este inițiatorul lui Aman. Tot el încearcă să facă un prim așa zis „muzeu'' cu mulaje ale operelor celebre și diferite opere artistice.

Altă importanță, cu mult mai mare, prezintă *Chladek* (1794—1882). Acesta era ceh. Pictura lui e fină, cunoaște meseria pe care a învățat-o la Viena și în Italia. In miniatură, mai ales, excelează. Soarta face să fie maestrul lui N. Grigorescu. Prieten cu Chladek, deși mult mai tânăr, Carol Pop de Sathmary (1813 1888) este minunat în aquarelă, exuberant și plin de măestrie. Acesta călătorește mult; la Paris în Orient și acompaniind pe prințul rus Demidoff la-

să celebrul album litografiat „Le voyage dans la Russie méridionale''.

Henri Trenk (1820 1885) peisagist, de şcoală germană, pe care o lasă pentru a se influenţa de Grigorescu, face parte tot din precursori.

Dar importanţa în arta acestor străini este românismul, pe care şi l-au adoptat şi calitatea de pictori cari au trăit numai pentru arta lor.

In afară de aceşti străini mai era grupul pictorilor români, în mare parte descendenţi ai claselor boereşti.

G. Assaky (1788 1869) şi *Negulici* în Moldova, *D. C. Rosenthal* în Muntenia.

Negulici lasă un renumit portret de femee în aquarelă, ceilalţi doi sunt mai înflăcăraţi de românism decât posesori de real talent.

Tattarescu (1818 1887) era considerat în epoca sa drept cel mai mare pictor religios. Se ocupă de crearea Pinacotecii şi a unei expoziţii periodice „Expoziţia artiştilor vivanţi'' 1865.

C. Lecea (1810 1887) şi *Mihail Pop* reprezintă contribuţia Transilvaniei, deşi cel dintâiu nu este de origină ardelean, ci numai trăise acolo. La Craiova, unde se stabileşte, joacă un rol cultural la fel cu al lui Heliade, imprimând şi ilustrând cărţi. Mihail Pop are foarte multe tablouri, portrete ale membrilor familiei. Multe din ele reuşite. In majoritate se păstrează pela numeroasele sale rude din Transilvania. Toţi aceşti pictori, nu erau adevăraţii pictori, de care arta noastră avea nevoe pentru a putea ţine capul sus.

Numai cu Aman începe să nască şcoala românească modernă.

Reîntors dela Paris cu oarecare glorie, acceptat şi răsfăţat de toţi la noi, el a uimit prin activitatea lui prodigioasă şi prin ştiinţa de a picta. Formează adepţi. Are preocuparea de a da lumină culoarei, de a sugera atmosfera în care plutesc figurile în plin aer. Natura lui nu este spontană, dar e un adevărat pictor. E cel dintâiu care uzează aqua-forte. După cum spune D-l Oprescu, „Aman este un bun pictor, dar nu e un mare pictor''. Titlul de mare pictor, pus adeseori deasupra talentului lui Grigorescu, i-l acordă lui,

S. Andreescu (1850 1882). Tablourile lui sunt extrem de sensibile şi pline de melancolie. Un artist ce se simţea atras de pictură ca mijloc al revărsării complexităţii sale sufleteşti, şi care se sinchisea prea puţin de gloria acordată sau neacordată de contemporani. Moare la o vârstă foarte tânără şi e uitat îndată aproape complet. Atenţia toată se îndreaptă către *Grigorescu* (1838—1907) care este un mare artist: artistul sufletului românesc. In pictura lui s'au recunoscut Românii mai mult decât în a predecesorilor săi. Spre sfârşitul vieţii se simte în opera lui oarecare nesiguranţă.

Cu apariţia lui *Ştefan Luchian* (1868—1916), pictura va lua alte forme. Operele sale reprezintă punctul suprem al picturii româneşti.

Incepe ca adept al picturii lui N. Grigorescu, dar Salonul din 1895 îl revoltă prin mediocritatea operelor expuse. Reuşeşte să facă

o expoziţie a artiştilor independenţi. Reuşeşte să determine un curent nou în pictură, curent care a influenţat pe contemporani şi chiar generaţia următoare.

Prin sensibilitatea sa pentru nuanţe şi culoare a ştiut să pătrundă în inima unei generaţii avidă de libertatea sentimentului de expresiune. El aduce nou în pictură profunzimea, cu care cercetează subiectul, ardoare, seriozitate; în natură moartă na fost întrecut. Viaţa din tablourile lui este reală, adevărată, — nu poetizată ca până acum.

Spre sfârşitul vieţii, paralizat într'un fotoliu, tema lui favorită a fost natura lui moartă sau scenele de interior.

Luchian a adus picturii româneşti mijlocul de expresiune necesar adevăratei reuşite. Generaţia formată la şcoala lui Luchian pătrunde mai adânc în concepţia geniului poporului nostru, şi nu se mai opreşte numai la aspecte exterioare.

Pictorii români contemporani D-l Oprescu îi clasează în 3 grupuri.

1) Cei ce au început activitatea în primele decenii ale secolului XX şi au trecut acum vârsta de 50 ani.

2) Cei ce au făcut răsboiul tocmai la epoca formării lor artistice.

3) Cei ce n'au făcut răsboiul, dar l-au simţit de aproape în adolescenţă şi cari n'au nici o legătură cu trecutul.

In afară de aceştia sunt unii, cari au făcut legătură între sec. XIX şi XX. Exemplu: *Mirea, Kimon Loghi, Vermont, Verona, Petrescu, Simonidi, Smigelschi.*

Reprezentativi ai primului grup sunt: *Ştefan Popescu,* liric, peisagist cu simţ decorativ, desenator desăvârşit al apelor, copacilor pământului; *Th. Pallady* influenţat de aerul marelui oraş, Parisul, unde trăeşte; *G. Petrescu* având preferinţe pentru subiecte din anturajul imediat. Pallady este foarte personal în tot ceeace face.

Steriade şi *N. Dărăscu* sunt mai aproape de impresionişti. Pictura lor este spontană şi sinceră. La Steriade se simte darul congenital şi pe care nimic nu-l poate înlocui.

Tot în grupul celor dintâi intră şi *E. Stoenescu,* cel mai bun interpret al portretului; *Yser* cu gustul pentru inedit şi cu talent real — foarte remarcabil; Teodorescu-Sion natură mai puţin sigură care schimbă adesea maniera; *Marius Bunescu,* etc.

N. Tonitza, Şirato şi *Şt. Dumitrescu* aparţin grupului al doilea. Aceştia, deşi foarte personali, n'au influenţat activitatea altor pictori.

Ultima generaţie, cea care n'a depăşit încă patruzeci de ani, este demnă de înaintaşii ei. Contactul cu arta străină se resimte mai intens în opera lor.

Cel mai original dintre aceştia este *D. Ghiaţă.* Pictura lui e dură ca expresie şi plină de o poezie sălbatecă.

Ceilalţi sunt colorişti talentaţi şi plini de imaginaţie: *V. Po-*

pescu, A. Bălțatu, C. Bogdan, Șt. Constantinescu, N. Stoica, P. Miracovici, H. Avakian, etc.

Marcel Iancu și *Maxy* reprezintă curentul revoluționar.

In manifestația artistică numărul femenin este de asemenea remarcabil: *Rodica Maniu, C. Cutzescu-Storck, N. Arbore, L. Demetriad, Bălăcescu, M. Jorga, Brateș—Pillat.*

Sculptura, în afară de temele religioase, n'a fost cunoscută la noi până în sec. XIX. Rolul străinilor în creiarea unei necesități a gustului pentru sculptură a fost foarte important. In pictură exista o tradiție națională, în sculptură acest lucru lipsea.

Karl Storck (1826—1887), inițiatorul sculpturii occidentale la noi, a lăsat opere însemnate ca: Spătarul Milescu, Princesa Blanche Brancovan, etc. Profesor la Belle Arte fiind, formează câțiva elevi de talent: pe *G. Georgescu* a cărui sculptură „Isvorul" este o operă de valoare, pe *Valludea, George Iulian Zolnay* și pe cei doi fii ai săi *Karl* și *Fritz Storck.*

In arta sculpturii actuale se pot cita: *D. Paciurea, C. Medrea, O. Han, Spaethe, I. Jalea, Militza Pătrașcu, Căline Emilian-Marcovici* etc. Talente variate și neegale. Un loc aparte îl are *Brâncuș.* El a adoptat o manieră prin care vroia să regenereze sculptura. O sculptură pe care o vroia abstractă. Pentru arta aplicată; broderie, mozaic, ceramică, D-l Oprescu nu precupețește laudele la adresa D-nei *N. Steriade.*

In architectură acelaș gol ca și în pictură și sculptură până la începutul sec. XIX. De aici încolo imitațiunea stilurilor la modă în Paris. Dar pe când acolo marmora, piatra, bronzul erau elementele, la noi din motive de economie ornamentarea era de gips. Ornamentarea s'a exagerat și clădirile au fost din cale afară încărcate. Pe urmă a fost furia stilului național, care nu se putea adapta la orice și, fiind totuși adaptat, a pierdut din frumusețe. Dintre architecții actuali *P. Antonescu* și *D. Marcu* pot fi numiți artiști în meseria lor.

D-l prof. Oprescu, în acest volum, a reușit deplin în intenția D-sale de a lămuri începuturile artei moderne românești și de a fixa figurile și etapele importante și determinatoare de curente în această epocă. Pe lângă acest mare merit, aspectul technic desăvârșit al volumului ajută operii D-sale. Reproducerile operelor însemnate, citate în volum, ocupă 150 p. dând o importantă și bine selecționată contribuție documentară pentru străinii, cari vor să cunoască arta românească modernă.

H. G.

Paul Henry: *L'abdication du Prince Cuza et l'avenement de la dynastie de Hohenzollern au trône de la Roumanie.* — Paris, 1930, p. 486.

Paul Henry prezintă în acest volum o foarte însemnată colecție de documente diplomatice. Documentele sunt publicate cu intenția de a adăuga noi fapte la înțelegerea deplină a cauzelor abdicării principelui Cuza și a perioadei de frământări ce a urmat acestei ab-

dicări până la recunoaşterea ca Domn în Moldo-Valachia, de către Puterile Garante, a Principelui Carol de Hohenzollern. Deşi această epocă este una din cele mai cunoscute ale Istoriei Românilor, totuşi, spune autorul în volumul amintit, ea a fost privită în numeroasele studii apărute asupra ei, din punct de vedere mai mult naţional decât european. Şi aceasta în mare parte din lipsa de documente. De dată recentă, dosarele dela Quai d'Orsay ca şi cele dela Ballplatz, relative la corespondenţa diplomatică în jurul anului 1866, sunt accesibile publicului.

D-l Paul Henry nu publică în această lucrare, decât informaţii cari pot adăuga lămuriri noi la actul din 11 23 Februarie şi la felul cum a fost posibilă aşezarea unei dinastii străine în Principatele Române.

Din Archivele Ballplatz-ului corespondenţa dintre contele de Mensdorf şi Baronul Prokesch, ambasador la Constantinopol, şi cea dusă de cel dintâiu cu consulii din Bucureşti şi Iaşi, (Baron Eder şi Hess, apoi cu contele Apponyi, ambasador la Londra şi în special cu Metternich, ambasador la Paris, serveşte autorului să arate just atitudinea Austriei faţă de evenimentele din Principate. Autorul a mai putut cerceta acte şi scrisori, găsite la Cuza în noaptea detronării şi în mare parte inedite. Din 1928 aceste acte se găsesc la Academia Română. Aceste acte au lămurit mult opera Domnitorului şi atitudinea Marilor Puteri faţă de Cuza mai cu seamă după lovitura de stat de la 1864.

La 11/23 Februarie, la 4 dimineaţa, o conjuraţie armată forţează pe Domnitorul Cuza să abdice. După ce Principele a fost arestat împreună cu secretarul său francez Baligot de Beyne, în aceeaşi zi o locotenenţă princiară proclamă principe al României pe Contele de Flandra, fratele lui Leopold II al Belgiei, sub numele de Filip I. Ceeace uimeşte în această „revoluţie'', e uşurinţa cu care a putut să se facă, spune Paul Henry. Deşi i s'au atribuit multe defecte principelui Cuza, el a fost un mare principe, spune autorul, şi primul care a început reorganizarea Principatelor.

Politica lui Cuza, deşi n'a fost totdeauna acceptată, în ceeace privea maniera, a fost însă o politică de mare curaj. El este acela care a inaugurat politica faptului împlinit. Dela el au învăţat detronatorii lui acest sistem de politică, dătător de rezultate bune.

Ideea unei dinastii străine era de mult ideea pentru care se luptau aşa numiţii „roşii'', conduşi de oameni excepţionali ca I. C. Brătianu, C. A. Rosetti şi Ion Ghica.

Dar ideea nu aparţine numai liberalilor. Ea era nutrită chiar de Cuza. In diferite rânduri Domnitorul şi-a afirmat dorinţa de a abdica pentru un principe străin. El s'a considerat un locţiitor al acestui principe, pe care Marile Puteri nu vroiau cu nici un preţ să-l accepte. Ceeace a grăbit răsturnarea lui Cuza de către „roşii'', a fost ideea acestora că Domnitorul ar tinde spre absolutism, idee îndreptăţită de atitudinea lui dela 1864.

La ideea răsturnării lui Cuza s'au aliat mulţi. Unii dintre ei cu

gânduri meschine (separatiştii moldoveni) în speranţa că răsturnând ordinea lucrurilor s'ar putea ca Marile Puteri şi în special Poarta să profite şi să anuleze tot ceeace se întâmplase dela 1859 încoace. In acest caz desfăcându-se unirea, — văzută aşa de rău de Austria, Turcia şi Rusia, — Principatele redeveneau ceeace fuseseră înainte: Moldova şi Muntenia. Aspiranţii la tronurile acestor 2 Principate ar fi putut să-şi satisfacă veleităţile.

De aceea pentru cei ce au înfăptuit lovitura dela 23 Februarie răspunderea începea tocmai din aceea zi.

Graba cu care au proclamat principe pe Contele de Flaudra era necesară. Intâiu fiindcă revoluţionarii vroiau să arate Europei că doresc aşa de mult înfăptuirea acelei idei, încât înţeleg să o proclame cu orice risc rămânând să se ceară apoi ratificarea ei; al doilea, trebuia să se arate ţării că dorinţa ei este realizabilă şi a fost chiar realizată. In cele din urmă nu vroiau să lase nici măcar posibilitate de speranţe vreunuia din eventualii pretendenţi autohtoni. Dar acest lucru nu a fost prea uşor. Deabea acum trebuia deslănţuită toată sforţarea şi toată inteligenţa pentru a obţine aprobarea Europei. In adevăr faptul detronării lui Cuza a produs vie emoţie în toată diplomaţia europeană.

Se punea din nou, de data aceasta foarte serios, chestiunea „principelui străin ereditar''. Şi Marile Puteri îşi dădeau seama că Principe străin înseamnă pentru Principatele Române *independenţă.*

In timpul domniei lui Cuza, — domnie rău văzută de Marile Puteri afară de Franţa, — Europa nici nu vroia să audă de un principe străin. Concesiunile făcute Principatelor le considerau Marile Puteri ca fiind la limita extremă. Sublima Poartă în special nu a aprobat decât pentru timpul domniei lui Cuza dubla elecţiune şi reformele. Când abdicarea Principelui Cuza a fost ştiută oficial de străinătate, marchizul de Monstier luând contact cu Ali Paşa, ministrul de externe al Turciei, au convocat o conferinţă a ambasadorilor.

La această conferinţă Puterile s'au despărţit în 2 grupe. Prima grupă: Turcia, Austria, Rusia era pentru desfiinţarea reformelor realizate dela 1859, cealaltă: Franţa, Anglia, era pentru respectarea concesiunilor obţinute de Cuza.

Atitudinea luată de prima grupă era de aşteptat şi aproape naturală. Pentru Turcia o dinastie străină în Principatele menţinute unite şi pe mai departe însemna independenţa noastră, deci o perdere pentru Imperiul Otoman şi un exemplu pentru celelalte popoare creştine stăpânite de Turci, Bulgari şi Sârbi.

Rusia nu putea decât să profite dintr'o desunire. Mulţi dintre Moldoveni erau rusofili. Din moment ce Principatele nu acceptau prinţ pe protejatul Rusiei, prinţul Leuchtemberg (dorinţa Românilor era: Principe străin şi nu din ţară vecină), întărirea unirii Principatelor sub alte dinastii însemna o nouă piedică în visul ei de expansiune spre vechiul miraj: Constantinopolul.

Rămâne Austria.

Interesele ei o împiedecau să dorească întărirea unui bloc de Români lângă Carpaţi. Se temea pentru Românii din Banat, Transilvania şi Bucovina cari, după cum s'a şi întâmplat, ar fi dorit o unire cu cei din Principate. Nici noul principe Carol, ales de Români spre a le fi Domn, după refuzul contelui de Flandra, nu putea fi pe placul Austriei, care vedea în Carol de Hohenzollern ca principe al Românilor de dincolo de Carpaţi, un obstacol în calea unei viitoare expansiuni a ei în sudul Dunării, şi poate un ajutor important al politicei lui Bismarck ostilă Austriei.

Tocmai din pricina primejdiei pe care o simţea venind din partea Prusiei, Austria caută să nu bruscheze intenţiile binevoitoare vădite ale Franţei pentru România. Metternich, ambasador la Paris, primeşte instrucţiuni să facă tot posibilul ca Franţa să sacrifice unirea cu condiţia să menajeze susceptibilităţile Franţei, de al cărei ajutor va putea să aibă nevoie, date fiind intenţiile Prusiei şi Italiei.

Austria ar fi gata să intre chiar în vederile Franţei, singura sprijinitoare a intereselor Românilor, cu condiţia, să fie exclusă ideea unui prinţ Leuchtemberg în Principate şi deasemenea să se abandoneze aşa numita „compensaţie'' adică de a se da Principatele Române Austriei, în schimbul cedării Veneţiei. (Ideea a fost admisă şi de Napoleon III).

Franţa şi Anglia erau pentru respectarea actelor deja înfăptuite. Anglia, deşi ostilă lui Cuza, era pentru evitarea unui conflict pe continent. Dar acest conflict nu se putea evita, susţinea Farnţa, decât respectându-se starea de fapt şi chiar încuviinţând vechea dorinţă a Românilor sub „Unire sub Principe străin''.

Ca aparenţă, politica Franţei a fost de multe ori foarte rezervată. Chestiunea Principatelor tot prin abilitate franceză a fost mutată dela Constantinopol într'o conferinţă la Paris ceeace pentru Români a însemnat o apropiere hotărîtă spre izbândă.

Napoleon III la acea dată era încă arbitru în politica Europei. Dacă celelalte Mari Puteri n'au vrut multă vreme să recunoască starea de fapt a Principatelor şi să ajute la înfiinţarea unei dinastii streine ereditare, au avut totuşi rezerve şi poate chiar frică să ia măsuri energice de pedepsire contra celor două Ţări nesupuse. Acest lucru se datoreşte opoziţei permanente, pe care Franţa a arătat-o ideii de ostilitate efectivă contra Românilor. Atitudinea Franţei în timpul negocierilor nu lasă nici o îndoială. Dovadă circulara lui Drouyn de Louys din 16 Martie — trimisă la Londra, Viena, Petersburg, Berlin, Florenţa şi Constantinopol. Circulara arată politica Franţei, ce era călăuzită de dorinţa invariabilă a Principatelor: unire sub principe străin. Prin domnia lui Cuza realizându-se în oarecare măsură acest lucru, ar fi fost greu acum să se revie la starea dinainte de 1859, fără să fie temeri serioase de grave turburări în Principate. Momentul a sosit de a da populaţiei moldo-valahe totalitatea celor dorite, încheie circulara.

La 13 Aprilie, Guvernul Provizoriu, luând înainte oricărei ho-

tărîri a Conferinţei dela Paris, admite un plebiscit care s'a ţinut între 14—20 ale lunii. Rezultatul plebiscitului a arătat încă odată dorinţa vie a Românilor din Principate de a-şi înfăptui cu orice risc idealul.

Marile Puteri, cari primiseră cu prea puţină simpatie circulara lui Drouyn de Louys, se văd puse din nou în faţa politicei de „fapt împlinit'' a Principatelor. Revolta este mare şi a continuat să crească în momentul când chestiunea „principelui străin'' din realizabilă a devenit realizată.

In adevăr la 22 Mai Principele Carol I al Principatelor Unite, intră în Bucureşti.

Dar cu toată revolta lor, Marile Puteri se mulţumesc, în loc să acţioneze energic, să trimită câte o telegramă consulilor respectivi, stăruind că numirea Principelui Carol este ilegală.

Toată istoria lui 1866 nu a fost, spune Paul Henry, decât un continuu proiect de intervenţiune armată contra Principatelor. Intenţia de agresiune a Marilor Puteri faţă de Principate, din cauza dificilelor împrejurări n'a rămas decât proiect. In mare parte s'a datorit acest lucru intereselor atât de contrare ale Rusiei, Turciei şi Austriei în cele două Ţări dela Dunăre şi totodată politicii Franţei.

Dacă Franţa prin atitudinea ei n'a provocat Unirea, ea s'a opus mereu şi hotărît la orice lucru care ar fi putut să o împiedice.

Care era interesul Franţei la Dunăre? Ce avea de câştigat de pe urma acestei consildări a Unirii Principatelor? Napoleon III, în mesajul din 7 Februarie 1859, la sesiunea legislativă a spus: „Dacă aş fi întrebat, ce interes avea Franţa în acele ţinuturi îndepărtate pe care le udă Dunărea, aş răspunde că interesul Franţei este pretutindeni, unde e vorba de a face să izbândească o cauză justă şi civilizatoare''.

Politica de îngăduinţă, ce ne-a arătat-o, se poate să fi fost determinată de ideea cuprinsă în cuvintele de mai sus.

S'a căutat şi o altă explicaţie însă: o politică a lui Napoleon III la Dunăre. S'a căutat, ce a îndemnat pe Impărat să susţină candidatura unui prinţ prusian în Principate.

Mulţi au văzut explicaţia în interesul ce-l avea Napoleon III în Italia şi la Rin. O permanentă preocupare a politicei lui Napoleon III a fost Italia. Dar chestiunea Veneţiei n'a putut fi rezolvată prin bună înţelegere cu Viena. Austria s'a împotrivit dârz să cedeze această posesiune în schimbul oricărei alte compensaţii.

Principatele Române nu mai puteau deci prezenta compensaţia, pe care Napoleon III ar fi fost de acord a o oferi Austriei. Deci tolerarea şi susţinerea atitudinii noastre dela 1866 erau acordate de Napoleon III fiindcă în acel moment Principatele, ne mai putând servi la răscumpărarea Veneţiei, puteau să aducă servicii în noua politică filo-germană a împăratului francez, prin unirea lor sub un prinţ prusian.

Napoleon III spera să câştige simpatiile Prusiei prin sprijini-

rea unei dinastii prusiene în Balcani. De pe urma acestei politici a lui Napoleon, interesele bismarckiene au profitat mult. Prin dinastia prusiană la Carpaţi se da o mare lovitură Austriei, duşmana Prusiei şi se creia o putere în Balcani în stare a sprijini pe Bismarck în dorinţa sa de a forma bloc germanic dela Marea Baltică la Marea Neagră.

Recunoştinţa prusiană faţă de Franţa, Napoleon III ar fi vrut să se traducă prin aranjarea chestiunii Veneţiei şi a graniţelor renane în sensul vederilor franceze. Dar întâmplările ulterioare (1870) au dovedit că politica filoprusiacă n'avea să aducă profit Franţei.

E drept că nu numai aceste interese l-au făcut pe Napoleon III să-şi îndrepte ochii spre dinastia Hohenzollern. Faţă de familia lui Anton de Hohenzollern Napoleon avea simpatiile ce i le dădea şi dubla sa înrudire cu aceasta. Totuşi, reiese din multe mărturii că nu Impăratul a dat ideea alegerii lui Carol de Hohenzollern la tronul Principatelor, aşa cum I. C. Brătianu căuta să arate pretutindeni. In faţa lui Metternich, ambasadorul Austriei la Paris, Napoleon se apăra că nu ar fi el acel ce a stăruit pentru dinastia Hohenzollern la tronul Principatelor.

Emile Ollivier susţine că ideea ar fi fost dată de Madame Cornu lui I. C. Brătianu care era în căutarea unui principe. Doamna Cornu, fiica unei cameriste a reginei Hortensia, era foarte devotată lui Napoleon III şi, în acelaşi timp, familiei Anton de Hohenzollern. Se crede că acesta este adevărul şi că cei din jurul lui Napoleon au dat curs dorinţii lui I. C. Brătianu, ştiind că împăratul va accepta alegerea dată fiind noua orientare în politica sa.

Cum în acel moment Franţa conducea politica europeană, stăruinţele ei la Constantinopol fac ca la 25 Octomvrie Sultanul să acorde firmanul de domnie Principelui Carol.

Datorită unor noi conflicte politice, cari se ivesc în Europa, Marile Puteri sunt nevoite să-şi îndrepte privirile în alte părţi. Conflictul austro-prusian prezenta o gravitate mai mare pentru politica Europei decât starea de fapt dela gurile Dunării. Fatal, interesul purtat Principatelor de Marile Puteri, scade. Indiferenţa aceasta a fost un bine în acel timp, când unica mare dorinţă a Moldo-Valahilor era să fie lăsaţi în pace.

Pentru istoria evenimentelor din jurul anului 1866 şi mai cu seamă pentru ceeace ele au determinat în politica şi diplomaţia europeană, cartea d-lui Paul Henry este de nepreţuit. Documentele publicate, în mare parte inedite, lămuresc conform cu realitatea adevăratele sentimente purtate de puterile Europei poporului Român dela Dunăre. Şi acest lucru e un foarte însemnat câştig pentru literatura istorică a consolidării noastre naţionale.

H. G.

Jean de Mourta, *Le Catholicisme de la Maison d'Autriche et des Hongrois.* Avignon, 1934.

Autorul ţine să menţioneze dela început că acest studiu merită

o atenție deosebită și că prezentarea veridică pe care o face pe baze de documente, ar dori să fie în stare să schimbe ideea celor ce cred că destrămarea Imperiului Austro-Ungar a însemnat pentru biserica catolică un adevărat cataclism.

In cursul studiului preocuparea autorului nu se oprește nici la cea dintâi Casă-de-Austria începând cu Leopold de Babenberg și sfârșind cu Frederic de Vaillant la 1246, nici la Albert de Habsburg care în 1278 începe șirul domnilor ce aveau să dureze până în secolul XVIII și cari au manifestat aceleași sentimente filo-catolice. Stăruind asupra catolicismului Casei de Habsburg-Lorena, autorul arată că Iosif II inaugurează o epocă nouă pentru relațiile Austriei cu Sf. Scaun. El încearcă să transforme Austria într'un stat laic. Sentimentele lui anticlericale erau fanatice. Iosefinismul a redus clericii la simpli funcționari depinzând exclusiv de Impărat. Averile mănăstirilor au fost secularizate și administrate de oameni dela Curte. Până și programul, pe care urmau să-l studieze elevii în seminarii, era dictat de Impărat. Urmașii lui Iosif II au căutat să atenueze iosefinismul, temându-se de răscoale (ca cea din Belgia în timpul lui Iosif II) din partea unui popor, care era și rămăsese în ciuda reformelor catolic convins. Dar chiar desființat legalmente, acest principiu a fost pentru Casa de Habsburg-Lorena, spune J. de Mourta, ceeace „Droits de l'homme" a fost pentru Franța republicană. Politica eclesiastică a Casei de Austria a fost condusă după principiile reformei iosefine. Chiar dacă aparențele arătau altfel, Austria a încercat mereu să se servească de catolicism în slujba politicei și să nu se lase intimidată de Roma.

Deși Austria a căutat ca politica ei față de Sf. Scaun s'o indice în ochii Papei ca apărătoare a integrității statului papal, intențiile ei erau altele. Intervențiile pe cari le-a făcut adeseori în cursul secolului XIX cu prilejul numeroaselor conflicte armate, ivite în urma intereselor celorlalte puteri europene în Italia, au fost făcute și cu speranța pentru Austria de a-și așeza cât mai temeinic stăpânirea asupra statelor italiene și în special, odată intrată în Roma, sub pretext de a garanta siguranța Sf. Scaun, de a rămâne acolo. Politica Austriei față de Sf. Scaun a fost lipsită de sinceritate, spune autorul.

Metternich, omul care a condus politica austriacă atâta vreme în secolul XIX, era de părerea că iosefinismul în politica eclesiastică este util, însă trebue deghizat. Francisc Iosif a dus în primii 12 ani ai domniei o politică ostilă sugestiilor Sf. Scaun. După 12 ani, prin semnarea unui concordat cu Roma, a trezit speranțe că absolutismul austriac în această privință, absolutism rău văzut de Roma, ar putea să dispară, dar la 1868 parlamentul austriac abrogă concordatul și la 1874 Francisc Iosif sancționează o lege de organizare bisericească, asupra căreia Sf. Scaun n'a fost consultat. Această lege nu avea nimic contra canoanelor, dar se făcuse fără consultarea Romei ceeace făcea să se simtă că ideile iosefiniste persistau în politica dinastiei de Habsburg-Lorena.

La începutul secolului XVIII Austria a încurajat unirea Românilor cu Roma numai ca să contrabalanseze calvinismul maghiar, spune J. de Mourta. Dar apoi în secolul XIX ea a împiedecat acțiunea Romei de protejare și încurajare a Românilor uniți căutând astfel mereu să fie desagreabilă Sf. Scaun.

In ceeace privește poporul maghiar, creștinarea lui s'a făcut cu greu și pe încetul, ajungându-se la un catolicism specific unguresc. „Regnum Marianum", spune autorul, a fost un stat catolic cu condiția ca să fie protejate prin catolicism împotriva oricui, pretențiile de egemonie maghiară.

Autorul studiului de față arată deasemeni că resistența Ungurilor contra Turcilor, resistență prin care li s'au atribuit că ar fi salvat Europa, este o legendă. Ungurii, în special nobilii, au preferat să fie raiale credincioase sultanului decât dominați de Habsburgi.

„Preferăm libertatea spirituală celei trupești", spuneau ei. La acea dată, catolicismul habsburgic era sincer și plin de considerație față de Sf. Scaun. La începutul secolului XVI reforma religioasă oferea Ungurilor un refugiu față de dușmanul catolic habsburg.

Aproape toți Ungurii și Sașii din Transilvania au adoptat protestantismul și se socoteau în drept să desconsidere pe Impăratul catolic.

Sf. Scaun a căutat, după Mohács, să salveze țara creștină căzută în mâinile Turcilor. Dar n'a reușit să aibă din partea Ungurilor decât ingratitudine (scrie Albert Lefaivre), deoarece aceștia erau anticatolici. Tot Lefaivre spune că oligarhia maghiară protestantă a menținut Transilvania sub dominația turcească.

Báthory Sigismund și Gavril încearcă, urcând tronul Transilvaniei, să dea un nou impuls catolicismului.

Indată ce Ștefan Bocskay, calvin fanatic, urcă tronul Transilvaniei, nobleța protestantă se adună în jurul lui pentru că el acuza pe împăratul Rudolf de a voi să întroducă în Ungaria „păgânismul papal".

Ferdinand II a încercat să rupă solidaritatea între protestantism și maghiarism acordând noui favoruri magnaților pentru a-i face să-l ajute contra Turcilor și a-i determina să se reîntoarcă la catolicism. Treizeci de mari familii, printre cari Illésházy, Eszterházy și Thurzó, au trecut la catolicism. In Camera Magnaților protestanții erau echivalați ca număr de catolici acum; dicta maghiară rămânea la discreția protestanților cari aveau majoritate în Camera Deputaților.

La sfârșitul secolului XVII, când Turcii se pregăteau să transforme în pașalâc și mica parte de Ungaria, pe care o apărau Habsburgii, Ungurii nu s'au grăbit a oferi ajutorul lor Impăratului. Mai bine *Allah,* decât *Werda* (adică neamț), spunea un dicton unguresc.

Când Leopold a convocat o dietă la Oedenburg, deputații unguri ai comitatelor din Nord s'au abținut de a participa, spunând

că „după Dumnezeu, forța sultanului este cea mai puternică gardă de apărare a Ungurilor".

Emeric Thököly ar fi spus lui Kara-Mustafa că luarea și distrugerea Vienii este necesară ca scopul Turcilor să fie atins.

După ce Viena a fost liberată de pericolul turcesc, papa Inocențiu XI a constituit o alianță între Imperiul Austriac, Polonia și Veneția pentru alungarea Turcilor din Buda. „Majestatea Voastră va găsi mari dificultăți în obstinațiunea Ungurilor. Această națiune este funciarmente infidelă, schimbătoare și capricioasă", scria Père d'Avino împăratului Leopold.

Dar, grație geniului militar al lui Eugeniu de Savoia, Austria a cucerit Ungaria și Transilvania. Cucerirea a întâmpinat resistență sufletească foarte mare.

Iosif II prin laicizarea bisericii a avut simpatia Ungurilor în majoritate anticatolici, dar i-a desamăgit prin simpatia, pe care o arăta Românilor din Transilvania.

In acea epocă Românii din Transilvania erau îndemnați de Habsburgi să treacă la catolicism, deoarece ar fi fost în acest fel un sprijin pentru Casa de Austria în contra calvinismului maghiar. Ungurii au căutat să împiedece unirea Românilor transilvăneni, spune autorul, fiindcă emanciparea lor era contra dorințelor maghiare.

Și astăzi Ungaria este condusă în majoritate de calvini convinși. Catolicismul maghiar a fost un catolicism specific, determinat numai de interese maghiare. Anticatolicismul a fost o notă aproape permanentă a sufletului maghiar, mai cu seamă dela secolul XVI înainte. Acestui anticatolicism se datorește simpatia ce au manifestat-o față de Turci.

Istoria veridică, susține J. de Mourta (p. 56), constată că „cruciata Ungurilor contra semilunei este o poveste, catolicismul maghiar o legendă, Regnum Marianum un mit".

Aceasta este concluzia studiului tipărit la Avignon în 1934.

H. G.

Ștefan Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a Românilor din Transilvania și Ungaria.* Ediția II-a revăzută și întregită și cu 115 ilustrații. Vol I, (până la 1698). Sibiu, Editura Librăriei Arhidiecezane, 1935, in-8⁰, XXXVI+596 p.

În această lucrare ne înfățișează dl. Ștefan Meteș istoria vieții noastre religioase, din cele mai vechi timpuri, până la 1698, constatând la tot pasul legătura organică între evenimentele din Ardeal și istoria celor două Țări Românești de dincolo de Carpați.

In primul capitol al acestei lucrări, autorul tratează *Viața creștină în Dacia,* arătând, bazat pe o serie de argumente, că crestinismul a fost cunoscut și răspândit în Dacia încă din vremea stăpânirii romane și că a început a se lăți tot mai mult în veacul al IV-lea, până când ajunge să fie tolerat, iar apoi chiar sprijinit de către împărații romani. Pe Ulfila și pe ceilalți predicatori, cari

au propovăduit cuvântul creştinesc prin ţinuturile ardelene, autorul îi crede de origine grecească. In ceeace priveşte organizarea bisericii în veacurile VI—VII, spune că în veacul VI, populaţia creştină din Nordul Dunării depindea de ierarhia bisericească din Sudul Dunării. La sfâșitul capitolului trage concluzia că procesul de creştinare al poporului român a coincis cu cel de formare.

In capitolul următor se ocupă de *Biserica Românilor până la aşezarea Ungurilor*, arătând că înainte de anul 1000, atât organizarea vieţii sociale şi bisericeşti, cât şi cultul creştin, aveau forme foarte simple. Vorbind despre introducerea limbii slavone în biserica română, înlătură aserţiunea că aceste teritorii ar fi fost vreodată sub dominaţiune bulgară şi arată că Bulgarii ce se găsesc astăzi prin aceste locuri, sunt urmaşii unor aşezări mai târzii. D-sa pune întroducerea limbii slavone în biserica noastră în legătură cu hirotonirea şi sfinţirea preoţilor noştri la episcopiile dela Silistra şi Vidin, dar mai ales cu trecerea clericilor bulgari în Ţările Române, după măcelul făcut de Vasile Bulgaroctonul (1018). Aceştia introduc în Biserica noastră terminologia greco-slavonă, precum şi alfabetul chirilic.

In ceeace priveşte pe Românii din Ardeal, autorul arată că până la venirea Ungurilor — cari au primit la început creştinismul sub forma bizantină, venindu-le primele îndemnuri dela vecinii lor Români, creştini de mai multe veacuri — ei au fost liberi, şi numai cu timpul, asupriţi fiind de Unguri, au decăzut în stare de iobăgie şi au ajuns legaţi de glie. In această epocă de subjugare, mulţi dintre Românii asupriţi trec Carpaţii la fraţii lor liberi din Ţările Române. Cei rămaşi au întreţinut legături permanente cu ţărănimea liberă din Moldova şi Muntenia. Datorită acestor legături, neamul nostru a putut să se păstreze sub stăpânirea ungurească, timp de atâtea secole. Incepând cu veacul al XIV-lea, când se înfiinţează mitropoliile din Ţările Române, Biserica românească din Ardeal şi Ungaria ajunge sub jurisdicţiunea lor, până la anul 1700.

Din cauza politicei religioase a papilor de a supune Sfântului Scaun pe toţi creştinii, Românii din Ardeal au avut de suferit multe persecuţii din partea regilor apostolici ai Ungariei. Urmarea acestor persecuţii a fost că, cea mai mare parte a nobilimii române a trecut la catolicism şi s'a maghiarizat. Dar poporul, în ciuda tuturor persecuţiunilor crunte, şi-a apărat cu îndârjire credinţa strămoşească „tolerată", având un permanent şi preţios sprijin în boierii din Ţările Române. Cu îndemn din Ţara Românească vine călugărul Nicodim şi întemeiază mănăstirea Prislopului (1400). Avem dovezi sigure că o serie de biserici şi mănăstiri din Ardeal, sunt vechi, de prin veacurile XIV—XV, făcute fiind toate cu ajutorul voevozilor şi boierilor români.

In veacul XVI, când Reforma răscoleşte lumea, Saşii trec la lutheranism, iar Ungurii la calvinism. La Români reforma n'a prins sub nici o formă. Autorul arată că din partea Saşilor nu s'a

făcut nici o încercare metodic organizată de a atrage și pe Români la noua lor lege. Cărţile pe cari le răspândeau, nu urmăreau un proselitism religios, ci ele formau pentru Sași un simplu articol de negoţ. Alta era însă situaţia cu propaganda calvină întreprinsă de Unguri printre Români. Ungurii pentru a-și intensifica această propagandă, au început să tipărească o serie de cărţi bisericești în românește, în cari strecurau învăţăturile credinţei lor, și numiau chiar episcopi și superintendenţi dintre Români. Dar propaganda lor, susţinută, ca și cea catolică de mai târziu, de guvern, s'a lovit de resistenţa Românilor, cari și-au apărat cu înfocare legea strămoșească. Cu Mihail de Turdaş, propaganda calvină se încheie deocamdată, redeschizându-se sub o nouă formă în veacul al XVII-lea. Singura lature bună a acestei propagande, a fost că a dus la închegarea unei limbi literare românești și la crearea unui curent care a făcut să învie scrisul și cugetarea neamului în toate provinciile românești.

In continuare vorbește despre Mitropoliţii dela Bălgrad și despre legăturile lor cu Diaconul Coresi.

Consecvent celor spuse în prefaţă, dl Meteş consacră un capitol *„Relațiilor Bisericii românești din Ardeal cu Țările Române în veacurile al XV-lea și al XVI-lea.* Incepând cu mijlocul veacului al XV-lea până la sfârșitul celui al XVI-lea, influenţa ierarhică a Moldovei e mai puternică. Acolo, sub domniile lungi și rodnice ale lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, au luat naștere o mulţime de mănăstiri cari au devenit adevărate focare de cultură slavonă, având o mare însemnătate în desvoltarea noastră culturală. Noi însă, nu numai că am asimilat această cultură, dar am perfecţionat-o, imprimându-i un caracter specific românesc.

Manuscrisele noastre, cari întrec în frumuseţe cu mult pe ale vecinilor noștri, precum și legăturile lor artistice, au ieșit toate din aceste mănăstiri cari erau adevărate școli de cărturari. Din cronicile aflate la aceste mănăstiri, putem vedea înalta cultură literară slavonă pe care o aveau autorii lor. Aici, în aceste școale veneau la învăţătură copiii boierilor și ai nemeșilor din toate regiunile locuite de Români. In acelaş timp însă, când s'a întâmplat ca Moldova să fie bântuită de năvălirile Tătarilor și ale Turcilor, călugării de aici găseau refugiu la fraţii lor din Ardeal, ducând cu ei spre siguranţă și scumpele odoare bisericești.

Țara Românească a fost deasemenea un nepreţuit sprijin pentru Românii ardeleni, mai cu seamă pe teren bisericesc.

In ceeace privește *„Literatura și arta religioasă din Ardeal până în veacul al XVII-lea“*, autorul susţine că apare sub influenţa husitismului, care a cucerit o bună parte a populaţiei din Nordul Ungariei și al Transilvaniei. Dela husiţi au venit primele îndemnuri pentru cele mai vechi traduceri ale cărţilor sfinte slavonești în limba românească. Aceste traduceri au servit ca temelie la tipărirea primelor cărţi bisericești în limba română în a doua jumătate a veacului al XVI-lea — în timpul pătrunderii Reformei

în Transilvania — strecurându-se printre aceste tipărituri şi unele învăţăturile eretice. De aceea, aceste cărţi tipărite în Transilvania n'au fost bine primite de către ierarhii bisericii ortodoxe din Sudul Carpaţilor. Meritul acestor cărţi constă în faptul că ele răspândindu-se printre Români, i-a apropiat sufleteşte. Dar ceeace e mai important e că ele scot tot mai mult limba slavonă din cancelariile Ţărilor Române, urmând să dispară treptat şi din biserică, la sfârşitul veacului al XVIII-lea.

Arta românească din Transilvania, — sub care înțelegem arhitectura şi pictura bisericească, icoanele, odoarele şi odăjdiile, precum şi vignetele şi chenarele cari împodobeau cu ilustraţii cărţile bisericeşti — la început era foarte simplă. Bisericile se făceau de obiceiu din lemn de către maeştrii lemnari români, cari le imprimau în simplitatea lor, forme şi sculpturi de cea mai aleasă frumuseţe. Tot din mânile acestor măeştri români au ieşit şi podoabele interne ale bisericilor, adevărate monumente de artă, cari au atras atenţia multor învăţaţi români şi streini, cari în cercetările lor, găsesc cuvinte de apreciere elogioasă.

După moartea lui Mihai Viteazul — care a făcut o mulţime de fapte bune pentru Biserica românească din Ardeal, acordând scutiri preoţilor şi bisericilor, Basta a vrut să înlăture cu totul religia ortodoxă din Transilvania.

Sub Gavriil Bethlen şi apoi sub Gheorghe Rákoczy se reîncepe propaganda calvină, dar şi de data aceasta fără a avea vre-un succes.

Autorul închină un capitol special *Bisericii române din Banat şi părţile ungureşti*, arătând că biserica din Maramureş n'a fost permanent sub aceeaşi jurisdicţiune. Fluctua între episcopia de Muncaci, Vad şi Mitropolia dela Bălgrad. Adesea avea şi episcopi proprii cari residau la Hust, Peri, Ghiuleşti sau Budeşti şi cari la un moment dat, când Teofil înnota în apele Unirii cu Roma, au fost singurii reprezentanţi ai ortodoxiei din Ardeal.

In ceeace priveşte pe Românii dela graniţa de Apus a românismului, şi ei au stat mult timp sub jurisdicţiunea episcopului dela Vad şi a mitropolitului dela Bălgrad. Dar în aceste ţinuturi atât de expuse, multe elemente preţioase au fost înghiţite în cursul vremurilor de Unguri, prin calvinism şi apoi prin catolicism.

Asupra organizării Bisericii din Banat avem foarte puţine date, ştim doar că şi fruntaşii lor au zidit biserici, pe cari le zugrăveau frumos. După cucerirea Banatului de către Turci, Sârbii pătrund tot mai mult în conducerea Bisericii române având aceeaşi credinţă şi limbă bisericească. Dar nici acest ţinut n'a fost scutit de propaganda calvină. Aici găsim predicatori la Caransebeş şi la Lugoj.

Intr'un capitol aparte vorbeşte despre păstorirea lui Sava Brancovici, sub care mitropolia Bălgradului ajunge la cea mai întinsă jurisdicţiune. El a fost cel mai strălucit reprezentant al Bisericii ortodoxe române în veacul al XVII-lea. A respins toate condiţiile calvine, cari i-au fost impuse de curte principelui, plătind

această atitudine demnă cu suferinţe de martir. Anume, superintendentul calvin Tófői, îl acuză — pe nedrept — că nu administrează conştiincios averea bisericii, şi cere să fie dus înaintea Sinodului general, care-l şi condamnă în urma anchetei făcută de Csicsoi şi Pronai precum şi a acuzărilor aduse de către Palos Ştefan, pentru: viaţă imorală şi rea chivernisire a averii bisericeşti. Este dimis din demnitatea de episcop. Dar duşmanii lui nu s'au mulţumit numai cu aceasta, ci l-au dat apoi şi pe mâna puterii laice, care l-a bătut, închis şi chinuit. A fost eliberat din închisoare numai în urma intervenţiei energice a lui Şerban Cantacuzino.

După moartea lui Sava Brancovici autorul arată că au urmat câţiva mitropoliţi fără importanţă, şi că sub mitropolitul Varlaam, la anul 1658, când Ardealul trece efectiv sub dominaţiunea austriacă, se începe de fapt propaganda catolică, prin călugării iezuiţi. Tratativele directe au început însă numai în timpul păstoririi lui Teofil şi unirea se înfăptueşte sub Atanasie, deschizându-se astfel un nou şi dureros capitol de eroice suferinţe îndurate de Românii hotărîţi a-şi apăra credinţa, chiar cu preţul vieţii.

In cursul veacului al XVII-lea, relaţiile Ardealului cu Ţările Române au rămas tot atât de strânse ca şi în cel precedent. Episcopii ardeleni obicinuiau să meargă pentru sfinţire la mitropoliile din Moldova şi Ţara Românească, iar în timpul păstoririi stăteau în permanente legături cu mănăstirile de acolo. In tot veacul acesta găsim o serie de dascăli ardeleni, cari trec în Moldova şi în Ţara Românească să înveţe carte pe copiii boierilor de acolo.

Un element foarte important de unitate sufletească între Românii liberi şi cei subjugaţi îl formau oierii mărgineni.

Concomitent, Domnii Ţărilor Române vărsau bogate ajutoare băneşti pentru bisericile şi mănăstirile ardelene, ajutoare pe cari guvernul ardelean nu le vedea cu ochi buni.

In capitolul închinat literaturii şi artei bisericeşti din veacul al XVII-lea, autorul remarcă din nou faptul că unul din scopurile calvinilor a fost scoaterea limbii slavone din biserică. Dar acest lucru nu s'a îndeplinit decât mai târziu, când au apărut în Ţara Românească cărţi româneşti de ritual. Mulţi preoţi ardeleni încep acum să traducă diferite cărţi bisericeşti, pe cari apoi le copiază caligrafic şi le vând cu preţuri destul de mari. Cu cât limba slavonă începe să dispară mai mult, cu atât sunt mai căutate aceste còpii. Alături de această literatură bisericească începe să se răspândească şi aşa zisa literatură profană, cărţi astrologice şi romane populare.

Cele mai multe cărţi se tipăreau în tipografia dela Bălgrad (Alba-Iulia).

Şi în acest secol, când biserica românească din Ardeal era atacată din două părţi, de către calvini şi de către catolici, adevăratul sprijin moral şi material îi venea tot din Ţările Române. Cărţile venite de aici purtau pecetea curăţeniei ortodoxe.

Vorbind apoi despre artă, autorul descrie o serie de biserici ridicate în acest veac. Ca cele mai însemnate monumente arhitecto-

nice bisericeşti din acest veac consideră bisericile domneşti din Porceşti, Sâmbăta de sus şi Făgăraş; cele două din urmă au trăsăturile specifice ale arhitecturii din epoca lui Constantin Brâncoveanu. Pictura acestor biserici a fost făcută după cel mai autentic tipic ortodox-bizantin, pe care zugravii nu l-au putut învăţa decât în mănăstirile din Ţările Române, sau dela meşteri veniţi de acolo. Odoarele şi odăjdiile atât de artistic lucrate veneau de asemenea din Ţările Române.

Intr'un capitol aparte se ocupă de situaţia preoţimii române din Ardeal şi Ungaria până la unirea cu Roma. Arată felul în care se alegeau mitropoliţii şi episcopii, veniturile acestora, atribuţiunile celorlalte trepte bisericeşti, precum şi felul de viaţă al acestora. O atenţie deosebită dă în acest capitol situaţiei materiale şi sociale a preoţimii.

Din această amănunţită lucrare, se poate constata, că Biserica românească din Ardeal şi Ungaria s'a desvoltat, dealungul veacurilor, fiind sprijinită şi ajutată de surorile ei din Moldova şi Ţara Românească şi că poporul nostru a avut o cultură literară şi artistică, care s'a născut sub directa influenţă a Bisericii şi s'a răspândit prin ea printre toţi Românii.

Lucrarea d-lui Meteş se încheie cu o listă cronologică a mitropoliţilor şi episcopilor ardeleni, o tablă a ilustraţiunilor, o listă a cărţilor şi manuscriselor, o tablă de nume şi locuri istorice precum şi o bogată bibliografie.

Acestui volum, care cuprinde Istoria Bisericii române din Ardeal numai până la anul 1698, îi va urma un al doilea, a cărui apariţie e aşteptată cu viu interes.

Gheorghe Vinulescu.

Ilie Corfus, *Corespondenţa inedită asupra relaţiunilor între Mihai Viteazul şi Polonia.* (Culeasă din arhivele din Varşovia). Cernăuţi, Tip. Glasul Bucovinei, 1935, in-8°, 67 p.

Dl. Ilie Corfus studiind în Arhivele Centrale şi la Biblioteca Naţională din Varşovia, a descoperit în colecţia de documente „Libri Legationum" şi în manuscriptul cancelarului Zadzik, „Acta Cancellariatus anni 1532 usque ad 1611...", 16 documente inedite, cari privesc relaţiunile marelui nostru voevod Mihai Viteazul cu Polonia. Ele fac parte din corespondenţa dintre Impăratul Rudolf, Regele Sigismund III, Sultan şi Mihai Viteazul, şi reoglindesc relaţiunile diplomatice dintre Mihai Viteazul şi Movileşti pe de o parte şi Regatul polon, Curtea dela Praga, Scaunul apostolic, Poarta, Hanatul de Crimeea şi Cazaci de alta.

Din ele putem vedea grija pe care o inspira M. V. Polonilor, cari au aflat de proiectele lui de a cuceri Moldova. Găsim astfel printre aceste documente, o serie de intervenţii de ale Polonilor, atât pe lângă împăratul Rudolf, cât şi pe lângă Sultan, rugând insistent pe aceştia să oprească pe Mihai de a săvârşi această cucerire.

Găsim chiar şi somaţii adresate direct lui Mihai, în cari i se pune în vedere să abandoneze planul cuceririi Moldovei.

Cel mai important dintre aceste documente, este însă actul care cuprinde „jurămintele cari aveau să fie făcute între M. S. Regele şi Mihai Voevodul Munteniei, făcute şi înfăţişate prin Domnul Taranowski, podczasz de Halicz" (Anexa 7). Jurămintele acestea trebuiau să fie făcute, dacă intervenţia diplomatică a lui Taranowski pentru aducerea Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Româneşti sub ascultarea coroanei polone, ar fi avut un rezultat pozitiv.

Ele au fost publicate ca anexe la un scurt studiu închinat relaţiilor dintre Polonia şi Mihai Viteazul. In acest studiu, autorul face întâi o „interpretare a documentelor în linii generale de istorie"; se ocupă apoi în mod special de „proiectul de alianţă între Sigismund III regele Poloniei şi Mihai Viteazul" şi în urmă de pretenţiile Poloniei la Poartă asupra Ţărilor Române după Mihai Viteazul".

Concluzia pe care o trage din acestea este că Polonia doria să „menţină" Moldova şi Muntenia sub influenţa şi hegemonia sa, şi avea chiar pretenţii de stăpânire asupra pământului românesc.

Documentele acestea au fost scrise parte în limba latină, parte în limba poloneză. Pe cele din urmă, pentru uşurarea muncii celor ce se ocupă de această chestiune, editorul le-a tradus şi în româneşte.

Prin publicarea acestor documente, d. Ilie Corfus, aduce o reală contribuţie la istoria lui Mihai Viteazul.

Gh. V.

I. Marţian, *Ţara Năsăudului înainte de instituirea regimentului de grăniceri.* Năsăud, Ed. Tip. Cultura, 1933, in-8°, 48 p. + 2 hărţi (fig.).

In primele 34 de pagini ale acestei broşuri, autorul vrea — precum însuşi o spune în întroducere — să înfăţişeze relieful acestei regiuni şi să reconstitue, pe bază de consideraţii strategice asupra resturilor de fortificaţii vizibile şi a unor date istorice, o schiţă a vechii organizaţii defensive din trecutul îndepărtat.

După descrierea geografică a regiunii, arată căile de comunicaţie cari duceau în ţara aceasta şi fortificaţiile ridicate pentru apărarea lor.

In secolul XIII teritoriul acesta a fost numit Ţara Năsăudului, iar din a doua jumătate a sec. XV, Valea Rodnei. Autorul susţine că în timpurile vechi a fost locuit exclusiv de Români şi că la anul 1038 nu existau aici nici Saşi, nici Secui şi nici Unguri. Abia la 1061 Bela I înfiinţează aici două abaţii pentru Benedictini, şi de aci împreună cu aceşti călugări pătrunde pe văile Someşelor. Românii i-au primit ca pe nişte prietini creştini, cari îi vor ajuta împotriva invaziunilor păgâne, de aceea nu le-au opus nici o resistenţă. Pe de altă parte, nici pătrunderea Ungurilor nu s'a făcut printr'o campanie de cucerire. După ce au pătruns pe Someş, îşi institue la Dej un conducător cu titlul de voevod şi comite de Zonuk. Curând după aşezarea lor aici, au o ciocnire cu hoardele Cumanilor pe cari le înfrâng la satul Chiraleş. După pătrunderea Ungurilor, sătenii din

Ținutul Năsăudului au devenit iobagi castrensi, fiind încorporați castrului regal Dobâca.

Pe văile Someșelor existau o serie de mănăstiri cari înainte de sciziunea bisericilor erau de rit grecesc. Sub influența Benedictinilor ele ajung sub dominație occidentală și stau sub jurisdicțiunea abatelui dela Mănăștur (Cluj). La anul 1103, când se înființează episcopia dela Alba-Iulia, aceasta pretinde supremația și pentru aceste mănăstiri benedictine, așa ajunge în conflict cu acești călugări, cari în semn de protest părăsesc temporar Ardealul, trecând astfel unele din aceste mănăstiri în mâna altor ordine.

Autorul e de părere că din cauza veșnicei primejdii a năvălirilor, locuitorii băștinași au părăsit regiunile Bârgăului, Țara Bârsei și Turnu Roșu. Pe aceste locuri deșerte au fost aduși la 1141 și 1161 coloniști din Flandra, cu scopul de a fi paznici la graniță. După năvălirea Tătarilor, pe la anul 1243, moșiile Fata, Becina și Țaga sunt donate comiților Lentink și Hermann; această donație a dus la procese cari au durat mai mult de un secol.

Germanii colonizați în Țara Năsăudului întemeiază la 1206 orașul Bistrița, pe care-l fortifică numai după căderea Constantinopolului. Mai târziu, Sașii tind să pună stăpânire pe regiunile românești, însă au de întâmpinat rezistența Românilor.

La 1453, Ladislau Postumul dăruește regiunea Bistriței lui Ioan Huniade, iar Rodna fratelui soției lui Ioan, lui Mihai Szilágyi. Sașii se revoltă, Matei Corvinul pentru a-i liniști le-o dă lor la 1464. In urma răscoalei Românilor, regele Matei a încercat să asigure o egală îndreptățire cu Sașii; aceasta n'a fost însă deloc respectată. Iar rezultatul acestor lucruri a fost anularea de drept a autonomiei Țării Năsăudului care a fost încorporată regiunii Bistriței. Pentru acest lucru s'a dus o luptă între elementul românesc și săsesc timp de 2 secole și jumătate, până la instituirea regimentului austriac de grăniceri.

In ultimele 14 pagini dă în anexă 9 documente referitoare la chestiunile de mai sus. *Gh. V.*

Hermann Tontsch, *Die Honteruspresse in 400 Jahren.* Festschrift der Buchdruckerei Johann Götts Sohn. Brașov, 1933, in-8^{0}, 113 p.

Tipografia de sub teascurile căreia au ieșit la lumina zilei primele cărți și gazete românești din Ardeal, a împlinit 400 de ani de existență. Cu ocazia aceasta de sub teascurile aceleiași tipografii seculare, a apărut sub îngrijirea d-lui Hermann Tontsch un studiu. care cuprinde întregul istoric al acestui institut de arte grafice. Lucrarea aceasta a d-lui Tontsch, este însă mai mult decât un simplu studiu asupra tipografiei; ea este ***o istorie a cărții din Ardeal.*** Autorul caută să culeagă toate datele existente asupra acestei tipografii și mai ales cele relative la cărțile cari s'au tipărit aici. Pentru aceasta folosește mult „Bibliografia română-ungară" a lui Andrei Veress.

Din însuşi felul cum se prezintă acest volum, din punct de vedere tehnic, ne putem da seama de gradul de desvoltare la care a ajuns această tipografie.

Clişeele sunt executate, în mod ireproşabil, în atelierele celuilalt mare institut săsesc de arte grafice din Ardeal, Krafft & Drotleff din Sibiu.

In cele ce urmează, voi da un scurt rezumat al lucrării, căutând să evidenţiez părţile închinate lucrărilor româneşti tipărite aici.

In introducerea care este întitulată „Salut cetitorului'', arată pe scurt importanţa tiparului, pornit dela început bazat pe faptul că invenţia acestei „arte regale'' de către Guttenberg, şi mai ales aducerea ei de către Hontrus în Ardeal, „e un moment important din punct de vedere cultural şi industrial-comercial, în general pentru întregul răsărit şi în special pentru Saşi''.

Urmează capitolul I, închinat lui Ioan Honetrus, în care acesta este tratat ca umanist şi reformator.

Ioan Honterus personal, este întemeietorul primei tipografii din Ardeal, a fost primul ei proprietar şi maestru. El aduce în Ardeal această artă regală a lui Guttenberg la anul 1533. Cele mai precise date asupra întemeierii tipografiei le găsim la cronicarul sas, Andrei Oltard. Acesta spune că Ioan Honterus s'a întors dela Basel în anul 1533, pe la sărbătoarea Sf. Margareta, care cade la 13 Iulie, aducând cu el mai mulţi turnători de litere şi tipografi. Astfel îşi instalează atelierul în casa părinţilor săi.

Cât timp a fost în viaţă, nu şi-a scris niciodată numele pe cărţile tipărite în tipografia sa. Cum în timpul acela nu exista altă tipografie în Braşov, e sigur că toate lucrările tipărite atunci acolo, au ieşit din tipografia lui Honterus.

E de asemenea sigur, că arta aceasta a învăţat-o în anul 1532 la Basel, în vestita tipografie a lui Ioan Frobenius, lucru care reiese în mod clar dacă comparăm tipăriturile ambelor tipografii. Dealtfel, acesta a şi fost scopul plecării sale la Basel. In afară de aceasta el a fost şi un talentat gravor în lemn. Xilografiile din Cosmografia sa, au fost lucrate de el personal.

Nu s'a putut preciza încă în mod sigur anul în care a apărut prima carte aici, în tot cazul între 1533 şi 1535.

După câte ştim azi, din cele 30 de lucrări ale lui Honterus, 26 au fost tipărite în Braşov.

Rolul cel mai important l-a avut această tipografie în propaganda reformaţiunii printre Saşii ardeleni. Ea a fost o reală unealtă pentru propagarea ideilor reformei şi ale umanismului.

O urmare a înfiinţării acestei tipografii a fost crearea morii de hârtie la 1546, unde fabrciă hârtie polonezul Hanns Früh sau Früe. Aceasta a fost prima fabrică de hârtie din Ardeal şi Ungaria.

Capitolul următor tratează despre Walentin Wagner, al doilea proprietar al tipografiei.

După moartea lui Honterus, la 1549, tipografia este adminis-

tratǎ câţiva ani de cǎtre moştentorii sǎi, abia la 1553 trece în proprietatea lui Wagner. Acesta, ca şi Honterus, a fost un om foarte învăţat. După ce studiază la Cracovia, se duce la Wittenberg unde ia contact cu Melanchton şi cu Luther. Aici, sub supravegherea directǎ a acestora, învaţă limba greacă. Dealtfel, influenţa lor se resimte şi în lucrările lui Wagner, în cari, ca şi Honterus, împărtăşeşte ideile umanistice.

După moartea lui Wagner, urmează câteva decenii obscure. Intre anii 1557—1579, se tipăresc aici noui ediţii de-ale lucrărilor lui Honterus şi Wagner. Pentru noi Românii, epoca aceasta este de o deosebită importanţă, căci acum se tipăreso aici primele cărţi româneşti din Ardeal. In anii 1561 1562 se tipăresc cele 4 evanghelii în româneşte, iar la 1580, Luca Hirscher tipăreşte, prin diaconul Coresi, o evanhgelie şi o carte de predici. Nu se ştie însă cine a fost proprietarul tipografiei în timpul acesta.

Aruncând apoi o privire recapitulativă asupra secolului al XVI-lea, scoate în evidenţă importanţa acestei tipografii. Comparând-o cu celelalte tipografii din cuprinsul regatului ungar, ajunge la concluzia că aici au văzut lumina zilei 12% din toate tipăriturile acestui regat.

In alt capitol aruncă o privire şi asupra proprietarilor din secolul al XVII-lea. Vedem că se perindă pe la această tipografie tot oameni cu suprafaţă, cari ocupau demnităţi importante printre Saşi. Astfel e Mihail Hermann, consilier princiar, P. Pfanenschmied, J. Jekeli, etc.

Vorbeşte apoi despre proprietarii din secolul al XVIII-lea. In cadrul acestui capitol tratează în mod special despre Dr. Lucas Seuler von Seulen şi angajaţii săi.

La anul 1798 tipografia trece în proprietatea familiei nobile von Schobeln. Dar acum, din cauză că tipografia din Cluj a primit monopolul tipăririi cărţilor şcolare şi din cauză că cenzura a început să persecute tipografiile săseşti, aceasta este în declin.

In sfârşit, la anul 1833, tocmai la 300 de ani după înfiinţare, tipografia trece în proprietatea Familiei Gött, şi anume a lui Ioan Gött, ai cărui urmaşi au perfecţionat-o cu cele mai moderne maşini şi o conduc până în zilele noastre.

Intr'un capitol aparte tratează despre ziarele şi periodicele eşite din tipografia Gött, între anii 1837 şi 1933. Capitolul acesta e o preţioasă contribuţie la istoria ziaristicei ardelene, prin înşirarea şi descrierea acestor periodice. Un alt capitol este închinat calendarelor tpărite aici, iar cel din urmă capitol, cuprinde cele mai importante tipărituri româneşti din sec. XVIII şi XIX. In total, până la anul 1886, s'au tipărit aici 100 de lucrări româneşti, majoritatea cu caractere chirilice. Şi astfel ajunge la concluzia lui Fritz Teutsch, că prin această tipografie, Saşii au avut un rol important în propagarea culturii printre Români.

Gh. V.

D. Georg Hoffmann, *Die griechisch-katholische Gemeinde in Breslau unter Friedrich d. Gr.* (Comunitatea greco-catolică din Breslau sub Frederic cel Mare). Druck und Verlag Wilh. Gottl. Korn, 1925, in-8⁰, 107 p.

Autorul bazat pe o serie de izvoare cari i-au stat la îndemână, face istoricul comunităţii bisericii orientale, de durată destul de scurtă, din oraşul silezian, Breslau. Trebue să observăm încă dela început că autorul este în lucrarea aceasta victima unei confuzii destul de mari. Şi anume, confundă termenii greco-catolic şi ortodox. Este o confuzie pe care o întâlnim foarte des la autorii din Apusul Europei, unde greco-catolicii propriu zişi, sunt cunoscuţi numai sub numirea de „*uniţi*".

Autorul se ocupă de această problemă a comunităţii bisericii ortodoxe din Breslau, a cărei amintire mai există doar în mintea celor cari s'au ocupat direct de ea. In întroducerea studiului, arată izvoarele de cari s'a servit şi caută să le critice. Cel mai important izvor este „Acta historico-ecclesiastica" a lui W. E. Bartholomeu.

După primul războiu silezian, din cauza boicotului austriac, comerţul are mult de suferit. De aceea Regele Frederic vrea să organizeze la Breslau nişte târguri de mostre, pentru a atrage negustorii din Ungaria şi Polonia în Silezia. Pentru înfăptuirea acestui lucru, începe o vie propagandă prin ambasadorii şi reprezentanţii săi. Reprezentantul său din Veneţia, Cataneo, anunţă că a obţinut promisiunea că se vor stabili în Silezia mai multe familii de greci, macedoneni şi alţi negustori de religie orientală, dacă li se va garanta, pe lângă alte privilegii, libertatea religioasă. Cataneo formulează pretenţiile acestora în 7 puncte, şi le trimite regelui. Acesta dându-şi seama de importanţa imigrării negustorilor în Silezia, cere anumite precizări dela Cataneo. In Aprilie 1744 apare un reprezentant al lor cu o scrisoare de recomandare dela Cataneo către ministrul Münchov, acest reprezentant a fost Arhimandritul Ananias conte de Zaccho. Să fi fost oare acesta într'adevăr reprezentantul negustorilor? Este privit cu prea mult scepticism, mai ales de către generalul Dohna. Descrie apoi tratativele cari au avut loc între ministrul Münchov şi Dohna de o parte şi Zaccho şi Maingau de altă parte. Se vede din aceste tratative că se speculau şi interese personale, anume, Zaccho cere să se institue un episcopat, ba chiar un arhiepiscopat, pe care doria să-l ocupa chiar el.

Din concluzie reiese însă, că aceste tratative n'au avut nici o legătură cu întemeierea comunităţii.

Wendt zice că ea ar fi luat naştere din iniţiativa a patru negustori din Transilvania şi Ungaria de sus, originari din Macedonia, cari făceau des drumuri mai ales spre Lipsca. Ei cer să li se permită să-şi ţină un preot care să oficieze sfintele slujbe după obiceiul lor şi să-şi întreţină şi o şcoală confesională. In urma acestei intervenţii ia naştere comunitatea la 1742, când există aici deja un preot, cu numele de Iacob. S'a discutat mult şi această chestiune. Comunitatea ortodoxă în formaţie, şi-a găsit aici în Breslau

un mare sprijinitor în editorul I. I. Korn, care acordă mari credite comunității și îi tipărește o serie de cărți de dogmă și organizare bisericească. Autorul descrie câteva din aceste tipărituri. Remarc că în această editură, a apărut sub îngrijirea lui C. G. Hoffmann, o ediție grecească a „Mărturisirii orotdoxe'' de P. Movilă.

Prima liturghie a avut loc la 10 Mai 1744 în curtea „Pokoy'', celebrată fiind de trei preoți. Descrie apoi amănunțit aranjamentul interior al capelei și felul celebrării slujbei.

Vorbind despre viața acestei comunități, arată că ea nu s'a putut desvolta, deoarece regele a părăsit planul organizării târgului. Totuși, la 1750 fiind în perspectivă o nouă așezare de negustori de religie răsăriteană, se încep tratative între preotul din Lipsca, Theoclet Polydes și ministrul Münchov. Polydes cere privilegii pentru toate popoarele de religie răsăriteană, precum și o serie de libertăți formulate în 14 puncte. Ca răspuns la acestea i se trimite o copie a diplomei din 1743.

La 1754 ei obțin și un loc pentru cimitir, precum și concesiunea de a-și instala un clopot la capelă.

Despre viața constituțională a comunității ne putem forma o imagine dintr'o scrisoare a patriarhului din Constantinopol, adusă de moldoveanul Visarion, care a fost ales preot al acestei comunități pe timp de trei ani. Comunitatea nu depindea de nici unul din Patriarhi, momentan cerea confirmarea preoților dela cel din Ierusalim. Deși s'a încercat de către Cataneo și apoi de către Polydes să fie atașată patriarhiei din Constantinopol, tradiția acestor credincioși a fost mai puternică.

La anul 1743 li s'a permis să-și țină și un învățător, existența lui ne este însă confirmată numai la 1755. Cei cari doreau să-și continue studiile se înscriau la gimnaziul reformat care dela 1776 poartă numele regelui Frederic. Acest gimnaziu era o atracție pentru fiii de negustori, fiindcă avea și un pension. Inșiră câteva nume de elevi de religie răsăriteană, vorbind apoi în general despre această școală.

Din cauza politicii vamale a lui Frederic față de Saxonia, mulți dintre negustorii aceștia emigrează. La 1781—1782 preotul Makarios Stephanos se plânge că nu mai are decât o singură familie și cere să fie făcut preot militar. Cererea i-a fost respinsă. Când moare ultimul comerciant, capela se închide temporar, până când moștenitorul său, aduce un alt preot, pe Constantin Chrysantos, care a fost într'un veșnic conflict cu susținătorul său pe care-l teroriza. Acest preot a fost de mai multe ori expulzat, și în cele din urmă trece la catolicism și intră în rândurile ordinului minoriților. El a fost ultimul preot al comunități ortodoxe din Breslau din care n'a mai rămas nici o urmă.

O afluență de credincioși ortodoxi a mai cunoscut orașul Breslau în timpul războiului mondial, dar atunci în lipsă de preoți, credincioșii se adresau preoților luterani.

Gh. V.

Pr. Gheorghe Cotoşman, *Din trecutul Bănatului.* Cartea I: *Studiu întroductiv de istorie naţional-bisericească.* Timişoara, 1934, in-8⁰, 131 p.; Cartea II: *Comuna şi bisericile din Sânnicolaul Mare.* Timişoara, 1934, in-8⁰, p. 133—244; Cartea III: *Comuna şi bisericile din Comloşul Mare şi Lunga.* Timişoara, 1934, in-8⁰, p. 245 390.

O preţioasă contribuţie la istoria Banatului, sunt cărţile publicate de părintele G. Cotoşman în ciclul „Din trecutul Bănatului". Prin documentarea lor temeinică şi prin aparatul critic, pe care se bazează, sunt de neapărată trebuinţă pentru cercetătorii trecutului acestei provincii.

Cartea I-a cuprinde un studiu întroductiv de istorie naţional-bisericească şi a fost închinată răposatului Episcop al Aradului, Grigorie Gh. Comşa, care i-a scris şi prefaţa.

Autorul expune rezultatele mai multor învăţaţi români şi străini cari s'au ocupat de aceste chestiuni.

Incepe cu formarea şi aşezarea provinciei, ia apoi pe rând: urmele omului preistoric, Agathirşii, Geto-Dacii, cucerirea şi împărţirea Daciei, arătând aici că primul care a folosit numele de Banatul Timişan — Banatus Temesvariensis — a fost învăţatul Marsigli. Vorbind de castrul şi oraşul Morisena, pune originea acestui nume în legătură cu numele Mureşului, dar şi cu numele tribului dacic al Morasianilor, arătând că a fost aşezat pe locul Cenadului de azi. Tot despre Morisena spune — după Kogutovitz — că ar fi fost capitala lui Attila. Intr'un capitol special vorbeşte despre voevozii Banatului şi despre imigrarea Ungurilor în Transilvania, arătând că populaţia de aici era organizată atunci în voevodate sau principate şi chinezate. Prin urmare la venirea Ungurilor, aceştia i-au găsit bine organizaţi din punct de vedere politic. In continuare ni-l descrie pe Glad care a luptat împotriva Ungurilor.

Schiţând starea bisericii din Dacia Traiană până la venirea Ungurilor, aminteşte de episcopia dela Siscia, de episcopul Teofil, despre care, bazându-se pe spusele lui P. Maior, susţine că ar fi fost Român, apoi de Ulfila ş. a. In ceeace priveşte Biserica română în raport cu creştinarea Ungurilor. arată influenţa covârşitoare a Răsăritului în determinarea Ungurilor de a se creştina, şi găseşte că „în veacul al X-lea, Românii au pe lângă o organizaţie bisericească superioară şi o bogată şi intensă viaţă mănăstirească". Descrie apoi nivelul ridicat din punct de vedere al vieţii naţionale şi religioase de sub stăpânirea lui Achtum, care scoate Banatul de sub hegemonia regelui Ştefan al Ungurilor. El este însă decapitat de Unguri în urma trădării lui Cenadinus care ajunge acum comite suprem al ţării lui Achtum. Vorbind de originea acestor doi, ajunge la concluzia că ambii au fost Români, ieşiţi din sânul poporului. Un alt capitol este închinat mitropoliei ortodoxe dela Timişoara, expunând mai ales argumentele lui Tincu-Velea, care crede că aceasta e episcopia dela Cenad strămutată aici, după înfiinţarea episcopiei catolice. G. Popovici o crede mai curând continuarea celei

dela Vodiţa. In legătură cu acesta descrie şi propaganda de catolicizare întreprinsă de Unguri prin sec. XIII printre Români, pentru ca astfel să-i poată mai uşor maghiariza. Aşa s'a şi întâmplat. Nobilii cari s'au catolicizat, s'au contopit în masa ungurească, iar cei cari au rezistat, au fost coborâţi în rândul ţăranilor. Schiţează apoi etapele de cucerire a Banatului de către Turci, caracterizând-l în continuare dominaţiunea turcească asupra acestei provincii în culori destul de negre — aşa cum e în general prezentată de istoriografia ungurească şi germană, dar care, *privită din punctul nostru de vedere, nu a fost mai rea decât dominaţiunea ungurească sau austriacă, dimpotrivă, a fost mai tolerantă* (vezi: G. Birăescu, Banatul sub Turci. Timişoara, 1934). La 21 Iulie 1718 prin pacea dela Passaroviţ, Banatul ajunge sub dominaţiune austriacă; acum încep Ungurii să se aşeze în număr mai mare în această provincie. Habsburgii încep să împestriţeze localităţile Banatului cu o serie de Germani, pe cari îi colonizau aici în detrimentul populaţiei băştinaşe, care a fost determinată de acest fapt să ia o atitudine duşmănoasă faţă de noua stăpânire. In treacăt aminteşte şi de Românii veniţi aici din Ţara Românească şi Moldova, a căror imigrare n'a fost însă pe placul stăpâniri austriace. Ajungând vorba de Sârbi, spune că imigrarea lor a început mai intens numai după anul 1421, când au fost atraşi de dărnicia regilor unguri. La venirea lor, Românii aveau o organizare bisericească, în sânul căreia au primit şi pe nouii coreligionari, cari la rândul lor, când preoţii români au început a se rări ne-au întins mâna frăţeşte. Am stat apoi sub jurisdicţia lor bisericească până la reînfiinţarea mitropoliei româneşti la 1865.

La sfârşitul cărţii dă o listă a mitropoliţilor şi episcopilor români şi sârbi cunoscuţi, din Timişoara.

* * *

Prima monografie propriu zisă din ciclul acesta, este aceea a comunei şi bisericilor din Sânnicolaul Mare.

După ce descrie comuna de azi, îi face pe scurt istoricul. Arată că pe locul de azi al comunei, ar fi existat în trecut un castru al legiunii XIII Gemina. Istoria acestei comune se confundă pentru epoca mai veche cu istoria Cenadului, împreună cu care făcea parte integrantă din vechea cetate Mureşană (Morisena), distrusă de Tătari la 1241. Pe urmă s'a ridicat pe locul Sânnicolaului de azi, cetatea Sf. Nicolae sau Sân-Nicoară. Ea a fost la început proprietatea familiei Cenad, iar mai târziu a trecut în posesiunea episcopului catolic din Cenad. In August 1552 cetatea ajunge sub dominaţiune turcească, iar biserica i-a fost transformată în moschee; lângă ea a fost şcoala ienicerilor.

Până la 1782, toţi primarii acestei comune au fost Români, ceeace dovedeşte o majoritate a lor aici. După ce trece la 1718 sub stăpânire austriacă încep să imigreze Sârbii; la 1752 au fost colo-

nizaţi Şvabii; iar mai târziu Români din jurul Abrudului, Macedo-români şi Greci din Macedonia. Se ocupă apoi de familia macedo-română Nacu; de drepturile de târg ale comunei; de greutăţile pe care a avut să le sufere în timpul revoluţiei dela 1848. In 1849, când ia fiinţă voivodina sârbească, comuna primeşte numele de Sânnicolaul-Mare-Sârbesc, dar la sfârşitul secolului XIX îşi re-capătă vechiul nume.

După procesele verbale ale primăriei, înşiră aici pe toţi conducătorii comunei dela 1877 până azi. Arată apoi că locuitorii comunei după naţionalitate, sunt: Români, Germani, Sârbi, Unguri, Evrei şi Ţigani; iar după confesiuni: ortodocşi, greco-catolici, lutherani-evanghelici, reformaţi, unitarieni, mozaici, baptişti şi nazareni. Dă o listă a intelectualilor ieşiţi din această comună şi apoi un tablou statistic al locuitorilor, după naţionalităţi şi confesiuni.

Făcând un scurt istoric al parohiei ortodoxe-române, afirmă că la 1333 exista aci organizaţie parhială, şi ar fi vorba de cea ortodoxă-română (II, p. 175). La imigrarea Sârbilor şi Grecilor, aceştia au intrat în comunitatea bisericească a Românilor. Dela 1848, Românii şi-au manifestat dorinţa de a se despărţi de ei. Descrie apoi bisericile monumentale şi crucile comunei din toate punctele de vedere. Dă lista protopopilor şi preoţilor, făcându-le şi câte o scurtă biografie. Vorbind despre arhiva bisericească, arată toate actele ce se găsesc în ea, dintre cari cel mai vechiu este datat dela 1747. In câte un capitol aparte se ocupă şi de parohiile celorlalte confesiuni din comună, cari toate însă, sunt cu mult mai recente. La sfârşitul cărţii, reproduce în anexă „Suferinţele preotului Ioan Piuariu-Tunsu Molnar, descrise de Petru Maior.

* *

In cartea III, părintele Cotoşman se ocupă de comuna şi bisericile din Comloşul-Mare şi Lunga.

Urmând acelaş plan ca şi în monografia comunei Sânnicolaul-Mare, face întâi o descriere a comunei, apoi dă şi istoricul. De data aceasta, lipsindu-i în parte documente, se bazează pe demografie şi pe tradiţia românească şi afirmă, că vechii locuitori ai regiunii, au fost totdeauna Românii. In sec. XV, alături de iobagi români de aici sunt amintiţi şi nobilii de rang inferior. Arată apoi încercările Ungurilor de a şterge orice urmă de românism din această provincie. Sub dominaţiunea turcească ea se ţinea de sandjacul Cenadului. La 1720 imigrează Sârbii. Combate apoi părerea acelora cari susţin că la origine ar fi existat în această comună o populaţie sârbească şi numai după aceea ar fi venit Românii. Aduce o serie de dovezi pentru a arăta vechimea elementului românesc aici. La 1781 comuna ajunge proprietatea macedo-românului Nacu. La 1791 au fost colonizaţi şi aici Germani. Treipătrimi din locuitorii comunei sunt Români, restul Germani, Unguri, Ţigani, Sârbi, Bulgari şi Evrei. Dă aici şi un tabloul al populaţiei după naţionalităţi şi confesiuni.

Despre parohia românească din această comună, cele mai vechi știri le avem dela 1702, cu toate acestea ea este tot atât de veche ca însaș comuna. La venirea Sârbilor, aceștia se încadrează, ca peste tot, în comunitatea bisericească a Românilor.

Ca și în monografia Sânnicolaului, descrie și bisericile acestei comune, din toate punctele de vedere. Dă și aici o listă a preoților și învățătorilor confesionali, făcându-le și câte o scurtă biografie. Despre parohiile și bisericile celorlalte confesiuni tratează mai pe scurt.

La sfârșitul acestei cărți reproduce în anexă, diploma Nr. 14345—1811, dată de împăratul Francisc I lui Iosif Nacu.

Așteptăm apariția celorlalte monografii cari urmează să întregească ciclul acesta.

Gh. V.

I. C. Atanasiu, *Pagini din istoria contemporană a României. Mișcarea socialistă.* Vol. I. București, 1933.

In sensul modificării introduse în regulament prin votul ședinței plenare dela 16. V. 1933, am onoare a Vă atrage atențiunea, dom nilor colegi, asupra publicațiunii recente a d-lui I. C. Atanasiu, *Pagini din istoria contemporană a României,* vol. I: *Mișcarea socialistă,* care cuprinde o serioasă contribuțiune la istoria contemporană a României.

Autorul ei a înțeles să culeagă din frământările sociale-politice ale ultimelor două decenii din secolul trecut (1881—1900) un prețios material documentar, pe care își întemeiază întreagă lucrarea, întrețesută și cu amintiri personale, fără ca acestea din urmă să-l fi împiedecat prea mult în năzuința de a ține seamă de postulatul obiectivității istorice.

Cine vrea să aibă o icoană mai deplină și mai colorată a sbuciumărilor vieții românești dela sfârșitul secolului al XIX-lea, nu va putea ignora acest început de mișcare socialistă, destul de important prin consecințele și repercusiunile lui, întrucât a izbutit să aibă influență nu numai asupra tagmei muncitorilor, ci și asupra păturei intelectuale, contribuind la crearea unor noui curente de opinie publică.

Mișcarea socialistă inițiată la Iași, în 1881, era sprijinită la început de un grup de nihiliști ruși ca și de Basarabenii refugiați de sub cnutul țarismului. La București i s'a atașat însă în scurtă vreme (1884) o pleiadă de intelectuali — fii ai aristocrației și burgheziei indigene — întorși dela studii din centrele Apusului cu ideologie complet revoluționară.

Cu toate acestea, conducătorii mișcării și-au dat repede seama de necesitatea de a se adapta condițiunilor specifice ale țării. Astfel ea a fost naționalizată prin abandonarea succesivă a frazei revoluționară și prin tactica izbutită a încadrării în contingențele sociale-politice ale României. Meritul acestei epurațiuni și naționalizări revine mai ales conducătorilor: I. Nădejde și V. G. Morțun

cari, luptând pentru a instaura în toate domeniile vieţii de stat domnia legilor, au izbutit a imprima acţiunii socialiste dela 1881—1900 un caracter legalist şi a o abate din drumul ei revoluţionar dela început. Tendinţa aceasta legalistă străbate ca un fir al Ariadnei întreg cuprinsul volumului de faţă, ceeace face ca el să se prezinte în lumina simpatică a unui util instrument de persuasiune pentru ideea de legalitate şi ordine în stat, în acelaş timp de combatere a curentelor anarhice şi extremiste.

Aceste calităţi ale I-ului volum cari se vor perpetua, sperăm, şi în volumele următoare, anunţate din partea autorului, mă îndeamnă, Domnilor Colegi, a Vă ruga să binevoiţi a lua în considerare şi publicaţiunea aceasta în propunerile ce se vor înainta şedinţei plenare pentru distribuirea marelui premiu al statului, Gheorghe Asachi.

Bucureşti, 17. V. 1933. *I. Lupaş.*

Suciu Coriolan, *Corespondenţa lui Ioan Maniu cu Simion Bărnuţiu 1851—1864.* Blaj, 1929.

Editorul arată în prefaţă că a tipărit corespondenţa aceasta cu sprijinul „d-lui ministru Sever Bocu", pe cheltuiala comitetului serbărilor Unirii (Mai 1929).

Sunt în total 108 scrisori, păstrate în Bibliotehca Centrală Arhidiecezană din Blaj. Publicarea lor sporeşte cunoştinţele privitoare atât la viaţa lui S. Bărnuţiu — despre care aflăm că fusese luat în combinaţie pentru scaunul episcopesc din Gherla — cât şi la unele momente din frământările politice şi ziaristice ale timpului (*Concordia* lui Sigismund Papp).

Publicarea corespondenţei e precedată de un studiu introductiv, cuprinzând biografia lui Ioan Maniu (1833 1895). Acest studiu putea fi ceva mai concis. Textele reproduse din scrisori fiind publicate ca anexe documentare în partea a doua, ar fi fost suficient a se face trimiterile corespunzătoare la paginile din anexe, unde se află reproducerea lor integrală.

Studiul introductiv ar fi fost de dorit să fi rămas scutit de aluzii politice, cari înfăţişează într'o lumină puţin prielnică obiectivitatea autorului.

Astfele, la pag. 47—98 amintind că S. Bărnuţiu a sfătuit pe nepotul său Ioan Maniu, să nu treacă „în Ţară", reproduce din scrisoarea acestuia: „Consiliul dat de a nu merge *nici într'un caz în Ţara Românească,* îl primesc cu mulţumire, pentru că ştiu că acela e mai bun. Io încă am fost sempre de acea părere, ma am şi zis de multe ori, că mai bine voiu rămâne la coarnele plugului în Ardeal, decât să mă duc *la ura şi batjocura fraţilor de peste Carpaţi*". Editorul profită de reproducerea acestor cuvinte, spre a face o reflexiune, ce ar fi putut lipsi, spunând anume că „în cursul războiului mondial d. Iuliu Maniu, marele său fiu, a fost consecvent înţeleptului său tată... In schimb a făcut, la momentul oportun, descălecarea politică făurind cel mai puternic şi popular organ de

guvernământ, pe care l-a avut vreodată Țara Românească: partidul național-țărănesc''.

Această alunecare de pe tărâmul obiectivității istorice spre meleagurile mlăștinoase ale actualității politice, este, de altfel, explicabilă prin influența covârșitoare a mediului și a împrejurărilor, în care a fost tipărită corespondența lui Ioan Maniu cu S. Bărnuțiu.

Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a Românilor b'horeni.* Vol. I. până la 1829. Oradea, 1935.

Studiul d-lui profesor Ștefan Lupșa începe cu înșirarea celor mai vechi și mai nesigure amintiri, privitoare la situația bisericească a Bihorenilor. Amintește pe *Ursu* care, în calitate de episcop al Românilor de sub stăpânirea avară, a luat parte la sinodul ecumenic VII din anul 787, nu uită nici de episcopul *Ieroteiu*, cel hirotonit la 950 de către patriarhul Teofilact din Constantinopol, cu toate că lipsesc indicațiile necesare, spre a-l putea aduce în vre-o legătură cu Bihorul. Nu lipsesc însă dovezile documentare despre populația românească, de baștină în această regiune și despre așezămintele ei, a căror urmă se află și în registrul judecăților dela Oradea (1201—1235). Mai multe familii nobile din Bihor erau de origine românească; printre ele Teleky, Bornemisa și chiar faimoasa familie *Tisza*, care (după istoricul maghiar Bunyitai) purta pe la 1675 numele *Crainic*. Preoți români încep a fi amintiți documentar la 1349, când episcopul latin al Orăzii încuviințează prin diploma dată cneazului Petru din Vintire (l. Holod) scutire de slujbele și dările iobăgești pentru câte un preot din fiecare sat. Voevozii din Remetea, a cărei biserică ar fi fost clădită în secolul XII. erau asaltați de catolici încă din *1345* cu propuneri de unire (p. 61). Protopopii apar pe la începutul sec. XVI; numele episcopilor locali, sub ascultarea cărora se găseau acești protopopi, a rămas până acum necunoscut, lipsind orice amintire precisă despre existența lor. Abia la 1641 se face amintire de preotul *Avram din Burda* (în regiunea Beiușului) înzestrat cu titlul și jurisdicția de episcop al Bihorului, supus însă nu numai superintendentului din Alba-Iulia, ci și protopopilor calvini din Bihor. Avea deci o situație destul de strâmtorată. Influența calvinismului s'a afirmat mai puternic în Nordul, decât în Sudul Bihorului. Lipsa mare de preoți români a putut fi exploatată de sinoadele calvine din Debrețin, Oradea, Diosig, Zălau și Satu-Mare, hirotonind ele dela 1631—1696 câțiva preoți români, dintre care însă la 1727 nu mai trăeau decât doi (Ioan de Ciutelec și Petru din Chișlaz).

Proselitismul calvin slăbește după ce Bihorul cade sub stăpânirea turcească (1660), la adăpostul căreia încep a se strecura aci vlădici sârbești (ortodocși). Episcopia greco-catolică a Muncaciului contribue și ea, prin Iosif de Camillis (grec din Chios † 1706) și vicarul său Isaia din Atos, la descalvinizarea unor preoți români din Bihor. Isaia cutreerând, cu suită de 14 oameni înarmați, satele

din Bihor şi din ţara Oaşului ca să facă propagandă pentru unire cu biserica apuseană, întâmpină împotrivirea Oăşenilor, cari l-au ucis (1703). La mănăstirea Bicsadului se păstrează până în timpul de faţă un tablou înfăţişând scena fioroasă când ţăranii din Oaş îl taie cu topoarele.

La începutul stăpânirii habsburgice e amintit episcopul Efrem Banianin între anii 1692—1706 ca unul care ar fi păstorit Bihorul ortodox, apoi ademenit de agenţii propagandei catolice şi lunecat spre unire, ar fi fost alungat de însuş patriarhul din Carloviţ. Revenind asupra acestui Banianin, autorul exprimă (în revista *Biserica Ortodoxă Română,* n-rii 5—6 din 1935) părerea că nu ar fi fost episcop ortodox la *Oradea,* ci la *Petrovaradin.* In decretul împăratului Leopold din 4 Martie 1695 el are titlul de „Episcopus *Varadiensis* et *Agriensis*" (Hurmuzaki, vol. V, p. 441). Această părere cearcă să o răstoarne d. *Nicolae Firu,* cunoscutul cercetător al trecutului bihorean, într'un studiu publicat în revista *„Legea Românească"* din Oradea: *Fost-a Efrem Banianin episcopul Orăzii?* — întâmpinare reprodusă şi în broşură aparte. Pe lângă toată silinţa laudabilă a d-lui Firu de a dovedi cu argumente, culese din izvoare contemporane, temeinicia vechii păreri, pe care d-sa o susţine, rămâne faptul necontestat că din anii păstoririi lui Efrem la Oradea înainte de 1698 — anul apostasiei sale — nu s'a păstrat nici o dovadă sigură despre activitatea lui şi nici unul dintre preoţii audiaţi mai târziu în cursul frământărilor religioase din Bihor nu putea să-şi aducă aminte de numele lui. Acest fapt este de natură a justifica bănuiala, exprimată de d. profesor Lupaş cu privire la presupusa lui păstorire bihoreană. In schimb documentul dela *1735,* cuprinzând jalba mitropolitului catolic din Calocea împotriva *vlădicului sârbesc din Petrovaradin,* care se numea „palam et publice" şi *Episcopus Agriensis,* nu poate fi invocat ca dovadă convingătoare pentru împrejurări anterioare cu patru decenii. Urmează deci a se mai continua cercetările până la o limpezire deplină a chestiunii controversate.

La cârma reînviatei episcopii latine fiind aşezat Aug. Benkovics, acesta avea obiceiul să ademenească preoţi români la procesiuni catolice, împreunate cu benchetuiri şi ospeţe. Când a încercat Secuiul Pavel Laslo, aşezat la Beiuş (1712) să propage unirea prin sate româneşti, în multe locuri nu a fost primit, iar preoţii cari au îndrăznit să stea cu el de vorbă, au fost bătuţi de ţărani (p. 33). Iar protopopul din Lunca Bărgăului, venind în ajutorul năpăstuitului său coleg, *protopopul Ioan din Velenţa,* arestat de către haiducii lui Laslo, porni cu preoţii şi ţăranii adunaţi la Valenţa o adevărată revoluţie împotriva unirii.

Izbutind episcopul Aradului, Vincenţiu Ioanovici să obţină dreptul de a face vizitaţiuni canonice prin Bihor, a întâmpinat multe piedeci din partea episcopului catolic, oamenii căruia, în două rânduri, i-au ucis caii. In vara anului 1727 se face o amănunţită cercetare, al cărei rezultat este că *toţi* Românii erau atunci ortodocşi.

Incercând și urmașul lui Ioanovici, episcopul Isaia Antonovici, să facă asemenea vizitațiuni canonice în Bihor, fu împiedecat de *episcopul catolic,* contele *Pavel Forgach de Ghimeș,* care era în acelaș timp și *prefect al județului Bihor.* Acesta argumenta, că Antonovici nu ar avea ce căuta printre Românii bihoreni, cari nu ar fi ortodocși, ci uniți. Antonovici izbutește să obțină o comisiune de anchetă (Februarie—Martie 1737), în cursul căreia lui i s'a interzis a comunica cu credincioșii săi din Bihor. Astfel atotputernicul episcop-prefect Forgách a fost în stare să îndrume lucrările anchetei, după bun placul său, și să trimită la Viena raport că Românii din Bihor sunt *uniți.* Episcopul Antonovici fu oprit a mai cerceta Bihorul, iar Forgách se căsnea să ademenească preoții români, dăruindu-le bani și postav pentru reverendă („mundur") dintr'o fabrică, ce înființă la Finiș (1738) și instituind un vicar unit în persoana Macedoneanului *Meletie Covaciu,* care fusese preot ortodox în Diosig, de unde l-au alungat însă credincioșii săi, după ce au prins de veste că s'a unit (1736). Cercând să facă și el vizitațiuni canonice, a fost rău primit de săteni (1750—1751).

Energicul episcop al Aradului *Sinesie Jivanovici* izbuti să cerceteze cu asistență militară satele din Bihor. Când Forgách a vrut să-l atace, i-au sărit în apărare trupele sârbești din cetatea Orăzii. Cu sprijinul Vienii obținu o nouă comisie de anchetă, prezidată de mitropolitul catolic din Calocea. După cercetări de doi ani (1754—1756) rezultatul acestei anchete a demonstrat că nu erau în Bihor decât 2—3 sate cu un total de 255 familii unite. Maria Teresia dă ordin (29 Sept. 1758) că unde se află uniți, biserica satului să fie a lor, iar ortodocșii să-și clădească alta; unde sătenii nu s'au declarat nici ortodocși, nici uniți, să li se trimită preot unit.

In cursul anchetei țăranii nu voeau sau nu puteau da răspunsuri lămurite la întrebările comisarilor. Ca să scape din încurcătură, îi rugau să se adreseze cu asemnea întrebări preoților cari dădeau și ei răspunsuri evasive sau ignorante. Unul spunea că „și-a pierdut cartea", altul că „nu-i filosof, să știe astfel de lucruri". La întrebarea dacă mai este un loc între raiu și iad, preotul din Pocioveliște (I. Popa) răspundea că *mai sunt 24 de „vămi ale văzduhului".* La întrebarea, cine este capul bisericii creștine, un preot bătrân răspundea că ar fi *„împărăteasa Rusiei"* urmând, firește, să fie dojenit pentru acest răspuns. Alt preot întrebat, dacă ține cu episcopul dela Arad, sau cu cel dela Oradea, răspundea: *„cu care va ținea și satul,* pentru că altfel mă alungă"...

La 1777 se institui ca episcop unit al Bihorului Moise Dragoș, cu toate că nu erau în Bihor decât 4—6000 credincioși uniți. Dragoș fu chemat la Viena spre a i se cere părerea, cum s'ar putea promova unirea în Bihor. Dela Viena s'a întors cu instrucții, să răspândească unirea pe calea persuasiunii, a căutat însă a o răspândi mai mult cu sprijinul prefecturii județului. La 1780 Maria Teresia a înțeles a-i oferi și alt sprijin material important dăruindu-i în regiunea Beiușului un domeniu de *136.000 jughere catastrale.* După

acest dar împărătesc a sporit numărul uniţilor în Bihor, în cursul secolului XIX şi XX, încât până în timpul de faţă s'a urcat la 50.000 faţă de 200.000 ortodocşi. Mulţi au lunecat spre unire atraşi de beneficii materiale, ceeace îl îndeamnă pe autor să citeze cuvântul din Apocalips: unde-i stârvul, acolo se adună vulturii... Textele germane şi latine, reproduse din documente contemporane, ar fi trebuit traduse în româneşte (p. 45, 105, 109 ş. a.) spre a înlesni înţelegerea şi cititorilor lipsiţi de cunoştinţa acestor două limbi.

Episcopia ortodoxă a Orăzii era cârmuită de un consistor, în fruntea căruia se găsea câte un arhimandrit ca Arsenie, care se intitula pe la 1714 *„exarha dela Oradea Mare"*, sau de câte un protopop al Orăzii. La 1699 acest consistor ocroteşte pe preotul Luca, alungat de uniţi din Mărgău (lângă Huedin), dându-i ca răsplată pentru jertfele lui întru apărarea ortodoxiei, parohia Bunteşti cu drept de succesiune familiei, care a beneficiat de parohia aceasta până la 1923, când a decedat preotul Terentie Papp. Prin rescriptul împărătesc din 28 Febr. 1792 consistorul ortodox al Orăzii fu luat în bugetul statului, cu suma anuală de 1300 fl. Ca preşedinte al acestui consistor fu instituit, prin circulara episcopului arădan, Pavel Avramovici, din 24 Aug. 1793 Teodor Arsici, protopopul Orăzii, iar ca asesori: preotul Ioan Clintoc din Velenţa şi Ioan Böjthy din Oradea, întregindu-se apoi în şedinţa de constituire (30 Aug. 1793) cu doi asesori supleanţi, în persoana protopopului Ioan Şteff din Beiuş şi a preotului Nicolae Poinar din Peşteş. Acest consistor ţinea lunar câte două şedinţe. In afară de chestiunile administrative bisericeşti, avea mult de lucru cu judecarea proceselor de divorţ şi cu împăcarea neînţelegerilor din familiile credincioşilor. Astfel de cazuri erau atât de numeroase, încât au putut da naştere unei chiuituri poporale: Hopa-ţopa, pân'la popa, dela popa la vlădica pentr'o vorbă de nimica! Al doilea preşedinte al consistorului din Oradea a fost distinsul Mihail *Manuilovici* (1805 1829) care a purtat cu vrednicie lupta pentru apărarea ortodoxiei şi în Bihor şi la Arad. Român de origine (Manuilă) a funcţionat ca învăţător la Oradea înainte de a se preoţi; după activitatea sa importantă dela Oradea şi Arad a urcat scaunul episcopesc al Vărşeţului, unde avu prilej să ocrotească pe tânărul şi talentatul Andrei Şaguna.

Starea bisericească a Românilor din Bihor o ilustrează autorul prin numeroase şi caracteristice extrase din procesele verbale, redactate în şedinţele consistorului dela Oradea asupra chestiunilor privitoare la cultura, la impozitul numit „sidoxie", la nedreptăţile ce se făceau iobagilor şi preoţilor români dijmuiţi şi unii dintre ei atât de săraci, încât nu aveau cu ce-şi cumpăra nici măcar „un petec de hârtie" şi la curentul de românizare al ierarhiei, curent încoronat de izbândă prin alegerea lui Nestor Ioanovici ca episcop la Arad în 1829.

Stefan Pop, *La trecutul diecezei Caransebeşului.* Vol. I. Caransebeş, 1932.

In acest studiu de 110 pagini autorul examinează informaţiile privitoare la ultimul episcop al Caransebeşului, înainte de stăpânirea austriacă în Banat: Moise Petrovici (1716—1727) care e înfăţişat ca unul rămas din timpul stăpânirii turceşti. Deaceea fruntaşii clerului şi ai chinezilor bănăţeni cereau la 10 Februarie 1717 nouii stăpâniri din Timişoara îndepărtarea lui pentru motivul că „ţine totdeauna rânduiala turcească''. La locul ce ar fi rămas vacant prin îndepărtarea lui Moise aspira un oarecare Petronie, confundat cu Petronie Popovici, întâiul paroh unit al Timişorii (1734) şi sprijinitorul proiectului de a se înfiinţa, la 1738, ın Moldova Nouă, lângă Dunăre, o episcopie unită, cuprinzând 15 17 sate, proiect care nu s'a înfăptuit. Candidatul de episcop la Caransebeş în 1717 ar fi fost arhimandritul Petronie, egumenul mănăstirii Segarcea (1726—1732) bănuit şi el pe la 1724 de a fi îmbrăţişat unirea cu biserica apuseană. La 1759 e amintit la mănăstirea Strehaia arhimandritul Mitrofor Teodosie „de neam din Caransebeş''. Autorul mai examinează în cap V ştirile privitoare la episcopul Daniil, amintit la Făgăraş şi la Strehaia (1673—1679), în cap. VI cele privitoare la episcopul Caransebeşului Moise Petrovici, iar în ultimul capitol (VII) pe cele relative la sinodul bănăţean, ţinut în 1721 la Timişoara

Gheorghe Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan şi Gherasim Raţ. Pagini mai ales din Istoria Românilor Crişeni (1830—1840).* Arad, 1935.

E o temeinică monografie istorică având o extensiune de XXX pagini introductive, urmate de 387 pagini expunere şi o considerabilă documentare (p. 385 633). Un indice de persoane, altul de materii, precum şi înfăţişarea analitică a cuprinsului (p. 635 702) încheie această voluminoasă publicaţie istorică, al cărui autor este unul dintre cei mai pricepuţi şi mai strădalnici cultivatori ai istoriei regionale dela graniţa de Vest a României întregite. A publicat părintele Ciuhandu şi până acum o serie întreagă de valoroase monografii istorice pentru lămurirea trecutului românesc din Crişana. Aceasta însă le întrece pe toate nu numai prin proporţiile extensiunii, ci şi prin metoda scrupuloasă de cercetare atentă a tuturor izvoarelor accesibile autorului, care a ţinut să fie cât mai bine documentat asupra fiecărui amănunt şi să nu facă afirmaţiuni, în sprijinul cărora nu ar avea la îndemână dovezi documentare. Cartea aceasta, scrisă cu netăgăduită temeinicie, este proprie să-i asigure părintelui Gheorghe Ciuhandu un loc de frunte printre cercetătorii trecutului românesc.

In paginile introductive, arată autorul, câte şi ce fel de propuneri s'au făcut în cele din urmă 6 decenii pentru preparativele necesare unei monografii istorice, prin care să poată fi înlăturată

„marea lacună în istoria diecezei" Aradului, apoi indică arhivele cercetate şi alte izvoare ce i-au stat la îndemână pentru culegerea materialului, pe temeiul căruia a clădit lucrarea de față, şi în sfârşit face pomenire de toți cei ce l-au încurajat să scrie această monografie „prenumerând" — după obiceiul din vechime — 249 exemplare.

Expunerea istorică începe prin a da câteva amănunte despre starea culturii româneşti dela granița de Vest în deceniile prime ale secolului XIX, când s'a tipărit în tipografia din Buda, dela 1797—1817, nu mai puțin de *104 publicațiuni româneşti* şi peste *16 cărți rituale*. Scopul acestei intensive activități culturale era — după cum afirmă cu dreptate omul şcoalei, Dr. Gheorghe Popa — să pregătească prin cultură calea influenței politice ungaro-austriace asupra Românilor aşezați în afară de granițele monarhiei habsburgice. Asupra celor din lăuntrul acestor granițe influența politică se exercita direct prin opera seculară de convertire la catolicism. Românii din Crişana, ca şi cei din Banat în secolul XVIII, s'au putut însă apăra mai cu succes decât cei din Transilvania, fiind ajutați în resistența lor şi de către ierarhia sârbească, înzestrată, încă dela 1695, cu însemnate privilegii. Dar când se afirmă curentul românesc cerând, la 1814, aşezarea unui Român la cârma episcopiei Aradului, politica vieneză nu întârzie a sprijini curentul acesta. După moartea episcopului sârb Pavel Avacumovici împăratul Francisc I a trimis episcopului unit din Oradea Samuil Vulcan o scrisoare tainică (5 Dec. 1815) [descoperită de răposatul profesor Avram Sădeanu] prin care-l invita pe Vulcan să-i caute pentru scaunul vacant al episcopiei un Român de ispravă, care să fie apli cat şi capabil a îndupleca pe Românii arădani, să primească unirea cu biserica apuseană. Un astfel de Român ortodox, fireşte, n'a putut descoperi Samuil Vulcan, care neizbutind cu această încercare îndreptată asupra episcopiei întregi, a început a-şi întinde mrejile asupra câte unui sat, înscenând în 1825 o răscoală a țăranilor din Şepreuş, cărora le promisese a-i scăpa de domnul feudal urgisit, dacă vor trece cu tot satul „la unație". După moartea celui dintâi episcop român al Aradului, Nestor Ioanovici, care n'a păstorit decât un an şi 13 zile (†21 Febr. 1830) a urmat o sedisvacanță de 5 ani, timp potrivit spre a fi exploatat în interesul catolicismului dominant şi în paguba ortodoxiei româneşti.

Părintele Ciuhandu subliniază că tocmai în anul 1830 încetează apariția cărților româneşti, de un pronunțat caracter ortodox, în tipografia din Buda, iar la 1843, când vremelnica stăpânire rusească e nevoită a părăsi Principatele Române, în eparhia Aradului începe a se deslănțui „marele şi brutalul asalt catolicizant" producând frământări cari au neliniştit „întreg deceniul al patrulea al veacului trecut".

Din expunerea documentată iasă bine la iveală toate intrigile ofensivei maghiaro-catolice, a cărei unealtă fusese episcopul Samuil Vulcan dela Oradea, împotriva bisericii ortodoxe dela periferia de

Vest a pământului românesc. Episcopul Gherasim Raţ, deşi lupta cu mijloace smerite, a reuşit să-şi apere turma credincioşilor ortodocşi, zădărnicind scopurile politicii austriace dela Viena şi ale celei ungureşti dela Buda. Inmugurirea culturii româneşti era ocrotită, în acastă regiune, de aşezămintele bisericeşti-şcolare ale ortodocşilor în măsură mai însemnată decât de ale uniţilor, la cârma cărora se încuibase „precinginea maghiarizării''. Paralela între cei doi ierarhi luptători, îl înfăţişează pe Gherasim Raţ, a cărui personalitate fusese până acum dată aproape cu totul uitării, în colori deosebit de luminoase.

Ioan C. Filitti, *Vlădica Luca († 1629) strămoş al poetului buzoian Vasile Cârlova (1809—1811).* Bucureşti, 1935, p. 14.

Vlădica Luca, mitropolitul Ungrovlahiei, „autor de versuri şi copist de evanghelii'' era grec de origine, se născuse în Cipru. A păstorit ca episcop la Buzău (1583 1603) şi ca mitropolit al Ungrovlahiei (1604—1629). Nepotul său Lorenzo (Lorinţ † 1622) se căsătorise cu Voica, fiica lui Dobromir din Verneşti, din care s'a născut postelnicul Jipa († 1657) căsătorit cu Nastasia, sora lui Ionaşco şi Dumitraşco din Clociţi şi Verneşti. Fiul acestora, logofătul Stanciu, zis Cârlova, după ce refăcu biserica schitului Izvorani, al cărui ctitor fusese vlădica Luca, mai trăia încă la 1704. Nepotul său Stanciu Cârlova, (vtori paharnic la 1734 şi 1745) a avut doi fii (Constantin şi Ioniţă) şi o fiică Stăncuţa, măritată după Costa zis Saegiu (polcovnic 1735). Iar fiul acestora Ioniţă II. Cârlova vel medelnicer şi ispravnic de Buzău (1809) s'a căsătorit a doua oară cu Sevastiţa, fiica clucerului Vasile Lăcusteanu († 1827) din care s'a născut poetul Vasile Cârlova şi sora sa Elena, măritată cu Alecu I. Florescu (vel logofăt în 1842).

Astfel se lămureşte că poetul Vasile Cârlova nu era din Târgovişte, cum afirmaseră cei mai mulţi istorici literari, ci din Buzău.

Acest studiu, publicat de d. Filitti la 1923 în *Convorbiri Literare* şi reprodus acum în broşură se distinge, ca toate cercetările autorului, prin informaţie exactă şi multilaterală, care-i dă putinţa să precizeze o seamă de amănunte. Nu lipsesc nici generalizările luminoase, cum este cea relativă la *originea dreptului de protimisis:* „Proprietatea în trecutul românesc era familială şi în indivizie între membrii familiei, scoborâtori dintr'un autor comun ... Cât de frumoasă era această veche concepţie! Câtă înţelegere cuprindea despre puţina însemnătate a individului, trecător o clipă pe pământul care rămâne! Ceeace, faţă cu urmarea nesfârşită a veacurilor, poate avea măcar o aparenţă de durată, este familia, care cuprinde şirul întreg al tuturor generaţiilor ei repede trecătoare. Semnul existenţei acestei familii este pământul de care este legată şi dela care-şi împrumută şi numele său *„scilitaua''*. Indivizii moştenesc moşia. Au datoria s'o păstreze, s'o adaoge şi s'o transmită urmaşilor. In sistemul indiviziei un risipitor, un nevolnic este repede înlocuit prin

fraţii lui de moşie... Invers, nu intră în moşie cine vrea şi cum vrea. Ca să intri în moşie. trebue să intri în familie, prin căsătorie, înfrăţire, adopţie. Numai dacă membrii familiei, consultaţi, voesc să lase un loc liber în mijlocul lor, poate să-l ocupe şi un străin de familie... Eşirea din devălmăşie este rară, iarăşi caracteristică trecutului nostru, de câteori un moşnean se ridică, prin avere sau influenţă, deasupra semenilor săi. El simte nevoia de a se diferenţia şi în ce priveşte stăpânirea pământului, de a se individualiza, de a se hotărnici... In ierarhia timpurilor vechi salturi nu se prea făceau. Inainte de a intra în cariera dregătoriilor mai însemnate, un neam făcea un fel de stagiu, care consista oarecum în întărirea sa economică. Influenţa politică venia după ce, prin munca surdă a câtorva generaţii, un neam îşi asigurase o deplină neatârnare materială. Aşa a fost cu urmaşii mitropolitului Luca. Timp de 6 generaţii s'au înstărit, retraşi în provincia lor şi abia în a şaptea intră şi ei în slujbele mai importante''.

Merită deosebită atenţiune şi constatarea privitoare la puterea de asimilare a neamului românesc care „a desnaţionalizat şi contopit în sânul său toate neamurile străine, cu care a venit în atingere. Firea primitoare a Românului, marea lui indulgenţă pentru slăbiciunile omeneşti, îngăduinţa în aplicarea legilor, bogăţia ţării, priveliştile ei fermecătoare, vastul orizont al câmpiilor ei au exercitat o atracţie deosebită. Şi astăzi încă, până şi din Occidentul mai civilizat, străini, cari vin cu gândul de întoarcere în patria lor, rămân deabinelea în pământul ţării noastre, de care, cu toate scăderile ei, nu se mai pot despărţi. In a doua generaţie nepoţii cipriotului Luca erau românizaţi, iar după 200 de ani, din urmaşii lui a răsărit unul din Românii în sufletele cărora tot trecutul neamului, cu gloriile şi durerile lui, a fost mai adânc altoit''.

Ioan Moţa, *42 de ani de gazetărie.* Orăştie, 1935.

Intr'o broşură de 88 pagini zugrăveşte părintele protopop Moţa dela Orăştie soarta ziarelor sale poporale *„Libertatea''*, *„Foaia Interesantă''* şi *„Tovărăşia''*, cari atinseseră înainte de războiu cel mai mare număr de abonaţi ţărani, pe care l-a putut înregistra vre-un ziar tipărit în limba română. Cât de mult se identificase părintele Moţa cu ziarele poporale, — cărora a izbutit a le da fiinţă şi suflet din sufletul său entusiast, — arată şi împrejurarea că, după ce a părăsit în cursul războiului mondial Transilvania, în 1915—1916 tipărea *Libertatea* la Bucureşti, iar în 1917, ajuns într'o misiune politică în America, o tipări şi la Cleveland timp de două luni de zile în vara acestui an, împreună cu adaosul „Foaia Interesantă''.

Amintirile părintelui Moţa prezintă interes deosebit ca preţioase „contribuţiuni la istoria gazetăriei poporale din Ardeal şi Banat''.

Gheorghe Stoica, *Calvarul unui gazetar.* Orăştie, 1934.

Publicistul Gheorghe Stoica şi-a tipărit într'un volum de 272 pagini amintirile din timpul când colabora la *Tribuna* din Arad, apoi la *Lupta* din Budapesta. Pentru un articol publicat în acest ziar contra renegatului Constantin Burdia şi contra liceului maghiar, construit cu bani româneşti în Caransebeş, a fost condamnat Gh. Stoica la un an şi jumătate temniţă de stat. Suferinţele sale din temniţa ordinară din Budapesta şi din cea de stat dela Seghedin, sunt descrise amănunţit şi cu talent. In deosebi partea a treia a volumului, — purtând motto luat dintr'un cântec poporal „Seghedine, Seghedine, Dumnezeu cum te mai ţine." — cuprinde informaţiuni lămuritoare asupra felului, cum erau trataţi publiciştii români şi slovaci, condamnaţi la tot pasul de către justiţia maghiară, la temniţă de stat, adeseori pentru motive prea puţin serioase. Cartea d-lui Gh. Stoica e de netăgăduită valoare, atât ca isvor de informaţiune, cât şi ca lectură deosebit de înviorătoare.

Szentmártoni Kálmán, *János Zsigmond erdélyi fejedelem élet- és jellemrajza. (Viaţa şi caracterul principelui transilvan Ioan Sigismund).* Cristur (Odorhei), 1934, p. 357.

Această monografie istorică, privitoare la personalitatea şi epoca lui Ioan Sigismund — produsul căsătoriei politice încheiate de Ioan Zápolya cu Izabela, fiica regelui polon Sigismund, — se prezintă ca rezultatul unui premiu publicat de *Societatea Literară Unitară* (Unitárius Irodalmi Társaság). Autorul arată în prefaţă că prof. univ. Emeric Lukinich din Budapesta i-a pus la dispoziţie foarte bogat material inedit, cules din arhivele Vienei.

Chiar dela început face tonul cărţii impresie de panegiric. Autorul nu-şi ascunde intenţia de a-l reabilita pe Ioan Sigismund, spulberând numeroasele învinuiri ce i s'au adus şi atribuindu-i gloria de a fi introdus „razele eterne" ale reformei religioase în „noaptea maghiară" din Transilvania, sbuciumată atunci de cumplite sfâşieri politice şi morale. Pentru caracterizarea Saşilor citează cu predilecţie opinia lui Zápolya, că poporul acesta se îndoaie totdeauna după bătaia vântului, căutându-şi numai folosul propriu, iar patria, dacă trebue, şi-o renegă... Căsătoria cu Izabela a fost încheiată la 31 Ianuarie 1539, prin comisarii lui Zápolya care, neputând călători în Polonia, şi-a aşteptat mireasa la Alba Regală, unde a fost încoronată la 2 Martie ca regină a Ungariei. Fiul lor Ioan Sigismund, s'a născut la Buda, în dimineaţa zilei de *7 Iulie 1540*, când tatăl său, pornit la luptă contra lui Ştefan Mailat Făgărăşanul, era bolnav la Sebeşul Săsesc, unde după un întreit atac de apoplexie a şi răposat (21. VII. 1540), lăsându-şi soţia văduvă la vârsta de 21 ani şi copilul — orfan de 14 zile.

Gheorghe Martinuzzi a stăruit să nu se afle nimic despre moartea lui Zápolya până nu se va termina încăerarea cu Mailat. Cadavrul i-a fost transportat în taină la Buda şi de aci la Alba Regală,

unde a fost înmormântat la sfârşitul lui Septemvrie. Tot acolo fu botezat copilul orfan, dându-i-se 3 nume: Ioan, Sigismund şi Ştefan; acest din urmă la dorinţa Sultanului Soliman, care totdeauna îl va numi aşa. Guvernarea Transilvaniei fu încredinţată lui Baltazar Bornemisa. Micul Ioan Sigismund, proclamat rege al Ungariei în locul tatălui său, era împreună cu Izabela sub epitropisirea lui Martinuzzi şi a lui Petru Petrovici. Capitala Ungariei împresurată de trupele lui Ferdinand Habsburgul, apelează la ajutorul lui Soliman, care, sosit *la 26 August 1541,* o preface într'o cetate de scaun a islamului. Fiindcă la Poartă se răspândiră svonuri tendenţioase, că orfanul lui Zápolya nu ar fi băiat, ci fetiţă, Soliman a poftit să-l vadă chiar în cortul său şi luându-l în braţe, i-a vârât mâna pe sub scutece, prinzându-l de . . ., spre a se convinge de adevăr.

Sub cuvânt că de o femee schimbătoare ca vântul şi de un copil în scutece nu poate fi apărată Ungaria, Sultanul o preface în paşalâc. Pe Izabela o trimite cu fiul ei la Lipova, să ia în stăpânire Transilvania, promiţând că îi va restitui şi Ungaria când va fi Ioan Sigismund de 20 de ani. Astfel începe epoca de importanţă politică mai accentuată a Transilvaniei, despre care autorul afirmă, că ar fi avut misiunea „să salveze pentru viitor ideea de stat naţional maghiar''. In dieta ţinută la Debreţin *(18. X. 1541)* s'a ivit pentru întâia oară proiectul principatului transilvan independent de Ungaria. Dieta dela Turda (29. III. 1542) aşternu temeliile organizării constituţionale a acestui principat, iar cea dela 22. XII. acelaş an, recunoscând stăpânirea lui Ioan Sigismund, adresă lui Ferdinand rugămintea ca, dacă nu-i poate apăra pe Ardeleni, cel puţin să-i îngăduie să se apere singuri. Prin stăruinţa lui Martinuzzi, participară la dieta din Turda *(1. VIII. 1544)* şi reprezentanţi ai părţilor ungurene, devenind astfel fapt împlinit unirea lor cu Transilvania, în dietele căreia se votau legi valabile şi pentru locuitorii acestor părţi. Politica de duplicitate a călugărului Gheorghe Martinuzzi izbuteşte cu ajutorul trupelor trimise în Transilvania sub comanda generalului Castaldo, să înduplece pe Izabella a preda coroana ungară la Turda (21. VII. 1551) şi a părăsi ţara. In schimb primeşte Martinuzzi titlul de cardinal, dar în curând plăteşte cu viaţa jocul politic, fiind ucis de oamenii lui Castaldo în Vinţ. Sbuciumările Transilvaniei în timpul celor 5 ani de guvernare militară austriacă dau ca rezultat rechemarea Izabelei şi a lui Ioan Sigismund la cârma ţării, prin decisiunea unanimă a dietei din Sebeş (12. III. 1556). Cu ajutorul lui Pătraşcu cel Bun şi al lui Alexandru Lăpuşneanu s'a putut întoarce Ioan Sigismund în Transilvania, domnind aci împreună cu Izabela, care a decedat (15. IX. 1559) în vârstă de 40 ani.

Deşi, înconjurat de buni sfetnici, — între cari 2 Români de origine: Mihail Csáky şi Gaşpar Becheşi, exercitau influenţă însemnată asupra lui, — Ioan Sigismund, avea în cei dintâi ani de domnie o situaţie destul de grea şi în politica externă, şi în cea internă. Francisc Zay, căpitanul dela Caşovia, cu trupe austriace nelinişte a

comitatele ungurești dela Vest; după o înfrângere a oștirii ardelene (4. III. 1562), s'a ajuns la armistițiul din 12. IV. 1562, prin care fu nevoit să renunțe la comitatele Bereg, Ugocea, Sătmar, Sabolci și Solnocul de mijloc. In politica internă nici Sașii, nici Secuii nu-l sprijineau. Aceşti din urmă, obicinuiți din vechime să nu plătească alte impozite în afară de „darea boilor", la *1543* fură siliți să contribuie și ei cu impozite în bani, la acoperirea cheltuelilor principatului. Martinuzzi a dispus a se face, cu asistență militară, (17. IV. 1546), fixarea impozitelor în scaunele secuești rebele. Ferdinand le-a garantat însă (6. IV. 1554), respectarea vechilor privilegii. Secuilor li-se spunea că, dacă ar ajunge Transilvania din nou sub stăpânirea lui Ferdinand, ei n'ar mai plăti impozite. Izbucnind o răscoală sângeroasă, Ioan Sigismund a reușit să prindă căpeteniile Secuilor și să-i tragă în țapă. Convocând apoi dieta la Sighișoara (20. VII. 1562), a luat măsuri pentru cercetarea cauzelor acestei răscoale și pentru remedierea lor. Secuii de rând și-au pierdut vechile privilegii, căzând la iobăgie și devenind birnici. Scaunelor li-s'a impus, să țină ședințe tot la câte două săptămâni pentru judecarea pârilor, interzicându-li-se însă înoirea proceselor; cei nemulțumiți cu judecata scaunului, vor apela direct la principe. Răscoala pornită pentru „libertatea secuiască" s'a terminat deci cu pierderea ei.

După răscoală s'a bolnăvit Ioan Sigismund și se svonea că nu va mai trăi mult. Despot Vodă, vrând să profite de acest prilej, porni cu oastea moldoveană spre Trotuș, dar aflând că Ioan s'a însănătoșat, s'a întors înapoi. Ștefan Tomșa a năvălit asupra lui cu ajutorul trupelor secuești și l-a răpus (1563). Autorul amintește că și Despot a urmărit proiectul unirii Moldovei cu Muntenia și cu Transilvania, ca și Mihai Viteazul, având aceeaș soartă. Comparația nu este nici potrivită, nici justificată. La rugămintea lui Ioan Sigismund, Sultanul a restituit în Moldova pe Alexandru Lăpușneanu (1564). Epizodul uciderei lui Despot înseamnă înfrângerea politicii ferdinandiste, iar reabilitatea lui Lăpușneanu — o nouă biruință a Sultanului Soliman. Acesta a fost ocrotitorul statornic al lui Ioan Sigismund căruia, prin importantul athname dela *1566,* i-a asigurat domnia, iar Transilvaniei libertatea *de a-și alege* pe viitorii domni și a se cârmui după legile ei, dacă va răspunde fără greș tributul anual. Prin aceasta s'a pus temelia relațiunilor politice dintre Poartă și Transilvania. Autorul exagerează când atribue acest dar al Sultanului, ca un „mare merit neperitor" al tânărului Ioan Sigismund. Se grăbește de altfel însuși a micșora pretinsul merit prin constatarea înregistrată pe aceeași pagină, că politica turcească a urmărit dismembrarea Ungariei și că pentru soarta Transilvaniei nu atât favoarea Sultanului, ci situația internațională a fost determinantă (p. 204).

In vara anului 1566, pornind Soliman în ultima sa expediție contra Habsburgilor, Ioan Sigismund, însoțit de 400 nobili, l-a întâmpinat la Zemun și a fost primit de două ori (29. VI. și 1. VII)

în cortul Sultanului, care l-a tratat părinteşte, oferindu-i cadouri bogate şi mângâindu-l cu făgăduinţa că vrea să arate lumii întregi, cum vine Dumnezeu totdeauna în ajutorul orfanilor, văduvelor şi năpăstuiţilor. Urmaşul lui Soliman, sultanul Selim, i-a arătat aceeaş bunăvoinţă. Sprijinit astfel din partea Turcilor, a putut să înregistreze şi succese militare, luând Chioarul şi Baia Mare, apoi s'a bolnăvit şi în vara anului 1567, se credea că se va stânge „când cade frunza''. El însuş simţindu-şi sfârşitul aproape, şi-a făcut testamentul desemnând ca executori pe Mihail Csáky, Cristofor Hagymássy, Stanislau Nisovski şi Gaşpar Becheş. La 14. III. 1568, Selim i a comunicat că încheind pace cu Maximilian Habsburgul, care s'a obligat să-i trimită anual câte 30.000 galbeni, s'a îngrijit şi de soarta Transilvaniei, a cărei păstrare era una dintre preocupările lui de căpetenie, confirmându-i dreptul de liberă alegere a principelui. Tratativele matrimoniale pentru mâna uneia dintre fiicele sau nepoatele lui Ferdinand au rămas fără orice rezultat, ca şi cele pentru o proiectată căsătorie cu Margareta de Valois. Epilepticul Ioan Sigismund a murit (14. III. 1571), în chinuri grozave şi a fost înmormântat (1. IV.), alături de mamă-sa în catedrala din Alba Iulia, unde i se vede şi în timpul de faţă sarcofagul.

După expunerea peripeţiilor politice ale acestei domnii sbuciumate autorul înfăţişează în capitole deosebite stările economice-sociale, religioase şi culturale din Transilvania dela mijlocul secolului XVI. Interesantă mărturisirea autorului că unitarienii, al căror număr e atât de disparent, nu pot să renunţe la visul lor, moştenit din frământările secolului XVI, că odată şi odată lumea întreagă va fi străbătută de concepţiile lor religioase mai purificate... In domeniul vieţii culturale — după opinia autorului — ar fi progresat Transilvania în timpul acestui tânăr principe, mai mult decât altădată, în cursul unui secol întreg. Faima lui de sprijinitor al culturii pătrunsese şi în străinătate. In orăşelul Sebeşul săsesc proiectase a înfiinţa o Universitate, pentru a cărei organizare (1567) voia să cheme din Basel pe Caelius Curio, precum şi alţi învăţaţi vestiţi din Italia şi din Germania. Dar boala şi moartea prematură l-au împiedecat în realizarea acestui proiect.

Monografia se încheie cu un capitol despre caracterul acestui principe, înfăţişat de contemporanul Francisc Forgách ca om iubitor de vin şi căzut în melancolie, iar de Istvánfi ca un eretic, dispreţuitor al dumnezeirii lui Isus, fiindcă sub înrâurirea medicului său Gheorghe Blandrata, când era pe patul de moarte, s'a lăsat înduplecat a primi unitarismul (arianismul). Dintre istoricii moderni Iulius Szekfü scrie despre el ca despre un „fenomen al degenerării familiare''. Autorul, sprijinit pe alte mărturii contemporane, combate aceste caracterizări nefavorabile şi ajunge la concluziunea că dacă Sf. Emeric, fiul 1-iului rege ungar, a putut fi indicat la treapta de tip catolic al virtuţilor naţionale maghiare, pentru ce nu ar putea fi şi Ioan Sigismund, prin adânca sa religiositate şi nemărginitul său liberalism, idealul etern al spiritului protestant maghiar?

Constantin I. Karadja, *Die ältesten gedruckten Quellen zur Geschichte der Rumänen.* (Cele mai vechi isvoare tipărite cu privire la istoria Românilor). Sonderabzug aus dem Gutenberg-Jahrbuch 1934.

Autorul — cunoscut ca un pasionat cercetător al materialului istoric, din arhive străine, privitor la trecutul Românilor, arată că de 25 de ani se strădueşte să adune incunabule sau măcar copii fotografice anevoie de găsit prin bibliotecile noastre. Deaceea, atât cronicarii, cât şi istoricii români moderni, când au citat texte din aceste izvoare medievale, ori le-au citat din ediţii târzii ori din alte compilaţii. Rareori le-a fost dată putinţa să vadă ediţiile primare. Situaţia oficială i-a înlesnit autorului să vadă incunabulele câte se păstrează în Biblioteca de Stat din Berlin şi din atenta lor cercetare să culeagă ştirile de interes pentru istoria Românilor, ştiri pe cari le publică în acest studiu, însoţite de 15 clişee foarte reuşite şi de o conştiincioasă bibliografie privitoare la tipărituri dintre anii 1472 — 1490.

Importanţa şi utilitatea astorfel de studii, atât de puţin numeroase în literatura noastră istorică, este mai presus de orice îndoială.

— · —

Otto Brunner, *Oesterreich und die Walachei während des Türkenkrieges von 1683—1699.* (Austria şi Ţara Românească în cursul războiului cu Turcii din anii 1683 1699).

Autorul acestui studiu reprodus din publicaţia *Mitteilungen des Oesterreichischen Instituts für Geschichtsforschung.* (Comunicările Institutului Austriac pentru Cercetări Istorice) înfăţişează relaţiunile Ţării Româneşti şi ale Transilvaniei cu Casa de Austria în cursul acestui războiu, analizând materialul cules în mod conştiincios din isvoare şi grupându-l în următoarele capitole: I) Antecedenţele până la 1683; II) Tratativele cu Şerban Cantacuzino 1683 1688; III) Constantin Brâncoveanu — Tratative şi lupte (1689—1691) şi IV) Anii 1692 1699. Pacea dela Carloviţ. In concluzie iasă la iveală dibăcia diplomatică a lui Brâncoveanu, care a reuşit să înlăture proiectele de expansiune austriacă asupra Ţării Româneşti. Reprezentanţii împăratului dela Viena: Schlick şi Öttingen primiseră instrucţiunea să pretindă ca Domnul Ţării Româneşti să fie obligat a presta jurământ de credinţă atât împăratului, cât şi sultanului, iar succesorii săi să fie întăriţi în scaunul domniei din partea ambilor suzerani. Se proiecta deci perpetuarea unei situaţiuni de ambiguitate politică, asemănătoare în câtva cu cea dela începutul domniei lui Brâncoveanu. Dar acesta interveni pe lângă contele Kinsky cu rugămintea stăruitoare de a nu se face amintire despre Ţara Românească în tratativele de pace, căci i s'ar periclita grav situaţia în faţa Turcilor. Kinsky a recomandat împăratului (27. X. 1698) să ţină seamă de intervenţia lui Brâncoveanu şi a avizat delegaţii austriaci la conferinţa păcii, să omită alineatul respectiv din instrucţiuni (28. X. . Avizul acesta îl primiră dele-

gații în ultima clipă, totuș la timp, spre a putea lăsa la o parte amintita pretențiune. Astfel a rămas Țara Românească neamintită în ratatul de pace dela Carloviț.

— · —

Franz Babinger, *Zwei türkische Schutzbriefe für Georg II. Rákoczi, Fürsten von Siebenbürgen, aus dem Jahre 1649.* Mit zwei Lichtdrucktafeln. Extras de *„Le Monde Oriental"*, Upsala.

După moartea lui Gheorghe Rákoczi I, întâmplată la 11 Octomvrie 1648 (în vârstă de 57 ani), urmă la tronul Transilvaniei fiul său Gheorghe Rákoczi II, (născut în 1621), a cărui succesiune, încuviințată de mai înainte din partea Porții otomane, nu avea să întâmpine obstacole. O solie a lui, compusă din reprezentanți ai celor trei națiuni privilegiate (Sași, Secui, Nobili) s'a prezentat în primăvara anului 1649 la Constantinopol și, ducând tributul anual de 15.000 galbeni, a comunicat sultanului Mehemed IV — un copilandru de 8 ani — vestea despre moartea lui Gh. Răkoczi bătrânul, în locul căruia a urcat tronul fiul său, la 23 Ianuarie 1649. Pentru îndeplinirea formalităților a fost trimis ca reprezentant al sultanului, sfetnicul său Mahmud, căruia i-au fost încredințate două acte solemne: unul mai scurt (berat) servindu-i ca împuternicire pentru misiunea sa, altul mai lung (ahdname), în care se cuprindea confirmarea noului principe. Amândouă aceste acte, — datate în „primele zile ale lunei Dschumadi II anul 1059" — sunt reproduse în acest studiu, atât în faximil cât și în textul original turcesc și în traducere germană. Din cuprinsul celui de al doilea merită să fie reproduse aci câteva părți esențiale, cari arată cât de puțin oneroasă era suzeranitatea turcească în Transilvania pe la jumătatea veacului XVII:

„ . . . Deoarece Gheorghe Rákoczi — sfârșească-i-se zilele cu noroc! — este Domnitor de ispravă, puternic, curajos și priceput în cârmuirea țării și a oamenilor și, fiindcă el, ca un slujitor cinstit și încercat al Inaltei mele Porți și ca un vasal, al cărui părinte a fost de asemenea principe al Transilvaniei, se arată vrednic de prietenia prea înaltei mele milostiviri și grații împărătești, dupăce stările celor trei națiuni ardelene l-au ales pe numitul ca principe al Transilvaniei, în temeiul obiceiurilor cari dăinuesc de mult în acea țară și după ce mai înainte, din zilele prea fericitului, în Domnul adormitului meu tată, în cer locuitorului și în paradis șezătorului sultan Ibrahim, — tatăl său, numitul Gheorghe Rákoczi împreună cu pomeniții baroni și cu stările celor trei națiuni au înaintat la Inalta Mea Poartă o cerere de obște, ca stăpânirea acestei țări după moartea lui Gheorghe Rákoczi să fie cu milostivire încuviințată fiului său, numitului Gheorghe Rákoczi — sfârșească-i-se zilele cu bine! —, așa i s'a trimis în felul obicinuit din partea măririi noastre împărătești un înalt hrisov de înscăunare, precum și steag, sceptru (topuz) și haină de cinste. . . De acum înainte va fi principe al țării Transilvaniei des pomenitul Gheorghe Rákoczi — sfârșească-i-se zilele cu bine! — și mai marii și căpitanii țării, precum și stările celor trei națiuni, judecătorii orașelor, supușii locuitori și oameni ai pomenitei provincii transilvane,

cei mici şi cei mari, să-l socotească drept principe al lor, să i se supună în trebile cârmuirii şi să nu lucreze împotriva îndrumărilor lui. Poruncile lui să fie primite fără nici o împotrivire şi fără murmur, iar el să trăească în bună înţelegere şi în pace cu stările şi cu nobilii din zisa provincie, arătând fiecăruia milostivire după starea lui, iar în trebile supuşilor să purceadă cu dreptate şi să nu îngădue a se face cuiva împotriva obiceiului vre-o sminteală ori vre-o nedreptate. Şi dacă, după rânduielile împărăteşti de mai înainte i s'ar împlini sorocul de domnie al acestui principe al poporului din Transilvania ori pe altă cale s'ar ivi trebuinţa înlocuirii lui cu altul, atunci după luminatele mele rânduieli toţi nobilii din Transilvania, precum şi stările celor trei naţiuni vor avea să aleagă pe unul dintre urmaşii seminţiei domnitoare în Transilvania, care să fi crescut între dânşii, cunoscând datoriile cârmuirii, şi să-l înainteze la fericita Mea Poartă, ca să fie întărit din partea măririi mele împărăteşti ca principe al Transilvaniei. Să nu fie lăsaţi a se amesteca, fără voia stărilor din ţară şi a celorlalţi locuitori, oarecari străini doritori de domnie sau oameni din afară cari ar râvni să ia domnia în chip volnic, fără a li-se cuveni, ci mai vârtos unii ca aceştia să fie izgoniţi şi nimiciţi cu toată osârdia şi grija. Şi câtă vreme numitul principe şi ceilalţi mai mari şi stări şi tagme de locuitori ai Transilvaniei vor urma pe poteca supunerii şi a omeniei şi se vor ţine pe calea ascultării şi a slujirii, ca prietini ai prietinilor şi duşmani ai duşmanilor mei, nici o rupere sau împiedecare a acestei întocmiri să nu fie. Locţiitorii mei şi îngrijitorii ţinuturilor din vecinătate, nici alte trupe ale mele, pline de biruinţă să nu treacă nici în ascuns, nici făţiş graniţele Transilvaniei, nici pe locuitorii şi oamenii ei să nu-i prindă, nici averea lor să n-o prădeze sau răpească. Iar întrucât cei prinşi nu s'au făcut muslimi, ci au rămas necredincioşi, trebue daţi îndărăpt. De amândouă părţile să poarte cuvenita pedeapsă cei ce vor fi greşit împotriva apărării şi siguranţei. . . Dacă supuşii din ţinuturile aflătoare de multă vreme în bine păzitele mele state ar fi trecut în Transilvania, ei să fie trimişi îndărăpt în ţara lor şi să nu fie luaţi nici decum sub ocrotire. . . Şi dacă împotriva voevozilor din Valahia şi din Moldova, care se află cu Prea Inalta Mea Poartă pe picior de supuşenie, de ascultare şi vasalitate şi preţuesc între ei legile prieteniei şi ale vecinătăţii, s'ar ivi din vre-o parte vre-un duşman să-i atace şi să le pricinuească pagube, atunci prin puterea oştirii sau, cum va cere trebuinţa, să li se dea ajutor şi să fie păzite de orice pagubă ţinuturile împărăţiei. . . Dacă ar dori principele Transilvaniei să se însoare, trebue să aştearnă o cerere la picioarele Prea Inaltului Nostru Tron şi să nu încheie căsătoria înainte de a fi primit învoirea noastră împărătească. Intrucât principii din Polonia, Valahia sau Moldova ar dori să ia în stăpânire vre-un castel în Transilvania, să nu li se încuviinţeze, ci ele să rămână la stăpânii lor de mai înainte. Şi dacă vre-unul dintre voevozii Valahiei şi ai Moldovei s'ar răscula şi oştirile noastre, obicinuite cu biruinţa, ar porni împotriva lui, să nu i se dea adăpost în Transilvania, dacă ar porni într'acolo şi să nu fie lăsat a merge nici în altă parte, ci să fie trimis la fericita Mea

Poartă. Tuturor muslimilor, cari s'ar găsi prinşi în ţara Transilvaniei sau în ţinuturile ungurene aparţinătoare ei, să li se dea libertate fără nici o răscumpărare în bani". (Pag. 140 149).

— · —

Walter Goetz, *Intuition in der Geschichtswissenschaft. (Intuiţiunea în ştiinţa istorică).* München, 1935.

Autorul cercetează cu aparat critic rolul, pe care un curent nou al istoriografiei moderne îl atribue intuiţiunii. Aceasta singură ar fi în stare, să dea cercetătorului putinţa de a privi în întregime realitatea istorică, fără a o mehaniza şi atomiza, cum fac de obiceiu raţionaliştii şi pozitiviştii, cercetători de amănunte. Constată, că cel dintâi dintre filosofii neoromantici, care a ridicat intuiţiunea la treapta unui mijloc de cunoaştere şi de cercetare metafizică, a fost filosoful francez Bergson.

Intuiţiunea implică, însă, subiectivism câtă vreme ştiinţa cere obiectivitate. E o cerinţă de ordin moral. Dupăcum străduinţa către perfecţiune morală este o datorie chiar şi pentru cei ce se îndoiesc a o putea atinge vre-odată, tot astfel obiectivitatea rămâne datoria oricărei cercetări ştiinţifice. A o abandona, ar însemna degradarea ştiinţei la un joc cu totul nesigur al intuiţiunilor cari, oricât de spirituale, nu vor putea înlocui niciodată cercetarea ştiinţifică serioasă.

Făcând cuvenita deosebire între intuiţiunea *religioasă* (mijlocul de contopire între uman şi divin) între cea *artistică* (în stare să creeze realităţi superioare celor concrete) şi între cea *ştiinţifică*, arată că aceasta din urmă a fost admisă şi până acum sub diferite numiri, ca d. ex. „critică divinatorie" (Niebuhr), „putinţă de pătrundere şi dar de încopciere" (Humboldt), sau „experienţă intelectuală" (Hegel) ş. a.

Dar ştiinţa fiind în domeniul raţiunii, pretinde cea mai mare certitudine posibilă. Deaceea metodele ei de lucru trebue să fie exacte şi controlabile, după materialul întrebuinţat în ştiinţa istorică, deci după izvoare cari, fiind prea adeseori defectuoase, reclamă mijloace raţionale pentru a fi tratate şi întregite cu aparat critic. E clar că pentru a reconstrui trecutul, se cere ceva mai mult decât cunoaşterea şi critica isvoarelor. Insuş Ranke amintind „degetul lui Dumnezeu în istorie", a recunoscut că enigma istoriei universale nu poate fi deslegată numai pe temeiul cunoştinţelor culese din isvoare; a cedat deci, însă cu precauţiune, locul cuvenit şi elementului *iraţional* în istorie. Acestui element i se atribue în timpul din urmă rol excesiv şi se crede că numai cu ajutorul intuiţiunii s'ar putea pătrunde în tainele lui.

Autorul arată că chiar pretinşii istorici intuiţionişti nu se pot dispensa de cercetarea şi studiul isvoarelor; trebue deci să facă apel la metoda obicinuită. Adevărat, că se întâmplă să scoată din isvoare lucruri mai puţin obicinuite, cum a făcut d. e. istoricul Ernst Kantorowicz care, voind să-l înfăţişeze pe Frederic II, ca stăpânitor mondial (Weltherrscher), arată din isvoare, cum aderenţii şi curtenii săi

îl ridicau alături de Christos, ca pe un al doilea mântuitor, fiind „genii egale cu îngerii, cari activează între Dumnezeu și oameni". Alt istoric german, Brackmann, consultând aceleași isvoare, combate însă concluziile lui Kantorowicz.

Intuițiunea științifică nu poate să aibă decât rolul unei surori gemene alături de cercetarea rațională, cercând să întregească seria realităților cunoscute cu ceeace poate rezulta din combinațiile ei, ca o realitate viabilă, proprie a fi demonstrată prin cercetări ulterioare. Numai diletanții își vor permite să construească, din impresii subiective, închipuiri cari nu mai aparțin științei, ci beletristicei istorice. A începe cu intuițiunea, înainte de a-și fi terminat rațiunea lucrarea sa, e o abatere comodă din calea problemelor dificile, fiind în orice caz preferabilă o expunere descriptivă lipsită de darul intuițiunii față de una isvorîtă din intuițiune, dar nesprijinită pe vre-un temeiu pozitiv. In știința istorică intuițiunea nu poate fi decât punctul culminant al cugetării științifice raționale, îndemnând pe istoric să se ridice la înălțimea, din care poate privi o problemă sau o personalitate în întregime și să năzuească spre o expunere artistică, proprie a împiedeca specialitatea sa istorică, să cadă la treapta unei simple meserii.

Astfel concluziile autorului nu se îndepărtează prea mult de constatările pe cari le făcea, la începutul secolului XX, Eduard Meyer în cunoscutul său tratat istoric-filosofic *(Zur Theorie und Methodik der Geschichte.* Halle, 1902), subliniind că „datoria primă și fundamentală a istoricului este lămurirea faptelor, cari au fost odată reale. Dacă nu-și îndeplinește această datorie, dacă nu cunoaște de ajuns faptele și întâmplările singulare, întreagă lucrarea lui devine fără obiect. Se întâmplă adeseori, să poată formula cele mai frumoase și mai adânci teorii și combinațiuni, încât pune publicul cititor în uimire. Dar toate acestea nu au nici o valoare, ci contribue numai să ducă pe cititor în rătăcire, într'o lume de fantazii în locul celei reale. . . Dar, numărul faptelor și al întâmplărilor este în fiecare clipă *infinit* și deaceea *nu pot fi niciodată cunoscute în totalitatea lor,* oricât ar fi de aprigă și de îngrijită cercetarea și strângerea materialului" (p. 35 36).

— · —

Aurelian Socerdoțeanu, *Marea invazie tătară și Sud-Estul european*, București, 1933, pp. 89.

Dintr'o conferință, ținută la 19 Februarie 1932 în București la Institutul de Studii Sud-Est European, a desvoltat autorul un documentat studiu, examinând cu atențiune și cu spirit critic atât datele izvoarelor contemporane, privitoare la acest eveniment, cât și diferitele opinii exprimate asupra lor în literatura de specialitate. După ce schițează legile și obiceiurile Mongolilor, arată care a fost rolul lui *Gingiz-han* „regele regilor", cuceritorul Chinei, numit după căderea capitalei Peking (1215) și „flagelul lumii". După moartea lui Gingiz-han (18. VIII. 1227) fiul și urmașul său Ögödäi continuă cuceririle spre Apus. Până la 1240 marii duci ai Rusiei au

căzut în lupte, ori au devenit tributarii lui. Ducele Daniil al Galiţiei, refugiindu-se în Ungaria, a dat cu un motiv mai mult ofensivei pornite contra acestei ţări. Europa era speriată de apropiata primejdie şi prin biserici se rostea rugăciunea: *a furore Tartarorum libera nos Domine,* după cum cu trei veacuri mai înainte obicinuiseră a se ruga creştinii: *ab Hungarorum iaculis defende nos Domine!*

Sunt urmărite în amănunte operaţiile militare şi drumurile de invazie în Polonia, Boemia, Ungaria şi în ţările Românilor. Cu privire la acestea din urmă autorul exprimă părerea corectă, că chiar dacă istoria lor se studiază pe provincii „e necesar să se studieze *în mod egal, paralel,* plecând dela aceeaş idee directoare: teritoriul unitar şi total, în care s'a desvoltat viaţa istorică românească". Cu toate devastaţiunile îndurate în deosebi de locuitorii Transilvaniei, precum şi de cei din Sudul şi Răsăritul Carpaţilor, în legătură cu această mare invazie, încep a se ivi ştiri mai lămurite cu privire la populaţia românească de baştină în aceste ţări, aflată fie sub suzeranitatea ungurească, fie sub cea cumană. Existenţa ei aci, din timpuri străvechi, e neîndoielnică. In Sudul şi Răsăritul Carpaţilor ea trece de sub Cumani sub Tatari „scăpând astfel printre degete suzeranităţii ungare".

Ungaria distrusă nu mai avea nădejde să scape de cetele năvălitorilor, când se ivi norocul neaşteptat al morţii marelui han Ögödäi, decedat în urma unei beţii straşnice (11. XII. 1241). Ambiţiosul Batu, fiul lui Ciuci, — primul născut al lui Gingiz-han, — dispuse atunci în grabă retragerea Mongolilor, care a urmat în ordine deplină. Ungaria, slăbită nu numai prin marea invazie, ci şi prin certele continue între Bela IV şi fiul său Ştefan V, ca şi prin viaţa destrăbălată a succesorului Ladislau IV, — a oferit pentru voevozii ţărilor româneşti, cel mai potrivit prilej, să înceapă luptele de neatârnare.

Expunerea sobră şi echilibrată e urmată de un indice bibliografic, de un indice general şi de o hartă, indicând drumurile de invazie ale celor trei armate: de Nord, de Centru şi de Sud.

— · —

N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpuşneanu.* Iaşi, 1935,p.130.

La Iaşi a apărut o carte despre *Politica externă a lui Alexandru Lăpuşneanu,* al cărei autor, d. prof. N. C. *Bejenaru* încearcă şi reuşeşte, cu ajutorul documentelor contemporane, să înfăţişeze personalitatea faimosului Domn al Moldovei, într'o lumină cu totul deosebită de aceea, în care fusese transmisă posterităţii prin literatura cronicărească şi prin cea beletristică.

Departe de a fi fost un tiran sanguinar, cu nepotolită sete de a-şi ucide boierii prin felurite chinuri rafinate, sau un vasal lipsit de voinţă şi energie în faţa pretinsei suzeranităţi polone şi a celei reale turceşti, Alexandru Lăpuşneanu apare din recenta publicaţie ieşeană, ca om cu sentimente creştineşti, cu generositate şi cu grije deosebită pentru biserică şi şcoală, ca un domnitor iscusit, ştiind

să-şi apere cu demnitate interesele ţării şi ale tronului, impunând respect aliaţilor şi teamă adversarilor. Autoritatea lui se înălţase în unele împrejurări atât de sus, încât însuşi regele Ungariei, Ferdinand Habsburgul, afla potrivit să îndrume dieta Transilvaniei a păstra bune relaţiuni de vecinătate cu el şi a-l ruga să-i fie mijlocitor în chestiuni dificile ce erau de resolvat la Poarta otomană. Autorul face deci operă de dreptate istorică prin studiul său, reabilitând pe Alexandru cel urgisit până acum fără temeiuri suficiente şi înfăţişându-l în lumina, ce i se cuvine, ca unei personalităţi proeminente — în mulţimea domnitorilor mărunţi din cel mai sbuciumat veac al istoriei româneşti.

Autorul anunţă, că într'un viitor studiu despre *politica internă a lui Alexandru Lăpuşneanu,* va continua opera aceasta de reabilitare istorică, pentru a cărei îndeplinire e de dorit să găsească în acest domeniu argumente tot atât de solide şi convingătoare, ca şi cele culese din materialul documentar privitor la politica lui externă.

—·—

Dimitrie G. Ionescu, *Relaţiile Ţărilor Române cu Patriarhia de Alexandria.* Bucureşti, 1935, pp. 68.

E o monografie istorică de două ori premiată: odată cu premiul „Hilel", când a fost prezentată ca teză de licenţă, a 2-a oară cu premiul „Năsturel". Lucrare conştiincioasă, temeinică şi bine informată, în care autorul cercetează cu simţ critic izvoarele şi literatura istorică privitoare la relaţiile Ţărilor Române cu patriarhii Alexandriei, începând dela sfârşitul secolului XVI, când luminatul Meletie Pigas (1590—1601), în bune relaţii cu Mihai Viteazul, izbutise a-l împăca pe acesta cu Turcii, iar pe Ieremia Movilă îl lăuda ca pe un „înflăcărat apărător al evlaviei şi al ortodoxiei", făgăduind că va încerca să discute într'un sinod ridicarea bisericii din Moldova, *la rangul de patriarhie* — lucru pentru care se cereau cheltueli mari. Ieremia n'a mai avut liniştea necesară pentru această problemă de ordin bisericesc, rămasă neresolvată, iar Meletie a decedat la 13 Sept. 1601, în vârstă de 52 ani.

Urmaşul lui Meletie, Chiril Lucaris, era un aprig luptător împotriva catolicismului; a predicat adeseori în Iaşi, Bucureşti şi Târgovişte. In chip de mulţămită a fost închinată patriarhiei din Alexandria mănăstirea Stăneşti din Vâlcea (1615). El s'a interesat şi mai târziu, în calitate de patriarh ecumenic, de situaţia bisericii române, intervenind la 1629 prin cunoscuta sa scrisoare către Gavril Bethlen, ca un apărător a Românilor din Transilvania, ameninţaţi de propaganda calvină. Sub pretext de a fi uneltit cu Cazacii luarea Constantinopolului, Chiril fu aruncat în închisoare şi sugrumat (27. VI. 1638).

Despre succesorul său la Alexandria, Gherasim Spartaliotis (1620—1633) nu se ştie lămurit, dacă a trecut prin Ţările Române, dar urmaşul său Mitrofan Cristopulos (1633 1639) a decedat în Muntenia (20. V. 1639) la curtea lui Matei Basarab. In locul lui

ajunge patriarh al Alexandriei, Nichifor, fost mai înainte dascăl de preoţi în Moldova (ieromonahul Nicolae Claroutzanos). El a murit în Moldova (April 1645). In locul lui a fost ales, prin stăruinţele lui Vasile Lupu, Ioanichie (1645—1657), care în vrajba sa îndelungată cu Sinaiţii făcea apel la Domnul Moldovei să-l ajute, fiind „singurul, care prin autoritatea sa putea impune încetarea scandalului''. In toamna anului 1655, scria patriarhul ecumenic despre Vasile Lupu că, deşi se află închis în Iedicule, continuă încă să ameninţe pe cei din Constantinopol şi pe cei din Alexandria.

Urmaşul lui Ioanichie, Paisie (1657—1678) a trecut prin Ţările Române în iarna anului 1669—70. Mai deseori a trecut pe la noi patriarhul Partenie Prochoros (1678—1689), care la 16. V. 1680, fiind în Bucureşti, institue pe marele postelnic Constantin Brâncoveanu ca epitrop al moşiei Segarcea, rugându-l să ajute „cu vorba şi cu fapta'' pe omul patriarhiei, preotul Partenie, însărcinat cu administrarea aestei moşii, iar în Iunie acelaş an, încuviinţează cererea lui Şerban Cantacuzino, ca biserica zidită de el la Cotroceni, să fie biserică domnească, autonomă. Când a tipărit mitropolitul Dosoftei o nouă ediţie din „Dumnezeeasca Liturghie'' (1683) Partenie, fiind la Iaşi, n'a ezitat a-şi da învoirea pentru traducerea în româneşte a textelor, ceeace Dosoftei însemnează după liturghia Sf. Ioan Hrisostom, arătând că s'a tipărit această carte „cu blagoslovenia Sf. Sale Partenie, preafericitul şi sfântul Părintele nostru oblăduitoriu şi stăpân Papa şi Patriarhul de cetatea cea mare, Alexandria şi atot Eghipetul''. . .

Gherasim Palada, care a păstorit 22 de ani la Alexandria (1688 1710), a fost în strânse legături cu Constantin Brâncoveanu şi cu Cantemireştii. Când a murit Constantin Cantemir, el l-a prohodit împreună cu patriarhii Dosoftei al Ierusalimului, Neofit al Antiohiei şi Iacob, fost al Ţarigradului. La 1692, când se făceau pregătiri pentru târnosirea mănăstirii Hurezi, cu hramul Sf. Constantin şi Elena, Gherasim a ţinut să-i închine un panegiric lui Brâncoveanu. lăudându-l ca pe un „ales al lui Dumnezeu'' şi asemănându-l cu împăratul Constantin cel Mare. La 1699, Gherasim veni din nou la Bucureşti, să tipărească o carte de predici şi panegirice, cu cheltuiala lui Brâncoveanu. Acesta a dat manuscrisul, spre cercetare, profesorului Marcu Cipriotul, dela Şcoala Domnească. Marcu s'a împotrivit tipăririi sub cuvânt, că părerile exprimate în manuscris ar fi fost greşite. atingând ciar „dogma bisericii noastre''. Auzind patriarhul Gherasim această opinie nefavorabilă, şi-a scos camilafca şi a zis către Brâncoveanu: Doamne, de cumva Marcu a spus adevărul, iertat să fie.; iar dacă nu, cancerul să-i mănânce gura!''. . . In scrierea sa *Istoria bisericii din Alexandria,* mitropolitul Atenei Hrisostom Papadopulos arată că în sec. XVII o atmosferă de neîncredere se întinsese asupra tuturor patriarhilor Alexandriei, urmaşi ai lui Chiril Lucaris, bănuindu-i de tendinţe calvinizante. La sfârşitul anului 1708 Gherasim „slab şi bătrân foarte'' era din nou în Bucureşti, predicând la Crăciun în biserica Sf. Gheorghe şi prohodind împreună cu Hrisant, patriarhul

Ierusalimului, pe mitropolitul Teodosie Veştemeanul, în testamentul căruia era indicat ca urmaş, episcopul Râmnicului, Antim Ivireanul. Cei doi patriarhi participară deci atât la alegerea, cât şi la înscăunarea lui, în Duminecа ortodoxiei (1709).

Dimisionând de bună voie, patriarhul Gherasim s'a retras la Sf. Munte, unde a decedat (1714) şi a fost înmormântat în mănăstirea Vetopedi. Urmaşul său, Samuil Capasulis (1710—1723) trecu la 1715 prin Ţara Românească, fiind bine primit de Ştefan Cantacuzino, spre Moldova, unde Nicolae Mavrocordat i-a dat milă „mai mult decât nădăjduia". Patriarhul Samuil a întărit aşezământul mişeilor, precum şi breasla cioclilor şi pogribacilor din oraşul Roman, a însoţit pe Nicolae Mavrocordat la Bucureşti, iar când cătanele austriace l-au prins pe acesta şi l-au închis la Sibiu, tot el a intervenit la Poartă pentru numirea marelui dragoman Ioan Mavrocordat cu titlul de locţiitor.

Cel din urmă dintre patriarhii Alexandriei, având legături mai strânse în Ţara Românească, a fost Matei Psaltul (1746—1766). Sprijinit de Constantin Mavrocordat, din timpul când era egumen la Zlătari, el fu ales şi investit ca patriarh al Alexandriei, chiar în Bucureşti, unde Mitropolitul Neofit, cu soborul său arhieresc, a săvârşit ceremonia investirii şi i-a cetit decretul de numire, trimis de către patriarhul ecumenic. După dimisia sa benevolă (9. VII. 1766), Matei a mai trecut odată prin Bucureşti, apoi s'a dus la Sf. Munte în mănăstirea Cutlumuş, de unde plecase ca simplu călugăr. Aci a decedat la 25. IV. 1775.

In partea a doua, autorul cercetează situaţia mănăstirilor închinate Alexandriei (Stăneşti şi Segarcea) arătând ce sate şi ce moşii aveau ele, precum şi numele câtorva egumeni dela cârma lor, începând cu Filoteiu (1631) şi încheind cu Atanasie (1862) care conducea în acelaş timp şi biserica Zlătarii din Bucureşti, ale cărei sate şi moşii sunt de asemenea înşirate, ca şi ale mănăstirii moldovene Hangu-Buhalniţa, închinată Alexandriei în mod arbitrar de Nicolae Mavrocordat, la stăruinţa patriarhului Samuil Capasulis. Dela Constantin Mavrocordat până la secularizarea averilor mănăstireşti, legăturile Alexandriei cu Ţările Române slăbesc treptat, spre a conteni apoi cu desăvârşire.

— .

Srbik (Heinrich Ritter von), *Metternich, der Staatsmann und der Mensch.* München, Bruckmann, 1925, in - 8°, 2 vol., XV 787 p (I), XI 644 p. (II).

Profesorul Srbik supune în respectabila sa operă portretul marelui om de stat Metternich unei revisiuni radicale, încercând a releva, după o analiză minuţioasă a politicei cancelarului, ideologia sa paneuropeană. Metternich şi-a dat însuşi seama de viitoarea revisiune a concepţiei istorice, declarând în anul 1819 contesei de Lieven: „După o sută de ani istoricii vor judeca cu totul altfel decât azi actele mele politice". Srbik arată pe deplin motivat că Metternich n'a fost un exponent al unei politici particulariste austria-

ce, ci că a fost un reprezentant convins al doctrinei federative paneuropene. Se naşte în mod firesc întrebarea, în ce raport a stat această doctrină cu realitatea? După Srbik Metternich a fost un politician de principii, supunând actele sale politicei acestor principii. De fapt putem numi politica lui Metternich o politică de principii, este însă o politică de principii în care se uneşte un sistem speculativ cu interesul universal de stat.

Deşi Metternich a fost o figură europeană, este greu de a scrie istorie europeană dintr'o perspectivă biografică. Aşa se simte şi în opera lui Srbik un anumit desacord între viaţa unui om şi istoria generală. Mai simţitoare este această disarmonie după anul 1840, când Metternich începe să îmbătrânească şi nu mai reuşeşte să impună ideile sale „antediluviale" statelor şi popoarelor europene.

Este de regretat, că Srbik n'a evidenţiat atitudinea lui Metternich faţă de poporul român, cu toate că Metternich s'a preocupat de aproape de această minoritate etnică, cum se poate vedea din diferitele sale instrucţiuni date organelor subalterne în această privinţă.

C. Göllner

Alföldi, A., *A gót mozgalom és Dácia feladása.* (Mişcarea gotică şi părăsirea Daciei. — Extras din Egyetemes Philologiai Közlöny, 1929—1930). Budapest, 8°, 70 p.

A. Alföldi, cunoscut prin remarcabile scrieri în domeniul arheologiei provinciale romane *(Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien,* 2 vol., 1924, 1926, ş. a.), îşi încearcă deastădată condeiul în mult controversata chestiune a părăsirii Daciei Traiane de către Romani. In întreagă istoriografia există puţine capitole atât de incomplete, ca cel privitor la romanizarea şi soarta romanismului Daciei. Faţă de insuficienţa materialului documentar, cercetătorilor acestei probleme le-a lipsit în mare măsură şi obiectivitatea necesară. Studiile din trecut se străduiau să întemeieze una din cele două faimoase „teorii" — a „continuităţii" şi a discontinuităţii Românilor în pământul pe care-l locuesc. In ultima vreme izvoarele, în deosebi cele arheologice, s'au îmbogăţit şi putinţa de interpretare a progresat. O nouă revizuire şi o sinteză — nu definitivă, căci cunoştinţele sporesc mereu — a ştirilor existente era necesară. Studiul lui A. vrea să fie o primă încercare în acest sens. Inarmat cu o vastă erudiţie şi cu mult spirit critic, chiar hipercritic, A. intenţionează să fundeze o nouă teorie de nuanţă roesleriană, asupra originei Românilor. Analizând izvoarele, pe cari însă nu întotdeauna le interpretează în chip just, el aduce câteva contribuţii ce nu pot fi trecute cu vederea, cu toate că în unele concluzii patima iredentistă îi turbură dreapta judecată.

Ca şi întreagă istoria lăuntrică a Daciei sub stăpânirea romană, tot aşa de puţin ne sunt cunoscute împrejurările în cari această provincie de margine a fost pierdută pentru imperiu. Isvoarele li-

terare, indirecte şi târzii, pot fi aici de puţin folos şi materialul arheologic şi numismatic vine să întregească penuria celui literar.

Pentru o mai bună înţelegere a situaţiei Daciei la începutul jumătăţii II a secolului III d. Chr., A. întreprinde o analiză a ştirilor privitoare la incursiunile germanice la Dunărea de jos între anii 253—268, cari au premers evacuării Daciei.

Incursiunile gotice amintite de scriitorii bizantini sub împăratul Gallus (251 253) sunt lucruri petrecute sub Gallienus (253—260—268), iar confuzia provine din asemănarea numelor celor doi împăraţi (p. 2). Anul 254, după biruinţa lui Aemilianus asupra Goţilor (v. mai jos), e data la care începe o serie de mari incursiuni germanice în Sudul Dunării şi Asia-mică, ce durează cu întreruperi până la 262, culminând în preajma anului 255. In acest răstimp, afirmă A. (p. 3), fără a putea cita vre-un izvor, Carpii au prădat în primul rând Dacia. In 256—257 urmează expediţia pe mare a Boranilor în Asia-mică şi devastarea oraşelor Pityus şi Trapezunt, apoi acea a „Sciţilor" învecinaţi (în Nordul Mării-negre) încurajaţi de succesele Boranilor. Jaful încetează abia la începutul singurei domnii a lui Gallienus, când acest împărat (a. 262?) alungă pe barbari din Asia-mică (p. 7) şi face ordine în Illyricum (p. 43). Triburile germanice se liniştesc apoi pentru câtăva vreme şi până la 268 nu ştim nimic despre incursiuni la Dunărea de jos. Incursiunile fictive în anii 262, 263, 264 şi 266, admise de unii cercetători moderni, provin din datările greşite în *Historia Augusta* (p. 4). In primăvara anului 268 au loc turburările produse de marea coaliţie a Germanilor din nordul Pontului-Euxin: Heruli, Bastarni, Goţi. Expediţia, care avea acelaşi obiectiv: oraşele greceşti, după insuccesul dela Cyzicos, se îndreptă către Tracia, luând calea uscatului şi pustiì cu fier şi foc până în Valea Moravei. Aci barbarii fură întâmpinaţi de împăratul Claudius II („goticus") din partea căruia suferiră la Naissus (Niş) o înfrângere totală. Dar nici după aceea nu urmă linişte în Peninsula Balcanică.

Invaziile germanice la Dunăre sunt mai puţine la număr decât se credea până în prezent şi se petrec între anii 253 şi 260, în vremea lui Valerian şi, cu o întrerupere lungă, după 268, deci nu în timpul domniei lui Gallienus (p. 20—21) precum intenţionat ne relatează istoricii latini. E interesant de observat tendenţiozitatea compendiilor latineşti de istorie romană dela sfârşitul veacului IV, cari toate reproduc o biografie imperială, dela mijlocul acestui veac, faţă de faptele lui Valerianus şi Gallienus. Până când cel de al doilea e făcut pe nedreptul vinovat de multe nenorociri suferite de imperiu — (această acuză îşi află explicaţia în împrejurarea că Gallienus a suprimat funcţiunile militare ale senatorilor şi a contenit persecuţiile contra creştinilor, ceeace indispunea pe scriitorul păgân din vremea lui Constantius II) — Valerianus e ridicat în slavă, din interese de familie, deşi era un incapabil (*stolidus et multum iners*, Egipt. de Caes. 32, 1. cf. A. p. 20—26).

Cercetarea amănunţită a incursiunilor germanice la Dunărea

de jos până la Aurelian ne duce la concluzia, că pe urma acestor devastări, al căror punct de plecare era ţărmul de Miază-noapte al Mării-Negre, aveau de suferit mai mult provinciile din Sudul fluviului, faţă de cari Dacia avea o situaţie privilegiată, fiind bine adăpostită în lanţul de munţi, ce o înconjoară. Despre devastări în această provincie nu vorbesc izvoarele literare, dealtfel foarte incomplete, şi nu putem vorbi nici noi, decât în măsura în care ne îndreptăţesc alt ştiri. Pentru urmele de pustiiri şi foc aflate în ruine (de unde îşi ia A. p. 57 datele şi datările? — nu ne spune), lipsind până în prezent o cronologie precisă, concluziile de ordin istoric nu pot avea tăria de argumente. Ceeace A. repetă mereu despre „nenorocirea'' Daciei, e curată plăsmuire sub obsesia unei fictive „tragedii'' şi „catastrofe'' a provinciei.

„Dacia trebuia în orice chip să fie pierdută pentru imperiu în marea criză din sec. III, dar nu din cauze locale, căci focarul ofensivei germane era la Dunărea de jos, nu aici, şi Moesia Inferior a căzut mai repede în agonie decât Dacia împrejmuită de munţi; dar nici nu evenimentele din Illyricum, ci situaţia generală strategică a imperiului a pecetluit soarta Daciei'' (p. 30). Această frază a lui A. e bună să fie remarcată, căci îi contrazic multe din declamaţiile gratuite despre „tragedia Daciei''.

In 246 267 se petrece incursiunea Carpilor în Nordul Daciei, ceeace n'a însemnat nicidecum „lovitura de moarte'' dată Daciei; barbarii sunt respinşi cu succes de Filip Arabul şi viaţa îşi reia aici cursul normal. Sub acest împărat nu poate fi vorba de evacuarea castelelor de pe linia Someşului, percum se credea, căci monedele nu încetează să circule decât după Decius (la Reteag monede dela Decius, p. 31 şi add. p. 64, nr. 4). Dacă monedele sunt un criteriu sigur de datare, după observaţiile făcute până în prezent cele mai târzii monede în Dacia romană sunt dela Aurelian, în Apulum; deci aici şi cu atât mai mult, în Sudul Daciei a fost neîntrerupt o viaţă organizată până în anul evacuării definitive a provinciei.

Impăratul Decius ia importante măsuri de reorganizare a provinciei (*restitutor Daciarum* c 12 III 1176). După moartea lui (vara 251) — trădat de Gallus în lupta cu Goţii în mlaştinile dela Dunăre, — mişcările barbarilor reîncep. Ştim foarte puţin despre aceste turburări şi afirmaţia lui A. (p. 33) că şi Dacia ar fi fost prădată acum, e absolut gratuită. Goţii îşi îndreptau atacurile asupra Moesiei, iar pacea umilitoare cumpărată dela ei de Gallus, se pare că nu priveşte Dacia.

Din faptul că în Dacia s'au găsit monede din anii 251—253 relativ puţine, nu rezultă că aci devastările se ţineau lanţ.

In 253 ofensiva germanică începe în Peninsula Balcanică şi în Asia-mică. Guvernatorul Moesiei, Aemilius Aemilianus, alungă din provincia sa pe Goţi şi trecând Dunărea, îi înfrânse în „ţara lor'', adică în Sudul Moldovei sau Basarabiei şi nu la hotarele de Sud ale Daciei, nici în cuprinsul acestei provincii, după părerea lui

A. căci „ţara" barbarilor nu se întindea încă spre Apus de Carpaţi şi Olt.

Luptele dintre armatele lui Gallienus, Aemilianus, Valerianus, au îndemnat pe Germani la noui incursiuni ce se continuă în întreg decursul stăpânirii comune a lui Valerianus şi Gallienus. Probabil că s'au dat lupte şi în Dacia, unde Gallienus ar fi repurtat vreun succes, ceeace ar fi o explicare pentru titlul său de *Dacicus maximus* (CIL II 2200), dacă nu cumva acesta e o simplă titulatură ce nu spune nimic.

Părăsirea Daciei, de care e făcut vinovat Gallienus în biografia imperială pierdută (de unde Victor, *Caes.* 33,3, Eutropius, 9, 8, 2, Iordanes, *Rom.* 217) e o învinuire tendenţioasă şi lipsită de temei, de vreme ce „în Apulum moneda circulă în serie organică până la Aurelian" (p. 34 şi add. p. 66, nr. 11). Dacă *amissio Daciae* sub Gallienus — lucru, curios, lăsat neamintit de Historia Augusta, care ar fi avut un nou prilej de a discredita pe împărat, — cuprinde un sâmbure de adevăr, trebue să admitem că între anii 260 şi 268 s'au întâmplat oarecari evenimente importante în Dacia. Devastările Goţilor luaseră proporţii neobişnuite în Peninsula Balcanică, şi monetăria dela Viminacium se văzu nevoită în 255 să nu mai fabrice bani pentru Moesia, unde administraţia era în dizordine, iar pentru Dacia, care se află într'o situaţie mai favorizată, fabrică şi anul următor (p. 36). In curând, *moneta* din Viminacium se mută la Lugdunum (Lyon), unde din motive strategice se stabili şi Gallienus. Pentru a opri atacurile barbarilor, cari se revărsară asupra întregului *Illyricum,* au fost utilizate trupe din legiunile Daciei, unde primejdia era mai puţin iminentă. (v .mai jos). Cu scopul de apărare a provinciilor dunărene au fost aduse vexillaţii din Germania şi Brittania (Sirmium CIL III, 3228) şi, se pare, în acelaşi scop se repară fortificăţii în interiorul provinciei Moesia (CIL III, 12376, *unde latrunculos observarent propter tutelam castresium et civium Montanesium.* Prin *latrunculi* putem înţelege aci nu numai barbari veniţi din afară, ci şi cete de hoţi (cf. *SNA Vita Marci,* 21).

E interesantă observaţia făcută de A. (p. 42), că din reprezentările de pe monedele bătute în 260 la Milan rezultă că legiunile Daciei, în preajma acestui an, au luat parte la o expediţie sau măcari şi-au schimbat lagărul, — trecând în Moesia sau Pannonia. Astfel slăbirea frontului Dunării ar fi împins la răscoală legiunile din Sudul fluviului, sub conducerea lui Ingenuus şi Regalianus. Această din urmă explicare e ipotetică, bazându-se pe o altă ipoteză. Rebeliunea celor doi *tyrrani* o înţelegem mai uşor gândindu-ne la pofta de mărire a oricărui soldat, care făcuse o carieră militară ceva mai norocoasă. E deasemenea foarte îndoelnică retragerea legiunilor V Macedonica şi XIII Gemina din Dacia sub Gallienus, lucru pe care vrea să-l documenteze A. (p. 43 44). Din inscripţia dela Poetovio (Pannonia superior), pe cât mi se pare nu reiese (v. textul în PWRE XII, 1340, Ritterling), că legiunile staţionau aici, ci că trupa condusă de praepositus Flavius Aper era o garnizoană alcă-

tuită din detaşamente mai mari ale celor două legiuni dacice (cf. Ritterling, l. c.), ale căror vexillationes se aflau în Nordul Italiei încă de pe vremea lui Filip Arabul (p. 40). Intreagă argumentarea lui A. nu e de altfel destul de convingătoare. E greu de admis că legiunile V Mac. şi XIII Gem. au fost unite sub o singură comandă şi aşezate la o depărtare atât de mare. Mult mai verosimil e că trupele Daciei şi-au păstrat vechea reşedinţă până la Aurelianus, care le aşeză în Dacia nouă. Sub Gallienus s'au petrecut, cred, oarecari schimbări în Dacia. Probabil între 260 268 s'a făcut evacuarea părţii de Nord a provinciei, — Dacia porolissensis? — unde au fost primiţi barbarii *foederaţi*, Visigoţii sau Carpii. La un astfel de eveniment face aluzie *amissio Daciae* din Victor şi Eutropius.

Gallienus n'a avut niciodată intenţia să renunţe la Dacia (p. 38). Aurelianus a făcut un ultim efort pentru a salva această provincie din pânza barbariei care o cuprindea, şi dintru'nceput el porni o energică acţiune de restaurare în *Illyricum*. E semnificativă pentru gândul lui, moneda bătută în Milan cu inscripţia DACIA FELIX, în care se face aluzie, precum just observă A. (p. 45), la vechea Dacie, şi nu la Dacia Aureliană, care nu exista încă. Se înţelege că o asemenea expresie oglindeşte mai mult o dorinţă, decât o stare reală de lucruri.

După ce bătu pe Vandali, în Pannonia şi alungă pe Jutungi din Italia şi după ce luă câteva măsuri de ordin administrativ şi financiar în Roma, Aurelianus pregăti expediţia menită să facă ordine în Illyricum şi să aducă la supunere regatul răsvrătit al Palmyrei. In primăvara anului 271 (p. 48), şi nu mai târziu, făcu el expediţia în Moesia; *în Thraciis et in Illyrico occurentes barbaros vicit, Gothorum quin etiam ducem Cannaban sive Cannabanden cum quinque milibus hominum trans Danubium intermit,* (vita Aur. 22) Din acest pasaj vrea să deducă A. că Goţii nu trecuseră Dunărea în imperiu, ceeace e desigur greşit. Cine sunt *barbari occurentes in Thraciis et in Illyrico* — dacă nu Goţii, ale căror devastări erau neîntrerupte în Moesia şi Tracia? Infrângerea suferită de Goţi a fost dezastruoasă: *per Aurelianum, acrem severissimum noxarum ultorem, pulsi per longa saecula siluerunt immobiles.* (Ammianus Marc. 31, 5, 17). După acest succes, Aurelianus, deşi stăpân pe lucruri, cu viziunea unui mare strateg, dispuse retragerea legiunilor şi a administraţiei din Dacia în Sudul fluviului, unde alcătui o nouă provincie cu acelaş nume, în amintirea celei părăsite; luă această măsură, ca un bun cunoscător al stărilor dela Dunăre, în nădejdea că astfel va fi întărită măcar apărarea liniei fluviului. Evacuarea definitivă a Daciei s'a făcut deci în 271, precum atestă şi descoperirile de monede făcute până în prezent în Ardeal, şi nu în 275, când împăratul Aurlianus n'ar fi avut timpul necesar să organizeze noua provincie, care-i purta numele.

Impreună cu legiunile şi oficialităţile s'au retras în Sudul Dunării şi un număr considerabil de locuitori organizaţi militar (cf. Ritterling, PWRE, XII, 1346, şi A. p. 55—56) rezerve şi veterani,

cari împreună cu soldaţii activi, pe lângă grijile războiului se îndeletniceau şi cu lucrarea pământului. Pe aceşti *„Romani“* îi va fi adunat Aurelianus *ex urbibus et agris Daciae* — dacă nu cumva are prea mult retoric fraza lui Eutropius (v. A. p. 49, n. 117); dar poporul de baştină, care în afară de limbă a împrumutat foarte puţine lucruri dela cei ce l-au stăpânit mai mult de un veac şi jumătate, — precum admite azi aproape toată lumea savantă, şi-a continuat traiul fără mari schimbări.

Dunărea nu era un hotar despărţitor, precum n'a fost niciodată, între populaţia dintre cele două maluri (v. A. p. 52, n. 126 Lactantius, de mort. persec. 9, 2 . . . *mater eius* (Galerii) *transdanuviana infestantibus Carpis in Daciam novam transiecto amne confugerat).*

Şi nu e de neînchipuit existenţa unui alt neam de oameni din Dacia în afară de Goţii federaţi ai imperiului. E cu totul greşită părerea curentă că aceşti barbari erau sălbatici în ultimul grad şi absolut itcapabili de viaţă paşnică. Izvoarele istorice ne dau mărturii concludente. Nu e o simplă figură retorică fraza lui Aur. Victor, *Caes.* 34, 3 *nam cum* (Claudius) *Gothos pellere cuperet, quos diuturnitas nimis validos ac prope incolas effecerat,* pe care A. (p. 58) o înţelege în sensul că primejdia gotică devenise permanentă (?!). Cazuri asemănătoare ne relatează Zosimos, I, 46 10

In Dacia Traiană din epoca gotică era uşor cu putinţă o convieţuire paşnică a Visigoţilor stăpâni cu populaţia de baştină şi o influenţă reciprocă de cultură. O dovadă pentru aceasta poate fi, dacă nu mă înşel, materialul arheologic descoperit în necropola ostgermanică (singura cunoscută în Ardeal) dela Sântana (lângă Tg.-Mureş) cercetată de d. Şt. Kovács. Aici s'au găsit alături de obiectele gotice, — fibrele specifice, — cari nu pot fi datate mai curând decât începutul sec. IV d. Chr. o ceramică caracteristică în Dacia, unde, după observaţia d-lui Kovács ar fi fost adusă de Celţi cu 3 secole înaintea erei noastre şi primită de localnicii conservativi, la cari s'a păstrat şi după dispariţia Celţilor. In ce priveşte mormintele dela Sântana cred că nu e cazul unei „radieri“ de cultură romană dela mari depărtări, cum poate fi între Dunăre şi Tisa, la Hortobágy sau în altă parte (A. p. 52). Dar ceeace pretindem noi a şti despre relaţiile etnice în provinciile romane şi în *barbaricum,* e puţin neclar şi în bună parte fals.

Nici cele ce ne spune mai departe A. despre romanismul Daciei nu sunt revelaţii, ci reeditarea vechilor „argumente“ uzate, pe cari istoricii unguri le-au repetat mereu dela Hunfalvy până în zilele noastre (v. d. p. ce spune Buday A. cu *Van-e alapja a dákó-román kontinuitás elméletének (!)* (în Klebelsberg -Emlékkönyv, 1925, p. 127 137).

Romanismul Daciei îşi are, fără îndoială, specificul său, aici condiţiile de viaţă fiind altele decât în restul Europei, şi nu poate fi considerat după aceeaş măsură ca romanismul altor provincii. O apreciere justă a acestui fenomen social-istoric a lipsit multor cercetători, cari au studiat Dacia romană, şi lipseşte şi în stadiul actual

al cercetărilor. Revizuirea *tuturor* ştirilor privitoare la Dacia antică şi medievală, făcută de o minte obiectivă, rămâne unul din postulatele de căpetenie a ştiinţei istorice.

I. I. Russu

Ioan Fruma, *Problema Universităţii Săseşti şi a instituţiei celor Şapte Juzi,* Sibiu, „Cartea Românească", 1935, 110 p.

Lucrarea pune problema juridic şi mai mult pentru a trage consecinţe practice din ea; anume, pentru a revendica pe seama Românilor de pe pământul crăiesc partea de drept din averile importante, pe cari le deţin şi azi aceste instituţii. Dar, cum instituţiile în cauză îşi au originile departe în trecut şi au avut o lungă viaţă istorică, fără urmărirea acesteia problema nu s'ar fi putut înţelege. Jumătatea întâi a lucrării astfel a trebuit să fie istorie. In această parte autorul nu aduce material nou în discuţie, datele şi-le culege din lucrările româneşti şi ungureşti şi mai mult din literatura istorică săsească, dar acestea sunt suficiente pentru a dovedi adevărul tezei româneşti, că *Universitas Saxonum* nu înseamnă totalitatea Saşilor, ci totalitatea locuitorilor de pe pământul crăiesc, aşa cum au interpretat-o şi legile ungureşti.

Punctul de plecare al organizaţiei pământului crăiesc e instituţia celor şapte juzi, care apare în veacul XIV. Ea se compunea din reprezentanţii scaunelor din „provincia sibiiană" şi se întemeia pe privilegiile diplomei andreiane din 1224. Această *libertas cibiniensis* fu acordată rând pe rând şi altor colonii săseşti iar, ca urmare, în dieta celor şapte juzi încep să apară şi reprezentanţii altor scaune. Era firească tendinţa tuturor coloniilor săseşti de a intra în cercul aceloraşi libertăţi şi de a se uni într'o organizaţie, pentru a şi-le asigura. Astfel se născu „Universitas Saxonum", care se suprapuse instituţiei celor şapte juzi, readusă acum în cadrele ei iniţiale, şi deveni organul suprem administrativ, judecătoresc şi statutar, al pământului crăiesc. Autorul urmăreşte organizarea şi atribuţiile acestor două instituţii, le inventariază averile şi venitele pe cari le-au câştigat în cursul timpului. Urmăreşte apoi situaţia politică şi de drept a Saşilor şi Românilor din cuprinsul lor, demonstrând că prin actele de donaţie Saşii, colonişti, nu deveneau proprietari deplini, ci numai uzufructuari ai pământului regesc şi că, în afară de răstălmăcirea privilegiilor, nimic nu se opune egalei îndreptăţiri a Românilor, cari erau aici la venirea Saşilor. Totuşi Saşii cu timpul începură să se pretindă stăpâni feudali şi exclusivi ai pământului, iar pe Români să-i considere drept iobagi ai lor. Ba aceste pretenţii şi-le extinseră şi asupra scaunelor libere ale Săliştei şi Tălmaciului, cari fură încorporate şi ele, în veacul XV, în pământul crăiesc. Sunt de remarcat mijloacele, fără alegere, cu cari Saşii îşi urmăresc ţinta, mai ales în cursul veacului XVIII, şi dârzenia cu care se împotrivesc ţăranii din cele două scaune acestei încălcări de drepturi. O libertate deplină totuşi nu mai fu cu putinţă decât în veacul XIX, cu abolirea tuturor privilegiilor.

Prin legea XII din 1876, cele două instituţii îşi pierdură atribuţiile publice, dar îşi păstrară averile, deacum numai ca fonduri culturale. Ca beneficiari ai acestor fonduri, legea declară pe toţi locuitorii fostului pământ crăiesc, fără deosebire de limbă sau confesiune. In practică însă Românii, cari formau majoritatea populaţiei, nu beneficiau decât de 7—15 la sută. Starea de lucruri se menţine şi după războiu. Ar fi deci timpul ca egala îndreptăţire să fie tradusă în fapt sau, mai bine, averile celor două instituţii să fie lichidate în proporţii echitabile. Bineînţeles menţinând destinaţia: fiecare naţiune îndreptăţită având să-şi întrebuinţeze partea, care-i revine, în scopuri culturale proprii.

D. Prodan

Ioan C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române până la 1864.* Bucureşti, 1935, p. 301.

Originea proprietăţii în ţările româneşti a fost una din problemele cele mai consecvent urmărite. Printre cei cari au pus-o, numărăm azi un şir întreg de oameni politici, istorici, economişti. Cu răscoala din 1907 problema agrară a devenit o rană deschisă, care se pretindea studiată deaproape şi tămăduită în cunoştinţă de cauză. Din această strădanie au rezultat volume masive de material documentar şi studii importante, unele cu lungi incursiuni istorice, urmărind proprietatea pământului şi drepturile ţăranilor, până la originile lor cele mai îndepărtate. Dar pe atunci ea era o problemă vie şi deci în funcţie de idei sociale, de interese, sentimente şi resentimente. Nici lucrările larg documentate ale lui Radu Rosetti nu s'au putut sustrage cu totul acestui subiectivism. Azi, când prin reforma agrară, problema a trecut în istorie, asemenea preocupări au devenit de prisos; chestiunea se poate relua cu deplină obiectivitate ştiinţifică. Din acest gând s'a născut şi lucrarea d-lui Filitti.

Primul care şi-a impus această atitudine şi cel care a văzut mai limpede instituţiile vechi româneşti, a fost răposatul C. Giurescu. Dl. F. reluând chestiunea, pe un plan lărgit, ajunge la rezultate asemănătoare.

In introducerea cărţii întregeşte problema cu o urmărire istorică a proprietăţii în Dacia romană, Dacia sub barbari, în practica medievală şi apoi la Unguri şi Slavi, pentru a face legătura cu trecutul şi comparaţia cu vecinii, ceeace Giurescu nu făcuse.

Partea I cuprinde veacurile XIV—XVII. In capitolul întâi se ocupă de proprietari anume de numirile lor în documente, caracterul indiviz şi titlurile proprietăţii, dominiul eminent al suveranului şi apoi de tragedia proprietăţii sub povara fiscalităţii în sec. XVI şi XVII. Cneazul, în traducere judec, constată că nu e echivalent cu judecător, ci cu proprietar şi om liber şi deci nici judecia nu e un drept de judecată, credinţă, din care pornea teza lui Rosetti, că proprietatea boerească îşi are originea în convertirea abuzivă a acestui drept de judecată în drept de proprietate asupra pământului din cuprinsul judeciei. Numai în Moldova (şi în Ardeal) jude e

egal cu dregător sătesc. Proprietatea răzeşilor şi moşnenilor nu era o proprietate colectivă, ci indiviză, o juxtapunere de drepturi individuale, moştenite pe spiţe de neam şi deci inegale. în hotarul comun al satului. (In Ardeal forma aceasta de proprietate o găsim la Secui). Studiind dominiul eminent al suveranului, formele de danie şi întăriri domneşti de moşii, autorul se opreşte mai ales la formula . . . „şi veri căruia din ei s'ar întâmpla mai înainte moarte, *la ei predalica să nu fie*, ci să fie celor rămaşi'', foarte deasă mai ales la întărirea proprietăţilor în indivizie. „Pradalica'' a fost tradusă atât de diecii vechi, cât şi de traducătorii moderni, cu „vânzare'' şi câte odată şi cu „împărţeală''. Autorul acceptă interpretarea lui Nădejde, că aceasta nu e decât dreptul domnului la partea rămasă fără moştenitori direcţi, la care renunţă în favorul celorlalţi copărtaşi, drept pe care-l deduce din legea „aviticităţii'' din Ungaria, adoptată şi în ţările române. (La Secui moştenirea părţii spiţei de neam stânsă era un drept indiscutabil). Decât deducerea cuvântului din ungurescul prédàlni a prăda, e mai greu de acceptat. Cuvântul în această accepţiune nu se găseşte în documentele ungureşti. Dacă e să fie căutat în ungureşte (pare însă mai mult slav şi mai cuprinzător, de pildă să însemne „înstreinare''), s'ar putea apropia ca formă mai repede de termenii „praedialis'' sau „praedium'', aceasta însemnând printre altele, mai ales un teren locuit odată şi rămas pustiu, şi asupra căruia proprietarul putea să dispună. (O simplă sugestie).

In veacurile XVI şi XVII se produce o dislocare vizibilă a proprietăţii în favorul boerilor încăpuţi în dregătorii şi în dauna micilor proprietari, a căror moşie prin înmulţirea descendenţilor s'a fărâmiţat şi cari acum, sub povara tot mai apăsătoare a fiscalităţii şi îndatoririlor militare, îşi vând moşiile şi-şi caută refugiu în servitute. Suntem într'un timp de plină frământare, când uşor se luneca dintr'o categorie în alta. Acum se formează marile proprietăţi.

Capitolul II se ocupă de cultivatori, pe cari îi deosebeşte în oameni în dependenţă personală '' şi în „cultivatori liberi''. Analizând documentele, autorul înclină să creadă, contrar tezei lui Giurescu, care descoperea pe cultivatorii liberi numai începând cu veacul XVII, că şi în ţările române au existat dela început, alături de robi, amândouă aceste categorii de cultivatori. Termenul *vecin* în Moldova apare mai întâi la 1545 sub forma *„susedi''*, care e tradus apoi în veacul XVII şi de atunci se păstrează consecvent. Cuprinsul lui corăspunde grecescului „paroicos'', desemnând pe oameni dependenţi de pe moşia altuia .Nu acceptă derivaţia din ungurescul szomszéd vecin, căci în Ungaria, ca şi în Apus vicinus=szomszéd avea înţelesul de proprietar megiaş, ci îl apropie de „podsusiedki'' = vecinii din Rusia, cari în veacul XVI erau ţăranii fără avere, aşezaţi în curtea altor ţărani şi muncind pe pământul lor. (Se aseamănă deci, nu cu proprietarii, ci cu inquilini=jelerii din Ardeal). In Muntenia „vecin'' apare şi mai curând, într'un act slavonesc din 1482, sub forma românească „voisin''. Dela sfârşitul veacului XVI

(1598) începând e înlocuit sau tradus cu „rumân" și se păstrează apoi în această formă nestrămutat. Se impune astfel marea întrebare, cum a ajuns chiar numele etnic să fie echivalent cu șerb? S'au dat mai multe explicații. Dl F. dă acum una nouă. Cuvântul rumân continuă să traducă pe „vlah" din documentele slave de mai înainte (Giurescu), care desemna pe omul de rând fără altă calitate (Iorga) dar care nu era în dependență personală, cum credea Giurescu, ci cultivator liber, datorind dijmă și câteva zile de lucru, după *jus valachicum*. Termenul s'a degradat numai prin „legătura" lui Mihai Viteazul, care a legat de glie sau a șerbit și pe cultivatorul liber. (Cf. de pildă degradarea lui „jobagio" din Ungaria, care la început însemna nobil și soldat apărător al cetăților regale). „Legătura" lui Mihai nu se cunoaște și nici data ei, dar o confirmă actele de mai târziu. Rumânii deveniră prin ea, împreună cu vecinii, oameni personal dependenți și legați de glie. Indatoririle lor de lucru nu erau hotărîte; dijmele le dădeau după obicei, labil și el. (Zilele de lucru nu erau limitate nici în Ardeal în această vreme).

Dar, alături de rumânii șerbiți de Mihai, apare după aceea și o altă categorie de rumâni în Țara Rom., cei deveniți din proprietarii liberi, cari la strâmtoare își vând moșiile și împreună cu ele, foarte des, și libertatea personală, rămânând rumâni pe moșia lor. Aceștia, spre deosebire de ceilalți, nu puteau fi despărțiți de „delnița" lor și se puteau răscumpăra. Puteau să-și răscumpere libertatea personală sau moșia, sau pe amândouă, dupăcum proprietarul putea să-și vândă numai moșia, să se vândă numai „cu capu", sau cu amândouă. In Moldova, în schimb, nu se întâlnesc acest fel de vecini, pe fostele lor moșii.

Cultivatorii liberi nu erau în dependență personală, erau numai în dependență reală, decurgând din îndatoririle lor reale de cultivatori pe pământul altuia. Ei nu puteau fi puși la orice lucru și obligațiile lor erau limitate. Mărginirea drepturilor lor de strămutare nu deriva dintr'o dependență personală, ci din îndatoririle lor reale, în schimbul pământului primit pentru folosință. Erau colonii, cari se bucurau de scutiri la început și se așezau în anumite condiții. In veacul XVII tendința proprietarilor de a-i confunda în categoria cultivatorilor personal dependenți se lovește de împotrivirea domnilor, cari le fixează zilele de lucru. Legătura lui Mihai s'a aplicat numai cultivatorilor liberi dela data ei, nu și celor de mai târziu.

Legătura dintre lot și cultivator — constată autorul — nu e indisolubilă; cultivatorul putea să fie scos oricând depe moșie. E mai mult o pretenție izvorîtă dintr'o lungă posesiune de fapt și nici decum o regulă de drept, pe care documentele vechi n'o adeveresc. Adevăratul înțeles al expresiei „rumân de moșie" e „rumân de moștenire" și nu rumân legat de moșie, cum s'a interpretat. Excepție fac numai rumânii din Muntenia, foști proprietari, cari s'au vândut împreună cu moșia. Proprietățile domnești (cap. III), sau ale statului, erau și ele muncite de aceleași categorii de cultivatori.

Aceștia se pot numi „țărani liberi" doar în sensul că n'au îndatoriri, decât față de domnie. Dar domnul putea să dispună asupra lor după plac. Domnul poate transmite unor particulari, fie numai drepturi regaliane în aceste moșii, fie numai folosințe temporare, fie proprietate deplină. Sau poate să închine numai „cu lucrul" pe cultivatori. Dania — autorul crede, ca și răp. Giurescu — nu e numai o transmisiune de drepturi regaliene, pe cari boierul să le fi uzurpat în proprietate deplină. Astfel era și ea revocabilă, de aceea sunt așa de dese întâlnirile de danii anterioare.

In cap. IV ni-se înfățișează scurtările din Vrancea, Câmpulungul Moldovenesc, Dragoslavele și Rucărul cari, prin izolarea lor geografică și prin îndatoririle speciale, legate de loc, fac caz aparte.

Partea a II-a a lucrării cuprinde veacurile XVIII și XIX. Lupta dintre proprietar și cultivator se accentuează, cel dintâi urmărind sporirea îndatoririlor, pe măsură ce valoarea produselor crește, iar cel din urmă considerând folosința pământului, pe care-l cultivă, ca un drept de care nu mai poate fi lipsit și condițiile inițiale ale așezării imuabile. Veacul XVIII se caracterizează prin intervenția domnilor în raporturile agrare. Domnii iau apărarea cultivatorilor, pentruca să atragă noui coloniști și să poată spori dările către stat. Incep să se fixeze îndatoririle cultivatorilor, se introduc urbariile. (Lucru care se fcea pe un plan și mai larg în Ardeal). Se fixează zilele de lucru la 6, apoi la 12 pentru cultivatorul liber, la 24 pentru vecin, numărul lor fiind în creștere treptată. (In privința zilelor de lucru în Ardeal avem o situație mult mai evolutivă: iobagul făcea un minim de 2 zile cu vitele sau 4 zile cu palmele la săptămână, cu dreptul pentru proprietar a le distribui după trebuință, adică de a le pune mai multe în timpul lucrului de vară). Const. Mavrocordat în 1746 dă dreptul rumânilor să-și răscumpere libertatea personală, înscriindu-se prin aceasta printre precursorii desființării servajului în Europa. Cultivatorului i-se recunoaște mai întâi un drept asupra locuinței și curăturilor, apoi un drept asupra pământului, drept asupra pământului de pe care nu poate fi scos, i-se fixează cantitatea de muncă pentru zilele datorite; proprietarilor li-se impune obligația de a da pământ cultivatorului, fixându-se mai pe urmă și cantitățile pe cari trebuie să le dea. Cultivatorii tind a se confunda într'o singură categorie: a cultivatorilor liberi. Greutățile lor adevărate nu erau atât îndatoririle către proprietar, cât sarcinile fiscale.

Regulamentul Organic le înrăiește mult situația și le îngreuiază strămutarea, dar le aduce și o ușurare prin reglementarea îndatoririlor față de stat. Cu tratatul dela Adrianopol (1829) se deschid perspective economice cu totul noui pentru țările române. Pe urma exportului crește prețul cerealelor și mai ales al pământului. E explicabilă tendința boerilor de a restrânge țăranului pământul de hrană și a-i spori îndatoririle. Restrângând însă pământul, se născu chestiunea prisoaselor și tocmelilor de bună voie, cu toate abuzurile legate de ele. Stăpânii de moșie, convinși de dreptul lor deplin

de proprietate, tindeau acum să-și sustragă moșiile dela orice obligație și să ajungă în cele din urmă numai la tocmeli libere.

Impotriva acestui proces rapid, pe țăran trebuie să-l apere domnii. Se distinse aici mai ales Alecsandru Ghica.

In capitolul din urmă „Spre împroprietărirea țăranilor'', ni se înfățișează concepțiile revoluționarilor dela 1848 în această chestiune, desbaterile din comisia mixtă pentru împroprietărire, propaganda la sate și agitațiile țărănimii. Chestiunea progresează, discuțiile devin tot mai aprinse. Lucrurile culminează în lupta înverșunată care se dă în jurul reformei agrare din timpul lui Cuza. Legea a trecut numai prin lovitură de stat.

De încheiere autorul constată că legea din 1864 n'a emancipat pe țăran, nu atât din vina restrângerii lui numai la $^2/_3$ din moșii, prețuirii exagerate a despăgubirii, sau lipsei de imaș și de lemne și nici din pricina că nu i s'au dat îndrumările cuvenite, cum au susținut pe rând, cercetătorii de până acum. De vină a fost principiul inalienabilității loturilor, menținut concomitent cu divizibilitatea lor. Cu acest principiu rezultatul ar fi fost acelaș, chiar dacă moșiile ar fi fost complet expropriate. Improprietărirea largă de după războiu s'a făcut pe aceleași temeiuri greșite.

Concluzia cărții în problema originii proprietății în țările române, e următoarea: N'a existat la început decât un singur drept de proprietate, acel în indivizie al familiilor simple de moșneni și răzeși, scoborîtori dintr'un moș comun, stăpân cândva al hotarului întreg. Prin dregătorii sau favoare domnească unii s'au ridicat apoi deasupra semenilor lor, au ieșit din indivizie și au format proprietatea boierească, iar moșnean și răzeș a rămas să desemneze numai pe proprietarul rămas în indivizie pe hotarul strămoșesc. Că proprietatea boierească a crescut adesea prin cumpărări silnice dela copărtașii strâmtorați, e adevărat; dar nu e, în schimb, deloc adevărat că proprietatea boerească n'ar fi la origine decât o dregătorie convertită abuziv în drept de proprietate, cum s'a susținut înainte de Giurescu.

Proprietatea boierească, favorizată de împrejurări și sporită prin danii domnești, a crescut, cea răzeșească s'a fărâmat, prin înmulțirea moștenitorilor. Unii din moșneni și răzeși, săräciți și strâmtorați, și-au vândut partea și au căzut în servitute.

Sub aceste două categorii de proprietari, toți de aceeaș origine, a existat totdeauna o altă clasă, de cultivatori cu brațele, unii personal liberi, alții personal dependenți de stăpânul moșiei, pe care o munceau. E greșită deci teza care considera pe toți țăranii urmași de moșneni și răzeși, deposedați de niște uzurpatori.

Am extras abia câteva lucruri din complexul acestei lucrări teță științifică și tratat cu o îndoită competență de jurist și de istoric.
teță științifică și tratat cu o îndoită competență de jurist și istoric. In concluzii și detalii, desigur, vor mai încăpea discuții. In multe puncte va putea aduce lămuriri noui, credem, materialul și mai abundent și mai variat, dar încă nestudiat, din arhivele ardelene.

D. P.

Marczali Henrik, *Erdély története*. Budapesta, 1935, p. 276.

Noua lucrare a istoricului Marczali, e o privire sintetică asupra istoriei Ardealului până la 1848, o scurtă istorie de popularizare, având tendinţa vădită de a demonstra cititorului caracterul pretins unguresc al Ardealului istoric şi perfecta lui integrare în istoria Ungariei. Scopul cardinal, nemărturisit, al cărţii e educativ — într'un sens destul de obicinuit în istoriografia maghiară. Cuprinsul ei e departe de a corăspunde titlului: pe primul plan apare istoria Ungariei, Ardealul rămânând pe al doilea, ca o simplă parte componentă. Cu înfiinţarea principatului, ce-i drept, Ardealul e ridicat la suprafaţă, dar principatul acesta nu ar fi fost — după opinia evident greşită şi superficială a autorului —altceva decât un refugiu al ideii de stat maghiar din calea Turcilor, „Ungaria de răsărit", iar istoria lui nu e decât tendinţa permanentă a acestei idei de a se întrupa din nou. Ideia nu poate deveni o realitate deplină nici după alungarea Turcilor, din pricina politicei austriace, dar nimic nu i-se mai poate împotrivi în 1848, cu care dată se încheie, simbolic, cartea.

Dl M. e un condeiu consumat în istoria maghiară şi universală, istoria Ardealului, pe care o întreprinde acum la 80 de ani, în schimb, o cunoaşte mai puţin. In partea veche, mai ales, face greşeli elementare. Prin apropiere de timpurile mai noui părerile devin mai interesante, dar, fiind în funcţie de teza cărţii, au o valoare relativă. In expunere e un impresionist şi literaturizant, mijloace facile pentru a susţine o teză istorică faţă de necunoscătorii cărora se adresează. Dar unde reuşeşte mai puţin, e tocmai acolo, unde dorea mai mult: în gândul de a se face înţeles de cititorii de rând. Construcţia e fără puncte de sprijin, datele materiale de obicei lipsesc; părerile şi sugestiile rămân astfel suspendate şi pretind în prealabil cunoştinţe largi pentru a fi înţelese. Din cauza acestei insuficienţe se nasc tot felul de confuzii chiar pentru cunoscători; nu mai vorbim de neiniţiaţi, pentru cari cartea devine neinteligibilă. Astfel alcătuită, lucrarea face impresia mai mult a unor note şi observaţii, cari trebuiau încadrate şi prelucrate. Nu rămâne decât o schiţă istorică neizbutită.

Românii, în partea întâi a lucrării, apar rar de tot, iar greşelile sunt deadreptul stridente. In Ardeal se strecoară începând cu veacul XIII. Patria lor de origine: Moesia şi Pannonia. Nu erau decât ciobani nomazi şi rar se ridicau până la agricultură; numai cu greu au putut fi aşezaţi. Carol Robert, e bătut la 1330 de Mihail Basarab (!) Gândul *maghiar* l-a întrupat valahul Ioan Hunyadi (!) Matei Corvinul a fost bătut în Moldova de voevodul Bogdanovici (!), dar mai apoi a cuprins ţările române (!) şi a pus alţi voevozi acolo. Sub Mihai, „voevodul crud şi lacom", curg jafurile şi măcelurile — numai pe Secui îi cruţă — până când Basta împrăştie această adunătură (oastea lui Mihai).

In timpul principilor, numele Românilor dispare aproape cu totul. Decât în veacul XVII, „pe măsură ce pier Ungurii şi Saşii,

se înfiltrează Românii"; în schimb, „canalul de scurgere, al excedentului secuesc, sunt principatele române". Printre curuţii lui Rákoczi sunt şi Români.

In veacurile XVIII şi XIX le dă un rol ceva mai mare. Unirea cu Roma şi urmările ei, cuprind 2 pagini. Cu răscoala lui Horia însă, limbajul cade în pamflet. Ca substrat al ei admite întreita apăsare, socială, naţională şi religioasă, dar sâmburele ei îl caută în bandele de tâlhari, cari bântuiau în tot cuprinsul Ardealului. Impotriva acestora era greu de luptat, căci aveau ascunzişuri sigure în principatele vecine. „In vara anului 1784 nimeni nu mai cuteza, să între în Ardeal!" Mobilele mişcării au fost propaganda rusească (!) şi amăgirile curţii din Viena. Ţăranii nu sunt decât turme de prădători şi ucigaşi; neglijenţa de rea credinţă a armatei a costat patru mii de vieţi omeneşti (!). „Le-au crescut şi mai mult coarnele" când au văzut că sunt trataţi ca oaste regulată. Popii îi ţineau în legătură cu Ţara Românească, de unde le-au mai venit mulţi bandiţi (!) în ajutor. Conducătorii, Horia, Cloşca şi Crişan, erau doar nişte „păstori de capre în opinci, de pe cea mai joasă treaptă a culturii şi moralei".

La 1791, când şi Românii cer egalitate cu cele trei naţiuni politice ale Ardealului, se văzu, cât de vitală e pentru Ardeal unirea cu Ungaria. Şi fiindcă unirea nu se făcu, trebuiră să fie refuzate şi revendicările Românilor. Pentru patrioţii adevăraţi nici nu putea fi vorba de reforme şi de ridicarea Românilor în rândul naţiunilor politice, înainte de întărirea Ungurilor, întărire, care acum nu se mai putea face decât prin unire. In sforţările liberale, din jumătatea întâi a veacului XIX, ideia era subînţeleasă.

Revoluţia din 1848 găsi chestiunea urbarială nerezolvată şi o iobăgime agitată, pe Români fără drepturi şi foarte nemulţumiţi. Totuşi, în faţa perspectivelor noui, cei vre-o două mii de Români, adunaţi la Blaj în 30 Aprilie, „doreau fierbinte" (!) unirea Ardealului cu Ungaria. Dacă atmosfera a devenit aşa de curând ostilă, se datoreşte mai mult Saşilor, cari, simţindu-şi privilegiile în primejdie, se folosiră în lupta lor de Români. Unirea pentru Unguri însemna desigur întărirea politică, dar pentru Români ea putea să fie şi mai salutară: faţă de libertăţile depline (!) cari li se asigurau acum, soarta celor din principate, căzuţi sub Ruşi şi Turci, nu era deloc îmbietoare, iar împotriva preponderanţei slave tot Ungurii le puteau fi sprijinul cel mai puternic. In adunarea dela 15 Maiu 1848 se pronunţară totuşi împotriva unirii, pe care pretindeau că nu o vor putea discuta înainte de a fi reprezentată şi naţiunea română, ca egal îndreptăţită, în dieta Transilvaniei. „Ce agitaţie mincinoasă şi fără suflet — exclamă Marczali — doar acum nu mai exista nici naţia întâi nici a doua, nici a treia!" Era una singură (cea maghiară!). Ridicarea Românilor se aseamănă cu răscoala sclavilor de odinioară: „tocmai când sunt eliberaţi, dovedesc prin izbucniri de ură, cât de mult şi cât de greu a purtat jugul". Răscoala lor a fost sălbatică, sângeroasă; Avram Iancu, Axente Sever, Francisc

(!) Micaş au ajuns la tristă celebritate. Dar la sfârşitul lui Octomvrie 1849 Românii au fost împrăştiaţi.

Asemenea date şi concluzii istorice, cari abundă în această lucrare, nu se mai cer combătute, căci, evident, nu avem în faţă nici cunoştinţe precise şi nici calmul obiectiv necesar pentru cântărirea lor. Cartea, astfel scrisă, îşi poate revendica, în schimb, un binemeritat drept de cetăţenie în literatura istorică revizionistă, care-şi îngăduie toate licenţele.

D. P.

Dr. Ioan Lupaş, *Ursprung und Entwicklung der bedeutendsten konfessionellen Minderheiten in Rumänien.* Vortrag gehalten im Aulagebäude der Friedrich-Wilhelms Universität in Berlin am 11. Mai 1934. Jena und Leipzig, Verlag von Wilhelm Gronau W. Agricola, 1936, 23 p. (In colecţia „Vom Leben und Wirken der Romanen", editată de Ernst Gamillscheg. II. Rumänische Reihe, Heft 8).

In această conferinţă ţinută la Universitatea din Berlin, dl prof. I. Lupaş schiţează la început momentele cele mai importante ale desvoltării minorităţilor confesionale, cari trăesc mai ales pe teritorul transilvan al României întregite. Ţinând seamă de rezultatele recensământului oficial din 1930, aproximativ 76% din populaţia ţării noastre o formează Românii ortodocşi şi numai 24% diferitele minorităţi confesionale, ale căror elemente etnice se bucură în România de o largă autonomie religioasă şi şcolară garantată prin textul constituţei.

Intre acestea locul întâi îl are minoritatea confesională romano-catolică. Aceasta fiind sprijinită în trecut de regii apostolici ai Ungariei şi de papalitate, a reuşit să spargă, în unele locuri, blocul compact al românimii ortodoxe. Dar catolicismul, deşi fusese recunoscut în Transilvania ca religie dominantă, a rămas totuşi numai o minoritate confesională. Biserica de bază a acestei provincii a fost totdeauna cea ortodoxă. Ea a fost cauza — spune istoricul maghiar Kövàri Ladislau — că Transilvania gravita totdeauna spre Răsăritul ortodox, spre deosebire de Ungaria orientată oficial spre Apusul catolic cu toate că primele îndemnuri pentru creştinarea Ungurilor au venit tot dela Răsărit; iar Secuii în secolul XVII respectau încă posturile bisericii răsăritene şi preoţii lor se căsătoreau.

Inainte de a cerceta cum a luat naştere a doua minoritate confesională, cea evanghelică-lutherană, autorul analizează abuzurile săvârşite în Transilvania de principii bisericii catolice. Descrie apoi felul cum a pătruns lutheranismul în această ţară, luând un deosebit avânt mai ales în timpul sedisvacanţei urmate după moartea episcopului Statileo. La sfârşitul acestui capitol subliniază faptul că la anul 1557 se putea vorbi în Transilvania de două minorităţi confesionale, de cea romano-catolică şi de cea evanghelică-lutherană.

Urmează apoi cea calvină şi în urmă cea antitrinitară sau unitariană a doctorului Servet din Aragonia, care cu ajutorul princi-

pelui tânăr și bolnăvicios Ioan Sigismund a reușit să prindă teren și în Transilvania. Totuși și acestea au avut mult de suferit, au fost chiar serios amenințate în însăși existența lor, de intoleranța politicii de catolicizare întreprinsă de Habsburgi în secolul XVIII.

Prin urmare, în a doua jumătate a secolului XVI, direcțiunile confesionale ale Transilvaniei erau deplin lămurite, urmând apoi să se consolideze prin cucerire de credincioși, care s'a încercat mai ales printre Românii de aici. Dar și în fața propagandei acestor confesiuni, ca și în fața propagandei de catolicizare, Românii au fost în stare să opună resistență asiduă.

Arată apoi d. L. situația acestor confesiuni, când s'au încadrat în România întregită. Iată situația lor: cei 330.000 de romano-catolici din *Transilvania* cu o episcopie împărțită în 16 archidiaconate cu 246 de parohii și 2113 de filii, 89 de profesori, 342 învățători, 31 învățătoare, 7 licee, 9 gimnazii de fete, 189 de școli primare și 2 școli normale de fete. La aceștia trebue să mai adăugăm episcopiile din Satu-Mare și Oradea, cari au un număr destul de mic de parohii, precum și puținii credincioși armeni-catolici. Sunt apoi 230.000 de lutherani Sași, sub conducerea episcopului din Sibiu și împărțiți în 10 districte sau decanate, cu 250 de parohii, 25 de parohii filiale organizate și 60 neorganizate, cu 243 preoți și 99 de predicatori, cu 80 de profesori la 5 licee, 2 gimnazii, o școală reală și 2 seminarii, 257 de școli primare cu 782 de învățători. Cei 422.000 de Unguri reformați, cu un episcop la Cluj, 18 protopopiate, 539 de parohii, 548 de clerici; o facultate de teologie, 7 licee, 25 de școli primare confesionale și 284 de învățători. La aceștia se mai adaugă credincioșii din România, cari au aparținut episcopiei reformate din Debrețin. In sfârșit cu cei 73.000 de Unguri unitarieni; cu o episcopie cu 112 parohii și 59 de filii, 104 clerici, un seminar teologic în Cluj, 2 licee, 34 de școli primare și 39 de învățători confesionali.

De celelalte confesiuni (mohamedani, baptiști, adventiști și mozaici) nu se ocupă autorul, fiindcă le consideră ca fiind lipsite de rădăcini adânci în statul nostru.

Inainte de a încheia, ține să sublinieze faptul că atât Adunarea Națională dela Alba Iulia (1. XII. 1918), cât și Constituția din 1923, au fost mai generoase cu aceste confesiuni minoritare chiar și decât Conferința de Pace, care n'a acordat decât Sașilor și Secuilor autonomie religioasă, câtă vreme Constituția României dela 1923 acordă tuturor „egală libertate și protecțiune".

Gh. V.

Traian Biräescu, *Banatul sub Turci.* Timișoara, Ed. revistei „Vrerea", 1934, in-8°, 52+XII p.

In această lucrare, autorul bazându-se în afară de cunoscutele lucrări de analiză și sinteză apărute până acum, pe o serie de documente din fasc. 12, 14 și 17 „Banatica", din arhiva imperială camerală dela Viena, privește chestiunea dominațiunii turcești în Banat printr'o prismă nouă.

Până acum, dominaţiunea turcească din Banat a fost privită prin prisma istoriografiei maghiare şi germane. Pentru aceste popoare dominaţiunea turcească a fost într'adevăr mai grea, fiindcă ele din stăpânitoare până atunci, au devenit supuse, câtă vreme Românii au trecut de sub stăpânirea unui regim feudal, sub aceea a unui regim care asigura mai multă libertate socială. Autorul înlăturând prin urmare orice influenţă tendenţioasă a istoriografiei maghiare şi germane, prezintă dominaţiunea turcească din Banat în adevărata ei lumină.

Printre documentele cele mai de seamă socoate „defterele", cari privesc nu numai contabilitatea administraţiei turceşti, ci şi titlurile de drept asupra proprietăţilor. D-sa remarcă faptul că extinderea vechii organizaţii turceşti asupra Banatului prefăcut în paşalâc, — care tindea mai înainte, să se feudalizeze şi el în detrimentul Românilor, prezintă deplină egalitate socială. Musulmanii acestei epoci erau toţi deopotrivă. La ei nu existau nici clase şi nici caste sociale. Fiecare cetăţean avea putinţa să se ridice prin calităţile şi vrednicia sa personală până la cele mai înalte demnităţi. Singura excepţie o forma Sultanul, care era stăpân absolut peste toate. Prin urmare şi ţăranul român a devenit egal în faţa Turcilor. El era un „raia" adecă un supus necredincios.

Combate părerea istoricilor cari susţin că, în general, regimul proprietăţii la Turci, era o formă mai primitivă a feudalităţii, arătând că la ei nu exista dreptul de moştenire, care era de fapt prima condiţie a regimului feudal. Aminteşte şi de donaţiunile pe cari le făcea Sultanul supuşilor săi pentru a-i distinge şi arată caracterul specific al acestor donaţiuni, cari puteau fi sporite după cum creştea şi meritul celui căruia i se făcea vre-o donaţiune. Descrie şi sistemul monetar din timpul ocupaţiunii turceşti şi în continuare şi paşalâcul Timişorii împărţit în 6 sandjacuri: Giula, Ineu, Lipova, Cenad, Timişoara şi Moldova. Arată care a fost felul de organizare al armatei, apoi organizarea judecătorească, în fruntea căreia stătea cadiul, ajutat de naib şi muselim.

Schiţează şi regimul cu totul special al agricultorilor turci imigraţi aici, cu cari la 1695 au fost puşi pe picior de egalitate şi ţăranii români din Banat.

Intr'un cuvânt, autorul prezintă în acest studiu situaţia economică, socială şi culturală religioasă a Banatului de sub dominaţiunea turcească. In ceeace priveşte situaţia etnică, reproduc în întregime concluzia autorului: „... dominaţiunea turcească din Banat nu a schimbat aproape cu nimic caracterul etnic al acestei provincii. Penetraţiunea cuceritorilor maghiari s'a oprit la Tisa şi la Mureş. Dincoace de Tisa şi de Mureş, închisă de Dunăre şi cu spatele răzimată în Carpaţi, populaţia acestui ţinut şi-a continuat traiul său neschimbat peste veacuri, sub dominaţiunea maghiară, dar fără să cedeze nimic din înfăţişarea etnică a ţinutului. Ocupaţia turcească a găsit aici un ţinut românesc, care tot românesc a rămas şi după cei 150 de ani de dominaţie musulmană".

Gh. V.

Petru Gherghina, *Expansiunea maghiară în Banat până la lupta dela Mohács (1526).* Monografie istorică. Reciţa, Ed. ziarului „Glasul muncitorului român'', 1934 in - 8°, 58 p.

Lucrarea de faţă, care a servit autorului ca teză de licenţă la Facultatea de litere şi filozofie dela Universitatea din Bucureşti, este precedată de o întroducere, schiţând materialul informativ, planul şi metoda de lucru.

Lucrarea propriu zisă este împărţită în trei capitole. In capitolul I, întitulat: *Imigrarea Ungurilor şi urmările asupra Românilor până la dinastia arpadiană,* se ocupă în primul rând de venirea Ungurilor şi de drumul pe care l-au urmat ei din patria lor primitivă — din Altai — până în cea de azi. In expunerea asupra acestei chestiuni se bazează mai ales pe informaţiunile culese din cronicile lui Nestor şi Anonymus. Descrie apoi starea politică a Românilor la venirea Ungurilor, arătând că organizarea provinciei în voevodate şi chinezate este anterioară venirii Ungurilor, cari au găsit deci pe Români bine organizaţi. Infăţişează în continuare şi conflictul dintre căpetenia Ungurilor şi ducele român Glad, conflict, care s'a sfârşit cu înfrângerea lui Glad şi cucerirea ducatului său de către Unguri.

In capitolul II tratează problema *Banatului sub dominaţiunea regilor din dinastia lui Arpad,* ocupându-se aici mai ales de organizarea comitatelor, cari apar din timpuri destul de vechi, totuşi fără să ştim încă precis de când, şi mai ales de „bănia'' propriu zisă. Descrie într'un paragraf special starea Românilor sub regii Arpadieni. Pentru această problemă neavând însă documente contemporane, face deducţiuni din documentele de mai târziu, trăgând apoi concluzia că şi Românii din Banat trebue să fi fost pe vremea aceea proprietari de moşii. In ceeace priveşte organizarea politică, arată că existau voevodatele şi chinezatele. Nu scapă din vedere nici felul de judecată, care se făcea după dreptul obişnuelnic românesc — jus valachicum atestat atât în documentele poloneze, cât şi în cele ungureşti. Aminteşte tot aici şi de nobilimea românească din Banat şi din Transilvania, care a existat atât înainte de venirea Ungurilor, cât şi după aceea.

In prima ei fază, expansiunea Ungurilor s'a făcut prin cucerire de noui teritorii; apoi s'a continuat prin intensa propagandă catolică a papilor, ale căror instrumente au fost „regii apostolici'' ai Ungariei. De pe urma acestei propagande Românii au avut mult de suferit. Sub ultimii Arpadieni s'a abătut asupra lor năvălirea Tătarilor. In documentele regilor ungari, cari vorbesc despre această năvălire, Românii sunt des amintiţi ca participând la luptele de resistenţă împotriva lor. Pentru eroismul cu care au luptat, li s'au acordat privilegii.

In ultimul capitol: *Banatul sub Angevini şi Corvineşti până la lupta dela Mohács (1526),* arată, că sub cei dintâi, expansiunea maghiară a luat un avânt şi mai mare, fiind sprijinită în acelaş timp şi de clerul bisericii apusene. Sub această dinastie străină, au reuşit

şi Românii, prin vitejia lor, să se ridice la oarecare importanţă. Din diferite documente rezultă, că li se confirmă o serie de donaţiuni. Toate acestea pentru serviciile aduse regelui în timp de război. In continuare ne prezintă personalitatea lui Ioan Huniade, care a jucat un rol preponderent aici şi apoi pe a lui Matei Corvinul şi a urmaşilor lui. Tot aici se ocupă şi de actul prin care Ladislau V. Postumul reconfirmă vechile privilegii nobililor, chinejilor şi celorlalţi Români din districtele româneşti din Banat.

La sfârşitul lucrării autorul dă o listă bibliografică a isvoarelor şi lucrărilor consultate.

Gh. V.

Dr. D. I. Popovici, *Aromânii ca negustori în secolul XVII şi XVIII în Serbia şi Austro-Ungaria.* In româneşte de C. Constante. Bucureşti, 1934, in - 8°, 172 p.

Pornind dela cunoscutul fapt, că bazele negoţului din Serbia au fost puse de străini, şi anume în Croaţia de Germani şi în Serbia veche de Aromâni, dl. D. I. Popovici, docent la Universitatea din Belgrad, ni-i prezintă pe aceştia din urmă. Din vastul material, care i-a stat la disposiţie pentru studierea acestei probleme, n'a reţinut şi prelucrat decât ceeace i s'a părut că este de cuprins general, esenţial şi ideologic. Ca timp cuprinde aproape 3 secole, ca întindere, teritorul dela Nord de Niş, înspre Buda şi Pesta, iar la Apus între Reca şi Triest.

Aromânii sau Ţinţarii erau împărţiţi în 2 grupuri: păstori şi *pecealbari* (oameni cari îşi câştigă existenţa în ţări străine). Ei îşi ziceau Aromâni. Din vecinătatea lor cu Slavii de Sud, cu Albanezii şi cu Grecii, numai de aceştia din urmă au putut fi influenţaţi, dar în aşa măsură, că adesea se confundau chiar cu ei, mai ales din cauză că le întrebuinţau şi limba. Ei au fost mari susţinători şi mai ales sprijinitori materiali ai ideii de libertate. Atitudinea aceasta de greco-filie exagerată a fost pentru ei păgubitoare, din punct de vedere naţional. Din cauza diverselor numiri, pe cari le primesc, ca: Macedoneni, Macedo-Români, Bulgari, supuşi turci (cum le ziceau autorităţile austriace), este greu a le stabili originea etnică. In ce priveşte originea acestor familii, cele mai multe sunt din Macedonia, rar din Grecia sau Albania.

In general, tot ce-au făcut, stă în strânsă legătură cu Moscopole, capitala lor, altădată un mare oraş comercial, bogat, renumit şi prosper.

In acţiunea lor de a pătrunde în Serbia au fost prigoniţi şi împiedecaţi de Miloş Obrenovici, care proteja pe Sârbi şi pe Evrei.

Ca însuşiri sufleteşti, autorul subliniază, că Aromânii în exercitarea comerţului erau adevăraţi artişti. Erau foarte religioşi. Probabil că din cauza acestor mari însuşiri pe cari le aveau, au fost atât de prigoniţi de elementele etnice străine, fapt care-i determină să-şi ascundă originea aromânească.

Din cauza sărăciei pământului pe care trăesc, au fost nevoiţi

să se ducă'n lume să-și agonisească minimul de existență. In felul acesta au reușit să-și adune averi imense. Ni-i prezintă ca negustori în Ungaria între 1715 1720, apoi ca negustori ambulanți. Deasemenea ne prezintă și piedicile pe cari le puneau autoritățile austriace, pentru a-i opri să exercite acest comerț, care le ușura contrabanda.

Aromânii ca negustori aveau o activitate nelimitată, se avântau în toate afacerile din care puteau profita. In afară de negustorie se ocupau regulat cu afaceri bănești și bancare, mai aveau apoi servicii de comision de expediție . . . erau mari exportatori de arme ș. a.

Ne prezintă în capitole speciale conflictele dintre Aromânii veniți de curând în Serbia și negustorii autohtoni, cari prin această imigrare își vedeau existența periclitată.

Cu vremea însă ei s'au sârbizat, uneori chiar foarte repede, mai ales în târgurile unde erau mai puțini.

Gh. V.

I. Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania. Școala ardeleană.* Vol. I—II. Craiova, Scrisul Românesc, 1933, in-8°, 470 p. (Clasicii Români comentați).

In întroducerea, care precedează această ediție a cronicarilor și a istoricilor români din Transilvania, întitulată: *„Desvoltarea istoriografiei române din Transilvania în secolul XV—XIX"*, dl. Prof. I. Lupaș, urmând linia dreaptă a obiectivității științifice, stabilește începutul istoriografiei române din Transilvania, pentru jumătatea a doua a veacului XV. Din timpul acesta datează însemnarea dela sfârșitul cronicei dubnicense, scrisă de un preot român ardelean, bun cunoscător al limbii latine, povestind evenimente dintre anii 1473—1479. Cronica aceasta a fost scrisă și păstrată la familia voevodului Bartolomeu Drágfy din Maramureș, de *origine română.* Intr'o recenzie din *„Archivum Europae Centro-Orientalis"*, Tom. I, 1935, care apare la Budapesta sub conducerea d-lui Prof. Emeric Lukinich, dl. L. Gáldi recunoaște că prin această publicație a fost așezată într'o lumină cu totul nouă activitatea intelectuală a elementului românesc din Transilvania. Dar — reproducând din textul cronicii dubnicense exclamația: „O nefericită Ungarie sau mai bine te-ai putea numi nu Ungaria ca mai înainte, ci *angaria,* a căzut scutul tău, inima cui mai poate fi sigură în tine?" — își pune întrebarea dacă această exclamație este eșită oare dintr'un suflet românesc? Răspunsul e că nu! deși din expunerile celor ce s'au ocupat în mod special de această cronică (vezi Domanovszky Sándor, *A dubniczi krónika.* „Századok", An. XXXIII, 1899, p. 226—256, 342—355 si 411—451; și I. Lupaș, *„Chronicon Dubnicense despre Ștefan cel Mare.* Comunicare făcută în ședința Academiei Române la 18 Maiu 1929. Cf. „Anuarul Institutului de Istorie Națională", V. Cluj, 1928 1930, p. 341 353) putem trage concluzii tocmai contrare celei susținute de d. Gàldi. Dar nu pe această exclamație se întemeiază presupunerea, că autorul acestei părți din Chronicon Dubnicense a trebuit să fie un

Român. ci pe faptul neîndoielnic al pornirii lui ostile față de Matia Corvinul și al aprecierii foarte elogioase, de care învrednicește pe Ștefan cel Mare, Domnul Moldovei, pentru care nu pregetă a scrie cele mai însuflețite cuvinte în legătură cu biruința lui asupra Turcilor la Vaslui.

In ceeace privește afirmațiunea d-lui recensent dela Budapesta relativ la Nicolae Olahus, este greșit a-l considera pe acesta ca umanist ungur, câtă vreme el însuși nu și-a renegat niciodată originea sa română, dimpotrivă s'a mândrit cu ea. Poporul român l-a dăruit umanismului, nu cel unguresc .

După ce termină cu expunerea asupra lui Nicolae Olahus, d-l Lupaș trece la prima cronică scrisă în limba română, înainte de 1633: la cronica protopopului Vasile din Brașov. Și referitor la aceasta are tendențiosul recensent dela *Archivum Europae Centro-Orientalis* de făcut o observație. Se miră anume că dl. Lupaș reproduce tocmai o parte din cronică, în care se vorbește despre întrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania, și exclamă: „Iată în ce fel au așteptat Românii din Transilvania pe pretinsul unificator al celor trei provincii!"... Dl. Gáldi pare a nu fi înțeles textul reprodus; altfel, dacă nu e total lipsit de simțul obiectivității, ar fi putut să-și dea seama, că atât primarul sas al Brașovului, cât și însoțitorul său: protopopul român Mihai dela biserica Sfântului Nicolae din Șchei nu puteau să-l întâmpine decât ca pe un biruitor, care intrase în Transilvania ca aliat al împăratului.

Țin să adaug, că dl. Prof. Lupaș, reproducând chiar această parte din cronică, dovedește o absolută obiectivitate științifică, dând tocmai o parte în care se reoglindește fidel frământarea vremurilor de neliniște.

D-sa vorbește apoi de cronicile lui Gheorghe Brancovici din secolul XVII, de a lui Radu Tempea și de cronica rimată Plângerea mănăstirii Silvașului, din secolul XVIII·

Recensentul dela Budapesta, luând în considerare aceste spicuiri istorice din secolele trecute, face observația că produsele istoriografiei românești din Transilvania ar fi lipsite de continuitate. Care este cauza acestei lipse de continuitate? Ea este a se atribui faptului, că „staturile" privilegiate ale Transilvaniei au împiedecat formarea unei clase intelectuale românești. Și este logic ca această permanentă piedică să se resimtă și în produsele intelectuale ale înaintașilor noștri. Fără să vorbim de o continuitate, putem totuși constata, că în sufletul poporului român a existat din vechi timpuri simțul istoric, dând o serie de produse istorice, în chip împrăștiat, atât ca loc cât și ca distanță de timp. Această constatare e o dovadă în plus, că predispozițiile sufletești ale poporului român pentru formele superioare ale culturii n'au putut fi înăbușite nici de „Unio trium nationum" și nici de legile draconice din „Tripartitul lui Verböczy".

Referindu-se la istoricii ardeleni din sec. XIX, d. Gáldi reproșează editorului faptul, că n'a supus activitatea acestor istorici unei minu-

ţioase analize critice, pentru a verifica măsura în care au fost ei influenţaţi de marile idei ale curentelor contemporane şi a demonstra, ce este specific ardelean în scrisul lor? Dar nu acesta a fost scopul strângerii într'un mănunchiu a spicuirilor istorice româneşti din Transilvania şi a prezentării lor în ordine cronologică. Oricine dintre cititori, cunoscând ideile dominante în istoriografia secolului XIX, după cum sunt ele indicate în studiul introductiv, dacă are la îndemână această ediţie a cronicarilor şi istoricilor români din Transilvania, va fi în stare să tragă singur concluziile pentru fiecare autor în parte.

Dece n'a arătat măsura în care a fost influenţat N. Bălcescu în opera sa de profesorul Aron Florian? Iată o chestiune, cu totul în afară de scopul urmărit prin cele două volume de antologie a istoriografiei române din *Transilvania*, nu a celei din *Muntenia!*

Gh. V.

Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea, — subt Ruşi —*. Chişinău, Tip. Eparh. Cartea Românească, 1931, in-8°, 511 p. (cu 21 ilustraţiuni).

Sub titlul de „Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea", pe care-l dă autorul lucrării sale, se înfăţişează aci o admirabilă monografie a întregii culturi din această provincie, azi a României întregite. Bazându-se pe un imens material documentar, cules în majoritate absolută din izvoare ruseşti — puţin accesibile — autorul face istoricul tuturor instituţiunilor culturale din Basarabia, cari s'au format sub aripile Bisericii şi din iniţiativa ierarhilor ei. Din expunerea limpede a acestei lucrări ne putem da seama de politica de rusificare a regimurilor ţariste, cari prin organizarea bisericii şi a instituţiilor ei culturale căutau să atragă pe nouii cuceriţi în sânul poporului rus.

Lucrarea d-lui Popovschi cuprinde răstimpul dela 1813, când s'a înfiinţat eparhia Chişinăului, până la 1917 când a izbucnit marea revoluţiei rusească. Ea este împărţită în 4 perioade mari: I. Organizarea eparhiei Chişinăului şi Hotinului. Inceputul regimului naţional-ortodox în biserica din Basarabia (1813 1855); II. Epoca marilor reforme din Rusia şi desvoltarea vieţii eparhiale în Basarabia (1856 1881); III. Eparhia Chişinăului supt regimul Pobiedonosţev (1882 1904) şi IV. Descompunerea vieţii eparhiale din Basarabia (1905—1917 .

Incepe cu o întroducere în care descrie starea bisericii în Basarabia în preajma răpirii ei de către Ruşi. Majoritatea populaţiei din această provincie era românească şi ortodoxă. Biserica ei se afla sub jurisdicţiunea mitropolitului dela Iaşi. Nordul Basarabiei aparţinea când Eparhiei Rădăuţilor, când Huşilor. Episcopii erau ajutaţi în exercitarea funcţiunii lor de către protopopi, cari supravegheau mai ales pregătirea candidaţilor la preoţie şi diaconie. Majoritatea satelor aveau mai mulţi preoţi, parohiile nu erau fixate. Veniturile preoţilor constau din ceeace le producea pământul şi din

ceeace primeau pentru diferitele slujbe. Iar nivelul lor cultural era tot atât de redus ca al celor mai mulţi preoţi din restul Moldovei. Constantin Mavrocordat a fost primul, care a stăruit ca preoţii să înveţe carte. Acelaş îndemn le-a venit şi dela mitropoliţi luminaţi, cum au fost Iacob Putneanul, Iacob Stamati şi Veniamin Costachi. Din păcate însă măsurile luate de ei nu se prea respectau. Apoi cele 775 biserici din Basarabia, erau într'o stare foarte jalnică, numai 40 erau din piatră, 1 din cărămidă, iar restul din lemn şi nuiele. Intr'o stare tot atât de slabă erau şi cele 40 de mănăstiri şi schituri. Acestea mai lăsau de dorit şi din punctul de vedere al vieţii interioare, deoarece regulele vieţii mănăstireşti nu erau respectate. In Moldova propriu zisă mănăstirile au început o viaţă absolut nouă prin radicala reformă şi operă de reorganizare a lui Paisie Velicicovschi.

La anul 1808, după ce s'a instaurat ocârmuirea rusească în Principatele Române, printr'un ucaz al ţarului Alexandru I, se înfiinţează un exarhat pentru Moldova, Valahia şi Basarabia. In fruntea lui e numit mitropolitul Gavriil Bănulescu, care a luat apoi o serie de măsuri pentru schimbarea situaţiei bisericii şi îmbunătăţirea stării preoţilor.

Prin tratatul de pace din Bucureşti (16 Maiu 1812) Basarabia trece efectiv sub stăpânirea rusească.

Pentru a putea încadra Basarabia mai bine în organismul bisericii ruseşti, autorul descrie antecedenţele şi reformele din biserica rusească până la înfiinţarea mitropoliei dela Chişinău.

După desfiinţarea exarhatului, mitropolitul Gavriil se aşeză la Chişinău şi înaintă ţarului un proiect de organizare a bisericii din Basarabia. Cerea pentru provincia alipită o eparhie nouă, separată, cu numele de Eparhia Chişinăului şi Hotinului şi care să fie administrată pe temeiul obiceiurilor locale, iar pentru cler cerea să fie scutit de orice dare de pământ şi să fie apărat de asupririle arendaşilor. Ca model avea organizarea eparhiilor ruseşti. La 21 August 1813, proiectul mitropolitului Gavriil fu aprobat de către ţar. La această dată luă deci naştere noua eparhie a Chişinăului şi Hotinului având în frunte pe Gavriil Bănulescu, cu titlul de exarh şi mitropolit.

Intâia grije a noului organ administrativ bisericesc fu clerul a cărui stare decăzută era greu de remediat. La 1822 de ex. din 31 de protoierei şi 1064 de preoţi numai 10 aveau studii seminariale complete. De aceea se iau acum o serie de măsuri pentru îndreptarea acestei stări. Dar grija conducătorilor se îndrepta şi către păstoriţi, căutând să îndrume poporul basarabean pe calea învăţăturii bisericeşti. Se începe repararea vechilor biserici şi ridicarea de noui biserici acolo unde lipseau ori erau prea deteriorate. Se iau măsuri pentru bună orânduială în biserici şi înzestrarea lor cu cele de trebuinţă. Apoi clerul era îndemnat a împărtăşi norodului învăţăturile bisericeşti sub formă de convorbiri şi de catehizare.

In partea a doua descrie înfiinţarea primelor şcoale bisericeşti din eparhia Chişinăului. Ele au fost organizate după modelul ce-

lor din eparhia Oloneţ. Seminarul teologic din Chişinău avea ca scop, în afară de pregătirea preoţilor, să atragă atenţia străinătăţii asupra felului cum ştia Rusia să-şi instruiască supuşii. Din păcate însă, scăderea lui cea mai mare era că preoţimea basarabeană era indiferentă faţă de el. Arată toate reorganizările la cari a fost supusă această şcoală în cursul primei perioade.

Pentru a înzestra bisericile cu cărţile rituale necesare, cari cu greu puteau fi aduse dela Iaşi, mitropolitul Gavriil stărui să se înfiinţeze şi o tipografie eparhială (4 Maiu 1814).

In ceeace priveşte viaţa mănăstirească, stărue pentru introducerea vieţii de obşte. Resistenţa călugărilor era destul de mare, fiindcă li se reducea libertatea. Din nefericire, starea culturală a călugărilor era şi mai înapoiată decât a preoţilor.

Autoritatea bisericească trebuea să se ocupe şi de mişcarea schismatică a rascolnicilor sau lipovenilor. Ca şi în alte părţi, porniră misiuni religioase împotriva acestora. Dar se luau şi măsuri de ordin administrativ împotriva lor.

La 1856, prin pacea dela Paris, cele trei judeţe din Sudul Basarabiei, au fost retrocedate Moldovei. Bisericile au fost predate la 1. III. 1857.

Însemnătatea perioadei I constă în organizarea eparhiei sub mitropolitul Gavriil Bănulescu.

La sfârşitul acestei părţi caracterizează personalitatea puternică a mitropolitului Gavriil Bănulescu, originar din Bucovina.

La începutul perioadei a doua aruncă o privire generală asupra bisericii ruse, în al cărei cadru este cuprinsă şi biserica din Basarabia. Acum se începe epoca „marilor reforme" sub ţarul Alexandru II. La 19. II. 1861 se desfiinţează iobăgia. Una din cele mai mari scăderi ale bisericii era socotită starea preoţimii, pentru a cărei îndreptare se luptă din răsputeri. Acum se constitue Congresele bisericeşti şi cele protopopeşti. Din punctul de vedere material al preoţimii, se face o nouă repartiţie a parohiilor şi se fixeaza numărul clericilor pentru fiecare parohie. Se iau măsuri pentru repartiţia veniturilor bisericeşti. Se reorganizează şcoalele şi seminariile.

Incepe să sporească numărul hirotonirilor de preoţi cu seminar. Pentru a veni în ajutorul desvoltării lor intelectuale, se înfiinţează bibliotecile protopopeşti.

O îmbunătăţire din punct de vedere material a fost şi întemeierea Epitropiei Eparhiale a săracilor din tagma duhovnicească, care primea un frumos ajutor din veniturile mănăstirilor închinate.

Asupra vieţii morale-religioase a păstoriţilor s'au păstrat foarte puţine informaţii. Interesul şi dragostea pentru biserică creştea, deşi în majoritatea satelor, viaţa morală lăsa mult de dorit. Se continuă şi în această perioadă campania de construire şi reparare de biserici. Pentru a apropia şi mai mult pe poporeni, se ordonă ca sfintele slujbe să se celebreze în două limbi (română şi slavonă . Se impun din nou predicile, dar din nefericire rezultatul n'a fost cel aşteptat, deoarece majoritatea preoţilor erau lipsiţi de darul propovăduirii.

Se continuă şi lupta pentru desfiinţarea iarmaroacelor din zilele de dumineci şi sărbători. Rezultatul aici e nul. O măsură cu scop educativ a fost instituirea pelerinagiilor cu sfânta icoană din Gârbovaţ. Pentru ajutorarea credincioşilor nenorociţi se înfiinţează frăţimile şi epitropiile bisericeşti parohiale.

La 1858 se înfiinţează şcoalele primare. Preoţimea îşi reia activitatea şcolară. Pentru adulţi se înfiinţează şcoalele duminecale, a căror perioadă de înflorire e între 1859—1863. Pe lângă şcoalele parohiale iau naştere şcoalele mănăstireşti, unde erau învăţători absolvenţii de seminar. Adulţii se pregăteau în şcoli speciale pentru cântăreţi.

Pe lângă şcoala spirituală din Chişinău se mai înfiinţează una la Bălţi, care fu mutată apoi la Edineţi. La 1859 se dă un regulament pentru buna funcţionare a şcoalelor din regiunea Chişinăului. La Chişinău mai ia naştere şi o şcoală eparhială de fete, care se susţinea din donaţiuni benevole. Absolventele acestei şcoale, în caz că se măritau, primeau dela şcoală un ajutor bănesc.

Prin întărirea politicei de rusificare în Basarabia, activitatea tipografiei eparhiale din Chişinău s'a atrofiat din ce în ce mai mult. In schimb s'a ridicat nou înfiinţata revistă a Eparhiei Chişinăului, tipărită în două limbi.

Egumenilor mănăstirilor li se impunea să ia măsuri pentru ca şi călugării să înveţe carte rusească.

In seminar, în scopul combaterii sectelor, s'a înfiinţat o secţie specială de misionarism. Un ajutor mare în această luptă au dat Frăţimile antischismatice.

După răsboiul din 1877 78, cele trei judeţe din Sudul Basarabiei revin sub stăpânirea rusească. Toţi locuitorii din aceste judeţe au fost scutiţi de orice dare până la 1. I. 1879.

Viaţa şi activitatea arhiepiscopului Paul Lebedev este, pentru această perioadă, partea cea mai importantă.

Prin instaurarea noului regim politic al oberprocurorului Pobiedonosţev, se iveşte şi un nou curent în sânul bisericii, care tinde să ridice clerul la înălţimea cuvenită. Pentru îmbunătăţirea stării clerului prevede sume în bugetul statului. Infiinţează apoi şcoalele primare bisericeşti-parohiale cu scopul educaţiei religioase-morale a generaţiilor tinere. Ele trebuiau să fie sub supravegherea preoţilor. In Basarabia se reînfiinţează vicariatul desfiinţat la 1873. Pentru buna funcţionare a consistorului s'a înmulţit numărul funcţionarilor. Schiţând activitatea congreselor, se arată problemele de cari erau ele preocupate.

Starea intelectuală a preoţilor se îmbunătăţeşte prin studii. Se înfiinţează bibliotecile judeţene şi se reglementează activitatea preoţilor. Se înfiinţează o serie de societăţi de binefacere, dintre cari Cassa Emeritală avea de scop acordarea de pensii.

Indreptarea moravurilor păstoriţilor se făcea prin predici, din păcate însă progresele nu erau destul de mulţumitoare. Mai aveau loc şi convorbiri catihetice în mod regulat şi sistematic organizate.

Pentru a se uşura sarcina preoţilor, s'au tipărit manuale cu astfel de convorbiri.

Convorbirile catihetice trec dela 1900 în sarcina frăţimii „Naşterea lui Hristos".

Intr'un capitol aparte e arătat felul de organizare al şcoalelor bisericeşti parohiale ale căror mijloace de întreţinere erau numai subvenţiile. Ele fiind favorizate de către stăpânire au avut multe drepturi şi avantagii. In afară de acestea mai existau aşa zisele şcoale „gromâta", şcoale începătoare ţărăneşti. Prin legea din 13. VI. 1884 ia naştere Consiliul Şcolar Eparhial.

Se fac acum o serie de reforme în sânul şcoalelor spirituale şi al seminarului teologic.

La 1883, din cauza lipsei de activitate fu desfiinţată tipografia eparhială. Revista eparhiei ia o mare desvoltare având o seamă de colaboratori bine pregătiţi, pe cari autorul îi caracterizează în acest capitol. La 1898 ia naştere Societatea Istorico-Arheologică bisericească cu scopul de a studia antichităţile locale bisericeşti şi de a pregăti materialul necesar pentru istoria eparhiei.

Din cauza măsurilor mai îngăduitoare împotriva schismaticilor, a trebuit să se desvolte activitatea misionară, care a fost dealtfel reorganizată şi pusă sub conducerea Comisiei Misionare Eparhiale. Aceasta a avut un puternic ajutor în frăţimea „Naşterea lui Hristos".

Această perioadă a fost cea mai însemnată în viaţa bisericii în veacul XIX, prin felul cum a fost condusă şi prin urmările regimului înscăunat. Intreagă activitatea religioasă culturală a fost intensificată, au apărut o serie de personalităţi cari au activat pe tărâm religios-cultural. Conducătorii şcolilor din Basarabia au ajuns acum să corăspundă necesităţilor. Nici interesul pentru limba moldovenească n'a scăzut. Preotul Madan aducea din România cărţi de literatură bisericească şi laică, precum şi de istorie românească.

Arhiepiscopul Neofit Nevodcicov, apare ca o personalitate reprezentativă a perioadei acesteia.

Regimul Pobiedonoştev s'a sfârşit prin desastrul dela Mukden şi Ţuzima din războiul ruso-japonez. El a fost însă o binefacere pentru politica internă a ţării. Se produce o mişcare împotriva a tot ce s'a făcut sub vechiul regim. Biserica urmează să fie scoasă de sub tutela biurocratismului şi se face un pas înainte prin decretarea toleranţei religioase pentru toţi locuitorii. Dar nu peste mult starea generală a bisericii ajunse cu desăvârşire sdruncinată. Incepuse epoca în care ţarul stătea sub influenţa nefastă a călugărului Gr. Rasputin. Aceasta a dus la despărţirea bisericii oficiale în două tabere.

Diferitele instituţiuni eparhiale se reorganizează acum în spiritul noului absolutism episcopal.

Se produce acum şi în sânul bisericii basarabene o mare desbinare, din cauza măsurilor privitoare la alegerile din Duma.

Şcolile primare încep să capete o mai mare însemnătate. Se fac sforţări pentru întroducerea limbii române în şcoale. Se reorganizează toate celelalte ramuri ale învăţământului, întroducându-se o serie de obiecte nouă pentru a se adapta nouilor condiţii de viaţă. Se ridică din nou chestiunea reorganizării seminarului.

Revista eparhială capătă un caracter din ce în ce mai oficial. In adunarea eparhială se ridică chestia înviorării şi reînoirii acestei reviste. Preoţimea se grupează însă acum în jurul revistei „Unirea noastră".

Frăţimea „Naşterea lui Hristos" găseşte nimerit să reînfiinţeze vechea tipografie eparhială.

In ceeace priveşte lupta împotriva schismaticilor, ea trebuia să devină cu atât mai intensă, cu cât ucazurile ţarului deveneau mai tolerante. Schisma inochentistă începe acum să prindă tot mai mult teren. Măsurile luate pentru combaterea ei, n'au avut efectul aşteptat. Această mişcare a fost ultima lovitură dată bisericii oficiale.

La sfârşitul lucrării, autorul dă în anexă: lista episcopilor din eparhia Chişinăului şi Hotinului, aceea a arhiereilor vicari, a rectorilor seminarului, a preşedinţilor congreselor eparhiale, câteva spiţe genealogice ale unor familii mai vechi de preoţi basarabeni şi un indice alfabetic de nume.

Ar fi de dorit să poată avea fiecare eparhie din cuprinsul Patriarhiei noastre câte o monografie istorică aşa de izbutită, cum este cartea d-lui prof. N. Popovschi.

Gh. V.

I. Minea, *Din istoria culturii româneşti.* Lecţii ţinute la Universitatea din Iaşi. Vol. I. 1) Cultura moldovenească în prima jumătate a secolului XVII. 2) Locul cronicii lui Ureche în istoria culturii româneşti. Iaşi, Tip. „Ing. G. Bejan", 1935, in-8°, 190 p.

Această nouă lucrare a d-lui prof. I. Minea, deschide în studiul istoriei literaturii vechi româneşti, prin marele număr de ipoteze pe cari se bazează, o serie de probleme, cari aşteaptă să fie rezolvate.

D-Sa, precum însuşi o spune în întroducere, urmând procedeul d-lui N. Iorga, care a explicat cel dintâi operele noastre literare ca manifestări ale spiritului românesc, încearcă să prezinte sensul, conţinutul şi influenţa exercitată a operilor câtorva figuri proeminente din trecutul nostru cultural.

Din istoria culturală moldovenească autorul şi-a ales pe Grigore Ureche, pe Eustratie Logofătul şi pe Simion Dascălul, iar din cea munteană pe Udrişte Năsturel şi pe autorul care a scris Istoriile domnilor Ţării Româneşti.

Pentru a putea prezenta însă într'o lumină mai clară aceste personalităţi culturale, dl. I. Minea ţine să reconstitue cu oarecari detalii, cadrele culturii moldoveneşti şi munteneşti în prima jumătate a secolului XVII, şi să amintească ceva despre cultura românească dela sfârşitul secolului XVII şi începutul secolului XVIII.

In acest prim volum, D-Sa schiţează întâi *Cultura moldovenească în prima jumătate a secolului XVII,* făcând la început o paralelă între cultura veche şi cultura nouă în Moldova. Concluzia la care ajunge la sfârşitul acestei paralele e că: lumea simţea nevoia unei culturi, dar cum vechile lucrări de natură slavă-bizantină erau perimate şi nu mai aveau vechea căutare, iar legăturile moldoveneşti cu cultura occidentală nefiind încă destul de bine cristalizate, se ajunge la o răspântie culturală, prin care se explică renaşterea naţională românească din timpul lui Petru Vodă Şchiopul, când se observă cea dintâi licărire a culturii naţionale moldoveneşti. Autorul e însă de părere că acest curent naţional, care a avut ca prim rezultat apariţia cărţilor româneşti, n'ar fi avut nici o legătură cu mişcarea culturală similară din Transilvania.

In continuare descrie apoi frământările culturale cari au avut ca scop elaborarea noului curent cultural moldovenesc, până la 1641, când Vasile Lupu, în urma stăruinţelor lui Petru Movilă, a înfiinţat Academia dela Iaşi, pentru ca apoi să descrie amănunţit această instituţie culturală şi să releve rolul important pe care l-a avut aceasta în desvoltarea culturii. Influenţa acestei şcoli a trebuit să se resimtă până departe în istoria spirituală a Moldovei. Iar nivelul cultural ridicat, la care se găsea această şcoală pe atunci, n'a putut să rămână fără resonanţă în aspiraţiile politice moldoveneşti.

Caută apoi să arate influenţa pe care a avut-o şcoala dela Iaşi asupra culturii si mentalităţii moldoveneşti.

Dl. Minea crede despre Ureche că, deşi a urmat şcoalele din Polonia şi la înfiinţarea Academiei dela Iaşi ocupa deja funcţiuni importante, totuşi poate fi înşirat între cei cari au urmat spiritul şcoalei dela Iaşi, fapt pe care-l deduce din demnitatea ce reiese din Cronica lui Ureche, şi care n'a putut să emane decât din spiritul şcolii din Iaşi.

In partea a 2-a a acestui volum, dl. Minea caută să fixeze *„Locul cronicii lui Ureche în istoria culturii româneşti"*.

Vorbind despre Grigore Ureche şi vremea sa, D-Sa arată că „în legătură cu şcoala dela Iaşi s'a format în Moldova o anumită mentalitate, s'a alcătuit o ideologie culturală, naţională".

Peste tot, din cronica lui Ureche se poate vedea că dânsul credea în forţa neamului său. La dânsul nu găsim niciodată momente sufleteşti în cari să declare că naţia moldovenească singură nu şi-ar putea îndrepta zilele grele. Tot ca un rezultat al acestei şcoli dela Iaşi, crede autorul că trebue considerată şi formarea unei limbi literare moldoveneşti.

Ne prezintă apoi còpiile cronicii lui Ureche şi pe Simion Dascălul, iar în continuare ne schiţează izvoarele cari au fost utilizate de către cronicar pentru întocmirea cronicii (cari după părerea d-lui Minea au fost mai ales un letopiseţi moldovenesc şi Kronica Polska a lui Bielski), şi felul cum au fost ele utilizate de către acesta.

In ceeace priveşte pe Simion Dascălul, comparând textele, şi luând ca bază anume afirmaţiuni de-ale acestuia, dl. Mniea ajunge

la concluzia că S. D. nici n'ar fi cunoscut cronica lui Ioakim Bielski. Apoi tot despre Simion Dascălul ne spune că interpretează şi atribue anumite ştiri lui Martin Pasziowski, pe când acesta în realitate, în lucrarea lui „Cronica Sarmaţiei europene . . .'' nici nu aminteşte de acele fapte.

Referindu-se la împrumuturile pe cari le-a făcut Ureche pentru întocmirea cronicei sale, remarcă faptul că toate acestea le-a supus celei mai severe critice.

Dl. Minea ţine să semnaleze şi acele ştiri din cronica lui Ureche, cari nu se referă la istoria Moldovei, ci la alte state, sau la consideraţii generale de istorie.

La sfârşit mai remarcă şi faptul că Ureche, pe lângă ştiri, nu-şi ia şi judecăţile asupra anumitor domni din izvorul său polon, ci ţine să-şi exprime părerile sale personale asupra acestora.

Gh. V.

Ion Conea, *Ţara Loviştei.* Geografie istorică. Bucureşti, M. O. Imprimeria Naţională, 1935, VI + 217 p. + XIII planşe + 3 hărţi în afară de text. [Extras din „Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie'' Tom. LIII, 1934].

In temeinica sa monografie asupra Ţării Loviştei, dl. I. Conea aduce o serie de noui date geografice pe cari se străduește a le pune în legătură cu „terra Loysta ... ab aqua Lotur vocata ... que fuit ad aquam Olt'' dăruită de principele de coroană Bela al Ungariei, la 1233, comitelui Corlad de Tălmaciu. Toate silinţele autorului de a netezi incongruenţele dintre configuraţia geografică a Loviştei din stânga Oltului, din bazinul Titeşti-Brezoi şi graniţele precis indicate de documentul amintit s'au dovedit însă inutile, de vreme ce, concomitent cu tipărirea în Buletinul Soc. Reg. de Geografie a acestei lucrări, dd. I. Schiopu[1]) şi A. Sacerdoţeanu[2]) sprijiniţi pe temeinice argumente susţin falsitatea acestui act.

Cu aceasta s'ar părea că problema Loviștei din secolul XIII - XIV rămâne definitiv închisă, deoarece nici o altă probă documentară despre existenţa ei nu mai avem. Totuşi credem că datele geografice din acest act rămân valabile dacă nu pentru secolul XIII, pentru a doua parte a secolului XIV şi dovada ne-ar putea-o oferi chiar documentul din 1311 şi data când el a fost falsificat. O cercetare în acest sens asupra documentului în chestiune nu s'a făcut. Deşi în cele ce urmează nu vom putea da rezultate definitive, câteva fapte şi împrejurări ce le vom semnala, ne vor da cel puţin indicaţiuni pentru viitoare cercetări.

Documentul dela 1311 cuprinzând „în transumpt o diplomă din

---

[1]) Diploma andreeană din 1224 şi alte documente false sau falş interpretate. Cluj 1934.

[2]) Andreeanum şi alte acte, „Ţara Bârsei" An. VII Ianuarie-Februarie 1935. p. 25.

1265 a viceregelui Ştefan în care se confirmă tot în transumpt, diploma din 1233 a viceregelui Bela" — e publicat ultima dată în întregime de d. I. Schiopu însoţindu-l de următoarea notă: „Originalul acestei diplome se găseşte în Arhiva de Stat din Budapesta. Data („ri VII Kalendas Novembris") lipseşte, bucata de pergament fiind tăiată împreună cu sigiliile. „Baronul Kemény a văzut originalul, pe când era încă neatins şi dela el porneşte completarea „VII Kalendas Novembris" — spune *Zimmermann* Urkundenbuch"[1]). D. A. Sacerdoţeanu, la argumentele d-lui Schiopu pentru falsitatea documentului mai adaogă şi cele ce se desprind din forma exterioară a acestu act: „liniile care se pleacă în jos şi scrisul care nu se aseamănă cu scrisul din întâia jumătate a seolului XIV, cum şi faptul că locul sigilului a fost tăiat, probabil intenţionat şi că vorbele lipsă din textul tăiat au fost cetite *numai*[2]) de Kemény".

Mărturia lui Kemény (Diplom. Supplem. I, 43), redată în Zimmermann, Urkundenbuch (I p. 303) reprodusă de I. Schiopu şi subliniată de A. Sacerdoţeanu în sensul că *numai* Kemény a văzut documentul întreg, netăiat şi cu sigil, ne-ar putea ispiti să bănuim ca autor al falsului pe însuşi baronul Kemény, care mai fost dovedit ca atare şi în alte cazuri.

Afirmaţia lui Kemény se dovedeşte însă de data aceasta a fi adevărată de vreme ce documentul era cunoscut întreg, cu dată şi sigil, încă înainte de naşterea în Sept. 1795[3]) a acestui pasionat colecţionar de documente. El fusese publicat la 1791 de M. G. Kovachich[4]), în următoarea formă resumativă:

„Anno 1233 Bela IV adhuc Rex Junior Corlado Comiti filio Ipani pro fidelibus servitiis Patri et Matri suae, sibique exhibitis terram Loysta cum pertinentiis confert — Dionysio cum magno Nasu Vayvodae existente. — Quam donationem Stephanus Junior Rex H. Anno 1265 et Karolus I Anno 1311 VII Kal. Nov. transumunt et confirmant". Rămâne deci stabilit că documentul a fost păstrat întreg în arhiva din Buda până la Kemény, care de data aceasta nu mai poate fi bănuit de autor al falsului.

Locul, timpul şi împrejurările când s'a făcut falsificatul se vor lămuri dacă vom cerceta cine a avut interesul să ticluiască acest act, şi ce scop a urmărit cu el. Răspunsul ni-l dă însuşi actul din 1311. Falsul se face în favoarea comitelui Nicolae de Tălmaciu, cu scopul de a anexa la posesiunile ardelene ale acestuia munţii dintre Olt şi Lotru.

Faptul semnalat de d. Sacerdoţeanu că scrisul documentului nu se aseamănă cu cel din prima jumătate a secolului XIV, precum şi alte elemente ne duc la concluzia că actul n'a fost falsificat în tim-

---

[1]) I. Schiopu, o. c. p. 101.
[2]) Sublinierea e a d-lui A. S.
[3]) Szinnyei Magyar Irók, V, 1435.
[4]) Institutum diplomatico-historicum inclyti Regni Hungariae etc. Pestini, 1791, p. 46—47.

pul sau chiar de Nicolae de Tălmaciu, deci interesul ticluirii actului l-au avut urmaşii acestuia cari până la anul 1453 au fost conţii de Tălmaciu, iar după această dată au fost cele şapte scaune săseşti. Anume în anul 1453 regele Ladislau aflând dela Ioan Huniadi, comite al Bistriţei, că cetăţile Tălmaciul, Lotrul şi „trunul numit Turnul Roşu" situate în judeţul Albei s'ar derăpăna şi ar fi foarte ruinate . . . încredinţat fiind de fidelitatea magistraţilor, juzilor. juraţilor şi bătrânilor şi a celorlalţi Saşi credincioşi ai săi din cele şapte scaune... a anexat şi încorporat la cele şapte scaune săseştı pentru totdeauna şi irevocabil decretând de anexate şi încorporate castrele numite ale Tălmaciului, Lotrului şi Turnu-Roşu, cu vama ce se obişnueşte acolo, precum şi cu opidul Tălmaciu, şi cu satele şi posesiunile Tălmăcel, Boiţa, Racoviţa, Porceşti şi cu amândouă Sebeşurile şi cu prediul Kreuzerfeld şi cu jumătate din posesiunea Reke, care deasemenea se află în judeţul Albei . . .[1]) Se pune acum întrebarea dacă Saşii aveau interes să falsifice între anii 1453 si 1791 diploma datată la 1311, pentru ca în timpul fixării graniţei dintre posesiunile tălmăcene şi Ţara Românească să poată revendica munţii dintre Lotru şi Olt? Putem răspunde hotărât: nu! Falsificatul ar fi fost cu totul inutil, deoarece posesiunile tălmăcene nici atunci şi nici mai târziu n'au trecut peste graniţa stabilită pe timpul lui Neagoe Basarab, la 1520, graniţă care, — după cum bine dovedeşte d. Conea în capitolul II al lucrării sale — pentru porţiunea posesiunilor tălmăcene atât la răsărit cât şi la apus de Olt, a fost neclintit aceeaşi, adică, la răsărit Valea lui Frate, iar la apus Râul Vadului. In al doilea rând apoi, falsificatul după anul 1453 ar fi fost cu desăvârşire zadarnic deoarece masivul muntos dela nord de Lotru era de un secol şi jumătate în stăpânirea Ţării Româneşti, care desigur nu putea fi îndepărtată numai cu argumentul unor ipotetice drepturi anterioare anului 1311.

Concluzia logică ce se impune este deci că autorul falsului nu putea fi decât un conte de Tălmaciu, care voia să ridice pretenţii de stăpânire asupra acestor munţi, ajungând în conflict pentru graniţe cu Domnul Ţării Româneşti. Scrisul documentului ne determină să eliminăm posibilitatea de a pune falsificatul în legătură cu neînţelegerile privitoare la graniţe anterioare luptei dela Posada. El trebue să fi fost ticluit în preajma, sau după delimitarea graniţei din anul 1366 între posesiunile conţilor de Tălmaciu şi ale stăpânirii ardelene a lui Vlaicu Vodă, care cuprindea nu numai înterg masivul muntos dela nord de Lotru, ci şi satele dela lisiera versantului ardelean a acestor munţi: Sălişte, Galeşul, Valea, Cacova şi Sibielul, sate care în al doilea deceniu al seolului XIV, până la 1322

[1]) S. Dragomir, în Contribuţiuni istorice privitoare la trecutul Românilor de pe pământul crăiesc. Sibiu, 1913, p. LXXXVIII. cfr. şi Müller, Die ursprüngliche Rechtslage der Rumaner în Siebenbürger Sachsenlande in Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge XXXVIII, Hermannstadt 1912, p. 300—301.

fuseseră în stăpânirea contelui amintit în falsificatul datat la 1311, a lui Nicolae de Tălmaciu[1]). Este ştiut apoi, că delimitarea dela 1366 a fost precedată de oştilităţile dintre regele ungar şi Vlaicu Vodă care refuza să-i recunoască suzeranitatea, ostilităţi, în cursul cărora Vlaicu năvăli în Tălmaciu, unde arse mănăstirea Sf. Nicolae, în care erau depuse toate documentele relative la posesiunile lui Ioan, fiul lui Petru de Cisnădia, cum o mărturiseşte actul din Noemvrie 1369[2]).

Faptul semnalat de răposatul D. Onciul, că în diploma din 28 Nov. 1369 capitlul de Alba-Iulia se adresa lui Petru vicevoevodului ardelean, care nu mai era atunci în viaţă[3]), ne-ar putea face să suspectăm şi autenticitatea acestui document. Cert este că documentul datat la 1311 n'a fos falsificat înainte de arderea mănăstirii din Tălmaciu de către Vlaicu Vodă. El a fost ticluit, credem, în a doua jumătate a secolului XIV când, după exemplul documentului din 1369, mai apar acte dacă nu declarat false, cel puţin suspecte. Conţii de Tălmaciu, cari se considerau usurpaţi de Vlaicu Vodă, au pândit momentul oportun ca prin falsificatul datat cu 1311 să poată revendica un pretins vechiu drept istoric asupra stăpânirii ardelene a Domnului român. Acest moment potrivit credem că-l putem presupune între anii 1374 76 când Vlaicu-Vodă pierde pe rând toate posesiunile ungureşti[4]) şi 1387, când aceste posesiuni le găsim din nou în titlul lui Mircea cel Bătrân. Pe baza falsificatului amintit conţii de Tălmaciu urmăreau recunoaşterea din partea regelui a dreptului lor de stăpânire asupra Loviştei dintre Lotru şi Olt şi poate şi asupra satelor ardelene amintite. Acesta credem că a fost rostul şi timpul falsificării documentului din 1311, falsificare ce n'a dat rezultat, fiindcă o nouă şi autentică confirmare a actului nu s'a putut obţine.

E momentul să ne întrebăm acum, de ce a ales autorul falsificatului drept dată de ultimă confirmare a fictivei donaţiuni din 1233 tocmai anul 1311? Răspunsul ni-l dă documentul din 1322 în care regele Carol Ropert mărturiseşte că deoarece „magister Nicolaus, filius Corradi de Tolmach nobis et coronae sacrae fideliter adhaerente grata iugiter multa et accepta servitia in expeditionibus regni nostri diversis contra infideles et rebelles nostros impendit et exhibuit, in eo potissimum, quod cum Ladislaus filius Ladislai quondam vaivodae Trnasilvani cum suis fratribus elati superbia praesumptione temeraria contra nostram maiestatem non sine infidelitatis nota se rebelliter opposuissent... dictus Nicolaus filius Corradi in oppressionem, humiliationem et exterminationem praedictorum nostrorum infidelium sincerae fidelitatis obsequio

---

[1]) Zimmermann—Werner, Urkb. I, p. 365—366. (No. 395).
[2]) Urkb. II, p. 333—335. (No. 933 şi 935).
[3]) Cfr. D. Onciul, Titlul lui Mircea cel Bătrân, Conv. Lit. 1902. (An. XXXVI), p. 734.
[4]) D. Onciul, o. c. Conv. Lit. 1903, p. 21—2.

et fervido opere astitit. . . . Insuper idem Nicolaus suae fidelitatis sinceritatem et puram mentis constantiam exprimens, *castrum Salgo* (— castelul Săliştii cfr. Onciul) nuncupatum in partibus Transilvanis constitutum, *quod habebat et detinebat*, ad manus nostras reddidit et restituit, cum novem villis Zaszekes (= Cunta cfr. Onciul), Omlas Feketevyz (= Săcel) et Waroliafolw (= Orlat) nominatis ac aliis quinque villis Olaceis (= Săliştea, Galeşul, Valea, Sibielul, Cacova) ad eodem castrum pertinentibus ex cuius castri et villarum restitutione praeter augmentationem nostri regiminis fidelibus nostris in illis partibus constitutis ab improvisis adversariorum nostrorum invasionibus sive insultibus tuta quies et tranquilitas optata succesit''. In schimb, i se conferă toate celelalte posseiuni anume: Hususău, Micăsasa, Pănade şi Şona, cari erau mai la nord pe Târnave[1]).

Se cunosc luptele lui Carol Robert împotriva voevodului ardelean Lalislau Borşa, dela care putuse scoate abia la 1310 coroana Ungariei[2]) Puternicul voevod, în cursul acestor lupte despuie pe Saşii din Sibiu de privilegiile lor şi le ocupă scaunele Mediaş, Şinca si Biertan. Sibienii după împăcarea lui Ladislau cu Carol Robert îşi reprimiră privilegiile, dar scaunele Ladislau le-a păstrat până la 1315, când fu destituit de rege[3]). Această destituire însă determină pe Ladislau ca împreună cu fiii săi să participe la răscoala palatinului Iacob Kopasz din neamul Borzeştilor contra lui Carol Robert[4]). Documentul mai sus amintit spune că Nicolae de Tălmaciu mai cu seamă în cursul luptelor cu fiii lui Ladislau, deci cele posterioare destituirii din 1315, s'a dovedit un neînfricat apărător al intereselor regale, şi îşi manifestă această neclintită credinţă şi la 1322 restituind regelui castelul Salgo cu cele 9 sate amintite. A stăpânit aceste sate Nicolae de Tălmaciu şi înainte de 1315? O parte din ele e posibil să le fi stăpânit. E sigur însă că la 1319 Nicolae de Tălmaciu nu stăpânea încă cetatea Salgo cu cele cinci sate româneşti, deoarece în acest an numitul conte împreună cu fratele său Ioan lasă moştenire, în cazul că ar muri fără urmaşi bărbăteşti, cumnatului lor Petru de Cisnădia şi fratelui său Simeon, în tovărăşie cu ruda acestora, Toma fiul lui Fărcaş, a treia parte din numeroasele lor posesiuni între cari Tălmaciul, Săcelul şi Amlaşul, fără să găsim amintit şi castelul Salgo[5]). Acest castel deci fu cucerit între 1319 şi 1322 când — după cum am văzut — împreună cu Amlaşul, Săcelul, Orlatul şi Cunţa (?) fură restituite, ca posesiuni regale, lui Carol Robert. Această restituire însă se pare că nemulţumi pe fratele lui Nicolae, pe Ioan, care profitând de luptele ce continuau a se da între rege şi fiii fostului voevod Ladislau Borsa, ocupă ce-

---

[1]) Urkb. I, p. 365. (No. 395).
[2]) I. Lupaş, Atacul lui Carol Robert contra lui Basarab cel Mare, 1330. Cluj, 1932, p. 4—8.
[3]) Póor Antal, László erdélyi vajda, în Erdélyi Muzeum, 1891, p. 464.
[4]) I. Lupaş, o. c., p. 8.
[5]) Hurmuzachi, Docum I,, p. 579.

tatea Salgo cu cele cinci sate româneşti, ceeace determină pe Carol Robert, ca în primăvara anului 1324 să dea numita cetate voevodului ardelean Toma[1]), cu ajutorul căruia apoi, împresură pe răsculaţi în cetatea Devei şi îi sdrobi[2]). Pe acest voevod Toma îl găsim în preajma luptei dela Posada, ca pe principalul instigator al expediţiei lui Carol Robert contra lui Basarab. Dacă regele ungar era îndreptăţit să atace pe Domnul Munteniei fiindcă acesta cucerise Severinul şi dădu sprijin fiilor fostului voevod ardelean Ladislau Borza[3]), se pune în schimb problema: ce alte nemulţumiri personale a putut avea voevodul Toma contra lui Basarab, decât fie că acesta revendica, sau poate chiar a cuprins cele cinci sate româneşti amintite, fie pretenţia voevodului ardelean de a-şi extinde stăpânirea în strânsă legătură cu aceste sate şi asupra munţilor dintre Lotru şi Olt? Noi înclinăm a crede că, cu toată buna înţelegere ce s'a stabilit între regele ungar şi Domnul Ţării Româneşti chiar în 1324[4]), anul când aceste sate fură luate dela Ioan de Tălmaciu şi date voevodului Toma. Basarab cel Bătrân, curând a revendicat, sau poate a cucerit şi aceste sate, ca fiind organic legate de masivul muntos al Loviştei dintre Lotru şi Olt, sate pe cari suntem în drept să bănuim că le-a stăpânit şi înainte de 1320 22, de vreme ce la 1319 ele nu sunt între posesiunile conţilor de Tălmaciu, iar la 1322 când apar pentru întâia oară documentar, ele sunt amintite fără nume, doar ca „quinque villis olaceis'', grupate, pe cât se pare în pripă, în jurul cetăţii Salgo a cărui viaţă a fost atât de efemeră. Legătura organică ce a fost totdeauna între aceste sate şi munţii Lotrului se vede şi din faptul că la 1366, când se fixează graniţa ce trecea la nord de aceste sate, se arată a se urma o graniţă mult mai veche, peste o *meta antiqua*[5]).

După cumplita zdrobire a oştilor regale ungare în 1330 la Posada, credem că Basarab a rămas stăpân şi al acestor sate.

Murind, între timp, Nicolae de Tălmaciu, fără urmaşi, regele ungar dărui în anul 1340 toate posesiunile acestuia voevodului Toma, cu excepţia satelor Hususău şi Micăsasa[6]). Pe voevodul ardelean se pare însă că acum nu-l mai interesau posesiunile din sud, atenţia sa îndreptându-se asupra numeroaselor sate din jurul Albei-Iulii, sate vecine cu posesiunile primite de curând, dar cari erau ale episcopiei catolice[7]). Donatiunea primită de voevod la 1340 însă ne arată că în pofida testamentului din 1319 alui Nicolae de Tălmaciu, cumnatul său Petru de Cisnădia şi fratele său Simeon par a fi rămas deocamdată excluşi de la moştenire. Urmaşul lui Petru, fiul său Ioan însă în parte îşi valorifică drepturile,

[1]) Urkundenbuch, I. p. 383—4.
[2]) I. Lupaş, o. c. p. 8.
[3]) Ibidem, p. 8—9.
[4]) D. Onciul, o. c. Conv. Lit. 1902, p. 739.
[5]) Urkundenbuch, II, p. 275.
[6]) Urkundenbuch, I, 508—9.
[7]) Ibidem, p. 519.

fiindcă la 1366, când se fixează granița între posesiunile lui, ca urmaș al conților de Tălmaciu, îl găsim în stăpânirea Săcelului și a Orlatului. In urma acestor delimitări, din fostele posesiuni ale lui Nicolae de Tălmaciu și a voevodului Toma, cele cinci sate românești: Săliștea, Galeșul, Cacova, Valea și Sibielul, aparținătoare pe vremuri la castelul Salgo, despre care de decenii nu se mai amintește nimic, revin acum lui Vlaicu-Vodă[1]), care le stăpânește împreună cu întreg masivul muntos dela nord de Lotru. Era firesc deci ca Ioan, fiul lui Petru de Cisnădia să-l considere pe Vlaicu-Vodă ca pe un usurpator care deținea cu forța posesiuni ce în baza testamentului din 1319 îi reveniau lui, urmașul conților de Tălmaciu. Aceasta a fost deci cauza care l-a determinat pe Vlaicu să năvălească în Tălmaciu și să ardă mănăstirea cu toate documentele lui Ioan. Toate acestea converg în a ne face să susținem că, acum după ce documentele autentice — dacă vor fi existat — fură mistuite de flacări, Ioan, fiul lui Petru de Cisnădia, moștenitor în baza testamentului din 1319 al conților de Tălmaciu, a pus la cale falsificarea documentului datat cu anul 1311, pentru ca în baza acestui falsificat să obțină dela regele ungar recunoașterea drepturilor sale asupra întregei stăpâniri alui Vlaicu-Vodă, drepturi pe cari voia să le dovedească a fi având originea mult înainte de restituirea din 1322, tocmai cu un secol mai de vreme, în ipoteticul act de donație din 1233.

Când se putea încerca valorificarea acestor pretinse drepturi și deci când s'a făcut falsificatul? In timpul conflictelor premergătoare delimitării dela 1366 de sigur nu, fiindcă documentul ar fi ars împreună cu celelalte. Mai bun prilej ofereau însă anii 1374—76, când stăpânirea lui Vlaicu-Vodă se clătina, sau anii următori până la 1387, data când ducatul Amlașului revine în stăpânirea lui Mircea cel Bătrân.

Acum e momentul să ne întrebăm, dacă această teză a conților de Tălmaciu că ei ar fi stăpânit Loviștea încă dela 1233 se sprijinea pe acte autentice arse odată cu mănăstirea Sf. Nicolae? Credem că nu! O donație ca aceasta, asemănătoare și contemporană cu cea făcută de acelaș Bela cavalerilor teutoni în Țara Bârsei, ar fi avut rostul de a pune pază prin ridicare de cetăți la trecătoarea Oltului. Donația ar fi trebuit să se refere deci și la Țara Loviștei din stânga Oltului cum susține d. Conea. Dar din cursul întregului secol XIII n'avem nici un act autentic, care să pomenească fie de conții de Tălmaciu, fie de cetățile Tălmaciu, Lotru și Turnu Roșu, cari apar documentar abia mai târziu, în secolul XIV, concomitent sau posterior cetății Salgo. Credem deci că prin acest falsificat, nesprijinit pe acte autentice, conții de Tălmaciu voiau să acrediteze un basm, că ei ar fi avut rolul cavalerilor teutoni în aceste regiuni încă din secolul XIII.

Locul unde s'a făcut falsificatul datat la 1311 nu-l putem pre-

---

[1]) Urkundenbuch, II, p. 274—5 (No. 877).

cisa. La cancelaria regală, la vre-un capitlu, sau în vre-o arhivă mai mare însă desigur nu.

In privința aceasta dovezile înșirate de dl. I. Schiopu împotriva autenticității actului sunt concludente. Faptul că la 1233 Mathya e numit vicecancelar și nu cancelar cum erà — iar Bela era numit rex Bulgariae, titlu pe care numai fiul său, Ștefan, și-l ia abia după anul 1270, precum și faptul că la 1265 Ștefan vorbește despre tatăl său Bela ca fiind mort, deși el trăi până la 1270, toate acestea arată că falsificatul a fost ticluit într'un loc lipsit de o arhivă completă cu ajutorul căreia s'ar fi putut controla și evita aceste incongruențe. Ce era mai ușor pentru un falsificator din cancelaria regală, dela vre-un capitlu, sau dintr'o arhivă mai mare, decât să copieze de pe un document autentic dat de Bela la 1233 și de pe altul dat de Ștefan la 1265 titulatura corectă și întreg protocolul final, inserând la mijloc textul dorit? Ori autorul sau autorii falsului — căci, după cum observă dl. A. Sacerdoțeanu, sunt două feluri de scrisuri — n'au avut posibilitatea de a verifica titulaturile și erau necunoscători ai ierarhiei și cronologiei demnitarilor din secolul XIII—XIV. Astfel încât documentul nu este exclus să fi fost falsificat chiar în cetatea Tălmaciului.

Revenind acum la Loviștea amintită în a doua jumătate a secolului XIV în acest falsificat, se pune întrebarea dacă ea a putut exista în acest timp în masivul muntos dela nord de Lotru? Nu o putem dovedi. Cert este că falsificatul n'a avut în vedere adevărata Loviște din bazinul Brezoi-Titești, ci munții dintre Lotru și Olt, cari împreună cu satele ardelene amintite în delimitarea dela 1366 fuseseră în stăpânirea lui Vlaicu Vodă, iar acum erau râvnite de conții de Tălmaciu, pentru ca după 1387 să fie din nou în stăpânirea Domnilor români cu numele de ducat al Amlașului. In acest caz, e momentul să ne întrebăm dacă acele *pertinentiae* din documentul falsificat nu s'ar putea referi la satele românești amintite? Iar granițele acestei Terra Loysta: la răsărit Oltul, la miazăzi și apus Lotrul, nu cumva sunt aceleași cu ale ducatului Amlașului, a cărui întindere conții de Tălmaciu o apreciau a fi din marginea posesiunilor din jurul cetății lor până la Lotru și Olt? Nu e mai puțin adevărat însă că falsificatul se putea referi și numai la munți, fără sate, indicând în cuprinsul granițelor amintite *o regiune (— terra)*, cu munți, păduri și ape, toate *pertinentiae* cu *utilitates*, din cari se putea strânge un bogat proventus din vânat, pescuit, pășunat și ghindă — venituri regale obicinuite în asemenea regiuni. O *loviște* deci în sensul arătat și de dl. Conea, ca un ținut bogat în vânat și pește. Nu putem dovedi că acest ținut muntos purta în adevăr numirea de Loviște deși nu e exclus[1] , dar autorul falsificatului putea să-i atribue numirea și după țara Loviștei

[1]) O Loviște avea mănăstirea Tismana în munții din jud. Mehedinți (Fotino, trad. Sion, III., p. 187), o pădure „Lovișteanca" e în plasa Cerna, jud. Vâlcea (M. Dict. Geogr. al Rom. o. IV, p. 188—9).

din bazinului Titești de mult și continuu străbătută de negustorii sași, cari făceau comerț în Țara Românească.

Revenind acum la studiul d-lui Conea, constatăm și noi că discuția din întreg Cap. I, în legătură cu Loviștea dela 1233, ca și punctul ei de plecare ce se resimte în cursul celorlalte capitole trebuesc eliminate. Dacă se va dovedi definitiv că teza noastră e corectă, că falsificatul s'a făcut între anii 1374—6—1387, cu atât mai mult nu mai putem vedea în el o indicație pentru Țara Loviștei din bazinul Titești, granițele arătate în document precizând clar că e vorba de munții dela nord de Lotru, așa cum au înțeles toți istoricii combătuți de autor. In schimb din lucrarea d-lui Conea ne rămân datele istorico-geografice strânse de autor în legătură cu adevărata Loviște, cea din bazinul Brezoi-Titești, foarte utile pentru istoriografia noastră.

Fără îndoială că acest bazin intracarpatic și în veacul XIII era o „romanie'' dens locuită, datorită configurației avantajoase a terenului ajutată fiind și de împrejurarea că această „țară'' era străbătută de principala arteră de comunicație dintre Sibiu și Țara Românească, arteră ce aducea cu sine întemeieri de sate, de locuri de popas și și de alte vămi decât vestitele „tunsori'' și „numărători'' de oi din acea regiune (p. 84). A fost de sigur un vad comercial, în sensul semnalat de d. N. Iorga și susținut și de d. Conea, un vad de care trebue legată prima cristalizare a statului muntean (p. 80).

Incă prin diploma andreană li se da Sașilor libertate de comerț, dar abia de la mijlocul secolului XIV cunoaștem privilegii prin cari Sașii din Sibiu obțin dreptul exclusiv de a exporta în Muntenia mărfuri aduse din apus[1]). Prima vamă amintită în regiunea Loviștei e cea dela Câineni, pe care la 1415 Mircea cel Bătrân o dăruește mănăstirii Cozia. Tot pe drumul Oltului se mai înșira apoi vama dela Râmnic și cea dela Slatina, unde încă din vremea lui Vlaicu Vodă Brașovenii aveau scutiri, iar de aici drumul mergea spre Turnu-Măgurele[2]).

In ce privește drumul urmat de negustori dela Câineni în jos, cu drept cuvânt constată autorul, că el nu putea trece prin defileul Oltului, deoarece „fără o supraveghere atentă, neîntreruptă și fără o administrație capabilă, un drum vehicular nu poate ființa pe valea din munte a Oltului'' (p. 73). Mărturia lui Fr. Schwanz, autorul Viei Carolina din 1719, este concludentă în această privință (p. 71 72). Tot atât de inpracticabil trebue să fi fost defileul dela Câineni la Râmnic și în secolul XV, de vreme ce o porțiune mai bine supraveghiată a acestui drum, cea de la Turnu-Roșu spre Sibiu la 1473 „adeo stricta esset, ut vix unus equus dumtaxat sequi alium possit, sepiusque per inundaciones aquarum et nivium in tantum obstrueretur, un nemo per eandem viam ire, neque redire possit'', ceeace determină pe Sașii din Sibiu să ceară regelui Matia

1) U kb. II, p 641-2.

2 St. Meteș, Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul Sighișoara, 1921, p. 22 squ.

încuvințarea de a o lărgi[1]). Este o dovadă în plus în favorul tezei d-lui Conea, că traficul comercial pe porțiunea Câineni—Râmnicul-Vâlcea trecea pe „vechiul drum" al Loviștei. De aici se rupea și spre Argeș, care și el, cu toate satele Loviștei. e constatat a fi fost în secolul XV și de sigur că și cele premergătoare, într'o importantă măsură în raza intereselor comerciale ale Sașilor din Sibiu, ca și ale celor din Brașov[2]). Și pentru această valoare economică deci, Loviștea a trebuit să fie totdeauna în atenția Domniei dela Argeș.

In restul lucrării autorul face o amănunțită și foarte clară analiză a întinderii și hotarelor Loviștei (c. II)[3]) distingând corect o Loviște populară de azi și de totdeauna în cadrul unei Loviști politice ce se întindea și pe dreapta Oltului, supune apoi unei judicioase critici mărturiile despre existența „țării", a „județului" și a „plaiului" Loviștei (c. III), analizează datele ce le avem despre cetățile Loviștei în epoca romană, în evul mediu și în secolul XVIII (c. V)[4]), se ocupă apoi de toponimia (c. VI), și populația. Loviștei (c. VII), pentru a sfârși cu funcțiunea istorică a acestei „țări" (c. VIII), care a îndeplinit fără întrerupere un rol de legătură între populațiile de pe o clină și cealaltă a munților.

Deși, după cum am mai spus, autorul va fi silit să renunțe la dovedirea documentară a tezei sale pentru secolele XIII XIV, totuși adevărata „Țara Loviștei" atât de cald susținută de autor a primit prin lucrarea d-lui Conea o interesantă și — în anumite părți — temeinică monografie istorico-geografică asupra unei regiuni nestudiate încă.

I. Moga

P. P. Panaitescu, *Corespondența lui Constantin Ipsilanti cu guvernul rusesc. 1806 1810. Pregătirea Eteriei și a renașterii politice românești.* (Așezământul Cultural Ion C. Brătianu. XX), București, „Cartea Românească", 1933, 125 p.

Autorul publică în acest volum 36 scrisori și acte, cari constituesc corespondența din anii 1806 1810 a Domnului muntean Constantin Ipsilanti cu fostul ministru de externe al Rusiei, principele Adam Czartoriski, însoțindu-le de o prefață lămuritoare a evenimentelor și a curentelor de idei mai importante cari au pregătit renașterea politică a Românilor din Principate. Corespondența e cu atât mai interesantă, cu cât e scrisă în timpul când pe pământul Țărilor Române se desfășura războiul ruso-turc din anii 1806 1812, la deslănțuirea căruia, după mărturia contemporanilor, a contribuit

[1]) Hurmuzaki, Docum., XV., p. 81.

[2]) Horváth I., Az erdélyi szász városok közgazdasági viszonyai a nemzeti fejedelemség alakulásáig, Gyula, 1905, p. 47. 61-3.

[3]) Sandu Bucșănescu, n'are nici un amestec în fixarea graniței la 1741 (Cfr. V. Mihordea, Contribuțiuni la istoria păcii dela Belgrad 1739, Craiova 1935, p. 22—23).

[4]) Odată cu acceptarea documentului 1233—1265—1311 ca falsificat, se renunță și la presupunerea că ar fi existat o cetate a Tălmaciului înainte de începutul secolului XIV.

într'o simţitoare măsură însuşi Const. Ipsilanti. Două curente politice se luptau pentru supremaţie în Principalele Române. Cel rusesc, care prin comunitatea de credinţă creştină şi ortodoxă se încadra în programul politic al ţarului Alexandru de liberare a creştinilor din Imperiul Otoman pentru a-i lega de soarta imperiului rusesc, şi curentul francez care vedea posibilitatea de desrobire de sub Turci în generoasele principii de libertate propovăduite de agenţii revoluţiei franceze în frunte cu generalul Sebastiani, principii cari în Orientul European se concretizau în ideea de libertate înainte de toate naţională şi în al doilea rând socială. Prin grăbirea războiului ruso-turc Domnul Ţării Româneşti, ca protagonist al partidei rusofile, urmărea stăvilirea şi sdrobirea curentului francez, dar mai presus de toate el lupta pentru realizarea unui mare regat al Daciei, care să cuprindă Muntenia, Moldova, şi Basarabia turcească (Bugeacul) cu dinastia ereditară a Ipsilanti-eştilor. In acest scop face mari servicii nu numai armatelor ruseşti din Ţările Române, dar şi Sârbilor a căror răscoală o ajută cu bani, cu armată, alimente şi cu servicii diplomatice, încât aceştia la un moment dat cer comandantului oştirilor ruseşti să le dea guvernator pe Ipsilanti însuşi.

Toate aceste neobosite străduinţe ale Domnului muntean fură zădărnicite de intrigile generalilor ruşi câştigaţi de capul partidei francofile vistiernicul Constantin Filipescu, cari reuşesc să determine a doua şi ultima emigrare a lui Ipsilanti în Rusia, în toamna anului 1807. De-acum fostul Domn, care între15 Dec. 1806 şi 16 Aug. 1807 stăpânise în ambele principate, zadarnic va mai căuta să revină pe tron. După o viaţă de grele privaţiuni, moare la 1816 la Kiev.

I. M.

Dr. Andrei Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, Vol. VIII. Acte şi scrisori (1607—1613). Bucureşti, Cartea Românească, 1935, in - 8°, XX—352 p.

Editorul, în acest volum, publică 269 acte şi scrisori referitoare la evenimentele anilor 1607—1613, străbătute de politica agresivă şi de o periculoasă duplicitate a desfrânatului şi orgoliosului principe Gavriil Báthory, a cărui domnie a fost un adevărat dezastru atât pentru Transilvania, cât şi pentru Ţările Române.

Editorul caută în prefaţă să reabiliteze personalitatea bine cunoscută a principelui ardelean cu ajutorul câtorva documente, pe cari le pune într'o lumină cu totul greşită, încercând a dovedi, că acest ultim vlăstar al dinastiei Báthory ar fi fost victima uneltirilor şi provocărilor Domnului muntean Radu Şerban şi a Imperialilor.

Acest curios punct de vedere nu numai că e în contrazicere cu datele istoriografiei de până acum, dar e desminţit chiar de cuprinsul documentelor publicate în acest volum, — citite şi analizate cu obiectivitatea cuvenită.

Iată câteva probe: Scrisoarea lui Radu Şerban din 5 Iunie 1608 către împăratul, prin care Domnul Munteniei comunică lui Rudolf II, că a încheiat alianţă cu principele ardelean, editorul o însoţeşte de următorul comentariu: „Şi de unde Báthory se credea la început liniştit din partea lui Radu, în puţină vreme a trebuit să afle prin spionii săi de pretutindeni, că acesta stă în corespondenţă secretă cu Curtea împărătească dela Viena, ca prin mijlocul ei să-l răstoarne şi Ardealul să ajungă din nou sub îngrijirea directă a imperiului ca pe vremuri, iar Radu să-şi aibă iarăşi domnia ca supus al imperiului german''. (p. VIII). Ori scrisoarea amintită publicată la p. 46—47 — începe textual: „Litteras Sacratissimae Cesareae Regiaeque Majestatis Vestrae per Illustrissimum Dominum Gabrielem Bathoreum ad me transmissas, humiliter accepi, ad quas pro responso Sacratissimae Caesareae Majestatis Vestrae de meo moderno statu inserendum duxi''. Deci nici vorbă de o corespondenţă secretă, de vreme ce împăratul trimitea scrisoare lui Radu, prin însuşi Gavriil Báthory. Ce conţinea acea scrisoare, nu ştim. Probabil însă că Rudolf II considera pe Báthory tot numai guvernator al Transilvaniei[1]) şi îndemna pe Radu, să trăiască în bună vecinătate cu el. Era firesc deci ca Radu să sublinieze în răspunsul său către împărat calitatea lui Gavriil Báthory ca principe ales de dietă; în numele lui delegaţii dietei veniseră de încheiară la Târgovişte în 31 Maiu 1608 actul de bună vecinătate şi credinţă reciprocă cu domnul Munteniei, şi de acest fapt Radu înştiinţă nu numai pe Rudolf, dar — după cum o spune editorul şi Ordinele Ungariei Superioare (p. 47 nota). Că în acest fapt nu se ascundea nici o uneltire, există dovadă în scrisoarea lui Homonai din 22 August 1608 către palatinul Gh. Thurzo, publicată la pag. 50 în care se arată că în Ungaria de Nord (Ungvar-Uzhorod) erau convinşi, că Gavriil Báthory nu va admite trecerea în Muntenia a unei oştiri care să înscăuneze în locul lui Radu pe Marcu Vodă, deoarece principele ardelean era legat cu jurământ de Domnul Ţării Româneşti. Aceasta era deci — după documentele publicate de însuşi dl Veress impresia produsă de scrisoarea lui Radu în Ungaria de Nord şi probabil şi la Praga şi Viena, iar nu aceea de denunţ şi uneltire, pe care i-o atribue în mod tendenţios editorul. Deci pentru intenţiile, din acest timp, ale lui Radu Şerban de a unelti în secret pentru răsturnarea lui Gavril Báthory din scaun şi a aservi Transilvania Imperialilor, dl Veress n'a produs nici o dovadă, ci numai afirmaţii gratuite, ce sunt contrazise de chiar documentele publicate în acest volum.

Deasemenea măsurile de prevedere luate de domnul muntean sunt puse într'o lumină cu totul unilaterală. Astfel cererea lui Radu Şerban din toamna anului 1609 către Curtea Imperială, solicitând încuviinţarea de a cumpăra o moşie în Ungaria, e considerată de d.

[1]) Numit de Rudolf în 23 Iunie 1607 (Mon. Com. R. Tr-niae, V, p. 524).

[2]) Mon. Com. R. Tr-niae V, p. 346—347, nota 3.

Veress ca un motiv oferit de Radu pentru răcirea legăturilor impuse de pactul încheiat cu principele ardelean, în provincia căruia Domnul Munteniei ar fi putut găsi acelaşi refugiu. Politica lui Báthory însă era prea cunoscută, pentru ca un om prevăzător să s mai poată încrede în ea.

Principele Transilvaniei, contrar angajamentelor luate faţă de Curtea Imperială de a sprijini catolicismul, a restitui „părţile" regatului ungar, a păstra „perpetuam submissionem et dependentiam a corona Hungariae" şi a presta „fidelem servitium inclytae Austriacae domui[1]), prin convenţia dela Caşovia din August 1608 se sustrase dela obligaţia de a veni cu armata în ajutorul regelui Matia şi împotriva Turcilor. Toate stăruinţele delegatului imperial Daroczi de a obţine dela Dieta din Cluj (28 Aprilie 1609) un angajament formal al principelui ardelean contra Otomanilor rămăseseră zădarnice, fiindcă pe sprijin turcesc îşi clădi Báthory planul său orgolios de a supune Ţările Române şi de a urca tronul Poloniei[1]).

Pentru Radu atitudinea principelui ardelean, în privinţa confederaţiei împotriva Otomanilor, era cu atât mai periculoasă, cu cât Turcii aşteptau momentul oportun să-l înlocuiască în scaun cu Radu Mihnea. Era firesc deci ca Radu Şerban să caute adăpost la regele ungar şi nu la turcofilul principe al Transilvaniei. Şi iarăşi era firesc ca Şerban să ceară în primăvara anului 1610 nu „să nu fie exclus din confederaţia cu Ungaria plănuită între Rudolf şi Báthory" — cum afirmă dl Veress — ci să participe prin un sol la negocierile dintre delegaţii lui Matia[2]) şi ai principelui pentru „întărirea confederaţiei cu Ungaria şi regele ei", Radu fiind interesat ca in aceste negocieri să nu se facă concesiuni cari ar atinge temeiul raporturilor dintre el şi Matia.

Era un drept pe care Radu îl putea pretinde în baza politicei sale creştine habsburgofile şi numai în această măsură şi ca aliat al principelui ardelean.

Dl Veress prezintă în lumină contrară lucrurile fiindcă preocuparea principale a D-sale este de a lăsa impresia că domnul Munteniei era obligat a urma politica externă a principelui ardelean şi în măsura în care Radu nu s'ar conforma acestor directive politice, G. Báthory ar fi fost pe deplin îndreptăţit să execute cunoscuta invazie în Muntenia. Această năvălire editorul crede că o poate justifica prin avizul (No. 84) şi prin instrucţiunile lui Cesare Gallo (No. 89), cari, după dl Veress, dovedesc că spre sfârşitul anului 1910 „Radu şi-a strâns oştile la hotarul ţării cu gândul să năvălească în Ardeal" şi că „stă în legături strânse cu Palatinul Ungariei, Gheorghe Thurzo", care plănuise acţiunea adoptată de Imperiali, de a încheia o convenţie cu Radu Şerban „respectiv Ţara

1) *Schmidt W.*, Báthory és Bethlen viszonya a lengyel koronához. Századok, 1887.

2 Nu ai lui Rudolf — cum afirmă Dl Veress.

Românească şi regatul Ungariei" pentru încercuirea lui Báthory. Această acţiunea a Imperialilor d. Veress o consideră drept „provocare", la care principele ardelean „nu poate răspunde... decât prin hotărârea sancţionată şi de dieta ţării de a intra în Muntenia şi de a goni de acolo pe Radu" (p. IX . Inainte de toate avizul No. 84 e un aviz ca oricare altul, redând un svon trimis în 28 August 1610 din Viena şi înregistrat la 11 Sept. la Veneţia, svon lansat de acei conspiratori, cari jigniţi de principe în credinţa lor catolică şi în cinstea lor familiară, urziră planul de a-l ucide, iar după ce conjuraţia fu descoperită, se refugiară peste graniţă, făcând toate eforturile în capitala imperială pentru a determina o acţiunea împotriva lui Báthory. Doi dintre ei, Kornis şi Sarmasághi, erau în acel timp în drum spre Ţările Române pentru a câştiga împotriva principelui ardelean pe Radu şi pe C. Movilă, răspândind vestea că ar fi şi strâns 12.000 oameni pentru a năvăli în Ardeal[1]). Aceasta e deci originea svonului, nefiind prin nimic dovedit că ar corespunde realităţii. La data când se răspândea această ştire, Gavriil Báthory îşi îndrepta oştilităţile în spre Apus, nu spre Răsărit. Pentru a-şi masca intenţiile e adevărat el răspândea ştirea că strânge oaste împotriva lui Radu, care ar fi trimis scrisori împotriva lui la Curtea din Viena şi Praga, în acelaşi timp însă, după ce printr'un delegat linişti pe Domnul Munteniei despre intenţiunile sale reale, Báthory mobiliză armata şi ceru ajutorul Domnilor Români pentru a porni împotriva Ungariei, de unde era convins că plecaseră firele conjuraţiei împotriva lui[2] . Avizul No. 84 înregistrează deci un simplu svon, şi acesta fals şi n'are nici o valoare documentară.

Dar nici instrucţiunile lui Cesare Gallo, datate la 1 Dec. 1610, acest „document după cum subliniază d. Veress de o rară însemnătate, ieşit acum la iveală", nu ne dă nici o probă de vinovăţia Domnului Ţării Româneşti, deoarece conţine numai propuneri, intenţiuni şi asigurări ale Curţii imperiale, nici de cum fapte săvârşite de Radu împotriva lui Báthory.

E adevărat, că încă dela mijlocul lui Octomvrie Cesare Gallo plecase la Caşovia la Sigismund Forgách pentru a-i comunica hotărârea regelui de a înlătura pe Báthory din tron şi a încerca de acolo să câştige prin soli colaborarea în acest scop a Domnilor Români. La sfârşitul lui Noemvrie 1610 se reîntoarce însă din Ungaria de Nord, fără a fi trecut şi în Ţările Române, arătând celor dela Curte o situaţie îngrijorătoare pentru Imperiali. Radu Şerban, anume, văzând că încheierea confederaţiei între Transilvania şi Ungaria în care urmau să fie cuprinse şi Ţările Române, — e zădărnicită de Báthory[3]), aflând apoi Domnul muntean confirmate de refugiaţii

---

1) Diplomatorium III, p. 83.

2) Mon. Com. R. Tr-niae, p. 35—36.

3) Din cauza lui Báthory, care în întrevederea dela 9 Iunie 1610 cerea extradarea conspiratorilor refugiaţi în Ungaria, tratativele s'au rupt înăsprind şi mai mult relaţiile dintre palatin şi principele ardelean. (Mon. Com. R. Tr-niae VI, p. 36—37).

ardeleni adevăratele planuri ale principelui ardelean în privința acestor țări române, temându-se de Báthory și de Turci deopotrivă și în sfârșit văzând încetineală din partea Imperialilor în luarea de masuri energice de prevenire a pericolului și asigurarea adăpostului pentru el și familia sa, se adresă, cum o făcură de altfel și Kendi și Kornis, regelui Poloniei, cerând acolo loc de adăpost și sprijin. Acestea le raportă Gallo la Viena către sfârșitul lui Noemvrie[3]), iar Thurzo și Imperialii de teamă să nu se amestece regele polon în chestiunile ce îi priveau pe ei, se grăbiră a redacta la 1 Decemvrie 1610 Instrucțiunile amintite în cari se răspunde la cererile mai vechi ale lui Radu în chestiunea cumpărării de moșii și a adăpostului din Ungaria, precizându-se foloasele alianței militare, ce decurg din confederația, acum mai necesară ca oricând între regatul Ungar și Țara Românească. Erau în luptă două idei politice. De o parte tradiționala politică creștină a Imperialilor și a lui Radu, cari voiau să constrângă pe Báthory ca în cadrul angajamentelor luate când s'a urcat pe tron să intre în confederație cu Regatul Ungar, garanție puternică pentru Radu contra Turcilor, de altă parte politica turcofilă a lui Gavriil Báthory, care cu ajutorul Otomanilor, stăruia pe lângă o Transilvanie independentă, revendicând drepturi asupra „părților ungurești", și tinzând la cucerirea Țărilor Române și a Coroanei polone.

Conflictul dintre aceste două idei politice s'a agravat la sfârșitul anului 1610 prin negocierile conspiratorilor pribegi în Țările Române și prin ajutorul ce aceștia obținură în Polonia, Ungaria și la Viena pentru îndepărtarea principelui sperjur și tiran, negocieri aflate de principele ardelean, nu din instrucțiunile lui Gallo, cum crede dl Veress, — ci din gura conspiratorului trădător Sarmasághi, dovadă faptul că la data când se redactau numitele instrucțiuni, intențiile lui Báthory de a invada Muntenia erau cunoscute[2]). Nu știm ce informațiuni exagerate a dat Sarmasághi. Fapt este că tendențios subliniata „provocare" a principelui ardelean din partea lui Radu Șerban n'a existat, fiindcă Domnul Țării Românești nu numai că n'a făcut nici o pregătire serioasă de a ataca pe Báthory, dar nici după ce Daroczi îl avizează despre intențiile agresive ale acestuia, Radu, crezând că e tot svonul lansat de principele ardelean pentru a-și acoperi pregătirile militare contra Ungariei, n'a luat nici o măsură de apărare, invazia lui Báthory găsindu-l atât de nepregătit, încât căzu în mâna agresorului însași mama voevodului.

Simplist, superficial și neinformat, dl Veress în loc să lămurească această complicată situație, declară politica Domnului Român și a Imperialilor drept o „provocare", la care Báthory era îndreptățit să răspundă cu năvălirea în Țara Românească, năvălire care de altfel — după d-sa — a reușit „minunat".

---

1 Veress, VIII, p. 101—102.
2) Veress VIII, p. 103.

Tot atâta de simplist superficial și tendențios prezintă d. Veress și reacțiunea lui Radu Șerban. După cele întâmplate, tratatul de alianță, prevăzut în amintitele instrucțiuni și abia acum, în Februarie 1611, încheiat între Matia prin consilierul său Gallo și Constantin Movilă și Radu Șerban, e considerat de d. Veress drept un act de „conspirație'' împotriva probabil nevinovatului G. Báthory, iar ajutorul ce-i venia lui Radu dela Sașii din Brașov, pentru d. Veress era „neprevăzut'' ca și când nu principele ardelean ar fi fost acela care înainte de a năvăli în Muntenia, ocupase prin surprindere Sibiul batjocorind femeile pașnicilor cetățeni, iar acum voia să ocupe și Brașovul.

Dar e inutil să mai stăruim.

Lămuririle din prefața d-lui Veress sunt atât de simpliste, superficiale, eronate și atât de departe de ceeace numim obiectivitate științifică, în cât uneori suntem ispitiți a crede că autorul e și de rea credință. In orice caz, ele tind a întroduce în istoriografia noastră un punct de vedere strein și subiectiv: punctul de vedere unguresc.

De valoare sunt în schimb o bună parte a actelor și scrisorilor publicate în acest volum. Mai cu seamă cele culese din arhivele ungurești și germane dau amănunte referitoare la soartea pribegilor Nicolae Petrașcu, Ion Cămărașul, mitropolitul Dionisie Rali Paleologul, văduva agăi Leca, Doamna Maria din Moldova, apoi știri privitoare la succesiunea lui Ștefan Vodă al Moldovei, mort la 1602 la Innsbruck pentru ca din averea lui să beneficieze colegiul iezuit de acolo, Ioan Cămărașul, diferiți arhiduci ș. a., precum și informații privitoare la procesul de conspirație pornit împotriva lui Sigismund Báthory, proces în care fu implicat și Marcu Vodă. Subliniem în special corespondența dintre regele Matei II, palatinul Thurzo și Domnii români C. Movilă și Radu Șerban privitoare la negocierile pentru încheierea alianței dintre Regatul Ungar și Țările Române, și cele referitoare la atitudinea Imperialilor față de Radu Vodă ajuns în pribegie .

Caracteristică pentru felul cum respecta Gavriil Báthory jurămintele de bună vecinătate este scrisoarea (nr. 94) principelui, datată în Târgoviște 7 Ianuarie 1611, prin care trimite pe Paul Keresztesy la Ștefan Bogdan să-l cheme în scaunul Moldovei, fiindcă alianța încheiată cu Constantin Movilă, acum, după ce cucerise Țara Românească, o considera nulă. Mare fu în schimb indignarea Domnului Moldovei când află că principele ardelean, în pofida pactelor de alianță a invadat Muntenia și aceeași soartă i-o pregătește și lui (Nr. 96).

O importantă mărturie a felului cum era privită invazia lui Gavril Báthory în Țara Românească este scrisoarea din 19 Aprilie 1611 a cancelarului Imreffi, acel „pestilentissimus consultor'', care nu puțin rol va fi avut în stârnirea poftelor agresive ale principelui ardelean, și care în cucerirea Munteniei și a Moldovei vedea calea indicată de Dumnezeu pentru recâștigarea hotarelor patriei și

a naţiunii maghiare (Nr. 119 . Dimpotrivă, regele ungar Matia considera Ţările Române „provincias regno nostro Hungariae vicinas", cari „cum regno Hungariae antiqua pacta et foedera habent" (Nr. 122).

Traducerea documentelor ungureşti în româneşte este în general bine făcută. N'am controlat absolut toate traducerile, totuşi am observat deseori, că traducătorul n'a redat înţelesul adevărat al frazei ungureşti, s'au a tradus cu totul greşit unele cuvinte. Iată câteva exemple: Doc. Nr. 176 la pag. 219 20 şi 221 22, traducătorul scrie: „Radul atâta a îndemnat pe Domni că i-a înduplecat să-şi ducă tabăra înapoi în Ardeal şi asupra oştii lui Gabriel, pe acelaş drum pe care Tătarii ieşiseră din Ardeal, asupra oştii lui Gabriel. Dar atunci Tătarii şi Turcii erau împreună cu Gabriel. N'a putut arunca asupra lui oastea pentru că îşi aruncaseră armele la Braşov etc.. . ." „Urak" din textul unguresc are înţeles de boeri, nobili; „vehette" traducătorul l-a confundat cu „vethette" şi l-a tradus cu „a aruncă" în loc de corectul „a convinge"; traducerea bună este deci: Radul atâta a îndemnat pe boeri, că i-a înduplecat ca pe drumul pe care au ieşit Tatarii din Ardeal pe acelaş drum să întoarcă întreagă tabăra asupra Ardealului şi asupra oştirii lui Gabriel. Dar atunci Gabriel era (deja) cu Turcii şi Tătarii împreună. N'a putut convinge[1]) oastea deoarece îşi aruncaseră armele la Braşov etc. . . ." In acelaş document „azok nyerték el az urak szekereit" nu se traduce cu „ei au câştigat carele domnilor", ci cu „aceia au pus stăpânire pe carele domnilor (nobililor)", fiindcă din textul următor se poate înţelege prădăciunea, de vreme ce nobilii, pentru a nu da prilej de zaveră, au atribuit-o Tătarilor.

In doc . Nr. 151, p. 198 „Ö Radul ad 1 diem Augusti hirdetett volt gyülést az erdélyieknek Nagy Sinkre"... tradus cu „Radul vestise adunare pe ziua de 1 August pentru ardeleni la Cincul-Mare" trebue corectat cu „El, Radul, pe ziua de 1 august convocase dieta ardelenilor la Cincul-Mare"; în acest sens trebue înţeles şi tradus „gyülést hirdetni" chiar dacă Radul n'avea calitatea şi nici posibilitatea de a îndeplini formele legale pentru un asemenea act.

In doc. Nr. 81, p. 97 „Ami Moldovát s Havasalföldet illeti, megtaláltatik innet az mi Kegyelmes Urunk királyunk és Magyarország részéről az a két ország az confederatio felől" e greşit tradus cu „în ceeace priveşte Moldova şi Ţara Românească, se va consulta Milostivul nostru Domn regele nostru şi din partea Ungariei despre confederaţia celor două ţări". Traducerea exactă e: „In ce priveşte Moldova şi Ţara Românească, vor fi consultate de aici[2]), din partea Milostvului nostru Domn regele nostru şi a Ungarei, cele două ţări în privinţa confederaţei. . ."

In doc. Nr. 96 p. 118 ş 121 „Kegyelmetek mingyárást vegye hátul" nu se traduce cu „Domnia Voastră numai de cât să vă ri-

---

[1]) Cfr. Raportul lui Forgách in Hurmuzaki, Docum. IV, 1, p. 145.
[2]) Sict din Caşovia, nu din Transilvania.

dicaţi în spate" ... ci cu „Domniile Voastră îndată să-l atacaţi din spate". . ., iar „Kegyelmetek is megmenekedjék jövendöben valo idegen akaratjàtol". . . de asemenea e greşit tradus cu „Domnia Voastră să vă scăpaţi în viitor de voia lui străină" ; corect e: „Şi Domniile Voastre să vă scăpaţi de viitoarele-i intenţii (sau pofte duşmănoase". . .

Cazuri de acestea, repet, sunt destul de numeroase şi sunt cu atât mai regretabile, cu cât într'o colecţie de documente in majoritate ungureşti e o cerinţă elementară ca ele să fie bine redate în limba noastră, părăsind sistemul transpunerii cuvântului din ungureşte în româneşte şi căutându-se înţelesul contemporan al cuvântului şi al frazei maghiare. In cazul de faţă se vede că traducătorul nu e şi istoric.

De încheiere trebue să ne oprim la materialul documentar provenit din arhivele italiene, care caracterizează metoda de lucru a d-lui Veress. D-sa publică 34 acte din arhivele Vaticanului dintre cari 4 5 din fondurile „Nuntiatura Germaniae"„ „N. Poloniae" şi „Lettere dei Principi" restul fiind avize culese din fondul Urbinati latini, Barberini şi Borghese. Aceste avize cu foarte rari excepţii n'au valoare documentară fiind de cele mai multe ori ştiri sau svonuri trecute prin peana mai multor scribi, cari greşesc cifrele, stâlcesc numele şi resumă adeseori alterând informaţia originară. Ele merită a fi tipărite doar în măsura în care conţin un fapt sau svon mai deosebit în lipsa altei mărturii temeinice.

Am publicat şi noi avize, cu ştiri privitoare la evenimentele moldovene[1]). Două din ele, deşi erau tipărite încă din 1927, le găsim şi în volumul dlui Veress (Nr. 36 şi 38). Dar majoritatea avizelor din acest volum (vre-o 25) fie că înregistrează svonuri vagi desminţite de documente cunoscute, fie că rezumă întâmplări pe larg ştiute din mărturii de mult publicate. Aceste avize îşi pot găsi locul numai într'o colecţie de documente care să cuprindă întreg materialul aflător în arhivele Vaticanului, fiind menite a lămuri în primul rând atmosfera politică a timpului şi numai în măsură secundară de a da preciziuni inedite în legătură cu evenimentele interne din Ţările Române.

Acest material nu poate întra în colecţia de documente a d-lui Veress, întâi fiindcă nu e complect şi în al doilea rând fiindcă d-sa a cercetat şi copiat foarte superficial documentele din Vatican. A cercetat superficial fiindcă în volumele Nr. 1075 1080 din fondul „Urbinati latini" se găseşte un material inedit mult mai bogat[2]) şi de o valoare egală cu cel publicat de dl Veress, apoi fiindcă din Nunţiatura Germaniei nu indică decât un singur volum, acela Nr. 114 D. din care publică un singur document (Nr. 87) trunchiat şi acesta de d-sa şi cu interpolări[3]) fără a da nici o indicaţie

---

1) Doc. priv. la domnia lui C. Movilă, Anuar IV, p. 40 şi urm.

2) Avem copia a peste 30 de asemenea avize inedite şi nepublicate de Dl Veress.

3) Cfr. Diplomatarium Italicum III, p. 86–87.

despre modificările arbitrare făcute de d-sa. In acelaş fond însă cercetând atent volumul Nr. 114 G, ar fi găsit documentul pe care îl publică d-sa sub Nr. 168 după o copie din Kriegsarchiv, copie care nu e decât un mic fragment al scrisorii din 10 Nov. a lui G. Thurzo, aflătoare în volumul amintit şi publicată de noi în întregime[1]. Tot acolo ar fi găsit anexa acestei scrisori „Translatio memorialis Petri Armenij D-no Palatino exhibitis"[2], iar în volumul Nr. 114 I, ar fi aflat „Justificatio... D-ni Comitis Georgii Thurzo"[3], care e o preţioasă mărturie a adevăratelor sentimente ce le hrănea palatinul Ungariei faţă de Radu Şerban, fiind unul din principalii vinovaţi de sfârşitul nenorocit al domniei voevodului muntean. Toate aceste documente şi-ar fi avut locul lor în volumul d-lui Veress, fără să-i pretindem să fi cules materialul referitor la ţările noastre din preţioasa corespondenţă a nunciului apostolic Placido de Mara aflătoare în volumele citate[4]. Dar nici în copierea materialului publicat, dl Veress n'a pus suficientă atenţie, dovadă avizul Nr. 155, al cărui loc de provenienţă şi dată nu e acela de „Roma, 28 August 1611", respective „Di Roma la 29 Agosto 1611", ci acela de „Venezia li 3 Sett-bre 1611". De asemenea în avizul Nr. 38, rândul 4 de sus nu e „quei popoli" în sens de popor, ci „quei pnpali (principali)" cu înţelesul: fruntaşi-boieri. Cu totul arbitrar şi greşit datează apoi dl Veress avizul Nr. 22 ca fiind din 6 august 1607 toate evenimentele povestite în el fiind din Iulie August 1612. Radu cel precizat de d-sa în nota acestui document, ca fiind R. Mihnea e în realitate R. Şerban, care era pribeag la Tirnavia, unde primeşte scrisori dela „Hatmani"[5], expediţia lui C. Movilă împotriva lui Tomşa e în Iulie 1612[6], iar Giczi se află în acest timp la Braşov nu în calitate de „consiliarius principis Gabrielis Báthory"[7], cum precizează dl Veress, ci ca pretendent la tronul Ardealului sprijinit fiind de Turci împotriva fostului şi viitorului său stăpân. De altfel dacă dl Veress ar fi citit atent avizul, l-ar fi putut data chiar după documentele publicate de d-sa pentru lunile Iulie - August 1612.

In concluzie: lipsa de informaţie şi de obiectivitate a d-lui Veress în lămuririle din fruntea volumului, erorile strecurate în traducerea documentelor ungureşti, precum şi superficialitatea cu care d-sa a răsfoit unele volume din arhivele Vaticanului, publicând parte din documente greşit şi arbitrar datate, sau eronat copiate, credem că ne îndreptăţeşte a exprima dorinţa ca viitoarele volume să

---

1) Diplomatarium Italicum III, p. 105—107.

2) Diplomatarium Italicum, III, p. 107—108.

3) Ibidem, p. 116—119.

4) Am amintit numai fondurile şi de dl Veress şi de noi consultate nu şi altele pline de material românesc.

5) Cfr. Hurmuzaki, Doc. IV, p. 47.—480, scrisori din 15 Sept. 1612, dar primise asemenea chemări şi la începutul lui August (Diplomatarium Italicum III, p. 123.

6) Anuar IV, p. 398.

7) Veres, VIII, p. 26, nota.

fie riguros controlate, iar materialul din arhivele italiene să fie cu totul eliminat, lăsându-l în seama membrilor Şcoalei Române din din Roma.

I. M.

Mihail Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare. Vol. I.* Documente interne (1374—1437), Iaşi, Viaţa Românească, 1931, XXXV 557 p.; Vol. II. Documente interne (1438—1457); Documente externe (1387 1458), Iaşi, Viaţa Românească, 1932. XXV—956 p.

Dl M. Costăchescu a făcut un mare serviciu istoriografiei noastre prin strângerea într'un mănunchiu a întregului material de hrisoave până azi cunoscute, provenind dela Domnii Moldovei dinainte de Ştefan cel Mare. Cu drept cuvânt a considerat critica istorică apariţia acestor volume ca un eveniment important în istoriografia română, ele constituind, împreună cu documentele publicate de I. Bogdan, codicele diplomatic al Moldovei până la 1504. In lucrarea d-lui Costăchescu peste 400 de acte domneşti întregi, fragmentare sau simple regeste, parte inedite, cele mai multe însă strânse din publicaţiuni aproape inaccesibile, au fost din nou verificate după textul original, sau după cea mai bună copie existentă. Toate numirile de târguri, sate, moşii, proprietari, mănăstiri, venituri domneşti sau particulare, amintite în aceste acte sunt comentate şi verificate cu o migăloasă răbdare şi remarcabilă erudiţie până în cele mai mici amănunte, pe baza materialului documentar azi cunoscut şi a literaturii istorice curente.

E o muncă de reală valoare şi de o incontestabilă utilitate ştiinţifică, ce stârneşte admiraţia şi respectul cercetărilor trecutului nostru.

Volumele cuprind 328 de documente interne, aproape toate acte de danii sau întăriri de vânzări-cumpărări sau moşteniri făcute de Domni pe seama boierilor sau a mănăstirilor. Ele oferă preţioase amănunte privitoare la procesul de organizare a satelor, de închegare a claselor sociale, a instituţiilor religioase şi a vieţii economice-financiare a Moldovei în primul secol după întemeiere. Aproape fiecare document menţionează „selişti" şi „locuri de pustie" dăruite boerilor sau mănăstirilor „să-şi facă sie-şi sat"; numeroase sate organizate, unde au fost sau mai sunt „cneji" ori „juzi", sunt întărite în stăpânirea cutărui proprietar „să-i fie uric cu tot venitul . . . în veci". Bogate informaţii ne dau aceste acte şi despre veniturile domneşti, ale vămilor dela Suceava, Moldoviţa, Tazlău, Bacău, Cernăuţi, Bârlad, Vama Tătărască, — unele vândute, altele nevândute, precum şi despre venituri speciale ca vama peştelui, venitul cântarului, morile, etc. Rareori se întâmplă ca vămile mai de seamă să fie făcute danii şi în acest caz ele sunt rezervate aproape exclusiv pe seama mănăstirilor mai importante ca Moldoviţa, Neamţul, Pobrata (Poiană), Humor, pentru cari Domnii arătau o deosebită solicitudine, înzestrându-le cu munţi, sate, selişti,

locuri în pustii, prisăci, iezere, mori, care de peşte, vase de vin, sălaşe de ţigani, case negustoreşti în târguri, vămi şi scutiri de vămi, de dăjdii şi angarele. Excepţie se face cu boierul Cernat şi fratele său, cărora Petru Voevod dăruindu-le la 15 Iulie 1448 vre-o 40 de sate, selişti, pustii, mori, iezere, etc., le mai dă jumătate din morile dela Covurlui pe Prut şi . . . jumătate din tot venitul pe apă şi pe uscat, „să le fie lor toată această vamă pe apă şi pe uscat“, după care apoi cazuri similare, în răstimpuri mari, se repetă. Scutire de vamă şi de dări, fie parţial, fie integral, se acorda negustorilor şi meseriaşilor aşezaţi în târguri. Cei din sate în schimb plăteau dările (Vol. II. No. 8), afară de cazul când erau aşezaţi în sate scutite (Vol. II. No. 124). Interesante amănunte mai găsim apoi în legătură cu începuturile industriei în Moldova: mori de bere, de sfărmat minerale, piue de sucmane, torcătorii de lână, zugravi, croitori, bărbieri, cojocari etc.

A doua serie de documente sunt cele externe, în număr de 80; acte de împrumut, omagii, tratate, solii, privilegii comerciale şi salv-conducte. Din cele referitoare la legăturile comerciale ale Moldovei cu ţările vecine se vede clar că luptele pentru succesiune şi desele schimbări de domnie de după moartea lui Alexandru cel Bun până la urcarea pe tron a lui Ştefan cel Mare au împiedecat pe negustorii străini să se aventureze cu mărfuri pe drumurile nesigure ale Moldovei de atunci şi Domnii ţării dau repetate asigurări şi înlesniri Saşilor ardeleni pentru a-i ademeni la reluarea traficului comercial.

In cele 1600 pagini ale acestei lucrări a d-lui M. Costăchescu era inevitabil să se strecoare ici colo şi greşeli de traducere din vechia slavonă, sau de precizări de amănunte, erori semnalate de dd. N. Iorga în Revista Istorică (An. XVIII, 1932, p. 362 73 şi P. P Panaitescu în Revista Istorică Română (An. I, 1931, p. 152 156 şi An. II, 1932, p. 411 414). Sunt greşit traduse însă şi o parte a textelor latine[1]). Atragem atenţia în deosebi asupra privilegiului din 9 Aprilie 1433 dat de Iliaş Vodă Saşilor şi Secuilor din Sudul Transilvaniei, din textul căruia „ortodoxa fides“ tradusă cu „credinţa ortodoxă“ poate produce confuzie prin eventuala bănuială că ar fi vorba de credinţa răsăriteană. Sub „ortodoxa fides“ în acest veac cancelaria ardeleană şi cea ungară înţelegea credinţa catolică apuseană, de care se ţineau atunci şi Saşii şi Secuii. Domnul Moldovei prin „ortodoxae fidei cultores“ a înţeles numai „creştini închinători la dreapta credinţă“, precum în documentul din 12 August 1456 Petru Vodă sub „nostra catholica fides“ înţelegea „dreapta noastră credinţa“ nu în sens catolic apusean, ci în înţeles răsăritean. In traducerea privilegiului amintit se putea deci aplica termenul mai generic şi mai puţin indicator de rit: „dreapta credinţă“ — „dreptcredincios“. De asemenea „quia esset eorum racionabile propositum terram domini nostri... visitare“ este ininteligibil tradus cu „în-

1) Unele erori semnalate de dl N. Iorga l. c.

tru cât cererea lor este raţională de a vizita ţara noastră'', înţelesul corect fiind acela de „întru cât ei şi-au pus în gând . . . să cerceteze ţara noastră''. „Magister civium'' apoi e Bürgermeister-ul trecut în forma românizată a „bulgărmeşterului'', iar nici decum nu poate fi tradus cu „magistrul cetăţenilor''. Nu mai puţin greşit este tradus „Warasiensis'', care nu e „Varghiaş'', ci Orăştia, Lwchkyrch'' nu e „Locrich'', ci „Nocrich'', iar „Ozd'' din textul latin nu vedem pe ce temeiu l-a identificat traducătorul cu Sighişoara, câtă vreme cu acest nume exista în secolul XIV—XV un cunoscut arhidiaconat catolic, căruia îi aparţineau Reghinul cu multe alte sate săseşti[1]). In general, toate traducerile din latineşte e necesar să fie revăzute înlocuindu-se titulaturile şi terminologia obicinuită a diplomaticei latine cu cea corespunzătoare din diplomatica slavo-română.

Ţinând seamă la viitoarea ediţie şi de acest adaos la rectificările semnalate de istoricii amintiţi, lucrarea d-lui Costăchescu îşi va păstra neştirbită întreagă valoarea pe care netăgăduit o are pentru istoriografia noastră.

I. M.

N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul.* Bucureşti, Ed. Ministerul Apărării Naţionale, 1935, in - 8⁰, 301 p. (I) ; 227 p. (II).

In aceste două volume, cari cuprind Istoria lui Mihai Viteazul, ni se prezintă pentru prima oară, în mod critic, istoria *întreagă* a marelui Domn al Ţării Româneşti, al Moldovei şi al Transilvaniei. Cei cari au încercat să se ocupe până acum cu isprăvile lui Mihaiu-Vodă — şi între aceştia e şi autorul volumelor prezente, pe lângă N. Bălcescu mai vechiu[2]) şi I. Sârbu mai nou — n'au putut ajunge cu descrierea întâmplărilor până la sfârşitul tragic de pe Câmpia Turzii. O expunere critică complectă asupra faptelor lui Mihaiu Viteazul era, deci, necesară şi Dl Iorga împlineşte o dorinţă de mult aşteptată, dându-ne aceste două volume.

Ni se pare foarte nimerită reproducerea „Introducerei'' din 1902, în loc de prefaţă, în fruntea vol. I. Ea este cât se poate de actuală, în anume privinţe, şi cât se poate de cuprinzătoare în ce priveşte personalitatea eroului.

Cap. I tratează despre „Familia lui Mihaiu Viteazul'', arătându-ni-se că Pătraşcu cel Bun a avut un singur coborîtor legitim, Maria, şi cinci alţii din relaţii întâmplătoare: patru băeţi (Vintilă-Vodă, Petru Cercel, Pătraşcu din Cipru, Mihaiu Viteazul) şi o fată. In le-

---

[1] V. Regestrul dijmelor eclesiastice în *Ortvay Tivadar,* Magyarország egyházi foldleirása, a XIV szazad végén, Bpest, vol I, p. 124, 130 Csánky Dezső, Magyarország földrajza a Hunyadiak korában, Bpest. 1913, vol. V, p. 411 ; Zimmermann—Werner—Müller, Urkundenbuch zur Gesch. d. Deutschen in Siebenbürgen, III, p. 410, 423, 464.

[2]) Completat de Al. Lapedatu cu *„Din zilele de cadere ale lui Mihaiu Viteazul"* Bucureşti, C. Göbl—Sor. I. St. Rasidescu, 1908, în 8-⁰, 84 p.

gătură cu Mihaiu se constată „neîndoielnic" că a fost „fiul de greşală şi nu de cununie al Tudorei", călugăriţa Teofana de mai târziu (p. 26 . Ceeace spune cronicarul ardelean Ştefan Szamosközy despre originea lui Mihaiu e a se vedea în lucrarea subsemnatului tipărită în Biblioteca Institutului de Istorie Naţională Nr. 2 (Cluj, 1928) — citată de altfel, de autor mai departe — iar nu în Anuarul Institutului (p. 27, nr. 1). Iani, sprijinitorul lui Mihaiu, rudă cu Teodora — sau chiar frate — se constată a nu fi un Cantacuzino, cum *este* un alt sprijinitor al viitorului Voevod, Andronic (p. 30 . In câteva pagini e reconstituită cariera boierească a lui Mihaiu, care se va căsători pe la 1583 cu Doamna Stanca.

Schimbările dese de domni în Ţările Române se fac, spre sfârşitul veacului XVI, din pricina lăcomiei după bani a Sultanilor, în special al Sultanului Murad III. Mihnea II Turcitul, Ştefan I Surdul şi Alexandru cel Rău, predecesorii nemijlociţi ai lui Mihaiu Viteazul, sunt înlocuiţi într'un interval scurt, de doi ani, noul Voevod fiind silit să ia asupra sa, după obiceiul timpului, datoria apăsătoare a înaintaşilor. (Privitor la Szamosközy—Crăciun, p. 91, nr. 2, aceeaş observaţie de mai sus).

Ni se pare plauzibilă şi nouă explicaţia privitoare la schimbarea politicii externe a lui Mihaiu: până ce a avut în divan boieri bătrâni, cari apucaseră anii de glorie ai lui Soliman, frica de a se desface de Turci era mare, pe când sprijinit, mai târziu, pe generaţia tînără de boieri — cum au fost fraţii Buzeşti, — cari au văzut şi oşti „învinse" de-ale sultanului, orientarea spre creştini devine uşoară şi aprobată de sfetnicii Domnului. Deosebit de interesantă este ştirea în legătură cu „latinitatea" şi „italienitatea" poporului stăpânit de Mihaiu-Vodă. La Roma se cunoaştea în acel timp originea noastră şi însuşi Papa îi scrie lui Mihaiu Viteazul, prin Comuleo: „Am aflat despre poporul tău, că sunteţi coborîtori ai Latinilor şi Italienior: aşa încât cu atâta mai mult e de crezut că sunteti doritori de gloria strămoşilor voştri". Iar mai departe, Moldovenilor şi Muntenilor „să li se amintească de faptul că ei sunt o colonie de Italieni şi că nu trebue să între de bună voie într'un războiu în care pot vărsa sângele propriilor lor rude" (p. 128). Şi acestea sunt spuse mai înainte ca primul cronicar român — Gr. Urechie — să fi constatat că „dela Râm ne tragem".

Actul încheiat între boierii lui Mihaiu şi Sigismund Báthory la Alba-Iulia în ziua de 20 Maiu 1595 — prin care Voevodul Român a fost „scăzut" înaintea Principelui ardelean, dar care a fost sfărâmat după câteva luni — ar fi trezit în conştiinţa lui Mihaiu Viteazul *chestia ardeleană*, rezolvată, mai târziu, prin ocuparea Transilvaniei (p. 185). Atitudinea dubioasă a lui Albert Király în lupta dela Călugăreni — despre care vorbeşte atât de precis Szamosközy, după ziarul lui Petru Armeanul — e prezentată într'o lumină nouă, şi ni se pare justă (p. 205 206 şi 234).

După părăsirea domniei ardelene de către Sigismund Báthory (prima părăsire), Mihaiu se va lega sincer şi statornic de noul stă-

pân al Transilvaniei, Impăratul Rudolf, bucurându-se „că va avea de acum înainte oameni de frunte cu cari să poată discuta“ (p. 257). Aceşti oameni de frunte vor fi Pezzen şi Szuhay, comisari împărăteşti, cari vor veni la Mihaiu în Ţara-Românească (p. 262). Anonimul din Alba-Iulia, pomenit la această pagină, n. 3, şi mai departe e tot Szamosközy, cum s'a arătat în studiul subsemnatului, citat mai sus.

Sigismund va reveni însă în Transilvania la 20 August 1598, şi pentru izgonirea lui cercurile imperiale s'au gândit la Mihaiu. „Din cercurile imperiale“ a pornit „cea dintâiu îndreptare a lui [Mihaiu] către Ardeal“ (p. 270), iar el, „se gândea de sigur încă din acel moment că ar putea fi el stăpânul acestui Ardeal pe care se vedea bine că n'are cine-l apăra“ (p. 272). Vol. I se termină cu hotărîrea — în imprejurări atât de încurcate: plecarea a doua a lui Sigismund Báthory din Ardeal şi aşezarea în scaunul Principatului a lui Andrei Báthory — de a ocupa Transilvania. Dl Iorga citează aci unele cuvinte ale Voevodului, atât de caracteristice pentru temperamentul şi planurile lui mai: „Nimenea nu vrea de Ardeal, *îl iau eu*“ (p. 299).

Prin cucerirea Ardealului cu care începe Vol. II — Mihaiu Viteazul „a dat Ardealului o capitală statornică“, Alba-Iulia (p. 9), pentrucă mai înainte de el şi încâtva şi după, capitala Transilvaniei a fost la Cluj, Sebeş, etc. Menihert Bogáthy dela p. 3, etc. este Melchior = Menyhért Bogáthy.

Singurul român întrebuinţat în tot decursul domniei Voevodului într'o funcţiune înaltă în Transilvania, ca jude al Clujului, a fost Andrei Stâncel, căci, altfel, „nimic nu fu schimbat de Mihaiu în viaţa internă a Ardealului, care rămâne o ţară de „ordine“, de „state“, ale cărei legi... se hotărau...prin diete“ (p. 15), compuse în cea mai mare parte din nobilii unguri. Paul Niary dela p. 15, passim, e Nyári.

Voevodul român s'a simţit „domn întreg“ al Transilvaniei, cu toate că avem dovezi că pretutindeni „el cerea jurământul întâiu pentru Impărat şi pe urmă pentru dânsul“ (p. 17 18). Singurul Habsburg care l-a înţeles pe Mihaiu a fost arhiducele Mathias, încolo ceilalţi i s'au arătat mai mult duşmani (p. 18).

Pentru neamul său românesc din Transilvania, Voevodul a avut o oarecare grijă dând drept de păşunat satelor româneşti şi scutind pe preoţii români de robotă, dar la o adevărată conştiinţă naţională nu s'a ridicat, cu toate că — zice Dl Iorga „simţul, că toţi Românii, de aceeaş fire, trebue să fie împreună, era în unele spirite“ (p. 20). O dovadă ar fi cuvintele pribegilor munteni adresate lui Zamoyski, prin cari spuneau, atunci, că „vor să fie în comunitate şi unire cu Moldova, pentru că toţi sântem de o limbă şi de o lege şi, în vremea veche, era aşa că Domnul Moldovenesc ajungea Domn al Ţării-Româneşti şi Domnul românesc Domn al Moldovei“ (p. 20 21), făcându-se aluzie la domnia lui Petru Şchiopul

în Moldova și la a lui Alexandru III Lăpușneanu și Ștefan Surdul în Țara-Românească.

Cap. II din acest volum e întituat atât de nimerit: „Lupta cu oamenii Impăratului", fiindcă, într'adevăr, după cucerirea Transilvaniei Mihaiu a trebuit să înfrunte necontenit opoziția comisarilor împărătești și mai apoi pe a lui Basta. Nu lipseau nici presiunile din partea Papei, care „era contra întrebuințării acestui eretic și declară că, dacă nu e scos din Ardeal, nu mai dă bani" (p. 43, n. 2). Totuși unul din comisari. Ungnad, va avea cuvinte de admirație pentru Voevod: „Pentru războiul... împotriva Turcilor e un general mai mare decât oricine" (p. 64).

Pentru numărul oștirii, cu care Mihaiu a cucerit Moldova (p. 68), iar pentru uneltirile împortiva lui, în absență, de către episcopu. Naprágyi și cei doi comisari, Ungnad și Pezzen (p. 73). Un amănunt semnificativ: In Moldova „nu se făcuse jurământ Impăratului", cum s'a făcut pentru Transilvania (p. 85). Tușnad dela p. 89, etc., e Tășnadul dela granița apuseană a Transilvaniei.

Capitolele privitoare la „Răscoala nobilimii ardelene" și „Pierderea Țării Românești" tratează pe larg despre zilele de cădere ale lui Mihaiu, luminate brusc prin victoria dela Guruslău, și încheiate prin uciderea Voevodului pe câmpia Turzii. Ca Anexe Dl Iorga ne dă trei conferințe ținute de D-sa îndată după încheierea războiului mondial: „Politica lui Mihaiu Viteazul", „Comemorarea lui Mihaiu Viteazul la Academia Română" și „Soartea faimei lui Mihaiu Viteazul", cari încadrează atât de bine cele două volume și prin cari viteazul Mihaiu e *actualizat* în fața generației unității noastre naționale.

I. Crăciun

P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul.* București, Fundația Regele Carol I, 1936, in - 8°, 269 p.

Citind „Istoria lui Mihaiu Viteazul" a d-lui N. Iorga, era foarte explicabilă curiozitatea ce ne-a împins să citim îndată după apariție și cartea d-lui P. P. Panaitescu despre Mihaiu Vodă. Cartea fiind într'o ținută exterioară — tipar și hârtie — ireproșabilă, ne-am apropiat de ea cu un simțământ de respect, mai ales că în ea se cuprindeau viața și faptele glorioase ale celui mai mare Domn din trecutul nostru sbuciumat.

Curiozitatea noastră a fost trezită însă și de numele autorului, pe care-l știam ca pe un „frumos spirit sintetizator" — cuvinte pe cari dl. Panaitescu le folosește la adresa lui A. D. Xenopol (p. 216), dar cari i se potrivesc atât de bine și d-sale, — verificând acest spirit în lucrarea de față aproape la fiecare problemă. Am rămas nedumeriți și oarecum surprinși, totuși, cu privire la două probleme din lucrare: Originea lui Mihaiu Viteazul, unde ni se spune că Voevodul ar fi *copilul nimănui*, și cealaltă, că războinicul, impe-

tuosul și scăpărătorul suflet după fapte mari, Mihaiu, ar fi fost o *simplă unealtă* în mâna boierilor săi.

A fost Mihaiu într'adevăr un copil al nimănui și „prizonierul" boierilor olteni în tot timpul sbuciumatei sale Domnii?

Despre originea lui Mihaiu Viteazul a scris, întâmplător, și subsemnatul în studiul „Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la Români", unde, încercând să arătăm că din Szamosközy nu s'a strecurat nici o informație în nici o cronică românească contemporană cu Mihaiu, sau din veacul următor, am atins trei probleme în legătură cu Voevodul viteaz: originea lui Mihaiu, Iane unchiul Voevodului și „Jurământul" lui Mihaiu Viteazul cu ocazia scăpării dela moarte în timpul domniei lui Alexandru cel Rău. Aceste trei probleme fiind înfățișate într'un anume fel de cronicarul ardelean Ștefan Szamosközy, s'a ivit trebuința de a le controla în cronicile vremii, completându-le, pe cât posibil, cu părerile istoricilor noștri. Dl. Panaitescu reia în cartea d-sale — după cum era și firesc — chestiunea „originii" lui Mihaiu, ajungând la concluzia că „adevărata origine a lui Mihaiu Viteazul" nu e o origine *domnească*, din Pătrașcu cel Bun, așa cum s'a admis până acum de către toți istoricii români și străini, ci „adevăratul părinte al lui Mihaiu Vodă... nu se poate ști și *de sigur* că nici el însuși [Mihaiu] n'a știut" (p. 22), negându-se, astfel, filiațiunea din Pătrașcu, Voevodul Țării Românești dintre anii 1553—1557.

Cu cât se discută mai mult problema originii lui Mihaiu, cu atât ni se pare că se încâlcește mai mult și firul descendenței sale. Răposatul Ioan Sârbu credea, în temeinica sa lucrare — atât de valoroasă ca informație istorică — „Istoria lui Mihaiu Viteazul Domnul Țării Românești"[1]), în originea domnească desăvârșită a Voevodului — tatăl: Pătrașcu cel Bun, mama: „Doamna" Tudora[2]); la fel crede și dl. I Lupaș în „Istoria Românilor"[3]). Dl Iorga și toți ceilalți cari s'au ocupat după Dsa cu originea lui Mihaiu[4]) au admis ca părinte al Voevodului pe Pătrașcu cel Bun, iar ca mamă pe Tudora, o femeie simplă dela țară. In felul acesta Mihaiu ar fi numai *copilul din flori* al Voevodului Pătrașcu. Dl. P. P. Panaitescu susține acum, în studiul D-sale, o a treia părere cu totul neașteptată: Mihaiu Viteazul nu e *nici după tată, nici după mamă,* din viță domnească, ci un fiu al cuiva, al cărui nume nu se știe...

Părerea primă, cu originea desăvârșit domnească a lui Mihaiu, e

1) Vol. I—II. București, C. Göbl S-sor I. St. Rasidescu, 1904—1907, in-8°, 2 vol.

2) Vol. I, p. 55.

3) Ed. X. Bucureşti, Socec et Co., 1935, p. 175.

4) N. Iorga, *Istoria lui Mihaiu Viteazul.* „Convorbiri Literare", 1902—1903 și acum în urmă în studiul tipărit în 1935; A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană.* Ed. II, Vol. V. Bucureşti, 1914, p. 176 și urm.; Ioan C. Filitti, *Mama și soția lui Mihaiu Viteazul* „Convorbiri Literare", 1921, p. 609—627. Ed. II, cu acelaș titlu, Craiova, Scrisul Romanesc, 1934, in-8°, 32 p.; I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy.* Cluj, Ardealul, 1928, p. 52—89.

mai puţin probabilă şi cu toate străduinţele lui Sârbu de a arăta pe Tudora ca „doamna" lui Pătraşcu cel Bun[1]), n'a putut convinge pe toţi istoricii. Părerea a doua ni se pare cea mai probabilă, fiindcă Mihaiu, după cele mai multe izvoare, e arătat a fi feciorul unei femei sărace, dela ţară, însă din legături cu Pătraşcu cel Bun, cu acela despre care şi Dl. Panaitescu afirmă că „fusese vestit iubitor de femei" (p. 21).

Cea de a treia părere, a Dlui Panaitescu, se bazează mai mult pe *svonuri* înregistrate în unele însemnări contemporane străine şi într'o cronică românească atribuită lui Costantin Căpitanul Filipescu[2]) şi, apoi, pe unele interpretări, credem forţate. Documente noi nu aduce nici Dsa în legătură cu această problemă spinoasă a originii Voevodului, ci îşi susţine teoria nouă şi după părerea noastră nedreaptă, scrutând izvoarele cunoscute, dându-le, însă, o interpretare cu totul surprinzătoare. Vom încerca să răspundem la negaţiile autorului în ordinea din lucrarea Dsale.

Mihaiu n'a putut fi feciorul lui Pătraşcu, fiindcă — zice Dl. Panaitescu — „De mult s'ar fi lăţit vestea despre un urmaş rămas în ţară, chiar nelegitim, al domnului a cărui amintire era în mintea tuturor. Şi totuşi nimeni nu a ştiut de originea domnească a lui Mihaiu până la urcarea în scaun" (p. 12). Ştirea aceasta că nimeni n'a cunoscut originea domnească a lui Mihaiu până la urcarea în scaun ne-o dă cronica atribuită lui Constantin Căpitanul Filipescu, cronică ce conţine ştiri cât se poate de încurcate asupra originii viteazului Domn, înregistrate „den auz", după un veac dela moartea Voevodului[3]). Se poate da vre-o crezare unei cronici, care se contrazice la o distanţă de numai câteva rânduri, spunându-ne, odată, că „acest Mihaiu Vodă, *după* ce au luat Domnia, s'au numit că iaste fecior lui Pătraşco Vodă", iar mai departe „fiind el" Mihaiu „la Craiova, i s'au scornit nume, cum că iaste fecior de Domn"[4]), adică *înainte* de domnie, pe când era Ban al Craiovei? De altfel în această parte a cronicii sunt atâtea naivităţi şi imposibilităţi, încât un istoric modern nu poate pune nici un temeiu pe ele. Iar în ce priveşte cuvântul „s'a numit" fecior de Domn, în studiul pomenit mai sus am susţinut[5]) că acest cuvânt „având un înţeles anbiguu s'ar părea că dă informaţiei cu totul alt caracter: Mihaiu adică n'ar fi fost în realitate fiul lui Pătraşcu, ci el ar fi *inventat* numai această filiaţiune, „numindu-se" fără nici un scrupul drept „fiu al lui Pătraşcu". Şi am adăugat atunci şi adăugăm cu aceeaş convingere şi acum: „Având în vedere însă împrejurarea, că Mihaiu a crescut „foarte sărac", fiind un timp oarecare chiar şi „negustor" şi a avut ca mamă o simplă „vânzătoare de rachiu", el trebuia să *se numească* fiu al lui Pătraş-

---

1) *O. c.* p. 55—61.

2) Cf. N. Iorga, Istoriile Domnilor Ţării Româneşti... compilate şi alcătuite de Constantin Căpitanul Filipescu. Bucureşti, Socec, 1902, p. 82—23

3) Cf. nota precedentă.

4) *Ibidem.*

5) Pag. 58—59.

cu, fiindcă nu era în situația altor fii *legitimi* domnești, cari nu mai aveau nevoie să-și *legitimeze* originea în fața lumii, pentrucă *lumea* știa și așa ai cui sunt. Faptul că Mihaiu era nevoit prin forța împrejurărilor să susțină un *adevăr*, nu trebue explicat numai decât în sensul invențiunii descendenței sale''. Era oare mai bine și mai logic ca Mihaiu să nu-și fi destăinuit niciodată originea sa adevărată? Am merge, credem, prea departe cu logicismul nostru istoric.

Ca fiu al Tudorei, umilă și săracă, născut după toate probabilitățile după moartea lui Pătrașcu cel Bun, e ușor de admis ca lumea să nu fi știut de originea domnească a lui Mihaiu și „să nu se fi lățit vestea despre un urmaș rămas în țară, chiar nelegitim, al Domnului'' Pătrașcu. In situația săracă a familiei mai era și teama de a se scoate în vileag originea adevărată. Dovadă atitudinea lui Alexandru cel Rău care, îndată ce aflase vestea, voia să-l ucidă. Putea Mihaiu să trâmbițeze oricând originea lui, atunci când încă nu era în situația de a se apăra?

Mai departe Dl. Panaitescu nu crede în originea domnească a lui Mihaiu, fiindcă „nu-l vedem, ca pe alți pretendenți fii de domn, rătăcind în tinerețe prin țări străine, făgăduind supunere și bani celor ce i-ar fi putut ajuta''. Intr'adevăr nu avem nici o știre ca Mihaiu să fi vagabondat în tinerețe prin țări străine. Dar poate constitui aceasta un argument împotriva filiațiunii lui domnești? Oare toți Voevozii Țărilor Române au vagabondat în tinerețe prin țări străine, pentru ca să ajungă apoi domni? Au rătăcit în tinerețe Mircea cel Bătrân sau Alexandru cel Bun, Vlad Țepeș sau Ștefan cel Mare, Neagoe Basarab sau Petru Rareș, mai ales acesta din urmă, a cărui situație e analoagă cu a lui Mihaiu, fiind și el un fiu bastard, cu o mamă din popor? Iar în ce privește făgăduirea de bani, pentru a ajunge domn, credem că Mihaiu a trebuit să aibă sprijinul mai multor străini — până acum se cunoșteau patru[1]), la cari autorul are meritul de a mai fi adăugat și pe Nichifor Dascălul (p. 195) și în general tot clerul ortodox din Peninsula Balcanică strâns într'o conspirație împotriva Turcilor (p. 58). Incât în această privință Mihaiu Viteazul nu face excepție față de alți pretendenți[2]).

Faptul că el „se ridică încet, cu începuturi umile'', fiind într'o vreme și „negustor în mijlocul boierimii de provincie, cumpărând moșii și trecând treptat prin rangurile dregătoriilor'', ne arată cel mult situația umilă a Tudorei, asupra căreia suntem de acord, dar nu e o dovadă că Mihaiu nu putea fi feciorul natural al lui Pătrașcu. O biată mamă săracă, greșind chiar cu un Domn, rămasă

---

[1]) Iane Banul, Andronic Cantacuzino, Sigismund Báthory și Eduard Barton, agentul englez la Constantinopol.

[2]) E adevărat că Petru Rareș a venit în scaunul Moldovei din Polonia și cu ajutor polon, dar în felul acesta și Mihaiu a fugit în Ardeal, de unde a obținut sprijinul lui Sigismund Bathory și al lui Balthazar Báthory pentru ocuparea tronului muntenesc. (Cf. Szamosközy—Crăciun, p. 99—100). Pribegirea în Ardeal și la Constantinopol, de unde primește domnia, nu este în linia obicinuită a rătăcirilor prin țări străine?

fără sprijin — Pătrașcu murise și deci nu avea cine să o ajute — putea să-și crească altfel copilul? Străduința Tudorei de a-l înălța, trecându-l în mod cinstit prin rangurile dregătoriilor și cumpărând moșii, poate constitui o degradare pentru Mihaiu și un argument împotriva descendenței domnești? Dar era mai potrivit să fi strigat prin țară, ea, simpla femeie din popor, că fiul ei e din sângele lui Pătrașcu, fără să-i fi creat și un sprijin material, cu ajutorul căruia Mihaiu să-și poată valorifica, după obiceiul vremii, această descendență domnească?

Intr'un loc autorul susține că Mihaiu „ar putea fi un fiu postum'' al lui Pătrașcu (p. 12), pentruca, prin contrast, să pledeze tot pentru teoria D-sale, adăugând, ni se pare oarecum ironic: „și Pătrașcu ar fi păcătuit deci în ajunul morții, deși a murit în urma unei boli lungi, pentru care cerea medici dela Sibiu''. In istoria universală sunt cunoscute mai multe cazuri de fii postumi, dintre cari amintim numai pe Ladislau V al Ungariei, al cărui tată Albert I se constată a fi fost tot bolnăvicios și al cărui fiu s'a născut cam la șase luni după moartea tatălui, fără ca cineva să fi pus la îndoială putința păcatului de a avea un fiu în ajunul morții.

Indoiala autorului asupra filiațiunii domnești a lui Mihaiu se bazează, mai departe, și pe alte două considerente: Numele curios al fiului lui Mihaiu, Nicolae-Pătrașcu, și relațiile nefrățești dintre Voevodul viteaz și Petru Cercel, ambii fii ai lui Pătrașcu cel Bun.

Numele fiului lui Mihaiu e Nicolae — spune autorul. In cronica lui Theodosie-Walther i se zice Nicolae-Pătrașcu, iar la Szamosközy i se zice numai Pătrașcu[1]). Dl. Panaitescu susține că Mihaiu i-ar fi zis fiului său „Nicolae-Pătrașcu'', cu nume dublu, când a *ajuns* Domn, pentru că știind „că e bănuit că nu s'ar trage din os de domn, a adaus acest nume fiului său ca o dovadă pentru cei ce cârteau''. Nu avem nici o dovadă, că fiul lui Mihaiu s'ar fi numit numai *după* ce a ajuns tatăl său Domn cu numele de mai sus. El s'a putut numi astfel și mai înainte, fără s'o putem însă dovedi. Și de ce trebue să credem, că Mihaiu i-ar fi zis fiului său „Pătrașcu'', fiindcă știa că nu era „din os domnesc'' și să nu credem că i-a zis astfel, înainte sau în cursul domniei, tocmai fiindcă era din sângele lui Pătrașcu cel Bun? De altfel acest argument e strâns legat de argumentele privitoare la „originea'' discutată mai sus și argumentele de acolo sunt valabile și aci. In orice caz nu era o dogmă, ca fiul să se numească numai cu numele bunicului și dacă are sau nu are acest nume să pretindem că el este sa nu este fiul sau nepotul respectivului Domn.

Chestiunea privitoare la rivalitatea dintre „frații'' Petru Cercel și Mihaiu Viteazul pare a-l fi convins mai mult pe autor asupra originii de jos a lui Mihaiu, nu din Pătrașcu cel Bun. Anume dl Panaitescu crede imposibilă frăția dintre Petru Cercel, „fiul legi-

---

1) Szamosközy—Crăciun, p. 59, nota.

tim“ al lui Pătrașcu — alții îl cred și pe acesta nelegitim[1]) și dintre Mihaiu, fiindcă acesta n'a făcut parte din dregătorii lui Petru Vodă Cercel, că a avut funcțiune boierească sub dușmanul lui Petru, Mihnea Turcitul, și că Petru Cercel a fost ucis la Constantinopol prin silințele lui Iane Banul, unchiul lui Mihaiu Viteazul, acesta „frate“ cu Petru. A putut fi Mihaiu, astfel, „fratele lui Petru Cercel“? — se întreabă autorul, pentruca spre sfârșitul capitolului să dea răspunsul: „Noi nu putem crede aceasta. Descendența lui Mihau din Pătrașcu cel Bun este o imposibilitate morală“ (p. 13 16).

Intre Petru Cercel și Mihaiu Viteazul, după cunoștințele istorice de până acum, n'a putut exista decât o frăție „vitregă“. Tatăl comun, Pătrașcu cel Bun, murise înainte ca fii lui să se fi putut întâlni, eventual, sub privirea dragostei părintești, iar mamele deosebite și-au crescut copii în medii deosebite și, după cum se întâmplă în cele mai multe cazuri, fără nici o iubire față de odrasla bastardă a celeilalte mame. De ce trebue să-i cerem lui Mihaiu cu orice preț să-și fi iubit pe fratele vitreg, cu care nu l-a „înfrățit“ poate nimeni, niciodată? Sau să fi făcut parte din dregătorii lui, în timpul Domniei lui Petru, și să fi oprit uciderea lui la Constantinopol, ucidere săvârșită la insistențele lui Iane, care nu era nici o rudă cu Petru Cercel? Se cunosc, doar, atâtea cazuri în istorie, când frați buni, nu vitregi, și-au scos ochii și și-au tăiat nasurile, când a fost vorba de câte un tron. Se poate spune că Iliaș I al Moldovei n'a fost frate cu Ștefan II — amândoi fii ai lui Alexandru cel Bun, — cu toate că frații și-au scos ochii? Se poate afirma despre Coloman I, regele Ungariei, că n'a fost frate cu Álmos și unchiu al lui Bela II, cu toate că și-a orbit fratele — care a murit — și nepotul, care a domnit totuși sub numele de Bela II cel Orb (Vak Béla)[2]). Să ne aducem aminte apoi de rivalitatea dintre Dănești și Drăculești în Țara Românească și de diferitele masacre de „frați“ dela curtea sultanilor din Constantinopol, pentruca să avem suficiente dovezi despre dragostea dintre frații buni, nu vitregi, în trecutul istoric al nostru și al altora.

Mai curând se poate admite că uneltirile lui Iane Banul la Poartă, pentru uciderea lui Petru Cercel, și neparticiparea intenționată a lui Mihaiu în dregătoriile țării tocmai sub fratele său Petru, sunt dovezi că ei erau frați rivali pentru moștenirea tronului tatălui lor, Pătrașcu cel Bun.

In felul acesta văzute lucrurile, în lumina moravurilor politice din vremurile respective dela noi și dela alții, descendența lui Mihaiu din Pătrașcu cel Bun nu este nici decum „o imposibilitate morală“.

---

[1]) N. Iorga, *Istoria lui Mihaiu Viteazul*, București, 1935, Vol, I, p. 18

[2]) Pentru cruzimea scoaterii ambilor ochi cf. *A magyar nemzet története* (Istoria națiunii maghiare). Budapest, Athenaeum (Ed. Mileniului), 1896, Vol. II, p. 243—252.

Ce spun contemporanii? — se întreabă autorul mai departe (p. 16 18 . In „Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la Români" am căutat să grupăm ştirile contradictorii asupra originii lui Mihaiu după *loc* şi *timp*, precizând că „e bine să se observe că toţi cei *aproape* de Mihaiu (Theodosie, Petru Armeanul, Cronica Buzeştilor) vorbesc *numai* despre Pătraşcu, iar toţi ceilalţi, *departe* ca *loc* (Zane la Constantinopol, Zagorienii în Epir, Szamosközy în Ardeal) şi ca *timp* (Filipescu după aproape un veac) au *încurcat* originea Voevodului"[1]). La cei pomeniţi mai sus dl Panaitescu adaugă ştirile provenite dela un Spaniol dela curtea Impăratului, în 1600, ştiri în cari se arată că Mihaiu s'a ridicat de foarte jos, „din pulberea pământului" şi că fusese negustor de giuvaericale, şi, apoi, ştirile din cronica lui Heidenstein şi din jurnalul unui Anonim, care a descris campania cancelarului Zamoyski în Ţara Românească, în cari Mihaiu e numit fiul lui Iane, adică fiul unchiului său! Spaniolul se vede că cunoştea sărăcia şi starea umilă a familiei lui Mihaiu — starea „din pulberea pământului" a mamei sale, fiindcă tatăl nu mai trăia, — informaţie pe care putea să o aibă dela Petru Armeanul, sol trimis de Mihaiu Viteazul de mai multe ori la Praga, şi singurul care ne dă ştiri despre starea umilă a mamei Voevodului[2]). Dar Petru Grigorovici Armeanul crede ca părinte al lui Mihaiu pe Pătraşcu cel Bun, cu toate că ştia că Mihaiu „a crescut foarte sărac" — după cuvintele sale[3]), — sau că s'a ridicat „din pulberea pământului" — după cuvintele Spaniolului.

Cele două ştiri poloneze — Heidenstein şi Anonimul — nici nu merită să fie luate în considerare[4]), fiindcă nici un istoric n'a crezut până acum şi sperăm că nu se va încumeta nici unul să creadă nici de acum înainte că Mihaiu e fiul lui Iane din relaţie cu sora sa, Teodora!

Astfel ştirile contemporane din ţară admit ca părinte al lui Mihaiu pe Pătraşcu cel Bun, iar ceeace spun străinii sunt împotriva oricărei logice a firii omeneşti, sau ca să folosim cuvintele d-lui Panaitescu: „descendenţa lui Mihaiu" din unchiul său „este o imposibilitate morală". Neroziile din cronica atribuită lui Constantin Căpitanul Filipescu, scrise cu un veac după moartea Voevodului, duc la aceeaş descendenţă imposibilă din Iane, după cum o recunoaşte, de altfel, şi dl Panaitescu.

La cele de mai sus am adăuga şi atitudinea nobilimii şi a cronicilor contemporane ungureşti din Ardeal faţă de Mihaiu Viteazul. Niciodată nobilimea nemulţumită nu s'a răsculat împotriva Domnului român, fiindcă acesta ar fi fost de origine „joasă" şi nici o

[1]) Discuţia pe larg p. 52—77.
[2]) Szamosközy—Crăciun, p. 59.
[3]) *Ibidem* p. 55.
[4]) La fel au crezut şi Zane din Constantinopol şi Zagorienii din Epir, pomeniţi mai sus.

cronică contemporană ungurească — nici chiar Szamosközy — nu relevă vre-un plan de răsturnare a lui Mihaiu din scaunul domnesc al Ardealului, invocând originea lui „din pulberea pământului". Şi ce uşor i-ar fi fost acelei nobilimi îngâmfate şi tradiţionaliste — îngâmfare şi încleştare după blazoane şi genealogii ce se pot observa până în zilele noastre în Transilvania, să vadă în Mihaiu Viteazul un ţăran, nevrednic de a fi stăpân peste ei, nu fiindcă se întâmplase să fie Valah, ci fiindcă se ridicase dela cea mai umilă treaptă socială. Dar nimeni nu pomeneşte despre aşa ceva în ţara, în care originea nobilă sau princiară a cuiva valora mai mult decât oricâte vitejii sau calităţi personale excepţionale.

Mihaiu Viteazul ni se pare, după cele spuse mai sus, că poate rămânea neturburat în şirul Domnilor Basarabi ai Ţării Româneşti, fără să ne dea dreptul de a-l scoate de acolo nici ştirile contemporane din ţară, nici poveştile imaginare din străinătate şi nici interpretările surprinzătoare din zilele noastre. E adevărat că Mihaiu „nu e scăzut prin nimic" (p. 22), nici după teoria d-lui Panaitescu, dar de ce să-l smulgem fără nici o dovadă sigură, numai cu argumente silogistice, din galeria marilor Basarabi, când nu lipsesc ştirile în temeiul cărora poate fi lăsat acolo, să fie cel mai mare între marii Basarabi ai trecutului nostru necăjit. De altfel Mihaiu Vodă Viteazul s'a intitulat totdeauna, în hrisoavele date de el, fiu al lui Pătraşcu (p. 11)[1]. Dacă el s'a intitulat astfel, dacă ştirile contemporane din ţară îl arată ca fiu al bunului Pătraşcu descendent în linie bărbătească din Basarabii oblăduitori ai Ţării Româneşti, — de ce să-l îmbrăcăm, cu orice preţ, în cămaşa ţărănească a concepţiilor din zilele noastre şi să nu-l lăsăm învesmântat în purpura „crăiască" — cum i s'a zis ca Domn al Transilvaniei — a timpurilor de atunci.

Partea privitoare la situaţia lui Mihaiu în mijlocul boierimii, aşa cum o crede dl Panaitescu (p. 22, 40, 67, 80, 82—86), o vor discuta, poate, alţii. Nouă ne-a stat mai mult la inimă problema „originii". Totuşi nu putem vedea în Mihaiu Viteazul un „prizonier" al boierimii, care „l-a ţinut strâns şi nu l-a lăsat niciodată să scape din mâinile ei" (p. 22). Un Mihaiu Viteazul, care a ştiut scăpa ţara de umilirea turcească, care a ştiut cuceri atât de fulgerător Ardealul, spunând: dacă „nimenea nu vrea Ardealul, îl iau *eu*"[2]), care a biruit Moldova, care a voit să ocupe chiar şi Polonia, care era privit de contemporanii străini ca un „Hanibal al Românilor"[3]), sau un „Alexandru cel Mare"[4]), să-l coborîm tocmai noi la rolul unei unelte în mânile boierilor săi?

Iată câteva trăsături şi aprecieri caracteristice ale autorului însuş asupra lui Mihaiu, cari fac cinste d-lui Panaitescu că le-a scos

---

1) Vezi şi Sârbu, *o. c.*, I. p. 49.
2) Cf. N. Iorga, *o. c.*, p. Vol. I. 299.
3) Szamosközy—Crăciun, p. 2.
4) Heidenstein, apud P. P. Panaitescu, p. 201.

în evidență, din cari ne apare însă un Mihaiu Viteazul autoritar, îndrăzneț, impetuos, iar nu un Mihaiu sub tutela boierilor săi. „Niciodată, dela Mircea cel Bătrân, — spune autorul — un domn muntean nu cutezase să se atingă de pământul padişahului şi să atace cetăţile lui" (p. 113) până la Mihaiu[1]). In „cronica oficială (Walther) tratatul [încheiat de boieri cu Sigismund Báthory la 20 Maiu 1595] nu e pomenit" (p. 115, n. 1), deci Voevodul îl considera inexistent şi încheiat împotriva *voinţii* lui, pe care-l va sfărâma el, în urma a două acţiuni, „pe cont propriu", cari „iniţiative diplomatice ale lui Mihau fură încununate de izbândă şi ele însemnau desăvârşita liberare de sub tutela ardeleană" (p. 125) Prin urmare actul boierilor a fost înlăturat de voinţa nestrămutată a Voevodului. Mihaiu a înfruntat şi trufia lui Sigismund Báthory, care, considerându-l ca vasal — pe baza actului ruşinos de mai sus al boierilor — l-a poftit la dieta ardeleană, dar „refuză să se prezinte" (p. 127). Tot pe baza acestui tratat, Voevodul român „nu avea dreptul să trimită soli în ţări streine", însă trimite, totuşi, pe Petru Armeanul în Polonia! (p. 140).

Numai un Mihaiu Viteazul, independent în mişcări şi hotărâri, a putut scrie lui Ieremia Movilă al Moldovei despre Sigismund Báthory, într'o scrisoare descoperită de dl. Panaitescu, că e un om „care nu ştia nici ce face, nici ce vrea" (p. 152). Sunt scăpărări de idei ale unui om autoritar, care ştie ce face şi ce vrea. Un act de voinţă deadreptul de neînchipuit pentru timpurile acelea, şi în Ardeal, a fost când îl vedem pe Mihaiu „că *impune* dietei ardelene să ia măsuri în favoarea satelor româneşti din Ardeal în dauna Ungurilor şi Saşilor" (p. 167, 218). Sau iată un Mihaiu, care „a cucerit Moldova *împotriva* voinţei Impăratului" (p. 183).

Două aprecieri ale străinilor, după ocuparea Moldovei, ni-l arată pe Mihaiu Viteazul aşa cum ni l-am închipuit totdeauna: stăpân, el, nu stăpânit. Henric IV al Franţei scria: „Se zice că Românul e foarte tare şi că planurile lui cresc potrivit cu izbândele", iar un diario publicat la Roma asupra cuceririi Moldovei: „Dacă a fost vreodată un principe în lume demn de glorie pentru acţiuni eroice, acesta e signor Mihaiu principele Valahiei" (p. 186). La acestea mai adaugăm şi ştirea surprizătoare, pe care o aflăm la dl Panaitescu pentru întâia oară, că „istoriografia polonă admite azi ca un lucru dovedit că Mihaiu Viteazul a pregătit la 1600 împărţirea Poloniei cu Moscova şi Austria" (p. 201). Un domn prizonier al boierilor săi poate avea planuri atât de îndrăzneţe? Un vultur prins în colivie se poate ridica la înălţimile cerului?

Vulturul rănit în luptele cu Zamoyski din Ţara Românească şi silit să plece la Praga, se va tângui eroic, nu înfrânt, în memoriul înaintat împăratului Rudolf: „Nu m'aşi fi temut niciodată numai de Poloni, dacă n'ar fi început de altă parte războiul şi Turcii", la ceeace dl. Panaitescu adaugă atât de înţelegător: „Poate niciodată

[1]) In realitate l-au mai atins şi alţi Domni.

firea dârză a Domnului român, care nu se apleca sub vitregia vremurilor, nu s'a arătat mai întreagă decât în aceste împrejurări. Impotriva lui stăteau Turcii, Tătarii, Germanii, Ungurii, Polonii şi Moldovenii, ţara era cuprinsă de duşmani, oastea lui înfrântă se risipise, el tot n'a pierdut nădejdea şi a rămas în ţară să lupte mai departe" (p. 234).

Acest Mihaiu Viteazul, care a înfruntat atâtea neamuri şi atâtea ţări şi care nu se apleca niciodată sub vitregia vremurilor, să fi fost în decursul întregei lui domnii prizonierul sau unealta boierilor săi, fie ei chiar şi bogaţii şi vitejii fraţi Buzeşti?

Nu putem crede!

I. C.

G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor* (Fontes historiae Daco-Romanorum. Vol. I—VIII. Bucureşti, Tip. „Bucovina", 1934—1936, in-8°, 8 vol.

Incă acum 30 de ani răposatul I. Bogdan exprimase dorinţa cu ocazia ţinerii discursului de recepţie în Academia Română — de a strânge izvoarele narative ale vecinilor noştri într'un Corpus. Iniţiativa lui a rămas însă numai un desiderat, pe care începe acum să-l transforme în realitate ştiinţifică dl. Prof. G. Popa-Lisseanu. E adevărat că s'au mai publicat studii şi traduceri în legătură cu izvoarele narative privitoare la istoria Românilor — Cronica lui Nestor de Simion Mangiuca, Dlugosz de Ilie Minea, Chronicon Dubnicense de I. Lupaş, Memoriile lui Ioan Kemény de Neagoe Popea, Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la Români de subsemnatul, — însă acestea sunt numai studii răsleţe. Dl. Popa-Lisseanu vrea să publice însă, în mod sistematic, cronicele medievale străine în legătură cu istoria noastră şi cele 8 volume publicate până acum ne arată nu numai o dorinţă, ci şi un început de realizare în acest sens.

Volumul I cuprinde „Gesta Hungarorum" ale Notarului Anonim, cea mai veche cronică ungurească în care se pomenesc Românii. In studiul introductiv autorul crede că Anonymus a fost notarul regelui Bela II, dar arată şi toată discuţia ce s'a desfăşurat în jurul contemporaneităţii Notarului Anonim cu unul din cei patru regi Bela ai Ungariei din veac. XI XIII. Dintre studiile mai recente ale istoricilor unguri în legătură cu problema Anonymus, cel mai serios ni se pare al lui Emil Jakubovich din „Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg Kuno... emlékére" (Budapest, 1925, p. 169 213), care îl constată contemporan cu Bela II, 1131 1141. (Cf. şi recensia subsemnatului din Anuarul Inst. Ist. Naţ. Cluj, 1930, V, p. 633 635). Dl. Popa-Lisseanu îl citează pe Jakubovich, însă după un izvor francez (p. 14, n. 3), ceeace ne face să credem că autorul nu cunoaşte îndeajuns limba ungurească şi aceasta se simte pentru bibliografia diferitelor probleme — la vol. I, cât şi la volumele următoare.

După studiul introductiv (p. 7—21) urmează textul latinesc (p. 23—70), iar după acesta traducerea românească (p. 71—124) a cronicii. Un indice de nume proprii, un facsimil şi o hartă cu principalele localităţi menţionate în Anonymus încheie volumul.

Atât textul latinesc, cât şi traducerea românească redau în *întregime* cronica ungurească. Era nevoie oare să fie reprodusă şi tradusă toată cronica lui Anonymus, atunci când despre Români e vorba numai în câteva capitole? (Cap. IX, cu „Blachi ac pastores Romanorum", XXIV—XXVII, XLIV şi încă unul sau două capitole). Credem că într'un Corpus al cronicilor străine privitoare la istoria noastră nu pot să aibă loc decât părţile ce interesează pe *Români,* iar nu textul în întregime. S'ar cruţa astfel mult timp, bani şi mai ales muncă, pentru care istoriografia românească nu poate fi decât recunoscătoare d-lui G. Popa-Lisseanu, în special pentru traducerea conştiincioasă a textului latin în limba românească.

Vol. II conţine „Descriptio Europae Orientalis" [1308] de Geograful Anonim, probabil un călugăr catolic de naţionalitate franceză, care a trăit mult timp ca misionar în Balcani. In această „Descriere" nu se vorbeşte decât în două pasagii (cap. IV şi XVII) despre Românii din Peninsula Balcanică şi despre „Romanorum pastores" şi „pascua Romanorum" din Ungaria. Restul cronicii nu ne interesează. Şi aci, de altfel ca şi în cronicele ce urmează, dl Popa-Lisseanu reproduce în întregime textul latin şi îl traduce apoi în româneşte.

Vol. III cuprinde pe „Românii în poezia medievală" la Godefridus sau Gotifredus din Viterbium (1120), în „Cântecul Nibelungilor" (1140—1160) — unde e vorba de „Ramunc însoţit de 700 de voinici", în „Weltchronik" a lui Rudolf vom Ems (1250), într'o altă „Weltchronik" scrisă de Iansen Enikel din Viena (jum. II. a secolului XIII), apoi în „Oesterreichische Reimchronik" a lui Ottokar din Stiria (1285—1309), în „Carmina de regno Ungariae destructo per Tartaros" de un autor necunoscut (după 1241) şi în Scrisoarea în versuri a călugărului Ermericus din Elwange dela mănăstirea Fulda (860), fără să fie pomeniţi, însă, Românii cu numele.

Ţara sau locuitorii ţării noastre sunt amintiţi şi în poemele italiene din Evul Mediu: In versurile franciscanului Jacopone din Todi (mijlocul veacului XIII), Fazio degli Uberti (mijlocul veacului XIV). Stagio Dati şi Tolosani (1514), Francesco Berlinghieri (1501), apoi la poetul francez Philippe Musket (întâia jum. veacului XIII), în poemul diaconului Ioan din Adrianopol (1439) şi în cele din urmă în versurile lui Stephanus Taurinus din Olmütz (după 1514).

La sfârşitul acestui volum, dată fiind diversitatea izvoarelor cercetate, ar fi fost necesară o tablă de materii.

Vol. IV se ocupă cu „Gesta Hungarorum" ale lui Simion Kézai. In prefaţă autorul se întreabă dacă era mai bine să fi publicat volumele sale fără comentarii şi fără întroducere, sau aşa cum le-a

dat? E mai bine că le-a publicat cu câte o întroducere lămuritoare. Am îndrăzni să spunem că ar fi trebuit să insiste chiar mai mult asupra autorilor şi a importanţei cronicelor pe care le publică.

Simion Kézai — pe care dl. Popa-Lisseanu îl crede a fi descendent dintr'o familie venită din Spania, nu Ungur — şi-a scris cronica între anii 1282—1290 şi ni s'a păstrat în forma actuală în trei còpii din veacul XVIII. Pe noi ne interesează numai trei pasagii din cap. IV (§§ 1, 6, 7), Liber I, în care e vorba despre Români şi despre alfabetul lor, dela cari l-au împrumutat apoi şi Secuii. La sfârşitul volumului, cu textul şi traducerea întregei cronici deşi privitor la Români nu sunt decât câteva pagini, — autorul face şi un scurt excurs asupra „Alfabetului secuesc" (p. 116 123), stabilind că Secuii ar fi luat dela noi numai „răvaşul".

Vol. V. şi VI, cuprinse într'un singur tom, conţin „Carmen miserabile" a lui Rogerius şi „De inventa Ungaria Magna" a lui Ricardus.

Magister Rogerius, surprins de invazia tătărească din 1241 în Ungaria şi făcut prizonier, scrie, după ce scapă din mânile Tatarilor, un „Cântec de jale" asupra celor trăite şi văzute de el în 1241—1242. In cap. XX, XXXV şi XL e vorba despre localităţile Rodna, Alba-Iulia, Frata şi despre instituţiunea cnezatului românesc. Cronica lui Rogerius era considerată şi din partea vestitului istoric ceh Fr. Palacky ca un izvor de căpetenie pentru invaziunea Tatarilor.

Ricardus îsi scrie „Raportul" său, căci e vorba mai curând de un raport-document decât de o cronică, pe la 1236, publicat după cum o spune şi autorul — în Colecţia Hurmuzaki (Doc. I, p. 155 - 159). In acest Raport se pomeneşte de existenţa faimoaselor „pascua Romanorum" (cap. I) şi de ţara lui Ioan Assan (cap. III).

Ultimele două volume, Vol. VII şi VIII cuprind, fiecare separat, Cronica lui Nestor — în care se găseşte cea dintâi informaţie despre existenţa noastră ca popor la nordul Dunării (cap. I, III, VIII şi XIX) — şi „Excerpta de legationibus" ale lui Priscus (Vol. VIII). Acest Priscus Rhetor a fost în ambasadă la curtea lui Atila şi a auzit vorbindu-se acolo limba „Ausonilor" şi i s'a servit „mied" — amănunte care ne privesc, fiindcă indică existenţa unei populaţiuni autohtone romanice în veac. V în regiunile Banatului şi Crişanei, populaţiune care nu putea fi decât noi, Românii.

I. C.

Ştefan Meteş, *Domni şi boieri din Ţările Române în oraşul Cluj si Românii din Cluj.* Cuj, Tipografia Astra, 1935, in-8°, XXXVIII + 84 p. (Din publicaţiile Arhivelor Statului din Cluj, No. 2).

Cartea dlui Ştefan Meteş, Directorul Arhivelor Statului din Cluj, cuprinde două părţi: Partea întâi e un studiu asupra vechimei elementului românesc în Cluj şi a trecerii unor Domni şi boieri din Principate prin acest oraş al Transilvaniei, iar partea a doua

cuprinde „Socotelile ungurești ale orașului Cluj" din 1556—1665, în cari sunt menționați și Românii.

Numele orașului Cluj, după cum ni se arată în studiu, apare cu forma curat românească: Cluj, în cele mai vechi documente. Păstrând noi până azi această numire, pe când Ungurii și Sașii au schimbat-o după legile limbii lor, ar fi o dovadă că noi am fi autohtonii, iar Ungurii și Sașii ar fi venit în urma noastră în acest oraș. După năvălirea Tătarilor din 1241, clădindu-se aci o cetate de apărare, Românii au fost scoși dintre zidurile cetății, unde nu vor mai putea pătrunde decât pe la sfârșitul veacului XVII (p. IV).

Primii Români din Principate, cari pot fi constatați documentar că au trecut prin orașul Cluj, ar fi niște negustori munteni din vremea lui Neagoe-Vodă Basarab, veniți aci să vândă pește. Negustori de pește din Principate se întâlnesc în Cluj și la 1558 și după acest an.

La 1555 se afla la Cluj pitarul Ioan, solul Domnului din Muntenia, la 1556 vor întra în acest oraș, în mijlocul unei bucurii generale, aclamați de cetățeni, cei doi Voevozi ai Principatelor Române: Pătrașcu cel Bun și Alexandru Lăpușneanu, veniți pentru reinstalarea Reginei Isabella și a fiului ei Ioan Sigismund în domnia Transilvaniei. La 3 Iunie 1599 trece prin Cluj un sol al lui Ieremia Movilă, Domnul Moldovei.

Pentru orașul Cluj sub stăpânirea lui Mihaiu Viteazul autorul are mai multe pagini. Fiul lui Mihaiu, Pătrașcu, ar fi învățat carte latinească la colegiul iezuiților, acum al piariștilor, situat azi în fața Universității (p. VII—VIII). Din Dec. 1599 până în Dec. 1600 „judele regesc" al orașului Cluj a fost un român, *Andrei Stâncel.*

In timpul domniei lui Mihaiu în Transilvania vor fi oaspeți ai Clujului: Banul Mihalcea, Vistiernicul Bărcan, Logofătul Teodosie Rudeanu, Petru Armeanul, Aga Leca și chiar Domnița Florica.

După înfrângerea lui Mihaiu la Mirislău, Clujul se răsbună cumplit asupra oamenilor Voevodului. Baba Novac și Duhovnicul său sunt arși pe rug și apoi trași în țeapă aci în Cluj, *la 5 Februarie 1601*, moarte răzbunată de Mihaiu, după victoria dela Guruslău (3 August 1601), când revine la Cluj și așează pe locul tragerii în țeapă un steag mare.

După uciderea lui Mihaiu, la Turda, vor trece prin Cluj amintitul Petru Armeanul, la 1604, și un zugrav valah, „Nicolae din Creta", care stă vre-o zece ani în Ardeal.

In decursul veacului XVII apar în Cluj Radu Șerban (1602); soția lui Petru Cercel, acelaș an; Gavril Movilă, fostul Domn al Țării Românești și fratele său Ioan; Elena, văduva lui Radu Șerban (1620), Vasile Lupu (1626), Mateiu Basarab (1631), Gheorghe Ștefan (1646), Udriște Năsturel (1649). Mateiu Basarab și-ar fi reparat chiar un ceas la un meșter din Cluj. Constantin Basarab apare ca pribeag în acest oraș la 1658, salutat de studenții unitari unguri cu cântece și cuvântări, apoi la 1660.

In 1658 trece prin Cluj Doamna Safta, soția lui Gheorghe Ște-

fan; Mihnea III Radul (în studiu i se zice: Mihail) şi G. Ghica, Voevozi ai Principatelor Române, vor asedia Clujul, împreună cu Turcii, în acelaş an. Probabil să fi trecut prin Cluj şi Gr. Ghica al Munteniei în 1662 în drum spre Érsekujvár şi Şerban Cantacuzino în 1683 în drum spre Viena. La 1699 Stanca Buicescu, fiica Postelnicului Preda Buicescu din Ţara-Românească, măritată cu Ştefan Haller, dăruieşte o sumă însemnată de bani (566 florini) bisericii şi şcolii calvine din Cluj, cu cari şi-au răscumpărat o tipografie (p. XIX).

In paginile următoare Dl Meteş se ocupă cu pătrunderea elementului românesc între zidurile oraşului Cluj. La 1633 reuşiră să-şi cumpere case în oraş câţiva „greci" — în cea mai mare parte Români macedoneni, — prin 1691 sunt primiţi în oraş alţi doi negustori „greci", veniţi din Sibiiu. Inainte de 1750 e în Cluj negustorul Gheorghe Trandafir, iar la 1770 Popa Juga Sigismund.

Numărul familiilor româneşti în decursul veacului XVIII ar fi fost la Cluj: 10 familii de confesiunea greco-unită la 1733; 17 familii ortodoxe şi 6 unite la 1762; 93 ortodocşi şi 293 uniţi, cu totul 386 Români, în 1785; iar în 1786, 90 ortodocşi şi 310 uniţi, total 400 Români (p. XXII—XXIII).

La 1795 Românii ortodocşi îşi putură ridica, după o mulţime de piedeci, însă numai în afară de cetate, bisericuţa mică ce există şi azi în str. Bisericii Ortodoxe, iar Românii uniţi, la 1803, în cetate, biserica din actuala str. Bob.

In decursul veacului XIX viaţa românească a oraşului Cluj se întreţese cu istoria celor două biserici şi cu istoria Românilor din Transilvania în general. Revoluţia dela 1848 şi-a avut aci ecoul cunoscut, la care se vor adăuga barbariile ungurilor cari votaseră aci unirea Transilvaniei cu Ungaria. Epoca absolutismului (1850—1867) a adus o îndreptare şi pentru Românii din Cluj. Dela 1867, când începe era dualistă şi până la 1918, când Clujul devine capitala Ardealului românesc, viaţa Românilor în acest oraş este un calvar. Gr. Silaşi, profesorul de limba şi literatura română la Universitate e insultat şi scos dela catedră, societatea „Iulia" a studenţilor români disolvată (1885), memorandiştii condamnaţi la închisoare (1894), iar în decursul războiului mondial temniţele Clujului au gemut de Românii arestaţi şi unii condamnaţi la moarte.

Partea a doua a cărţii cuprinde, după cum am spus, socotelile oraşului Cluj, foarte importante pentru tot ce a însemnat pâlpăire de viaţă românească în acest oraş, începând cu anul 1556 până la 1665.

Fiind vorba de atâtea nume pomenite în aceste socoteli, ca şi în studiu de altfel, un indice de nume ar fi fost cât se poate de necesar.

I. C.

Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor.* I. Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432). Ed. II revăzută şi adăugită. Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", 1935, in-8°, XVI + 586 p.

Opere de sinteză asupra trecutului nostru s'au scris de mai mulţi istorici şi în diferite timpuri. Cel dintâi istoric care ne-a dat o sinteză, adevărat că numai asupra Principatului Ţării Româneşti, e Aron Florian, la 1835. După o jumătate de secol a apărut Istoria Românilor în Dacia Traiană a lui A. D. Xenopol, ajunsă acum la a treia ediţie, iar după altă jumătate de secol, la 1935, sinteza d-lui C. C. Giurescu. Nu se va putea trece, însă, niciodată peste cele două sinteze ale d-lui N. Iorga, „Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen", Gotha, Fr. A. Perthes, 1905, in-8°, 2 vol. (trad. în româneşte sub titlul „Istoria poporului românesc", Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1922—1928, 5 vol.) şi „Histoire des Roumains et de leur civilisation", Paris, 1920, apărută până acum în şase limbi, cari au deslănţuit anumite polemici dureroase pentru noi, de cari se bucură însă foarte mult unii vecini ai României.

Volumul I al d-lui Giurescu cuprinde o perioadă foarte întinsă şi în acelaş timp cu foarte multe goluri din trecutul nostru: Perioada din cele mai vechi timpuri, de când apar primele urme pe cari le-a lăsat traiul omenesc pe pământul locuit azi de Români, până la 1432, anul morţii lui Alexandru cel Bun, Domnul Moldovei.

Cu privire la preistoria Daciei autorul constată că acest pământ a fost locuit încă din paleolitic, aducând ca dovadă descoperirile recente din nordul Moldovei, din Transilvania şi Oltenia (p. 23). Creatorii civilizaţiei din eneolitic, a frumoasei ceramice pictate, ar fi se pare strămoşii noştri, Dacii, cari au locuit ţinuturile noastre de pe la anul 1800 înainte de Christos (p. 26).

Geţii sau Dacii ar fi unul şi acelaşi popor, cu două denumiri. Grecii le spuneau strămoşilor noştri: Geţi, Romanii întrebuinţeau în mod obicinuit numele de Daci (p. 29). Cel dintâi popor despre care se ştie că a avut legături cu Dacii sau Geţii şi a exercitat o influenţă asupra lor sunt Sciţii. După ei vin Grecii (p. 40).

Prima ştire *scrisă* asupra pământului românesc şi a locuitorilor ei o avem dela Herodot şi se referă la rezistenţa pe care au opus-o Geţii, lui Darius, regele Perşilor, în Dobrogea la anul 512 înainte de Cristos. O a doua dela Tucidide din a doua jumătate a veac. V înainte de Cr., iar a treia dela Ptolemeu, din 335 tot înainte de Cr., care ne descrie expediţia lui Alexandru cel Mare împotriva Geţilor pe malul stâng al Dunării, unde „au culcat grâul cu suliţele aplecate" (p. 45—46). Dromihetes este cel dintâi monarh însemnat al acestor Geţi, pe care-l cunoaşte istoria şi poate fi pus pe acelaş plan — zice autorul — cu marele Buerebista şi cu eroicul Decebal. Sunt cele trei figuri reprezentative din istoria strămoşilor noştri (p. 47). Şirul regilor geţi se înmulţeşte cu unul nou, Remaxos, găsit de dl. Lambrino într'o inscripţie greacă la Histria (p. 51).

Titlul regelui Buerebista: „cel dintâi şi cel mai mare dintre regii din Tracia“, împreună cu indicarea posesiunilor sale „toate ţinuturile de dincolo şi de dincoace de Dunăre“, sunt puse foarte nimerit de dl. Giurescu faţă în faţă cu titlul lui Mircea cel Bătrân de mai târziu: „stăpânitor pe amândouă malurile Dunării până la Marea cea mare“ (p. 53). Pe vremea când împăratul Octavian August trimite o expediţie împotriva Dacilor au fost cinci regate dacice, în locul celui unitar din vremea lui Buerebista, iar în Dobrogea, cam în aceeaş vreme, mai erau alte trei (p. 55). Unitatea o va reface Decebal (p. 61). Câte amănunte am şti asupra campaniilor lui Traian împotriva lui Decebal, dacă ni s'ar fi păstrat comentariile împăratului „De bello dacico“, aşa cum s'au păstrat acelea ale lui Cezar privitoare la Gallia, şi dacă nu s'ar fi pierdut şi „Getica“ medicului grec Criton, însoţitorul lui Traian (p. 64).

Odată cu eroicul rege Decebal dispare şi statul dac, nu însă şi poporul. Inscripţiile ne arată o mulţime de cohorte şi „ale“, alcătuite din Daci, luptând ca soldaţi „romani“, în timpul împăraţilor de după Traian, pe diferitele câmpuri de bătălie şi tot inscripţiile ne arată — adaugă autorul — nume frecvente de Daci în cuprinsul Daciei Traiane (p. 75). Dacii, ca şi ceilalţi nordici în general, ar fi fost blonzi (p. 76), buni agricultori şi crescători de vite (p. 78—79). Numărul lor a trebuit să fie mare, din moment ce erau împărţiţi — după mărturia lui Ptolomeu şi a inscripţiilor — în o mulţime de triburi (p. 82).

Dacii au fost un popor aşezat, nu nomad, şi ca dovadă autorul pomeneşte una din caracteristicele vieţii lor militare: ei pornesc la războiu *numai* cu armata lor, nu cu întreg neamul, aşa cum fac ceilalţi barbari — germanici sau iranieni — din părţile Dunării, cari îşi iau cu dânşii, în expediţii, tot ce au, familii şi bogăţii (p. 86). Pentru limba strămoşilor noştri e păcat că s'au pierdut poemele scrise de Ovidiu în limba getică, în timpul exilului său la Tomi (p. 88). Specialiştii ar fi stabilit că limba dacică se deosebea simţitor de cea tracică (p. 89). *Baza etnică* a poporului nostru o formează Dacii şi — după constatarea interesantă a autorului — sângele dac ar putea fi într'o proporţie superioară şi celui roman şi celui slav (p. 96).

Dacia Traiană ar fi avut, la jumătatea secolului al II-lea, hotarele arătate de Ptolomeu, adică Tisa, Dunărea, Prutul şi Carpaţii nordici şi cuprindea, deci, Muntenia propriu zisă, Oltenia, Banatul, Crişana, Transilvania şi Moldova până la Prut. Suprafaţa ei întrecea 250.000 de kilometri pătraţi (p. 102). Pentru componenţa etnică a populaţiei Daciei Traiane şi pentru continuitatea noastră pe pământul locuit azi de Români (p. 102 şi urm.). Cât se poate de potrivită e constatarea d-lui Giurescu în ce priveşte viaţa economică din Dacia Traiană, care „a continuat în linii mari viaţa economică a Daciei lui Decebal şi Buerebista. Ocupaţiile de căpetenie au rămas tot agricultura şi creşterea vitelor. Reprezentăile de pe monumentul funerar al lui Gaius Julius Quadratus, primar în Capidava pe vre-

mea împăratului Hadrian (117—138) au sub acest raport o valoare simbolică. Pe o faţă a acestui monument se vede un păstor cu plete lungi, purtând sarica până la glesne; pe altă faţă un ţăran arându-şi ogorul cu un plug tras de doi boi. Sunt îndeletnicirile milenare ale oamenilor de pe pământul nostru'' (p. 136).

Romanismul a biruit în Dacia fiindcă el a câştigat pe autohtoni şi, adaugă cu dreptate autorul, dacă Romanii n'ar fi isbutit să câştige pentru civilizaţia şi cultura lor pe Daci, s'ar fi întâmplat şi la noi ceeace s'a întâmplat în Panonia şi Britania: dispărea adică romanismul (p. 151). Părăsirea Daciei ar fi avut două faze: una la 271 sau 272, cealalată la 275 (p. 162). Discuţia complicată în legătură cu părăsirea Daciei (p. 163—168).

Limba română e o limbă romanică. Pentru toate categoriile *esenţiale* ale vieţii omeneşti întrebuinţăm termeni latini (p. 168 şi urm.). Ei formează baza sau temelia acestei limbi şi-i dau, împreună cu morfologia şi sintaxa, caracterul de limbă romanică (p. 172). Adversarii continuităţii noastre în Dacia îşi bazează teoria lor şi pe faptul, că nu ni s'au păstrat numiri topice dela Romani. Nu ni s'au păstrat — susţine autorul — fiindcă în majoritatea cazurilor Romanii n'au dat nume nouă, ci le-au păstrat pe cele vechi, dace (p. 173), nume *traduse* apoi de barbarii năvălitori în limba lor (p. 174).

Dintre popoarele năvălitoare în ţinuturile Daciei, *Sarmaţii* nu s'au aşezat în număr mare, iar numele capitalei dacice, Sarmisegetusa, nu are nimic comun cu aceştia (p. 182). Atila, regele *Hunilor*, ar fi fost numit, după o poreclă contemporană, „ciocanul lumii'', expresie necunoscută nouă, pe lângă cea cunoscută: „biciul lui Dumnezeu'' (p. 190).

Niceta din Remesiana, care predică creştinismul în ţinuturile noastre pe la sfârşitul veac. IV şi a convertit la creştinism pe Daco-Romanii de pe ambele maluri ale Dunării, poate fi socotit, spune dl. Giurescu, ca apostolul nostru naţional (p. 197). Cei mai mulţi dintre strămoşii noştri s'ar fi creştinat între 350 şi 450. Am fi, deci, cei mai vechi creştini în această parte a Europei. Toate popoarele vecine — continuă autorul — Bulgarii, Sârbii, Ungurii, Slovacii, Polonii, Ruşii au fost creştinate mult în urma noastră (p. 198 şi 201). Un episcop Ursus, care a luat parte la sinodul al VII-lea ecumenic dela Nicea în anul 787 ca „episcop al Avariţilor'', ca reprezentant al „locuitorilor din ţara *Avarilor*'', ar fi — după părerea d-lui Giurescu — primul episcop *român* pe care-l înregistrează istoria (p. 208).

Slavii ne-au influenţat sub raportul rasei, al limbii, al organizării sociale şi de stat şi astfel poporul român şi-a căpătat alcătuirea sa deplină, caracteristicele sale etnice complete, numai după ce elementului *esenţial* daco-romanic, constituind *temeiul*, i s'a adăugat elementul slav (p. 210—211). Slavii ar fi venit în Dacia în calitate de cuceritori, nu cu intenţii pacinice, cum s'a crezut îndeobşte până acum (p. 235 şi au găsit pe Daco-Romani nu nu-

mai la munte — cum s'a susţinut până acum ci şi la şes: Regiunea numită de către Slavi Vlaşca, adică Ţara Vlahilor, se găseşte la şes, nu la munte (p. 236—237). Procesul de asimilare al Slavilor încă nu se terminase când au venit Ungurii, dovadă ar fi voevodatele cârmuite de voevozii *slavi* şi *români*, pomeniţi de Anonymus. In diploma Ioaniţilor din 1247 se vorbeşte însă numai de cnezate *româneşti*. La această dată procesul de asimilare al Slavilor era de mult încheiat: ei dispăruseră complet în masa românească (p. 242). A recunoaşte rolul ce l-au avut Slavii în formarea poporului nostru — spune autorul — nu e nici o scădere şi nici o primejdie. „Stabilirea unui fapt petrecut acum o mie şi mai bine de ani nu poate modifica întru nimic situaţia prezentă cu interesele şi simpatiile ei, tot aşa cum conştiinţa perfectă a originei germane a Francilor nu poate schimba raporturile actuale dintre Francezi şi Germani, dintre Franţa şi Germania" (p. 248).

Pentru *Bulgari* (p. 250—259). Românii erau în teritoriile locuite azi de ei, la venirea *Ungurilor,* nu numai după ştirile din Anonymus, ci şi după cronica rusească a lui Nestor, apoi după toponimie (p. 264 265). Ocuparea Transilvaniei din partea Ungurilor se întinde până în veac. XIII, când se va isprăvi prin opera Cavalerilor Teutoni (p. 267). Cnezii şi voevozii din Ardeal nu sunt numai „administratori" ai satelor româneşti şi „judecători", *reprezentând* pe rege, nobili sau clerul — cum se spune la p. 232 şi 270 — ci sunt şi proprietari, ca în Principate[1]). Ultimul voevod se întâlneşte la 1827 în satul Buzeşti din judeţul Sătmarului (p. 272). Nobilii români, nu *făcuţi,* ci a căror situaţie se constată deadreptul ca atare din primele timpuri, sunt menţionaţi mai întâi la 1291 şi puşi în aceeaşi linie cu Saşii şi Secuii (p. 247). Cuvintele pécsételni = pecsételni, fálva — falva, Koros — Körös (p. 276 277).

Pecenegii au dat un rege Ungariei, pe Aba Samuel (1041—1044). Numele Basarabă ar fi de origine pecenegă (p. 286) şi se pare că înseamnă posesor, stăpânitor.

Prima menţiune despre Românii din Balcani datează din anul 976 şi se datoreşte cronicarului bizantin Cedren. A doua de la 980 (p. 289). Despre Maurovlahi sau Morlachi (p. 293—4). Din mulţimea de Români, cari locueau numeroasele „Vlahii" ale Peninsulei Balcanice, n'au mai rămas astăzi decât aceia din Macedonia şi cei din Istria (p. 295). Asaneştii ar fi incontestabil Români, nu cum susţin Bulgarii: Cumani sau chiar Bulgari (p. 300 302), iar titlul lui Ioniţă a fost „rege al Bulgarilor şi al Vlahilor", nu altfel (p. 303 305).

Despre formaţiile politice ale lui Tatos, Sestlav şi Sacea la Dunărea de jos autorul susţine că n'au fost româneşti (p. 313), în schimb Brodnicii ar putea fi Români (p. 315). Bârladnicii ar fi

[1]) Cf. mai nou I. Minea, *Din istoria unui cnezat ardelean* în „Cercetări istorice", Iaşi, 1934, An. X-XII, Nr. 1, p. 3—61.

o populaţie amestecată româno-slavo-cumană (p. 317 . De altfel ştirile despre Românii dela nord de Dunăre sunt foarte puţine până la năvălirea Tătarilor, ceea ce nu înseamnă că noi nu existam aci. O dovadă indiscutabilă ar fi, pe lângă alte dovezi, ştirea din cronicarul bizantin Nicetas Choniates Akominatos, care constată Vlahi chiar şi în Galiţia la 1164 (p. 317—8).

Regatul ungar a încercat sub diferite forme să-şi întindă stăpânirea şi peste Carpaţi: Banatul Severinului, Loviştea, posesiunile Cavalerilor Teutoni, Episcopia Cumanilor, dar n'a izbutit până la urmă, fiindcă năvălirea tătărească a dat o puternică lovitură acestei întinderi, iar întemeierea Principatelor Române a oprit-o pentru totdeauna (p. 321).

Tătarii nu s'au aşezat definitiv în ţinuturile noastre decât, se pare, în Bugeac, „părţile tătăreşti" din documentele muntene (p. 335).

E cât se poate de potrivită stabilirea situaţiei Ţării Româneşti la anul 1247, data diplomei Ioaniţilor (p. 337 343).

In privinţa întemeierii Ţării Româneşti sunt concludente cele două puncte stabilite de autor (p. 348): „1. Ţara Românească s'a întemeiat prin reunirea de către voevozii dela Argeş a formaţiilor politice, dintre Dunăre şi Carpaţi, iar nu printr'o descălecare din Făgăraş. 2) Desăvârşirea acestei întemeieri are loc sub Basarab I care cu mai mult succes decât predecesorul său Litovoi, izbuteşte în 1330 să înlăture suzeranitatea ungară". Matei Csak este Csák (p. 349). Denumirea de „Ungrovlahi", adică Vlahi de lângă Unguri, apare pentru întâia oară la 1323 (p. 358). Originea noastră romană e menţionată într'o scrisoare a Papei Clement V din 1345 adresată regelui Ludovic de Anjou, după cum ea se aminteşte, adaugă autorul, şi în corespondenţa, anterioară cu aproape un secol şi jumătate, dintre Ioniţă şi Papă (p. 360 .

Dl. Giurescu crede că stricarea raporturilor bune dintre Nicolae Alexandru Voevod urmaşul lui Basarab I şi Ludovic de Anjou catolicul au fost determinate şi de întemeierea mitropoliei *ortodoxe* a Munteniei (p. 370).

Intemeierea Moldovei este după cum o consideră cu dreptate autorul rezultatul unei *cuceriri* din afară, o *descălecare* cum i se zice de obiceiu, spre deosebire de întemeierea Munteniei, care este rezultatul unui proces *intern* (p. 372 . Adevăratul descălecator e Bogdan, care a asigurat Moldovei, prin luptă, independenţa faţă de Unguri şi i-a dat o dinastie (p. 376). Urmaşul lui Bogdan I, Laţcu, trece la catolicism (p. 385), dar se pare că a revenit la ortodoxie, fiindcă e înmormântat în biserica ortodoxă din Rădăuţi, nu în cea catolică din Siret (p. 387). De altfel gestul lui Laţcu se pare că n'a găsit imitatori nici între boieri, nici între ţărani (p. 389).

Dela Vladislav I sau Vlaicu Vodă al Ţării Româneşti avem cele dintâi monede muntene (p. 405 . Pentru Radu I şi Dan I ai Munteniei (p. 407—421).

Din seria voevozilor moldoveni, dl. Giurescu crede că trebue eliminat Jurg Koriatovici, iar între Laţcu şi Petru Muşat trebue intercalat Costea (p. 422 23), probabil soţul Muşatei (p. 425 26). Primii bani moldoveni îi avem dela Petru Muşat (p. 431 . Sub Roman I Moldova îşi întinde graniţele până la mare (p. 433). Ştefan I a bătut pe regele Sigismund al Ungariei la Hindău, aşa cum un urmaş al său, Ştefan III cel Mare, va bate pe Matia Corvinul la Baia. Izvoarele ungureşti ascund adevărul şi în primul caz, ca şi în al doilea (p. 442). Dl. Giurescu citează cronica lui Ureche totdeauna „cronica lui Grigore Ureche şi a lui Simion Dascălul" (p. 447, 480, etc.).

Sub Mircea cel Bătrân Ţara Românească a avut în cursul istoriei sale suprafaţa cea mai mare (p. 452) şi Mircea a avut toate războaiele cu Turcii, nici unul cu Ungurii, Moldovenii sau Polonii (p. 453). E sugestivă pomenirea lui Eminescu alături de Mircea cel Bătrân. Poetul voind să slăvească epoca de glorie şi de înălţare a neamului, a ales — după cum se ştie tocmai domnia lui Mircea. „Ea înfăţişează — adaugă autorul — momentul culminant al desvoltării istorice în Ţara Românească în primele trei secole. Abia pe vremea lui Mihaiu Viteazul vom mai avea încă un asemenea moment" (p. 478).

Alexandru „cel Bun" n'ar însemna „cel Bătrân", adecă bunicul, ci calificativul trebue luat în înţelesul cel obicinuit (p. 480 . Sub acest domn graniţele Moldovei se întind dela Ceremuş la limanul Nistrului şi dela Milcov până la Hotin, cuprinzând, prin urmare, şi Pocuţia cu Sniatynul şi Colomea (p. 481 82). Soţia a doua a lui Alexandru cel Bun e numită Rimgalia, nu Ringala, cum se scria până acum (p. 484, 487, etc.). Prima fabrică de bere în Moldova e pomenită într'un act din 1402 dat de Alexandru Vodă (p. 496).

Vol. I al sintezei d-lui Giurescu e un volum scris cu metodă şi claritate, iar ca înfăţişare exterioară tipar şi hârtie impecabil. Ed. II are unele modificări de amănunte şi câteva adaose faţă de ed. I şi bibliografia care ne a interesat în mod special a fost şi ea sporită la unele capitole.

I. C.

Vernon John Puryear, *England, Russia and the Straits Question. (Anglia, Rusia şi chestiunea strâmtorilor), 1844 1856.* Univ. of California Publications in History. Vol. 20. Univ. Of California Press, 1931.

Cercetarea cauzelor războiului Crimeii a primit din partea istoriografiei engleze post-belice o deosebită atenţie sub impulsul, de sigur, al preocupărilor contemporane similare de a desluşi cauzele istorice ale războiului mondial. Deplina desvoltare în vremea noastră a unor factori cari nu se manifestau încă deplin la mijlocul secolului al XIX-lea, ne îngăduie să înţelegem mai bine epoca. Dar pe lângă intuiţia istorică, o îmbogăţire a mijloacelor de informaţie şi

o critică mai adâncă a izvoarelor înoiesc mereu un subiect a cărui complexitate e departe de-a se fi epuizat.

In prefaţă autorul face un istoric al cercetărilor anterioare. S. M. Gorianov a început primele cercetări serioase prin analiza mai multor documente ruseşti privitoare la istoria diplomatică a strâmtorilor în *Le Bosphore et les Dardanelles* (Paris, 1910). In ultimii 25 de ani s'a adăugat corespondenţă oficială şi memorii pe cari autorul le citează în bibliografia analitică şi critică dela sfârşitul volumului.

Descrierea evoluţiei politicei ruseşti faţă de Turcia formează punctul de plecare al oricărui studiu de acest fel. După pacea dela Adrianopol Rusia a urmărit consecvent o politică de conservare a imperiului turcesc. Numai în caz de destrămare, ea avea să hotărască împreună cu celelalte puteri europene, soarta teritoriilor şi popoarelor din imperiul turcesc, luând în acelaş timp măsurile necesare să-şi apere interesele. Principiile acestea, susţinute în memoriul lui Nesselrode din 1829, au stat la baza politicei ruseşti în orientul european până în 1853.

Toate actele diplomatice ulterioare urmăreau să obţină sancţionarea internaţională a acestei politici. Prin convenţia dela Münchengrätz din 1833 Austria şi Rusia se angajau să se înţeleagă asupra tuturor chestiunilor privitoare la Turcia. Aceleaşi principii au dictat ocupaţia rusă a Bosforului, dar tratatul dela Unkiar Iskelessi din acelaş an, care punea Poarta sub protecţia virtuală a Ţarului, a trezit protestele energice ale Franţei şi Angliei.

Relaţiile între Anglia şi Rusia au rămas multă vreme încordate. Reizbucnirea crizei orientale din anii 1839—41 a adus însă o apropiere între Anglia, doritoare să izoleze Franţa, şi Rusia, dispusă să facă concesii pentru a-şi asigura prietenia unei mari puteri navale. S'a ajuns astfel la pactul celor patru puteri (Anglia, Rusia, Austria şi Prusia) din 15 Iulie 1840 şi la consacrarea principiului închiderii strâmtorilor din 13 Iulie 1841, la care a aderat şi Franţa. Rusia renunţa prin aceasta la avantagiile câştigate la Unkiar-Iskelessi. In 1844 ea ajunge la o înţelegere cu Anglia în chestiunea orientală, întregind pe aceea încheiată cu Austria la Münchengrätz. Autorul poate astfel afirma, că anii 1833 şi 1844 formează cele două etape mai importante în istoria relaţiilor externe ale Rusiei dinainte de războiul Crimeii şi ambele înţelegeri tindeau să excludă Franţa dela o eventuală împărţire a imperiului turcesc.

Ajungem astfel la partea esenţială a studiului dlui Puryear. D-sa susţine că între 1844 şi 1883 a existat o înţelegere secretă între cabinetele dela Londra şi St. Petersburg, pentru ca, în cazul că s'ar produce o disoluţie accidentală sau neaşteptată a Turciei, cele două guverne să se consulte cu privire la o acţiune comună. Pentru prezent ele se angajau să menţină statu quo. Există cu privire la această înţelegere o discuţie, întrucât istoricii dinainte de Gorianov susţineau că încercarea lui Nicolae I de-a câştiga sprijinul Angliei pentru soluţionarea chestiunei orientale s'a lovit de refuzul

acestei puteri de-a lucra în vederea unei disolvări iminente a imperiului. Dl. Puryear caută să dovedească, nu numai că această înțelegere secretă a existat, dar că timp de nouă ani politica engleză a fost bazată, — cu toate deosebirile de interpretare, — pe cooperarea cu Rusia în toate chestiunile turcești. Sub ministeriatul lui Palmerston (1846—1851) care nu era un prieten al Rușilor, înțelegerea „a rămas pasivă". E surprinzător, pe de altă parte, cum Stratford Canning, ambasadorul dela Constantinopol, nu avea cunoștință de înțelegere și făcea o politică contrară și aproape independentă de a guvernului său dela Londra.

Războiul Crimeii a însemnat ruperea înțelegerii anglo-ruse din 1844, după o ultimă încercare a lui Nicolae I de a soluționa numai cu ajutorul Angliei chestiunea orientală și colaborarea franco-engleză împotriva Rusiei.

Semnalăm paginile (pp. 148 152) în cari autorul discută chestiunea ocupării Principatelor de către Ruși în 1848. Palmerston s'a mulțumit cu asigurările lui Brunnow că ocupația nu e decât provizorie. Canning la Constantinopol insista însă asupra agresiunei rusești și regreta lipsa unui sistem eficace, capabil să i se opună. Autorul citează pe Rușii Bukharov și Zhigarev ale căror argumente le primește prea ușor. Nu e vorba de loc de împrejurările naționale, cari au produs această intervenție.

Intr'un capitol special „Preliminăriile comerciale ale războiului Crimeei" autorul se ocupă de concurența economică dintre Anglia și Rusia. Rusia obținea principalele sale resurse din vânzarea materiilor prime Europei apusene și mai ales Angliei. După 1829 intervine concurența Principatelor române (se citează Shebunin, Rossia na Blizhnem Vostokie, Leningrad, 1926). Epoca liberului schimb, care urmează în Anglia după 1842, a inaugurat o exploatare mai extensivă a regiunilor Mării Negre, unde lipsa unor tarife restrictive contrasta cu sistemul prohibitiv din Rusia. Cu abrogarea legii cerealelor în 1846 interesul englez pentru Principate crescu și mai mult, accentuând concurența cu sudul Rusiei. In 1842 numai 250 vase engleze trec prin Dardanele. In 1848 erau 1397, iar în 1852 erau 1741. In acelaș an 1852, a treia parte din totalul transporturilor pe Dunăre erau englezești (p. 123). In competițiunea cu grâul din Principate, Rusia se folosea de controlul gurilor Dunării împotriva Austriei și a celorlalte state dunărene. Libertatea Dardanelelor și a Bosforului erau hotărîtoare pentru independența economică a națiunilor din Europa răsăriteană și a Austriei. Și astfel Austria și Anglia deveniseră rivalele economice ale Rusiei la Constantinopol.

Studiul d-lui Puryear e remarcabil prin încercarea ce o face de a pătrunde motivele reale ale politicei oriental-europene a Rusiei și Angliei, printr'o analiză critică a documentelor esențiale. Dar, din această cauză, studiul d-sale are un caracter de interpretare aproape juridică. Studiind tratatele, se pierd uneori din vedere realități

istorice hotărîtoare, cari nu şi-au găsit expresie în instrumente de politică internaţională.

Pentru Principatele Române înţelegerea dintre Rusia şi Austria pe de o parte, Rusia şi Anglia pe de alta, are o deosebită însemnătate. Ea a menţinut statul quo în Europa sud-estică şi a contribuit la consolidarea influenţei ruseşti în Ţările Române, cari priveau cu îngrijorare apropierea dintre Anglia şi Rusia şi izolarea Franţei. Când Anglia a devenit aliata Franţei lui Napoleon III-lea împotriva Rusiei, situaţia s'a schimbat şi, după războiul Crimeii, s'au deschis noui perspective pentru desvoltarea istorică a Principatelor. Cartea d-lui Puryear aduce fapte noui în sprijinul acestor concluzii.

O. Podea.

I. Craciun, *Activitatea ştiinţifică la Universitatea Regele Ferdinand I din Cluj în primul deceniu 1920 1930.* Cluj, Tip. „Cartea Românească", 1936, in-8, 321 p. (9 planşe).

Această publicaţiune a d lui Conferenţiar Crăciun, este un extras din volumul mai mare care va apărea în curând, întitulat: "Universitatea Regele Ferdinand I din Cluj, 1920—1930". In studiul introductiv, apărut în franţuzeşte şi în „Revue de Transylvanie" — autorul arată rolul cultural-ştiinţific al Universităţii Daciei Superioare în primul ei deceniu românesc, în comparaţie cu cei 45 de ani ai activităţii ungureşti. Prin cele patru grafice comparative se spulberă definitiv aserţiunile calomnioase ale Ungurilor cari, în 1919, protestau împotriva preluării Universităţii lor, pe motivul inferiorităţii noastre culturale. Cu o legitimă mândrie se constată că Universitatea românească a Transilvaniei în primul deceniu a produs rezultate ştiinţifice superioare celor înregistrate de defuncta Universitate ungurească din Cluj, în cei 45 de ani de existenţă.

Intâia statistică cuprinde primul deceniu la Universitatea românească — 1920 1930 — în comparaţie cu primul deceniu la Universitatea ungurească, 1872 1883. Totalul producţiunii româneşti din acest timp este de 5761 titluri de lucrări ştiinţifice, faţă de numai 1389 publicaţii ungureşti. Cifrele sunt eloquente, aşa încât credem că orice comentariu este de prisos! Cea de-a doua statistică înfăţişează primul deceniu la Universitatea românească în comparaţie cu cei 45 de ani dela Universitatea ungurească. Profesorii români au publicat dela 1920 1930 în total 5761 de lucrări ştiinţifice, faţă de profesorii maghiari cari dela 1872 1918 n'au putut totaliza mai mult de 7146 publicaţii.

Din a treia statistică, care înglobează lucrările ştiinţifice publicate în limbi străine de Universitatea românească şi Universitatea ungurească, se poate constata că profesorii români au publicat în limbi străine, dela 1920 1930, în total 1837 titluri de lucrări ştiinţifice, faţă de profesorii maghiari cari dela 1872—1918 au numai 1425 de publicaţii. Constatăm aşa dar că Universitatea românească

din Cluj a publicat, în primii săi 10 ani de existență, mai multe lucrări științifice în limbi străine, decât Universitatea ungurească în toți cei 45 de ani de existență.

Ultima statistică arată numărul periodicelor, în care s'au pu blicat articole științifice, după țările în cari au apărut. Din ea se observă drumul romanic, orientarea latină a Universității românești, față de drumul germanic bătătorit de Universitatea ungurească. Tot din această statistică se poate vedea diversitatea țărilor cu cari a stat în relații Universitatea românească.

Răsfoind, apoi, voluminoasa bibliografie, vedem că profesorii cari au activat ma mult sunt următorii 12: † G. Bogdan-Duică cu 203 publicații; Dr. C. Urechia cu 182; I. Lupaș cu 159; O. Ghibu cu 135; Dr. D. Michail cu 111; Al. Borza cu 103; S. Pușcariu cu 98; † V. Borgea cu 91; Șt. Bezdechi cu 89; Gh. Spacu cu 68; Al. Lapedatu cu 62 și I. Popescu-Voitești cu 54. Dintre aceștia 7 sunt dela Facultatea de litere și filosofie; 3 dela Facultatea de științe și 2 dela Facultatea de medicină.

Rezultă deci că cea mai laboricasă activitate, în primul deceniu la Universitatea din Cluj, au desvoltat-o profesorii Facultății de litere și filosofie.

Septimiu Martin

Documents Diplomatiques Françaiș. *(1871 1914).* Paris, 1 re série, vol 1 6; 2-e série vol. 1 5; 3-e série vol. 1 7.

In urma războiului mondial care a zguduit din temelie toate statele continentului nostru și al cărui rezultat a fost schimbarea radicală a hărții Europei făcută pe baza autodeterminării popoarelor, aproape toate statele cari au jucat un rol preponderent în acest război, publică azi colecții întregi de documente și corespondențe, pentru a putea astfel stabili vinovăția celor cari l au provocat.

După Germania, Anglia și Austria, se lucrează acum cu multă asiduitate și în Franța la publicarea unei astfel de colecții întitulată: *„Documents diplomatiques français“ (1871 1914)*, editată de *„Commission de publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914“*, care lucrează sub egida *Ministerului Afacerilor Străine.* Această comisie a fost creiată printr'un decret, la 20 Ianuarie 1928, având însărcinarea de a culege și publica informații cât mai complete asupra politicii externe a Franței în legătură cu marele război. Ea este formată dintr'o serie din cei mai competenți oameni în această materie: 28 de istorici și specialiști, purtând nume din cele mai cunoscute, 8 diplomați, 9 foști ambasadori și miniștri plenipotențiari și 8 membri ai Institutului, având în fruntea ei ca președinte pe ilustrul rector al Academiei din Paris, pe dl. S. Charlety.

Ca punct de plecare pentru începutul colecției a fost ales *tratatul dela Frankfurt*, deoarece este lucru știut că începutul conflic-

tului austro-sârb nu trebuie căutat în atentatul dela Sarajevo, ci în politica puterilor europene anterioară acestui incident.

Pentru a putea pune bine la punct această operă atât de vastă care necesită o muncă de mai mulţi ani —, comisia a împărţit colecţia în trei serii. Seria I-a cuprinde documentele relative la evenimentele întâmplate între anii 1871 şi 1900. Seria II-a se începe cu anul 1901, când se schiţează nouile acorduri cari cuprind politica mediteraniană şi cari domină această perioadă. Ea se sfârşeşte odată cu încheierea dificultăţilor marocane prin tratatul franco-german dela 4 Noembrie 1911. Din acest moment chestiunile balcanice sunt acelea cari atrag atenţia marilor puteri, deoarece aici se frământă o serie de fapte cari sunt în directă legătură cu criza dela 1914. Aceste evenimente sunt cuprinse în volumele cari formează seria III-a.

Din cauza vastei corespondenţe care a avut loc în răstimpul dela 1871—1914, nu s'au publicat în această colecţie decât numai hârtiile cele mai importante, pe baza cărora se pot însă reconstitui în mod precis evenimentele.

Au fost publicate aici mai ales documente din Arhivele Ministerului Afacerilor Străine, precum şi actele cele mai valoroase din arhivele Ministerelor de Marină, de Colonii şi de Război. In afară de rapoartele oficiale păstrate în arhivele sus amintite, comisia a reuşit să publice şi scrisori particulare de interes general, adresate de către diplomaţi, miniştrilor lor.

In ceeace priveşte selecţionarea materialului, comisia a căutat să publice mai ales documente referitoare la chestiunile, cari în relaţiile internaţionale pot să contribue la explicarea raporturilor dintre marile puteri. Apoi documente referitoare la relaţiile Franţei cu celelalte puteri şi cu statele mărunte, precum şi la atitudinea ei faţă de diferitele grupuri opuse, deoarece această politică de alianţe şi contra-alianţe formează însăşi esenţa istoriei diplomatice europene.

Dar publicaţia aceasta nu este decât un simplu instrument de lucru; comisia se abţine dela orice interpretare, ea lasă pe cercetători să-şi formeze singuri părerile.

Documentele sunt publicate în serie cronologică şi fiecare volum are în frunte câte un „Cuvânt înainte'' în care sunt schiţate evenimentele la cari se referă documentele din volumul respectiv, precum şi o tablă de materii care grupează documentele într'un cadru metodic şi permite cetitorului să se informeze repede asupra chestiunii care-l interesează.

Până acum au apărut din toate trei seriile împreună, 18 volume. Voi analiza pe rând aceste volume şi voi căuta să arăt mai ales documentele cari se referă la istoria ţării noastre.

Seria I-a.

Vol. I cuprinde documente emanate în răstimpul dela semnarea tratatului dela Frankfurt, 10 Maiu 1871 până la 30 Iunie

1875, când slăbeşte tensiunea franco-germană, şi încep tulburările din Herţegovina, prefaţa evenimentelor din 1876 1878. In perioada aceasta problema capitală a Franţei o formau relaţiile sale cu noul imperiu german. Cea mai mare parte din documentele acestui volum se referă la executarea tratatului dela Frankfurt şi liberarea teritoriilor ocupate. Pe lângă acestea găsim aici publicate documente referitoare la relaţiile franco-ruse, ruso-austro-germane şi la atitudinea Franţei faţă de Spania, precum şi cele cari fixează liniile generale ale politicii franceze faţă de Turcia şi faţă de ţările creştine din Balcani.

In acest volum sunt două documente cari se referă la situaţia politică din România în anii 1873 şi 1874.

Vol. II. cuprinde o perioadă de patru ani. Se întinde dela 1875 până la încheierea alianţei austro-germane dela 1879. Esenţa istoriei europene din aceşti ani o constitue evenimentele din Orient. Volumul cuprinde numai documente cari indică orientarea diplomaţiei franceze faţă de Rusia, Germania şi Austro-Ungaria. Aici sunt publicate mai multe documente relative la independenţa României şi recunoaşterea ei.

Al *III-lea volum* al colecţiei, cuprinde documente datate între 8 Ianuarie 1880 şi 13 Maiu 1881. Documentele acestea se referă mai ales la chestiunea orientală şi la executarea tratatului dela Berlin, apoi într'o măsură mai redusă la evoluţia chestiunii muntenegrene. Câteva din ele se referă şi la chestiunea regulării frontierei turco-greceşti. Ne este reoglindită în acest volum şi atitudinea puterilor europene faţă de problemele mediteraniene cari se discutau la conferinţa marocană dela Madrid.

In ceeace priveşte ţara noastră, volumul cuprinde documente referitoare la Independenţă, Regat şi chestiunea frontierei din regiunea Silistrei.

Documentele din *volumul al IV-lea,* care cuprinde anii 1881 1882, se referă la chestiunea africană şi la relaţiile puterilor între ele. Câteva se ocupă de chestiunile dunărene şi de conflictul austro-român.

Vol. V, care se întinde pe o perioadă de 25 luni, dela 21 Februarie 1883 până la 30 Martie 1885, cât timp a fost Jules Ferry preşedinte al Consiliului. Această perioadă este predominată aproape în întregime de chestiuni extra-europene. Totuşi ne dă câteva date asupra politicii puterilor europene şi câteva documente în cari se comentează apropierea României de Germania şi Austro-Ungaria.

Vol. VI începe cu a treia revenire a lui Freycinet la Quai d'Orsay în Aprilie 1885 şi se sfârşeşte cu anul 1887. In perioada aceasta agitaţia micilor state balcanice (Bulgaria, Grecia şi Sârbia) sunt preocuparea principală a Europei.

Volumele cari cuprind anii 1878 1900 sunt în curs de apariţie.

Seria II-a,

se începe cu anul 1901; au apărut până acum cinci volume.

Vol. I, cuprinde corespondenţa diplomatică dela 2 Ianuarie până la 31 Decembrie 1901. Găsim aici mai ales date relative la acordul franco italian asupra Tripolisului şi Marocului precum şi la chestiunea orientală. Avem şi câteva date referitoare la politica României faţă de Tripla Alianţă precum şi la călătoriile lui P. Carp la Viena şi Berlin.

Al *II-lea volum* se întinde dela 1 Ianuarie până la 31 Decembrie 1902. In acest răstimp, atenţia Europei este îndreptată către chestiunea marocană şi neliniştile din Balcani. In ceeace priveşte România, se vorbeşte într'unele documente de atitudinea ei faţă de Rusia; de comanda de materiale de război din Germania şi de apropierea româno-bulgară.

Vol. III, 3 Ianuarie—4 Octombrie 1903. In aceste prime nouă luni ale anului 1903, privirile Franţei sunt îndreptate spre chestiunea marocană, care-i domină acum politica externă şi spre încercarea Angliei de a şi asigura preponderenţa în Egipt. Pe planul al doilea sunt: alianţa ruso-franceză, relaţiile cu Sf Scaun şi chestiunea Macedoniei în Balcani.

Ni se oglindeşte în acest volum politica României, raporturile ei cu Rusia şi Austro-Ungaria. Este important raportul care cuprinde declaraţia regelui Carol I asupra chestiunii Românilor ardeleni, în convorbirea sa cu Francisc Iosif la Ischl.

Al *IV-lea volum* se întinde dela 5 Octombrie 1903 până la 8 Iunie 1904, când se încheie acordul franco-englez. Se simte acum tendinţa de apropiere anglo-franco-italiană, şi vedem născându-se ideea unei triplici mediteraniene.

Vol. V cuprinde documente dela 8 Iunie 1904 până la 31 Decembrie 1904. In acest răstimp când se încheiau marile tratate din apus, Balcanul a început să se liniştească şi a căzut pe planul al doilea.

Seria III-a.

Vol. I. cuprinde documentele dela 4 Noembrie 1911 până la 7 Februarie 1912, adecă dela data tratatului franco-german pentru regularea chestiunii marocane până la plecarea Lordului Haldane la Berlin cu scopul de a studia baza aranjamentului dintre Germania şi Anglia, în vederea limitării înarmărilor navale. In acest răstimp toată atenţiunea Europei a fost îndreptată spre chestiunea acordului franco-german. Pe al doilea plan a rămas războiul italoturc din Tripolitania şi conflictul ruso-persan, care deschide chestiunea aplicării tratatului anglo-rus şi ameninţă cohesiunea Triplei Antante.

In ceeace ne priveşte pe noi direct, găsim în acest volum o declaraţie a lui Diamandy făcută ţarului asupra dorinţei regelui Carol de a menţine şi pe mai departe bunele relaţii cu Bulgaria. Apoi o scrisoare din care reiese îngrijorarea ţarului, care se temea că regele Carol s'a aliat cu Turcii împotriva Bulgarilor.

Vol. II se întinde dela 8 Februarie până la 10 Maiu 1912. In acest timp atenţia Franţei a fost îndreptată spre chestiunea rela-

ţiilor anglo-germane, spre chestiunea balcanică, care a început iarăşi să preocupe cancelariile Apusene şi spre războiul italo turc.

Al *III-lea volum* se întinde dela 11 Maiu 1912 până la 30 Septembrie acelaş an, când se decide mobilizarea statelor creştine din Balcani împotriva Turcilor. Volumul acesta cuprinde deci documentele referitoare la istoria originii conflictului balcanic, care domină întreaga această perioadă. Cu toate acestea, acţiunea diplomatică franceză continuă să se intereseze de războiul italo turc şi de a ajunge la un acord cu Spania asupra chestiunii Marocului. Tot în timpul acestei veri se începe schimbul de vederi între Franţa şi Marea Britanie relativ la chestiunea situaţiei navale din Mediterană.

Vol. IV, cuprinde documentele dela 1 Octomvrie, adecă dela decretarea mobilizării în Bulgaria, Serbia, Grecia şi Muntenegru până la 4 Decembrie 1912 când se declară armistiţiul. Răstimpul acesta este plin de încercări de a împăca pe combatanţi. Victoriile din Balcani au pus acum chestiunea fixării limitelor teritoriilor reclamate de învingători. Avem aici documente referitoare la neutralitatea Românilor. Apoi sunt formulate pretenţiunile Românilor în cazul unei victorii a Bulgarilor precum şi declaraţia regelui Carol I, care spunea că în cazul unui conflict austro sârb, România va fi de partea Austriei.

Vol. V. 5 Decemvrie 1912 14 Martie 1913. In acest răstimp cancelariile europene sunt preocupate tot de chestiunea războiului balcanic. Volumul acesta cuprinde date relative la Conferinţa dela Londra şi Reuniunea dela Amsterdam. In acelaş timp însă diplomaţia europeană îşi îndreaptă privirile şi spre Austria care se opune înarmării Rusiei. Vedem apoi aici încercarea Franţei de a desface România de alianţa sa cu Puterile Centrale. Pretenţiile României faţă de Bulgaria, încercarea puterilor europene de a împiedeca izbucnirea războiului româno-bulgar. Mobilizarea trupelor române.

Documentele din *volumul al VI-lea* au fost emanate între 15 Martie şi 30 Maiu 1913, perioadă în care conflictul balcanic continuă să domine relaţiile internaţionale. România, deşi nu a luat parte la războiu, cere Bulgarilor Silistra, drept compensaţie pentru cuceririle din Macedonia. Aceste neînţelegeri balcanice au repercusiuni asupra relaţiilor franco-germane. Ne sunt prezentate aici o serie de încercări de a se ajunge la un aranjament.

Vol. VII cuprinde corespondenţa dela 31 Maiu 10 August 1913. Când se încheie pacea dintre guvernul otoman şi aliaţii din Balcani, se anunţă un conflict între Sârbia şi Grecia de o parte şi Bulgaria de alta. Corespondenţa franceză se ocupă de acest conflict şi mai ales de atitudinea pe care urma s'o ia România. Ne sunt prezentate aici rapoarte asupra mobilizării armatei române şi intervenţia ei alături de Sârbia şi Grecia. Volumul acesta se mai ocupă şi de Conferinţa dela Londra, unde se studiază frontierele noului stat albanez. Acest volum cuprinde în general întreaga acţiune română în acest război, până la pacea dela Bucureşti.

Acesta este pe scurt cuprinsul volumelor apărute până astăzi. Colecţia aceasta, alături de cele publicate în Germania, Anglia şi Austria, este un izvor indispensabil pentru oricine doreşte să se ocupe de vre-o chestie istorică dela 1871 încoace. Este un izvor fără de care nu poate să se rezolve nici o chestiune de istorie europeană contemporană.

Gh. V.

Gh. Cardaş, *Tratat de bibliografie.* [Bucureşti], Tip. „Bucovina'', 1931, in-12'; II+389 p.

Acest tratat de bibliografie, dacă ar aparţinea autorului, ar constitui prima încercare românească de a se publica un îndreptar asupra metodologiei bibliografice, atât de imperios necesară în preocupările ştiinţifice actuale. Din nenorocire pentru dl. Cardaş — pe care-l ştiam atât de însufleţit pentru bibliografie şi atât de pasionat funcţionar la Biblioteca Academiei Române, — cea mai mare parte a tratatului îl formează cursul răposatului Al. Sadi-Ionescu, fost bibliotecar al Academiei Române, ţinut la Şcoala Superioară de Arhivistică şi Paleografie din Bucureşti în anul şcolar 1925—1926[1]). Copiat nedibaciu şi împărţit în capitole şi subcapitole *altfel* decât e la Sadi-Ionescu, tratatul acesta nu oglindeşte clar nici părerile fostului bibliotecar dela Academie şi nu e, fireşte, nici o contribuţie personală a dlui Gh. Cardaş. Incât ne îndoim că el ar putea servi scopului pentru care a fost publicat.

Am rămas nedumeriţi asupra atâtor probleme, specificate în acest „Tratat'', pe cari le-am înţeles la timpul său ascultând cursurile lui Al. Sadi-Ionescu şi cari îşi au înţelesul lor şi acum când recitesc manuscrisul acelor cursuri[2]). Sadi-Ionescu ne-a ţinut un curs de biblioteconomie şi regulele bibliografice din cursul lui sunt regule bibliografice privitoare la biblioteconomie. Dl Cardaş a încercat să ne dea un tratat de bibliografie, confundând unele regule *bibliografice* cu cele *biblioteconomice*. Astfel încurcând cele două noţiuni, a reuşit să încurce, mai mult sau mai puţin, textul însuşi al răposatului Sadi-Ionescu, de unde apoi acele nedumeriri pomenite mai sus. E adevărat că există multe puncte asemănătoare între notaţia bibliografică în Bibliografie şi între notaţia bibliografică în Biblioteconomie, dar ele nu sunt exclusiv aceleaşi în toate amănuntele. De pildă într'un fel se calculează şi se înseamnă formatul unei cărţi în Bibliografie şi altfel în Biblioteconomie, şi iarăş se trec, pe

1) Pentru paternitatea acestui *Tratat de bibliografie* vezi articolele Dlui N. Georgescu-Tistu publicate în ziarele „Lupta", „Universul" şi „Adevărul Literar şi Artistic" din Bucureşti, apud Idem, *Bibliografia Literară Română,* Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1932, p. 115.

2) Notele dela cursuri le-am putut completa cu notele originale ale lui Sadi-Ionescu, rămase în manuscris la Arhivele Statului din Bucureşti, împrumutate pentru câteva săptămâni dela Dl Const. Moisil, Directorul General al Arhivelor, pentru care lucru îi mulţumim şi în acest loc.

cât posibil, toate datele bibliografice ale unei cărţi pe o fişă bibliografică şi numai cele mai esenţiale pe o fişă menită să facă parte din fişierul unei biblioteci.

Dar dl. Cardaş nu a putut avea noţiunea clară nici asupra celor patru puncte esenţiale ale unei descrieri bibliografice: autor, titlu, referinţe şi particularităţi, fiindcă, altfel, n'ar fi uitat să discute în „Tratatul" d-sale una din problemele cele mai complicate în Bibliografie şi Biblioteconomie, problema transcrierii numelui autorului, atât de larg tratată de Al. Sadi-Ionescu în cursurile sale.

In orice caz lucrarea, pe care o recenzăm aci, e o expunere confuză şi incompletă a cursului răposatului bibliotecar dela Academia Română, ajuns pe mâna dlui Gh. Cardaş. Totuşi am fi nedrepţi cu autorul, dacă ne-am opri numai la această parte de impietate faţă de amintirea regretatului Sadi, atât de bun şi marinimos cu elevii şi colaboratorii săi dela Academie. Dl. Cardaş are şi o parte originală şi de mare valoare: Bibliografia bibliografiilor româneşti dela sfârşitul volumului, în care materialul e grupat după sfera conţinutului (bibliografii de bibliografii, periodice bibliografice, bibliografii individuale, bibliografii generale româneşti, etc.), şi după specialităţi (bibliografii istorice, filologice, geografice, etc.). Sunt şi opere bibliografice puţin cunoscute, aflate de autor la Academia Română sau în reviste mai greu de găsit.

Cum se poate, însă, ca dl. Cardaş să vorbească în 277 de pagini despre metodologie bibliografică, iar în paginile următoare (278 – 389) să ne dea o bibliografie a bibliografiilor atât de nemetodică în ce priveşte notaţia bibliografică? Precizând, aşa cum a precizat, rostul celor patru puncte cardinale ale unei însemnări bibliografice: autor, titlu, referinţe şi particularităţi, am fi dorit să vedem aplicată expunerea teoretică la bibliografia dela sfârşit şi atunci am fi putut crede, într'adevăr, că autorul a şi înţeles pe deplin importanţa şi rostul „Tratatului" său.

I. C.

Dacoromania, *Bibliografia publicaţiilor.* Cluj, Cartea Românească, 1931 (An. VI, 1929 1930), p. 537 645; Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1934 (An. VII, 1931—1933), p. 505 651.

Iniţiată de Directorul Muzeului Limbei Române, Dl Sextil Puşcariu, bibliografia „Dacoromaniei" apare fără întrerupere dela 1921, împlinind în ultimul volum un ciclu de zece ani. Autorii acestei bibliografii, Dnii N. Georgescu Tistu (1921 1922), Maria Lipăneanu-Muşlea (1923 1924), N. Georgescu-Tistu şi R. Paul (1925 1926), Ion Breazu şi Lia Puşcariu-Manoilescu (1927 1928) şi Ion Breazu singur (1929 1930)[1]), au înfăptuit o operă bibliografică de mare importanţă, păşind acum, cu un cadru lărgit, în cel de al doilea deceniu.

[1]) Trecuţi ca autori principali, ajutaţi aproape totdeauna şi de alţi colaboratori.

Bibliografia periodicelor pe anii 1927 şi 1928, lucrată pentru partea literară de I. Breazu, iar pentru partea lingvistică de Lia Puşcariu-Manoilescu, înseamnă un progres faţă de anii precedenţi, iar bibliografia publicaţiilor pentru anii 1929 şi 1930 înseamnă o depăşire importantă chiar faţă de anii ultimi, înglobându-se în planul bibliografici nu numai *articolele* din periodice, ci şi *cărţile*. O particularitate merituoasă a acestor bibliografii din „Dacoromania" a fost dela început, şi e şi acum, prezentarea notiţelor bibliografice sub formă analitică. Un scurt rezumat, eventual o mică notaţie critică, îţi scoate în relief valoarea mai mare sau mai mică a unei cărţi sau a unui articol. Grupările pe materii sunt, apoi, cât se poate de potrivit aranjate în ordinea alfabetică a diferitelor probleme. După titluri, se dau, acolo unde e cazul, şi recenziile respective.

Redactarea fişelor se face într'un fel la cărţi şi altfel la articolele din periodice. In bibliografia publicaţiilor pe 1929 şi 1930, al cărei autor e Dl I. Breazu, datele bibliografice la *cărţi* se dau în ordinea aceasta: autor, titlu, locul tipăririi, anul, tipografia, formatul, paginile (un exemplu luat la întâmplare: Dragomir, Silviu, *Istoria desrobirei religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII*. Vol. II. Sibiiu, 1930, Tip. Arhidiecezană, 4°, p. 440, iar la sfârşit adnotaţia analitică), în loc să urmeze datele bibliografice în ordinea stabilită în bibliografiile internaţionale şi în unele din ţara noastră (în exemplul de mai sus: Dragomir, Silviu, *Istoria desrobirei religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII*. Vol. II. Sibiiu, Tip Arhidiecezană, 1930, in - 4°, 440 p., apoi adnotaţia analitică). Se va putea obiecta, că nu e nici o nenorocire dacă după Sibiiu urmează 1930, iar nu tipografia, dacă in - 4 se scrie aşa, sau simplu 4°, şi dacă publicaţia are 440 p. sau p. 440. Totuşi fiind bibliografia o disciplină prin excelenţă de metodă, s'a căutat să se stabilească anumite norme, pe cari e bine să le urmăm aşa cum o fac cei mai mulţi.

La articolele din periodice adnotaţia analitică nu mai e la *urmă*, ci îndată după titlu şi înaintea referinţelor bibliografice. Acest fel de a se redacta o fişă bibliografică, analitic, e foarte frecvent în Apus, dar se întâlneşte destul de des şi forma *primă*. In nici un caz, însă, nu se întrebuinţează ambele forme în aceeaş lucrare.

De sigur aceste greşeli de învestmântare exterioară nu întunecă frumuseţa intrinsecă a operei, care rămâne, ca gând şi ca intenţie, una din cele mai impunătoare realizări bibliografice din ţara noastră de după războiul întregirii naţionale.

I. C.

Al. David, *Bibliografia lucrărilor privitoare la Basarabia apărute dela 1918 încoace*. Chişinău, Tip. Eparhială „Cartea Românească", 1933, in - 8° mic, 47 p. (Asociaţiunea Culturală „Astra Basarabiei").

Intenţia dlui David, de a pregăti a bibliografie a Basarabiei, nu poate fi decât bine venită. Ne lipsesc astfel de bibliografii regio-

nale, din cari să reiasă viața specific locală a unei provincii. Ceeace ne-a dat dl. Greavu-Dunăre în 1928, Bibliografia Dobrogei[1]), este unic la noi și exemplul d-sale ar trebui imitat de cât mai mulți.

In introducere autorul se plânge că studiile asupra Basarabiei sunt de cele mai multe ori superficiale și incomplete. Nu putem socoti între acestea de pildă și cartea atât de documentată a d lui I. Nistor: Istoria Basarabiei[2]), care e o operă cât se poate de serioasă, deși vrea să fie numai o scriere de populariazre. E adevarat că-i lipsește suportul critic, trimiterile din subsol, însă se simte ca autorul și-a clădit studiul pe un fundament solid. Dar, firește, pentru cunoașterea Basarabiei e nevoie de o bibliografie completă a scrierilor despre Basarabia, cum spune dl David, preconizând și angajându-se să pregătească o *Bibliografie a Basarabiei* și un *Indice cronologic de toate documentele privitoare la Basarabia*. Două lucrări grele, pe cari un singur om anevoie le va putea face.

In cartea, pe care o recenzăm, autorul ne dă lucrări apărute numai dela unire încoace și numai studii publicate aparte, în volum sau broșură, rămânând ca articolele din periodice să fie încadrate în corpul unei viitoare bibliografii complete asupra Basarabiei. Ii dorim autorului să-și împlinească gândul, însă nu cumva să și redacteze și bibliografia proiectată după metodologia bibliografică din cartea publicată. Ar fi păcat atât pentru d-sa care are gânduri așa de mari, cât și pentru bibliografia în sine, care cu oarecari sforțări și îngrijire metodologică ar putea deveni o frumoasă publicație de bibliografie istorică românească.

Firește nu avem intenția să arătăm aci cari sunt noțiunile elementare ale redactării unei fișe bibliografice. Totuși ne permitem să-i atragem atenția, că există în bibliografie anumite norme, cari trebuesc urmate întocmai, dacă voim să facem o operă bibliografica serioasă. In cartea d sale notația bibliografică e atât de confuză și inconsecventă, încât nu putem să credem decât că autorul nu cunoaște semnificația și importanța diferitelor părți ale descrierii unei cărți. Altfel cum să ne explicăm amestecul atât de regretabil al referințelor bibliografice ele între ele (loc, tipografie, an, pagini, preț, fără să mai vorbim de format, care nu există deloc) și între referințe și particularități (extras, biblioteca cutare, No. cutare, etc.)? Vom exemplifica aceste defecte, comparând numai cinci titluri — primele cinci din publicație, cari toate au una sau mai multe greșeli

Nr. 1 e bine redactat, îi lipsește numai formatul, care trebue intercalat între an (1930) și pagini. Nr. 2 e total greșit, fiindcă sau avem de a face cu un articol din Memoriile Academiei Române și atunci un articol nu se scoate astfel dintr'o publicație periodică,

1) *Bibliografia Dobrogei, 425 a. Hr. — 1928 d. Hr.* București, Academia Română, 1928, in-8°. 153 p. (Extras din Academia Română, Mem Sect. Ist., Ser. III, Tom IX, Mem. 4.).

2) Cernăuți, Tip. edit. Glasul Bucovinei, 1923, in-8°, XLVIII+455 p (fig., 2 pl.). (Biblioteca Așezământului I. C. Brătianu, No. 1)

sau avem de a face cu un extras — și intenția autorului a fost, desigur, să ne prezinte extrasul, broșura, — dar atunci unde sunt elementele descrierii unei cărți, fiindcă locul și anul nu sunt suficiente? Nr. 3 are aceeaș greșală fundamentală, ca numărul precedent, cu excepția că aci ni se dau *unele* elemente ale bibliografierii unei cărți, puse însă într'o ordine greșită. Nr. 4 e tot un compromis între carte și articol, ca la Nr. 2, cu deosebirea că aci încurcătura se face cu „Biblioteca Astra", care fiind o particularitate neesențială, dar totuși necesară, se bibliografiază la urmă. In sfârșit la Nr. 5 elementele descrierii sunt inversate și nu sunt suficiente. In felul acesta am putea lua pe rând toate cele 351 de titluri ale lucrării și vom găsi la fiecare cel puțin câte o greșală.

Azi când bibliografiile străine se redactează cu atâta minuțiozitate și îngrijire metodologică, nu ne mai putem prezenta nici noi cu bibliografii făcute oricum, după buna sau reaua dispoziție momentană sau, mai ales, după neștiința din trecut. Suntem siguri că dl. David va ținea seamă de cele spuse mai sus și ne va da o bibliografie istorică asupra Basarabiei după regulele bibliografice moderne.

I. C.

N. Georgescu-Tistu, *Bibliografia literară română.* București, Impr. Națională, 1932, in-8°, 255 p. (20 pl.). (Academia Română, Studii și Cercetări, XVIII).

Bibliografia Dlui Georgescu-Tistu este, incontestabil. o lucrare de mare valoare. Pregătită ani de-arândul la Biblioteca Academiei Române, pare a fi completă pentru anii cercetați, în orice caz ceeace lipsește, îi poate scăpa oricărui bibliograf, când are de cules atâta material și privitor la atâtea domenii științifice. Pentrucă autorul a cules, în această „bibliografie de bibliografii" a D-sale, tot ce a aflat mai de seamă din domeniul bibliografic românesc, cu excepția, însă, a științelor exacte.

Planul lucrării este cât se poate de metodic, în sensul în care l-a dorit autorul, făcând ca toate științele, — cu excepția numai a științelor exacte, cum o spune D-sa dela început — să graviteze în jurul studiului literaturii române.

In întroducere ne sunt schițate noțiunile fundamentale și mișcarea bibliografică din străinătate. „Cours élémentaire de bibliographie" a lui Achard e pus greșit — greșală de tipar ca apărut la 1906, în loc de 1806 (p. 10). La bio-bibliografii (p. 23 și urm.) am adăuga și Bio-bibliografia ungurească a lui Iosif Szinnyei[1]), un model remarcabil în acest domeniu.

E interesant că autorul știe cine *va fi* colaboratorul român pentru viitoarea bibliografie internațională a traducerilor, proiectată de Institutul Internațional de Cooperație intelectuală (Dl.

---

[1]) Magyar irók élete és munkái. (Viața și opera scriitorilor maghiari). Vol. 1—14. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1891—1914, in-8°, 14 vol.

Bazil Munteanu, p. 25, nota 2), şi nu ştie *cine e* colaboratorul român la „International Bibliography of Historical Sciences", Washington—Paris, apărută şi citată de D-sa (subsemnatul, propus de d-nii N. Iorga şi C. Marinescu). De ce „Magyar Könyvészet" e „Listă maghiară de cărţi" (p. 28), iar nu Bibliografie maghiară?

Capitolul „Scrieri româneşti de informaţie generală" începe cu Bibliografiile de bibliografii (p. 43 şi urm.). Intre aceste bibliografii de bibliografii e pomenită, în primul rând, lucrarea subsemnatului „Bibliografia la Români", apărută la 1928 ca extras din Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj, 1926 1927, Vol. IV. (Formatul extrasului e in-8⁰, nu in-4⁰). In subtitlu i-am zis lucrării de mai sus „O *încercare* de bibliografie a bibliografiilor româneşti", subtitlu de care autorul se pare că n'a voit să ţină seamă — nici nu-l pomeneşte atunci când ne-a redactat D-sa un subtitlu: „O aşa numită «bibliografie a bibliografiilor» româneşti" (p. 43).

E şi acesta un fel de a privi şi de a caracteriza lucrările altora.

Pentru ca să se vadă ce gânduri am avut, când am scris acele câteva pagini despre „Bibliografia la Români, O încercare de bibliografie a bibliografiilor româneşti", ne permitem să reproducem fraza ultimă din întroducerea de pe vremuri: „Studiul ce urmează vrea să fie o succintă *dare de seamă*[1]) asupra progreselor mereu crescânde în domeniul disciplinei bibliografice în Apus şi mai vrea să fie, în acelaş timp, şi o *modestă icoană* a străduinţelor noastre româneşti în acest domeniu..."[2]).

Trecând odată prin Parcul Carol I din Bucureşti şi aflându-ne în faţa casei dela Poradim a Regelui întemeietor de Dinastie şi de Ţară, o Doamnă cu lorgnetă, care privea şi ea la casa Regelui Carol I din războiul neatârnării, se tânguia: cum a putut să-şi facă Regele o casă atât de modestă şi cum a putut locui într'ânsa? Masa nu era unde voia Doamna, nici scaunul şi nici patul. Din nemulţumirile Doamnei am dedus, că se plasa Doamna în casa modestă dela Poradim şi nu-l plasa pe Domnitorul Carol, *atunci* şi *acolo*, de unde şi-a condus ţara la biruinţă şi neatârnare. Casa modestă dela Poradim a făcut posibilă, însă, construirea de palate la Bucureşti şi plimbarea nestingherită a Doamnelor cu lorgnetă.

Păstrând proporţiile cuvenite, cam astfel s'a uitat şi autorul la căsuţa subsemnatului dela Poradim. S'a minunat că n'a văzut un palat, cu dimensiuni ciclopice, şi n'a găsit la locul unde a voit D-sa masa, scaunul şi patul. Desigur într'o casă mare mobilierul se aranjează într'un fel, se pun şi tablouri pe pereţi şi perdele la ferestre, iar la Poradim, altfel, după spaţiu. Dar să vedem mai deaproape cam cât de multe lucruri dorea autorul să aşezăm în căsuţa dela Poradim.

Ni se reproşează că am expus „mult material fără a l cerceta şi controla mai îndelung, ca să reiasă însemnătatea operelor citate

1) Sublinierile ne aparţin.
2) Pag 3.

şi corelaţia dintre ele" (p. 43). N'am cercetat materialul şi nu l-am controlat mai îndelung, fiindcă nici n'am avut acest scop în „succinta dare de seamă", ce a voit să fie lucrarea despre care vorbim. Iar mai departe: „Aşa dar, câteva date din istoria bibliografiei străine şi nu liniile largi ale evoluţiei ei exemplificate". In casa dela Poradim liniile largi ale evoluţiei exemplificate a bibliografiei străine? Dar bibliografia străină e atât de bogată şi azi ajunsă la atâta înflorire, încât nu ar încăpea în liniile ei aşa cum le doreşte autorul nici într'un palat cu nenumărate etaje, necum în casa dela Poradim.

„Printre cataloagele de librărie, bibliografii generale ca ale lui Ebert şi Graesse, nedeosebite de bibliografia bibliografiilor lui Petzholdt" — zice autorul mai departe. Intr'adevăr masa, scaunul şi patul nu erau în casa dela Poradim aşa cum le doria Doamna respectivă şi totuşi aceste mobile indispensabile au fost suficiente pentru marele Domn al Românilor. Dealtfel mobilele erau aşezate şi la Poradim în destulă ordine: masa astfel, ca lumina să vină din stânga, patul într'un colţ mai retras, iar scaunul lângă masă. Cine va căuta să privească cu ochi liniştiţi în căsuţa dela Poradim a subsemnatului, va găsi şi pe Ebert, Graesse şi Petzholdt la locul ce li se cuvin, fără a-i separa după bibliografiile lor generale, sau bibliografiile de bibliografii, aşa cum doreşte autorul, ci grupându-i sub *numele ţării,* căreia îi aparţin: Germania, şi la *timpul* în care apar ca nume proeminente ale ţării respective, veac. XIX. Dacă criteriul nostru a fost ţara şi timpul, de ce trebue să ni se ceară să-i grupăm după specialităţi?

Nu am făcut „nici o legătură între opera acestuia (Petzholdt) şi „Bibliotheca bibliographica nova" a lui Henri Stein, deşi ea continuă şi pune la punct pe prima" (p. 43). Probabil că autorul n'a observat, aci, că bibliografiile de bibliografii sunt grupate pe ţări, criteriu după care am împărţit materialul. Iar în ce priveşte numele marelui bibliograf german Petzholdt, cules în broşura subsemnatului fără *t* la sfârşit, nu puteam bănui că în tipografiile din Bucureşti litera *t* poate fi uitată de tipografi — subsemnatul n'a putut face nici o corectură, de unde s'au strecurat şi alte greşeli în broşură, — sau poate fi schimbat de aceiaşi tipografi bucureşteni cu litera *n* — cum s'a întâmplat de pildă D-lui Tistu, care credem că a fost în situaţia să-şi facă D-sa personal mai multe corecturi şi totuşi a ieşit în loc de Lăpuşteanu (p. 107 , Lăpuşneanu. Deci acelaş *t* fatal, schimbat sau uitat, care la subsemnatul a lăsat totuşi un Petzholdt de recunoscut, pe când la autorul nostru a schimbat complet numele. „Greşala se repetă şi la p. 245" — ca să parafrazăm întocmai cele scrise de Dl. Tistu „deşi în revista Societatea de Mâine, care a servit ca izvor D-lui Georgescu-Tistu, numele e tipărit corect".

Ni se obiectează mai departe „reabilitarea cu pompă a lui Vasilie Popp şi Timoteiu Cipariu, ca antecesori bibliografului Iarcu, lucru îndeobşte cunoscut, şi pentru Popp, recunoscut de însuşi

Iarcu" (p. 43). Intr'adevăr despre Popp se știa că e primul bibliograf român și cu toate acestea ori de câte ori se vorbea despre trecutul bibliografiei noastre, se pomenea ca cel mai vechiu bibliograf român Dimitrie Iarcu, iar nu Vasilie Popp. Incercând să facem un istoric al bibliografiei la Români, l-am pus firește în fruntea tuturor pe Vasilie Popp, a cărui lucrare apare la 1838, iar nu pe Iarcu, a cărui lucrare s'a tipărit după aproape trei decenii, la 1865, și cu toate acestea „nu poate sta alături nici măcar cu modesta „Disertație" a lui V. Popp, care este cu mult mai bună ca exactitate și ca pricepere științifică"[1]). Pe Timoteiu Cipariu l-am trecut printre bibliografi, fiindcă în „Crestomația" sa ne dă o listă a cărților cunoscute lui, care „valorează, — cum am spus în broșură — orice obiecțiuni s'ar aduce, cât o lucrare bibliografică de factura primelor „Bibliothecae" incomplecte și timide ale Apusului" (p. 13).

După ce autorul spune că-i reabilităm cu pompă pe Vasilie Popp și pe Timoteiu Cipariu — dacă D-sa crede că i-am reabilitat, expresia nu poate decât să ne măgulească — ca antecesori ai bibliografului Iarcu, „lucru îndeobște cunoscut", pe pagina următoare lucrurile nu mai sunt îndeobște cunoscute, fiindcă — zice D-sa — „d. Crăciun ... uită de data aceasta că lucrarea lui Popp e în primul rând o istorie de tipografii, iar aceea a lui Cipariu o crestomație" (p. 44). Ne menținem părerea exprimată pe vremuri în broșură, unde am înșirat pe Vasilie Popp și pe Timoteiu Cipariu ca antecesori lui D. Iarcu, „lucru îndeobște cunoscut", fără să fi uitat nici o clipă titlul și conținutul lucrărilor celor doi bibliografi ardeleni.

Meritul lui Vasilie Popp nu credem că e micșorat prin cuvintele lui Cipariu, citate de autor, fiindcă, dacă canonicul dela Blaj a trimis lui Popp informații bibliografice, totuși „meritul muncii lui Popp nu-l putem scădea, așa cum ne-ar îndemna mărturisirea lui Cipariu. Dacă n'am cunoaște pe doctorul Popp ca un pasionat răscolitor de arhive și de poduri de biserici, cum ni-l arată Barițiu și pasagiul din prefața „Disertației"... — poate. Așa însă, credem că Cipariu își mărea puțin contribuția sa personală la cartea lui Popp"[2]).

Autorul recunoaște, totuși, în rândurile următoare (p. 44) o calitate lucrării „Bibliografia la Români": „...strângerea laolaltă pentru prima dată a atâtor bibliografii românești, fapt care e un merit al d-lui Crăciun...". Aceste câteva cuvinte înțelegătoare ale autorului sunt suficiente pentru ca să se priceapă toată valoarea și toate greutățile unui început.

Autorul ne învinovățește, mai departe, că am trecut pe nedrept,

---

[1]) Bianu-Hodoș, *Bibliografia Românească Veche*, 1508—1830. Tom. I. București, Socec, 1903, p. V.

[2]) Vezi I. Mușlea, *Viața și opera Doctorului Vasilie Popp*. Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj, 1928—1930, Vol. V, p. 116. Puținătatea informațiilor, de cari vorbește Dl Tistu la p. 176, e a se atribui, desigur, numai împrejurărilor de atunci.

ca bibliografii ale bibliografiilor româneşti, două articole de scurtă informare a străinătăţii: unul al lui N. Cotlarciuc, iar celălalt al D-sale însuşi, şi pe lângă acestea o notiţă scurtă din „Buletinul Cărţii''. Cine va deschide „Bibliografia la Români'' la p. 31, va găsi menţionate aceste scurte lucrări de mai sus nu în cadrul textului, cum ar reieşi din cele spuse de autor, ci în notă. Prin urmare nu sunt trecute, pe drept sau pe nedrept, între bibliografiile de bibibliografii, ci ne-am îndeplinit numai o simplă datorie de probitate ştiinţifică menţionând aceste scurte articole, în notă, ca încercări făcute înainte de apariţia „Bibliografiei la Români''. Sau era mai cinstit să nu le pomenim?

La cele scrise de autor despre necesitatea unei bibliografii a publicaţiilor străine cu referinţe asupra Românilor (p. 132, nota), putem adăuga că dl. L. Baidaff dela Paris a pregătit o astfel de bibliografie, scoţând din o mulţime de reviste străine articolele privitoare la istoria Românilor. Bibliografia se află în manuscris la Institutul de Istorie Naţională. Să fie adevărat ce spune autorul (p. 136, nota 1), că Regele Matia Corvinul a fost „prea puţin iubitor de cărţi'', cu toate că a avut una din cele mai mari şi mai vestite biblioteci din Europa în a doua jumătate a veacului al XV-lea; cu toate că avea copişti numeroşi nu numai la curtea din Buda, ci şi la Florenţa; cu toate că avea anume cumpărători de cărţi în tot Levantul, ca şi familia Medicis şi cumpăra cărţi manuscrise chiar dela furnizorul acesteia, dela Bisticci[1]); şi în sfârşit cu toate că a fost sprijinitorul cel mi fervent al înfiinţării tipografiei din Buda la 1473?

La bibliotecile populare (p. 165 166) e a se adăuga şi Biblioteca populară dela Biblioteca Universităţii din Cluj, unicul caz în ţara noastră când o bibliotecă universitară, cu depozit legal, are şi o bibliotecă pentru popor.

Neadmis ca bibliograf, V. Popp e trecut de autor când potrivit pentru a fi folosit de D. Iarcu (p. 55 56) a cărui lucrare însă „nu poate sta alături... cu modesta „Disertaţie'' a lui V. Popp, care este mult mai bună ca *exactitate* şi ca *pricepere ştiinţifică*''[2]) — cum s'a arătat şi mai sus, când bun de folosit pentru admirabila „Bibliografie românească veche'' a lui I. Bianu şi N. Hodoş (p. 176—177).

Ni se pare curioasă afirmaţia autorului, că V. Popp „nu se foloseşte, în înşirarea cărţilor, de o descriere mai bogată şi mai metodică'' (p. 176). Dar toţi bibliografii, chiar moderni, îşi redactează bibliografiile lor după toate regulele bibliografice, metodic şi cu descrieri bogate? V. Popp ne dă, de pildă, notaţia bibliografică astfel: „Văcărescul I. Logof. Poezii alese. Sibiiu, 1830''[3]), sau

---

[1]) Cf. Svend Dahl, *Histoire du livre*. Paris, Jules Lamarre, 1933, in-8°, p. 82.
[2]) Sublinierile ne aparţin.
[3]) Vasilie Popp, *Disertaţie despre tipografiile româneşti*... Sibiiu, Tip. George de Closius, 1838, in-8°, p. 36.

„Observaţii asupra regulelor gramaticii rumâneşti de Ionake Văcărescul. In Tipografia S. Episcopii a Râmnicului, 1787. De George şi Popa Costandin Tipograful Râmniceanul"[1]). Deci, autor, titlu, locul tipăririi, tipografia, anul; mai lipsesc formatul şi paginile, pentru ca notaţia să fie completă. De sigur datele bibliografice nu se succed la toate cărţile în ordinea cunoscută nouă azi şi nu sunt nici totdeauna, toate, dar trebue să avem în vedere că la 1838, şi chiar după acest an, nici alţii nu dădeau totdeauna toate datele bibliografice în ordinea în care suntem obicinuiţi să le dăm azi, şi nu le notau pe toate, fiindcă, probabil, — cum credem că e cazul la Vasilie Popp — nu le aveau la îndemână. Iată câteva exemple din zilele noastre, unde notaţia bibliografică e şi mai puţin metodică şi mai puţin bogată ca la V. Popp. Dl. Cardaş în „Tratatul de bibliografie" pomenit mai sus are la p. 289 două titluri aşa: „Raţiu (Dr. I.). Timoteiu Cipariu, Viaţa şi operele sale. Blaj, 1905"; sau „Meteş (Ştefan), Ce a scris N. Iorga. Bucureşti, 1913". Ce are în plus Dl. Cardaş dela 1931, faţă de V. Popp dela 1838? — Parantezele! Sau iată la Dl. Gh. Adamescu, „Contribuţiuni la Bibliografia românească", Fascicola III[2]), p. 416: „Nicolae Cartojan, Alexandria în literatura românească. Bucureşti 1910 — Idem Bucureşti 1922". Ce are în plus Dl. Adamescu dela 1928, faţă de V. Popp dela 1838? — Are în minus tipografia! Cam aşa se prezintă 50% din bibliografiile ce se pregătesc azi în România. Nu sunt lucrările acestora întitulate bibliografii? Nu sunt autorii lor bibliografi? Da. Atunci de ce nu poate fi şi V. Popp întâiul nostru bibliograf şi lucrarea lui, care, e adevărat, are ca titlu „Disertaţie despre tipografii", o bibliografie?

Cu toate aceste mici amănunte, asupra cărora nu suntem de acord cu autorul, repetăm aprecierea dela început: Bibliografia D-lui Georgescu-Tistu este, incontestabil, o lucrare de mare valoare. E bine că s'a dat la sfârşit şi un rezumat în limba franceză. Deasemenea sunt binevenite şi cele 20 de planşe dela sfârşit, dovezi şi crâmpeie din viaţa cărţilor noastre de altă dată.

I. C.

P. Henry, *Histoire roumaine.* Revue Historique, Paris, 1935 Nov-Dec., An. 60, Tom. CLXXVI, p. 486—537.

In cadrul buletinului istoric din bătrâna Revue Historique dela Paris, Dl. P. Henry publică o bibliografie istorică critică privitoare la istoria Românilor. Ceeace impresionează dela început este informaţia bogată, culeasă cu discernământ, înşiruită cât se poate de metodic, incadrată într'un stil frumos şi presărată cu observaţii personale, cari dovedesc o temeinică orientare în trecutul nostru istoric şi

1) Idem, p. 74.
2) Bucureşti, Ed. Casa Şcoalelor, 1928, in-8°.

bibliografic. Am îndrăzni să spunem chiar ceva mai mult: Dl. P. Henry, care a stat mai mulţi ani în ţara noastră, ne dă în studiul D-sale nu numai o bibliografie istorică, ci un studiu succint asupra izvoarelor istoriei Românilor.

Istoriografia românească nu poate să-i fie decât recunoscătoare autorului pentru culegerea atâtor lucrări istorice într'un buchet atât de elegant, pe care-l oferă mai întâiu străinătăţii, dar în multe privinţe ni-l poate oferi şi nouă, Românilor, cari din motive financiare ne poticnim mereu în publicarea bibliografiei istorice. Trebue să-i mai fim recunoscători Dlui P. Henry şi din alte motive. După cum spune D-sa, Revue Historique „n'a mai publicat un buletin românesc din 1908" ![1]), deci de acum aproape trei decenii. Faptul că D-sa întrerupe tăcerea atât de îndelungată a acestei reviste de specalitate asupra noastră, nu poate decât să ne măgulească şi să ne oblige, să-i mulţumim pentru atâta marinimoasă înţelegere a lucrurilor din ţara, în care se vede că n'a stat degeaba.

Planul lucrării merită o deosebită atenţie. Ni se înşiră la început lucrările privitoare la 1. Bibliografii, apoi 2. Documente, 3. Cronici, 4. Opere generale, 5. Istoria provinciilor, 6. Drept şi viaţa socială, 7. Preistoria, 8. Originile şi istoria veche, 9. Intemeierea Principatelor, 10. Principatele în veac. XV—XVII, 11. Istoria Transilvaniei până în veac. XVIII, 12. Principatele în veac. XVIII—XIX, 13. România sub Carol I, 14. Războiul mondial şi epoca de du pă războiu, încheindu-se cu 15. Arta românească.

La capitolul „Bibliografii" (p. 487—488) sunt înşirate bibliografiile istorice cele mai importante, între cari şi cele publicate de Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj şi Revista Istorică Română dela Bucureşti. Lipsesc însă bibliografiile închinate activităţii istorice a D-lui N. Iorga, cari, credem, că sunt indispensabile, mai ales că 60 70% din publicaţiile istorice româneşti din ultimii 30 de ani sunt ale D-lui Iorga. Aceste bibliografii se datoresc D-lor Şt. Meteş şi Barbu Teodorescu[2]), ca să nu-i pomenim decât pe cei doi mai importanţi. La „Documente" (p. 488) găsim bine alese cele câteva colecţii mari: Hurmuzaki, Iorga, Sturdza, Bogdan şi documentele publicate de Fundaţiile I. C. Brătianu, I. I. C. Brătianu şi Fundaţia Regele Ferdinand I.

La „Cronici" (p 488—489), pe lângă Kogălniceanu, Bogdan, Giurescu, etc., ar fi trebuit adăugat şi I. Lupaş cu cronicarii Transilvaniei[3]).

Capitolul 4, cu „Operele generale" (p. 489—500), e împărţit în patru subdiviziuni: A. Limbă şi literatură (unde autorul pomeneşte de Atlasul Lingvistic ce se pregăteşte sub conducerea Dlui Sextil Puşcariu, pentru partea privitoare la limbă, şi unde autorul propune ca să se scruteze şi oarecari influinţe posibile franceze asupra

[1]) P. 487.
[2]) Cf. şi mai departe.
[3]) *Cronicari şi Istorici români din Transilvania.* Vol. I. Craiova, Scrisul Romănesc, 1934, in-8°, XXXIX + 472 p.

lui M. Eminescu, mai ales în Scrierile politice, nu numai cele germane din poezii, pentru partea privitoare la literatură) ; B. Folklore ; C. Geografie ; D. Istorie generală, în cadrul căreia se face o recenzie cât se poate de obiectivă asupra cărții recente a D-lui R. W. Seton Watson, *History of the Roumanians*[1]), înșirând, apoi, operele de istorie generală românească. La cele cunoscute de autor mai adăugăm două, apărute între timp, a D-lui C. C. Giurescu[2]) și cea mai recentă, a D-lui N. Iorga, apărută acum câteva zile[3]).

La „Istoria provinciilor" (p. 500—504) Bucovina e îndeajuns de bine reprezentată, dar la Basarabia am adăuga și studiul D-lui I. Nistor[4]). La Transilvania se scoate în evidență rolul revistei „Revue de Transylvanie", condusă de Dl. Silviu Dragomir, și apoi, pe lângă studiile de sinteză asupra Românilor din această provincie, se dau și unele asupra Secuilor și Sașilor. Nu sunt uitați nici Românii din sudul Dunării. Sunt bine alese lucrările cele mai reprezentative pentru „Drept și viața socială" (p. 504 505).

„Preistoria" are ca operă fundamentală *Getica* lui V. Pârvan și alte câteva lucrări mai mici (p. 505 506). „Originile și istoria veche" (p. 506 508) se bazează tot pe Getica, apoi pe lucrări privitoare la epoca dacă, romană, întroducerea creștinismului și părăsirea Daciei Traiane. Tot aci am fi pus și epoca gepidică (C. Diculescu, combătut de N. Iorga și alții), epoca slavă, (aci e pomenit numai O. Densușianu), epoca cumană (I. Ferenț) și ducatul de Paristrion (N. Iorga și N. Bănescu), pe cari autorul le pune la „Intemeierea Principatelor" (p. 508—511). La capitolul Intemeierii Principatelor n'ar fi trebuit uitat Dimitrie Onciul, iar pentru problema „descălecatului" Țării Românești de „Negru Vodă", Al. Lapedatu[5]). Primul Domn al Munteniei („vers 1320 1352") nu e Alexandru Basarab, ci numai Basarab (p. 511). Alexandru Basarab e fiul și urmașul primului Domn.

Pentru „Principatele în veac. XV XVII" (p. 511 517) lucrările sunt grupate în jurul problemelor: Descoperirile dela Curtea de Argeș (ar fi fost mai potrivit să fie înșirate la capitolul precedent), Boierii, Relațiile economice și Domnii mai însemnați. La Ștefan cel Mare sunt înșirați N. Iorga și I. Ursu pentru partea de istorie politică, I. Bogdan pentru documente și General R. Rosetti pentru armată. La Petru Rareș e I. Ursu; la Mihaiu Viteazul e uitat însă, oricum, N. Bălcescu și mai ales I. Sârbu. Lucrările D-lor N.

---

1) *A history of the Roumanians from Roman times to the completion of unity.* Cambridge, University Press, 1934, in-8°, 596 p. (16 pl. 1 hartă).

2) *Istoria Românilor.* Vol. I. București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II", 1935, in-8°, XIV + 586 p. (fig. pl.). Ed. II. — Idem, p. XVI + 586 p. (fig. pl.).

3) *Istoria Românilor.* Vol. I. Part. I. Strămoșii înainte de Romani. București, Tip. Datina-Văleni, 1936, in-8°, 269 p. (fig.).

4 Cf. mai sus, la Bibliografia Dlui Al. David asupra Basarabiei.

5) *Cum s'a alcătuit tradiția națională despre originale Țării Românești.* București, Cartea Românească, 1924, in-8°, p 289—314. (Extras din Anuarul Inst. de Istorie Națională, Cluj, 1923, An. II).

Iorga[1]) şi P. P. Panaitescu[2]) sunt prea recente, ca să le fi putut menţiona autorul. Pentru Mateiu Basarab trebuea amintit cel puţin I. Sârbu[3]), a cărui lucrare e scrisă într'o limbă accesibilă şi în Apus. La Vasile Lupu şi apoi la Constantin Brâncoveanu e pomenit N. Iorga.

Pentru „Istoria Transilvaniei până în veac. XVIII" (p. 517) autorul trimite la cap. 5: „Istoria provinciilor", menţionând aci, în mod special, numai pe N. Iorga şi Seton Watson. La „Principatele în veac. XVIII XIX" (p. 517 523) lucrările sunt înşirate pentru epoca Fanarioţilor, pentru Tudor Vladimirescu, pentru Ocupaţiunea rusească, pentru Renaşterea românească şi anul 1848, pentru Domnitorii Bibescu, Ştirbei şi Mihail Sturdza. O desvoltare mai largă constatăm la Alexandru I. Cuza, cunoscut mai de-aproape de autor, fiindcă are chiar studii asupra acestei epoci[4]). Lucrările se împart în trei părţi: Politica internă, Reforma agrară şi Politica externă a lui Cuza, aceasta din urmă mult mai bine studiată (M. Emerit, R. Bossy, P. Henry, Al Marcu, G. Brătianu).

Capitolul „România sub Carol I" (p. 523 527) are grupate operele mai importante după următoarele probleme, studiate mai deaproape: Abdicarea lui Cuza (D. A. Sturdza) şi venirea lui Carol I în ţară (Memoriile Regelui); Chestiunea evreiască (N. Iorga, T. G. Djuvara, A. D. Xenopol, Verax=Radu Rosetti); Desvoltarea României şi a Capitalei sale (Damé); Chestiunea agrară înainte de 1907 (Grünberg, C. Arion, Brăescu); Politica externă (N. Iorga, R. Bossy); Războiul din 1877 (V. Cogălniceanu, N. Iorga, Locot. Vasiliu, General Rosetti), iar pentru cele trei judeţe basarabene răpite de Ruşi la Congresul de Pace dela Berlin (G. Brătianu); în sfârşit pentru Războiul din 1913 ni se recomandă G. Hanotaux şi R. Poincaré, străini şi General Economu şi Căpit. Gheorghiu, Români, pentru descrierea operaţiunilor războiului.

Pentru „Războiul mondial şi epoca de după războiu" (p. 527—531) lucrarea fundamentală e *Istoria războiului pentru întregirea României* a Dlui C. Kiriţescu, pe care autorul o analizează ceva mai pe larg, apoi urmează mai multe memorii şi câteva studii (General Mărdărescu; apoi România în războiul mondial, 1916—1919, ed. de Ministerul Apărării Naţionale, etc.); pentru epoca propriu zisă de după războiu studiile înşirate sunt în legătură cu: Unificarea administrativă, Unificarea legislativă şi juridică, Reforma agrară, România agricolă şi economică.

Ultimul capitol privitor la „Arta românească" (p. 532—537) e cât se poate de sugestiv în înşirarea şi aprecierea lucrărilor reprezentative. Pentru arta religioasă în Moldova şi Ţara Românească sunt menţionaţi: N. Iorga, G. Balş şi în general Buletinul Comisiu-

---

1) Istoria lui Mihaiu Viteazul. Vol. I-II. Bucureşti. Ed. Ministerul Apărării Naţionale, 1935, in-8°, 301 p. (I), 226 p. (II).
2) Mihai Viteazul. Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1936, in-8°, 269 p.
3) Mateiu-Vodă Basarabas auswärtige Beziehungen. Leipzig, 1899.
4) Dar Cuza n'a fost ales Domn la Iaşi în 17 (p. 520), ci în 5 Ian. 1859.

nii Monumentelor Istorice; pentru Moldova singură: P. Henry, K. Romstorfer, G. Balş şi J. Puig Y. Cadafalch — arhitectura; I. D. Ştefănescu mai nou şi W. Milkovicz, W. Podlacha mai vechi — pictura; V. Grecu pentru iconografie şi E. Kozak (numai el) pentru inscripţii. Pentru Ţara Românească singură: Ghica-Budeşti arhitectura, I. D. Ştefănescu — pictura, N. Iorga — inscripţii şi tot D-sa pentru artele minore. Privitor la arta religioasă în Transilvania sunt pomeniţi: pentru Unguri (L. Gál), pentru Saşi (Sebastiani, Müller, Reitzenstein şi Rosemann), iar pentru Români (C. Petranu şi V. Vătăşianu). Arta populară îşi are şi ea locul şi autorii ei: N. Iorga, Al. Tzigara-Samurcaş, G. Oprescu şi Albumul D-lui Tache Papahagi, iar arta modernă pe Al. Vlahuţă pentru N. Grigorescu, L. Bachelin pentru Stoica, etc.

Bibliografia aceasta istorică, selecţionată, în care autorul ne mai face şi surpriza plăcută de a ne indica şi datele bibliografice aşa cum se obicinueşte numai de bibliografii încercaţi, cel puţin în ţara noastră, este şi va rămânea pentru bibliografia istorică românească o bibliografie de temeiu, iar pentru străinătate un bun izvor de informaţie privitor la istoria ţării şi poporului românesc.

I. C.

Ştefan Meteş, *Bibliografia operelor lui Nicolae Iorga*. Viaţa şi activitatea sa. Cluj, Cartea Românească, 1931, in - 4°, XXVIII+55 p. (Extras din Inchinare lui N. Iorga).

Bibliografia D-lui Meteş este o bio-bibliografie închinată marelui nostru istoric, N. Iorga, cu ocazia împlinirii vârstei de 60 ani. E bine că ne-a dat o bio-bibliografie, nu numai o bibliografie simplă, fiindcă e timpul să se pregătească şi la noi o serie de bio-bibliografii ale oamenilor noştri reprezentativi, pentruca cu ajutorul lor să putem publica odată şi un Dicţionar biografic, sau o Bio-bibliografie mai mare a Românilor.

Primele 25 de pagini cuprind partea biografică scrisă cu multă înţelegere şi mai ales cu o largă informaţie. Restul publicaţiei conţine, apoi, o listă selecţionată a operelor D-lui N. Iorga, selecţionată, fiindcă activitatea istorică şi literară a D-lui Iorga este mult mai vastă de cum ne-o arată această bibliografie.

Dealtfel bibliografia ce-o analizăm acum este a treia bibliografie a D-lui Meteş închinată activităţii lui N. Iorga[1]). După cum constată şi Dl. Barbu Theodorescu, celălalt bibliograf al D-lui Iorga[2]), această bibliografie a D-lui Meteş e mai puţin reuşită decât celelalte: atât ca plan, cât şi ca notaţie bibliografică.

Planul ni se pare simplist şi confuz. Se amestecă lucrările de istorie cu cele de literatură — atât în ce priveşte istoria Românilor,

---

1) Primele două: *Ce a scris N. Iorga?* Bucureşti, Tipografia Românească, 1913, in-12°, LXXVII + 155 p.; *Activitatea istorică a lui Nicolae Iorga*. Bucureşti, Ed. Pavel Suru, 1921, in-8°, XXXII + 413 p.

2) *Bibliografia operelor lui N. Iorga*. Bucureşti, Tip. Cărţilor Bisericeşti, 1931, in-8°, p. IX.

cât şi în ce priveşte istoria universală. După două capitole întitulate: Studii relative la istoria şi literatura Românilor şi, idem, pentru istoria universală, la rândul său mai urmează un capitol special întitulat „Literatură". La „Conferinţe şi cuvântări culturale" sunt grupate iarăşi probleme de istorie, literatură, etc., cari ar fi trebuit puse la capitolele respective, amintite mai sus. O astfel de repartizare nesistematică şi vagă a materialului îngreunează găsirea titlurilor dorite şi te sileşte să răsfoeşti bibliografia totdeauna dela început până la sfarşit. Mai ales că bibliografia nu are nici un indice, de nici un fel.

Rostul unei bibliografii ştiinţific concepută e ca, pe lângă strângerea în sine a lucrărilor, să prezinte şi să clasifice aceste lucrări de aşa natură, încât să poţi afla cu uşurinţă operele de cari ai nevoie.

Notaţia bibliografică a D-lui Şt. Meteş lasă şi ea mult de dorit. La cărţi nu ne dă, în afară de autor — care e acelaş — şi de titlu nu totdeauna exact şi complet, — decât locul, anul şi paginile, lipsind tipografia sau editura, formatul şi eventual alte particularităţi bibliografice. De ex: „Istoria presei româneşti, Bucureşti, 1922, p. 192" — aşa cum o notează autorul[1]) — şi Istoria presei româneşti dela primele începuturi până la 1916. Cu o privire asupra presei româneşti din zilele noastre de C. Bacalbaşa. Bucureşti, Tip. Adeverul, 1922, in - 8°, 192 p. (Sindicatul Ziariştilor din Bucureşti). aşa cum ar fi trebuit să fie notată corect.

Articolele scoase din periodice sunt şi mai vitreg tratate din punct de vedere al notaţiei bibliografice. Aci autorul înseamnă — în afară de titlu — numele periodicului, volumul, anul şi paginile, lipsind locul şi inversând unele date bibliografice. Un exemplu luat la întâmplare: „Documente urlăţene în Bul. Com. Ist. a României, V (1926), pp. 177 315" aşa cum se află în bibliografia D-lui Meteş[2]) — şi Documente urlăţene [1537 1837]. *Buletinul Comisiei Istorice a României*, Bucureşti, 1926, Vol. V, p. 179 315 — deci cu precizarea anilor din cari sunt documentele, fără *in*, (prescurtările sunt admisibile), anul apariţiei periodicului mai întâi şi vol. după aceea; aşa cum trebuia să fie notate corect referinţele bibliografice.

Greşala cu acel în, în ..., care se repetă la fiecare periodic, o fac şi alţii, nu numai Dl. Meteş. In bibliografiile ştiinţific lucrate *în* nu are însă ce căuta şi nici nu mai e trecut. In Apus nu numai că e înlăturat cu desăvârşire din bibliografii, dar are chiar o semnificaţie specială. Unde găseşti un in (nu în) înseamnă că articolul e scos dintr'o publicaţie *poligrafică* (publicaţie scrisă în colaborare de mai mulţi înşi, apărută odată pentru totdeauna, cum e, de pildă, Inchinare lui N. Iorga, în care a apărut şi bibliografia D-lui Meteş), iar nu din *periodic* (revistă sau gazetă).

---

1) Pag. 17.
2) Pag. 21.

Lucrarea autorului nostru e totuşi utilă şi reprezintă o muncă considerabilă. Dacă ne-am permis să facem observaţiile de mai sus, e că am dori să vedem şi în România cât mai multe bibliografii redactate după o metodologie ştiinţific concepută şi consecventă, nu oricum.

I. C.

Alexandre et Getta Hélène Rally, *Bibliographie franco-roumaine*. Première partie. Tom. I, Les oeuvres françaises des auteurs roumains. Tom. II, Les oeuvres françaises relatives à la Roumaine. Préface de Mario Roques. Paris, Ernest Leroux, 1930, in - 8°, LX+402 p. (I) ; 474 p. (II.).

Bibliografia soţilor Rally este o continuare demnă şi serioasă a bibliografiei cu acelaş titlu publicată acum patru decenii de academicianul Gheorghe Bengescu[1]). E adevărat că între aceste două bibibliografii s'a intercalat o altă bibliografie franco-română, a D-lui Mateiu Fotino[2]), dar aceasta e foarte minusculă pe lângă cele două opere mari de mai sus şi e numai o contribuţiune modestă.

După cum reiese şi din titlu, soţii Rally au reuşit să ne dea numai o parte din vasta lor lucrare, o bibliografie *franco-română* (operele franceze ale autorilor români şi operele franceze privitoare la ţara noastră), rămânând ca în viitor să ne dea o bibliografie *româno-franceză* (opere româneşti despre Franţa şi traduceri româneşti din limba franceză). Le dorim să urmeze mai departe drumul străbătut până la jumătate şi să ajungă biruitori la capăt, desăvârşind opera începută de un mare înaintaş, lângă care îşi vor binemerita locul în bibliografia românească.

Opera autorilor, de cari ne ocupăm, este o operă mare, cu tendinţe monumentale. Dacă vom face, totuşi, unele observaţii acestea se datoresc împrejurării că opera ne-a impresionat şi am căutat să o privim din toate părţile, găsind, pe ici pe colo, unele lacune, cari nu scad prea mult din arhitectura lucrării luată în ansamblul ei.

Pe lângă constatările D-lui N. Georgescu-Tistu[3]), dintre cari cele mai multe ni se par juste, iată cari credem că sunt calităţile şi lacunele operei soţilor Rally. Preferăm clasarea materialului bibliografic pe materii, aşa cum se face în Tom. II, celui alfabetic din Tom. I. Cercetătorul vrea să aibă totdeauna la un loc operele privitoare la o chestiune şi cum rostul unei bibliografii este să înlesnească în sens propulsiv munca cercetătorilor, clasarea titlurilor pe materii este totdeauna preferabilă. E adevărat că munca biblio-

---

1) *Bibliographie franco-roumaine depuis le commencement du XIX-e siècle jusqu'à nos jours.* Tom. I. Bruxelles, P. Lacombler, 1895, in-8°, XLIII + 219 p. Ed. II, Paris, Ernest Leroux, 1907, in-8°, XV + VII — XLIII + 219 + 114 p.

2) *Contribuţiune la o Bibliografie franco-română.* Convorbiri Literare, Bucureşti, 1926, An. 58, p. 122—131. Tot aci şi *Ibidem*, 1927, An. 95, p. 148—157.

3) *Bibliografia literară română*, p. 203—206, recensată mai sus.

grafului e mult îngreunată şi se întâmplă foarte adesea să se repete unele notiţe bibliografice, însă toate acestea înlesnesc găsirea promptă a materialului dorit. Indicele, chiar pe materii, nu valorează atât, cât valorează împărţirea pe materii a titlurilor însăşi. Indicele pe autori, dela sfârşitul Tom. II, este cât se poate de bine venit şi se referă şi la Tom. I.

Autorii şi-au pregătit lucrarea la Biblioteca Naţională din Paris şi la Biblioteca Academiei Române din Bucureşti — ca depozite fundamentale de informaţie. Neajunsul e că n'au fost văzute *cărţile* bibliografiate, ci numai *cataloagele* bibliotecilor respective. E bine, totuşi, că s'au dat cotele, sub cari sunt catalogate cărţile la cele două biblioteci. (La cele dela Academia Română constatăm că au fost trecute — când s'a prezentat cazul — cotele dela ambele cataloage, vechiu şi nou). Notaţia bibliografică este aceea din fişierul dela Paris — unde datele bibliografice sunt quasi-complete, lipsind numai indicarea planşelor, figurilor, etc., şi din fişierul dela Bucureşti, — unde lipseşte tipografia. Unele titluri n'au, totuşi, paginaţia.

La particularităţi se înseamnă, uneori, şi conţinutul cărţii (Nr. 5315, 6322, 6387, 7547, etc.). Dealtfel trebue să menţionăm că bibliografia autorilor noştri, aşa cum se prezintă acum, conţine numai cărţile, broşurile şi tipăriturile aparte ale articolelor şi studiilor din periodice, nu şi articolele şi studiile însăşi din periodicele respective.

Cum autorii mărturisesc că au văzut totuşi unele cărţi, pe cari nu le-au bibliografiat numai după cataloagele bibliotecilor pomenite, ar fi trebuit să le însemne pe acestea cu asterisc*, deşi, în mod obicinuit, în bibliografie se înseamnă cu acest semn cărţile nevăzute.

Foarte interesantă e lista periodicelor franco-române dela sfârşitul volumului I.

I. C.

Revista Istorică Română. *Notiţe bibliografice.* Vol. I IV. [Bucureşti, M. O. Imprimeria Naţională], 1931—1934, Vol. I, p. 88—108, 190 221, 320 332, 429 443; Vol. II, p. 95 107, 306—335, 418—443; Vol. III, p. 96 129, 278 316, 404 446; Vol. IV, p. 347—428.

Aceste notiţe bibliografice, risipite în diferite numere ale Revistei Istorice Române dela Bucureşti, constitue singura bibliografie istorică românească curentă la noi. „Istoriografiile" ce am început să publicăm în Anuarele Institutului de Istorie Naţională nu merg decât dela 1921 până la 1926 inclusiv[1]), rămânând netipăriţi anii 1927 1928 şi 1929—1930. Notiţele bibliografice din Revista Istorică Română încep cu acest an din urmă (1930) şi continuă până

[1]) *Istoriografia Română în 1921—1922; 1923—1924; 1925—1926.* An. Inst. Ist. Naţ., Cluj, 1923, An. II, p. 405—506; 1924--1925, An. III, p. 773—929; 1926—1927, An. IV, p. 515—729 şi extrase.

la 1934, anul apariţiei ultimului volum, pe care-l avem în faţa noastră. Se face astfel, involuntar, o legătură între anii din Anuarul dela Cluj[1]) şi între anii dela Revista Istorică Română dela Bucureşti, având în felul acesta o bibliografie istorică românească quasicompletă pentru anii de după războiul mondial.

Ne-a interesat în mod special planul bibliografiei din revista bucureşteană şi dacă nu e chiar aşa de amănunţit ca cel din „Istoriografii", e totuşi raţional conceput şi te poţi orienta cu destulă uşurinţă răsfoind paginile cu titlurile bibliografice încadrate în şase capitole mai mari. Aceste capitole, rămase consecvent aceleaşi, sunt următoarele: I, Bibliografie. II, Opere cu caracter general. III, Preistoria. IV, Istoria antică. V, Istoria Românilor până la întemeierea Principatelor şi VI, Istoria Românilor după întemeierea Principatelor. Ultimul capitol a fost subîmpărţit, după cum era şi firesc, în mai multe părţi, unele inegale, cuprinzând întreg câmpul de manifestare istorică românească de după întemeierea Principatelor şi până în zilele noastre. Subîmpărţirea se face astfel: 1. Isvoare (Texte, Studii). 2, Discipline auxiliare. 3, Biografii. 4, Istorie politică şi diplomatică. 5, Istorie socială. 6, Istorie economică. 7, Istoria dreptului şi organizarea administrativă. 8, Istorie militară. 9, Istoria bisericii. 10, Istoria artelor. 11, Istoria literaturii (Texte, Studii). 12, Culturale-Varia (Şcoală, Presă, Relaţii culturale). 13, Istoria limbii. 14, Demografie, etnografie şi folclor. 15, Istorie locală. 16, Românii de peste hotare.

După cum spun editorii revistei dela început, în „Notiţele bibliografice" sunt înregistrate numai cărţile şi articolele „mai însemnate"[2]), nu tot produsul istoriografic al anului respectiv. Astfel bibliografia vrea să fie critică prin însăşi limitele fixate planului. Dar mai vrea să fie şi prin notaţiile critice, cari se desvoltă uneori în adevărate recenzii ştiinţifice, scrise de diferiţi specialişti. La început bibliografia avea aspectul mai mult al unui repertoriu bibliografic, înşirându-se lucrările fără nici o notaţie asupra conţinutului sau a valorii ştiinţifice, dar dela al doilea volum încoace se simte tendinţa de a deveni tot mai mult analitică şi în forte multe cazuri — după cum am spus — chiar critică. Aproape toate notiţele analitice sau critice sunt iscălite, nu însă şi cele simple.

După iscălituri se poate vedea numărul mai mare sau mai mic al colaboratorilor la redactarea acestei bibliografii. E bine să colaboreze cât mai mulţi? Desigur şi pe cât posibil specialiştii materiilor respective. Numai astfel poţi avea garanţia exactităţii unei fişe analitice, sau a seriozităţii la o fişă critică. Dar aceste fişe trebue să fie concentrate, apoi, în mâna unui singur om, care să le armonizeze din punct de vedere al notaţiei strict bibliografice. Altfel se întâmplă să existe atât de multe sisteme, după cât de mare e şi nu-

---

1) Anii 1927—1930, bibliografiaţi cu studenţii Seminarului de Bibliografie Generală, se păstrează în manuscris şi pot fi consultaţi la Institutul de Istorie Naţională oricând, până la tipărire.

2 Vol. I, p. 6, Cuvânt înainte.

mărul colaboratorilor. Este cazul cu bibliografia, de care ne ocupăm, unde fiecare își notează datele bibliografice după un sistem propriu

Spicuim la întâmplare câteva titluri, din fiecare volum câte unul, pentruca să se vadă diversitatea notației bibliografice. In vol. I, la p. 107: „Benchea N., Românii și viața românească din America, în Calend. Ligii Culturale, 1931". Corect ar fi: fără *în*[1]), cu locul tipăririi calendarului și paginile. Vol. II, la p. 95: „Iorga N., Publicații streine privitoare la istoria contemporană a Românilor, București, 1931, 5 p., 5 lei, în Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. XII". Aci e un compromis nepotrivit între carte și articol. La carte lipsesc tipografia și formatul, la articol anul calendaristic și paginile. In vol. III, la p. 431 găsim: „Lupaș I., Un proiect de organizare comercială modernă în Transilvania, la anul 1703, în Libertatea, An. I, (1933), p. 129—130". Nu e nevoie de *în*, lipsește locul de tipărire al periodicului (lipsa e posibilă numai dacă există o listă alfabetică a periodicelor, în fruntea lucrării, unde ni s'ar preciza odată pentru totdeauna locul apariției) și în sfârșit sunt inversate anul de apariție cu anul calendaristic, pus acesta din urmă în paranteze. Iar în vol. IV, la p. 347 se află acest titlu: „Foris Anna, A tót kérdés bibliográfiai vázlata 1918-ig [urmează, foarte nimerit, traducerea românească], în Magyar Kisebbség, XII, p. 634 644, 669—680". Aci se repetă *în*, lipsește locul de apariție al periodicului și mai ales lipsește anul calendaristic.

Sunt și notații bibliografice corecte, dar acestea formează numai excepții onorabile. Ce-ar fi dacă s'ar da puțină atenție și acestei părți de metodologie bibliografică? Lucrarea ar putea deveni o bibliografie istorică aproape desăvârșită.

Titlul unei opere sau a unui articol nu poate fi reprodus decât în limba originală! după care e necesar să urmeze traducerea. Limbile admise în bibliografie ca internaționale sunt: engleza, franceza, germana, italiana și spaniola.

Un indice e, totuși, necesar, deși editorii declară că „orientarea e foarte ușoară" în bibliografia ce o tipăresc. O spunem din experiență și cu referire la „Istoriografiile" din Anuarele Institutului de Istorie Națională dela Cluj, unde există — pe lângă împărțirea sistematică a materialului, câte un indice pe autori și pe materii și cu toate acestea cercetătorii, de obiceiu comozi, nu află materialul dorit destul de repede.

I. C.

Barbu Theodorescu, *Bibliografia istorică și literară a lui N. Iorga. 1890 1934.* București, Tip. edit. Cartea Românească, 1935, in-8°, XXIV+318 p. (Institutul de Istorie literară și folclor, Secția Bibliografică, I).

Bibliografia D-lui Barbu Theodorescu, prin care se inaugurea-

[1]) Cf. mai sus, la bibliografia Dlui Șt. Meteș.

ză publicaţiile secţiei bibliografice a Institutului de Istorie literară şi folclor dela Bucureşti, de sub conducerea Prof. I. Caracostea, este cea mai bună bibliografie individuală românească ce am întâlnit până acum. Inchinată celui mai de seamă istoric al nostru, D-lui N. Iorga, bibliografia aceasta este demnă de numele magistrului şi e spre lauda ucenicului.

In primele pagini de întroducere Dl. Theodorescu face un foarte scurt istoric asupra bibliografiei la alte popoare şi apoi la noi, la Români. Informaţia D-sale este sigură, având în unele părţi chiar lucruri noi, sau vederi noi. Reţinem următoarea constatare în legătură cu valoarea bibliografiei lui D. Iarcu: „Până la întocmirea viitoarelor bibliografii, aceste trei cataloage [e vorba de cataloagele de biblioteci ale lui I. Genilie, Ion C. Gârleanu şi Cesar Cătănescu] au avut o mare circulaţie, fiind singurele izvoare de informaţie pentru oamenii de ştiinţă. Ca tehnică, conştienţiozitate şi pricepere ele au o mai mare valoare decât bibliografia lui Iarcu, cu totul inferior în priceperea bibliografică lui Genilie, Gârleanu şi Cătănescu"[1]).

Observaţiile asupra bibliografiei întocmită de Dl. V. Ianculescu sunt într'adevăr juste (p. XXIII). Găsim şi două greşeli de tipar: la sistemul zecimal, clasa 4 Filologie, lingvistică (nu Filosofie) (p. XI), iar A. Muşlea e Ion Muşlea (p. XIX).

Valoarea bibliografiei autorului nostru constă înainte de toate în planul atât de metodic şi de minuţios conceput. Adevărat că planul ţi-l croieşti după calitatea şi diversitatea materialului, şi în cazul de faţă Dl. Theodorescu n'a avut să se plângă nici de una, nici de alta, dar s'au văzut cazuri când planul a fost sub valoarea operelor înşirate în bibliografie. Cele cinci cpitole, sub cari autorul a putut grupa uriaşa activitate a D-lui N. Iorga, sunt: A, Istoria universală. B, Istoria Românilor. C, Materii înrudite cu istoria. D, Literatură. E, Studii de literatură şi artă. Dar nu din aceste capitole generale reese valoarea planului ştiinţific al autorului, ci din subîmpărţirile acestor capitole. Fiind prea detailate nu le putem înşira aci, însă ele pot fi văzute dintr'o ochire în cadrul „Cuprinsului" publicat la începutul volumului. Câtă deosebire între *acest* plan şi planul Dlui Meteş, pomenit mai sus.

Bibliografia are, lucru poate unic la o bibliografie individuală, 5614 titluri! Dealtfel autorul vorbeşte în alt loc de „un total de 18.500" de lucrări ale D-lui Iorga[2]).

Titlurile urmează, în cadrul fiecărei împărţiri şi subîmpărţiri, în ordine cronologică. La ediţia primă a unei cărţi se adaugă imediat, când e cazul, ediţiile următoare. Cărţile văzute la Biblioteca Academiei Române au la sfârşit notată şi cota sub care sunt catalogate. Pe ici pe colo se înseamnă şi conţinutul operelor, sau se reproduce tabla lor de materii.

După cuvintele de laudă, pe deplin meritate de autor, să ni se permită să spunem că metodologia bibliografică urmată de D-sa nu

---

[1]) In Întroducere, p. XIII.
[2]) Introducere, p. XXIII.

e metodologia bibliografică ştiinţifică aşa cum tinde să se cristalizeze în Apus şi cum, se pare, că începe să prindă teren şi în ţara noastră. Nu vom da exemple, însă nici notaţia unei cărţi, nici a unui articol din revistă nu e după principiile de cari am pomenit şi în recensiile de mai sus.

Vor fi urmate aceste principii într'o viitoare bibliografie, tot atât de importantă ca aceasta? Suntem siguri că da; Dl. Barbu Theodorescu nici nu poate să nu le urmeze.

I. C.

Andrei Veress, *Bibliografia română-ungară.* Românii în literatura ungară şi Ungurii în literatura română. Vol. I, 1473—1780, Vol. II, 1781 1838, Vol. III, 1839 1878. Bucureşti, Cartea Românească, 1931—1935, 3 Vol.

Bibliografia română-ungară a istoricului maghiar A. Veress confirmă existenţa unor relaţiuni intelectuale în trecut între Români şi Unguri, relaţiuni mai puţin cunoscute până acum. Cele trei volume mari vin să ne lămurească asupra acestor relaţiuni. Autorul însuşi vede în opera sa: ,,o adevărată revelaţie a istoriei culturale şi a înrîuririi reciproce în cursul veacurilor ale poporului român şi ungar, urmată între ele fără întrerupere, dar rămasă puţin observată în literatură''[1]).

Autorul şi-a grupat materialul în ordine cronologică. Primul volum începe cu anul 1473 şi merge până la 1780, volumul al doilea conţine anii 1781 1838, volumul al treilea anii 1839—1878 inclusiv. Cărţile româneşti sunt amestecate cu cele ungureşti, deşi ar fi fost mai nimerit să se fi separat ceeace au scris sau tipărit Românii de ceeace au scris sau tipărit Ungurii. Lucrarea D-sale ar fi fost fără îndoială mult mai folositoare pentru ambele ţări, dacă ar fi împărţit-o în aceste două părţi deosebite, grupând apoi materialul, în acest cadru, tot în ordine cronologică. Prin planul din lucrarea D-sale, autorul ne-a impus anumite delimitări ungureşti, cari n'au nici o valoare pentru Români. Anii delimitativi 1473 şi 1780: ani în care se tipăreşte prima carte ungurească la Buda (1473) şi anul morţii Mariei Terezia (1780), n'au nici o importanţă pentru literatura noastră. Tot astfel anul 1781 — data cu care începe domnia lui Iosif II, — apoi 1838 şi 1878, luaţi la întâmplare, nu au nici o însemnătate în istoria noastră culturală.

In întroducere, scrisă în limba română şi franceză, autorul arată planul lucrării şi străduinţele sale pentru înjghebarea operei, în care va înşira ,,tot ce s'a tipărit în Ungaria — afară de Români — ori de Unguri în străinătate despre Români şi tot ce s'a tipărit în România ori în străinătate de Români despre Unguri, dela început până în ziua punerii la teasc a ultimei coale a publicaţiunii, luând în seamă până şi aşa numitele ,,foi volante'', adeseori foarte

[1]) In Întroducere, Vol. I, p. IX.

importante''[1]). Acest cadru a fost lărgit cu: tot ce s'a tipărit de Români în Ungaria în limba latină şi ungară; hărţile Ţărilor Române făcute de Unguri şi, apoi, notele de muzică cu motive româneşti ori chiar româneşti apărute sau tipărite în Ungaria[2]).

Nu suntem de acord cu autorul când spune (p. XI XII), că Principii ardeleni nu s'au amestecat niciodată în treburile religioase ale Românilor din Transilvania. Aceşti Principi au tipărit cărţi în limba românească nu de dragul Românilor, ci pentru a le impune doctrina calvinistă. Se ştie că pentru a-şi atinge scopul nu s'au sfiit, în decursul veac. XVI şi XVII, nici de a persecuta, nici de a exila şi nici chiar de a închide pe conducătorii spirituali ai Românilor din această provincie. Mai târziu, în secolul următor, persecuţiunile au continuat; de astă dată sub egida bisericii catolice.

In primul volum Dl. Veress ne descrie 614 publicaţiuni. Cea dintâi e „Chronica Hungarorum'', zisă şi „Chronicon Budense'', apărută la Buda în 1473. Cea mai veche carte tipărită în Ungaria ne dă, încă dela primele pagini (46—47), amănunte asupra luptei dela Posada, în care Voevodul Basarab a bătut pe Carol Robert, Regele Ungariei, la 1330.

Publicaţiile No. 2, 3, 4 (1484—1486) sunt cărţi religioase tipărite pentru episcopul Milcoviei din Moldova. Nrele 5 şi 6 sunt două ediţii diferite ale „Cronicii lui Thuroczy'' din 1488, din care autorul scoate în evidenţă capitolele privitoare la Români. No. 18 conţine un cântec unguresc din 1538, unde apare numele românesc Iancula Vodă al lui Iancu Corvin de Hunedoara, român de origine, fost guvernator al Ungariei între 1446 şi 1452.

La No. 23 se află prima carte românească tipărită în Transilvania: Catehismul românesc, apărut la Sibiiu în 1544. La No. 53 e a doua carte românească, Evangheliarul tipărit la Braşov în 1561 de Diaconul Coresi. A treia se află la No. 57: Evangheliarul slavonesc, tipărit de acelaş Diacon la 1562 tot la Braşov. Dela această dată înainte publicaţiile româneşti se înmulţesc, păcat numai că autorul, dupăcum am spus, le amestecă cu cele ungureşti.

Publicaţia dela No. 29 conţine o listă cu numele Românilor judecaţi între 1208--1235 de Capitlul catolic din Oradea. Nrele 30 şi 32 sunt cărţi dedicate lui Nicolae Olahus, mitropolit-primat şi cancelar al Ungariei între 1543—1568, Român de origine. No. 43 e o carte dedicată unui alt Român, care a avut un rol important în istoria Ungariei între 1550 1572, Mihail Valahul (Csáky)[3]).

La sfarşitul volumului sunt mai multe indice foarte utile: de

1 Ibidem, p. VII.

2) Ibidem, p. VII—VIII.

3) Aceşti doi oameni, de origine românească, cari au avut un rol considerabil în Ungaria, au fost studiaţi din punct de vedere românesc de Prof. I. Lupaş într'un studiu intitulat: *Doi umanişti români în sec. XVI.* Bucureşti, Academia Română, 1928, in-8°, 29 p. şi Şt. Bezdechi, *Familia lui N. Olahus.* Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj, 1928—1930, An. V, p. 63—85.

autori, de editori, tipografi şi gravori şi, apoi, un indice general de toate numele proprii.

Volumul al doilea se deschide cu o operă literară românească: odă scrisă de medicul oculist Ioan Molnár-Piuariu în 1781. Numărul operelor înşirate în acest volum se ridică la 762 (dela No. 615 - 1376). Menţionăm în mod special No. 629 cu „Historia de rebus Transsylvanicis" a lui Wolfgang Bethlen, unde autorul scoate în evidenţă, ca şi la alte numere, capitolele în legătură cu trecutul nostru. Acelaşi indice închee şi volumul al doilea, ca şi volumul întâiu.

Volumul al treilea conţine 1000 de publicaţii (dela No. 1377—2377), redactate după aceeaş metodă ca şi volumele precedente şi cu aceleaşi indice la sfârşit. Pentru restul operelor autorul mai promite şi un al patrulea volum[1]).

Bibliografia D-lui Veress are, din punct de vedere strict bibliografic, calităţi şi defecte. Notaţia bibliografică e completă: autorul, identificat adesea cu multă greutate, titlul, pe cât posibil complet, ediţiile, volumele şi părţile volumelor; locul, editura şi tipografia, anul, stabilit de multe ori cu foarte mari greutăţi, formatul şi paginile. In realitate datele bibliografice nu se succed în ordinea de mai sus, aşa cum e regula în bibliografiile apusene ştiinţific redactate, dar sunt toate. După aceste indicaţii urmează descrierea amănunţită a conţinutului operei, foarte adesea însoţit de reproduceri fototipice, şi apoi comentarii critice şi alte adnotaţii.

După referinţele bibliografice şi partea analitică vin particularităţile bibliografice, cari ni se par de multe ori insuficiente. Autorul are apoi obiceiul de a nu indica decât o singură bibliotecă posesoare a operei menţionate, deşi ea se află în mai multe biblioteci. E o greşală. Cercetătorii nu vor putea merge totdeauna la biblioteca menţionată, dar, eventual, le-ar putea fi mai accesibilă una nemenţionată. O altă observaţie: Autorul nu ne indică prin nimic dacă a văzut sau nu a văzut cărţile pe cari le descrie. In întroducere mărturiseşte, în orice caz, că nu i-au trecut toate prin mâni, lăsându-ne să bănuim după „felul cum sunt cărţile descrise, mai pe larg ori mai pe scurt ... cari din ele mi-au trecut prin mâini şi cari nu le-am putut ajunge, trebuind în astfel de cazuri să mă mulţumesc cu date scoase din bibliografii ori din vreo însemnare trecătoare"[2]). Bibliografiile scrupulos lucrate, cum e şi Bibliografia românească veche a lui I. Bianu şi N. Hodoş, luată ca model de autor, menţionează acest lucru.

Cele trei volume, pentru cari autorul a avut îndemnul şi sprijinul material al D-lui Alexandru Lapedatu[3]), au fost tipărite în cele mai bune condiţiuni technice de tipografia Cartea Românească din Bucureşti şi sub auspiciile Fundaţiilor Regele Carol I şi Ferdinand I. Nu este însă admisibil a strecura într'o bibliografie ştiinţi-

---

1) Introducere, vol. III, p. X.
2) Introducere, Vol. I, p. XIV. Vezi şi întroducerea din Vol. III, p. 10.
3) Dupăcum o mărturiseşte în întroducerea dela Vol. I, p. 7.

fică observaţiuni de ordin politic, cum face d. Andrei Veress în legătură cu versurile germane ale lui Guido von Baussnern, despre care afirmă că ar fi prevăzut *„cu o admirabilă intuiţiune* primejdiile cari vor naşte dintr'o desmembrare a imperiului austro-ungar"[1]). La ce fel de primejdii se gândeşte d. Veress? Nu cumva la factorii primejduiţi prin sumele puse D-sale la dispoziţie ca să şi publice volumele?

I. C.

International Bibliography of Historical Sciences. Vol. I VIII. Washington—Paris, [Tip. diferite], 1926—1935, in - 8°, 8 Vol.

Necesitatea unei bibliografii internaţionale a ştiinţelor istorice a devenit un imperativ al zilelor noastre. Numărul mare de scrieri istorice şi de articole din reviste de specialitate face cu neputinţă reţinerea lor, nu numai în domeniul naţional, dar mai ales în cel universal. De aceea Comitetul Internaţional al Ştiinţelor istorice în Congresul său dela Geneva din anul 1926 a hotărît pregătirea unei publicaţii bibliografice, care să cuprindă titlurile acelor cărţi şi studii cari prezintă importanţă pentru mai multe ţări.

Bibliografia se tipăreşte sub îngrijirea unui comitet de isto rici şi bibliografi, comitet care îşi are sediul la Washington, iar secretariatul la Paris.

Până în prezent au apărut 8 volume. Vol. I conţine bibliografia pe anul 1926 şi are colaborarea alor 25 de state: Belgia, Columbia, Danemarca, Germania, Austria, Estonia, Finlanda, Grecia, Anglia, Italia, Iugoslavia, Luxemburg, Olanda, Norvegia, Palestina, România, Suedia, Elveţia, Spania, Cehoslovacia, Ungaria şi St. Unite ale Americii.

Vol. II VIII cuprind bibliografia dela 1927 1933. Şi în aceste volume se menţin cam acelaş număr de state.

Planul Bibliografiei este următorul:

a) Ştiinţele auxiliare ale istoriei; b) Manuale, lucrări generale; c) Preistorie şi protoistorie; d) Popoarele vechiului Orient; e) Istoria greacă; f) Istoria Romei şi a Italiei vechi; g) Istoria veche a bisericii până la Grigore cel Mare; h) Istoria bizantină (dela Iustinian); i) Istoria evului mediu; k) Epoca modernă, Lucrări generale; l) Istoria religioasă a epocii moderne; m) Istoria culturii intelectuale a epocii moderne; p) Istoria relaţiilor între statele moderne; q) Asia; r) Africa (dela origine până la colonizare); s America (dela origine până la colonizare).

Colaboratorii acestei publicaţii sunt, cei mai mulţi, profesori universitari şi bibliografi vestiţi. Colaboratorul din Franţa este Dl. P. Caron, conservator la Arhivele Naţionale din Paris. Din Italia colaborează Prof. Vincenzo Ussani dela Universitatea Regală din Roma. Anglia colaborează prin Institutul Regal de Studii Internaţionale şi prin profesori ca J. H. Baxter, R. R. Darlington, Dr. G.

[1]) Vol. III, p. 225-226.

P. Gooch etc. Din România colaborează Dl. Conferenţiar I. Crăciun dela Universitatea din Cluj.

Privitor la ţara noastră, constatăm că aproape la fiecare capitol întâlnim şi lucrări de ale autorilor români. Dl. Prof. N. Iorga are cele mai multe titluri de lucrări. Urmează apoi D-nii: I. Lupaş, Al. Lapedatu, S. Puşcariu, G. I. Brătianu, P. P. Panaitescu, S. Dragomir, O. Tafrali, C. Marinescu, N. Bănescu şi alţii.

Septimiu Martin.

Revista Istorică Română, Bucureşti. 1931 1934, v. I—IV.

Apare sub conducerea unui comitet de direcţie compus din dd. G. I. Brătianu, G. M. Cantacuzino, N. Cartojan, C. C. Giurescu, S. Lambrino, P. P. Panaitescu şi Al. Rosetti. Prin forma ireproşabilă, prin îngrijita selecţionare a materialului publicat, prin cronicele şi criticile severe şi prin utilul buletin bibliografic dela sfârşitul fiecărui număr sau volum, R. I. R. s'a impus ca un organ de informaţiune şi de orientare în istoriografia română curentă, de neapărată trebuinţă atât cercetătorilor, cât şi profesorilor de specialitate.

Din lucrările publicate în primele patru volume semnalăm următoarele:

Vol. I, (1931).

G. D. Triandaphylopulos în „Les sources du Code Callimaque" arată că autorul codului nu e Chr. Flechtenmacher, Anania Cuzanul, D. Bojinca şi Gh. Asaki, ci numai Annanias Kuzanos, care a prelucrat $^{8}{}_{10}$ părţi din cod, după cel austriac, iar restul după cel francez sau după nevoile şi usul pământean.

Gh. I. Brătianu, în „Originele stemelor Moldovii şi Ţării Româneşti" (p. 50 62) arată că în evul mediu Apusul feudal a pătruns prin filieră ungurească şi în stemele Principatelor Române, vulturul din stema munteană, ca şi anumite forme în care apare bourul în cea moldoveană fiind identic la început cu cimierul obişnuit de pe coiful regilor angevini ai Ungariei, care ca şi scutul ungar de pe banii voevozilor români, „a ajuns în urmă o simplă imitare a modelului occidental, cel mai apropiat de graniţele ţărilor române".

A. Veress, nemulţumit cu această concluzie a d-lui Brătianu, în „Originea stemelor Ţărilor Române" (p. 225 233) încearcă a dovedi că scutul ungar de pe banii româneşti este semnul vasalităţii dreptul de a bate bani primindu-l voevozii dela suzeranul lor, regele ungar, — încât „seria monedelor româneşti — spune d. Veress ne dă, putem zice, o istorie ilustrată a supuşeniei ţărilor române faţă de Ungaria puternică a Angevinilor".

Gh. I. Brătianu, în „In jurul originei stemelor principatelor române" (p. 234—240 restabileşte adevărul, arătând în ce măsură şi când au putut exercita regii ungari drepturi de suzeranitate în aceste ţări.

P. P. Panaitescu în „Cronica moldo-polonă" (p. 112 123) dovedeşte că cronica publicată cu acest titlu de I. Bogdan nu e auto-

graful autorului, ci o copie defectuoasă; că mai există un alt manuscris Rusiecki şi acesta plin de greşeli; că autorul cronicei nu e N. Brzeski, ci unul din numeroşii poloni dela curtea moldoveană din secolul XVI; iar cronica a fost scrisă la 1566, cuprinzând o traducere latină a analelor slavone dela noi, la cari a adăogat informaţii din sursă polonă.

C. C. Giurescu, O Bucoavnă Basarabeană din 1815.

I. C. Filitti, în „Despina, princesse de Valachie, fille présumée de Jean Brancovitch" (p. 241—250), arată că soţia lui Neagoe Basarab nu era fiica lui Lazar III Brancovici, ci alui Ioan Brancovici, care mai avea două fice, pe Elena măritată cu Petru Rareş şi pe Maria Frangipani.

C. C. Giurescu, în „O nouă sinteză a trecutului nostru" (p. 337 382; R. I. R. v. II, p. 1—45, 164 220) supune unei severe analize critice cartea d-lui N. Iorga, Istoria Românilor şi a civilizaţiei lor, Bucureşti, 1930.

V. Papacostea, Teodor Atanasie Cavaliotti. Trei manuscrise inedite. (p. 383—402; R. I. R. II, 59 82).

Vl. Dumitrescu, A propos de la peinture de quelques vases de Gumelniţa (p. 403—415).

Vol. II. (1932).

P. P. Panaitescu, în „Diploma Bârlădeană din 1134 şi hrisovul lui Jurg Koriatovici din 1374" (p. 46 58), dovedeşte, că povestirea lui B. P. Haşdeu despre provenienţa diplomei bârlădene dela urmaşii Domnului moldovean Dim. Cantemir e o născocire menită a acredita autenticitatea documentului. Deasemenea analiza diplomatică a hrisovului lui Jurg Koriatovici dovedeşte falsitatea lui, autorul acestui fals fiind B. P. H., care, indus în eroare de cronologia greşită alui Stryikowski, voia să descopere un domn moldovean înainte de Dragoş.

Gh. I. Brătianu, în „Politica externă alui Cuza-Vodă şi desvoltarea ideii de unitate naţională" (p. 113 163), utilizând numeroasele studii apărute după războiu, precum şi câteva documente inedite reproduse în anexă, dă o expunere clară a politicei externe urmată de Domnitorul Cuza. Acesta, având până la „afacerea Mexicului" sprijinul lui Napoleon III, după o prevăzătoare pregătire a actelor sale politice, punea străinătatea în faţa faptului împlinit care ne-a adus unirea şi reformele interne, idealul său politic mergând mai departe, spre independenţa şi unitatea neamului. Autorul stăruie asupra negocierilor cu Klapka în 1861 63, arată atitudinea Domnitorului faţă de insurecţia polonă în 1864, precum şi proiectul de alianţă balcanică din 1863.

Stanislav Lukasik, în „Relaţiunile lui Mihail Czaikowski Sadyk Pasa cu Românii" (p. 232—261) ne arată cum acest iscusit agent diplomatic al principelui Czartoryski de la 1853 începând a lucrat intens pentru strângerea legăturilor noastre cu emigraţii poloni pentru o acţiunea comună de eliberare de sub jugul turcesc.

S. Lambrino, Observations sur la cohors milliaria (p. 262—266).

V. Cristescu, Consideraţiuni asupra unei stele funerare dela Căşei (p. 267—288).

I. C. Filitti, Preadalica să nu fie (p. 337—345).

Josef Macurek, Michael der Tapferere und die Bömisch-Schlesischen Stände am Ende des 16 Jh. Victoriile lui Mihai împotriva Turcilor ca şi cucerirea Ardealului avură un mare răsunet în Boemia şi Silezia a cărei populaţie, supusă la neîntrerupte contribuţii pentru lupta împotriva păgânilor, era informată asupra evenimentelor dela Dunăre prin numeroase foi volante tipărite. Mihai, urmărind acum cuprinderea Moldovei, caută să câştige sprijinul arhiducelui Maximilian, căruia îi promite ajutor pentru cucerirea coroanei polone, iar dela Rudolf II cere bani împrumut pentru expediţia contra lui Ieremia Movilă, solicitând în Februarie 1600 în acest scop intervenţia pe lângă împărat a staturilor Boemiei şi Silesiei. Acestea răspund la 8 Martie 1600 lui Mihai exprimându-şi bucuria şi recunoştinţa pentru lupta Domnului român împotriva duşmanului creştinătăţii şi-l asigură cu jurământ că vor face toate sacrificiile materiale pentru ca nădejdea pusă în ele de Mihai să nu sufere. Aceste promisiuni n'au rămas simple forme de politeţe, ci staturile amintite votară importante sume de bani pentru războiu avizându-l pe Mihai, iar în decursul anilor 1600—1601 reuşiră să aplaneze toate piedecile materiale ce existau ca creanţe asupra cetăţii Königsberg, pentru ca Mihai cu prilejul călătoriei sale la Praga, prin delegatul său să poată intra în posesiunea ei.

Al. Rosetti, Observaţiuni asupra ortografiei Academiei Române (p. 354—366).

Al. A. Vasilescu în „Cronologia tabelară. Data şi alcătuirea ei''. (p. 367—381; R. I. R. v. III p. 54—77) arată că ea a fost scrisă de popa Florea dela şcoala domnească dela Sf. Gheorghe-Vechiu, după izvoare interne, documente şi inscripţii, această cronologie fiind „primul manual românesc de istorie din sec. XVIII-lea, ce cunoaştem''.

Vol. III (1933).

G. M. Cantacuzino, Considerations gènèrales sur la genèse de l'art moldave (p. 1—10).

Pr. V. Radu, în „Mănăstirea Sf. Spiridon şi patriarhul Silvestru al Antiohiei'' (p. 11—31) face rectificări bazate pe două inscripţii arabe privitor la participarea în 1747 a patriarhului S. la reclădirea mănăstirii.

Gr. Florescu, Castrul roman dela Drobeta (p. 32—53).

D. Russo, în „Cronica Moldovei de N. Chiparissà (1716—1717)'' (p. 133—149) se ocupă de cea mai veche traducere românească a acestei cronici, care povesteşte biruinţa lui Mihai Racoviţă asupra Austriacilor.

Gh. I. Brătianu, Notes sur les Génois en Moldavie au XV-e siècle (p. 152—158).

N. Cartojan, Ceasornicul Domnilor de N. Costin şi originalul spaniol al lui Guevara (p. 159—171; 334—346).

P. P. Panaitescu, La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Age (p. 172—193).

Dela 1387, data când Vladislav Jagiello recuceri Galiţia pentru Poloni, drumul principal al comerţului polon „drumul tătăresc", care trece prin Podolia şi Crimeea la Caffa, fu părăsit şi locul i l'a luat „drumul moldovenesc" ce ducea la Cetatea Albă (Chilia era debuşeul drumului unguresc). Lembergul avea dreptul de deposit, dar şi Cracovia. Il cere şi Cameniţa, dar nu i se dă. Intre Lemberg şi Cracovia avu loc un proces de peste 100 ani (1400—1504), pentru dreptul de a face negoţ „ad partes Valachiae". Numai aceste două cetăţi au dreptul de negoţ în Moldova. Numeroşi negustori moldoveni din sec. XV primesc cetăţenie în amintitele două oraşe. Exportul moldovean era modest: ceară, peşte, blănuri şi vite; mari erau în schimb veniturile de pe urma transitului mărfurilor tătăreşti şi liovene. Comerţul moldovean avea organizaţie cu totul occidentală feudală: dreptul de depozit pentru unele oraşe (negustorii erau obligaţi să vândă pe loc toată marfa, iar cei din oraşul respectiv o puteau duce mai departe) şi obligaţia de a urma o rută care favoriza anumite centre comerciale, rută prescrisă în privilegiile acordate, cari în acea vreme înlocuiau tratatele comerciale. Suceava avea dreptul de depozit pentru stofele destinate Moldovei (nu de transit). Vămile — vama mare (dreptul de a lua vamă asupra marfei desfăcută în târgul respectiv) şi vama mică (drept de trecere cu mărfurile prin oraş) le găsim şi în Italia şi Germania în secolul XV. Tot după model italian Liovenii au un „fondacco" la Suceava. Şi suzeranitatea polonă asupra Moldovei trebue explicată în acest sens. „Moldova la sfârşitul secolului XIV şi XV era debuşeul comerţului polon spre Marea Neagră, negoţ de importanţă europeană. Polonii aveau deci un foarte mare interes să ia Moldova sub protecţia lor contra Ungurilor şi Turcilor pentru a-şi asigura un drum comercial la Mare. E singurul profit ce-l trăgea Polonia din această suzeranitate". Polonia în secolul XV avea doi vasali: pe marele maestru al Cav. Teutoni şi Moldova. Unul ţinea cheia comerţului cu Baltica, altul cu Marea Neagră, singurele ieşiri spre mare ale Poloniei (p. 183). Dela Cetatea Albă drumul se continua (conf. priv. dat la 1456 de Mohamed) pe *mare* cu corăbii la Adrianopol, Constantinopol, Brussa şi Cipru.

I. C. Filitti, în „Cronicarul Dumitrache" (p. 194—202) arată că autorul cronicei întâmplărilor din principatele române între anii 1764—74 nu e Dumitrache Varlaam, ci un necunoscut, fost curator al spitalului Sf. Pantelimon şi judecător, martor ocular al evenimentelor povestite.

B. Slătineanu, dă Contribuţiuni la studiul portretelor lui Mihai Viteazul. însoţite de un nou portret (p. 203—216).

D. V. Rosetti, Săpăturile arheologice dela Snagov (p. 217—226).

D. Simionescu, Un octoih al lui Bojidar Vucovici la noi şi legăturile acestuia cu tipografia românească (p. 227—233).

D. G. Ionescu, Tratatul încheiat de Gheorghe Ştefan cu Ruşii

în 1656. Contribuţiuni la cunoaşterea legăturilor noastre politice cu Rusia (p. 234 247).

Gh. Duzinchievici, în „Contribuţiuni la istoria Românilor în timpul războiului Crimeii" (p. 248—258) studiază manuscrisul „Campania dela Dunăre şi din Valahia cu prilejul războiului din Crimeea 1854—1855", aflator în Biblioteca Ossolineum din Lemberg, autorul acestei povestiri pline de amănunte inedite fiind Mihail Czaïkowski (Sadik-Paşa).

A. Iordănescu face Observaţiuni critice asupra cronicei lui Miron Costin (p. 259 265).

Şt. Glixelli, Regulile de purtare la masă, în româneşte. (p. 327—337).

I. Ştefănescu, Viaţa Sf. Paraschiva cea Nouă de Matei al Mirelor. (p. 349—377).

Vol. IV. (1931).

D. Russo, Mitrofan Grigoràs, Cronica Ţării Româneşti (1714—1716) (p. 1 43). Studiu asupra cronicei, textul grecesc, traducerea românească şi note.

P. P. Panaitescu, Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava — 30 Iul. 1401 — (p. 44 56). Textul slavon, facsimile şi comentarii. Originalul documentului în arhiva catedralei armene din Lwow.

I. C. Filitti, în „Cine erau fraţii cărturari Radu şi Şerban Greceanu" (p. 65—70) arată că nu sunt fii lui Papa Vistiernicul, ci ai unui mic proprietar din satul Greci din jud. Vlaşca, azi în judeţul Dâmboviţa.

I. D. Ştefănescu, Études d'iconographie et d'histoire. (Portraits inconnus de Georges Mogilă, métropolite de Moldavie et de Pierre Mogilă, métropolite de Kiew), (p. 71 75).

Vl. Dumitrescu, Une tombe de l'époque des migrations des peuples, près de Roman — Moldavie — (p. 76 81).

N. C. Bejenaru, Alte plagiate ale d-lui Berechet (p. 82 91).

D. P. Bogdan, în „Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti" (p. 92 140) ajunge la concluzia că „diplomatica moldo-slavă nu s'a format sub influenţa exclusivă a cancelariei slavo-lituane, ci un rol important în formarea diplomaticei moldoslave l-a avut şi diplomatica slavo-munteană", dar în ceeace priveşte organizarea ei, cancelaria moldo-slavă n'a fost în totul subordonată influenţei lituane şi muntene, ci o independenţă a avut, după cum se vede din formulele: intitulatio, promulgatio, dispositio, corroboratio şi la martori, formule cari deşi culese din afară, sunt modelate de spiritul moldovenesc şi mai cu seamă în narratio şi poena pecuniae, dovedesc a fi în întregime de provenienţă moldovenească.

I. Ştefanescu, în „Epopeea lui Mihai Viteazul în lumea grecorusească în secolii 17 şi 18" (p. 141 174) publică codicele slavoruseşc dela Schottenkloster din Viena, cuprinzând un rezumat al cronicei lui Stavrinos despre domnia lui Mihai Viteazul.

Vl. Papacostea, în „Vieţile Sultanilor, scriere inedită a lui Dion. Fotino" (p. 175—214) arată că după anonimul găsit la Caşin şi a lucrărilor lui Dim. Cantemir şi Ienăchiţă Văcărescu, „Vieţile" lui Fotino sunt a patra istorie turcească scrisă la noi. Contrar celor susţinute până acum, autorul acestei lucrări e fiul medicului Atanasie Fotino. Dionisie se aşează la noi în ţară în anul 1800 şi ca izvor al „Vieţilor" utilizează pe istoricul turc Hagi Halifa, precum şi pe Ducas şi Paolo Giovio.

Ol. Górka, în „Cronica epocei lui Ştefan cel Mare — 1457—1499" — (p. 215—279) dă traducerea românească a studiului său publicat la 1931 de Academia Polonă din Cracovia. Se dau: Prefaţa, Manuscrisul Nr. 952 şi istoricul lui, Criteriile intrinsece ale cronicii, Trăsăturile caracteristice ale autorului anonim al cronicii şi Pârcălabul Herman — presupusul autor al cronicii. Urmează.

Toate patru volume au bogate miscellanee, cronici, recensii, repertoriu bibliografic şi indice de nume.

I. M.

Cercetări Istorice, director *I. Minea*, Iaşi, 1929—1936. An. V—XII.

C. I., An. V VII (1929—1931).

Gh. Băileanu, Fondarea Epitropiei Sf. Spiridon şi crearea persoanelor juridice în vechiul drept privat (p. 3—26). Mănăstirea şi spitalul Sf. Spiridon a fost întemeiate între anii 1752—1755 de Şt. Bosie cămăraşul. Primul buget al mănăstirii e alcătuit la 1760—61 de cei dintâi epitropi Şt. Bosie şi Anastasie Lipeanul însumând pe timpul de 14 luni 3808 lei, 69 bani. La 1 Ian. 1757 Const. Mihai Gehan Racoviţă dă hrisovul de înfiinţare şi organizare a spitalului transformându-i caracterul de fondaţiune privată în acel stabiliment public, dând dispoziţii pentru deschiderea spitalului central cu 36 paturi, dăruindu-i moşia domnească din Tg.-Ocnei cu dealul de unde se scoate sarea şi tot locul domnesc din Târgul Galaţi.

A. Mesrobeanu, Documente din Arhiva Vaticanului referitoare la Mihai Viteazul (LXVI—CV)[1], p. 27—40.

Mih. Costăchescu, Neamul lui Oană, dvornic de Suceava, şi satele lui (p. 41—79).

C. P. Secelea, Cazuri de caterisire în dreptul moldovenesc până la sfârşitul secolului XVII. (p. 80—86). Semnalând sumar procedarea volnică a Domnilor Iliaş Rareş, Ştefan I, Ion cel Cumplit faţă de episcopii Macarie, Iosif, Meletie şi Gheorghe de Roman, precum şi caterisirea obţinută de Const. Cantemir dela patriarh contra mitropolitului Dosoftei, autorul constată că Domnii se suprapuseră autorităţii canonice îndreptăţită a judeca cazurile disciplinare.

Dr. F. Horovitz, Despre organizarea administrativă a Daciei Traiane până la Marcu Aurel (p. 87—160).

---

[1]) V. Cercetări Istorice IV, 2, 1928, p. 157 squ.

Autorul fixează la 108 data creiării provinciei romane Dacia, care până la 113 a fost provincie consulară, iar dela 113—121 provincie pretoriană, când i se substitue o Dacie cu un guvernator de rang pretorian și o Dacie cu un procurator-guvernator de rang ducenar. Tot anul 121 e și data probabilă a împărțirii Daciei în D. Inferior și D. Superior, fiind deacum două provincii cu totul separate, procuratorul-guvernator al D. I. nefiind întru nimic subordonat guvernatorului D. S. Fiecare provincie își avea administrație deosebită, capitala D. S. fiind Colonia Traiana Sarmizeghetusa, iar a D. I. fiind nu Malva, ci Romula.

Gh. Duzinchievici, Regeste și documente vechi moldovenești (p. 161—169). Intăriri și hotărnicii de moșii din anii 1435, 1576—1844.

N. P. Smochină, Din trecutul românesc al Transnistrianiei.

1) Dănilă Apostol, hatmanul Ucrainei libere.

Căpitanul, apoi colonelul și în urmă locțiitorul de hatman Pavel Apostol se distinse în luptele contra Turcilor, sprijinise alegerea lui Bogdan Hmielnicki și își creie o situație atât de bună în lumea Cazacilor, încât după moartea lui, (1673...) aceștia aleg de polcovnic pe fiul său Dănilă, care învăță la școala lui Petru Movilă. După o serie de biruințe contra Turcilor și după ce la 1689 zdrobi din nou pe Tătari, Cazacii îl proclamă hatman al întregei Ucraine, dar el refuză. Autoritatea lui însă rămâne indiscutabilă. Intre 1693—97 repurtă noui și hotărâtoare victorii contra Tatarilor, având în paza sa Crimeea și tot el este cel care dădu prima lovitură armatelor lui Carol XII, iar la 1701 e numit de Mazeppa locțiitor de hatman al întregei oștiri ucrainiene cu 17000 Cazaci. La 1702, alături de gen. rus Șeremetiev zdrobi la Erestpher armata lui Schlippenbach, făcînd peste 2000 prisonieri suedezi, în timp ce Cazacii lui ajunseră cu prada până la Juriev (Dorpat). La 1704 zdrobește o unitate suedeză lângă Varșovia, ia 300 prinsonieri și ajută la despresurarea capitalei polone, dar nesuferind îngâmfarea generalului polon Patcu, își împrăștie soldații și se reîntoarce în Ucraina. Aici e implicat în complotul contra Rusiei, dar nu se pot lua măsuri contra lui de teama să nu se revolte toți Cazacii. Fu iertat din cauza vredniciei și a popularității lui, precum și a faptului că se înrudea cu cea mai de seamă aristocrație ucrainiană, ca și cu familia Herescul și Cantacuzino. La 1708, de teama că vor pătrunde în Ucraina armatele rusești amenințând libertățile Cazacilor, Dănilă Apostol cu Mazepa trec de partea lui Carol XII. Dănilă însă în scurtă vreme se reîntoarce în Ucraina, e primit în audiență și iertat de Petru c. M., dela care e pe cale să obțină iertare și pentru Mazepa. Participă apoi și contribue la înfrângerea lui Carol XII la Pultava, făcând prisonieri și români — chiar pe ginerele său — ia parte la expediția lui P. c. M. în Moldova la Prut, unde întâlni pe ruda sa prin alianță Dim. Cantemir; la 1718 stârpește holera ce bântuia Ucraina. Ia parte împreună cu Dim. Cantemir la marșul contra Persiei con-

ducând 10.000 Cazaci. La 1723 merge cu cneazul Golițin și 12.000 Cazaci în expediție în Crimeea, cere lui Petru c. M. hătmănia Ucrainei, dar drept răspuns țarul desființă instituția hătmăniei, aruncă în temniță pe polcovnici, lăsând numai pe Dănilă Apostol polcovnic la Mirgorod, fiindu-i însă interzis să se reîntoarcă în Ucraina. După moartea lui Petru c. Mare Ecaterina eliberă deținuții, desființă colegiul ucrainian, iar D. A. la 1 Oct. 1727 fu ales de Cazaci în unanimitate hatman al Ucrainei — acum cărunt de 70 ani. El obține în curând pe seama Ucrainei autonomie judecătorească și administrativă, iar fiul său Petru, reținut ostatec la Moscova încă din timpul lui Petru c. Mare, la 1730 fu liberat, după ce stătuse sub directa supraveghere alui Menșicov, primind dela el educație aleasă, încât vorbea și scria la perfecție limbile latină, polonă, franceză, italiană și germană și câștigase frumoase cunoștințe de fortificații etc. Anul următor, D. A. obține retragerea oștirilor rusești din Ucraina și are cuvânt hotărâtor în alegerea starostelui de Chiev. Moare la 1734 când noua țarevnă, Ana, reluă planul lui P. c. M. și desființă hătmănia Ucrainei.

2) Moldovenii în armata lui Petru cel Mare și Carol XII. In oastea regelui suedez Românii formau un contingent puternic, ca și în cea a țarului. Autorul dă numele și faptele de arme ale câtorva polcovnici români cari nu s'au ridicat, însă, la importanța celui de Mirgorod: Dănilă Apostol. Prețios e documentul dela Duca Vodă, cu ajutorul căruia se precizează timpul aflării lui în Ucraina.

Gh. Duzinchievici, Vornicia moldovenească până la 1504 (p. 216—252).

Vornicul moldovean se află amintit ca *marscalcus* și *supremus judex curiae* la Poloni și *magnus provisor* la Unguri. Pentru a fi vornic trebuea să ocupe o funcțiune în divanul domnesc, sau să figureze măcar în divan. Locul vornicului în divan deobiceiu era înaintea boierilor cu dregătorii, uneori chiar în fruntea divanului. Intre anii 1400—1432 era un singur vornic, între 1432—1457 numărul sporește după împrejurări la doi, uneori la trei, dar se pare că tot numai unul exercita dregătoria; o regulă în această privință nu se poate preciza. Vornicul de țară era și Vornicul Sucevei, deci superiorul celorlalți vornici și din acest motiv în documentul din 23 Febr. 1448 a lui Roman II, el este numit vornic mare. O asemenea dregătorie însă n'a existat. Subalternii vornicului sunt vornicii de orașe, vornicеii și vornicul de gloată. Atribuțiile vornicului erau: dreptul de judecată, care nu era nelimitat, dreptul de a conduce oastea și diferite misiuni diplomatice sau particulare mai delicate ale Domnului, atunci când acesta îl credea suficient de destoinic. Se dă o listă a vornicilor între anii 1387—1503.

V. Lungu, Despre olatul Hotinului (1715—1806), p. 253—290.

Pacea dela Carlovіț impuse Turcilor părăsirea Camenіței. De cepția suferită de otomani de pe urma trădării lui Dim. Cantemir îi determină să nu se mulțumească cu înlocuirea lui prin credincio-

sul Nic. Mavrocordat, ci să caute a-şi asigura un punct de sprijin mai solid în locul Cameniţei pierdute — prin înfiinţarea la 1715 a raialei dela Hotin, care cuprindea atunci peste 150 sate dintre cari 130 şi azi se găsesc în ţinutul Hotinului. Cu timpul Turcii au extins raiaua şi asupra unor sate din ţinuturile Soroca, Iaşi şi Cernăuţi. Speriat de impilarea turcească, clerul ortodox român şi rus a devenit principalul organ de propagandă a planurilor politice ruseşti. Pentru a-l sustrage acestei influenţe, Turcii înfiinţară mitropolia Proilaviei (Brăilei), care avea sub conducere şi Hotinul, apoi creară episcopia Hotinului.

Stăpânirea turcească în raiaua Hotinului a fost întreruptă prin războiul dela 1736—39 şi mai durabil prin cel dela 1768 1774, când boierii vechi proprietari cerură Ruşilor să-i repue în vechile lor proprietăţi, ceeace a determinat întocmirea la 1771 a catagrafiei raielei Hotinului, pe care o publică autorul. Raiaua la acel an se compunea din 1) Ocolul Nistrului având 50 sate, cu 1663 case, 2) Ocolul de mijloc cuprinzând 45 sate cu 1225 case şi 3) Ocolul de sus cu 54 sate şi 1153 case. O nouă catagrafie s'a făcut la 1788 când Austriacii, cari stăpâniră olatul până la 1793, crezură că-l vor anexa definitiv la Bucovina. Ei împărţiră olatul în 2 părţi: 1) partea de sus cu oraşul Hotin, Tg. Podul-Lipcanilor, 55 sate locuite, 7 sate pustii şi 2 praedia, total cu 2791 familii, şi 2) partea de jos cu 2 târguri, Noua Suliţă şi Bricenii, 97 sate locuite, 13 sate pustii şi 3 praedia, total cu 7160 familii. La 1793 Austriacii părăsiră raiaua care rămâne Turcilor până la 1806 când, fiind cucerită de Ruşi, le rămâne acestora cu Basarabia întreagă la 1812. Autorul mai dă un bun tablou sinoptic al satelor din acest olat după catagrafiile din 1715, 1771, 1778 şi azi.

Căp G. A. Zikeli, Prinderea lui Horia şi Cloşca (p. 291 296).

Dă o gravură în aramă, necunoscută până acum, despre prinderea celor doi capi revoluţionari, apărută în traducerea germană cu adnotări a Istoriei universale a abatelui Millot, făcută de W. E. Christiani, precum si pasagiul referitor la revoluţie din această lucrare.

I. Minea, Din corespondenţa lui Constantin Vodă Cantemir cu Mihai Apafi (I) principele Ardealului. (p. 297 303).

Publică două scrisori ale domnului moldovean către Mihail Apafi (12 Dec. 1685 şi 7 Febr. 1686) şi răspunsul acestuia la prima, cu amănunte despre grijile lui Cantemir după lupta dela Boian.

Emil Condurachi, Juzii şi judeciile moldoveneşti (p. 304 316 .

Discutând amintirile ce le avem în documentele dinainte de Ştefan c. Mare despre juzii şi judeciile moldoveneşti, ajunge la concluzia că „e sigur... faptul că juzii şi judeciile sunt anterioare stăpânirei descălecătorilor maramureşeni. Proprietatea de uric apare ca o inovaţie a acestora, fiindcă altfel judeciile ar fi trebuit să aibă o viaţă mai lungă în istoria celei mai vechi Moldove".

Gh. Băileanu, Despre târgul Hârlău: întinderea lui în 1806 (p. 317 323).

I. Minea, Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert (Noembrie 1330). p. 324—343.

Comentând știrile din Chronicon pictum Vindobonense ca și pe cele din documentele contemporane, autorul constată că la 1330 s'au dat două lupte, că Basarab a impus drumul expediției lui Carol Robert, la capătul căruia oastea regulată fu complet distrusă în ultima ciocnire, care s'a dat în zilele de 9 12 Nov. 1330, dar locul luptei nu poate fi precizat. Se întreabă însă, dacă nu cumva a fost pe drumul Argeș-Câmpulung, unde și pe vremea lui Mihaiu Viteazul mai exista cetatea lui Negru Vodă și schitul lui Negru Vodă?

I. Minea, Pomelnicul mănăstirii Bistrița (p. 344 348).

Note și interpretări semnate de I. Minea, E. Condurachi, D. Găzdaru.

Recensii.

C. Ist. v. VIII IX (1932 33). No. 1.

N. Corivan, Scopul misiunii secrete a lui Bălăceanu și atitudinea lui Napoleon al III-lea (p. 1—14). Cu o scrisoare inedită a lui Cuza către Napoleon.

M. Galan, Dificultățile aplicării Regulamentului Organic în Moldova (p. 15 29).

Utilizând un prețios material documentar inedit, aflător în arhiva statului, Iași, autorul arată că pentru aplicarea măsurilor prevăzute de Reg. Org., la sfârșitul lui Martie 1832 o comisie de trei boieri, vornicul Lupu Balș, hatmanul Th. Sturza și vornicul Șt. Catargiu fu încredințată să facă „revizuirea autorităților judecătorești și administrative, așezate prin toate ținuturile cnejiei după reglement'', din ale căror rapoarte se constată insuficiența numerică și în dese cazuri lipsa de pregătire a funcționarilor dela diferitele instituții întemeiate de Regulament. Se arată că cei ce împiedecau aplicarea dispozițiunilor acestuia erau 1) proprietarii care se credeau lezați prin obligația ce li se impunea de a da țăranilor pământ pentru câmpuri de rezervă, 2) clerul care deși cu bună stare, dar în mare parte incult, se credea lezat prin măsura ce se lua de a numi preoți numai din absolvenții seminarului dela Socola și 3) streinii evrei și armeni, cari prin fraudă se sustrag prevederilor legii.

I. Minea, Pomelnicul mănăstirii Bistrița, (urmare și sfârșit), p. 30—88. Publică pentru întâia oară textul complet al pomelnicului, supunând unei analize și discuții domniile, boierii, arhiepiscopii și episcopii amintiți în pomelnic, dând, ca de obiceiu, noui preciziuni. Se ocupă apoi de transmisiunea textului românesc — cel slavon era la acea dată inaccesibil autorului, fiind la Moscova — de data redactării pomelnicului și de originea copiei publicate de autor.

Vasile Lungu, Mihăilaș Vodă Movilă și Moldova în anul 1607 (p. 89 103). In bine informatul studiu, autorul stărue asupra negocierilor diplomatice între Cracovia și Constantinopol privitor la

urcarea și menținerea în scaun a lui Mihăilaș Movilă și arată ecoul trezit peste graniță de lupta dela Ștefănești.

I. Minea, Aron Vodă și vremea sa (p. 104—184). Publicată separat în volum.

Paul Mihailovici, Opt documente moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare (p. 185).

Note și interpretări semnate de Emil Condurachi, I. Minea, Th. Holban.

Recensii.

C. I. An. VIII—IX (1932 1933), No. 2.

I. Minea, Adevăr și neadevăr relativ la istoria Românilor. E o lecție de deschidere rostită la 3 Noemvrie 1932, în care autorul arată că opinia publică, curentele ideologice și țintele politice ale timpului au influențat mult atât pe cei ce au scris izvoarele istorice, pe cari le consultăm azi cât și pe cei ce le-au comentat mai târziu, datoria istoricului fiind să țină seama de aceste contingențe, cari diformează adevărul istoric.

N. Corivan, Politica secretă napoleoniană și atitudinea Rusiei în preajma războiului franco-austriac din 1859 (p. 29—56). Se dau amănunte noui despre încercarea lui Napoleon III și a lui Cavour de a convinge Rusia să aibă o atitudine de binevoitoare neutralitate în timpul războiului din Italia de Nord, dar Rusia fiind ostilă atât răscoalei unguresti — exemplu pentru Poloni — cât și anexării Galiției de care n'avea nevoe, urmărea înainte de toate abolirea clauzelor privitoare la M. Neagră din tratatul dela Paris.

Gh. Duzinchevici, Din vremea lui Cuza-Vodă (p. 57—69).

Aduce argumente noui pentru existența tratatului sârbo-român dela 1862, și arată împrejurările externe, în cari a fost chemat Kogălniceanu să formeze cabinetul dela 1863.

Th. Holban, Două scrisori românești dela Gavril Movilă (p. 70—72).

I. Minea, Ceva despre Constantin Cantacuzino stolnicul (p. 73—79).

Publică scrisoarea din 27 Sept. 1706 a lui Francisc Lugasi, din care se vede că stolnicul Cantacuzino avea operele lui Bonfini, Istvánffi, Ioan Bethlen și cerea opera lui Wolfgang Bethlen.

Alex. Bălcanu, Documente și regeste moldovenești (între anii 1448 1593), (p. 80—150).

Const Andreescu, Așezări franciscane la Dunăre și Marea Neagră în secolul XIII—XIV. (p. 151—163).

I. Minea și *L. T. Boga,* Cum se moșteneau moșiile în Țara-Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea. (p. 164 197).

Pământul țării forma „dominiul eminent" al Domnului. Proprietarii moșteniau prin dreptul de succesiune în linie bărbătească directă, confirmat periodic de Domn, potrivit prevederilor vechiului drept românesc. Abateri dela această transferare a proprietății se puteau face numai cu aprobarea Domnului și numai în cazurile

prevăzute şi în vechiul drept românesc, cum sunt: înfrăţirea, înfierea, donaţiunea între particulari şi daniile domneşti pentru slujbe. Autorii studiului analizează fiecare modalitate în parte pe baza întregului material documentar aflat în Arhivele Statului şi la Academia Română.

Note şi *Interpretări* semnate de Gh. Duzinchievici şi I. Minea.

C. I. An. VIII—IX. (1932—1933). No. 3.

Paul Mihailovici, Documente moldoveneşti găsite la Constantinopol (1462—1755), [p. 1—63].

N. Corivan, Walewski, Napoleon III şi Alexandru Ion Cuza, (p. 64 83).
Tratează planurile alianţei româno-ungaro-italiene, negociate cu aprobarea lui Napoleon III, de Klapka, cu Al. Cuza, Kossuth şi Cavour, negocieri cari au dus la tratatul din 20 Mai 1859, dar care fu zădărnicit de D. Brătianu. Se stărue asupra năzuinţelor lui Cuza de a obţine încuviinţarea Unirii efective dela Anglia.

I. Minea şi *L. T. Boga,* Cum se moşteniau moşiile în Ţara-Românească la sfârşitul secolului al XVI-lea (p. 84—238).

Se studiază cazurile amintite la volumul anterior, la cari se adaogă, închinarea, procesele de revendicare şi procedura lor (jurătorii, aldămaşul) moşiile de zestre, şi testamentul.

Note şi *interpretări,* semnate de I. Minea.

Recensii şi *Pagini critice,* de I. Minea.

C. I. Anul X—XII. (1934—1936). Nr. 1.

I. Minea, Din istoria unui cnezat ardelean (p. 3 61). Pe baza unui document inedit, reprodus în întregime, se studiază procesul cnejilor Cândea cu cetăţenii din Baia de Arieş pentru satele, moşia şi mina Lupeşti, confirmate ca „nova donatio" în anul 1366 de Ludovic I, ca unora ce avuseră drept de proprietate cnezială asupra satelor, iar acum erau ridicaţi la treaptă nobilitară.

T. Holban, Cneazul. Contribuţie la jus Valachicum din Polonia. (p. 62 79).

Tr. Bratu. Momente solemne în viaţa Universităţii din Iaşi, (p. 80—89).

Gh. Duzinchievici, Chestiuni din vremea lui Cuza-Vodă, (p. 90—104). Arată felul cum priveau Polonii unirea Principatelor la 1862, se ocupă de atitudinea lui Cuza faţă de biserica romano-catolică şi de chestiunea transportului de arme pentru Serbia la 1862.

P. Mihailovici, Documente moldoveneşti găsite la Constantinopol — urmare şi sfârşit, (p. 105—127).

G. Popa-Lisseanu, Românii în poezia medievală, (p. 128 155).
Semnalează pasagiile cari amintesc pe Români din operile: Gesta Heinrici de Gotifredus din Viterbo, cântecul Nibelungilor, Weltchronick alui Rudolf din Ems, alt Weltchronick alui Jansen Enickel, foarte interesanta cronică alui Ottocar din Stiria întitulată Oesterreichische Reimchronick povestind prinderea lui Ottocar d

către voevodul ardelean Ladislau Borşa *(nu Apor!)* şi internarea lui în închisoarea Domnului român de atunci (a. 1308), urmează ştirile din scrisoarea rimată a călugărului Ermericus din Elwange, din poezia lui Iacopone di Todi, din poema Il Dittamondo a lui Fazio degli Uberti, din La sfera lui Stagio Dati, din geografia lui Francesco Berlingheri, din Historia regum Francorum de Philippe Musket şi în sfârşit din Stavromachia lui Şt. Taurinus din Olmütz.

Valerian Popovici, Mihai Vodă Viteazul şi Turcii în anii 1600—1601, (p. 156—176), va urma.

I. Minea, Despre Ardealul lui Mihai-Vodă Viteazul, (p. 177—195).

Se ocupă de titlul lui Mihai după lupta dela Şelimbăr, de administraţia Ardealului în vremea lui Mihai şi de daniile ardeleneşti ale voevodului român. Publică în anexă 7 documente inedite.

Mih. Galan, Ocupaţia rusească în Moldova dün anii 1828—1834, — va urma — (p. 196 221).

Virgil Pântea, Documente moldoveneşti din vremea lui Ştefan cel Mare, (p. 222—224).

N. Corivan, La politica orientale di Napoleone III-o e l'unione dei principati romeni (p. 225—256).

Alex. Băleanu, Documente şi regeste moldoveneşti — 1438—1810 — (p. 256 302).

I. Minea şi *L. T. Boga,* Cum se moşteniau moşiile în Ţara-Românească până la sfârşitul secolului al XVI-lea? In continuare se ocupă de prerogativele domneşti în materie de succesiune.

Note şi *Interpretări,* semnate de I. Minea.

Recensii, Notiţe polemice, Cronică.

I. M.

Ţara Bârsei, condusă de *Ax. Banciu, Braşov, 1930—1935. An. II—VII.*

Ţ. B., An. II, No. 4—6 (Iulie—Decemvrie), 1930*).

I. Colan, O istorie a Ţării-Româneşti, în versuri din 1792, (p. 266—273).

Ax. Banciu, Suflete uitate. Boghicii, (p. 293 309, 387—392, 481—494).

Autorul desprinde din mărturia primelor decenii ale secolului XIX figura fraţilor Constantin şi Ioan Boghici, cu a căror cheltuială s'au tipărit între anii 1805—1835 şaisprezece cărţi bisericeşti sau de literatură populară, adevăraţi mecenaţi români, a căror activitate o continuă văduva lui Const. Boghici care închirie pentru acest scop o tipografie pe timp de 12 ani. Se dă în anexă contractul încheiat cu acel prilej. Trecutul acestei familii la Braşov începe cu Teodor Boghici din 1686, ai cărui urmaşi din secolul XVIII devin fruntaşi negustori, având, la 1769, Radu şi Ioan B., una din cele mai înfloritoare case de import-export, cu mari legături în streinătate. La 1813 Const. B. avea câteva sate în arendă, la 1822

*) Cf. Anuar. Vol. V, p. 721—729.

era furnizor al armatei din produsele moşiilor sale şi întemeie o fabrică de lână. Vrea să ajungă nobil. Şi totuşi C. B. îşi sfârşeşte zilele sărac lipit, trăind din cărăuşie.

C. Bardoşi, Diplomaţia în trecut şi prezent (p. 310—349, 393—433, 495—532).

Prima parte a lucrării cuprinde o succintă istorie a diplomaţiei la Egipteni, Romani, în evul mediu, diplomaţia organizată a papilor, a Veneţiei, a Florenţei, în epoca modernă diplomaţia Franţei, Angliei, sfârşind cu cea care se practică azi prin Soc. Naţiunilor. In a doua parte a lucrării se ocupă de diplomaţia de azi, de aspectul ei juridic şi technic, de acţiunea diplomatică, de însuşirile ce trebue să le aibă diplomatul modern, de activitatea lui şi mjloacele ce-i stau la îndemână şi de organele de conducere ale diplomaţiei în diferitele ţări europene.

Ioan Ludu, Cronica comunei Prejmer după un manuscript al pastorului Thomas Tartler din Prejmer dela anul 1750 şi continuat de alţi pastori evanghelici. (p. 444—448).

Se dă traducerea în româneşte a acestui important izvor istoric.

Ţ. B. An. III, No. 1—6 (Ianuarie—Decemvrie) 1931.

A. A. Mureşianu, Rolul Ungurilor în dezastrele românismului din anii 1865—66. (p. 14—28).

Ar. Banciu, Scrisori vechi, (S. Bărnuţiu către I. Mureşanu — 1854) — p. 135—145.

A. A. Mureşanu, Când Bismarck a avut de gând să trimită dorobanţii români în Ardeal (p. 211—222).

In 1868, după Sadova, Bismarck pentru a ajunge la desmembrarea Austriei, reuşi să antreneze pe Domnitorul Carol al României şi pe Sârbi pentru o intervenţie militară în Ardeal, cu scopul de a sprijini revoluţia ungurească ce urma să isbucnească. Lucrurile ajunseră departe. O armată de 10000 sârbi aştepta să treacă Dunărea şi se preconiza pregătirea unui corp românesc de 50000 după ce camera votase 8 milioane pentru înarmări. Avertismentul dat de Românii ardeleni asupra realelor scopuri urmărite de Unguri ca şi pacea semnată la Praga, puse capăt agitaţiilor.

A. A. Mureşianu, Contribuţie la istoria vechei familii braşovene a Nicolaeştilor, (p. 314—334).

Primii Nicolau aşezaţi la Braşov sunt din 1709. Purtau numele de Făgărăşanu. Pe la mijlocul sec. XVIII Zaharia şi Nicola Nicolau erau întemeietorii unei mari case de comerţ, cu legături la Constantinopol, Viena, Triest. Dintre urmaşi, unul la 1869 înfiinţă prin testamentul lăsat „Fundaţiunea Nicolaiană", altul — Nicola N. — e autorul „*Geografiei*" în 2 volume tipărită la 1814—15 precum şi a traducerii din franţuzeşte „Plutarh cel Nou" tipărită la 1819 în Buda.

I. Prişcu, Vechimea bisericii Sf. Nicolae din Şchei-Braşov. Cine a zidit-o? (p. 335—340).

Vechea biserică ortodoxă cea de lemn — a existat încă din

1399; reclădirea ei în piatră s'a făcut cu ajutorul lui Vlad Călugărul 1494—95, al lui Neagoe Basarab, Petru Cercel, și Aron-Vodă al Moldovei.

Ion Mușlea, Insemnările popii Nicolae Grid despre Șcheii de altădată și biserica lor. (p. 314—352).

Insemnările sunt scrise la 1814. Incep cu anul 1383; dela 1699 încolo dau foarte interesante date despre unirea religioasă și a legăturilor din deceniile următoare cu „vlădica Râmnicului".

Dorin O. Popescu, O mare așezare peristorică: Ariușd, (p 369—378).

Pr. O. Popa, Ștefan Mailat, Domnul Făgărașului (1502—1550), p. 403—426; 506—525.

Născut la 1502 din vechi boieri români, Șt. M. ajunge stolnic, apoi camerier al regelui ungar Ludovic II. După dezastrul dela Mohács, trece de partea lui Ferdinand, zdrobește armata Zapolya-eștilor și primește jumătate din cetatea și domeniul Făgărașului. La 1528 trece de partea lui Zápolya dela care primi confirmarea posesiunii Făgărașului, pentru ca apoi să recruteze partizani pentru Ferdinand. Comandă armata imperială în lupta dela Feldioara unde fu bătut, scăpând cu fuga în Făgăraș. In acelaș an însă organizează rezistența Sibienilor contra asediului oștilor ardelene. Faima îi crescu și acum urmărea tronul Ardealului. Plecă cu oștirea în Muntenia să reașeze pe Moise-Vodă — Ferdinandist și el — în tron, dar fu bătut de Vlad V, prins și dat Turcilor. Reuși să scape însă din mâna lor și se reîntoarse la Făgăraș. Acum se căsătorește cu Ana, sora lui Nádasdy, cel mai influent om alui Zàpolya și cei doi cumnați prepară calea spre mărire a românului Mailat. Prin uciderea lui Gritti, Mailat devine cea mai populară figură, trece la Zápolya, care-l numește voevod al Ardealului în timp ce Nádasdy trece la Imperiali.

Const. Lacea, Amintiri despre Axente Severu (p. 427).

Interesante și mișcătoare amintiri despre Ioan Baciu, devenit în revoluția din 1848 tribunul Axente Severu. Mai târziu, după ce strânse avere din moșia dela Cricău, încearcă a fi negustor la Brașov, — era căsătorit cu o brașoveancă, Blebea, — pierdu însă în negoț, rămânând cu o casă doar. Iși sfârși zilele acest om înalt, mândru și respectat, în o cameră a spitalului din Brașov, unde fusese des cercetat de puținele rudenii și de Moldovănuț, care se îngriji de înmormântarea lui.

Ax. Banciu, Scrisori vechi (6 scris. dela Sim. Bărnuțiu, 1854), 471—475.

A. A. Mureșianu, Lucruri nouă din trecutul Românilor brașoveni (p. 499—505). I. Un dascăl brașovean necunoscut din veacul al 17-lea (Ghiurca Dascălul). II. Manole Manul fiul starostelui Manul Apostol, ctitor al unei parochii a bisericei Sf. Nicolae din Brașov.

I. Colan, Scrisori vechi (G. Bariț către I. Murășanu, 1861—3).

Ț. B. An. IV. No. 1—6 (Ianuarie-Decemvrie) 1932.

A. A. Mureșianu, Protestul din Dieta Ardealului dela 1751 împotriva împilării țăranilor români din „teritoriul crăiesc" (p. 4—12).

Pr. O. Popa, Ștefan Mailat, Domnul Făgărașului (1502 1550 urmare p. 13—25, 152—159, 347—359, 483—489.

Hotărât să-și întărească acum poziția mai cu seamă că-l pândeau ura și perfidele uneltiri ale lui Martinuzzi, Ștefan Mailat atăcă cetățile săsești, cuceri Tălmaciul pe care Zápolya i-l lăsă lui, constrânse la capitulare Sibiul, ocupă Ungurașul, aducând întreg Ardealul sub ascultarea regelui Ioan. Izbucnind din nou războiul între Zápolya și Ferdinand în nordul Ungariei, Mailat ia comanda armatei lui Zápolya conducând atât de bine operațiunile militare încât primi dela regele său și Ungurașul, ceeace-l aduse în dușmănie cu Petru Rareș și cu Martinuzzi, care voia să-i fie dată lui cetatea, Pacea dela Oradea fu o mare biruință pentru Zápolya, dar supără pe Turci, cari porniră expediția contra lui P. Rareș, hainit prin uciderea fiilor lui Gritti, ceeace determină pe Mailat să întărească trecătorile Ardealului. El dădu apoi ajutor lui Rareș, când acesta fugi în Ardeal.

Perfida intrigă a lui Martinuzzi reuși în sfârșit să strice relațiile dintre Mailat, acuzat de trădare și Zápolya, împotriva căruia acum în adevăr Domnul Făgărașului începu a unelti. Se organizează „Liga Patrioților" prin care Șt. M. voia să deslipească Ardealul de Ungaria; el urma să ajungă principe și în acest scop trecu la calvinism, pentru a obține sprijinul nobililor ardeleni. Planul fu descoperit regelui de Lupu Bethlen. Mailat nu primi ajutor din Muntenia, iar Turcii îl îndemnară la supunere. Acțiunea se îndreaptă atunci mai restrâns și precis contra lui Martinuzzi. Acesta însă înverșună și mai mult pe rege împotriva lui Șt. M. La 1540 Zápolya vine la dieta din Turda să pedepsească pe revoltați. Mailat se retrage în Făgăraș, unde fu asediat ca un vinovat de înaltă trădare. Intre timp Zápolya moare la 18 Iulie 1540, lăsând tutor al copilului Ioan Sigismund pe Martinuzzi. Influența călugărului crescu, dar între nobilimea din Ungaria se formă un curent atât de puternic în favoarea lui Mailat încât Martinuzzi fu constrâns să revoace asediul Făgărașului. Șt. M. acum caută să-și realizeze planul. La intervențiile lui sultanul trimite un ceauș care numește pe Șt. M. domn al Ardealului, în acelaș timp însă, un alt ceauș recunoaște pe minorul Ioan Sigismund rege al Ungariei. Uneltirile lui Martinuzzi izbutiră să înduplece Sultanul a da și Ardealul lui Ioan Sigismund și în 1541 porni expediția din Ungaria cu ramificația din Ardeal contra lui Mailat, la care participă și P. Rareș. Făgărașul fu din nou împresurat, iar Mailat, încrezându-se în făgăduielile lui P. Rareș și ale Turcului, și ieșind din cetate, fu prins și trimis la Constantinopol unde-și sfârși zilele în temniță.

I. Ludu, Cronica comunei Preșmer —continuar› (›. 52 59, 526 532 .

A. A. Mureșianu, Moștenirea lăsată de un preot român brașovean la 1579. O alegere de dascăl și de gociman la Cristian în 1783. Când s'a desființat „poarta românească" a Brașovului? Insemnări din 1817 în turnul bisericii lui Petru Maior din Reghin. Un document important din răsmirița dela 1848 (p. 142—151).

P. B., Un document relativ la istoria școalelor române din Brașov (p. 173—178).

I. Lupaș, Date privitoare la activitatea lui Radu Tempea, fost director al școalelor ortodoxe române din Transilvania și protopop al Brașovului (p. 197—199).

Autorul „Gramaticei Românești" din 1797, Radu Tempea trăea în încordate raporturi cu consistorul din Sibiu, și ajunse protopop al Brașovului mai mult prin sprijinul oficialității militare și civile a Transilvaniei. Ca protopop, mai purta și slujba de „director al școalelor naționalicești" până în Octomvrie 1808. In criza economică din 1814—1815 aduse din Țara Românească 1000 gălete porumb pentru înfometații din Țara Bârsei. Erudiția și destoinicia lui în conducerea celor școlare și bisericești determină cercurile înalte să-l propună pentru scaunul episcopesc al Aradului.

I. Lupaș, Cum trăiau în Brașov boerii refugiați din Țara Românească în cursul revoluțiunii lui Tudor Vladimirescu (p. 200—202).

Din cei 12.000 de refugiați, aproape jumătate se stabiliră la Brașov, cei mai mulți din ei boeri cari pentru nevoile lor de distracție aduseră și subvenționară o trupă de operă italiană, precum și o trupă de teatru. Aceasta reprezentă în cadrul programului serei din 28 Dec. 1822 și un tablou: „Scăparea Țării Românești" înscenată de „Karol Valșteiner" care pe boerii refugiați îi consideră „vulturi" ce deși căzuți, tot vulturi rămâneau.

Ax. Banciu, Scrisori vechi (Sim. Bărnuțiu și Aron Florian către I. Mureșianu) (p. 225—229).

C. Bardoși, Incercările de federalizare a Statelor europene (p. 238—248).

O. Creangă, Composesoratele de păduri din Săcuime. Considerații istorico-economico-juridice (p. 327—346).

C. Mușlea, Din cele trecute vremi (p. 360—365, 423—427). Documente privitoare la istoria bisericească și comercială a românilor brașoveni în anii 1700—1779—1805.

A. A. Mureșianu, Două cărți de judecată din veacul al 18-lea ale „Conzistoriumului episcopesc neunit" al Ardealului (p. 387—391).

Ax. Banciu, Suflete uitate: Dr. Vasile Glodariu — 4/III 1832—16 I 1899 (p. 392—419). Născut în 1832 în Ludoș (Sibiu), după terminarea liceului la Brașov, V. Glodariu e trimis de Șaguna la Viena unde își ia doctoratul în filosofie, pentru ca dela 1863 începând, timp de 31 ani să funcționeze ca profesor al liceului român din Brașov. Fusese colaborator la Arhivul lui Cipariu și la Gazeta Transilvaniei și autor al câtorva studii filologice și a unui dicționar

·latin-român. Fapta lui cea mare e organizarea și inaugurarea primului gimnaziu românesc din Macedonia.

C. Bardoşi, Revizionismul maghiar în lumina istoriei politice şi diplomatice (p. 436—455, 490—512).

I. I. Ghelarie, Insemnări vechi (p. 533—537).

Ţ. B. An. V, No. 1 6 (Ianuarie—Decemvrie) 1933.

A. A. Mureşianu, Iluzia „dacică" (p. 3—12; 100—111; 293—310; 391—399.

Analizând izvoarele vechi, autorul ajunge la concluzia: că Dacia înainte de Romani n'a fost un stat naţional unitar, ci o confederaţie daco-germano-sarmato-getică unită într'un mare regat de triburile nordice ale lui Buerebista; că Dacia, când Romanii au ajuns cu cuceririle lor până în Carpaţi, era deja locuită parţial de Slavi; că Romanii sunt cei dintâi cari au reușit să creeze în regiunile Dunării o naţiune unitară.

C. Lacea, Din autobiografia lui Stan Blebea — 1809 1873.) (p. 26 132).

Biografia cuprinde multe amănunte de istorie politică şi eco nomică între 1820 şi 1873.

C. C. Muşlea, Protopopul Eustatie Grid (p. 135—142; 218 227). „Om împodobit cu ştiinţe şi cu mare înţelepciune" protopopul E. G. a fost în prima jumătate a secolului XVIII un apărător al drepturilor Românilor şi preoţilor braşoveni şi un harnic luptător pentru ortodoxie făcând în acest scop călătorii la Râmnic, la Belgrad, Viena şi Moscova.

Alex. Ceușianu, Din trecutul meşteşugarilor (p. 143 149 .

I. Schiopu, Istoria Transilvaniei în secolele XII şi XIII (p. 228 235). Incă odată se contestă existenţa Cavalerilor Teutoni în Ţara Bârsei.

A. A. Mureşianu, „Compania" de comerţ levantin de odinioară a Braşovului în lumina nouelor documente publicate de dl. N. Iorga (p. 267 271; 345—350).

La 1737 Saşii se plâng că Românii au acaparat aproape întreg comerţul braşovean. In a doua jumătate a secolului XIX aceşti Români, prin concurenţa lor, aproape desfiinţează „Compania grecească".

Ax. Banciu, Scrisori vechi (din revoluţia din 1848 9 şi cei următori 1852). (p. 292—295; 351—357; 510 518).

I. Mușlea, „Insemnările" preoţilor dela biserica de pe Tocile (1815—1861), p. 311—324.

C. M. Göllner, Un articol scris de Augustin Treboniu Laurian în limba germană (p. 358—361).

E publicat în ziarul săsesc „Transilvania", An. 1848, No. 59 şi poartă titlul: Romanen oder Valachen, ca răspuns dat lui I. G. Müller.

A. A. Mureşianu, Documentele procesului Memorandului (p. 487 495).

C. Göllner, O deputaţiune română la generalul Puchner (p. 496—502).

Publică conceptul raportului lui Puchner despre prezentarea deputaţiunei române care-i înmână hotărârile luate în adunarea din 16 Sept. 1848 la Blaj.

I. Ludu, Cronica comunei Prejmer după un manuscript al pastorului Thomas Tartler din Prejmer dela anul 1750, continuat de alţi pastori evanghelici (p. 523—526).

Ţ. B. An. VI, No. 1—6 (Ian.—Dec.) 1934.

A. A. Mureşianu, Iluzia „dacică" (p. 3—13; 195—210; 299—317).

Concluzia finală e că majoritatea popoarelor cuprinse în scriitorii greci şi romanii sub numele de Traci au vorbit o limbă a unui grup de popoare indo-european, ale căror urmaşi sunt azi Litvanii, Slavii, Lettonii, iar teoriile de până acum asupra Dacilor şi a împărăţiei lor este o mare iluzie istorică.

C. C. Muşlea, Protopopul Gheorghe Haines (1769—1812) (p. 14—31; 99—112; 211—217.

Gh. Haines, după ce la 1789 funcţionă la Sibiu ca diacon, apoi protopop, iar la 1790 ca preşedinte al Consistoriului, la cererea ortodocşilor din Braşov, episcopul îl trimise acolo capelan pe lângă preotul grec, în timpul când între Românii din cetate şi între Compania Grecească se dădea o înverşunată luptă pentru stăpânirea „Bisericii greceşti" zidită de cei dintâi. După lupte îndârjite cu Grecii şi cu Saşii fu lipsit de parohie, mai târziu însă reveni ca protopop al Braşovului şi ca director al şcoalelor naţionale.

C. Göllner, Memorii premergătoare proclamaţiei dela Islaz (p. 32—33).

Ax. Banciu, Vasile Goldiş (p. 139—141).

O duioasă evocare a profesorului şi oratorului V. G. şi interesante amănunte în legătură cu râvna şi dragostea acestuia pentru „Astra" şi mai cu seamă pentru „Astra" din Braşov.

N. Salmen, Scrisori vechi (p. 218—221; 369—372; 447—455; 560 565), an. 1659, 1696, 1707, 1709, 1713, 1714, 1719, 1727, 1750.

Ax. Banciu, Scrisori vechi (p. 222—228), an. 1850.

Ţ. B. (Ax. Banciu), Un simbol (Aurel Mureşianu) p. 291—299,

Cuvinte de dreaptă preţuire pentru A. M., care prin dârjenia convingerilor, puritanismul principiilor şi curăţenia sa morală, a fost un simbol al luptătorului naţional desinteresat.

I. Moga, Aurel Mureşianu (p. 295—298).

Ceuşianu Alex., Vremuri de osândă. Revoluţia 1848/49 din perspectiva unui orăşel ardelenesc (p. 318—335; 395—413; 530—550).

E. C. Lăzărescu. Notă despre documentele Ţării Bârsei şi Cavalerilor Teutoni (p. 336—356).

Respingând argumentele d-lui I. Schiopu pentru falsitatea diplomelor referitoare la Ț. B. și Cav. Teutoni, autorul constată că aceste diplome nu sunt plăsmuiri, ci au existat, că ele ne-au parvenit în formă demnă de încredere și că pot servi de bază pentru noui studii de istoria secolului XIII la Români.

I. Schiopu, Cavalerii Tentoni (p. 414—433). Răspunzând argumentelor d-lui E. C. Lăzărescu, autorul își menține teza că Terra Borza a fost în nord-estul Ungariei.

Dr. I. Dăianu, Luptătorul condeiului național. Ultima scrisoare a Dr-ului Aurel Mureșianu directorul „Gazetei Transilvaniei" din Brașov (p. 435—441).

Th. Tartler— I. Ludu, Cronica comunei Prejmer (p. 457—461) (Ț. B. an. VII, p. 476—481).

Alex. Ceușianu. Cronica evenimentelor din anii 1848/9, scrisă de protopopul gr. ort. *Ștefan Branea* din comuna Muierău (p. 551—559, Ț. B. an. VII, p. 28 39).

Ț. B. An. VII, No. 1—6 (Ian.—Dec.) 1935.

N. Iorga, Intre Brașov și Câmpulung acum o sută de ani (p. 3—8). Trei documente cuprinzând amănunte în legătură cu negoțul Brașovului cu Țara Românească.

A. Sacerdoțeanu, Andreanum și alte acte (p. 9—27; Ț. B. An. VII, p. 115—133; 231—238; 336—343). Note pe marginea lucrării d-lui I. Schiopu, Diploma andreeană din 1224 și alte documente false sau fals interpretate.

Dr. I. Dăianu, Amos Frâncu și Avram Iancu (p. 44—50).

Mih. Popescu, Contribuțiuni la istoria revoluției lui Horia, Cloșca și Crișan (p. 134—139).

Publică un raport din 24 Dec. 1789 privitor la identitatea lui Horia, precum și câteva documente referitoare la cei ce au executat prinderea conducătorului răscoalei țărănești.

Em. C. Lăzărescu, Cavalerii Teutoni în Țara Bârsei (p. 140—152).

N. Salmen, Scrisori vechi (p. 157—161).

Ax. Banciu, O mărturie prețioasă. — Un adversar maghiar — Dr. Jakabffy El. — despre Dr. Valer Braniște (p. 162—165).

C. C. Mușlea, Protopopul Bratu Baiul (1760—1831) și fiul său Nicolae („Coconu Baiu") (1782 1855), p. 217—230; 323—335; 447 460; 556—562.

Bratul Baiu se sfințise la 1790 preot la Zărnești. In 9 ani deveni prim ctitor a trei biserici, dintre cari una o clădise el cu 2000 florini. Dela 1805 e al treilea protopop al Brașovului. E un statornic apărător al Românilor contra Magistratului și a arendașilor Sași. Fiul său, Nicolae, studie la Brașov, Sibiu, Cluj, Pesta și Viena, făcând teologia și dreptul. El a fost primul avocat român în Țara Bârsei, în prima jumătate a secolului XIX.

I. Schiopu, Note pe marginea unei recensiuni (p. 239 247).

I. Schiopu, Ce sunt „Indagines"? (p. 248—250).

C. Göllner, Un cântec revoluţionar românesc din anul 1835 (p. 268 271).

E. Marseillesa, — tradusă rău şi scrisă cu o ortografie streină limbei române, — răspândită între Bănăţeni de emigranţii poloni.

I. Mateiu, Revoluţia lui Horia (p. 344 346).

I. D. Condurachi, Formarea vechiului drept românesc nescris (Obiceiul pământului), p. 428 446.

Arătând felul unilateral cum a fost interpretat până acum de istoricii noştri vechiul drept românesc, autorul constată că obiceiul pământului era totalitatea normelor juridice care se aplicau şi la proprietate şi la clasele sociale şi la organizaţia de stat, începând cu cele mai vechi organizaţiuni politice — cnezatul şi voevodatul. El este amintit încă din primele documente ungaro-latine. şi slavone ca o „antiqua lex'', care era cunoscută nu numai populaţiunilor româneşti, ci şi vecinilor sau stăpânitorilor lor. In Transilvania, Polonia, Moravia sau Serbia a putut suferi oarecari modificări, sau chiar transformări, ceeace nu s'a putut întâmpla în Ţările Române. In actele latine vechiul drept consuetudinar e numit *ritus, lex* şi *jus,* iar în actele interne slavone poartă numirea de *zakon, pravo* şi *obiciai.* Zakon se numia o normă juridică sau un principiu juridic bine fixat; corespondentul său latinesc e jus sau lex. Pravo nu se întrebuinţa singur, ci era utilizat pentru a întări o anumită stare de drept (= dreaptă ocină, drept uric). Corespondentul său latinesc e *consuetudo, mos.* Tot prin mos şi consuetudo e redat şi obiciaiul care indica o stare de drept neclară şi variabilă, precum şi unele reguli şi practice aplicate în anume raporturi de drept. Ceeace constitue deosebirea între aceste trei noţiuni nu este data şi modul întroducerii lor dela Slavi — cum pare a susţine I. Bogdan — ci conţinutul lor, adică sfera lor de aplicaţiune. S'a vorbit de originea română, slavă, bizantină, ori tracă a vechiului drept românesc. Autorul constată că nu e de origine romană, iar în ce priveşte pe Slavi, viaţa juridică a acestora şi a noastră s'a desvoltat paralel şi independent una de alta, din contactul zilnic ne rezultând decât slabe înrâuriri asupra instituţiunlor juridice ale neamului românesc. (Studiul continuă).

Pr. O. Popa, Ugrinus 1291 (p. 461 473; 563—574).

De comun acord cu Pauler, autorul crede că Ugrinus e banul din Macovia, domn al Bosniei şi stăpân al Seghedinului, iar după indicaţiunile lui Haşdeu, crede că cu toată mărturia dietei din 1291, Ugrinus niciodată n'a stăpânit Făgăraşul şi Sâmbăta. Eliminând astfel pe Ugrinus din şirul stăpânilor Ţării Oltului, autorul susţine seria de domnitori precizată de Haşdeu şi Xenopol, începând cu Tihomir şi continuând cu urmaşii lui Basarabi ca stăpâni ai Făgăraşului, de unde s'a făcut descălecarea la 1291. Distinge doi Negru-Vodă: pe Radu Negru = Tihomir şi Negru Vodă = Basarab.

I. M.

Arhivele Basarabiei. Revistă de istorie şi geografie a Moldovei dintre Prut şi Nistru. Chişinău.

Această publicaţie, care apare sub conducerea d-lor profesori universitari T. G. Bulat şi C. N. Tomescu, continuă să pună la dispoziţia istoricilor cari se ocupă de Moldova dintre Prut şi Nistru, material informativ, de care nu se pot lipsi în lucrările lor. In ceeace priveşte publicarea acestui material, conducătorii au căutat să respecte programul stabilit când au pornit la drum, având ca scop „studierea pământului şi faptei româneşti dintre Prut şi Nistru'' şi să redea „specificul basarabean'' ca astfel să-l înglobeze în „sfera de gândire şi acţiune generală românească''.

In cele ce urmează se face o dare de seamă începând cu anul II — 1930 până la anul VI — 1934 inclusiv.

An. II, 1930, Nr. 1—4.

T. G. Bulat aduce „Contribuţiuni la viaţa judecătorească şi administrativă a Moldovei supt ocupaţiunea rusească din 1806 1812'' fiind vorba de conflictul dintre Lupu Balş, întâiul ocârmuitor în divanul judecătoresc şi Vornicul Grigore Ghica.

„Veniturile şi cheltuelile Moldovei şi Valahiei pe 1808''; ale Moldovei au fost arătate de către vistiernicul Roznovan, iar ale Munteniei de Constantin Filipescu. Ele sunt reproduse în anexă.

„Contribuţiuni la istoricul vămilor din Ţările Româneşti 1807 1812'', reproducând „Ponturile slujbilor vămilor cu care s'au vândut pe acest următoriu an 1807'' dă un tablou complet al vămilor la începutul veacului trecut.

„Precizări cu privire la detronarea Mitropolitului Dositei Filitti şi înscăunarea lui Ignatie de Arta de către Ruşi la 1809''; dă un scurt istoric al detronării Mitropolitului Dositei.

Prezintă „Câteva ştiri despre mănăstirea Doamnei de lângă Botoşani'' publicând scrisoarea referitoare la restaurarea ei.

In articolul „Din jalnica tragedie a Ţerilor Româneşti sub Ruşi 1809'', arată samovolniciile la cari au fost supuşi Românii de către Ruşi în timpul transportului de proviante pentru armatele dela Dunăre.

Se mai ocupă apoi de „Diviziunea proprietăţii rurale în ţinutul Hotinului dela desfiinţarea raialei'' publicând 19 intervenţii de-ale exarhului Gavriil către Cuşnicov pentru întăriri de proprietăţi.

C. N. Tomescu, publică „Ştiri despre Biserica principatelor române la 1808''. Vorbeşte despre instalarea exarhului Gavriil în principatele române şi de rapoartele pe cari le-a făcut el asupra stării economice a Mitropoliei şi asupra clerului din aceste principate.

Ocupându-se apoi de „Hirotonirea la Iaşi a episcopului vicar Dimitrie Sulima 1810'' publică întâmpinarea exarhului Gavriil din 28 Oct. 1810.

Sub titlul „Exarhul Gavriil şi Mitropolitul Ignatie **al** Ungro-

vlahiei 1810" publică actele cari se referă la trecerea exarhului Gavriil în Valahia.

Gr. Avakian, în „Cetatea Albă în secolul al XIX-lea", publică un pasagiu din jurnalul personal al lui Amșei A. Fiedelman, tradus din evreeşte.

L. T. Boga comunică „Documente privitoare la mănăstirea Hîncu (Lăpușna) 1677—1812"; „Documente din secolele XVI—XVIII", şi „Documente din secolul XVIII".

Protosinghelul *Glicherie Lovin* dă „Acte dela mănăstirea Dobrușa (Soroca)", apoi lista ctitorilor și lista stareților acestei mănăstiri.

Paul Mihailovici, în articolul „Manuscrise şi cărți româneşti în Jugoslavia" publică rezultatele cercetărilor făcute în Arhivele și Bibliotecile din Belgrad și Carloviț, unde a găsit o serie de publicații românești. In Biblioteca Patriarhiei din Carloviț a găsit 70 de cărți și 2 manuscripte, iar în Biblioteca Populară din Belgrad 2 cărți.

L. C. Popovici se ocupă de o statistică a Armenilor din Țările Române la 1809, făcută în timpul arhiepiscopului armean Grigorie.

N. Popovschi comunică: „Un document privitor la vechii boieri Băltăgești" și la a urmașii lor cu pronumele Baltag, precum şi o scurtă „Corespondență între Mitropolitul Hacman al Bucovinei şi Arhiepiscopul Irinah al Basarabiei, făcând fiecăruia și câte o scurtă biografie.

I. Pelivan publică din „Arhiva Pelivan" o scrisoare adresată din Bolgrad la 17 Martie 1917 ziarului „Cuvânt Moldovenesc" din Chişinău, relativ la „Alcătuirea Comitetului Național" și „Proiectul de rezoluție a Grupului Moldovenesc din Chișinău din Octomvrie 1905".

Victor Tufescu se ocupă de „Geografia în faptele lui Ştefan cel Mare" și remarcă, printre celelalte calități ale lui Ştefan cel Mare, şi pe aceea, că era bun cunoscător al pământului țării sale. Afirmația și-o bazează pe felul cum a știut să-și orienteze economia țării, să-i fixeze hotarele, să-și aleagă capitala și să-și conducă războaiele.

Iar *Visarion*, Episcopul Hotinului, publică „Insemnări despre mănăstirile și schiturile eparhiei Hotinului din anul 1820".

An. III, 1931, Nr. 1—4.

Nr. 1 al celui de la 3-lea an este închinat lui N. Iorga.

In numerele următoare *T. G. Bulat* are un articol întitulat „Rușii caută metale în Moldova (1810)" în care remarcă tactul deosebit al Ruşilor de a exploata în mod sistematic bogățiile pe care le avea o țară.

In „Pentru Oltenia" completează știrile aduse de Radu Rosetti cu privire la lupta Oltenilor pentru salvarea autonomiei lor — 1810.

In „Diviziunea proprietății rurale în ținutul Hotinului după desființarea raialei" arată că și familia lui Miron Costin avea pro-

prietăţi în această regiune, că Movileştii apar aici sub numele de Movilovici ş. a.

Vorbind despre „Veniamin Costachi Proin Mitropolit la Mănăstirea Slatina" publică corespondenţa dintre Arhimandritul Filaret Beldiman şi Proin Mitropolitul Veniamin.

Sub titlul „O danie domnească urmată de o insurecţie ţărănească în Munţii Sucevei şi o jurisprudenţă a Divanului Moldovei din 1810", vorbeşte de rebeliunea ţăranilor din primăvara anului 1810 şi publică 14 acte din care reiese întreagă desfăşurarea evenimentelor.

Aduce „Ştiri nouă cu privire la Bulgarii din Basarabia", anexând aici 22 de documente privitoare la această chestiune.

Vorbeşte apoi de „Raiaua Brăilei supt Ruşi 1809 1812".

C. N. Tomescu aduce „Ştiri catagrafice din Biserica Moldovei în 1809" privitoare la eparhia Huşi şi a Romanului.

In „Tipografia duhovnicească exarhală din Basarabia" arată intervenţiile şi rapoartele făcute pentru înfiinţarea tipografiei din Chişinău.

Ioan C. Băcilă, în „Răpirea Bucovinei şi delimitările spre Nordul Moldovei" arată încercările făcute de Austriaci spre a ocupa, sub diferite pretexte, un teritor cât mai întins din vechea Moldovă.

L. T. Boga comunică „Documente basarabene din sec. XVIII".

Gh. I. Năstase, în „Slavii în sec. XVII la Orhei?" se ocupă de cartea lui Batiuşcov „Basarabia", în care susţine că Slavii din Basarabia sunt mai vechi decât Moldovenii, iar desnaţionalizarea lor a început din sec. XVII; că Rutenii din Bucovina, cât şi Slavii din Hotin nu sunt Slavi străvechi, ci elemente recent venite în aceste ţinuturi.

I. Pelivan publică „Scrisoarea arhimandritului Filaret Scriban către Constantin T. Stamati-cavaler" din 5 II 1842.

An. IV, 1932, Nr. 1—4.

T. G. Bulat, în „Farmacişti şi medici la începutul veacului XIV în Ţările Române" susţine că în Moldova ajutorul medical a venit prin oameni de origine germană, combătând astfel pe dl. Bologa care susţine că aceştia ar fi fost de origine macedoneană.

In „Boeriile slujbe din Ţările Române la sfârşitul sec. XVIII şi începutul celui al XIX-lea" autorul publică mărturii din Arhivele din Chişinău, fără vre-un comentariu, înşirând titlurile, slujbele precum şi retribuţiile acestor boerii-slujbe.

Dă ceva „Din istoricul târgurilor moldoveneşti: Fălticeni şi Tecuci" arătând că în urma ocupării Bucovinei de către Austriaci, s'a simţit nevoia creării unei aşezări omeneşti care să înlocuiască Suceava; astfel luă fiinţă oraşul Fălticeni. Vorbeşte tot aici şi de procesul iscat între fostul proprietar al teritorului, pe care se ridică noul târg şi între târgoveţi.

Publică „Din corespondenţa Marchizului de Beaupoil St. Au-

laire cu Serghie Cuşnicov, preşedintele Divanurilor româneşti'' în care sunt date privitoare la chestiuni interne.

In „Teritoriile raialelor Hotinului şi Brăilei redate stăpânitorilor români în 1808'' afirmă că din acte se poate constata în mod sigur străvechea stăpânire a Românilor pe aceste teritorii.

Sub titlul „Un naturalist geograf francez prin ţările noastre în 1810 şi 1811'' vorbeşte de aşa zisul Domn Sonini amintit de R. Rosetti în Arhiva Senatorilor III. El ţinea ca pe lângă cercetările sale ştiinţifice să-şi servească împăratul informându-şi consulatele asupra mişcării armatei ruseşti în Principate.

C. N. Tomescu, în „Clipe solemne din istoria reînviatei Eparhii a Hotinului descrie solemnitatea punerii pietrilor fundamentale ale catedralei din Bălţi, la 28 IX 1924, publicând şi Actul de fundaţiune al acesteia.

Se ocupă apoi „Iarăşi de detronarea mitropolitului Ungrovlahiei Dositei Filitti'' completând cu documente scrise în limba grecească şi rusească precizările publicate de T. G. Bulat.

P. Mihailovici dă o „Bibliografie bulgară şi rusă, referitoare la Basarabia şi coloniştii bulgari.

Ioan Pelivan publică o „Scrisoare a mitropolitului Gavril Bănulescu-Bodoni către Mitropolitul Veniamin Costachi.

Victor Tufescu se ocupă de „Iaşi şi oraşele din Nordul Moldovei''. Vorbeşte întâi de situaţia geografică din Nordul Moldovei şi de formele de teren. Arată apoi cauzele desvoltării oraşelor, arătând că ele s'au format în „semilunele formate de liniile de contact''.

An. V, 1933, Nr. 1—4.

T. G. Bulat se ocupă întâi de o parte „Din viaţa economicăsocială a Moldovei la 1810'' şi anume de vamă, vădrărit, ocne, căsăpii, lumânările de ceară, disătură, horelcă şi de veniturile Basarabiei.

Continuă apoi cu publicarea actelor privitoare la „Teritoriile raialelor Hotinului şi Brăilei redate stăpânitorilor români în 1808''. In Nr. 2 vorbeşte de „Ţiganii domneşti din Moldova la 1810'' despre cari crede că au venit poate în timpul primelor iureşe tătăreşti şi au fost împărţiţi între Domn, boieri şi mănăstiri.

Sub titlul „Hotinul străveche cetate românească'' ne sunt înfăţişate câteva mărturii documentare de cari se serveau anumiţi proprietari pentru a-şi reclama drepturile.

Se ocupă apoi şi de „Asistenţa socială şi pensionarii Ţării Româneşti la începutul sec. XIX'', arătând că asistenţa socială devine instituţie de stat sub domnia lui Alexandru Ipsilanti.

In „Din istoricul transhumanţei româneşti în Basarabia'' se ocupă de regiunea de stepă din sud, unde veneau păstorii ardeleni să-şi pască vitele.

C. N. Tomescu în „Conducătorii duhovniceşti din Principate la 1811 şi din Basarabia între 1816—1837 inclusiv'' publică o serie de nume pe cari le-a luat dintr'un dosar scris în limba rusă.

Gh. Bezveconîi în „Boierii Sturdza și Basarabia", face un istoric al familiei Sturdza, ramura așezată în Basarabia.

Constanța Dimitriu prezintă „Câteva obiecte perstorice găsite în Basarabia".

I. Lepși, „O veche hartă manuscrisă a regiunilor românești"; este vorba de o hartă de la anul 1700 găsită în Staatsbibliothek din Berlin. Ea a fost lucrată de un străin. Autorul studiază numai partea privitoare la Basarabia.

P. Mihailovici prezintă câteva „Documente din Basarabia".

An. VI, 1934, Nr. 1—4.

T. G. Bulat, „Din viața economică-socială a Moldovei la 1809—1811", amănunte din timpul ocupațiunii rusești 1806 1812.

Vorbind de „Veniturile și cheltuelile Țărilor Românești între anii 1810—1812", arată felul neomenos în care exploatau Rușii aceste țări.

D-sa publică și câteva documente din care reiese situația „Scutelnicilor din Țările Române.

Dă apoi „Două acte Sorocene"; unul dela 1805, relativ la satul Dumilugenii și altul dela 1832, o scrisoare de danie a răzeșilor din Contingenii mari, către schitul de maici dela Cășălauca.

Sub titlul „Măsuri gospodărești comunale la Iași în 1811" publică acte în legătură cu întroducerea felinarelor și a paznicilor de noapte la Iași.

C. N. Tomescu continuă să publice „Diferite știri din arhiva Consiliului Eparhial Chișinău".

Gh. Bezveconîi continuă și dânsul studiul său asupra „Boierilor Sturdza și Basarabia" încheindu-l cu Grigore principe de Goradin Sturdza, cu care se stinge la 1904 ultimul reprezentant al acestei familii în Basarabia.

L. T. Boga publică „Documente basarabene din satele Viprova și Puțintei, ținutul Orhei".

Ilie Chiriță face o scurtă monografie a satului Dângeni Soroca.

C. Georgescu-Vrancea în „Boierimea Basarabeană și pacea dela București din anul 1812" dă câteva notițe din arhiva tribunalului rus din Chișinău, ilustrând marea frământare ivită în provincia moldovenească dintre Prut și Nistru după alipirea ei de Ruși.

Gh. I. Nastase se ocupă de „Ungurii din Moldova la 1646 după Codex Bandinus". Acest codex este cel mai vechiu izvor utilizabil cu real folos în chestiunea aceasta, cuprinzând și cea mai veche listă completă a așezărilor unguresti din Moldova.

I. Gh. Pelivan publică sub titlul „Biserica veche din satul Răzenii, jud. Lăpușna", câteva documente pentru a înlătura o nedreptate făcută străbunului său, care a fost ctitorul acestei biserici.

A. V. Sava publică listele „Ispravnicilor din Moldova și Valahia sub ocupația rusă 1808—1812", găsite în arhiva senatorială din Iași.

In „Ctitorii Basarabiei" se ocupă de Zmaranda Buhoșoaia, cti-

tora mănăstirii Sf. Ilie din Telenești; de fiul lui Raicu Abageriul, ctitorul bisericii Sf. Gheorghe din Chișinău și de căpitanul de Dărăbani State Șendrea ctitor al unei mănăstiri de maici din ținutul Tecuciului.

Sub titlul „Trei case din Chișinăul vechi'' publică documente în legătură cu Mitocul din Chișinău al mănăstirii Hâncul, apoi de casa paharnicului Toma Stămate și de aceea a pravilistului Petre Manega.

Victor Tufescu aduce o importantă contribuție la cunoașterea chestiunii populării Moldovei, prin studiul său de geografie istorică asupra: „Răspândirii satelor de răzeși''. D-sa caută să tragă, din materialul istoric concluzii geografice; să stabilească pe baza concluziilor istorice localizarea așezărilor rurale din Moldova în vremea descălecatului.

Episcopul *Visarion* comunică „Diferite acte de hotărnicii'' ale moșiilor Todireni, Verdeșeni, Golăești, Dumulugeni și Sgârbursaia din Moldova.

Gh. V.

Arhiva Someșană, revistă istorică-culturală, n-rele 4—18, Năsăud, 1926—1936.

In nr. 4 al acestei reviste dl. V. Șotropa publică *Impăratul Iosif II în Districtul Năsăudului,* scoțând în relief cele trei călătorii ale împăratului demofil în Ardeal și vizitele ce le-a făcut în teritorul regimentului năsăudean. Dl. I. Marțian în *Fata* arată secularul proces dintre Sașii din Dumitrea-Mare și Românii din Rebrișoara pentru stăpânirea acestui sat. Dl. Marțian scrie și despre *Castrul Rodna.* In legătură cu istoricul regimentului năsăudean, dl. V. Bichigean dă în continuare traducerea în românește a lucrării *Poëmation de secunda legione Valahica* a comitelui S. Tannoli, ofițer al regimentului.

Nr. 5 al A. S. este închinat poetului G. Coșbuc.

In nr. 6 dl. V. Șotropa publică în continuare *Din zilele de zbucium ale anilor 1848—1849,* scoțând în evidență frământările grănicerilor năsăudeni în timpul revoluției. Bazat pe documente păstrate în vechea arhivă a Bistriței, dl. V. Bichigean tratează *Un capitol din lupta Românilor someșeni cu Sașii din Bistrița.* Dl. I. Marțian în *Acte și documente* publică trei documente din colecția D-sale. Primul este ediția românească a ordonanței referitoare la blocul continental (1803). Al doilea cuprinde donația din 1271 a regelui Ungariei Ștefan V către comitele Mochya și frații săi, pentru vitejia lor în războiul cu regele Bohemiei; tot aci se face unica mențiune cunoscută despre un Ban de Crasna. Al treilea document este scrisoarea din 6 August 1657 a generalului Ioan Kemény, — prisonier în castrul Tătarilor din Moldova, — trimisă principelui Transilvaniei.

Nr. 7. Dl. I. Marțian se ocupă de situația ce s'a creat grănicerilor *După revoluția din 1849.* Dl. A. A. Mureșianu are *Contri-*

buţii la istoria „Gazetei Transilvaniei“. Dl. I. Marţian începe publicarea unei serii de *Documente bisericeşti,* privitoare la istoria bisericii unite. Dl. V. Bichigean publică *Din trecutul comunelor Nuşfalău (Mărişelu) şi Sântioana,* iar dl. Kriz-Cabicar, *Curiozităţi topice „valahice“*. In *Legiuiri din trecut,* dl. I. Pavelea arată câteva cazuri de jurisprudenţă veche în ţinutul Văii Someşului.

In nr. 8 dl. V. Şotropa publică un studiu despre *Minele rodnene.* Dl. V. Bichigean dă în traducere românească *Statutul grăniceresc* din 1766. Dela dl. I. Marţian avem în continuare *Documente bisericeşti.* Se publică *O audienţă la Vodă Carol în 1880,* a profesorului A. P. Alexi.

Nr. 9 al A. S. aduce un studiu postum al academicianului Fl. Porcius despre *Istoricul Districtului Năsăudean.* Dl. N. Drăganu ne dă *Date privitoare la istoria comunei Zagra.* Dl. Şt. Buzilă publică *O predică a Vicarului Marian,* dela 1837. In continuare dl. V. Bichigean dă în traducere *Statutul grăniceresc.* Tot în continuare avem şi dela dl. I. Marţian, *Documente bisericeşti.*

Nr. 10 aduce un documentat studiu al d-lui V. Şotropa despre *Militarizarea Văiei Bârgăului.* Dl. I. Marţian vorbeşte despre *Ţara Năsăudului,* arătând că cea mai veche menţiune despre ea se face în diploma din 1264, prin care regele Ungariei Ştefan IV-lea donează teritorul numit „terra Nazwod“ contelui Hazos. Dl. V. Bichigean publică *Un capitol din litigiul Bistriţenilor cu Someşenii.* Tot dl. Şotropa dă la iveală *Corespondenţa lui Naşcu cu Moisil şi Petri (1860—1864),* cuprinzând date privitoare la frământările grănicerilor năsăudeni pentru recâştigarea averilor confiscate, precum şi informaţii politice, sociale şi culturale din acest timp. Interesante date privitoare la revoluţie cuprinde *Jurnalul locotenentului Ioan Tomuţa 1848—1849,* tradus din nemţeşte de dl I. Marţian.

In nr. 11 dl. V. Şotropa publică *Contribuţii la istoria şcoalelor năsăudene.* Dl. I. Marţian în *Acte şi documente,* între altele dă în traducere părţi din volumul anonim: Reise von Pressburg durch Mähren, beide Schlesien und Ungarn nach Siebenbürgen und von da zurück nach Pressburg, Frankfurt und Leipzig 1793. In continuare dl. Şotropa publică *Corespondenţa lui Naşcu cu Moisil şi Petri.* In *Material documentar* dl. V. Bichigean dă în traducere românească câteva documente privitoare la mişcările din preajma înfiinţării regimentului năsăudean.

Nr. 12. Dl. V. Şotropa sub titlul *Un act memorabil,* ne prezintă o copie după procesul verbal al comisiei economice a regimentului II năsăudean din anul 1848, cuprinzând soluţii privitoare la ameliorarea situaţiei economice. Dela dl. I. Marţian avem tradus în româneşte *Raportul locotenentului Storch de Arben din 1848—1849.* Tot dl. Şotropa continuă cu publicarea *Corespondenţei lui Naşcu cu Moisil şi Petri.* Dl. V. Bichigean continuă să ne dea *Material documentar,* privitor la conflictele satelor grănicereşti din Valea Rodnei cu magistratul bistriţan.

Nr. 13 aduce studiul d-lui V. Șotropa, *Un proces multisecular*, înfățișându-ni-se litigiul dintre satele românești din Valea Rodnei și satele săsești din districtul Bistriței. Seria de *Material documentar* (de V. Bichigean) se continuă și în acest număr, arătându-ni-se mizeriile îndurate de Români din partea magistratului din Bistrița. Dl. I. Marțian ne pune la dispoziție *Meeting românesc în Blaj (15 17 Maiu 1818)*, traducere din opul anonim „Zur Geschichte des ungarischen Freiheitskampfes", Cassel 1852, și care este plin de injurii la adresa neamului românesc din Ardeal.

Nr. 14 cuprinde un documentat studiu al d-lui V. Șotropa despre *Pățaniile Batalionului I năsăudean în 1848—49.*

In nr. 15 dl. V. Bichigean își publică conferința despre *Nicolae Iorga*, ținută la liceul din Năsăud cu ocazia împlinirii a 60 ani de viață, iar dl. Șt. Buzilă ne dă *Documente bisericești*, privitoare la istoria bisericii unite.

Nr. 16 cuprinde un studiu al d-lui V. Șotropa întitulat *Bejenii in sec. XVIII*, arătându-ni-se cum mulți dintre românii din partea nord-estică a Ardealului luau drumul pribegiei în Bucovina și Moldova din cauza asupririlor și persecuțiunilor la care erau supuși. Dl. I. Moisil în *Românii din Vechiul Regat și dragostea lor pentru Ardeleni*, scoate în relief pilde de dragostea și interesul național ce l-au purtat oamenii de seamă din vechiul regat, neamului românesc din Ardeal. Dl. A. Coșbuc se ocupă de *Obârșia satului Leșu.*

In nr. 17, dl. V. Șotropa ne semnalează *Urme din timpul Curuților*, fiind vorba aici de o serie de date pe care autorul le-a cules din vechea arhivă a Bistriței. Dl. I. Marțian, sub titlul *Un important document din secolul XV*, publică un act din colecția Iosif Kemény a muzeului ardelean din Cluj, datat la 1450 și referitor la niște sate din jurul Rodnei. In *Material documentar*, dl. V. Bichigean dă la lumina tiparului memoriul alor 23 sate românești anexate la districtul Bistriței, privitor la impunerea, adunarea și administrarea contribuțiunilor regești și orășenești. In continuare dl. Șt. Buzilă publică *Documente bisericești din* primele decenii ale sec. XIX-lea; iar dl. A. Coșbuc aduce *Contribuții la istoricul bisericii din Leșu.*

Nr. 18. Dl. V. Șotropa bazat pe o serie de documente din arhivele Bistriței, se ocupă de *Soarta Românilor din satele săsești*. Dl. V. Bichigean continuă cu publicarea de *Material documentar*. Plăcute amintiri ne dă dl. I. Moisil în *Viața studenților români din Viena în a doua jumătate a sec. a XIX-a.* Dela d-nul Șt. Buzilă avem în continuare *Documente bisericești. Comunicări* semnează d-nii: I. Morariu, I. Moisil și I. Naghiu.

Septimiu Martin.

Revista Istorică. Director N. Iorga. Bucureşti—Iaşi—Vălenii-de-Munte, 1915—1935, An. I XXI, 21 Vol.

La sfârşitul anului 1934 Revista Istorică a Dlui N. Iorga a împlinit 20 de ani de apariţie. Două decenii pentru viaţa unei reviste de strictă specialitate la noi e ceva nu prea obicinuit.

Inceputǎ la 1915, anul de frământări şi de mari nădejdi, sub auspiciile casei Şcoalelor revista a devenit tot mai mult publicaţia personală a D-lui Iorga. Personală atât prin suportarea cheltuielilor de tipar cât şi mai ales prin munca ştiinţifică din paginile ei, care apasă în proporţie de 70—80% numai asupra D-sale. E ceva puţin obicinuit să răsfoieşti numere întregi, scrise dela început până la sfârşit de directorul revistei: studii, documente, dări de seamă, cronici şi notiţe, toate cele cinci rubrici în cari sunt împărţite de obiceiu fascicolele revistei. Multă muncă ascund aceşti 20 de ani, muncă migăloasă, muncă pentru care se cere râvna şi priceperea unui N. Iorga.

Am răsfoit toţi anii şi am găsit alături de Dl. N. Iorga numele mai multor istorici şi oameni de ştiinţă consacraţi, de ai noştri şi străini. Iată-i chiar dela început pe Al. Lapedatu, I. Andrieşescu, I. C. Filitti, Vasile Bogrea, Pr. D. Furtună, T. G. Bulat, Pr. C. Bobulescu, A. M. Nour, G. T. Kirileanu, C. Brătescu şi Gheorghe I. Brătianu. După războiul, din care România a ieşit mărită prin unirea celorlalte provincii, iată-i pe oamenii de ştiinţă mai înfrăţiţi: D. Onciul alături de N. Iorga, Vasile Pârvan alături de I. Lupaş, Ştefan Ciobanu alături de I. Bianu, Generalul Radu Rosetti alături de Sever Zotta, etc. Simţiai România *întregită* după numele celor mai reprezentative figuri ale diferitelor provincii, înşirate în paginele Revistei Istorice. Dar înfrăţirea n'a ţinut mult. Au venit alte vremuri, cu alţi oameni.

Colaboratorii la revista D-lui Iorga au fost mult mai mulţi, decât ar fi bănuit cineva. Neavând această revistă până acum un indice pe autori sau pe materii, credem că nu e fără folos să înşirăm numele colaboratorilor, după însemnările pe cari le avem pentru pregătirea bibliografiei istoriografiei române. In afară de cei pomeniţi mai sus, au scris în primii 20 de ani, dela 1915 până la 1934 inclusiv, următorii, înşiraţi în ordinea alfabetică: Antalffi Andrei, Arbore Al. P., Avakian Gr., Băcilă I. C., Baidaff L., Bitay A., Bologa Valeriu L., Brătulescu Victor, Cardaş Gh., Cartojan N., Ciorănescu Al., Corivan N., Cuparencu Miltiade, David A., Dvoicenco Eufrosina, Eftimiu Elena, Florescu G. D., Găluşcă Const., Georgian Pamfil, Giurescu C. C., Göllner Carol, Gore Paul, Hagi Moscu Em., Ilie Remus, Ionescu Dimitrie, Ionescu-Nişcov Traian, Karadja Const. I., Lalescu Traian, Lepşi I., Literat Valeriu, Mačurek Iosif, Manciulea Ştefan, Marcu Alexandru, Marinescu Const., Mateiu I., Mihordea V., Minea I., Morariu Leca, Motogna V., Nandris Gr., Oprescu Anton, Oţetea Andrei, Pâclişeanu Zenovie, Pall Fr., Panaitescu Emil, Panaitescu P. P., Papacostea V., Papahagi Valeriu, Peksa Iuliu, Petranu Coriolan, Popa Octavian, Popa-Lisseanu G., Potra

Gheorghe, Sacerdoţeanu Aurelian, Sachelaric Eugenia, Sergescu Petre, Sinziana M., Sirouni H. Dj., Smochină N., Stoica Emilian, Theodorescu Barbu, Topacevschi Eugenia, Tuducescu Iuliu, Vasilescu Alex. C., Vasiliu Virginia, Velichi Const., Veress Andrei, Vîrtosu Emil, Vulpe Radu, Winckler Arnold şi Zaborovschi Virgil. Deci aproape 100 de colaboratori, unii mai bătrâni şi cu nume consacrate, cei mai mulţi însă tineri, foşti şi actuali elevi ai Dlui Iorga.

Partea cea mai importantă a rubricilor din revistă nu o constitue studiile, deşi sunt destul de multe şi valoroase, ci informaţia bibliografică şi documentele. Dealtfel tendinţa aceasta de informare cât mai largă a cititorilor şi mai ales a profesorilor plecaţi din centrele universitare în provincie, e precizată dela început de directorul revistei: „Rămâne *informaţia bibliografică*... dar înainte de toate rămâne *darea de seamă,* una care să urmărească tot ce se publică la noi, ce se publică în streinătate putând să aibă *legătură cu noi,* dar şi *interes pentru noi,* şi anume... de a avea orientarea în domeniul întreg al istoriei, care... se schimbă astăzi aşa de mult de la un moment la altul". (Câteva cuvinte introductive, 1915, An. I, p. 3). După bogatele dări de seamă, cronici şi notiţe bibliografice din această revistă *te poţi orienta,* într'adevăr, asupra publicaţiilor istorice şi asupra altor publicaţii mai importante în legătură cu trecutul nostru şi nu ne sfiim a mărturisi că la pregătirea bibliografiilor istorice, ce am publicat până acum, pe lângă cataloagele dela Biblioteca Academiei Române din Bucureşti şi Biblioteca Universităţii din Cluj, revista, pe care o recenzăm, ne-a fost de un netăgăduit folos, ca orientare şi ca informaţie.

Revista Istorică şi-a împlinit cu prisosinţă, în primele două decenii, sarcina grea şi în anumite împrejurări numai ea singură de monitor al istoriografiei româneşti. Ii dorim încă multe decenii să umble pe aceleaşi cărări, pe cari a umblat, iar la proră să fie tot cine a fondat-o şi a călăuzit-o până acum: Dl. N. Iorga.

In anul *1935, An. XXI,* materialul istoric publicat e tot atât de variat şi de bogat, ca şi în anii de mai înainte. Dl. *Iorga* are, în afară de dările de seamă, cronici şi notiţe, scrise ca de obiceiu aproape în întregime de D-sa, mai multe studii despre *Intemeietorul autorităţii în Franţa medievală: Abatele Suger de la Saint-Denis* (p. 1—20); apoi despre *Un Aromân dascăl al Academiei din Constantinopol,* Anastasie din Cărpeniş, în anii 1655—1660; *Legături cu Franţa în epoca Unirii* (p. 89—93); *Un roman belgian despre războiul pentru independenţă* şi *Despre Dora d'Istria.*

In partea a doua a volumului tot D-sa publică *O scrisoare a lui Ioan Vodă Carageà* din 1815; *Intre Bizantini şi Unguri,* un fragment din Vol. III al Istoriei Românilor pe care o scrie acum Dl. Iorga; *Nou despre Despot* în legătură cu tratatul lui Cicero: De republica ad Atticum, aflat în biblioteca Domnului moldovean; *Iosif al II-lea în Ardeal,* arătându-se binevoitor faţă de Români; şi la urmă *Cizmari români în tovărăşia săsească din Ardeal* la anul 1448.

Ceilalţi colaboratori ai volumului sunt: A. Bitay, A. Sacerdo-

ţeanu, Dr. Ananescu, H. Dj. Sirouni, V. Mihordea, T. Holban, Marcel Ciuntu, Const. Karadja, Gh. Duzinchevici, Al. Ciorănescu, C. Göllner, George Potra, Emil C. Lăzărescu, Coriolan Petranu, Eug. Chişcă, N. A. Gheorghiu, Alexandru Elian, Ion Baltariu, Cornelia C. Bodea şi Valeriu Papahagi.

I. Craciun

Codrul Cosminului. Buletinul „Institutului de Istorie şi Limbă". Director: Ion. I. Nistor, Secretar: Vasile Grecu. Cernăuţi, Tip. edit. Glasul Bucovinei, 1930 1935 (An. VI, 1929—1930; An. VII, 1931—1932; An. VIII, 1933 1934; An. IX; 1935), 4 Vol.

Apărut continuu, fără să se resimtă de criza financiară prin care au trecut cele mai multe publicaţii, Codrul Cosminului şi-a îndesit an de an umbra-i răcoritoare şi binefăcătoare pentru istoriografia noastră şi ştiinţa românească în general. Dela ultima întâlnire în paginile acestui Anuar, au răsărit patru stejari falnici, patru volume grele de articole istorice şi lingvistice, cari constitue o mândrie binemeritată pentru Universitatea din Cernăuţi.

An. VI, 1929 1930, se deschide cu studiul atât de valoros al Dlui *Teodor Bălan* privitor la *Bucovina în războiul mondial* (p. 1—136), studiu care este un aport cât se poate de serios la istoria Bucovinei înainte de unire şi la unirea însăşi cu România. E bine că s'au dat în anexe şi cele 49 de documente inedite în legătură cu ocuparea Bucovinei şi a Cernăuţilor de către Ruşi şi Austrieci (fiecare de câte trei ori) şi în legătură cu alte evenimente locale. Prin *Istoria oraşului Cernăuţi pe timpul Moldovei* (p. 137—238), Dl. *Al. Bocăneţu* a dat o frumoasă şi documentată monografie asupra capitalei Bucovinei, de pe la 1400 1775, cât a stat sub cârmuirea Domnilor moldoveni. Până în jurul anilor 1450 e vorba mereu de staroşti de *Ţeţina* şi numai după aceşti ani întâlnim consecvent numele de *Cernăuţi* (p. 168). Interesantă e planşa cu planul oraşului la 1787, adică după 12 ani dela ocuparea lui de către Austrieci.

In continuarea studiilor D-sale asupra scriiturii în general, Dl. *Nicolae Grămadă* prezintă două aspecte *Din domeniul scriiturii:* Istoria culturii şi scriitura şi Diverse teorii relative la originea alfabetului (p. 239 260).

Dl. *I. Nistor* vorbeşte (p. 261—342) despre *Cehoslovacii şi Românii* în trecut, despre influinţa Cehoslovacilor — de ordin religios şi cultural asupra Românilor, despre elementele româneşti din Moravia şi din Rusia subcarpatică de azi şi, apoi, despre colaborarea dintre Români şi Cehoslovaci sub imperiul Habsburgilor. In anexe se dau mai multe documente: dela Mihai Viteazul ca proprietar al moşiei Königsberg din Silezia (1599, 1601 şi dela alţi Domni moldoveni. In studiul *De-ale Cirebirilor* (p. 343—462) Dl. *Leca Morariu* publică mai multe texte istroromâne, culese de D-sa în 1927, însoţindu-le cu note explicative şi cu comentarii lingvistice.

Comunicări şi *Articole mărunte* scriu D-nii *Simion Reli, Vasile Grecu, Ion I. Nistor, Nicolai Grămadă* şi *Leca Morariu* (p. 463—511). La sfârşit *Recenzii* (p. 512 549), *Informaţiuni* (p. 550), *Cronică* (un necrolog pentru R. Fr. Kaindl semnat de Dl. I. Nistor, p. 551 552). *Cărţi şi reviste* (scurte însemnări bibliografice, p. 553 565) şi un *Indice general,* aranjat pe materii, cuvinte şi nume.

In fruntea *An. VII,* 1931—1932, se află un cuvânt de închinare lui *Nicolae Iorga ca istoric,* rostit de Dl. *I. Nistor* la Cernăuţi cu ocazia împlinirii vârstei de 60 de ani din partea Dlui Iorga (p. XXIII XXXII). Sunt cuvinte calde, cuvinte înţelegătoare.

Răposatul *E. Herczog* şi Dl. V. *Gherasim* continuă *Glosarul dialectului mărginean* (p. 1—47), despre care a fost vorba şi în anii anteriori ai „Codrului". Dl. *Vasile Grecu* prezentându-ne *Manualul de pictură al lui Dionisie din Furna în româneşte* (p. 49—59), arată că traducătorul acestui manual e călugărul Macarie dela Mănăstirea Căldăruşani de lângă Bucureşti şi traducerea acestuia reprezintă mai multă valoare decât aceea făcută de A. Papadopulos-Kerameus.

Studiul foarte documentat al D-lui *Teodor Bălan* despre *Vornicia în Moldova* (p. 61—204), e o frumoasă contribuţie la cunoaşterea dregătorilor în Moldova şi la dregătorii din Principatele Române în general. Cuvântul vornic e de origine slavă, dvor=curte, însă, după cum constată autorul, la popoarele slave nu înseamnă o demnitate la curtea princiară sau regală. Vornic, ca treaptă boierească, ca demnitar la curte, nu se întâlneşte decât la Croaţi, la Unguri şi la Poloni. Dela unul din ultimele două popoare ar fi trecut apoi şi în Moldova.

In această provincie primul vornic e pomenit la 1393, iar ultimii vornici sunt menţionaţi pe la mijlocul veacului al XIX-lea.

Dl. *Chr. Geagea* în *Elementul grec din dialectul aromân,* studiu plin de erudiţie (p. 205—432), face o expunere asupra pătrunderii elementului grecesc în limba Aromânălor şi a influinţei mai nouă greceşti din dialectul aromân. Ocupându-se cu *Concepţia istorică a lui Nicolae Iorga* (p. 433—448), Dl. *Vasile Gherasim* constată: „Concepţia istorică a lui Nicolae Iorga este vitalistă. Şi astfel, dacă ar fi să-l clasăm pe marele nostru învăţat printre filosofi, noi i-am găsi un loc printre filosofii vieţii. Organismul viu al popoarelor îl interesează pe el mai mult; şi manifestarea vieţii — atât a celei fizice cât şi a celei sufleteşti, îl preocupă fără încetare" (p. 446).

In *De-ale Cirebirilor II* Dl. *Leca Morariu* continuă publicarea textelor istroromâne (p. 449—464), despre cari a fost vorba şi mai sus.

Comunicări şi *Articole mărunte* semnează Dnii *I. Nistor, C. Brătescu, C. Loghin, V. Grecu* şi *Leca Morariu* (p. 465—488). Volumul acesta se termină, ca şi cel precedent, cu o mulţime de *Recenzii* (p. 489 532), *Informaţiuni, Cronică* (aci şi un necrolog pentru G. Weigand), *Cărţi şi reviste* şi *Indice general.*

An. VIII, 1933—1934, începe cu un studiu mare şi cât se poate de documentat al Dlui *I. Nistor* privitor la *Problema ucraineană în lumina istoriei* (p. 1—281), problemă atât de încurcată şi încă nesoluţionată — oarecum — nici astăzi. Sunt o mulţime de capitole privitoare la relaţiile Moldovei cu vecinii ei din Răsărit, încât studiul autorului constitue o carte de temelie pentru cunoaşterea trecutului moldovenesc, cu specială privire asupra legăturilor cu vecinii de peste Nistru.

Dl. *Vlad Bănăţeanu* se ocupă (p. 283—340) cu *Câteva numiri greceşti pentru noţiunea de „şef"*, iar Dl. *Leca Morariu* dă o nouă serie de texte, scrisori istroromâne, în *De-ale Cirebirilor IV* (p. 341—366. De-ale Cirebirilor III sunt publicate în altă parte, nu în Codrul Cosminului).

In *Notele căpitanului suedez C. Warberg din războiul nostru dela 1877* (p. 367—385) Dl. *Constantin I. Karadja* publică, din carnetul de note al numitului ofiţer, diferite părţi privitoare la participarea trupelor româneşti în războiul din Balcani, reesind că aportul românesc pentru armata rusească în evidentă slăbiciune a fost hotărîtor. Dl. *N. Grămadă* publică (p. 387—416) o serie de *Studii mărunte din domeniul ştiinţelor auxiliare ale istoriei,* atingând mai multe probleme în legătură cu diplomatica moldovenească, cancelaria domnească în Moldova, stabilirea orelor în trecut în această provincie, abrevieri în scriitura cirilică, etc.

Volumul acesta are *Comunicări şi Articole mărunte* mult mai bogate (p. 417—490). decât volumele despre cari a fost vorba mai sus, publicate de *Eugen I. Păunel, Vasile Grecu,* iar *E. I. Păunel* (ocupându-se, aci, cu problema depozitului legal în ţara noastră, p. 440—457, asupra căreia ne vom spune părerea cu altă ocaziune), *N. Grămadă, Teodor Balan şi I. Nistor*. Urmează apoi *Dări de seamă* (p. 491—526), *Informaţiuni* (p. 527—552), *Cronica* (un necrolog şi pentru Gh. Bogdan-Duică), *Cărţi şi reviste* şi *Indicele.*

Ultimul an pe care-l avem în faţa noastră, *An. IX, 1935* are în frunte *Corespondenţa inedită asupra relaţiunilor între Mihaiu Viteazul şi Polonia* (p. 1—67), publicată de Dl. *Ilie Corfus.* Inainte de textul celor 16 documente, unele scrise în latineşte, altele în limba poloneză (acestea însoţite şi de traducerea românească), autorul face şi un excurs asupra situaţiei Principatelor Române faţă de Polonia şi Turcia în timpul vijeloasei domnii şi după domnia marelui Voevod Mihaiu..

Dl. *I. Nistor* publică comunicarea făcută de D-sa la Congresul internaţional de Ştiinţe Istorice din Varşovia (25 August 1933) întitulată *Die Polenlegion im Krimkriege* (Legiunea polonă în războiul Crimeiei), formată din emigranţi poloni din Franţa, Anglia, Turcia, Bulgaria, Principatele Române, etc. (p. 69—102), iar Dl. *Vasile Grecu* comunicarea ţinută la Congresul internaţional de Studii Bizantine din Sofia (13 Sept. 1934), *O ediţie critică a Manualului de pictură bizantină* (p. 103—128).

Studiul Dlui *Nicolai Grămadă* privitor la *Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat* (p. 129—231) este un admirabil început pentru o viitoare istorie a diplomaticei și cancelariilor domnești din Principatele românești, a căror organizare nu o cunoaștem încă bine și în întregime.

In *Influențe sârbești în vechea iconografie bisericească a Moldovei* (p. 233 242), Dl. *Vasile Grecu* crede că aceste influențe s'au produs mai ales sub domnia lui Petru Rareș, a cărei soție, Elena, a fost o prințesă sârbă. Influențele se referă mai ales la pictarea pereților pe dinafară. Dl. *Eugen I. Păunel* reproduce și comentează *Stampele bucovinene din cartea contelui Teodor Karaczay (1817)*, făcând și o scurtă biografie a numitului conte(p. 243 258). Dl. *Victor Morariu* se ocupă de *„Horia", tragedie de Ghiță Popp și „Wilhelm Tell" de Schiller* (p. 259 272), unde se reamintește tragedia cu subiect istoric a ardeleanului Ghiță Popp apărută la 1891 la Budapesta, influențată în mod considerabil de „Wilhelm Tell" al lui Schiller.

Hotarul dintre Moldova și Polonia e arătat de Dl. *Teodor Bălan* a fi fost pe vremuri Ceremușul Negru, după cum se poate constata din documentele pe cari le publică și le comentează. Dar, pământul, ce forma *Hotarul dela Ceremuș* (p. 373—382), azi e în stăpânirea Poloniei.

Articole mărunte (p. 283 292) scriu Dnii *I. Balan* și *Eugen I. Păunel* (aci e vorba tot despre problema depozitului legal), după cari urmează *Dările de seamă* (p. 293—331), *Informațiuni* (p. 332—344), *Cronica* (un necrolog și pentru I. Bianu), *Cărți și reviste* (p. 365 373) și *Indicele general* (p. 374 380), grupat pe materii, cuvinte și nume ca și la volumele precedente.

O inovație binevenită la cele patru volume recenzate mai sus: Rezumarea în limbile franceză sau germană a celor mai importante studii.

I. C.

Revista Arhivelor. Sub îngrijirea D-lui C. Moisil. București, Tip. F. Göbl Fii, 1928 1929, Nr. 5.

In Anuarul precedent regretam întreruperea apariției acestei frumoase reviste de arhivistică, cronologie, diplomatică, heraldică, genealogie, instituțiuni, miniaturistică, paleografie și sigilografie, cum își zicea în subtitlu. Bănuiam o întrerupere temporară — a mai apărut după aceea numărul pe care-l avem în față, — însă întreruperea de acum e cam lungă. Păcat, fiindcă a fost una din serioasele și puținele reviste de specialitate din țara noastră.

Articolul prim, al regretatului profesor *Ion Bianu,* intitulat *Visuri, gânduri și planuri dinainte cu o jumătate de secol pentru organizarea bibliotecilor, arhivelor și muzeelor țării* (p. 265—268), este articolul unui om cu experiență, care a propus pe vremuri concentrarea tuturor bibliotecilor României într'o bibliotecă centrală la Academie — „vis" realizat — și ridicarea unei clădiri pentru Aca-

demia Română, în care să fie cuprinsă şi biblioteca — realizat în parte prin zidirea unor depozite moderne pentru cărţi. Arhivele şi muzeele s'au organizat, încâtva, altfel şi independent de Academie.

In studiul D-lui *Const. Moisil*, directorul general al Arhivelor Statului, în care e vorba despre *Arhivele Statului şi Regulamentul organic* (p. 269 289), se arată buna înrîurire ce a avut regulamentul organic asupra organizării arhivelor din Principatele Române, cărora până atunci nu li se dăduse prea mare atenţie. Autorul înşiră amănunţit inovaţiile, pe cari le-a adus Regulamentul organic în ambele Principate, reproducând la sfârşit şi câteva documente în legătură cu aceste chestiuni. *Catagrafia oficială de toţi boerii Ţării Româneşti la 1829* (p. 290—359), publicată de Dl. *Ioan C. Filitti,* este cât se poate de interesantă pentru numele boierilor de la începutul veacului al XIX-lea şi mai ales pentru boeriile de pe vremurile acelea. Tablourile, întocmite pe judeţe, în fruntea cărora era oraşul Bucureşti, au următoarele rubrici: numele şi porecla, locul naşterii, vârsta, cinul, al cui fiu, locul hălăduirii şi starea ce are. E interesant că pentru boierii mari, cari şedeau la Bucureşti, lipseau rubricele „al cui fiu“ şi „starea ce are“.

Cât se poate de serios şi de documentat e studiul Dlui *George D. Florescu* despre *Divanele domneşti din Muntenia în secolul al XV-lea, dela 1496 până la 1501,* adică în o parte din domnia lui Radu cel Mare (p. 360 388). In *Precizări documentare privitoare la mişcarea din anul 1848 din Moldova* (p. 389 393) Dl. *Mihail Popescu* dă unele amănunte asupra începuturilor mişcării dela 1848 la Iaşi şi trei documente în legătură cu aceste începuturi. Tot Dl. *M. Popescu* publică câteva constatări în legătură cu *Veniturile raialei Hotinului în timpul stăpânirii turceşti* (p. 349 401 şi o hartă a raialei), specificând şi numele satelor şi numărul total al familiilor la anul 1788.

Interesante sunt *Documentele privitoare la istoria şcoalelor din Blaj* tipărite de Dl. *Z. Pâclişanu* (p. 403—434) şi cari se referă la primii elevi ai acestor şcoli dintre anii 1755 1774.

Miscelanee scriu Dnii *Constantin I. Karadja, Emil Vîrtosu* şi *G. Z. Petrescu,* după cari urmează recenzii, informaţiuni şi, foarte nimerit, rezumatul în limba franceză a studiilor de mai sus.

I. C.

Arhivele Olteniei. Publicaţie bimestrială. Director: Prof. C. D. Fortunescu. Fondator: Dr. Ch. Laugier.

1930, An. IX, Nr. 47—52.

Sică Georgescu se ocupă într'o contribuţie la monografia judeţului Doljiu de „Jiul şi numele lui“; St. Nicolaescu analizează sub titlul „Documente istorice relative la comuna Cacaleţi sau Castra-Nova din judeţul Romanaţi“, o inscripţie romană referitoare la această localitate. Aurelian Sacerdoţianu tratează o chestie de diplomatică românească: „tot satul cu tot hotarul“, propunându-şi să

scoată în evidență exactitatea și inexactitatea termenilor întrebuințați în documente, analizând pentru această chestiune o serie de documente. I. C. Filitti vorbește despre „Oltenia și cârmuitorii ei 1391—1831", completând prin aceasta știrile aduse în cele 4 studii anterioare în cari s'a ocupat de evoluția Banatului oltean și de cârmuitorii lui, dând aici și listele cronologice ale Banilor de Severin, Banilor de Jiu și Banilor Olteniei. I. B. Georgescu schițează influențele sârbo-bizantine în arhitectura bisericească din Oltenia. Ion Dongorozi prezintă „Așezările evreești din Oltenia după războiu (1920—1929)". Alexandru A. Vasilescu comunică „Descrierea proiectelor de fortificații a Cetății dela Țânțăreni, Casei Banatului din Craiova și Casei lazaret dela Calafat (Vadul Diului), făcute de inginerul maior I. C. Weiss în 17 August 1731". Sub titlul „Mihail Basarab", Traian Simu reproduce textul german și traducerea acestuia din vol. III al lui Fessler, Die Geschichte der Ungarn und ihrere Landsassen, referitor la descălecatul lui Radu-Negru-Vodă, unde e amintit și un Mihail Basarab, despre care autorul crede că nu este altul decât însuși Basarab Voevod care a luptat la Posada. Mih. Popescu arată contribuția Olteniei la războiul ruso-austro-turc dintre 1787—1792, după acte din arhiva de războiu din Viena. Preotul Teodor Bălășel comunică un manuscris din 1804 al lui Dionisie Eclesiarhul. E un fost pomelnic al bisericii satului Urșani, jud. Vâlcea. Ioan V. Câncea, „Caimacamii Craiovei", e o adăugire la cele cunoscute, după unele condici ale Divanului Craiovei aflate la Arhivele Statului din București. R. S. Molin, în „Școale românești în Banat acum 150 de ani", se ocupă de o lucrare întitulată „Organizarea școalelor naționale românești în Comitatul Carașului la 1785—1792".

1931, An. X, Nr. 53 58.

N. Iorga publică un articol franțuzesc asupra esenței literaturii și artei. Lucian Predescu în „Un cronicar oltean: Mihail Moxa (Mocsalie) vorbește despre opera acestui cronicar și-l consideră cel mai însemnat cronicar oltean. Pr. T. Bălășel publică „Vechi texte bogomilice găsite prin Oltenia", mai ales manuscrise din sec. XVIII și XIX. George Mil-Demetrescu descrie Biserica Madona Măntuleasa din Craiova. Mih. Popescu dă un studiu „Din trecutul învățământului la Craiova". Aurel Sacerdoțianu scrie despre editarea textelor. Ion C. Filitti prezintă pe „Mihai Viteazul Mare Ban al Craiovei". A. M. Pârvulescu face un scurt istoric al mănăstirii Hotărani. Tot aici e reprodus un fragment din memoriile lui Mihail Teodorescu zis „Dascălu Nicu" 1821 1914. Ion Donat prezintă câteva școli de stat în Oltenia înainte de 1800.

1932, An. XI, Nr. 59—64.

I. C. Filitti publică un studiu mai vast despre „Banatul Olteniei și Craioveștii". Ilie Chiriță vorbește în volumul acesta despre: Preda Brâncoveanu; Papa Postelnicul Brâncoveanu; Fiii lui Papa Postelnicul; Ștefan Brâncoveanul și despre Urmașii lui Brâncovea-

nu Vodă. St. Nicolaescu descrie păstorirea Mitropolitului primat al Ungro-Vlahiei Hariton (1373—1381). Damian P. Bogdan traduce din ruseşte, sub titlul „Ceva despre cronologia slavo-rusă“, capitolul IX al lucrării lui A. J. Sobolevskij, Slaviano ruskaia paleografia. Iuliu Moisil face o frumoasă schiţă biografică a inginerului Aurel Diaconovici. Tot aici se reproduce dintr'un vechi calendar, descrierea bisericii Sf. Dumitru din Craiova făcută de August Pessiacov. Ioan C. Filitti aduce ştiri privitoare la satele Albeşti şi Obedin din jud. Dolj.

1933, An. XII, Nr. 65—70.

N. Iorga în „Craiova şi unirea“ vorbeşte de rolul Craiovei în unirea celor 5 judeţe olteneşti. Al. Bărcăcilă prezintă trei veacuri de viaţă medievală a oraşului Turnu-Severin. Pr. T. Bălăşel continuă cu publicarea textelor bogomilice găsite prin Oltenia. A. Sacerdoţeanu comunică Pomelnicul Bisericii Grusetu din Costeştii Vâlcei. Un studiu interesant e al lui Ioan Iozsa, „Ordinul Piariştilor în capitala Olteniei; Piariştii ca pedagogi ai Craiovei“. Ilie Chiriţă în „Ultimii Brâncoveni“ vorbeşte de Manolache Brâncoveanu, Nic lae Brâncoveanu şi Grigore Brâncoveanu apoi ne prezintă Boierii Brâncoveni. M. Sătureanu publică un studiu referitor la „Contribuţiunea Olteniei la răspândirea culturii clasice în Ţările Române“. Ion Donat se ocupă de pescăriile vechi ale Olteniei. A. M. Pârvulescu aduce contribuţiuni la revoluţia din Oltenia: rolul preotului Radu Şapcă şi a altor feţe bisericeşti în această mişcare. C. D. Fortunescu ne prezintă un vechi dascăl craiovean, pe G. M. Fontanin. N. Ch. Dinculescu în „Craiova cetate“ caută să rezolve problema dacă Craiova a fost cetate sau că această numire i-a venit numai dela împrejurarea că a fost reşedinţa băniei. M. Teodorescu-Carada vorbeşte de uniţii în Oltenia, prezentându-ne printre aceştia pe C. Olteanu, Alex. Filipini, I. C. Drăgescu, ş. a. Filip Horovitz se ocupă de începuturile stăpânirii romane în Dacia, arătând că prima ei etapă a fost Oltenia. C. N. Mateescu ne prezintă un misionar român din secolul al XVII-lea în serviciul bisericii romano-catolice, iar G. Simonis ne dă un capitol din trecutul muzical al Craiovei.

1934, An. XIII, Nr. 71—76.

I. Minea închină un studiu începuturilor marei bănii a Craiovei. Ion Donat se ocupă de „Judeţul de Baltă şi Banatul Severinului“. Emil Vîrtosu vorbeşte de câteva documente referitoare la panduri. Dan C. Smântănescu ne prezintă pe fostul profesor dela Colegiul Carol, pe Mihail Strajanu. Ion Donat caută apoi să rezolve problema „Cine este Banul Mărăcine?“. I. Chiriţă se ocupă în continuare de Boierii Brâncoveni şi caută să arate care este originea Brâncovenilor. Sub titlul „Contribuţii la o bibliografie a Olteniei“, Barbu Theodorescu publică titlurile lucrărilor lui N. Iorga privitoare la Oltenia. Nicolae-Anastase Gheorghiu descrie un proces eclesiastic sub episcopul Filaret al Râmnicului. Ion C. Filitti publică

scrisori inedite ale lui Petrache Poenaru privitoare mai ales la Institutul Lazaro-Otetelișanu din Craiova. Aurelian Sacerdoțeanu deschide o discuție în jurul unei lupte a Românilor cu Ruterii în anul 1277. Ion Donat publică vre-o câteva constatări și observări privitoare la Dionisie Eclesiarhul și în „Plasa lui Mihai Vodă" se ocupă de accepțiunea termenului „plasă" în documentele muntene. George Simonis are un articol „Opera la Craiova. Karl Teodor Wagner". I. Ionașcu publică Acte și însemnări relative la boerul muntean Sandu Bucșănescu († 1760). G. Mil-Demetrescu descrie din bisericile craiovene Biserica Sf. Nicolae (Belivacă) și Biserica Toți Sfinții (Bășica).

1935, An. XIV, Nr. 77 82.
I. C. Filitti se ocupă de „Craiovești și de rolul lor politic". Marin Theodorian Carada publică „Insemnări din viața politică a Craiovei în a doua jumătate a sec. XIX". Iulian Marțian comunică „File dintr'un carnet din anul 1844" făcând parte din însemnările medicului Fodor din Deva. Eugen I. Păunel descrie călătoria din 1769 a stegarului Johann Friedel dealungul malului bănățean al Dunării. Ilie Chiriță își continuă studiul asupra Boierilor Brâncoveni. Ion Donat se ocupă de reședințele celei de a doua mitropolii a Țării Românești și apoi publică ceva despre schitul Zdralea sau Roaba; o ctitorie necunoscută a Craioveștilor. Ion C. Filitti aduce știri despre doi candidați la domnie din prima jumătate a sec. XVII-lea: Mihai Cămărașul și Neagoe Vodă. I. Minea publică vre-o câteva date despre B. P. Hașdeu ca profesor la Iași și ceva despre T. Maiorescu. V. Mihordea aduce o contribuție la istoria păcii dela Belgrad. N. A. Gheorghiu publică ceva din corespondența episcopului Filaret al Râmnicului. Emil Vîrtosu se ocupă de autobiografia lui C. Aricescu. Teodor Bălășel comunică un manuscris din 1794 al lui Dionisie Eclesiarhul, iar I. Ionașcu face istoricul mănăstirii Hurez după documente inedite din Arhiva Eforiei spitalelor civile.

In afară de acest valoros material istoric menționat în cele de mai sus, și cel cuprins în rubricele „Oltenia istorică", „Oltenia arheologică" și „Note și comunicări", atât de folositor pentru cei ce se ocupă cu trecutul neamului nostru, prețioasa publicație a d-lui C. D. Fortunescu mai cuprinde și un vast material literar și științific.

Gh. V.

Revue de Transylvanie. Publiée sous les auspices de l'Astra, Association littéraire et scientifique.

Această valoroasă revistă, de sub conducerea D-lor Profesori S. Dragomir și D. D. Roșca dela Universitatea din Cluj, redactată în franțuzește, are ca scop informarea obiectivă a cititorilor din Apus asupra chestiunilor cari privesc Transilvania. Ea caută să prezinte date cât mai precise în legătură cu problemele geografice, istorice, culturale și etnice ale provinciei. Uneori tratează și probelme poli-

tice, cu caracter general, care privesc țările din Europa Centrală.

Tom. I, 1934—35. Nr. 1—4.

I. Breazu are un studiu despre „Români și ziarul „Le Peuple" al lui Jules Michelet". (p. 273—286).

A. Caliani prezintă situația „Invățământului minoritar din Transilvania" (p. 153—179, 300—308).

N. Drăganu, într'un articol întitulat „Quelques remarques historiques" combate părerea exprimată de contele Bethlen, că numai 25% din populația Transilvania ar fi fost Români (p. 90—97).

S. Dragomir se ocupă întâi de „Cele două atitudini ale contelui Bethlen. Imperialismul unguresc — Transilvania stat tampon" (p. 5—31), apoi de „Ungaria și problema Transilvaniei" (p. 334—354) și de „Convenția școlară între România și Iugoslavia" (p. 477—488).

O. Ghibu analizează „O carte secretă a guvernământului unguresc: Românii din Ungaria și nevoia de a-i maghiariza" (p. 61—72).

Victor Jinga publică o schiță despre „Transilvania economică și teza revizionistă ungurească". (p. 309—333).

I. Lupaș are două studii istorice: 1) despre „Căderea monarhiei austro-ungare și eliberarea Transilvaniei" (p. 32—44); 2) despre „Impăratul Iosif II și Horia" (p. 423—444).

S. Manuilă scrie despre „Desvoltarea centrelor urbane în Transilvania" (p. 445—560) și despre „Problema demografică în Transilvania" (p. 45—60).

V. Moldovan prezintă „Noul regim al cultelor în România și minoritățile confesionale" (p. 287—299).

Z. Pâclișeanu se ocupă de „Statistica Românilor din Transilvania în veacul al XVIII-lea" (p. 203—213).

C. Petranu vorbește întâi de „Istoria artei ungurești în serviciul revizionismului" (p. 73—89) și apoi arată „Partea celor trei națiuni din Transilvania în formarea caracterului său artistic" (p. 461—464).

S. Pușcariu aduce contribuțiuni de interes istoric și filologic cu privire la „Limbajul Transilvaniei" (p. 145—152).

N. Săulescu prezintă „Câteva aspecte de agricultură transilvană" (p. 489—497).

G. Sofronie se ocupă de „Scrisoarea Millerand (6 Maiu 1920) și valabilitatea juridică a clauzelor teritoriale din tratatul dela Trianon" (p. 180—202).

L. Someșan descrie „Transhumanța păstorilor transilvani în Țările Române" (p. 465—476).

In afară de aceste articole de întindere mai mare, revista cuprinde o serie de note de interes deosebit și anume:

E. Armeanca, „Juliette Adam și Ungaria." *C. Bardoși,* „In legătură cu incidentele dela Turda. Răspuns la memoriul unguresc adresat Ligii Națiunilor"; „Ungurii în Parlamentul românesc. Rezultatul alegerilor generale din Decemvrie 1933" și „D-l Seton Watson și revizionismul unguresc". *C. I. Codarcea,* „Doi autori germani despre revizionismul unguresc". *S. Dragomir,* „Politica minoritară

a României" ; „Martirii ignoranţei" ; „Modificarea legii învăţământului secundar şi minoritar" şi „Românii din Transilvania şi revizionismul unguresc". *A. Gociman,* „Funcţionarii unguri ai statului românesc". *S. Pop,* „Muzeul limbii române". *Gr. Popa,* „Mica Antantă studenţească şi politica revizionistă". *G. Sofronie,* „Pe marginea unui interview al preşedintelui Al. Millerand acordat ziarului „Az Est" din Budapesta". Nesemnate: „Atacurile ungureşti împotriva Transilvaniei române" ; „România şi revizionismul" ; „Germanii din România şi revizionismul unguresc" ; „Examenele de limba română ale profesorilor şi învăţătorilor minoritari" ; „Importurile de reviste şi cărţi ungureşti din 1926 până în 1934" ; „Un Institut geografic italian şi frontiera Transilvaniei" şi „O manifestaţie politică a guvernământului român în capitala Transilvaniei".

La sfârşitul fiecărui număr găsim recenzii asupra cărţilor referitoare la problemele transilvane — recenzii semnate de N. Bănescu, O. Boitoş, I. Crăciun, Al. Doboşi, N. Drăganu, S. Lupaş, I. Moga, T. Morariu, I. Muşlea, A. Oţetea. S. Opreanu, Z. Pâclişeanu, C. Petranu, T. Rusu, L. Someşanu şi V. Vătăşeanu.

Necroloage: N. Bănescu, „I. G. Duca" ; O. Boitoş, „G. Bogdan-Duică" ; I. Breazu, „Ştefan C. Pop" ; Al. Dragomir, „Teodor Mihali" şi I. Lupaş, „Vasile Goldiş".

Gh. V.

NECROLOAGE

VASILE GOLDIŞ.

In ziua de 10 Februarie 1934 s'a stins la Arad Vasile Goldiş, unul din cei mai de seamă îndrumători politici al Românilor ardeleni din deceniul premergător şi din anii Unirii.

Născut la 1862 în Seleuş ca fiu al protopopului şi profesorului Isaia Goldiş şi soţia sa Floare, tânărul V. G., după ce termină ca cel mai distins elev liceul de stat din Arad, în anii 1881 1885 a urmat cursurile Facultăţii de Filosofie şi litere la Universitatea din Budapesta şi Viena, obţinând diploma de profesor de istorie şi limba latină. Incă în acelaş an ajunge profesor la liceul de aplicaţie „Eötvös" din capitala Ungariei, pe care însă — la stăruinţa episcopului Ioan Popazu — îl părăseşte curând, pentru a primi catedră la şcoala normală ortodoxă română din Caransebeş. După moartea lui Popazu ocupă catedra de istorie şi latină la Liceul Andrei Şaguna din Braşov pe care o deţine timp de 12 ani, până la 1901.

In acest vechiu centru de cultură românească, tânărul profesor V. G. se distinge curând prin sobrietatea caracterului său format în disciplina de gândire senină a clasicilor şi se remarcă mai cu seamă prin o temeinică cultură modernă istorico-sociologică, pe care o revărsa cu un neîntrecut simţ didactic nu numai în lecţiunile lui, ci şi în conferinţele şi discursurile ţinute la diferite ocazii. Din acest timp ne-au rămas mărturie a pregătirii didactice, istorice şi sociologice a lui V. G., cele trei volume de *Istorie universală pentru şcoalele secundare* (vol. I, 1892; vol. II, 1893 şi vol. III, 1897), până azi un model al genului, la sfârşitul cărora autorul, desprinzând sensul evoluţiei istorice din ultimele secole, constată că „istoria modernă se caracterizează prin tendinţele de a da statelor organizaţiune cu adevărat liberală şi prin năzuinţa deosebitelor naţionalităţi de a se grupa în state naţionale independente. In timpul mai recent, pe lângă acestea începe a se manifesta tot mai mult în viaţa popoarelor chestiunea socială, al cărei scop final este emancipare desăvârşită a muncii din robia capitalismului. Viitorul este în mânile lui Dumnezeu, deci Lui să ne rugăm" (vol. III, p. 254).

Şi cum Providenţa divină făureşte viitorul neamurilor prin fiii săi aleşi, astfel şi lui V. G. i-a fost hărăzit să contribue într'o covârşitoare măsură la împlinirea destinului poporului român.

Părăsind la 1901 Braşovul, el trecu la Arad ca secretar al Episcopiei Ortodoxe unde, paralel cu activitatea desfăşurată în serviciul bisericii, se manifestă tot mai cu succes pe teren ziaristic,

devenind unul din cei mai bine pregătiţi şi mai temuţi luptători politici. Colaborator întâi la „Tribuna Poporului“ apoi la „Tribuna“ din Arad, la 1910 întemeiază ziarul „Românul“ al cărui director şi principal colaborator rămâne timp de un deceniu. In lupta zilnică cu condeiul, pe teren social şi naţional V. G. aducea o severă şi temeinică documentare istorică, lărgită de continua aprofundare a filosofilor şi sociologilor moderni. Apreciat ca un distins gânditor politic şi social, el fu chemat să ţină o conferinţă despre „Chestiunea naţionalităţilor“, conferinţă în cursul căreia ideea de stat naţional maghiar şi dreptul oligarhic feudal, ce stătea la temelia ei, analizată de V. G. cu o severă obiectivitate ştiinţifică, ieşi cu desăvârşire compromisă.

Concomitent V. G. participă şi la viaţa politică activă. Ales în 1906 deputat al circumscripţiei Radna, timp de trei ani legile şcolare ale lui Apponyi, aduse în discuţia parlamentului maghiar, întâlniră în V. G. pe cel mai documentat şi mai temut critic, care în dese cazuri şi-a impus camerei amendamentele sale. Pentru a desarma pe acest adversar, Apponyi, ca ministru, îi oferi secretariatul de stat în Ministerul Instrucţiunii şi al Cultelor, dar V. G. refuză, preferând să-şi păstreze independenţa în lupta pentru drepturile noastre naţionale.

In alegerile din 1910, V. G. căzu. El rămase însă pe planul întâiu al vieţii noastre politice, refăcând prin ziarul „Românul“ solidaritatea naţională zdruncinată şi mutând prin coloanele acestui cotidian centrul vieţii politice a Românilor ardeleni la Arad.

In cursul războiului, când se simţi apropiata intrare în acţiune a Regatului Român, contele Tisza la 10 Martie 1916 opri apariţia ziarului „Românul“. V. G. a rămas însă intransigent în convingerile sale politice şi cu tot dezastrul ce ameninţa la începutul anului următor armatele române, el împreună cu alţi 4—5 fruntaşi ai vieţii intelectuale şi politice a Românilor ardeleni, refuză semnarea manifestului cerut cu toate presiunile posibile de guvernul maghiar pentru desolidarizarea noastră de acţiunea fraţilor desrobitori.

In iarna anului 1918 începu procesul de disolvare a monarhiei austro-ungare, proces întrevăzut de V. G. în amintita conferinţă ţinută cu 6 ani în urmă. In evenimentele ce se precipitau istoricul, sociologul şi îndrumătorul politic V. G. se desena ca cel mai indicat a împlini sarcina covârşitoare de doctrinar al celui mai mare act politic în împlinirea destinului nostru naţional.

La 12 Oct. 1918 se reorganizează la Oradea comitetul naţional al Românilor din Ardeal şi Ţara Ungurească şi V. G. fu încredinţat cu redactarea istoricei declaraţii dela Oradea, citită de Al. Vaida în parlamentul maghiar, prin care poporul român contesta acestui parlament şi oricărui guvern ungar dreptul de a-l reprezenta la viitoarele tratative de pace şi îşi lua libertatea de a hotărî singur de soarta lui. La 8 Noemvrie V. G., acum preşedinte al subcomitetului dela Arad, face să reapară „Românul“ sub direcţia sa, ca organ oficial al „Consiliului Naţional Român“, iar la 12 Noemvrie

acest Consiliu, după agitate desbateri primeşte propunerea lui V. G. şi votează ultimatul redactat de el, ultimat prin care guvernul maghiar fu somat să predea Consiliului „puterea deplină de guvernare asupra teritoriilor locuite de Români în Transilvania şi Ţara Ungurească''. A doua zi ministrul Jászi Oszkár era la Arad pentru a obţine o înţelegere cu Românii. Tratativele au eşuat; la 20 Nov. 1918 V. G. a lansat prin „Românul'' protestul redactat de el în numele naţiunii române de dincoace de Carpaţi către toate popoarele lumii, iar a doua zi, tot din peana lui V. G., apăru în „Românul'' chemarea poporului român pe ziua de 1 Dec. 1918 la adunarea naţională dela Alba-Iulia. Punctele votate de această adunare sunt opera lui; din ele se răsfrânge gândirea politică şi socială a lui V. G. Lui i-a fost rezervat rolul — pe care l-a avut Bărnuţiu la 1848 — de a redacta şi rosti discursul — program al Unirii şi el a fost oratorul festiv cu prilejul înaintării actului unirii, ce împlinea un destin milenar, în mânile Regelui desrobitor Ferdinand I.

In noul stat naţional V. G. continuă a participa la viaţa politică, păstrând în actele sale aceeaşi cumpătată măsură, sobrietate şi înaltă ţinută intelectuală, cari erau trăsăturile fundamentale ale caracterului său. Condamnând arivismul, nesocotind şi dispreţuind svârcolirile pentru exploatarea nouilor situaţii politice, acest intelectual de rasă şi cugetător politic s'a menţinut neclintit pe linia de continuitate a idealului naţional concretizat acum în nevoia de organizare şi consolidare a României întregite. Politica în concepţia lui V. G. era înainte de toate operă de pedagogie naţională.

Participarea la viaţa activă politică l-a adus în anii 1926 7 în fotoliul de ministru al cultelor şi artelor. Dar nu din acest fotoliu a căutat V. G. să-şi împlinească programul „politic'' în înţelesul înalt pe care-l dădea el, ci din scaunul de preşedinte al „Astrei'', de unde timp de un deceniu (1924—1934) cu o inepuizabilă energie a militat pentru unirea într'o singură organizaţie a tuturor societăţilor culturale din ţară, pentru ca prin acest organism să se săvârşească marea operă de luminare a poporului şi de consolidare a ţării pe teren cultural şi economic deopotrivă. Intâmpinând mari piedeci în împlinirea acestui program naţional, V. G. îşi concentră întreagă activitatea pentru reorganizarea Astrei, care cunoscu în timpul său o epocă de înflorire neîntrecută până azi.

Doborât de suferinţe fizice, V. G. îşi încheie viaţa-i plină de mari realizări, la etatea de 72 ani.

* * *

Ca preocupări strict ştiinţifice V. G. aparţine istoriei şi sociologiei. Nu a contribuit cu inedite investigaţiuni originale la progresul acestor ştiinţe. A fost însă un temeinic cunoscător al lor, un gânditor înzestrat cu remarcabil discernământ critic şi putere de sinteză, desprinzând din evoluţia societăţii umane cu o egală şi dreaptă măsură forţele etice-religioase, cele economice şi concepţiile juridice cari stau la temelia statelor moderne. Urmărind aceste directive dealungul tratatului său de istorie universală, el ajunge să

supună aceleiaşi riguroase analize ştiinţifice bizarul conglomerat istoric, juridic şi social, care era monarhia austro-ungară de dinainte de războiu şi faţă de forţata şi anacronica justificare istorică-juridică, cu rădăcinile în lumea de mult perimată a feudalismului oligarhic ce stătea la temelia acestui organism politic eteroglot, V. G. opunea concepţia materialismului istoric, în lumina căruia hibridul stat austro-ungar era condamnat la iremediabilă pieire. In concepţia materialismului istoric V. G. făcea un mare şi important loc *naţiunii* ca organism etnic şi etic bine definit, sumând în el comunitate de sânge, de contingenţe economice şi spirituale identice, cari dau caractere comune (Charaktergemeinschaft), — caracterul naţional. Aceste trei elemente fundamentale ale fiinţei naţionale: originea comună, soarta politică şi economică comună şi idealurile comune sunt magistral urmărite în discursul festiv al Unirii, care cu drept cuvânt a fost apreciat de d. prof. Lupaş ca o concludentă măsură a distanţei parcurse de poporul român în domeniul gândirii politice în cele şapte decenii ce despart adunarea de pe Câmpia Libertăţii din 1848, de cea dela Alba-Iulia în 1918, discurs în care după o succintă reprivire istorică se pune pentru întâia oră deziderarul organizării statului modern naţional în sensul punctelor-program votate în adunarea amintită.

Asupra problemei statului şi a naţiunii V. G. revine apoi în discursurile rostite în cadrul Astrei arătându-ne progresul gândirii sale în curs de un deceniu. „Statul, — spune V. G. reprezintă forţa coercitivă a organismului social spre ţelurile urmărite de acesta sub puterea iresistibilă a legilor naturii, dar trăinicia oricărui asemenea organism se află în funcţiune de înlocuirea treptată a forţei constrângătoare prin voinţa liberă a indivizilor cari o compun''. Organismul social amintit este *naţiunea,* care mai presus de contingenţele economice şi sociale *este o comunitate spirituală, este un suflet.* Legătura organică ce există între naţiune şi pământul locuit de ea îl face pe V. G. să lămurească noţiunea de patrie în sensul preconizat de Fustel de Coulanges că *„patria este ceeace iubim''*. „Această iubire — spune V. G. se produce prin istorie, prin conştiinţa intereselor comune, prin trecutul comun, prin bucuriile comune, mai vârtos prin suferinţele împreună, prin nădejdea tuturor într'un viitor mai fericit, prin conştiinţa solidarităţii naţionale, prin idealul naţional''. Acestea sunt elementele fundamentale, cari în concepţia lui V. G. alcătuesc temelia statului naţional modern.

In lumina acestei gândiri politice şi sociale, faptele săvârşite de V. G. în cursul sbuciumatei lui vieţi îl definesc ca pe sociologul militant, care s'a străduit să pună în aplicare convingerile lui ştiinţifice pentru închegarea cât mai temeinică a statului naţional român. A fost după cum îl caracterizează d. O. Goga — „un ursitor de gânduri pentru ţară, un chinuit al problemelor noastre de existenţă, un luptător zi de zi, ... *un părinte al patriei''*.

I. Moga

IOAN BIANU
— 1856 1935*

Prin moartea lui Ioan Bianu ţara noastră a pierdut înainte de toate un mare bibliolog. Fost-a „Moşu Bianu" — aşa cum îi ziceam colaboratorii lui, pe vremuri, dela Biblioteca Academiei Române — un nepreţuit profesor secundar[1]), un temut, dar venerat, profesor universitar[2]), decan al facultăţii de litere şi filosofie din Bucureşti, secretar general şi preşedinte al Academiei Române; trecut-a, deci, prin toate măririle culturale, încât mai multe nu-şi putuse dori, totuşi titlurile, cari aveau răsunete mai adânci în sufletul lui, nu erau împreunate cu demnităţile ce le avea, ci cu *munca şi crezul vieţii lui întregi:* bibliotecar, bibliograf, în sens mai larg bibliolog.

Ioan Bianu s'a născut la 1856 în Făgetul de pe Târnave, la jumătatea drumului dintre Mediaş şi Blaj, din părinţi ţărani, ca aproape 90% din intelectualii de pe vremuri şi de azi ai Ardealului. Şcoala primară a urmat-o, probabil, în satul său natal, iar liceul la Blaj. Luându-şi în 1876 examenul de bacalaureat, trecu munţii tot atunci, „cu singura-i avere, cu testimonium maturitatis", oprindu-se la Bucureşti[3]). Aici tânărul de douăzeci de ani fu primit cu multă bunăvoinţă de Aug. Treb. Laurian, decanul facultăţii de litere, facultate la care s'a şi înscris ca student. „Văzând testimoniul numai cu „eminenţe" şi scris latineşte"[4]), Laurian a avut o atenţie deosebită faţă de Ardeleanul descălecat în capitala românească, nu mergând ca alţii la Budapesta sau Viena, şi l a numit în curând într'un post de custode la Biblioteca Centrala dela Universitate.

Primul drum al lui I. Bianu a fost, la Bucureşti, drumul spre biblioteca cea mai mare de pe atunci a ţării, după cum ultimul drum, cel de despărţire vecinică, l-a făcut din mijlocul bibliotecii lui dragi, Biblioteca Academiei Române, ajunsă cea mai mare a ţării prin munca şi priceperea lui fără pereche.

La Biblioteca Centrală „am văzut întâi manuscripte vechi româneşti continuă Bianu cu mărturisirile din Revista Arhivelor ; acolo am cunoscut pe luminosul Haşdeu, ale cărui cursuri de seară le urmam cu evlavie; acolo m'a cunoscut Alexandru Odobescu, care în curând (la 1879 m'a recomandat la Societatea Academică pentru singura funcţiune existentă de scriitor arhivar bibliotecar". Tot aci la Societatea Academică Academia Română

---

*) Câteva cuvinte de pomenire rostite la cursul de Bibliologie: 20 Februarie 1935.

1) Cum îl descrie Dl. I. Petrovici în *Omagiu lui I. Bianu.* Bucureşti 1927, p. 19—20.

2) Cf. Dragoş Protopopescu, *Ibidem,* p. 29—30.

3) Amănunte asupra descălecării lui la Bucureşti vezi în articolul ce a scris în *Revista Arhivelor*, Bucureşti, 1928—1929, No. 5, p. 265.

4) *Ibidem.*

de mai târziu l-au cunoscut pe unicul funcţionar al bibliotecii, pe I. Bianu: Ion Ghica şi D. A. Sturdza, sprijinitorii lui în marile planuri de a concentra toate bibliotecile publice din Bucureşti într'una singură, Biblioteca Academiei Române.

După patru ani de studenţie la facultatea de litere îşi trecu examenele de licenţă şi ajunse în 1881 profesor de limba şi literatura română la liceul Sf. Sava. In toamna aceluiaş an obţinu o bursă pentru filologia romanică şi, după îndrumările lui Haşdeu, plecă la Milano, unde ascultă cursurile lui Ascoli, apoi la Paris, unde pontifica pe atunci Gaston Paris. Dar „mai mult decât cursurile marilor filologi pe cari le urmam — zice Bianu — mă atrăgeau însă marile organizări ale bibliotecilor, arhivelor, muzeelor, cari la noi lipseau aproape cu totul, sau erau numai în stare de modeste începuturi improvizate din rămăşiţe răsleţite, scăpate din valurile prăpăditoare ale trecutului. Vizitând aceste aşezăminte începând dela Milano, unde lucrasem în bibliotecile din Palatul Brera şi în minunata „Ambrosiana" fundată de Boromei, până departe la Neapol, trecând prin Genova, Venezia, Florenţa, Roma", apoi „la Paris, unde aproape zilnic lucram în bogata Bibliotecă Naţională şi urmam cursuri la École des Chartes, minunata instituţie pregătitoare pentru personalul de arhivişti şi bibliotecari pentru toată ţara;. . . am trecut de două ori pentru câte două săptămâni la Londra şi de acolo la Oxford, unde am admirat bogăţiile Muzeului Britanic şi ale bibliotecii Bodleiane . . . şi vedeam cu jale, câte ne lipseau nouă aici acasă"[1]). Reîntors în 1883 în ţară, rechemat de Academia Română, îşi va consacra tot timpul şi îşi va da toată viaţa, renunţând la orice altă aspiraţie, acestei instituţiuni de înaltă cultură românească. Cuvintele preşedintelui Academiei din acel timp, ale lui Ion Ghica: „Vrem să te păstrăm pentru Academie" l-au legat definitiv de această instituţiune.

In mintea lui Ioan Bianu se închegase dela început un plan mare, după care Academia trebuea să devină organul central şi conducător al culturii româneşti superioare. Pentru acest lucru planul lui prevedea clădirea unui local nou şi mare — Academia era adăpostită atunci în două săli şi un coridor fără de soare din parterul vechei clădiri a Universităţii, — în care să fie adăpostite o bibliotecă organizată după cele mai moderne instalaţii văzute de el în Occident, arhivele statului şi muzeul statului. Arhivele s'ar fi putut instala şi la Biserica Mihai Vodă, unde s'au şi instalat, dar ele urmau să fie organizate sub autoritatea şi conducerea Academiei.

Planul acesta a fost primit cu entusiasm de Dimitrie A. Sturdza, ne spune Bianu în articolul pomenit din Revista Arhivelor, unde e însemnată şi următoarea notă glumeaţă: „Ion Ghica se afla la Sturdza şi eu lângă dânşii. Sturdza entusiasmat expunea planul meu, arătând că se va întocmi un proiect de lege pentru realizarea lui, pentru trecerea la Academie a bibliotecilor, arhivelor şi mu-

---

[1]) *Ibidem*, p. 266.

zeelor statului din toată ţara, acordându-se, fireşte, şi mijloacele financiare necesare. Ghica — cu simţul lui practic şi domol — ascultă şi răspunde: „Bine şi frumos, dar proiectul de lege ar fi prea complicat; ar fi de ajuns un singur articol: toată Ţara Româneascā trece în administraţia Academiei"[1]).

Ideea aceasta, concepută de I. Bianu, îmbrăţişată cu mult entusiasm de D. A. Sturdza şi luată în glumă de ponderatul Ion Ghica, nu s'a putut realiza întocmai. S'a realizat totuşi ceva: Biblioteca Academiei a devenit Biblioteca Naţională a ţării, în care a fost înglobată, la 1901, Biblioteca Centrală de Stat din Bucureşti şi apoi mai multe biblioteci particulare, iar încă dela 1884 Ioan Bianu s'a îngrijit ca printr'o lege a tipografiilor să le oblige pe acestea să trimită Bibliotecii Academiei Române câte două exemplare din tot ceeace tipăresc, asigurându-se astfel colecţionarea imprimatelor româneşti. Legea depozitului legal a fost îmbunătăţită şi lărgită, prin stăruinţele şi după indicaţiile lui I. Bianu, la 1904, iar la anul 1923 ea a fost extinsă şi asupra provinciilor noi ale României Intregite.

Pentru o deplină informaţie asupra organizării bibliotecilor Bianu a mai făcut două călătorii de studii, în 1885 şi 1886, în Galiţia şi Polonia, vizitând bogatele şi vestitele arhive şi biblioteci de acolo.

In acelaş timp cu grija pentru Academie Ioan Bianu a muncit şi pe teren ştiinţific, publicând o mulţime de studii şi articole în legătură mai ales cu istoria literaturii şi culturii româneşti din veacurile trecute, muncă migăloasă, care i-a deschis, la 1902, drumul spre o catedră la Universitatea din capitală[2]). Ca profesor şi, mai apoi, ca decan al facultăţii de litere şi-a îndeplinit însărcinările cu promptitudine, cu devotament şi cu pricepere pentru specialitatea sa, creind în jurul său o şcoală cu mulţi ucenici, dintre cari unii îi continuă munca la Universitate, iar alţii îi continuă munca la Biblioteca Academiei.

Am spus mai sus că prin moartea lui Ioan Bianu ţara noastră a pierdut înainte de toate un mare bibliolog. Intr'adevăr în activitatea lui fecundă de o jumătate de secol găsim reprezentate în mod clasic cele trei ramuri ale bibliologiei, ca trei preocupări esenţiale ale vieţii lui laborioase: bibliologia propriu zisă, bibliografia şi biblioteconomia.

Ca *bibliolog* a predicat iubirea de carte dela înălţimea catedrei sale universitare şi a umplut multe goluri în istoria literaturii româneşti vechi şi, deci, şi în istoria cărţii româneşti în general. Publicaţiile de texte vechi şi preocupările sale în legătură cu literatura veche sunt în linia acestei activităţi bibliologice. Reamintim că

---

1) *Ibidem*, p. 268.

2) Bibliografia operelor lui Ioan Bianu a fost publicată de Dl. I. Lupu în *Omagiu lui I. Bianu*, cit., p. 3—18. Bibliografia e facută până la 1927. Dela acest an şi până la 1935 activitatea lui Bianu e a se vedea mai ales în Memoriile Academiei Române, Boabe de Grâu (1930) şi Revista Arhivelor (1928—1929).

teva lucrări mai importante din acest domeniu: *Psaltirea Scheiană*, cu textul în facsimile și transcriere cu variantele din Coresi, București, 1889; *Dosofteiu, Mitropolitul Moldovei, Psaltirea în versuri*, publicată de pe manuscrisul original și de pe edițiunea de la 1673, București, 1887; *Predice făcute pe la praznice mari de Antim Ivireanul, Mitropolitul Ungrovlahiei*, publicate după manuscrisul dela 1781, București, 1886; și tot între aceste publicații mai vechi am înșira si discursul de intrare la Academia Română, *Despre introducerea limbii românești în biserica Românilor*, București, 1904, cu răspuns de Dimitrie A. Sturdza. Dintre publicațiile mai noi menționăm aci: *Pagini de veche scriere românească*, tipărite în colaborare cu Dl. N. Cartojan, București, 1921, *Intrebarea creștinească*, tipărită de Diaconul Coresi în Brașov la 1560, București, 1925. *Manuscript dela Ieud*, București, 1925; *Pravila Sfinților Apostoli*, tipărită de Diaconul Coresi în Brașov între 1570—1580, București, 1925, aceste trei din urmă făcând parte din colecția de Texte de limbă din sec. XVI reproduse în facsimile, publicate sub auspiciile secțiunii literare a Academiei Române și îngrijite de I. Bianu. La urmă adaugăm și *Cursul de istoria literaturii române, Epoca veche*, ținut la facultatea de litere și filosofie din București, care se păstrează, litografiat, la Biblioteca Academiei, București, 1925.

Ca *bibliograf* I. Bianu este autorul celei mai frumoase, ca execuție, și a celei mai bogat descrise bibliografii din câte s'au publicat până acum la noi. Monumentala sa *Bibliografie românească veche*. pregătită în colaborare cu Nerva Hodoș, este o lucrare ce poate constitui un titlu de mândrie pentru neamul nostru și o carte de temelie pentru bibliografia noastră de până acum și din timpurile viitoare. Plănuită să cuprindă toate tipăriturile românești, dela 1508, când iese prima carte din teascurile unei tipografii muntenești, și să ajungă până la 1830, ea s'a oprit la anul 1817[1]), rămânând să fie continuată de colaboratorii săi dela Biblioteca Academiei.

Ioan Bianu ne-a dat, împreună cu D-nii N. Caracaș și G. Nicolaiasa, și o altă bibliografie valoroasă, *Catalogul manuscriptelor românești*, Tom. I—III, București, 1907—1931 deschizându-ne, astfel, lada cu comorile manuscriselor din bogata colecție a Academiei. Tot din preocupările bibliografice ale lui Bianu face parte și volumul *Publicațiunile periodice românești*, București, 1913, tipărit de N. Hodoș și Al. Sadi-Ionescu, în fruntea căruia stă întroducerea atât de larg cuprinzătoare a lui I. Bianu privitoare la începuturile presei la alții și la noi și în care vorbește și despre necesitatea întocmirii unor repertorii de periodice.

„Aceste trei publicații — zice Dl. Sextil Pușcariu în contribuția D-sale la volumul omagial închinat lui I. Bianu — sunt cele trei fețe ale unei opere unitare bibliografice, care dovedește îndeajuns

1) Tom. I. (1508—1716), Tom. II. (1716—1808), Tom. III. fasc. I.—II. (1809—1817). București, Academia Română, 1903—1912, in-4°, 3 Vol.

concepţia fericită pe care bibliotecarul Academiei şi-a făcut-o despre ceeace datorește el neamului său"[1]).

Tot de numele lui se leagă şi periodicul bibliografic al Academiei Române: *Creşterea colecţiunilor,* un buletin asupra creşterii publcaţiunilor primite la Bibliotecă, N-rul prim apărut în 1906, ultimul în 1929.

Ca *bibliotecar* Ioan Bianu trebue pus în fruntea pomelnicului, ce se va scrie vreodată asupra bibliotecăriei şi asupra bibliotecarilor cu o pregătire ştiinţifică de specialitate din ţara noastră. Fost-au bibliotecari în Ţările Române şi înainte de Bianu, improvizaţi, după obiceiul pământului, și vor ma fi, probabil, astfel de bibliotecari improvizaţi şi după el, ca să nu ne contrazicem cu trecutul, dar *adevăraţii* bibliotecari sunt foarte puţini, iar în fruntea acestora va fi totdeauna numele lui Ioan Bianu.

In legătură cu bibliotecăria Bianu a publicat două relaţiuni asupra călătoriilor de studii făcute în ţările vecine: *Relaţiune asupra călătoriei în Galiţia făcută în vara anului 1885,* Bucureşti, 1886 și *Relaţiune asupra călătoriei în Polonia făcută în vara anului 1886,* București, 1887, în cari se cuprind o mulţime de constatări utile pentru organizarea bibliotecilor şi arhivelor. Cele mai multe publicaţii din acest domeniu sunt, însă, în legătură cu fiinţa şi organizarea Bibliotecii Academiei Române, dintre cari menţionăm: *Localul Bibliotecii Academiei,* București, 1910, *Visuri, gânduri și planuri dinainte cu o jumătate de secol pentru organizarea bibliotecilor, arhivelor și muzeelor ţării*[2]) şi *Academia Română și Biblioteca ei*[3]), acesta din urmă cel mai complet studiu ce-l avem până acum asupra înfiinţării și organizării primei biblioteci cu depozit legal din ţara noastră.

Am văzut mai sus ce pregătire a avut Bianu, ce planuri a conceput în legătură cu Biblioteca şi cu Academia Română în general şi ce a putut realiza într'o ţară ca a noastră. Trebue să mai adăugăm, că a avut fericirea să vadă la adânci bătrâneţe construindu-se, în 1927, un depozit cât se poate de modern pentru păstrarea cărţilor, un început din viitoarea clădire mare a Academiei, din care acest depozit va face parte integrantă.

Un bun bibliotecar trebue să fie înainte de toate un bun organizator. Ca atare Ioan Bianu a ştiut să adune în jurul său un mănunchiu de colaboratori, cari au devenit, cu timpul, personalităţi proeminente ale vieţii noastre culturale, politice şi bibliotecare. Trecut au pe la Biblioteca Academiei Române Nerva Hodoş, Ilarie Chendi, Septimiu Albini, N. Zaharia, Alexandru Sadi-Ionescu şi Vasile Pârvan, cei șase morţi mai mari dintre bunii și vrednicii ajutori de bibliotecari sau „scriitori" ai Bibliotecii Academiei, morţi înainte de

---

1) *Omagiu lui I. Bianu,* p. 26.

2) Articol în *Revista Archivelor,* Bucureşti, 1928—1929, No. 5, p. 265—268.

3) Articol publicat în *Boabe de Grâu,* Bucureşti, 1930 Martie, An. I, p. 1—11.

Bianu[1]); trecut-au apoi pe sub privirile aspre, însă totdeauna bune ale lui Ion Bianu: D-nii Alexandru Lapedatu şi Gheorghe Giuglea, Gheorghe Murnu şi Nicolae Cartojan, R. Caracaş, Alexandru Obedenaru, Constantin Moisil, Iuliu Tuducescu, G. Nicolaiasa ş. a. şi alţii mulţi, cari au fost sau sunt şi acum în serviciul bibliotecii.

Et ego in Arcadia... Fost-am şi eu ucenic al lui Ioan Bianu şi adaug cu mândrie şi al lui Al. Sadi-Ionescu. M'am împărtăşit şi eu din izvorul cunoştinţelor lor bibliotecare şi bibliografice, luat-am şi eu lumină din lumina lor şi acum când le împreun numele în acelaş sentiment de recunoştinţă şi de pioasă aducere aminte, mă cutremur ca apostolii în faţa muntelui Taborului, când, văzându-l pe marele lor Invăţător în toată strălucirea, şi-au dat seama de distanţa dintre ei, dar şi de faptul că au fost ucenicii *Lui* şi sunt chemaţi să propovăduească învăţăturile Lui.

L-am văzut pe Ioan Bianu cu câteva săptămâni înainte de a muri. M'a primit ca totdeauna cu strigătul de bucurie al revederii: „A, iar ţi-a fost dor de Academie; vezi, de ce ai plecat dintre noi!". Intr'adevăr nu mi-am explicat niciodată, cum s'a întâmplat de am părăsit Academia şi tot el venea să mă descurce din perplexitate: „Da, de sigur, veţi face lucruri mari şi acolo la Cluj; e mai bine aşa".

Acestea au fost ultimele cuvinte ale învăţătorului faţă de ucenicul său şi aceste cuvinte testamentare vor trebui întruchipate în realităţi ştiinţifice aci în capitala Transilvaniei lui dragi.

Ioan Bianu s'a săvârşit din viaţă la vârsta de aproape 80 de ani, în ziua de 13 Februarie 1935, în Bucureştiul unde a descălecat la 1876 şi unde a şi rămas spre vecinică odihnă.

I. Crăciun

GHEORGHE VÂLSAN

La 6 August 1935 a încetat din viaţă, în floarea vârstei, după mai mulţi ani de suferinţe şi în plină activitate ştiinţifică, G. Vâlsan, unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai culturii româneşti. Mai mult decât pentru cercul restrâns de studenţi, colegi şi cunoscuţi pe care i-a avut, moartea profesorului G. Vâlsan înseamnă o pierdere mare pentru ştiinţele geografice, istorice şi etnografice, în al căror cadru a desfăşurat o neîntrecută activitate.

G. Vâlsan s'a născut în 1885, urmând liceul şi Universitatea la Bucureşti. Din îndemnul lui Titu Maiorescu şi al Domnului Simion Mehedinţi, şi-a continuat studiile de geografie la Berlin şi apoi la Paris, ca elev distins al marelui geograf Em. De Martonne.

După ce a funcţionat câţiva ani ca profesor la seminarul pedagogic universitar din Bucureşti, ocupă prin concurs catedra de

---

[1]) Cf. pentru ceilalţi: Al. Sadi-Ionescu, *Tovarăşi de muncă dispăruţi*, în Lui Ion Bianu Amintire, Bucureşti, Tip. Carol Göbl Ssor I. St. Rasidescu, 1916, in-8°, p. 265—303.

geografie, ca profesor agregat, la Universitatea din Iași, iar în 1920 primește catedra de geografie fizică la Universitatea din Cluj. In 1929, după ce în calitate de director a organizat Institutul de geografie al acestei universități, pe bazele cele mai moderne, înzestrându-l cu un mare număr de hărți, aparate, cărți, reviste românești și străine, prin scindarea catedrei de geografie din București, a fost chemat la Universitatea de acolo, la catedra de geografie fizică, unde a funcționat timp de 6 ani.

Datorită valorii lucrărilor și vastelor sale cunoștințe în domeniul geografic, G. Vâlsan a fost ales membru al Academiei Române, bibliotecar și membru activ al Soc. Regale Române de Geografie, membru într'o comisiune internațională pentru studiul teraselor și a fost autorizat să reprezinte România la un congres internațional al naturaliștilor, la Cambridge.

Ca profesor și pedagog, G. Vâlsan a fost de o valoare excepțională; pentrucă în afară de propagarea cunoștințelor sale de știință rigidă, a propovăduit totdeauna, dela înălțimea catedrei universitare, principii de înaltă morală, iubire de patrie și de neam. Dar însăși viața lui curată și modestă, în continuă activitate, era o pildă vie în fața elevilor săi. Prin subtilitatea sufletului său, prin bunătatea și prin pătrunderea sa psihologică, G. Vâlsan a reușit să creeze între sine și elevi legături de nețărmurită iubire.

Pe cât de savante au fost cursurile lui de geografie fizică și biogeografie, pe atât de înălțătoare erau sfaturile lui privitoare la reeducarea fizică și sufletească prin sine însuși a tinerilor elevi, — cu care profesorul Vâlsan își inaugura aproape în fiecare an activitatea la catedră. A știut să împletească ca nimeni altul rigiditatea problemelor de știință, cu ideea morală, scopul suprem al omului. „Invidia, gelozia, ura, dorința de a face rău", spunea profesorul G. Vâlsan la inaugurarea unui curs de geografie, — sunt sentimente ridicule și absurde; . . . toxine care vin să ne otrăvească, . . . dar care pot fi eliminate cu puțină disciplină sufletească".

In personalitatea acestui învățat fuseseră concentrate toate calitățile poporului, din care făcea parte.

Hotarele cunoștințelor sale cuprindeau ramurile tuturor științelor înrudite cu geografia. Dar profesorul G. Vâlsan s'a distins și pe teren literar, ca unul care a creat în proză un stil original — recunoscut de însuși Titu Maiorescu, iar Dl. N. Iorga îl caracterizează ca pe un poet „cu armonioase versuri lirice, stăpânit de sentiment religios, cu versuri pe care și cel mai mare poet le-ar putea iscăli".

Mai presus de toate, însă, opera geografică a lui G. Vâlsan s'a ridicat la înălțimea unei arhitecturi sobre și desăvârșite.

Prin seminariile sale, ținute cu studenții, prin îndrumările ce le-a dat și prin lucrările lui exprimate atât de estetic ca formă și atât de superior ca esență de gândire, a trasat tinerei generații de geografi axa unui curent nou, iar pentru lămurirea unor probleme în legătură cu trecutul istoric al poporului românesc în zona Carpa-

tică, a întreprins împreună cu studenții o mulțime de cercetări despre viața pastorală la Români. Rezultatele fructuoase ale acestei activități se văd din numeroasele lucrări apărute până în prezent în acest domeniu

Bazat pe principiul că fenomenele antropogeografice nu sunt independente de împrejurările istorice, G. Vâlsan e primul geograf român, care în lucrările sale[1]) face legătură între știința istorică și geografică.

In lucrările sale istorico-geografice, în care se ocupă cu viața poporului nostru în epoci din cari lipsesc documentele strict istorice, dă primă importanță zonei carpatice și Dunării, ca cele mai principale axe economice și de resistență etnică a neamului românesc în cursul istoriei. Face mai ales legătura firească între cele două științe, când ne dă o scânteie de lumină în „problema raportului dintre teritoriul carpato-balcanic și grupările de omenire răspândite pe acest ținut, în vremea când în mijlocul acestor grupări se desprinde *un suflet colectiv nou, care simte nevoia să se distingă prin numele nou de popor românesc*''. G. V. caută să lămurească coeziunea ce a existat între acest popor și aria, pe care s'a desfășurat desvoltarea lui. Dacă într'un anume timp și anume loc lipsește informația istorică, ea a putut fi suplinită fie prin indicațiile eșite din cercetări de geografie umană, fie prin răsunetul pe care l-a lăsat, sau primit poporul nostru, „de la populațiile vecine, la care evenimentele istorice sunt mai bine cunoscute''.

Rezultatele la care s'a ajuns în această problemă, sunt: *că în vremurile de restriște ale evului mediu, Carpații cu spinările lor domoale, accesibile vieții umane,* — spre deosebire de ale celorlalți munți din Europa, — „au fost un minunat adăpost pentru populația'' românească „agricolă-pastorală''. Pentru demonstrarea unei astfel de probleme, G. Vâlsan, cu simțul său fin de observație, pleca direct dela documentul scris și dela hărți vechi, — când ele puteau fi

---

[1]) La terre et le peuple romain. R. Gén. Sciences, 1920. Tom. XXX p. 3—20.

Românii din Dobrogea. După o hartă pin circa 1769—1774. Anal. Dobrogei, 1920, An. I, p. 532—540.

„Bulgarii lui Boscovich", Omagiu lui N. Iorga. Craiova, Ramuri, 1921, p. 313—318.

Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir, București, Acad. Rom. 1926. Extras din Mem. Secț. Ist. Seria III, Tom. III.

Românii locuiau Delta Dunării în Viacul XV, Graiul Rom 1927. An. I, p. 145—148.

Românii din Delta Dunării la sfârșitul secolului XVIII. In: Omagiu lui I. Bianu. București, 1927, p. 327—331.

„Lacul Ovidiu" și Românii la Marea Neagră. Graiul Rom. 1928 An. II, p. 115—119.

Mocanii în Dobrogea la 1848. Graiul Rom., 1928 An. II, p. 1—26.

Transilvania în cadrul unitar al pământului și Statului român. (în Trans., Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918—1928. Vol. I. București 1929, p. 145—156).

Dunărea de jos în viața poporului român. „Graiul Românesc", An. I, N. 10.

utilizate, — la pământ, cu proprietățile și numirile lui toponimice, ori chiar la popor, care prin forma lui de viață, prin conservativismul său, prin obiceiuri și îmbrăcăminte, prin limbă și tradiții, el însuși este un document viu. Dar opera profesorului G .Vâlsan nu va fi prețuită după dimensiunea volumelor aruncate în rafturile bibliotecilor și în vitrinele librăriilor, ci după înălțimea ei pe scara valorii științifice.

Departe de a fi produs tot ce talentul și spiritul său pătrunzător era în stare să dea, moartea prea timpurie a astupat sub glie, odată cu personalitatea lui G. Vâlsan, cine știe câte creațiuni ale talentului și vastelor sale cunoștințe. In 1924, când boala începuse a i se agrava pentru un moment, într'o poezie întitulată „Triptic“, — cf. volumul „Grădina părăsită“, — implora „țărâna“, să nu-i deschidă lăcașul înainte de a-și fi făcut datoria deplin.

Cu toate că sănătatea sa, sdruncinată în timpul răsboiului, l-a chinuit mereu, nu a încetat de a-și face regulat datoria de profesor.

Numele său săpat azi în piatra unui mormânt, în care se odihnesc rămășițele sale pământești, va rămânea în veci neuitat.

Laurian Someșan.

G. G. MATEESCU
— 1892—1929 —

In primăvara anului 1934 fiind ales membru corespondent în secțiunea istorică a Astrei, în locul regretatului G. G. Mateescu, un îndemn lăuntric ne-a împins să reîmprospătăm, în mintea celor ce l-au cunoscut, figura luminoasă a vrednicului și în multe privințe inegalabilului predecesor, iar pentru cei ce nu l-au cunoscut, să schițăm, în câteva rânduri, personalitatea lui, personalitate de o puritate clasică în manifestări și năzuințe.

De câte ori am avut ocazia să vorbim cu el, pe când trăea, și să vorbim despre el, după ce a trecut granițele vremelnicei vieți pământești, pentru cei mai tineri decât el ne-a apărut totdeauna sub aspectul triplu și desăvârșit al omului de carte: de o inteligență neobicinuită, de o hărnicie fără pereche și, ca o consecință a acestor două calități, un mucenic al științei. Așa a fost G. G. Mateescu, o minte larg cuprinzătoare, de o nobilă pasiune în cercetările lui științifice, cari i-au scurtat viața prea de timpuriu, plecând dintre noi la vârsta de abia 37 de ani.

Născut la 1892 în orașul Giurgiu, după terminarea liceului Sf. Petru și Pavel din Ploești, fiind clasificat primul la examenul de absolvire, s'a înscris la facultatea de litere din București, unde a urmat mai ales cursurile și seminarul de istorie antică ale lui Vasile Pârvan. Ca student în anul II a luat parte, în calitate de asistent onorific, la săpăturile arheologice întreprinse de marele său dascăl la cetatea Ulmetum, jud Constanța, iar mai târziu la

Histria, şi tot ca student a prezentat două lucrări, premiate de V. Pârvan, despre *Ştirile lui Tacit privitoare la Traci şi Iliri* şi *Ştirile lui Velleius Paterculus* privitoare la aceleaşi popoare, cari stau la baza originilor noastre.

In toamna anului 1914 îşi luase licenţa în faţa comisiei compusă din V. Pârvan, N. Iorga şi G. Murnu, cu menţiunea „magna cum laude" şi în curând fu trimis să supravegheze unele săpături la zidul cetăţii Tomi, punând în ordine, în acelaş timp, şi colecţiunea de monete antice a Muzeului regional din Constanţa. In 1915 luă parte la săpăturile din Mangalia (Callatis) şi, apoi, ca asistent-ajutor al d-lui D. M. Teodorescu întreprinse o campanie de cercetări arheologice în judeţul Durostor, desgropând zidurile unei cetăţi bizantine de lângă satul Chiose-Aidin, recunoscând cartierele şi staţiunile de pe drumul roman Silistra-Turtucaia (Durostorum-Transmarisca) şi săpând la Candidiana şi la Tegulicium. Rezultatele acestei campanii arheologice au fost publicate de V. Pârvan, D. M. Teodorescu şi G. G. Mateescu în *Raportul Muzeului Naţional de Antichităţi* pe anul 1915. Tot în acest an a publicat un articol istorico-epigrafic, *Tomi-Oescus,* o inscripţie inedită privitoare la istoria legiunii V Macedonica în Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.

In anul următor, 1916, au apărut în aceeaş revistă *Cercetări cu privire la Traci: Emendaţiuni la C I L* (Corpus Inscriptionum Latinarum), cuprinzând 14 lecturi nouă la unele inscripţiuni referitoare la Traci. „In aceste două lucrări, cu care Mateescu îşi începe prospera lui activitate ştiinţifică —, zice dl. Radu Vulpe, un bun cunoscător al epocei protoistorice — se poate vedea toată acea severitate de metodă şi de erudiţie, pe care i-a insulfat-o maestrul său (Vasile Pârvan) şi se pot întrezări principalele calităţi personale cari îi caracterizează toată opera de mai târziu: o neîntrecută putere de muncă şi un ager spirit de investigaţie. In acelaş timp aceste două studii îl fixează dela început pe Mateescu în cercul preocupărilor de istorie şi arheologie tracă, specialitate de primă însemnătate pentru protoistoria neamului nostru, în care va deveni în cele din urmă autoritate demnă de comparat cu aceea a unui Tomaschek"[1]).

Din însărcinarea lui V. Pârvan începe, apoi, în vara anului 1916 săpăturile la impunătoarea cetate dela oraşul traco-roman Abrittus, jud. Caliacra, lângă zidurile căreia a murit luptând vitejeşte contra Goţilor împăratul Traianus Decius în anul 251 d. Chr. Aci a lucrat mai întâi ca asistent al d-lui Teodorescu şi în urmă singur, scoţând la lumină o monumentală poartă din epoca romano-bizantină.

In Octomvrie 1916 a fost numit asistent la Muzeul Naţional de Antichităţi din Bucureşti, post pe care îl ocupă până în toamna

[1]) Cf. *In amintirea lui G. G. Mateescu,* Analele Dobrogei, Cernăuţi, 1930, An. XI, p. 123 –124.

anului 1919, când împreună cu alţi Români entusiaşti din ţara veche a venit în Ardealul desrobit „la datoria sfântă a unirii sufleteşti"[1]. Stabilindu-se la Cluj, ajunge profesor la liceul Gheorghe Bariţiu, unde a funcţionat dela 1919—1926, trecând, apoi, în aceeaş calitate la seminarul pedagogic universitar, unde a fost unul din cei mai veneraţi profesori până în ziua morţii.

Dar preocupările lui ştiinţifice îl aduc dela început în contact şi cu Universitatea, fiind numit încă din 1920 asistent la Institutul arheologic al Universităţii, azi Institutul de studii clasice. Consiliul facultăţii de litere, apreciind munca lui în domeniul ştiinţific, l-a recomandat în 1922 ca membru al Şcoalei Române din Roma, făcând parte din prima serie de elevi ai acestei şcoli condusă de V. Pârvan. La Roma a căutat să-şi desăvârşească cercetările sale privitoare la Traci, începute cu ani de zile mai înainte, urmând cursurile şi seminariile profesorilor Giuseppe Cardinali şi Federigo Halbherr — profesori de epigrafie şi antichităţi romane şi greceşti la Universitatea din capitala Italiei — precum şi cursurile de istorie greacă şi romană ale profesorilor I. Beloch şi Ettore Pais.

Ca membru al Şcoalei Române din Roma a pregătit şi publicat două lucrări de mare valaore în specialitatea lui: *I Traci nelle epigrafi di Roma*, 1923, cu care şi-a trecut, apoi, şi doctoratul la Universitatea din Bucureşti şi *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico*, 1924, în care discută părerea lui Rostovtzeff privitoare la identitatea Cimerienilor cu Tracii şi stabileşte o listă a numelor trace din inscripţiile aflate în Rusia meridională. Fiind încă în capitala Italiei, profesorul său G. Cardinali îl găsi vrednic să-l angajeze ca colaborator la enciclopedia lui De Ruggiero: Dizionario Epigrafico, în care i s'a tipărit articolul *Jambadules*, 1924, un studiu succint privitor la o divinitate tracă.

Din timpul anilor petrecuţi la Roma dl. Ştefan Bezdechi, contemporan cu Mateescu la Accademia di Romania de acolo, dă acest tablou al vieţii intelectuale a lui G. G. Mateescu: „Parcă-l văd, veşnic cu cartea în mână, cel dintâi la masa de lucru, cel din urmă la culcare... Un înţelept a formulat dictonul: carpe diem. Defunctul ar fi formulat, într'un sens contrar lui Horaţiu, dictonul carpe horam, pe care, mai ales în timpul şederii sale la Roma, l-a observat cu o străşnicie de stoic. Totuşi, nu stoic, mai de grabă un entusiast era acest pătimaş răscolitor al vieţii străbunilor noştri traci, care, cu o pasiune fără seamăn, cerceta orice urme privitoare la misterioşii noştri strămoşi. Nu era inscripţie cât de frustă, pe care să n'o fi examinat, nu era carte, revistă, sau notiţă cât de prizărită pe care să n'o desgroape lacom pentru a găsi cele mai mărunte vestigii despre trecutul acelor inspiraţi adoratori ai zeului Diony-

---

[1]) Cum bine a precizat profesorul său, Dl D. M. Teodorescu, rostul primei generaţii de intelectuali veniţi la 1919 în Transilvania, în cuvântarea ţinută la mormântul lui Mateescu. *Societatea de Mâine*, Cluj, 1929, An. VI, p. 187.

sos"...[1] . Iar mai departe „supt la faţă ca un ascet din Tebaida, iluminat de viziunea lăuntrică ce îl obseda necontenit, el aduna şi întocmea, ca un arhitect inspirat, piatră cu piatră, ca să clădească un templu nepieritor pentru cinstirea acelor înaintaşi ai noştri, cărora el cu pietate îşi închinase toată viaţa şi truda lui... Profitând de cele mai mici răgazuri, pe cari alţii le consacrau unei meritate odihne, el chiar în acest răgaz căuta să-şi apropie toate limbile în care s'a scris ceva despre iubiţii lui Traci. La masă, sau în tramvay îl vedeai sau cu un dicţionar bulgăresc, ori cu o carte spaniolă, sau scrutând subtilităţile limbei italiene, pe care ajunsese să o poseadă aşa de bine. Seara, când ceilalţi întârziau la un mic taifas după masă, sau ascultau o bucată de muzică, el se retrăgea grăbit în sala bibliotecii, să-şi pună în ordine notiţele, să mai scrie un capitol din lucrarea lui, să mai îndrepte un detaliu, să mai transcrie o fişă"[2] .

Reîntors în 1924 în ţară, a dat la iveală una din cele mai importante lucrări din câte a putut scrie în scurta lui viaţă: *Graniţa de Apus a Tracilor*, publicată în Anuarul Institutului de Istorie Naţională, 1924 1925, An. III, p. 377 492. In vara anului 1925 a întreprins unele săpături arheologice la castrul roman dela Jupa, lângă Tibiscum-Caransebeş, constatând că aci *nu* a fost un centru important de civilizaţie romană, cum s'a crezut, ci o aşezare cu caracter mai mult rural, la adăpostul unui castru cu întărituri de piatră destul de slabe.

In anul 1926 a fost numit conferenţiar suplinitor de antichităţi clasice şi epigrafie la facultatea de litere, deschizându-şi cursurile, în ziua de 20 Aprilie, cu o frumoasă lecţie despre *Epigrafie sau studiul inscripţiilor*. In vara acestui an şi-a reluat săpăturile din Dobrogea, la Slava-Rusă, lângă Babadag, unde a descoperit o cetate romană de mare întindere, cu un castellum alături pe deal, cu ziduri puternice, peste 30 de turnuri de apărare, iar în interior o basilică creştină, cu capitele de marmoră purtând crucea pe ele, pavaj de mozaic şi de blocuri mari de piatră. Cetatea, care poate fi Ibida pomenită la Procopiu, datează în forma descoperită de prin veacul al VI-lea, fiind probabil restaurată sub Iustinian şi despre care Mateescu credea că ascunde încă multe antichităţi preţioase, pe cari n'a mai apucat să le desgroape.

In Iunie 1927 şi-a trecut cu succes strălucit examenul de docenţă la facultatea de litere din Cluj, ţinând cu această ocazie două lecţii de epigrafie despre *Monumentum Ancyranum* şi *Contribuţie epigrafică la istoria regelui Byrebista*, tipărite ulterior în Vol. IV al Anuarului Institutului de Istorie Naţionala şi cari vor rămânea pentru totdeauna dovezi indiscutabile despre pregătirea serioasă şi predarea de model a profesorului G. G. Mateescu. Tot în acest an

---

1) *Omagiul foştilor membri ai Şcoalei Române din Roma* [la catafalcul lui G. G. Mateescu]. Societatea de Mâine, Cluj, 1929, An. VI, p. 188.
2 *Ibidem*, p. 189.

a ținut o serie de șase lecții la Universitatea populară „N. Iorga" dela Vălenii-de-Munte, cu diferite subiecte din istoria antica, pe cari le-a grupat și publicat apoi sub titlul *Strămoșii noștri* în Revista Istorică, 1927. De altfel ca membru al Extensiunii Universitare din Cluj, Mateescu a avut ocazie să vorbească despre strămoșii lui atât de mult iubiți și în diferitele centre ale Ardealului, unde conferințele lui erau dorite și ascultate de publicul românesc și minoritar cu atât mai mult interes, cu cât Mateescu fusese chemat de multe ori anume să le vorbească.

Ca membru corespondent în secțiunea istorică a Astrei, G. G. Mateescu a luat contact cu realitățile culturale ardelene și pe această cale. Când la sfârșitul anului 1927 secțiunea istorică a Astrei — condusă efectiv de dl. prof. Lupaș — a decis publicarea unei biblioteci de specialitate pentru răspândirea cunoștințelor istorice în straturile largi ale intelectualilor dela orașe și dela sate, Mateescu „a fost printre cei dintâi sprijinitori ai acestei întreprinderi literare-științifice, promițând să dea pentru numărul 2 al bibliotecii o sinteză istorică privitoare la soartea Daciei din cele mai vechi timpuri până la retragerea legiunilor romane din hotarele ei"[1]. Dar moartea nemiloasă a zădărnicit realizarea lucrării proiectate.

Cea mai înaltă distincțiune științifică i-a acordat-o lui Mateescu Academia Română, cu puțin timp înainte de moarte, găsindu-l ca pe cel mai vrednic urmaș al lui Vasile Pârvan la conducerea Școalei Române din Roma și recomandându-l, la propunerea d lui N. Iorga, ca director al ei. In această calitate ia parte în 1928 la congresul internațional de studii istorice dela Oslo, unde a ținut o comunicare în italienește despre *Perpetuarea populației trace în Macedonia imperială romană,* — cântecul lebedei despre strămoșii lui favoriți.

Tot pe Vasile Pârvan l-a înlocuit Mateescu și la colaborarea marei Enciclopedii Italiene, la care a fost invitat din partea lui G. de Sanctis și în care au apărut câteva articole scrise de el.

In ultimul an al vieții sale și-a pregătit pentru tipar opera capitală *Onomasticon Thracicum,* un repertoriu de nume trace personale și geografice, lucrare pentru care s'a fixat un premiu al Academiei Române și era destinată a fi publicată ca primul număr din Biblioteca Școalei Române din Roma, după cum e anunțat de V. Pârvan în prefața Vol. III din Ephemeris Dacoromana. Dar moartea lui Vasile Pârvan și curând după el a lui G. G. Mateescu au zădărnicit apariția acestei lucrări.

In afară de stricta specialitate Mateescu a mai publicat și alte lucrări, după cum se poate vedea din bibliografia operelor lui. In manuscris au rămas, în afară de onomasticon thracicum, mult material epigrafic, papirologic și însemnări din autorii antici, care ar putea fi pus în ordine de specialiști și eventual publicat

---

[1]) Cf. I. Lupaș, *Omagiul Astrei* (la moartea lui G. G. Mateescu). Societatea de Mâine, Cluj, 1929, An. VI, p. 188.

Moartea l-a surprins în plină tinereță și în plină activitate științifică și didactică. Intr'o zi de sfârșit de an școlar, la 7 Iunie 1929, pe când lumea se pregătea să plece în vacanță să se odihnească, a plecat și el să se odihnească, pe veci, fără să-și mai poată relua cursurile la începutul anului școlar viitor, fără să-și mai poată revedea Școala Română din Roma și fără să mai poată vorbi despre strămoșii lui.

Strămoșii l-au chemat prea repede între ei...

I. Crăciun

BIBLIOGRAFIA OPERELOR LUI G. G. MATEESCU.

1. Cercetări arheologice între Silistra și Turtucaia în Iulie—Octomvrie 1915. Raport special Nr. 8. (In: Raport asupra activității Muzeului Național de antichități în cursul anului 1915. București, 1916, p. 46—51). (In colaborare cu D. M. Teodorescu).

2. Tomi-Oescus. O inscripție inedită. *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice,* București, 1915, An. VIII, p. 36—40.

3. Cercetări cu privire la Traci. Emendațiuni la C. I. L. *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice,* București, 1916, An. IX, p. 29—40.

4. Geografia României. (De popularizare). Cluj, Cartea Românească, 1920, in-8°, 94 p.

5. Istoria Românilor. (De popularizare). Cluj, Cartea Românească, 1920, in-8°, 204 p.

6. Geografia României, pentru școalele primare. Cluj, Cartea Românească, 1921, in-8°, 104 p.

7. Geografia Europei, pentru școalele primare. Cluj, Cartea Românească, 1922, in-12°, 52 p.

8. Geografia jud. Cojocna, pentru școalele primare. Cluj, Cartea Românească, 1922, in-12°, 56 p. (Cu I. Angheliu).

9. Geografia României, pentru școalele secundare maghiare. Tradusă în ungurește de Gr. Litan. Ed. II. Cluj, Cartea Românească, 1922, in-8°, 96 p.

10. Románia földrajza. Az elemi iskolák számára. Forditotta Gr. Litan. Cluj, Cartea Românească, 1922, in-8°, 96 p.

11. I Romeni e le varie minoranze di Romania. *L'Europa Orientale,* Roma, 1923, An. III, p. 628—647.

12. Jambadules. (O divinitate tracă). (In: Dizionario Epigraphico di Antichita Romane. Roma, 1924, Vol. IV, p. 2—3).

13. Granița de Apus a Tracilor. Cluj, Ardealul, 1926, in-8°, 115 p. (2 pl.). (Extras din An. Inst. Ist. Naț., 1924—1925, An. III).

14. I Traci nelle epigrafi di Roma. Roma, Libreria di Scienze e Lettere, 1925, in-4°, 233 p. (Extras din Ephem. Dacorom., 1923, Tom. I).

15. Nomi Traci nel territorio scito-sarmatico. Roma, Libreria di Scienze e Lettere, 1925, in-4°, 15 p. (Extras din Ephem. Dacorom., 1924, Tom.II).

16. Epigrafia sau studiul inscripţiilor, în legătură cu istoria şi antichităţile clasice. Lecţie de deschidere la Universitate, ţinută în ziua de 20 Aprilie 1926. Cluj, Societatea de Mâine, 1926, in-8°, 16 p. (Extras din Soc. de Mâine, 1926).

17. Monumentum Ancyranum. Contribuţie epigrafică la istoria regelui Byrebista. Două lecţii de epigrafie, ţinute la Universitatea din Cluj în Iunie 1927. *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, Cluj, 1926—1927, An. IV, p. 311—336.

18. Strămoşii noştri. Cursuri ţinute la Universitatea populară din Vălenii-de-Munte. a. Neamurile traco-dace şi istoria lor. b. Viaţa şi cultura neamurilor traco-dacice. c. Primele civilizaţii italice. d. Ştiri nouă despre începuturile Romei. e. O enigmă a istoriei: Originea şi limba Etruscilor. f. Expansiunea Etruscilor şi hegemonia lor în Italia. Vălenii-de-Munte, Datina Românească, 1927, in-8°, 47 p.

19. Adrianopoli, Apollonia di Tracia, Apulum. (In: Enciclopedia Italiana, Roma, 1928, Vol. I).

20. I primi rapporti fra Roma e le popolazioni trace. Comunicare ţinută la Congresso di Studi Romani în 25 April 1928. *Historia,* Milano—Roma, 1929, An. VII, p. 3—28.

In manuscris:

1. Les fouilles archéologiques de Jupa (municipium Tibiscum).
2. Onomasticon Thracicum. Mss. în păstrare la Academia Română.
3. Raport despre rezultatul primei campanii de săpături dela Slava-Rusă (Tulcea).
4. Mult material epigrafic, papirologic şi însemnări din autorii antici.

MATEI VOILEANU.

In ziua de 20 Iulie 1933 a murit la Cluj, în vârstă de 81 ani, Matei Voileanu, asesorul consistorial din Sibiu şi membru al secţiei istorice a Astrei. Indelungata lui activitate desfăşurată pe teren bisericesc, şcolar, ziaristic şi istoriografic, i-au făcut numele cunoscut în cercuri destul de largi, atrăgând stima tuturor celor ce au cunoscut pe acest om, model de hărnicie şi devotament în slujbele ce le-a îndeplinit.

Născut în Şoimuşul român la 1852, după terminarea claselor secundare şi a bacalaureatului la Târgul Mureş, M. V. urmă studiile teologice la Seminarul din Sibiu unde nu s'a mulţumit să culeagă şi el „ca albina, miere pentru îndulcirea sufletelor amărâte ale Românilor ardeleni", ci după terminarea cursurilor teologice (1876—1879), s'a înscris la facultatea de drept a universităţii din Viena. Reîntorcându-se la 1883 la Sibiu, primi o slujbă la consistoriul arhidiecezan şi în acelaş an fu încredinţat de către mitropolitul Miron Romanul să redacteze ziarul Telegraful Român, sarcină ce o înde-

plini cu pricepere și devotament până la 1887. Cu un an mai nainte M. V. fu ales asesor în senatul școlar, iar la 1895 ajunse membru în senatul bisericesc al consistoriului arhidiecezan din Sibiu, fiind îndeobște apreciat pentru hărnicia și competința cu care și-a împlinit însarcinările administrative până la sfârșitul vieții.

Concomitent cu această muncă depusă în slujba bisericii, M. V. gasi timpul necesar să dea ascultare și inclinației moștenite dela strămoșul sau, „Logofătul Matei Voileanu grămăticul", care în prima jumătate a sec. XVIII, pe la 1749, scrisese în mănăstirea din Drăguș un codice, cuprinzand texte din viețile sfinților, fragmente de istorie bisericească și de istorie universală, precum și maxime și învățături creștinești presărate cu stihuri originale. Datorită acestei înclinari firești, M. V. se simți atras de studiile istorice și la 1889, în vol. I de *Documente pentru limba și istorie* ale lui Dr. Ilarion Pușcariu, publică protocolul redactat cu prilejul viz'tației canonice făcute de episcopul Ghedeon Nichitici în anii 1787 1788, al cărui manuscris îl primise dela preotul V. Iosof din Tilișca.

Cu doi ani mai târziu, la 1891, M. V. tipări *„Codicele Matei Voileanu. Scrieri din prima jumătate a veacului trecut"*, în care — după spusele editorului — avem mărturia „materialului literarariu, de care se ocupau puținii cărturari de atunci". La 1905 apoi, M. V. ne dă prima monografie originală asupra celor dintâi *„25 de ani din viața „Reuniunii române de muzică" din Sibiu"*, al cărei membru fondator și președinte a fost, reuniune care după cum reiese din paginile monografiei, cât timp a fost condusă de Gh. Dima, ajunsese a fi o justificată mândrie a Românilor ardeleni, încât cu drept cuvânt scria autorul că „pre lângă iubirea către artă, cinstea neamului a fost motorul principal, care a inspirat activitatea acestei reuniuni".

Peste trei ani, la 1908, M. V. colaborează la volumul festiv *„Biserica catedrală dela Mitropolia ortodoxă română. Istoricul zidirii 1857 1906"*, redactând partea privitoare la păstorirea mitropolitului Miron Romanul (1874 1898 .

Ultimele lucrări istorice ale lui M. V. se ocupă de trecutul bisericesc al Românilor ardeleni în sec. XVIII și primul deceniu al celui următor. In broșura *„Să se facă lumină. Biserica Românilor din Ardeal în veacul al XVIII-lea"*, tipărită la 1926, face o minuțioasă analiză a statisticei Românilor ardeleni din anii 1760 1762, în comparație cu cele din 1733 și 1750, dând o nouă grupare a datelor statistice după confesiuni, cler, familii și biserici și stabilind progresul sau regresul înregistrat de cele două biserici române până la 1762. In acelaș an publică apoi *,Icoane din viața bisericii Anul 1804"* analizând și reproducând datele cuprinse în protocolul ședințelor consistoriului din Sibiu din 1804, date de o reală valoare pentru cercetătorii istoriei bisericești și pentru monografiști. In anul 1928 M. V. își încheie publicațiile cu *„Contribuțiune la istoria bisericeasca din Ardeal"*, retipărind conscripția bisericii ortodoxe române ardelene din anul 1805, publicată și adnotată pe baza

materialului arhivistic din Viena de Eugen Gagyi în „Transilvania" din 1911. Retipărirea e însoţită de o instructivă comparare a datelor acestei conscripţii cu cele cuprinse în statisticele anterioare, dând astfel o icoană completă a modificărilor survenite timp de un secol în starea bisericească al Românilor ardeleni.

Cu aceste publicaţii Matei Voileanu împlini cu prisosinţă convingerea sa mărturisită în prefaţa ultimei lucrări „ca fiecare e dator să contribue la cunoaşterea bisericii noastre după puterile cu cari l-a înzestrat bunul Dumnezeu".

I. Moga.

ERRATA

Pag. 234 ultimele doua note (6 şi 7) se vor inversa. **Nota 6** corectata şi complectată va fi: **Arh. Vat. Nun.** Pol. 92 f. 334; **Hurmuzaki,** Docum. IX_1, p. 287 (nr. 412); **Kogălniceanu,** Letop. II, pp. 12 şi 208. Cf. şi **Romstorfer—Lapedatu,** Cetatea Sucevii, Bucureşti, 1913, LIII, LV. **Nota 7** va fi: **N. A. de Salvandy** o. c. II, p. 179—180.

„	258	rândul 13 de sus, oblbige	se corectează	oblige
„	266	nota 4 quas autea	„	quas antea
„	279	„ 3 *Ibidem, p. 221—222*	„	*Ibidem, I_2, p. 863.*
„	280	„ 1 *v. XXXIX*	„	*v. XXXIV*
,	306	rândul 15 de sus, Colonelul Isgra	„	Colonelul Iskra

„ 317 ordinea în care sunt aşezate notele este bună, dar cifrele notelor trebue îndreptate dela 1, 2, 5, 4, 4 — la 1, 2, 3, 4, 5.

„	321	rândul 7 de jos, 1.50.000	„	1.500.000
„	346	„ 9 „ 7500 taleri	„	75.000
„	376	„ 6 de sus, Vodhinia	„	Volhinia
„	399	„ 2 de jos, Carlovicz	„	Carlowicz

TABLA NUMELOR

B

D

G

I, J

K

L

M

N

Q

R

S

T

U

V

W

X

Z

PUBLICAŢIILE INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ

1. Anuarul Institutului de Istorie naţională. *(Annuaire de l'Institut d'Histoire nationale).*
   Tome I (1921—1922), XVI+434 p.; Tome II (1923), XV+544 p.; Tome III (1924—1925), X+1045 p.; Tome IV (1926—1927), X+1000 p.; Tome V (1928—1930), XII+739 p.; Tome VI (1931—1935), VI+844 p.

2. Biblioteca Institutului de Istorie naţională. *(Bibliothèque de l'Institut d'Histoire nationale).* No. 1. N. Drăganu: Toponimie şi Istorie, II+178 p. (1928). — No. 2. I. Crăciun: Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la Români, 214 p. (1928) — No. 3. I. Moga, Rivalitatea polono-austriacă şi orientarea politică a Ţărilor Române la sfârşitul sec. XVII, IV+240 p. (1933).